YANGILANAYOTGAN O‘ZBEKISTONNING IJTIMOIY-IQTISODIY RIVOJLANISHIDA YOSHLARNING O‘RNI

mavzusidagi xalqaro ilmiy anjuman materiallari

NAMDU 15-IYUN, 2022

NAMANGAN 2022

Bosh muharrir: *Namangan davlat universiteti rektori, Pedogogika fanlari doktori, professor S.T. Turg'unov*

Mas'ul muharrir: *Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektor, kimyo fanlari nomzodi, dotsent M.R.Qodirxonov*

Mas'ul muharrir o'rinbosari: *Iqtidorli talabalarning ilmiy tadqiqot faoliyatini tashkil etish bo'limi boshlig'i J.Yuldashev*

T A H R I R H A Y ' A T I

Fizika-matematikafanlari:f-m.f.d.,dos.B.Samatov,f-m.f.d. R.Xakimov

Kimyo fanlari- k.f.d., prof. Sh.Abdullayev, PhDD.Xolmatov

Biologiya fanlari- b.f.d. A.Batashov, b.f.d. G'.Abdullayev.

Texnika fanlari- t.f.d., prof S.Yunusov, t.f.n dos T.Saypiyev

Qishloq xo'jaligi fanlari – g.f.d., dos. B.Kamalov, q-x.f.n., dos. A.Qazaqov.

Tarix fanlari – t.f.d, prof. A.Rasulov, t.f.n., dos. Z.Madraximov

Iqtisodiyot fanlari – i.f.d. dos. N.Sotivoldiyev, i.f.n., dos .K.Sirojiddinov

Falsafa fanlari – PhD. Dos R.Zamilova, f.f.n., O.Mamatov.

Filologiya fanlari – f.f.d., prof. N.Uluqov, f.f.d., dos. H.Usmanova.

Geografiya fanlari - g.f.d., dos. B.Kamalov, g.f.n., dos.E.Soliyev

Pedagogika fanlari- p.f.d. Dos O'.Asqarov, p.f.n., dos M.Nishonov, p.f.n., dos T. Ismoilov

Tibbiyot fanlari – b.f.d. G'.Abdullayev, tib.f.n., dos. S.Boltaboyev.

Psixologiya fanlari – p.f.d.,prof Z.Nishanova, p.f.n., dos. M.Maxsudova

Texnik muharrir: R.Tursunov

Tahririyat manzili: Namangan shahri, Uychi ko'chasi, 316-uy.

Tel:(0369)227-01-44, 227-06-12 ***Faks:*** (0369)227-07-61 ***e-mail*:** *iqtidorli@namdu.uz*

"Yangilanayotgan O'zbekistonning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida yoshlarning o'rni" mavzusidagi xalqaro anjuman materiallari NamDU Ilmiy-texnikaviy Kengashining navatdan tashqari 20.06.2022 yildagi kengaytirilgan yig'ilishida muhokama qilinib, ilmiy to'plam sifatida chop etishga ruxsat etilgan (Bayonnoma ***№ 7****). Maqolalarning ilmiy saviyasi va keltirilgan ma'lumotlar uchun mualliflar javobgar hisoblanadi.*

PEDAGOGIKA OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA FIZIKA O'QITISH METODIKASINI NOSTANDART TOPSHIRIQLAR ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH

Baratov Jo'raqo'zi Shukurjon o'g'li
Farg'ona viloyati Uchko'prik tumani
28-maktab o'qituvchisi, mustaqil tadqiqotchi

Аннотация. Данная статья посвящена совершенствованию методики преподавания физики в высших учебных заведениях на основе нестандартных (проблемно-тестовых) заданий.

Ключевые слова: Нестандартная задача, примерный ответ, молекулярная физика, тест, средняя квадратичная скорость, вероятностная и арифметическая скорость, средняя кинетическая энергия молекулы, барометрическая формула.

Abstract. This article is devoted to improving the methodology of teaching physics in higher educational institutions on the basis of non-standard (problem-test) tasks.

Keywords: Non-standard task, approximate answer, molecular physics, test, average quadratic velocity, probability and arithmetic velocity, average kinetic energy of a molecule, biometric formula.

Pedagogika oliy ta'lim mussasalarida "Molekulyar fizika va Termodinamika" fanini amaldagi o'quv dasturi kiridit modul ta'lim tizimi (bir kridit moduli 30 soatga teng). "Molekulyar fizika va Termodinamika" fanidan auditorya mashg'ulotlari (maruza, seminar, amaliy mashg'ulot, labaratorya,) 180 soat olti kiridit modul ajratilgan, mustaqil ta'lim uchun 180 soat olti kiridit modul ajratilgan jami yuklama 360 soat ya'ni o'n ikki kiridit moduldan iborat. Fanni o'qitishdan maqsad-talabalarda, bo'lajak fizika o'qituvchisaga zarur bo'lgan darajada makro va mikro dunyoda sodir bo'ladigan harakat va uning turlari haqida, moddaning hususiyatlari hamda makroskopik sistemalarning turli agregat holatidagi fizik xossalari (aloxida jismlar, maydonlar uchun) tushuncha berish, ideal va real gazlar, suyuqliklar xossalari, qattiq jismlarning fizik xossalari, elementar zarralar fizikasi haqida fenomenologik bilim, ko'nikma malakalarni shakllantirishdir.

Fanning vazifasi-talabalarga umumiy fizikaga doir umumiy fizikaga doir amaliy va labaratorya mashg'ulotlarida o'zlashtirilgan barcha mavzular bo'yicha masalalar yechish, labaratorya ishlarini tashkil qilish, o'tkazish va xisob kitob ishlarini bajarib, ularga doir

xulosalarni chiqara olish, fizikaviy qonuniyatalarni munosbatlari to'g'ri aniqlash kabi vazifalarni o'rgatishdan iborat.

Pedagogika oliy o'quv yurtlarida "Molekulyar fizika va Termodinamika" fanini nostandart topshiriqlardan qo'llash yetarli darajada g'oylar va tushunchalarning qo'llamagan holda o'qitish molekulyar kinetik nazariya, ideal gaz va uning holat parametrlari, bometrik formulalar, termodinamika qonunlari, termodinamik muvozanat holatining hossalari va o'ziga hos jihatlari, kondensirlangan sistemalarning hossalari, bo'limda qo'llanilayotgan metodlar, qonunlar, tushunchalarning qo'llanilish chegaralari kabi savollarni yetarli darajada o'rganishga imkoniyat bermaydi.

Molekulyar fizika nazariyasi, qonunlari va tushunchalarni zamonaviy fandagi talqiniga mos bo'lishi va ularni o'qitish OTMlar fizika kursida qo'yilgan maqsadlarga erishishga imkon berishi zarur. Molekulyar fizikani uzluksiz ta'lim tizimining turli bo'g'inlarida o'qitishda nostandart topshiriqlardan foydalanish zaruriyati va imkoniyatlari ilmiy-metodik tadqiqotlarda asoslangan va ta'lim muassasalarida sinovdan o'tgan bo'lsa ham o'quv adabiyotlariga deyarli kiritilmagan va o'qitish amalyotida sust qo'llanilmoqda.

Yuqoridagi sabablarga OTMlarning ko'pchiliklari molekulyar fizikaning qonunlari va tushunchalarning nostandart topshiriq tushunchalari, issiqliq xodisalarining qaytmasligining mohiyatini deyarli tushunmaydilar.

OTMlarda molekulyar fizika bo'limida quydagi nostandart topshiriq tushunchalarini shakllantirish va shu asosda o'qitish jarayoniga nostandart topshiriqni tashkil etish sifatni yaxshilash mumikin deb hisoblaymiz: matematik jozibadorlilik, tasodifiylik, interfaol metodlar, ijodiy yondashuv, mustaqil fikirlash, muayyan jarayon, abyekt va voqeaning mohiyatini tushuntira olish, obyekt va voqeaning o'ziga xos xususiyatini ajratib ko'rsata olish kabi ijodiy fazilatlarni shakllantiradi va rivojlantiradi [4].

Nostandart topshiriqlar OTMlarda qo'llash orqali bo'lajak kadrlarning fizik tushunchalarni tushunish, qo'llash, bajarish, o'rgatish va foydalanishni o'rganadilar.

Gazlar kinetik nazaryasining asosiy tenglamasi(Klauzius tenglamasi):

$$P = \frac{2}{3} n < E_0 >,$$

Bu yerda P-gaz bosimi(Pa), n-molekulalarning konsentratsiyasi, $< E_0 >$ −molekulaning ilgarilanma harakatining o'rtacha kinetik energiyasi.

Molekulaning o'rtacha energiyasi:

$$< E_0 >= \frac{i}{2} kT,$$

Bu yerda i-ilgarilanma aylanma va ikkilangan tebranma erkinlik daraja sonlarining yig'indisi. Atomlari orasida mustahkam bog'lanishlar bo'lgan molekulalar uchun i-

molekulaning erkinlik darajalari soniga teng, k-Boltsman doimiysi, T-gazning termodinamik harorati(temperatura).

Molekulalarning o'rtacha kvadratik tezligi, o'rtacha arifmetik va eng katta ehtimoliy tezliklari:

$$< v_{kv} >= \sqrt{\frac{3RT}{M}}, < v_a >= \sqrt{\frac{8RT}{\pi M}}, < v_e >= \sqrt{\frac{2RT}{M}};$$

Barometrik formula:

$$P = P_0 e^{\frac{-Mg}{RT}(h-h_0)}$$

Bu yerda P va P_0 gazning h va h_0 balanliklardagi bosimlari [1,4].

1. 7^0C xaroratda 0,1 MPa bosim ostida bo'lgan k'op atomli gaz $40\,K$ ga izobarik isitilganda 8 dm^3hajmni egallagan. Gazga berilgan issiqlik miqdorini aniqlang [1].

Berilgan:	Formula:	Yechish:
$T_0 = t + 273 = 280\ K$ $P = 0{,}1\ 10^6 Pa$ $\Delta T = 40\ K$ $V = 8\ dm^3$ $Q = ?$	$Q = \Delta U + A$ $Q = \frac{i+2}{2}\nu R\Delta T$ $PV_0 = \nu RT_0$ $\nu R = \frac{PV_0}{T_0}$ $Q = \frac{6+2}{2} * \frac{PV_0}{T_0} * \Delta T$ $Q = \frac{4PV_0\Delta T}{T_0}$	$\frac{V_0}{T_0} = \frac{V}{T}$ $\frac{V_0}{280} = \frac{8}{320}$ $V_0 = 7dm^3$ $Q = \frac{4 * 10^5 * 7 * 10^{-3} * 40}{280} = 0.4\ kJ$

2. Oralaridagi o'rtacha masofa 4 nm bo'lsa, geliy molekulalarining erkin yugurish yo'li uzunligi toping [1].

Berilgan:	Formula:	Yechish:
$d = 4 * 10^{-9} m$ $M = 4 * 10^{-3} kg/mol$ $N_A = 6 * 10^{23} 1/mol$	$< \lambda >= \frac{1}{\sqrt{2}\pi d^2 n}$ $< \lambda >= \frac{1}{\sqrt{2}\pi d^2 \frac{\rho N_A}{M}}$	$< \lambda > = \frac{1}{\sqrt{2} * 3.14 * 16 * 10^{-18} * \frac{0.17 * 6.02 * 10^{23}}{4 * 10^{-3}}}$ $= 0{,}531nm$

1. Izolyatsiyalangan idishga solingan suvning ichiga bir bo'lak muz tushirilganda muz massasining ortgani kuzatildi.

Bunga asosan, quydagilarning qaysilari to'g'ri bo'lishi mumkin?

I. Suvning dastlabki harorat 0^0 C gat eng.

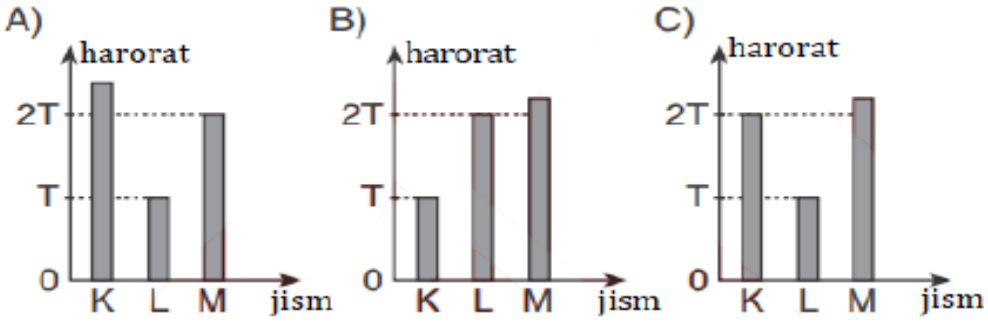
II. Suvnning dastlabki harorati 0^0 C dan yuqori.

III. Muzning dastlabki harorati 0^0 C gat eng.

4. faqat I B) I va II C) I va III D) I va II E) I, II va III

1. K, M, L jismlarning harorati mos ravishda 150 K, 27^0C, 54^0C

Bunga asosan, ushbu jismlarning haroratini ko'rsatuvchi grafik qaysi biri bo'lishi mumkin?

Swot – tahlil metodi. SWOT – tahlil metodi. Ta'lim tizimida eng ko'p qollanadigan va yaxshi samara beradigan uslublardan biri hisoblanadi. S- *strength* - kuch w-*weakness* - zaiflik o-*opportunity* - imkoniyat t-*threat* – xavf. Metodning maqsadi: *mavjud nazariy bilim va amaliy tajribalarni tahlil qilish, taqqoslash orqali muammoni hal etish yo'llarni topishga, bilimlarni mustahkamlash, takrorlash, baholash, mustaqil, tanqidiy fikrlashni, nostandart tafakkurni shakllantirishga xizmat qiladi*.

- Ushbu texnologiya Fizika dars jarayonida munozarali masalalarni hal etishda, baxs – munozaralar o'tkazishda yoki o'quv seminari yakunida, yoki o'quv rejasi asosida biron bir bo'lim o'rganib bo'lingach qo'llanilishi mumkin.

Mavzu: Molekulyar kinetik nazarya

S - (strength), W – (weakness), O – (opportunity), T – (threat)

Hozirgi davr fizika eng qiziq hamda keng qamrovli fandir va har qanday fizikni o'ziga jalb qila oladigan bosqich. Hozirgi darvning jadal rivojlanishi, texnikaning ommalashishi, insoniyatni befarq qoldirmaydi. «Swot» interaktiv texnologiya bo'lib, u Fizika darslarida o'quvchilarda fikriy bog'liqlik, mantiq, xotiraning rivojlanishiga imkoniyat yaratadi, qandaydir muammoni hal qilishda o'z fikrini ochiq va erkin ifodalash mahoratini shakllantiradi. « Swot» texnologiyasi har tomonlama bo'lib, undan o'quv materialining turli bosqichlarini o'rganishda foydalaniladi:

- -boshida – o'quv faoliyatini rag'batlantirish sifatida («Aqliy hujum»);
- -mavzuni o'rganish jarayonida – uning mohiyati, tuzilishi va mazmunini belgilash; ular orasidagi asosiy qismlar, tushunchalar, aloqalar xarakterini aniqlash; mavzuni yanada chuqurroq o'rganish, yangi jihatlarini ko'rsatish;
- -oxirida – olingan bilimlarni mustahkamlash va yakunlash maqsadida.

- Fizika darsida «Swot» texnologiyasi o'quvchilar tomonidan oson qabul qilinadi, chunki u faoliyatning fikrlash, bilish xususiyatlari inobatga olingan holda ishlab chiqilgan. U o'quvchilar tajribasidan foydalanishni ko'zda tutadi, reflektiv kuzatishlarni amalga oshiradi, faol ijodiy izlash va fikriy tajriba o'tkazish imkoniyatlariga ega.
- Mazkur texnologiyaning ayrim afzalliklari sifatida idrok qilishni yengillashtiruvchi chizma shakllardan foydalanishni ko'rsatish mumkin [2].

S-(strength)-kuch: Hozirgi kunda fizikani o'qitishni tashki etish metodikasi (molekulyar kinetik nazarya) asosida. Mavzu yuzasida nostandart topshiriqlarni tashkil etish va qo'llash metodi.	W-(weaknes)- zaiflik: Nostandart topshiriqlar masala, test va metodlar orqali tuziladi. Bu topshiriqlarni bajarish uchun bilim fundamentiga ega bo'lishi kerak.
O-(opportunity)-imkoniyat: nostandart topshiriqlar tuzilganidan so'ng talabalarga taqdim etiladi. Talabalar topshiriqni bajarish davomida soddalashtirish imkoniyatiga ega. Turli xil nostandart topshiriqlarni berish orqali faolligini oshirish imkoniyati kuchayadi.	T-(threat)-xavf: Nostandart topshiriqlarni bajarish davomida daftarga yozib boriladi va bu keying topshiriqlarni bajarish uchun qo'llanma va esga solishning

Xulosa

Bu maqolada fizikaning "Molekulyar kinetik nazariya"ga e'tibor berilgan. Modda tuzulishini o'qitishda nostandart topshiriqlar asosisda tashkil etildi. Nostandart topshiriqlar talabalarning mantiqiy fikrlashini va ijodiy fikrlashiga hissa qo'shadi. Maqolada tuzilgan test, masalalar o'quv darsliklar asosidsa va chetel darsliklaridan ham foydalingan. Bu masala va testlar o'quvchining fanga bo'lgan qiziqishini va hayoti tajribalarini orttirishga hissa qo'shadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Умумий физика курсидан масалалар туплами: Пед. ин-тларининг № 2105 ≪Физика: ихтисослиги буйича укувчи талабалари учун),укув цулл. // Г. А. Загуста, Г. П. Макееве!А. С. Микулич ва боцщ; М. С. Цедрик та^ростида. — Т.: У^итувчи, 1991. — 240 б.

2. O.U.Avlayev, S.N. Jo'rayeva, S.P.Mirzayeva "Ta'lim metodlari" o'quv-uslubiy qo'llanma, "Navro'z" nashriyoti, Toshkent – 2017

3. Джораев М., Саматов Ғ.Б., Хужанов Э.Б. Узлуксиз таълим тизимида физика ўқитишни статистик метод асосида такомиллаштириш. – Т.: ABU MATBUOT-KONSALT, 2017 й. – 288 б. .

4. Ўзбекистон республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги Тошкент давлат педагогика университети молекуляр физика ва термодинамика фанининг ўкув дастури 2021й

PIK FORMULASI

Abduqahhorova Nigora

Guliston Davlat Universiteti Axborot texnologiyalar fakulteti Matematika yo'nalishi 2-bosqich talabasi

***E-mail**: nigoraabduqahhorova5@gmail.com*

***Annotatatsiya**:* Ushbu maqola o'quvchilarni geometriya fanini hayotda tadbiq qilish va amaliy kompentatsiyasini rivojlantirishga , qiziqali va yangi bilimlarni o'rgatishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: Pik formulasi ,tugun nuqtalari,birlik kvadrat, ko'pburchak, shakl yuzi.

Annotatation: This article focuses on the application of the science of geometry in life and the developed of practical competence ,the study of interesting and new knowledge.

Keywords: Peak formula ,node points, unit square, polygone,face shape

Аннотататсия: Данная статья посвящена применению науки геометрии в жизни и развитию практической компетентости, изучению интересных и новыхзнанийю

Ключевые слова: Формула Пика, узловые точки, единичный квадрат, многоугольник, формула лица.

Katakli qog'ozda berilgan qavariq va qavariq bo'lmagan ko'pburchaklarning yuzini hisoblash uchun «**Pik formulasi**» deb ataluvchi formulani keltiramiz. Har bir katak tomoni uzunligi 1 cm bo'lsin. Katakli qog'ozdagi to'g'ri chiziqlar kesishish nuqtalarini – birlik kvadrat uchlarini **tugun nuqtalar** deb ataladi. U holda ko'pburchakning yuzi quyidagi formula bo'yicha hisoblanadi:

$$S=\frac{M}{2}+N-1$$

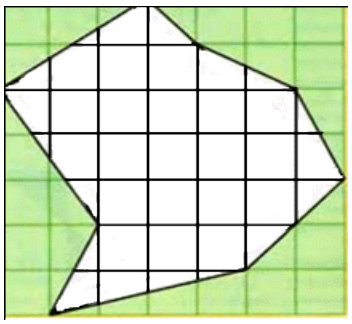
Bu formulada M – ko'pburchak chegarasida yotgan tugun nuqtalar soni,

N – ko'pburchak ichida yotgan tugun nuqtalar soni.

Bu formulani ko'pburchakning uchlari tugun nuqtalarda bo'lgan har qanday ko'pburchak uchun qo'llasa bo'ladi.

Ko'pburchakning tepalari (albatta qavariq emas) butun sonli panjaraning tugunlarida joylashgan. Uning ichida panjaraning N tugunlari va tugunlarning chegarasida joylashgan.

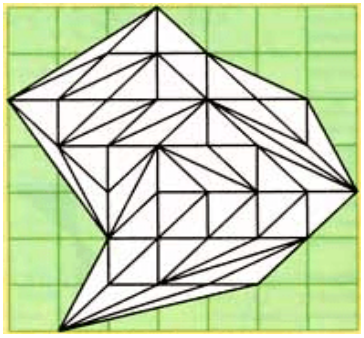
.

1-rasm

Tepaliklari butun panjaraning tugunlarida joylashgan, ya'ni ular butun son koordinatalariga ega bo'lgan ko'pburchakni ko'rib ichkarida ham, yonlarida ham tugunlar bo'lmagan, panjaraning

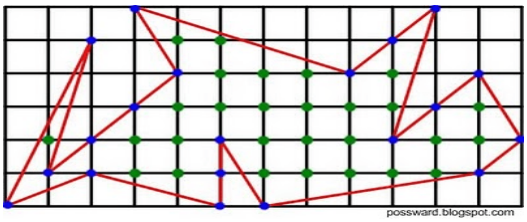
tugunlarida uchlari bo'lgan uchburchaklarga ko'pburchakni ajratamiz

2-rasm

Bu orqali ko'pburchakni tugun nuqtalarini topib Pik formulasini qo'llash mumkin.

Pick formulasi yordamida bu ko'pburchakning yuzini topamiz:

3-rasm

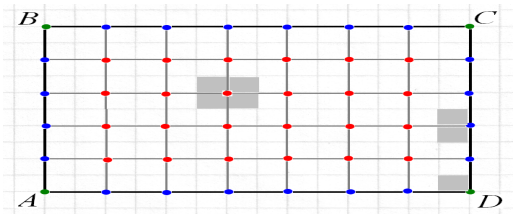
M-20 ko'pburchak chegarasidagi tugun nuqtalar(ko'k nuqtalar)

N-28 ko'pburchak ichidagi tugun nuqtalar soni (yashil nuqtalar).

Pik formulasiga asosan:

$S=\frac{M}{2}+N-1$ $S=\frac{20}{2}+28-1=37$

Demak berilgan ko'pburchakning yuzi $37 sm^2$ga teng.

4-rasm

Pik formulasini to'g'riligiga ishonch hosil qilish ,olingan javobning to'g'ri ekaniga yana bir bor ishonch hosil qilish uchun , dastlab berilgan ko'pburchakni turli usullar bilan o'rganilgan qavariq ko'pburchaklarga ajratamiz. So'ngra hosil bo'lgan shakllar yuzlarini tegishli formulalar yordamida hisoblab. Olingan natijalarni qo'shib, Pik formulasida chiqqan natija bilan solishtiramiz. Agar hisoblashlarni to'g'ri bo'lsa, albatta har ikki natija bir xil bo'ladi. Berilgan ko'pburchak chizmada turli shakllarga ajratib ko'rsatilmasa ham bo'ladi. Hisoblash usulini tanlash o'zimizga bog'liq.

4-rasmda berilgan yuzani og'zaki hisoblas ham bo'ladi. Buning uchun birlik kvadratchalarni sonini sanab chiqish kifoyadir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. A.A .Rahimqoriyev. M.A.To'xtaxojayeva . Geometriya 8 Umumiy o'rta ta'lim maktablari uchun darslik T: O'zbekiston ,2019 160b
2. O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi (2000-2005). Davlat Ilmiy nashriyoti 2014

LINEAR SWEEP VOLTAMMETRY (LSV) OF PMMA-BASED SOLID POLYMER ELECTROLYTES

B.Uktamaliyev, O.Mamatkarimov, A.Abdukarimov

Namangan Institute of Engineering and Technology

uktamaliyevb@mail.ru

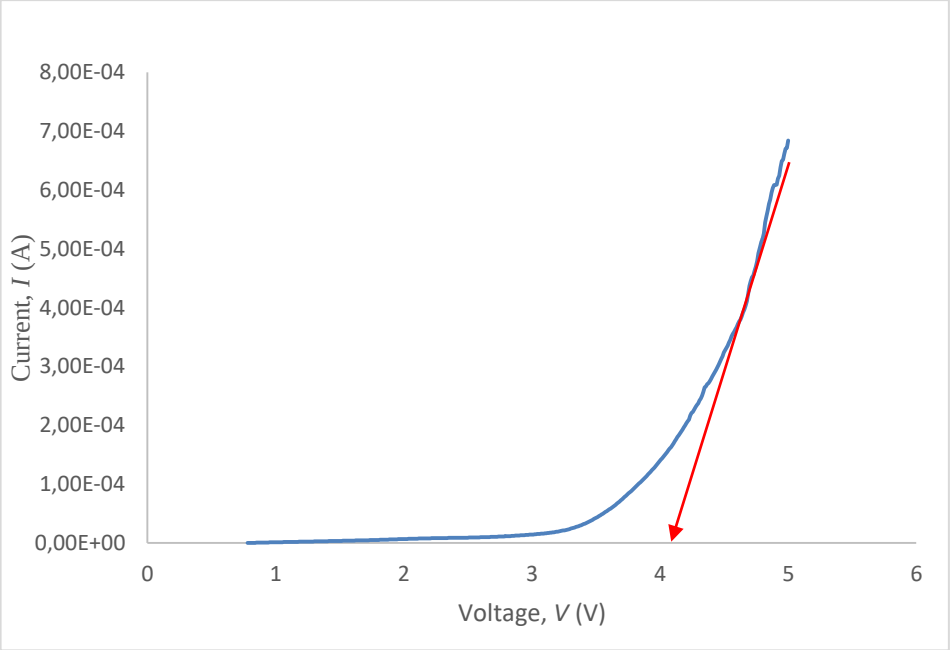
Abstractю In this work we have learned linear sweep voltammetry of Polymethyl methacrylate (PMMA) based solid polymer electrolytes. PMMA-EC-$MgTf_2$ sample was studied at room temperature.

Keywords: Li-ion, solid polymer electrolyte, polymethyl methacrylate.

Today, lithium-ion batteries (LIBs) are used by millions of people in their daily lives. LIBs are used in laptops, mobile phones and similar electronic devices because of their lightness, high energy density and charging capabilities.

It is important to study the electrochemical stability of electrolytes in the performance potential of Li-ion batteries. Electrochemical stability of polymer electrolytes significantly affects the long-term performance of lithium-ion atherosclerosis [1]. The electrochemical stability of electrolytes is important for their practical application, as the separation of ions can lead to safety problems and weaken their electrochemical properties [2].

LSV was performed to investigate the electrochemical stability of the SPEs by using a three-electrode cell with stainless steel as working electrode while magnesium as reference and counter electrodes with the cell configuration of SS/SPE/Mg. All LSV experiments were carries out at a sweep rate of 5 mV s^{-1} in the voltage range to -5 V from 5V at room temperature.

1-picture. Linear sweep volttemetry for the SPE sample containing 20 wt% $MgTf_2$

Literatures

1. Kim, Yong-Tae, and Eugene S. Smotkin. "The effect of plasticizers on transport and electrochemical properties of PEO-based electrolytes for lithium rechargeable batteries." *Solid State Ionics* 149, no. 1-2 (2002): 29-37.

2. George, Lindsey A., Liren Zhang, Nuermaimaiti Tuersunjiang, Yan Ma, Nathan M. Long, Adam B. Uthlaut, Derek T. Smith, Peter W. Nathanielsz, and Stephen P. Ford. "Early maternal undernutrition programs increased feed intake, altered glucose metabolism and insulin secretion, and liver function in aged female offspring." *American Journal of Physiology-Regulatory, Integrative and Comparative Physiology* 302, no. 7 (2012): R795-R804.

TAQSIMOT NOMA'LUM PARAMETRLARINING STATISTIK BAHOLARINI INTERVAL BAHOLAR METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

Borotov Fayzullo Shukurovich

I.Karimov nomidagi Toshkent davlat texnika universiteti

Qo'qon filiali assistenti Tel: +998911549427

Email: baratov_fayzullo@mail.ru

Anatatsiya: Jarayonlarni tabiiy ravishda bu taqsimotni aniqlaydigan parametrlarni baholash masalasi kelib chiqadi. Odatda kuzatish natijalari, ya'ni tanlanma qiymatlaridan boshqa ma'lumot bo'lmaydi.

Kalit so'zlar: kuzatish, taqsimot, parametr, statistik(yoki emperik).

Аннотация: возникает проблема оценки параметров, естественным образом определяющих это распределение процессов. Обычно никакой информации, кроме результатов наблюдения, то есть выборочных значений, нет.

Ключевые слова: наблюдение, распределение, параметр, статистический (или эмпирический).

Annotation: the problem of evaluating the parameters that naturally determine this distribution of processes arises. Usually there is no information other than the results of the observation, that is, the sample values.

Keywords: observation, distribution, parameter, statistical (or empirical).

Taqsimot no'malum parametrlarining yuqorida keltirilgan nuqtaviy baholari tegishli parametrning tanlanma ma'lumotlariga asoslangan sonli qiymatlarini beradi, ammo ular bahoning aniqligi va ishonchliligi to'g'risida fikr yuritish imkonini bermaydi. Shu sababli bahoning aniqligi va ishonchliligini yaxshiroq ta'minlaydigan interval baholar bilan tanishamiz.

Intervalning chegaralarini bildiruvchi ikkita miqdor bilan aniqlanadigan baho ***interval baho*** deyiladi.

A. MATEMATIK KUTILISH UCHUN INTERVAL BAHOLAR

1. σ ***parametr ma'lum bo'lgan hol***. X belgili a va σ^2 parametrli normal taqsimlangan tanlanma berilgan bo'lsin.

$\overline{X} = \frac{1}{n}\left(X_1 + X_2 + \cdots + X_n\right)$ tanlanmaning o'rta qiymati uchun

$$M\left(\overline{X}\right) = M\left(\frac{1}{n}\sum_{i=1}^{n} X_i\right) = \frac{1}{n} M\left(\sum_{i=1}^{n} X_i\right) \frac{1}{n}\sum_{i=1}^{n} M\left(X_i\right) = \frac{na}{n} = a;$$

$$\sigma\left(\overline{X}\right) = \sqrt{D\left(\vec{X}\right)} = \sqrt{D\left(\frac{1}{n}\sum_{i=1}^{n} X_i\right)} = \sqrt{\frac{1}{n^2} D\left(\sum_{i=1}^{n} X_i\right)} = \sqrt{\frac{1}{n^2}\sum_{i=1}^{n} D\left(X_i\right)} = \sqrt{\frac{1}{n^2} n\sigma^2} = \frac{\sigma}{\sqrt{n}}.$$

$P\left(\left|\overline{X} - a\right| < \delta\right) = \gamma$ bo'lsin deylik. U holda

$$P\left(\left|\overline{X} - a\right| < \delta\right) = 2\Phi\left(\frac{\delta\sqrt{n}}{\sigma}\right)$$

yoki

$$P\left(\left|\overline{X}-a\right|<\delta\right)=2\Phi(t),\ \text{bu yerda}\ t=\frac{\delta\sqrt{n}}{\sigma}.$$

Bundan $\delta=\frac{t\sigma}{\sqrt{n}}$. [3] Demak,

$$P\left(\left|\overline{X}-a\right|<\frac{t\sigma}{\sqrt{n}}\right)=2\Phi(t)$$

yoki

$$P\left(\overline{X}-\frac{t\sigma}{\sqrt{n}}<a<\overline{X}+\frac{t\sigma}{\sqrt{n}}\right)=2\Phi(t)=\gamma.$$

Shunday qilib, $\left(\overline{X}-\frac{t\sigma}{\sqrt{n}};\overline{X}+\frac{t\sigma}{\sqrt{n}}\right)$ oraliq a no'malum parametr uchun γ darajali ishonchli oraliq bo'ladi. Bu ifodada t kattalik $\Phi(t)=\frac{\gamma}{2}$ tenglikdan Laplas funksiyasi qiymatlari keltirilgan jadval asosida topiladi. Bunda $\delta=\frac{t\sigma}{\sqrt{n}}$ kattalik bahoning [3] aniqligini belgilaydi.

3-misol . X belgili tanlanma $\sigma=5$ parametr bilan normal taqsimlangan. Agar $n=25,\ \overline{X}=14$ bo'lsa, tanlanma ma'lumotlari bo'yicha $\gamma=0{,}95$ ishonchlilik bilan a parametr uchun ishonchli oraliqni toping.

Y e c h i s h. $\Phi(t)=\frac{\gamma}{2}=\frac{0{,}95}{2}=0{,}475$ ifoda uchun jadvaldan $t=1{,}96$ ni topamiz.

$\left(\overline{X}-\frac{t\sigma}{\sqrt{n}};\overline{X}+\frac{t\sigma}{\sqrt{n}}\right)$ ishonchli oraliqning chegaralarini aniqlaymiz:

$$14-1{,}96=12{,}04\ \text{va}\ 14+1{,}96=15{,}96.$$

Shunday qilib, $(12{,}04;15{,}96)$ ishonchli oraliq a parametrni 0,95 ishonchlilik bilan qoplaydi. Bunda bahoning aniqligi $\delta=1{,}96$ ga teng.

2. σ ***parametr noma'lum bo'lgan hol***. X belgili a va σ^2 parametrli normal taqsimlangan tanlanma berilgan bo'lsin. a no'malum parametr uchun γ darajali ishonchli oraliqni topamiz. Tanlanmaning qiymatlari bo'yicha erkinlik darajasi $n-1$ bo'lgan Styudent taqsimotli T tasodifiy miqdorni aniqlaymiz:

$T = \dfrac{\bar{x} - a}{\dfrac{s}{\sqrt{n}}}$, bu yerda S – tuzatilgan o'rtacha kvadratik chetlashish. U holda

$$P(|T| < t_\gamma) = P\left(\left|\sqrt{n}\,\frac{\bar{X} - a}{S}\right| < t_\gamma\right) = \gamma$$

yoki

$$P\left(\bar{X} - \frac{t_\gamma S}{\sqrt{n}} < a < \bar{X} + \frac{t_\gamma S}{\sqrt{n}}\right) = \gamma.$$

Shundy qilib, $\left(\bar{X} - \dfrac{t_\gamma S}{\sqrt{n}}; X + \dfrac{t_\gamma S}{\sqrt{n}}\right)$ oraliq a no'malum parametr uchun γ darajali ishonchli oraliq bo'ladi. Bu munosabatda t_γ kattalik Styudent kreteriyasi [10] qiymatlari jadvali asosida topiladi. Bunda $\delta = \dfrac{t_\gamma S}{\sqrt{n}}$ kattalik bahoning aniqligini belgilaydi.

4-misol. Jamg'arma bozori ayrim aksiyalarining daromadliligi o'rganilmoqda. 15 kunda tasodifiy tanlanma o'rtacha kvadratik og'ishi $S = 3{,}5\%$, o'rtacha (yillik) daromadlilik $\bar{X} = 10{,}37\%$ ga teng ekanini kuzatildi. Aksiyalarning daromadliligi normal taqsimot qonuniga bo'ysinadi deb, o'rganilayotgan aksiyalar uchun 95% li ishonchli oraliqni toping.

Y e c h i s h. Bosh to'plm o'rtacha kvadratik chetlashishi σ noma'lum. Shu sababli $n = 15,\ \gamma = 0{,}95$ uchun jadvaldan topamiz: $t_\gamma = t(n;\gamma) = t(15;0{,}95) = 2{,}15.$ U holda

$$\bar{X} \pm \frac{t_\gamma S}{\sqrt{N}} = 10{,}37 \pm \frac{2{,}15 \cdot 3{,}5}{\sqrt{15}} = 10{,}37 \pm 1{,}94.$$

Bundan $(8{,}43;12{,}31)$. Demak, o'rganilayotgan aksiyalarning haqiqiy daromadliligi $0{,}95$ ishonchlilik bilan $(8{,}43;12{,}31)$ oraliqda yotadi va bahoning aniqligi $\delta = 1{,}94$ ga teng bo'ladi.

B. O'rtacha kvadratik chetlashish uchun interval baholar

X belgili a va σ^2 parametrli normal taqsimlangan bosh to'plam berilgan bo'lib, a va σ parametrlar no'malum bo'lsin.

σ no'malum parametrning γ darajali ishonchli oralig'ini topamiz. Tanlanmaning qiymatlari bo'yicha erkinlik darajasi $n-1$ bo'lgan χ^2 taqsimotli χ^2 tasodifiy miqdorini

aniqlaymiz:

$$\chi^2 = \frac{(n-1)S^2}{\sigma^2}.$$

U holda χ^2 tasodifiy miqdorning $(X_1; X_2)$ oraliqqa tushishi ehtimoli

$$P\left(X_1 < \frac{(n-1)S^2}{\sigma^2} < X_2\right) = P\left(\sqrt{X_1} < \frac{S\sqrt{n-1}}{\sigma} < \sqrt{x_2}\right) = P\left(S\sqrt{\frac{n-1}{X_1}} < \sigma < S\sqrt{\frac{n-1}{X_2}}\right) = \gamma,$$

bu yerda $\sqrt{\frac{n-1}{X_1}}$, $\sqrt{\frac{n-1}{X_2}}$ qiymatlar jadvallashtirilgan. Bu jadvallar asosida $q = q(\gamma, n)$ topiladi. [3]

Shunday qilib, σ no'malum parametr uchun γ darajali ishonchli oraliq quyidagi tengsizliklardan topiladi:

$S(1-q) < \sigma < S(1+q)$, agar $q < 1$ bo'lsa,

$0 < \sigma < S(1+q)$, agar $q \geq 1$ bo'lsa .

4-misol. Biror kattalik bitta asbob yordamida sistematik xatolarsiz 10 marta o'lchangan bo'lib, bunda o'lchashlardagi tasodifiy xatolarning o'rta kvadratik chetlashishi $0{,}8$ ga teng chiqqan. Asbob aniqligini $0{,}95$ ishonchlilik bilan toping. [1]

Y e c h i s h. Jadvaldan $n = 10$ va $\gamma = 0{,}95$ ga mos q ning qiymatini topamiz:

$q = q(10;0{,}95) = 0{,}65$. U holda

$$0{,}8(1-0{,}65) < \sigma < 0{,}8(1+0{,}65)$$

yoki

$$0{,}28 < \sigma < 1{,}32.$$

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. "Matematika -11" darsligi.

2. uz.wikipedia.org sayti.

3. "Algebra va sonlar nazaryasi" R.Nazarov,B .Toshpo'latov D.Do'simmetov

4.A.Sa'dullayev, G.Xudoyberganov, X. Mansurov, A.Vorisov,

R.G'ulomov. Matematik analizdan misol va masalalar to'plami. –T.,

«O'zbekiston», 1992.

5. Y.U. Soatov. Oliy matematika. III tom, –T., «O'zbekiston». 1992.

6. X. Latipov, Sh.Tojiyev, R.Rustamov. Analitik geometriya va chiziqli algebra. –T., «O'qituvchi», 1995.

7. F.R. Rajabov, A.N.Nurmetov. Analitik geometriya va chiziqli algebra. –T., «O'qituvchi», 1990.

8. Sh.I.Tojiyev. Oliy matematikadan masalalar yechish. –T., «O'zbekiston». 2002.

9. B.A.Shoimqulov, T.T.To'ychiyev, D.H.Djumabayev. Matematik analizdan mustaqil ishlar. –T., 2008.

10. Н.С.Пискунов. Дифференциальное и интегральное исчисление. Ч.1 – М., 2001.

TEHNIKA UNIVERSITETLARIDA MUTAHASIS FANLARIGA BOG'LIQ O'QITISH METODIKASI DIFFERENSIAL TENGLAMALARNING NORMAL SISTEMALARI

Mirzayeva Shahzodaxon

Islom Karimov nomidagi Toshkent Davlat

Texnika Universiteti Qo'qon Filiali

1-21 Texnologik mashinalar va jihozlash

guruh talabasi:

Ilmiy Ish Raxbari: **Baratov Fayzillo**

Email:shahzodamirzayeva530@gmail.com

telefon raqami:+998911500039

Anatatsiya. Ko'pgina amaliy masalalarda qaralayotgan hodisa yoki jarayonni tavsiflash uchun bir argumentning bir nechta funksiyasi talab qilinadi. Bu funksiyalarni izlash bir nechta differensial tenglamalarga olib kelishi mumkin va bu tenglamalar sistema tashkil etadi.

Kalit so'zlar: birinchi tartibli, normal sistema, yo'qotish usuli, o'zgarmas koiffitsiyentli, differensial tenglamalar, funksiya, ikkinchi tartibli, Koshi masalasi.

Ko'pgina amaliy masalalarda qaralayotgan hodisa yoki jarayonni tavsiflash uchun bir argumentning bir nechta funksiyasi talab qilinadi. Bu funksiyalarni izlash bir nechta differensial tenglamalarga olib kelishi mumkin va bu tenglamalar sistema tashkil etadi.

Biz erkli o'zgaruvchining noma'lum $y_1(x), y_2(x),\ldots,y_n(x)$ funksiyalariga nisbatan maxsus ko'rinishdagi birinchi tartibli differensial tenglamalar sistemasini o'rganish bilan cheklanamiz. Bu sistema ushbu

$$\begin{cases} y_1' = f_1(x, y_1, y_2, \ldots, y_n), \\ y_2' = f_2(x, y_1, y_2, \ldots, y_n), \\ \quad \ldots \quad \ldots \quad \ldots \quad \ldots \quad \ldots \\ y_n' = f_n(x, y_1, y_2, \ldots, y_n) \end{cases} \qquad (1)$$

ko'rinishga ega bo'lib, differensial tenglamalarning ***normal sistema***si deyiladi.

Normal sistemaning barcha tenglamalari birinchi tartibli tenglamalar bo'lib, ularning o'ng tomonlari hosilalarga bog'liq bo'lmaydi.

(1) sistemaning ***yechimi*** deb bu sistemaning har bir tenglamasini qanoatlantiradigan $y_1(x), y_2(x), \ldots, y_n(x)$ funksiyalar to'plamiga aytiladi.

(1) sistemaning

$$y_1\big|_{x=x_0} = y_{10}, \; y_2\big|_{x=x_0} = y_{20}, \ldots, y_n\big|_{x=x_0} = y_{n0} \qquad (2)$$

boshlang'ich shartlar bo'yicha xususiy yechimini topish masalasiga ***Koshi masalasi*** deyiladi.

(1) normal sistema uchun Koshi masalasi yechimining mavjudligi va yagonaligi haqidagi ushbu teorema o'rinli bo'ladi.

Teorema. Agar (1) normal sistema tenglamalarining o'ng tomonlari o'zlarining xususiy hosilalari bilan birgalikda $x_0, y_{10}, y_{20}, \ldots, y_{n0}$ qiymatlarning atrofida uzluksiz bo'lsa, u holda (1) normal sistemaning $y_1\big|_{x=x_0} = y_{10}, \; y_2\big|_{x=x_0} = y_{20}, \ldots, y_n\big|_{x=x_0} = y_{n0}$ shartnlari qanoatlantiruvchi $y_1(x), y_2(x), \ldots, y_n(x)$ yechimi mavjud va yagona bo'ladi.

n ta ixtiyoriy $C_1, C_2, \ldots, C_n$ o'zgarmaslarga bog'liq bo'lgan ushbu

$$\begin{cases} y_1 = \varphi_1(x, C_1, C_2, \ldots, C_n), \\ y_2 = \varphi_2(x, C_1, C_2, \ldots, C_n), \\ \quad \ldots \quad \ldots \quad \ldots \quad \ldots \quad \ldots \\ y_n = \varphi_n(x, C_1, C_2, \ldots, C_n) \end{cases}$$

funksiyalar sistemasiga (1) normal sistemaning ***umumiy yechimi*** deyiladi.

Bu yechim (1) sistemani $C_1, C_2, \ldots, C_n$ o'zgarmaslarning istalgan qiymatlarida ayniyatga aylantiradi va u (2) boshlang'ich shartlarni qanoatlantiradigan qilib tanlansa Koshi masalasining yechimi bo'ladi.

(1) sistemaning umumiy yechimidan ixtiyoriy o'zgarmasning tayin qiymatida hosil bo'ladigan har qanday yechim ***xususiy yechim*** deyiladi.

Umuman aytganda, birinchi tartibli differensial tenglamalarning normal bo'lmagan sistemalari (tayin shartlar asosida) va yuqori tartibli differensial tenglamalarning sistemalari (yangi funksiyalar kiritish orqali) normal sistemaga keltirilishi mumkin.

1-misol. Sistemani normal sistemaga keltiring:

$$\begin{cases} 3y_1' - y_2' + 2y_1 = \cos x, \\ y_1' + y_2 = \sin x \end{cases}$$

Y e c h i s h. Ikkinchi tenglamadan: $y_1' = -y_2 + \sin x$. Bu ifodani birinchi tenglamaga qo'yamiz va uni y_2' nisbatan yechamiz: $y_2' = 3\sin x - \cos x + 2y_1 - 3y_2$.

Demak,

$$\begin{cases} y_1' = \sin x - y_2, \\ y_2' = 3\sin x - \cos x + 2y_1 - 3y_2. \end{cases}$$

2-misol. Sistemani normal sistemaga keltiring:

$$\begin{cases} y_1'' + y_2' + y_1 = \ln x, \\ y_1' + y_2'' = 3 \end{cases}$$

Y e c h i s h. Qo'shimcha funksiyalar kiritamiz: $y_3 = y_1'$, $y_4 = y_2'$.

U holda berilgan sistemadan

$$\begin{cases} y_3' + y_4 + y_1 = \ln x, \\ y_3 + y_4' = 3 \end{cases}$$

kelib chiqadi. Natijada

$$\begin{cases} y_1' = y_3, \\ y_2' = y_4, \\ y_3' = \ln x - y_4 - y_1, \\ y_4' = 3 - y_3 \end{cases}$$

normal sistema hosil bo'ladi.

NORMAL SISTEMALARNI YECHISHNING YO'QOTISH USULI

Yo'qotish usulida n ta noma'lum funksiyalarga nisbatan n ta tenglamadan iborat (1) sistmani yechish bir noma'lumga nisbatan bitta $n-$tartibli differentsial tenglamani yechishga keltiriladi. Bu usulning mohiyati (1) sistemadan noma'lum $y_2(x), y_3(x), \ldots, y_n(x)$ funksiyalarni ketma-ket yo'qotishdan iborat.

Buning uchun dastlab (1) sistemaning birinchi tenglamasini x bo'yicha differensiallaymiz:

$$y_1'' = \frac{\partial f_1}{\partial x} + \frac{\partial f_1}{\partial y_1} y_1' + \frac{\partial f_1}{\partial y_2} y_2' + \ldots + \frac{\partial f_1}{\partial y_n} y_n'.$$

Sistemaning boshqa tenglamalarini inobatga olib, bu ifodani quyidagicha yozamiz:

$$y_1'' = \frac{\partial f_1}{\partial x} + \frac{\partial f_1}{\partial y_1} f_1 + \frac{\partial f_1}{\partial y_2} f_2 + \ldots + \frac{\partial f_1}{\partial y_n} f_n.$$

Ifodaning o'ng tomoni $x, y_1, y_2, \ldots, y_n$ larning funksiyalari bo'lgani uchun uni $y_1'' = F_1(x, y_1, y_2, \ldots, y_n)$ ko'rinishda yozish mumkin. Oxirgi ifodani x bo'yicha differensiallab, yuqoridagi singari $y_1''' = F_2(x, y_1, y_2, \ldots, y_n)$ ni hosil qilamiz. Bu jarayonni davom ettirib, $y_1^{(n)} = F_{n-1}(x, y_1, y_2, \ldots, y_n)$ tenglamani hosil qilamiz.

Shunday qilib, n ta differensial tenglamalar sistemasiga ega bo'lamiz:

$$\begin{cases} y_1' = f_1(x, y_1, y_2, \ldots, y_n), \\ y_1'' = F_1(x, y_1, y_2, \ldots, y_n), \\ \quad \ldots \quad \ldots \quad \ldots \quad \ldots \quad \ldots \\ y_1^{(n)} = F_{n-1}(x, y_1, y_2, \ldots, y_n). \end{cases} \tag{3}$$

Bu sistemaning birinchi $(n-1)$ ta tenglamasidan $(n-1)$ ta $y_2, y_3, \ldots, y_n$ funksiyalarni $x, y_1, y_1', y_1'', \ldots, y_1^{(n-1)}$ o'zgaruvchilar orqali ifodalash mumkin. Bu ifodalarni (3) sistemaning oxirgi tenglamasiga qo'yib, noma'lum y_1 funksiyaga nisbatan bitta $n-$tartibli differentsial tenglamaga ega bo'lamiz:

$$y_1^{(n)} = \Phi(x, y_1, y_1', \ldots, y_1^{(n-1)}).$$

Bu tenglamani yechib, y_1 ni topamiz:

$$y_1 = \varphi_1(x, C_1, C_2, \ldots, C_n).$$

Qolgan funksiyalarni topish uchun y_1 va uning hosilalarini $y_2, y_3, \ldots, y_n$ larning ifodalariga qo'yamiz. Natijada quyidagi funksiyalar sistemasini hosil qilamiz:

$$\begin{cases} y_1 = \varphi_1(x, C_1, C_2, \ldots, C_n), \\ y_2 = \varphi_2(x, C_1, C_2, \ldots, C_n), \\ \quad \ldots \quad \ldots \quad \ldots \quad \ldots \quad \ldots \\ y_n = \varphi_n(x, C_1, C_2, \ldots, C_n) \end{cases}$$

Bu sistema (1) normal sistemaning izlanayotgan yechimini aniqlaydi.

3-misol. Ushbu

$$\begin{cases} y_1' = y_1 + y_2 - \cos x, \\ y_2' = -2y_1 - y_2 + \sin x + \cos x \end{cases}$$

tenglamalar sistmasining umumiy yechimini toping.

Y e c h i s h. Sistemaning birinchi tenglamasini differensiallaymiz:

$$y_1'' = y_1' + y_2' + \sin x.$$

Bu tenglikka y_2'ning sistema ikkinchi tenglamasidagi ifodasini qo'yamiz:

$$y_1'' = y_1' - 2y_1 - y_2 + 2\sin x + \cos x.$$

Sistemaning birinchi tenglamasidan $y_1$ni topib, bu tenglamaga qo'yamiz:

$$y_1'' = -y_1 + 2\sin x \quad \text{yoki} \quad y_1'' + y_1 = 2\sin x.$$

Hosil bo'lgan ikkinchi tartibli o'zgarmas koeffitsiyentli bir jinsli bo'lmagan tenglama bir jinsli qismining yechimi $y_1 = C_1 \cos x + C_2 \sin x.$

Uning xususiy yechimini $Y_1 = x(A\cos x + B\sin x)$ ko'rinishda izlaymiz.

Bundan,

$$Y_1' = (A + Bx)\cos x + (B - Ax)\sin x, \quad Y_1'' = (2B - Ax)\cos x - (2A + Bx)\sin x.$$

Y_1' va Y_1'' ni $y_1'' + y_1 = 2\sin x$ tenglamaga qo'yib topamiz: $A = -1, \ B = 0.$

Demak, $Y_1 = -x\cos x$ va $y_1 = C_1 \cos x + C_2 \sin x - x\cos x.$

Bundan $y_1' = -C_1 \sin x + C_2 \cos x - \cos x + x\sin x.$

Sistemaning birinchi tenglamasidan topamiz: $y_2 = y_1' - y_1 + \cos x.$

Bu ifodaga y_1 va y_1' larning ifodalarini qo'ysak,

$$y_2 = (C_2 - C_1)\cos x - (C_1 + C_2)\sin x + x(\cos x + \sin x).$$

Shunday qilib berilgan sistemaning umumiy yechimi:

$$\begin{cases} y_1 = C_1 \cos x + C_2 \sin x - x\cos x, \\ y_2 = (C_2 - C_1)\cos x - (C_1 + C_2)\sin x + x(\cos x + \sin x). \end{cases}$$

ADABIYOTLAR

1.Salohiddinov M.S.,Nasriddinov G'.N. Oddiy differensial ***tenglamalar. T: 1994***

2.Jo'rayev T. va boshqalar. Oliy matematika asoslari. 2-q. T.: "O'zbekiston". 1999

3.HikmatovA.G., Toshmatov O'.T., Karasheva K., Matematik analizdan mashq va masalalar to'plami. T.:1987

4.Берман Г.Н., Сборник задач по курсу математического анализа. М.: Наука 1985

5.Филиппов А.Ф. Сборник задач по дифференциаьним уравнениям. Ижевск: НИЦ"Регулярная и хаотическая динамика". 2000.

6.А.К.Боярчук, Г.П.Головач. Дифференциальные уравнения в примерах и задачах. Справочное пособие по высшей математике.5.М.: Эдиториал УРСС, 2001.

7.Кузнецов Л.А. "Сборник заданий по висшей математике". М.: Высшая школа, 1994.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA MATEMATIKA DARSINI O'RGATISH METODIKASI VA MATEMATIKA FANINI O'QITISH METODLARIDA YANGI INNOVATSION G'OYALAR

Quvonova Nodirabegim Shavkat qizi

JizDPI Boshlang'ich ta'lim fakulteti 1-kurs magistranti.

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlang'ich sinf darslarida innovatsion metodlardan foydalanishning samarali jihatlari,ahamiyati,shuningdek sifatini ta'minlashga xizmat qiluvchi bir nechta innovatsion metodlar va pedagogik texnalogiyalar haqida batafsil bayon etilgan. Shuningdek, mazkur maqolada matematika fanini o'qitish metodlarida yangi innovatsion g'oyalar, so'nggi yillarda kompyuterlar va axborot texnologiyalari hayotimizga dadil kirib kelayotganligi, matematika darslarida o'quvchilarni fikrlash qobilyatini shakllantirish maqsadida kompyuterdan foydalanishlari va kompyuter savodxonligi, matematika fanini o'qitishda innovatsion yondashuvlar haqida batafsil bayon etilgan.

Kalit so'zlar: kompyuter, texnologiya, matematika, innovatsion ta'lim, elektron ishlanma, innovatsion g'oya, malakali o'qituvchi, innovatsion metod, motivatsiya, interfaol usullar, pedagogik texnologiyalar.

Kirish: Ma'lumki har bir malakali o'qituvchining dars jarayonida foydalanadigan innovatsion metodlari bor bo'ladi. Pedagog bu usullardan o'zining faoliyatining eng asosiy va markaziy masalasi o‘quv jarayonida samarali va sifatli tashkil etishdan iboratdir. Ayniqsa, boshlang'ich sinflarda bu muhim ahamiyat kasb etadi. Boshlang‘ich ta`lim umumta`lim maktablarining bosh bo‘g‘ini bo‘lgan sinf hisoblanadi. Bu paytda yosh bolalarning aqliy holati mukammal rivojlanib borishiga katta e`tibor qaratish zarur. Sababi ular endigina maktab ostonasiga qadam qo‘yib kelayotgan o‘quvchilarni maktab hayotiga ko‘niktirish,zamonaviy bilim olishlariga yo‘l ochib berishlari zarur bo'ladi. Adabiyotlar tahlili va metodologiya: Innovatsion metodlar o‘qish motivatsiyasini shakllantirishga katta yordam beradigan texnologiyadir.Biz hozir boshlang'ich sinflarda qo'llanadigan innovatsion usullar bilan tanishib chiqamiz. 1. «Rasmli rebus» usuli. Mazkur metod asosan darsning "Mustahkamlash " qismida

qo‘lansa maqsadga muvofiq bo‘ladi. Bu metod yordamida o‘quvchilar shoir ijodiga doir asarlari rasmlarga qarab aniqlashi kerak bo‘ladi. Masalan, rebusda baliqcha, hovuz, tilla tanga rasmlari aks etgan bo'lsa, demak bu yerda shoirning «Tilla baliqcha» she'ri tasvirlangan bo'ladi.Bu bolalarda aqliy qobilyatlarini rivojlantirishda qo'l kelishi mumkin. 2. «Tezkor savol-javob» metodi. Ushbu metodni biz darsning "O'tilgan mavzuni takrorlash va uyga vazifa so'rash" qismida qo‘llashni lozim ko'rdik. O'quvchilarga o'tgan mavzun yuzasidan savollar beriladi. O'quvchilar esa savollarga tezkorlik bilan javob berishlari kerak bo'ladi. Bunda o'quvchilar javoblarini yozma tarzda berganlari maqsadga muvofiq, chunki bunda ularning o'z sheriklarining javoblarini o'zlashtirishi inobatga olinadi. 3. «Qiziqarli krossvord» metodi. Ushbu metod orqali o'quvchilar darsning "Yangi mavzu bayoni" qismida olgan bilimlarini mustahkamlashda qo'l kelishi mumkin. Ya'ni, bunda sinfdagi o'quvchilar guruhlarga bo'lingan holda ishlasalar samaraliroq bo‘ladi. 4. "Loyiha" metodi. Mana shu metod biz darsning «Yakuniy qismi»da qo'llansa yaxshi bo'lardi. Chunki, darslikdagi o'tilgan o'qish uchun berilgan ma'lumotlar nisbatan kam hajmda hamda dars vaqtining chegaralanganligi bois, o'quvchilar keng va to'liq ma'lumotlar olishi qiyin bo'lishi mumkin. Ana shunday vaziyatlarda ushbu uusl yaxshi samara berishi mumkin. "Loyiha" metodi o'quvchilarni mustaqil o'rganishga va izlanishiga turtki bera oladigan metoddir. O'qituvchi dars yakunida o‘quvchilarga qiziq bo'lgan mavzuni o'rtaga tashlaydi va sardori tayinlanadi. Keyingi darsgacha ularga berilgan topshiriqlar bo'yicha ma'lumotlar topish, so'ngra taqdimot loyihasini tayyorlash vazifasi yuklatiladi. Natijalar: Pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etilgan darslar tashkiliy metodlari o‘tkazish usullariga ko‘ra o‘quvchi ehtiyojiga mos tushishi kerak. Chunki bunday darslar bola ruhiyatiga yaqinroq bo‘ladi. O‘quvchilarning o‘quv materiallarini o‘zlashtirishga bo‘lgan intilish, xohish va istaklarini uyg'otish asosida maqsadga erishish motivatsiya bo‘lib, bu o‘qituvchi va o‘quvchilarning o‘zaro ichki yaqinlashuvidir.Boshlang‘ich sinflarda ta`lim jarayonida o‘quvchilarning o‘qish motivatsiyasini takomillashtirish, muhim ahamiyatga kasb etadi. Bundan tashqari boshlang'ich sinflarda "Sinkveyn”, "Muzyorar", "Keys stady", "Insert", "Venn diagrammasi" ,"BBB", "Reklama metodi " kabi metodlar ham o'quv jarayonini tashkil qilishda foydalanilmoqda. Metodlarning ahamiyati shundaki, bu bir nechta bosqichni qamrab olganligi hamda o‘quvchilarda mustaqil tadqiqotchilik qobilyatlarini takomillashtirishga qo'l keladi. Yuqoridagi, o'zida innovatsion pedagogik ruhni singdirgan bunday dars usullari o'quvchilarning nutqiy kompetensiyasini oshiribgina qolmasdan, ulardan mustaqil tadqiqotchilik hamda intiluvchanlik xislatlarining chuqur tomir otishida yordam berishiga ishonchimiz komil. Muhokama: Maktablarda zamonaviy ta'lim asosida o'tiladigan bunday dars metodlari o'quvchilarni har taraflama o'z qobilyatlarini namoyon qilishda, yangi davr kishisini tarbiyalashda, kamolga keltirishda yordam berishi shubhasiz. Innovatsion texnologiyalardan dars jarayonida o‘ziga xosligi shundaki, ular o‘qituvchi va o‘quvchilarning

birgalikdagi faoliyati orqali amalga oshiriladi. O‘qituvchining faoliyati o‘quv materialini bayon qilish, o‘quvchilarning fanga bo‘lgan qiziqishini orttirish, fikrini teranlashtirish va e`tiqodini shakllantirish, o‘quvchilarning mustaqil mashg‘ulotlariga rahbarlik qilish, ularning bilim, ko‘nikma va malakalarini tekshirish hamda baholashdan iborat. O‘z ishiga ixlos bilan qaragan o‘qituvchida chinakkam ehtiros bo‘ladi. Pedagogik yangilik - pedagogik faoliyatda ilgari ta'lim jarayonida noma'lum bo'lgan o‘zgarishlarni kiritish orqali ta'lim va tarbiyaning nazariya va amaliyotini boyitish va uni rivojlantiruvchi vositasidir.Darhaqiqat, zamonaviy pedagogik texnologiyalar ta'lim jarayonining unumdorligini oshiradi, o'quvchilarning mustaqil fikrlash jarayonini shakllantiradi, o'quvchilarda bilimga ishtiyoq va qiziqishni oshiradi, bilimlarni mustahkam o'zlashtirish, ulardan amaliyotda erkin foydalanish ko'nikma va malakalarini shakllantiradi. Kompyuterlar bugungi kunda axborotni olish va qayta ishlashning muhim vositasi bo'lib, uning tezligi tasavvurni hayratga soladi. Shunday ekan, bu vositalarni ta’lim jarayoniga joriy etishni hozirgi davrda tabiiy hol deb hisoblash mumkin. Didaktik darslikda foydalaniladigan kompyuter jarayonlarini tizimlashtirishga harakat qilaylik. Multimedia texnologiyalari tufayli talabalarda qiziqish va qiziqish uyg'otadi. U fikrlash faoliyatini faollashtiradi va o'tilgan materialni samarali o'zlashtirishga imkon beradi. Amalda ko'rsatish qiyin bo'lgan jarayonlarni modellashtirish va namoyish qilish imkonini beradi. Materialni o'zlashtirish tezligi bilan bir qatorda uni tushunish, tushunish o'qitishni yakka tartibda olib borish imkonini beradi. Matematika darslarida o‘quvchilarning fikrlash qobiliyatini rivojlantirish maqsadida kompyuterdan foydalanishga e’tibor qaratamiz. O‘qituvchi dars davomida o‘quvchilarga ma’lum hajmdagi darslarni beribgina qolmay, balki ularda turli xil vositalar, jumladan, kompyuterdan foydalangan holda mustaqil ravishda boshqa ma’lumotlarni izlash istagini ham shakllantirishi kerak. Adabiyotlar tahlili va metodologiya: O‘quvchilarning mustaqil bilim olish qobiliyati qanchalik yaxshi tashkil etilgan bo‘lsa, dars shunchalik samarali va sifatli o‘tadi. Kompyuter o‘quvchilarning mustaqil ishlash qobiliyatini oshiradi, o‘qituvchi esa o‘tilgan materialni o‘zlashtirish jarayonini turli yo‘llar bilan boshqara oladi. “Matematikani o‘qitishda innovatsion yondashuvlar” matematika o‘qituvchilarining malakasini oshirish kursining o‘quv dasturi asosida matematika o‘qituvchilarini o‘qitishdagi zamonaviy yondashuvlar va innovatsiyalarning mazmun va mohiyatini ochib beradi. Keling, fanlarni o'rganishingiz kerak bo'lgan ba'zi mobil ilovalardan misollarni ko'rib chiqaylik. Asosiy hisoblash ko'nikmalarini rivojlantirish uchun "Matematik zukkolik" ilovasi. Ilova tezkor hisob-kitoblar uchun mavjud algoritmlarni aks ettiradi. Har bir talaba ularni o‘rganishi va keyin nazariy bilimlarini amaliy mashg‘ulotlarda mustahkamlashi, shu bilan og‘zaki arifmetikaning amaliy tajribasini boyitishi mumkin. Matematika o‘qitishda innovatsion yondashuvlar moduli bo‘yicha o‘quvuslubiy majmua o‘quvchiga yangi g‘oyalar, me’yorlar, qoidalar, boshqalar tomonidan yaratilgan ilg‘or

g‘oyalar, me’yorlar, qoidalarni tabiiy qabul qilish bilan bog‘liq sifatlar, ko‘nikmalarni shakllantirish imkonini beruvchi tarbiyani yaratishga o‘rgatadi. innovatsion ta’lim deb ataladi. Innovatsion ta'lim jarayonida qo'llaniladigan texnologiyalar innovatsion ta'lim texnologiyalari yoki ta'lim innovatsiyalari deb ataladi. Ta’lim innovatsiyasi – ta’lim sohasidagi yoki o‘quv jarayonidagi muammoni yangicha yondashuv asosida hal etishda qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan, avvalgidan ko‘ra samaraliroq natijani kafolatlay oladigan shakl, usul va texnologiya. Bugungi kunda ta’lim tizimi oldida turgan ta’lim innovatsiyalarini jahon ta’lim standartlari darajasida joriy etish va ta’lim innovatsiyalarini joriy etish orqali har tomonlama yetuk ijodiy, boy ma’naviyatli, kasbiy, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni ta’minlash orqali ta’lim samaradorligini oshirish, ta’lim muassasalarining pedagogik xodimlari, Xususan, har bir fan o‘qituvchisi mustaqillik g‘oyasi ruhida tarbiyalangan barkamol shaxsni kamol toptirish kabi vazifalarni hal etishda o‘zining pedagogik faoliyatini tubdan o‘zgartirishi zarur. Mamlakatimiz bo‘ylab umumta’lim maktablariga katta e’tibor qaratilib, maktablarimizni jahon andozalari darajasida jihozlash ishlari olib borilmoqda. Bugungi kunda uzluksiz ta’lim tizimidagi ta’lim muassasalari, jumladan, umumiy o‘rta ta’lim maktablari o‘qituvchilari oldida yangi vazifalar, ya’ni fanni o‘zlashtirish sifatini oshirish vazifalari turibdi. Shu munosabat bilan matematika o`qitishda turli metodlardan foydalaniladiki, ularning asosiy maqsadi matematika o`qitishni joriy etish va o`zlashtirishdan iborat. Muhokama: Axborot texnologiyalarining multimedia vositalari o`quv jarayonida quyidagi eng muhim jihatlari bilan alohida ahamiyatga ega: differensial va individual o`qitish jarayonini tashkil etish; o'qish jarayonini baholash, fikr-mulohazalar; o'z-o'zini nazorat qilish va o'z-o'zini tuzatish; O‘rganilayotgan fanni va o‘rganishning dinamik jarayonini ko‘rsatish; fan ma’ruzalarida animatsiya, grafika, animatsiya, tovush kabi kompyuter va axborot texnologiyalaridan foydalanish; o‘quvchilarning fanni o‘zlashtirishlari uchun strategik ko‘nikmalarni shakllantirish va hokazo. Shuningdek, multimediya vositalarining amaliy tomoni ularni o‘quv jarayonida qo‘llash va ta’lim tizimida bo‘lajak o‘quv jarayoni uchun aniq otlar va virtual stendlar bazasini yaratish kabi muhim vazifani amalga oshirishga zamin yaratadi. Fanlarning elektron versiyalarini yaratish, o‘quv jarayoniga axborot texnologiyalarini joriy etish va zamonaviy dasturiy ta’minot yaratish masalasi bugungi kunning eng dolzarb muammolaridan biridir. Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida boshlang‘ich sinf matematika darslari uchun elektron ishlanmalar yaratish metodikasi, darslarda axborot texnologiyalaridan foydalanish va shu asosda dars o‘tish metodikasi ishlab chiqildi. Yaratilgan elektron ishlanmada sarlavha, mazmun, o‘quv materiallari hamda bilimlarni nazorat qilish uchun test va topshiriqlarni tavsiflovchi sahifalar mavjud emas. Elektron ishlanmaning asosiy qismi matn, grafik, animatsiya va test dasturlarini o'z ichiga oldi. Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida boshlang‘ich sinf matematika fanini yangi pedagogik texnologiyalar va zamonaviy axborot texnologiyalari asosida o‘qitishda kompyuter va

multimedia vositalaridan foydalanish darsning noan’anaviy turlaridan biridir. Xulosa: Xulosa o'rnida shuni aytish joizki, dars vaqtida o’quvchilarning ta’lim faoliyati innovastion metodlar yordamida amalga oshirilsa, uning axborotni qabul qilishi samarali, oson kechadi va ta’lim samaradorligi yanada oshirishga yordam beradi. Bolaning aqli endi shakllanib kelayotgan boshlang'ich sinflarda pedagogning mahorati, uning o'qituvchilik texnologiyalarni ta'lim jarayoniga mohirona talqin qila olishi, ta'limning yangi-yangi usullarini izlashi, pedagogik tajribalardan ijodiy foydalana olishi juda muhim hisoblanadi. Axborot texnologiyalari vositalaridan biri matematika fanini multimedia muhitida turli animatsiyalar, dasturlar orqali o`qitishni tashkil etishdir. O‘qitish jarayonini axborot texnologiyalarining multimedia vositalari asosida talablar asosida tashkil etish o‘qituvchi mehnatini yengillashtirish, o‘quv jarayonini boshqarish, samaradorligini yanada oshirish imkonini beradi. Shu bilan bir qatorda ta'lim muassasasi rahbariyatiga talaba, guruh, mutaxassisliklar bo'yicha test natijalarini ko„rib borish va ulaming o'zlashtirish natijalariga baho berish, o'qituvchilaming ma'ruza matnlari va boshqa mustaqil ishlariga mo'ljallangan materiallarining tayyorlash sifatiga baho berish, multimedia vositalari asosida laboratoriya ishlarini bajarish uchun kompyuterda modellashtirilgan virtual stendlar joriy etish, kursni o'zlashtirish bo'yicha uslubiy materiallami tayyorlash uchun takliflar ishlab chiqish kabilami amalga oshirish imkoniyatini beradi. Shuning uchun ham o'quv jarayoniga pedagogik yangiliklarni kiritish, ta'limda pedagogik texnologiyalarni qo'llash, turli innovatsion metodlardan foydalanish, ta'lim samaradorligini oshirish uchun tinimsiz izlanish bugungi kunning ehtiyojiga aylandi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. R.Mavlonova, N.X.Raxmonqulova. Boshlang’ich ta’limda innovastiya. Metodik qo’llanma, TDPU, 2007.

2. A.Abduqodirov, R.Ishmuhammedov, "Ta’limda innovatsiya” T;. Istedod- 2010.

3. R.Mavlonova, N.X.Raxmonqulova. Boshlang’ich ta’limning integrastiyalashgan pedagogika. TDPU, 2007.

4 . O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi 2017, T; Ma'naviyat.

5. O’.Q.Tolipov, M.Usmonboeva. Pedagogik texnologiyalarning tanqidiy asoslari. –T.: Fan, 2006.

6. Avliyoqulov N.X. Zamonaviy o‘qitish texnologiyalari. – T., 2001.

7. Azizxo‘jayev N.N. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar. – T., 2002.

8.Divanova M.S., Alimova S.Q., Alimov O.N. Boshlang'ich sinflarda matematika fanini o'qitishda axborot texnologiyalaridan foydalanish, 46 bet.

9. Jumayev M.E., Z.G,. Tadjiyeva. Boshlan'gich sinflarda matematika o'qitish metodikasi “Fan va texnlogiya”, 2005. 312 bet.

10.Alixonov S. "Matematika o'qitish metodikasi" Qayta ishlangan II nashri. T., «O'qituvchi» 1997 va boshqalar elementar matematikadan masalalar.

11. Alixonov S. «Matematika o'qitish metodikasi». T., «O'qituvchi» 1998.

12.Azlarov T., Monsurov X . Matematik analiz. -T.: «O'qituvchi». 2001.

MAVSUMIY VA SIKLIK TEBRANISHLARNI MODELLASHTIRISH

Ilmiy rahbar: **A.O.Abdug'aniyev**

Iqtisod fanlari bo'yicha falsafa doktor(Phd), dotsent

O'tanazarova Yulduz Ravshan qizi

Termiz davlat universiteti Axborot texnologiyalari fakulteti talabasi otanazarovay@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqola Mavsumiy yoki siklik tebranishga ega bo'lgan Vaqtli qatorlar strukturasini tahlil qilish to'g'risida bo'lib, bu uchun eng soda modellar orqali mavsumiy va siklik tebranishlar modellari o'rganilgan.

Kalit so'zlar: mavsumiy tebranishlar, siklik tebranishlar, vaqtli qator, additiv model, multiplikativ model

Abstract: This article is about the analysis of the structure of time series with seasonal or cyclic oscillations, for which the models of seasonal and cyclic oscillations were studied using the simplest models.

Keywords: seasonal oscillations, cyclic oscillations, time series, additive model, multiplicative model

Аннотация: Данная статья посвящена анализу структуры временных рядов с сезонными или циклическими колебаниями, для которых изучались модели сезонных и циклических колебаний с использованием простейших моделей.

Ключевые слова: сезонные колебания, циклические колебания, временной ряд, аддитивная модель, мультипликативная модель.

Mavsumiy yoki siklik tebranishga ega bo'lgan Vaqtli qatorlar strukturasini tahlil qilishga bir qancha yondoshuvlar mavjud. Eng sodda yondoshuv – bu mavsumiy komponentalar qiymatini sirg'anchiq o'rtacha usuli bilan hisoblash va Vaqtli qatorning additiv yoki multiplikativ modelini tuzishdan iborat.[1,2] Additiv model quyidagi umumiy ko'rinishga ega:

$$Y = T + S + E. \quad (1)$$

Bu modelda Vaqtli qatorning har bir darajasi trend (*T*), mavsumiy (*S*) va tasodifiy (*E*) komponentalar yig'indisidan tashkil topadi deb qaraladi.

Multiplikativ model quyidagi umumiy ko'rinishga ega:

$$Y = T \cdot S \cdot E. \qquad (2)$$

Bu model Vaqtli qatorning har bir darajasi trend (*T*), masumiy (*S*) va tasodifiy (*E*) komponentalar ko'paytmasidan iborat deb qaraladi. Ikkala modeldan birini tanlash masumiy tebranishning strukturasini tahlil qilish asosida amalga oshiriladi. Agar tebranish amplitudasi taxminan o'zgarmas bo'lsa, turli tsikllar uchun masumiy komponentalar qiymatlari o'zgarmas bo'lgan Vaqtli qatorning additiv modeli tuziladi. Agar masumiy tebranish amplitudasi o'sib yoki kamayib borsa, Vaqtli qatorning darajasi mavsumiy komponentani qiymatiga bog'liq bo'lgan Vaqtli qatorning multiplikativ modeli tuziladi.[3]

Additiv va multiplikativ modellarni tuzish Vaqtli qatorning har bir darajasi uchun *T, S* va *E* kompnentalarning qiymatlarini hisoblashga olib keladi. Modelni tuzish jarayoni bir necha bosqichdan iborat:

1) berilgan qatorni sirg'anchiq o'rtacha usul bilan tekslash;

2) *S* – mavsumiy komponentaning qiymatini hisoblash;

3) qator tenglamasidan mavsumiy komponentalarni chiqarib tashlash va additiv modelda (*T*+*E*) yoki multiplikativ modelda (*T*·*E*) tekslangan qiymatlarni topish;

4) (*T*+*E*) yoki (*T*·*E*) darajalarni analitik tekslash va hosil bo'lgan trend tenglamasini qo'llab *T* ning qiymatlarini hisoblash;

5) hosil bo'lgan modelda (*T*+*E*) yoki (*T*·*E*)ning qiymatlarini hisoblash;

6) mutloq va nisbiy hatoliklarni hisoblash.

1 –misol. *Vaqtli qatorning additiv modelini tuzish*. 1-jadvalda keltirilgan tuman aholisining so'ngi to'rt yilda iste'mol qilgan elektr energiyasi hajmi haqidagi ma'lumotlardan foydalanib additiv model tuzishni ko'rib chiqamiz.[4]

1-qadam. Sirg'anchiq o'rtacha usuli bilan qatorni tekislaymiz. Buning uchun:

a) qatorning har to'rt chorakdagi darajalari yig'indisini bir davrga surgan holda hisoblaymiz va shartli yillik elektr energiya iste'moli hajmini topamiz (jadvalning uchinchi ustuniga bir chorak pastga yozamiz);

b) yig'indini 4ga bo'lib sirg'anchiq o'rtachani topamiz(jadvalda to'rtinchi ustun). Shuni ta'kidlash kerakki, hosil bo'lgan tekslangan qiymatlar mavsumiy komponentaga ega bo'lmaydi;

v) ketma-ket kelgan ikkita sirg'anchiq o'rtachalardan o'rtachasi (markazlashtirilgan o'rtacha)ni topib haqiqiy vaqtga mos keltiramiz (jadvalning beshinchi ustuni).

1-jadval

Additiv modelda mavsumiy komponentalarni baholash hisob-kitobi

Chorak raqami. t	Elektrenergiya iste'moli, y_t	To'rt chorak bo'yicha jami	To'rt chorak bo'yicha sirg'onchiq o'rtacha	Markazlash-tirilgan sirg'anchiq o'rtacha	Mavsumiy komponentani baholash
1	2	3	4	5	6
1	6,0	-	-	-	-
2	4,4	24,4	6,10	-	-
3	5,0	25,6	6,40	6,250	-1,250
4	9,0	26,0	6,50	6,450	2,550
5	7,2	27,0	6,75	6,625	0,575
6	4,8	28,0	7,00	6,875	-2,075
7	6,0	28,8	7,20	7,100	-1,100
8	10,0	29,6	7,40	7,300	2,700
9	8,0	30,0	7,50	7,450	0,550
10	5,6	31,0	7,75	7,625	-2,025
11	6,4	32,0	8,00	7,875	-1,475
12	11,0	33,0	8,25	8,125	2,875
13	9,0	33,6	8,40	8,325	0,675
14	6,6	33,4	8,35	8,375	-1,775
15	7,0	-	-	-	-
16	10,8	-	-	-	-

2-qadam. Qatorning haqiqiy darajalari bilan markazlashtirilgan o'rtacha orasidagi farqni hisoblab mavsumiy komponentalarni baholaymiz (jadvalda 6-ustun). Ulardan mavsumiy komponenta(S)larning qiymatlarini hisoblashda foydalanamiz. Buning uchun yillar bo'yicha har bir chorak uchun o'rtacha mavsumiy baho (S_i)larni 1-jadvaldan olib 2-jadvalga joylashtiramiz.

Odatda mavsumiy komponentali (additiv) modellarda choraklar bo'yicha mavsumiy komponentalarning yig'indisi nolga teng bo'lsin deb olinadi. Agarda bu shart bajarilmasa tuzatish koeffitsientini aniqlab mavsumiy komponentalarga tuzatishlar kiritiladi.[5] Ushbu model uchun masumiy komponentalar o'rtacha baholarining yig'indisi quyidagiga teng (jadvalda 2-qator):

$$0,6 - 1,958 - 1,275 + 2,708 = 0,075.$$

Yig'indi nolga teng bo'lmaganligi sababli tuzatish koeffitsientini hisoblaymiz:

$$k = 0,075 / 4 = 0,01875.$$

2-jadval

Yillar bo'yicha har bir chorak uchun o'rtacha mavsumiy baholar

Ko'rsatkichlar	Yil	Chorak raqami, *i*			
		I	II	III	IV
	1 2 3 4	- 0,575 0,550 0,675	- -2,075 -2,025 -1,775	-1,250 -1,100 -1,475 -	2,550 2,700 2,875 -
i-chorak bo'yicha jami (barcha yillar uchun)		1,800	-5,875	-3,825	12.125
i-chorak uchun masumiy komponentalarni o'rtacha bahosi($\bar{S}_i$)		0,600	-1,958	-1,275	2,708
Tuzatilgan mavsumiy komponenta, S_i		0,581	-1,977	-1,294	2,690

Mavsumiy komponentalarning choraklar bo'yicha tuzatilgan qiymatlarini o'rtacha baho bilan tuzatish koeffitsienti (k) orasidagi farqni hisoblab topamiz, ya'ni $S_i = \bar{S}_i - k$, formula yordamida topamiz[6], bu yerda i= 1, 2, 3 ,4. Topilgan qiymatlarni jadvalga qo'yib, mavsumiy komponentalarning qiymatlari yig'indisi nolga teng bo'lish shartini tekshirib ko'ramiz:

0,581- 1,977 – 1,294 + 2,690 = 0.

Shunday qilib, quyidagi mavsumiy komponentalar qiymatlarini olamiz:

I – chorak: S_1 = 0,581;

II – chorak: S_2 = -1,979;

III – chorak: S_3 = -1,294;

IV – chorak: S_4 = 2,690.

3-qadam. Berilgan Vaqtli qatorning har bir darajasidan masumiy komponentalarning ta'sirini chiqarib tashlab, $T+E=Y-S$ qiymatlarini topamiz (3-jadvalning 4- ustuni). Ushbu qiymatlar har bir davr uchun hisoblanib, ular faqat tendentsiya va tasodifiy komponentalardan iborat bo'ladi.

3 –jadval

T ning tekslangan qiymatlarini va additiv modelda E xatolikni hisoblash

t	y_t	S_t	$T+E=$ $= y_t - S_t$	T	$T+S$	$E=y_t-$ $-(T+S)$	E^2
1	2	3	4	5	6	7	8
1	6,0	0,581	0,419	5,902	6,483	-0,483	0,2333

2	4,4	-1,977	6,337	6,088	4,111	0,289	0,0835
3	5,0	-1,294	6,294	6,275	4,981	0,019	0,0004
4	9,0	2,690	6,310	6,461	9,151	-0,151	0,0228
5	7,2	0,581	6,619	6,648	7,229	-0,029	0,0008
6	4,8	-1,977	6,777	6,834	4,857	-0,057	0,0032
7	6,0	-1,294	7,294	7,020	5,727	0,273	0,0745
8	10,0	2,690	7,310	7,207	9,896	0,104	0,0108
9	8,0	0,581	7,419	7,393	7,974	0,026	0,0007
10	5,6	-1977	7,577	7,580	5,603	-0,030	0,0009
11	6,4	-1,294	7,694	7,766	6,472	-0,072	0,0052
12	11,0	2,690	8,310	7,952	10.642	0,358	0,1282
13	9,0	0,581	8,419	8,139	8,720	0,280	0,0784
14	6,6	-1,977	8,577	8,325	6,348	0,252	0,0635
15	7,0	-1,294	8,294	8,519	7,218	-0,218	0,0475
16	10,8	2,690	8,110	8,698	11,388	-0,588	0,3457

4- qadam. Modelning *T* komponentasini aniqlaymiz. Buning uchun (*T*+*E*) qatorni chiziqli trend yordamida analitik tekislaymiz. Analitik tekslashning natijalari quyidagilardan iborat:

Trend tenglamasining ozod hadi	5,715416
Regressiya koeffitsienti	0,186421
Regressiya koeffitsientining standart hatosi	0,015188
R kvadrat	0,914971
Kuzatuvlar soni	16
Erkinlik darajasi soni	14

Olingan natijalardan kelib chiqib, quyidagi chiziqli trendga ega bo'lamiz:

$$T = 5{,}715 + 0{,}186 \cdot t\ .$$

Ushbu tenglamaga $t = 1,2,\ldots,16$ qiymatlarni qo'yib, har bir vaqt uchun *T* ning darajalari topiladi (3-jadvalda 5-ustun).

5-qadam. Qatorning additiv modelda olingan qiymatlarini topamiz. Buning uchun *T* ning darajalariga mos choraklar uchun masumiy komponentalarni qo'shib chiqamiz (T+Sning qiymatlari 3-jadvalning 6-ustunida keltirilgan).

6-qadam. Additiv modelni qurish usuliga asosan modelning hatolarini hisoblash

$$E = Y - (T + S) \qquad (3)$$

formula asosida amalga oshiriladi. Bu mutloq xatolik bo'lib, uning qiymati 3- jadvalning 7-ustunida keltirilgan. Regressiya modeli kabi, tanlangan modelning sifatini baholash uchun

olingan mutloq xatoliklar kvadratlari yig'indisidan foydalanish mumkin. Ushbu additiv model uchun mutloq xatoliklar kvadratlari yig'indisi 1,10ga teng. Uni qator darajalarining o'rtacha darajasidan chetlanishi kvadratlarining yig'indisi(71,59)ga nisbati 1,5 foizdan ko'proqni tashkil etadi, ya'ni:

$$(1 - 1{,}10 / 71{,}59)*100 = 1{,}536\%.$$

Shunday qilib, aytish mumkinki, additiv model oxirgi 16 chorakda elektr energiya iste'moli jarayonini ifodalovchi Vaqtli qator darajalarining o'zgarishini 98,5 foiz aniqlik bilan ifodalab beradi.[7]

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Christopher Dougherty. Introduction to Econometrics. Oxford University Press, 2011. – 573 p.
2. Gujarati D.N. Basic Econometrics. McGraw-Hill, 5th edition, 2009. – 922 p.
3. Абдуллаев О.М., Ходиев Б.Ю., Ишназаров А.И. Эконометрика. Учебник. –Т.: Fan va texnologiya. 2007. – 612 с.
4. Шодиев Т.Ш. ва бошқалар. Эконометрика. –Т.: ТДИУ, 2007. – 270 б.
5. Абдуллаев О.М., Жамалов М.С. Эконометрическое моделирование. Учебник. –Т.: Fan va texnologiya. 2010. – 612 с.
6. Greene W.H. Econometric Analysis. Prentice Hall. 7th edition, 2011. – 1232 p.
7. Валентинов В.А. Эконометрика: Учебник. –М.: ИТК «Дашков и К˚», 2009. – 367 с.

YUQORI TARTIBLI XUSUSIY HOSILALAR. YUQORI TARTIBLI DEFFERENSIALLAR. OSHKORMAS FUNKSIYANI DEFFERENSIALLASH. SIRTGA O'TKAZILGAN URINMA TEKISLIK VA NORMAL TENGLAMALARI. KO'P O'ZGARUVCHILI FUNKSIYANING EKSTREMUMLARI. SHARTLI EKSTREMUM. KO'P O'ZGARUVCHILI FUNKSIYALARNI MUHANDISLIK MASALALARINI YECHISHGA TADBIQI.

Xasanov Diyorjon Ramish o'g'li

Islom Karimov nomidagi Toshkent davlat texnika universiteti Qo'qon filiali 1-bosqich talabasi

Bororotov Fayzulloh

Islom Karimov nomidagi Toshkent davlat texnika universiteti Qo'qon filiali asissent o'qituvch

Annotatsiya. Ushbu maqaloda yuqori tartibli hosilalar va defferensilar nima ekanligi va ularning yechish yo'llari bayoni aytib o'tiladi. Shuningdek, sirtga o'tkazilgan urinma tekislik va normal tenglamalari va shartli ekstremumlari haqida ma'lumot beriladi

Tayanch so'z va iboralar: xususiy hosila, to'la differentsial, Differentsial tenglama, shartli ekstremum.

Kirish.

Ma'lumki, mexanikaning ko'pgina masalalari yuqori tartibli hosilalar va defferensilar orqali yechiladi. Shuning uchun ularni o'rganish ham nazari ham amaliy ahamiyatga egadir.

Yuqori tartibli xususiy hosilalar va differensiallar

$P(x;y)$ nuqtada va uning biror atrofida aniqlangan $z = f(x,y)$ funksiya shu atrofda $\frac{\partial z}{\partial x} = f_x'(x,y), \frac{\partial z}{\partial y} = f_y'(x,y)$ xususiy hosilalarga ega bo'lsin. Ular *birinchi tartibli xususiy hosilalar* deyiladi.

Bu hosilalar x va y o'zgaruvchilarning funksiyalarini ifodalaydi. Bu funksiyalar xususiy hosilalarga ega bo'lishi mumkin. Agar bu hosilalar mavjud bo'lsa, ularga *ikkinchi tartibli xususiy hosilalar* deyiladi va quyidagicha belgilanadi:

$$\frac{\partial}{\partial x}\left(\frac{\partial z}{\partial x}\right) = \frac{\partial^2 z}{\partial x^2} = z''_{xx} = f''_{x^2}(x,y);$$

$$\frac{\partial}{\partial x}\left(\frac{\partial z}{\partial y}\right) = \frac{\partial^2 z}{\partial y \partial x} = z''_{xy} = f''_{xy}(x,y);$$

$$\frac{\partial}{\partial y}\left(\frac{\partial z}{\partial x}\right) = \frac{\partial^2 z}{\partial x \partial y} = z''_{yx} = f''_{yx}(x,y);$$

$$\frac{\partial}{\partial y}\left(\frac{\partial z}{\partial y}\right) = \frac{\partial^2 z}{\partial y^2} = z''_{yy} = f''_{y^2}(x,y).$$

Uchinchi, to'rtinchi va umuman $n-$tartibli xususiy hosilalar shu kabi aniqlanadi.

$f''_{xy}(x,y)$ va $f''_{yx}(x,y)$ hosilalarga *ikkinchi tartibli aralash xususiy hosilalar* deyiladi.

1-teorema. Agar $z = f(x,y)$ funksiyaning ikkinchi tartibli aralash xususiy hosilalari $P(x;y)$ nuqtaning biror atrofida mavjud va shu nuqtada uzluksiz bo'lsa, u holda ular shu nuqtada teng bo'ladi, ya'ni $f''_{xy}(x,y) = f''_{yx}(x,y).$

Bunday teorema istalgan yuqori tartibli xususiy hosilalar uchun ham o'rinli bo'ladi. Masalan, uzluksiz uchinchi tartibli xususiy hosilalar uchun

$$f'''_{xyx}(x,y,z) = f'''_{x^2y}(x,y,z) = f'''_{yx^2}(x,y,z)$$

tenglik bajariladi.

$z = f(x,y)$ funksiyaning $P(x;y)$ nuqtadagi to‘liq differensiali $dz = f'_x(x,y)dx + f'_y(x,y)dy$ ga *birinchi tartibli to‘liq differensial* deyiladi.

$P(x;y)$ nuqtada $z = f(x,y)$ funksiya ikkinchi tartibli uzluksiz xususiy hosilalarga ega bo‘lsin. U holda *ikkinchi tartibli to‘liq differensial* $d^2z = d(dz)$ kabi aniqlanadi.

Uni topamiz:

$$d(dz) = d(f'_x(x,y)dx + f'_y(x,y)dy) =$$

$$= (f'_x(x,y)dx + f'_y(x,y)dy)'_x dx + (f'_x(x,y)dx + f'_y(x,y)dy)'_y dy =$$

$$= (f''_{x^2}(x,y)dx + f''_{xy}(x,y)dy)'dx + (f''_{yx}(x,y)dx + f''_{y^2}(x,y)dy)dy.$$

Bundan

$$d^2z = f''_{x^2}(x,y)dx^2 + 2f''_{xy}(x,y)dydx + f_{y^2}dy^2, \qquad (16)$$

bu yerda $dx^2 = (dx)^2$, $dy^2 = (dy)^2$.

(16) formula simvolik ko‘rinishda

$$d^2z = \left(\frac{\partial}{\partial x}dx + \frac{\partial}{\partial y}dy\right)^2 \cdot z$$

kabi yoziladi.

Sirtga urinma tekislik va normal tenglamalari.

Sirtga urinma tekislik va normal tenglamasini keltirishdan oldin sirtning maxsus va oddiy nuqtalari bilan tanishamiz.

Faraz qilaylik sirt tenglamasi oshkor bo’lmagan tenglama bilan berilgan bo'lsin.

Agar sirtdagi nuqtada xususiy hosilalarning uchalasi nolga teng bo'lsa yoki ulardan birortasi mavjud bo'lmasa, M nuqta sirtning maxsus nuqtasi deb aytiladi

Agar sirtdagi nuqtada xususiy hosilalarning uchalasi mavjud va uzluksiz bo'lib, ulardan bittasi noldan farqli bo'lsa, M nuqta sirtning oddiy nuqtasi deb aytiladi.

1-ta’rif. Agar to'g'ri chiziq sirt ustida yotgan biror egri chiziqqa uning M(x;y;z) nuqtasida urinma bo'lsa, bu to'g'ri chiziq sirtga M nuqtada urinma deyiladi.

M nuqtadan sirt ustida yotgan cheksiz ko'p egri chiziqlar o'tadi, shuning uchun bu nuqtadan sirtga cheksiz ko'p urinmalar o'tishi mumkin.

Urinmalar esa urinma tekisligi hosil qiladi. Bu haqda quyidagi teoremani isbotsiz keltiramiz.

Teorema. Berilgan sirtning M oddiy nuqtasidagi hamma urinmalar bir tekislikda yotadi.

2-ta’rif. Egri sirtning berilgan M nuqtasidan o'tuvchi sirt ustida yotgan egri chiziqlarga urinma joylashgan tekislik sirtning M nuqtasiga o’tkazilgan urinma tekislik deyiladi.

Sirtning maxsus nuqtalarida urinma tekislik mavjud bo'lmasligi mumkin.

Bunday nuqtalarda sirtga urinma to'g'ri chiziqlar bir tekislikda yotmasligi mumkin.

Masalan, konus sirtining uchi maxsus nuqtadir. Bu nuqtada konus sirtga urinma to'g'ri chiziqlar bir tekislikda yotmaydi (ularning o'zlari konus sirtni hosil qiladi).

funksiya bilan berilgan sirtning $M_0(x_0,y_0,z_0)$ nuqtasiga o'tkazilgan urinma tekislik va normal mos ravishda (2)va (3) tenglamalar bilan aniqlanadi.

(2) tenglamadan ko'rinib turibdiki, sirtga urinma tekislik normal vektori dan iborat bo'ladi.

Ikki o'zgaruvchi funksiyasining ekstremumlari

$z = f(x,y)$ funksiya biror D sohada aniqlangan va $P_0(x_0;y_0) \in D$ bo'lsin.

1-ta'rif. Agar $P_0(x_0;y_0)$ nuqtaning shundav $\delta-$atrofi topilsaki, bu atrofning barcha $P_0(x_0;y_0)$ nuqtadan farqli $P(x;y)$ nuqtalarida $f(x,y) < f(x_0,y_0)$ $(f(x,y) > f(x_0,y_0))$ tengsizlik bajarilsa, $P_0(x_0;y_0)$ nuqtaga $f(x,y)$ funksiyaning *maksimum* (*minimum*) nuqtasi deyiladi.

Funksiyaning maksimum va minimum nuqtalariga *ekstremum* nuqtalar deyiladi. Funksiyaning ekstremum nuqtadagi qiymati *funksiyaning ekstremumi* deb ataladi

Ekstremum tushunchasi funksiya aniqlanish sohasining biror atrofi bilan bog'liq. Shu sababli funksiya ekstremumga aniqlanish sohasining faqat ichki nuqtalarida erishadi va shu bilan birga funksiyaning ekstremumi lokal xarakterga ega bo'ladi, ya'ni funksiya o'zining aniqlanish sohasida bir nechta ekstremumga erishishi mumkin yoki umuman ekstremumga ega bo'lmasligi mumkin.

1-teorema (*ekstremum mavjud bo'lishining zaruriy sharti*). Agar $z = f(x,y)$ funksiya $P_0(x_0;y_0)$ nuqtada ekstremumga ega bo'lsa, u holda bu nuqtada $\frac{\partial z}{\partial x}$ va $\frac{\partial z}{\partial y}$ xususiy hosilalar nolga teng bo'ladi yoki ulardan hech bo'lmaganda bittasi mavjud bo'lmaydi.

$P_0(x_0,y_0)$ nuqta $z = f(x,y)$ funksiyaning ekstremum nuqtasi bo'lsin. U holda $f_x'(x_0,y_0)=0,\ f_y'(x_0,y_0)=0$ bo'ladi. Bu hosilalarni $z = f(x,y)$ tenglama bilan berilgan sirtga $P_0(x_0;y_0)$ nuqtada o'tkazilgan urinma tekislikning

$$z - z_0 = f_x'(x_0,y_0)(x-x_0) + f_y'(x_0,y_0)(y-y_0)$$

tenglamasiga qo'ysak, $z - z_0 = 0$ yoki $z = z_0$ kelib chiqadi.

Bundan ekstrimum nuqtalarida sirtga o'tkazilgan urinma tekislik *Oxy* koordinata tekisligiga parallel bo'ladi degan xulosa kelib chiqadi. Bu xulosa ikki o'zgaruvchi funksiyasi *ekstremumi zaruriy shartining geometrik ma'nosini* bildiradi.

Xususiy hosilalar nolga teng bo‘ladigan nuqtalarga *statsionar nuqtalar* deyiladi.

Xususiy hosilalar nolga teng bo‘ladigan yoki ulardan hech bo‘lmaganda bittasi mavjud bo‘lmagan nuqtalarga *kritik nuqtalar* deyiladi.

Kritik nuqtalarda funksiya ekstremumga ega bo‘lishi yoki ega bo‘lmasligi mumkin. Masalan, $z = xy$ funksiya uchun $O(0;0)$ nuqta kritik nuqta bo‘ladi, chunki bu nuqtada har ikkala $z'_x = y,\ z'_y = x$ xususiy hosila nolga teng va $f(0,0) = 0.$ Bunda $O(0;0)$ nuqtaning atrofida $f(x,y) > f(0,0)$ bo‘ladigan nuqtalar ham (I va III chorak nuqtalari) $f(x,y) < f(0,0)$ bo‘ladigan nuqtalar ham (II va IV chorak nuqtalari) mavjud bo‘ladi. Shu sababli $O(0,0)$ nuqta ekstremum nuqta bo‘lmaydi. Bunday $O(0;0)$ nuqtaga *minimaks* nuqta deyiladi.

2-teorema (*ekstremum mavjud bo'lishining yetarli sharti*). $z = f(x,y)$ funksiyaning $P_0(x_0;y_0)$ statsionar nuqtaning biror atrofida birinchi va ikkinchi tartibli uzluksiz xususiy hosilalari mavjud va bunda $f''_{x^2}(x_0,y_0) = A,\ f''_{xy}(x_0,y_0) = B,\ f''_{y^2}(x_0,y_0) = C$ bo‘lsin. U holda

a) agar $\Delta = AC - B^2 > 0$ bo‘lsa, $z = f(x,y)$ funksiya $P_0(x_0;y_0)$ nuqtada ekstremumga ega bo‘lib, bunda $A < 0$ (yoki $C < 0$) bo‘lganda $P_0(x_0;y_0)$ nuqta maksimum nuqta, $A > 0$ (yoki $C > 0$) bo‘lganda $P_0(x_0;y_0)$ nuqta minimum nuqta bo‘ladi;

b) agar $\Delta = AC - B^2 < 0$ bo‘lsa, $P_0(x_0;y_0)$ nuqtada ekstremum mavjud bo‘lmaydi;

c) agar $\Delta = AC - B^2 = 0$ bo’lsa, $P_0(x_0;y_0)$ nuqtada ekstremum mavjud bo‘lishi ham, mavjud bo‘lmasligi ham mumkin (bu holda qo‘shimcha tekshirishlar o’tkaziladi).

Teoremaga (hamda 1-teoremaga) asoslangan ikki o‘zgarubchi funksiyasini ekstremumga tekshirish tartibi bilan tanishamiz.

$z = f(x,y)$ *funksiyani ekstremumga tekshirish tartibi*:

$1^o.$ $\dfrac{\partial z}{\partial x}, \dfrac{\partial z}{\partial y}$ xususiy hosilalar topiladi;

$2^o.$ Statsionar nuqtalar aniqlanadi;

$3^o.$ $\dfrac{\partial^2 z}{\partial x^2}, \dfrac{\partial^2 z}{\partial y^2}, \dfrac{\partial^2 z}{\partial x \partial y}$ xususiy hosilalar topiladi;

4°. $A=\frac{\partial^2 z}{\partial x^2}$, $C=\frac{\partial^2 z}{\partial y^2}$, $B=\frac{\partial^2 z}{\partial x \partial y}$ hususiy hosilalarning statsionar nuqtalardagi qiymatlari hisoblanadi;

5°. Har bir statsionar nuqtada $\Delta = AC - B^2$ ning qiymati hisoblanadi va 2-teorema asosida xulosa chiqariladi.

Misollar. 1. $z = x^2 + 2y^2 - 2x + 4y - 3$ funksiyani ekstremumga tekshiramiz.

1°. $\frac{\partial z}{\partial x} = 2x - 2, \quad \frac{\partial z}{\partial y} = 4y + 4$.

2°. $\begin{cases} 2(x-1) = 0, \\ 4(y+1) = 0 \end{cases}$

sistemani yechib, statsionar nuqtani topamiz: $P(1;-1)$.

3°. Ikkinchi tartibli xususiy hosilalarni topamiz:

$$\frac{\partial^2 z}{\partial x^2} = 2, \quad \frac{\partial^2 z}{\partial x \partial y} = 0, \quad \frac{\partial^2 z}{\partial y^2} = 4.$$

4°. Demak, barcha nuqtalarda, jumladan $P(1;-1)$ nuqtada $A=2,\ B=0,\ C=4.$

5°. $\Delta = AC - B^2 = 2 \cdot 4 = 8 > 0,$ bunda $A > 0$. Demak, $P(1;-1)$ nuqta minimum nuqta va $z_{\min} = z(1;-1) = 1^2 + 2 \cdot (-1)^2 - 2 \cdot 1 + 4 \cdot (-1) - 3 = -6.$

2. Kimyoviy reaksiyada x, y va z miqdordagi konsentratsiyalar bilan 3 xil modda ishlatiladi. Reaksiya v vaqt doimiyligi ushbu qonun bilan ifodalanadi

$$v = kx^2yz$$

x, y va z konsentratsiyalar maksimal v tezlikda reaksiya borishni toping.

Yechish: $x + y + z = 100$ (%). Shunda

$$\begin{cases} z = 100 - x - y, \\ v = kx^2y(100 - x - y). \end{cases} \qquad (1)$$

Funksiya xosilasini topamiz v:

$$\begin{cases} \frac{dv}{dx} = k\left(200xy - 3x^2y - 2xy^2\right), \\ \frac{dv}{dx} = k(100x^2 - x^3 - 2x^2y. \end{cases}$$

Olingan ifodani nolga tenglashtiramiz, aniqmas ikki tenglik sistemasi kelib chiqadi:

$$\begin{cases} 200xy - 3x^2y - 2xy^2 = 0, \\ 100x^2 - x^3 - 2x^2y = 0 \ . \end{cases}$$

$x = 0$ va $y = 0$ maksimum funksiya (1) mohiyatini bermaydi va tenglik qisqartmasini quyidagi ko'rinishda tuzib olamiz:

$$200 - 3x - 2y = 0, \quad 100 - x - 2y = 0$$

Aniqlangan bu sistemadan $x = 50, \ y = 25$ natijani olamiz. $M_0(50, 25)$ nuqtani $D > 0$ va $A < 0$ shartlardan foydalanib, $z = 25$ ekanligini osongina tekshiramiz.

Shartli ekstremum.

Izlanayotgan funktsiyalarga chegaraviy shartlar bilan bir qatorda boshqa qoshimcha shartlar ham qoyilgan variatsion hisob masalalari shartli ekstremum masalalari deyiladi.

Bir necha funktsiyalarga bogliq bolgan funktsionalning ekstremumi haqidagi masalani organamiz:

(10)

funktsionalning

(11)

chegaraviy shartlarni va qoshimcha

(12)

shartlarni qanoatlantiruvchi ekstremumini toping.

Variatsion hisobning bu masalasi Lagranj masalasi deyiladi.

Lagranj funktsiyasi deb ataluvchi funktsiyani tuzamiz:

bu erda - ixtiyoriy funktsiyalar bolib, ular Lagranj kopaytuvchilari deyiladi.

Lagranj masalasini echishda (10) funktsionalning ekstremumi uchun quyidagi zaruriy shartdan foydalanamiz.

Teorema 3. Agar funktsiyalar (11) va (12) shartlar bajarilganda (10) funktsionalga ekstremum qiymat bersa, u holda shunday Lagranj kopaytuvchilari topiladiki, bunda mos Lagranj funktsiyalari

funksional uchun yozilgan Eyler tenglamalari sistemasini qanoatlantiradi:

. (14)

3-teorema yordamida funksionalning shartli ekstremumi haqidagi masala funksionalning (12) qoshimcha shartlarsiz ekstremumini topish masalasiga keltiriladi.

3-teoremani qollash chogida Lagranj masalasini echish uchun zarur bolgan izlanayotgan funktsiyalar va , Lagranj kopaytuvchilari (14) va (12) korinishdagi ta tenglamali tenglamalar sistemasidan aniqlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. R.B. Rayxmist. Grafiki funksiy. sprav. Posobie dlya vuzov - M. : Vqshaya shkola, 1991- 160 s
2. Sh.O.Alimov, Yu.M.Kolyagin va boshqalar. Algebra va analiz asoslari. –
3. Toshkent.: O'qituvchi, 2003, - 256 b6.
4. A.A.Ra'imqoriyev. Transsepdet tengsizliklarni garfik usulda yechish – Toshkent.:O'qituvchi, 1995.160 b
5. M.L.Galiskiy, M.M.Moshkovich, S.I.Shvarsburd. Uglublennoye izucheniye kurs algebrik i matematicheskogo analiz, M.Prosveyeniya 1996. - 352
6. Talaba-yoshlar sayti www.study.uz
7. Axborot kutubxona www.ziyonet.uz

PO'LAT OLISHNING ZAMONAVIY USULLARI

Qosimjonova Xamidaxon Botirjon qizi

Andijan davlat universiteti Fizika-matematika fakulteti

3-boskich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada po'lat olishning zamonaviy usullaridan bo'lgan hozirgi vaqtda po'lat olishning usullaridan Konvertor va Bessemer usullarini kelib chiqish tarixi, ishlab chiqarilishi va amaliyotda qo'llanilishi haqida tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: po'lat olish jarayoni, konvetor usuli, marten pechi, elektr pech, skrap rudaviy jarayon, po'latlarni quyish.

Po'lat hozirgi zamon texnikasining barcha sohalarida xilma-xil detallar, mashinalar va konstruksiyalar tayyorlash uchun ishlatiladigan asosiy materialdir. Texnikada ishlatiladigan po'lat tarkibida ugleroddan tashqari boshqa elementlar kremniy, margenets, fosfor, oltingugurt va elementlar bo'ladi va asosan, cho'yandan olinadi. Po'latning cho'yandan farqi shundaki po'lat tarkibida uglerod ham, boshqa elementlar ham cho'yandagiga qaraganda kam bo'ladi. Demak cho'yandan polat olish jarayoni cho'yan tarkibida uglerod va elementlar miqdorini kamaytirishdan iborat. Hozirgi vaqtda po'lat olishning uchta usuli: konvertor marten va elektr usullari mavjud.

Po'lat ishlab chiqarishning konvertor(lot.Converto-o'zgartiraman, aylantiraman) uslubi 1855 yilda ingliz ixtirochisi G. Bessemer tomonidan kashf qilingan bo'lib, 93%Si g'ishti bilan qoplangan va tagidagi nok shaklidagi pech ichidan dinas teshikdan bosim ostida havo haydalagan. 1878 yilda ingliz metallurgi S. J. Tomas dinaslik qoplamani dolomit qoplamasi bilan almashtirib konvertor pechlarida tarkibida P bo'lgan cho'yanlardan oxaklik flyuslar yordamida po'lat olishni yo'lga qo'ydi[1]. Lekin har ikkala uslubda ham tozalanmagan havoni pastdan haydalishi FeO, S va Plarning ko'pligi, jarayon haroratining pastligi po'lat sifatini pasaytiradi va metall chiqindilarini qayta ishlash imkonini bermaydi. Hozirgi paytda bu kamchiliklardan xoli bo'lgan kislorodli konvertor pechlari ishlatiladi. Dunyo bo'yicha ishlab chiqarilayotgan po'latning 70-80% i ana shunday pechlarda olinmoqda. Bunga sabab ularning oddiyligi va ixchamligi, yoqilg'i talab etmasligi, ish unumining yuqoriligi, ish sharoitining yaxshiligi, po'latdagi N va H_2 ning kamligi, arzonligi va metall chiqindilarini qayta ishlash imkonidir. Konvertor pechi yuqorida aytilganidek nok shaklidagi po'lat idishdan iborat bo'lib, qalinligi 40-110 mm bo'lgan po'lat listlardan yasaladi. Idish devori ichidan 400-800 mm qalinlikda toshko'mir smolasi yordamida dolomit yoki magnezit g'ishtlaridan teriladi. U maxsus metall belbog'lar yordamida aylanadigan qilib tayanchlarga mahkamlanadi. Sig'imi 70-400 t va undan ortiq bo'lishi mumkin. Sig'imi 300t lik konvertorning balandligi 9m va diametri 7m bo'lib, yiliga 2-2,5 mln. t po'lat olish imkonini beradi[2].

Konvertor usuli faqat suyuq cho'yandan po'lat olishda qo'llaniladi. Konvertor usulining moxiyati shundaki, suyuq, cho'yan konvertor deb ataluvchi va oldindan qizdirib olingan idishga solinadi va cho'yan orqali havo haydalanadi. Haydalgan havo tarkibida kislorod cho'yandagi uglerodni va qo'shimcha elementlarni oksidlaydi (yondirib yuboradi) natijada cho'yan tarkibidagi uglerod bilan qo'shimchalar miqdori kamayadi va po'lat hosil bo'ladi.

Konvertor 25mm qalinlikdagi po'lat list nok shaklida yasalgan idish bo'lib uning ichki devori o'tga chidamli g'ishtdan iborat bo'ladi. Konvertor o'rta qismining sirtiga po'lat halqa qilingan. Bu halqaga ikkita sapfa maxkamlangan, bu sapfaning birining ichi kovak qilingan. Salfalar fundamentga o'rnatilgan tayanchlarga tayanib turadi. Konvertorning pastki qismida almashtiriladigan trubalar bor bo'lib, o'tga chidaydigan materialdan yasalgan va maxsus trubalar tig'iz qilib o'tkaziladigan. Konvertor ichida ana shu trubalar orqali havo kiradi.

Konvertor usulida po'lat olish uchun, u gorizantal vaziyatga keltiriladi va o'sha fo'rma satxidan sal pastroqgacha suyuq, cho'yan qo'yiladi. Shundan keyin konvertorga havo hayday boshlaydi va ayni vaqtda konvertorni asta sekin vertikal vaziyatga keltiriladi. Konvertor vertikal va vaziyatga keltirish bilan bir vaqtda haydalgan havo bosimi oshirilib boriladi va 2,5 a.t yetkaziladi, Konvertorga haydalgan havo suyuq, cho'yan orqali o'tayotgan uning kislorodi cho'yan tarkibidagi uglerodning ma`lum qismini va qo'shimchalarni oksidlaydi, natijada

cho'yan po'latga aylanadi. Shundan keyin konvertor gorizontal vaziyatga keltirilib, havo haydash to'xtatiladi po'latning kimyoviy tarkibi tekshirib ko'riladi va suyuq po'latga ferrosilitsiy va ferromarganets va zarur bo'lgan takdirda, alyuminiy qo'shib po'lat oksidsizlantiriladi. Tayyor po'lat kovshlarga quyib olinadi. Konvertorning ichki devori 1000 dan 2000 martagacha po'lat olishga chidaydi. Tubi 20-30 marta po'lat olingandan keyin yaroqsiz bo'lib qoladi[3]. Konvertorda suyuq cho'yanni po'latga aylantirish uch davrga bo'linadi.

1-davr. Bu davrda oksidlanish reaksiyalari bo'ladi va ko'p miqdorda issiqlik chiqadi va suyyuq cho'yan ovumaydi. Oksidlanish quyidagi tartibda boradi.

$2Fe+O_2=2FeO+Q$

$4FeO+O_2=2FeO+Q$

$3Fe_2O_3+O_2=2Fe_3O_4+Q$

Bunda konvertor og'zidan qo'ng'ir tutun chiqadi va temir oksidlanib bo'layotganligini ko'rsatadi. 1-2 minut davom etadi. Keyin tutun sariq tusga kiradi. Bu alanga kremniy va marganetsning oksidlana boshlaganidan darak beradi. Bu elementlar

$Si+O_2=SiO_2+Q$

$Si+2FeO=SiO_2+2Fe+Q$

$2Mp+O_2=2MpO+Q$

$Mp+FeO=MpO+Fe+Q$

Bu reaksiyalar natijasida hosil bo'lgan oksidlar o'zaro ta'sir etib shlak hosil qiladi.

$MpO+SiO_2=MpO\ .SiO_2$ shlak

$FeO+SiO_2=FeO.\ SiO_2$ shlak

Shu bilan birinchi davr tugab ikkinchi davr boshlanadi (2-3 minut davom etadi). Ikkinchi davr B davrla cho'yan tarkibidagi uglerodlarning ma`lum qismi ham temir(2)oksid kislorodi ham havo kislarodi hisobiga oksidlanadi (yonadi).

$C+FeO=CO+Fe-Q$

$2C+O=2CO+Q$

Uglerodning oksidlanishdan hosil bo'lgan konvertor ogzidan chikayotgan atmosfera kisarodi hisobiga yonib hosil qiladi.

$2CO+O=2CO+Q$

Bu reaksiya natijasida ko'z kamashtirarli darajada yorkin alanga chikadi. Bu alanganing balandligi 5m dan oshadi. Uglerod (2) oksid suyuv metaldan shu kadar shidid bilan ajralib ikadiki suyuq, metall qattiq kaynagandek bo'ladi va konvertor larzaga keladi. Uglerodning yenishi SO ning yonishi 7-8 minut davom etadi. SO yona borgan sari alanga pasayib borib, ko'rinmay qoladi. Shu bilan ikkinchi davr tugaydi. Shundan keyin to'xtatiladi.

3-davr: bu davrda po'lat oksidsizlantiriladi, ya`ni po'latdagi temir (2) oksiddan temir ko'tariladi, Qaytaruvchilar sifatida marganets, kremniy va alyuminiyiy ishlatiladi. Oksidsizlantirish sharoitiga qarab qaynaydigan va qaynamaydigan po'lat hosil bo'ladi. Qaynamaydigan po'lat hosil qilish uchun qaytariluvchi sifatida ferromargenets, ferrosilitsiy va alyuminiyiy ishlatiladi va FeOda Fe qaytariladi.

$FeO+Mn=Fe+MpO+Q$

$2Fe+Si=2Fe+SiO_2+Q$

$3FeO+2Al=3Fe+Sl_2O_3+Q$

Konvertor usulidagi butun jarayon 15-20 minut davom etadi. Sutkasiga 80- martagacha po'lat erish mumkin. Sisimi 10-45t gacha bo'ladi.

Bu usulda suyuq, cho'yan solingan konvertorga texnikaviy toza (98,5-99,5%)li kislorod maxsus forma orqali konvertor tepasidan haydaladi[4]. Toza kislorodning haydalishi, kimyoviy tarkibi xilma-xil bo'lgan cho'yanlardan ham po'lat olishga imkon beradi. Konvertordagi suyuq, cho'yanga kislorod soplali fo'rma orqali haydaladi, forma esa suv oqimi bilan sovutib turiladi. Takomillashgan konvertorlar tubi berk agregat bo'lib, kislorod haydash vaqtida minutiga 10 marta tezlik bilan aylanib turiladi. Bunda suyuq po'lat yaxshi aralashadi va kimyoviy tarkibi bir jinsli bo'lgan fosfor va oltin gugurtdan yuzalangan po'lat olish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

[1]. Qalandarov R. Konstruksion materiallar texnologiyasi. Toshkent, 1989 y.

[2]. Alai S. I. i dr. Texnologiya konstruksionnix materialov. Moskva, 1986.

[3]. Nosirov I. Materialshunoslik. Toshkent, 1983 y.

[4]. Mozberg R. K. Materialovedeniye. Moskva, 1991.

MULTIMEDIANI TA'LIMDA QO'LLASHNING ASOSIY AFZALLIKLARI

Muydinova Madina Alisherovna

Andijan davlat universiteti katta o'qituvchisi

Qosimjonova Xamidaxon Botirjon qizi

Andijon davlat universiteti Fizika-matematika fakulteti 3-bosqich talabasi

Isaqova Xabiraxon Islombek qizi

Hudoyberdiyeva Huvaydo Hayrullo qizi

Andijon davlat universitetining Pedagogika instituti Fizika va astronomiya o'qitish metodikasi yo'nalishi 1-bosqich talabalari

Annotatsiya: Ushbu maqolada ta'lim jarayonida multimedia vositalarini qo'llashning afzalliklari haqida yoritilgan. Bundan tashqari multimedia vositalarini xususiyatlari, maqsadlari va Meyer bo'yicha multimedianing samaraliligi tamoyillari tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: zamonaviy texnologiyalar, multimedia resurslari, kompyuter vositalari, multimedia injiniringi, ma'lumotlar ombori.

Zamonaviy axborot texnologiyalari jamiyatimiz rivojlanishiga ta'sir etuvchi eng muhim omillardan biri hisoblanadi. Hozirda rivojlanib borayotgan multimedia texnologiyalari insoniyat taraqqiyotining turli bosqichlarida mavjud bo'lib, hozirgi zamon axborotlashgan jamiyatida yetakchi o'rin egallamoqda. Bugungi kunda ilg'or pedagogik axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng ko'lamda joriy etish bo'yicha chora-tadbirlarni ishlab chiqish taqozo etilmoqda. Hozirgi davrda ko'plab kompaniya va firmalarda seminarlar, uchrashuvlar, treninglar va boshqa tadbirlarni o'tkazish uchun turli kompyuter texnologiyalaridan foydalanilmoqda. Ma'lumot mazmunga boy, esda qoladigan va ko'rgazmali bo'lishi uchun ko'proq multimedia texnologiyalari ishlatiladi.

Multimedia – bu bir necha ma'lumot taqdim etish vositalarining bir tizimga birlashishi. Odatda multimedia deganda matn, ovoz, grafika, multiplikatsiya, videotasvir va fazoviy modellashtirish kabi ma'lumot taqdim etish vositalarining kompyuter tizimidagi birlashishi tushuniladi.

Multimedia texnologiyalariga qiziqish amerikalik kompyuter mutaxassisi biznesmen Bill Geytsning nomi bilan bog'liq. 80 yillarga kelib u ("National Art Gallery. London") nomli dasturiy mahsulotni yaratgan. Bu multimedia dasturida muzeyning ma'lumot omborlaridan foydalanilgan. Bunda turli muhitlardan – tasvir, tovush, animatsiya, gipermatn tizimi namoyon qilingan [1]. Aynan mana shu multimedia dasturi o'z ichiga multimedianing uchta asosiy tamoyilini qamrab olgan. - Axborotni odam qabul qila oladigan bir nechta muhit yordamida tasvirlash. (multi ko'p va media - muhit);

- Foydalanuvchi tomonidan - mustaqil qidiruv asosida dastur chegaralaridan chiqib ketmagan holda, o'zining mustaqil usullarini qo'llash;
- Navigatsiya vositalari va interfeys dizaynidan foydalanish.

Multimedia injiniringi – bu multimediali dasturiy maxsulotning interfeysi va imkoniyatlarini foydalanuvchi talabidan kelib chiqqan holda aniqlash jarayoniga aytiladi. Multimedia injiniringi bir vaqtning o'zida ma'lumot taqdim etishning bir necha usullaridan foydalanishga imkon beradi: matn, grafika, animatsiya, video va audio. Multimedianing eng muhim xususiyati interfaolik – axborot muhiti ishlashida foydalanuvchiga ta'sir o'tkaza olishga qodirligi hisoblanadi. Multimedia texnologiyalarining asosiy maqsadi – tovush, video, animatsiya va boshqa vizual effektlar bilan ta'minlangan dasturiy vositalarni yaratishdan

iboratdir [2]. Bunda multimedia dasturiy maxsulotlari o'z ichiga interfaol interfeys va boshqarish mexanizmlarini qamrab oladi. Undan tashqari multimedia texnologiyasidan foydalanuvchi o'zi dizayn bilan shug'ullana olishiga imkon beradi, shuningdek statik (xarakatsiz) va dinamik (xarakatlanuvchi) tasvirlarni yaratishi hamda o'z ijodiy ishining natijalarini aloqa kanallari orqali tashqi muxitga tarqatishi mumkin. Multimedia texnologiyalarining asosiy afzalliklari va xususiyatlariga quyidagilar tegishli:

- bitta axborot tashuvchisida katta xajmli turli ma'lumotlarni saqlash imkoniyati (20 ta tomga yaqin matnlar, 2000 va undan xam ko'p yuqori sifatli tasvirlar, 30 – 45 minutli videoyozuvlar, 7 soatga teng tovush ma'lumotlari);

- ekranda tasvirni yoki uning ayrim fragmentlarini kattalashtirish imkoniyati. (rejim - lupa). Tasvirni sifatini saqlab qolgan holda 20 marotabagacha kattalashtirish mumkin. Bu imkoniyatdan tarixiy xujjatlar va san'at asarlarini taqdimotidan foydalanish mumkin;

- tasvirlarni taqqoslash va turli dasturiy vositalar yordamida ularni qayta ishlash;

- film va videotasmalardagi videofragmentlardan va effektlaridan foydalanish;

- ma'lumotlar omborini disk mundarijasiga kiritish, obrazlarning qayta ishlash usullari va animatsiya imkoniyatlari;

- Internet tarmog'iga ulanish imkoniyati;

- turli matn, grafika va tovush muharrirlari va kartografik ma'lumotlar bilan ishlash imkoniyatlari;

- avtomatik ravishda dasturiy mahsulotning umumiy mundarijasini ko'rib chiqish (slayd-shou) yoki animatsiya va tovush bilan ta'minlangan yo'lboshlovchi, ya'ni gidni yaratish;

Hozirgi vaqtda multimedia texnologiyalari inson faoliyatining biznes, ta'lim, tibbiyot va boshqa shu singari turli sohalarida qo'llanilishini ko'rish mumkin. Ushbu faoliyat yo'nalishlarida multimedia mahsulotlarini yaratish uchun keng ko'lamdagi dasturiy mahsulotlar mavjud. Ulardan ba'zilari multimedianing alohida komponentlari bilan ishlashga mo'ljallangan. Multimedia texnologiyalaridan oddiy foydalanuvchilar ko'plab maqsadlarda foydalanishi mumkin. Ular quyidagicha:

- O'qitish dasturlarida – bunda o'qitish jarayonida turli rasmli animatsiyalar, elektron darslik, elektron kitob va elektron o'quv qo'llanmalar bo'lishi mumkin.

- Ensiklopediyalar – bu biror–bir atamani yoki ilovani tushuntirishda turli multimedia ilovalarini qo'llash.

- Ma'lumotnomalar – berilayotgan ma'lumotni turli shaklda keltirish va tushinishni osonlashtirish.

- Grafik paketlar – turli grafik ilovalar ustida ishlash imkoniyatini beruvchi dasturlar.

- Musiqa tahrirlovchilar – musiqa fayllari ustida turli amallar bajarish [3].

Talab darajasida to'g'ri ishlab chiqilgan multimedia mahsulotlari matnli axborotga qaraganda birmuncha ilg'or usul bo'lib, o'quvchilarda aniq va samarali mental model (tasavvur) shakllanishiga yordam beradi. O'tkazilgan kompleks tadqiqot natijalariga ko'ra (Shephard – Shepard) to'g'ri ishlab chiqilgan multimedia mahsulotlari bir qancha afzalliklarga ega: 1. Muqobil istiqbollar; 2. Faol ishtirok; 3. Tezkor ta'lim olish; 4. Bilimlarni xotirada saqlash va qo'llay olish; 5. Muammolarni yechish va qaror qabul qilish ko'nikmalari; 6. Tizimli ravishda tushuna boorish; 7. Yuqori darajadagi tafakkur; 8. Mustaqillik va e'tiborlilik; 9. Axborotlar ketma-ketligi va tezligini (temp) boshqarish; 10. Qo'llab-quvvatlash axborotlaridan foydalanish imkoniyatlari [4].

Multimedia materiallarining potensial afzalliklari haqida Meyer (Mayer) ham aytib o'tgan. Tinglovchiga video va audio axborotlarni qabul qilish imkoniyatini yaratgan holda, alohida olingan ushbu imkoniyatlarning har biridan ham ko'ra multimedianing ma'lum ustunligi mavjud. Ushbu ikkita axborotni qabul qilish kanallarining bir-biridan keskin farq qilishiga qaramasdan, ularning multimediadagi kombinatsiyasi juda ham muvaffaqiyatli chiqqan, chunki bunda ikkala tizimning ham afzalliklaridan samarali foydalaniladi. Matn va grafika o'rtasidagi aloqalar mavzuni chuqurroq tushunishga va mental model (tasavvur)ning yaxshiroq shakllanishiga keng imkoniyatlar yaratadi.

Ta'kidlash mumkinki, multimedia resurslari ta'lim jarayoniga juda ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi, lekin ushbu resurslarni yaratishga e'tibor bilan yondashish zarur. Ta'lim jarayonida multimedia qanday ishlaydi? Samarali ishlab chiqilgan ta'lim muhiti (shu jumladan, multimediali ta'lim muhiti) quyidagi 4 ta elementni o'z ichiga qamrab oladi: 1. Axborotlarni aks ettirish; 2. Ishni nimadan boshlash va qanday davom ettirish bo'yicha qo'llanma; 3. Tushunish va xotirada saqlab qolish uchun mashqlar; 4. O'tilganlarni takrorlash yoki keyingi bosqich (qadam)ga o'tish zarurligini aniqlash uchun o'zini baholash [5].

Meyer bo'yicha multimedianing samaraliligi tamoyillari. Mutimediali taqdimot – bugungi kunda axborot taqdim etishning yagona va eng zamonaviy shakllaridan biri hisoblanadi. Multimediali taqdimot matnli ma'lumotlar, rasmlar, slayd-shou, diktor jo'rligidagi ovoz bilan boyitilgan, videoparcha va animatsiya, uch o'lchamli grafika tarzidagi dasturiy ta'minot bo'lishi mumkin. Taqdimotning ma'lumot taqdim etishning boshqa shakllaridan asosiy farqi ularning mazmunan boyitilganligi va interfaolligidir, ya'ni belgilangan shaklda o'zgarishga moyilligi va foydalanuvchi faoliyatiga munosabatini bildirishidir. Bundan tashqari, taqdimot Sizning saytingiz kaliti ham bo'lishi mumkin. Ya'ni Internetga chiqish imkoniyati mavjud bo'lgan paytda sichqonchani bir martagina bosish orqali taqdimotni ko'rib, kompaniya saytidan eng yangi ma'lumotni olish mumkin. Multimedia dasturlari orqali o'qitish o'quv materialining mazmuniy komponentlarini keng ko'lamda tizimga keltirishga ko'maklashadi, ta'lim

oluvchilarga ta'limning to'liq yoki qisqartirilgan variantlarini erkin tanlash va o'tish imkonini beradi [6]. Ta'lim vositalarining yangi shakli nafaqat muloqot, axborotlarni uzatish uchun yangi imkoniyatlarning vujudga kelishiga, balki an'anaviy ta'lim va ma'lum ommaviy axborot vositalari bilan taqqoslaganda zamonaviy madaniyatda o'zgacha o'rin olgan yangi muammolarning, yechimlarning, yangi kesishish nuqtalarining vujudga kelishi uchun ham imkoniyatlar yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

[1]. Gulyamov S.S., Ayupov R.X. Миллий иқтисодиётда рақамли технологиялардан фойдаланишнинг стратегик ахамияти. Тошкент, www.UzA.uz, УзМАА – Узбекистон Миллий Ахборот Агентлиги «Электрон журнали», УзМАА Ахборотномаси, 2019 йил октябрь;

[2]. - www.infocom.uz

[3]. Mamarajabov M.E., Tursunov S Q. Kompvuter grafikasi va web-di/.ayn. T. Cho'lpon. 374-b. 2013 yil;

[4]. S.Q.Tursunov, I.U.Nazarov T aiimd a axborot texnologiyalari. Pedagogika oliy ta'lim muassasalari talabalari uchun darslik. T.: "Adabiyot uchqunlari" nashriyoti, 2019-yil;

[5]. - www.tuit.uz (Toshkent axborot texnologiyalari universiteti rasmiy sayti);

[6]. T.Rixsibovev. X.Rixsiboyeva, S.Tursunov. Kompyuter grafikasi. Darslik. Toshkent: "Tafakkur qanoti", 2018-yil;

ОБЗОР МЕТОДОВ МНОГОКРИТЕРИАЛЬНОГО ПРИНЯТИЯ РЕШЕНИЙ (МПР) ДЛЯ ОЦЕНКИ ТЕХНОЛОГИЙ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ВОЗОБНОВЛЯЕМЫХ ИСТОЧНИКОВ ЭНЕРГИИ

Порубай Оксана Витальевна,

[1]Ташкентский государственный технический университет им. Ислама Каримова,

Хасанова Мадина Уткирбек кизи

Ферганский филиал ТУИТ им. Мухаммада аль-Хорезми

Аннотация: Различные технологии производства электроэнергии имеют разные преимущества и недостатки. Однако, по сравнению с традиционными источниками энергии, возобновляемые источники энергии дают возможность решить столь актуальные сегодня вопросы изменения климата и декарбонизации экономики. Поэтому анализу и оценке технологий использования возобновляемых источников энергии уделяется все

больше внимания в политике разных стран и научной литературе. В данной статье приводится обзор методов многокритериального принятия решений (МПР) для оценки технологий использования возобновляемых источников энергии в домашних хозяйствах. Также представлен обзор и глубокий анализ методов МПР и выделены основные преимущества и недостатки их использования для оценки технологий в домашних хозяйствах.

Ключевые слова: принятие решений, технологии возобновляемой энергетики, многокритериальное принятие решений, оценка технологий, возобновляемые источники энергии

Abstract: Different power generation technologies have different advantages and disadvantages. However, compared to traditional energy sources, renewable energy sources provide an opportunity to solve the issues of climate change and decarbonization of the economy that are so urgent today. Therefore, the analysis and evaluation of renewable energy technologies is receiving more and more attention in the policy of different countries and scientific literature. This article provides an overview of multi-criteria decision making (MCDM) methods for evaluating renewable energy technologies in households. It also provides an overview and in-depth analysis of MCDM methods and highlights the main advantages and disadvantages of their use for technology assessment in households.

Keywords: decision making, renewable energy technologies, multicriteria decision making, technology assessment, renewable energy sources

Введение. В последние годы происходит быстрое развитие и внедрение эффективных технологий возобновляемой энергетики в различных регионах страны. В настоящее время доступно множество технологий с высокой эффективностью и сниженной стоимостью. Однако, несмотря на уже имеющиеся достижения в развитии возобновляемых источников энергии (ВИЭ) и эффективности технологий, очень важно ускорить внедрение ВИЭ во всех регионах страны и стремиться к получению энергии из ВИЭ. Сектор домохозяйств является одним из лидеров по величине потребителем энергии. Поэтому более рациональное использование энергии и, в частности, внедрение технологий возобновляемой энергетики в домохозяйствах может стать одним из ключевых инструментов борьбы с изменением климата. Однако, несмотря на удешевление технологий в последние годы, цена по-прежнему остается одним из основных факторов, сдерживающих инвестиции. Переход домохозяйств на новую систему производства электроэнергии определяется многими факторами [1,2]. Эти факторы различаются в зависимости от экономической ситуации, доступа к источникам, информированности

населения, государственной политики продвижения, а так же конкретного региона. Источники энергии, используемые в домашних хозяйствах, можно разделить на следующие две основные группы: ископаемое топливо, к которому относятся природный газ, нефть и уголь; и технологии возобновляемых источников энергии, которые включают как обычную биомассу, так и современные источники, такие как солнечная, ветровая и геотермальная энергия.

Обычно возникает много противоречивых моментов, когда эксперты хотят определить, какая система производства возобновляемой энергии может быть наиболее подходящей для домашнего хозяйства. Например, экономичность не всегда означает удобство или максимально экологичную технологию, тогда как дешевый и надежный блок питания не всегда напрямую коррелирует с затратами на установку и окупаемостью. Методы многокритериального принятия решений (МПР) дают возможность оценить эти и другие противоречивые факторы [3] и решить, какой из вариантов является наиболее подходящим по разным критериям. Это главное преимущество по сравнению с другими возможностями относительно принятия решения. Именно по этой причине это очень удобный инструмент для определения того, какая технология производства энергии наиболее подходит для домашних хозяйств. Существует множество различных подходов к МПР, а также множество различных критериев, которые можно использовать в качестве основы для оценки технологий.

Технологии использования возобновляемых источников энергии в домашних хозяйствах. С точки зрения домохозяйств, использование технологий возобновляемой энергии предлагает значительное количество преимуществ, т. е. улучшает условия жизни за счет более продуктивного использования энергии, способствует устойчивому пространственному планированию и архитектуре, помогает защитить качество окружающей среды и распределяет энергию. сбалансированным образом и тем самым дает финансовую автономию. В качестве основных технологий использования возобновляемых источников энергии в домашних хозяйствах можно выделить солнечные фотоэлектрические и солнечные тепловые, микроветровые, тепловые насосы и маломасштабные технологии отопления на биомассе [4].

Солнечная фотоэлектрическая и солнечная тепловая технология.

Солнечная энергия могла бы удовлетворить общий годовой мировой спрос на энергию, в среднем 1,6 МВтч/м^2 солнечной энергии в год, однако годовая солнечная радиация сильно различается по всему миру. Солнечная энергия может использоваться для производства тепла и электричества. Солнечное излучение преобразуется в тепловую энергию в солнечных коллекторах, а электроэнергия получается непосредственно из

солнечного света с помощью фотогальванических элементов. Тепловая энергия может использоваться как для нагрева воды, так и для отопления помещений. Солнечные электростанции работают автономно или при подключении к сети. В первом случае произведенная электроэнергия хранится в аккумуляторах, которые обеспечивают подачу электроэнергии в случае спроса. Аккумулятор не нужен, если электрооборудование подключено к электросети, а вырабатываемую электроэнергию можно использовать для собственного потребления, а неиспользованную электроэнергию отдавать в сеть. Солнечная энергия неисчерпаема, обильна, а технологические достижения в области фотоэлектричества за последнее десятилетие значительно повысили эффективность производства солнечной энергии [4] и снизили затраты на установку [1]. Как в солнечной фотоэлектрической, так и в солнечной тепловой технологии солнечные коллекторы в домашних хозяйствах обычно устанавливаются на крышах или в других удобных местах, чтобы собирать как можно больше солнечного света. Поглощая солнечную энергию, солнечная тепловая система может нагревать или охлаждать воду. Солнечные тепловые системы отличаются от солнечной фотоэлектрической технологии тем, что они не производят электричество.

Технология микроветра. Энергия ветра основана на зрелых технологиях и политических стимулах во многих частях мира. Увеличение КПД и емкости аккумуляторов увеличивает использование этого вида энергии [4]. Технология микроветроэнергетики включает в себя устройство гораздо меньшего размера, чем обычно используется для производства энергии ветра, что делает его пригодным для производства энергии для домашних хозяйств. Могут быть установлены следующие два типа ветряных турбин: ветряные турбины с вертикальной осью или с горизонтальной осью. Большинство домохозяйств устанавливают ветряные турбины на крышах или столбах для производства энергии ветра, а эффективность технологии зависит от размера турбины и ветрености в это время года в этом районе. Эта технология преобразует ветер в электричество, которое можно использовать как для отопления помещений, так и для нагрева воды. Производство электроэнергии в значительной степени зависит от скорости вращения ветряной турбины; следовательно, некоторые географические районы более (или менее) подходят для производства электроэнергии, чем другие. На ветряные турбины также могут влиять потенциальные препятствия, находящиеся поблизости от ветряных турбин, такие как деревья или здания, которые останавливают или отклоняют ветер и не позволяют турбинам работать на полную мощность. В отличие от солнечной энергии, эта технология излучает шум (в зависимости от марки и размера самой турбины); поэтому,

если турбина находится на крыше дома, это может быть одним из недостатков для некоторых домохозяйств.

Технология тепловых насосов. Тепловой насос — это устройство, которое может обеспечивать отопление, охлаждение и горячую воду для жилых, коммерческих и промышленных помещений. Любое теплонасосное оборудование может одновременно обеспечивать обогрев и охлаждение. В зависимости от функции, которую выполняет устройство, его называют тепловым насосом, кондиционером или охлаждающей/холодильной машиной. Большая часть производимой энергии получается из окружающей среды: тепловые насосы могут использовать возобновляемую энергию из воздуха, воды или земли. Воздушные тепловые насосы используют наружный, внутренний или отработанный воздух в качестве источника энергии. Наземные (или геотермальные) тепловые насосы используют энергию земли, которая вырабатывается через горизонтальный или вертикальный коллектор с замкнутым контуром. Энергия, полученная из земли, передается рассоле или воде и передается тепловому насосу. Водяные тепловые насосы работают так же, как геотермальные тепловые насосы. Единственное отличие состоит в том, что они используют воду напрямую, а не в теплообменнике с замкнутым контуром. Водяные тепловые насосы могут быть подключены к рекам, озерам, канализации, охлаждающей воде и т. д. [5,6]. Также может быть гибридная система теплового насоса. Типичными комбинациями являются следующие: воздушные тепловые насосы и небольшой газовый котел, тепловой насос и солнечный тепловой коллектор, тепловой насос и котел на биомассе, тепловой насос и прямое резервное электроснабжение. Эффективность систем тепловых насосов зависит от эффективности самого агрегата и потребности в тепловой энергии здания, в котором он используется. В частности, в случае частного домохозяйства энергопотребление здания во многом зависит от его энергетического качества и климатической зоны, в которой оно находится.

Маломасштабная технология отопления на биомассе. Небольшие системы отопления на биомассе обычно устанавливаются в частных домохозяйствах. Древесина и побочные продукты деревообрабатывающей промышленности являются сырьем, используемым для производства тепла по этой технологии. Дрова, щепа и древесные гранулы чаще всего используются для отопления частного дома. Дрова — старейший и наиболее часто используемый вид биомассы. Популярность древесной щепы в последнее время быстро растет в связи с возможностью ее использования в автоматических системах отопления на биомассе. Выбор такой системы дает больше преимуществ для людей, которые хотят сэкономить время и стремятся к комфорту по сравнению с традиционной

древесиной, то есть дровами. Древесная щепа производится из древесных отходов и других изделий из древесины или непосредственно из бревен. Древесные гранулы являются наиболее удобным и экологичным выбором по сравнению с вышеупомянутыми альтернативами. Это топливо изготавливается из опилок и щепы и спрессовывается под высоким давлением без клея и других химических добавок. Древесные гранулы обладают высокой энергией, их легко транспортировать и хранить, они подходят для небольших полностью автоматизированных систем отопления.

Литература:

1. Li, H.X.; Edwards, D.J.; Hosseini, M.R.; Costin, G.P. A review on renewable energy transition in Australia: An updated depiction. J. Clean. Prod. 2020, 242, 118475.
2. Bhardwaj, A.; Joshi, M.; Khosla, R.; Dubash, N.K. More priorities, more problems? Decision-making with multiple energy, development and climate objectives. Energy Res. Soc. Sci. 2019, 49, 143–157.
3. Alinezhad, A.; Khalili, J. New Methods and Applications in Multiple Attribute Decision Making (MADM). Int. Ser. Oper. Res. Manag. Sci. 2019, 227, 203.
4. Berrada, A.; Loudiyi, K. Operation, sizing, and economic evaluation of storage for solar and wind power plants. Renew. Sustain. Energy Rev. 2016, 59, 1117–1129.
5. Siddikov I. K., Porubay O. V.: Development of Intelligent Systems For The Implementation of The Concept of Introducing The Smart City Technology In The Republic of Uzbekistan //Вызовы цифровой экономики: развитие комфортной городской среды. – 2020. – С. 903-908.
6. Siddikov I., Porubay O. Neural network model of decision making in electric power facilities under conditions of uncertainty //E3S Web of Conferences. – EDP Sciences, 2021. – Т. 304.
7. Порубай О. В., Амиров А. Р. Проблемы принятия решений в условиях определенности и риска на основе строгих методов //Universum: технические науки. – 2021. – №. 6-1. – С. 32-33.
8. Порубай О. В., Хасанова М. Системы поддержки принятия решений с интеллектуальными механизмами поиска для оперативно-диспетчерского управления в электроэнергетике (Ташкентский государственный технический университет им. И. Каримова, Ферганский филиал Ташкентского университета информаци //IEEE Transactions on Pattern Analysis and Machine Intelligence. – 2021. – Т. 16. – №. 7.

9. Порубай О. В. Проблемы принятия управленческих решений на основе строгих методов //Актуальные вопросы техники, науки, технологии. – 2021. – С. 423-427.

10. Сиддиков И. Х., Порубай О. В. Принятие решений в условиях определенности и риска на основе строгих методов //Современные тенденции развития фундаментальных и прикладных наук. – 2021. – С. 208-214.

ТЕМИР ЙЎЛ ТРАНСПОРТИДА ЙЎЛОВЧИЛАР ОҚИМИГА ТЕМИР ЙЎЛ ТРАНСПОРТ ХИЗМАТИ КЎРСАТИШ ЖАРАЁНЛАРИНИ БАҲОЛАШ

Эргашев Баҳромжон Олимжон ўғли

Тошкент давлат транспорт университети магистранти

Аннотация: Республикамизда логистик тизимларда йўловчилар оқимига темир йўл транспорт хизмати кўрсатишга қаратилган мазкур жараёнларни баҳолаш, башорат қилиш масалаларига йўналтирилган илмий-тадқиқот ишлари устувор хусусиятга эга бўлмоқда. Кейинги йилларда йўловчилар оқимига хизмат кўрсатиш бўйича илмий-тадқиқот ишлари ташиш жараёнининг иқтисодий самарадорлигини ошириш каби муаммоларни ҳал этишга йўналтирилмоқда.

Калит сўзлар: талаб ва таклиф, рақобат, маркетинг, менежмент, логистика, транспорт, йўловчи ташишни такомиллаштириш, сўровнома.

Annotation: In the logistics systems of the country, the priority is given to research and evaluation of these processes, aimed at providing railway transport services to the flow of passengers.or feature. In recent years, research work on passenger traffic is aimed at solving problems such as increasing the cost-effectiveness of the transportation process.

Keywords: supply and demand, competition, marketing, management, logistics, transport, passenger transportation improvement, survey

Логистик тизимларда йўловчилар оқимига темир йўл транспорт хизмати кўрсатиш жараёнларини баҳолаш ва башорат қилишда йўловчи ўқими параметрларини ўрганиш, уларнинг ўзаро мувофиқлигини таъминлаш, ушбу жараёнларни самарали ташкил этиш каби кўплаб омилларни ҳисобга олиш лозим. Уларнинг ҳар бири алоҳида ёндошув ва комплекс ҳал этишни тақозо этади. Йўловчи ташувларининг ички бозори жуда чекланган. Автомобиль транспорти тарафидан ҳам шаҳарлараро автобусларда, ҳам хусусий автомобиллар билан ташувда рақобат кучая боради, темир йўл транспортининг

хизматлари эса рақобатлироқ тарифлар ҳисобига янги маршрутлар жорий қилиниб такомиллашиб бормоқда. Темир йўл логистикасида йўловчи оқимини энг кам харажат ва сифатли хизмат билан ташиш асосида транспорт инфратузилмасини ривожлантириш, ташиш жараёнларини амалга оширишда муқобил режалар тузган ҳолда кам вақт сарфлаш, транспорт турларидан тўғри фойдаланиш ҳамда барча жараёнларни бошидан охиригача назоратга олиш муҳимдир.[1]

Темир йўлда йўловчи ташишда юзага келган муаммоларни ўрганиб, темир йўл транспортида йўловчилар оқимини ошириш қуйидаги ишларни амалга ошириш лозим деб ҳисоблаймиз:

Аҳоли ўртасида маркетинг тадқиқотларини амалга ошириш зарур яъни турли хилдаги сўровномалар олиб борилиши лозим, мисол учун:

1. Сиз нима учун темир йул транспортидан фойдаланишни маъқул кўрасиз?
2. Темир йул транспортининг қандай хусусиятлари сизга ёқмайди, қандай қулайликлар яратилишини ҳохлардингиз?
3. Йуловчи ташишда темир йул транспортининг бошка транспорт турларига нисбатан камчилиги
4. Йуловчи ташишда темир йул транспортининг бошка транспорт турларига нисбатан афзаллиги

Логистик тизимларида йўловчилар оқими параметрларини аниқлаш ва уларни ташиш жараёнларини оптимал ташкил этиш бўйича тавсиялар:

- Ягона логистик тизимларда йўловчилар оқимларига транспорт хизмати кўрсатиш жараёнига комплекс ёндашиш;
- Йўловчилар оқимига транспорт хизматини кўрсатишга логистик нуқтаи назардан ёндошув йўловчиларни белгиланган манзилларга, белгиланган аниқ вақтда, сифатли хизмат кўрсатиш таъминлаш;
- Транспортни режалаштириш йўловчилар оқимига транспорт хизмати кўрсатиш;

Транспортни режалаштириш узлуксиз жараён бўлиб, йўловчилар оқими кўрсаткичлари, йўловчиларнинг талаблари, иқтисодий шароитларнинг ўзгариши ва техник имкониятларнинг ривожланишидан келиб чиққан ҳолда, мунтазам равишда қайта кўриб чиқилиши лозим.[2]

Транспорт соҳасида йўловчи ташиш хизматлари бозорида логистик жараёнларни, бошқарув стратегияларини, маркетинг тадқиқотларини тўғри йўлга қўйиш темир йўл транспортининг йўловчи ташишга оид ўз олдига қўйган мақсадлари, аҳолига сифатли хизмат кўрсатиш имкониятлари яратилишига хизмат қилади.[] (2-расм)

Темир йўл транспортида йўловчи ташиш соҳасидаги муаммоларни муваффақиятли ҳал этиш кўп жихатдан транспортни бошқаришнинг ягона логистик тизими доирасида логистика ва маркетинг усулларини синтез қилиш билан амалга оширилади.Олинган маркетинг маълумотлари талаб параметрлари бўйича амалга оширилиб борилишини таъминлаш, замонавий технологияларни жорий қилиш ва уларни амалиётда қўллай олиш учун шу соҳада фаолият олиб бораётган таълим муассасалари билан ҳамкорликда иш олиб боришлари мақсадга мувофиқдир.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 1 февралдаги "Ўзбекистон Республикаси Транспорт вазирлиги фаолиятини ташкил этиш тўғрисида"ги ПҚ-4143-сон қарори
2. Transport infrastructure, investment and economic development, Logistics and Transportation Review, Gillen, D & Waters, vol(32)
3. Мельник Т.С. Направления и виды маркетинговых исследований в сфере пассажирских перевозок с учетом транспортного сообщения. Вестник Белорусского государственного университета транспорта: Наука и транспорт. - 2017. №1, 102 с.
4. "Ўзбекистон темир йўллари" АЖининг маълумотлари

TA'LIM JARAYONIDA MULTIMEDIA TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH VA VIRTUAL TA'LIM MUHITI

Umaraliyev Jamshidbek To'xtasin o'g'li
Muhammad Al-Xorazmiy nomidagi
TATU Farg'ona filiali talabalari

Annotatsiya. Ushbu maqolada ta'lim jarayonida multimedia texnologiyalaridan foydalanish ya'ni darslarning multimedia imkoniyatlaridan foydalanish. Bundan tashqari multimedia texnologiyalarining afzalliklari va alohida xususiyatlari haqida. Shu bilan birgalikda virtual ta'lim haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: multimedia, texnologiya, virtual ta'lim, stop-kadr, kompyuter grafikasi va dizayn.

Jahon miqyosida nazar soladigan bo‘lsak kompyuter grafikasi va dizayn juda ham keng darajada rivojlangan. Ularni amalda anchadan buyon qo‘llab kelishmoqda. Lekin bu yaratilayotgan barcha dasturlar, roliklar, dizaynlarning asosiy qismi kinofilmlar, multfilmlar, web-saytlar uchun yaratilmoqda. Maxsus saytlarda fanlarga mavzulashtirilgan multimediali darsliklarning kamligi, borlarini ham aniq bir fanni mavzularini to‘la yoritib bera olmasligi ta’lim sohasiga yanada ko‘proq e’tibor berish lozimligini e’tirof etadi. Lekin elektron darsliklar ichiga kiritilgan matnli yozuvlar, rasmlardan hozirda grafikaning eng zamonaviy yo‘nalishi bo‘lgan roliklarning yaratilishi saytlarga va shunga tegishli bo‘lgan narsalarga qiziqishni oshiradi. To‘g‘ri bu sohada ko‘p ishlar amalga oshirilgan. Darslarning multimedia imkoniyatlaridan foydalantib o‘tilishi o‘qituvchilarga bir qancha qulayliklar tug‘diradi. Chunki, shu fanga mavzulashtirilgan ovozli dasturlar, rasmli ishlanmalar, harakatli yozuvlar (prezentatsiyalar), multiplikatsiya ko‘rinishida yaratilgan filmlar, animatsiyalar bir tomondan o‘qituvchi uchun yangillik bo‘lsa, ikkinchi tomondan ta’lim oluvchilar uchun qiziqarli va diqqatini o‘ziga jalb qiladi. Va mavzuni yaxshi o‘zlashtirilishiga turtki bo‘ladi.

Multimedia texnologiyalarining afzalliklari va alohida xususiyatlarini sanab o‘tamiz:

- turli xil ko‘rinishdagi katta xajmdagi axborotlarni bitta diskda saqlash imkoniyati mavjud (bir necha bobli matnlarni, minglab yuqori sifatli tasvirlarni bir necha soatli film va roliklarni hamda tovushli axborotlarni);
- sifati saqlangan holda ekranda tasvirlarni qismlarga ajratish yoki ularni eng qiziq hamda kerakli qismlarini kattalatish imkoni mavjud;
- grafiklar, tasvir va rasmlarni qiyosiy taxlil qilish, ularning ko‘rsatgichlarini xisoblash, ilmiy yoki o‘rganish maqsadida dasturiy vositalar yordamida ishlov berish imkoniyati;
- tasvir yoki tasvirni yoritish maqsadida foydalanilgan matn hamda boshqa ko‘rsatilayotgan axborotdan kalit so‘zlarni yoki tasvirni kerakli qismini ma’lumot olish hamda tushuntirishga kerakli axborotni ajratib olish imkoniyatlari mavjud;
- statik yoki dinamik tasvirga monand uzluksiz musiqa hamda boshqa audio ta’minotini olib borish bor;
- «stop-kadr» (kadrni to‘xtatish) ish tartibidan foydalanib videoyozuv lavxasidan foydalanish imkoniyati;
- global Internet tarmog‘iga hamda ulanish uning resurslaridan va foydalanuvchilaridan foydalanish maqsadida imkoniyati mavjud;
- grafik va tovush redaktorlari, kartografik axborot va matnlarga ishlov bera oladigan shaxsiy amaliy dasturlar bilan ishlash mumkin.

Yuqorida sanab o'tilgan afzallik va xususiyatlardan tashqari yana ko'pgina imkoniyatlari mavjuddir, jumladan, tasvirni yaxlit yoki bir qismini avtomatik ravishda ko'rish, tanlangan joyini saqlab qolish va belgilab qo'yishlardir.

Multimedia tizimlarini paydo bo'lishi axborot texnologiyalarini rivojlanishiga va ilm-fanda, talimda, savdoda (biznesda) tibbiyotda keng ko'lamda tadbiq etilishiga turtki bo'ldi.

Virtual ta'lim muhiti.

Informatika va axborot texnologiyalari yo'nalishida virtual tushunchasi keng ma'noda qo'llanilmoqda. Masalan: virtual mashina, virtual xotira, virtual disk, virtual aloqa, virtual sayohat, virtual sinf va x.k. Birgina ushbu sohasida ham virtual tushunchasi turli shakl va ma'nolarda qo'llanilib kelinmoqda va bir-biridan farqli ma'nolarni anglatadi. Masalan, multimedia tizimlarida virtual tushinchasi virtual borliq ma'nosini beradi.

Virtual olam — inson borlig'ining o'ziga xos shakli va odamlar ma'naviy aloqasining alohida madaniy ifodasidir. Ammo virtual borliq real fizik borliqdek lazzat baxsh eta olmaydi, chunki bu borliq ta'sirida vujudga keluvchi his-tuyg'ular ko'p jihatdan uning o'zi bilan emas, balki uni biz qanday idrok etishimiz bilan belgilanadi. Biz virtual dengizda cho'milishimiz mumkin, ammo bunda paydo bo'luvchi histuyg'ularimiz bu dengizni biz qanday idrok etishimizga bog'liq bo'ladi. Virtual tarvuz haqiqiy tarvuzdan shirin emas va h.k. Virtual borliqni odamlar yaratadi. Shu bois virtual borliqda mavjud barcha narsalarning manbai inson ongidir. Binobarin, virtual borliq ong, ong osti sohasi va fantaziya chig'irig'idan o'tuvchi fizik borliqdan shakllanadi. Virtual borliq ob'ektiv tarzda, ya'ni inson miyasida emas, balki kompyuterda mavjud bo'ladi. Ayni vaqtda, u inson ongining mahsulidir. Inson tomonidan yaratilganidan keyin u inson ongidan qat'iy nazar yashashda davom etadi, bu ongga har xil ta'sir ko'rsatadi, mazkur ongning mazmuniga - bilimlar, emotsiyalar, kayfiyat hamda ongning boshqa unsurlariga qarab, har xil idrok etiladi.

Bugungi kunda virtual borliq inson madaniy faoliyatining turli sohalarida qo'llanilmoqda. Virtual borliqdan eng avvalo u vujudga kelgan sohada, fanda, jumladan fizikada suyuqlik va gazlar dinamikasini modellashtirishda, kimyoda kimyoviy reaksiyalar modelini tuzishda, geologiya va geografiya fanlarida foydalanilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. qizi Sotvoldiyeva M. B. et al. MOODLE TIZIMI YORDAMIDA MASOFAVIY TA'LIMNI TASHKIL ETISH TEXNOLOGIYASI //Zamonaviy dunyoda pedagogika va psixologiya: Nazariy va amaliy izlanishlar. – 2022. – T. 1. – №. 8. – C. 11-18.

2. Abdivositovich T. B. et al. Researching of The Cause of Failure of Semiconductor Laser Diodes in Optical Communication Networks //International Journal of Progressive Sciences and Technologies. – 2020. – T. 23. – №. 2. – C. 532-535.

3. Акбаров Д. Е., Умаров Ш. А. Анализ приложения логических операций к криптографическим преобразованиям средств обеспечения информационной безопасности //Universum: технические науки. – 2020. – №. 2-1 (71).

CORBA (COMMON OBJECT REQUEST BROKER ARCHITECTURE) STANDARTINI O‘RGANISH

Turdaliyev Kamronbek Ilhomjon o‘g‘li
Muhammad Al-Xorazmiy nomidagi
TATU Farg‘ona filiali talabalari

Annotatsiya: Asosan bu maqolada, CORBA o‘zi nima ekanligi. CORBA spetsifikatsiyasi ilova boshqa ob'ektlar bilan o'zaro aloqada bo'ladigan ORB bo'lishi kerakligi va CORBA infratuzilmasida qanday ishlatilishi haqida ma’limotlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: CORBA, OMG, IDL tili, versiya, Python, server, Portativ Obyekt adapter.

CORBA *(Common Object Request Broker Architecture*). Obyektli so‘rovlar brokerining umumiy arxitekturasi. Taqsimlangan hisoblashlar uchun rivojlantirilayotgan OMG standarti. CORBA ning asosiy qismlari: ORB va GIOP bayonnoma spetsifikatsiyasi, IDL tili, asosiy obyektli xizmatlar (COS).

CORBA turli tillarda yozilgan va turli kompyuterlarda ishlaydigan dasturlar o'rtasida aloqa o'rnatish imkonini beradi. Muayyan operatsion tizimlar, dasturlash tillari va apparat platformalaridan amalga oshirish tafsilotlari CORBA dan foydalanadigan ishlab chiquvchilar javobgarligidan olib tashlanadi. CORBA bir xil manzil maydonida (ilova) yoki masofaviy manzil bo'shliqlarida (bir xil xost yoki tarmoqdagi masofaviy xost) joylashgan ilova ob'ektlari o'rtasida usul chaqiruvi semantikasini normallashtiradi. 1.0 versiyasi 1991 yil oktyabr oyida chiqarilgan.

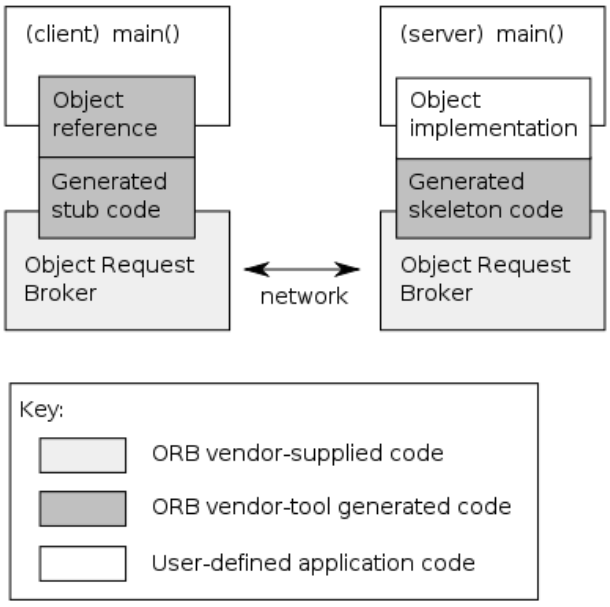
CORBA spetsifikatsiyasi ilova boshqa ob'ektlar bilan o'zaro aloqada bo'ladigan ORB bo'lishi kerakligini ta'kidlaydi. Amalda u shunday amalga oshiriladi:

Ob'ekt adapteri yaratilgan kod sinflarining namunalarini ro'yxatga olish uchun ishlatiladi. Yaratilgan kod sinflari foydalanuvchining IDL kodini kompilyatsiya qilish natijasi bo'lib, u yuqori darajadagi interfeys ta'rifini foydalanuvchi ilovasi tomonidan foydalanish uchun OS va tilga xos sinf bazasiga aylantiradi. Bu qadam CORBA semantikasini tatbiq etish va CORBA infratuzilmasi bilan aloqa o'rnatish uchun toza foydalanuvchi jarayonini ta'minlash uchun zarur.

Ba'zi IDL xaritalarini ishlatish boshqalarga qaraganda qiyinroq. Masalan, Java-ning tabiati tufayli IDL-Java xaritasi ancha sodda va CORBA-dan Java ilovasida foydalanishni juda

oddiy qiladi. Bu IDL dan Python xaritasiga ham tegishli. C++ xaritasi dasturchidan C++ standart andozalar kutubxonasidan (STL) oldingi ma’lumotlar turlarini o‘rganishni talab qiladi . Bundan farqli o'laroq, C++ 11 xaritalashdan foydalanish osonroq, lekin STL dan og'ir foydalanishni talab qiladi. C tili ob'ektga yo'naltirilgan bo'lmaganligi sababli, IDL dan C ga xaritalash ob'ektga yo'naltirilgan xususiyatlarni qo'lda taqlid qilish uchun C dasturchisini talab qiladi.

CORBA-ga asoslangan taqsimlangan ob'ekt interfeysidan foydalanadigan yoki amalga oshiradigan tizimni yaratish uchun ishlab chiquvchi tizim foydalanadigan yoki amalga oshiradigan mantiqqa ob'ektga yo'naltirilgan interfeysni belgilaydigan IDL kodini olishi yoki yozishi kerak. Odatda, ORB ilovasi tizimning ushbu qismida foydalanish uchun IDL interfeysini maqsadli tilga tarjima qiladigan IDL kompilyatori deb nomlangan vositani o'z ichiga oladi. Keyinchalik an'anaviy kompilyator dasturda foydalanish uchun bog'lanadigan ob'ekt fayllarini yaratish uchun yaratilgan kodni kompilyatsiya qiladi. Ushbu diagramma yaratilgan kodning CORBA infratuzilmasida qanday ishlatilishini ko'rsatadi:

Bu rasm CORBA yordamida masofaviy jarayonlararo aloqa uchun yuqori darajadagi paradigmani ko'rsatadi. CORBA spetsifikatsiyasi qo‘shimcha ma’lumotlarni kiritish, istisnolar, tarmoq protokollari, aloqa kutish vaqti va hokazolarni ko‘rib chiqadi. Masalan: Odatda server tomonida qo‘ng‘iroqlarni mahalliy xizmatchilarga yoki (yukni muvozanatlash uchun) qo‘ng‘iroqlarni yo‘naltiruvchi Portativ Obyekt adapteri (POA) mavjud . boshqa serverlar. CORBA spetsifikatsiyasi (va shuning uchun bu raqam) taqsimlangan tizimning turli jihatlarini, jumladan, ob'ektning ishlash muddatini aniqlash uchun ilovaga qoldiradi (garchi havolalarni hisoblash semantikasi ilovalar uchun mavjud bo'lsa-da), ortiqcha/to'liq ishlamay qolish, xotirani

boshqarish, dinamik yuk balansi va ilovalar - yo'naltirilgan modellar, masalan, displey/ma'lumotlar/boshqaruv semantikasini ajratish va boshqalar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Динамические веб-системы в экономике. (Коваль П. Е.)
2. https://ru.wikipedia.org/wiki/
3. https://itelon.ru/blog/arkhitektura-klient-server/
4. https://galtsystems.com/blog/start/klient_server_o_tekhnologii_prostymi_slovami/

ELEKTR TARMOQLARIDA ENERGIYA ISROFI

Shodiyev Bobur Toyir o‘g‘li
Abduxalimov Jahongir Alisher o‘g‘li

Annotatsiya. Ushbu maqolada elektr tarmoqlaridagi yo`qotishlar, uning sabablari va elektr tarmoqlaridagi isroflarni kamaytirish chora tadbirlari,shuningdek elektr yo`qotishlarni qanday hisoblash usullari keltirilgan.

Elektr tarmoqlarida elektr energiyasini yo'qotish juda tez-tez sodir bo'ladi va buning sabablari bor. Elektr tarmoqlaridagi yo'qotishlar uzatiladigan elektr energiyasining umumiy energiya sarfini energiya sarflaydigan farqlar hisoblanadi

Tarmoqlarda elektr energiyasining rejalashtirilgan ko'rsatkichi ushbu energiya tizimi tarmog'ida olingan elektr energiyasining foizi sifatida aniqlanadi. Tarmoqlarda elektr energiyasining mutlaq yo'qotilishi sezilarli darajada (korxonalarning elektr ta'minoti tizimlarida iste'mol qilinadigan elektr energiyasining qariyb 10 foizi tarmoqdagi yo'qotishlarga to'g'ri keladi), shuni ta'kidlash kerakki, “yo'qotish” atamasi ushbu ko'rsatkichning texnik ma'nosini aniq ko'rsatmaydi.

Ob'ektiv ravishda, u elektr tarmoqlari orqali uzatish va tarqatish bilan bog'liq bo'lgan tizimdagi zarur texnologik energiya sarfini anglatadi. Shu sababli, ba'zida "yo'qotishlar" o'rniga "elektr energiyasini uzatish uchun texnologik iste'mol qilish" atamasi qo'llaniladi.

Tarmoq elementlari bo'yicha yo'qotishlar tarkibida yo'qotishlarning asosiy qismi dvigatellardagi yo'qotishlar (taxminan 40%) va tarqatish liniyalarida (taxminan 35%), transformatorlarda yo'qotishlar taxminan 15% ni tashkil qiladi.

Taxminan 25% yo'qotishlar - bu yukdan deyarli mustaqil bo'lmagan, shartli doimiy deb ataladigan va 75% ga yaqin shartli o'zgaruvchan yo'qotishlar.

Umumiy yo'qotishlarning faqat texnik yo'qotishlar deb ataladigan qismi texnik tahlilga to'g'ri keladi, qolgan qismi (taxminan 10%), elektr energiyasini hisobga olish tizimining takomillashmaganligi bilan bog'liq.

Energiyani ishlab chiqaruvchidan iste'molchiga uzoq masofalarga olib borishda energiya yo'qotilishi bor. Bu turli xil sabablarga ko'ra sodir bo'ladi, ulardan biri odatdagi iste'molchini (220 V yoki 380 V) iste'mol qiladigan kuchlanish darajasi. Agar siz bunday elektr to'siqni to'g'ridan-to'g'ri stantsiyalar generatorlaridan tashiy olsangiz, unda siz barcha kerakli elektr iste`molchilarini ta'minlaydigan elektr tarmog'ining diametri bilan elektr tarmoqlarini panel qilishingiz kerak.

Elektr tarmog'idagi yo'qotishlarni hisoblash oson, u yerda elektr tarmog'iga ega bo'lgan bo'lsa, agar uylar faqat 35 mm bo'lgan alyuminiy elektrotatsiyalari tomonidan o'rnatilgan bo'lsa. Elektr energiyasining bir turi bilan tizim hayotida deyarli topilmadi, odatda bino va inshootlarni yetkazib berish uchun turli xil elektr quvurlari ishlatiladi. Bunday vaziyatda aniq natijalarga erishish uchun turli xil elektrotlar bilan elektr tizimining alohida qismlari va liniyalari uchun alohida-alohida ko'rib chiqish kerak.

Elektr energiyasining pasayishi elektr tarmoqlarida yo'qotish qo'shimcha xarajatlarga olib keladi. Shuning uchun ularni boshqarish juda muhimdir.

Bugungi kunda energiya sektori uchun muhim muammolardan biri bu tarmoqlarda tashish paytida elektr energiyasini yo'qotishdir. Iste'molchilar uchun ular elektr ta'minoti sifatiga va energetika korxonalariga - ularning iqtisodiyotiga salbiy ta'sir ko'rsatishadi. Shuningdek, energiya oqimlari elektr ta'minoti tizimining ishlashida salbiy aks ettiriladi.

O'sha paytda elektr energiyasi yuzlab kilometrlarni Yengadi, bunday jarayon ma'lum xarajatlarsiz amalga oshirilmaydi. Rasmni aniq namoyish etish uchun, biz elektr energiyasini uzatishga nisbatan issiqlik energiyasini uzatib, mohiyatiga o'xshash narsani taqqoslaymiz. Issiqlik energiyasi Transport paytida ham o'z qismini yo'qotadi. Masalan,

mukammal bo'lolmaydigan quvurlarni izolyatsiya orqali. Bunday yo'qotishlar muqarrar, ular butunlay yo'q qilinmaydi, faqat izolyatsiyani yaxshilash, quvurlarni yanada mukammal qilish uchun almashtirishdan kamayadi. Jarayon muhim moddiy xarajatlarni talab qiladi. Shu bilan birga, issiqlik energiyasini tashishga qaratilgan foydali ishni yo'qotish amalga oshirilmaydi. Quvurlar tomonidan tashish energiya sarflangan energiya hisobidan amalga oshiriladi nasos stantsiyalari. Quvur va oqishdagi yutuqlarda issiq suv ishonch bilan, "yo'qotish" atamasi to'liq qo'llanilishi mumkin. Elektr energiyasini uzatishda yo'qotishlar biroz boshqacha. Ular foydali ishlarni amalga oshiradilar. Suv bilan bo'lgani kabi, elektr energiyasidan elektr "oqishi" mumkin emas.

Xalqaro ekspertlar elektr tarmog'ini uzatishdagi energiya yo'qotishlari, agar ularning ko'rsatkichi 4-5% dan yuqori bo'lmasa, isrof sezilarli kam demakdir. Agar ular 10 foizga etgan bo'lsa, imkon qadar ruxsat berilishi kerak. Turli mamlakatlarda ko'rsatkichlar sezilarli darajada farq qilishi mumkin. Bu energiya tizimini rivojlantirish prinsiplariga bog'liq. Belgilangan omillar yirik elektr stantsiyalari va kengaytirilgan elektr liniyalari yoki yuk tashish markazlarida joylashgan kengaytirilgan stansiyalar yoki boshqa tarmoqlarda joylashgan va boshqa tarmoqlarda, masalan, Germaniya va Yaponiya kabi ko'rsatkichi 4-5% ga teng. Kengaytirilgan hudud va energiya tizimi kuchli elektr stantsiyalariga jamlangan mamlakatlarda, zarar raqami 10% ga yaqinlashmoqda. Bunga namuna Norvegiya va Kanada. Har bir mamlakatda energiya ishlab chiqarish noyobdir. Shuning uchun har qanday mamlakat ko'rsatkichlarini Rossiya sharoitida qo'llash mutlaqo ma'nosizdir. Rossiyadagi vaziyatda yo'qotishlar darajasi muayyan sxemalar va tarmoqlarning yuklarini hisoblash orqali oqlanishi mumkin. Kovof qoidasi har bir tarmoq kompaniyasining har bir tarmoq kompaniyasini alohida-alohida belgilaydi. Bu raqamlar farq qiladi. Rossiya o'rtalarida bu ko'rsatkich 10% ni tashkil etdi. Muammoning ahamiyati yil sayin ortib bormoqda. Shu munosabat bilan yo'qotishlarni tahlil qilish va ularning pasayishi, samarali hisoblash usullari ishlab chiqilmoqda. Shunday qilib, "AO-Energo" barcha toifalar tarmoqlarida barcha yo'qotishlarning barcha qismlarini hisoblashning butun qismini taqdim etdi. Ushbu kompleks Muvofiqlik sertifikati qabul qilindi, bu Rossiyaning elektr tarmoqlari boshqarmasi bo'limi edi. Elektr tariflarining o'rnatilishi ushbu sohadagi yo'qotishlar normalariga bog'liq. Tariflar federal va mintaqaviy energiya komissiyalari tomonidan boshqariladi. Tashkilotlar ular uchun mos keladigan energiya oqimini aniqlash va tariflarda o'z ichiga olishi shart. Energetika komissiyalari o'z navbatida ushbu oqlanishni tahlil qiladi va ularni olib yoki sozlaydi. Mamlakatdagi energiya oqimining minimal ko'rsatkichining etakchisi Xakassiya respublikasi. Bu erda bu ko'rsatkich 4% hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1.В.М.Блок, Электрические сети и системи. М., "Висшая школа", 1996.

2.Правила устройства электроустановок (ПУЭ). М.,Энерготомиздат. 1997.

3.Internet saytlari. www.Ziyonet.uz

OLIY TA'LIM TIZIMIDA YANGI INNOVATSION TEXNIKA VA TEXNOLOGIYALARNING O'RNI

Isaboyev Sharofitdin Musomiddinovich ,

Abdujobborov Alisher Abdulxay o'g'li

Namangan muhandislik-qurilish instituti o‘qituvchilari

Annotatsiya. Ushbu maqolada, oliy ta ‘lim tizimidagi islohotlar va yangiliklar tahlil qilinib, fikr yuritiladi.Mamlakatimizda istiqlolning dastlabki yillaridan boshlab ta’lim-tarbiya tizimini rivojlantirish davlat siyosati darajasiga ko‘tarilib, farzandlarimizning jahon andozalariga mos sharoitlarda zamonaviy bilim va kasb-hunarlarni egallashlari, jismoniy va ma’naviy jihatdan yetuk insonlar bo‘lib voyaga yetishlarini ta’minlash, ularning qobiliyat va iste’dodi, intellectual salohiyatini ro‘yobga chiqarish, yoshlarimiz qalbida ona yurtga sadoqat va fidoyilik tuyg‘ularini kamol toptirish borasida so‘nggi 5 yil ichida oily ta’lim tizimida ham ko‘plab yangiliklar va islohotlar natijasida tizimda ijobiy o‘zgarishlar bo‘lyapti.

Kalit so'zlar: Oliy ta'limtizimi, islohotlar, yangiliklar, muammo, yechim, innovatsiya, ta'limda texnologiya, kredit modul tizimi.

THE ROLE OF NEW INNOVATION TECHNIQUES AND TECHNOLOGIES IN THE HIGHER EDUCATION SYSTEM

Isaboyev Sharofitdin Musomiddinovich,

Abdujobborov Alisher Abdulkhay oglu

Namangan Engineering and Construction Institute Teachers

Annotation. This article analyzes and reflects on the reforms and innovations in the higher education system. , the last 5 years to ensure that they grow up to be physically and spiritually mature people, to realize their abilities and talents, intellectual potential, to develop in the hearts of our young people a sense of devotion and devotion to the motherland As a result of many innovations and reforms in the system of higher education, positive changes are taking place in the system.

Keywords: Higher education system, reforms, news, problem, solution, innovation, technology in education, credit module system.

РОЛЬ НОВЫХ ИННОВАЦЫХ МЕТОДИК И ТЕХНОЛОГИЙ В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Исабоев Шарофитдин Мусомиддинович,

Абдужобборов Алишер Абдулхай оглы

Наманганский инженерно-строительный

Институт Учителя

Аннотация. В данной статье анализируются и размышляются о реформах и нововведениях в системе высшего образования за последние 5 лет, направленных на обеспечение развития физически и духовно зрелых людей, реализацию их способностей и талантов, интеллектуального потенциала, развитие чувств личности. преданность и преданность Родине в сердцах нашей молодежи В результате многих нововведений и реформ в системе высшего образования в системе происходят положительные изменения.

Ключевые слова: система высшего образования, реформы, новости, проблема, решение, инновации, технологии в образовании, кредитно-модульная система.

Ta'lim sohasida amalga oshirilayotgan islohotlarning asosiy qismini, albatta, oliy ta'lim tizimidagi islohotlar tashkil etadi. Xususan, O'zbekiston Respublikasida oliy ta'limni tizimli isloh qilishning ustuvor yo'nalishlarini belgilash, mustaqil fikrlaydigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish, oliy ta'limni modernizatsiya qilish, ilg'or ta'lim texnologiyalariga asoslangan holda ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlarini rivojlantirish maqsadida davlatimiz rahbarining 2019 yil 8 oktyabrdagi farmoni bilan tasdiqlangan O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish Kontseptsiyasi sohadagi yangi islohotlar uchun debocha vazifasini bajarib bermoqda. Konsepsiya O‘zbekiston Respublikasida oliy ta’limni rivojlantirishning strategik maqsadlari, ustuvor yo‘nalishlari, vazifalari, o‘rta va uzoq muddatli istiqboldagi bosqichlarini belgilaydi hamda sohaga oid dasturlar va kompleks chora-tadbirlarni ishlab chiqish uchun asos bo‘ladi. Bugungi kunda oliy ta’lim muassasalaridagi ilmiy darajalar beruvchi ilmiy kengashlar soni 84 tani tashkil qilmoqda (2017-yilda 48 ta). So‘nggi 3 yilda 1 693 nafar professor-o‘qituvchi doktorlik dissertatsiyasini himoya qilishi natijasida oliy ta’lim muassasalarida ilmiy darajaga ega pedagog xodimlar soni 9 636 nafarga yetdi (shundan 2 130 nafari fan doktori (DSc), 7 506 nafari fan nomzodi (PhD) hamda respublika oliy ta’lim muassasalarining ilmiy salohiyati 5,1 foizga oshishiga erishildi. Ta'lim tizimida xorijiy investitsiyalarni keng jalb qilish, pullik xizmatlar ko‘lamini kengaytirish va boshqa budjetdan tashqari mablag‘lar hisobiga oliy ta’lim muassasalari tarkibida texnopark, forsayt, texnologiyalar transferi, startap, akselerator markazlarni tashkil etish hamda ularni tegishli tarmoq, soha va hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy

rivojlanishini tadqiq qilish va prognozlashtirish bo‘yicha faoliyat olib borishlarini ta’minlash bo‘yicha ishlar jadal rivojlanyapti.

Axborot texnologiyalar asri deb nom olgan XXI asrda hayotning barcha jabhalarida – sanoat, qurilish, kimyo, qishloq xo'jaligi, to'qimachilik, mashinasozlik va boshqa sohalarda yuksak taraqqiyotni yuzaga keltirish uchun ilm-fanni rivojlantirish, bu borada yangiliklar yaratish hayotiy zaruratga aylandi. Bu jarayon endilikda dunyoda taraqqiyot yo'lini tutgan barcha mamlakatlarda e'tirof etilmoqda. Respublikamizda ham ana shu jarayonga alohida e'tibor berilmoqda. Davlatimiz rahbarining shundan keyin sog'liqni saqlash tizimi faoliyatini yaxshilash, kitob mahsulotlarini chop etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitobxonlikni kuchaytirish, respublikada yangi erkin iqtisodiy zonalar tashkil etish, mamlakatni yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasini amalga oshirish, Ilm-fanni 2030 yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasi” ishlab chiqilishi, Imom Termiziy xalqaro markazini tashkil qilish borasida va shu kabi boshqa ko'plab qabul qilingan qarorlari, farmonlari, farmoyishlarida ilm-fanni yuksaltirish asosiy masalalardan biri sifatida belgilanishi ham ana shu e'tiborning amaliy ifodasi edi. Ilm-fan va innovatsiyalarni rivojlantirish, ularning yutuqlarini yuqori qo'shimcha qiymatga ega mahsulotga aylantirish jarayonida intellektual mulkning ishonchli himoya qilinishi alohida ahamiyat kasb etadi.

Prezidentimiz tashabbusi bilan oliy ta'lim tashkilotlari uchun akademik va tashkiliy, shuningdek, moliyaviy mustaqillikning berilishi hamda Kengashlar vakolatlarining kengayotgani ta'lim sohasidagi davlat siyosatini amalga oshirish, sifatli ta'lim xizmatlarini ta'minlash va bu borada hukumatimiz tomonidan berilgan vazifalarni to'la-to'kis ado etish orqali mamlakatimiz taraqqiyotini belgilab beruvchi salohiyatli kadrlar tayyorlashga keng imkoniyatlar yaratadi. 2030-yilga qadar respublikadagi barcha oily ta'lim muassasasi (OTM)ning 85 foizi, jumladan, 2020/2021-o‘quv yilining o‘zida 33 ta oily ta'lim dargohini kredit-modul tizimiga o‘tkazish ko‘rsatib o‘tildi. Kredit-modul tizimi, bu — ta'limni tashkil etish jarayoni bo‘lib, o‘qitishning modul texnologiyalari jamlamasi va kredit o‘lchovi asosida baholash modelihisoblanadi. Uni bir butunlikda olib boorish serqirra hamda murakkab tizimli jarayondir. Kredit-modul tamoyilida ikkita asosiy masalaga ahamiyat beriladi: talabalarning mustaqil ishlashini ta'minlash hamda talabalar biliminireytingasosidabaholashgaasoslanadi. Kredit-modul tizimining asosiy vazifalari sifatida quyidagilar e'tirof etiladi:

— o‘quv jarayonlarini modul asosida tashkil qilish;

— bitta fan, kurs (kredit)ningqiymatini aniqlash;

— talabalar bilimini reyting bali asosida baholash;

— talabalarga o‘zlarining o‘quv rejalarini individual tarzda tuzishlariga imkonyaratish;

— ta'lim jarayonida mustaqil ta'lim olishning ulushini oshirishga xizmat qiladi. Bunda dars mashg‘ulotlarini nafaqat o‘qitishni innovatsion ta'lim texnologiyalari asosida olib borish, balkitalabadanmustaqilo‘qib-o‘rganish, ta'limga yangicha munosabatda bo‘lish, mehnat bozori talabidan kelib chiqib, zaruriy va chuqur nazariy bilimlarni egallash, amaliy ko‘nikmalarini shakllantirishga o‘rgatishdan iboratdi.

Xulosa qiladigan bo'lsak, ta'lim sohasida amalg aoshirilayotgan istiqbolli vazifalar, o'zining dolzarbligi hamda amaliy ahamiyati bilan boshqa sohalardagi islohotlardan aslo qolishmaydi. CHunki ushbu sohadagi islohotlarni yanada keng ko'lamda davom ettirish davr talabidir.

QUYOSH ELEKTR STANSIYASI

Turg’unov Farruhbek Nuruddin o’g’li

Namangan muxandislik texnologiya instituti talabasi

Aaad07120@gmail.com

Annotatsiya. Kelajakda energiya ishlab chiqarishda quyosh energiyasining rolini belgilovchi eng muhim omillar, materiallar va texnologiyalar ko'rib chiqiladi. Asosiy omillar orasida quyosh energiyasini kamida 20% konvertatsiya qilish samaradorligi, quyosh elektr stantsiyasi uchun materiallarning ko’pligi, arzonligi va ishlab chiqarishning ekologik xavfsizligi kiradi

Kalit so’zlar: quyosh elektr stantsiyalari, quyosh batareyalari, qayta tiklanadigan energiya manbalari, konvertatsiya

SOLAR POWER STATION

Turg’unov Farruhbek Nuruddin o’g’li

Student of Namangan Institute of Engineering Technologiya

Aaad07120@gmail.com

Annotation. In the future, the most important factors, materials and technologies that determine the role of solar energy in energy production will be considered. Key factors include efficiency of at least 20% conversion of solar energy, abundance of materials for a solar power plant, low cost and environmental safety of production

Keywords: solar power plants, solar panels, renewable energy sources, conversion

СОЛНЕЧНАЯ ЭЛЕКТРОСТАНЦИЯ

Тургунов Фаррухбек Нуруддин угли

Студент Наманганского инженерно-технологического института

Aaad07120@gmail.com

Аннотация. В дальнейшем будут рассмотрены наиболее важные факторы, материалы и технологии, определяющие роль солнечной энергии в производстве энергии. К ключевым факторам относятся КПД не менее 20% преобразования солнечной энергии, изобилие материалов для солнечной электростанции, дешевизна и экологическая безопасность производства.

Ключевые слова: солнечные электростанции, солнечные батареи, возобновляемые источники энергии, преобразование.

Quyosh elektir stansiyasi — quyosh radiatsiyasi nurini yutib, uning energiyasini issiqlik yoki elektr energiyasiga aylantiruvchi qurilmalar majmui. Quyosh nurlari har yili yerga kelayotgan ulkan energiya, ya'ni 62·1016 kvt soatga teng energiya olib keladi. Bu energiyaning 60 foizi yer atmosferasi, 25,5 foizi okean va dengiz, 14,5 foizi quruqlikni isitishga sarf bo'ladi. Bundan 2,5 foizi shamolning mexanik energiyasiga, 0,14 foizi daryolar harakatining mexanik energiyasiga, 0,12 foizi turli xil yoqilg'i o'tin, torf, toshko'mir, neft va yonuvchi slanetsning kimyoviy energiyasiga aylanadi. Yerning ko'ndalang qismi yuzasi 127,6·106 km2 ekanligini e'tiborga olsak, yerga tushadigan quyosh nurining energiyasi 176,6·1012 kVt, demak bir yilda yerga 1,56·1018 kVt soat ≈ 1,6·1018 kVt soat quyosh energiyasi tushadi. Quyoshning nurlari yer yuziga yiliga 150000 milliard kVt soat shamol energiyasini, 33000 milliard kVt soat suv energiyasini olib keladi. O'rmonlarda esa quyosh nurlari tufayli yiliga 220000 milliard kVt soat energiya to'planadi. Bundan tashqari, quyosh energiyasi tufayli ming-ming yillar mobaynida yer bag'rida ulkan energiya zahiralari jamg'arilgan.Sayyoramiz bag'rida yotgan toshko'mirda 3580000 milliard kVt soat, torfda 480000 milliard kVt soat, yonuvchi slanetslarda 700000 milliard kVt soat, tabiiy gazda 80000 milliard kVt soat energiya zahirasi mavjud. Respublikamiz Quyosh energiyasini o'zlashtirish uchun dunyoda qulay bo'lgan hududlar sirasiga kiradi. Bizda, O'zbekistonda quyoshli kunlar yiliga 2200 dan 3000 soatgacha davom etadi. Bu vaqt ichida Quyosh energiyasi yiliga har kvadrat metrga 1200 dan 1700 kilowatt soatni tashkil qiladi. Bu quyosh nurlanishi Portugaliya ko'rsatkichlariga tengligini yoxud mamlakat yoqilqi-energitika hajmida munosib o'ringa ega bo'lgan Yaponiya ko'rsatkichlaridan ikki barobar yuqori ekanligini ko'rsatadi. O'zbekistonning qayta tiklanadigan energiya manbalarining salohiyati 51 million tonna neft ekvivalentiga teng. Agar qayta tiklanuvchi energiya manbalarining texnikaviy salohiyatidan to'liq foydalanilsa, atmosfera havosiga chiqariladigan 450 million tonnaga yaqin is gazining uglerod ikki oksididan bartaraf qilinishiga sharoit yaratiladi. Hozirgi kunda mamlakatimizda energiya resurslarining asosini uglevodorodlar: tabiiy gaz va neft tashkil qiladi. Umumiy energiya quvvatlari 11000 MVt dan ortiqroq bo'lib, Markaziy Osiyo birlashgan

energiya tizimi quvvatlarining 50% i mamlakatimiz hissasiga to’g’ri keladi. Respublikamizning yalpi quyosh energiyasi salohiyati 50973 mln.t.n.e., texnikaviy salohiyati esa 176,8 mln.t.n.e. Lekin, hozirgi kunda quyosh energiyasining faqatgina 3% i o’zlashtirilgan xolos. Fotoelektrik stansiyalarni ishlab chiqarishni tashkil qilish bo’yicha amaliy qadamlar yurtimizda 2003 yilning aprelida "Foton" OAJ tomonidan O’zbekiston Respublikasi Fan va texnika davlat qo’mitasi huzuridagi Texnologiyalar transferasi agentligi tashabbusi bilan boshlandi. Hozirgi kunda quvvati 100 dan 12000W gacha bo’lgan fotoelektr stansiyalar ishlab chiqarilib, amalda qo’llanilmoqda. Navoiy viloyatining Uchquduq shahri hududida quyosh elektrostansiyalari faoliyat ko’rsatmoqda, parniklar isitilmoqda, oziq ovqat mahsulotlari quritilibmoqda. Bu masalani rivojlantirishning to’g’anoq bo’lgan tomonlari ham mavjud bo’lib, quyosh nurini elektr energiyaga aylantiradigan fotoelementlarning yuqori temperaturaga bardosh bera olmasligi, fotoelementlar narxining qimmatligidir. Bu sohada esa butun dunyo olimlari qatori o’zbek olimlari ham ilmiy izlanishlar olib bormoqda. Natijada hozirgi kunda fotoelementlardan Kremniy (Si) FIK 15% dan 20 % gacha, Arsenet galliy (SaAs) fotoelementining FIK 30% dan 40% gacha orttirildi. Shu bois ularning sirtini tashqi muhitdan himoyalash hisobiga uning FIK yana ko’paymoqda. Shuning uchun ham olimlar fotoelementni kamroq ishlatish maqsadida konsentratorlardan foydalanishni ham bir necha variantini tavsiya etdilar. Ilmiy texnika taraqqiyotining hozirgi rivojlanish bosqichida shunday toza qotishmalarga bo’lgan talab juda katta.Bazi oylarda Quyosh elektr stansiyasi (QES) ning quvvati birmuncha pasayib ketadi. Shunga qaramasdan, ancha miqdor energiya qoladi.Hozirgi vaqtda Quyosh energiyasini elektr energiyasiga aylantirish borasida ilmiy-tadqiqotlar jadal sur’atlarda olib borilmoqda. Yaqinda Toshkentda Quyosh energiyasini elektr energiyasiga aylantirib beradigan moslama qurilib, ishga tushurildi. O’zbekiston televideniyasining bitta dasturi uning energiyasidan foydalanib ishlamoqda.Birlashgan Millatlar Tashkilotining atrof muhit muhofazasi va taraqqiyot xalqaro komissiyasining hisobotida "Kelajak rivojlanishi, ravnaqi shunday energiyalardan foydalanish formasi, ya'ni, atrof muhit xolatiga zarar yetkazmaydigan, xavfsiz, tiklanadigan, kafolatlangan, doimiy o’sib, tiklanib boruvchi va foydalanish imkoniyati mavjud bo’lgan energiyalarga bog’liq bo’lib qoladi", deya qayd etilganligini e'tirof etish joiz deb hisoblaymiz. Tiklanadigan energiya manbalaridan biri quyosh energiyasi hisoblanib, yilning asosiy qismi ochiqva issiq kelishi tufayli O’zbekiston quyosh energiyasidan foydalanishning barcha iqtisodiy yo’nalishlari bo’yicha afzalliklarga ega. Yuqorida qayd etilganlardan va hozirgi iqtisodiy sharoitlardan kelib chiqib bugungi kunda asosiy energiya manbai bo’lgan tabiiy resurslarning vaqti kelib tugashini hisobga olgan holda,O’zbekiston Respublikasi tabiatni muhofaza qilish Davlat qo’mitasi tomonidan davlat unitar korxonasi - "Eko-Energiya" ilmiy tadqiqot markazi tashkil etilgan. Markazning asosiy faoliyati quyidagilardan iborat: - energiya ishlab chiqarish jarayonida atrof muhit

ifloslanishi va shu yo’nalishda qonuniy, me'yoriy, boshqaruv va dastur hujjatlarini tayyorlash; - atrof muhitni muhofazasi, tabiiy resurslarni iqtisod qilish, ulardan samarali foydalanish, tiklanadigan energiya manbalarini o’rganish va amaliyotga tadbiq qilish yo’llarini izlash; - tiklanadigan va ekologik toza energiya manbalarini tadqiqot qilish va ularni keng ko’lamda amaliyotga qo’llash; - tiklanadigan energiya manbalarini qo’llashda ilg’or tajribalarni o’rganish va optimal variantlarni qo’llash bo’yicha Eko-energiya texnologiyalarini amaliyotga tadbiq qilish siyosatini yuritish; - quyosh energiyasidan foydalanish bo’yicha iqtisodiy topshiriqlar asosida mahalliy resurslarni hisobga olgan holda loyihalash, qurish va hokazolar. Quyosh energiyasidan foydalanish tizimlari yaratilishining afzalliklari asosan elektr va boshqa energiya manbalari bo’lmagan hududlarda tiklanadigan energiya manbalari yaratgan holda xalq xo’jaligi va aholining energiya manbalariga bo’lgan talablarini qondirishdan iborat. Hozirgi kunda foydalanib kelinayotgan energiya manbalari asosan ko’mir, neft, tabiiy gaz, suv va boshqa tabiiy resurslar hisobiga olinib, katta harajatlar hisobiga ishlab chiqariladi. Bundan tashqari qazib olinadigan qazilma boyliklarning zahiralari chegaralangan bo’lib, uning miqdori yildan yilga kamayib boradi. Eng yomon tomoni tabiiy resurslardan foydalanish jarayonida atrof muhit ifloslanadi va katta miqdorda qayta ishlanmaydigan chiqindilar hosil bo’ladi. Shu sababli tiklanadigan energiyadan foydalanishning afzalliklarini ayniqsa quyosh energiyasidan unumli foydalana olish yo’llarini o’rganib chiqish, ularni takomillashtirish va qulay optimal variantlarini hayotga tatbiq qilish shu kunning talabi hisoblanadi. Quyosh issiqlik qozonlari faqat tabiiy gazni ishlatishni 60 foizgacha kamaytiradi. Bu uskunalar asosan aholi, xususiy sektor va byudjet tashkilotlari tomonidan foydalanish maqsadlarida ishlab chiqarilib keng qo’llaniladigan energiya manbalariga nisbatan 50-70 foiz arzonga tushadi. Aniqlik kiritish uchun quyosh energiyasida ishlaydigan fotoelektrik sistema - FES 100/12 modelining qisqacha xarakteristikasi quyidagicha: - ish prinsipi - quyosh energiyasini to’g’ridan to’g’ri elektr energiyasiga aylantirish va akkumulyator batareyasida to’plash, keyinchalik avtonom iste'molchi orqali elektr uskunalari va boshqa elektr qurilmalarida foydalanish; - to’rttagacha 11 vt.li lyuminisens lampalari, oq-qora tasvirli 16 sm.li televizor va boshqa variantlarida rangli 25 sm.li televizor, radiopriemnik, magnitofon va ultratovushli kir yuvish mashinalaridan, maxsus kichik kuchlanishda ishlaydigan nasos agregatlarida ham foydalanish. Bundan tashqari qish paytlarida va yil davomida iste'molchilarning issiq suvga bo’lgan ehtiyojlarini qondirish uchun bunday uskunalardan foydalaniladi.Hech kimga sir emas, hozirgi kunda joylarda aholi kundalik ehtiyojlari uchun berilayotgan elektr ta'minotidagi uzilishlar o’z navbatida aholining turmush tarziga salbiy ta'sir qiladi. Ko’plab tog’ va tog’oldi hamda olis hududlarda elektr ta'minoti yaxshi yo’lga qo’yilmagan yoki butunlay mavjud emas. Shuning uchun ekologik toza atrof muhit holatiga ta'sir etmaydigan energiya manbalaridan foydalanishga o’tish bo’yicha targ’ibot ishlarini

jonlantirishimiz talab etiladi. Kelajakda qayta tiklanadigan energitikaning rivojlantirish strategiyasi va maqsadlarini, shuningdek, rag'batlantirishning tegishli mexanizmlarini ishlab chiqish O'zbekistonda iqtisodiyotning yangi tarmog'i, avvalambor, qayta tiklanadigan energiya manbalarini umumiy salohiyatining qariyb 99 foizini tashkil etadigan quyosh energitikasini keng ko'lamda rivojlantirish uchun,mamlakatimiz tabiatining mussafoligini taminlashga qulay asos yaratishi mumkin.

Xulosa

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak xozirgi kunda ishlab chiqarilayotgan ekektr va issiqlik energiyasining deyarli xammasi organik yoqilg'ilar yoqish yani gaz, neft, ko'mir va shunga o'xshashlarni yoqish xisobiga olinmoqda. Ammo bu yer osti boyliklari qayta tiklanmas bo'lib, ularning miqdori chegaralangan. Insoniyat esa yildan yilga ko'payib bormoqda. Shu bois insoniyat oldida turgan kata muommolardan biri yangi energiya manbalarini topish. Bu ishlar ustida dunyo olimlari bosh qotirishmoqda va ko'plab ijoyib natijalarga erishishmoqda.O'zbekistonda elektir energiyasi hozirda asosan qayta tiklanmaydigan energiya manbalaridan olinadi bu elektr energiyasini tannarxi qimmat bo'lishiga va tabiiy zaxiralarimizni tugashiga olib keladi.Shuning uchun yangi kirib kelayotgan energiya manbalaridan ko'proq foydalanishimi kerak.Bu yerning tabiiy zaxirasini kelajak avloqlarga ham qolishi qolaversa elektr energiya tannarxi arzonlashishiga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Zaynobiddinov S Teshaboyev A Yarimo'tkazgichlar fizikasi o'quv qo'llanma Toshkent.O'qituvchi 1999 y

2. Akramov X Zaynobiddinov S Teshaboyev A Yarimo'tkazgichlarda fotoelektrik hodisalar o'quv qo'llanma Toshkent.O'zbekiston 1994 y

3. Oreshkin P.T. Yarimo'tkazgichlar va dielektriklar fizikasi. Qo'llanma. Moskva. Oliy maktab, 1977 yil.

4. NOANA'NAVIY VA QAYTA TIKLANUVCHI ENERGIYA MANBALARI. MAJIDOV T. SH. Toshkent, 2014. – 177 bet.

5. https://www.googleadservices.com.

6. https://uz.wikipedia.org/wiki/Quyosh_energetika_qurilmasi.

SHAMOL ENERGIYASIDAN FOYDALANISH

Shodiyev Bobur Toyir o'g'li

Abduxalimov Jahongir Alisher o'g'li

Annotatsiya. *ushbu maqolada shamolning kuchi hisobiga ekalogik toza texnalogiyali elektr energiya ishlab chiqarish, shamolning energiyasi, rivojlanishi, O'zbekistonda shamol energiyasidan samarali foydalanish hududlari, Yevropada shamol energiyasidan foydalanish usullari.*

Shamolning katta kuchi hisobiga ekoligik toza texnologiyali elektr energiya ishlab chiqarish hozirgi vaqtda katta ahamiyatga ega. Kosmosdan olingan rasmlarning ko'rsatishicha, mustaqil hamdo'stlik davlatlari territoriyasining havo okeani doimiy shamol ta'sirida turadi. Undan energiya manbai sifatida foydalanib, turli shamol elektr stansiyalari yaratish fikri maqsadga muvofiq keladi. Buning uchun shamoldan foydalanishga maqbul joylarni tanlash va ularni tavsiflash uchun tegishli ma'lumotlarni to'plash kerak. Shamol elektr stansiyalari uchun yangi temir yo'llar qurish, yoqilg'i qazib ollish va uni tashib keltirish kerak bo'lmaydi va hokazo.

Shamol tegirmonlari birinchi marta XII asrda tilga olingan. Bu tegirmonlar asta-sekin dunyoning barcha mamlakatlariga tarqalgan. Dastlab, ular guruh-guruh qilib qurilgan. Bunday tegirmonlar keyinchalik yanada takomillasha bordi. Agar asrimizning boshida Rossiya Federatsiyasida mavjud bo'lgan shamol tegirmonlar o'rniga shu zichlikda yirik energoagregatlar o'rnatilsa, ular ishlab chiqargan energiya bilan aholisi 500 million bo'lgan hozirgi eng rivojlangan davlatni energiya ta'minoti me'yoridan 8 marta ko'p ta'minlash uchun yetgan bo'lar edi.

Shamol energetikasini, avvalambor, qayerda doimiy shamol bo'lsa, o'sha joyda rivojlantirish maqbul. Jumladan, bizning Respublikamizda Farg'ona viloyatining O'zbekiston tumanidagi Yaypan va Bekobod shaharlari yaqinida shamol elektr stansiyalarini joylashytirish mumkin va hokazo. Shamol energiyasidan foydalanib elektr energiya ishlab chiqarishda Daniya mamlakatining tajribasi ayniqsa, diqqatga sazovordir. Bu mamlakatga birgina 1990-yilda shamol elektr stansiyalari hisobiga 4 millliard kilovatt-soat elektr energiyasi ishlab chiqarilgan edi.

Hozirda hatto o'zining ixtiyorida yetarlicha organik yoqilg'i resurslari bo'lgan va elektr stansiyalari ancha zahira quvvatiga ega mamlakatlar (Amerika Qo'shma Shtatlari, Buyuk Britaniya, Yaponiya, Kanada, Germaniya, Norvegiya, Shvetsiya va boshqalar) ham shamol energetikasini rivojlantirish uchun ancha mablag' ajratishni maqsadga muvofiq deb hisoblaydilar. Chunki shamol elektr stansiyalar texnologiyasi ekologik jihatdan toza, iqtisodiy jihatdan foydali va kam joyni egallashi bilan qulaydir. Amerika Qo'shma Shtatlarining Janubiy Kaliforniya shtatida 20 ming dona shamol agregatlari ishlaydi. Ular ishlab chiqaradigan elektroenergiya qariyb 2 ta atom elektr stansiyalarining ishlab chiqargan elektr energiyasiga teng. Shamol elektr stantsiyalarining kelajagi porloq. Hozirgi vaqtda shamol elektr stansiyalarida ishlab chiqarilayotgan 1 kilovatt soat energiyaning tannarxini Amerika Qo'shma Shtatlari (AQSh) da 0,07 dollarga kamaytirishga erishildi. Shamol elektr stansiyalarini shamolning tezligi 20 kilometr/soat bo'lgan joylarda o'rnatish yaxshi natijalar beradi. Bunday hollarda 1 kilovatt soat elektr energiyaning tannarxi 0,05 dollardan oshmaydi.

Shamol energiyasi bitmas-tuganmasdir. Shuning uchun bugungi kunda u dunyo energetikasining bir qismi bo'lib, uning ahamiyati kelgusida shubhasiz, o'sadi. Hammamiz bolalikdan o'rgangan sodda bir topishmoq bor: "Qo'lsiz, oyoqsiz eshik ochar". Bu nima deb jajjigina qizaloqdan so'rasangiz ham darhol shamol deydi. Darhaqiqat, issiq-sovuq va boshqa ta'sirlar natijasida havo harakatining turli tezlik va holatlarda namoyon bo'lishini ana shu umumiy nom bilan ataymiz. Yaxshi bilasizki, shamol kuchli va kuchsiz, yoqimli va yoqimsiz, zararli va bezarar bo'ladi. Shunday xususiyatlariga ko'ra nomlanishi ham turlicha: shabada, shabboda, yel, nasim, sabo, shamol, dovul, bo'ron, quyun, garmsel, izg'irin... Shabboda, nasim, sabo she'riy nutqqa xos bo'lib, yengil, huzurbaxsh shamol ma'nosini anglatadi. Sabo faqat tong paytida esadigan mayin yel. Dovul va bo'ron nihoyatda kuchli shamol bo'lib, foydasidan zarari ko'proq: ba'zan dov-daraxtlarni sindiribgina qolmay, ildizi bilan qo'porib tashlaydi, binolarning tom yopilmalarini uchirib ketadi. Bo'ronning o'ta vayronagarchilik keltiradigan xillari ham bor. Garmsel vaizg'irin esa qarama-qarshi ma'noli so'zlardir. Biri jazirama payti gohida bir necha kunlab chang-to'zon bilan davom etadigan, kishining tinkamadorini oladigan, ekinlarni so'litib, qovjiratib qo'yadigan issiq shamolni anglatadi. Ikkinchisi esa ayozli kunlar achchiq sovug'i butun vujudingizni qaqshatib yuboruvchi, ignaning ko'ziday teshikdan tuyaday sovuqni olib kiruvchi yoqimsiz turidir.

Darhaqiqat, shamol tizginsiz kuch, juda katta tabiiy energiya manbai. Bu manba vaqti-vaqti bilan doim yangilanib turadi, shu sababli bitmas-tuganmasdir. Undan ham mexanik, ham elektr, ham issiqlik energiyasi hosil qilish mumkin. Qadimdayoq ko'pgina mamlakatlarda qurilgan shamol tegirmonlarining ishlashi mexanik energiyaga asoslangan.

Fan-texnika taraqqiyoti shamol quvvatidan elektr energiyasi olish imkonini ham berdi. Bu boradagi ishlar o'tgan asrdayoq boshlab yuborilgan bo'lsa ham dunyoda shamol elektr stansiyalari qurilishiga endi e'tibor kuchaymoqda. Hozir 55 mamlakatda shamol elektr energiyasi ishlab chiqarilayapti. Bu borada ayniqsa, yevropa mamlakatlarida amalga oshirilayotgan ishlar e'tiborga loyiq. SHamol energiyasidan foydalanish allaqachon energetika sohasining muhim tarmog'iga aylangan. MDH davlatlari orasida Belarus respublikasida ham shamol quvvatidan elektr energiyasi ishlab chiqarishni ko'paytirish choralari ko'rilmoqda. Turli hududlarda shamolning yo'nalishi va kuchi yer sirtidan balandlikka bog'liq ravishda turlicha o'zgaradi. Masalan, shimoliy yarim sharda yer sirtiga yaqin (10....50 m) joylarda o'rtacha tezlik 7-9 m/s ni tashkil qiladi. 25-30 m/s tezlikdan ortiq shamol tezligi xalq xo'jaligiga jiddiy zarar yetkazishi mumkin, shuning uchun shamol energiyasini mexanik yoki elektr energiyasiga o'zgartirish uchun shamol tezligi 3-25 m/s bo'lganda samarali hisoblanadi.

F ko'ndalang kesimli havo oqimining energiyasi quyidagiga teng:

$E = m * v^2/2$

F orqali v tezlikda oqib o'tuvchi havoning sekunddagi massasi m mos ravishda quyidagiga teng bo'ladi:

m=p*F*v

u holda

E=p*v^3*F/2

bu yerda p – havoning zichligi, normal sharoitlarda 1,23 kg/m3 ga teng bo'ladi.

Shunday qilib, shamol energiyasi uning tezligining kubiga proporsional o'zgaradi. SHamol g'ildiragi faqat shamol energiyasi foydalanish koeffitsiyenti orqali baholanadigan energiyani ma'lum qismini foydali ishga o'zgartirishi mumkin. Zamonaviy shamol dvigatellari (SHD) normal ish rejimida shamol orqali kinetic energiyasining 45-48% dan ortiq bo'lmagan qismini mexanik energiyaga o'zgartiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1.O'zbekistonda qayta tiklanadigan energetikani rivojlantirish istiqbollari.

2.Noana'naviy va qayta tiklanuvchi energiya manbalari. Majidov T. Sh. Toshkent, 2014.

3.Internet saytlari. www.Ziyonet.uz

GLOBAL IQLIM ILISHI SHAROITIDA QISHLOQ XO'JALIGIDA SUV RESURSLARIDAN OQILONA FOYDALANISH IMKONIYATLARI

Ibroximov Tursunboy To'lqinboy o'g'li

Namangan Davlat Universiteti Geografiya

(o'rganish obyekti bo'yicha) yo'nalishi 1 kurs magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada integratsiyalashgan tadqiqot o'simliklarning suvga bo'lgan talabi va suv mavjudligidagi o'zgarishlarning ishonchliligi uchun vujudga kelgan oqibatlarini batafsil bayon etadi va shu bilan birga raqobatdosh shahar va sanoat talablaridagi o'zgarishlarni hisobga olgan holda sug'orish va moslashish samaradorligini o'rganishning samarali usullari xam keltirilib o'tilgan.Maqolada iqlim o'zgarishi stsenariylarini gidrologik, qishloq xo'jaligi va boshqalar bilan bog'lash usullari haqida xabar beriladi. O'zgaruvchan iqlim sharoitida qishloq xo'jaligi uchun suv mavjudligini o'rganish, ekotizimdagi o'zgarishlarni baholash uchun modellarni rejalashtirishning bir necha tamoyillari ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: Iqlim; Iqlim o'zgarishi; Suv ta'minoti; Suvga bo'lgan talab; Qishloq xo'jaligi; sug'orish; Moslashuv.

POSSIBILITIES OF USE OF WATER RESOURCES IN AGRICULTURE IN THE CONTEXT OF GLOBAL CLIMATE

Annotation. The integrated study in this article details the effects of changes in plant demand for water and water availability on reliability, while at the same time improving irrigation and adaptation efficiency taking into account changes in competitive urban and industrial requirements. Effective methods of study are also presented. The article provides information on ways to link climate change scenarios with hydrology, agriculture and others. Several principles of model planning have been considered to study the availability of water for agriculture in a changing climate and to assess changes in ecosystems.

Keywords: Climate; Climate change; Water supply; Demand for water; Agriculture; irrigation; Adaptation.

Iqlim o'zgarishi, aholining o'sishi va iqtisodiy rivojlanishi, kelajakdagi mavjud bo'ladigan qishloq xo'jaligi uchun foydalniladigan har xil hududlarda joylashgan suv resurslariga ta'sir qiladi. Sug'orish uchun suvga bo'lgan talab va ta'minot nafaqat gidrologik rejimlar (yog'ingarchilikning o'zgarishi, potentsial va haqiqiy bug'lanish va suv oqimi suv havzasi va daryo havzasi shkalasi) o'zgarishlariga ta'sir qiladi, lekin birgalikda aholi va iqtisodiy jihatdan qishloq xo'jaligi bo'lmagan foydalanuvchilar bilan kelajakda suv uchun raqobat kuchayadi.

Respublika hududi o'ziga xos tuproq va iqlim sharoitiga ega bo'lib, tabiiy drenajning yetishmasligi, yer osti suvlari minerallashuvi darajasining yuqoriligi natijasida bir qator hududlar "birlamchi sho'rlangan". Shu bilan birga, suv resurslaridan oqilona foydalanmaslik va boshqa antropogen omillarning salbiy ta'siri natijasida ayrim hududlarda yerlarning "ikkilamchi sho'rlanishi" kuzatilib, 45,7 foiz sug'oriladigan yer maydoni turli darajada sho'rlangan. Global iqlim o'zgarishi natijasida Markaziy Osiyoda so'nggi 50-60 yil davomida muzliklar maydoni taxminan 30 foizga qisqargan. Taxminlarga ko'ra, harorat 20S ga ortganda muzliklar hajmi 50 foizga, 40S ga isiganda esa 78 foizga kamayadi. Hisob-kitoblarga ko'ra, 2050 yilgacha Sirdaryo havzasida suv resursi 5 foizga, Amudaryo havzasida 15 foizgacha kamayishi kutilmoqda. O'zbekistonda 2015-yilgacha bo'lgan davrda suvning umumiy taqchilligi 3 mlrd kub metrdan ortiqni tashkil qilgan bo'lsa, 2030-yilga borib 7 mlrd kub metrni, 2050 yilga borib esa 15 mlrd kub metrni tashkil qilishi mumkin. Shu kabi muommolarni xal qilish uchun biz albatta suvdan oqilona foydalanishimiz zarur va bu hayotimiz uchun muhim. Shuning uchun zamonaviy texnalogiyalarni mamlakatimizda keng joriy qilish va chet el texnologiyalarini o'zimizda qo'llashimiz kerak, bunga misol qilib Germaniyaning "Zim Plant Technolgy" kompaniyasi ishlab chiqqan texnologiyani ko'rishimiz mumkin. Ushbu texnalogiyadagi datchiklar yordamida qishloq xo'jaligida suvni tejashimiz mumkin.

Qishloq xo'jaligida ishlatiladigan suvning ko'p qismi ishlatilmay yerga tushadi, yoki bug'lanadi. Shuning uchun Germaniyaning "ZIM Plant Technology" kompaniyasi barglarga yopishtirilgan va o'simliklarga qancha suv kerakligini aniqlaydigan sensorlarni ishlab chiqdi. Odamlardagi qon bosimi o'lchagichiga o'xshab, sensorlar barglarning ichki hujayra bosimini o'lchaydi va ma'lumotlarni serverga uzatadi. Hujayralardagi bosim qanchalik yuqori bo'lishiga qarab, o'simliklar kerakli miqdorda suv bilan ta'minlanadi. Har bir o'simlik o'ziga xos sensorga muhtoj emas. 20 gektar maydon uchun fermerlarga atigi oltita datchik kerak. Shunday qilib, ularni optimal sug'orish mumkin. Shu kabi tejomkor texnalogiyalardan hamkorlikda bizning xam zaminimizda qo'llasak albatta o'z natijasini beradi. Bunday texnalogiyalar juda ko'p misol qilishimiz mumkin, va tadbiq qilishimiz natijasida Zamonaviy suv tejovchi sug'orish texnologiyalardan foydalanish ko'lamini kengaytirish yo'nalishida qishloq xo'jalik ekinlarini sug'orishda suvni tejaydigan sug'orish texnologiyalarini joriy qilish 175 ming gektardan 2025-

yilgacha 1 million gektarga, 2030-yilga kelib 2 million gektargacha, shu jumladan, tomchilatib sug'orish texnologiyasi 77,4 mingdan 2025-yilgacha 300 ming gektargacha va 2030-yilga kelib 600 ming gektargacha yetkazilishini amalga oshirishimiz mumkin. "Smart Water" ("Aqlli suv") axborot-kommunikatsiya va raqamli texnologiyalar asosida suv o'lchash tizimi joriy etilgan suv xo'jaligi obyektlari soni 61 tadan 2020-yilda 151 tagacha, 2024-yilda 18576 tagacha (100 foiz) ko'paytirish ko'zda tutilgan.

Irrigatsiya-melioratsiya tarmoqlarini tiklash, rekonstruktsiya qilish, suv tejaydigan texnologiyalarni joriy etish hamda suvsizlikka chidamli ekinlarni ekish orqali foydalanishga kiritish uchun investitsiyaviy shartnoma yoki davlat-xususiy sheriklik asosida **50 yilgacha bo'lgan muddatga balgilanishi lozim**:

qishloq xo'jaligida foydalanishdan chiqib ketgan sug'oriladigan yerlar, shuningdek, lalmi va o'rmon fondi yerlari — **O'zbekiston Respublikasi fuqarolari va qishloq xo'jaligi korxonalariga**;

yaylov, bo'z, ko'p yillik daraxtzorlar va boshqa yerlar — O'zbekiston Respublikasi fuqarolari, qishloq xo'jaligi korxonalariga, shuningdek **O'zbekiston Respublikasi rezidenti bo'lgan investorlarga** beriladi.

Mamlakat qishloq xo'jaligi respublikaning umumiy suv iste'molining 90 foizigacha bo'lgan qismini egallaganiga qaramay, qishloq xo'jaligi sohasidagi suvlarning uchdan bir qismi sug'orish tarmoqlarining samarasizligi tufayli shunchaki yo'qotilmoqda. Qadimgi infratuzilma va yomon qishloq xo'jaligi amaliyoti tufayli dalalarda suv ham samarasiz ishlatilmoqda.

Eskirgan ish tuproq sho'rlanish jarayonining og'irlashishiga va qishloq xo'jaligi ekinlari hosildorligining pasayishiga olib keladi, bu nafaqat yerlarning muhim maydonlarini ishlab chiqarishdan olib tashlaydi, balki cho'llanishiga va Orolda zaharli chang bo'ronlarining ko'payishiga yordam beradi.

Ushbu muammolarga javoban atrof-muhitni muhofaza qilish va yaxshilashning samaradorligini oshirish, ish bilan ta'minlash va rentabellik bilan birlashtirish uchun yashil qishloq xo'jaligi yo'li nimani taklif qiladi? Mana, yashil fermerlikning oltita asosiy tamoyillari:

• Teskari degradatsiya. Bunga erishish uchun tuproqda ishlov berishni minimallashtiradigan, uning namligi va organik moddalarini saqlaydigan qishloq xo'jaligi texnologiyalaridan foydalanish zarur. Bu, o'z navbatida, tuproq eroziyasi va buzilishining oldini olishga olib keladi. Bunga misollar qatorida, xususan, "tuproqqa qadar" tuproq texnologiyasi, ko'p navli almashlab ekish kiradi.

• Yaylovlarda ortiqcha yaylovlarni to'xtatish, uni nazorat ostiga olish, buning uchun chorvachilikning samarali texnologiyalarini joriy etish zarur. Bu yaylovlarni tiklashga, ya'ni

ularni saqlab qolishga imkon beradi, bu nafaqat bir xil chorvachilik uchun, balki umuman ekotizimni saqlab qolish uchun juda muhimdir.

• Suv resurslaridan samarali foydalanish. Shunday qilib, qishloq xo'jaligida allaqachon ma'lum bo'lgan texnologiyalar - tomchilatib sug'orish, diskret sug'orish va issiqxonalardan foydalanish. Nafaqat ularning tajribaviy tatbiqi, balki ularni keng joriy etish va majburiy asosda qo'llash ham O'zbekiston uchun juda muhim bo'lgan suvni tejashda, ham qishloq xo'jaligining rivojlanishida ulkan samara beradi.

• Tuproq, suv, havoning ifloslanishini oldini olish uchun ekologik toza agrokimyo va yoqilg'idan foydalanish, bu o'zingiz uchun ham, kelajak avlod uchun ham muhofaza qilinishi kerak.

• Qishloq xo'jaligi sohasidagi chiqindilarni iloji boricha qayta ishlash. Bu, xususan, kompost, biogaz va boshqalar kabi ishlab chiqarish korxonalarida qoldiq chiqindilarni qayta ishlatish orqali amalga oshirilishi mumkin.

• Qurg'oqchilik va sho'rga chidamli o'simliklarni ekologik muhitni biologik tozalashda yordam berish. Xususan, karbonat angidrid ko'p yillik ekinlarni, o'tinli ekinlarni tutib olishga qodir, ular tuproq sho'rlanishiga ham chidamli. Bunday ekinlardan foydalanishni kengaytirish ham iqlim o'zgarishiga moslashish uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Fermerlarni ushbu tadbirlarni faol ravishda amalga oshirishga undash va ularni samarali qo'llashga o'rgatish uchun qishloq xo'jaligini yanada isloh qilish kerak. Shu jumladan, paxta va g'alla maydonlarini qisqartirishga, ularning hosildorligini oshirishga ahamiyat berish kerak. Shu bilan birga, fermerlar yashil texnologiyalarni va ularni yetkazib beruvchilarni tanlashda erkinlikka ega bo'lishlari kerak, bu jarayonga mahalliy hokimiyat organlarining aralashuvini kamaytirish kerak. Xususan, yaqinda hukumat tomonidan qaror qilingan Qishloq xo'jaligi bilimlari va innovatsiyalar tizimi (AKIS) fermerlar o'rtasida xabardorlik va ko'nikmalarni oshirishga yordam beradi. Bundan tashqari, qishloq xo'jaligi sohasi uchun raqamli texnologiyalarni yaratishga sarmoyalarni yo'naltirish zarur, bu fermerlarga xizmatlardan foydalanish va iqtisodiyotni boshqarishning zamonaviy usullarini o'zlashtirishga, inson omilini bir vaqtning o'zida minimallashtirishga, tezkor hisobotlarga kirish imkoniyatini oshirishga imkon beradi va suvning mavjudligi va ob-havoning noqulay hodisalari ehtimoli to'g'risidagi prognozlar hamda qishloq xo'jaligi sektori vakillariga yashil texnologiyalarni qidirishda va ularni tanlash va ulardan foydalanish to'g'risida qaror qabul qilishda ko'proq o'ziga ishonishga yordam beradi.

Ushbu va boshqa yashil rivojlanish chora-tadbirlari O'zbekiston qishloq xo'jaligining iqlim o'zgarishi oqibatida kelib chiqadigan jarayonlarga tobora chidamli bo'lishiga, mamlakatning ichki iste'molini ta'minlashga, organik dehqonchilikni rivojlantirishga va eksport bozorlariga chiqish, atrof-muhit uchun xavflarni minimallashtirishga imkon beradi, bugungi

holatimizdan, biz hammamiz tushunganimizdek, nafaqat qishloq xo'jaligi bo'lishi, balki umuman inson taraqqiyoti bilan ham bog'liqdir. Mamlakatning COVID-19 pandemiyasidan keyin tiklanish bosqichi yashil rivojlanish va O'zbekistonning "yashil" iqtisodiyotiga keng ko'lamli o'tish uchun yaxshi boshlanish bo'lishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, azaldan ota-bobolarimiz suvni har tomchisini muqaddas ne'mat bilib, uning har tomchisidan samarali va tejamli foydalanishgan. Chunki suv resurslarning miqdori va sifati jamiyatning barqaror ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanishini muhim ommilaridan biri hisoblangan. Shuning uchun Suvni asrab avaylash kerak Suv bu hayot, uni asrab avaylab kelajak avlotga yetkazaylik.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi suv xo'jaligini rivojlantirishning 2020 – 2030-yillarga mo'ljallangan konsepsiyasiga ilova. PF-6024 10.07.2020
2. Zim Plant Technalogy Adress:Neuendorfstrasse 19 Hennigsdorf, D-16761 Germany www.zim-plant-technology.com + 49-3302-28037-00
3. O'zbekiston Respublikasi suv xo'jaligini rivojlantirishning 2020 – 2030-yillarga mo'ljallangan konsepsiyasiga ilova. PF-6024 10.07. 2020

BIOTEXNOLOGIYADA ORGANIK CHIQINDILARNI QAYTA ISHLASHNING DOLZARBLIGI.

Tohirova Orzigul Safarqulovna,
Sharof Rashidov nomidagi
Samarqand davlat universiteti magistranti
Tel : +998 97 926 51 30

Annotatsiya **:** Insonning kundalik faoliyati va sanoat korxonalarida hosil bo'ladigan chiqindilarning tabiiy muvozanatga va aholi salomatligiga salbiy ta'sirining oldini olish global ekologik muammolardan biridir. Butun dunyo buyicha bu yo'nalishdagi ishlarni tashkil etishning mustahkam huquqiy va amaliy mexanizmlarini yaratish va amaldagisini takomillashtirish barqaror rivojlanish omili hisoblanadi. Ushbu maqolada organik chiqindilarni yig'ish, zararsizlantirish borasida mavjud muammolar ko'tarilgan .

Kalit so'zlar: *Oziq-ovqat chiqindilari, bioenergiya, utilizatsiya, biogaz, no'ananaviy energetika, ekologiya, qog'oz, biologik chiqitlar, ikkilamchi xomashyo*.

Аннотация: Предупреждение негативного воздействия деятельности человека и промышленных отходов на природный баланс и здоровье населения является одной из глобальных экологических задач. Создание и совершенствование сильных правовых и

практических механизмов организации работы в этой сфере во всем мире является фактором устойчивого развития. В данной статье рассматриваются вопросы сбора и утилизации органических отходов.

Ключевые слова: Пищевые отходы, биоэнергетика, утилизация, Биогаз, нетрадиционная энергетика, экология, бумага, биологические отходы, вторичное сырье.

Annotation: Preventing the negative impact of human activities and industrial waste on the natural balance and public health is one of the global environmental challenges. The creation and improvement of strong legal and practical mechanisms for organizing work in this area around the world is a factor of sustainable development. This article addresses the issues of organic waste collection and disposal.

Keywords: Food waste, bioenergy, utilization, Biogas, non-conventional energy, ecology, paper, biological waste, secondary raw materials

Hozirgi kunda dunyo aholisi sonining keskin ortib borishi organik chiqindilar miqdorining ortib borishiga, yani yiliga taxminan 1,3 milliard tonna oziq-ovqat isrof qilinishiga olib keladi. Oziq-ovqat chiqindilaridan biotexnologik jarayonlarda xom ashyo sifatida foydalanish dastlab oziq-ovqat ishlab chiqarishga sarflangan energiya va ozuqa moddalarining bir qismini qayta tiklashning innovatsion usulini ta'minlaydi .

Biotexnologik jarayonlarda oziq-ovqat chiqindilarini qayta ishlash va ular tarkibidagi monomerlardan xalq xo'jaligida foydalanishning yangi usullarini, nazariy-amaliy jihatlarini o'rganish dolzarb masalalaridan biri bo'lib hisoblanadi [3]. Aholi sonining o'sishi turmush tarzi o'zgarishi bilan birga ta'minot zanjirining barcha bosqichlarida, jumladan, yig'im-terim, qadoqlash, tashish va iste'mol qilishda misli ko'rilmagan darajada oziq-ovqat chiqindilarining paydo bo'lishiga olib keldi. An'anaviy amaliyotlar oziq-ovqat chiqindilarini shahar axlatlari bilan birga tashlashni o'z ichiga oladi. Biroq, bu usullar jiddiy ekologik va sog'liq uchun oqibatlarga olib keladi. Oziq-ovqat chiqindilari yuqori biologik parchalanishi va suv tarkibi tufayli katta qayta ishlash istiqboliga ega, bu uni bioyoqilg'i va boshqa sanoat uchun muhim kimyoviy moddalar, jumladan pigmentlar, fermentlar, organik kislotalar va efir moylarini ishlab chiqarish uchun ideal substratga aylantiradi.

Oziq-ovqat chiqindilari bioenergiya ishlab chiqarishga aylantirishni keng qamrab olish, bu atrof-muhit ifloslanishini kamaytirishga yordam beradi va aylanma bioiqtisodiyotni amalga oshirishni osonlashtiradi. Organik chiqindilar oqimi oziq-ovqat va ichimliklar sanoati, qog'oz sanoati, qishloq xo'jaligi va uy xo'jaliklarida ishlab chiqariladi. Hozirgi vaqtda ko'plab organik chiqindilarni ishlab chiqaruvchilar ushbu chiqindilarni tozalash yoki yo'q qilish uchun pul to'laydilar, bunda chiqindilar oqimining energiya tarkibi yo'qoladi. Shu bilan bir qatorda, bu

chiqindi oqimlari biogaz, bioetanol, H_2 yoki elektr kabi bio-asosli energiya tashuvchilarni ishlab chiqarish uchun ishlatilishi mumkin [5].

Dunyo aholisi va iste'moli chiqindilarning paydo bo'lishi bilan bevosita bog'liq. Tez sur'atlar bilan urbanizatsiya va sanoatlashtirish tufayli chiqindilarning paydo bo'lishi kundan-kunga ortib bormoqda va shuning uchun resurslardan optimal foydalanish zarur. Hozirgi aholining ehtiyojlarini qondirish va kelajak uchun resurslar bilan boyitilgan sayyorani qurish uchun kam uglerodli energiya tizimida muqobil resurslardan foydalanishga katta ehtiyoj bor. Chiqindilarni utilizatsiya qilish muqobil energiya manbasini targ'ib qilish usullaridan biridir [4].

Bugungi jadal rivojlanayotgan dunyoda energiya iste'moli tezligi kun sayin kutilmagan sur'atlarda o'sib bormoqda. Qayta tiklanadigan va barqaror energiya manbalarini rivojlantirish dunyo mamlakatning energiyaga bo‘lgan ehtiyojini qondirishning eng yaxshi yechimidir. Shubhasiz, qayta tiklanadigan energiyani mahalliy sharoitda mavjud bo'lgan materiallardan ishlab chiqarish juda foydali va uni ishlab chiqarish tannarxini kamaytiradi. Ekologik toza foydali o'g'it yoki tuproqni o'zgartirish uchun oziq-ovqat chiqindilarini kompost qilishni tanlash mumkin. Hozirgi vaqtda organik chiqindilardan biogaz ishlab chiqarish texnologiyasi qulay ikki maqsadli texnologiya hisoblanadi: hosil bo'lgan biogaz energiya talablarini qondirish uchun ishlatilishi mumkin, organik qoldiq esa foydali o'g'itdir. Chiqindilarni energiyaga aylantirish bo'yicha mavjud bo'lgan murakkab texnologiyalar tejamkor energiya ishlab chiqarishda yordam beradi va hayotiy energiya sektorini rivojlantirishi mumkin. Atrof-muhit muammolari va qazib olinadigan yoqilg'ilarning taqchilligi jamoatchilik manfaatlarini etanol kabi qayta tiklanadigan, ekologik toza yoqilg'idan foydalanishga aylantirdi. Yoqilg'i va oziq-ovqat ishlab chiqarish o'rtasidagi raqobatni minimallashtirish uchun tadqiqotchilar o'z sa'y-harakatlarini chiqindilar va yon mahsulotlarni etanol ishlab chiqarish uchun xom ashyo sifatida ishlatishga qaratmoqdalar. Evropa Ittifoqida maishiy oziq-ovqat chiqindilari katta miqdorda ishlab chiqarilmoqda va ularni qayta ishlash qiyin bo'lishi mumkin. Bundan tashqari, ularni yo'q qilish jiddiy ekologik muammolarni keltirib chiqarishi mumkin (masalan, issiqxona gazlari emissiyasi). Chiqindilarning yashirin potentsialini birinchi o'ringa olib chiqish uchun biotexnologiya va bioinjeneriya kabi vositalar chiqindilar oqimiga qo'llanilishi mumkin. Kimyoviy moddalar, biomahsulotlar va boshqalar kabi boshqa qo'shilgan qiymatli mahsulotlar ham biotexnologiya va bioinjeneriyadan foydalangan holda xom ashyo chiqindilari yoki organik chiqindilardan olinishi mumkin.

Oziq-ovqatlar qayerda isrof bo'lishi yoki yo'qolishidan qat'i nazar, ular poligonlarga tashlanadi yoki ekologik muammolarni oldini olish uchun boshqa usulda qayta ishlanadi. Ayniqsa, aholi zich joylashgan hududlarda oziq-ovqat chiqindilari jiddiy sog'liq muammolariga olib kelishi mumkin va tegishli davolanishni talab qiladi. Hozirgi vaqtda iqlim o'zgarishiga va

chiqindilarni noto'g'ri boshqarishga katta e'tibor qaratilmoqda. Biotexnologiyaga tegishli bo'lgan yana bir eng arzon texnologiya qora askar chivinlari lichinkalari. Oziq-ovqat chiqindilarini poligonlarga tashlash orqali yo'q qilish maqsadga muvofiq emas, chunki oziq-ovqat ishlab chiqarish energiya va ozuqa moddalarini talab qiladi.

Xulosa qilib aytganda, chiqindilarni boshqarishda eng yaxshi ekologik amaliyot kontseptsiyasidan, ayniqsa organik turdagi chiqindilardan foydalanish zarur. Oziq-ovqat chiqindilaridan uglerod, azot va fosforni kimyoviy va biologik usullar bilan olish qimmatli ozuqaviy moddalarni kimyoviy moddalar, materiallar va energiya ishlab chiqarish uchun qayta ishlash imkonini beradi. Oziq-ovqat chiqindilarini qayta ishlash nafaqat ekologik toza chiqindilarni qayta ishlash, balki bio-asoslangan iqtisodiyotga ham foyda keltiradi, chunki toza va qimmat ozuqa manbalari almashtirilishi mumkin. Organik chiqindilarni qayta ishlamaslik, natijasida hududlarda chiqindilarning ta'sirida kasalliklar ko'payadi, ekologik muhit holati yomonlashadi. Ushbu sharhda biotexnologik jarayonlarda oziq-ovqat chiqindilarini qayta ishlash va ular tarkibidagi monomerlardan xalq xo'jaligida foydalanishning yangi usullarini, nazariy - amaliy jihatlarini o'rganish dolzarb masalalaridan biri bo'lib hisoblanadi. Mavjud biotexnologik jarayonlarga oziq-ovqat chiqindilarini qayta ishlashning integratsiyalashuvi "qiymatli chiqindilarsiz" dan "qo'shimcha qiymatli mahsulotlar"gacha bo'lgan yo'lni qisqartirishi mumkin. Yashil kimyoviy texnologiyalar bilan birgalikda barqaror jamiyatga hissa qo'shadi.

Adabiyotlar .

1. Anee Mohanty , Megha Mankoti , Prangya Ranjan Rout .and others "Sustainable utilization of food waste for bioenergy production: A step towards circular bioeconomy"
https://doi.org/10.1016/j.ijfoodmicro.2022.109538 Received 23 September 2021

2.AD Cuéllar, ME Webber: "Wasted food, wasted energy: The embedded energy in food waste in the United States. Environ Sci Technol". 2010, https://doi.org/10.1021/es100310d 44: 6464-6469 .

3. Daniel Pleissner and Carol Sze Ki Lin- "Valorisation of food waste in biotechnological processes". 2013, 1:21 http://www.sustainablechemicalprocesses. com/content/1/1/21

4.Daniel Pleysner , Kerol Sze Ki Lin. "Pleissner and Lin: Food waste assessment biotechnological processes. Sustainable chemical processes" 2013 1:21 .http://www.sustainablechemicalprocesses.com / content / 1/1/21.

5. K. Hussaro, J. Intanin, and S. Teekasap, "Biogas Production from Food Waste and Vegetable Waste for the Sakaew Temple Community Angthong Province Thailand" /GMSARN International Journal 11 (2017) 82 - 89.

6.Leonidas Matsakas, Dimitris Kekos Maria Loizidou and Paul Christakopoulos "Utilization of household food waste for the production of ethanol at high dry material contenthttp" ://www.biotechnologyforbiofuels. com/content/7/1/4›

7.S Ahmad, R Khalid, S Abbas, R Hayat, "Potential of compost for sustainable crop production and soil health in Recent Advancement in Microbial Biotechnology, 2021 . https://doi.org/10.1016 /B978-0-12-822098-6.00005-7

8. S.Kumar, A.Pandey "Current Developments in Biotechnology and Bioengineering Waste Treatment Processes for Energy Generation" 2019, Pages 1-9 https://doi.org/10.1016/B978-0-444-64083-3.00001-4

INFORMATIKA VA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI FANIDAN TARMOQLANUVCHI ALGORITMLAR MAVZUSINI MULTIMEDIALAR ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH

Fayziyev Nozim Asfandiyorovich

Samarqand davlat chet tillar instituti o'qituvchisi

Telefon:+998(97) 9270612

e-mail: nozimfayziyev0@gmail.com

Annotasiya. Maqolada tarmoqlanuvchi algoritm mavzusini kompyuter imitasion modeli asosida o'zlashtirish metodikasi haqida fikr yuritilgan. Bu mavzuni o'qitishda multimedia vositalaridan foydalanib, dars jarayonini tashkil etish va tarmoqlanuvchi algoritmlarni tushuntirish jarayonini kompyuter imitasion modeli yordamida ko'rsatish nazarda tutilgan.

Kalit so'zlar: Algoritm, xossalari, diskretlilik, aniqlilik, tushunarlilik, ommaviylik, natijaviylik, natija, analitik, chiziqli, takrorlanuvchi, aralash, multimedia, animasiya, imitasion model.

Annotation. The article discusses the method of mastering the topic of branching algorithms on the basis of computer simulation model. The teaching of this topic involves the organization of the teaching process using multimedia tools and the demonstration of the process of explaining branching algorithms using a computer simulation model.

Keywords: Algorithm, properties, discreteness, accuracy, comprehensibility, publicity, effectiveness, result, analytical, linear, iterative, mixed, multimedia, animation, simulation model.

Masalaning dolzarbligi. Umumta'lim maktablarida «Informatika va axborot texnologiyalari» fanidan algoritmlash va tarmoqlanuvchi algoritmlar mavzuslarini zamonaviy

axborot texnologiyalaridan foydalanib multimedia vositalari asosida o‘rganishga qaratilgan. Algoritm tushunchasi va uning xossalari, Algoritm turlari va tasvirlanish usullari, chiziqli algoritmlar, tarmoqlanuvchi algoritmlar, takrorlanuvchi algoritmlar va aralash algoritmlar mavzularini o‘zlashtirish ko‘zda tutilgan. Bu mavzularni o‘qitishda zamonaviy kompyuter va axborot texnologiyalarining multimedia vositalaridan foydalanib, dars jarayonini tashkil etish yaxshi samara beradi.

«Informatika va axborot texnologiyalari» fanida algoritmlar va tarmoqlanuvchi algoritmlar mavzulari bugungi kunda har bir umumta'lim maktablar o‘quvchilari uchun muhim hisoblanadi. Shu sababli «Informatika va axborot texnologiyalari» fanining muhim bo‘g‘inlaridan biri bo‘lgan algoritmlash va tarmoqlanuvchi algoritmlar mavzuslari hamda ularni multimedia vositalaridan foydalanib o‘qitish metodikasini zamonaviy axborot texnologiyalari asosida ishlab chiqish maqsadga muvofiq. Dastlab algoritm turlari va chiziqli algoritm mavzulari ularni multimedia vositalaridan foydalanib o‘qitish metodikasini yaratish masalasiga e'tiborni qaratganmiz. Endi tarmoqlanuvchi algoritm mavzusini o‘rganishda multimedia vositalaridan foydalanib o‘qitish metodikasiga qaraymiz. Ushbu dasturiy vositalarni o‘qitishda odatda an'anaviy metodika asosida darslik yoki o‘quv qo‘llanmadan foydalanilgan holda o‘quv materiallari tushuntiriladi. O‘quv materiallariga asosan o‘quvchilar amaliy darslarda kompyuterda algoritm turlari va tarmoqlanuvchi algoritmlar mavzularini o‘rganishadi. An'anaviy o‘qitish metodikasida o‘quv materiallari o‘quvchilarga matn yoki tasvir ko‘rinishida taqdim etiladi. Shu bois mazkur dasturiy vositalarni o‘qitishga qancha hajmda soat ajratilganligiga qaramasdan o‘quvchilar murakkabliklarga duch kelishmoqdalar. An'anaviy metodikadan farqli ravishda «Informatika va axborot texnologiyalari» fanining ishchi dasturda muljallangan soatlarida tarmoqlanuvchi algoritmlar mavzusini o‘rganish jarayonini multimediali ishlanmalar asosida o‘qitish metodikasini keltiramiz. Ushbu metodikada tarmoqlanuvchi algoritmlar mavzusini o‘rganish jarayoni ketma-ket harakatlar orqali uning vazifalarini bajaradigan kompyuter imitasion modeli bilan ifoda etib o‘quvchilarga ko‘rsatiladi va tushuntiriladi.

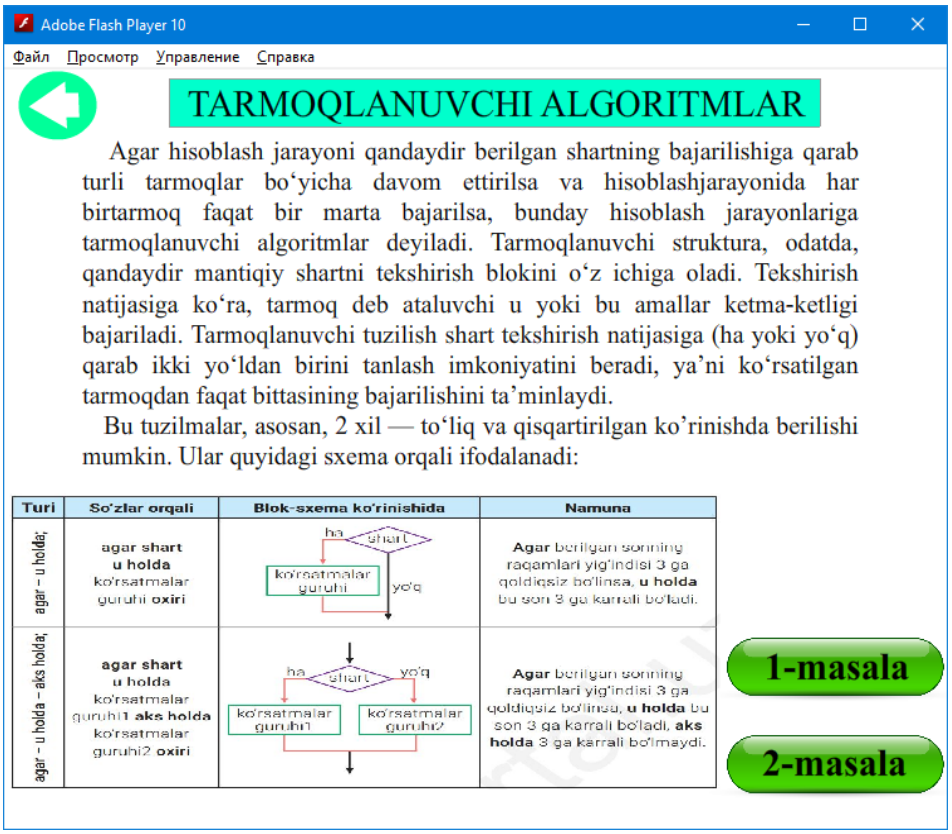
Hozirgi kunda juda ko‘p algoritmik tillar mavjud bo‘lib, ularni *dasturlash* tillari deb ataymiz. *Algoritmik til* - algoritmlarni bir xil va aniq yozish uchun ishlatiladigan belgilashlar va qoidalar tizimi. Algoritmik til oddiy tilga yaqin bo‘lib, u matematik belgilarni (yuqorida aytilganidek) o‘z ichiga oladi. Qo‘yilgan masalalarni yechish uchun tuzilgan algoritmlarni to‘g‘ridan-to‘g‘ri mashinaga kiritib, yechib bo‘lmaydi, shu sababli yozilgan algoritmni birorta algoritmik tilga o‘tkazish zarur.

Har qanday algoritmik til o‘z qo‘llanilish sohasiga ega. Odatda, algoritmning kompyuter tushunadigan tilda yozilishi dastur deb ataladi. Kompyuter tushunadigan tilga dasturlash

tili deyiladi. Jahonda minglab dasturlash tillari mavjud va ularning soni yanada ortib bormoqda. Hozirgi kunda Pascal, Delphi, C, C++, Java, Phyton dasturlash tillari keng tarqalgan va o‘rganish uchun qulay.

Yuqorida ko‘rilgan algoritmlarni tasvirlash usullarining asosiy maqsadi qo‘yilgan masalani yechish uchun zarur amallar ketma-ketligining eng qulay holatini aniqlash va inson tomonidan dastur yozilishini yanada osonlashtirishdan iborat. Aslida dastur ham algoritmning boshqa bir ko‘rinishi bo‘lib, u insonning kompyuter bilan muloqotini qulayroq amalga oshirish uchun mo‘ljallangan [1].

Algoritmlash va tarmoqlanuvchi algoritm mavzuslarini multimedia vositalaridan foydalanib tushuntirildi. Bu jarayon 1-rasmda keltirilgan.

1-rasm. Tarmoqlaanuvchi algoritmlar mavzusini kompyuter imitasion modeli asosida o‘rgatish jarayonini tasviri.

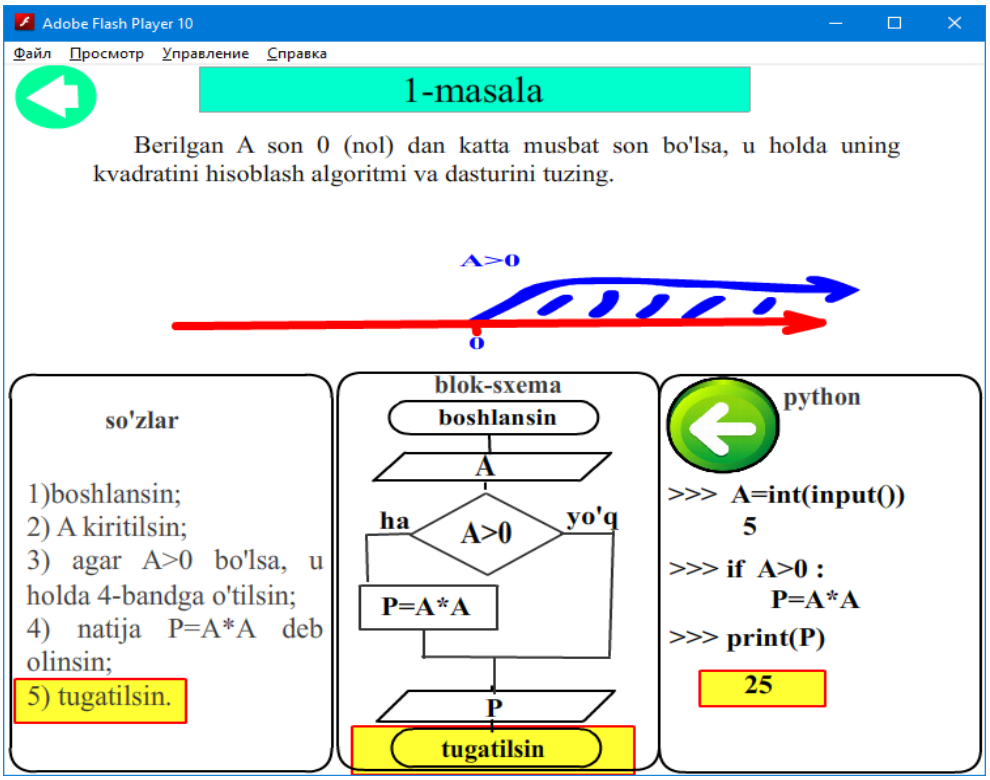
Shunday hisoblash jarayonlari ham bo‘ladiki, unda qo‘yilgan ayrim mantiqiy shartlarning bajarilishiga ko‘ra jarayonlar bir necha tarmoqqa bo‘linadi hamda ulardan hech bo‘lmaganda bittasi bajariladi. Bunday jarayonlar bajarilishi uchun tarmoqlanuvchi algoritmlar tuziladi.

Agar hisoblash jarayoni qandaydir berilgan shartning bajarilishiga qarab turli tarmoqlar bo‘yicha davom ettirilsa va hisoblash jarayonida har bir tarmoq faqat bir marta bajarilsa, bunday hisoblash jarayonlariga tarmoqlanuvchi algoritmlar deyiladi. Tarmoqlanuvchi struktura, odatda, qandaydir mantiqiy shartni tekshirish blokini o‘z ichiga oladi. Tekshirish natijasiga ko‘ra, tarmoq deb ataluvchi u yoki bu amallar ketma-ketligi

bajariladi. Tarmoqlanuvchi tuzilish shart tekshirish natijasiga (ha yoki yo'q) qarab ikki yo'ldan birini tanlash imkoniyatini beradi, ya'ni ko'rsatilgan tarmoqdan faqat bittasining bajarilishini ta'minlaydi [2].

Tarmoqlanuvchi algoritmlar mavzusiga doir masalalardan biri multimedia vositalaridan foydalanib tushuntirildi. Misol. Berilgan A son 0 (nol)dan katta musbat son bo'lsa, u holda uning kvadratini hisoblash algoritmini tuzing:

Bu jarayon 2-rasmda keltirilganidek o'tkazgich tugmasi ustiga sichqoncha tugmasi bosilsa har bir qadam ochiladi.

2-rasm. Tarmoqlanuvchi algoritmga tegishli masala yechishni kompyuter imitasion modeli asosida tushuntirish jarayonini tasviri.

Xuddi shunday algoritmlarning qolgan turlarilar va ularning elementlari bajaradigan vazifalari birma-bir kompyuter imitasion modeli yordamida yoritib berilgan.

Umumta'lim maktablarida multimediali elektron qo'llanmalarning ta'lim berishga mo'ljallangan qismida o'quv materiallarini taqdim etganda uning o'quvchilar tomonidan tushunish darajasiga alohida e'tibor beriladi. Taqdim etilayotgan o'quv materiallari ta'lim oluvchilar uchun sodda, qulay, ko'rgazmali va yaxshi o'zlashtirish uchun izohli ma'lumotlar tavsiya etilgan bo'lishi, shuningdek, o'quv materiallarida kerakli ta'riflar, tayanch iboralar, kalit so'zlarga murojaat qilishda qo'shimcha imkoniyatlar yaratiladi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, "Informatika va axborot texnologiyalari" fanining Algoritm turlari va chiz Tarmoqlanuvchi algoritmlar mavzularini o'rgatishda kompyuter imitasion

modelidan foydalanish o‘quvchilarning o‘zlashtirish samaradorligini oshirish bilan bir qatorda, ularga mustaqil ishlash imkoniyatlarini oshiradi.

Bundan ko‘rinib turibdiki, axborot texnologiyalarining dasturiy vositalari asosida umumta’lim maktablarida “Informatika va axborot texnologiyalari” fanini multimedia ko‘rinishida taqdim etish dolzarb muammolardan hisoblanadi. Zamonaviy axborot texnologiyalari asosida ma’lumotlarni multimedia ko‘rinishida taqdim etish, unda obrazli fikrlash, intellektual rivojlanish darajasini yuqoriga ko‘tarib qolmasdan, multimediali va an’anaviy o‘qitish o‘rtasidagi nisbatni o‘zgartirishga olib keladi.

Adabiyotlar

1. M. R. Fayziyeva, D. M. Sayfurov, N. S. Xaytullayeva Informatika va axborot texnologiyalari 9-sinf darlik - Toshkent: Tasvir, 2020 -112 b
2. Boltayev B., Azamatov A., Asqarov A., Sodiqov M., Azamatova G. Informatika va hisoblash texnikasi asoslari. Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 9-sinf uchun darslik. Toshkent: “Cho‘lpon” nomidagi NMIU, 2015. – 160b.
3. Ғуломов С.С., Абдуллаев А.Х. Виртуалные стенды для имитасии функсий учебных мастерских и лабораторных установок.–Ташкент: МВИССО, 2002. -23 с.
4. M.Aripov va boshkalar, Axborot texnologiyalari, o‘quv qo‘llanma, Toshkent: Noshir, 2009. -368 b.
5. Aripov M.M., Imomov T. Irmuxamedova R.M., Sagatov M.V., Xaydarov A.T., Yakubov A.X. Informatika. Axborot texnologiyalari. O‘quv qo‘llanma. 1-qism. -Toshkent: «TDTU». 2002. -320 b.
6. D.M.Amirov va boshkalar, Axborot - kommunikasiya texnologiyalari, Izohli lug‘at, Toshkent, 2010. -576 b.
7. Bahodirov R.M. Abu Abdulloh al-Xorazmiy va ilmlar tasnifi tarixi. O‘zbekiston, 1995.
8. Bosova L. L., Bosova F. Yu. Informatika, 7—9. M.: BINOM, 2013
9. Кукушкина М. С. Работа в МС Оффисе 2007. Текстовый процессор Ексел 2007. У.: УлГТУ, 2010.

NEYRON DASTURLARI HAQIDA ABOUT NEURON PROGRAMS

О НЕЙРОННЫХ ПРОГРАММАХ

Xo’jaqulov Hamidullo Rahimjon O’g’li

TATU Farg’ona filliali “Kompyuter tizimlarini loyihalash”

yo’nalishi 1-bosqich magistri

Ilmiy rahbar: **V.V.Yejkov**

“O’zbektelekom” AK Farg’ona filiali direktori

Annatatsiya: mazkur maqolada neyron dasturlar haqida keng ma’lumotlar berib o‘tilgan.

Kalit so’zlar: Neyron, dastur, neyron dasturi, piton.

Annotation: This article gives you a brief overview on neural programs.

Keywords: Neuron, program, neuron program, python.

Аннотация: В этой статье дается краткий обзор нейронных программ.

Ключевые слова: *Нейрон, программа, нейронная программа, питон.*

Neyron - bu individual va neyron tarmoqlarini modellashtirish uchun simulyatsiya muhitidir. U birinchi bo’lib Maykl Xayns, Jon U.Mur, Yel va Dyukdagi Ted Karnevale tomonidan ishlab chiqilgan.

Neyron foydalanuvchidan bo'limlarni qo'lda yaratishni talab qilish o'rniga, avtomatik ravishda alohida bo'limlarga bo'lingan bo'limlardan foydalanish orqali individual neyronlarni modellashtiradi. Asosiy skript tili hoc, lekin Python interfeysi ham mavjud. Dasturlar interaktiv tarzda qobiqda yozilishi yoki fayldan yuklanishi mumkin. Neuron MPI protokoli orqali parallellashtirishni qo'llab-quvvatlaydi.

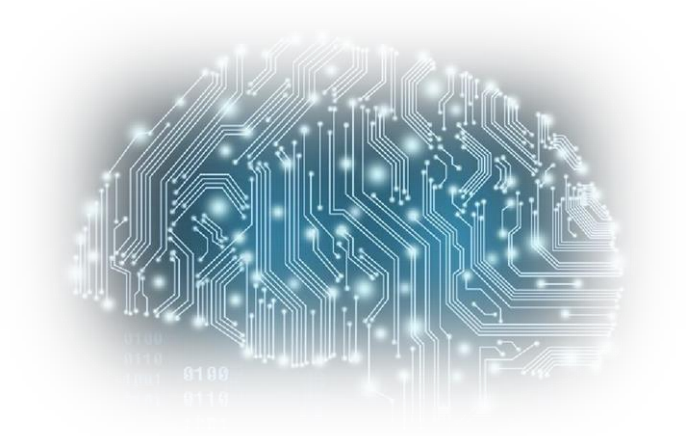
Neyron diffuziya-reaktsiya modellari bilan ishlashga va diffuziya funksiyalarini sinapslar va uyali tarmoqlar modellariga birlashtirishga qodir.[2] Parallellashtirish ko'p yadroli kompyuterlarda foydalanish uchun ichki ko'p tarmoqli tartiblar orqali mumkin.[3] Neyron membrana kanallarining xususiyatlari NMODL tilidan foydalangan holda tuzilgan kompilyatsiya mexanizmlari yoki Channel Builder bilan o'rnatilgan ichki ma'lumotlar tuzilmalarida ishlaydigan kompilyatsiya tartiblari yordamida taqlid qilinadi.

GENESIS o'xshash dasturiy platformasi bilan bir qatorda Neuron butun dunyo bo'ylab ko'plab kurslar va laboratoriyalarda hisoblash nevrologiyasi bo'yicha o'qitish uchun asosdir.

Neuron minimal dasturlash tajribasiga ega bo'lgan shaxslar tomonidan foydalanish uchun grafik foydalanuvchi interfeysiga (GUI) ega. GUI bitta va bir nechta bo'linmali hujayralar, tarmoqlar, tarmoq xujayralari, kanallar va chiziqli elektr zanjirlari uchun quruvchi bilan jihozlangan. Yagona va ko'p bo'linmali hujayralar bir nechta bo'limlarga ega bo'lishi bilan farq qiladi, ularning har biri o'lchamlari va kinetikasi uchun potentsial alohida parametrlarga ega. Neuron veb-saytida o'quv qo'llanmalari mavjud, jumladan hujayra, kanal va tarmoq quruvchilardan asosiy modellarni olish uchun.[iqtibos keltirish kerak] Ushbu quruvchilar yordamida foydalanuvchi barcha simulyatsiya va modellarning asosini tashkil qilishi mumkin.

Neyron sun'iy hujayralar va neyronlar bilan to'ldirilgan aralash modellarni yaratishga imkon beradi. Sun'iy hujayralar asosan tarmoqqa kiritilgan nuqta jarayonlari sifatida ishlaydi. Sun'iy hujayralar faqat belgilangan parametrlarga ega bo'lgan nuqta jarayonini talab qiladi.

Foydalanuvchi tarmoq hujayralarining tuzilishi va dinamikasini yaratishi mumkin. Foydalanuvchi arxetiplar sifatida simulyatsiya qilingan sinaps nuqta jarayonlaridan foydalangan holda sinapslarni yaratishi mumkin. Ushbu nuqta jarayonlaridagi parametrlar ham inhibitiv, ham qo'zg'atuvchi javoblarni simulyatsiya qilish uchun manipulyatsiya qilinishi mumkin. Sinapslar tuzilgan hujayraning muayyan segmentlariga joylashtirilishi mumkin, bunda ular yana nuqta jarayonlari kabi harakat qiladilar, bundan tashqari ular sinapsdan oldingi elementning faolligiga sezgir. Hujayralarni boshqarish mumkin. Foydalanuvchi avval tugallangan tarmoq hujayralarini arxetip sifatida qabul qilib, tarmoq hujayralarining asosiy panjarasini yaratadi. Manba hujayralari va boshqa hujayralardagi maqsadli sinapslar o'rtasida ulanishlar aniqlanishi mumkin. Maqsadli sinapsni o'z ichiga olgan hujayra post-sinaptik elementga aylanadi, manba hujayralari esa sinapsdan oldingi elementlar sifatida ishlaydi. Sinapsdan oldingi hujayra tomonidan sinapsning faollashuv kuchini aniqlash uchun og'irliklar qo'shilishi mumkin. Alohida neyronlar uchun vaqt bo'yicha tikanlar grafigini ochish uchun chizma variantini faollashtirish mumkin.

Neuron bir qator simulyatsiya vositalari bilan jihozlangan. Eng muhimi, u hujayraning ma'lum bir segmentida oddiy funktsiyalar bo'lgan bir nechta "nuqta jarayonlarini" o'z ichiga oladi. Nuqta jarayonlari kuchlanish, yamoq, bitta elektrod va oqim qisqichlarining simulyatsiyasini, shuningdek, bir nechta simulyatsiya qilingan sinapslarni o'z ichiga oladi. Sinaps nuqtasi jarayonlari vaqt bo'yicha chiziqli bo'lmagan holda o'zgarib turadigan stimulyatsiya intensivligini modellashtirish qobiliyati bilan ajralib turadi. Ular qurilgan hujayra, individual yoki tarmoqning istalgan bo'limining istalgan segmentiga joylashtirilishi mumkin va ularning aniq qiymatlari, shu jumladan stimulyatsiyaning amplitudasi va davomiyligi, ishga tushirishda kechikish vaqti va parchalanish vaqti parametrlari (sinapslar uchun) aniqlanishi mumkin. nuqta jarayoni menejeri modulidan. Tarmoqqa sinaps sifatida kiritilganda nuqta jarayoni parametrlari ma'lum bir tarmoq hujayrasi uchun sinaps quruvchida aniqlanadi.[10] Vaqt o'tishi bilan kuchlanish, o'tkazuvchanlik va oqim o'qlarini tavsiflovchi grafiklar hujayradagi har qanday segmentning joylashgan joyida elektr holatidagi o'zgarishlarni tasvirlash uchun

ishlatilishi mumkin. Neyron vaqt o'tishi bilan har ikkala alohida nuqtada va vaqt davomida butun bo'lim bo'ylab o'zgarish grafiklarini ko'rish imkonini beradi.[11][12] Yugurish davomiyligini belgilash mumkin. Barcha nuqta jarayonlari, shu jumladan sun'iy neyronlarning hujayralari yoki sinapslari va barcha grafiklar davomiylikni aks ettiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. "Relizlar · neyronsimulator/nrn". github.com. 2021-04-20 olindi.
2. "NEURONning yangi nashri reaktiv diffuziyani o'z ichiga oladi! - NEURON".
3. "www.neuron.yale.edu • Mavzuni ko'rish - NEURON 7.0 hozir mavjud".
4. "Tarmoqdagi biofizik hujayra modellaridan o'zgaruvchilarni chizish".
5. Kallan, Robert. Basic concepts of neural networks: Per.s angl. - M .: Izdatelskiy dom Williams, 2001. - 286 C.
6. Krisilov V.A., Kondratyuk A.V. Preobrazovanie vxodnyx dannyx neyroseti s tselyu uluchsheniya ix razlichimosti. http://neuroshool.narod.ru/

YARATILGAN DASTURNI TESTLASH USULLARI

Akramjon Oltmishboyevich Dedaxanov
NamMTI assistent

Annotatsiya. Dasturchi dastur ishlab chiqish jarayonida dasturi natijasini tekshirib aniqligi haqida ko'nikmaga ega bo'lishi kerak. Ushbu maqolada dastur tuzish jarayonida tuzilayotgan dasturni aniqliligini bilish uchun dasturni testlash jarayoni yoritib berilgan.

Kalit so'zi: Kod, testlash, spesifikatsiya, bubblesort, array, versiya, element, ArrayLength, compiler, so‘rov

Dastur ishlab chiqilayotganda, ya'ni dasturning oxirgi, tarjima qilsa bo‘ladigan va umuman olganda ishlaydigan kodi (Quellcode) mavjud bo‘lsa, unda dasturning ushbu kodi istalgan talablarga muvofiq kelish-kelmasligi tekshirib ko‘rilgan bo‘lishi kerak. Bu test nazorati (testlash) deb ataladi.

Testlash sifat kafolatining bir qismidir. Test nazoratining ko‘p ko‘rinish va usullari mavjud. Namunalarda eng muhim usullar ko‘rsatiladi va izohlanadi.

Testlash – bu havaskor dasturchilar qo‘llashni sevadigan sinov emas. Professional dasturlar muntazam ravishda testdan o‘tib turishlari, funksionallik tasnif (spesifikatsiya) bilan mosligini xujjat bilan tasdiqlash uchun esa test natijalari xujjatlashtirilishi kerak.

Hech bir test dasturning 100% aniqlikni tasdiqlay olmaydi. Har bir test ma'lum shart-sharoitlarda ishlab chiqilgan dasturiy ta'minot istalgan natijani berishnigina tasdiqlash mumkin. Dasturiy ta'minot sohasida dasturning funksionalligi qanchalik aniqroq bayon qilingan bo'lsa, uning ishlashini shunchalik aniqroq tekshirish mumkin.

Testlar dasturchilar tomonidan ham, dasturlash bilimlariga ega bo'lmagan foydalanuvchilar tomonidan ham o'tkaziladi. Ko'pincha foydalanuvchilar dasturchilarning hayollariga ham kelmagan shunday yo'llar bilan ham dasturdan foydalanadilar.

Shu tarzda xatolar topilishi va tuzatilishi mumkin.

Testlashning turli xil usullarini kengroq tushintirish uchun quyida oydinlashadigan oddiy misol tanlaymiz: «Bubblesort» navlash algoritmi.

Bubblesort. Ma'lumotlar maydonini rez-tez ko'tariluvchi va pasayuvchi yo'nalish bo'yicha navlab turish zarur (Array). Buning uchun bir nechta algoritmlar mavjud. Algoritm BubbleSort shuni bajaradi, eng yirik unsurlar sovun ko'piklari singari ko'tariladi, eng yirik sovun ko'pigi ohirida eng balandda, eng kichigi esa eng pastda joylashadi.

BubbleSort algoritmida har doim ikkita yonma-yon joylashgan unsurlar bir-biri bilan qiyoslanadi. Bir unsur ikkinchisidan katta, unda har ikkala belgilar o'rni almashtiriladi. So'zimizga kichkina misol.

Dastlabki holat:

19 5 32 8

Birinchi ko'rikdan o'tkazish

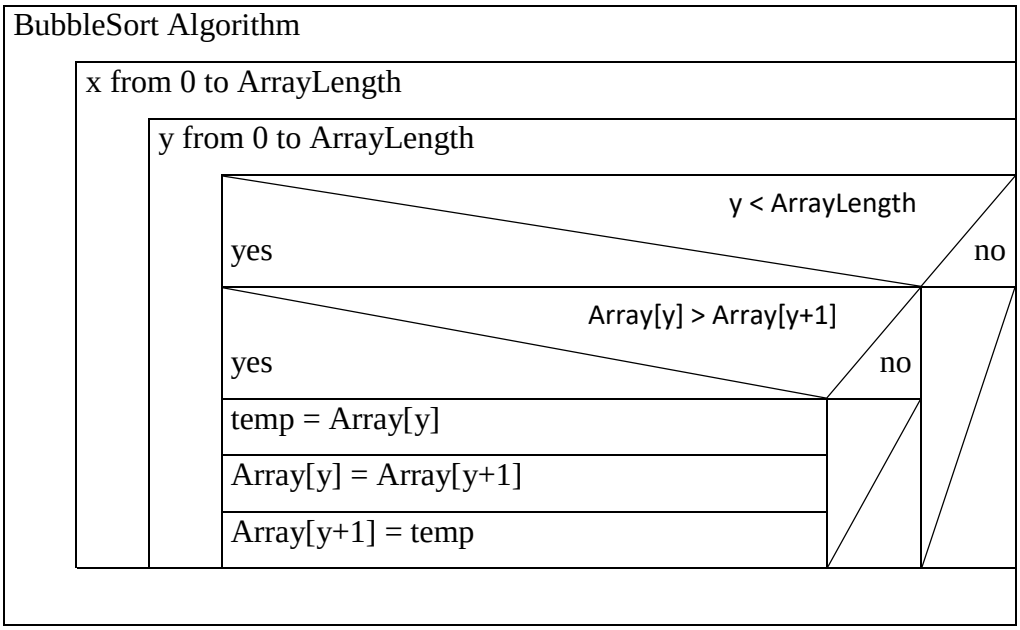
19	**5**	32	8	>>	**5**	**19**	32	8
5	**19**	**32**	8	>>	5	**19**	**32**	8
5	19	**32**	**8**	>>	5	19	**8**	**32**

Ikkinchi ko'rikdan o'tkazish

5	**19**	8	32	>>	**5**	**19**	8	32
5	**19**	**8**	32	>>	5	**8**	**19**	32
5	8	**19**	**32**	>>	5	8	**19**	**32**

Har bir o'tkazishda ma'lumotlar maydonining alohida elementi (Arrayelement) keyingisi bilan qiyoslanadi. Ma'lumotlar maydonining har bir elementida bitta tashqi va bitta ichki sikl bajariladi. Bu holatda bu erda to'rtta siklik bajaruv bo'ladi to'g'ri, ma'lumotlar maydonining bu namunasida (Array) ikkita ko'rik o'tkazuvidan keyinoq to'g'ri ajratilgan. Tegishli nazorat tekshiruvi yordamida endi navlarga ajratishni to'xtatsa ham bo'ladi, biroq «asosiy versiya» uchun birinchi marta bu kerak emas.

Dasturning bajarilishi. BubbleSort-algoritm funksionalligini yaxshi Nassi/Shneidermann-Diagramm diagrammasi bilan ham ko‘rsatish mumkin edi, unga mos kodlash (deyarli) har qanday tilda amalga oshishi mumkin.

BubbleSort dasturining Nassi/Shneidermann-Diagramm diagrammasi

Element uning orqasidagi elementdan katta emasligini tekshirishdan keyingi tekshirish mavjud. Ikkinchi so‘roqda ma’lumotlar maydoning y+1 indeksi foydalanishi sababli ma’lumotlar maydonining eng yuqoriga indeksidan (ArrayLength) kichik bo‘lishi kerak. U eng katta element, deb faraz qilamiz, unda y+1 ma’lumotlar maydoni chegarasidan tashqaridagi xotira doirasida yotadi, biroq u mumkin bo‘lgan qiymatga ega bo‘lmaydi. Ba’zi kompilyatorlar (Compiler) bu o‘rinda ushbu so‘roqdan o‘tkazish bo‘lmasa darrov bajarilgan bo‘ladi (bu erda u juda ma’qul va foydalidir).

Shunday qilib «agar» (if-so‘rov) ichki so‘rovda eng muhim element uning ortitagi elementdan kattami, degan savol tekshiriladi. Agar shunday bo‘lsa, har ikkala qiymat o‘rni almashtiriladi.

Bu namunada ko‘tariluvchi izchillikda saralash o‘tkaziladi. Agar saralashni pasayuvchi izchillikda olib borish zarur bo‘lsa, qiyoslashni atigi “nisbatan katta”dan “nisbatan kichikka o‘zgartirish kerak bo‘ladi”.

Dasturiy kod. Nassi/Shneidermann-Diagramm diagrammasidagi funksiya yuqori saviyali istalgan tilda ifodalanadi. Namuna sifatida bu o‘rinda C dasturlash tilidan foydalanish mumkin. Funksiyaga ma’lumotlar maydonining birinchi elementi uzatilishi mumkin (indeks kabi), biroq u keyin funksiyada odatdagiday burchak qavslari bilan ajratilishi mumkin. Keyinda ma’lumotlar maydonining yuqorigi indeksi talab qilinadi (ArrayLength).

```
void BubbleSort(int *Array, int ArrayLength)
{
	int x, y;
	int temp;
	for(x=0;x<=ArrayLength;x++)
	{
		for(y=0;y<=ArrayLength;y++)
		{
			if(y < ArrayLength)
			{
				if(Array[y] > Array[y+1])
				{
					temp = Array[y];
					Array[y] = Array[y+1];
					Array[y+1] = temp;
				}
			}
		}
	}
}
```

Endi, dastur bekamu-ko'stmi, u istalgan talablarga javob beradimi, tekshirib ko'rish kerak.

Adabiyotlar

1. Бухер, Патрик, «Der Bubble-Sort Algorithmus», статья на сайте www.it-academy.cc, 11/2004

2. Блессманн, Бюттнер, Дакс, «Anwendungsentwicklung» (Программирование), Тройсдорф, 2002

3. Плате, Юрген, «Algorithmen und Datenstrukturen, Programmieren 1» (Алгоритмы и структуры данных, программирование 1), конспект лекций Мюнхенского высшего специальнго учебного заведения, FB 04, январь 2006-03-02

4. Думке, Р., «Algorithmen und Datenstrukturen» (Алгоритмы м структуры данных), и другие конспекту лекций Университета Otto-von-Guericke-Universität, факультет информатики, Магдебург, 06/2005

XORIJIY TILLARNI O'RGATISHDA HOT POTATOES DASTURIDAN FOYDALANIB SINOV MASHQLARI YARATISH.

Toxirqulov Zufar Jurabek o'g'li,
Samarqand davlat chet tillar instituti talabasi
Fayziyev Nozim Asfandiyorovich,
Samarqand davlat chet tillar instituti o'qituvchisi
Telefon: +998 99 664 50 38

Annotatsiya: Ushbu maqolada xorijiy tillarni o'rgatishda axborot texnologiyalarning o'rni va axborot texnologiyalaridan Hot Potatoes dasturida sinov mashqlari yaratish ko'zda tutilgan. Hot Potatoes dasturida xorijiy tillarni o'rgatuvchi besh turdagi sinov mashqlari yaratish va ularning har birida ishlash bo'yicha alohida bilim va kunikmalar berilgan.

Kalit so'zlar: *Hot Potatoes, JQuiz, JClose, JCross, JMatch, JMix, axborot texnologiyalari, kompyuter, alternativ, gibrid, multi tanlovli, asboblar paneli.*

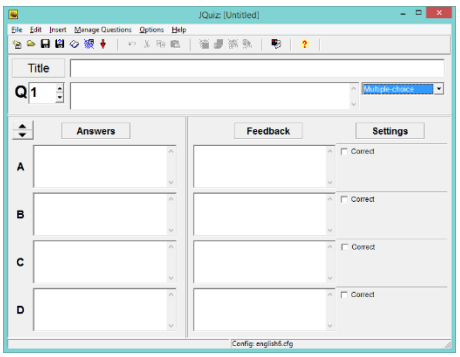
Hot Potatoes dasturini kompyuterga o'rnatilgandan sung, kompyuter ekranida bu dasturning quyidagicha yorliq ko'rinishi hosil bo'ladi:

Hot Potatoes dasturi yorlig'i

Hot Potatoes dasturida besh turdagi sinov mashqlarini yaratuvchi dasturlar mavjud. Bular quyidagilar: **JQuiz; JClose; JCross; JMatch va JMix** dasturlari.

Hot Potatoes dasturi asosiy oynasi

JQuiz dasturida to'rt xil turdagi sinov mashqlarini tashkil qilish mumkin: alternativ,

qisqa javobni yozish, gibrid (qisqa javobning savoli bir necha urinishlardan so‘ng alternativ savol ko‘rinishiga keladi), multi tanlovli (bunda ta’lim oluvchi berilgan variantlardan bir nechtasini to‘g‘ri deb tanlab olishi mumkin).

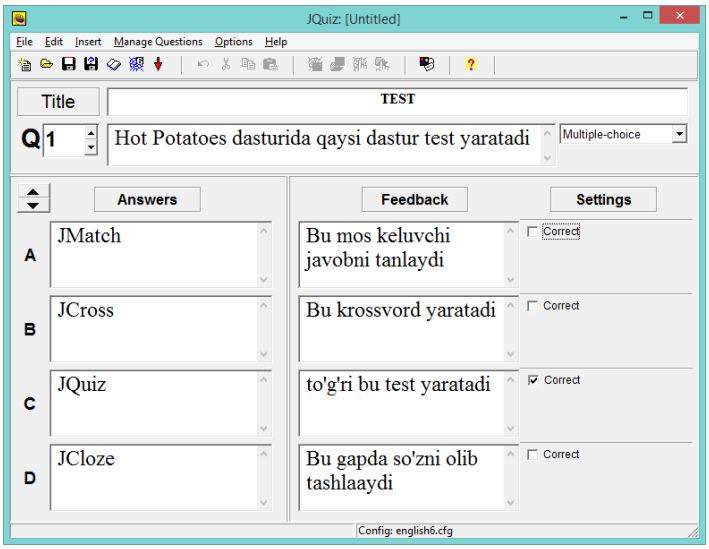
JQuiz dasturining muloqat oynasi

Alternativ sinov mashqida ta’lim oluvchi javob variantlaridan birini tanlaganida quyidagi holat yuz beradi. Agar javob to‘g‘ri bo‘lsa, :-) (smayl) aks holda X belgisi chiqadi. Shu bilan birga ta’lim oluvchi berilgan javob nima uchun to‘g‘ri yoki noto‘g‘riligi haqida izohni ko‘rishi mumkin. Agar javob noto‘g‘ri berilgan bo‘lsa, ta’lim oluvchi to‘g‘ri javobni topgunicha tanlashda davom etadi. Baholash albatta mos ravishda urinishlar soniga nisbatan belgilanadi. Ta’lim oluvchi to‘g‘ri javob berishi bilan bahosi belgilanadi. Lekin dastur ta’lim oluvchi to‘plagan bahosini yo‘qotmagan holda, qolgan alternativ javoblarning izohlari bilan ham tanishib chiqish imkonini beradi. Buning uchun alternativ javoblar tugmasini bosish kerak bo‘ladi. Bu imkoniyat ta’lim oluvchida alternativ fikrlashni rivojlantirib, yechim variantlarini taqqoslash va baholash ko‘nikmasini shakllantiradi.

JQuiz ning *qisqa javobni yozish* sinov mashqi ko‘rinishida esa, ta’lim oluvchi javobni yozishi kerak bo‘ladi. Bunda ta’lim oluvchi Hint tugmasidan foydalanishi mumkin. Bu tugma so‘zni tashkil etuvchi harflarini bittadan ko‘rsatib, yordam berish vazifasini o‘taydi. Bunda baholash mos ravishda murojaatlar soniga bog‘liq bo‘ladi. Sinov mashqining bu shakli so‘zlarni yodda tutishga undash bilan birgalikda, uni orfografik xatosiz yozishni o‘rgatadi.

Gibrid sinov mashqida alternativ savol bilan qisqa javobni yozish mashqi kombinatsiyalashadi. Ya’ni ta’lim oluvchi bir necha Hint yordamchi tugma urinishlardan so‘ng ham javobni yozishda qiynalsa, Check tugmasini bosishi bilan savol alternativ ko‘rinishda namoyon bo‘ladi. Albatta bunda ham baholash mos ravishda murojaatlar soniga bog‘liq bo‘ladi.

Multi tanlovli sinov mashqi tashkil qilinganda javob variantlaridan bir nechtasi to‘g‘ri bo‘lishi mumkinligi nazarda tutilishi lozim. Ta’lim oluvchi to‘g‘ri javoblarni barchasini tanlamaguncha baho e’lon qilinmaydi. Bu sinov mashqi an’anaviy alternativ test sinovidn farq qilib, ta’lim oluvchi fikrlash doirasini kengaytiradi.

JQuiz dasturida test kiritish oynasi

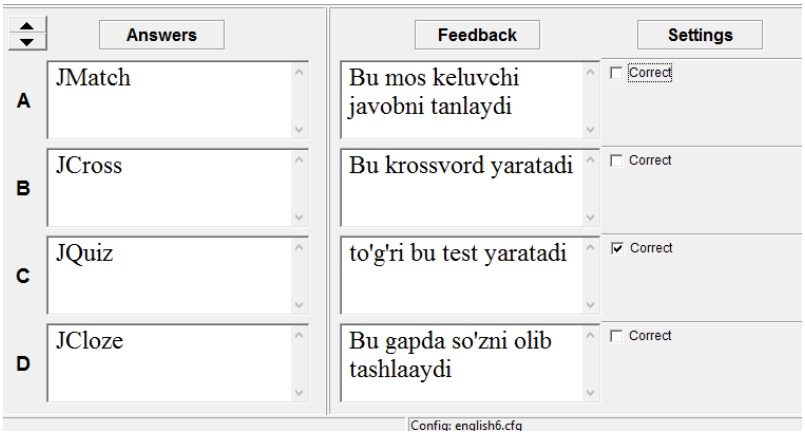
Yuqorida ko‘rsatilgan test kiritish oynasidan quyidagilarni tushuntirib o‘tamiz:

Maskur qismga testing nomini yoki qaysi fandan ekanligini yozish mumkin.

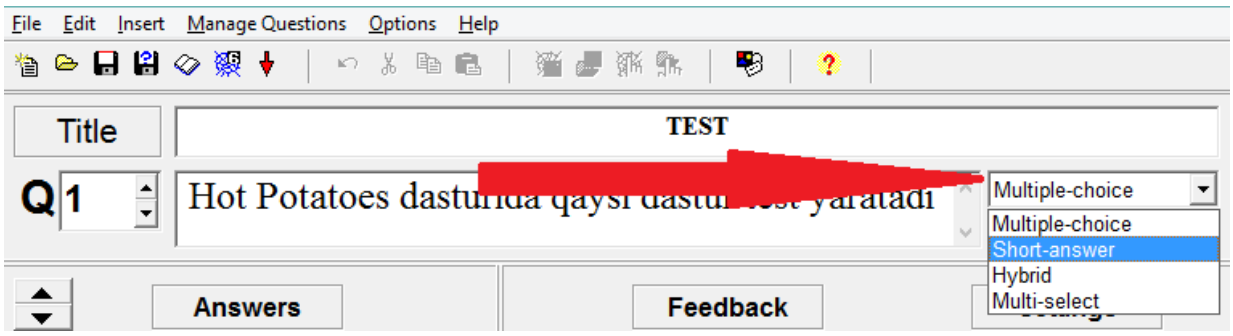

Bu qismda test savollari yani savollardan birinchining matni kiritiladi va ikkinchisini kiritish

uchun Q 1 belgisini 2-siga o‘tkazamiz.

Berilgan oynaning chapdagi “**Answers**” qismida savolning javoblari variantlarini kiritish, o‘rtadagi “**Feedback**” qismida har bir javob variantiga mos izohlar yozish va o‘ngdagi “**Settengs**” qismida to‘g‘ri javob ruparasiga to‘g‘ri belgisi qo‘yiladigan joy berilgan.

Berilgan oynada yo'nalish belgisi bilan ko'rsatilgan joyda berilgan *Alternativ, qisqa javobni yozish, Gibrid va Multi tanlovli* variantlardaan o'zimizga maqul bo'lganini tanlashimiz mumkin bo'ladi.

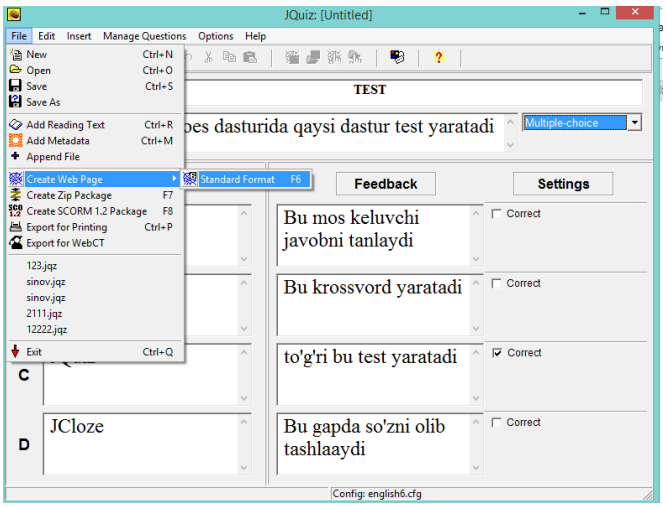
Endi biz quyidagi tasvirdan Hot Potatoes dasturining JQuiz ilovasi menyulari bilan tanishib chiqishimiz mumkin. Shuni aytib o'tish joizki Hot Potatoes dasturining barcha ilovasi ya'ni **JQuiz; JClose; JCross; JMatch va JMix** larda ishlaganda bularning menyulari bir xil turda va bir xil vazifani bajarishini ko'rsa bo'ladi.

Asboblar panelining ko'rinishi rasmda ko'rsatilgan.

Hot Potatoes dasturidagi beshta sinov mashlari yaratuvchi ilovalarida ham sinov mashqlarini kiritib bo'lgandan sung ularni saqlash jarayoni bir xilda amalg oshiriladi. Bu jarayon uch xil ko'rinishda amalga oshirilishi mumkin:

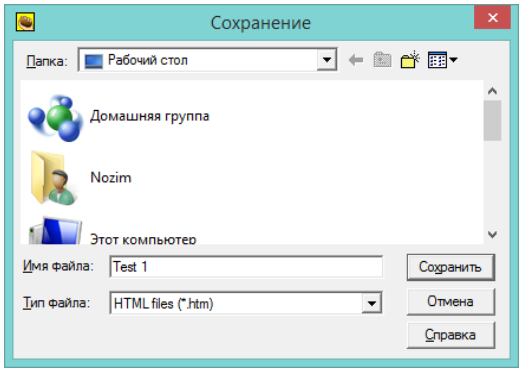
1- usul. Kompyuter klaviaturasidan **F6** tugmasini bosish;

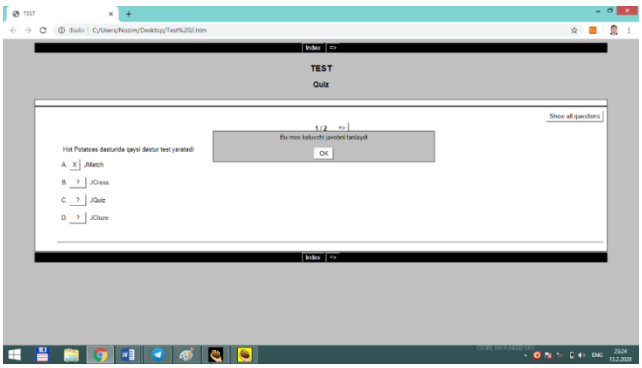
2- usul. Fayl menyusidan ya'ni quyidagi tasvirda ko'rsatilgan tartibda bajariladi;

3-usul. Asboblar panelidan belgisi ustida sichqoncha chap tugmasini bosish orqali;

Yuqorida aytilgan usullardan biri bajarilganda ekranga quyidagi oyna ochiladi, bu oynadan saqlanadigan faylning adrisi ko'rsatilib nom yoziladi va HTML formatda saqlanadi.

Saqlash tugmasi bosilgandan sung ekranda quyidagi oyna ochiladi. Bu yerdan birinchidagisini bosib testni ishlash jarayonini ko'rsak bo'ladi.

Berilgan tasvirda tuzulgan test topshirig‘ini ishlar jarayoni aks ettirilgan. Bu yerdan ko‘rinib turibdiki biz agar noto‘g‘ri javobni belgilasak nima uchun noto‘g‘ri ekanligini izohi chiqadi. Biz xoxlasak izoh yozishimiz mumkin aks holda yozmasak ham bo‘ladi.

Xulosa qilib shularni aytish mumkinki, hozirgi davrda zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish keskin kuchayganligi uchun ham o‘qituvchiga va ham o‘quvchilarga juda katta va turli-tuman axborot texnologiyalari bilan ishlashga to‘g‘ri kelganligidan ularning asosiylarini yuqori bilim va aql idrok bilan ajratib olish zarur. "Xorijiy tillar" fanini o‘qitish samaradorligini oshirish o‘quv mashg‘ulotlarini tashkil etish hamda o‘tkazishda pedagogik va axborot texnologiyalaridan keng foydalanish, o‘qitish mazmuniga mos dasturiy ta’minotini ishlab chiqish, ularni o‘quv jarayoniga joriy etish asosiy vazifalardan hisoblanadi. Ushbu vazifalarni dolzarbligini e’tiborga olgan holda "Xorijiy tillar" fanini o‘qitishda zamonaviy texnik va dasturiy pedagogik dasturiy vositalardan foydalanish holatini o‘rganish, tahlil etish, ulardan samarali foydalanish metodikasini, mos uslubiy tavsiyalarni ishlab chiqish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Sh.M.Mirziyoyev. “Олий Мажлисга Мурожаатномаси”- 2020 yil 24 yanvar.
2. I.A. Karimov. "Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch" - Toshkent, Ma'naviyat. 2008 - 61 bet.
3. Birinchi Prezidentimiz Islom Karimovning O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 21 yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruzasi. "Amalga islohotlarimizni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyat qurish - yorug‘ kelajagimizning asosiy omilidir". Toshkent - "O‘zbekiston" - 2013.
4. "Axborot texnologiyalari sohasida kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish to‘g‘risida" "Qishloq hayoti " gazetasi. 03.06.05 y.
5. М.Ч. Алиев. “Ахборот технологиялари” ўқув қўлланмаси (ўзбек ва рус тилларида). Т.: ЎзДЖТУ 2018 й.
6. A.T.Kenjabayev, M.M.Ikramov va boshq. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari: o‘quv qo‘llanma. Toshkent. 2017Farberman. B.L . "Ilg‘or pedagogik dasturiy vositalar". T: 2011 y.
7. Kasbiy ta'lim uslubiyoti. O‘quv qo‘llanma. N.K.Muradova, R.R.Majidov, O‘.T.Xayitmatov, B.A.Maxmudova. Toshkent - 2007.

МЕТОДЫ РАЗРАБОТКИ ПРОГРАММНЫХ СРЕДСТВ РАСПОЗНАВАНИЯ ТЕКСТА

Т.З.Ахунова, Д.А.Халилов

Магистр и профессор Ферганского филиала Ташкенского университета информационных технологий имени Мухаммада аль-Хорезми

ВВЕДЕНИЕ

Распознавание образов, в том числе и символов, является на сегодняшний день одной из актуальных задач, возникающих в различных областях человеческой деятельности. Например, оно может использоваться в промышленности для автоматического распознавания деталей, в образовании для автоматизированной проверки бланков тестирования и в других областях.

Актуальность задачи. Современные информационные технологии позволяют нам существенно упростить доступ к информационным ресурсам, накопленным человечеством, при условии, что они будут переведены в электронный вид. Наиболее простым и быстрым является сканирование документов с помощью сканеров. Результат работы является цифровое изображение документа – графический файл.

Следовательно, создание теории распознавания текста и его определения является основной задачей стоящее перед как государственных, в негосударственных, но и программистами создающие алгоритмы определения и распознавания тестов и живой человеческой речи.

Цель работы - сравнить и проанализировать возможности систем распознавания символов.

Постановка задачи – рассмотреть основные понятия и определения теории распознавания текста, технологию оптического распознавания символов**.** Сравнить возможности программ распознавания символов.

Методы распознавания и этапы обработки изображения.

Системы распознавания реализуются как классификаторы, использующие различные методы:

- шаблонные (растровые);
- признаковые;

- структурные.

В классификаторе шаблонного типа с помощью критерия сравнения определяется, какой из шаблонов выбрать из базы. Самый простой критерий – минимум точек, отличающих шаблон от исследуемого изображения. К достоинствам шаблонного классификатора относятся хорошее распознавание дефектных символов («разорванных» или «склеенных»), простота и высокая скорость распознавания.

Недостатком является необходимость настройки системы на типы и размеры шрифтов. В признаковых классификаторах анализ проводится только по набору чисел или признаков, вычисляемых по изображению. Этот метод позволяет распознавать различные начертания символов, т.е. различные подчерки шрифты и т.д. Этот метод неизбежно вызывает некоторую потерю информации, так как используется топологическое представление, отражающее информацию о взаимном расположении структурных элементов символа. Эти данные могут быть представлены в грифовой форме. При этом данный метод обеспечивает инвариантность относительно типов и размеров шрифтов. Недостатками являются трудность распознавания дефектных символов и медленная работа. Основой структурно-пятнённого метода является структурно-пятненный эталон. Он имеет вид набора пятен с попарными отношениями между ними. Данное представление нечувствительно к различным начертаниям и дефектам символов. Алгоритм основан на сочетании шаблонного и структурного методов распознавания образов. При анализе образца выделяются ключевые точки объекта – так называемые «пятна». В качестве пятен, например, могут выступать: концы линий; узлы, где сходятся несколько линий; места изломов линий; места пересечения линий; крайние точки.

Основными этапами являются:

1. Предобработка. На этом этапе выполняются следующие задачи: повышение качества изображения за счет фильтрации, шумоподавления и других, имеющих своей целью повысить качество изображения. На этом этапе происходит очистка изображения от дефектов сканирования. В частности, в самом начале работы к изображению в целях шумоподавления часто применяется фильтр Гаусса. Важную роль играет пороговая бинаризация, то есть перевод изображения в чёрно-белый формат из цветного или оттенков серого. Это позволяет резко разделить текст и фон, упрощает в дальнейшем применение многих алгоритмов, а также избавляет от некоторых шумов на изображении. При этом используется гистограмма яркости изображения текста, на котором наблюдается два пика: высокий пик, соответствующий белому фону, то есть цвету бумаги, и пик в области тёмных пикселей, соответствующих яркости символов текста.

2. Выделение региона интереса. На этом этапе бинаризации изображении выделяется непосредственно область, на которой находится распознаваемый текст, и отбрасываются элементы, текстом не являющиеся. К ним относятся такие объекты, как кляксы, пятна на бумаге, не удалённые в процессе бинаризации, картинки и др. Для их удаления можно, например, выделять компоненты связности на изображении, вычислять геометрические признаки и на их основе классифицировать компоненту связности как часть текста или дефект, используя методы машинного обучения или эвристики.

3. Сегментация и нормализация текста. На этом этапе текст разделяется, или сегментируется, на удобные для анализа составные части. Наиболее естественными действиями на данном этапе является разделение текста на отдельные строки (сегментация строк) и разделение строк на слова (сегментация слов), а также, теоретически, разделение слов на элементарные составные части. Кроме того, на данном этапе проводится нормализация текста приведение выделенных составных частей к некоторому стандартному виду для снижения вариативности и упрощения распознавания.

Сегментация строк. Задача сегментации (разделения) строк в машина печатных документах на сегодняшний день считается полностью решённой. Но в задачах при разделении строк в общем случае возникают сложности, не позволяющие напрямую применять алгоритмы, пригодные для машина печатных текстов:

– строки не только могут не являться параллельными, но и могут изгибаться;

– различные строки могут быть слишком близки, а элементы текста, принадлежащего различным строкам, могут налагаться друг на друга.

Пересечение элементов различных строк представляет собой проблему не только сегментации строк, но и распознавания текста, так как отнесение элемента к неправильной строке очевидно ухудшает его распознаваемость. Пересекающиеся компоненты являются проблемой для методов горизонтальной проекции (так как они увеличивают значение профиля проекции в тех местах, где должен быть его минимум) группированных методов (так как они используют связные компоненты пикселей текста для построения строк), но слабо влияют на некоторые методы выделения базовых линий. Для поиска пересекающихся элементов из различных строк можно использовать такие признаки, как размер компонент связности текста, факт отнесения одной компоненты к нескольким строкам или, напротив, не относящимся ни к какой строке. После нахождения таких сомнительных компонент нужно определить, относятся ли они к какой-то строке или же их нужно декомпозировать на элементы, относящиеся к разным строкам. Такая вертикальная декомпозиция компонент сложная задача. Простое решение заключается в

разрезании компоненты на части горизонтальными линиями, но можно применить и более тонкие подходы, например, выделение отдельных штрихов.

4. Сегментация слов. На этом этапе работы системы распознавания выделенные строки текста разделяются на отдельные слова. В отличие от машинописного текста, в котором расстояние между словами более-менее постоянно, а интервалы между символами внутри слова гораздо меньше, чем интервалы между словами, в рукописном тексте размер интервалов между словами может варьироваться в очень широких пределах. Компоненты связности текста, отнесённые к одной строке на предыдущем этапе работы системы распознавания, объединяются в слова на этом этапе.

Варианты использования - схема

- Сканирование печатных документов в версии, которые можно редактировать с помощью обычных редакторов текста.
- Индексирование печатного материала для поисковых систем.
- Автоматизированная обработка и ввод данных.
- Расшифровка документов в текст, который может быть прочитан вслух для пользователей с нарушениями зрения.
- Архивирование исторической информации (газет, журналов), а также поиск по ним.
- Извлечение данных и передача в бухгалтерские программы (квитанции, счета).
- Размещение важных подписанных юридических документов в электронной базе данных.
- Распознавание номерных знаков с помощью камеры контроля скорости и программного обеспечения камеры с подсветкой.
- Сортировка писем для доставки почты.
- Перевод слов в изображении на заданный язык.
- Обеспечение поиска отсканированных книг.

Задачи распознавания текста

Несмотря на то, что в настоящее время большинство документов составляется на компьютерах, задача создания полностью электронного документооборота ещё далека до полной реализации. Как правило, существующие системы охватывают деятельность отдельных организаций, а обмен данными между организациями осуществляется с помощью традиционных бумажных документов.

Задача перевода информации с бумажных на электронные носители актуальна не только в рамках потребностей, возникающих в системах документооборота.

Современные информационные технологии позволяют нам существенно упростить доступ к информационным ресурсам, накопленным человечеством, при условии, что они будут переведены в электронный вид.

Наиболее простым и быстрым является сканирование документов с помощью сканеров. Результат работы является цифровое изображение документа - графический файл. Более предпочтительным, по сравнению с графическим, является текстовое представление информации. Этот вариант позволяет существенно сократить затраты на хранение и передачу информации, а также позволяет реализовать все возможные сценарии использования и анализа электронных документов. Поэтому наибольший интерес с практической точки зрения представляет именно перевод бумажных носителей в текстовый электронный документ. На вход системы распознавания поступает растровое изображение страницы документа. Для работы алгоритмов распознавания желательно, чтобы поступающее на вход изображение было как можно более высокого качества. Если изображение зашумлено, нерезкой, имеет низкую контрастность, то это усложнит задачу алгоритмов распознавания.

В итоге проведенных исследований и разработок были получены следующие основные научные результаты.

1. Разработан метод сегментации объектов изображений, позволяющий выявить структуру сложных изображений за счет использования подхода «сверху вниз» и комбинации операций фильтрации и заливки, позволяющий правильно сегментировать строки в случаях слипания и перекрытия по вертикали символов соседних строк, а также при появлении на факсимильном документе тонкой вертикальной полосы. При работе с изображениями текстов, изменяя параметры фильтрации, можно сегментировать текстовые блоки на странице, строки внутри текстового блока или слова в строке. При этом данный метод сегментации лишен недостатка коммерческой программы Fine Reader, обнаруживающей две текстовых строки на изображении одной.

2. Реализован метод сегментации строк на изображении документа, использующий подход «снизу-вверх» и формирующий строки из набора сегментированных символов текстового блока, упорядоченных по возрастанию их координаты x, менее трудоемкий, и в то же время, позволяющий правильно находить строки в условиях перекоса страницы.

3. Разработан метод идентификации типов бланков факсимильных сообщений по характерному графическому фрагменту (логотипу), позволяющий производить

быструю сортировку документов в системах обработки потоков факсимильных сообщений.

4. Разработан комбинированный нейросетевой метод распознавания, включающий предварительную классификацию символов по высоте и положению в строке и окончательное распознавание одиночных символов и слипшихся пар производящееся различными нейросетями, что обеспечивает распознавание строчных и прописных букв сходного начертания, позволяет выбирать оптимальный набор различаемых пар соединенных символов без переобучения соответствующей сети одиночных символов упрощает структуру сетей и обеспечивает качество распознавания до 99,4%.

5. Предложен способ извлечения полной информации, содержащейся в выходном векторе персептрона за счет использования не только максимального его элемента, но и близких к нему по значению, в качестве набора классификационных решений с разной степенью достоверности, что повышает качество последующего контекстного распознавания символов.

6. Разработан метод орфографической коррекции результатов нейросетевого распознавания символов. В отличие от метода на основе алгоритма Витерби, в данном методе при переборе вариантов распознавания текущего символа ищется N лучших цепочек символов среди всех, которые могут быть порождены этими вариантами, что повышает качество контекстного распознавания символов.

7. Произведены оценки трудоемкости основных этапов обработки факсимильных сообщений, определены пути распараллеливания этих этапов в части декомпозиции соответствующих алгоритмов и установления взаимосвязей элементов, соответствующих данных. Это является определяющей стадией разработки параллельных алгоритмов распознавания текста и позволяет на этой основе строить модели параллельных вычислений для постановки задач по обработке факсимильных сообщений на многопроцессорных системах, в том числе специализированных.

Список использованной литературы

1. Богданов В., Ахметов К. Системы распознавания текстов в офисе. // Компьютер-пресс -- 1999 №3, с.40-42.

2. Павлидис Т. Алгоритмы машинной графики и обработки изображений. М:, Радио и связь, 1986

3. Shani U. Filling Regions in Binary Raster Images -- a Graph-theoretic Approach. // SIGGRAPH'80, pp 321-327.

4. Merrill R.D. Representation of Contours and Regions for Efficient Computer Search. // CACM, 16 (1973), pp. 69-82.

5. Pavlidis T. Filling Algorithms for Raster Graphics. // CGIP, 10 (1979), pp. 126141.

6. Lieberman H. How to Color in a Coloring Book. // SIGGRAPH'78, Atlanta, Georgia, (August, 1978), pp. 111-116. Published by ACM.

7. Smith A.R. Tint Fill. // SIGGRAPH'79, Chicago, Illinois, (August, 1979), pp. 276-283. Published by ACM.

8. Abramatic J. F., Silverman L.M. Non-Stationary Linear Restoration of Noisy Images. // Proc. 18th IEEE Decision and Control Conference, vol. 1, (December 1979) pp. 92-99.

9. Nagao M., Matsuyama T. Edge Preserving Smoothing. // Proc. Fourth Intern. Joint Conf. on Pattern Recognition (November, 1978), pp. 518-520.

10. Abdou I.E., Pratt W.K. Quantitative Design and Evaluation of Enhancement/Thresholding Edge Detectors. // IEEE Proceedings, 67 (1979), pp 753-763.

ПРИМЕНЕНИЕ ВОЗДУШНЫХ-СОЛНЕЧНЫХ КОЛЛЕКТОРОВ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ

Зулумов Абдулазиз Отабек огли.

Зайнулин Руфат Илдарович

Студенты кафедры «Хранение и переработка сель-хоз продуктов» ТашГАУ

Аннотация. В последнее время ведется внедрение альтернативных источников электроэнергии в разных сферах нашей республики в том числе и в сельском хозяйстве.

Введение. В Узбекистане количество солнечных дней в год составляет более 320 дней. По данным заместителя спикера Законодательной палаты Борий Алихонова объем солнечную энергию равен в эквиваленте 182 миллион тонн нефти в год . Для увеличения масштаба применения возобновляемой энергий в народном хозяйстве ведутся научно-практические работы. В 2021 году введена в строй Навоинская солнечная электростанция с мощностью 100 Мегаватт. Объявлен тендер для строительство солнечных электростанций с мощностью до двух Гигават. Планируется установка солнечных фотоэлектростанций (в среднем 2 кВт) и солнечных водонаревателей (в

среднем 200 литров) в частных домовладениях. Потребность сельского хозяйства в электроэнергии составляет 25,3 млрд. кВт. ч в год . Разрабатываются проекты по ветровыв электростанциям в ряде вилоятах Узбекистана.

Необходимо отметить при развитии возобновляемых источников энергии в Узбекистане на технологию получение энергии при помощи солнечных воздушных коллекторов уделяют малое количество внимания . Из вышеперечисленных технологий своей простотой, дешевизной и удобством солнечных воздушных коллекторов являются инновационными и передовыми. Полученная возобновляемая электроэнергия в большенстве случаях перевращается в тепловую энергию. Из солнечных-воздушных коллекторов получают сразу тепловую энергию и его КПД составляет до 80%. Как известно коэффициент полезного действия солнечной панелей составляет от 13% до 17%, в монокристаллических этот показатель равен 18-22%. Огромные потери вызваны тем, что большая часть света отражается от кремниевых пластин или идет на нагрев самой конструкции. Поэтому как альтернативный источник солнечные панелей можно рассматривать солнечных воздушных коллекторов (рис. 1), но при повышенным ее КПД, в котором в качестве рабочего теплоносителя используется воздух, а в качестве источника тепла – солнечное излучение и состоит из нескольких частей таких как : поглощающей панели, трубок через которые будет проходить воздух, вентилятора, ответственного за пропуск воздушных масс.

Рис.1. Схема солнечного воздушного коллектора.

Под воздействием солнечного излучения температура воздуха в коллекторе достигает 70-80°С. Затем воздух закачивается с улицы в корпус коллектора принудительным способом, внутри блока установлены абсорберы, отражающие тепло,

поднимающие температуру внутри ящика до 70-80°C. Разогретые воздушные массы принудительно нагнетаются в технологических линиях, сушильных камерах сельхозпродукции, теплицах, помещениях и т.д.

Перспектива применения солнечных воздушных коллекторов в переработке сельскохозяйственных продукции очень широка. Одной из них является использование тепловой энергии при сушке сельхозпродукции. Большой расход электроэнергии при сушке фруктов и овощей, необходимость в специальных сушильных установках, отсутствие такой возможности во всех регионах негативно сказывается на качестве сухофруктов на экспорт. В период с января по октябрь 2021 года Узбекистан экспортировал более 1,2 млн. тонн фруктов и овощей. Из них объем сухофруктов составило 45,4 тыс. тонн, что показывает востребованность в качественной сушке фруктов и превращение их в сухофруктов. При этом валовый урожай винограда Узбекистана составляет 1 626 тыс. тонн за этот промежуток времени. Такое обильное производство расходует большое количество электроэнергии

Заключение. Применение солнечных воздушных коллекторов при переработке сельхозпродуктов, именно при сушке можно достичь высокие производительность и качество получаемые продукции.

Расширение применения энергии получаемой при помощи солнечных воздушных коллекторов в сельском хозяйстве один из шагов достижение Узбекистана 2050 году полной нейтральной энергии.

1.Солнечный потенциал: сколько альтернативной энергии может получать Узбекистан. 03.06.2019. https://uz.sputniknews.ru/20190603/Solnechnyy-potentsial-skolko-alternativnoy-energii-mozhet-poluchat-Uzbekistan-11680093.html

2.Переход Узбекистана к возобновляемым источникам энергии. 16.11. 2021. https://www.usaid.gov/ru/uzbekistan/program-updates/nov-2021-uzbekistan-leap-towards-renewable-energy

3. З.У. Саипов, Г.А. Арифджанов. Малая возобновляемая энергетика в призме зарубежного опыта. 23.08.2021. https://review.uz/post/malaya-vozobnovlyaemaya-energetika

FOTOSHOP DASTURIDA 3*4 RASM ISHLASH BO'YICHA

Yakubjonov Urozali Nosirjon ogli

3rd year student of the Faculty of Mathematics,

Namangan State University

Anatatsiya. Bu erda men har bir bosqichni o'quvchilarga rasmlar bilan osonlashtirishga harakat qildim. O'quvchiga qulay bo'lishi uchun rasmlar belgilar bilan belgilanadi. Ushbu maqolani yozishda men o'z tajribamdan va internetdan foydalandim. Har bir rasm bilan ishlaganimda, ularni rasm ostida tartib bilan joylashtirdim. O‘quvchiga maqola mazmunini tushunish oson bo‘lishi uchun fikrimni batafsil bayon qildim.

Kalit so'zlar: Fotoshop,Creat, New, CTRL + O, 10*15, CTRL + ALT + S, Format RGB, M.M. Aripov, T. Imomov, R. M. Irmuxamedova, M. V. Sagatov, A. T. Xaydarov, O. X. Yakubov “Informatika, informatsion texnologiya” 1- qism, Toshkent «TDTU», 2002, 320 bet. 2. M.M. Aripov, A. Axmedov, X. Z. Ikromova, R. M.

Annotation. Here I have tried to make it easier for the learners of each stage with pictures. To make it easier for the learner, the pictures are marked with symbols. While writing this article, I used my own experience and the internet. As I worked with each picture, I put them in order under the picture. I have explained my point in detail to make it easier for the reader to understand the content of the article.

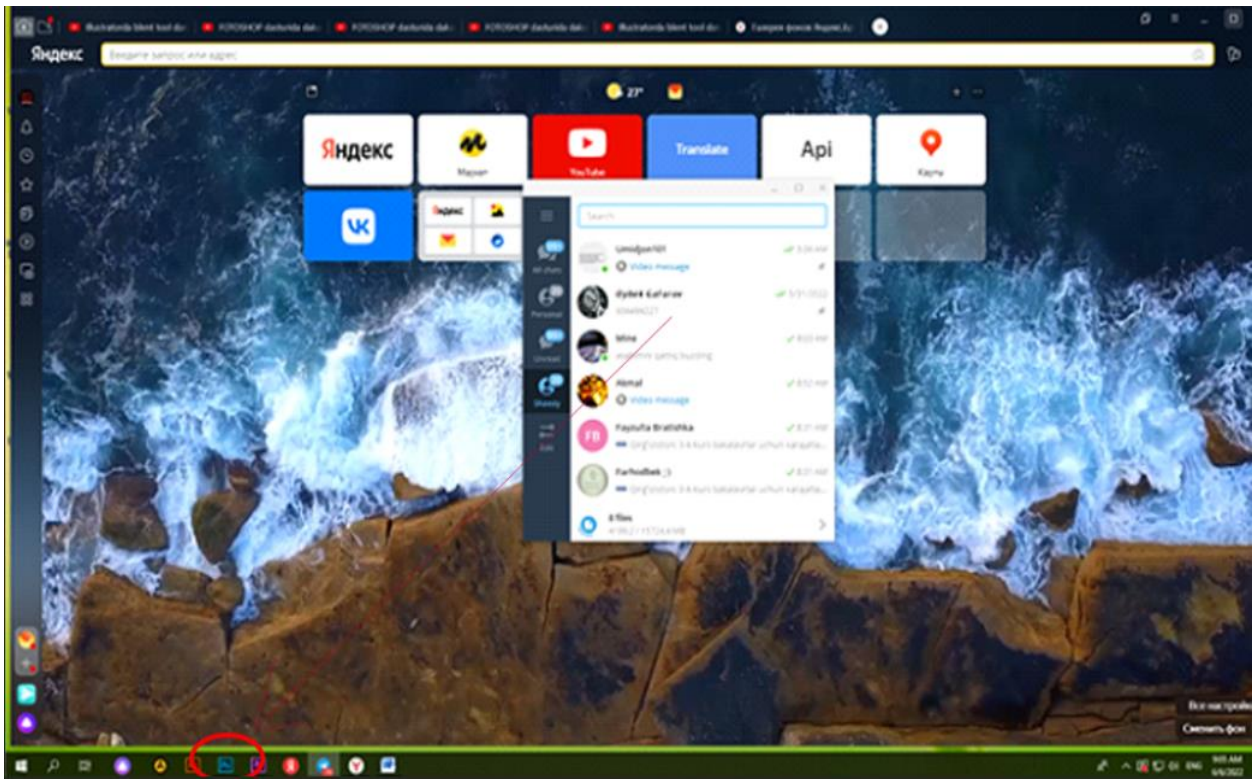
Keywords: Photoshop, Creat, New, CTRL + O, 10 * 15, CTRL + ALT + S, RGB Format, M.M. Aripov, T. Imomov, R. M. Irmukhamedova, M. V. Sagatov, A. T. Khaydarov, O. H. Yakubov "Informatics, information technologies" Part 1, Tashkent "TSTU", 2002, 320 pages. 2. M.M. Aripov, A. Axmedov, X. Z. Ikramova, R. M.

Аннотация. Здесь я постарался облегчить изучающим каждый этап с картинками. Для удобства учащихся картинки обозначены символами. При написании этой статьи я использовал свой собственный опыт и интернет. По мере работы с каждой картинкой я ставил их по порядку под картинкой. Я подробно объяснил свою точку зрения, чтобы читателю было легче понять содержание статьи.

Ключевые слова: Фотошоп, Креатив, Новый, CTRL+O, 10*15, CTRL+ALT+S, Формат RGB, M.M. Арипов, T.Имомов, P.M.Ирмухамедова, M.B.Сагатов, A.T.Хайдаров, O.X.Якубов "Информатика, информационные технологиилар" 1-кизм, Ташкент «ТДТУ», 2002, 320 бет. 2. M.M. Арипов, A. Ахмедов, X. З. Икрамова, P. M.

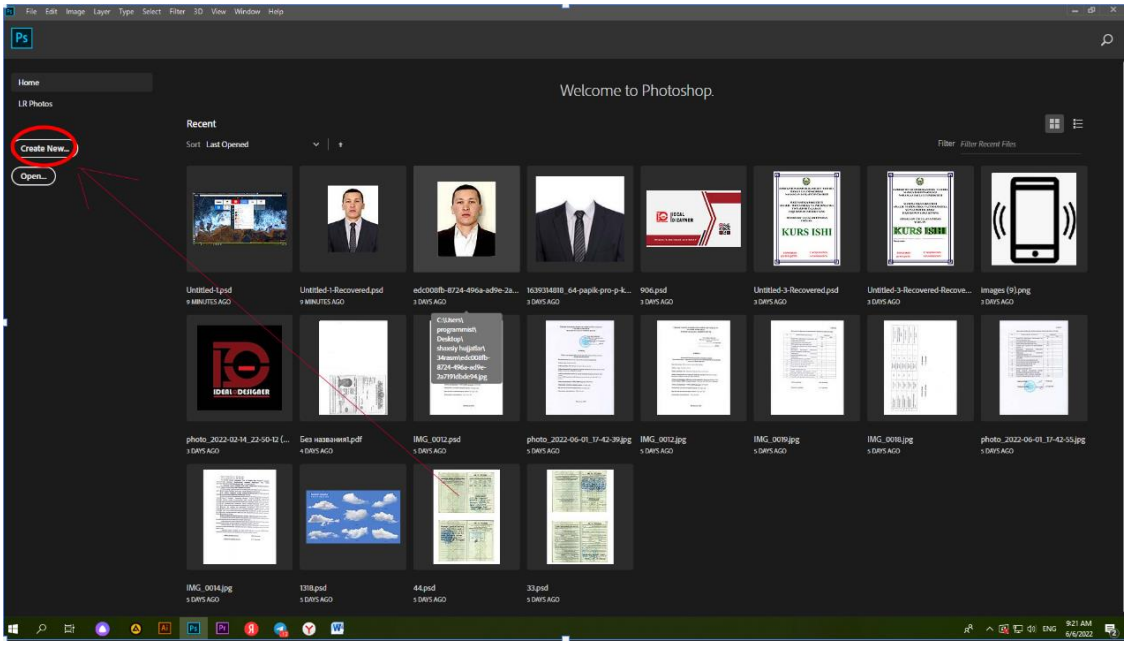
Bu fotoshop haqidagi maqolamni yozar ekanman avvalambor siz azizlar uchun hujjat ishlarida 3*4 rasm tayyorlash onson bo‘lish uchun yozyapman. Maqolada Fotoshop dasturini ishga tushurishdan boshlab unda document ishlarida 3*4 rasm tayyorlashning eng onson usullaridan foydalanishni birgalikda ko‘rib chiqamiz.

Avval fotoshop dasturini pusk menyusidan yoku kompyuter pastki tomonida ko’rsatib qo’yadi shundan fotoshop dasturi ustiga ikki marta bosamiz**.**

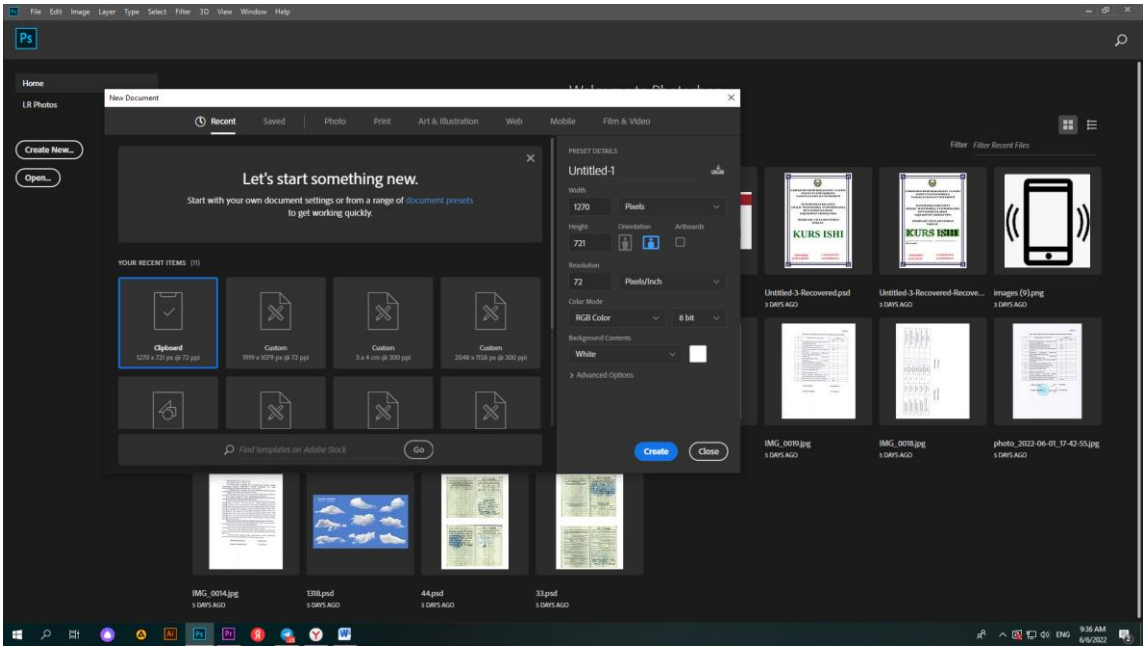
1-rasm

Dasturga kirib olganimizdan so'ng create new ya'ni yangi oyna ochish tugmasi chiqadi. Create new tugmasi ustiga sichqonchaning o'ng tugmasini ikki marta bossangiz. U yerda siz ochib oladigan listga o'lcham berishingiz uchun yana yangi oyna ochiladi. Biz bu yerda fotoshop sozlamalarini biz 3*4 rasm yasash uchun yangi ish stoli va razmerlarini belgilashingiz mumkin. Ma'salan : 2- rasmda ko'ringanidek holatda bo'ladi. Bu yerda creat new oynasidan boshqa listlar ham chiqadi.lekin biz yangi oyna ochib unga razmer, rezalushin qo'yishimiz kerak. Bizni bu yerda qiladigan birinchi ishim creat new tugmasini sichqinchaning o'ng tugmasini 2 marta bosich orqali kirish.

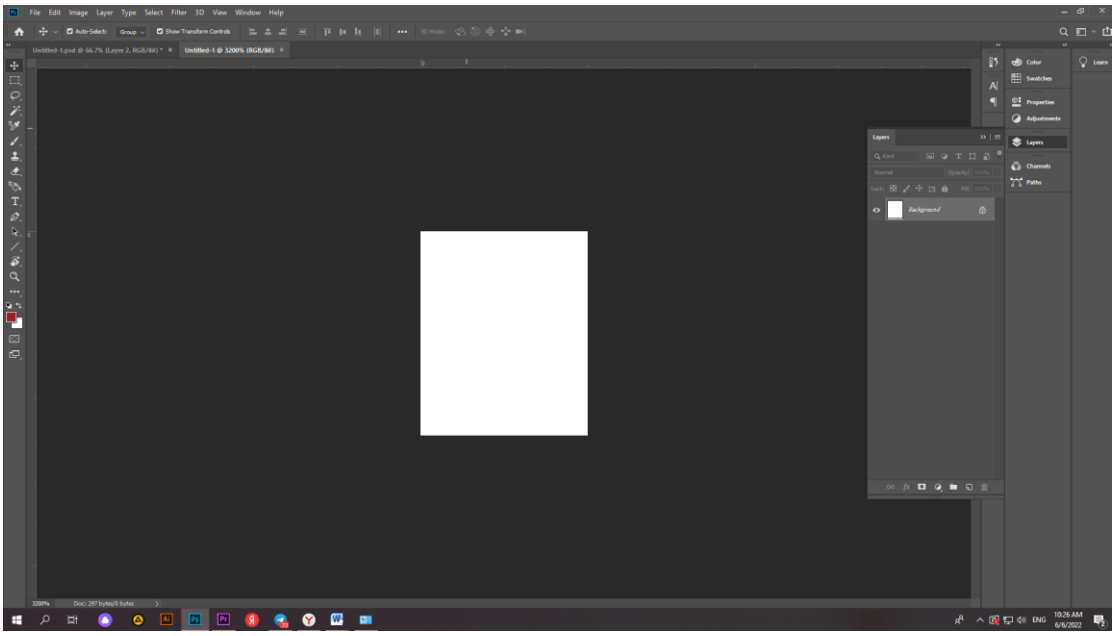

2-rasm

Undan keyin biz dasturimizdagi mana bu oyna ochiladi. Bu oynadan biz rasm sifatini va unga o'lcham qo'yib olishimiz mumkin. Format RGB da bo'ladi. Keying bajaradigan ishimiz rasmer rezalushen(rasm sifatini yaxshilash uchun mo'ljanlangan) Creat tugmasini sichqonchaning chap tomonini ikki marta bosish orqali amalga oshiramiz. Shu orqali yangi oynani ochib olamiz. Dasturga 3*4 oyna(4-rasmda ko'rsatilgan) ochib olganimizdan so'ng CTRL + O tezkor klaviatura tugmalarini bosib rasm va kastyumni fotoshopga tashlab olamiz(5-rasm).

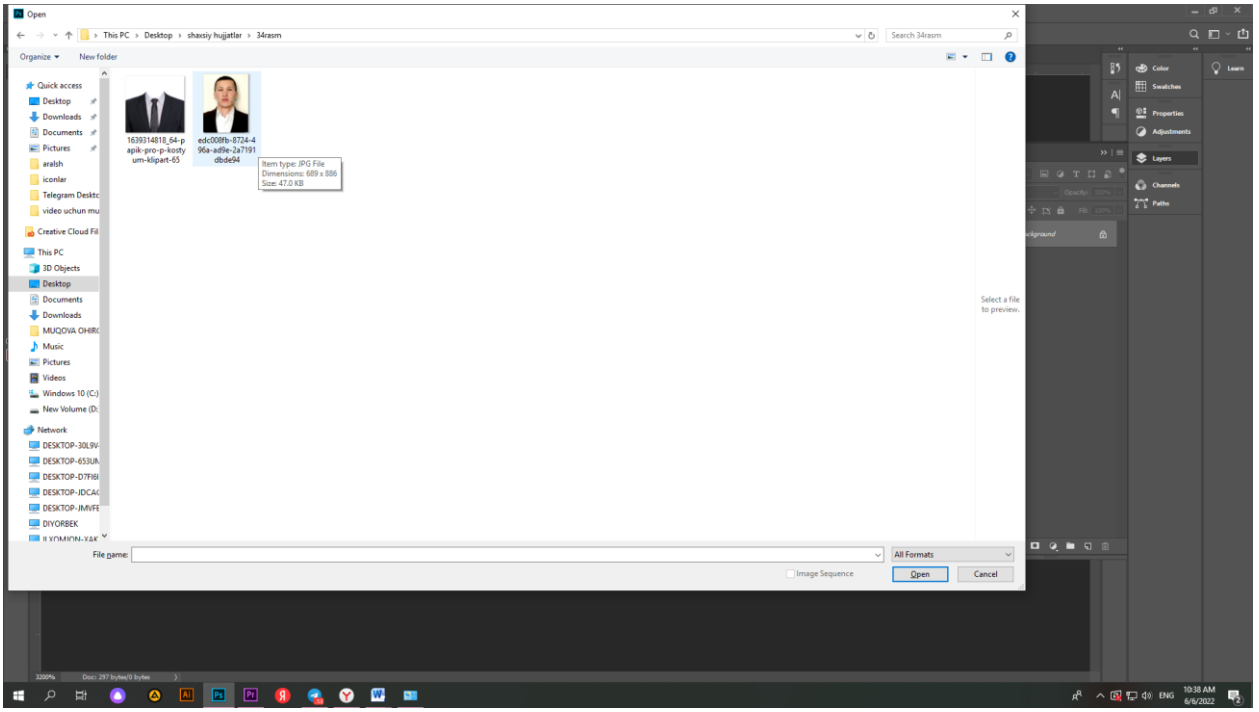

3-rasm

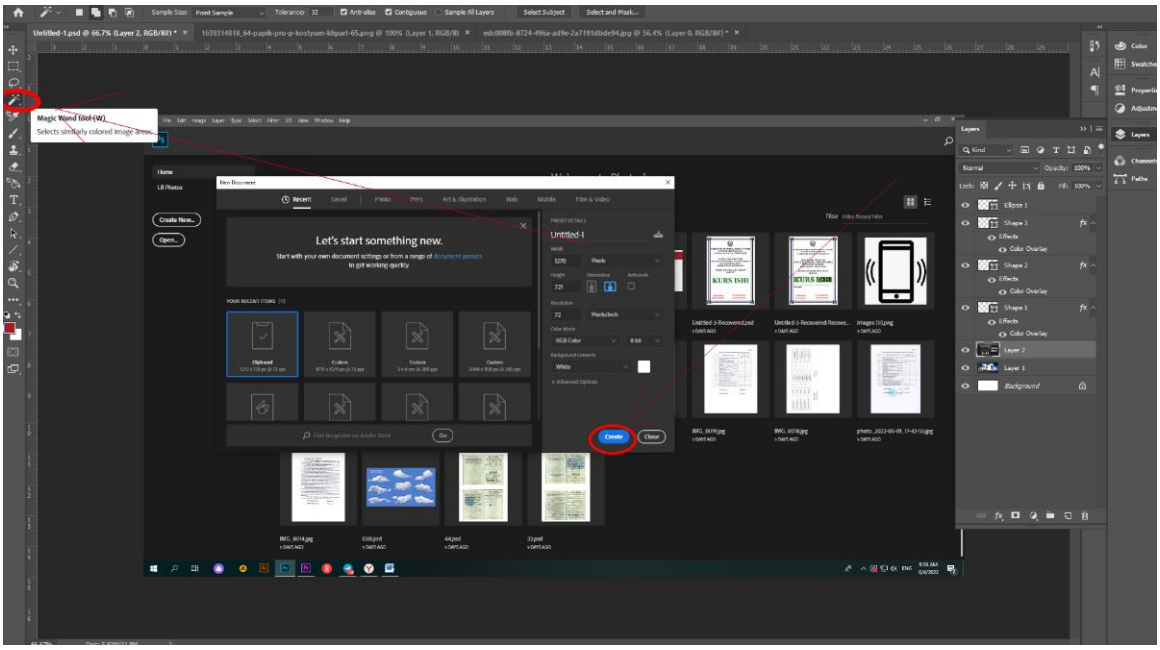
4-rasm

Ushbu amallarni amalga oshirganimizdan keyin, internetdan shablon kastyum topib olamiz, png shakilda bo'lsa yanada yaxshi bo'ladi.va uni birorta papka tashlab, fotoshop dasturida turgan holatda

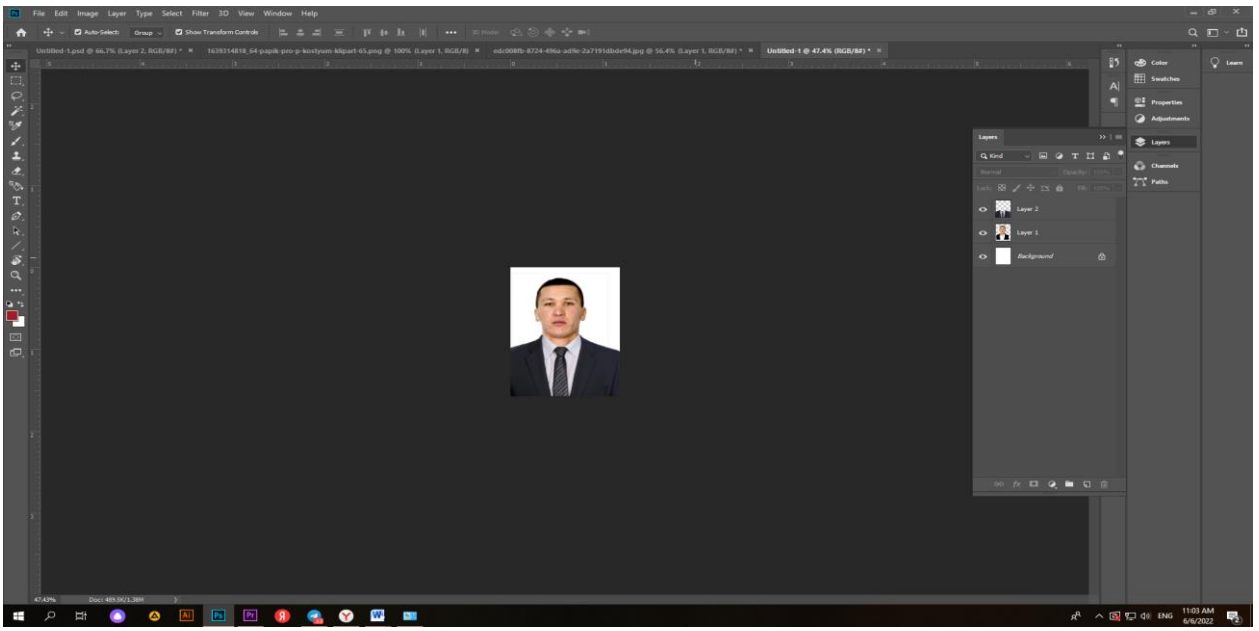

5-rasm

Bizni keying qiladigan ishimiz rasmni oynaga tashlab rasmni Magic want tool orqali orqa tomonini kesib olib rasmnlarni joylashtiramiz.(6-rasm)

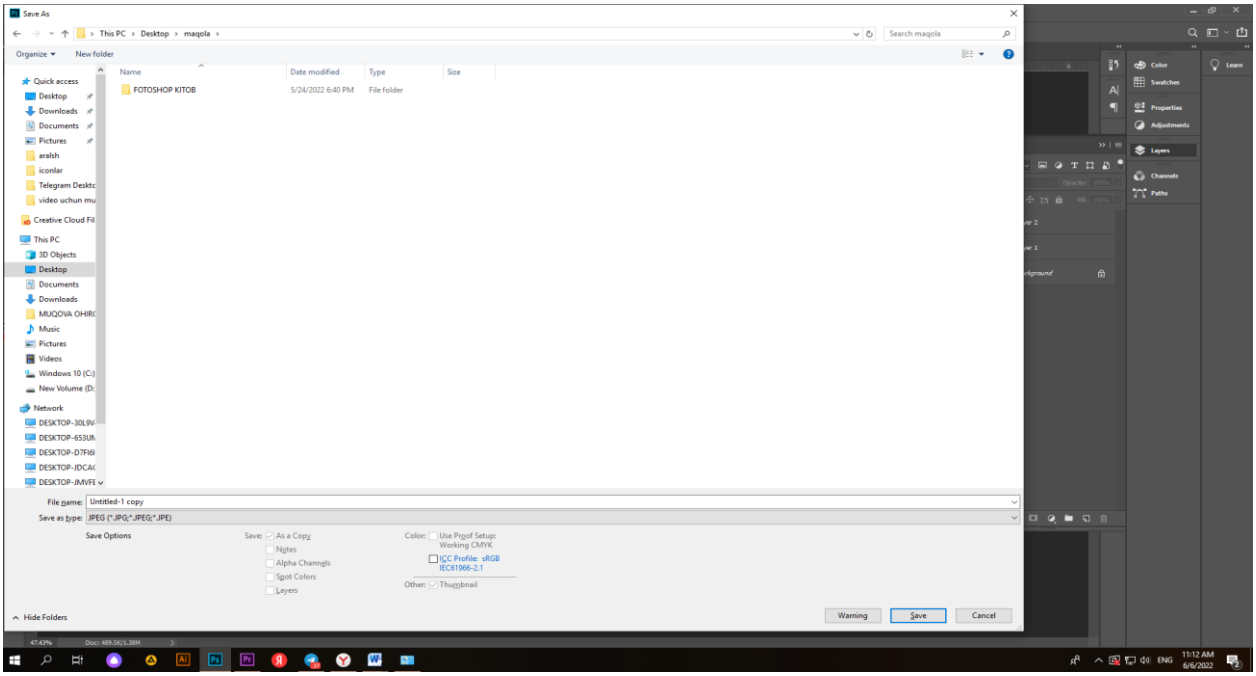

6-rasm

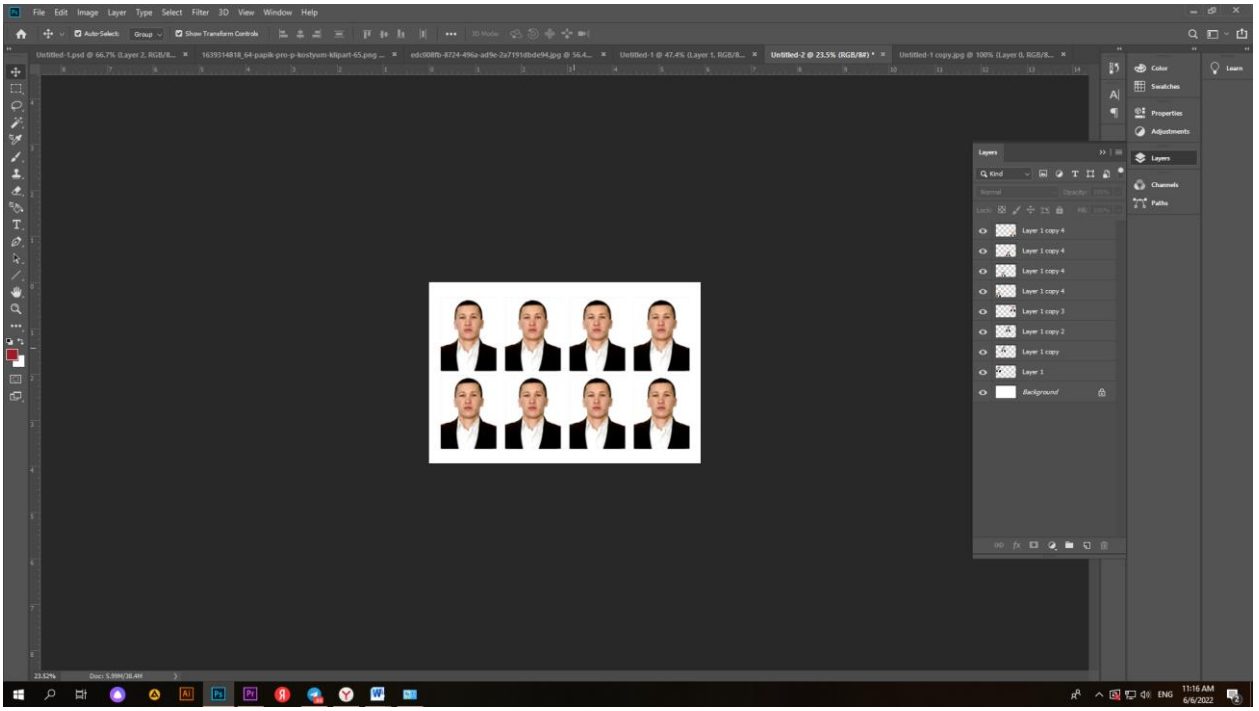

7-rasm

Mana shunday rasm paydo bo'ladi buni endi kompyuter hotirasiga saqlashimiz mumkin. Kompyuter xotirasiga saqlashimiz uchun CTRL + ALT + S klaviatura tezkor tugmasini bosib papka tanlab saqlab olamiz va biz tayyorlagan rasmimizni so'ralgan joyga on line yuklashimiz mumkin(8-rasm).

8-rasm

9-rasm

Chiqarmoqchi bo'lsak shu tarzda 10*15 oyna ochib bitta chiqaradigan qog'ozga 8ta 3*4 rasm joylashtirish mumkin.

Fotoshop dasturida siz azizlar tezkor klaviatura sozlarimi

Foydalanilgan adabiyotlar

1. M.M. Aripov, T. Imomov, R. M. Irmuxamedova, M. V. Sagatov, A. T. Xaydarov, O. X. Yakubov "Informatika, informatsion texnologiyalar" 1- qism, Toshkent «TDTU», 2002, 320 bet.

2. . M.M. Aripov, A. Axmedov, X. Z. Ikramova, R. M. Irmuxamedova, M. V. Sagatov, A. T. Xaydarov, O. X. Yakubov, M. Yakubova "Informatika, informatsion texnologiyalar" 2-qism, Toshkent «TDTU», 2002, 430 bet.

TAYYOR KONSERVALAR VA ULARDA UCHRAYDIGAN BUZILISH TURLARI

Qodirova Shahlo Ilhomjon qizi

Farg'ona Politexnika instituti

Kimyo-texnologiya fakulteti

2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada tayyor konserva mahsulotlarini yaxshi saqlash va ularda uchraydigan buzilish turlari hamda, ularni oldini olish xususida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: konserva mahsulotlari, kimyoviy tarkib, biologik bombaks, kimyoviy bombaks, harorat, fizik bombaks.

Konservalar bu uzoq muddatga saqlashga mo'ljallangan mahsulotlar hisoblanadi. Tarixdan ma'lumki, 90 yilgacha saqlangan konservalar o'zini ozuqalik qiymatini va ta'm xususiyatini saqlanish davrida yo'qotmagan. Biroq amaliyotda buncha uzoq saqlashga xech qanday manfaat yo'q. Konserva mahsulotlarini ishlab chiqarib, uni realizasiya qilish muddati 2-5 yilni tashkil qilib, konservalarni turi, xili, kimyoviy tarkibi idishiga va saqlash sharoitiga bog'liq bo'ladi. Konserva mahsulotlarini yaxshi saqlanishi uchun havoning harorati juda katta ta'sir o'tkaziladi. Saqlash haroratining yuqori bo'lishi (30S va yuqori) mahsulotlarni, meva –sabzavot konservalarini rangi, hidi, konsistensiyasi tez buzilishiga olib keladi, vitaminlarni parchalanishiga, asosan *S* vitaminini parchalanishiga olib keladi.

Konserva mahsulotlarini saqlashning eng muqobil harorati 0-20^0 S hisoblanib, havoning nichbiy namligi 70-75 % dan oshmasligi kerak. Konservalangan tayyor maxsulotlar toza, yaxshi shamollatib turiladigan omborxonalarda saqlanadi. Konservalar taxtadan tayyorlangan tokchalarga terib qo'yiladi [2].

Ishlab chiqarilgan tayyor konservalarni maxsus doimiy omborxonalarda, boshqariladigan sharoitda yashik va konteynerlarda ham taxlangan holda saqlanadi.

Konservalarda shunday harorat boshqarilishi kerakki, saqlashda maxsulot 0^{0}S dan past bo'lmasin, idish ichidagi suyuqlik muzlashi mumkin. Namlik va issiqlik belgilangan me'yordan ko'tarilib ketsa, bu sharoitda banka qopqoqlarining zanglash ehtimoli bor.

Sterilizasiyalangan konservalarni saqlashda yuqoridagilarni e'tiborga olish maqsadga muvofiqdir.

Konservalarda uchraydigan buzilish turlari. Sterilaziyalangan konservalarni saqlashda bobaks yoki qopqoqlarni bo'rtishi eng ko'p uchraydigan buzilish hisoblanadi. Ye.P.Shirokov va V.S.Dyachenkolarning fikricha, bombaksning biologik, kimyoviy va fizik turlari mavjud [5].

Biologik bombaks- idish qopqoqlarning zich yopilmasligidan yoki konservalarni yetarli darajada sterilizasiyalanmaganlik oqibatida yuzaga kelib, unda mikroorganizmlar rivojlanadi va gaz ajraladi, bunday mahsulot oziq-ovqat uchun yaroqsizdir.

Kimyoviy bobaks- Kislotaning idishning temir qismiga bo'lgan ta'siri natijasida yuzaga keladi. Bunda vodorod ajralib chiqib, qopqoq bo'rtadi bombaksning bu turi ko'pincha nordon konserva va marinadlarda uchraydi.

Fizik bombaks- Kelib chiqishining asosiy sababi – konservalarning muzlashi bo'lib, natijada idishdagi mavjud maxsulot hajmi kattalashadi va qopqoq bo'rtadi. Shuningdek hududlarda tashishda kuzatiladi.Chunki u yerda havo atmosferasi bosimi past.

Kimyoviy va fizik bombaks kuzatilgan konservalardan faqat sanitariya- epedemologiya xodimlari ruxsati bilangina foydalanish mumkin.

Yassi taxirlik- deb atalishi achish sterilizasiyalash paytida tirik qolgan termofil bakteriyalarning konservalarda rivojlanish natijasida ro'y beradi. Bunda gaz ajralmasida kislotalar (sut, sirka) to'planishi kuzatiladi. Asosan asl sabzavotlarni va sharbatlarni achishini kuzatishimiz mumkin. Bu buzilishning yuzaga kelishiga sabab, xomashyoning yuvish, tozalash va oqarishidagi e'tiborsizlikdir. Achigan konservalar oziq-ovqatga yaroqsizdir.

Sterilizasiyalangan konservalarda turli qorayishlar kuzatiladi.

O'ta yuqori harorat ostida yoki uzoq davom etgan sterilizasiyalash oqibatida bankalarda mavjud mahsulotlar qorayishi mumkin. Bu holat konservalarni 30^0S dan yuqori haroratda saqlashda ham kuzatiladi. Konservalarning vakuumsiz yopilishi tufayli idishning yuqori qismida qorayish ro'y beradi. Bu holda qopqoq ostida qolgan kislorod bilan mahsulotdagi dubil va boshqa moddalar oksidlanishi ro'y beradi, oqibatda qora rangli birikmalar yuzaga keladi [1].

Tomat sharbatining bakterial buzilishi. Tomat sharbatini buzuvchi mikroorganizmlar aerob va anaerob sharoitlarda temperaturaning katta o'zgarish oralig'ida rivojlanishi mumkin.

Ba'zan tomat sharbatida suzib yuruvchi yoki cho'kmaga tushgan oq-malla yoki sariq-yashil rangdagi o'smalar paydo bo'lishi mumkin [4]. Bu bakteriya tanalarining to'plami. Bunday sharbat bankani bombaj qilmaydi, ammo uning ta'mi o'ta nordon yoki bixsigan ta'm va hidli bo'ladi.

Tomat sharbati – tarkibda issiqlikka chidamli bo'lgan mikroorganizm-lar o'suvchi kam uchraydigan nordon mahsulotdir. Unda sporasiz – sut bijg'ish bakteriyalari hamda turli sharoitga tez ko'nikadigan sporali – saprofit bakteriyalar rivojlanadi. Tomat sharbatini qaynash darajasiga olib boruvchi mikroorganizmlardan biri V. Soagulans [3]. Mahsulotning qaynashi sifatsiz xom ashyoni qayta ishlash, antisanitar sharoitda ishlash, belgilangan texnologik rejimga rioya qilmaslik natijasida ro'y berishi mumkin.

Mikroorganizmlar faoliyati natijasida tomat sharbati fenolli ta'mga ega bo'lishi mumkin. Bu hol, ayniqsa mavsum boshlanishida va liniya uzoq vaqt to'xtab turgandan so'ng ro'y beradi va mahsulotdan gaz ajralishiga olib keladi.

Yuqorida aytilganlarni inobatga olib shuni aytish mumkinki, pomidorlardan tayyorlangan sirkalangan konservalarni turli xil buzilishiga uchramasligi uchun xomashyo sifatida, idishlarga va konservalash jarayonining sifatiga hamda tayyor mahsulotni saqlash sharoitiga alohida e'tibor berish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bo’riyev X.Ch., Jo’rayev R., Alimov O. Meva sabzavotlarni saqlash va ularga dastlabki ishlov berish. Toshkent. “Mexnat”, 2002 y.
2. Rasulov A. Kartoshka, sabzavot va poliz maxsulotlarini saqlash. T. “Mexnat”, 1995 y.
3. Oripov R., Sulaymonov I., Umurzoqov E. Qishloq xo’jalik maxsulotlarini saqlash va qayta ishlash texnologiyasi. T. “Mexnat”, 1991 y.
4. Otaboyeva H.., Umarov Z.., Bo’riyev H.Ch.. O’simlikshunostlik Toshkent. “Mexnat”, 2000 y.
5. Sitnikov Ye.D., Kachanov V.A. “Proyektirovaniya konservnых zavodov” Moskva, Agropromizdat 1985 g.

SIGNALLARGA VA TASVIRLARGA RAQAMLI ISHLOV BERISH.

B.A Abdullayev *TATU Farg‘ona filiali*
Iqtisod fanlanri nomzodi
B.S Azamxonov *TATU Farg‘ona filiali*
"Kompyuter tizimlari" kafedrasi katta o‘qituvchisi.
D.SH. Yo`ldasheva *TATU Farg‘ona filiali*
"Kompyuter injiniringi" yo‘nalishi 1-bosqich magistri

Annotatsiya: Hozirgi zamon raqamli radioelektron qurilmalari va tizimlari xalq xo'jaligining turli sohalari (radioaloqa, televidenie, kosmik uchish apparatlari, radioboshqaruvli raketalar, radiolokasion tizimlar, medisina qurilmalari)da keng qo‘laniladi. Ushbu qurilmalami yaratish va ulardan unumli foydalanish injenertexnik xodimlardan chuqur bilim talab qiladi. Mazkur maqola signallarga raqamli ishlov berish haqida bo‘ladi.

Kalit so‘zlar: raqamli qurilmalar, algoritm, signallarni qayta ishlash, raqamlashtirish, ma’lumotlar bazasi.

KIRISH

Uzoq vaqt davomida signalni qayta ishlash uchun analog qurilmalarni jalb qilish kerak edi. Garchi XX-asrning 50-yillaridan beri raqamli qurilmalardan foydalaniladi. Bu signallar juda murakkab bo'lganida kerak edi. Yozib olish magnit lentada olib borildi, so'ngra ma'lumotlar katta kompyuterga uzatildi. Raqamli kompyuterlar paydo bo'lganda, signallarni o'zgartirishning murakkab algoritmlari bilan bog'liq algoritmlar rivojlana boshladi. Analog uskunalar uchun ba'zi algoritmlar samarali emas edi.[1]

Signallarni qayta ishlash (SQI) eng dinamik rivojlanayotgan va istiqbolli yo'nalishlardan biridir. SQI ning eng muhim xususiyatlari yuqori aniqlik, ishlab chiqarish qobiliyati, beqarorlashtiruvchi omillarga befarqlik va funktsional moslashuvchanlikdir. Shu sababli, SQI ning radioelektron qurilmalar va tizimlardagi ulushi uning tezligi oshishi va narxining pasayishi (SQI ning antennaga yaqinlashish tendentsiyasi) tobora ortib boradi.

ASOSIY QISM

Raqamli tasvirni qayta ishlash foydalanish raqamli kompyuter ishlov berish raqamli tasvirlar orqali algoritm.[2] Subkategori yoki maydoni sifatida raqamli signallarni qayta ishlash, raqamli tasvirni qayta ishlash juda ko'p afzalliklarga ega analog tasvirni qayta ishlash. Bu kirish ma'lumotlariga nisbatan ancha kengroq algoritmlarni qo'llashga imkon beradi va ularni yig'ish kabi muammolardan qochishi mumkin shovqin va buzilish; xato ko'rsatish ishlov berish paytida. Rasmlar ikki o'lchov bo'yicha aniqlanganligi sababli (ehtimol ko'proq) raqamli tasvirni qayta ishlash quyidagi shaklda modellashtirilishi mumkin ko'p o'lchovli tizimlar. Raqamli tasvirni qayta ishlashni yaratish va rivojlanishiga asosan uchta omil ta'sir qiladi: birinchidan, kompyuterlarning rivojlanishi; ikkinchidan, matematikaning rivojlanishi (ayniqsa diskret matematika nazariyasini yaratish va takomillashtirish); uchinchidan, atrof-muhit, qishloq xo'jaligi, harbiy, sanoat va tibbiyot sohalarida keng ko'lamdagi dasturlarga talab oshdi.[3]

Signalni qayta ishlash allaqachon raqamlashtirilgan ovoz, video, harorat yoki bosim kabi signallarni oladi va keyin ularni matematik tarzda boshqaradi. Keyinchalik bu ma'lumot diskret vaqt, diskret chastota yoki boshqa diskret shakllar sifatida ifodalanishi mumkin, shunda bu ma'lumotlar raqamli ravishda qayta ishlanishi mumkin. Haqiqiy dunyoda analog signallarni (tovush, yorug'lik, bosim yoki harorat) olish va ularni raqamli format uchun nolga va birlarga aylantirish uchun analog-raqamli konvertor kerak bo'ladi.

Signallarni qayta ishlash to'rtta asosiy komponentni o'z ichiga oladi:

• Hisoblash tizimi: dastur yoki vazifani dastur xotirasidan ma'lumotlar xotirasida saqlanadigan ma'lumotlarga bog'lash orqali matematik manipulyatsiyalar, hisoblar va jarayonlar.

• Ma'lumotlar xotirasi: ishlov beriladigan ma'lumotlarni saqlaydi va dastur xotirasi bilan birgalikda ishlaydi.

• Dastur xotirasi: SQI ma'lumotlarni qayta ishlash, siqish yoki manipulyatsiya qilish uchun foydalanadigan dasturlar yoki vazifalarni saqlaydi.

• SQI ishlatilayotgan hududga qarab, u turli xil narsalarga bog'liq bo'lishi mumkin, ya'ni. tashqi portlar, ketma-ket portlar, taymerlar va tashqi dunyoga ulanishlar.[4]

Signallarga raqamli ishlov berishdan maqsad turli o‘zgartirishlar orqali ularni samaradorlik bilan uzatish, saqlash va axborotni ajratib olishdan iborat. Keyingi vaqtlarda keng rivojlangan signallarga raqamli ishlov berish usullari bir qator afzalliklarga ega:

- umuman olganda signallarga ishlov berishning har qanday murakkab algoritmlarini amalga oshirish mumkinligi va ushbu signallarga ishlov berish algoritmlarini real vaqtda amalga oshirish imkoniyatini beruvchi elementlar bazasi borligi;
- raqamli qurilmalar yuqori aniqlikda ishlash imkoniyatini beruvchi algoritmlarning yaratilganligi va mavjudligi;
- nazariy jihatdan uzatilayotgan xabarlarni halaqitbardosh kodlardan foydalanib uzatish va saqlash natijasida xatosiz qayta tiklash imkoniyatining borligi raqamli signallarga xosdir [5].

Yuqoridagi afzalliklarni amalga oshirish diskret signallar va elementar zanjirlar haqidagi asosiy ma’lumotlarga ega bo‘lish darajasiga bog‘liq [6,7].

XULOSA

Bugungi kunda tezkor rivojlanayotgan axborot kommunikatsiya texnologiyalarini jamiyatning barcha sohalarida qo’llash ayniqsa real vaqt tizimlarida, raqamli televedeniyada, videokonferensiyalarni tashkil etishda(auvdeovideo signallarni qayta ishlash), video ko’zatuvlarni masofaga jo’natishda paydo bo’ladigan implusli pomexlarni filtirlash juda muhim sanaladi. Masofaga uzatilayotgan barcha axborotlar signal ko’rinishda ifodalanadi. Signallarni masofaga jo’natishda yoki qabul qilishda signallarga vaqt sohasida dastlabki ishlov berish (filtrlash, siqish) masalalarining sonli usullarini o‘rganish hozirgi kunda talabi hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. https://scienceforum.ru/2019/article/2018016095
2. Chakravorti, Pragnan (2018). "Signal nima? [Ma'ruza matnlari]". IEEE Signal Processing jurnali. 35 (5): 175–177. Bibcode:2018ISPM ... 35..175C. doi:10.1109 / MSP.2018.2832195. S2CID 52164353.
3. Gonsales, Rafael (2018). Raqamli tasvirni qayta ishlash. Nyu-York, NY: Pearson. ISBN 978-0-13-335672-4. OCLC 966609831
4. https://foydali-fayllar.uz/signallarga-uzluksiz-va-raqamli-ishlov-berish/
5. Стечкин С.Б., Субботин Ю.Н., Главная редакция физико-математической литературы издательства «Наука», М., 1976, 248 стр
6. Уидроу Б., Стириз С. Адаптивная обработка сигналов: Пер. с англ-М.: Радио и связь, 1989.- 440 с.

7. Айфичер, Эммануил С., Джервис, Барри У. Цифровая обработка сигналов: Практический подход , 2-е издание.: Пер. с англ.- М.: Издательский дом «Вильямс», 2004. – 992 с.

ВИДЕО КАРТА ДРАЙВЕРЛАРИ ҲАҚИДАГИ АСОСИЙ МАЪЛУМОТЛАР

Муҳаммад ал-Хоразмий номидаги ТАТУ ФФ
"Ахборот технологиялари" кафедраси доценти, ф.м.ф.н:
Дурбек Аминович Халилов,
Магистранти: **Диёра Ифтихор қизи Ғуломова**

Аннотация. Ушбу мақолада Видео карта таърифи ва видео карта драйверларини юклаб олиш усуллари ҳақида маълумот берилади.

Калит сўзлар: Видео карта, видео адаптер, график адаптер, график карта, график тезлатгич, видео карта турлари, видео картадан фойдаланиш, видео карта ҳақида муҳим фактлар.

Аннотация. В этой статье описывается видеокарта и способы загрузки драйверов видеокарты.

Ключевые слова: Видео карта, видео адаптер, графический адаптер, графическая карта, графический ускоритель, типы видеокарт, использование видеокарты, важные факты о видеокарте.

Annotation. This article describes the video card and how to download video card drivers.

Keywords: Video card, video adapter, graphics adapter, graphics card, graphics accelerator, video card types, video card usage, important facts about video card.

Ҳозирги кунда техника ва технологияларни ривожланиши янгидан-янги имконият ва ўзгаришларга асос бўлмоқда. Замон талаби эса, супер техника ва технологиялардан самарали фойдалана олиш, етарли билим ва кўникмаларга эга бўлишни тақазо этмоқда. Ҳар бир ишимиз илм, фан, техника ва технологияларни ривожига боғлиқ бўлмоқда. Хозирда, замонавий техника, ахборот технология ва уларнинг қурулмаларисиз (компьютерлар, нотебоок, планшет, мобиль телефон) маълумотларни қабул қилиш, уларга ишлов бериш, ахборот технологияларини тадбиқ қилиш ишларини тассавур қилиб бўлмайди.

Замонавий техникаларга назар солсак, ҳар бир қурилмада видео карта муҳим роль ўйнайди. Видео картасиз видеоларни сифатли, керакли даражада етказа олмаслик муоммосига дуч келамиз. Ана шунда биз видео картага мурожаат қиламиз.

Видео карта (лотинча — кўраяпман ва юн. saggeya — варақ) -компьютердаги мос келувчи қурилма бошқарувида монитор ишини бошқарувчи микро-схема. Видео карта ичидаги хотира видео хотира дейилади. Видео хотиранинг 2 тури мавжуд:

- ички (компьютер тезкор хотирасига ўрнатилган видео хотира)
- ташқи (тезкор хотиранинг ташқарисида жойлашган хотира).

Ташқи турдаги видеохотира мукаммалроқ ҳисобланади.

Видео карта - бу компьютерга график маълумотларни монитор, телевизор ёки проектор каби видео дисплей қурилмасига юбориш имконини берувчи кенгайтирувчи карта.

Видео картанинг бошқа номлари орасида график карта, график адаптер, дисплей адаптери, видео адаптер, видео контроллер ва платалар (AIB) мавжуд.

Ажабланарли даражада кўп компаниялар видео карталар ишлаб чиқаради, аммо деярли ҳар бирида NVIDIA корпорацияси ёки AMD томонидан ишлаб чиқарилган график ишлов бериш блоки (GPU) мавжуд.

1-расм. Видео карта ташқи кўриниши.

Видео карта тавсифи

Видео карта - бу тўртбурчаклар шаклида бўлган компьютер ускунасининг бир қисми бўлиб, картанинг пастки қисмида кўплаб контактлар ва видео дисплейлар ва бошқа қурилмаларга уланиш учун бир ёки бир нечта портлар мавжуд.

Видео карта анакартдаги кенгайтириш уясига ўрнатилади. Аксарият видео карталар **PCIe** форматида бўлса-да, улар **PCI** ва **AGP** каби бошқа форматларда ҳам келади. Ушбу қўшимча форматлар эски стандартлар бўлиб, **CPU** ва бошқа компонентлар билан **PCIe** каби тез боғланмайди.

Иш столида, анакарт, корпус ва кенгайтириш карталари мувофиқликни ҳисобга олган ҳолда ишлаб чиқилганлиги сабабли, видео картанинг ён томони ўрнатилганда корпуснинг орқа томонига тўғри келади ва унинг портларини (масалан, **HDMI**, **DVI** ёки **VGA**) қилади. фойдаланиш учун мавжуд.

Баъзи видео карталарда стандарт монитор ёки проекторга уланиш учун фақат битта порт мавжуд, илғорроқларида эса бир нечта чиқиш манбаларига, шу жумладан қўшимча мониторлар ва телевизорларга уланиш учун портлар бўлиши мумкин. Шунга қарамай, бошқа карталарда видео таҳрирлаш ва бошқа илғор вазифалар учун киришлар бўлиши мумкин.

Ноутбуклар, планшетлар ва ҳатто смартфонлар ҳам кичикроқ ва кўпинча алмаштириб бўлмайдиган видео карталарга эга.

2-расм. Nvidia GeForce 6600GT (производитель Gigabyte)

Видео карта ҳақида муҳим фактлар

Ҳар бир анакарт фақат чекланган миқдордаги видео карта форматларини қўллаб-қувватлайди, шунинг учун сотиб олишдан олдин ҳар доим анакарт ишлаб чиқарувчиси билан маслаҳатлашинг.

Кўпгина замонавий компьютерларда видео кенгайтириш карталари ёқ, аксинча, тўғридан-тўғри анакартга интеграцияланган бортда видео GPU мавжуд. Бу арзонроқ компьютерга, балки унчалик кучли бўлмаган график тизимга ҳам имкон беради. Ушбу параметр илғор график қобилиятлари ёки сўнгги ўйинларга қизиқмайдиган оддий бизнес ва уй фойдаланувчиси учун оқилона.

Бортли видеога эга кўпгина анакартлар BIOS-га кенгайтириш уясига ўрнатилган видео картадан фойдаланиш учун чипни ўчиришга имкон беради. Махсус видео картадан фойдаланиш тизимнинг умумий ишлашини яхшилаши мумкин, чунки у ўз оператив хотираси, қувват регуляторлари ва совутишни ўз ичига олади, шунинг учун тизим оператив хотираси ва процессор бошқа нарсалар учун ишлатилиши мумкин.

3-расм. GeForce 4 Ti 4200

Компьютерда қандай видео карта бор?

Windows-да сизда қандай видео карта борлигини кўришнинг энг осон йўли бу Device Manager-дан фойдаланишдир. Сиз уни дисплей адаптерлари бўлимида топишингиз мумкин.

Яна бир усул - ишлаб чиқарувчи, модель, BIOS версияси, қурилма идентификатори, автобус интерфейси, ҳарорат, хотира миқдори ва бошқа видео карта маълумотларини аниқлайдиган Speccy каби бепул тизим маълумот воситаси.

Компьютер корпусини очиш - бу видео картани ўзингиз кўриш имконини берувчи яна бир вариант. Буни қилиш, албатта, агар сиз картани алмаштиришни режалаштирмоқчи бўлсангиз, талаб қилинади, лекин бу ҳақда фақат маълумотни аниқлаш юқорида айтиб ўтилган дастурий таъминот орқали амалга оширилади.

4-расм. Diamond Stealth3D 2000 видеокарта, S3 ViRGE/325 чипда

Видео карта драйверини ўрнатиш ёки янгилаш.

Барча аппарат воситалари сингари, видео карта операцион тизим ва бошқа компьютер дастурлари билан боғланиш учун қурилма драйверини талаб қилади. Ҳар қандай ускунани янгилаш учун ишлатадиган жараён видео карта драйверини янгилаш учун ҳам амал қилади.

Агар сизга қандай драйвер кераклигини билсангиз, тўғридан-тўғри ишлаб чиқарувчининг веб-сайтига ўтишингиз ва уни қўлда юклаб олишингиз мумкин. Бу ҳар доим драйверларни олишнинг энг яхши усули, чунки унинг барқарор эканлигига ва ҳеч қандай зарарли дастур йўқлигига ишончингиз комил бўлиши мумкин.

Агар сизга керак бўлган махсус видео карта драйверини билмасангиз ёки уни қўлда юклаб олиш ва ўрнатишни хоҳламасангиз, керакли драйверни автоматик равишда аниқлаш ва ҳатто уни ўзингиз учун юклаб олиш учун бепул дастурдан фойдаланишингиз мумкин.

Тез-тез учрайдиган саволлар:

Янги видео картани ўрнатганингиздан сўнг дарҳол қора экраннинг сабаби нима бўлиши мумкин?

Қувват тўлиқ ўчмаган пайтда видео картани жойлаштирган бўлсангиз, қора экран пайдо бўлиши мумкин. Бундан ташқари, карта PCI-e уясига тўғри жойлаштирилмаслиги мумкин.

Видео картани қандай OVERCLOCK қилиш мумкин?

Видео картани **overclock** қилиш учун видео график картангизнинг маркаси ва моделини аниқланг, уни **Overclock.net** сайтига киритинг ва унинг максимал ядро соатлари, хотира соатлари, ҳарорати ва кучланишини аниқланг. Кейинчалик, карта драйверларини янгиланг ва **MSI Afterburner** ва **Unigine Heaven** каби оверслоск дастурларини юклаб олинг. Ниҳоят, картангизнинг ишлашининг асосий даражасини белгиланг ва картани қанчалик оверслоск қилишингиз мумкинлигини кўринг.

Видео картани қандай тозалаш керак?

Компьютерингизни электр тармоғидан узганингизга ишонч ҳосил қилинг ва уни ҳар қандай қувват манбаларидан олиб ташланг. Чанг ва қолдиқларни тозалаш учун сиқилган ҳаво идишидан фойдаланинг ва карталарингизнинг иккала томонини пуфланг, қоплама ва фанатларни кирдан тозаланг. Қопланган қолдиқларни тозалаш учун изопропил спирти бўлган Қ-учини ишлатинг.

Қандай видео карта танлангани маъқул?

График ёки видео картани танлаб олишдан олдин, бир нечта нарсаларни эътиборга олиб, билиб олишимиз зарур. **Биринчидан,** GPU анакарт, монитор ва қувват манбаи билан мос келишига ишонч ҳосил қилиш керак. **Иккинчидан,** албатта, бюджетдаги маблағингизни аниқлаб олишингиз керак, чунки ўрта диапазонли GPU лар тахминан 250 доллар туради, юқори сифатли график карталар эса бир неча юзлаб долларга тушиши мумкин **Учинчидан,** режада, компьютерда бажариладиган ишлар кўламидан келиб чиққан холда танлаб олиш керак.

Видео таъқиб қилиш картаси нима?

Видео таъқиб қилиш картаси видео сигнални рақамли форматга айлантиради. Расмга тушириш карталари одатда **Twitch** ва **YouTube** каби сайтларда видео ўйинларни трансляция қилиш учун ишлатилади, чунки улар бизга консолдан ўйин тасвирларини ёзиб олиш имконини беради.

Адабиётлар рўйхати

1. Рахимов Р.Г. Компьютерные технологии в музыке:– Уфа: ООО «Вагант», 2007.
2. centrmag/book2202642.html
3. https://www.sites.google.com/site/rahunokolga/informacionnye-tehnologii-obrabotki-video-i-audio-informacii
4. https://www.tadviser.ru/index.php/Статья:Видеоаналитика_(термины,_сферы_применения,_технологии)

УДК.638.24

НАВДОР ТУТ ҚАЛАМЧАЛАРИДАН БУТА ТУТЗОРЛАР ТАШКИЛ ЭТИШ

Раҳмонбердиев Вахобжон .Каримович, *қ.х.ф.н, доценти*
Сохибова Нигора Садритдиновна
Тошкент давлат аграр университети
Ипакчилик ва тутчилик кафедраси
Хақназарова Умида Урал қизи
Тошкент давлат аграр университети магистранти
Email: umidaxaqnazarova28@gmail.com
Email: *nigorasokhibova1324gmail.com*

Аннотация. Навдор тутларни доимий ўсиш жойида қаламчасидан кўпайтириш усули қўлланилганда уларда экилишдан фойдаланишгача ўтадиган даврнинг қисқа бўлишини ва фойдаланишнинг биринчи йилиёқ юқори барг ҳосили олиш имконини беради. Чунончи, қаламчалар экилгач, кейинг йили барг ҳосил бериб, фермер хўжаликларда барг танқислигининг олдини олиш имкони беради. Ўз илдизига эга бўлган бута тутзорнинг самарадорлиги уларни кенг қаторлаб жойлаштириш, қатор ораларида пахта ва бошқа қишлоқ хўжалик экинларини экиб фойдаланиш янада ортади. Одатдаги ўстирилаётган тутзорнинг қатор ораларидан фақат биринчи йили фойдаланиш мумкин.

Калит сўзлар: Тут нави, генератив, вегетатив, биологик, ташқи муҳит омиллари, хўжалик белгилари, чидамлилик, қаламча, тут кўчати, пайванд, новда, шох-шабба, парваришлаш анротехникаси, суғориш, шакл бериш,парвариш агротехникаси, суғориш,ўғитлаш вегетация, тут барги, ҳосилдорлик, тўйимли, махсус интенсив тутзорлар, новда.

Ҳозирги кунда Ўзбекистонда мавжуд тут майдонларининг атиги 12-15 %ини серҳосил навдор тутлар ташкил этади, холос. У ҳам бўлса йиллар мобайнида дурагай кўчатларга пайванд қилиниб, етиштириш эвазига эришилган. Навдор тут кўчатларини пайванд қилиш йўли билан етиштириш учун 3 йил керак бўлади, бундан ташқари жуда ката меҳнат ва харажатлар сарфланади. Шунинг учун ҳосилдор тут дарахтларини кўпайтириш учун агротехникаси жиҳатидан анча арзонга тушадиган усулларни қўллаш мақсадга мувофиқдир. Ана шундай усуллардан бири ҳосилдор тут навларини қаламчалардан кўпайтиришдир. Озуқа берувчи тутзорлар учун навдор тут кўчатларини қаламчасидан бир йилда етиштириш мумкин. Навдор тут қаламчаларидан ташкил қилинган бута тутзорлар ташкил этилгач, иккинчи йилиёқ ипак қурти учун барг ҳосили олиш мумкин.

Олинадиган барг ҳосили биринчи йили гектар бошига 3-4 тоннани, иккинчи йили эса 10-12 тоннани ташкил этади. Шу сабабли фермер хўжаликларида навдор тутлар қаламчаларидан бута тутзорлар ташкил этиш. Ҳозирги кунда пиллачилик соҳасида энг долзарб масалалардан бири ҳисобланади. Шунинг учун илмий тадқиқот ишларимизни шу йўналишга қаратдик ва дастлабки ижобий натижаларга эришдик.

Тадқиқот ишлар Тошкент давлат аграр университети ипакчилик ва тутчилик кафедраси ва Тошкент вилояти Бекобод тумани фермер хўжаликларида олиб борилди. Тажриба учун навдор тутлар (Тожикистон уруғсиз, Пионер, Ўзбекистон, Октябр)нинг қаламчаларидан, назорат учун дурагай тутдан фойдаланилади.

Тут қаламчаларининг ривожланиши иқлим шароити билан узвий боғлиқдир. Бунда ўсимлик танаси ва илдизларидаги ортиқча озиқ моддалар, шунингдек, уларнинг таркибида сувнинг мавсум давомида ўзгариб туриши ката эътиборга лойиқ. Бу борада К.Раҳмонбердиевнинг (1980) қаламча муддатларини (куз, қиш, эрта баҳор ва баҳор фасли охирларида) ўрганиш устидаги кузатишларни мисол келтириш мақсадга мувофиқдир.

Февралнинг охири март ойи бошларида тайёрланган қаламчалар экишга тайёр қилинган куни ўтказилганида, уларнинг илдиз отишига нисбатан энг юқори бўлган.

Баҳорнинг келишига қараб феврал ойининг охири, март ойининг биринчи ўн кунлигида қаламча тайёрланадиган бир йиллик новдалар қирқиб олиниб, 3-4 ҳафта нам тупроққа 50-60 см чуқурликда кўмиб қўйиш ва тупроқда мўтадил ҳарорат ва ҳаво шароити вужудга келиши билан ўтказиш мақсадга мувофиқ бўлади. (М.Хиббимов)

Қаламчаларни қия қилиб ёки ётиқ ҳолатда ўтказишда уларнинг узунлиги – 40 см, қия қилиб экишда 15-20 см бўлади. Қаламчаларни 40 см узунликда тайёрланса, уларнинг илдиз олиш даражаси жуда юқори бўлади. Бута тутзорларни барпо этиш учун тупроқни тайёрлаш ишлари ерни кузда шудгорлаш, баҳорда текислаш ва қаламчаларни ўтказиш

учун эгатлар олишдан иборат бўлади. Бунда қатор ораларининг кенглиги 3-4 метр, қатор қаламчалар ораси эса 0,5 метр бўлади.

Қаламчалар эгилганидан кейин қатқалоқ босимининг олдини олиш мақсадида эгатлар пуштасига қипиқ сепилади. Дастлабки бир ярим икки ой мобайнида тутзордаги жўяклардан сувни жилдиратиб оқизиш орқали қаламча жойлаштирилган пушта доимий нам ҳолатда ушланади. Бу хилдаги суғориш ёғингарчилик бўлган пайтларда ўтказилмайди. Қаламчаларни илдиз олиши учун уларни 7-10 марта суғориш лозим.

Ўғитлаш эса икки муддатда ўтказилади ва май ойининг биринчи ярмида чеккаларига соф ҳолда 45 кг азот, 60 кг фосфор, бир ойдан кейин яна 45 кг азот берилади. Қатор оралиғига култиватор билан ишлов берилиб, ўсимлик ораси эса кетмон билан чопиб юмшатилади.

Юқорида қайд этилган жараёнларни тажрибаларимиз давомида амалга ошириб, қаламчалардан бута тутзор ташкил қилиниши натижасида уларнинг кўкариши – илдиз отиш ҳолати қандай кечиши аниқланди. Бу тўғрисдаги маълумотлар қуйидаги 1-жадвалда келтирилган:

1- жадвал

Навдор тутлар қаламчаларидан бута тутзор ташкил қилинганда уларни кўкариши – илдиз отиш жараёнлари кўрсатилган

Тут навлари	**Экилган қаламча узунлиги , см**	**Қаламчани экилган муддати**	**Экилган қаламчалар сони, дона**	**Қаламчаларни илдиз олиш фоизи, %**
Тожикистон уруғсиз	40	Март ойида	100	81
Пионер	40	Март ойида	100	83
Окт ябр	40	Март ойида	100	84
Ўзбекистон	40	Март ойида	100	82
Дурагай (қиёсловчи)	40	Март ойида	100	73

Жадвалда келтирилган рақамлар шуни кўрсатадики, навдор тутлардан тайёрланган қаламчалар бута тутзор ташкил этишда фойдаланилганда уларнинг илдиз отиши 80-85%ни ташкил этиб, бошқа навларникига нисбатан 7-15%га юқори бўлиши, айниқса октябр ва Ўзбекистон навлардан тайёрланган қаламчаларнинг кўкариши (11-14% га юқори) маълум бўлди.

Хулоса қилиб айтганда, навдор тутларни доимий ўсиш жойида қаламчасидан кўпайтириш усули қўлланилганда уларда экилишдан фойдаланишгача ўтадиган даврнинг қисқа бўлишини ва фойдаланишнинг биринчи йилиёқ юқори барг ҳосили олиш имконини беради. Чунончи, қаламчалар экилгач, кейинг йили барг ҳосил бериб, фермер хўжаликларда барг танқислигининг олдини олиш имкони беради. Ўз илдизига эга бўлган бута тутзорнинг самарадорлиги уларни кенг қаторлаб жойлаштириш, қатор ораларида пахта ва бошқа қишлоқ хўжалик экинларини экиб фойдаланиш янада ортади.

Одатдаги ўстирилаётган тутзорнинг қатор ораларидан фақат биринчи йили фойдаланиш мумкин. Бута тутзорларни қаламчалардан барпо этишда меҳнат харажатлари пул билан ҳисобланади.

Уларни уруғдан ўстирилганига қараганда 15 марта камаяди, қаламчаларни экишдан токи фойдаланишга қадар ўтадиган давр иккинчи йилга қисқаради, бута тутзор иккинчи йили фойдаланишда ҳосил тўплаш 3-4 баробарига ортади. Оқибатда фермер хўжаликларда ва пиллачилик соҳаси иқтисодий зарар кўрмасдан рентабиллик хўжаликларга айланади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Абдуллаев У. – Тутчилик. Тошкент. «Меҳнат», 1991 4-5б.
2. қўчқоров У., Огурцов К. – Шотут ва Балхи тут. Тошкент «Меҳнат», 1987. 6-8, 16-18 б.
3. Леженко О.Б., Насириллаев У.Н. – Пути интенсификации шелководства в Узбекистане. Тошкент. Обзорная информация, 1999, 8-20б.
4. Федоров А.И. – Тутоводство. Москва, 1954. 136-140 б.
5. Ражабов Н.О. Тутнинг янги навлари баргининг кимёвий таркиби. // Агроилм, №2. – Тошкент, 2018. –Б. 74.
6. Беккамов Ч.И., Соҳибова Н.С., Зикирова М.О. Интенсив тутзорларни ташкил қилиш ва навдор тут баргларидан фойдаланиш тизими самарадорлиги.//Ўзбекистон аграр фани хабарномаси, №1(75). – Тошкент, 2019. –Б. 125-127.
7. Парпиев Б.А Значение влаги в листьях шелковицы, содержание, поедаемость и усвояемость их после опрыскивания препаратом АТ-20. труды САНИИШ, «Научные основы развития шелководства в Узбекистане», вып. 25, Ташкент, 1991, с. 67-74.
8. Қўчқоров.Ў, Валиев С, Холматов Д. "Тут селекцияси ва тутчиликка доир агротехник қоидалари". – Тошкент, 2014. 1-4-б.

9. Қўчқоров Ў, Холматов Д.И, Жўраев М. Районлаштирилган ва истиқболли тут навлари. Тавсиянома. - Тошкент, 2010 й. 6-10-б.

10. Рахмонбердиев В, Ражабов Н, Ахмедова Ҳ. "Фермер хўжаликларида навдор тутлар қаламчаларидан бута тутзор ташкил этиш".//Зооветеринария, №3(76). – Тошкент, 2014. –Б.42

11. Рўзиев А.Х. "Тошкент вилояти шароитида маҳаллий тут навларини пайвандлаш орқали ёшартириш ва навдор тут қаламчаларини етиштиришни такомиллаштириш".//"Инновацион ғоя ва тежамкор технологиялар – илғор соҳанинг таянчи" Республика илмий-амалий конференсия мақолалар тўплами.- Тошкент, 2018.- Б.660-662.

12. Жўраев М, Қўчқоров Ў, Холматов Д. "Коллекция тутзорларидаги нав ва шаклларнинг морфофизиологик хусусиятларини ўрганиш, тўлдириш ва сақлаб қолиш" //«Ипакчилик соҳасидаги долзарб муаммолар ечимининг илмий асослари». «Фан». – Тошкент. 2004. 278-281-б.

13. WWW. Fermer ru.

14. . Shelkopryadu ru. 2009.

ZAMONAVIY TIBBIYOT TIZIMIDA INFORMATIKA VA AXBOROT TEXNOLOGIYALARINING TUTGAN O'RNI

Nilufar Baxtiyorovna G'apporova

TATU FF I bosqich magistrani

Annotatsiya: Maqolada tibbiyot tizimlarida informatika va axborot texnologiyalarini tadbiq qilinishi va o'rni haqida so'z boradi. Tadbiq etilish natijasizda erishiladigan yutuqlar, afzalliklar va kamchiliklar ko'rib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Informatika, tibbiy informatika**,** axborot texnologiyalari, integrasiya, shifokor, tibbiyot muasassalari.

Annotation: The article discusses the application and place of computer science and information technology in medical systems. The advantages, disadvantages and disadvantages of non-implementation are discussed.

Keywords: Informatics, medical informatics, information technology, integration, doctor, medical institutions.

Kirish.

Tibbiy informatika - bu tibbiyot fani va amaliyotidan ma'lumotlarni olish, saqlash va qayta ishlashga qaratilgan fan sohasi. Tibbiyot bilan bog'liq har qanday ma'lumot kiritilgan. Torroq tushunchada, bu bemor haqidagi barcha ma'lumotlar (uning salomatligi, tana xususiyatlari, kasalliklari).

Tibbiy informatika turli darajadagi tashkilotlarda aholi salomatligini muhofaza qilishni ta'minlash uchun davlat sektorida qo'llaniladigan axborot texnologiyalarini o'rganish bilan shug'ullanadi:

- Individual
- Institutsional
- Hududiy
- Davlat

Tibbiyotda zamonaviy axborot texnologiyalari.

Tibbiyot muassasalari o'zlarining ish amaliyoti davomida katta hajmdagi ma'lumotlarni to'playdi va saqlaydi. Tibbiyotda informatikaning o‘rni juda katta, chunki aholi farovonligi va tibbiy yordam sifati shifokorlarning ushbu ma’lumotlardan qanchalik samarali foydalanishiga bog‘liq.

Zamonaviy axborot texnologiyalarining imkoniyatlari:

- Tibbiyotda shaxsiy kompyuterlardan foydalanish hujjatlar bilan ishlashda qog'ozsiz jarayonni amalga oshirish imkonini beradi.
- Integratsiyalashgan ma'lumotlar bazasini yaratish orqali ma'lumotlarni olishning barcha bosqichlarida axborotni to'liq ta'minlash jarayoni. Axborotni qidirish, saqlash, ko'rsatish, tiklash va himoya qilishning yagona shaklini ta'minlaydi.
- Aloqa jarayoni ishtirokchilari o'rtasida ma'lumotlarni uzatishning og'zaki va og'zaki bo'lmagan usullari bilan birlashtirilgan tarmoq texnologiyalaridan foydalangan holda hamkorlikdagi ish jarayoni.

Tibbiyotda informatika quyidagi tibbiy maqsadlarni ko'zlaydi:

- Bir-biri bilan axborot ta'siriga kiruvchi ob'ektlar to'plamini yaratish.
- Tibbiy-profilaktika tadbirlarining sifatini nazorat qilish va boshqarish.
- Tibbiyot tashkilotlari ishining ochiqligini, boshqaruv darajasida qabul qilingan qarorlar samaradorligini oshirish.
- Tibbiyot sohasida yordam ko'rsatishning iqtisodiy jihatlarini o'rganish.
- Bemorlarga tashxis qo'yish, shuningdek ularni davolash uchun vaqtni qisqartirish.

Informatika va tibbiyot birgalikda alohida tibbiyot muassasalarida ham, butun sog'liqni saqlash tizimida ham ko'plab jarayonlarni avtomatlashtiradigan ma'lumotlar bazasi va dasturiy-apparat vositalaridir.

Tibbiy axborotlashtirishning aniq afzalliklariga qaramasdan, bemorlarda salbiy his-tuyg'ularni keltirib chiqaradigan muammolar ham mavjud. Biz har bir bemorning sog'lig'i holatini sir saqlash uchun kurashayotgan odamlar haqida gapiramiz. Xakerlar faoliyati natijasida ma'lumotlar bazalarining o'g'irlanishi sababli kasalliklarning tavsifi, test natijalari va boshqalarga oid ma'lumotlarning maxfiyligini saqlash imkoniyati haqida jiddiy shubhalar mavjud.

Afsuski, hech bir tashkilot xakerlarning zararli ta'siridan himoyalanmagan. Biroq, tibbiyot sohasida zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish katta foyda olish imkonini beradi va tegishli darajadagi xavfsizlik bilan bemorning maxfiy ma'lumotlarini oshkor qilish imkoniyati minimallashtiriladi.

Tibbiyot sohasiga zamonaviy axborot texnologiyalarining samarali tatbiq etilishi tufayli shifokorlar va hamshiralar bemorlar tarixini yuritish, hisobotlarni shakllantirish va hokazolar uchun jiddiy hajmdagi qog‘ozlarni isrof qilishni to‘xtatadi. Tibbiyot muassasalari rahbariyati barcha turdagi resurslarni taqsimlashni optimallashtirish imkoniyatiga ega bo’ladi. Bemorlarning tibbiy yozuvlarini maxfiy tibbiy yozuvlar ko'rinishida tashkil etish tufayli shifokorlar kerakli ma'lumotlarni tezda olish imkoniyatiga ega bo'lib, ularni bilish ularga keyingi davolanish, yordam ko'rsatish variantlari, tibbiy yordam ko'rsatishni tashkil etish to'g'risida tezda qaror qabul qilish imkonini beradi.

Qog'oz tibbiy ma'lumotlarni elektron formatga o'tkazish xarajatlarini solishtiradigan bo'lsak, shifokorlarning raqamli formatdagi ma'lumotlar bilan samarali ishlashi uchun maxsus dasturiy ta'minotni ishlab chiqish va ulardan foydalanish xarajatlari qog'oz hujjatlar bilan o'xshash harakatlarga qaraganda ancha past. Bundan tashqari, barcha qiziqtirgan ma'lumotlar bir necha daqiqada mavjud bo'lganda, tibbiyot xodimlarining ish samaradorligi juda muhimdir.

Shifokorlar ishi uchun maxsus dasturiy ta'minotni ishlab chiqishning hozirgi darajasi butun dunyo bo'ylab Internetda joylashtirilgan ma'lumotlar xavfsizligining eng yuqori standartlariga javob beradi, bu esa bemorning maxfiy ma'lumotlarini o'z ichiga olgan ma'lumotlar bazalariga onlayn kirish imkonini beradi.

Tibbiyot muassasalarida, ayniqsa, kichik (tuman, qishloq va boshqalar) zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etishning yana bir muhim afzalligi – funksional vazifalari qog‘oz hujjatlar bilan ishlashni o‘z ichiga olgan xodimlarning xarajatlarini kamaytirishdir.

Tibbiyotga axborot texnologiyalarini joriy etishning bir xil darajada muhim ijobiy natijasi - bu onlayn konferentsiyalar, simpoziumlar va boshqalar orqali boshqa tashqi ma'lumot manbalari bilan o'zaro aloqada bo'lish qobiliyatidir, bu esa bemorni tark etmasdan, murakkab

muammolarni yanada tajribali mutaxassislar yordamida hal qilish imkonini beradi. Bu mamlakat markazidan uzoqda joylashgan kichik kasalxonalar uchun katta yordamdir.

Shifokorlar uchun maxsus dasturiy ta'minotni ishlab chiqishning qiziqarli yo'nalishi bu dorixona tarmoqlari bilan yaqin hamkorlikni amalga oshirish bo'lib, u qog'oz retsept yozmasdan, balki uni to'g'ridan-to'g'ri u yoki bu dorixonaga yuborish imkonini beradi, u erda bemor kelib, kerakli dori-darmonlarni sotib oladi. Bunday yondashuv nafaqat tibbiyot muassasalarining xarajatlarini kamaytiradi, balki retseptlarda o'qilishi mumkin bo'lmagan qo'l yozuvi tufayli noto'g'ri dori sotib olish ehtimolini kamaytiradi va dori vositalarining o'zaro ta'siri va allergiyasini tekshirish uchun sharoit yaratadi. Bundan tashqari, bemorlarning dorixonalarda kutish vaqti sezilarli darajada qisqaradi, chunki xodimlar zarur dori vositalarining mavjudligi haqida oldindan g'amxo'rlik qilishlari mumkin.

Tabiiy ofatlar oqibatlarini bartaraf etish, favqulodda vaziyatlarning oqibatlarini bartaraf etish va hokazolar doirasida bemorlarga yordam ko'rsatishda shifokorlar uchun yagona ma'lumotlar bazasining mavjudligi juda muhim, chunki tibbiyot xodimlari har bir bemor haqida ob'ektiv tibbiy ma'lumotlar bilan ishlash imkoniyatiga ega. Simsiz Internet, planshetlar tibbiy yordamga muhtoj bo'lgan har bir kishi haqida o'z vaqtida va tezkor ma'lumot olishga yordam beradi, jabrlanganlarning dolzarb ro'yxatini yuritadi va hokazo.

Zamonaviy axborot texnologiyalarini tibbiyotga jalb etishning kamchiliklari.

Albatta har bir ish kamchiliksiz bo’lmaganidek, informatika va axborot texnologiyalarini tibbiyotga tadboq etishda ham turli kamchiliklarga duch kelamiz, tibbiyotga axborot texnologiyalarini joriy etish bilan bog‘liq puxta o‘ylangan va samarali qonunchilik bazasining yo‘qligi.

Tibbiyot sohasiga axborot texnologiyalarini joriy etishning yana bir muhim kamchiligi ma'lumotlarni kiritish bilan bog'liq xatolarda namoyon bo'ladigan inson omilidir.

Kamchiliklarni tibbiyotda axborot texnologiyalarini samaradorligi va samarali ishlashini ta'minlash uchun maxsus ko'nikmalarga ega bo'lgan odamlarga bo'lgan talab bilan bog'liq bo'lishi mumkin, bu esa ma'lum moliyaviy xarajatlarni talab qiladi.

Hulosa.

Tibbiyot sohasiga axborot texnologiyalarini jalb qilishning afzalliklari ham, kamchiliklari ham bor. Bu mantiqiy va tabiiydir.

Ammo tibbiyot ham, axborot texnologiyalari ham bir joyda turmaydi, doimo rivojlanib, takomillashmoqda. Darhaqiqat, axborot texnologiyalarining tibbiyotga jalb etilishi xarajatlarni kamaytirish, axborotga kirishni yaxshilash va uni olish tezligini pasaytirish, axborotni tez va

samarali almashish, ko'rsatilayotgan tibbiy xizmatlar sifatini oshirish, tibbiy xizmatlar ko'rsatishda inson omilining ta'sirini sezilarli darajada kamaytirish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Nadri H, Rahimi B, Timpka T, Sedghi S (August 2017). "The Top 100 Articles in the Medical Informatics: a Bibliometric Analysis". Tibbiy tizimlar jurnali. Entsiklopediya site:ewikiuz.top
2. Медицинская информатика, Учебное пособие , Куделина О.В., Хынин С.М, – Томск: СибГМУ, 2009
3. https://infourok.ru/
4. https://www.homework.ru/

УДК 621.316.725

РАЗВИТИЕ И СТРУКТУРА ГОРОДСКИХ ЭЛЕКТРИЧЕСКИХ СЕТЕЙ 0,4-6-10 кВ

А.Г. Саидходжаев[1], Б.Б. Кадралиев[2].

[1]проф.кафедры «Электроснабжение» ТашГТУ, tel.+998907887724, anvarsaidkhodjaev@yandex.com, [2]магистр ТашГТУ

Ushbu maqolada 0,38-6-10 kV shahar elektr tarmoqlarining qo'llaniladigan sxemalarini ko'rib chiqish va tahlil qilish va 0,38-6-10 kV shahar elektr tarmoqlari uchun tarmoqlarning yopiq davrlarini ishlatish va texnik-iqtisodiy asoslash o'rganiladi.

В данной статье проводится обзор и анализ применяемых схем городских электрических сетей 0,38-6-10 кВ и исследуется использования и технико-экономическое обоснование замкнутых схем сетей для городских электрических сетей 0,38-6-10 кВ.

This article provides an overview and analysis of the applied schemes of urban electrical networks 0.38-6-10 kV and explores the use and feasibility study of closed circuits of networks for urban electrical networks 0.38-6-10 kV.

Введение. В городе 90% электрических сетей составляют сети 0,38-6-10 кВ, которые непосредственно связаны с потребителями в городах. В 20 веке коммунально-бытовое потребление электроэнергии в городах составляло всего 11%. В настоящее время в связи с бурным строительством жилищных и коммунальных объектов, а также с ростом уровня жизни населения и насыщением бытовых приборов в городах электропотребление возросло до 40% от всей полезно отпущенной электроэнергии. Для города эффективность потребления электрической энергии определяется своевременным обеспечением требуемым количеством электроэнергии заданного качества при наименьших потерях и при условии сохранения надежной устойчивой работы электроприемников. Сосредоточение большого количества людей в городах, увеличивает зависимость качества их жизни от надежности систем электроснабжения. Зависимость становится такой жесткой, что аварии в системах электроснабжения могут парализовать нормальную жизнедеятельность города, стать причиной гибели людей. Это показали крупнейшие аварии в 2003 г в энергосистемах Северной Америки и Западной Европы с человеческими жертвами и миллиардными убытками. Это также наглядно показала крупнейшая авария в системе электроснабжения Москвы и Подмосковья в мае 2005 года, когда остановились десятки предприятий, тысячи людей оказались в стрессовом состоянии из-за прекращения движения транспорта, остановки лифтов, срывов медицинских мероприятий и т.д.

Основной текст. Для питания потребителей, расположенных на территории городов, создаются специальные электрические сети, имеющие характерные особенности. Среди них: высокая плотность электрических нагрузок (от 5 до 20 МВт/км2 в центральных районах городов); большое количество потребителей, расположенных на ограниченной территории; высокая стоимость земли под застройку ПС, РП, ТП; канализация электроэнергии выполняется преимущественно подземными кабельными линиями; высокие требования к надежности и категоричности электроснабжения городских потребителей; непрерывный рост электропотребления (1-2% в год), требующий систематического развития электрических сетей и др.

Города являются крупными потребителями электрической энергии, так как в них не только проживает 35 % населения страны, но и расположено много промышленных предприятий.

Последние годы характеризуются появлением в крупных и крупнейших городах объектов общественно-коммунального характера, электрические нагрузки и электропотребление которых сравнимы с аналогичными показателями крупных промышленных предприятии.

Система электроснабжения города включает в себя электрические сети 35-110-220 кВ, связанные с сетями 220-500 кВ энергосистемы. Некоторые крупные заводы имеют самостоятельные системы электроснабжения с первичным напряжением 35-110-220 кВ. Для электроснабжения основной массы потребителей используется распределительная сеть. Напряжением 6-10 кВ и сеть общего пользования напряжением 380 В. Для городов, как и для страны в целом, характерен непрерывный рост электропотребления, требующий систематического развития электрических сетей. Рост электропотребления связан не только с увеличением числа жителей и развитием промышленности, но также и с непрерывным проникновением электрической энергии во все сферы жизнедеятельности населения.

В электрических сетях должны быть обеспечены отклонения напряжения у приемников электрической энергии, не превышающие ±5 % номинального напряжения сети в нормальном режиме и ±10 % в послеаварийном режиме. Потребители, электроприемники которых ухудшают качество электрической энергии (тяговые подстанции городского транспорта, сварочные установки и др.) должны предусматривать соответствующие мероприятия по его улучшению с установкой фильтров или стабилизирующих устройств в комплексе с электроприемниками потребителей.

Население городов и других населенных мест в зависимости от степени участия в общественном производстве и характера трудовой деятельности, относится к следующим группам:

- градообразующей, состоящей из трудящихся предприятий, учрежде¬ний и организаций градообразующегося значения;
- обслуживающей, состоящей из трудящихся предприятий и учреждений культурно- бытового и коммунального обслуживания, административных н других учреждений, обслуживающих данное населенное место;
- несамодеятельной, состоящей из детей дошкольного и школьного возраста, пенсионеров, инвалидов и лиц, занятых в домашнем хозяйстве, учащихся дневных отделений вузов, лицеев и колледжей.

Первой структурной единицей селитебной зоны является микрорайон, на территории которого кроме жилых домов размещаются учреждения и пункты повседневного обслуживания населения. Численность населения микрорайонов на первую очередь строительства принимается: в крупных и крупнейших городах 12-20 тыс. чел., в больших и средних городах - 6-12 тыс. чел., в малых городах н поселках - 4-6 тыс. чел.

Второй структурной единицей селитебной зоны является жилой район, состоящий из нескольких микрорайонов, объединенных общественным центром, в состав которого

входят учреждения культурно-бытового обслуживания районного значения. Численность населения жилого района на первую очередь строительства принимается: в крупнейших н крупных городах 40-80 тыс. чел., в больших и средних городах - 25-40 тыс. чел.

Планирование н застройка жилых районов должны обеспечивать наиболее благоприятные условии для быта н отдыха населения, воспитания и образования детей. С этой целью предусматривается постройка необходимых коммунально-бытовых учреждений. Такие учреждения размещаются с учетом создания единой системы обслуживания населения городской территории и пригородной зоны. При этом предусматриваются:

- в группе жилых домов в радиусе обслуживания до 0,3 км - детские ясли сады и спортивные площадки;
- в микрорайоне в радиусе до 0,5 км - школы, предприятия торговли к общественного питания, физкультурные площадки, гаражи для индивидуальных автомобилей;
- в жилом районе, как правило, в общественном центре, в радиусе обслуживания до 1,5 км - торговый центр или отдельные предприятия торговли и общественного питания, клуб, кинотеатр, библиотека, поликлиника, гаражи для автомобилей;
- в населенном месте - здания административных и общественных органов (в городах - в городском центре), один или несколько торговых центров, рестораны, гостиницы, больницы, а также в зависимости от размера и значения города - высшие учебные заведения, театры, дома культуры, парки, депо городского общественного транспорта и т. д.;
- в пригородной зоне - учреждения, предназначенные для обслуживания кратковременного и длительного отдыха населения города, а также населения пригородной зоны: пансионаты, дома отдыха, санатории, спортивные базы, специализированные больницы.

Рационально построенная электрическая сеть должна обеспечивать нормативные уровни надежности электроснабжения потребителей, нормированное качество электроэнергии, электробезопасность элементов сети, минимальные затраты на их обслуживание и ремонт. Кроме того, при построении электросети должны быть учтены перспективный рост электрических нагрузок и возможность её автоматизации.

Схемы электрических сетей напряжением 6-10 кВ увязываются с построением сетей напряжением 35-110-220 кВ и проектируются в соответствии с строительными нормами и правилами.

Схемы электрических сетей должны выполняться с условием, чтобы секции сборных шин напряжением 6-10 кВ ИП не включались в нормальном и послеаварийном режимах на параллельную работу через указанную сеть.

В зависимости от размера города для питания потребителей, расположенных на его территории, предусматривается система электроснабжения (рис. 1), представляющая совокупность электростанций, подстанций и электрических сетей различных напряжений. Общую систему электроснабжения обычно делят на две части: к первой относят электрические сети и понижающие подстанции 35-220 кВ (зона А на рис. 1), ко второй части относят питающие сети 6-10 кВ и трансформаторные подстанции напряжением 6-10/0,4 кВ (зоны Б В Г и Д на рис 1). Вторая часть системы электроснабжения предназначена для распределения электроэнергии непосредственно среди городских потребителей электрической энергии. Границы этой части системы начинаются на сборных шинах напряжением 6-10 кВ источников питания (электростанций и подстанций) и заканчиваются на вводе к потребителю.

Для крупных городов построение электрической сети напряжением 6-10 кВ выполняется по двухступенчатому принципу:

- от подстанций по радиальным линиям питаются распределительные пункты напряжением 6-10-20 кВ (РП), предназначенных для приёма электроэнергии и передачи её в распределительную сеть без трансформации и преобразования (зона Б на рис 1);
- от РП по разным вариантам схем питаются трансформаторные подстанции напряжением 6-10-20/0,4 кВ (зона В, рис 1).

В средних и небольших городах выполняют одноступенчатую электрическую сеть, когда ТП питаются непосредственно от ПС.

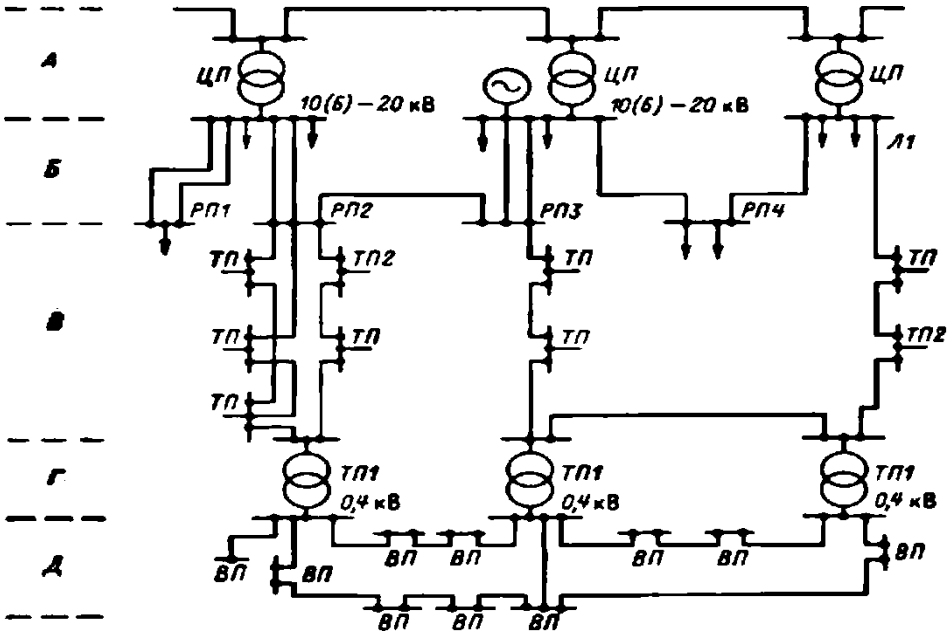

Рис. 1. Принципиальная схема электроснабжения города

В средних и малых городах общие электрические нагрузки меньше, поэтому схемы электроснабжения таких городов значительно упрощаются: уменьшаются число ЦП, протяженность питающей сети напряжением 6-10 кВ, число и мощность ТП; реже используются устройства АВР из-за меньшего числа ответственных потребителей.

Выбор места расположения РП должен производиться с учетом размещения ТП, потерь напряжения в линиях 6-10 кВ, условий застройки района и т. д. Следует стремиться к расположению РП вблизи границы питаемого им участка сети, углубляясь в район обслуживания на 10-15 % его протяженности, с целью уменьшения обратных потоков энергии в линиях распределительной сети 6-10 кВ и лишнего расхода проводникового металла.

Схем построения линий напряжением 6-10 кВ довольно много. Выбор той или иной схемы зависит в основном от требуемого уровня надёжности электроснабжения, плотности электрических нагрузок, а также от территориального расположения потребителей относительно ПС или РП и относительно друг друга.

Литература:

1. Саидходжаев А.Г. Электроснабжение городов. Учебник. Утвержден МВССО РУз. Ташкент. «Фан технология», 2015 – 328 с.

2. Шведов Г.В. Электроснабжение городов: электропотребление, расчетные нагрузки, распределительные сети: учебное пособие. Издательский дом МЭИ, 2012.

3. Козлов В.А. Электроснабжение городов. 2-е изд., перераб. Л.: Энергия, 1977.

УДК 621.316.725

ЭКОНОМИЯ ЭЛЕКТРОЭНЕРГИИ И РЕСУРСОВ В ГОРНО-ДОБЫВАЮЩИХ ТРАНСПОРТНЫХ СИСТЕМАХ

М.К. Бобожанов[1], З.Н. Хужаев[2].

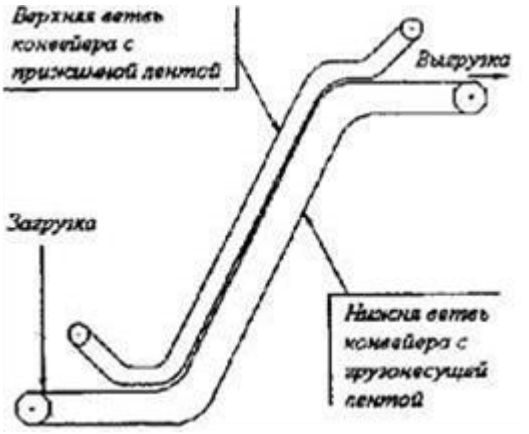
[1]проф.кафедры «Электроснабжение»

ТашГТУ, [2]магистр ТашГТУ

Katta yuk aylanmasi bilan yuqori mehnat unumdorligini ta'minlash va mahsulot tannarxini pasaytirishga qodir bo'lgan eng ilg'or transport turlaridan biri bu konveyer transportidir. Shu bilan birga, transport jarayonlarini kon-veyerlashtirishni yanada kengaytirish odatiy lenta konveyerlarining texnik im-koniyatlari bilan cheklanadi, bu esa quyma yuklarni 18-200 dan ortiq bo'lma-gan egilish burchaklarida tashish imkonini beradi va vertikal harakatlanish uchun yuqori samarali konveyerlarning yo'qligi bilan bog'liq. parcha yuk. Sanoatda tik qiya va vertikal tashish uchun foydalaniladigan elevatorlar, skreper va vintli konveyerlar unumdorligi, avtomatlashtirilganlik darajasi va boshqa ko'rsatkichlar bo'yicha zamonaviy avtomatlashtirilgan ishlab chiqarishning bar-cha talablariga javob bermaydi. Quyma va parcha-parcha tovarlarning tik eğimli va vertikal harakatlanishi uchun yuqori unumli konveyer konstruksiya-larini yaratish katta xalq xo‘jaligi ahamiyatiga ega bo‘lgan muhim muammodir.

Одним из наиболее прогрессивных видов транспорта, способных обеспечить высокую производительность труда и снижение себестои-мости продукции при больших грузооборотах, является конвейерный транспорт. Однако дальнейшее расширение конвейеризации транспорт-ных процессов сдерживается техническими возможностями обычных ленточных конвейеров, позволяющих транспортировать насыпные грузы при углах наклона не более 18-200 и отсутствием высокопроизводитель-ных конвейеров для вертикально перемещения штучных грузов. Применя-емые в промышленности для крутонаклонного и вертикального транс-портирования элеваторы, скребковые и винтовые конвейеры по произво-дительности, степени автоматизации и другим показателям не отве-чают всем требованиям современного автоматизированного производ-ства. Создание высоко производительных конструкций конвейеров для крутонаклонного и вертикального

перемещения насыпных и штучных грузов является важной проблемой, имеющей большое народнохозяй-ственное значение.

One of the most progressive modes of transport capable of providing high labor productivity and reducing the cost of production with large freight turnover is conveyor transport. However, further expansion of the conveyorization of transport processes is constrained by the technical capabilities of conventional belt conveyors, which allow bulk cargo to be transported at inclination angles of no more than 18-200 and the lack of high-performance conveyors for vertical movement of piece cargo. Elevators, scraper and screw conveyors used in industry for steeply inclined and vertical transportation do not meet all the requirements of modern automated production in terms of productivity, degree of automation and other indicators. Creation of highly efficient conveyor designs for steeply inclined and vertical movement of bulk and piece goods is an important problem of great national economic importance.

Ленточные конвейеры типовых конструкций, предназна-ченные для транспортировки грузов, изготавливаются с угла-ми наклона 16 - 20°, имеют, как правило, большую длину, за-нимают значительные полезные площади, что в производ-ственных условиях неудобно и экономически невыгодно. По-этому создание крутонаклонных конвейеров является пер-спективным и весьма целесообразным направлением. Одним из направлений повышения эффективности лен-точных конвейеров является увеличение угла наклона кон-вейерной ленты, особенно при подъеме грузов на большие высоты.

Рис. 1. Проектная схема крутонаклонного конвейера

Проектная схема одного из таких крутонаклонных кон-вейеров представлена на рис. Конвейер содержит загрузочное устройство, устройство для выгрузки грузов, корпус конвейе-ра, верхнюю ветвь с прижимной лентой и нижнюю с подвес-ной грузонесущей лентой.

Увеличение угла наклона ленточного конвейера может быть достигнуто при помощи второй ленты, которая, проходя параллельно грузонесущей ветви рабочей ленты, создает не-обходимое давление на груз, увеличивая его сцепление с ра-бочей лентой, которая движется в подвешенном состоянии на каретках по направляющей трубе. В зависимости от устройства лент и прижимных приспособлений эти конвейеры способны

транспортировать грузы с одного уровня на другой с большим углом наклона вплоть до 90 градусов.

Производительность создаваемых конвейеров состав-ляет 3000-3500т/ч, углы наклона линейной части - до 80 град.

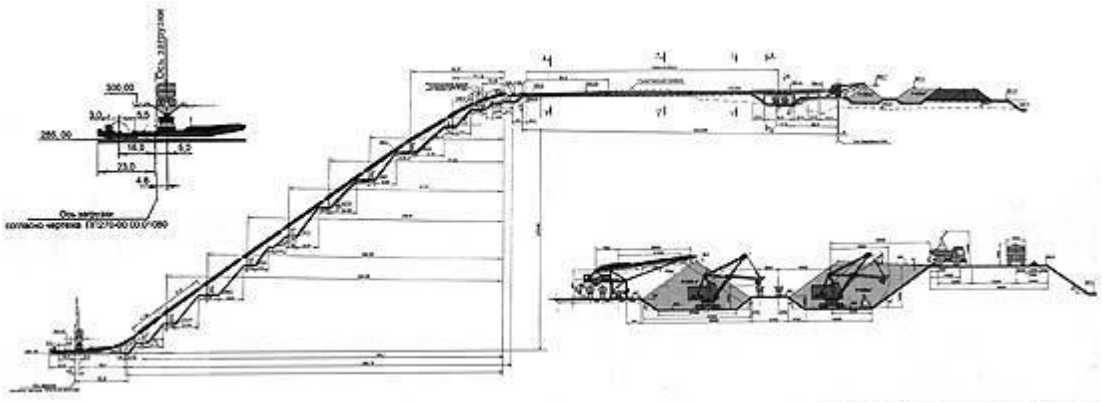
Особенностью крутонаклонных конвейеров является надежное стопорение груза и лент в случае обрыва одной из них или отказа тормозов привода, применение специальной самоходной тележки для обслуживания крутонаклонной ча-сти конвейера, оснащенной необходимым инструментом, грузоподъемными средствами и местами для персонала, а также возможность размещения конвейеров на откосах усту-пов без предварительной подготовки промежуточных берм, включая, при необходимости, полное их исключение как площадок описания секций .

Рис. 2. Крутонаклонный конвейер

Эффективность использования крутого подъема опре-делила достаточно широкое распространение крутонаклон-ных конвейеров в мировом производстве. Разработан и ис-пытан специальный кольцевой питатель, рабочими элемен-тами которого являются жесткие поверхности, выполненные из листовой стали. Отсутствие шарнирно сочлененных или гибких звеньев обеспечивают устройству высокую износо-устойчивость и прочность. Транспортирование под углами, близкими к углу естественного откоса материала, и развитая нижняя часть приемного бункера позволяют более, чем дву-кратно, снизить высоту загрузки питателя, а возможность дистанционного удаления (или разрушения) негабаритов без остановки транспортирования – повысить эксплуатационную производительность.

Рис.3. Изображение крутого подъѐма

Бл агодаря крутона клонны м конвейе рам:

1. Удельные затраты доставки груза меньше на 50 % по срав-нению с базовыми конвейерами.

2. Максимальная надежность машины (исключает травмы об-служивающего персонала при возможных аварийных ситуа-циях).

3. Затраты на приобретение конвейера меньше на 40 % в срав-нении с базовыми конвейерами, благодаря снижению энерго и материалоемкости, уменьшению габаритов.

4. Крутонаклонный конвейер занимает на 25...50 % меньше площади в сравнении с типовыми конвейерами.

6. Сниженные потерь груза благодаря отсутствию просыпей транспортируемого груза.

Таким образом, применение описанных крутонаклон-ных конвейеров оказывается значительно более выгодным (в сравнении с базовыми конвейерами) для предприятия, экс-плуатирующего конвейерный транспорт.

Для конвейеров в зависимости от их конструкции, про-изводительности и длины используются различные систе-мы электропривода на базе асинхронных электродвигате-лей: от простых релейноконтакторных систем с асинхрон-ными электродвигателями с короткозамкнутым ротором (прямой пуск) и асинхронными электродвигателями с фазным ротором (плавный запуск с последовательным вы-ведением резисторов, включаемых в роторные цепи) до систем ПЧ-Д. К электроприводу конвейеров большой про-изводительности и большой длины предъявляются требо-вания не только обеспечения запуска с заданным момен-том и ускорением, исключающим возникновение недопу-стимых статических и динамических нагрузок на ленту (упругое звено) и металлоконструкции, но и обеспечения заданного (требуемого) распределения нагрузок между приводными барабанами (электродвигателями). Электро-привод конвейеров большой производительности и длины выполняется многодвигательным с несколькими

привод-ными барабанами, передающими тяговое усилие ленте. Оптимальным является обеспечение поддержания между приводными барабанами заданного распределения переда-ваемого ленте тягового усилия (заданное распределение мощности между электроприводами конвейера) в процес-се работы конвейера, которое изменяется в зависимости от загрузки, физического состояния и натяжения ленты и других факторов.

Электропривод по схеме асинхронного вентильного каскада (АВК) позволяет бесконтактно осуществлять плавный пуск и регулирование скорости асинхронного электродвигателя с фазным ротором, регулируя величину скольжения ротора электродвигателя путем введения ре-гулируемой противо-ЭДС в цепь ротора. Регулирование ЭДС ротора электродвигателя в схеме АВК обеспечивает-ся изменением по заданному закону угла открывания ти-ристоров тиристорного преобразователя постоянного тока, включенного в цепь ротора в качестве регулируемой про-тиво-ЭДС и работающего в инверторном режиме.

В процессе работы АВК происходит возвращение энер-гии скольжения ротора асинхронного электродвигателя в питающую сеть, благодаря чему эта схема электропривода имеет высокий коэффициент полезного действия.

При разработке электроприводов по схеме АВК следует учитывать, что механические характеристики АВК полу-чаются достаточно «мягкими» из-за увеличения сопротив-ления цепи ротора.

Применение АВК оказывается экономически целесооб-разным для достаточно мощных электроприводов, для ко-торых требуются плавный пуск и регулирование скорости, но требования к динамическим показателям системы ре-гулирования (точность отработки, быстродействие) отно-сительно невысоки, поэтому применение дорогостоящих преобразователей частоты в этих случаях нельзя считать оправданным.

Крутонаклонный конвейер (КНК) предназначен для пе-регрузки горнорудной массы из карьера в транспортную систему, состоящую из нескольких транспортеров. Пере-пад высот для перегружателя – 30 м, угол наклона конвей-ера – 37°.

Особенностью конструкции КНК является наличие гру-зонесущей и прижимной лент. Прижимная лента ролика-ми прижимается к нагруженной грузонесущей для удер-жания рудной массы в процессе транспортировки и при остановках нагруженного конвейера. Длина ветви грузо-несущей ленты – 88м, прижимной ленты – 74м. Усилие натяжения, создаваемое грузовыми натяжными устрой-ствами в ветви грузонесущей ленты, – до 30кН, в ветви прижимной ленты – до 25кН.

Для привода грузонесущей и прижимной лент исполь-зованы асинхронные электродвигатели с фазным ротором во взрывозащищенном исполнении типа ВАОК-355М8У1, 160кВт, 750 об/мин, 380В, 50Гц в количестве 4 штуки.

Электродвигатели устанавливаются на приводах опор-ной S-образной станции грузонесущей ленты: на нижнем барабане – два электродвигателя, на верхнем барабане – один и на приводном барабане прижимной ленты – один электродвигатель.

Основные требования к системе управления электро-приводами КНК следующие:

• выравнивание скоростей грузонесущей и прижимной лент;

• выравнивание нагрузок между приводами грузоне-сущей ленты;

• поддержание заданного распределения нагрузок между приводами;

• плавный пуск КНК с заданным ускорением и огра-ничением тока электродвигателей.

Для питания и управления статорными и роторными цепями приводных асинхронных электродвигателей КНК, выполненных по схеме АВК, применены комплектные устройства типа ККПУФ-400/380-30Р32У3, 400А, 380В, разработанные и изготовленные ООО «Электроимпульс-ные системы», г. Чебоксары, Россия.

В соответствии с нашими заданиями комплектные устройства ККПУФ, первоначально разработанные только как устройства плавного пуска электроприводов по схеме АВК и поэтому рассчитанные на работу в повторно-кратковременном режиме, были модернизированы для возможности обеспечения регулирования скорости элек-тропривода по схеме АВК в длительном режиме.

После модернизации комплектные устройства ККПУФ обеспечивают:

• ограничение максимального тока двигателя в пере-ходных режимах на уровне до 2-х Iном;

• плавное уменьшение напряжения на зажимах ротора за заданное время при пуске двигателя;

• поддержание скорости двигателя на заданном уровне.

Управляющий микроконтроллер, входящий в состав ККПУФ-Р, обеспечивает импульсно-фазовое управление тиристорами инвертора АВК, управляет режимами пере-ключения силовой коммутационной аппаратуры, форми-рует сигнал задания напряжения на входе аналогового ре-гулятора напряжения ротора.

Система автоматического регулирования параметров АВК – аналоговая, построенная по принципу подчиненно-го регулирования, двухконтурная: с внешним контуром регулирования напряжения ротора и внутренним конту-ром регулирования тока.

Система управления электроприводами КНК, выпол-ненная на базе устройств ККПУФ-Р, управляется про-граммируемым контроллером (ПК) типа SIMATIC S7-300 фирмы SIEMENS с центральным процессором CPU313C-2DP.

В качестве датчиков скорости приводных и холостых барабанов КНК используются импульсные индуктивные датчики, на которые воздействуют две стальные пластины, установленные на каждом барабане через 180°. Импульсы датчиков поступают в ПК, который измеряет не частоту импульсов, а время паузы между ними. Примененный способ вычисления скорости барабанов позволил отка-заться от применения импульсных датчиков частоты вра-щения, установка которых усложняла конструкцию бара-банов.

Литература:

1. . Санакулов К.С., Шеметов П.А. Карьер «Мурунтау» на пути к рекордной глубине: основные этапы развития и модернизации горных работ. – Горный журнал, №11/2009. с. 98–102
2. Картавый А.Н. Перспективы применения крутонаклонных конвейеров с прижимной лентой при ЦПТ. – Горный журнал, №6/2003. с. 52–56.

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ WEB-РАЗРАБОТКИ

Хасанова Мадина Уткирбек кизи
Ферганский филиал ТУИТ им. Мухаммада аль-Хорезми
Gmail: khasanovamadina26@gmail.com

Аннотация: В данной работе рассматриваются и анализируются популярные разработки веб-сайтов для выявления тенденций и изменений в появлении интернет-ресурсов. Рассмотрены некоторые текущие тенденции, которые наблюдались в веб-разработке за последний год.

Ключевые слова: web-разработка, web-программирование, мобильные приложения, сайт, пользователи, данные, база данных, тенденции в развитии интернета.

WEB DASTURLASHTIRISHDAGI ZAMONAVIY TRENDLAR

Annotasiya: Ushbu maqolada internet-resurslarning paydo bo'lishi tendentsiyalari va o'zgarishlarini aniqlash uchun mashhur veb-sayt ishlanmalari ko'rib chiqiladi va tahlil qilinadi. O'tgan yili davomida veb-ishlab chiqishda kuzatilgan ba'zi joriy tendentsiyalar ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: veb-dasturlash, veb-ishlab chiqish, mobil ilovalar, veb-sayt, foydalanuvchilar, ma'lumotlar, malumotlar bazasi, Internetning rivojlanish tendentsiyalari.

CURRENT TRENDS IN WEB DEVELOPMENT

Annotation: This paper reviews and analyzes popular website designs to identify trends and changes in the emergence of Internet resources. Some current trends that have been observed in web development over the past year were reviewed.

Keywords: web development, mobile applications, website, users, data, database, trends in the development of the Internet.

Ведение

Каждый день появляются различные инновации и новые тенденции в развитии Интернета. В веб-разработке должно быть много вещей, таких как визуальный внешний вид веб-сайта, конфигурация, веб-API, кеширование, услуги веб-сайта и тому подобное. Чтобы справиться со всеми этими трудностями, необходим высококвалифицированный веб-разработчик. Кроме того, существуют различные рамки веб-разработки, которые позволяют значительно упростить процесс веб-разработки. Кроме того, платформы могут способствовать автоматизации действий веб-разработки.

Progressive Web Apps (PWA) – это веб-приложение, которое использует современные веб-технологии для привлечения пользователей к приложениям на вкладке браузера. Как и мобильные приложения, PWA имеет возможность загружаться с плохим соединением или при его отсутствии. Приложения PWA также могут быть идентифицированы как приложения, позволяющие большему числу пользователей находить их для последующего использования. Больше пользователей могут добавлять ярлыки PWA на начальный экран, чтобы вернуться одним щелчком мыши. Кроме того, данные веб-приложения могут посылать push-уведомления пользователям. Наконец PWA является привлекательным, надежным и быстрым благодаря пользовательскому интерфейсу и дизайну UX, приобретенному из мобильных приложений. Наряду с этим PWA приносят высокие выгоды своим обладателям, такие как повышенное взаимодействие, более высокие коэффициенты конверсии и повышенная надежность.

Secure Socket Layer (SSL) – разработка для установки защищенного подключения браузера с сайтом. Данная разработка гарантирует целостность, кодирование и идентификацию информации. Если веб-ресурс применяет технологию SSL, в адресную строку добавляется приписка «S», а также появляется зеленый замок. Отдельные сертификаты SSL также отображают наименование предприятия специальной окраской для распознавания. Поэтому логично применение SSL-сертификат сегодня, даже если веб-ресурс не работает с личными данными клиентов. С HTTPS сайт более защищен, чем сайты HTTP для целевых ключевых слов. Не только лишь в сфере программного обеспечения и программирования развиваются тренды веб-разработки. Также очень активно развиваются и тенденции веб-дизайна, как области программных разработок. Веб-страницы сегодня рассматривается как своего рода устоявшаяся базовая концепция, которая помогает умело оформить сайт. Особенно творческих личностей, этот тренд забивал в обусловленные границы. Тем не менее, всегда были храбрые души, которые создали оригинальные решения, которые не контролируются никакими жесткими границами. Это занятие замечается в сфере изображения и формирования, но в нынешнем году этот тренд неординарного дизайна будет распространяться на официальные групповые проекты.

Неординарная компоновка объектов предлагает более занимательные потенциалы: использование всей страницы, добавление слоёв к объектам и доступность глубины ощущения. Возможность создания проекта, который удивит клиентов, даже без полномасштабной цветной анимации. С тысячами обычных моделей в Интернете необычные и редкие оформления почти всегда отличаются, а также притягивают интерес клиентов веб-страницы.

Заключение

Подводя итог вышесказанному, следует отметить, что веб-разработки пользуется большим спросом в наше время. В нынешнем году мы видим веб-сайты, которые удовлетворяет большинству аспектов вышеуказанных элементов. Одним из наиболее важных требований современного сайта является быстрая и простая работа, которая обеспечивает хорошую производительность и экономит время пользователя. Хорошему разработчику сегодня необходимо знать о новейших тенденциях и известных методах разработки веб-ресурсов.

Литература:

1. Хасанова М. У Языки программирования используемые ля веб-приложений / Хасанова М. У. , Порубай О.В. // АКТУАЛЬНЫЕ ВЫЗОВЫ СОВРЕМЕННОЙ НАУКИ LXV Международная научная конференциии. 2021/11, Том 2, ВЫПУСК 11(65) Сс. 47-51

2. Зарипова Р.С. Особенности и тенденции развития современногоинженерного образования / Р.С. Зарипова, О.А. Пырнова // Современные исследования социальных проблем. Красноярск: Научно-Инновационный Центр, 2018. Т.9. №8–2. С. 43–46.

3. Пырнова О.А. Интернет как средство обучения / О.А. Пырнова, Р.С. Зарипова // International Journal of Advanced Studies in Education and Sociology. 2018. № 2. С. 41–44.

BO'LAJAK INFORMATIKLAR UCHUN XORIJIY TILLARNI O'QITISHDA MOBIL TEXNALOGIYALARNI QO'LLASH METODIKASI

Eshnazarova Marg'ubaxon Yunusaliyevna

NamDU Magistrarura talabasia

***p. f. n. dotsent*. Raxmanova Komunaxon Axatjonovna**

NamDU Tel +998902000546

E-mail: komunahonraxmonova@gmail.com

Annotatsiya: Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi chet tillarini o'rganishda bir qancha yangi yo'nalishlarni olib keldi. Chet tili darslarida axborot texnologiyalaridan qanday qilib samarali va kreativ usullardan foydalanish kerakligi bugungi kunning muhim omili bo'lmoqda. Uyali telefonlar xususan smartfon, gadjetlardan dunyo aholisining katta qismi foydalanib kelmoqda, shu bilan birgalikda ushbu texnologiyalarning paydo bo'lishi odamlarning muloqot uslubini va munosabatlarni o'zgartirdi, chunki bu har kimning ijtimoiy hayotining ajralmas qismidir. So'nggi paytlarda ushbu texnologiya o'sib kelayotgan avlod uchun zerikarli va monoton xususiyatga ega bo'lgan an'anaviy tillarni o'rganish usullari o'rniga til o'rganishning innovatsion usuli sifatida butun dunyo bo'ylab ta'lim muhitiga yo'l ochmoqda. Til o'rganuvchilar, hatto o'qituvchilar uchun mobil dasturlar ishlab chiqish ommalashmoqda. Ushbu dasturlarning ba'zilari talabalar va boshqa til o'rganuvchilar uchun o'quv materiallarini taqdim etadigan veb- saytlarning mobil versiyasi sifatida faoliyat olib bormoqda. Ushbu maqolada mobil texnologiyalar asosida til o'rganishni va an'anaviy ravishda til darslarida mobil qurilmalardan foydalanish imkoniyatlari muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: e-Learning, mobil ilova, masofaviy ta'lim, mobil texnologiyalar, mobil ta'lim.

Tilni o‘rganishda an’anaviy va masofaviy toifalarga ajratish mumkin. ELearning – bu mustaqil o‘rganish hisoblanib, video/audio materiallar, gibrid ta’lim, mobil ta’lim, simulyatsiya va o‘yinlarga asoslangan ta’lim kabi o‘z uslublariga ega bo‘lgan keng tushuncha hisobalanadi. Masofaviy ta’limga oid ushbu usullarning aksariyati, xususan, mobil ta’lim usullari, 20-asrning ikkinchi yarmidan to hozirgi kungacha qo‘llanib kelinmoqda [1]. Ammo boshqa barcha eLearning usullaridan ustun bo‘lgan jihati, bu keng tarqalgan bo‘lib qabul qilingan mobil bazaga asoslangan usuldir va bu usulni boshqa mavjud bo‘lgan usullarga nisbatan qabul qilinishiga olib keladigan ba’zi bir muhim omillar uning portativligi, foydalanuvchilarga qulay interfeysi va interaktivligidadir. An’anaviy o‘quv uslubining yagona o‘yinchisi qaysidir ma’noda bu til o'qituvchisi va uning ba’zi usullari, shu jumladan tezkor javob berish va to‘liq javob berish, barchasi o‘qituvchiga yo‘naltirilgan va an’anaviy til o‘rganish usullarining ikkalasida ham ijodkorlik izlari deyarli majud emas, faqat o‘qituvchi tomonidan yetkazilgan ta’limotlar va xabarlarni anglashdan iborat. Bugungi kunda tillarni o‘qitishning eng so‘nggi yondashuvi kommunikativ tillarni o‘qitish deb nomlanadi. Til o‘qitishda ushbu keng yangi yondashuv eLearning bilan o‘zaro bog‘liq bo‘lib, u o ‘z navbatida hozirgi kunda keng tarqalgan shaklda, ya’ni mobil ta’lim bilan ta’minlangan.

Bugungi kunda inson shunchaki bitta tugmani bosish orqali e-mail, audio yoki video orqali har qanday ma’lumotni uzatish yoki qabul qilish imkoniyatiga ega bo‘lmoqda [2]. Texnologiyalarning ta’limga ta’siri juda katta va bu ushbu sohada mobil ilovalar ishlab chiqarishga olib keladi. Bolalar va o‘smirlar endi o‘z smartfonlari va boshqa shu kabi elektron vositalardan ajralmas bo‘lib qolishmoqda. Ammo ta’lim uchun mobil ilovalarning kiritilishi foydali bo‘ldi. Endilikda o‘quvchi istalgan ma’lumotni istalgan joydan, barmoq uchida olishi mumkin. O‘qish, aslida, uzluksiz jarayon ва diqqat markazlari endi butunlay eLearning tizimiga o‘tdi. Smartfonlar ва turli xil xususiyatlarga yo‘naltirilgan o‘quv dasturlari yordamida o‘quvchilar o‘zlarining xohlagan narsalarini o‘rganishlari va har xil narsalarni tushunishga vaqt ajratishlari mumkin, chunki hamma narsa shunchaki bosish orqali amalga oshiriladi [3,4]. Bundan tashqari, mobil qurilmalar diqqatni jamlashda, tushunish va eslab qolish samaradorligini oshirishda yordam berishi orqali ta’lim jarayonida oldingi ta’lim usullariga nisbatan yaxshilanayotganligi qayd etilgan [5]. Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari vositalarining o‘quv jarayoniga kirib borishi an’anaviy o‘qitish usullaridan tashqari o‘qitishning yangi shakli bo‘lgan masofadan o‘qitishni yaratishda omil bo‘ldi. Masofaviy ta’limda tarbiyachi va o‘qituvchi maxsus yaratilgan o‘quv kurslari, nazorat shakllari, elektron aloqa va internetning boshqa texnologiyalaridan foydalangan holda bir-biri bilan uzluksiz aloqa o‘rnatadilar. Internet texnologiyasini qo‘llash asosida masofadan o‘qitish dunyo axborot ta’limi tarmog‘iga kirishni ta’minlaydi [6].

Til darslarida mobil qurilmalardan foydalanish, til o'rganuvchilarning ingliz tilini o'rganishidagi inqilobiy o'zgarishlarga olib keldi [7]. Mobil ta'lim - bu mobil qurilmalar yordamida amalga oshiriladigan ta'lim turi.

Dastlab uyali aloqa asosan mobil telefonlarning ta'limdagi roliga e'tiborni qaratgan bo'lsa, yigirma birinchi asrda mobil ta'lim til o'rganuvchilarning harakatlarini tahlil qilsh, yangidan-yangi metodikalarni qo'llashdan iborat bo'lib qoldi.

Smartfonlar va planshetlarda aloqa va multimediadan foydalanishni qo'llab-quvvatlaydigan turli xil o'rnatilgan funksiyalar mavjud. Ular talabalar uchun yozma yoki og'zaki bo'lishidan qat'iy nazar, til bilan ishlashning samarali usulini taklif qiladi. Global tarmoqga ulanganligi sababli, ular tengdoshlarning hamkorligini qo'llab-quvvatlaydilar va deyarli sinfga tashqaridan kelgan shaxslarni, shu jumladan yanada malakali ma'ruzachilarni jalb qilish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Matn va ommaviy axborot vositalaridan foydalanishni ba'zi bir ichki imkoniyatlarga quyidagilar kiradi:

- eslatma olish;
- suratga olish va tahrirlash;
- audio va videoni ijro etish, yozib olish va tahrirlash;
- elektron pochta;
- matnli xabarlar;
- veb-sahifalarni ko'rish.

Talabalar shaxsiy qurilmalarida allaqachon mavjud bo'lgan yoki bepul o'rnatiladigan dasturlarning turlariga quyidagilar kiradi:

- ijtimoiy tarmoqlarning Facebook va Twitter kabi mobil versiyalari;
- Skype yoki Google Hangouts kabi videokonferensiya aloqa xizmatlari;
- xabar almashish va multimodal sms dasturlari, shu jumladan Snapchat va Instagram;
- Penzu yoki Journey kabi shaxsiy jurnallari;
- YouTube yoki VLC media pleer kabi video-oqim pleerlari.

Ularning hech biri til o'rganish uchun ishlab chiqilmagan, ammo barchasi aniq til amaliyoti va ijtimoiy yo'naltirilgan ta'lim uchun potensialga ega. Talabalar tomonidan allaqachon qo'llanilgan dasturlar hayot va ta'lim bilan tanishish va birlashtirishning afzalliklarini taklif etadi.

O'quvchilar foydalanishi uchun ishlab chiqilmagan dasturlar va onlayn xizmatlar ham til va madaniyatni o'rganish uchun turli yo'llar bilan yordam berishi mumkin. Bunga transport (masalan, sayohatni rejalashtirish uchun onlayn poyezd jadvalidan foydalangan holda sinf ichidagi guruhlar), ko'ngil ochish (film yoki musiqiy sharhlarni muhokama qilish), xarid qilish

(kvartirani jihozlash) yoki ovqatlanish (onlayn menyu asosida restoran tanlash) kabi mavzular kirishi mumkin. Bunday tadbirlar kichik guruhlar ishiga yaxshi moslangan bo'lib, yaratilgan asarlar bilan Internetda bo'lishish imkoniyatini beradi.

Ushbu maqoladan xulosa qiliish mumkinki, mobil ta'lim sohasida aniq bir nazariya o'rnatilmaganligini, ammo kelajakda ushbu texnologiya kelajakdagi yangi avlod uchun rivojlanib borayotganini va ta'limda hamma narsa ushbu ko'chma texnologiyaning ta'sirida bo'lishini oydinlashmoqda. Bu bizning dunyomizni yashash uchun yaxshiroq joyga aylantirgan barcha fanlarning asosidir va yaqinda barcha an'anaviy usullar mobil telefonlar asosida ishlaydigan texnologiyalar bilan almashtirilishi mumkin. Avvalgi uslublarning izlari ta'lim dunyosida qolmaydi, chunki hozirgi kunda ularning roli pasayib borayotganini va asta-sekin yo'q bo'lib borayotganini ko'rib turibmiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Amit K., Soni. (2015). Choosing the right e-learning methods: factors and elements. https://elearningindustry.com/choosingright-elearning methods-factors- elements (accessed 24/05/2015).

2. Рахматов, Д., & Ахатов, А. Р. (2020). Кибер жиноятларни юзага келиш омиллари ва кибер этика: муаммо ва истиқболлар. Science and Education, 1(1), 227-234.

3. Adkins, S.S. (December 2008). "The US Market for Mobile Learning Products and Services: 2008-2013 Forecast and Analysis". Ambient Insight. p. 5. Retrieved June 8, 2009.

4. Rakhmatov Dilmurod, Akhatov A., & Rakhmatov D. (2020). Research on Effective Ways to Intelligence Quotient of Perception Through Mobile Games. The American Journal of Applied Sciences, 2(08), 89-95. Retrieved from https://usajournalshub.com/index.php/tajas/article/view/693

5. Kay, R. H., & Lauricella, S. (2011). Exploring the benefits and challenges of using laptop computers in higher education classrooms: A formative analysis. Canadian Journal of Learning and Technology, 37, 1–18.

6. Rakhmatov Dilmurod & Nomozova Elmira. (2020). The use of multimedia technologies in the educational system and teaching methodology: problems and prospects. International Journal of Discourse on Innovation, Integration and Education, 1(2), 28-32. Url: http://summusjournals.com/index.php/ijdiie/article/view/80

7. Рахматов Д.Р. (2020). Современные информационные технологии в системе образования: проблемы и перспективы. Актуальные проблемы инновационного

сотрудничества в повышении качества высшего образования, Международная научная онлайн конференция 27 мая 2020 года, Навои, 183- 186.

FIGMA DASTURI VA UNING IMKONIYATLARI

Ochilova Sojida Rayimberdi qizi
TATU Qarshi filiali assistenti
Shoniyozova Yulduz Qahramon qizi
TATU Qarshi filiali 4-bosqich talabasi

Annotatsiya: Figma dasturi haqida umumiy ma'lumot keltirilgan. Bu dastur asosida Android va iOS uchun mobil ilovalarning prototiplarini ishlash chiqishdagi qulayliklari va afzalliklari yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Figma, prototip, mobil ilova, Android, iOS.

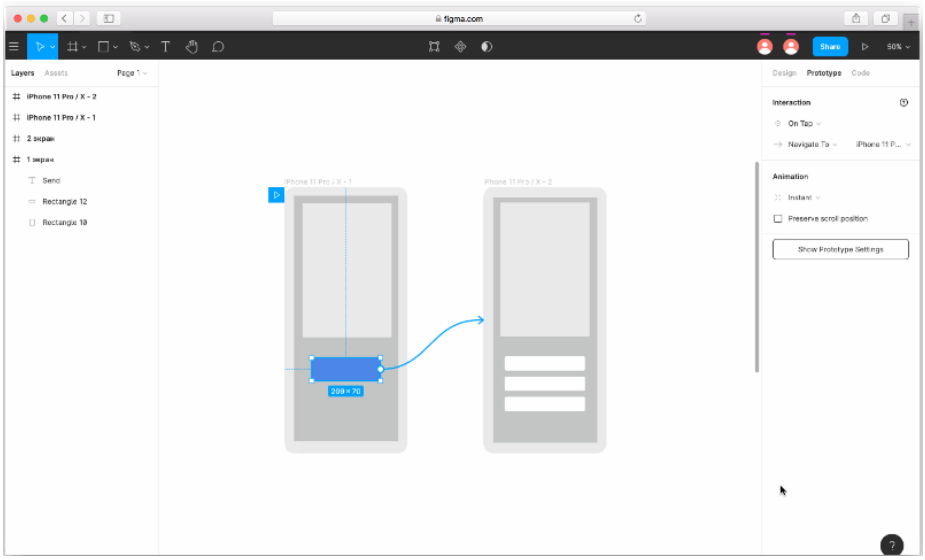
Аннотация: Общие сведения о программе Figma. На основе этого приложения выделены удобство и преимущества разработки прототипов мобильных приложений для Android и iOS.

Ключевые слова: Figma, прототип, мобильное приложение, Android, iOS.

Abstract: General information about the program Figma. Based on this application, the convenience and advantages of developing prototypes of mobile applications for Android and iOS are highlighted.

Keywords: Figma, prototype, mobile app, Android, iOS.

Figma - vektor grafik muharriri va prototiplash vositasi bo'lib, u asosan web-ga asoslangan bo'lib, macOS va Windows uchun ish stoli ilovalari tomonidan yoqilgan qo'shimcha oflayn funksiyalarga ega. Android va iOS uchun Figma mobil ilovasi real vaqtda mobil qurilmalarda Figma prototiplarini ko'rish va ular bilan ishlash imkonini beradi. Figma xususiyatlari to'plami foydalanuvchi interfeysi va foydalanuvchi tajribasini loyihalashda foydalanishga qaratilgan bo'lib, real vaqtda hamkorlikka urg'u beradi[1]. Mustaqil MacOS ilovasi sifatida ishlaydigan Sketchdan farqli o'laroq, Figma butunlay brauzerga asoslangan va shuning uchun nafaqat Mac kompyuterlarida, balki Windows yoki Linux bilan ishlaydigan shaxsiy kompyuterlarda va hatto Chromebooklarda ham ishlaydi. Shuningdek, u web-APIni taklif qiladi va u bepul.

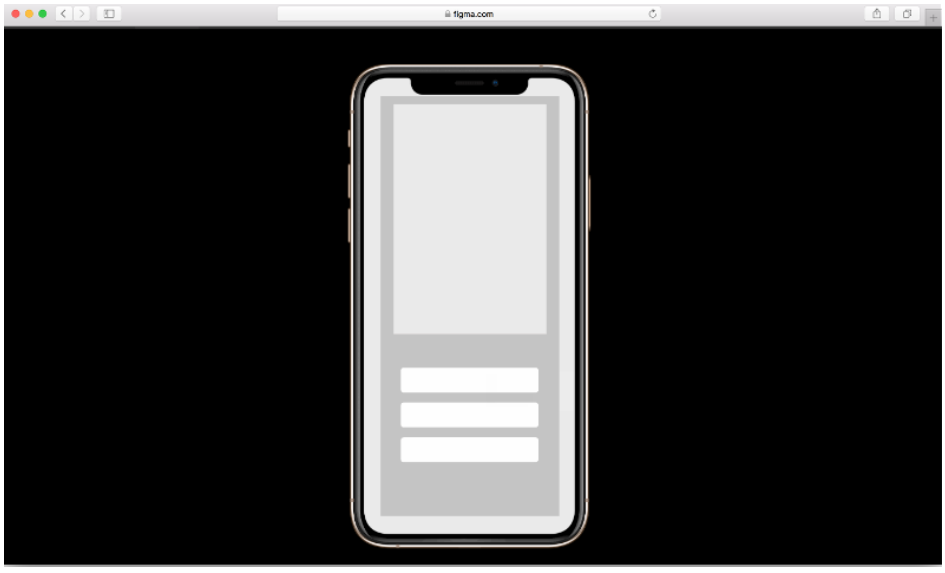
1-rasm. Figmadagi ilovaning prototipi.

Figmaning yana bir katta afzalligi shundaki, u bir xil faylda real vaqtda ishlash imkonini beradi. Sketch va Photoshop kabi an'anaviy "oflayn" ilovalardan foydalanganda, agar dizaynerlar o'z ishlarini baham ko'rishni xohlasalar, odatda uni rasm fayliga eksport qilishlari kerak, keyin uni elektron pochta yoki tezkor xabar orqali yuborishlari kerak [2].

Figma-da interfeys elementlarini chizish, sayt va ilovaning interfaol prototipini, illyustratsiyalar, vektor grafikalarini yaratish mumkin. Ko'pgina dizaynerlar unda sayt maketlarini yaratadilar.[3]

Prototip - bu sayt yoki dasturning modeli. Bu mijozga odamlar mahsulotdan qanday foydalanishini baholashni osonlashtiradi. Web-sayt prototipini yaratish uchun dizayner ekranlarni chizadi va ular o'rtasida havolalar yaratadi.

Figma-da darhol mijozga dizayn smartfon, planshet va boshqa qurilmalar ekranida qanday ko'rinishini ko'rsatishingiz mumkin.

2-rasm. Ilova prototipining mobil qurilmadagi ko’rinish.

Elementlar interfeysi mahsulotning tashqi ko'rinishidir. Figma-da tugmalar, piktogrammalar, fikr-mulohazalar shakllarini yaratish va effektlarni o'rnatish mumkin: bosiladigan tugmalar yaratish, ro'yxatlarni kengaytirish, bloklar va qalqib chiquvchi oynalar uchun animatsiyalar yaratish mumkin.

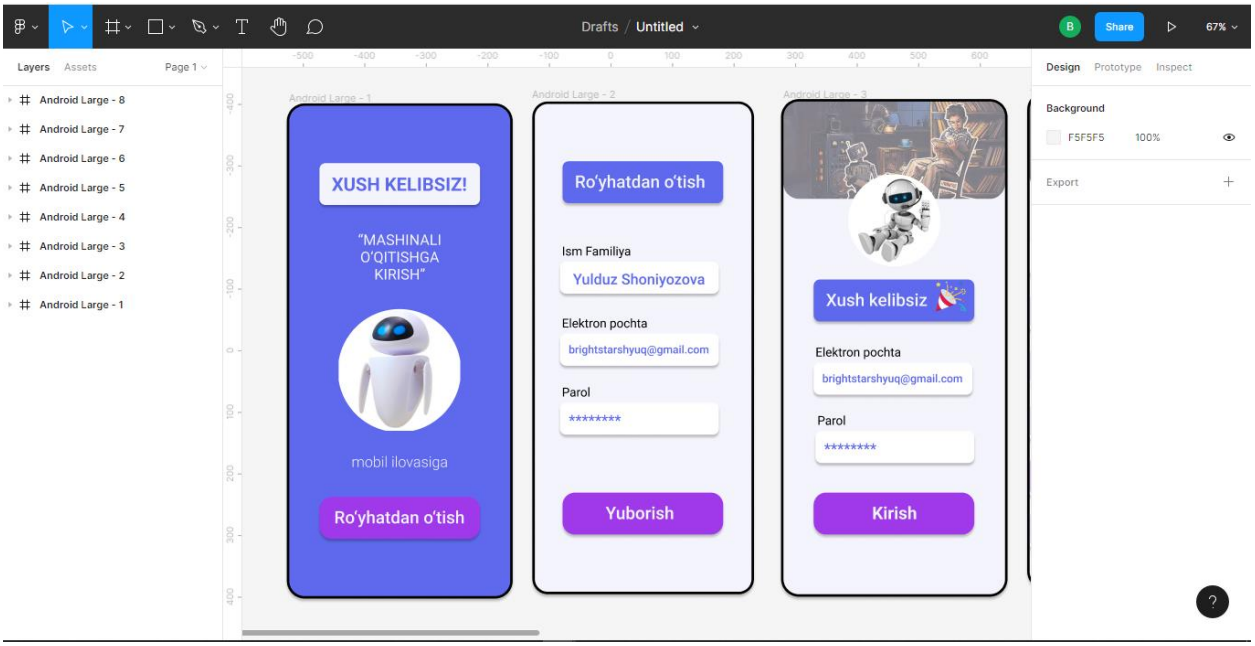
Figma-da yaratilgan interfeyslar va prototiplarga misollar:

- ❖ Figma iOS UI to'plami mobil ilova interfeysi.
- ❖ Tesla Model 3 boshqaruv panelining prototipi va uning interfeys elementlari.

Figma vektor ob'ektlari bilan ishlash uchun asosiy vositalarga ega, u dizaynlarni SVG formatiga eksport qilish, Adobe Illustrator yoki Sketch muharriridan vektor obyektlarini import qilish imkonini beradi. Uning boshqa xizmatlaridan foydalanish uchun shablonlar bo'limiga murojaat etish mumkin.

Tadbirkorlar, SMM va loyiha menejerlari diagramamlar yordamida Figma-da loyihalarni amalga oshirishlari, Facebook uchun shablonlar bilan reklama yaratishlari mumkin.

Figma butun jamoa bo'lib, dizayn ustida ishlash uchun yagona muhit yaratdi. Bu uning boshqa grafik muharrirlardan asosiy ustunligidir. Endi ishlab chiquvchi har doim so'nggi tartib o'zgarishlaridan xabardor bo'ladi, menejer real vaqt rejimida loyiha bilan nima sodir bo'layotganini ko'radi va mijoz dizayn bo'yicha sharhlarni to'g'ridan-to'g'ri Figma-da qoldirish imkoniyatiga ega.

3-rasm. Figma dasturida Android uchun mobil ilova prototipi.

Figma-ni tanlashning uchta sababi:

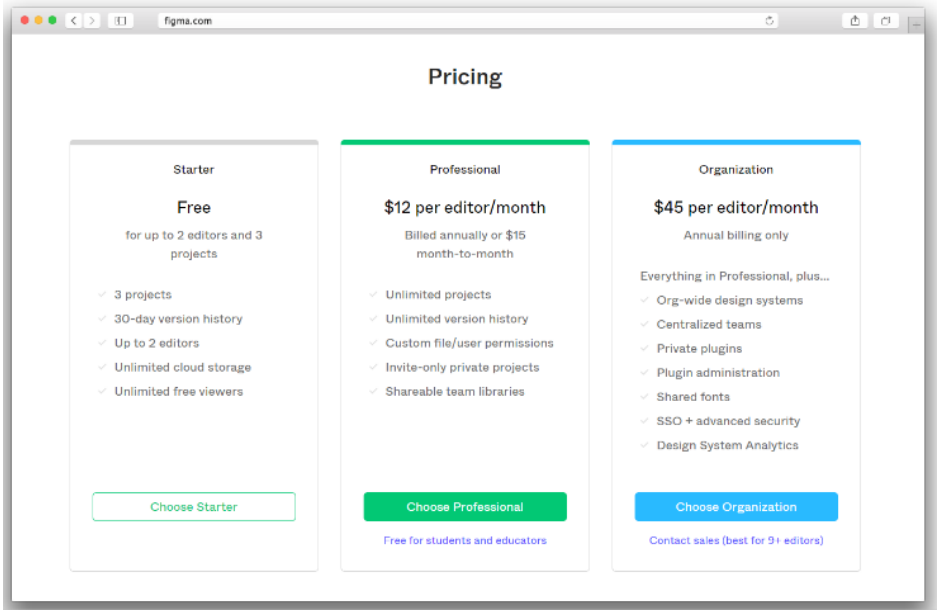
Kross-platforma. Xizmatda brauzerdan, istalgan qurilmadan va istalgan operatsion tizimda ishlash mumkin. Dizaynga mos keladigan qo'shimcha ilovalarni yuklab olish shart emas.

Bulut xizmati. Figma - bu onlayn muharrir, shuning uchun ish natijalari bulutda saqlanadi, ular barcha jamoa a'zolariga ko'rinadi. Istalgan vaqtda boshqa jamoa a’zosi kiritgan o'zgarishlarni ko'rish va kerak bo'lganda zaxira nusxasini tiklash mumkin.

Qayta aloqa. Figma-dagi tartib uchun ishtirokchilar sharh qoldirishlari va hamkasblaridan fikr-mulohazalarni olishlari mumkin. Tasdiqlash tezroq bo'ladi va yozishmalar tarixi pochtada yo'qolmaydi.

Bepul rejada uchta loyiha ustida ishlash mumkin. Agar unga "muharrir" huquqini berilsa, foydalanuvchi bilan birga bir kishi faylga o'zgartirishlar kiritishi mumkin. Faylni istalgan foydalanuvchi soniga ko'rsatish mumkin. Bepul rejada tartib versiyasi tarixi 30 kun davomida saqlanadi.

Professional reja jamoaga cheksiz miqdordagi loyihalar ustida ishlash, o'zgarishlar tarixini cheksiz saqlash va jamoaning elementlar kutubxonasidan foydalanish imkonini beradi. Bir muharrir uchun oyiga $12 turadi. O'qituvchilar va talabalarga ikki yil davomida bepul beriladi.

4-rasm. Figmadan foydalanish ta’riflari.

Yirik tashkilotlar uchun obuna har bir muharrir uchun oyiga 45 dollar turadi.

Figmada mavjud cheklovlar. Tilda dizaynerlari Figma-da ishlashni yaxshi ko'radilar. Ular undagi maketlar, rasmlar va PNG fayllar kutubxonasini yaratdilar, ulardan jamoaning har bir a'zosi manba fayllarini yo'qotishdan qo'rqmasdan masofadan turib foydalanishi mumkin. Xizmatning afzalliklariga qaramay, Figma bir qator cheklovlarga ega:

✓ Qayta ishga tushirmasdan mahalliy shriftni o'rnatish mumkin emas. Figma-da qo'shimcha shriftni qo'llash uchun uni kompyuterga yuklab olishning o'zi yetarli emas. Bunda ishni to'xtatib, xizmatni qayta ishga tushirish kerak.

- ✓ Noto'g'ri fayl eksporti. PNG, JPG va SVG fayllarni nusxalashda Figma tasvirga bir nechta chiziqli piksel qo'shishi va chiziqli rasmlarni buzishi mumkin.
- ✓ Nusxa ko'chirish himoyasi yo'q. Bepul Starter rejasida siz faylni nusxalashdan himoya qila ololmaydi, vijdonsiz mijoz uni "Dublicate to Your Draft" orqali tahrirlash uchun saqlashi va tartibdan foydalanishi mumkin.
- ✓ Internetsiz ishlay olmaydi. Figma Google Docs-ga o'xshaydi: samolyotda yoki Internetsiz mamlakatda tartibdagi o'zgarishlarni saqlay olmaydi. Onlayn bo'lganda Figma uni yangilaydi. Klaviatura yorliqlarini o'zgartirib bo'lmaydi.
- ✓ Berilgan tezkor tugmalarga ko'nikish kerak bo'ladi. Yoki Autohotkey plaginini yuklab olish va Figma-ni foydalanuvchi o'zi uchun sozlashi mumkin.
- ✓ Rus tilidagi versiyasi yo'q. Rus tilida foydalanuvchi Figma-ni topa olmaydi, bu ingliz tilidagi xizmatdir. Agar foydalanuvchi ilgari biron bir grafik muharrir bilan ishlagan bo'lsa yoki ko'rsatmalarni o'qib chiqsa, hech qanday muammo bo'lmaydi.

Ishlab chiqish jarayonining bir qismi sifatida mobil ilovalarni yaratishda mobil foydalanuvchi interfeysi (UI) dizayni ham muhim ahamiyatga ega[4]. Mobil UI cheklovlar, kontekstlar, ekran, kiritish va harakatchanlikni dizayn konturlari sifatida ko'rib chiqadi. Foydalanuvchi ko'pincha o'z qurilmasi bilan o'zaro aloqada bo'ladi va interfeys ham apparat, ham dasturiy ta'minot komponentlarini o'z ichiga oladi. Foydalanuvchi kiritish foydalanuvchilarga tizimni boshqarish imkonini beradi va qurilmaning chiqishi tizimga foydalanuvchilarning manipulyatsiyasi oqibatlarini ko'rsatishga imkon beradi. Mobil UI dizayn cheklovlari cheklangan e'tibor va shakl omillarini o'z ichiga oladi, masalan, mobil qurilmaning foydalanuvchi uchun ekran o'lchami. Mobil UI kontekstlari foydalanuvchi faoliyatidan, masalan, joylashuv va rejalashtirish kabi signal belgilarini mobil ilova ichidagi foydalanuvchi o'zaro aloqalarida ko'rsatish mumkin. Umuman olganda, mobil UI dizaynining maqsadi, asosan, tushunarli, foydalanuvchilarga qulay interfeysdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Gonzalez, Robbie (July 25, 2017). "Figma Wants Designers to Collaborate Google-Docs Style". WIRED. WIRED. Archived from the original on October 20, 2020. Retrieved June 1, 2020.
2. "YANGI O'ZBEKISTONNING UMIDLI YOSHLARI" 1(4)-SON 2022-YIL 28-MAY S.R.Ochilova, Y.Q.Shoniyozova MOBIL ILOVALARNI ISHLAB CHIQISHDA QO'LLANILADIGAN DASTURIY VOSITALAR. 130 bet
3. https://tilda.education/articles-figma

4. "Mobile Application Development". Amazon Web Services, Inc.

TEXNOLOGIK RIVOJLANISHNING EKOLOGIYAGA TA'SIRI

Musayeva Dilshoda Abdirahim qizi
Namangan davlat universiteti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada globallashuv davrida mamlakatimizda sodir bo'layotgan texnologik rivojlanish va bu rivojlanishning ekologik muhitga ko'rsatayotgan ta'siri, yurtimizdagi ekologik muhitni yaxshilash uchun qanday chora tadbirlar ko'rilayotgani va kelajakda qanday choralar hamda yangi innovatsion g'oyalar ishlab chiqishimiz kerakligi to'g'risida fikr yurutilgan.

Kalit so'zlar: Ekologiya, transport, ishlab chiqarish, yashil shahar.

Agar chang va g'ubor bo'lmaganda edi, inson ming yil yashar edi.
Abu Ali Ibn Sino

Barchamizga sir emaski, XXI asr yuksak rivojlanayotgan texnologiyalar asri hisoblanadi. O'tgan atigi yigirma ikki yil mobaynida butun dunyo tasavvur qilib bo'lmas darajada tez va samarali rivojlanib bormoqda. Nafaqat mamlakatimizda, balki butun dunyoda ilm-fan, tibbiyot, sport, texnika-texnologiya, madaniyat, ishlab chiqarish, xizmat ko'rsatish va shu kabi ko'plab sohalarga berilayotgan ishonch va imkoniyatlar, albatta, taqsinga sazovordir. Yuqorida keltirilgan sohalarning barchasini bir-biri bilan chanbarchas bog'liq holda olib borilsagina, mamlakat o'z taraqqiyot yo'lida ilg'or harakat qilishi mumkin. Ayniqsa, texnika-texnologiyadan har sohada foydalanish vaqtning va harajatlarning tejalishiga, ishdagi xavf-xatar va riskining kamayishiga, inson omilining kamayishiga, aniqlik va sifatning oshishiga, qulay sharoit va imkoniyatlar yaralishiga sabab bo'ladi.

Yurtimizda ham globallashuv jarayonida bir lahza ham rivojlanishdan ortda qolmaslik maqsadida barcha rejali ishlar olib borilmoqda. Texnika-texnologiyalarga berilayotgan imoniyatlar esa bu maqsad yo'lida madatkor bo'lmoqda. Birgina logistika sohasini rivojlantirish uchun yurtimizga ko'plab avtobus, tez yurar poezdlar, samalyot va tramvaylar olib kelinmoqda. Shuningdek, yengil avtomobillar ishlab chiqarish sohasi jadal rivojlanmoqda. Bundan tashqari, ekspertbop mahsulotlar ishlab chiqarish maqsadida ishlab chiqarish korxona va firmalari jahon standartlari asosida tayyorlangan zamonaviy texnologiyalar bilan ta'minlanmoqda.

Rivojlanishning bu yo'li, albatta, yaxshi. Ammo tanganing ham ikkinchi tomoni bo'lgani kabi bu kabi texnika-texnologiyalarning ham o'ziga yarasha ziyon tomonlari mavjud.

Biz maqtayotgan texnika-texnologiyalar ishlash jarayonida o'zidan zaxarli xidlar, modda va bug'lar chiqaradi. Bu kabi zaxarli tutunlar atrof-muhitga, ekologiyaga zarar keltirib, toza havoning ifloslanishiga sabab bo'lmoqda. Ayniqsa, shahar joylarida tashish transportlari, ishlab chiqarish korxona va zavodlaridan chiqayotgan zaharli moddalar sog'lom hayot uchun sun'iy to'siq bo'lib xizmat qilmoqda. Ko'p qavatli va zamonaviy jihozlangan uylarga o'rnatilgan havo sovutgichlardan chiqayotgan freon gazlari azon qatlamining yemirilishiga sabab bo'lmoqda. Barchamizga ma'lumki, azon qatlami insoniyat uchun berilgan buyuk ne'matlardan biri bo'lib, u quyoshdan tarqalayotgan ultra binafsha nurlarining juda katta qismini o'zida ushlab qolib, bizga ko'rsatishi mumkin bo'lgan zararlarini yuqori darajada kamaytirmoqda. Bundan tashqari azon qatlami yozni haddan ziyod issiq bo'lib ketmasligini, qishni esa juda qattiq sovub ketmasligini ta'minlab beradi. Shunday ekan biz o'zimiz bilmagan holda o'zimizga dushman bo'lib qolmayapmizmikan?

Ekologiyaga bo'layotgan bunday salbiy ta'sirlarni kamaytirish maqsadida mamlakatimizda ijobiy ishlar olib borilayotganini ham ta'kidlab o'tishimiz lozim. Texnologiyalar chiqarayotgan korbonat angidiridni kamaytirish, qaysidir ma'noda uni kislorod bilan almashtirish maqsadida yashil shahar shiori ostida shahar joylarida ham manzarali daraxt ko'chatlari o'tqazish, bir-biridan chiroyli rang-barang gullar ekish an'ana tusini olmoqda. Mana masalan, yaqindagina Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev tomonidan e'lon qilingan "Yashil makon" loyihasi doirasida yiliga 200 mln tup daraxt va buta ko'chatlarini ekish rejalashtirilgan. "Yuksalish" umummilliy harakati O'zbekistonda daraxt sonini oshirishga qaratilgan shu kabi tashabbuslarni qo'llab-quvvatlaydi. Shu maqsadda respublikamizning 6 ta hududida "Bir million daraxt" aksiyasini o'tkazmoqda. Daraxtlar faqatgina havodagi zaharli karbonat angidiridni yutib, o'rniga kislorod ishlab chiqaribgina qolmay, yozning issiq kunlarida soyabon vazifasini o'taydi hamda atrof-muhitni shovqinlardan himoya qiladi.

Ma'lumotlarga ko'ra, hozirgi kunda dunyo bo'yicha 3 trln atrofida daraxt mavjud. Biroq har bir daqiqada ularning 27 ta futbol maydoniga teng qismi kesilmoqda.

"Atmosfera havosini muhofaza qilishning asosiy yo'nalishi shahar va aholi yashaydigan punktlarda atmosfera havosining sifatini yaxshilash, keyinchalik sanitar gigienik qoidalarga rioya qilish, buning uchun Respublikamizning barcha hududlarida chiqindilarni kamaytirish, kam chiqindili texnologiyalarni yaratish, chang to'plovchi va tozalovchi yangi qurilmalarni yaratish va ularning ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, esirgan qurulmalarni yaxshilash bilan almashtirish va boshqalar."[1]

Kelasi yillar davomida mamlakatimiz aholisining salomatligini yaxshilash hamda ekologiyaga ijobiy ta'sir ko'rsatish maqsadida respublika miqyosida haftaning bir kunini transport vositalaridan vos kechgan holda piyoda yurish kuni etib belgilash mushtarak maqsadimiz yo'lida yaxshi bir qadam bo'lib xizmat qiladi. Shu yurt farzandi ekanmiz barchamiz bir yoqadan bosh chiqarib, sog'lom hayot sari an'anaviy ishlarni davom ettirishimiz, bizgacha asrab kelingan dunyoni kelasi avlodga ham yetkazishimiz barchamzning burchimizdir.

Foydalanilgan adabiyotlar va internet ma'lumotlari:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi
2. Tursunov H.T – "Ekologiya. 2006-y.
3. [1] I.Ayubova – "Atrof-muhit sifat analizi va monitorngi". 2016-y.
4. P.Sultonov – "Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish asoslari". 2016-y.

Internet ma'lumotalari:

1. www.wikipedia.uz
2. www.eco.uz

PNEVMOTRANSPORT QURILMASINING TUZILISHINI TAKOMILLASHTIRISH ORQALI HAVO SARFINI STABILLASHTIRISH VA QO'SHMCHA TOZLASH ISHLARINI TASHKIL QILISH

Abdukarimov Tolibxon Tohirxon o'g'li
Namangan muhandislik texnologiya instuti
Tabiiy tolalarni dastlabki ishlash
texnologiyasi yo'nalishi talabasi
Tolibxontolibxon00@gmail.com
Axmadjonova Gulshoda Adixamjon qizi
Namangan muhandislik texnologiya instuti
Tabiiy tolalarni dastlabki ishlash texnologiyasi
yo'nalishi talabasi

Annotatsiya **.** Ushbu maqolada pnevmotransport qurilmasining tuzilishini takomillashtirish orqali havo sarfini stabillashtirish va qo'shmcha tozlash ishlarini tashkil qilish haqida ilmiy-texnik fikrlar ilgari suriladi.

Аннотация. В данной статье описана работа по стабилизации воздушного потоко и дополнительной очистики путем конструкции пневмотранспортного устройства. Выдвигаются научно-технические идеи об организации.

Annotation. is an article in this article, scientific and technical opinion on the organization of air consumption and purity of air consumption and automaticance work through improving the structure of the pneeeudancan transport plant.

Kalit so‘zlar – Paxta, kolosnik panjara, xom ashyo, mexanizatsiyalash, vintli konveyerlar, elevatorlar, ventilyator, tola, momiq.

Mamlakatimizda paxtachilik tarmog’ini rivojlantirish, paxta tozalash korxonalarini modernizatsiyalash va texnik qayta jihozlash, ishlab chiqarish va paxta xom ashyosini qayta ishlash rentabelligini, shuningdek, ishlab chiqariladigan mahsulotlarning raqobatbardoshliligini oshirish bo’yicha kompleks chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda .

Shu bilan birga, mazkur sohadagi ishlarning haqiqiy ahvoli ishlab chiqarish jarayonlarini tezkor yangilash va modernizatsiya qilish, ilg’or texnologiyalar va korporativ boshqaruvning zamonaviy uslublarini joriy etish, umuman tarmoqning jadal rivojlanishiga to’siq bo’layotgan tizimli muammo va kamchiliklar mavjudligidan dalolat beradi.

Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyevning 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-sonli Farmonida belgilangan O’zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustivor yo’nalishi bo’yicha Harakatlar strategiyasida milliy iqtisodiyotning mutanosibligi va barqarorligini ta’minlash, uning tarkibida sanoat, xizmat ko’rsatish sohasi, kichik biznes va hususiy tadbirkorlikning ulushini ko’paytirish, ishlab chiqarishni modernizasiya qilish, texnik va texnologik jihatdan yangilash kabi vazifalar qo’yilgan. Bu ustivor yo’nalishlarda belgilangan vazifalarni bajarishda albatta, to’qimachilik va yengil sanoat korxonalari ishchi-xodimlari, soha olimlari ham jonbozlik ko’rsatishlari zarur.

Paxtani tayyorlash, uni saqlash, uzluksiz texnologik jarayonlar, xom ashyo va tayyor maxsulotni sexlar, zavod ichida bir joydan ikkinchi joyga ko'chirish, ortish va ko’p mexnat talab qiladigan ishlarni mexanizatsiyalovchi maxsus qurilma yordamida amalga oshiriladi.

Og’ir va ko’p mexnat talab qiladigan ishlarni mexanizatsiyalash vositalari ikki guruxga bo’linadi:

• asosiy va yordamchi tsexlarda uzluksiz texnologik jarayoni ta’minlovchi vositalar, ya’ni paxtani qayta ishlashga uzatish, chigitni, paxta tolasini, lintni bir texnologik jarayondan ikkinchisiga uzatish, xom ashyo va maxsulotni texnologik mashinalarga taqsimlash va ulardan olib ketish;

• xom ashyoni tayyorlash punktlariga keltirish, ularni omborxona va xirmon maydonlariga joylashtirish, tola va lint toylarini transportirovka qilish, chigitni ortish maydonchasiga keltirish

xamda tayyor maxsulotlarni temir yul vagonlariga yoki boshka turdagi transportlarga ortish vositalari, xom ashyo va tayyor maxsulotni saqlash uchuy kerakli vositalar.

Aslida ko'p mexnat talab qiladigan ishlarni mexanizatsiyalash xar xil ko'rinishdagi transport qurilmalari yordamida bajariladi. Ular paxtani jamoat xo'jaliklar dalasidan tayyorlash punktlariga keltirish va uni punkt maydonida bir joydan ikkinchi joyga ko'chirishni ta'minlovchi pnevmatik, mexanik (lentali konveyer, vintli konveyerlar, elevatorlar) va avtotraktorli transport vositalariga bo'linadi.

Фойдаланилган адабиётлар рўйҳати

1. Махаметов Т.Д. Исследование процессов, установления режимов и изыскание оптимальных форм размеров рабочих элементов линейных камнеуловителей. Диссертация кандидата технических наук – Ташкент, 1972.
2. Кобилжанов К.М. Иследование работы и выбор рациональной конструкции уловителя тяжёлых примесей для хлопковой промышленности. Диссертация кандидата технических наук. Ташкент, 1960.
3. Хасанов М.Р. Повышение эффективности технологической надёжности элементов пневмотранспортных сичтем хлопка. Диссертация кандидата технических наук. Ташкент, 1989.
4. Мурадов Р., Саримсаков О.Ш. Уловитель тяжёлых примесей из хлопка-сырца. Тошкент УзНТИ, информационый листок № 640, 1988.

UYALI TELEFONLARNING INSON SALOMATLIGIGA SALBIY TA'SIRLARI

Mamajanov Muxtorjon
NamDU Fiziologiya kafedrasi dotsent v/b.,
Madaminova Muslima
NamDU biologiya yo`nalishi 3-kurs talabasi

Annotatsiya: ushbu maqolada uyali aloqa vositalari va zamonaviy gadjetlarning insonlar salomatligiga, psixologiyasiga ta'siri hamda qanday tarzda ta'sir ko'rsatishi borasida o'tkazilgan tadqiqotlar va ularning natijalari, ular keltirib chiqarishi mumkin bo'lgan kasalliklar haqida bayon etilgan.

Kalit so'zlar: mobil telefonlar, assimetriya, WhatsAppitis, tendonit, matnbo'yin, miya shishi, bakteriyalar, radioto'lqinlar, elektromagnit nurlanish, autistik xususiyat, eshituv xotirasini tekshirish, RF-EMR, kanserogen, hayoliy tebranish.

KIRISH

Bugungi kunda mobil telefondan foydalanmaydigan odamni tasavvur qilishning iloji yo'q. Uyali telefon bu bugungi kunda deyarli hamma: bolalar, o'spirinlar, kattalar va qariyalarda mavjud bo'lgan aloqa vositasidir. Uyali telefon tashqi dunyo bilan aloqa vositasidir. Ammo shu orqali bir necha soniya ichida ham siz butun umr davolanadigan kasalliklarga duchor bo'lishingiz mumkin. Shuning uchun har bir inson uyali telefonning inson salomatligi va hayotiga ijobiy va salbiy ta'sirini bilishi, telefondan qanday qilib to'g'ri foydalanishni va qaysi vaqt oralig'ida foydalanishni bilishi kerak.

Birlashgan Millatlar Tashkilotining Savdo va taraqqiyot bo'yicha konferentsiyasi (UNCTAD) tomonidan o'tkazilgan tadqiqotga ko'ra, Saudiya Arabistoni uyali aloqa foydalanuvchilarining ulushi yuqori bo'lgan ko'rfaz mintaqasi mamlakatlari orasida birinchi o'rinda turadi. Ko'rfazdagi mamlakatlarda Ummon ikkinchi, Quvayt va BAA uchinchi o'rinni egallaydi. Dunyo miqyosida milliardlab odamlar mobil telefonlardan foydalanganliklari sababli, sog'liqqa salbiy ta'sir ko'rsatadigan holatlarning ozgina ko'payishi uzoq vaqt davomida sog'liqqa salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Kuniga uyali telefon qo'ng'iroqlari sonidan tashqari, har bir qo'ng'iroqning davomiyligi va odamlarning ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish vaqti sog'liq bilan bog'liq xavfni oshiradigan muhim omillardir.

"Smartfon paydo bo'lishi bilan giyohvandlikning yangi dinamikasi paydo bo'ldi", deydi germaniyalik narkomaniya tadqiqotchisi Bert te Uayldt. O'ylab ko'raylikchi telefon bizga xizmat qilayaptimi yoki biz telefongami?! Telefon bizning ehtiyojlarimizni qondiryaptimi yoki biz telefon uchun zarur ehtiyojlarni qondiryapmizmi?! Telefonsiz o'zimizni qancha vaqt tasavvur qila olamiz?! Keling quyida mobil telefonlarimizning bizga qay darajada ta'sir etishi haqida o'ylab ko'raylik.

KO'RISHGA TA'SIR QILISH

O'tkazilgan so'rovnomalar shuni ko'rsatadiki, foydalanuvchi o'rtacha har 6 daqiqada bir marta smartfon ekraniga qaraydi va bu ko'rsatkich yil sayin ortib bormoqda. Shifokorlarning ta'kidlashicha, bitta kichik narsada (smartfon, planshet) uzoq vaqt konsentratsiya qilish ko'zning charchashiga olib keladi va kelajakda bu yanada jiddiy muammolarning rivojlanishini kuchaytirishi mumkin. Ekran o'lchamlari qanchalik kichik bo'lsa, shrift shunchalik kichik bo'lsa, ko'zlarga yuk katta bo'ladi. Displey o'lchamlari kichik bo'lgan smartfonlardan uzoq vaqt foydalanish, ayniqsa o'qish paytida, kattalar va bolalarning ko'rish qobiliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Smartfonlar chiqaradigan ko'k nur ko'zning to'r pardasiga zarar etkazishi va hatto ko'rlikka olib kelishi mumkin. Germaniya Federal xavfsizlik va mehnatni muhofaza qilish institutidan liljana Udovichich xuddi shunday xulosaga keladi. Uning so'zlariga ko'ra, ko'k nur zararli ta'sirga ega deb taxmin qilgan, ba'zi tadqiqotlar uchun kalamushlar juda yuqori yorug'lik intensivligiga ega ya'ni - 30000 lyuksgacha. "Menimcha, bu juda yuqori, chunki oddiy ofis sharoitida biz ko'z uchun yorug'likni o'lchasak 250 lyuks », - deydi Udovichich.

«Scientific Reports» jurnalidagi maqolada AQShning Toledo universiteti jamoasi smartfonlar va kompyuterlarning displey nuridagi ko'k komponent ko'rlikka olib kelishi mumkinligini aniqlamoqchi bo'lgani va tadqiqotchilarning fikriga ko'ra, qisqa to'lqinli yorug'lik ko'zning nurga sezgir hujayralarida toksik molekulalarni ishlab chiqarishi aniqlangani haqidagi ma'lumotlar berilgan. 22 dan 40 yoshgacha bo'lgan ikki britaniyalik ayol bir xil odat tufayli bir necha oy davomida vaqtincha ko'rlikka duchor bo'lganligi aytiladi. Ikkalasi ham tunda faqat bitta ko'z bilan karavotda smartfonlarini tekshirar, ikkinchisi esa yostiq bilan yopilgan edi. Yorug'likdagi bu farq assimetriya va ko'rish qobiliyatini yo'qolishiga olib keldi, deb xabar bergan Britaniyaning Daily Independent nashri. Ushbu muammoni oldini olish uchun ekranni ikki ko'z bilan ko'rishni unutmang. Lekin televizorlar, noutbuklar, telefonlar, planshetlar yoki o'yinchoqlarga o'rnatilgan LED displeylarining yorug'lik intensivligi Protection da ishlatilgan maksimal intensivlikning o'n foizidan kamini tashkil etadi. Boshqacha qilib aytganda, odatdagi foydalanish bilan ko'zga hech qanday xavf tug'dirmaydi.

Agar kechqurun uhlash uchun smartfonga uzoq vaqt qarasak, uxlash yana ham qiyinroq kechadi. Odatda esa uyqudan oldin uyali telefondan ko'proq foydalanamiz. Masalan, do'stlar bilan ijtimoiy tarmoqdagi xabarlarini tekshiramiz, xabarlarni o'qiymiz va suhbatlashamiz. Olimlar bunday qilmaslikni maslahat berishadi. Chunki smartfon displeyi yorug'idagi ko'k nur ko'zga jiddiy zarar etkazmasa ham, u uyquni buzadi. Chunki:"Uyqu uchun zarur bo'lgan melatonin gormoni ajralishi isbotlangan", deydi Udovichich. Va bu muammo: melatonin bizni kechqurun charchatadi, odatda bu gormon qorong'ida ajralib chiqadi. Ammo Udovichich mobil telefonisiz qolishni istamagan va doimiy yaxshi uxlashni xohlaydigan har bir insonga maslahat beradi: "Smartfonning tungi rejimini yoqish tavsiya etiladi". Ba'zi qurilmalar ko'k nurning ulushini kamaytirish va shu tariqa melatonin chiqishiga xavf tug'dirmaslik imkoniyatini taqdim etadi.

ESHITISH QOBILIYATIGA TA'SIRI

Doimiy shovqin bizning quloqlarimizga qanday ta'sir qiladi? Bizdagi ushbu ma’lumotlar smartfonlarning o'zi haqida emas, balki eshitish vositasi bilan audiolarni tinglash haqida. Audio

eshitish vositasining faol foydalanuvchilarini metroda, ko'chada, kafeda ko'plab topishimiz mumkin. Shunisi e'tiborga loyiqki, metro va avtobusdan foydalanadigan odamlar tashqi shovqinlar tufayli ovozni maksimal darajada yoqishadi, bu usul esa biz uchun juda xavflidir. Eshitishning buzilishi ichki quloqdagi soch hujayralari vayron bo'lganda paydo bo'ladi. Ovozni idrok etish uchun bizning quloqlarimiz avvalo ovozni qabul qilib, ichki quloqqa uzatadi. Koklea ichidagi soch hujayralariga tovush ta'sir qiladi va o'z navbatida stimulyatorni eshitish asab tolasiga o'tkazadi. Ovoz qanchalik baland bo'lsa, soch hujayralariga beriladigan tovush bosimi shunchalik yuqori bo'ladi. 50 dB atrofida shovqin darajasining pastidan normalgacha, bizning soch hujayralarimizda hech qanday o‘zgarish bo'lmaydi - ular barqaror bo'lib, tik turishadi. Doimiy shovqin yoki juda baland musiqa bilan hujayralar bir-biriga yaqinlashadi, bir-biriga yopishadi, ammo biroz tanaffusdan keyin qayta tiklanishi mumkin. Juda baland tovushlar qaytarib bo'lmaydigan zarar etkazadi. Eng yomon holatda, sezgi hujayralari ishlamay qoladi yoki uzilib qoladi va akustik signallarni esa miyaga to'g'ri yetkazib bo'lmaydi. Ichki qulog'imizdagi soch hujayralari endi o'smay qoladi. Bu degani, oxir-oqibat, eshitishning jiddiy zararini to'xtatish mumkin emas. Agar siz eshitish qobiliyati haddan tashqari ta'sir qilish natijasida zarar ko'rishi mumkin bo'lgan odamlar guruhiga mansub bo'lsangiz, har qanday holatda eshitish uskunalarini himoyalash vositasini ishlating, juda baland tarzda musiqa tinglamang.

SMARTFONLARNING TANA A'ZOLARIGA TA'SIRI

Smartfonlar displey va klaviaturani birlashtiradi. Ushbu birlik uchun aslida bir vaqtning o'zida tananing barcha sohalari uchun maqul holatni topishning iloji yo'q, - deydi Patricia Tegtmeier, Germaniya Federal Xavfsizlik va Sog'liqni Saqlash Institutidan. U va uning jamoasi 2007 yildan 2016 yilgacha o'tkazilgan 41 ta tadqiqotni baholashdi va shunday xulosaga kelishdi: "Agar smartfon juda intensiv va doimiy ravishda ishlatilsa, mushak-skelet tizimining buzilishi xavfi ortishi mumkin". Bo'yinning ochiq holati tufayli bo'yin tarangligidan tashqari, kichik displeylarda tez-tez takrorlab yozish bilak va bosh barmoqlarda tendinit xavfini oshiradi. "Lancet" jurnalida nashr etilgan Granada universiteti kasalxonasi tomonidan o'tkazilgan tadqiqotda to'rt yil oldin mobil telefonda olti soat yozgandan so'ng, ikki bosh barmog'idagi tendinitni davolash kerak bo'lgan ispaniyalik bemor haqida xabar berilgan edi. O'sha paytda shifokorlar yangi kasallik "WhatsAppitis" haqida gapirishgan. «Sensorli ekranli qurilmalar odatda qisqa muddatli foydalanish uchun foydalidir. Agar siz uzunroq matnlarni yozmoqchi bo'lsangiz, tashqi klaviaturadan foydalanishingiz kerak », - deydi Germaniyalik olim tadqiqotchi

Tegtmayer. Smartfonni bir qo'lda ushlab turish o'rniga, ikkala qo'lingizni ham ishlatishingiz mumkinligini unutmasligimizni ham eslatadi ."

Barmoqlar: Keraksiz shaxslarga SMS yuborish, telefon klaviaturasida harakatlanuvchi barmoqlar tendonitni keltirib chiqarishi mumkin, ayniqsa bosh barmoqda. Xuddi konsol geympadida bo'lgani kabi, shu imo-ishorani soatlab qayta-qayta takrorlash bizning barmoqlarimiz uchun foydali emas, umuman uyali telefonlar va ekranlardan ortiqcha foydalanish ko'zning linzalariga ta'sir qiladi va miopiyani kuchaytiradi.

Bo'yin : Ushbu muammo ayniqsa o'spirinlarga tegishli. To'liq o'sishda oldinga egilib turish juda yomon va bo'yin sohasidagi zo'riqish yoki kontrakturalar bilan bog'liq, og'riqni keltirib chiqarishi mumkin. Yomon holat bilan ushbu muammoning ko'payganini payqagan shifokorlar buni "matn bo'yin" deb nomlashdi.

Xotira : Uyali aloqa vositalarining inson xotirasiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkinligi haqida hech o'ylab ko'rganmisiz? Biz buni aniqlash uchun kichik tadqiqotlar o'tkazdik va xar xil yosh toifalarda hamda uyali aloqa abonenti bo'lgan va bo’lmagan shaxslar xotirasidagi farqlarni aniqladik.

ELEKTROMAGNIT NURLANISHNING INSON MIYASIGA SALBIY TA'SIRI . MIYA TO'QIMALARINING ISISHI

Bunday isitish miya hujayralarida xromosoma o'zgarishlarining shakllanishiga, ularning mutatsiyasiga va natijada miya shishi paydo bo'lishiga olib kelishi mumkin. Shotlandiyalik olim Uilyam Styuart bunday nazariyani isbotlashga kirishdi. U yomg'ir qurtidagi elektromagnit to'lqinlar ta'siri ostida oqsilning tuzilishi o'zgarganligini aniqlay oldi. Uilyam Styuartning fikriga ko'ra, radio to'lqinlari ta'sirida inson miyasi mikroto'lqinli pechda ovqat singari qizib, eriydi. Bunday gipoteza, albatta, ro'y beradi, ammo uning dalillari barcha mobil telefon foydalanuvchilarini boshqa abonentlar bilan doimiy aloqani rad etishga ishontirish uchun juda zaifdir. Uyali aloqa minoralari joylashgan ko'chalarning aksariyat aholisi ushbu mahalla haqida xavotirda. Ularning ba'zilari uylari yaqinida xuddi shunday inshoot o'rnatilgandan so'ng, ularning salomatligi va sog'lig'i yomonlashganini da'vo qilmoqda. Ba'zilar hatto bunday joylarda adashgan hayvonlar yana ham ko'payishni boshlaganini aytadilar. Ushbu bayonotlarning barchasi ilmiy asosga ega bo'lishi yoki umumiy vahima namoyon bo'lishi mumkin. Aslida radiatsiya paydo bo'ladi, ammo davlat bunday nurlanish standartlarini aniq tartibga soladi. Bundan tashqari, bizning mamlakatimizda radiatsiya darajasi boshqa Yevropa mamlakatlariga qaraganda kamroq. Ammo ko'plab olimlar uyali aloqa inson salomatligi va hayotiga haqiqiy xavf tug'diradi, deb ta'kidlaydilar. Ko'pgina mamlakatlarda uyali telefonning tanamizga, ichki organlarga - yurak, miya, reproduktiv organlarga ta'siri bo'yicha tadqiqotlar olib borilmoqda.

Rossiyalik olimlar, shuningdek, mobil telefonning inson sog'lig'iga ta'sirini o'rganish bo'yicha tadqiqotlar olib bormoqdalar. Biz elektromagnit nurlanish saraton kasalligining paydo bo'lishiga hissa qo'shadi, deb qo'rqamiz, ammo bunga aynan mobil telefon hissa qo'shayotgani to'g'risida aniq tasdiq yo'q.

Elektromagnit to'lqinlarning zararli tomonlari va xususan ularning miya saratoni bilan bog'liqligi bir necha tadqiqotchilar guruhlari tomonidan tahlil qilindi. So'nggi tadqiqot Amerika tadqiqot dasturi - Milliy Toksikologiya Dasturidir. Oxirgi natijalarda olimlar kalamushlarda miya va yurak saratonlari sezilarli darajada ko'payganini, turli kuchlarning kuchli to'lqinlariga duch kelganligini tushuntirishdi. Uyali telefonlar radio chastotali energiyani chiqaradi, bu ionlashtirmaydigan elektromagnit nurlanishning bir turi bo'lib, uni telefonga yaqin bo'lgan to'qimalar o'zlashtirishi mumkin.

Uyali telefonlardan foydalanish natijasida miya shishi xavfi aniqlanmagan bo'lsa-da, mobil telefonlardan foydalanishning ko'payishi va 15 yildan ortiq vaqt mobaynida mobil telefonlardan foydalanish uchun ma'lumotlarning etishmasligi mobil telefonlardan foydalanish va miya saratoni xavfini yanada chuqurroq o'rganishga majbur qiladi. Xususan, so'nggi paytlarda yoshlar orasida mobil telefonlardan foydalanish mashhur bo'lib, JSST ushbu guruh bo'yicha keyingi tadqiqotlarni olib bordi va hozirgi vaqtda RF maydonlarining sog'liqqa ta'sirini barcha o'rganilgan so'nggi nuqtalargacha o'rganilmoqda. Daniyadagi kohort tadqiqotida 358,000 dan ortiq uyali telefon abonentlarining hisob-kitob ma'lumotlari Daniyaning saraton kasalligini ro'yxatga olish kitobidagi miya shishi bilan bog'liqligiga asoslangan. Tahlillar uyali telefondan foydalanish glioma, meningioma yoki akustik neyrom bilan kasallanish o'rtasida, hatto 13 yoki undan ortiq yil davomida uyali aloqa abonenti bo'lgan odamlar o'rtasida hech qanday bog'liqlik yo'qligini aniqladi.

Olimlar mobil telefonlardan foydalanishning sog'liqqa salbiy ta'siri, shu jumladan miya faoliyati, reaktsiya vaqtlari va uyqu rejimidagi o'zgarishlar haqida xabar berishdi. Ushbu topilmalarni tasdiqlash uchun ko'proq tadqiqotlar olib borilmoqda. Uyali telefonlar ba'zi tibbiy asboblarga (shu jumladan, yurak stimulyatori, implantatsiya qilinadigan defibrilator va ba'zi eshitish vositalariga) juda yaqin ishlatilganda, ularning ishlashiga xalaqit berish ehtimoli mavjud. Shuningdek, uyali telefon signallari va samolyot elektronikasi o'rtasida shovqin ehtimoli mavjud. Ba'zi mamlakatlar parvoz paytida samolyotlarda uyali telefonni litsenziyalashgan, albatta telefonning chiqish quvvatini boshqaradigan tizimlardan foydalangan holda.

Bolalarda kattalarnikiga qaraganda, uyali telefonlardan miya saratonini rivojlanish xavfi katta. Ularning asab tizimlari hali ham rivojlanmoqda va shuning uchun saratonni keltirib chiqarishi mumkin bo'lgan omillarga nisbatan zaifroq. Uyali telefonlar tomonidan chiqariladigan radiochastota (RF) maydonlariga ta'sir qilish, odatda, tayanch stantsiyalarnikidan 1000 baravar

yuqori va har qanday nojo'ya ta'sirning telefonlar ta'sirida bo'lishi ehtimoli yuqori bo'lganligi sababli, deyarli faqat mobil telefonlarning mumkin bo'lgan ta'sirlari bo'yicha tadqiqotlar olib borildi.

BIZ TASHVISHLANISHIMIZ KERAKMI?

Agar siz telefon orqali qo'ng'iroq qilmasangiz, mobil telefondan zarar bormi? Xalqaro tashkilotlar ushbu masalani o'rganib chiqishdi. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (JSST) tarkibiga kiruvchi Xalqaro Saraton kasalligini tadqiq qilish agentligi (IARC) olimlarni, shu jumladan uyali aloqa kompaniyalari bilan moliyaviy aloqalari bo'lganlarni, shu jumladan simsiz qo'l asboblarining nurlanisiga oid barcha tegishli ma'lumotlarni ko'rib chiqish uchun birlashtirdi. Uyali telefonlar. Ushbu turdagi radiatsiya radiochastota-elektromagnit nurlanish (RF-EMR) deb nomlanadi, shuningdek mikroto'lqinli nurlanish deb ham ataladi. IARC xulosasiga ko'ra, dalillar ushbu radiatsiya "odam uchun kanserogen bo'lishi mumkin" degan xulosaga keldi va uyali telefonlar xavfli yoki ular xavfsiz degan xulosaga keladigan tadqiqot dalillari etarli emas edi. Har holda, JSST uyali telefonlarni 2B sinf agentlari deb tasniflaydi. Bu shuni anglatadiki, telefonlar odamlar uchun kanserogen bo'lishi mumkin.U faqat tergov komissiyasidan kimdir telefonlarning zararlanishiga rozi bo'lgan, kimdir buni qabul qilmaganligini aytadi. 2011 yilda Xalqaro Saraton tadqiqotlari agentligi (IARC) ham uyali telefonlarning radiatsiyasini ehtimol kanserogen deb tasnifladi, demak, kanserogenlik xavfi "bo'lishi mumkin", shuning uchun mobil telefonlardan uzoq muddatli va og'ir foydalanish bo'yicha qo'shimcha tadqiqotlar o'tkazish kerak. Ma'lumot uchun: 2B guruhiga shuningdek, kofe, DDT, benzin, xloroform va boshqalar kabi kanserogen moddalar kiradi.

Siz hech qachon uyali telefoningiz qo'llanmasidagi nozik nashrlarni o'qiganmisiz? Barcha qo'llanmalarda uyali telefonni qulog'ingiz yonida ushlamaslik kerak deb ogohlantirilgan ,ammo qanchamiz haqiqatan ham uyali telefon bilan ma'lum masofada turib gaplashamiz? Ham olimlardan, ham ommaviy axborot vositalaridan uyali telefondan foydalanish o'smaning rivojlanishi bilan bog'liq degan xavotirlar mavjud.

Italiyada sud qarori aprel oyida ancha shov-shuvga sabab bo'ldi. Bir odamga og'riq va azob-uqubatlar uchun kompensatsiya berildi, chunki uning boshida miya shishi o'sgan. Sudyalar saraton va uning oqibatlarini kasb kasalligi deb baholadilar - erkak o'z ish beruvchisi uchun kuniga bir necha soat uyali telefon ishlatgan. Radiatsiyadan himoya qilish federal idorasi (BfS) xodimi Gunde Zigelberger: "Agar bizda xalqaro chegara qiymatlariga rioya qilinsa, smartfonlardan foydalanish saraton kasalligini keltirib chiqarishi mumkinligi haqida bizda hech qanday dalil yo'q." Tadqiqotlar hali to'liq aniqlik kiritish imkoniga ega emas, chunki o'smalar

uzoq vaqt davomida rivojlangan. "Ammo har yili kasalliklarning ko'payishini ko'rayotganimizda, biz aniqroq ma'lumotga ega bo'lamiz. " Yana bir uzoq muddatli tadqiqotlar boshlandi: "Kosmos" deb nomlangan tadqiqotlar doirasida Yevropaning beshta davlatida 290 mingta uyali aloqa foydalanuvchilari o'n bir yil davomida tibbiy tekshiruvdan o'tdilar. Birinchi natijalar hali kutilmoqda.

Uzoq muddatli foydalanishga oid noaniqliklar tufayli Zigelberger imkon qadar kamdan-kam hollarda uyali telefonni boshingizga ushlashni tavsiya qiladi. Eshitish vositasi yoki karnay funktsiyasi yaxshi alternativ hisoblanadi. Shuningdek, ulanish sifatini ko'rib chiqishga arziydi. "Agar qabul yaxshi bo'lsa, u holda tayanch stantsiya uyali telefonning uzatish quvvatini ming baravar kamaytiradi va radiatsiya ta'siri kamayadi."

Smartfonda qanday bakteriyalar mavjud ? Ammo sizni kutayotgan so'nggi xavf bakteriyalardir. Bilasizmi, smartfoningizning tanasida umumiy hojatxonaga qaraganda 18 barobar ko'proq bakteriya yashaydi. Surrey universiteti tadqiqotchilari o'rtacha smartfon yuzasida oddiy E. coli-dan xavfli Staphylococcus aureusgacha bo'lgan juda xavfli organizmlar yashayotganligini aniqladilar. Ushbu patogen juda xavfli, chunki u ko'plab antibiotiklarga chidamli bo'lib, furunkuloz, pnevmoniya, meningit va hatto sepsisga olib kelishi mumkin. Sinovlar shuni ko'rsatdiki, o'rtacha hisobda uyali telefon umumiy hojatxonani yuvish dastagidan 18 barobar ko'proq bakteriyalarni o'z ichiga oladi. Siz hech smartfoningizni tozaladingizmi ? Esingizda bo'lsa, gadjetingiz toza ko'rinishga ega bo'lsa ham, bu unda bakteriya yo'q degani emas, chunki siz smartfoningizni hamma joyda va doim ishlatasiz.

PSIXOLOGIK OMIL

Kaliforniya shtati universiteti psixologi Larri Rozenning so'zlariga ko'ra, bizning xatti-harakatlarimizga smartfonlar katta ta'sir ko'rsatadi. O'zining ishida u ishtirokchilar (kollej o'quvchilari) ularning telefonlariga necha marta qaraganini aniqlash uchun ilovadan foydalangan. O'rtacha ular kuniga telefonlariga qariyb 60 marta qarashadi, har seans taxminan 3-4 daqiqa davom etadi, bir kunda jami 220 daqiqa! Muallif, telefonni tomosha qilish uchun sarflagan bu vaqt bizning atrofimizdagi atrof-muhitga bo'lgan e'tiborimizga ta'sir ko'rsatishi va kundalik hayotimizga xalaqit berishi mumkin degan xulosaga keladi

Bundan tashqari, ikkinchi tadqiqot shuni ko'rsatdiki, bir qator savollarga javob berish uchun Internetdan foydalanishni kutgan odamlar ma'lumotni yodlash va eslab qolish uchun kam harakat qilishdi. Har qanday "aqlli" qurilmalarda ijobiy va salbiy tomonlar mavjud va bu birinchi navbatda bolalarga tegishli. Bolalar tezda telefon va planshetlarga o'rganib qolishadi va

ularni chalg'itishi o'ta muammoli bo'lib, ko'pincha haddan tashqari holatlarga murojaat qilishlari kerak - shart qo'yish yoki gadjetni majburan ulardan olib qo'yish.

Zamonaviy qurilmalarning yosh bolalarga yani kelajak avlod uchun psixo-emotsional holatiga ta'siri qanday? Agar ilgari bu muammo Amerika jamiyati uchun dolzarb bo'lgan bo'lsa, endi uni Rossiyaning har bir shahrida izlash mumkin hamda bu muammolar bizning yurtimizda ham dolzarb ahamiyat kasb eta boshladi. Bu psixologlar, psixiatrlar va nevrologlar gapiradigan 1-sonli muammo, chunki bolalar nutqining rivojlanishi ham kechikadi. Ota-onalar farzandlarini turli xil asbob-uskunalar bilan juda erta ta'minlashi bu muammoni yanada kuchaytiradi. Bu aqlli qurilmalardan foydalanishni to'liq cheklash kerak degani emas. Darhaqiqat, siz bolangizga texnologiyadan foydalanish imkoniyatini berishingiz kerak, shunchaki bolaning texnologiya bilan ishlash vaqtini sozlashingiz kerak. Ikki yoshdan boshlab bolalarda tobora faolroq kuzatilayotgan nutq rivojlanishining sustlashishi, 4 yoshida bu psixo-nutq rivojlanishining sustlashishiga, so'ngra aqliy rivojlanishining sustlashishiga olib keladi. Eng yomon holatda, smartfondan tez-tez foydalanish autistik xususiyatlarni keltirib chiqarishi mumkin: bunday tashxis qo'yilgan bolalar o'z tengdoshlari bilan muloqot qilishni xohlamaydilar, ularga jamoaga ehtiyoj sezilmaydi va oxir-oqibat ular injiq va histerik bo'lishni boshlaydilar. Yuqorida tavsiflangan xayoliy tebranish telefoni sindromi ta'sirining oqibatlari va natijalari, bu shunday nomlangan. Agar siz buni his qilgan bo'lsangiz, bilingki, tibbiyot uni obsesif kompulsiv kasallikning bir tarmog'i deb biladi. U erda siz o'zingizning telefoningiz qo'ng'iroq ohangini yoki kiruvchi xabar haqida signalni eshitganingizda, xayoliy qo'ng'iroq sindromiga kirishingiz mumkin. Shuningdek, nomofobiya deb ataladigan smartfonga bog'liqlik, ya'ni mobil telefonisiz qolish qo'rquvi hisoblanadi. O'zini suratga olish odati, aynan smartfonlar paydo bo'lishi sababli, bilvosita foydalanuvchining o'zini o'zi baholashini belgilaydi. Oxir oqibat, ushbu barcha psixologik omillar vaziyatga qarab har xil ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ko'pgina ota-onalar uchun chaqalog'ining uyali telefoni uning xavfsizligi va xotirjamligining kafolati hisoblanadi. Axir, "uyali telefon" tufayli bola otasi va onasining doimiy nazoratida. Biroq, chaqaloqning sog'lig'i birinchi o'rinda turishi kerak. Bolaga mobil telefon sotib olishni iloji boricha kechiktirish maqsadga muvofiqdir. Sotsiologlarning fikriga ko'ra, uyali telefondan foydalanish uchun eng mos yosh - bu o'n yosh. Ayni paytda bolalar telefon kabi mas'uliyatli narsaga ozmi-ko'pmi ruhiy jihatdan tayyor.

Uyali telefonlardan foydalanish natijasida miya shishi xavfi aniqlanmagan bo'lsa-da, mobil telefonlardan foydalanishning ko'payishi va 15 yildan ortiq vaqt mobaynida mobil telefonlardan foydalanish uchun ma'lumotlarning yetishmasligi mobil telefonlardan foydalanish va miya saratoni xavfini yanada chuqurroq o'rganish uchun kafolat beradi. Xususan, so'nggi paytlarda yoshlar orasida mobil telefonlardan foydalanish ommalashganligi va shuning uchun

umr ko'rish ehtimoli uzoqroq bo'lganligi sababli, JSST ushbu guruh bo'yicha keyingi tadqiqotlarni olib bordi va hozirgi vaqtda radioaktiv maydonlarning sog'liq uchun barcha o'rganilgan so'nggi nuqtalarga ta'sirini baholamoqda.

GADJETLARNING XOTIRAMIZGA TA’SIRI

Uyali aloqa vositalari va gadjetlarni inson salomatligiga ta’sirini to‘liqroq o‘rganish uchun tadqiqotlar o‘tkazib kelingan. Namangan Davlat Universiteti Biotexnologiya fakulteti Biologiya yo‘nalishi talabalari o‘rtasida fiziologiya kafedrasi dotsenti Mamajonov Muxtorjon ustoz boshchiligida gadjetlarning uyali aloqa telefonlarining inson xotirasiga ta’sirini o‘rganish uchun tadqiqot o‘tkazdik. Bu tadqiqotimizning asosiy mohiyati uyali aloqa vositalaridan foydalanadigan va foydalanmaydigan talabalarning xotirasidagi farqni aniqlashdan iborat bo‘ldi. Tadqiqot uchun eshituv xotirasini tekshirish metodidan foydalandik. Har xil yosh toifalarida ushbu metodikani o’tkazdik va natijalar shuni ko‘rsatdiki, zamonaviy texnika vositalaridan doimiy foydalanadigan talabalar xotirasi foydalanmaydigan talabalarnikidan o’rtacha 10-15 % ga farq qilganini guvohi bo‘ldik. Bu jarayonni biz shunday ifodalashimiz va xulosa chiqarishimiz mumkin. Insonlar telefonga bog‘langan holda o‘z xotirasidan emas, balki telefon xotirasidan foydalana boshlaydi. Masalan, telefoningizdagi kontaktlar ro'yxatiga ishonishingiz mumkin bo'lsa, nima uchun telefon raqamini eslab qolishingiz kerak? Bundan boshqa kerakli ma'lumotlar bazasi sifatida ham biz telefonlarimizdan foydalanishga o'rganib qolganmiz, bu biz uchun qanchalik foydali yoki zararli ekanini qay darajada his qila olyapmiz!? Va bu jarayon muayyan davom etishi orqali inson o‘zining xotirasiga ziyon yetkaza boradi. Ijtimoiy tarmoqlardan muayyan foydalanishlik natijasida inson jamiyatdan “chetlashadi”. Afsuski, bu ommalashayotgan hattoki shartsiz refleks holiga aylanayotgan jarayon barchamiz uchun achinarli holatdir. Insonlar taxminan maksimal darajada bir kunda 3-4 soat vaqtini smartfonlar uchun sarflaydi. Tadqiqot davomida bu jarayon yoshga ham bog‘liq ravishda o‘zgarishi mumkin degan xulosaga keldik. Lekin bu xulosalarning barchasini jamlaganda uyali aloqa vositalaridan, smartfonlar, gadjetlar, kompyuterlar va noutbuklardan ham foydalanmaslikka emas, balki biz va texnik vositalar o‘rtasidagi muvozanatni ushlay bilishimiz, texnik qoidalarga rioya qilishimiz kerak.

Nimaga ishonishni bilish qiyin, ayniqsa, biz ushbu qulay aloqa vositalariga juda qaram bo'lib qolganimizda. Gadjetlarga qaramlikni qanday hal qilishning yechimini topish juda qiyin vazifadir va psixologlar qo'rqmaslik va yordam so'rashni maslahat berishadi, ayniqsa muammo bolalarga tegishli bo'lsa. Hayotda yuqori darajadagi qulaylik biz uchun yoqimli. Bir daqiqada juda ko'p ma'lumot olish, do'stlaringiz bilan suhbatlashish va fotosuratlaringizni baham ko'rish

qobiliyati - bu zamonaviy zavq. Ammo biz bilan bo'lgan va qoladigan hayot haqida unutmaslik kerak. Haqiqiy aloqalar, harakatlar, sayohatlar, tadbirlar, yaqinlaringiz va do'stlaringiz bilan o'yin-kulgi - bu haqiqiy hayot! Ko'p narsalar - taqlid, illyuziya va soxta narsalar mavjud bo'lgan virtual haqiqatga vaqt sarflashga arziydimi?

Foydalanilgan adabiyotlar

1. 1.https://www.merkur.de/leben/gesundheit/macht-uns-smartphone-krank-zr-10847200.html.
2. A.Ahmedov, X.Rasulov odam anatomiyasi bolalar anatomiyasi asoslari bilan.
3. Elektromagnit maydonlar va aholi salomatligi: mobil telefonlar. URL manzilida mavjud: http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs193/en/
4. 3.https://www.hoerhelfer.de/Gehoer-schuetzen/
5. https://www.caducee.net/DossierSpecialises/santepratique/portable.asp
6. A.G'. Ahmedov, G.X. Ziyamutdinova Anatomiya, Fiziologiyava Patologiya

PROMOTION OF MEDICAL TOURISM IN UZBEKISTAN WORLDWIDE

Akhmadjanova Mukhtasarkhon Anvar qizi,
3-rd year student, Faculty of economy,
Namangan state university
ORCID: 0000-0001-6436-2412

***Anotation**:* This article is about medical tourism. In addition, information was provided on the role and development of this type of tourism in Uzbekistan. Medical tourism is beneficial and effective for every country, and the development of this type of tourism can have a huge impact on the country's economy.

Key words: Medical tourism, resorts, dental treatment, infections, traditional activities, transplant tourism, health facilities, thoracic cavity

Аннотация: Эта статья о медицинском туризме. В статье была предоставлена информация о роли и развитии данного вида туризма в Узбекистане. Медицинский туризм выгоден и эффективен для каждой страны, и развитие этого вида туризма может оказать огромное влияние на экономику страны.

Ключевые слова: Медицинский туризм, курорты, стоматологическое лечение, инфекции, традиционные виды деятельности, трансплантационный туризм, медицинские учреждения

Anotatsiya: Ushbu maqola tibbiy turizm haqida yoritib berilgan. Shuningdek, O'zbekistonda turizmning ushbu turining o'rni va rivojlanishi haqida ma'lumot berildi. Tibbiy turizm har bir davlat uchun foydali va samarali bo'lib, turizmning bu turini rivojlantirish mamlakat iqtisodiyotiga katta ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Kalit so'zlar: Tibbiy turizm, kurortlar, stomatologik davolash, infektsiyalar, an'anaviy faoliyat, transplantatsiya turizmi, sog'liqni saqlash muassasalari

Medical tourism - in some cases it involves traveling to another country for medical or dental treatment. Tourists travel to many countries in search of treatment options. In addition, medical tourism is one of the fastest growing types today. Medical tourism is becoming successful for millions of people every year and it is growing for a variety of reasons. Medical tourism can be identified when leaving the country of residence for the purpose of receiving medical care. The growing popularity of medical tourism has attracted the attention of everyone, especially politicians, researchers and the media. First of all, this route included little travel from patients from less developed countries to developed countries for treatment that was not available in their home countries.

Today, we are experiencing both qualitative and quantitative changes in patient mobility as people travel from rich countries to less developed countries to access health services. Such a shift is mainly due to the increase in marketing and online consumer information about the relative cheapness of treatment, the availability of cheap flights and the availability of medical services in less developed countries. What puts the word "tourism" into the concept of medical tourism is that people often spend a certain amount of time abroad after medical treatment. Travelers can also take advantage of their visits by visiting attractions, taking daily trips or participating in other traditional tourist activities. This helps the sick tourist to spend his time meaningfully and is an effective way (Hodges JR, 2012).

Medical tourism is a multi-billion dollar event worldwide and is expected to grow significantly over the next decade. For a person interested in health services, cost is a key factor in the decision to seek medical care or treatment abroad. The cost of performing many medical surgeries in developed countries is rising fast, that is why many countries are putting more emphasis on price to attract customers, more and more countries around the world are starting to see financial benefits from this emerging market. They offer quality medical services at significantly lower prices. The main reason why clinics and hospitals in developing countries can lower their prices is directly related to the economic situation of that country. There is a direct link to the country's per capita gross domestic product, which is a proxy for income levels. As a result, the cost of surgery in countries developing medical tourism is 30% to 70% lower than in the US. There are two main components of health service quality - technical or mechanical

quality and service or functional quality. Technical equipment is the basis of a patient's diagnostic algorithm, and functional quality is measured by the services provided in health centers (e.g., staff, nurses, and most importantly, physicians 'services to the patient and their assistants). Quality of service in the field of medical tourism is an important part of attracting customers. It is up to the state doctors and the population to treat every incoming patient, send the tourist home. One of the main obstacles in accepting medical tourism is that this quality is insufficient. The key to overcoming it is to use appropriate marketing strategies and quality assessment through the accreditation of an internationally recognized institution. Such accreditation is important in building confidence in the quality of medical care. And many countries today are using these methods. and the result is effective. (Meštrović, 2021)

The categories of different types of treatment and their availability are also an important factor in deciding to engage in medical tourism. Today, the most commonly used procedures when patients travel on medical tourism are selective cosmetic surgery, dentistry, organ transplantation, cardiosurgery and orthopedic surgery (Hancock D.,2006).

However, medical tourism can provide a wide range of services, from a variety of basic treatments to traditional and alternative treatments. In addition to prices, another important factor responsible for the growth of medical tourism is accessibility. Due to its absence, lack of technology, or ban in its own country, many tourists are forced to travel to another country, and once get to know the country up close. The dangerous side of medical tourism is no exception. Epidemiological diseases can occur in a tourist if the tourist is given acupuncture, if these drugs have been used before. Therefore, more attention is required from doctors, it is their duty to provide quality care to each patient. If the patient becomes infected during this surgery, the patient will be reimbursed by the hospital. Over the last twenty years, there has been a clear increase in this "transplant tourism," as well as an increase in cases of tissue rejection after surgery. In addition, there was an increase in the incidence of serious infectious complications among transplanted medical tourists compared to other transplanted patients. In some countries, there is also a risk for patients who may receive a blood transfusion during the procedure because the blood supply is mainly provided by paid donors and is not adequately screened (Watson S, Stolley K., 2012).

In our country Medical tourism is developing day by day. Our country can offer you high-quality medical care at affordable prices. There is no health insurance in Uzbekistan, and citizens are provided with free services at public hospitals. It is therefore advisable to get health insurance in your home country to avoid unnecessary obstacles.

If you want to travel for health, I would recommend you to visit Uzbekistan, which has long been known as one of the main health resorts in Central Asia due to its unique nature and

climate. There are many health resorts and dispensaries in each region. Currently, every health center has a small place in the world.

The fact that most of the health facilities in Uzbekistan are located mainly in rural and mountainous areas has a positive impact on the treatment of patients. Because today everyone needs natural air and a more normal life, the world we live in is made up of different rays, which can have a serious impact on our health. At the same time, the Chartak sanatorium in Uzbekistan is radically different from others. This sanatorium is visited by thousands of people every year. This sanatorium amazes people with its unique beauty and fresh air expenses. Now I will share information about Chartak resorts treatment methods. From all regions of Uzbekistan as well as from the CIS countries people visit Chartak as there is a growing need for mineral water, mud, favorable natural conditions, beautiful and attractive scenery, treatment in sanatoriums.

Every year, more than 24,000 patients from Russia, Kazakhstan, Turkmenistan, Kyrgyzstan, Tajikistan and other countries return home to express their sincere gratitude. Due to different modes of treatments the resort of Chartak has many profiles. Bone, muscle, nervous system, diseases of the digestive system, pancreatitis, diabetes, goiter of the thyroid gland, skin as well as gynecological diseases, and postoperative rehabilitation after myocardial infarction are treated. The main treatments of the resort are: steaming of high mineral water baths from local hot springs, vertical treatment of the spine under mineral water, treatment with liquid artificial mud, healing drink - mineral water, climate (air and sun baths).The healing factors of chart resort: hot water rich in iodine bromine, sodium-calcium chloride minerals, chloride sulfate-sodium healing drinking mineral water, as well as sulfide mud, climate and others. Medications taken by the patient at home might not be as effective as before because the underlying causes of the disease continue to have adverse effects on the patient. In this case, the only solution is to isolate the patient from the environment in which he lives, to stop his work, to distract him from the negative thoughts coming out of his brain, to convince him that he will recover and to improve his health.

Yearly treatments of patients in sanatoriums and resorts. The patient who comes to the spa for treatment will be in a completely new condition. Clean sleep, beautiful nature, temperate climate, fresh air, tranquility, the sound of rare birds, the trees, flowers, fragrant scent have soothing healing effect. When taking a bath, the human body receives a complex of hydrocyclic pressures, temperature, chemical elements, radioactivity and mineral water gas. The part of the body that is submerged in bath water with mineral water pressure is called hydrostatic pressure. depending on the level and amount of water in the hydrostatic bath. The force of water pressure primarily affects the chest cavity, abdominal cavity, and limbs.

The chemical factors of the mineral water plays a role. The mineral salts in mineral waters have a complex effect on the patient's body. Chlorine anions, sodium and potassium cations, iodine, bromine, nitrogen gas, radon are the most active components. While taking a bath, iodine, bromine, sodium, chlorophyll, and potassium settled in the water form countless nerve endings in the skin. The action of the skin receptor apparatus stimulates the vital activity of the organism in a reflex way. In addition, the Chartak resort has the ability to detect and prevent undiagnosed diseases. More than 20 diseases can be detected in the laboratory. Diseases treated at Chartak spa: diseases of the nervous system, digestive diseases, skin diseases, diseases of the female genital organs, diseases of the cardiovascular system, chronic kidney diseases and so on (A.Toshboyev, 2019).

In conclusion, medical tourism plays an important role in economy. It is important for every country to develop as well as promote touristic sites not only among international tourists but also internal tourists and patients. Through this type of tourism, many diseases will be cured and prevented.

REFERENCES

1) Hodges JR, Turner L, Kimball AM. Risks and Challenges in Medical Tourism: Understanding the Global Market for Health services. ABC-CLIO LLC, Santa Barbara, California, 2012.

2) Hancock D. The Complete Medical Tourist - Your Guide to Inexpensive Cosmetic, Medical and Dental Surgery Abroad. London, UK: John Blake Publishing; 2006.

3) Watson S, Stolley K. The Economics of Medical Tourism. Medical Tourism – A Reference Handbook. ABC-CLIO, LLC, Santa Barbara, California, 2012; pp. 67-80.

4) Toshboyev, A. (2019). Chortoq kurorti madanli suvining mo'jizalari. Namangan: Namangan

5) Meštrović, D. T. (2021). Health Sciences. Croatia: wwwnc.cdc.gov/.../medical-tourism.

6) https://med-tourism.uz/uz/

7)

SHIFOBAXSH PROFILATIK SUMALAK TAYYORLASH TEXNOLOGIYASI

Mamadaliyev Doniyor Shojalil o`g`li

Namangan Davlat Universiteti

Dorivor o`simliklarni yetishtirish texnologiyasi

mutaxassisligi 1-bosqich magistranti

Annotatsiya **.** Bu maqolani yozishimdan asosiy maqsad bugungi kunda inson organizmida turli xil ichki kasalliklar uchraydi . Biz tayyorlagan Shifobaxsh profilatik sumalakimiz inson tanasida uchraydigan ichki kasalliklarni o`z vaqtida oldini olib davoloashda muhim ahamiyat kasb etadi . Maqolamda Shifobaxsh profilatik sumalak tayyorlanish jarayoni, nima uchun aynan undirilgan bug`doy va undirilgan kungaboqar urug`larini birgalikda qo`shib tayyorlaganimiz haqida atroflich to`xtalib o`tganmiz .

**Kalit so`zlar :** Sumalak , tajriba metodlari , retseptura , salomatlik uchun ta`siri .

Annotation. The main purpose of writing this article is that various internal diseases occur in the human body today. Our medicinal and prophylactic sumac plays an important role in the timely prevention and treatment of internal diseases in the human body. In the article we have discussed in detail the process of preparation of medicinal prophylactic sumalak, why we have prepared a combination of wheat and sunflower seeds.

Keywords: Sumalak, experimental methods, recipes, for health effect.

Аннотация. Основная цель написания данной статьи заключается в том, что в организме человека сегодня возникают различные внутренние заболевания. Приготовленный нами лечебно-профилактический сумалак играет важную роль в своевременной профилактике и лечении внутренних заболеваний в организме человека. В статье мы подробно рассмотрели процесс приготовления лечебно-профилактического сумаляка, почему мы приготовили комбинацию семян пшеницы и подсолнечника.

Ключевые слова: Сумалак, экспериментальные методы, рецепты, оздоровительный эффект.

KIRISH .

Sumalak — Markaziy Osiyo hamda boshqa turkiy va forsiy xalqlar tomonidan Navro‘z bayrami kunlari pishiriladigan shirin taom turi. Asosan, Undirilgan bug‘doy va kungaboqar urug`lari , un, yog‘lardan tayyorlanadi. Shuningdek, ba’zi milliy an’analarga ko‘ra, tosh yoki yong‘oq ham solib pishiriladi.

Sumalak paydo bo`lishi tarixi haqida rivoyat . Navro`zning tansiq taomi bo`lgan sumalakni xalqimiz qadim zamonlardan buyon tayyorlab kelishgan Sumalak so`zining ma`nosi haqida turli riyoyatlar to`qilgan .Bir rivoyatda qayd etilishicha , qadim zamonlarda bir kambag`al Fotima ismli ayolning yosh bolalari bo`lib, qishdan zo`r –bazur chiqishadi . Och qolgan bolalari non so`rab yig`lashadi . Nima qilarini bilmagan ona bolalariga bir pastgina o`ynab turinglar , men sizlarga ovqat pishirib beraman deb qozonga suv solib tagiga o`t yoqibdi. So`ngra dalaga chiqib , o`tgan yilgi bug`doyzordan bug`doy tomirlarini , endigina nish ura boshlagan har xil o`t- o`lanlarni terib kelib, yaxshilab yuvibdi-da qozonga solibdi

.Un haltasini qoqishtirib bir – ikki hovuch unni qozonga tashlab , qaynata boshlabdi . Tun yarmidan oshgandan so`ng , qozonni kavlab – kavlab charchab uxlab qolibdi . Shunda „ simalak '' ya`ni o`ttiz malak qozonni kavlab , tuz tashlab pishirib qo`yishadi . Ertalab uyg`onib qarasi bolalari qozonni yoniga borib nimadir yeyishayotgan ekan . Shunda bolalari bu ovqatingizni nomi nima deb so`rashibdi , ona shunday debdi : bu maloyiqlarning karomati bilan pishdi . Uning nomi „ Simalak debdi . Keyichalik bu so`z „Sumalak bo`lib ketgan , degan naql bor . Bir qancha shunga o`xshash rivoyatlatlar , hikoyalar juda ko`plab uchraydi.

Tajriba metodlari : Sumalak — taom turi. Servitamin, xushxo‘r va tansiq taom. Tayyorlash usuli: jaydari qizil, qayroqi bug‘doy va kungaboqar urug`i tozalanib , sovuq suv bilan yuviladi. Zanglamaydigan idishga solinib, uch kun ivitib qo‘yiladi. Bug‘doy va kungaboqar urug`lari nish urgach, toza taxta (teshikchalar ochilgan faner) ustiga 1 — 1,5 sm qalinligida yorug‘roq, lekin quyosh nuri tushmaydigan joyga taxtaga yoyiladi va qar kuni ertalab suv sepib turiladi. Bug‘doy va kungaboqar urug`lari maysasi (ko‘k) igna bo‘yi bo‘lganda 3—4 kundan so‘ng unlarni bo‘laklarga bo‘lib, taxtadan ajratib olinadi . Undirilgan bug‘doy va kungaboqar urug`lari maysasi qiymalanadi yoki o‘g‘irda tuyiladi va ustidan suv quyib aralashtiriladi , sharbati dokada suziladi . Shu tarika uch marta sharbat olinib , alohida idishlarda saqlanadi,. Qozonda paxta yog‘i dog‘lanib sovitiladi. Yog`ga un va birinchi suzilgan sharbatlar aralashtiriladi va baland olovda kaynatiladi. Shundan so`ng, sumalak ma`lum vaqt davomida dimlab qo`yiladi va biz kutgan shifoxash profilatik sumalak tayyor bo`ladi .

Retseptura : Bizga shifobaxsh profilatik sumalak tayyorlash uchun Undirilgan bug`doy va kungaboqar urug`lari sharbati , yog` , un , yong`oq va toshchalar kerak bo`ladi .

Birinchi navbatda nima sababdan shifobaxsh profilatik sumalak tayyorlash undirilgan bug`doy va kungaboqar urug`lari tanlaganimni batafsil tushuntirib o`tsam . Bug`doy va kungaboqar undirilgan urug`lari qo`shib aralashtirilganda inson salomatligi uchun kerakli moddalari juda boyiydi . Undirilgan kungaboqar va bug`doy urug'lari boy multivitaminli tarkibi va oson hazm bo'ladigan organik birikmalar massasining mavjudligi bilan ajralib turadi. Ularning past kaloriya tarkibi vazn yo'qotish uchun foydalidir va ko'plab antioksidantlar mavjudligi saraton kasalligini davolashga yordam beradi. Oddiy parhezni iste'mol qilish undirilgan bug`doy va kungaboqar urug'lari bilan davolash sifatida tavsiflanishi mumkin. Ushbu maqoladan siz quyidagilarni bilib olasiz:

1. Undirilgan bug`doy va kungaboqar urug'lari: foydalari va zararlari . 1.1 Undirilgan bug`doy va kungaboqar urug'larining foydalari xususiyatlari qanday? 1.2 Qo'llash mumkin bo'lmagan holatlar va zararlar .

2. Undirilgan bug`doy va kungaboqar urug'lari bilan davolash .

3 . Qanday qilib to'g'ri unib chiqish kerak

Undirilgan bug`doy va kungaboqar urug'lari: Foydali va zararli tomonlari ۞ Undirilgan bug`doy va kungaboqar urug'lari undirilgan bug`doy va kungaboqar urug`lari mashhurlik bo'yicha birinchi emas, balki samaradorlik, boshlang'ich xom ashyo turi bo'yicha ham oxirgidan uzoqdir. Undirilgan bug`doy va kungaboqar urug`lari tarkibini B1 - B9, E vitaminlari , nikotinik kislota, mikro va makro elementlarning katta zaxirasini saqlaydi. Bundan tashqari, undirilgan bug`doy va kungaboqar urug`lari tarkibini massasining deyarli yarmini yog'lar egallaydi.

Undirilgan bug`doy va kungaboqar urug`lari tarkibida proteinlar, uglevodlar va yog'lar murakkab birikmalar uchraydi . Bunday mahsulotlarni iste'mol qilganda, inson tanasi elementa r shaklga o'tish vazifasini to'liq bajara olmaydi. Undirilgan bug`doy va kungaboqar urug`lari unib chiqish jarayoni faollashganda, murakkab moddalarning mustaqil bo'linishi boshlanadi, chunki yashil maysalar yengil oziq - ovqatga muhtoj. Undirilgan bug`doy va kungaboqar urug`lari tarkibidagi protein moddalari aminokislotalarga, kraxmalli uglevodlar har xil turdagi qandlarga, yog'lar esa faol yog' kislotalariga aylanadi. Inson tanasiga kirib, ular tezroq qayta ishlanadi va go'zallik va salomatlikni saqlab qolish uchun butunlay ketadi.

Undirilgan bug`doy va kungaboqar urug`lari tarkibida yashil massasining kaloriya tarkibi 100 gramm uchun taxminan 261 kkal. Mahsulotning bu miqdori taxminan 24% yog', 6 barobar kam protein va 12 baravar kam uglevodlarni o'z ichiga oladi. Qolgan vaznni suv, xun tolasi va kul moddalari egallaydi: vitaminlar, kaliy, magniy, temir, sink, kaltsiy, mis, fosfor va boshqalar.

Undirilgan bug`doy va kungaboqar urug`lari yashil maysalari eng ko`p hazm bo'ladigan shakllardan birida o'simlik oqsilini o'z ichiga oladi, deb hisoblashadi. Shuning uchun organizm ularni iste'mol qilganda yigirmadan ortiq aminokislotalar, fermentlar va organik birikmalarni oladi. Olimlarning ta'kidlashicha, tarkibi va fermentlarining xilma – xilligi bo'yicha Undirilgan bug`doy va kungaboqar urug`lari an'anaviy oshxona ko'katlaridan deyarli 100 barobar foydalidir. Bu minerallar va vitaminlarning so'rilishini beqiyos rag'batlantirish imkonini beradi. Undirilgan bug`doy va kungaboqar urug`lari tarkibini B, E va PP vitaminlari bilan boyitilganligi sababli, ulardan foydalanish terining, tirnoq plitalarining, soch follikulalarining va ustunlarning holatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Ularning tarkibidagi magniyning asab tizimiga foydali ta'siri psixo – emotsional ohangni o'rnatishga yordam beradi. Boshqa minerallar majmuasi mushaklarning ohangini, miya va organlar o'rtasidagi aniq munosabatlarni va yuqori immunitet fazilatlarini ta'minlaydi. Tokoferol va boshqa antioksidantlar tananing saratonga qarshi himoyasini kuchaytiradi va to'qimalarning qarishini sekinlashtiradi. Foydali komponentlarning boy majmuasi endokrin tizimning samaradorligi uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Bu va bevosita ta'sir tufayli reproduktiv organlar va siydik tizimining funktsiyalari yaxshilanadi. Mahsulotlar tarkibida birga keladigan fosfor va kaltsiy suyaklar, tishlar va bo'g'inlar uchun qurilish va mustahkamlash ishlarini bajaradi. Vaholangki kaliy tufayli kislota – ishqor va suv - tuz balansi tekislanadi, bu sizga normal tana vaznini saqlashga, mushaklarning ishlashini saqlashga, shish va suvsizlanishdan qochishga imkon beradi.

Xulosa qilib aytganda, Undirilgan bug`doy va kungaboqar urug`lari tarkibini muntazam iste'mol qilish, hatto kichik bo'laklarda ham immunitetni jangovar tayyor holatda saqlashga yordam beradi, organism samarali bo'ladi, metabolik jarayonlar tez va samarali bo'ladi. Bundan tashqari, Undirilgan bug`doy va kungaboqar urug`lari saraton kasalligining oldini olish uchun eng yaxshi mahsulotlardan biridir. Ular, ayniqsa, ko'rish, ortiqcha xolesterin va jinsiy qobiliyat bilan bog'liq muammolarga duch kelganlar uchun foydalidir. Shuni aytadigan bo`lsam undirilgan bug`doy va kungaboqar urug`lari dan tayyorlagan sumalakimiz yuqorida keltirilgan kassalliklarga shifo bo`ladi . Bizning maqsadimiz tayyorlagan sumalakimiz kelajakda insonlarning salomatligini tiklashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. X . M . Komilov , A. A . Mahmudov Biologik faol moddalar texnologiyasi Toshkent - 2010 .
2. Abu Ali Ibn Sino nomidagi Buxoro Davlat Tibbiyot Instituti ,,Umumiy xirurgiya va travmatologiya ''kafedrasi Xirurgik gastraenteralogiyada ovqatlanish o`quv qo`llanmasi . Buxoro - 2018.
3. B . M .Saidov Diyetalogiya . 1-jild Toshkent -2008
4. Internet malumotlari.https://www//wicipedia.com .

ИССЛЕДОВАНИЕ ЭКСПЛУАТАЦИОННЫХ СВОЙСТВ ДЕЭМУЛЬГАТОРОВ НА ОСНОВЕ ПРОИЗВОДНЫХ ОКИСИ ЭТИЛЕНА

Абдирахимов Илхом Эшбоевич

ст. преподаватель, Каршинский инженерно-экономический

институт. Узбекистан, г Карши

Аннотация. В статье обоснована технология высокомолекулярных соединений, синтез и исследование деэмульгаторов с заданными свойствами и структурами. Изучены физико-химические свойства и влияние концентрации деэмульгатора на процесс деэмульсации нефтей. Обобщены результаты исследований по синтезу деэмульгаторов, на основе местных сырьевых ресурсов и по применению их в процессе деэмульгирования.

Ключевые слова: нефть, деэмульгаторы, синтез, газоконденсат, обезвоживания и обессоливания, глицерин, олеиновая кислота.

Исследование эксплуатационных свойств, полученных деэмульгаторов ДЭ-2. В результате проведённых исследований были получены данные, которые размещены в таблице 3.1. Данные показывают, что хорошие результаты по обессоливанию и обезвоживанию типовой нефти получились при использовании ДЭ-2 в количестве 30—40 *г/т*. Результаты обессоливания и обезвоживания зависят, главным образом, от начального содержания солей и воды в нефти. Было обнаружено, что при содержании солей 505 *мг/л* нефти удается обессолить нефть на 91,1%, при содержании солей в количестве 775 и 1438 *мг/л* только лишь на 57,7 и 69,3%. Использование деэмульгатора влияет на качество добываемой нефти. Если использовать деэмульгатора выше 40 *г/т,* то это существенно не уменьшает остаточное содержание солей. Количество соли в нефти остаётся достаточно высоким (35—51*мг/л).* Использование полученного деэмульгатора позволяет получить нефть с содержанием солей 14 *мг/л* при расходе ДЭ-2 в количестве 20 *г/т* и 10% промывной воды.

Таблица1.

Результаты обессоливания и обезвоживания нефти

№	Исходная нефть		Деэмуль-гатор	Количе-ство деэмуль-гатора, *г/т*	Содержание после обессоливания		Удалено	
	соль, мг\л	вода, %			солей, мг/л	воды, %	солей, %	воды, % к ис-ходной
Обессоливание термохимическое при 60° С								
1	505	3,26	ДЭ-2	20	45,0	0,25	91,1	92,4
2	1438	5,20	ДЭ-2	20	441,0	1,90	69,3	63,2
3	775	4,00	ДЭ-2	20	327,9	1,85	57,7	53,8
4	505	3,26	ДЭ-2	30	5,6	0,54	98,9	83,4

5	1438	5,20	ДЭ-2	30	441,0	1,95	69,4.	62,5
6	775	4,00	ДЭ-2	30	170,5	1,00	78,0	75,0
7	775	4,00	ДЭ-2	40	59,6	0,42	92,3	89,5
8	775	4.00	ДЭ-2	50	51,6	0,42	93,5	89,5
9	505	3,26	ДЭ-2	0	147,0	1,19	70,9	63,5
10	1108	4,60	ДЭ-2	30	1066,0	4,00	4,0	12,8
11	775	4,00	ДЭ-2	30	95,7	0,60	87,8	85,0

Деэмульгатор ДЭ-2 оказался эффективнее, чем остальные деэмульгаторы.

1. Для обессоливания нефти использовали эмульгатор ДЭ-2.
2. Если расходовать ДЭ-2 30—40 г/г и количество воды—10% происходит обессоливание в одну ступень, что позволяет подготовить нефть до содержания солей 14—15 мг/л.

Применение экспресс-метода для исследования факторов, влияющих на устойчивость нефтяных эмульсий.

Стойкость эмульсий чаще всего зависит от обводненности, количества и свойств эмульгаторов, механических примесей, парафинов и смол. Для проведения экспериментов и изучения влияния этих факторов готовились образцы эмульсии месторождения Западная Тошли. Дискретность количества добавки деэмульгатора равна 10 г/т.

Влияние содержания воды. Проводили исследования влияния обводненности эмульсии на ее устойчивость. Образцы эмульсии приготавливались с содержанием воды 33, 40, 50, 60, 70 % об. Влияние количества воды на устойчивость эмульсии и эффективную дозировку показывает зависимость, приведенная на рисунке 1. Эта зависимость имеет степенной вид [2]

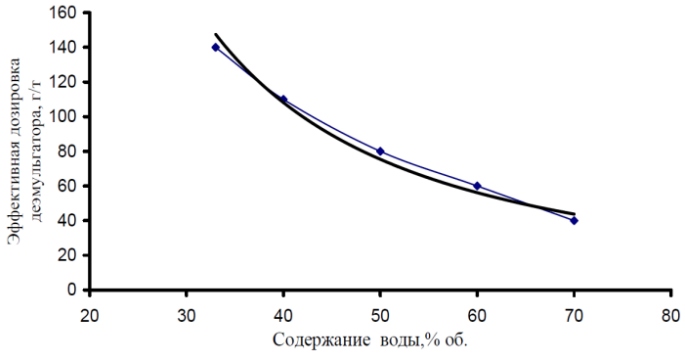

Рисунок 1. - Зависимость эффективной дозировки деэмульгатора

от обводненности эмульсии

По результатам проведённой работы и данной серии экспериментов, можно сделать вывод, что увеличение количества воды в нефтяной эмульсии помогает деэмульсации, так как эффективная дозировка снижается.

Однако нужно отметить, что для каждого разработанного месторождения вид уравнения и кривой будут индивидуальные и будут зависит от эффективной дозировки и от количества воды [1].

Влияние содержания механических примесей, парафина и смол. Проводили оценку влияния механических примесей на процесс деэмульсации. Для этого готовилась искусственная нефтяная эмульсия с обводненностью 50 % об., в которую было добавлено типовых механических примесей, содержание которых варьировалась от 0,10 до 1,00 % масс. Количество механических примесей в исходной эмульсии находилось в пределе 0,01 % масс. В качестве добавляемых механических примесей применяли смесь песка с глинистым природным материалом в соотношении 1:7. Смесь заранее хорошо измельчалась до размера частиц 10^{-3} - 10^{-4} мм и тщательно перемешивалась.

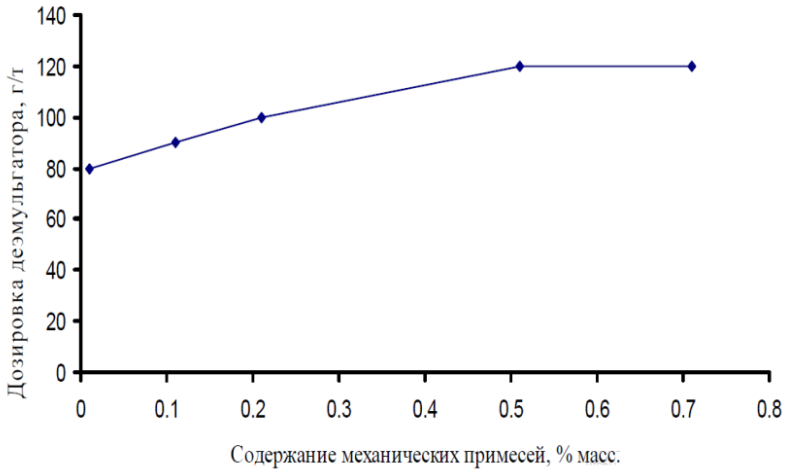

Рисунок 2. - Зависимость эффективной дозировки деэмульгатора от содержания механических примесей

На графике, представленном на рисунке 2, показано негативное влияние механических примесей во время процесса разрушения эмульсии.

Количество парафинов и смол в большой степени влияет на эффективность и экономичность реакции деэмульсации. Поэтому было интересно определить и количественно оценить влияние данных веществ.

Заранее было дано значение обводненности исследуемых образцов эмульсий, оно было задано постоянным - 50% об. а количество используемых парафинов и смол варьировалось, постоянным не было. Для титрования брали нефть с известным содержанием парафина и смол, их количество было 0,2 и 6,4 % масс., соответственно.

Разбег определяемых концентраций эмульгаторов в модельных эмульсиях был равен содержанию этих компонентов в натуральных нефтяных эмульсиях Западного Тошли.

Во время проведения изучения влияния парафина на устойчивость эмульсии концентрация парафина колебалась от 0,2 до 5,1% масс. в пересчете на нефть. График, показанный на рисунке 3, показывает зависимость и отражает влияние парафина на устойчивость эмульсии.

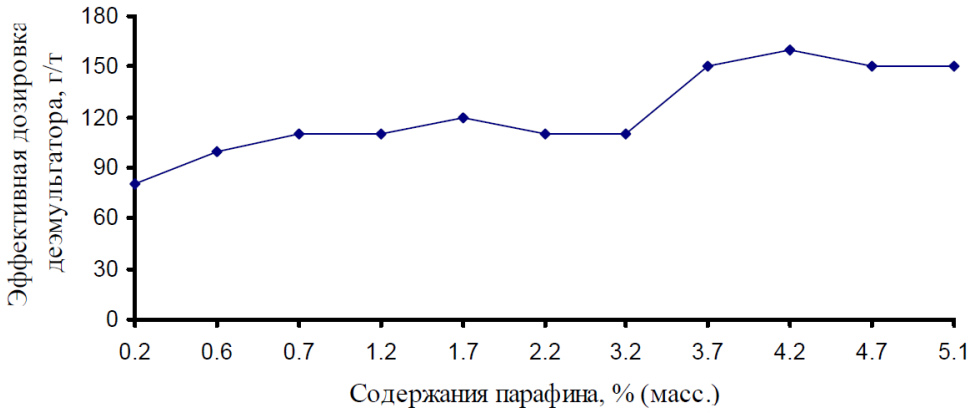

Рисунок 3. - Зависимость эффективной дозировки деэмульгатора от содержания парафина

Для определения влияния смол на процесс деэмульсации также приготавливались искусственные эмульсии с содержанием смол в количестве от 6,4 до 9,9 % масс. в пересчете на нефть. Зависимость наилучшей дозировки деэмульгатора от количества содержания смол показана на рисунке 4. [2].

Наилучшее количество деэмульгатора при исследовании эмульсии с начальным содержанием парафина и смол составила 80 г/т. Наибольшее значение эффективной дозировки в проведённых экспериментах стало одинаковым для парафинов и смол - 160 г/т. Но количество добавленного компонента, которое вызвало увеличение эффективной дозировки деэмульгатора равное 160 г/т было разным и для парафина составило 4,0 % масс., а для смол стало 3,5 % масс. (таблица 2). [3].

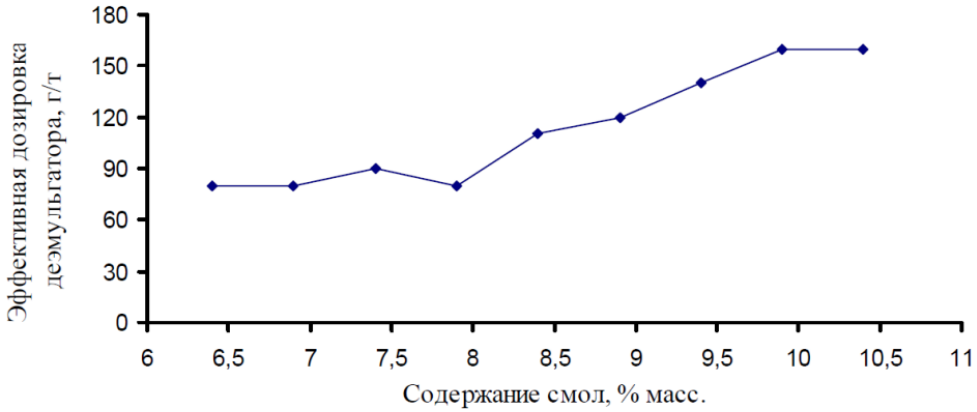

Рисунок 4. **- Зависимость эффективной дозировки деэмульгатора от содержания смол**

В результате проделанной работы установили, что смолы в данном диапазоне концентраций показывают лучшее стабилизирующее действие, чем парафин.

В результате проведённых анализов полученных кривых, можно сделать вывод, что происходит закономерная зависимость устойчивости эмульсий от их качественного состава, количества содержащейся воды, механических примесей, парафина и смол. В результате анализа кривых представляется возможным сделать прогноз и определить нужное количество деэмульгатора при изменении состава нефтяных эмульсий, это имеет практическую ценность.

Список литературы:

1. Абдирахимов И.Э. (2021). Деэмульгирование нефтеводяных эмульсий. Universum: технические науки, (4-3 (85), 72-75.

2. Абдирахимов И.Э., Курбанов, А.Т., Буронов Ф.Э., & Самадов А.Х. (2019). Технология переработки тяжелых нефтей и нефтяных остатков путем применения криолиза. Аллея науки, 3(12), 310-314.

3. Ilkhom a. (2021). Development of effective demulsifiers on the basis of local raw materials. Universum: технические науки, (2-4 (83).

GO'DAKLAR VA YOSH BOLALAR ORASIDA KENG TARQALGAN RAXIT KASALLIGI VA UNI OLDINI OLISH

Boxonova Nilufar Saidmaxmud qizi

NamDU Odam va hayvonlar fiziologiyasi kafedrasi 1 - kurs magistri

***Annotatsiya*:** Ushbu maqolada hozirgi kunda yosh bolalar orasida ko'payib borayotgan raxit kasalligi, kelib chiqish sabablari va oldini olish haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: raxit, vitamin D, quyosh nuri

Аннотация: В данной статье представлена информация о рахите, его причинах и профилактике, который в настоящее время получает все большее распространение среди детей раннего возраста.

Ключевые слова: рахит, витамин D, солнечный свет.

Annotation: This article provides information on rickets, its causes and prevention, which is currently increasing among young children.

Keywords: rickets, vitamin D, sunlight

Raxit – D vitamin va uning faol metabolitlari yetishmasligi tufayli fosfor - kalsiy almashinuvining buzilishi natijasida kelib chiqadigan, suyak shakllanishi buzilgan va suyak miniralizatsiyasi yetarli darajada bo'lmagan chaqaloqlar va yosh bolalar kasalligi[1].

Raxit kasalligi barcha mamlakatlarda uchraydi, ayniqsa, quyosh nuri kam bo'lgan shimoliy hududlarda keng tarqalgan. Kuz va qishda tug'ilgan bolalarda kasallanish ehtimoli yuqori hisoblanadi.Aksariyat, 2oylikdan 1 yoshgacha bo'lgan bolalar raxit bilan og'riydi. 3 yoshdan katta bolalarda ko'pincha go'daklikda boshdan kechirilgan raxit oqibatlari kuzatiladi.

Raxit kasalligining belgilari. Raxitning dastlabki belgilari: bola bezovtalanadi, uyqusi buziladi, hadeb boshi terlayveradi, boshining terlayverishi natijasida u qichishadi va bola boshini yostiqqa ishqalayverishi tufayli ensasidagi sochlari to'kilib ketadi(1-rasm).Vaqtida yoki yetarli darajada davo qilinmasa,bolada liqildoqlarning bitishi kechikadi, suyaklari yumshoq va egiluvchan bo'lib qoladi, qovurg'alarida yo'g'onlanmalar vujudga keladi, boshining peshona va tepa do'mboqlari kattalashib, boshi to'rtburchak shaklga kiradi(2-rasm).

1-rasm. Sochi oysimon to'kilgan bola 2-rasm. Boshi to'rtburchak bola

Raxit bilan kasallangan bolalarning tishlari vaqtdan ilgari yoki ancha kechikib chiqadi, ayni vaqtda tishlarning chiqish tartibi buziladi. Raxit bilan kasallangan bolalarning mushaklari bo'sh bo'lib, bola o'tirish, turish va yurishga kech o'rganadi. Suyaklar yumshab qolib, mushaklarning ishi buzilganligi uchun ko'krak qafasining ham shakli o'zgaradi, bu to'g'ri nafas olishga halaqit beradi va yurak- qon tomir sistemasi faoliyatiga ta'sir etadi.Kasallik o'tkazib yuborilsa, qorin kattalashib, vena tomirlari kengayib ketadi, bolada kamqonlik paydo bo'ladi.Raxit bilan kasallangan bolalar yuqumli kasalliklarga moyil bo'lib qoladi. Raxitning asoratlari (oyoqning X simon yoki O simon qiyshayishi) keyinchalik ham qolib ketishi mumkin(3-rasm).

3 – rasm. Raxit natijasida oyoqlarning deformatsiyaga uchrashi

Raxitning kelib chiqish sabablari quyidagilardan iborat:

- Onaning yosh bo'lishi (18 yoshdan kichik) hamda katta yoshda ona bo'lish (35 yoshdan keyin);
- Homiladorlikning og'ir kechishi;
- Onaning turli ichki kasalliklar bilan kasallanishi;
- Homiladorlik vaqtida vitamin va minerallarning yetishmasligi;
- Homiladorlik vaqtida onaning kam harakatda bo'lishi va ultrabinafsha nurlari bilan yetarlicha to'yinmasligi;
- Bolaning asab tizimini prenatal shikastlanishi;
- Bolaning muddatidan oldin tug'ilishi;
- Bolani ochiq havoda kam sayr qildirish;
- Bolaning kam harakatliligi (bolalar gimnastikasi, massaj va o'yinlarni o'ynatmaslik);
- Bolalar ovqatining sifat va miqdori normada bo'lmasligi(ona suti tarkibida vitamin hamda minerallarning yetarli emasligi, ayniqsa, kalsiy va vitamin Dning yetishmasligi);
- Irsiy omillarga ham bog'liq[2].

Raxit kasalligini oldini olish onaning salomatligiga bevosita bog'iq. Ona homiladorlik paytida sog'lom turmush tarziga rioya qilsa, bola sog'lom tug'iladi. Bola tug'ilgandan keyin ham ona suti tarkibida vitamin va minerallar miqdori yetarli bo'lishi uchun to'g'ri ovqatlanishi, bolani har kuni faol bo'lishini ta'minlash uchun massaj, gimnastika bilan shug'ullantirishi, ertalab va kechki paytlarda quyosh nuri ostida ochiq havoda sayr qildirishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. "Normal fiziologiya",A.Qodirov, Toshkent, 218 – bet.
2.https://ikid.uz>

УЎТ: 634.25:54

SHAFTOLI BARG BUJMAYISHI KASALLIGI VA UNGA QARSHI KIMYOVIY VOSITALARNI QO'LLASHNING SAMARADORLIGI

Baxshilloyev G'olibjon G'aybullo o'g'li *magistrant*

Saloyeva Go'zal Sayfiddin qizi *magistrant*
Bahriddinov Ozodjon Ulug'bek o'g'li *magistrant*
Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada shaftoli daraxtining barglarining bujmayish kasalligi,ushbu kasallik qanday paydo bo'ladi va ta'sir doirasi qanday, kasallikka qarshi qanday qarshi kurash olib borish va bu uchun qanday preparatlardan foydalanish kerakligi haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar. Preparat, kasallik, zamburug', fungitsid, barg bujmayishi, samaradorlik,ramzes, kapitoks , entoxlorid, aramis .

Аннотация: В данной статье представлена информация о болезни парши листьев персикового дерева,как возникает это заболевание и каков спектр действия, как бороться с недугом и какие препараты использовать для этого.

Ключевые слова. Препарат, болезнь, грибок, фунгицид, листопад,эффективность, Рамзес, капитокс, энтохлорид, Арамис **.**

Annotation: This article provides information on the disease of the shrub of the leaves of the peach tree,how this disease occurs and what is the scope of action, how to combat the disease and what preparations should be used for this.

Keywords. Drug, disease, fungal, fungicide, leaf shrinkage, samaradorlik, score, ramzes, capitox, entochloride, aramis.

Bog'dorchilikka va uzumchilikka ixtisoslashgan fermer xo'jaliklarida meva va uzum mahsulotlarini yetishtirishda, kasallik va zararkunandalar hosildorlikka sezilarli darajada ta'sir ko'rsatmoqda. Ayniqsa shaftoli bog'larda zamburug'li kasalliklardan biri shaftoli barg bujmayishidir. Qishloq xo'jaligining barcha sohalarini, shu jumladan mevachilik va uzumchilikni jadal rivojlantirish, tuproq unumdorligini ko'tarish, meva va uzum hosildorligini oshirish, xalqimizni meva va uzum mahsulotlariga bo'lgan talabini to'la qondirishiga qaratilishi zarur. So'ngi yillarda respublikamiz aholisini oziq-ovqat mahsulotlariga, jumladan, mevachilikka bo'lgan talabini to'liq taminlashda hukumatimiz tomonidan bir qancha qarorlar qabul qilinmoqda. Ushbu qarorlarning bajarilishini taminlashda bog'dorchilikni rivojlantirish, kassalliklarga chidamli mevali daraxt navlarini aniqlash va zararli organizmlarga qarshi kurash masalasi g'oyat dolzarb masala hisoblanadi. Bu boradagi asosiy vazifalardan biri mevali bog'larni kassalliklardan himoya qilishdir. Mevali bog'larda bir necha xil kassalliklar malum bo'lib, ularga qarshi samarali kurashish shaftoli bog'laridan yuqori hosil olishning asosiy omillaridan biridir. Mevali bog'lardan rejadagi hosilni olishda yuksak agrotexnika va samarali

kimyoviy kurash choralarini qo‘llash muhim ahamiyat kasb etadi. Himoya chora tadbirlarini o‘z vaqtida o‘tkazmaslik esa olimlarimizning kuzatuvlariga ko‘ra, 30-40% gacha, ayrim yillarda 70% gacha hosilni yo‘qolishiga olib keladi. Respublikamizning shaftoli bog‘larida shaftoli barg bujmayishi kassalligi keng tarqalgan bo‘lib, mevachilikka katta zarar yetkazmoqda. Keyingi yillarda shaftoli bog‘larda bu kassallikni ko‘payishiga asosiy sabab ob-havo sharoitini o‘zgarishi, eski bog‘larni rekonstruksiya qilinmaganligi, o‘z vaqtida agrotexnik va kimyoviy kurash choralarini qo‘llanilmasligidir.

Shaftoli (Persica mill) 6 turga bo‘linadi, ulardan asosiylari quyidagilar: Jaydari shaftoli, Farg‘ona shaftolisi (anjir shaftoli), David shaftolisi, Mir shaftolisi va Mongol shaftolisi. Shaftoli navlari 2 guruhga bo‘linadi: ya’ni mevasi tukli va mevasi silliq luchchak shaftoli. Uning 5000 ga yaqin navi mavjud bo‘lib, janubiy hududlarda har bir tup daraxtdan 100-150 kg gacha hosil olish mumkin. Shaftolining vatani Xitoy hisoblanadi. Bu yerda u 4000 yildan buyon o‘stirib kelinmoqda. Markaziy Osiyoga shaftoli Xitoydan keltirilgan va bu yer ham shaftolining qadamiy markazi hisoblanadi. Shaftoli daraxtining balandligi 7-8 metrgacha bo‘lib, gullari oq yoki pushti rangga ega. Mevalar Eng katta meva- sining og‘irligi 600 g gacha bo‘lgan, chiroyli, juda mazali, ozuqaviy moddalarga boy hisoblanadi. Shaftoli tez o‘sadigan, issiqsevar o‘simlik bo‘lib, ko‘chatlari ekilgandan so‘ng 2-yili meva bera boshlaydi. Hosildorlik davri 18-20 yil hisoblanadi. Danagidan payvandlash orqali ko‘paytiriladi. Shaftoli, olxo‘ri, achchiq bodom, payvantag sifatida foydalaniladi.

Ushbu zamburug‘ kasalligi bo’lib shaftoli, olxo‘ri va ba’zida gilos novdalari, barglari va mevalarini zararlaydi. Kasallik daraxtlarda fotosintez jarayonini buzib daraxtni rivojlanishdan to’xtatadi .Kasallik natijasida daraxtning rivojlanish surati sekinlashadi va zararlangan daraxtlarga qishki sovuq haroratlar yanada qattiqroq zarar yetkazishi mumkin. Agar kasallik bir necha yil davomida qaytarilsa, daraxtlarga juda qattiq zarar yetishi mumkin. Kasallik natijasida hosilning 40-50% miqdorgacha kamaytirib yuboradi. Kasallik asosan daraxt gullab bo’lgandan keyin barg chiqara boshlaganda yosh barglarni zararlaydi. Barglarni uchki qismi qizil tusga kiradi va bargni so’rib zamburug’ rivojlanib bujmaloq holatga olib keladi va bargni nobud qiladi .kasallik vaqtida bartaraf qilinmasa daraxt batamom zararlanishi mumkin . Ushbu kasallikni danakli mevalarga zarar yetkazuvchi bir necha turi mavjud; Taphrina deformans – shaftoli daraxtlarini kasallantiradi va shu sababdan, uni shaftolining barg bujmayishi kasalligi deb ataladi.

Barg bujmayish kasalligi sporalarning (konidiya) bosqichida daraxt shoxi po‘stloqlarining yoriq joylarida, barglarda va daraxtning boshqa qismlarida qishlaydi. Bahorning nam va salqin ob-havo sharoitlarida yangi unib kelayotgan novda va barglar kasallanishi mumkin.Kasallik harorat 18-25C bo’lganda jadal rivojlanadi , 25C dan yuqori haroratda

rivojlana olmaydi. Yangi unib chiqqan barglar qizg‘ish yoki sarg‘ish tus oladi va barglar qing‘ir-qiyshiq bo‘lib, shakli buzila boshlaydi – ularning eti qalinlashadi va bujmayadi. Kasallangan barglarning ostki qismida 8-12 kun o‘tgach oq yoki qizgish sporalar kuzatilishi mumkin; vaqt o‘tishi bilan bu sporalar yetilib, kasallikni boshqa barglarga tarqatadilar. Bu sporalar yosh tuqimalarnigina kasallantiradi Yoshi katta barglarni esa kasallantirmaydi. Zararlangan barglar mavsum boshidayoq to‘kilib, novdalar yalong‘ochlanib qoladi. Kasallik kuchayib, tarqalishi keskinlashgan hollarda barglar qo‘ng‘ir tusga kiradi, quriydi va daraxtning o‘zida to‘kilmay qolib ketadi. Bu kasallikdan zararlangan mevalarning ustki qatlamida qizil tusga ega g‘adir-budur o‘simta paydo bo‘ladi. Mevaning shakli buzuladi va to‘kiladi, daraxtda qolganlari esa rivojlanmay qolib ketadi. Kasallangan novdalar shishadi va qiyshayadi. Yoz mavsumining quruq havosida kasallik daraxtlarda askospora holida jon saqlaydi. Namgarchilik boshlanishi bilan sporalar ulg‘ayib qayta ko‘payadilar, va shu bilan birga, sog‘lom to‘qimalarni zararlashni boshlaydilar.

Kasallikka qarshi kurashning eng qulay davri kuzda barglarning to‘kilish paytiga to‘g‘ri keladi. Unga qarshi Bordo suyuqligi (3% mis sulfati + 3% oxak/gips) seping. Qishda yog‘ingarchilik ko‘p ro‘y bergan hollarda, aralashma yuvilib ketishi bilan uni takroran sepish. Bahor kelishi bilan, kurtak ochilishidan oldin Bordo suyuqligini yana takrorlash. Kuzda va bahorda kurtak ochilishidan oldin Bordo suyuqligi sepish odatda bu kasallikni nazorat qilish uchun yetarli chora–tadbir hisoblanadi. Bog‘ga yaqin joylarda kasallangan daraxtlar mavjud bo‘lsa, daraxtlarni kasallanmasligi uchun ularni kesib tashlash va yo‘qotish. Kasallangan novdalarni qattiq butalash, bog’dagi kesilgan shoxlardan tozalash zarur bo’lib hisoblanadi. Taklif sifatida shuni ayta olamizki shaftoli daraxtida shaftoli barg bujmayishi kassalligini qo’zg’atuvchisining avlodi, turi uning bioekologiyasini tubdan o’rganish, kassallikning mavsumiy rivojlanish qonuniyatlari va tarqalishini taxlil qilish kassallikka qarshi qo‘llanilgan kimyoviy preparatlarning iqtisodiy hamda biologik samaradorligi aniqlash, shaftoli bog‘larda shaftoli barg bujmayishi zamburug‘ kasaligiga qarshi kurash tizimi takomillashtirilib, tavsiyalar ishlab chiqish va ishlab chiqarishga tavsiya etish joiz deya ayta olamiz. Shaftoli bog’larida barg buchmayishi kasalligiga qarshi Ramzes 3kg/ga, kapitoks 1-1,5kg/ga, entoxlorid 85% 3kg/ga,aramis 800 g/ga, preparatlarini qo’llash tafsiya qilinadi. Xulosa qilib shuni aytish joizki danak mevali bog’larda uchraydigan kasalliklarga qarshi muntazam ravishda kurash choralarini olib borish kerak. Kimyoviy kurash olib borayotgan paytda sarf me’yoriga e’tiborli bo’lish talab etiladi. Bundan tashqari agrotexnik tadbirlarni vaqtida amalga oshirish kasallikni yana qayta avj olib rivojlanishini oldini olishda yaxshi samara beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. „Agrobank“ATB muassisligida tayyorlangan „Agrobank 100 kitob“ to’plamidan, 15-kitob „O’simliklar himoyasi to’plami“ . Toshkent „Tasvir“ nashriyoti 2022.
2. Mirziyoyev Sh. “O‘zbekiston Respublikasida bog‘dorchilik va issiqxona xo‘jaligini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”. PQ-4246-son Qarori. – Toshkent, 2019-yil 20-mart.
3. B. A. Hasanov, R. O. Ochilov, E. A. Xolmurodov, R. A. Gulmurodov. Mevali va Yong’oq mevali daraxtlar, sitrus, rezavor mevali butalar x,amda tok kasalliklari va ularga karshi kurash. Toshkent, 2010, 316 bet.
4.Internet tarmog’i. https://www.youtube.com/watch?v=S5y0I1Gs1rQ.

АКРИЛАМИД ПОЛИМЕРЛАРИНИНГ ТАДҚИҚИ

Бобоқулова М.Б., Менглиев М.У., Умиров Н.С.
Гулистон давлат университети Гулистон ш.

Аннотация. Мақолада акриламид асосидаги полимер гидрогеллар олиниб уларнинг бўкувчанлиги ўрганилган. Бўкувчанлик чокловчи агентнинг миқдорига боғлиқлиги аниқланган. Шунингдек олинган полиакриламид гидрогелларидан келажакда ўсимликларни ўсиш ва ривожланишини стимулловчи таъсир кўрсатадиган глицирризин кислотаси, унинг тузларини ютилиши ҳамда уларнинг геллардан ажралиб чиқиши лаборатория шароитида ўрганилган ва олинган натижалар баён қилинган.

Хозирги даврда замон ривожланиши билан бир қаторда ҳаётимизда полимер моддаларнинг ўрни ҳам ортиб бормоқда. Шундай полимер моддалардан бири акриламиддир. Акриламид асосидаги полимер ва сополимерлари ҳаётимизнинг турли соҳаларида истиқболли фойдаланилмоқда. Масалан, тиббиётда контакт линзалар, хар ҳил протезлар, дори капсулалар ва бошқалар шулар жумласидандир. Қишлоқ хўжалигида акриламид асосидаги гидрогеллар кучли бўкувчан хоссага эга бўлганликлари сабабли қишлоқ хўжалик экинларини суғоришда сувдан унумли фойдаланиш мақсадида истиқболли фойдаланиш мумкин.

Жумладан, тадқиқотларимизнинг мақсади ҳам акриламид асосидаги полимер гидрогеллар ташкил қилади. Акриламид асосидаги полиакриламид гидрогеллари синтез қилинди ва синтез қилинган полимер гидрогелларнинг физик-кимёвий параметрлари ўрганилди. Гидрогелнинг ҳосил бўлиш унуми реакциянинг бориш шароитига, вақтига ва чокловчи агент миқдорига боғлиқлиги ҳамда, полиакриламд гидрогелларининг бўкувчанлиги тикувчи агент миқдорига ва инициатор турига боғлиқ эканлиги аниқланди.

Полиакриламид таркибида чокловчи агентнинг ошиб бориши гелнинг бўкувчанлиги камайишига олиб келади.

Маълумки, минтақамизда ҳосилдорликни ошириш, суғориладиган ерларда сарфланадиган сув ҳажмини тежаш, қурғоқчиликка қарши курашиш, тупроқ эрозияси ва шўрланишини олдини олиш хамда тупроқ агрофизик хоссаларини яхшилаш ҳозирги куннинг долзарб муоммоларидан бирига айланмоқда. Шу сабабли тупроқ учун намликни тутиб турувчи қўшимча сифатида гидрофиль тўрсимон полимер (кучли бўкувчан полимер гидрогел)лар қўлланилишида янги йўналишлар яратилмоқда. Биз бунинг учун чокланган кучли бўкувчан (10^2-10^4 $см^3$/г) полиакриламид гидрогелларини синтез қилиб олдик.

Маълумки, глицирризин кислотаси ва унинг тузлари ўсимликларнинг ўсиш ва ривожланишида стимуляторлик хусусиятига эга эканлиги аниқланган. Глицирризин кислота ва унинг Na^+ , K^+ , NH_4^+ , Al^{+3}, Co^{+2} тузлари 10^{-6}-10^{-8} моль/л концентрацияларда ўсимликлар ўсиш ва ривожланишига стимулловчи таъсир кўрсатиши аниқланган [1]. Демак ўсимликларни ўстириш ва ривожлантиришда глицирризин кислота ва унинг тузларидан истиқболли фойдаланиш юқори ҳосил олишнинг муҳим омилларидан бири бўлиши мумкин [1].

Полиакриламид гидрогеллари тупроқ агрофизик хоссаларини яхшилайди ва тупроқда узоқ йиллар сақланмасдан биопарчаланишга учраб кетади. 0.01г полиакриламид гидрогелларига глицирризин кислота ва унинг Na^+ , K^+ , NH_4^+ ли тузларининг 10^{-6}-10^{-8} моль/л концентрацияли эритмалари тайёрлаб юттирилиб геллар сувсизлантирилди.

Сувсизлантирилган гелларга сув таъсир эттирилиб геллардан глицирризин кислота ва унинг Na^+ , K^+ , NH_4^+ ли тузларининг ажралиб чиқиши ўрганилди. Олинган натижалар шуни кўрсатадики геллардан глицирризин кислота ва унинг Na^+ , K^+ , NH_4^+ ли тузлари 98% гача ажралиб чиқади. Бу ўсимликлар ўсиш ва ривожланишини стимуллашда, қурғоқчилик зоналарда уруғнинг намликка бўлган эхтиёжини ва тез униб чиқишини таъминлайди.

Бу мақсад учун қўлланиладиган полиакриламид гидрогел полимерининг сувда эрувчан бошқа полимерлардан фарқи, унга критилган глицирризин кислота ва унинг Na^+ , K^+ , NH_4^+ ли тузларини қобиқ ичида узоқ вақт ушлаб туриш имконини беради ва бу унинг яқинидаги уруғни униб чиқиш эффектини оширади.

Бундай агротехник тадбир қўлланилиши натижасида уруғларнинг униб чиқиш даврийлиги қисқаради ва ўз навбатида гидрогел ўзида сувни сақлаб туриши туфайли ўсимликларни суғориш учун сарфланадиган сув сарфи камаяди. Бу натижалар келажакда уруғларни эрта униб чиқишида, юқори ҳосилдолик етиштиришда, ўсимликларни биологик

усулда химоялашни қўллашнинг янги усулларни яратишда ҳам назарий ҳам амалий аҳамият касб этади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Матмуротов Б.Я., Гафуров М.Б., Далимов Д.Н., Хашимова Н.Р., Ахунов А.А. Глицирризин кислотаси айрим тузларининг ўсимликни ўсиш жараёнига таъсири.// *Табиий бирикмалардан қишлоқ хўжалигида фойдаланиш истиқболлари республика илмий амалий анжумани материаллари тўплами. Гулистон. 2013й, 4-5 май. 6-бет.*

UO`K 575.162.632.

YUMSHOQ BUG`DOY (*Triticum aestivum*) NAVLARI VA OQSIL MODDA (GLIADIN VA GLYUTENIN)LARNING AHAMIYATI VA ULARNING DONDAGI MIQDORI

Shukurova M.I.,[1] Bo`ronov A.Q[2]

Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika instituti

Aniq va tabiiy fanlar o`qtish metodikasi (biologiya) 1-kurs magistr [1]

Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika instituti

genetiva va evolyutsion ta'limot kafedrasi dotsenti b.f.f.d.[2]

Annotatsiya. Don sifati genetik jihatdan past navlarni ekilishi, tuproq unumdorligini pasayishi, ilmiy asoslangan o`stirish texnologiyalariga rioya kilmaslik, boshoqli don ekinlarini surinkasiga bir maydonda bir necha yil o`stirish don tarkibida oqsil va kleykovinanining past bo`lishiga sabab bo`lmoqda. Bug`doy o`simligi oqsili glyutamin aminakislotasiga boy bo`lib, 100 g bug`doy oqsilida 30 g glyutamin aminokislotasi bor.

Kalit so`zlar: Triticum aestivum, glyutamin aminokislota, kleykovina, gliadin, glyutenin, proteaza, peroksidaza, uglevod, vitamin, oqsil.

СОРТА МЯГКОЙ ПШЕНИЦЫ (Triticum aestivum) И ЗНАЧЕНИЕ БЕЛКОВ (ГЛИАДИН И ГЛЮТЕНИН) И ИХ КОЛИЧЕСТВО В ЗЕРНЕ

Аннотация. Выращивание генетически бедных сортов зерна, пониженное плодородие почвы, несоблюдение научно обоснованных технологий возделывания, несколько лет выращивания зерновых с гектара на одной площади приводят к низкому

содержанию белка и клейковины в зерне. Белок пшеницы богат аминокислотой глютамином, а 100 г белка пшеницы содержат 30 г аминокислоты глютамина.

Ключевые слова: Triticum aestium, глютаминовая аминокислота, глютен, глиадин, глютенин, протеаза, пероксидаза, углевод, витамин, белок.

SOFT WHEAT VARIETIES (Triticum aestivum) AND THE VALUE OF PROTEINS (GLIADIN AND GLUTENIN) AND THEIR QUANTITY IN GRAIN

Annotation. Growing genetically poor varieties of grain, reduced soil fertility, non-compliance with scientifically based cultivation technologies, several years of growing cereals per hectare on the same area lead to a low content of protein and gluten in the grain. Wheat protein is rich in the amino acid glutamine, and 100 g of wheat protein contains 30 g of the amino acid glutamine.

Keywords: Triticum aestium, glutamic amino acid, gluten, gliadin, glutenin, protease, peroxidase, carbohydrate, vitamin, protein.

Bug`doy dunyo aholisining asosiy ovqatlaninsh ratsionini ko`p yillardan buyon egallab keladi. Shuning uchun qadimgi davrlardan buyon bug`doy o`simligi oziq-ovqat sanoatida muhim hom-ashyo sifatida qishloq xo`jaligi maydonlarida etishtirilib kelinadi. Hozirgi kunda ham bug`doy o`simligi asosiy oziq-ovqat va chorvachilikda eng asosiy xom ashyo sifatida etishtiriladi. Dunyo bo`yicha 200million gektar maydonlarga bug`doy o`simligi ekilib etishtiriladi va bu esa boshqa donli ekinlarga nisbatan 1-o`rinni egallaydi. O`zbekistonda ham uzoq yillar davomida bug`doy o`simligi etishtirilib kelinadi. O`zbekistonda don muammosini hal qilishga ilmiy yondoshish muhim ahamiyatga ega. Xozirgi kunda don etishtirish, hosildorlikni oshirish, don sifatini yaxshilash va uni qayta ishlab chiqarishga e'tibor berish lozim. Sifatli non va non mahsulotlari tayyorlash uchun kuchli va qimmatli (noyob), tarkibida oqsil, kleykovina ko'p bo'lgan donlarni etishtirish maqsadga muvofiq. Yetishtiriladigan don kraxmal olish uchun yoki spirt sanoatida ishlatiladigan bo`lsa, tarkibida kraxmal ko`p donlarni etishtirish ma'qul[1,3,4,5,6].

Hozirgi vaqtda yumshoq bug'doyning seleksiyasi uning potentsial hosildorligi va don sifati ko'p jihatdan ekilgan navlarning noqulay abiotik va biotik muhit omillariga chidamliligiga bog'liq bo'lgan darajaga etdi. Shuning uchun bu muammoni hal qilish faqat yuqori mahsuldorlikka ega bo'lgan genetik tuzilmalarni salbiy omillardan minimal hosil yo'qotishlarini ta'minlaydigan tizimlar bilan birlashtirgan navlarni yaratish orqali mumkin[1,6].

Afsuski, oddiy bug'doy genetik materialining zaxirasi hozirgi vaqtda bu muhim naslchilik muammosini hal qilish uchun etarli emas. Masalan, ko'plab mualliflarning tadqiqotlarida bug'doy genetik resurslarini o'rganish bo'yicha tadqiqotchilar uchun mavjud

bo‘lgan umumiy bug‘doy genofondi asosan tugaganligi ko‘rsatilgan. Bundan tashqari, ushbu mualliflarning ta‘kidlashicha, dunyoning ushbu asosiy oziq-ovqat ekinining cheklangan genofondi kelajakda bug‘doyni an’anaviy etishtirishda ham, yangi navlarni yaratishda zamonaviy biotexnologik yondashuvlardan foydalanishda ham cheklovchi omil bo'lishi mumkin. intensiv turdagi. Shu sababli, genetika va bug‘doy seleksiyasi sohasidagi global tendentsiya mahalliy navlarning yangi yuqori samarali genlari va oddiy bug‘doyning shunga o‘xshash aborigen shakllari hisobiga Triticum aestivum L. turlarining genetik o‘zgaruvchanligini kengaytirish muammosidir[1,3,5].

Ayrim mualliflarning tadqiqotlarida oddiy bug‘doy Triticum aestivum L. genomini qayta tiklashni o‘rganish bo‘yicha biologik qimmatli belgi va xossalarini saqlab qolgan bug‘doyning mahalliy qadimiy nav populyatsiyalari, mahalliy shakllari va yovvoyi qarindoshlari genofondi alohida ahamiyatga ega[2,5,6].

Xozirgi paytda mamlakatimizda bug`doy donining asosiy qismi sug`oriladigan erlarda etishtirilmoqda. Respublikamizda hosildorlik, etishtiriladigan yalpi don hosili oshib bormoqda. Ammo don sifati hamma vaqt ham qo`yilgan talablarga to`la javob bermaydi. Don sifati genetik jihatdan past navlarni ekilishi, tuproq unumdorligini pasayishi, ilmiy asoslangan o`stirish texnologiyalariga rioya kilmaslik, boshoqli don ekinlarini surinkasiga bir maydonda bir necha yil o`stirish don tarkibida oqsil va kleykovinanining past bo`lishiga sabab bo`lmoqda. Bug`doy o`simligi oqsili glyutamin aminakislotasiga boy bo`lib, 100 g bug`doy oqsilida 30 g glyutamin aminokislotasi bor. Bu aminokislota almashtirilmaydigan aminokislotalarga kirmaydi, u odam organizmida sintez bo`lishi mumkin. Ammo glyutamin aminokislotasi miya nerv xujayralari faoliyati natijasida hosil bo`ladigan zaharli modda ammiakni biriktirib oladi, uglevodlar, oqsil almashinuvida faol ishtirok etadi. Bir kunda odam organizmi 25 g glyutamin aminokislotasini istemol qilishni talab qiladi. Kleykovinaning miqdori oqsil miqdoriga bog`liq bo`ladi[3,4,5,6].

Zamonaviy tasavvurlarga ko`ra bug`doy doni tarkibidagi oqsil uchta funksional guruxlardan – strukturaviy, katalitik, zahiradan iborat. Birinchi va ikkinchi guruxdagi oqsil miqdori donning yirikligi va massasiga bog`liq bo`lsa, zahira oqsil (kleykovina) miqdori navning genetik xususiyati, tuproqda azotning miqdori, o`g`itlash, sug`orish, haroratga bog`liq holda o`zgaradi. Shuning uchun donda oqsilning miqdori oshsa oqsil – kleykovina nisbatida oxirgisini miqdori ko`payadi. Dondagi oqsilning oshishi, kleykovinani oshishiga olib keladi[2].

G`alla ekinlari donining oziq-ovqatlik va oziq boplik ahamiyatini ifodalaydigan eng qimmatli qismi oqsildir. G`alla ekinlari doni tarkibidagi oqsillar ekish xususiyatiga qarab 4 guruhga bo`linadi: suvda eriydigan albumin, tuzlar eritmasida eriydigan globulin, ishqorda eriydigan glyutenin va spirtda eriydigan gliadin. Oziq-ovqatga ishlatiladigan don tarkibida klekovinadan tarkib topgan gliadin va glyutenin ko`proq ahamoyatga ega. Nonning sifati hajmi

va g`ovakligi ana shu oqsillarning miqdori va nisbatiga bog`liq. Gliadin va glyuteninning nisbati 1:1 bo`lishi eng yaxshi hisoblanadi. Respublikamizda etishtirilayotgan bahorgi bug`doy doni tarkibida oqsilning miqdori uning navga qarab 18%gacha bo`lishi mumkin. Kuzgi bug`doyda esa oqsilning miqdori 13-14% ga etadi. Aminokislotalar oqsilning asosiy tarkibiy qismidir(20ta). Ularning 8 tasi ya'ni lizin, triptofan, metionin, valin, leysin, izoleysin, treonin va fenilalanin oziq-ovqat uchun eng zaruriylari hisoblanadi. Bularning zarurligi shundaki, ular organizmda sintezlanmaydi, shuning uchun organizmga faqat oziq bilan kirishi kerak[2,4,5].

Uglevodlar don umumiy vaznning 60-80% ni tashkil etadi. Uglevodlar orasida kraxmal asosiy o`rinni egallaydi. Uning miqdori donning markazidan qobig`iga tomon kamayib boradi. Kraxmalning eng kam miqdori uning tashqi qismida bo`ladi. Tuproq va iqlim sharoitiga bog`liq holda donda kraxmalning miqdori o`zgarib turadi. Yog`lar. Donli ekinlar urug`ining tarkibida 2-6% yog` bo`ladi. U urug` tarkibida bir tekis joylashmagan bo`ladi. Urug`ning murtak hujayralarida ko`p miqdorida moy (bug`doyda 14%, javdar va arpada 12.4%, sulida 26% gacha, tariqda 20%, makkajo`xorida 4% gacha) bo`ladi. Makkajo`xori, suli va tariq doni yog`ga eng boydir. Un va krupada yog` bo`lsa, ular taxir bo`ladi. Shuning uchun makkajo`xorini tortishdan oldin doni tarkibidagi murtak ajratib olinadi va ulardan oziq-ovqatga ishlatiladigan moy olinadi. Klechatka (sellyuloza) hujayra devorlari va don qobig`ining asosini tashkil etadi. Shuning uchun po`stli donda klechatka ko`p bo`ladi. Vitaminlar odam va hayvonlar organizmining to`g`ri rivojlanishiga yordam beradi. G`alla ekinlari doni tarkibida A, $B_1$, $B_2$, $B_3$, C, D, E vitaminlar bor. Oziq-ovqat tarkibida ana shu vitaminlar bo`lmasa yoki etishmasa organizmda moddalar almashinuvi buziladi va gipovitaminoz rivojlanadi. Fermentlar zaxira oziq moddalar murtak murtakda yaxshi o`zlashtiradigan shaklda katta ro`l o`ynaydi. Uglevodlarni (kraxmal, qandni) parchalaydigan diastaza, yog`larni parchalaydigan lipaza, oqsilni o`zlashtiradigan proteaza, oksidlovchi peroksidaza asosiy fermentlar hisoblanadi[2,6].

Bug`doy o`simligi donining kimyoviy tarkibida organik moddalar hamda biologik faol moddalar uchrashi, vitaminlarga boyligi va mikroelemetlarning ucharashi ayniqsa temir ioniga boyligi inson salomatligi umuman olganda organizm uchun juda foydali ekanligini ko`rsatadi. Shuning uchun yumshoq bug`doyning navlarini ko`paytirish va hosildorligini oshirish seleksiya va qishloq xo`jaligi sohalarida muhim ahamiyat kasb etmoqda. Yumshoq bug`doy doni tarkibida kiruvchi gliadin va glyuteninlarning miqdori va nisbatlarini yaxshlash orqali don sifatini oshirilishiga olib keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Atabayeva X.N., Xudoykulov J.B. Kuzgi bug'doy istikbolli navlari hosiliga ma'dan o'g'itlar me'yorining ta'siri// O'zbekistonda bug'doy seleksiyasi, urug'chiligi va etishtirish texnologiyasiga bog'ishlangan birinchi milliy konferensiya.- T: 2004 . – b. 161-165.

2. Княгиничов М.И. Биохимия пшениси. М.-Л.-; Селхозгиз, 1951-415с.

3. Созинов А.А., Козлов В.Г. Повишенийе качества зерна озимих пшениси. М:. 1970. – 135 с.

4. Филимонов М.С. Орошения пшйениси. М:. Колос. 1980.-с. 180.

5. https://uz.wikipedia.org/wiki/

6. https://ru.wikipedia.org/wiki/

СУСЛОНИНГ ТУРЛИ ҚАНД МИҚДОРИДА АЧИТҚИ ЗАМБУРУҒЛАРИНИНГ РИВОЖЛАНИШИ

Халқузиева М.А.,[1] Махкамов Э.У.[2]

Жиззах политехника институти асистенти (PhD)[1]

Жиззах политехника институти талабаси[2]

Аннотация. Саноат микробиологиясида *Saccharomyces cerevisiae* ачитқиларининг аҳамияти катта бўлиб, улар турли ҳил органик бирикмалардаги углеродни ўзлаштириб, спиртли бижғиш жараёнини келтириб чиқаради. Меланоидинга чидамли бўлган ачитқи замбуруғлар турли қанд миқдорда турлича ривожланади. Қуруқ модда миқдорини танлаб олиш учун *Dry English Ale* ачитқиси қанд концентарцияси 5 ҳилдаги суслода ўстирилди. Тажрибада натижасида қанд концентрацияси 3,5% даражада қанд миқдорини камайиши ва хужайралар сонлари яхши кўпайганлиги учун кейинги тадқиқот ишда арпа суслосини қанд концентрасияси 25% намунасида давом эттирилди.

Калит сўзлари: Мелоноидин, *Saccharomyces cerevisiae*, қанд, миқдор, *Dry English Ale*, сусло, намуна, модда, концентрация, ачитқи.

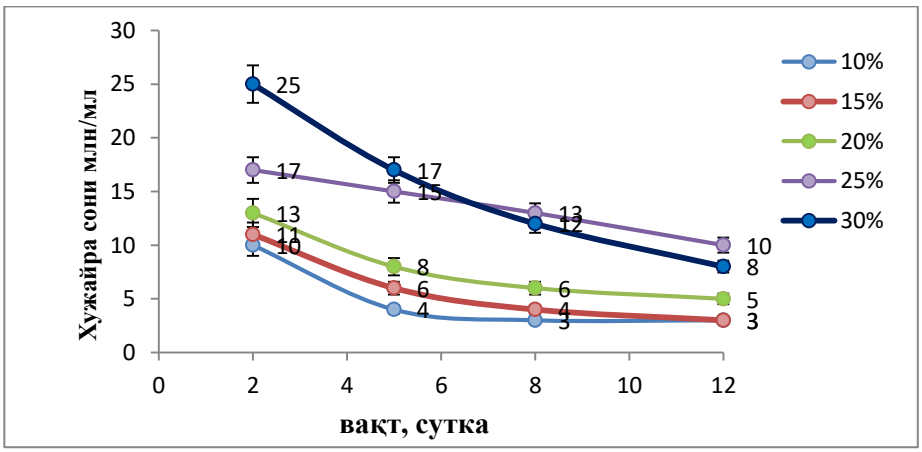
Саноат микробиологиясида *Saccharomyces cerevisiae* ачитқиларининг аҳамияти катта бўлиб, улар турли ҳил органик бирикмалардаги углеродни ўзлаштириб, спиртли бижғиш жараёнини келтириб чиқаради.

Ачитқилар - бир ҳужайрали замбуруғлар бўлиб, эукариот ҳужайраларга хос тузилишга эга. Ҳужайраси таркибида ҳақиқий ядро бўлиб, цитоплазмадан икки қаватли мембран билан чегараланади, шунингдек, эндоплазматик тўр, Гольжи аппарати, лизосомалар, митохондриялар, рибосомалар, вакуолалар ҳам мавжуд. Заҳира моддалар сифатида ҳужайрасида доначалар кўринишида гликоген, ёғ томчилари, волютин тўпланади. Ҳужайра девори уч қатламли структурага эга бўлиб, асосан глюкан ва маннандан ҳамда бирмунча миқдор оқсил, липидлар ва хитиндан иборат. Қаттиқ озиқа муҳитларида ачитқилар турли шаклда, рангда ва консистенцияда колониялар, суюқ муҳитларда эса чўкма, лойқаланиш, ҳосил қилиши мумкин.

Меланоидинга чидамли бўлган ачитқи замбуруғларлар турли қанд миқдорда турлича ривожланади. Қуруқ модда миқдорини танлаб олиш учун *Dry English Ale* ачитқиси қанд концентарцияси 5 ҳилдаги суслода ўстирилди. Дастлаб қанд концентрацияси 30% (мухит № 3) суслоси тайёрланди. Юқоридаги суслосига асосланиб дистириланган сув қўшиш натижасида 25%, 20%, 15%, 10% қанд концентрацияси бўлган муҳитлар тайёрланди ва 200 мл ҳажмли эрелмейер колбаларига 100 мл дан солиниб, 1 атм босимда стерилланди. Стерилланган муҳитга *Dry English Ale* ачитқини экилди ва хона ҳароратида (20 ^{0}C) 10 кун давомида ўстирилди. 2 суткадан бошлаб ачитқини ўсиши, қанд миқдори ва ҳужайра сони ўлчаниб борилди. 2-3 расмларда натижалар келтирилган.

Қандли моддалар миқдори 2 суткада камайиши тезлашди, 10 суткада қанд миқдорда камайиши тўхтади. Дастлабки қанд концентрацияси 20% ва 30% ларда 2 суткада 3% ва 4% га камайди. 10%, 15%, 25% ларда % дан камаймади. 5 суткадан бошлаб қанд концентрацияси 15%, 25%, 30% ларники 2%, 3%, 2% га камайди, 10%, 20% қанд концентрациясига 1% кам миқдорда камайди. 8 сутка 20%, 25% қанд концентрасиясида 3%, 2%, ларга камайиши билан яхши натижа берди.

Муҳитга экиш натижасида хосил бўлган ҳужайралар сони 2 суткадан саналди. Натижалар 3.3-расмда келтирилган. Бошланғич қанд концентрацияси 10%, 15%, 20% ларда 10 млн, 11 млн, 13 млн, 30% ларда 17млн, 25 млн кўпайди. Кейинги суткаларда ачитқи хужайралар сони камайганлиги 25%, 30% суслоларда кузатилди.

1-расм. Турли бошланғич концентрацияли дон суслосинида ачитки замбуруғларини ўсиш жараёни.

Изоҳ: n=3, P<0,05 да назорат вариантидан ишончли фарқ қилишини билдиради.

Тажрибада натижасида қанд концентрацияси 3,5% даражада қанд миқдорини камайиши ва хужайралар сонлари яхши кўпайганлиги учун кейинги тадқиқот ишда арпа суслосини қанд концентрасияси 25% намунасида давом эттирилди.

Фойдалинилган адабиётлар

1. Венер Р.А. Состав и свойства меланоидинов. "Химия твердого топлива", 1967, т. 6, с. 58.
2. Вишняков И.Г. Безопасность пива и пути снижения содержания ДМС / И.Г Вишняков, О.Б. Иванченко // Пиво и напитки. – 2007. – №6. – С. 25 – 27.
3. Гунькина Н.И. Применение дрожжей *Saccharomyces cerevisiae* Y-717 в производстве этилового спирта / Гунькина Н.И., Фараджева Е.Д.//Производство спирта и ликероводочный изделий, 2002, № 2. –С. 14
4. Дамберг Б.Э. Реакция меланоидинообразования и ее биологическое значение. "Известия АН Латвиской ССР", 1976, т. 1, с. 97.
5. Zavalin, A.; Collins, W.E.; Morgan, S. In A Compensation Zone of Multipolar System of EM Fields Stimulates Bacterial Growth, Proceeds of the 24th Meeting of Bioelectromagnetics Society, Quebec, Canada, 2002; pp. 8–9.
6. Zavalin, A.; Lensky, V.; McCarrol, P.; Westbrook, R.; Collins, W.E.; Morgan, S. Biostimulation of microorganisms exposed to multipolar systems of mutually compensated EMF.// Bioelectromagnetics 2009, in review.
7. Хиврич Б.И., Роздобудько Б.В. Спектр веществ, формирующих вкус и аромат пива// http://kyivminibrewery.com/vkus-i-aromat-piva.html/

СОҒЛИҚНИ САҚЛАШ ТИЗИМИДА ТЕЛЕТИББИЁТ МАЪЛУМОТЛАРНИ ҚАЙТА ИШЛАШ

Valitov Elyor Akimovich
TATU Farg'ona filiali 1-kurs
M3-21 magistranti fmioz@mail.ru

Annotatsiya Соғлиқни сақлаш тизимининг тиббиёт муассасалари, тиббиёт клиникалари, шунингдек тиббиёт олий таълимида ахборот телекоммуникация мультимедиа технологияларидан фойдаланиш тиббиёт ходимларини кундалик дастурий таъминоти ҳисобланади. Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни сақлаш тизимида CoVID-19 пандемия шароити соғлиқни сақлаш тизми ва аҳолини сезилари даражада ахборот

телекоммуникация технологиялари яъни телетиббиёт (телемедицина) тизимидан самарали фойдаланиш аҳоли саломатлиги учун ўта муҳим масала эканлиги ўз тасдиғини топди. Телетиббиёт маълумотларини қайта, сифатли ишлаш, телетиббиёт ривожланган мамлакатларда муқобил амалиётдан ўтказилган тизим ва дастурий таъминотлар мажмуи ҳисобланади.

Калит сўзлар: *аналог маълумот, диагностика, маълумот узатиш, биосигналлар, рақамли сигналлар, магнит – резонанс томография, тиббий тасвир, биопотенциал электрод, рақамли маълумотлар.*

TELEVISION IN THE HEALTHCARE SYSTEM

DATA PROCESSING

Abstract. The use of information and telecommunication multimedia technologies in medical institutions, medical clinics, as well as medical higher education in the health care system is a daily software for medical staff. In the healthcare system of the Republic of Uzbekistan, the conditions of the pandemic CoVID-19 have proved that the effective use of information and communication technologies, ie telemedicine, is a very important issue for the health of the population. Processing of telemedicine data, quality processing, telemedicine is a set of systems and software that have been practiced alternatively in developed countries.

Keywords: *analog data, diagnostics, data transmission, biosignals, digital signals, magnetic resonance imaging, medical imaging, biopotential electrode, digital data.*

Кириш: Телетиббиёт тизими ахборот коммуникация-технологияларини аҳоли саломатлик даражасини янада яхшилаш учун соғлиқни сақлаш тизимига кенг кўламда жорий қилиш ва амалиётда ижобий қўллай олишни ривожлантиришни назарда тутади. Соғлиқни сақлаш тизимининг телетиббиёт технологиясини такомиллаштириш, бирламчи касалликларни эрта аниқлаш уни диагностика ва даволаш тизимига айлантириш, тиббиёт тизимини тубдан янги форматда рақамлаштириш, аҳолига масофавий тиббий хизматлар кўрсатиш долзарб устувор масала ҳисобланали. Соғлиқни сақлаш тизимининиг телетиббиёт соҳаси тиббиёт тизмини долзарб 10 та йўналишлари туркумига киритилган. Ҳозирда телетиббиёт дунёнинг деярли барча жойларини йилдан йилга қамраб келмоқда ва йиллар сари ўзининг янги замонавий кўриншини тиббиёт соҳасига тақдим этади.

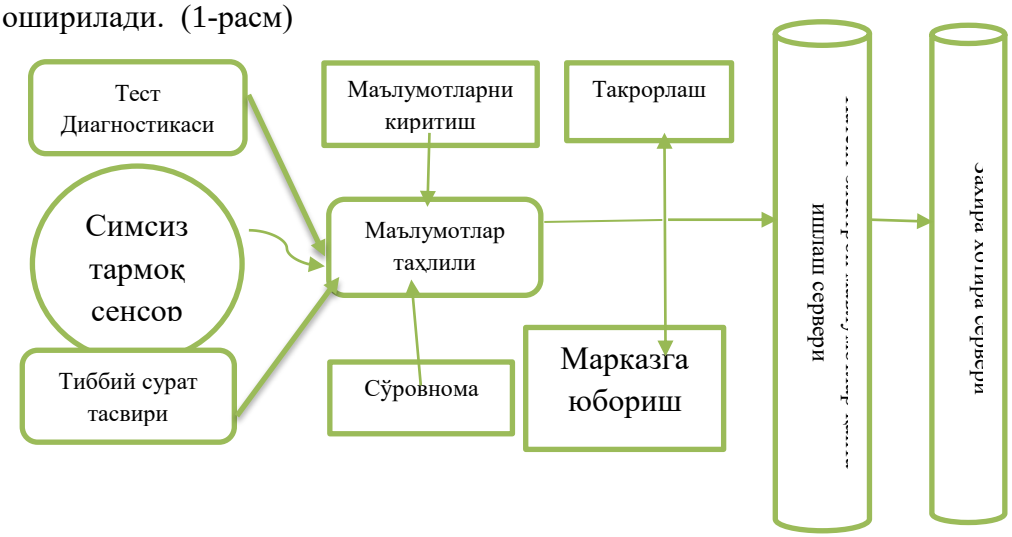
Асосий қисм: Телетиббиётнинг кенг қамровли хизмат самарадорлиги қидирув-қутқарув (космик телетиббиёт) жараёнларидан тортиб, умумий саломатлик мониторингигача бўлган ҳамма жараёнларни инсоният учун осонлаштиради**.** Буларнинг барчаси тиббий маълумотни қўлга киритиш ва рақамли доменга айлантириш жараёнларини ўз ичига олади. Рақамли маълумотлар билан ишлашда ҳамма нарса асл аналог шаклида қолдириш афзалликларига эга ҳисобланади. Илмий олим Haykin

таърифлаганидек: маълумотларни узатиш, қайта ишлаш ва кейнчалик сақлаш қулайлиги асл анолог формати ҳисобланади.

Рақамли маълумотлар аналог маълумотларни манипулятцияси билан солиштирганда,

тиббий маълумотларни ифодоловчи "0" va "1" қаторлари CD ва камералар каби кундалик ҳаётдаги бошқа рақамли нарсалардан нимаси билан фарқ қилиш мумкин? Таъриф шундаки, бу иловаларнинг барчасида маълумотлар иккилик битларда юборилади ва қайта ишланади яъни қандай? Фақат "1" ва "0" билан ишлаш, лекин тиббий маълумотларни йиғиш ва қайта ишлашга қўйилган талаблар умумий мақсадли электрон қурилмаларга қўйиладиган талаблардан анча фарқ қилади. Биламизки тиббий маълумотлар кўпинча алоҳида шахс билан боғлиқ ҳисобланади ва бироқ ушбу маълумотлар тиббий тарих сифатида қатъий сир сақланиши керак. CD дискда MP3 қўшиқларни бир нечтасини йуқотиш ҳамда тиббий текширувдан кейинги таҳлил натижаларини йўқотиш оқибатларини солиштириб кўрганда. Демак биринчи ҳолатнинг максимал жазоси янги диск сотиб олиш билан кифояланса бўлади, лекин иккинчи ҳолатда эса узоқ давом этиши мумкин бўлган суд жараёнлари, бундан ташқари етказилган зарарни қоплашни талаб қилишгача олиб келиши, бундан ташқари тиббиёт муассасасининг обрўсига салбий таъсир қилиши, шунингдек тезкор даволаниш учун қимматли вақтни йўқотиш ҳолатига олиб келиши мумкин.[1-2] Телетиббиёт талабидаги туб фарқ шундаки ахборотни қайта ишлаш усули ва носозликлар хато ва камчиликларни бартараф этиш билан боғлиқ. Маълумотларни нотўғри талқин қилишлик натижасида яъни мусиқани бир дақиқалик бузилишига олиб келиши мумкин, лекин тиббий маълумотларнинг йўқолиши ёки бузилиш билан қандай ҳолат содир бўлиши оқибатида, бутун бир фалокат дахшатли кўриниши юзага келади шу жумладан инсон ҳаётига ҳавф соладиган шароитларни ташҳислашда муваффақиятсизликни келтириб чиқариши мумкин.

Телетиббиётда маълумотларни қайта йиғиш ва узатиш қуйидаги жараёнда амалга оширилади. (1-расм)

1-расм Тиббий ахборот тизмининг блок диаграммаси.

Беморлардан маълумотларни йиғиш, беморда бошдан – оёғигача, тананинг ичида ва атрофида тўпланиши керак бўлган барча турдаги тиббий маълумотлар мавжуд ҳисобланади. Тиббий қайдларни инсон танаси билан боғлиқ бўлган биотиббиёт маълумотларига қаратадиган бўлсак, бемор ҳақида қандай маълумотларни тўплаш мумкин ва уни қандай тўплаш мумкинлигини қайд этиб ўтсак. Демак ҳар қандай зарур бўлган умумий кўринишни ва бу каби маълумотларни еғишда эҳтиёт чораларини кўриш зарурий ҳисобланади. Инсон танаси шу қадар мураккабки, ҳар бир ўлчанадиган тана параметрини битта китоб ҳажмида қамраб олишнинг имкони йўқ. Асосий мақсадимиз тез-тез ишлатиладиган тиббий атрибутларни кўриб чиқиш ва тиббий маълумотларни қайта ишлаш жараёнида нима борлигини яхши тушиниб етишдир. Тиббий кўринишлар инсон танасининг ҳаётий белгиси ҳисобланади, чунки бу белгилар инсоннинг соғлиғини белгилайди, ушбу белгиларни баъзи хусусиятларини ва уларни қандай йиғиш мумкинлигини кўриш мумкин. Инсон тиббий белгиларини баъзилари табиатан маълумки, атроф-муҳит ва фаолиятнинг вақтинчалик тартибга солиниши туфайли тебранишлар билан 24 соатлик ҳулқ-атвор циклида тиббий ритмларни тақдим этади. Инсонни оддий тана ҳарорати нафақат атроф-муҳитга қараб, балки кўпроқ танадаги ҳароратни ўлчаш жойига қараб ўзгаради. 1992 йилда илмий олим Mackowiak ўртача тана ҳароратида ҳатто жинс ҳам рол ўйнашини аниқлаган ва бу нормал ҳисобланишини таъкидлаб ўтган. Тана ҳароратини ўлчаш одамнинг экстремал шароитларга таъсир қилганда гиппертермия ёки гипотермия билан оғриганлигин кўрстадиган асосий омил ҳисобланади.

Телетиббиётда биосигналларни узатиш ва қайта ишлашда тиббий хизматларни масофадан туриб тақдим этишдан иборат. Телетиббиёт хизматларини қўллаб қувватлашда ахборот телекоммуникация технологияларидан фойдаланиш самарадорлиги юқори бўлиб, маълумотлар бир жойдан, иккинчи жойга масалан, бахтсиз ҳодиса жойидан ёки беморнинг уйидан касалхонага узатилиши керак бўлган тиббий маълумот ва кўрсаткичлар ҳисобланади. Бундан ташқари ҳар қандай тиббий маълумотни таҳлил қилиш ва сақлашдан олдин, аввал олинган ҳар қандай маълумотлар қайта ишланиши зарур ҳисобланади.[3] Ушбу жараёнларда тегишли бўлган маълумотлар заҳирасини, беморлар ҳақидаги ҳар қандай турдаги маълумотларни тўплаш ва қайта ишлаш механизми жараёнлари ахборот коммуникация тизимларига боғлиқ ҳисобланади. Маълумотларни узатиш ва таҳлил қилиш маълумотларни қабул қиладиган биосенсорларни кўрсатадиган оддий блок диаграммаси мавжуд, аналог – рақамли (A/D) конвертор орқали трансмиттерга уланган сенсор тармоғи тўпланган маълумотларни масофавий қабул қилувчига юборади.

Олинган асосий аналог маълумотларни рақамли доменга айлантиришдан мақсад узатиш самарадорлиги ва хавфсизлигини таъминлашдан иборат бўлади. (2-расм)

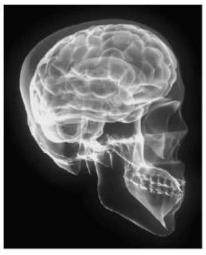

2-расм Тиббий маълумотларни узатиш ва таҳлил қилиш диаграммаси.

Телетиббиёт тизимида маълумотларни олиш ва узатишда магнит резонанс томография сканерини вазифаси шундан иборатки инсон танасининг узунлиги бўйича (3-расм) қурилма катта думалоқ магнит билан ўралган, спирал частотага эга ва градиентдан ташкил топган. Магнит водород атомлари ичидаги протонларни текислайди ва кучли магнит майдон ҳосил қилади. Барча протонлар магнит майдонга параллел равишда кичик магнитлар каби жойлашади. Сканер ишлаётган вақтда радио тўлқинлар объектга қисқа тўлқинлар чиқариш орқали протонларни ўз жойидан қўзғатади. Тасвирни олиш жараёнида эса объект сканерга ўтказилади, жараён тўхтатилганда протонлар дастлабки тасодифий йўналишларга қайтади. Ушбу жараёнлар юз бераётган вақтда радио сигналлар ҳосил қилади. Радио сигналар сканер ичидаги спектрометр танага асосланган тасвирни ишлаб чиқади. Бунда соғлом инсон миясининг МРТ сканеридаги ҳолатини кўриш мумкин. Асосий хусусиятлари шундаки МРТ турли хил рангларни тасвирда намоён қилади. (4-расм)

3-расм МРТ сканери

4-расм МРТ соғлом инсон миясини умумий кўриниши

Демак, хулоса ўрнида шуни таъкидлаш жоизки, телетиббиёт тизимида маълумотларни қайта ишлаш, электрон соғлиқни сақлаш тизмини бошқариш ва етакчиликни ривожлантириш, ахборот телекоммуникация соҳасини тиббиёт тизими билан интеграция жараёнини янада қўллаб қувватлаш бунинг натижасида аҳоли саломатлигини мустаҳкамлаш ҳамда шифокор ва инсоннинг вақтини тежаб қолиш. Ривожланган мамлакатларда синовдан ўтган ва замонавий ахборот технологиялар асосидаги соғлиқни сақлаш тизимини янги усулларини жорий қилишга

катта эътибор қаратишдан иборат. Қисқа муддат ичида соғлиқни сақлашнинг барча соҳаларини рақамлаштириш бўйича давлат дастурида кўрсатилган муайян ишларни амалга оширида, хусусан аҳоли ўртасида патронаж текширувларини оптималлаштириш, иш вақтини шакллантириш, маълумотлар базасини ишончлилигини ошириш, ихтисослашган тиббий муассасаларда, беморлар, тарқатилаётган дори воситалар, тиббий ускуналар ҳаракати, турли инфекцияларга қарши эмлаш, руҳий касалликлар ва наркология диспансери ҳисобида турганлик ва ногиронлик тўғрисидаги маълумотларни шакллантириш каби имкониятларни берувчи ахборот тизимини йўлга қўйишдан иборат.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Farley, T. (2007), The Cell-Phone Revolution. American Heritage of Invention & Technology, New York: American
2. Bernard Fong Telemedicine technologies information technologies in medicine and telehealth
3.Yang, X. (2007), *WiMAX/MobileFi: Advanced Research and Technology,* Auerbach Publications,
4. https://fjsti.uz/blog/283/klinik-va-profilaktik-tibbiyot-jurnali ISSN2181-3531
5. http://scientificprogress.uz/storage/app/media/3-1.%20081.%20487-494.pdf
6. https://telemedicine-and.ru/
7. https://en.wikiversity.org/wiki/Telemedicine

АКРИЛАМИД ПОЛИМЕРЛАРИНИНГ ТАДҚИҚИ

Бобоқулова М.Б., Менглиев М.У., Умиров Н.С.
Гулистон давлат университети Гулистон ш.

Аннотация. Мақолада акриламид асосидаги полимер гидрогеллар олиниб уларнинг бўкувчанлиги ўрганилган. Бўкувчанлик чокловчи агентнинг миқдорига боғлиқлиги аниқланган. Шунингдек олинган полиакриламид гидрогелларидан келажакда ўсимликларни ўсиш ва ривожланишини стимулловчи таъсир кўрсатадиган глицирризин кислотаси, унинг тузларини ютилиши ҳамда уларнинг геллардан ажралиб чиқиши лаборатория шароитида ўрганилган ва олинган натижалар баён қилинган.

Калит сўзлар: акриламид , тупроқ эрозияси , гидрофиль , глицризин кислота, Полиакриламид гидрогеллари

Хозирги даврда замон ривожланиши билан бир қаторда ҳаётимизда полимер моддаларнинг ўрни ҳам ортиб бормоқда. Шундай полимер моддалардан бири акриламиддир. Акриламид асосидаги полимер ва сополимерлари ҳаётимизнинг турли соҳаларида истиқболли фойдаланилмоқда. Масалан, тиббиётда контакт линзалар, хар ҳил протезлар, дори капсулалар ва бошқалар шулар жумласидандир. Қишлоқ хўжалигида акриламид асосидаги гидрогеллар кучли бўкувчан хоссага эга бўлганликлари сабабли қишлоқ хўжалик экинларини суғоришда сувдан унумли фойдаланиш мақсадида истиқболли фойдаланиш мумкин.

Жумладан, тадқиқотларимизнинг мақсади ҳам акриламид асосидаги полимер гидрогеллар ташкил қилади. Акриламид асосидаги полиакриламид гидрогеллари синтез қилинди ва синтез қилинган полимер гидрогелларнинг физик-кимёвий параметрлари ўрганилди. Гидрогелнинг ҳосил бўлиш унуми реакциянинг бориш шароитига, вақтига ва чокловчи агент миқдорига боғлиқлиги ҳамда, полиакриламд гидрогелларининг бўкувчанлиги тикувчи агент миқдорига ва инициатор турига боғлиқ эканлиги аниқланди. Полиакриламид таркибида чокловчи агентнинг ошиб бориши гелнинг бўкувчанлиги камайишига олиб келади.

Маълумки, минтақамизда ҳосилдорликни ошириш, суғориладиган ерларда сарфланадиган сув ҳажмини тежаш, қурғоқчиликка қарши курашиш, тупроқ эрозияси ва шўрланишини олдини олиш хамда тупроқ агрофизик хоссаларини яхшилаш ҳозирги куннинг долзарб муоммоларидан бирига айланмоқда. Шу сабабли тупроқ учун намликни тутиб турувчи қўшимча сифатида гидрофиль тўрсимон полимер (кучли бўкувчан полимер гидрогел)лар қўлланилишида янги йўналишлар яратилмоқда. Биз бунинг учун чокланган кучли бўкувчан (10^2-10^4 $см^3$/г) полиакриламид гидрогелларини синтез қилиб олдик.

Маълумки, глицирризин кислотаси ва унинг тузлари ўсимликларнинг ўсиш ва ривожланишида стимуляторлик хусусиятига эга эканлиги аниқланган. Глицирризин кислота ва унинг Na^+ , K^+ , NH_4^+ , Al^{+3}, Co^{+2} тузлари 10^{-6}-10^{-8} моль/л концентрацияларда ўсимликлар ўсиш ва ривожланишига стимулловчи таъсир кўрсатиши аниқланган [1]. Демак ўсимликларни ўстириш ва ривожлантиришда глицирризин кислота ва унинг тузларидан истиқболли фойдаланиш юқори ҳосил олишнинг муҳим омилларидан бири бўлиши мумкин [1].

Полиакриламид гидрогеллари тупроқ агрофизик хоссаларини яхшилайди ва тупроқда узоқ йиллар сақланмасдан биопарчаланишга учраб кетади. 0.01г полиакриламид гидрогелларига глицирризин кислота ва унинг Na^+ , K^+ , NH_4^+ ли тузларининг 10^{-6}-10^{-8} моль/л концентрацияли эритмалари тайёрлаб юттирилиб геллар сувсизлантирилди.

Сувсизлантирилган гелларга сув таъсир эттирилиб геллардан глицирризин кислота ва унинг Na^+ , K^+ , NH_4^+ ли тузларининг ажралиб чиқиши ўрганилди. Олинган натижалар шуни кўрсатадики геллардан глицирризин кислота ва унинг Na^+ , K^+ , NH_4^+ ли тузлари 98% гача ажралиб чиқади. Бу ўсимликлар ўсиш ва ривожланишини стимуллашда, қурғоқчилик зоналарда уруғнинг намликка бўлган эхтиёжини ва тез униб чиқишини таъминлайди.

Бу мақсад учун қўлланиладиган полиакриламид гидрогел полимерининг сувда эрувчан бошқа полимерлардан фарқи, унга критилган глицирризин кислота ва унинг Na^+ , K^+ , NH_4^+ ли тузларини қобиқ ичида узоқ вақт ушлаб туриш имконини беради ва бу унинг яқинидаги уруғни униб чиқиш эффектини оширади.

Бундай агротехник тадбир қўлланилиши натижасида уруғларнинг униб чиқиш даврийлиги қисқаради ва ўз навбатида гидрогел ўзида сувни сақлаб туриши туфайли ўсимликларни суғориш учун сарфланадиган сув сарфи камаяди. Бу натижалар келажакда уруғларни эрта униб чиқишида, юқори ҳосилдолик етиштиришда, ўсимликларни биологик усулда химоялашни қўллашнинг янги усулларни яратишда ҳам назарий ҳам амалий аҳамият касб этади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Матмуротов Б.Я., Гафуров М.Б., Далимов Д.Н., Хашимова Н.Р., Ахунов А.А. Глицирризин кислотаси айрим тузларининг ўсимликни ўсиш жараёнига таъсири.// Т*абиий бирикмалардан қишлоқ хўжалигида фойдаланиш истиқболлари республика илмий амалий анжумани материаллари тўплами. Гулистон. 2013й, 4-5 май. 6-бет.*

BIOLOGIYA FANINI O'QITISHDA VIRTUAL LABORATORIYANING SAMARALI IMKONIYATLARI

Abdunabiyeva Sh.Y.,[1] Rahimov A.K.[2]

Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika instituti

Aniq va tabiiy fanlar o`qtish metodikasi (biologiya) 1-kurs magistr [1]

Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika instituti

Tabiiy fanlar fakulteti dekani p.f.d. prof..[2]

Annotatsiya. Biologiya fanidan laboratoriya mashg'ulotlarini olib borish jarayonida ta'lim samaradorligini oshirish,o'quvchilarda laboratoriya ko'nikmalarini shakllantirish, biologiya o'qitish jarayonida virtual laboratoriya vositalardan foydalanish metodikasini ishlab

chiqish haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: Virtual laboratoriya, animatsiya, masofaviy ta’lim, elektron ta’lim, interaktivlik.

Аннотация. Речь идет о повышении эффективности обучения в лаборатории биологии, формировании у студентов лабораторных навыков, разработке методов использования виртуальных лабораторных средств в обучении биологии.

Ключевые слова: Виртуальная лаборатория, анимация, дистанционное обучение, электронное обучение, интерактивность.

Annotation. We are talking about increasing the effectiveness of teaching in the biology laboratory, developing students' laboratory skills, developing methods for using virtual laboratory tools in teaching biology.

Key words: Virtual laboratory, animation, distance learning, e-learning, interactivity.

Internetga asoslangan ta'lim resurslari so'nggi paytlarda juda mashhur bo'lib, tobora zamonaviy ta'lim tizimlarining bir qismiga aylanib bormoqda. Virtual laboratoriyalar bu elektron o‘quv platformalari bo‘lib, unda o‘quvchilar haqiqiy ish stolida ishlashda bevosita jismoniy ishtirokisiz amaliy mashg`ulotlarning shaxshiy kompitentsiyaga ega bo‘lishlari mumkin.[2] Ular interaktiv tarkibni yaratish uchun kompyuterlashtirilgan simulyatsiyalar, modellar, videolar, animatsiyalar va boshqa o'qitish texnologiyalaridan foydalanadilar. Elektron ta'lim butun dunyo bo'ylab ta'limga ta'sir qila boshladi.[1]

Darsliklardan nazariy tushunchalarni uning amaliy qo‘llanilishini bir vaqtning o‘zida ko‘ra olmagan holda o‘rganishni o‘z ichiga olgan an’anaviy kurs o‘quv dasturida talabalar nazariyani tushunishda qiynalayotgani, shuningdek, laboratoriyada amaliy usullarni o‘rganish ko‘proq vaqt talab qilishi tez-tez kuzatilgan. Bundan tashqari, kengaytirilgan laboratoriya mashg'ulotlari ko'pincha amalga oshirilmaydi, chunki yaxshi jihozlangan laboratoriyalarni tashkil etish va ta'mirlash bilan bog'liq yuqori xarajatlar darajasi.[3] Ushbu vaziyatni bartaraf etish uchun bir qancha ilmiy muassasalar va tadqiqot tashkilotlari turli fanlar, jumladan, biologiya fanlari bo'yicha elektron ta'lim resurslaridan o'quv materiallari sifatida foydalanishni boshladilar. Yakuniy natija veb-kurslar, video ma'ruzalar [7] . Ushbu ko'p qirrali yondashuvlar orasida Virtual laboratoriyalar eng samarali deb topildi, chunki ular talabalarga haqiqiy laboratoriya sharoitlariga taqlid qilish uchun mo'ljallangan simulyatsiya qilingan muhitda amaliy usullarni o'z tezligida o'rganish imkoniyatini beradi [4].

Biologiya va biotexnologiya bo'yicha turli veb-kurslar allaqachon mavjud va biologiya fanlari bo'yicha elektron ta'lim platformasini kengaytirish uchun so'nggi bir necha yil ichida bir nechta Virtual laboratoriyalar tashkil etilgan. Masofaviy ta'lim dasturlari ham o'z o'quv dasturlarini yanada interaktiv qilish uchun veb-ma'ruzalar bilan bir qatorda bunday resurslardan

o'z o'quv dasturlarining bir qismi sifatida foydalanishni boshladilar. Virtual laboratoriyalar, shuningdek, o‘quvchilarni hech qanday xavfli materiallar bilan ishlamasdan haqiqiy laboratoriyalarda kutishlari mumkin bo'lgan narsaga tayyorlaydi va o'rganish uchun kechayu kunduz mavjud [6]. Tashkil etilgandan so'ng bunday muassasalarni saqlash oson bo'lganligi sababli, ular institutlarga qimmatli resurslarni tejashga yordam beradi va hatto oliy ta'lim xarajatlarini qoplay olmaydiganlar uchun ham o'qishni qulay qiladi.[5] Shu sababli, Virtual laboratoriyalar kampusdagi an'anaviy ta'limdan ko'ra ko'proq odamlar uchun sifatli amaliy kurs ishlarini taqdim etishni va'da qiladi. Amaliy elektron ta'lim yondashuvi biologiya fanlari bo'yicha amaliy mashg'ulotlarning o'rnini bosa olmasa ham, bu talabalar uchun darslik nazariyasi va amaliy laboratoriya tajribalari o'rtasida bog'lanishni osonlashtirishi mumkin [8].

Yuqoridagi ma’lumotlardan xulosa o'rnida shuni ayta olamanki, virtual laboratoriyada ko‘rgazmalilik va o‘quv mazmunini kengroq yoritish va tushuntirish imkoni yuqori. Bu esa ta’lim oluvchilarda qiziqishni orttirish bilan bir qatorda ishni mustaqil, qayta-qayta bajarish imkonini beradi. Virtual laboratoriya ochiq va masofaviy o‘qish g‘oyasiga muvofiq bo‘lib, ta’lim jarayonidagi moddiy-texnik ta’minotborasidagi muammolarni oz bo‘lsada dolzarbligiga yechim bo‘la oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. M. Tyers, M. Mann From genomics to proteomics Nature, 422 (2003), pp. 193-197

2. H. Zhu, M. Bilgin, M. Snyder Proteomics Annu Rev Biochem, 72 (2003), pp. 783-812

3. V. Dhingra, M. Gupta, T. Andacht, Z.F. Fu New frontiers in proteomics research: a perspective Int J Pharm, 299 (2005), pp. 1-18

4. B. Alhalabi, M.K. Hamza, S. Hsu, N. Romance Virtual Labs VS Remote Labs: between myth and reality Proceedings of Florida Higher Education Consortium 7th Statewide Conference, Deerfield Beach, Florida (1998), pp. 12-14

5. C. Huang Virtual labs: E-learning for tomorrow PLoS Biol, 2 (2004), p. e157

6. D. Carnevale The Virtual Lab experiment Chron High Educ — Technol, 49 (2003), pp. 1-5

7. R. Scheckler Virtual labs: a substitute for traditional labs? Int J Dev Biol, 47 (2003), pp. 231-236

8. T. Nilsson Virtual laboratories in the life sciences. A new blueprint for reorganizing research at the European level EMBO Rep, 4 (2003), pp. 914-916

ҒЎЗА ТУНЛАМИГА ҚАРШИ ФАОЛ КУРАШ УСУЛЛАРИ

Абдуллаева Муқаддас Акрамжон қизи

. **Вахобова Ферузахон Бахтиержон қизи**

Фарғона политехника институти талабалари

Аннотатсия :Ушбу илимий мақолам ҳашоратларнинг трихрограмма брокрон кабиларнинг хаёт фолияти ўрганилган ва уларнинг аммалий тажрибаси аммалиётда кўриб чиқилган жадвал шаклида ,трихрограмма бракрон каби ҳашоратларнинг билогик самарадорлиги ҳам ўрганилган

Калит сўзлар : трихриграмма ,бракрон,ғўза тунлами ,биологик кураш ,гўза,биологик усул ,кўсак қурти

Ўзбекистонда ўсимлик зараркунандаларига қарши биологик усул деб аталган кураш табиат қарама-қарпшликларининг (зиддият) намоёндаси шаклида МДҲ давлатлари орасида тез ривожланди. Бу усул ғўза ва бошқа экинлардаги ғўза тунламининг тухумига қарши оддий трихограмманинг 2-3 турини ишлатишни назарда тутади. Кушанда биофабрика ва лабораторияларда кўпайтирилган дон куясининг тухумида ҳамда етук зот шаклларида майдонга тарқатилади. Трихограмма тунламнинг ҳар бир авлодига қарши камида уч марта 1-1,2-1 гр/га тизимида тарқатилади: биринчи марта - тухум қўя бошлаганида, кейинтилари - ҳар тўрт беш кундан сўнг.

Трихограммани эрталаб соат 7 дан 11 гача ва кечкурун соат 17 дан 20 гача тарқатиш лозим, чунки бу пайтда у серҳаракат бўлади. Кушанданинг учишга қобилияти паст эканлигини назарда тутиб, мумкин қадар кўпроқ ерга тарқатиш лозим (ҳар гектарда камида 100 та жойга). Кушандадан самарапи фойдаланишнинг яна бир омили уни таркэтиш муддатини тўгри аниқлашдан иборат. Бу эса хўжаликда назорат-башорат ишларининг юқори савияда ўтказилишини талаб қилади.

Фақат трихограмма ишлатишнинг самарадорлиги етарли бўлмай, далада куртлар пайдо бўлса бракон кушандасининг етук зотлари далага тарқатилади. Сифатли кушанданинг жинслар нисбати одатда ўртача 1:1 бўлади. Шуни назарда тутиб, урғочи зот ҳисобига даладаги тунлам қуртларининг зичлигини ҳисобга олиб, ҳар гектарга 500 тадан 3-4 минггача тарқатилиши мумкин. Меъёрни белгилашда ҳар 1 урғочи браконга далада 10-15 та қурт тўғри келишини ҳисоблаб чиқиш зарур.

1-жадвал

Трихограмма ва бракон кушандаларининг кўсак қуртига қарши самарадорлиги.

Амалий тажриба, Фаргоиа вил., Тошлоқ тум.. 2020 й.

	Вариантлар	Тунлам	Тунлам

		тухумининг зарарланиши, кунлар бўйича, %			куртиининг зарарланиши, кунлар бўйича, %		
			6	9	3		
	Трихограмма (маҳаллий популяция) – 3 марта қўйилган	4,1	20,3	22,5	-		
	Трихограмма–3марта қўйилган	9,2	32,5	41,4	-		
	Назорат-1 (тухум трихограмма билан табиий зарарланиши)	,9	3,2	4,2	-		
	Назорат-1 (тухумтрихограммабилантабиий пуч қолиши)	4,2	47,7	40,3	-		
	Бракон (махаллий популяция)-2 марта гектарига 4000 тадан қўйилди (1:10-15 нисбатда)		-	-	13,6	6,5	4,4
	Бракон-2 марта гектарига 4000 таданқўйилди (1:10-15 нисбатда)		-	-	26,7	6,2	8,3
	Назорат (ишловсиз)		-	-	2,1	,8	,5

Эҳтиёж вужудга келганида (далада ғўза тунламидан ташқари сўрувчи зараркунандалар ҳам пайдо бўлиши) олтинкўз кушандасини мумкин ҳолда кичик ёш куртлик даврида зараркунандаларга нисбатини 15-20 тага - 1 қилиб тарқатиш тавсия қилинади.

Тухум шаклида тарқатилган олтин кўзнинг самараси шубҳалидир.

Табиийки, биологик усулни ишлатиш самарадорлиги маҳсулот (трихограмма, бракон) сифатига боғликдир. Лабораторияда кўпайтиришда бу объектларни асосий хўжайин-тунламнинг тухум ва куртида бир йилда 2 марта кўпайтириб ўтказиш (пассаж қилиш) талабэтилади. Шундагина 50% га яқин биологик самара олиш имконияти яратилади.

Адабиётлар

1.Ўсимликларни ҳимоя қилишда УҲҚТ нинг ўрни ва истиқболлари илмий-амалий конф. (22-23.XII.2016 й., Тошкент). – Тошкент: ЎҲҚИТИ, 2016. – Б. 9-12.

2. Ларченко К.И. Причины массового размножения хлопковой совки и методы прогнозирования сроков её развития и численности //Ж. Хлопководство. – Москва, 1962. - №3. – С. 31-33.

3. Мансуров А.К. К биологии энтомофагов хлопковой совки //Вопросы экологии и физиологии вредных и полезных животных Узбекистана. – Ташкент: Фан, 1965. – С. 131-140.

4. Ходжаев Ш.Т., Юсупова М.Н., Юлдашев Ф., Исаев О.Б., Шакирова Г. Борьба с вредителями хлопчатника на пожнивных культурах в севообороте //Ж. Вестник защиты растений. – Санкт-Петербург. – Пушкин, ВИЗР: RIZO, 2011. - №2. – С. 46-52.

5. Хўжаев Ш.Т. Энтомология, қишлоқ хўжалик экинларини ҳимоя қилиш ва агротоксикология асослари. – Тошкент: Фан, 2010. – 355 б.

O'ZBEKISTONDAGI EKOLOGIK MUAMMOLAR VA ULARNING YECHIMI

Kozibayev N.E.

Urganch Davlat Unversiteti.talabasi

Annotatsiya:Maqolada O'zbekistonda bugungi kundagi ekologik vaziyat va uning yechimi bilan bog'liq jarayonlar va bu borada amalga oshirilayotgan tadbirlar va hozirgi kundagi ekologik axvoli. Yurtimizdagi glabal muammo bolib kelayotgan orol muammosi haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: Ekologiya , tabiat, muammo, sanoat,chiqindi, atmosfera, salomatlik, muhofaza, mintaqa.

Hozirgi kunda fan-texnika jadal sur'atlarda rivojlanib, inson va tabiat o'rtasidagi tabiiy muvozanat buzilayotganligi, tabiatga nisbatan jamiyat a'zolarida g'amxo'rlik sust ahvolga kelib qolganligi oqibatida atrof-muhitga katta ziyon yetmoqda. Ona tabiatga istiqbolni ko'zlab munosabatda bo'lish, kelajak avlodga uni go'zal va tabiiyligicha qoldirish bugungi kunning muhim vazifasi bo'lib turibdi. Chunki tabiatga nisbatan inson qanchalik berahmlik bilan munosabatda bo'lsa, tabiat ham insonga nisbatan aynan ana shunday javob qaytaradi. Har bir inson ongida ekologik madaniyat qay darajada shakllansa, jamiyat ham shu darajada taraqqiy etadi.

Respublikada keskin bo'lib turgan ekologik va tabiatni muhofaza qilishga oid muammolar quyidagilar:

1.Yirik hududiy – sanoat majmualari joylashgan rayonlarda ya`ni Angren-Olmaliq Chirchiqlarda,Navoiy va boshqa rayonlardagi tabiatni muhofaza qilish muammolari. Bu rayonlarda ijtimoiy-ekotizm holati yaxshi emasligi. Chunki sanoat markazlarida chiqayotgan turli-xil gazlar va chiqindilar atrof-muhitni ekolgik holatini buzulishiga olib kelmoqda.

2.Agrosanoat majmuidagi ekologik muammolar.Yani qishloq xo'jaligi yerlarning unmdorligining yoqolishi(tuproq eroziyasi,unmdor qtlamning kamayib borishi,turli xil kimyoviy elementlar bilan ifloslanishi,qatiq va suyuq chiqindilar bilan ifloslanishi) bunga misol boladi.

3.Tabiatdagi suvlarning sanoat chiqindilari pestisedlar va mineral o'g'itlar bilan ifloslanishi ham muammolardan biridir.

4. O'simlik va hayvonot dunyosini muhofaza qilish va qayta tiklash muammolari, qo`riqxonalar va milliy bog`lar tarmog`ini kengaytirish.

O'zbekiston Respublikasi tabiatni muhofaza qilish va undan oqilona foydalanish borasidagi asosiy strategik maqsadlar quyidagilar hisoblanadi:

Aholining sihat-salomatligi uchun qulay sharoit yaratish, beosferaviy muvozanatni saqlash; O'zbekistonning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish samaradorligi va barqarorligini ko`zlagan holda tabiiy resurslardan foydalanish qayta tiklanadigan tabiiy resurslar ishlab chiqarish va iste`mol jarayonlarining muvoznatini saqlash tiklanmaydigan resurslarni ishlab chiqarish, chiqindilardan oqilona foydalanish; regional va lokal darajalarda tabiatni qayta tiklanish hususiyatini tiklash; tabiatning daslabki turlari va ularning genofondini landshaftlarning xilma – xiligini saqlash.[1]

Respublikada Chirchiq, Olmaliq, Ohangaron, Angren, Farg'ona, Marg'ilon, Navoiy va boshqa bir qator joylarda kimyoviy, neft-kimyoviy hamda mikrobiologik tarmoqlar korxonalarining, ko'p quvvat va suv talab qiladigan ishlab chiqarish vositalarining ko'pligi tufayli ekologikning salbiy o'zgarishi keskinlashdi. Tojikistonning Tursunzoda shahrida joylashgan alyuminiy zavodining salbiy oqibatlari Surxondaryo viloyatining Sariosiyo, Denov, Sho'rchi va Oltinsoy tumanlarida sezildi. Natijada anor va xurmoning hosildorligi va sifati pasayib ketdi, aholi salomatligi esa, yomonlashdi.

Orol dengizining qurigan va qariyb bir necha ming kvadrat kilometrga cho'zilgan tubidan har yili million tonnalab ko'z ilg'amas darajadagi chang va tuz shamol bilan uchirib ketilishi natijasida. Orol bo'yi xududlarda ekologik xavfsizlik darajasi ortib bormoqda. Ekologik holatning salbiy o'zgarishiga hududlarning metrologik sharoitlari ham ta'sir qiladi. Markaziy Osiyo hududida quyosh haroratining yuqori bo'lishi inson organizmida qon aylanishini kuchaytiradi, ko'p miqdorda terlatib, ayrim kimyoviy moddalarning teri orqali so'rilishiga, xatto me'yornomada ko'rsatilgan eng kichik raqam ham halokatli zaharlanishga olib kelishi mumkin. Bunday sharoitlarda ruhiy (85 foizga) va asab xastaliklari (109 foizga), nafas olish a'zolari xastaliklari (108 foizga) ko'payadi. Tarkibida nitrobirikmalar mavjud bo'lgan suv va oziq-ovqat mahsulotlarini uzoq muddat iste'mol qilish moddalar almashinuvi, tayanch-harakat va asab tizimlari xastaliklarini, irsiy nuqsonlarni keltirib chiqaradi.

Vujudga kelgan Orol dengizi muammosi bilan bog`liq halokatli ekologik – iqtisodiy va

ijtimoiy ahvolni yaxshilash, Orol dengizini saqlab qolish maqsadida aholini sifatli ichimlik suvi bilan ta`minlash. Orol bo'yi aholisini normal sanitar sharoitlar va ozuqa bilan ta`minlash uchun Markaziy osiyo davlatlari bilan birgalikda qisqa vaqt ichida yagona suv xo`jaligi siyosatini ishlab chiqish hamda har-bir Respublikaning Orol dengiziga quya oladigan suvi, ya`ni Orol bo'yidagi barcha tabiiy ko'llarni saqlab qolish kabi ishlar rejalashtirilgan.

Atmosfera havosini muhofaza qilishning asosiy yo'nalishi shahar va aholi yashaydigan punktlarda atmosfera havosining sifatini yaxshilash, keyinchalik sanitar-gigienik qoidalarga rioya qilish buning uchun Respublikamizning barcha hududlarida chiqindilarni kamaytirish, kam chiqindili texnilogiyalarni yaratish, chang to'plovchi va tozalovchi yangi qurilmalarni yaratish va ularning ishlab chiqarish samaradorligini oshirish eskirgan qurilmalarni yaxshilash bilan almashtirish va boshqalar. Orol dengizinimg qurishi iqlim o'zgarishiga ham sababchi bo'ldi. Qurg'oqchilik tufayli iqlimning keskin kontenentalligi ortib ketdi. Dengiz va quruqlik o'rtasidagi haroratning o'zgarishi, shamol tezligining ortishi, suvning to'lqinlanish hodisasini kuchaytirishiga olib keldi.[2]

Sut emizuvchi hayvonlar va qushlar kamayib ketdi. Qurigan maydonlar xavfli kasalliklarni tarqatuvchi kemiruvchi bilan to'lib bormoqda. Orol bo'yining sanitar-epidemiologik ahvoli nihoyatda og'irlashmoqda. Agar zudlik bilan tabiatda vujudga kelayotgan muammolar hal qilinmasa insoniyat va butun mavjudodning hayoti xavf ostida qoladi. Biz tabiatga qarammiz, biz tabiatsiz yashay olmaymiz, shunday ekan biz barchamiz tabiatni asrab avaylashimiz, uning har-bir qarich yerini ko'z qorachig`iday asrashimiz, tabiat boyliklaridan oqilona foydalanishimiz, har-bir tomchi suvni tejab ishlatishimiz, tabiat haqida doimo g'amxo'rlik qilishimiz lozim.

Qonunlar rasmiyat uchun qabul qilinadiyu, ammo ular hayotga joriy etilmadi. Sho'ro tuzumi davrida inson tabiatni o'z irodasiga bo'ysundirishi lozim degan soxta aqida uzoq yillar ustuvorlik qildi. Natijada barcha hududlarda ekologik muvozanat qo'pol ravishda buzildi. [3] Mintaqamizda, shuningdek, O'zbekiston Respublikasida ham tashvishlanarli ekologik vaziyatlar yuzaga keldi. O'zbekiston Respublikasiga sobiq ittifoqdan, eski mustabid tuzumdan aytib o'tganimizdek paxta yakka hokimligi va boy mineral xom ashyo resurslaridan nazoratsiz, ayovsiz foydalanish asosiga qurilgan iqtisodiyot og'ir meros bo'lib qoldi. Respublikamizga xom ashyo yetishtirib beradigan chekka o'lka sifatida qaraldi. Mamlakatimizdan katta miqdorda yetishtirilgan paxta hosilining aksariyat hajmi tekinga tashib ketilar edi. Oltin, qimmatbaho va rangli metallar, strategik ahamiyatga ega materiallar jahon bozorining o'ta xaridorgir bo'lgan boshqa qimmatbaho mahsulotlarni ishlab chiqarish va sotishdan keladigan foyda O'zbekiston xazinasiga tushmas edi. Hududimizda yuz bera boshlagan ekologik inqiroz nihoyatda keskinlashib ketib, ijtimoiy tus ola boshladi. Ekologik tanazzuldan esa keng jamoatchilik tashvishga tushishi tabiiy hol,albatta. Odamlar qanday xavf qarshisida turganliklarini, atrof-

muhitga yetkazilayotgan zarar qanday ko’rgiliklarga olib kelganligini yaqqol his etdilar. Tabiatga qo’pol va takabburlarcha munosabatda bo’lish odamlarning qirilib, genofondning yo’q bo’lib ketishiga muqarrar ravishda olib kelishini tushunib yetgan kishilar, olimlar, shoir va yozuvchilar, mutaxassislar, deputatlar bong ura boshladilar. Dunyoning hamma mamlakatlarida, boshqa mintaqalarda sodir bo’lganidek Markaziy Osiyoda, O’zbekistonda ham ekologik muammolar dolzarb bo’lib qoldi.O’zbekistonda eng xavfli ekologik muammolar toza havo, ichimlik suv, tuproq tarkibining buzilishi va Orol dengizi muammolari hisoblanadi, O’zbekiston Respublikasi Davlat sanitariya epidimologiya nazorati bergan ma’lumotga ko’ra hozirda Respublikamiz sanoati va qishloq xo’jaligi tarmoqlarida 3 milliondan ortiq kishi band bo’lib, shuning qariyb 1 millionga yaqini zararli sharoitlarda(chang, shovqin, titrash, ultra- va infratovushlar ta’sirida) mehnat qilmoqda.

Zararli mehnat sharoitlari hisobiga kasb-patologiya kasalliklar ko’payishi kuzatilmoqda. Jumladan Respublikada so’nggi besh yil davomida bu kasallik (har 10000 ishchiga nisbatan) 1,2 dan to 1,76 gacha ko’paygan, Navoiy tog’-metallurgiya kombinatida bu ko’rsatgich 1,62 dan to 3,2 gacha oshgan. Markaziy Osiyodagi mintaqaviy ekologik muammolardan eng muhimi Orol va Orol bo'yi ekologik muammosidir. Orol dengizi yaqin vaqtlargacha eng yirik dengizlardan biri hisoblangan. U muhim baliqchilik, ovchilik, transport va rekreatsion ahamiatga ega edi. Sug'oriladigan dehqonchilikning rivojlanishi natijasida Amudaryo va Sirdaryoning suv quyishi 1970 yilga kelib 37,8 km kub, 1980 yilda esa 11,1 km kub gacha kamayib ketdi. Suvning sho'rlanish darajasi litriga 9-10 g dan 34-37 g/litr gacha ortdi. Hozirgi kunda dengiz satxining yillik o'rtacha pasayishi 80-110 sm (oldin 53 sm bo’lgan 33 metr ga tushsa orol 2 ga bo'linib qoladi, hech bo'lmaganda 33,5 metr balandlikda saqlab qolish kerak). Orolning qurigan tubi yirik chang to'zon makoniga aylandi. Aholi ichadigan suv pestitsidlar bilan ifloslangan, keyingi 10 yil ichida o'lim 2 marta ortgan. Bolalar o'limi har tug'ilayotgan 1000ta chaqaloqdan 45-90 taga to"g'ri keladi. Ayollarning 80%ida kamqonlik xastaligi uchraydi. Bolalarning 90%ida siydigida tuzlar miqdori ortib ketgan. Orol muammosining hal qilinishining tub mohiyati suv resurslaridan oqilona foydalanishni amalga oshirishga bog’liq. Orolni saqlab qolish uchun Markaziy Osiyo Respulikalari bilan birgalikda qisqa vaqt ichida yiliga 20-21 kub km suv Orolga quyiladigan miqdorda yagona suv xo'jalik siyosatini ishlab chiqish bunda Orolbo'yidagi barcha tabiiy ko'llarni saqlab qolish e'tiborga olinishi lozim. Ishlab chiqaruvchi kuchlarning rivojlanishi respublikada ijtimoiy ekologik holatiga muayyan darajada salbiy ta'sir ko’rsatadi Yurtimizda boshqa sohalar qatori ekologik barqarorlikni ta’minlash, aholining qulay tabiiy muhitga ega bo‘lishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratish, tabiiy resurslardan oqilona va samarali foydalanish, yuzaga kelayotgan ekologik muammolarning oldini olishva ularning salbiy oqibatlarini bartaraf etish masalalariga ham jiddiy e’tibor qaratib kelinmoqda.[4]

Boshlab, sohaga oid yangi qonun loyihalari yaratish, mavjudlarini takomillashtirish, nazorattahlil faoliyatini bugungi talab darajasida kuchaytirish, uzluksiz ekologik ta'lim konsepsiyasini ishlab chiqish, ekologik nazoratning jamoatchi inspektorlari tizimini rivojlantirish, aholi ekologik madaniyatini yuksaltirishga qaratilgan tizimli ishlarni amalga oshirish, atrof-muhitga zararli ta'sir ko'rsatuvchi obyektlarni va suv tozalash inshootlarini inventarizatsiyadan o'tkazish zarur.

Foydalanilgan manbalar va adabiyotlar ro'yxati

1.Sh.T.Otaboyev Inson va biosfera. - T.: O'qituvchi, 1995 b 135

2.A.S.To'xtayev Ekologiya asoslari va tabiatni muhofaza qilish. - Toshkent: O'qituvchi, 1994 b 27-28.

3.Alimov T L Rafikov AA Ekologiya xatolik saboqlari T 1991 b 61

4.Ergashev A. Ergashev T. Ekologiya, biosfera va tabiatni muxofaza qilish. Toshkent "yangi asr avlodi" 2005 y. b 58

PRESIPITAT OLISH JARAYORLARI TO'G'RISIDA

Nigora Maxmudjanova Xamidullo qizi,

Namangan Davlat Universiteti,

Kimyo yo'nalishi, 2-kurs talabasi,

Boxodir Elbekovich Sultonov,

Namangan Davlat Universiteti,

Noorganik kimyo kafedrasi prof.v.b., t.f.d.

Annotatsiyaю Ushbu tezis materialida fosforli o'g'it bo'lgan presipitat ($CaHPO_4 \cdot 2H_2O$) olish to'g'risida ma'lumotlar keltirilgan. Uning tarkibidagi P_2O_5 ning turli shakllari hamda prisipitatning ayrim xossalari to'grisida ma'lumotlar jamlangan. Presipitat olishning texnologik jarayoni va presipitatlash sxemasi, asosan, fosfat kislotali eritmalar konsentratsiyasi orqali belgilanishi keltirilgan.

Kalit so'zlar: presipitat, dikalsiy fosfat, brishit, monetit

Presipitat ohak (ohaktosh) ning fosfat kislotasi bilan ta'sirlashish mahsulotidir. Sitratli eruvchan dikalsiyfosfat $CaHPO_4 \cdot 2H_2O$ dan iborat fosforli o'g'it *presipitat* deyiladi. «Presipitat» so'zi nemischa Präzipitierung – cho'ktirish ma'nosini anglatadi. Texnik presipitat turli darajada boshqa tuzlar: temir va aluminiy fosfatlari, gips, kalsiy ftoridlari va karbonatlari va boshqalar bilan ifloslangan bo'ladi. Texnik presipitatdagi P_2O_5(sit.) miqdori 40% gacha yetadi. Ozuqali presipitat (dikalsiyfosfat) da 0,4% li HCl da eruvchi P_2O_5 43–47% gacha yetadi. U amalda

gigroskopik emas, yaxshi fizik xossalarga egadir. Shunga qaramay, presipitat samarador o'g'it hisoblansada, bu maqsad uchun uni maxsus ishlab chiqarilmaydi, chunki fosfat kislotani qo'shaloq superfosfat olishda ishlatish ancha yaxshi samara beradi, bunda kislota hisobiga fosforitdagi bir qism P_2O_5 o'g'itga o'tadi, shuning uchun qo'shaloq superfosfatdagi P_2O_5 ning tannarxi presipitatga nisbatan arzon tushadi. O'g'itli presipitat suyakni qayta ishlovchi zavodlarda jelatina ishlab chiqarishdagi chiqindi hisoblangan kuchsiz fosfat kislotali eritmalardan olinadi.

Presipitat ishlab chiqarish jarayonida dastlab, ohak yoki ohaktosh fosfat kislotada eritiladi va bunda monokalsiyfosfat hosil bo'ladi.

$$Ca(OH)_2 + 2H_3PO_4 = Ca(H_2PO_4)_2 + 2H_2O$$

So'ngra fosfat kislotaning neytrallanib borishi natijasida monokalsiyfosfat inkongruent parchalanadi va dikalsiyfosfat cho'kmasi ajralib chiqadi:

$$Ca(H_2PO_4)_2 + 2H_2O = CaHPO_4 \cdot 2H_2O + H_3PO_4$$

Shuningdek, monokalsiyfosfat ohak yoki ohaktosh bilan ham ta'sirlashadi:

$$Ca(OH)_2 + Ca(H_2PO_4)_2 + 2H_2O = 2[CaHPO_4 \cdot 2H_2O]$$

Dikalsiyfosfatdagi $CaO:P_2O_5$ ning nazariy massa nisbati (0,79 ga teng) dan ortiqcha miqdordagi so'ndirilgan ohak qo'shilganda va shunga muvofiq ravishda eritmaning pH qiymati 6,3 dan ortganda dikalsiyfosfatning parchalanishi sodir bo'ladi:

$$4CaHPO_4 = Ca(H_2PO_4)_2 + Ca_3(PO_4)_2$$

Fosfat kislota tarkibidagi qo'shimchalar ham ohak yoki ohaktosh bilan ta'sirlashadi:

$$H_2SO_4 + Ca(OH)_2 = CaSO_4 \cdot 2H_2O$$

$$H_2SiF_6 + 3Ca(OH)_2 = 3CaF_2 + SiO_2 + 4H_2O$$

$$(Fe,Al)_2(SO_4)_3 + 3Ca(OH)_2 + 2H_3PO_4 + 4H_2O = 2(Fe,Al)PO_4 \cdot 2H_2O + 3CaSO_4 \cdot 2H_2O$$

Temir va aluminiy fosfatlari, kalsiy ftoridi va silikat kislotadan iborat balchiqli cho'kma presipitatning filtrlanishini qiyinlashtiradi.

Fosfat kislota ohak bilan ham, ohaktosh bilan ham to'la cho'kishi kerak. Amalda esa presipitatlashning oxirida ohaktoshning va ayniqsa, ohakning bir qismi dikalsiyfosfat kristallaridan iborat bo'lgan eritmadagi ionlarni o'tishini qiyinlashtiruvchi qobiq bilan o'ralib qoladi va reaksiya keskin sekinlashadi. Fosfat kislotani ohaktosh bilan talab etilgan darajagacha neytrallash mumkin emasligi nafaqat qobiqlanish tufayli, balki fosfat kislota birinchi vodorod ionlari bog'lanib bo'lgandan keyin reaksiya tezligining pasayishi hisobiga ham bo'ladi. Shuning uchun sanoat sharoitida presipitatlash dastlab ohaktosh, so'ngra ohak ishlatilgani holda bir necha reaktorlarda o'tkaziladi. Shundan so'ng dikalsiyfosfat filtrda ajratiladi va quritishga yuboriladi. Suspenziyani quritish – uni dekantatsiyalash orqali (filtrlanmasdan) quyiltirilishidan so'ng ham amalga oshirilishi mumkin. Bu jarayonni ikkita bosqichda amalga oshirilishi mumkin: dastlab

qo‘shimchalar bilan birgalikda dikalsiyfosfatning bir qismi cho‘ktiriladi, uni ajratiladi va o‘g‘itli mahsulot olinadi; qolgan eritmadan toza ozuqali mahsulot olish orqali cho‘ktirish davom ettiriladi.

$CaHPO_4 \cdot 2H_2O$ ni quritishda uning degidratlanishi sodir bo‘lishi mumkin, bundagi harorat va tezlik presipitatlashdagi bosimga, kristallar o‘lchamiga va ularning hosil bo‘lish sharoitiga bog‘liqdir. Agar dikalsiyfosfat atmosfera bosimida 1 soat davomida 100^oC haroratda qizdirilsa, u sezilarli darajada suvsizlanadi. Bunda o‘zlashadigan P_2O_5 juda oz darajada kamayishi kuzatiladi. 175^oC dan yuqori haroratda qizdirilganda dikalsiyfosfatdan suv ajralib chiqadi va kalsiy difosfatga aylanadi:

$$2CaHPO_4 = Ca_2P_2O_7 + H_2O$$

undagi P_2O_5 esa qiyin eruvchan shaklda bo‘ladi.

Termik fosfat kislotadan, yoxud bug‘latish siklida yoki organik ekstragentlar yordamida zararli qo‘shimchalardan oldindan tozalangan ekstraksion fosfat kislotadan ozuqabop dikalsiyfosfat ishlab chiqarish afzaldir. Bu holda suspenziyani filtrlashning zarurati yo‘q va konsentrlangan (50–55% P_2O_5 li) fosfat kislota ishlatish mumkin. MDH da ozuqabop dikalsiyfosfat xuddi shunday olinadi. Texnologik jarayon va presipitatlash sxemasi, asosan, fosfat kislotali eritmalar konsentratsiyasi orqali belgilanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Shamshidinov I.T., G’afurov Q. Mineral o’g’it ishlab chiqarish nazariyasi va texnologik hisoblari. OO’Yulari uchun darslik.T: Fan va texnologiya, 2010, 360 b.

2.Shamshidinov I.T. Noorganik moddalar va mineral o’g’itlar texnologiyasi. Kasb-hunar kollejlari uchun darslik.T: Iqtisod va moliya, 2014, 324 b.

SIRDARYO VILOYATI HUDUDIDAGI SHO‘RLANGAN TUPROQLARDA STEVIYA DORIVOR O‘SIMLIGINI YETISHTIRISH AGROTEXNIKASINI ISHLAB CHIQISH

J.SH Turdiqulova F.M Jo’raboyeva

GulDU talabalari

Z.N Madraximova

GulDU Ekologiya va geografiya katta o’qituvchi

Annotatsiya. Maqolada Guliston davlat unversitetining Ekspermental biologiya ilmiy tadqiqot labaratoriyasi biotexnologiya bo’limida olib borilayotgan izlanishlar va dorivor steviya

o'simligining yetishtirish agrotexnologiyasini ishlab chiqish bo'yicha tadqiqot natijalari keltiriladi.

Kalit so'zlar: dorivor o'simliklar, dorivor steviya, **steviosid,** tarqalishi, o'rganish, belgi, antitumor, Antiallergin**,** xususiyat, yetishtirish agrotexnologiyasi.

РАЗРАБОТКА АГРОТЕХНИКИ ВЫРАЩИВАНИЯ СТЕВИИ НА ЗАСОЛЕННЫХ ПОЧВАХ СЫРДАРЬИНСКОЙ ОБЛАСТИ

Аннотация. В статье представлены результаты исследований, проведенных отделом биотехнологии Научно-исследовательской лаборатории экспериментальной биологии Гулистанского государственного университета, и разработка агротехнологии выращивания стевии лекарственной.

Ключевые слова: лекарственные растения, стевия лекарственная, стевиозид, распространение, изучение, признак, противоопухолевое, противоаллергическое, свойства, технология возделывания.

DEVELOPMENT OF AGRO-TECHNIQUES FOR GROWING STEVIA IN SALINE SOILS OF SIRDARYA REGION

Annotation. The article presents the results of research conducted by the Department of Biotechnology of the Experimental Biology Research Laboratory of Gulistan State University and the development of agrotechnology for the cultivation of medicinal stevia.

Keywords: medicinal plants, medicinal stevia, stevioside, distribution, study, sign, antitumor, antiallergy, properties, cultivation technology.

O'zbekistonda sog'lom turmush tarzini to'g'ri tashkil etish va insonning barqaror salomatligini ta'minlash uchun mahalliy sharoitda iqlimlashtirilgan dorivor, shifobaxsh hamda iqtisodiy samaradorligi yuqori bo'lgan o'simliklardan oqilona foydalanish dolzarb vazifa hisoblanadi. Ushbu vazifalarni amalga oshirish maqsadida sungi yillarda O'zbekistonda bir nechta qaror va farmonlar qabul qilindi

Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 20 maydagi "Dorivor o'simliklarni madaniy holda yetishtirish va qayta ishlash hamda davolashda ulardan keng foydalanishni tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 251-sonli qarori hamda "**Dorivor** o'simliklar xom-ashyo bazasidansamarali foydalanish qayta ishlashni qo'llab quvvatlash orqali qo'shmcha qiymat zanjirini yaratish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmoni bunga yaqqol misol bo'la oladi.

Ushbu qarorga muofiq dorivor o'simliklarni madaniy holda yetishtirish hamda qayta ishlashni tashkil etish, dorivor o'simliklarning madaniy plantatsiyalarini barpo etishni qo'llab-quvvatlash, shuningdek, kasalliklarning oldini olish va davolashda dorivor o'simliklarni keng qo'llash haqida bayon etilgan.

Dorivor o'simlikarni yetishtirish va qayta ishlashni yanada rivojlantirish uchun qulay muhit yaratish, sohaning eksport salohiyatini oshirish, shuningdek, ta'lim, ilm-fan va ishlab chiqarish jarayonlarini integratsiyalash maqsadida ilmiy tadqiqot ishlari boshlab yuborildi.

Xozirgi vaqtda O'zbekiston Respublikasida 112 tur dorivor o'simliklar rasmiy tabobatda foydalanishga ruxsat berilgan bo'lib, ushbu dorivor o'simliklarning 80%ni tabiiy holda o'suvchi o'simliklar tashkil etadi. Tabiiy holda o'suvchi dorivor o'simliklarning ham xom ashyo zaxirasi chegaralangan bo'lib, ularni muhofaza qilish, bioeklogik xususiyatlarini o'rganish, xom ashyo zaxirasidan to'g'ri foydalanish va ko'paytirishning ilmiy asoslangan usullarini ishlab chiqish dolzarb muammolardan biridir. Shuning uchun O'zbekistonda farmatsevtika sanoatining ehtiyojlarini dorivor o'simliklar xom ashyosi bilan ta'minlash, mahalliy floraniyangi introdutsent o'simlik turlari bilan boyitish va ularni yetishtirish agrotexnikasini ishlab chiqish muhim masalalardan biridir.

Innovatsion rivojlanish vazirligi tomonidan Qishloq xo'jaligi vazirligi bilan birgalikda sertifikatlangan dorivor o'simliklarnini urug'chiligi va ko'chatchiligini yo'lga qo'yish bo'yicha fundamental va amaliy tadqiqotlar hamda innovatsion ilmiy-texnik loyihalar bo'yicha grant tanlovlarini yosh tadqiqotchilar va tadbirkorlarga keng imkoniyatlar yaratildi.

Geografik tarqalishi Hozirgi vaqtda 15 dan ortiq davlatlar (AQSh, Angliya, Frantsiya, Yaponiya, Xitoy, Janubiy Koreya, Kanada, Rossiya, Ukraina va boshqalar) steviyani ko'paytirib, qandolatchilik, shirin ichimliklar, parhez taomlar, konservalar va dori-darmon tayyorlashda keng miqyosda foydalanib kelmoqdalar. Steviya dorivor o'simlikning vatani Paragvay davlati hisoblanadi.

Mazkur o'simlik O'zbekistonda dastlab, 1996 yilda O'zbekiston Milliy Universiteti va Toshkent davlat agrar universiteti olimlari tomonidan mahalliylashtirilgan. Bugungi kunda Respublikamizda steviya o'simligi plantatsiyalari kengaymoqda. Misol uchun, Surxondaryo viloyati, Sho'rchi tumanida "Olloyoroxun" steviya eksperimental fermer xo'jaligi 7 gektar maydonda ekilgan. 2019 yil Toshkent viloyati O'rta Chirchiq tumanida «Healing Herbs and Organics» tashkiloti tomonidan 64 gektar ushbu o'simlik plantatsiyalarini tashkil etib, parvarish qilib kelmoqda..

Hozirgi kunda O'zbekistonda sho'rlangan hududlar ko'pligi sababli, biz Sirdaryo viloyati sho'rlangan yerlarga sinov asosida ekishni yo'lga qo'ydik.

Agrotexnikasi.. Xususan, uning damlamasidan olinadigan steviozid moddasi shakardan

150 barobar shirin. Steviozidni qayta ishlash natijasida olinadigan rebadiozid moddasi 300 barobargacha totli. Shuningdek, u o’ta shifobaxsh hamdir.

Steviya issiqlikni, namlikni, past haroratga chidamlilikni, botqoqlanishdan qo'rqishni, doimiy suvga chidamliligini va qurg'oqchilikka chidamliligini yaxshi ko'radi, shuningdek, yorug'likka juda sezgir, shuning uchun maksimal yorug'lik vaqti o'n ikki soat.

Asosiy o'g'it asosan organik o'g'it. Boshqa kimyoviy makro va mikro preparatlardan foydalinmaydi.

Ishning borishi

Steviya o’simligi Sirdaryo viloyatiga 2022-yil 18-may kuni ekildi.Uning o’sish tezligi meyorda ketmoqda. Steviya g’unchaga kirgan paytda o’rib olinadi.Chunki steivosid shirin ta’mga ega modda guliga yoki ildiziga o’tib ketishi mumkin.G’unchaga kirguncha davr 45-50 kunni tashkil qiladi. Uning bo’yi o’rtacha 40-70 sm bo’ladi. Hozirgi kunga qadar natijalar bilan tanishadigan bo’lsak,quydagi jadvalga e’tibor qarating.

Jadval 1.

Kun 3/1	**Umumiy uzunlik (sm)**	**Barg uzunligi (sm)**	**Poyalar soni**	**O’lish jarayoni**
1	**3-5**	**1**	**1**	**-**
3	**7-9**	**1-2**	**2**	**-**
9	**10-15**	**2-3**	**3**	**-**
12	**15-20**	**2-3**	**3-4**	**-**
15	**18-24**	**2-3**	**4-5**	**-**

Bu o’simlik olib kelinganiga 15-20 kun bo’lgan. Bugungi kungacha qilingan natijalar bilan yuqoridagi jadval va rasmlar bunga asosiy dalil hisoblanadi.

O’rtacha sho’rlangan yerga ekilgan bu o’simlik.Hozirgi paytda bu o’simlik 15-20 sm yetganligi sababli,onalik o’simligidan qalamchalar olinayapti.Buning uchun uni har bir shohida pastki ikki bo’g’imi qoldirilib, o’tkir lezviya yoki qaychi bilan kesib olinadi va o’sish nuqtasi yuqoriga qaratilgan holda chelakdagi sovuq suvga solinadi. Ekilgan qalamchalardan tezroq tomirchalar hosil bo’lishi uchun, ular maxsus o’stiruvchi moddalar (IUK-indoliluksus kislota) bilan ishlanadi va yashikdagi qumga 2-3 sm chuqurlikda 5x3 yoki 4x2 sm qilib ekiladi. Bu jarayon issiqxona sharoitida tashkil etiladi. U ekilgandan so’ng 18-20 kun ichida ildiz chiqaradi. So’ngra dalaga ushbu ko’chatlar ekiladi.O’sish suratlari shu tarzda davom etadi.

Bu o’simlikni yetishtirishda qayta ishlash natijasida 130 ga yaqin mahsulot olish mumkin. Misol uchun qadolatchilikda, farmaseftika, Textil mahsulotlarni bo’yashda, qishloq xo’jaligida,

ipakchilik uchun qurtlarni boqishda yuqori natijalarga erishilmoqda.

Xulosa

Xulosa o'rnida shuni aytish keraki steviya osimligini bioekologik xususiyatlardan kelib chiqib, faqatgina respublikaning Janubiy hududlari (Surxondaryo, Qashqadaryo) hamda Samarqand va Toshkent viloyatlarida emas balki Sirdaryo viloyatida ham madaniy plantatsiyalarini tashkil etish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Adabiyotlar

1.https://uza.uz/uz/posts/dorivor-osimliklarni-madaniy-holda-etishtirish-va-qayta-ishlash-hamda-davolashda-ulardan-keng-foydalanishni-tashkil-etish-chora-tadbirlari-togrisida_374137

2. www.chamber.uzSavdo-sanoat palatasi Toshkent-2020

3. https://hujayra.uz/ozbekistonda-mojizaviy-steviya-osimligini-ostirish-istiqbollari/

4. file:///C:/Users/User/Downloads/Telegram%20Desktop/ПК-251.pdf

5. file:///C:/Users/User/Downloads/Telegram%20Desktop/ПФ-139%20(1).pdf

6. [Q'.Ahmedov|, [A.Ergashev], A.Abzalov, M.Yulchiyeva S.Azimboyev Dorivor o'simliklarni yetishtirish texnologiyasi fanidan amaliy mashg'ulotlar: 0 'quv qo'llanma / Mualliflar jamoasi; -T.: "Iqtisod-Moliya"', 2018. 172 b.

GLOBAL IQLIM ILISHI SHAROITIDA QISHLOQ XO'JALIGIDA SUV RESURSLARIDAN OQILONA FOYDALANISH IMKONIYATLARI

Ibroximov Tursunboy To'lqinboy o'g'li

Namangan Davlat Universiteti Geografiya

(o'rganish obyekti bo'yicha) yo'nalishi 1 kurs magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada integratsiyalashgan tadqiqot o'simliklarning suvga bo'lgan talabi va suv mavjudligidagi o'zgarishlarning ishonchliligi uchun vujudga kelgan oqibatlarini batafsil bayon etadi va shu bilan birga raqobatdosh shahar va sanoat talablaridagi o'zgarishlarni hisobga olgan holda sug'orish va moslashish samaradorligini o'rganishning samarali usullari xam keltirilib o'tilgan.Maqolada iqlim o'zgarishi stsenariylarini gidrologik, qishloq xo'jaligi va boshqalar bilan bog'lash usullari haqida xabar beriladi. O'zgaruvchan iqlim sharoitida qishloq xo'jaligi uchun suv mavjudligini o'rganish, ekotizimdagi o'zgarishlarni baholash uchun modellarni rejalashtirishning bir necha tamoyillari ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: Iqlim; Iqlim o'zgarishi; Suv ta'minoti; Suvga bo'lgan talab; Qishloq xo'jaligi; sug'orish; moslashuv

POSSIBILITIES OF USE OF WATER RESOURCES IN AGRICULTURE IN THE CONTEXT OF GLOBAL CLIMATE

Ibroximov Tursunboy To'lqinboy o'g'li
Graduate student of the faculty "Geography"
(on the object of study) at Namangan State university

Annotation: The integrated study in this article details the effects of changes in plant demand for water and water availability on reliability, while at the same time improving irrigation and adaptation efficiency taking into account changes in competitive urban and industrial requirements. Effective methods of study are also presented. The article provides information on ways to link climate change scenarios with hydrology, agriculture and others. Several principles of model planning have been considered to study the availability of water for agriculture in a changing climate and to assess changes in ecosystems.

Keywords: Climate; Climate change; Water supply; Demand for water; Agriculture; irrigation; Adaptation.

Iqlim o'zgarishi, aholining o'sishi va iqtisodiy rivojlanishi, kelajakdagi mavjud bo'ladigan ɔq xo'jaligi uchun foydalniladigan har xil hududlarda joylashgan suv resurslariga ta'sir qiladi. rish uchun suvga bo'lgan talab va ta'minot nafaqat gidrologik rejimlar (yog'ingarchilikning ishi, potentsial va haqiqiy bug'lanish va suv oqimi suv havzasi va daryo havzasi shkalasi) rishlariga ta'sir qiladi, lekin birgalikda aholi va iqtisodiy jihatdan qishloq xo'jaligi bo'lmagan lanuvchilar bilan kelajakda suv uchun raqobat kuchayadi.

Respublika hududi o'ziga xos tuproq va iqlim sharoitiga ega bo'lib, tabiiy drenajning masligi, yer osti suvlari minerallashuvi darajasining yuqoriligi natijasida bir qator hududlar mchi sho'rlangan". Shu bilan birga, suv resurslaridan oqilona foydalanmaslik va boshqa ɔogen omillarning salbiy ta'siri natijasida ayrim hududlarda yerlarning "ikkilamchi sho'rlanishi" ilib, 45,7 foiz sug'oriladigan yer maydoni turli darajada sho'rlangan. Global iqlim o'zgarishi sida Markaziy Osiyoda so'nggi 50-60 yil davomida muzliklar maydoni taxminan 30 foizga gan. Taxminlarga ko'ra, harorat 20S ga ortganda muzliklar hajmi 50 foizga, 40S ga isiganda esa izga kamayadi. Hisob-kitoblarga ko'ra, 2050 yilgacha Sirdaryo havzasida suv resursi 5 foizga, laryo havzasida 15 foizgacha kamayishi kutilmoqda. O'zbekistonda 2015-yilgacha bo'lgan a suvning umumiy taqchilligi 3 mlrd kub metrdan ortiqni tashkil qilgan bo'lsa, 2030-yilga borib d kub metrni, 2050 yilga borib esa 15 mlrd kub metrni tashkil qilishi mumkin. Shu kabi ımolarni xal qilish uchun biz albatta suvdan oqilona foydalanishimiz zarur va bu hayotimiz ı muhim. Shuning uchun zamonaviy texnalogiyalarni mamlakatimizda keng joriy qilish va chet

ɪnologiyalarini o'zimizda qo'llashimiz kerak, bunga misol qilib Germaniyaning "Zim Plant ıolgy" kompaniyasi ishlab chiqqan texnologiyani ko'rishimiz mumkin. Ushbu texnalogiyadagi ɨklar yordamida qishloq xo'jaligida suvni tejashimiz mumkin.

Qishloq xo'jaligida ishlatiladigan suvning ko'p qismi ishlatilmay yerga tushadi, yoki ınadi. Shuning uchun Germaniyaning "ZIM Plant Technology" kompaniyasi barglarga ɦtirilgan va o'simliklarga qancha suv kerakligini aniqlaydigan sensorlarni ishlab chiqdi. ılardagi qon bosimi o'lchagichiga o'xshab, sensorlar barglarning ichki hujayra bosimini o'lchaydi ıa'lumotlarni serverga uzatadi. Hujayralardagi bosim qanchalik yuqori bo'lishiga qarab, liklar kerakli miqdorda suv bilan ta'minlanadi. Har bir o'simlik o'ziga xos sensorga muhtoj 20 gektar maydon uchun fermerlarga atigi oltita datchik kerak. Shunday qilib, ularni optimal rish mumkin. Shu kabi tejomkor texnalogiyalardan hamkorlikda bizning xam zaminimizda sak albatta o'z natijasini beradi. Bunday texnalogiyalar juda ko'p misol qilishimiz mumkin, va ɻ qilishimiz natijasida Zamonaviy suv tejovchi sug'orish texnologiyalardan foydalanish ko'lamini ɣytirish yo'nalishida qishloq xo'jalik ekinlarini sug'orishda suvni tejaydigan sug'orish logiyalarini joriy qilish 175 ming gektardan 2025-yilgacha 1 million gektarga, 2030-yilga kelib 2 ɔn gektargacha, shu jumladan, tomchilatib sug'orish texnologiyasi 77,4 mingdan 2025-yilgacha ıing gektargacha va 2030-yilga kelib 600 ming gektargacha yetkazilishini amalga oshirishimiz ɕin. "Smart Water" ("Aqlli suv") axborot-kommunikatsiya va raqamli texnologiyalar asosida suv ısh tizimi joriy etilgan suv xo'jaligi obyektlari soni 61 tadan 2020-yilda 151 tagacha, 2024-yilda ɔ tagacha (100 foiz) ko'paytirish ko'zda tutilgan.

Irrigatsiya-melioratsiya tarmoqlarini tiklash, rekonstruktsiya qilish, suv tejaydigan logiyalarni joriy etish hamda suvsizlikka chidamli ekinlarni ekish orqali foydalanishga kiritish ı investitsiyaviy shartnoma yoki davlat-xususiy sheriklik asosida **50 yilgacha bo'lgan muddatga lanishi lozim**:

qishloq xo'jaligida foydalanishdan chiqib ketgan sug'oriladigan yerlar, shuningdek, lalmi va ɔn fondi yerlari — **O'zbekiston Respublikasi fuqarolari va qishloq xo'jaligi korxonalariga**;

yaylov, bo'z, ko'p yillik daraxtzorlar va boshqa yerlar — O'zbekiston Respublikasi fuqarolari, ɔq xo'jaligi korxonalariga, shuningdek **O'zbekiston Respublikasi rezidenti bo'lgan torlarga** beriladi.

Mamlakat qishloq xo'jaligi respublikaning umumiy suv iste'molining 90 foizigacha bo'lgan ni egallaganiga qaramay, qishloq xo'jaligi sohasidagi suvlarning uchdan bir qismi sug'orish qlarining samarasizligi tufayli shunchaki yo'qotilmoqda. Qadimgi infratuzilma va yomon qishloq igi amaliyoti tufayli dalalarda suv ham samarasiz ishlatilmoqda.

Eskirgan ish tuproq sho'rlanish jarayonining og'irlashishiga va qishloq xo'jaligi ekinlari lorligining pasayishiga olib keladi, bu nafaqat yerlarning muhim maydonlarini ishlab

rishdan olib tashlaydi, balki cho'llanishiga va Orolda zaharli chang bo'ronlarining ko'payishiga m beradi.

Ushbu muammolarga javoban atrof-muhitni muhofaza qilish va yaxshilashning adorligini oshirish, ish bilan ta'minlash va rentabellik bilan birlashtirish uchun yashil qishloq igi yo'li nimani taklif qiladi? Mana, yashil fermerlikning oltita asosiy tamoyillari:

• Teskari degradatsiya. Bunga erishish uchun tuproqda ishlov berishni minimallashtiradigan, namligi va organik moddalarini saqlaydigan qishloq xo'jaligi texnologiyalaridan foydalanish Bu, o'z navbatida, tuproq eroziyasi va buzilishining oldini olishga olib keladi. Bunga misollar da, xususan, "tuproqqa qadar" tuproq texnologiyasi, ko'p navli almashlab ekish kiradi.

• Yaylovlarda ortiqcha yaylovlarni to'xtatish, uni nazorat ostiga olish, buning uchun achilikning samarali texnologiyalarini joriy etish zarur. Bu yaylovlarni tiklashga, ya'ni ularni ɔ qolishga imkon beradi, bu nafaqat bir xil chorvachilik uchun, balki umuman ekotizimni saqlab ı uchun juda muhimdir.

• Suv resurslaridan samarali foydalanish. Shunday qilib, qishloq xo'jaligida allaqachon ma'lum ın texnologiyalar - tomchilatib sug'orish, diskret sug'orish va issiqxonalardan foydalanish. at ularning tajribaviy tatbiqi, balki ularni keng joriy etish va majburiy asosda qo'llash ham kiston uchun juda muhim bo'lgan suvni tejashda, ham qishloq xo'jaligining rivojlanishida ulkan a beradi.

• Tuproq, suv, havoning ifloslanishini oldini olish uchun ekologik toza agrokimyo va g'idan foydalanish, bu o'zingiz uchun ham, kelajak avlod uchun ham muhofaza qilinishi kerak.

• Qishloq xo'jaligi sohasidagi chiqindilarni iloji boricha qayta ishlash. Bu, xususan, kompost, z va boshqalar kabi ishlab chiqarish korxonalarida qoldiq chiqindilarni qayta ishlatish orqali ga oshirilishi mumkin.

• Qurg'oqchilik va sho'rga chidamli o'simliklarni ekologik muhitni biologik tozalashda yordam ı. Xususan, karbonat angidrid ko'p yillik ekinlarni, o'tinli ekinlarni tutib olishga qodir, ular tuproq anishiga ham chidamli. Bunday ekinlardan foydalanishni kengaytirish ham iqlim o'zgarishiga ishish uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Fermerlarni ushbu tadbirlarni faol ravishda amalga shga undash va ularni samarali qo'llashga o'rgatish uchun qishloq xo'jaligini yanada isloh qilish . Shu jumladan, paxta va g'alla maydonlarini qisqartirishga, ularning hosildorligini oshirishga iyat berish kerak. Shu bilan birga, fermerlar yashil texnologiyalarni va ularni yetkazib chilarni tanlashda erkinlikka ega bo'lishlari kerak, bu jarayonga mahalliy hokimiyat larining aralashuvini kamaytirish kerak. Xususan, yaqinda hukumat tomonidan qaror qilingan ɔq xo'jaligi bilimlari va innovatsiyalar tizimi (AKIS) fermerlar o'rtasida xabardorlik va malarni oshirishga yordam beradi. Bundan tashqari, qishloq xo'jaligi sohasi uchun raqamli logiyalarni yaratishga sarmoyalarni yo'naltirish zarur, bu fermerlarga xizmatlardan foydalanish

isodiyotni boshqarishning zamonaviy usullarini o'zlashtirishga, inson omilini bir vaqtning o'zida ıallashtirishga, tezkor hisobotlarga kirish imkoniyatini oshirishga imkon beradi va suvning ıdligi va ob-havoning noqulay hodisalari ehtimoli to'g'risidagi prognozlar hamda qishloq xo'jaligi ·i vakillariga yashil texnologiyalarni qidirishda va ularni tanlash va ulardan foydalanish to'g'risida qabul qilishda ko'proq o'ziga ishonishga yordam beradi.

Ushbu va boshqa yashil rivojlanish chora-tadbirlari O'zbekiston qishloq xo'jaligining iqlim ·ishi oqibatida kelib chiqadigan jarayonlarga tobora chidamli bo'lishiga, mamlakatning ichki olini ta'minlashga, organik dehqonchilikni rivojlantirishga va eksport bozorlariga chiqish, atrof- uchun xavflarni minimallashtirishga imkon beradi, bugungi holatimizdan, biz hammamiz ıganimizdek, nafaqat qishloq xo'jaligi bo'lishi, balki umuman inson taraqqiyoti bilan ham qdir. Mamlakatning COVID-19 pandemiyasidan keyin tiklanish bosqichi yashil rivojlanish va kistonning "yashil" iqtisodiyotiga keng ko'lamli o'tish uchun yaxshi boshlanish bo'lishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, azaldan ota-bobolarimiz suvni har tomchisini muqaddas ne'mat bilib, har tomchisidan samarali va tejamli foydalanishgan. Chunki suv resurslarning miqdori va sifati atning barqaror ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanishini muhim ommilaridan biri hisoblangan. ng uchun Suvni asrab avaylash kerak Suv bu hayot, uni asrab avaylab kelajak avlotga zaylik.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

·'zbekiston Respublikasi suv xo'jaligini rivojlantirishning 2020 – 2030-yillarga mo'ljallangan psiyasiga ilova. PF-6024 10.07.2020

ın Plant Technalogy Adress:Neuendorfstrasse 19 Hennigsdorf, D-16761 Germany www.zim-technology.com + 49-3302-28037-00

zbekiston Respublikasi suv xo'jaligini rivojlantirishning 2020 – 2030-yillarga mo'ljallangan psiyasiga ilova. PF-6024 10.07. 2020

TABBIY SUV HAVZALARIDAN OLINGAN MIKROSUVO`TLARDAN *CHLORELLA* MIKROSUVO`TINI AJRATIB OLISH

Norboyev M.T, *prof.* **Ismoilov Z.F**, *assit.* **Tillayeva Z.F**

Samarqand davlat universiteti Biologiya fakulteti magistranti

Telefon raqam: +998993100366

***E-mail**: mukhammad.n01@gmail.com*

Annotatsiya: *Chlorella spp* mikrosuvo`ti yashil mikrosuvo`tlari *(Chlorophyta)* oilasiga mansub protokok bir hujayrali tirik organizmdir. Mikrosuvo`tlarni tabbiy suv havzalaridan yig`ish. Mikrosuvo`tlarini labaratorya sharoitida ozuqa muhitlarida ko`paytirish. Mikrosuvo`tlaridan *Chlorella spp* mikrosuvo`tini morfologik tuzilishi orqali ajratib olish.

Kalit so'zlar: Mikrosuvo`tlar, *Chlorella spp*, *Chlorophyta*, Ozuqa muhitlari, Morfologik tuzulishi.

Аннотация: ***Chlorella spp* микроводоросли-протококлеточный одноклеточный живой организм, принадлежащий к семейству зеленых микроводоросли *(Chlorophyta)*. Сбор микроводорослей из родственных водоемов. Размножение микроводорослей в лабораторных условиях в питательных средах. Выделение микрососудов *Chlorella spp* из микрососудов по морфологическому строению.**

Ключевые слова: Микроводоросли, *Chlorella spp*, *Chlorophyta*, Среда кормления, Морфологическая структура.

Abstract: ***Chlorella spp* is a protococcal single-celled living organism belonging to the family of green microalgae *(Chlorophyta)*. Collection of microalgae from natural water bodies. Propagation of micronutrients in laboratory media. Isolation of *Chlorella spp* microflora from microflora by morphological structure.**

Key words: Microalgae, *Chlorella spp*, *Chlorophyta*, Feeding environments, Morphological structure.

Kirish

Mikrosuvo`tlarning son-sanoqsiz shakllarining birinchi kashfiyoti rivojlanishi bilan XVII asr oxirida ×100 yoki undan ortiq kattalashtirishga ega yorug'lik mikroskoplari yordamida o`rganilgan. Mikroskopik texnika va asbob-uskunalar takomillashgani sayin, mavjud taksonlarni qo‘shimcha turlarga bo‘lish imkoniyati ham oshib bordi. Ushbu usullarning aksariyati, shuningdek, kraxmal uchun yodli dog'lar kabi ba'zi biomolekulalarni bo'yaydigan kimyoviy moddalarga tayangan. Ushbu dog'lar mikrosuvo`tlarning bir nechta turli guruhlarini farqlash uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan hujayra tuzilmalari haqida batafsilroq ma'lumot beradi. Masalan, Chlorophyta va hozirda Ksantofiylar deb ataladigan suv o'tlari guruhining erta farqlanishi Chlorophyta tarkibida kraxmal borligi va uning Ksantofitlarda yo'qligi, shuningdek, fotosintetik pigmentlarning farqlari bilan ko'rsatilgan[1]. Yig'ilgan suv namunalaridan ajratilgan tozalangan mikrosuvo`tlari shtammlari ularning morfologik xususiyatlaridan foydalangan holda aniqlandi. Turli xil tozalangan koloniyalar yorug'lik mikroskopi yordamida tekshiriladi. Mikrosuvo`tlar shtammlarini aniqlash dala yo'riqnomalari yordamida amalga oshirildi[2,3,4]. Harorat, yorug'lik, pH va ozuqa moddalari darajasi kabi turli xil atrof-muhit omillaridagi o'zgarishlar ko'plab hujayra faoliyatiga, jumladan fotosintez, o'sish samaradorligi, hujayra

metabolizmi va hujayra tarkibiga ta'sir qilishi mumkin. Masalan, fotosintez jarayonida tarkibi xlorofill a va xlorofil b kabi pigmentlar asosiy reaksiya markazida yorug'lik yig'uvchi antennalar vazifasini bajaradi[5,6]. O'ziga xos xususiyatlari tufayli *Chlorella spp*. xususiyatlari, jumladan, tabiiy antioksidantlar nuqtai nazaridan yuqori ozuqaviy qiymati tufayli olimlar tomonidan eng ko'p o'rganilgan mikrosuvo`tlari guruhlaridan biriga aylandi[7]. Bundan tashqari, *Chlorella* rangining o'zgarishi ko'rsatilgan turli sharoitlarda o'stirilganda hosil bo'lgan pigmentlar asosida yashildan qizil yoki sarg'ish ranggacha o`zgarishi mumkin[8].

Materiallar va Uslublar

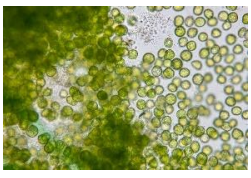
O`zbekistonning turli suv havza hududlaridan(Buxoro,Samarqand,Urgut) olib kelingan mikrosuvo`tlari dastlab labaratorya sharoitida *Chu-13* qattiq ozuqa muhitiga ekildi. *Chu-13* ozuqa muhitida (tarkibida g/l: KNO_3- 0,2; K_2HPO_4-0,04; $MgSO_4$*7H_2O-0,1;CaCl*6 H_2O -0,08; temir tsitrat-0,01; limon kislota-0,1; diss H_2O 1 l va pH-7.5) ekildi va 28^0C, 4000 lyuks yorug`likda UV-chiroqlar ostida o`stirildi. O`stirish jarayonida ishlatiladigan petri idishlari dastlab autoklavda 160—200 °C haroratda sterellandi. Sterellangan petri idishlariga ozuqa muhiti 3/1 nisbatda solindi va mikrosuvo`tlari oziq moddasining yuza qismiga mikrobiologik sirtmoqni spirt lampasida qizdirilib(Boshqa xildagi mikroorganizmlar tushmasligi uchun) ozuqaning yuza qismiga ekiladi.

Tatqiqot natijalari va uning tahlili

Labaratorya sharoitda o`stirilgan mikrosuvo`tlarini morfologik tuzulishini aniqlash uchun yorug`lik mikroskoplarida urganildi. Bunda mikrosuvo`tni mikroskopda ko`rish uchun mikropreparat tayorlab olindi va Chlorellaning morfologik tuzulishi orqali aniqlandi. Aniqlangan Chlorella orqali labaratorya sharoitida biomassa hosil qilinib qishloq xo`jaligida ozuqa sifatida qo`llaniladi.

Xulosa

Hozirgi kunda mikrosuvo`tlaridan qishloq xujaligi va farmatseftikada ham keng miqyosda foydalanilmoqda. Bunda mahalliy suv havzalarida o`sayotgan mikrosuvo`tlarini turini aniqlab ulardan keng miqdorda foydalanib sanoat uchun arzon va ko`p miqdorda biomassa hosil qilishni joriy etish mumkinligi o`rganilmoqda. Mahalliy suv havzalaridan olingan mikrosuvo`tlaridan morfologik xossalarni asosida ajratib olingan *chlorella* mikrosuvo`tlarini biomassasini labaratorya sharoitida hosil qilish va ularga mikroelementlarni ta`sir ettirish orqali ularning qishloq xujaligi sohasida ozuqaliligini oshirish organiladi va sanoat miqyosida joriy etiladi.

Adabyotlar ro`yhati

1. Moestrup Ø (2006) Algal taxonomy: historical overview. In eLS, (Ed.). doi: https://doi.org/10.1002/9780470015902.a0000328.pub2

2. Serediak, N. and Huynh, M.L. Algae Identification Field Guide: An illustrative field guide on identifying common algae found in the Canadian praries. 2011. Available at: https://www.npss.sk.ca/docs/2_pdf/Algae_Identification_Field_Guide.pd

3. Van Vuuren, S. J., Taylor, J., Van Ginkel, C., and Gerber, A. Easy identification of the most common Freshwater Alagae: A guide for the identification of microscopic algae in South African freshwaters, no. May. 2006. Available at: https://www.researchgate.net/publication/284182579_Easy_identification_of_the_most_common_freshwater_algae_A_guide_for_the_identification_of_microscopic_algae_in_South_African_freshwaters

4. Bellinger, E. G. and Sigee, D. C. A key to the more frequently occurring freshwater algae. Freshwater Algae in John Wiley & Sons, Ltd. 2010; pp. 137–244. Available at: http://dx.doi.org/10.1002/9780470689554.ch

5. Lodish H, Berk A, Zipursky SL, Matsudaira P, Baltimore D, Darnell J. 2000. Photo-synthetic stages and light-absorbing pigments. In: Molecular cell biology. 4th edition. New York: NCBI Bookshelf.

6. Masojídek J, Koblízek M, Torzillo G. 2004. Photosynthesis in microalgae. In: Richmond A, ed. Handbook of microalgal culture: biotechnology and applied phycology. Hoboken: Blackwell Publishing, 20.

7. Matsukawa R, Hotta M, Masuda Y, Chihara M, Karube I. 2000. Antioxidants from carbon dioxide fixing Chlorella sorokiniana. Journal of Applied Phycology 12:263–267

8. Del Campo JA, Rodriguez H, Moreno J, Vargas MA, Rivas J, Guerrero MG. 2004.

Accumulation of astaxanthin and lutein in Chlorella zofingiensis (Chlorophyta). Applied Microbiology Biotechnology 64:848–854

ОРГАНИК ЧИҚИНДИЛАРДАН БИОГАЗ ОЛИШ ТЕХНОЛОГИЯСИ РИВОЖЛАНИШ БОСҚИЧЛАРИ ВА БИОГАЗ ҚУРИЛМАЛАРИНИ ИШЛАТИШНИНГ ИҚТИСОДИЙ САМАРАДОРЛИГИ ЎРГАНИШ

Холмўминова Дилрабо Ахматқул қизи
Жиззах политехника институти ассистенти

Аннотация.Ушбу мақолада Хитой, Ҳиндистон, Германия ва бошқа давлатлар органик чиқиндилардан биогаз олиш технологиясининг ривожланиш босқичлари келтирилган. Биомассадан биогаз олиш технологиясидан дастлаб эрамиздан аввалги XVII асрда Хитой Ҳиндистон ва бошқа давлатларда турли хил кўринишларда фойдаланишганлиги қайд етилган. Аммо, орадан 3,5 минг йил ўтгачгина, яъни XVIII асрдагина биогаз технологияси бўйича тизимли илмий тадқиқотлар бошланди. Биогаз қурилмаларини ишлатишнинг иқтисодий самарадорлигини уларда қўлланиладиган органик чиқиндилардан биогаз олиш жараѐнида ҳосил бўладиган юқори сифатли органик ўғит, биогаз (метан) ѐки ҳайвонлар, паррандалар ва бошқа турдаги жониворларга қўшимча емиш сифатида бериладиган дармондорининг (B12) олиниш усули ва қурилмаларининг ҳажм бирлигида ишлов бериладиган биомасса миқдори белгилайди.

Калит сўзлар: Биогаз, органик чиқиндилар ,қорамол органик чиқиндиси, Хитой, Ҳиндистон, Германия давлатларида органик чиқиндилардан биогаз олиш технологияси, Хитой қурилмаси

ТЕХНОЛОГИЯ ПРОИЗВОДСТВА БИОГАЗА ИЗ ОРГАНИЧЕСКИХ ОТХОДОВ ИССЛЕДОВАНИЯ РАЗРАБОТКИ И ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ БИОГАЗОВЫХ СООРУЖЕНИЙ

Аннотация. В данной статье описаны этапы развития технологии производства биогаза из органических отходов в Китае, Индии, Германии и других странах. Отмечается, что технология получения биогаза из биомассы впервые была использована в различных формах в Китае, Индии и других странах в XVII веке до нашей эры. Однако лишь спустя 3,5 тысячи лет, в XVIII веке, начались систематические научные исследования по технологии биогаза. Экономическая эффективность применения биогазовых установок

определяется количеством перерабатываемой биомассы на единицу объема и способом получения качественного органического удобрения, биогаза (метана) и докорма (B12) для животных, птицы и других животных.

Ключевые слова: биогаз, органические отходы, органические отходы крупного рогатого скота, технология производства биогаза из органических отходов в Китае, Индии, Германии, китайское устройство.

TECHNOLOGY OF BIOGAS PRODUCTION FROM ORGANIC WASTE RESEARCH DEVELOPMENT AND ECONOMIC EFFICIENCY OF THE USE OF BIOGAS FACILITIES

Annotation. This article describes the stages of development of biogas production technology from organic waste in China, India, Germany and other countries. It is noted that the technology for producing biogas from biomass was first used in various forms in China, India and other countries in the 17th century BC. However, only 3.5 thousand years later, in the 18th century, systematic scientific research on biogas technology began. The economic efficiency of using biogas plants is determined by the amount of processed biomass per unit volume and the method of obtaining high-quality organic fertilizer, biogas (methane) and supplementary feed (B12) for animals, poultry and other animals.

Key words: biogas, organic waste, organic waste from cattle, biogas production technology from organic waste in China, India, Germany, Chinese device.

Биогаз олишнинг қадимий Хитой қурилмаси Биомасса энергиясидан фойдаланиш бўйича дастлабки маълумотлар 1764-йилда Бенджамин Франклиннинг Жозеф Пристлига АҚШ нинг Нюжерси штатида амалга оширган тажрибалари ҳақида ёзган хатида учрайди. 1776-йилда Александр Волт ботқоқликдан алангаланувчи газ ҳосил бўлишини ва бунинг метан гази эканлигини илмий исботлаб берди. 1804-йилда еса метан газининг формуласини Далтон очди ва шундан сўнггина биогаз бўйича амалий тадқиқотлар бошланди. Попов 1875-йилда ҳароратнинг ажраладиган газ миқдорига таъсирини ўрганиб чиқди. Натижада, биогаз ажралиши 60 С дан бошланиб ҳарорат 600 С гача оширилганда ажраладиган газ миқдори ошиши аммо газ таркиби ўзгаришсиз қолишини аниқлади. Бунда метан-65%, карбонат ангидрид -30%, водород сулфид -1% ва жуда кам миқдорда азот, кислород, водород борлиги аниқланган. В.Л.Омелянский эса ноёброқ бижғиш жараёнининг табиати ва унда иштирок этувчи бактерияларни мукаммал ўрганиб чиқди. 1895-йилда Англиянинг Эксетер шаҳрида оқова сувни ёпиқ идишларда бижғитиш орқали биогаз олиниб, кўча чироқлари ёритила бошланди. Орадан икки йил

ўтиб Бомбейда биогаз олиниб, коллекторларда сақланаётганлиги ва мотор ёқилғиси сифатида турли ҳил двигателларда фойдаланиш мумкинлиги тўғрисида маълумотлар чоп етилди. Германиялик олимлар Имхофф ва Бланклар 1914-1921 йилларда бижғиш амалга ошадиган идишни қиздириш орқали жараённи тезлаштириш ва биогаз миқдорини ошириш мумкинлигини исботлаб беришди. Биогаз технологиясининг ривожланиш тарихида енг муҳим тадқиқотлардан бири XX асрнинг 30-йилларида Бусвелла шаҳрида амалга оширилган тадқиқотлар ҳисобланди. Бунда турли хил органик чиқиндилар ва гўнгда хом-ашё сифатида фойдаланилган. Биринчи катта масштабдаги биогаз ишлаб чиқариш заводи 1911-йил Англияда Бирмингем шаҳрида қуриб ишга туширилди. Бунда хомашё сифатида шаҳардан чиқаётган оқова сувлардан фойдаланилган. Демак бу технологияни амалиётга жорий етишда биринчилар англиялик олимлар ҳисобланади. Бунда ҳосил бўлган биогаздан электр энергияси ишлаб чиқаришда фойдаланилган. 1920-йилга келиб улар оқова сувларни қайта ишлаш учун бир қанча қурилмаларни ишлаб чиқишди. 1938-йилда англиялик олимлар Неман ва Дюселлар қаттиқ чиқиндиларни қайта ишловчи 10 м3 ҳажмли биогаз қурилмаси Мисрда яратилган. 1940-йилларда Миср яратилган биогаз қурилмасининг кўриниши Европада биогаз қурилмасидан кенг кўламда фойдаланиш иккинчи жаҳон уруши даврида пайдо бўлган ёқилғи танқислиги муаммосидан кейингина ривожланди. Аммо ушбу қурилмалар такомиллашмаганлиги ва бижғиш учун мўтадил шароитлар танланмаганлиги сабабли етарли самара бермади. Иккинчи жаҳон уруши даврида Франсия ва Германияда электроенергияга бўлган талаб катастрофа даражаси этганлиги сабабли, биогаз олишда қишлоқ хўжалик қолдиқларидан, жумладан гўнгдан фойдаланишга эътибор қаратишди. 1940-йилнинг ўрталарига келиб Франсияда 2 мингдан ортиқ гўнгни қайта ишловчи биогаз қурилмаси ишга туширилди. Худди шу каби ускуналар Венгрия фермер хўжаликларида ҳам кўплаб қурилди. Ўтган асрнинг 70-йилларига келиб Осиё давлатларида ҳам биомасса энергиясидан биогаз олиш технологияси қуйидагилар сабаб ривожлана бошлади: «Қишлоқ ва сув хўжалигининг замонавий муоммолари» мавзусидаги анъанавий XVIII – ёш олимлар, магистрантлар ва иқтидорли талабаларнинг илмий-амалий анжумани. Тошкент 178 -биомассани ҳар йили қайтадан пайдо бўлиши; -биогазда йиғилган энергияни сақланиши ва узоқ муддат давомида ҳоҳлаган ҳолатда ишлатилиши мумкинлиги; бу энергияни бошқа турдаги энергияга ўтказа олиш мумкинлиги; баъзи минтақаларда эса иссиқликни бу манбаи, табиий иссиқлик манбаларидан арзонроқ туриши; биогазни экологик тоза иссиқлик манбаи бўлганлиги; ундан фойдаланганда атроф-муҳитга олтингугуртни заҳарли оксидлари пайдо бўлмаслиги; атмосферадаги карбонат ангидриди баланси ўзгармаслиги ва бошқа қатор сабаблар билан узвий боғлиқдир. Хулоса килиб айтганда Органик

чиқиндилардан биоэнергия ишлаб чиқариш технологиясини ривожланиши жуда қадим даврларга бориб тақалар экан. Биогаз ҳосил бўлишини ўрганишда Европалик олимларнинг ҳиссаси жуда катта бўлган. Европалик олимлар биноларни қиздириш ва кўчаларни ёритишда биогаздан фойдаланиш бўйича амалий тажрибаларни амалга оширганлар. XX-аср бошларида биогаз миқдорини ошириш мақсадида бижғиш ҳароратидан фойдаланиш имкониятларини ўрганиш бўйича кўплаб тадқиқотлар олиб борилган. Мамлакатимиз олимлари томонидан ҳам биомассадан биогаз олиш технологияларини ишлаб чиқиш бўйича кўплаб илмий тадиқиқод ишлари амалга оширилмоқда. Жумладан, Ш.Ж.Имомов, Р.Н.Авезова ва О.Б.Турсунов келтириш мумкин.

Биогаз қурилмаларини ишлатишнинг иқтисодий самарадорлигини уларда қўлланиладиган органик чиқиндилардан биогаз олиш жараѐнида ҳосил бўладиган юқори сифатли органик ўғит, биогаз (метан) ѐки ҳайвонлар, паррандалар ва бошқа турдаги жониворларга қўшимча емиш сифатида бериладиган дармондорининг (В12) олиниш усули ва қурилмаларининг ҳажм бирлигида ишлов бериладиган биомасса миқдори белгилайди. Кўпгина адабиѐтларда бу самарадорлик органик чиқиндиларни ишлов беришда улардан олинадиган маҳсулот сифати ва миқдори танланишига боғлиқлиги келтирилади. Биогаз олиш қурилмаларининг иқтисодий самарадорлиги ҳисоб-лаш даврида улардан олинадиган маҳсулотларнинг тури ва сифатига қараб, юқори сифатли органик ўғит, биогаз ѐки дармондорининг сотишдан олинган фойда билан баҳолангани маъқул. Бундан ташқари бу жараѐнда қатнашаѐтган органик чиқиндилар атмосферага чиқараѐтган захарли газларнинг кескин камайишини ҳисобга олиш керак. Аммо БГҚда органик чиқиндиларни қайта ишлаш даврида атмосферага чиқариб ташланаѐтган иссиқхона газларининг тутиб қолинган миқдори атмосферага кўрсатадиган таъсир таннархини ҳисоблаш методикаси шу вақтгача мавжуд эмаслиги салбий таъсир (анамалия) деб юритилиб келинмоқда. Биогаз олиш қурилмаларида юқори сифатли органик чиқиндилар таннархи уни сотишдан олинган фойда ҳисобланади. Бунда бир тонна органик чиқинди таркибидаги органик ўғитнинг минерал ўғитларга солиштириш (ерларга ва ўсимликларга солиш меъѐри) ҳисобидан олингани мақсадга мувофиқ. Биошлам таркибининг асосий қисмини сув (88,5%дан ортиқ) ва қуруқ органик модда (11,5%) ташкил қилади. Агар қорамол органик чиқиндиларига мўлжалланган хўжаликда 10 м3 ҳажмдаги биореактор узлуксиз (термофил ҳарорат режимида) ҳолатда ишлатилаѐтган бўлса, ундаги қайта ишланган биошлам таркибидан бир суткада тўғридан-тўғри ерга солиш учун мўлжал-ланган органик азот (2 … 3 кг), фосфор (1,6 кг), калий (3,6 кг) ва натрий 0,96 кг ва кальций 1,28 кг олиш имконияти пайдо бўлади. Биореакторларда технологик шартшароитлар тўлиқ сақланса ўртача 1 м ^{3} фойдали ҳажмидан суткада 3м^3

гача биогаз олиш имконияти туғилади

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. М.У.Раҳимов "Биомассадан энергия олиш усуллари", Тошкент. 2010, 234 б.

2. О.Б.Турсунов "Биогаз олиш технологияси", Тошкент. 2016, 132 б.

3. library.ziyonet.uz/uz/book/download/55256

4. Биогаз: экология ва органик ўғит / жамоа. Тошкент, Adabiyot uchqunlari, 2016 – 240 б. номограмма

5. sof-energiya.uz › Мақолалар

IPAK QURTI ZOTLARI GURUHI BIOLOGIYASI

Rustamova Lobarxon Qahramon qizi

Namangan Davlat Universiteti

Biotexnologiya fakulteti Biologiya

yo'nalishi II bosqich talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Jahon ipakchiligida ipak qurti zotlarining o'rni, ularning amaliy ahamiyati, zotlar kelib chiqishiga ko'ra 15 ta taksonomik guruhlarga bo'linganligi, jumladan: monovoltin zotlar, bivoltin zotlar va polivoltin zotlarning bio-morfo-fiziologo-anatomik xususiyatlari haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar Kolleksiya, zot, seleksiya, monovoltin, bivoltin, polivoltin, qurt, pilla, duragaylash.

Abstract. In this article, the role of silkworm breeds in world silkworm breeding, their practical significance, the division of breeds into 15 taxonomic groups according to their origin, the bio-morpho-physiological-anatomical properties of monovoltin strains, bivoltin strains and polyvoltin strains.

Keywords Collection, breed, selection, monovoltin, bivoltin, polyvoltin, worm, cocoon, hybridization.

Аннотация. В данной статье рассмотрены роль пород тутового шелкопряда в мировом шелководстве, их практическое значение, разделение пород на 15 таксономических групп по их происхождению, биоморфофизиолого-анатомические свойства моновольтинных штаммов, бивольтиновых штаммов и поливольтиновых штаммов.

Ключевые слова Коллекция, порода, селекция, моновольтин, бивольтин, поливольтин,

червь, кокон, гибридизация.

Kirish

Ipakchilik O'zbekiston dehqonchiligining asosiy tarmoqlaridan biri bo'lib, to'qimachilik sanoatini xomashyo bilan taminlaydi. Xalq xo'jaligi va aholining turmushi yaxshilangani sari zeb-ziynatga, ipakdan tikilgan turli-tuman kiyimlarga bo'lgan talab yil sayin ortib borrnoqda. Jahon ipakchiligida ipak qurtining bir necha ming zot turi ma'lum. Biroq ulardan faqat bir nechtasigina amaliy ahamiyatga ega. Barcha zotlar qadim zamonlardan beri tropik va subtropik mamlakatlar o'rmonlarida yashab kelayotgan yovvoyi ipak qurtlaridan xalq seleksiyasi natijasida kelib chiqqan. Hozirgi zotlar qurtining, pilla po'stining turli rangda bo'lishi, pillasining katta-kichikligi va shakli, o'zining biologik hamda xo'jalik belgilari bilan bir-biridan ajralib turadi. Ipak qurti zotlarining ba'zi pillalarida ipak juda ko'p bo'lib, xo'jalik jihatdan nihoyatda qimmatlidir, ba'zilarining pillalarida esa ipak ancha kam bo'lib, ipakchilik ishida amaliy ahamiyati yo'q. Ipakchilikni ilmiy asosda yanada rivojlantirish maqsadida o'lkamizdagi tabiiy shart-sharoitlar tufayli 1927-yilda O'rta Osiyo ipakchilik stansiyasi va «Turkshelk» boshqarmasining ipakchilik madaniyati bo'limi bazasida O'rta Osiyo ipakchilik va ipakshunoslik instituti, keyinchalik O'rta Osiyo ipakchilik ilmiy tadqiqot instituti (SANIISH) tashkil etildi. Ishlab chiqarishda ishlar yaxshi bo'lishligi uchun Samarqand, Farg'ona naslchilik stansiyalari tashkil etildi. Olimlar yaratgan zotlar stansiyalarga berilib, stansiyalar o'z xo'jaliklarida, o'zlari uchun tuxum quymalari ishlab chiqarib superelita, elita tuxumlari yetkaza boshlashdi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya

Ipak qurtining kolleksiyasi 1922-yilda tashkil topgan bo'lib, Toshkent ipakchilik stansiyasi deb nomlangan va uning ochilishida 36 ta zot bo'lgan. Shundan so'ng 1927-yil tashkil bo'lgan stansiyani bazasida O'rta Osiyo ipakchilik ilmiy-tadqiqot instituti tashkil etildi. Sekin-asta kolleksiya tarkibi yangi zotlar hisobiga ortib bordi, asosan, zotlarning almashtirish hisobiga bo'ldi. Ayniqsa, kolleksiya 1946-yilda bir guruh mutaxassislar Yaponiyaga borganlaridan so'ng ko'paydi. N. S. Stroychuk, A.I. Emmanuilov, A.1. Fedorov, R. A. Guseynov va boshqalar, masalan, Italiyaga I. A. Sherbakov, I.F. Lukyanov va boshqalar, Koreyaga N. G. Bogautdinov (1952- yil), Xitoyga R.A. Guseynov, M.M. Zaliznyak, Bolgariyaga M.G. Silantyeva I 952-1958-yillarda Xitoydan 14 ta ipak qurtlarini zotlari keltirildi. Shundan so'ng kolleksiyada Xitoy guruhiga kirgan zotlar ko'pchilikni tashkil etgan. 1965-yili Bolgariyadan 22 ta zotning tuxumi keltirilgan, shulardan oltitasi gibrid bo'lib, u Polshadan edi. Oxirgi yillarda kolleksiya Xind zotlari bilan 2 taga, Ruminiya zotlari 5 taga to'ldirildi[1].

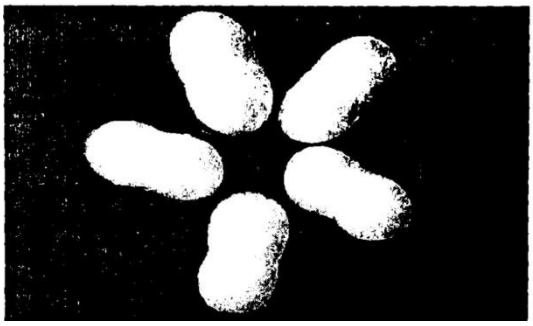
Mavzuning o’rganilishi va natijalar

Ipak qurtining monovoltin, bivoltin va polivoltin zotlari tashqi muhitning o'zgarishiga

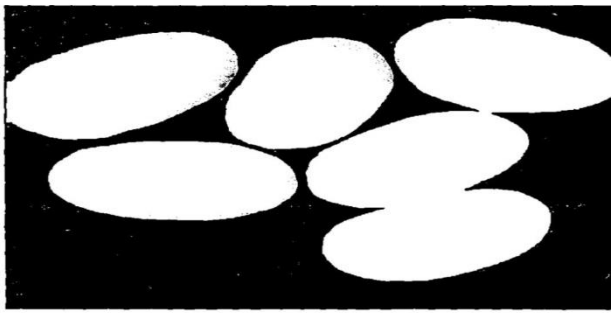
turlicha javob qaytarish bilan bir-biridan farq qiladi. Ularning har qaysisi alohida morfologik va fiziologik xususiyatlarga ega.

Monovoltin zot ipak qurtining lichinkalik davri uzoq davom etadi, bu esa qo'shimcha mehnat va oziq talab qiladi. Monovoltin zotining eng katta kamchiliklaridan biri yuqumli kasalliklarga chidarnsizligi va noqulay iqlim sharoitiga bardosh bera olmasligida. Shuning uchun monovoltin zotlar faqat ko'klamda ochirilib, yaxshi sharoitda parvarish qilinsa, 1 quti urug'dan 75-80 kg ga yetkazib yuqori hosil olish mumkin, masalan, oziq sifati yomon, qurt boqiladigan joy tor yoki qurtxonaning harorati juda baland bo'lsa, ularda turli kasalliklar paydo bo'lib, ko'plab ipak qurtlari qirila boshlaydi. Monovoltin zotlar yozning issiq havosiga chidamsiz bo'lib, odatda yoz vaqtlarida halok bo'ladi.

Monovoltin SANIISH-8 zoti. Bu zot ko'p yillar davomida ishlab chiqarishda boqilgan. Tetragibrid-3 va Tetragibrid-4 duragaylarini komponenti bo'lib, pillasini tashqi ko'rinishi uzunchoq, beli bukilgan (1-rasm). SANIISH-9 monovoltin zoti oval dumaloq shaklda bo'ladi. Bu zot ham Tetragibrid-3, Tetragibrid-4 deb nomlanib tarkibida boshqa zotlar bilan birgalikda bo'lib pillasi tiniq oq rangda bo'ladi(2-rasm).

1-rasm. **SANISH-8 monovoltin zoti**

2-rasm. **SANISH-9 monovoltin zoti**

Bivoltin zotlar o'zining barcha biologik va xo'jalik belgilari jihatidan monovoltin zotlar bilan polivoltin zotlarga nisbatan oraliq o'rinni egallaydi. Agar bivoltin zot urug'ining issiq inkubatsiya qilish usulida 25-26°C harakatda havo namligi orttirilib (75-80%) kun yorug'iga qo'shimcha ravishda 8 soat davomida elektr yorug'i berilib inkubatsiya qilinsa, bolalik urug'ining hammasi qishlovchi uruqqa aylanadi.

Bivoltin zot urug'lar oraliq (19-20°C) haroratda yoki yoritish rejimi yoxud havo namligi buzilgan sharoitda inkubatsiya qilinsa, bolalik generatsiyasida aralash - o'zi jonlanib chiquvchi va qishlovchi urug'lar beradi. Ikki kategoriyadagi qurt urug'ining miqdor nisbatiga inkubatsiya sharoitlarini emas, balki qurtini parvarish qilish ham ta'sir qiladi. Yuqori harorat (25°C dan kam bo'lmagan) ipak qurtining birinchi yoshida, pastki harorat oxirgi ikki yoshida, shuningdek, g'umbaklik davrida ham qishlovchi urug' berishga yaxshi ta'sir ko'rsatadi va aksincha. Noqulay iqlim sharoitiga, ayniqsa yozning issig'iga, yuqumli kasalliklarga juda chidamliligi va rivojlanish davrining qisqaligi bu zotning qimmatli xususiyatidir.

Bivoltin zotlarining juda yashovchanligidan duragaylash ishida keng foydalanilmoqda. Hozir dehqon fermer xo'jaliklarida boqilayotgan oq pilla o'raydigan qimmatli zotlaming ko'pi bivoltin zoti bilan monovoltin zotini chatishtirish yo'li orqali olingan. Bivoltin zotlari pillasi ancha mayda bo'lib, bu zotlar monovoltin zotlari bilan duragaylashda, takroriy qurt boqishda ishtirok etadilar.

Polivoltin zotlar monovoltin zotlarning butunlay teskarisidir. Polivoltin zotlarning rivojlanish davri juda qisqa. Ularning qurtlik davri 15 kundan 20 kungacha davom etsa, monovoltin zotlarniki 25-30 kungacha davom etadi. Polivoltin zot qurtlarning pillasi juda mayda (1 g gacha) va ipagi kam bo'ladi. Polivoltin zot ipak qurtlari monovoltin zotlarga qaraganda juda issiqqa va yuqumli kasalliklarga chidamlidir. Bu zotlar issiq mamlakatlarda (Hindiston, janubiy Xitoy va boshqa davlatlarda) oz miqdorda boqiladi. Yava, Sumatra orollarida bu qurtlarning yovvoyilarini uchratish mumkin. Polivoltin zotlar Yaponiyaning ba'zi prefekturalaridajuda oz miqdorda boqiladi va kam hosil bo'lganligidan hech qanday amaliy ahamiyati yo'q.

Polivoltin zot ipak qurtining yashovchanligi va rivojlanish davrining qisqaligi turli kasalliklarga va noqulay sharoitga juda chidamliligi, rivojlanish davri qisqa bo'lgan zotlarning seleksiya qilishni zarur qilib qo'yadi. Onalik avlodi past haroratda inkubatsiya qilinganda, urug'dan chiqqan qurt istagan sharoitda parvarish qilinganda yoki rivojlanishining hamma davrida birdek yuqori haroratda boqilganda polivoltin zotli qishlamaydigan urug' olish murnkin. Qishlaydigan urug' esa yuqori haroratda inkubatsiya qilinib, onalik generatsiyasining oxirgi davrida past haroratda boqilgan taqdirda olinadi[2].

Xulosa

Ishlab chiqarishda eng ko’p boqiladigan zotlar: monovoltinlardir. Pillasi katta, ipagi ancha mo’l, 25-30 % gacha ipak beradi. Bivoltin zotlar oz bo’lib, takroriy qurt boqishda monovoltin bilan chatishtirib duragaylari boqiladi. Bivoltin zotlarning o’ziga xos tomoni shundaki, ular kasallikka berilishi qiyinroq. Chunki u monovoltin zotlarga qaraganda chidamliroq bo’lib, tuxumlarining ipaklanishi yuqori bo’lganligi tufayli bir yilda ikki marta 90% atrofida hosil beradilar. Polivoltin zotlar hayotchanligi yuqori hisoblanib, bir yilda 3-4 martagacha hosil beradi.

Mustaqillik tufayli ipakchilikning tez sur’atlar bilan rivojlanishida davlatimizda kolleksiyasi kengayib turli mintaqalardan zotlar keldi. O’zbekiston ipak qurti genofondida oldin 185 ta tizim zotlar mavjud bo’lgan bo’lib, ulardan ilm dargohlari, ipakchilikka ixisoslashgan muassasalar foydalangan va foydalanmoqda. Bugungi kunda bu genefond kolleksiyasida 105 ta zot bo’lib, turli ekologik iqlim sharoitidagi joylardan keltirilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Abdurahmonov A, Rojdestvenskiy K.M. "Ipak qurti naslchiligi va urug'chiligi" – Toshkent. "Mehnat" 1991. B.201

2. Ahmedov N, Yakubov A.B. Daniyarov U.T. "Ipak qurti seleksiyasi" – Toshkent "Cho'lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi" 2014. B.218

3. https://fayllar.org/m-u-o-k-638-21-075-kbk-46-92-i-70-a-90-taqrizchilar.html?page=3

ASALARI KASALLIKLARI VA UNGA QARSHI KURASH CHORALARINI TASHKIL ETISH

Murodova Hilola Zafarjon qizi

Namangan Davlat Universiteti

Annotatsiya. Ushbu maqolada asalarichilik fermer va sanoat xo'jaligidagi infeksion va invazion kasalliklari va unga samarali yechimlarni qo'llash, zararkuranda turlarni o'rganish mobaynida ularni fermer va sanoat xo'jaligida biologik, kimyoviy va mexanik usullarni o'rganib, kushandalarni oldini olish va xalqimizga sifatli asal yetishtirish haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar asalari oilasi, infeksion kasalliklar, invazion kasalliklar, nomzematoz, zararkuranda hasharotlar, pestitsidlar, dezinfeksiya, integral himoya qilish usuli.

Abctract. This article discusses infectious and invasive diseases in beekeeping and industrial farming and the application of effective solutions to it, the study of pest species in biological and chemical and mechanical methods in agriculture and industry, the prevention of bee stings and the cultivation of quality honey for our people. We are talking about.

Keywords bee family, infectious diseases, invasive diseases, nomzematosis, pests, pesticides, disinfection, integrated protection method.

Аннотация. В данной статье рассматриваются инфекционные и инвазионные болезни в пчеловодстве и промышленном животноводстве и применение эффективных средств борьбы с ней, изучение видов вредителей биологическими и химико-механическими методами в сельском хозяйстве и промышленности, профилактика укусов пчел и выращивание качественного меда для наш народ.Мы говорим о.

Ключевые пчелиная семья, инфекционные болезни, инвазионные болезни, номзематоз, вредители, пестициды, дезинфекция, комплексный метод защиты.

KIRISH

Asalari oilasining sog‘lomligi, u yoki bu kasalliklarga chidamliligi tuxumdan chiqqan lichinka va yetuk asalarilarni doimiy ravishda ko‘rib chiqish va veterinariya-bakteriologik laboratoriyalarda tahlil qilish yo‘li bilan aniqlanadi. Nasldor oilalar esa mutloq sog‘lom bo‘lishi kerak. Asalarilar har xil kasalliklar bilan kasallanishi mumkin. Ular infeksion, invazion va yuqumsiz kasalliklarga bo‘linadi. Infeksion kasalliklarning qo‘zg‘atuvchisi kelib chiqishi o‘simlikda bo‘lgan bakteriya, virus va zamburug‘lardir. Invazion kasalliklarning qo‘zg‘atuvchilari bir hujayrali va ko‘p hujayrali parazit hayvonlardir. Yuqumsiz kasalliklar asalari oilasining hayoti uchun kerak bo‘lgan sharoitlarning buzilishi natijasida kelib chiqadi. Agarda bu sharoit tiklansa, kasallik yo‘q bo‘lib ketadi. Asalari oilalarini sog‘aytirish uchun kasallikni o‘z vaqtida aniqlab, unga qarshi kurashda davolash, sanitariya va profilaktika tadbirlarining to‘liq majmuasini qo‘llash kerak. Asalari zararkurandalari asalarilarni yo’q qiluvchi va shu tufayli asalarichilik xo’jaliklariga katta zarar yetkazuvchi hayvonlar.

Zararkurandalar turli xil sistematik guruhlarga bo’lingan bo’lib, ularning orasida sutemizuvchilar, qushlar,sudralib yuruvchilar va amfibiyalar, antropod hasharotlar, o’rgimchaklar, santipidlar bor. Zararkurandalar turli xil zonalarda tarqalgan bo’lib, umumiy olganda asalarichilikka katta zarar yetkazadi. Lekin, har bir guruh zararkurandalarining asalarilariga keltirishi mumkin bo‘lgan zarari ushbu guruhning biologik xususiyatlari va tarqalish darajasiga bog‘liq.

Asalarichilik tarmog‘ini boshqarish tizimini tubdan takomillashtirish, tarmoqda naslchilik ishlarini ilmiy asosda tashkil etish, asalarichilik xo‘jaliklari faoliyati samaradorligini oshirish, asal mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi va turlarini yanada ko‘paytirish, asalni qayta ishlash bo‘yicha zamonaviy texnologiyalarni joriy etish, sohaning eksport salohiyatini oshirish, shuningdek, asalarichilik sohasidagi ilg‘or tajribalarni respublikamizning barcha hududlarida tatbiq etish maqsadida Prezidentimiz 2017-yil PQ-3327 sonli qarorida O‘zbekiston Respublikasi Qishloq xo‘jaligi vazirligi, Iqtisodiyot vazirligi, O‘rmon xo‘jaligi davlat qo‘mitasi, Ekologiya va atrof muhitni muhofaza qilish davlat qo‘mitasi hamda Aksiyadorlik-tijorat “Aloqabank”ning (keyingi o‘rinlarda AT “Aloqabank” deb ataladi) “O‘zbekiston asalarichilari” uyushmasini (keyingi o‘rinlarda Uyushma deb ataladi) tashkil etish to‘g‘risidagi qarorni farmoyish qildi va bu amaliyotda tatbiq qilindi.[1]

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Ko‘p yillik asalarichilik tarixini o‘rganish va asalari oilalarini parvarishlash, rivojlantirish , asal olishni ko’paytirish borasida quyidagi insonlar mehnatini eslab o‘tish lozim.

1.1814-yili Ukrainalik asalarichi Pyotr Ivanovich Prokopovich asalarilar hayotini, daraxt g’ovaklarida mumkatak inchalarining joylashishi , mumkatak inchalar tortishi kabi

xususiyatlarini o‘rganib, dunyoda birinchi bo‘lib, ramkalar joylashtirib, ari oilasi boqiladigan asalari uyasini yaratdi.

2. 1827-yili nemis asalarichisi Iogan Mering birinchi bo‘lib asalari inchalarini tag qiyomni tushiradigan mumparda varoqlarini ramkalarga yaratgan.Mumparda varaqalarini ramkalarga solib asalari oilalariga qo’yilsa, asalarilar mumpardaga asalari inchalari devorlarini olti qirrali qilib tortadilar.

3.1865 -yil Chexoslovakiyalik asalarichi Frans Grush markazdan qochish kuchi mumkatak ramkalaridagi asalni olish moslamasini yaratdi va asalari zararkurandalarini o’rgandi.[2:4]

Va yana ko’pgina olimlar asalari va ularni ko’payishi, rivojlanishi, ularga xavfli kasalliklarni davolash choralarini ishlab chiqishdi.

Asalarilarni zararkurandalarini aniqlash va ularni oldini olishdagi samarali usullardan biologik, kimyoviy, mexanik va yana integral himoya qilish hisoblanadi.Integral himoya usulining asosiy vazifasi ishlov berish vositalari, usullari, muddatlarini zararkunanda hasharotlar va kasallik qo‘zg‘atuvchilarni ko‘plab yo‘qotadigan, shu bilan birga ularning kushandalari — entomofaglarda zarar yetkazmaydiganlarini tanlashdan hamda odam, issiqqonli hayvonlar, asalari, ipak kurti va boshlarni pestitsidlarning zaharli ta’siridan himoya qilish choralarini izlab topishdan iborat. Hozirgi zamon tushunchasiga ko‘ra, integral himoya usuli — ma’lum agrobiotsenoz doirasida ichki va populyasiyalararo munosabatlarni boshqaruvchi sistemadir.Asalarilarga zararkurandalar xavf solganda integral himoya usulini qo’llash taqazo etadi.[5]

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Yevropa chirish kasalligi. Yevropa chirish kasalligi yuqumli kasallik bo‘lib, avvalo ochiq, so‘ngra yopiq naslda bo‘ladi. Kasallik, asosan, asalarining tuxumdan chiqqan naslini shikastlantiradi, erkak naslini kamroq zararlantiradi. Kasallanish lichinkalar tuxumdan chiqqach, 3–4 kundan keyin boshlanadi. Kasallikning kelib chiqishiga ob-havoning bulutligi, namli bo‘lishi, arixonaning sovuqda qolishi, oziqning yetarli bo‘lmasligi va shunga o‘xshash asalari oilasining kuchsizlantiradigan omillar sabab bo‘ladi. Bu kasallikni pluton sreptokokklari qo‘zg‘atadi. Kasallik qo‘zg‘atuvchi streptokokklar pergada butun qish, mumkatak va asalda yil davomida saqlanib qolishi mumkin.

Kasallik tarqalish yo‘llari. Kasal asalari oilalari kasallikni tarqatuvchi asosiy manba hisoblanadi. Kasal bo‘lgan butun oila asalarilari kasallikni qo‘zg‘atuvchi streptokokkni olib yuruvchilar bo‘ladi. Chunki bunday oilada pluton streptokokklari asalarida, asalda, perga va mum inlarda bo‘ladi.Lichinkalar zaharlangan asal va perga bilan oziqlanadi. Ona asalari Yevropa chirish kasalligini o‘zining nasliga yuqtiradi. Bir oiladan ikkinchi oilaga kasallik o‘g‘ri ishchi

asalarilar, erkak arilar, umumiy suv idishi orqali va rom almashtirish vaqtida o'tishi mumkin.[3:76]

Kasallik tashxisi. Kasallik klinik belgilari va patologik materialni laboratoriyada tekshirish asosida aniqlanadi.

Davolash. Kasallik 4 % li formalin bug'I va 2 % li xinozol eritmasi bilan dezinfeksiya qilinadi. Farmalin bug'i 30 minutdan keyin, xinozol eritmasi 10 minutdan keyin kasallik qo'zg'atuvchilariga ta'sir qiladi. Kasallikni davolashning eng samarli usuli uni endigina boshlangan vaqtda aniqlashdir. Kasallik endigina boshlangan bo'lsa, uni davolash shu joyning o'zida olib boriladi. Kasallik eskirgan sayin uni davolash qiyinlashadi. Davolash faqat eski inlarni olib tashalash, asalarilarni dezinfeksiya qilingan uyalarga ko'chirish, asalni haydash, arixonalarni isitish uchun yopilgan materiallarni almatirish va shu kabi ishlardan iborat. Bu kasallikni davolashda qo'llaniladigan vositalar sulfodimizen va antibiotik preparatlardir. Bu preparatlar asalarilarni oziqlantirish uchun ishlatiladigan davolash siroplari yoki suv eritmalari holida ishlatiladi. Suv eritmalar asalari uyalariga sepiladi. Davolash siropini tayyorlash uchun quyidagi preparatlardan birini olish mumkin: norsulfazol natriy, sanazin, sulfantrol, sultsimid, streptomitsin, terromitsin, tetratsiklin va hokazo.

Kurash choralari. Yevropa chirish kasalligi gacha bo'lgan hududlarga karantin e'lon qilinadi. Yevropa chirish kasalligi yo'q qilinganidan keyin bir yil o'tgach arixona karantindan chiqadi.

Invazion kasalliklar va ularni davolash

Nozematoz. Bu asalarilarning yuqumli kasalligi bo'lib, uni apis nozemasi qo'zg'atadi. Nozematoz bilan katta asalarilar, ona va erkak arilar kasallanadi, lichinkalarga esa ta'sir qilmaydi. Kasallikni qo'zg'atuvchi nozema apis bir hujayrali organizm bo'lib, asalarining o'rta ichagida parazitlik qiladi. Bu yerga u zararlangan oziq bilan tushadi. Nozema sporalar hosil qilib o'sishi natijasida amyobalar chiqadi.

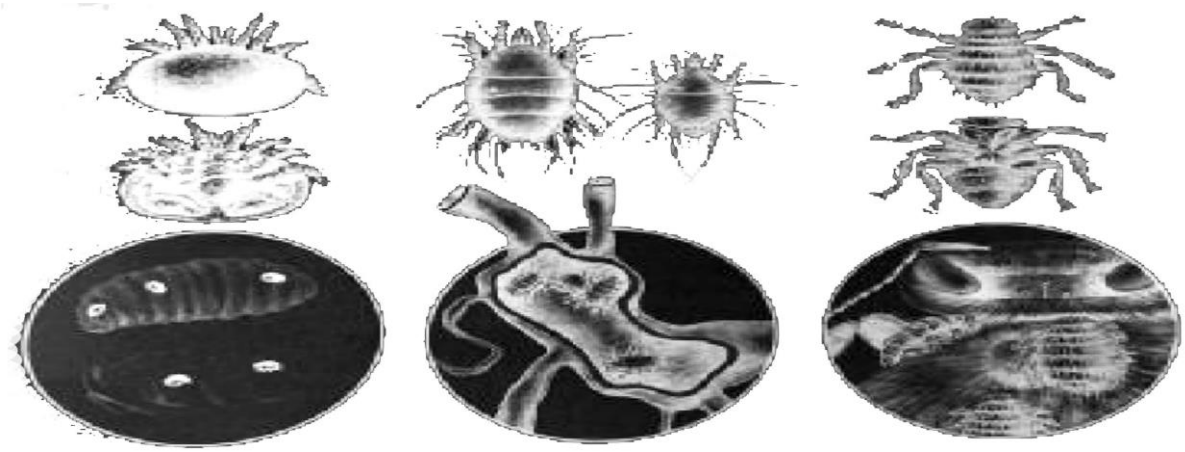
Kasallikning tarqalish yo'llari. Kasallikning manbayi kasal asalarilardir. Ular asal, perga, uyalar va suvni o'zining chiqindi axlati orqali nozematoz bilan zararlantiradi. Kasallik sog'lom oilaga umumiy suv idishlaridan, dezinfeksiya qilinmay qo'yilgan inlardan, inventar va boshqalardan o'tishi mumkin.[3:80]

Davolash usullari.Nozematoz kasalligini davolash uchun fumagillin, organik kislotalar (sirka, shovul yoki rovoch)dan foydalaniladi. Fumagillin sirop holida bir oilaga 1 l hisobidan tayyorlanadi. Bu eritma 30 °C gacha sovitilgan qand siropiga quyiladi, so'ngra aralashtirilib, asalarilar oziqlantiriladi. Sirka kislotasi sho'r oziq tariqasida beriladi. Shovul bilan rovoch nordon oziq hisobida ishlatiladi.

Kurash choralari. Nozematoz bilan kasallangan arixonalar karantin qilinadi. Nozematoz

shunday kasallikki, u bilan kurashishni har yili tinmay olib borish kerak: bu bir vaqtning o‘zida ham davolash, ham sanitariya-profilaktika tadbirlarini o‘tkazishdir. Buning uchun arixona va inventarlar yaxshilab dezinfeksiya qilinadi. Arixona va unga solinadigan taxtacha quyidagicha dezinfeksiya qilinadi: ular mum va propolis (asalari yelimi)dan tozalanadi.

Ishqorning issiq eritmasi (600 gr elangan kul yoki 200 gr kir sodasi) bir chelak suvda eritiladi. Uyadagi asalarilarning najasi, qotib qolgan dog‘lar yuviladi, quriganidan keyin uyaning ichi va tirqishlari kavsharlash lampasi bilan qizarguncha kuydiriladi.(1-rasm)

1- Rasm. Invazion kasallik qo‘zg‘atuvchilari:

Chapdan: vorotoz kasalligi qo‘zg‘atuvchisi, varroa yakobson kanasi; yuqorida urg‘ochi kananing ustki va ostki tomonidan ko‘rinishi.

O‘rta qismidan: akrapidoz kasalligini qo‘zg‘atuvchi akarapis vudi kanasining erkak va urg‘ochisi; pastda kanalar bilan zararlangan trexea.

O’ngdan: braulez kasalligini qo‘zg‘atuvchi braula parazit kanasi; yuqorida urg‘ochi kananing ustki va ostki tomonidan ko‘rinishi; pastda urg‘ochi kananing ona ari tanasida parazitlik qilishi.

Asalari zararkunandalari va yirtqichlariga arixo‘r tilllarang kurkuray qushi, sorokoputi qushi, sudralib yuruvchilar, sariq tusli yirik yirtqich yovvoyi va oddiy arilar, ninachilar, kemiruvchilar, chumolilar, mog‘or zamburug‘i, asal va perga iste’mol qiluvchi kapalaklar, kichik va katta asalari parvonasi, asalari bo‘risi (filant), ola mayka qo‘ng‘izi, 4 juft oyoqli kanalar va boshqa zararkunandalar kiradi. [4]

Tajribali asalarichi asalarilarning sog’lig’i va farovonligini ta’minlash asalarichilikni muvaffaqiyatli olib borish garovi ekanligini biladi. Shuning uchun u xavfli zararkunandalar aniqlanganda o’z vaqtida choralar ko’rish uchun har doim o’zi qilyotgan ishlarni xatti-harakatlarini kuzatib boradi. Profilaktik tadbirlarni muntazam ravishda amalga oshirish asalarichilikni xavfsiz saqlashga yordam beradi:

-Faqat kuchli asalarichilik koloniyalarini saqlash;

-Asalarilarni oziq-ovqat va issiqlik bilan etarli darajada ta'minlash;

-Uyalarni vaqti-vaqti bilan tozalash, quritish, shamollatish va ta'mirlash;

-Quyoshda izolyatsiyani quritish;

-Qattiq oyoq yoki kerosinda uylarning oyoqlarini moylash;

-Suv va chumolilar uyasidan uzoqlashadigan asalarichilik xonasini o'rnatish;

-Izolyatsiyalovchi materialning davriy dezinfektsiyasi;

-Kovaklarni oltingugurtli gaz bilan tozalash;

-Zararkunandalarni oldini olish uchun teshiklarga maxsus to'siqlar yoki to'rlarni o'rnatish;

-Uylarning ostidan o'tlarni yulish.

Maslahat! Kiruvchi teshiklarni, uyalarni, hasharotlarni va zararkunandalarni qidirishda asalarichilik atrofida muntazam ravishda yurish ham asalarichilik koloniyalariga va umuman asalarichilikka zarar etkazishning oldini olish chorasi hisoblanadi.

XULOSA

Asalarilarning dushmanlari asalarichilikka yetkazishi mumkin bo'lgan zararni tiklash mumkin emas va asalarichilik oilalarining o'limiga olib keladi. Buning oldini olish uchun siz barcha mumkin bo'lgan zararkunandalarni bilishingiz va o'z vaqtida kerakli choralarni ko'rishingiz kerak. Shunda asalarichilik asalarichiga nafaqat foyda keltiradi, balki bajarilgan ishdan zavq keltiradi.

REFERENCES:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti 2017-yil noyabr oyida PQ-2237 sonli qarori.

2. N. F. Kraxotin. O'zbekistonda asalarichilik. – T.: Mehnat, 1991.

3. R.X. Asalarichilik fermer xo'jaliklarini tashkil etish va yuritish "Noshir" nashriyoti Toshkent-2016

4. https://uz.psichapter.net/3931-bee-pests.html

5. https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Integral_himoya_usuli

ФОТОРЕЗИСТИВНЫЕ И ФОТОВОЛЬТАИЧЕСКИЕ СВОЙСТВА ТОНКИХ ПЛЕНОК ХАЛЬКОГЕНИДОВ КАДМИЯ

Сиддиқов Рустамжон Ўктамович

Кокандский филиал Ташкентского государственного технического университета имени Ислама Каримова, ассистент

E-mail: sidrus1073@mail.ru

Аннотация: В статье приведены рассуждения о получения тонких пленок и гибридных пленочных структур из халькогенидов кадмия с аномальными фотоэлектрическими свойствами и изучение в них новых закономерностей фотопроводимости и фотополяризации.

Ключевые слова: полупроводник, фоторезистор, фотоэлектрические свойства, слой, фотопроводимость.

PHOTORESISTIVE AND PHOTOVOLTAIC PROPERTIES OF THIN CADMIUM CHALCOGENIDE FILMS

Abstract: The article presents considerations on the preparation of thin films and hybrid film structures from cadmium chalcogenides with anomalous photoelectric properties and the study of new laws of photoconductivity and photopolarization in them.

Keywords: semiconductor, photoresistor, photovoltaic properties, layer, photoconductivity.

В настоящее время широко ведутся исследования, посвященные веществам и материалам, находящимся в пленочном состоянии, и различным технологиям их получения.

Комплексные исследования пленок стали проводить сравнительно недавно из-за трудностей, которые возникали при их изучении по сравнению с массивными образцами вследствие существенного влияния размерного эффекта на функциональные характеристики пленочного слоя.

В зависимости от технологии получения этих пленок, т.е. путем изменения совершенства зерен и электронных свойств границ зерен можно обнаружить либо высокую фотопроводимость, либо высоковольтный фотовольтаический эффект. Однако эти и другие подобные явления порой изучались до сих пор, с одной стороны так, как будто фотопроводимость и фотовольтаический эффект являются далекими друг от друга по природе фотоэлектрическими процессами.

При изготовлении фоточувствительных пленок основным фактором является процесс термическая обработка (ТО), с помощью которой можно достигать не только нужной степени фоточувствительности, но и контролируемым образом воздействовать на электрические и фотоэлектрические параметры пленок. Свойства пленок *CdTe, CdSe, CdS* зависят от концентрации, типа и способа контролируемого введения примесей, метода и температуры обработки. Немаловажную роль при этом играют межзеренные границы: уменьшая подвижность и время жизни основных носителей, они стимулируют

образование вторичных фаз и сегрегации примесей.

После ТО образцы часто имеют шероховатую поверхность, образуются локальные микропустоты и микронеоднородности. При непосредственном соприкосновении легирующего порошка с поверхностями пленок появляются остатки лигатуры из-за неравномерной диффузии примесей, наличие которых приводит к закорачиванию контактов при получении фоточувствительных продольных структур, ухудшает временную и температурную стабильность электрических и фотоэлектрических характеристик как продольных, так и поперечных фоторезисторов. Поэтому одной из актуальных проблем является разработка более совершенной технологии легирования тонких пленок, а также исследование кинетики очувствления аномальной фотопроводимости (ФП) и АВФ свойства поликристаллических пленок.

В ряде поликристаллических образцов *CdS* была обнаружена аномальная температурная зависимость электропроводности, проявляющаяся в резком уменьшении темнового тока в определенном температурном интервале при нагревании полупроводника. В пленках *CdS:CuCl* падение темновой проводимости достигало 7 порядков величины в области температур 200 ÷ 300 К. Единое законченное представление о механизме данного аномального явления до сих пор отсутствует. Поэтому исследование механизма и характера температуроной зависимости темновой проводимости фоточувствительных тонких легированных пленок *CdSe* в зависимости от технологии получения и под действием слабого инфракрасного излучения представляет большой научный и практический интерес.

Поликристаллические пленочные структуры из халькогенидов кадмия отличаются высокой фоточувствительностью, обусловленной наличием специфических объемных фотоочувствляющих локальных *r*- и *s*- центров и особыми электронными свойствами зернограничной поверхности. Постоянно растет интерес к исследованию пленочной гетероструктуры *CdS/CdTe*. Как с физической, так и с прикладной точки зрения является актуальным создание интегральной пленочной структуры гетероструктуры, состоящей из высокочувствительного фоторезистивного слоя *CdS* и пленки *CdTe* с АФВ свойством и обнаружение в ней новых фотоэлектрических эффектов.

Тонкие пленки широко применяются в качестве функциональных, упрочняющих, светоотражающих, проводящих и диэлектрических материалов при формировании контактов, изготовлении печатных плат, элементов интегральных схем в микроэлектронике, создании светофильтров, элементной базы оптоэлектроники, в современных литографических процессах. Благодаря интенсивным экспериментальным и теоретическим исследованиям в разработке технологии тонких пленок в последние

годы достигнут значительный прогресс.

Использованная литература

1. Л. Н. Маскаева, Е. А. Федорова, В. Ф. Марков. “Технология тонких пленок и покрытий”. Екатеринбург. Издательство Уральского университета 2019 год.

2. Антоненко С. В. Технология тонких пленок : учеб. пособие / С. В. Антоненко. – М. : МИФИ, 2008. – 104 с.

3. Рывкин С.М. Фотоэлектрические явления в полупроводниках. Москва: Физматгиз, 1963.- 262 с.

4. Сиддиқов, Рустамжон Ўктамович. "СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ИССЛЕДОВАНИЙ ФОТОРЕЗИСТИВНЫХ И ФОТОВОЛЬТАИЧЕСКИХ СВОЙСТВ ТОНКИХ ПЛЕНОК ХАЛЬКОГЕНИДОВ КАДМИЯ." Science and Education 2.3 (2021).

NA’MATAKNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Sobitxonov Javoxir Zunnurxon o‘g‘li

Namangan davlat universiteti Biotexnologiya fakulteti

Biologiya yo‘nalishi 3-bosqich talabasi

sobitxonovjavohir8@gmail.com 99 992 43 24

Annottatsiya; Ushbu maqolada na’matakning tuzilishi foyda va zararlari to‘g‘risida ma’lumot berilgan.

Kalit so‘zlar; buta, tarqalgan hududi turli vitaminlar, dorivorlik xususiyati, zararli xususiyatlari, vitaminlar, atirgullar, payvandtag, qovuq bu buyrak kasalliklari, bot-bot va ko‘z kasalliklari, qorason kasalligi, Abu Ali ibn Sino.

Na’matakning tuzilishi va ahamiyati

Oddiy na’matak.-Rosa fedtschenkoana. Bu turkum 1-3m balandlikdagi tikanli butalardan tashkil topgan. [217]Tarqalgan hududlari Qozog‘iston, Qirg‘iziston, Turkmaniston, O‘zbekiston hisoblanadi.[217] Barglari toq, poatsimon, murakkab, yonbargchali.[217] Gullari aktinomorf, 2 jinsli, yirik, oq pushti, sariq rangli gulqo‘rg‘oni murakkab.[217] Gulkosacha va gultojibarglari 5 tadan, changchi va urug‘chilari ko‘p.[217] Mevasi soxta meva.[217]

Turkum 120 ga yaqin turni birlashtiradi.[217] Shulardan O‘zbekistonda 13 turi tabiiy holda o‘sadi va bir necha turlari manzarali o‘simlik sifatida ekiladi.[217] Na’mataklar ichida itburun na’matak nomli turi O‘zbekistonda keng tarqalgan.[217] Uning mevasi gipantiyadan dorivor xomashyo sifatida, urug‘idan o‘stirilgan ko‘chatlaridan atirgullarni payvand qilish uchun payvandtag sifatida foydalaniladi.[217] Na’mataklar atirgullarning kelib chiqishidagi asosiy manba hisoblanadi.[217]

Na'matak mevalarida vitamin C, B_2, K, P, karotin, organik kislotalilar, qand moddalari, pektin moddalari, yog', flovonoidlar, ma'danli tuzlar mavjud.[245] Na'matakning gullarida vitamin E topilgan.[245]

Mevasida ma'danli tuzlardan kaliy, temir, marganets, fosfor, kaltsiy, magniy bor.[245]

Itburun na'matak- Rosa canina L. Bo'yi 3m gacha.[244] Guli oq yoki pushti, qattiq, uchi biroz pastga egilgan, tubi uchburchak bo'lib, yo'g'onlashgan.[244] Barglari 5-7 yaproqli, yaproqlari oddiy yoki 2 karra o'tkir tishli, tuksiz, uzunligi 15-50 mm.[244] Kosachabarglari uchburchaksimon sirtdagilari qisman patsimon, uzunligi 2-3 sm, qalin tuklar bilan qoplangan, mevaning to'liq pishish davrigacha to'kilib ketadi.[244] Mevasi 2-3 sm, qizil, etli, tuxumsimon yaltiroq.[244] May-iyul oylarida gullab, iyul-oktabrda meva beradi.[244] Tog'ning pastki va o'rta qismidagi daryo va soylar bo'yida, bog',yong'oqzor va archazorlarda o'sadi.[244]

Na'matakning dorivorlik xususiyatlari

Sovuq mijozli va qon bosimi past bo'lgan bemorlarga na'matak damlamasi eng shifobaxsh choy o'rnini bosadi.[3] Qattiq sovuqda qo'l, oyoq va boshqa a'zolarini shamollatgan kishilar uning qaynatmasini tez-tez ichib turishsa, tanani qizdirib, zaharli moddalarni peshobga haydaydi. [3]Ko'z shamollab yoshlanganida, govmijja chiqsa na'matak qaynatmasi bilan ko'zni ko'p yuvish tavsiya etiladi.[3]

Qovuq buyrak shamollaganda ham na'matak qaynatmasidan betobga bot-bot issig'ida ichirilsa, shifo bo'ladi.[3] Qaynatmada qovuq ustini bir necha bor yuvish mumkin.[3] Mushaklar shamollaganda, qorason xastaligida na'matak qaynatmasini og'riq qo'zg'algan xasta joylarga surtish dardni yengillatadi.[3] Bu qaynatma, shuningdek bolalar shamollashi tufayli badaniga toshgan mayda qizil, suvsiz toshmalarni davolashda ham qo'l keladi.[3] Buning uchun bola qaynatmada cho'miltiriladi yoki kun davomida u bilan bir necha bor emlanadi.[3] Na'matak mevasi bolalar ishtahasini ochadi va ularga quvvat bo'ladi.[3]

Bu nemat semizlikni asta- sekin daf qiladi, chunki u ichni surib yuvib tozalaydi, kichik tahoratni tezlashtiradi.[3] Issiq mijozli kishilarga esa na'matak damlamasi va qaynatmasi to'g'ri kelmaydi.[3]

Ulug' olim va tabib Abu Ali ibn Sino ta'rificha na'matakning barcha turi tozalovchi va suyultiruvchi xususiyatga ega.[4] U quloqdagi qurtlarni o'ldiradi, quloq shang'illashi va g'uvillashiga, tish og'rig'ini bosadi. [4]Uning barcha turlari burun teshiklaridagi tiqilmalarni ochadi. U tomoqdagi va bodomsimon bezlardagi shishlarga ham foydalidir. [4]

OZIQAVIY QIYMATI

100 gr mahsulotning oziqaviy qiymati.

- Kaloriyasi 162 kkl
- Yog‘lar 0.3 g
- Uglevodlar 38 g
- Oqsillar 1.6 g
- Natriy 4 mg
- Kaliy 429 mg
- Temir 1.1 mg
- Magniy 69 mg
- Vitamin A 217 g
- Vitamin B6 0.1 mg
- Vitamin C 426 mg

Xulosa

Na’matak ko‘p kasalliklarga dori hisoblanadi. Tarkibida turli modda va vitaminlar juda ko‘p. U adir va tog‘ mintaqalarida tarqalgan. Na’matakni buyuk bobommiz Abu Ali ibn Sinoning “Tib qonunlari” asarida ham uni morfologiyasidan tortib dorivorligi to‘g‘risida keng ma’lumotlar berilgan. Uning zararli tomonlari ham mavjud. Na’matakni foyda va zararlari, tarkibi to‘g‘risida qisqacha bo‘lsa ham maqola yozdim. Bu maqolamni yozishdan maqsadim oz bo‘lsada yoshlarni biologiya va tibbiyotga qiziqtirish hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘ktam Pratov “Botanika asoslari” Toshkent 2010 y.
2. A.A. Matkarimova “Botanika” Toshkent 2020 y.

Internet saytlari

3. Geografiya.uz

КАРБОН КИСЛОТАЛАРИ АСОСИДА ОЛИНГАН ЯНГИ СИРТ-ФАОЛ МОДДАНИНГ КЎПИК ХОСИЛ ҚИЛИШ ҚОБИЛИЯТИ ВА ЧАНГ БОСТИРИШДА САМАРАДОРЛИГИ

Нурманова М.Л., Маҳкамов Р.Р., Курбанбаева А.Э.

Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси

Умумий ва Ноорганик Кимё Институти

e-mail: Nurmanova.mohira@gmail.com

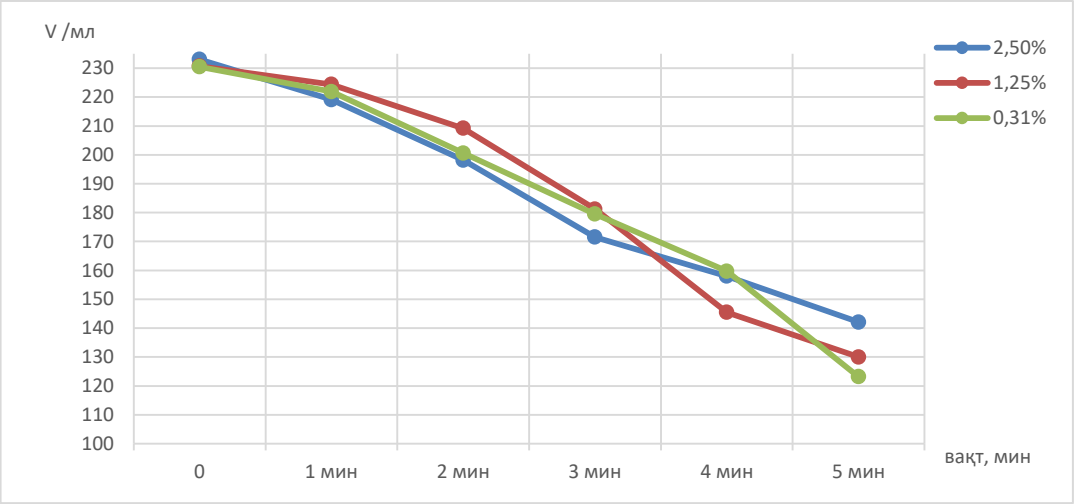
Республикамизда тоғ-кон қазиб олиш ишларида, завод фабрикаларда чанг кўп миқдорда юзага келмоқда. Бунинг натижасида ишчилар соғлиғига зарар етиши билан бир қаторда, атроф – муҳитга ҳам ўз таъсирини ўтказмоқда, ҳамда инновацион технологиялар билан жиҳозланган кўпгина ишлаб чиқариш тармоқларидаги қимматбаҳо аппаратларнинг ишдан чиқишига сабаб бўлмоқда. Ҳозирги кунда халқ хўжалигида, ишлаб чиқариш соҳаларида юзага келаётган чангларни бартараф қилиш учун чет эллардан олиб келинган кимёвий препаратлар ишлатилмокда. Ушбу чет эллардан олиб келинган кимёвий препаратлар одатда жуда ҳам қиммат нархларда сотиб олинади ва корхоналарда улар қўлланиб олинаётган маҳсулотларнинг таннархи жуда хам ошиб кетишига олиб келади. Шунинг учун маҳаллий хом ашёлар асосида чанг бостирувчи композицион препаратлар таркибига кирувчи янги сирт-фаол моддалар (СФМ) синтез килиш жуда хам долзарб ва амалий ахамиятга эгадир. Шунга мувофиқ ушбу илмий ишда биз республикамизнинг маҳаллий хом ашёларидан фойдаланиб, самарадорлиги юқори бўлган арзон ва сифатли янги СФМлар синтез килдик. Янги олинган СФМларнинг турли концентрациядаги сувли эритмалари тайёрланди. Тайёрланган сувли эритмаларнинг кўпик ҳосил қилиш қобилияти ҳар хил температураларда аниқланди ва олинган кўпикларнинг вақт давомида барқарорлиги ўрганилди. Қуйида келтирилган 1- жадвалда янги СФМнинг турли концентрацияли сувли эритмаларининг кўпик ҳосил қилиш қобилияти турли температураларда (293-333К) берилган.

Жадвал 1. Сирт фаол модданинг кўпик ҳосил қилиш қобилиятининг концентрация ва температурага боғлиқ ҳолда ўзгариши.

Т, К	**СФМнинг сувли эритмасининг консентрацияси (С, %) / Эритманинг купик хосил қилиш қобилияти (V, мл)**							
	10	**5**	**2.5**	**1.25**	**0.62**	**0.31**	**0.16**	**0.08**
293	182,0	189,3	233,0	230,7	225,4	230,5	187,4	138,5
303	194,0	200,2	229,0	224,3	220,0	225,5	180,6	123,6
313	196,2	199,1	225,5	208,5	216,5	210,5	176,5	114,3
323	190,8	196,5	213,1	201,1	208,2	197,6	166,1	109,1
333	212,0	200,5	192,4	191,8	195,4	189,5	150,4	106,5

Олинган натижалардан кўриниб турибдики, СФМнинг 0,31-2,5% ли сувли эритмаларининг кўпик ҳосил қилиш қобилияти жуда хам юкори. Шуни хам таъкидлаш керакки, температуранинг ортиши билан СФМнинг 0,31-2,5% ли сувли эритмаларининг кўпик ҳосил қилиш кобилияти камайиши кузатилади.

Янги олинган СФМнинг сувли эритмаларининг кўпик ҳосил қилиш қобилияти ва хосил килган кўпикларини барқарорлигини вақт оралиғида ўлчанди. СФМ эритмаларининг хосил килган кўпикларини баркарорлигини вақт оралиғида қуйидагича аниқланади: ҳар бир эритма 100 мл ўлчовли мензуркаларга солинади ва 1 минут давомида яхшилаб чайқатилади. Янги СФМ эритмаларини чайқатиш орқали ўлчов идишларида кўпик суюқликка нисбатан кўтарилган қисми белгилаб қўйилади. Сунг кўпикли эритмалар текис жойга қўйилади ва 1, 2, 3, 4, 5 минут вақт давомида кўпик ҳажмининг камайиши ёки доимий туриши кузатилади. Шу орқали эритмалардаги кўпикнинг барқарорлиги вақт давомида аникланди. Қуйидаги 1-расмда сирт фаол модданинг 0,31 - 2,5% ли эритмаларининг кўпик ҳосил қилиши кобилияти ва унинг вақт давомида барқарорлиги келтирилган.

Расм 1. СФМнинг 0,31-2,5% ли сувдаги эритмаларининг кўпик ҳосил қилиши қобилияти ва унинг вақт давомида барқарорлиги

Натижалар шуни кўрсатдики, сирт фаол модданинг 0,31 - 2,5% ли эритмалари жуда яхши кўпик ҳосил қилиш қобилиятига эга ва ҳосил бўлган кўпиклар узоқ вақт давомида баркарор холда сақланиб туради. Олинган янги СФМ асосида композицион таркиблар тайёрланди ва уларнинг чанг бостириш учун таъсири ва самарадорлиги

ўрганилди. Янги композицион таркибларнинг чанг бостиришдаги таъсири ва самарадорлигини ўрганиш давомида турли хил тажрибалар ва лаборатория синовлари ўтказилди. Янги СФМнинг хар хил (синтетик ва табиий) полимерлар, суюқ шиша, полиспиртлар ва анорганик тузлар билан биргаликда композициялар ва уларнинг сувли эритмалари тайёрланди. Янги СФМли композициялар ва уларнинг сувли эритмаларининг физик-коллоид кимёвий хусусиятлари ўрганилди. Биз лаборатория шароитида тупрок, қум, шағал, тошли аралашмалар сақлаган юзаларга тайёрланган композициялар ва уларнинг сувли эритмаларининг сепиб, бир неча кун кузатдик ва ҳар куни оғирлигини ўлчаб жадвалга қайд этиб бордик. Натижалар қуйидаги 2-жадвалда берилган.

Жадвал 2. Чанг бостириш учун тайёрланган композициялар сувли эритмаларининг чанг бостиришга таъсири ва самарадорлиги

№	Композицион препарат номи	Тупрокда эластик қават ҳосил қилиши	Тупрокда ҳосил қилинган қават қалинлиги (см)	Хосил килинган каватнинг намликни ушлаб туриш вакти (25-30 °С)	Сарф микдори 0,5м^2 майдон учун (мл)
1	ПКК-С	ҳосил қилади	1,0-2,0	14-15 кун	500 мл
2	1П-С	ҳосил қилади	2,0-2,5	12 кун	400 мл
3	А1-6	ҳосил қилади	1,5-2,0	10 кун	500 мл
4	А1-5	ҳосил қилади	1,0-2,0	12 кун	500 мл
5	ПАВ-П	ҳосил қилади	1,5-2,0	16 кун	500 мл
6	ПАВ-ГЖ	ҳосил қилади	2,0-3,0	12 кун	400 мл

Юқоридаги жадвалдан кўринадики, тайёрланган СФМ композициялари намни ва чанг заррачаларини узоқ вақт давомида ушлаб тура олиши қобилиятига эга. Олинган натижалар янги тайёрланган СФМнинг полимерлар ва анорганик тузлар асосидаги композициялари чанг бостиришда самарали эканлигини кўрсатди. Лабораторияда янги тайёрланган СФМнинг полимерлар ва анорганик тузлар асосидаги композициялари ишлаб чиқаришда, завод ва фабрикаларда, карер йўлларида ва қазилма бойликларни қазиб олиш жойларида синаш учун юборилди. Янги тайёрланган препаратлар ва реагентларни республикамизда жойлашган бир қанча чанг ҳосил қилувчи корхоналарда ва заводларга қарашли карерлардаги йулларда очиқ ҳавода синаб кўрилди. Олинган натижалардан бири

куйидаги 2-расмда келтирилган.

Расм 2. Янги тайёрланган препаратлар ва реагентларни карерлардаги йулларда очиқ ҳавода синаш натижалари

Дала синовлари натижалари асосида тайёрланган янги препаратлар ва реагентларни чанг бостиришда самарали деб топилди. Тайёрланган препаратлар ва реагентларни чангларни бостиради ва майда чанг заррачаларини ўзида узоқ вақт ушлаб тура олади. Республикамизда кўпгина заводлар чанг бостиришда сувдан фойдаланишади, лекин сув танқислиги бугунги куннинг долзарб муоммаларидан бири ҳисобланади. Шунинг учун маҳаллий хом ашёлардан чанг бостирувчи реагентлар олиш мамалакатимизнинг иқтисодий ривожига ҳисса қўшади. Хулоса қилиб айтганда, маҳаллий хом ашёлардан чанг бостирувчи СФМлар ва композицион препаратлар олиш анча арзон ва ишлатиш технологияси қулай, самарадорлиги сувга нисбатан бир неча маротаба юқорилиги билан афзалдир.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Díez-Pascual, A. M.; Monroy, F.; Ortega, F.; Rubio, R. G.;Miller, R.; Noskov, B. A. Adsorption of water-soluble polymers with surfactant character. Dilational viscoelasticity. ***Langmuir***-2007,***23***,3802.

2. Фролов Ю.Г. Курс коллоидной химии. Поверхностные явления и дисперсные системы. Москва: Химия, 2009. 400 с

3. Kralchevsky PA, Danov KD, Denkov ND. Chemical Physics of Colloid Systems and

Interfaces. Chapter 7 in Handbook of Surface and Colloid Chemistry (3rd Updated Edition; K. S. Birdi, Ed.). CRC Press, Boca Raton, FL, 2008

4. Noskov, B. A.; Loglio, G.; Miller, R. Dilational viscoelasticity of polyelectolyte/surfactant adsorption films at the air/water interface: Dodecyltrimethylammonium bromide and sodium poly (styrenesulfonate). ***J. Phys. Chem. B*** 2004, ***108***, 18615.

5. Практикум по коллоидной химии. Под редакцией И.С. Лаврова. Москва: Высшая школа, 1983. 216 с.

KARTOSHKA O'SIMLIGIDA UCHRAYDIGAN KOLORADO QO'NG'IZI (*LEPTINOTARSA DECEMLINEATA*) GA QARSHI KIMYOVIY KURASH CHORALARI

Erkinova Dinoraxon To'lqinboy qizi

Namangan davlat universiteti Biologiya yo'nalishi

Bio-EU-19 guruh talabasi. dinaraerkinova473@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada kolorado qo'ng'izi rivojlanishining biologik xususiyatlari va uning kolorado o'simligiga keltiradigan zarari tahlil qilingan. Shuningdek, ba'zi insektitsidlarning kolorado tuxumlari va qo'ng'izlariga qarshi kurashda qo'llanilishi bo'yicha tadqiqot natijalari keltiriladi.

Kalit so'zlar: kolorado qo'ng'izi, lichinka, g'umbak, insektitsid

Annotation: This article analyzes the biological characteristics of the development of the Colorado potato beetle and its damage to the Colorado potato plant. The results of research on the use of some insecticides in the fight against Colorado eggs and beetles are also shown.

Key words: Colorado beetle, larva, pupa, insecticide

Аннотация: В данной статье анализируются биологические особенности развития колорадского жука и повреждения им растения колорадского картофеля. Также показаны резулътаты исследований по применению некоторых инсектисидов в боръбе с колорадскими яйцами и жуками.

Ключевые слова: колорадский жук, личинка, куколка, инсектцид

Kolorado qo'ng'izi (*Leptinotarsa decemlineata Say*) kartoshka ekiladigan maydonlarda kartoshkaning eng asosiy zararkunandasi hisoblanadi. U kartoshkadan tashqari, yovvoyi va madaniy ituzumgulli o'simliklarga ham bir qancha zarar yetkazadi. Qo'ng'iz va lichinkalari barglar etini qo'pol qilib yeydi. Bir tup o'simlikda o'rtacha 20-40ta qo'ng'iz va lichinka bo'lsa,

kartoshka hosilining yarmi nobud bo'ladi. Ayrim joylarda butunlay yo'q bo'lib, hosildorlik 2-3 marta kamayadi, barglarni butunlay yeb bo'lganda 10 marta kamayadi.[2]

Kolorado qo'ng'izi (*Leptinotarsa decemlineata Say*) ning vatani - AQSH Kolorado shtati. Shimoliy Amerikada XXasrdan boshlaridan Yevropa mamlakatlarida (1922-yilda Framsiyada topilgan), hozirgi vaqtda Yevropadagi barcha mamlakatlarda, Turkiya, Kanada, Meksikada tarqalgan. O'zbekistonga Belorussiyadan uruglik kartoshka bilan dastlab Bo'stonliq va So'x tumanlariga (1972-yil) kelib qolgan. Hozir Xorazm, Buxoro viloyatlari va Qoraqalpog'istondan tashqari barcha viloyatlarda tarqalgan.[1;2] Qo'ng'izning kattaligi 9-12mm, oval shaklda, ustki qismi ham qavariq, old ko'kragi va qanotlari sarg'ish yoki sariq-qo'ng'ir. Har bir ustki qanoti bo'ylab beshtadan qora chiziq o'tadi. Old ko'kragida 12-14 tagacha qora dog'i bo'lib, o'rtasidagi "V" shaklda. Mo'ylovlari 11 bo'g'imli bo'lib, asosidan uchiga tomon yo'g'onlashib boradi. Tuxumining kattaligi 1,2-1,8mm, cho'zinchoq oval shaklda, rangi sariqdan tortib ravshan zarg'aldoq tusda.

Lichinkasining kattaligi 15-16mm, qavariq, osti yassi, birinchi va ikkinchi yoshda qizil tusli, uchinchi va to'rtinchi yoshda zarg'aldoq-sariq, boshi, oyoqlari qora, tanasining ikki yonida ikki qatordanqora dog'lari bor, ular so'gallar ustida joylashgan. G'umbagi 10-12mm kattalikda, pushti yoki zarg'aldoq rangda.[1;2]

Urg'ochi qo'ng'izlar 2400 ga yaqin tuxum qo'yadi. Ularning qizg'ish kulrang tusli lichinkalari kartoshkaga katta zarar keltiradi. Bir yoz mavsumida kolorado qo'ng'izining 2-3 bo'g'ini rivojlanadi.[3] Kolorado qo'ng'izi bilan biologik kurashda uning entomofaglaridan foydalaniladi. Kolorado qo'ng'izining entomofaglari Amerikadan va Kanadadan olib kelingan. Meksikadan Edovum petler tuxumxo'r parazit, Kanadadan taxin pashshasi - doriforofag paraziti olib kelingan. Ular qo'ng'iz tanasi ichiga lichinka qo'yib rivojlanadi. Lichinkalari tanasining ichi bilan oziqlanib, shu yerda g'umbakka aylanadi. Amerika qo'shma shtatlaridan 2ta yirtqich qandala-perilus (*Perillus biokulatus* F) va podizus (*Podisus maculiventius* Say) olib kelinib, bizning sharoitga moslashtirilgan. Bu qandalalarning lichinkasi va imagosi kolorado qo'ng'izining tuxumini va yosh lichinkalarini so'rib zararlaydi.[1]

Kolorado qo'ng'izining kartoshka o'simligiga keltiradigan zararini o'rganish maqsadida 2022-yil o'z tadqiqiotlarimni Andijon viloyati Oltinko'l tumanida joylashgan **"Umid sahiy hosili"** deb nomlangan fermer xo'jaligida o'z (6 gektar) izlanishlarimni boshladim. Dala kuzatuvlarining ko'rsatishicha mazkur zararkunanda qishlab chiqqach ovqat izlab uchadi, agar kartoshka bo'lmasa baqlajon, garmdori, tamaki, pomidorga tushadi. Shuning uchun, avvalo, almashlab ekish qoidalariga e'tibor berish kerak. Bu tadqiqot uchastkamizga kartoshkaning "**Santa"** navi ekildi. Ma'lum vaqt o'tgandan keyin kartoshkada kolorado qo'ng'izi bilan zararlanish kuzatildi. Ushbu zararni kamaytirish maqsadida kimyoviy kurash o'tkazildi.

Insektitsidlarga chidamlilik butun dunyo bo'ylab jiddiy muammo bo'lib, kamida 489 hasharot turlarining 400 ga yaqini turli xil birikmalarga chidamli bo'lib qoldi. Bu yo'nalishdagi tanlash kimyoviy sezgir genotiplarni o'ldiradi, chidamli genlarning chastotasini oshiradi. Afsuski, mo'l-ko'l va arzon spektrli insektitsidlarning eski yaxshi vaqtlari nihoyasiga yetmoqda.Yangi insektitsidlarni ishlab chiqish va ro'yhatga olish tobora kuchayib bormoqda. Biroq, uning populyatsiyalari noqulay sharoitga moslashish uchun zarur bo'lgan evolutsion genetik o'zgaruvchanlikni saqlab qolmoqda deb taxmin qilinadi. [4] Kolorado qo'ng'iziga kimyoviy kurash maqsadida Vilucho 35 %, Nurell-55 % bilan Gaucho yoki Nurell-55 % bilan Viospilan 20 % qo'llansa yaxshi samara beradi. Bu kimyoviy dorilar 1gektar maydonga 300 litr miqdorda sarflanadi. Va bu dorilarning 1gr miqdori 1litr suvga qilinadi. Asosan pachkada 300 gr kukun holatda yoki suspenziya konsentrati shaklida bo'ladi.

Vilucho 35%. Ta'sir qiluvchi moddasi: imidakloprid 35 % (350g/l)

Preparat shakli: suspenziya konsentrati

Qo'llanilishi; Preparat ekinlarda shira, trips, qandala, tut parvonasi, kolorado qo'ng'izi, vizildoq qo'ng'iz, qalqondorlar, mevaxo'rlar, simqurt va g'ovaklovchi pashshaga qarshi samarali qo'llaniladi. Ushbu preparat qo'llanilganda zararkunandalarga sistemali ta'sir qilib o'z ta'sir kuchini 20-25 kungacha ushlab turadi. Preparat qo'llanilgandan 2 soat o'tib yomg'ir yog'sa ham o'z ta'sir kuchini yo'qotmaydi. Preparatni boshqa kimyoviy preparatlar bilan birga qo'llasa bo'ladi. Qo'llashdan avval ozgina maydonda sinov o'tkazib keyin qo'llasa maqsadga muvofiq bo'ladi. [3]

Viospilan 20 %. Ta'sir qiluvchi moddasi: atsetampirid 20 % (200 g/kg)

Preparat shakli; namlanuvchi kukun

Qo'llanilishi. Preparat ekinlarda shira, trips, oqqanot, kolorado qo'ng'izi, tut parvonasi va boshqa zararkunandalarga qarshi samarali qo'llaniladi. Ushbu preparatni boshqa preparatlar bilan qo'llasa ham bo'ladi. Sistemali ta'sirga ega o'simlikka singib ta'sir ko'rsatadi. Preparat +20 +30gradus haroratda qo'llanilsa yuqori samara beradi. Preparat qo'llanilgandan 2 soat o'tib yomg'ir yog'sa ham o'z ta'sir kuchini yo'qotmaydi.

Koratek plyus 5 %. Ta'sir qiluvchi moddasi; lyambda-sigalotrin 5% (50g/l)

Preparat shakli; emulsiya konsentrati

Qo'llanilishi; Preparat so'ruvchi, kemiruvchi va kanalarga qarshi qo'llaniladi. Jumladan, zararli hasva, shiralar, trips, o'rgimchakkana, oqqanot, bargo'rar qurtlar, kanalar, don qo'ng'izlari, chigirtkalar, tut parvonasi, shilliqqurt, vizildoq qo'ng'iz, fitonomus, qovun pashshasi, uzum bargo'rar qurtlari, mevaxo'rlar, olma qurti, ildiz qurti, kolorado qo'ng'izi va boshqa zararkunandalarni yo'qotishda qo'llaniladi. Ushbu preparatni qo'llanilgandan so'ng yaqqol samarasi bilinadi. O'simlikka tez shimiladi va qo'llanilgandan keyin 2 soat o'tib, yomg'ir

yog'sa ham o'z ta'sirini saqlab qoladi.

Kolorado qo'ng'iziga qarshi kimyoviy kurash vositalari (1-jadval)

N:	Insektitsid nomi:	O'simlik	Sarf me'yori litr/gektar	Sarf me'yori 10litr suvga	Qo'llash vaqti va usullari
1.	Vilucho 35%	Kolorado qo'ng'izi	0,05-0,1	5-10ml	O'simlikning o'suv davrida
2.	Viospilan 20%	Kolorado qo'ng'izi	0,2-0,3	10-15gr	O'simlikning o'suv davrida
3.	Koratek plyus 5%	Kolorado qo'ng'izi	0,1	15-20ml	Zararkunanda paydo bo'lishi boshlanishida, yoki profilaktik ishlov berishda

Petrochem agro

Xulosa qilib aytganda, bugungi kunda zararkunanda hasharotlar, ularning lichinkalari, qo'ng'izlari ularga qarshi kurashda qo'llanilayotgan insektitsidlarga nisbatan o'zning genetik o'zgaruvchanligini hosil qilmoqda. Bu muammoni hal qilish uchun esa har yili ularga qarshi yangi insektitsidlardan foydalanishga majburmiz. Buning natijasida bu yil qo'llagan insektitsidni kelgusi yilda qo'llashga hojat qolmayapti va qishloq xo'jaligida yangi kimyoviy prepearatlarga nisbatan talab yildan yilga ortmoqda. Bu esa kimyoviy preparatlar va zarakunandalarni tuproqqa tushishiga va tez orada uning monokulturasini pasayishiga sabab bo'lmoqda. Bu muammolarni hal qilish maqsadida kolorado qo'ng'iziga qarshi biologik ashaddiy zararkunandasi hisoblangan Perillus biokulatus dan foydalanish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.H.X.Kimsanboyev, S.F.Ergashev, R.Sh.O'lmasboyeva, B.A.Sulaymonov. Entomologiya (o'quv qo'llanma)-T.2006.-B. 183-185

2.B.A.Sulaymonov, B.S.Boltayev, A.R.Anorboyev, U.D.Ortiqov, M.I.Tojiboyeva, Sh.A.Mahmudova, M.M.Ablazova. Qishloq xo'jaligi entomologiyasi fanidan labaratoriya mashg'ulotlari (o'quv qo'llanma)-T.2019.-B. 130-132

3.O.Mavlonov, Sh.Xurramov, X.Eshova. Umurtqasizlar zoologiyasi(darslik)-T.2006.-B.401-402

4.Ph. Giordanengo, Ch. Vincent,A.Alyokhin. Insect Pests of Potato, global perspectives on

Biology and Management// -United States. 2013.-B.551-556

CHANG BOSTIRUVCHI KOMPAZITSION PREPARATLAR SAMARADORLIGINI LABARATORIYA USULIDA TEKSHIRISH METODI

F.R. Saidkulov, R.R.Maxkamov, A.E. Kurbanbayeva

O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi

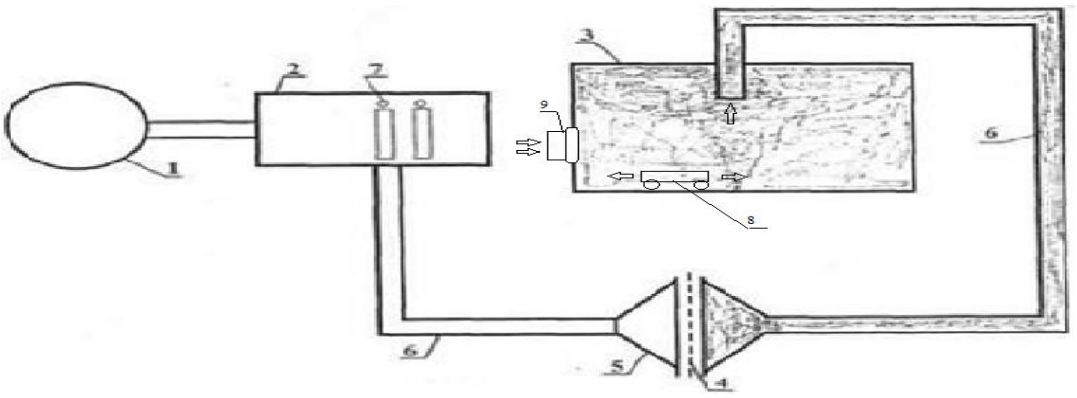
Umumiy va noarganik kimyo instituti

e-mail: saidqulov.fayzullo@mail.ru

O'zbekiston Respublikasida ham boshqa davlatlarda bo'lgani kabi atmosfera havosining ishlab chiqarish va sanoat korhonalari tomonidan ifloslanishi eng asosiy ekologik muammolardan biri hisoblanadi. Aholi, sanoat va transport yuqori darajada to'plangan Toshkent va Farg'ona iqtisodiy rayonlari, metallurgiya, kimyo va mashinasozlik markazlari bo'lgan Olmaliq, Toshkent, Farg'ona, Bekobod, Andijon, Chirchiq, Navoiy shaharlarida havoning ifloslanish darajasi ancha yuqori. Havoning kuchli ifloslanishi insonlar sog'lig'iga, qolaversa barcha jonzotlarga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Bir kishi sutka davomida o'rtacha 25 kg toza havo bilan nafas oladi. Havo tarkibidagi zararli chang, qurumlar va zaharli gazlar kishi organizmida yillar davomida to'planaveradi va sog'liqga zarar keltiradi. Oqibatda teri va ko'z kasalliklari, jigar serrozi, qon bosimining ortishi, surunkali bronxit, enfizima, nafas qisish va o'pka raki kabi kasalliklarning ko'payishiga sabab bo'ladi.

Chang konsentratsiyasini aniqlashning eng keng tarqalgan usuli bu ifloslangan havoning ma'lum hajmini filtr orqali o'tkazish, filtrda yig'ilgan changning og'irligini aniqlash va keyin havodagi chang kontsentratsiyasini hisoblashdir. Insonlar ishlaydigan hududning havosini ifloslantiruvchi zararli moddalarni konsetratsiyasi GOST 12.1.005-88 talablariga javob berishi kerak va uni eksperimental ravishda aniqlanadi. Elektrostatik xususiyatlari tufayli FP (Petryanov filtri) va FPP (perchlorovinil Petryanova filtri) kabi yuqori darajada filtrlash (100% ga yaqin) disklari va AFA aerozol filtrlari ko'pincha filtr materiallari sifatida ishlatiladi.

Ushbu ilmiy ishda biz yangi changni bostiruvchi preparatlarni tekshirish uchun qurulmani yaratdik. Changni bostiruvchi preparatlarni tekshirish qurulmasining tuzulishi va ishlashi quyidagi 1-rasmda berilgan. Changni filtr orqali havodan tutib qolish uchun 220 V kuchlanishli o'zgaruvchan tokdan ishlaydigan aspirator (1-rasm) ishlatiladi.

Rasm 1. Havodagi chang namunalari uchun aspirator: 1 - aspirator ; 2 - rotametr; 3 –chang kamerasi 4 - filtr; 5 - allonge (kartridj); 6 - biriktiruvchi shlang; 7 – so'rilgan havoning oqim tezligini tartibga solish tugmasi; 8 – xarakatlanuvchi mexanizm; 9 - shamollatkich

Chang konsentratsiyasini aniqlash ketma-ketligi quyidagicha: Chang kamerasini tayyorlang, chang bostiruvchi kompazitsion moddani tuproq yuzasiga seping, toza filtrni torting. So'rish moslamasini yoqing va sozlovchi 7 yordamida rotametrga tanlangan havo oqimi tezligini o'rnating. Filtrni kartridjga (5) joylashtiring, kartridjni chang kamerasiga ulang va rezina naychani 6 rotametr 2 va changni yutish moslamasi bilan ketma-ket ulang. Changni yutish moslamasini yoqing va vaqtga e'tibor bering. Ishchi muhitning zaruriyatiga qarab shamollatkich (9) va xarakatlanuvchi mexanizmni (8) ishga tushiring. Jarayonning boshlanishi va oxirini soat yoki sekundomer bilan kuzatib boriladi. Namuna olishning butun vaqti davomida rotametr yordamida asbob orqali havo harakati tezligini kuzatib borish kerak. Belgilangan vaqt o'tgandan keyin qurilmani o'chiring; Natijalarni jadvalga yozib oling. Namuna olish davomiyligi havoning changliligi darajasiga, namuna olish tezligiga va filtrdagi changning og'irligiga bog'liq. Har bir filtr uchun namuna olishda ko'rsatkichlar jadvalga yozib boriladi, havo olish vaqti, joyi va shartlari, filtr raqami, namuna olish tezligi va davomiyligi qayd etiladi. Havo tarkibidagi changning konsentratsiyasini hisoblashda havodagi changning haqiqiy konsentratsiyasi quyidagi formula bo'yicha hisoblanadi.

$$M = \frac{m_f - m_{ch}}{v \cdot t} \ mg/m^3$$

bu erda v - rotametr bo'ylab havo oqimining tezligi, l / min; t - vaqt, m_f-filtrning dastlabki og'irligi, m_{ch}- filtrning chang bilan og'irligi.

Zaharli chang uchun havodan namuna olish vaqti - 15 minut, asosan fibrogen ta'sir ko'rsatadigan moddalar uchun - 30 minut. Bu vaqt ichida muntazam ravishda bir yoki bir nechta namunalar olinadi va o'rtacha qiymat hisoblab chiqiladi.

Xulosa ornida shuni aytish kerakki, O'zbekiston hududida havodagi chang

konsetratsiyasi o'rtacha 5-10 mg/m^3 ni tashkil qiladi va bu ko'rsatkich ishlab chiqarish hududlarida va transport xarakat oqimi ko'p joylarda bir necha barobar yuqori bo'ladi. Yangi changni bostiruvchi preparatlarni tekshirish qurulmasini laboratoriya sharoitida ishlatish natijalaridan shu narsa ma'lum bo'ldiki, changlarni bostirishda suvdan foydalanilganda tuproqdagi namlik yoz kunlarida bir kunda yoki bir necha soatda qurg'ib qoldi va chang kamerasidagi shamolning tezligi 17-20 m/s bo'lganda esa havodagi chang konsetratsiyasi 20-22 mg/m^{3}ni tashkil qildi. Yangi changni bostiruvchi preparatlarni tekshirish qurulmasinidagi xarakatlanuvchi mexanizm yurganida esa havodagi chang konsetratsiyasi 45-55 mg/m^3 gacha ko'tarildi. Chang bostirishda biz yaratgan kompazitsion preparatlarni qo'llaganimizda esa tuproqni yuzasini zichlanib elastik qavat hosil qildi va yuzadagi namlikni uzoqroq muddat saqlab qoldi va chang bostirish qobilyati 7-15 kungacha uzaydi. Chang kamerasidagi shamolning tezligi 17-20 m/s bo'lganida havodagi chang konsetratsiyasi 7-12 mg/m^{3}ni tashkil qildi va xarakatlanuvchi mexanizm yurganda esa chang konsetratsiyasi 25-35 mg/m^{3}gacha bo'ldi.

TUPROQ SUV O'TLARINING MADANIY O'SIMLIKLAR VEGETATSIYASIGA IJOBIY TA'SIRI

[1]To'xtaboyeva Yulduzxon Abdusattorovna

[2] To'ychiboyev Nasrullo Bahodirjon o'g'li

[1]Namangan davlat universiteti biologiya fanlari bo'yicha falsafa do'ktori

[2]Namangan davlat universiteti Biotexnologiya fakulteti 3-kurs talabasi

Gmail : ntujciboev@gmail.com

Annotatsiya : Ushbu maqolada bugungi global rivojlanish davrida insoniyatni oziq – ovqatga bo'lgan talabini qondirish uchun yuzaga kelgan " Yashil inqilob" ning biotik va abiotik tabiatga salbiy tasirini oldini olish uchun kimyoviy moddalarga alternativ sifatida tuproq suvo'tlaridan maqsadli ravishta foydalanish tartibi atroflicha taxlil qilingan.

Kalit so'zlar : Fitogormon, ingibirlash, abiotik stress, o'stiruvchi faktor, polisaxarid, sut kislota, vitamin, makroelementlar.

ПОЛОЖИТЕЛЬНОЕ ВЛИЯНИЕ ПОЧВЕННЫХ ВОДОРОСЛЕЙ НА ВЕГЕТАЦИЮ КУЛЬТУРНЫХ РАСТЕНИЙ

Аннотация: В данной статье представлен подробный анализ целенаправленного использования почвенных водорослей в качестве альтернативы химикатам для

предотвращения негативного воздействия Зеленой революции на биотическую и абиотическую природу, возникшую для удовлетворения пищевых потребностей человека в условиях современного глобального развития.

Ключевые слова: фитогормон, ингибирование, абиотический стресс, фактор роста, полисахарид, молочная кислота, витамины, макроэлементы.

THE POSITIVE EFFECT OF SOIL ALGAE ON THE VEGETATION OF CULTIVATED PLANTS

Abstract: This article provides a detailed analysis of the purposeful use of soil algae as an alternative to chemicals to prevent the negative impact of the Green Revolution on biotic and abiotic nature, which has emerged to meet human food needs in today's global development.

Keywords: Phytohormone, inhibition, abiotic stress, growth factor, polysaccharide, lactic acid, vitamins, macronutrients.

Kirish

Insoniyat populyatsiyasining geometrik progressiv o'sishi uning suv, oziq-ovqat, sanoat va qishloqxo'jaligi maxsulotlari, yashash joyi kabi extiyojlarining ham keskin ravishta ortishiga olib keldi. Bu extiyojlarni qondirish uchun qo'llanilgan choralarning aksariyati tabiat va inson hayoti uchun zararli tasir ko'rsatishi bugungi kunga kelib ma'lum bo'lib qoldi. Xususan tuproq unumdorligini sun'iy oshirish maqsadida qo'llanilgan kimyoviy o'g'itlar tumroq miklorflorasi , mikrofaunasi va strukturasining buzilishi, bunday tuproqdan yig'ilgan maxsulotlarning inson salomatligiga salbiy tasiri aniqlandi. Yangi yerlarda sanoat va qishloqxo'jaligi zonalarini yaratish-suv tanqisligi va cho'llanish darajasining sezilarli darajada ortishiga sabab bo'ldi. Bularning barchasi o'simliklarda biotik va abiotik stresslarga sabab bo'lmoqda. Shu sababli o'simlik va tuproq o'rtasidagi moddalar almashinuviga kimyoviy emas biologik yo'l bilan tasir ko'rsatish bugungi kun talabiga aylanib bormoqda. Shu yo'nalishda olib borilaytgan tajribalar asosida tuproq va suv mikroflorasining asosiy qismi bo'lgan prokariotik sianobakteriyalar (xrokokk, osillatoriya, nostok) va eukariotik yashil suv o'tlari (xlorela) yotadi.

Suv o'tlari madaniy o'simliklarga simbiostik va sun'iy ozuqaviy muxit sifatida tasir ko'rsatishligi mumkin. Suv o'tlari madaniy o'simliklarga tasi haqida quyida qisqacha toxtalamiz.

A – sianobakteriyalar antibiotik va pestitsid birikmalar ishlab chiqarish orqali pathogen bakteriyalar, zamburug'lar va hasharotlar populyatsiyasiga ingibirlovchi tasir ko'rsatadi.

B – suv o'tlaridan olingan fitogormonlarni taqlid qiluvchi moddalar o'simliklarnig o'sishini, immunitetini va abiotik stressga chidamliligini modulyatsiya qiladi. Xususan **auksin** va **sitokinin** o'sish regulyatorlari **o'simliklarning o'sishi va rivojlanishini** va xosildorligini

oshiradi**. Salitsil kislotasi** va **etilen o'simlik immunitetini** chidamliligini ortishiga sabab bo'ladi.

C- Sianobakteriyalarning ayrim turlarida uchrovchi heterosis hujayralari havo tarkibidagi erkin azotni o'zlashtirish hossasi tuproqni azot ga boyishiga sabab bo'ladi. So'ngi yillardagi izlanishlar chuchuk suv o'tlari oqiva suvlar tarkibidagi P birikmalarini o'zlashtirish orqali oqiva suvlarni tozalashi aniqlandi. Bunday suv o'tlaridan P li o'g'it sifatida foydalanish esa tuproq strukturasiga ijobiy tasir ko'rsatish bilan birgalikda iqtisodiy ahamiyatga ham ega. Suv o'tlari tarkibida o'simliklar uchun zarur bo'gan vitaminlar B_1 B_2 B_3 B_{12} vitaminlari mavjud.

D- Ma'lumki sianobakteriyalar hujayrasi tashqi tomondan polisaxarid po'st bilan o'ralgan. Aynan shu qobiq ularda abiotik stress (suv va ozuqa moddalar yetishmasligi) ga bardoshlilikni ta'minlaydi. Polisaxarid po'st o'ziga ko'p miqdorda suv va oziqa moddalarni shimishi va uzoq muddat saqlashligi mumkin. Madaniy o'simliklar o'suvchi tuproq rizosferasida sianobakteriyalarning mavjudligi ularda qurg'oqchilik va ozuqa tanqisligiga chidamlilikni ortishiga sabab bo'ladi.

E- Chlorella tomonidan ishlab chiqarilgan D-laktik kislotaning ekzogen qo'llanishligi D laktat kislota sintezining faollashishiga va mitaxondrial reaktiv kislorod turlarini ishlab chiqarilishiga pirovardida esa o'simlik immunitetining oshishiga sabab bo'ladi.

Xulosa

Yuqorida keltirilgan ma'lumotlarga asoslanib aytishimiz mumkinki suv o'tlari madaniy o'simliklarga biotik va abiotik tabiat tarkibi sifatida ijobiy tasir ko'rsatadi. Endilikdagi vazifalar suv o'tlari va madaniy o'simliklar simbiostik munosabatlariga asoslangan qishloq xo'jaligiga asos solishdir. Suv o'tlarining o'simliklarga tasiri atroflich o'rganilgan bo'lsada shu kunga qadar keng maydonlarda sinab ko'rilmagan va amaliyotga joriy qilish choralari ko'rilmagan. Tajribalar turli tuproq tiplari va o'simlik turlarida qanday natija berishligi atroflicha o'rganilmaganligi bunga asosiy sabab xisoblanadi. Xususan bayon etilgan tajribalar asosan tropik mintaqalarda o'tkazilgan bo'lib O'zbekiston xususan Farg'ona vodiysi tuproqlarida aksariyat algoflora vakillarining uchrashligi qayd etilmagan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Algae as New Kids in the Beneficial Plant Microbiome. Sang-Mu Li va Choong-Min Ryu

2. Suv o'tlari-bakteriyalarning sabzavot etishtirishga sinergik ta'sirining potentsiali Yeeun Kang , Minjeong Kim , Changki Shim , Suyea Bae va Seonghoe Jang *

THERMOPSIS DOLICHOCARPA ЎСИМЛИГИНИНГ ЭФИР МОЙЛАРИ ВА УЛАРНИНГ КИМЁВИЙ ТАХЛИЛИ

Сиддиков Ғофуржон.Усмонович
кимё.фанлари.номзоди. (Phd)
Ахмедова Наргиза Анваржон кизи
Кимё кафедраси 2-курс магистранти
Наманган Давлат Университети
998939701094

Аннотатсия : Ҳозирги кунда жаҳонда биологик фаол бирикмаларга бой бўлган доривор ўсимлик манбааларини излаб топиш, ўсимликларнинг таркибидан биологик фаол моддаларни соф ҳолда ажратиб олиш, уларнинг фармакотоксикологик хусусиятларини аниқлашга оид илмий тадқиқотлар мавжуд.Худди шундай ўсимликлардан бири афсонакдир.

Калит сўзлар: Thermopsis Dolichocarpa, эфир мойлари, масс-спектрометр, ChemStation дастурий таъминот

Thermopsis Dolichocarpa ўсимликларнинг эфир мойлари турли қисмларида - баргларда, гулларда, меваларда, уруғларда, камроқ эр ости органларида учрайди. Улар беқарор, шунинг учун эфир мойли ўсимликларни йиғишда доривор хом ашёни йиғиш, қуритиш ва сақлаш қоидаларига қатъий риоя қилиш керак. Эфир мойлари ўсимликлардан хом ашёни буғда дистиллаш йўли билан олинади. Эфир мойлари амалиётда тиббиётда, парфюмерия, ликёр сувлари тайёрлашда ва озиқ-овқат саноатида ароматиклиги ва микробларга қарши таъсири туфайли кенг қўлланилади.

Ўсимликлардаги эфир мойларининг миқдори 10-15% гача ёки ундан кўп миқдорда болади. Нинабарглилар, ялпиздосшлар ва селдердошлар оиласи ўсимликлари эфир мойларига бой бўлади. Улардан ялпиз, зира, кориандер, арпабодиён, майданоз, селдерей, валериан, шувоқ, лимон балзами, укроп, петрушка, ромашка, қарағай, арча, эвкалипт, гераниум, лаванта ва бошқа кўплаб ўсимликларда эфир мойлари сезиларли миқдорда учрайди ва доривор ўсимликларга киради.[1]

Эфир мойлари таъсир доираси асосан микробларга қарши таъсири этувчи, фунгицид таъсирлашувчи (замбуруғларга қарши), яллиғланишга қарши, эпителизация қилувчи (яраларни даволовчи) таъсирлари, коронар ва мия томирлари, бронхлар ва бошқа нафас

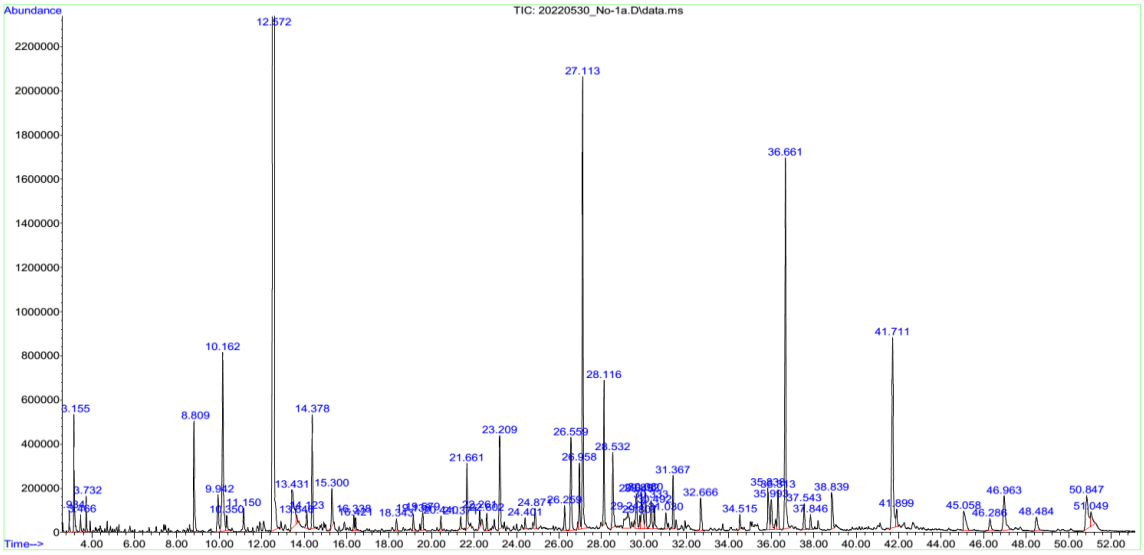
олиш органларига, ўт ва сийдик йўлларида спазмолитик таъсир кўрсатадилар.

Мана шундай эфир мойларига бой ўсимликлардан бири *Thermopsis* ўсимлиги хисобланади ўсимликлари бўлиб, дунё бўйича 30 тури ўсади. Th. Dolichocarpa ўсимлигининг ер устки қисмидан сапанинлар, флавоноидлар, smola 3.65%, termopsilanstin, 280 mg % vitamin C, 6.23% saxaroza, 5.34% yog', 0.22 % kraxmal flavonoidlar – orobol, luteolin, genistin, ценаризид. teralin, xrizeriol, C vitamini; K, Ca, Mg, Fe makroelementlari, Mn, Cu, Zn, Co, Mo, Cr, Ae, Ba, B, Se, Ni, Pb, I, Br, Mo, Se, Br mikroelementlari мавжудлиги аниқланган бўлиб, эфир мойлари ўрганилмаган.[2]

Th. Dolichocarpa ўсимлиги ер устки қисми Жиззах вилояти, Фориш тумани Хаёт сой қишлоғи тоғ ёнбағирларидан 1919 йил май ойида териб баҳаво жойда қуритилган ва Наманган давлат университети биология кафедраси доценти б.ф.д. А.Баташев томонидан номланган.[3]

Эфир мойини ажратиб олиш. *Thermopsis* Dolichocarpa (200 г) ўсимликларининг янги терилган ер устки қисмлари 2 соат давомида Клевенжер аппаратида гидродистилляция қилинди. Бунда ажратиб олинган эфир мойларининг унумлари ер устки қисм оғирлигига нисбатан ҳисобланганда тегишлича 0.08% ни ташкил қилди. Эфир мойлари дихлорметанга ўтказилди ва сувсиз натрий сульфат тузи ёрдамида қуритилди. Олинган эфир мойлари музлаткичда қоронғида -4°C да тажрибагача сақланди.

ГХ-МС анализ. Эфир мойининг таркибидаги моддаларни таҳлил қилиш Agilent GC 5975C инерт MSD/7890A масс-спектрометрида амалга оширилди. Колонка сифатида Agilent HP-INNOWax (USA) (ички диаметри 0.25 мкм, узунлиги 30 м, 100% полиэтиленгликол) дан фойдаланилди. Ташувчи газ сифатида гелийдан фойдаланилди ва бунда оқим 1.1 мл/дақ. ни ташкил этди. Колонка 50^0C ҳароратда 1 дақиқа ушлаб турилди, сўнгра 4°C дақиқали интервалда 50^0C дан 280^0C гача кўтарилди ва охирида колонка 15 дақиқа давомида 250^0C ҳароратда сақланди. Инжектор ҳарорати: 220^0C, маълумотларни йиғиш 10-550 а.м.у. майдонида амалга оширилди. Эфир мойининг 5% ли дихлорметандаги эритмаси (1 мкл) колонкага автоматик равишда (split) 30:1 нисбатда киритилди. Хроматограммаларни ёзиш ва интеграция қилиш учун кенгайтирилган *ChemStation* дастурий таъминотидан фойдаланилди. Эфир мойлари таркибидаги моддаларнинг нисбий миқдори хроматографик чўққиларнинг майдонини ҳисоблаш орқали ҳисоблаб чиқилди. Эфир мойларининг сифат таҳлили уларнинг колонкада ушланиш вақти индекслари (*Ковач индекси*) га асосланган бўлиб, назорат сифатида киритилган гомологик *н*-алканлар (C_{10}-C_{30}) билан солиштирган ҳолда ҳисобланди.

Олинган кўрсатгичлар ГХ-МС маълумотлар базасидан (NIST 11, WILEY 10) фойдаланиб таққосланиб ҳисобланди.

№	Модда номи	RT	RI	%
1	Пентен-4-ол-2	2.931	1127	0.17
2	**Пиридин**	**3.157**	**1142**	**1.09**
3	*D*-Лимонен	3.465	1163	0.18
4	Гексанал-2	3.732	1180	0.31
5	**Фурфураль**	**8.807**	**1402**	**1.40**
6	Дигидроэдулан II	9.941	1443	0.67
7	**Камфора**	**10.160**	**1451**	**3.10**
8	Бензой альдегид	10.350	1458	0.22
9	1-Оксаспиро-[4.5]-декаен-6	11.152	1487	0.41
10	**4-Метилфурфурол-2**	**12.570**	**1537**	**50.75**
11	**Фенилацетальдегид**	**13.431**	**1566**	**1.41**
12	Циклогептатетраен-2,4,6-он-1	13.644	1574	0.10
13	Фуранметанол-2	14.125	1591	0.24
14	**Бицикло-[2.2.1]-гептанол-2**	**14.380**	**1600**	**1.52**
15	Борнеол	15.300	1633	0.53
16	Силациклогексадиен-2,5	16.339	1671	0.19
17	Фуранон-2	17.033	1702	0.85
18	Дамассенон А	18.345	1747	0.21
19	Фенол	19.140	1777	0.24
20	Бензил спирт	19.580	1793	0.30
21	Фенилэтил спирт	20.440	1827	0.22

22	*β*-Ионон	21.372	1864	0.16
23	Малтол	21.663	1875	0.90
24	6,7-Эпокси-3(15)-кариофиллен	22.262	1899	0.23
25	Бутен-3-он-2	22.601	1912	0.25
26	**Пентадеканон-2**	**26.560**	**2076**	**1.52**
27	**2-Метокси-4-винилфенол**	**27.112**	**2100**	**5.51**
28	**Бензол**	**28.115**	**2143**	**1.45**
29	**Бензодиоксол-1,3**	**28.530**	**2162**	**1.09**
30	Этилпропионат	29.248	2193	0.83
31	Кадинадиен-4,8	29.806	2218	0.17
32	Бензофуранон-2	29.895	2222	0.76
33	3,4-Дигидроксибензой кислота	30.079	2230	0.53
34	4-Винилфенол	31.367	2289	0.70
35	Ванилин	34.513	2438	0.19
36	Ацетамид	35.991	2506	0.58
37	**Гексадецен-2-ол-1**	**36.661**	**2523**	**5.40**
38	Дибутилфталат	37.540	2546	0.37
39	Тетрадекан кислота	37.849	2554	0.23
40	1-Ацетил-2,2,6- триметилнонан	38.840	2580	0.66
41	**Гексадекан кислота**	**41.712**	**2813**	**3.76**
42	Стеарин кислота	46.289	3008	0.28
43	**(*Z*)-Октадецен-9 кислота**	**46.965**	**3018**	**1.10**
44	(*Z*,*Z*)-Октадецадиен-9,12 кислота	48.485	3041	0.39

Хулоса

Ушбу ўсимликнинг флаваноид,алкалоидлари,микро ва макроелементлари олдин ўрганилган бўлиб,турли моддалар ажратиб олинган.Эфир таркиби эса биринчи марта ўрганилди.Тажрибалар асосида Thermopsis dolichocarpa ўсимлигидан ажратиб олдинган эфир тахлил килинганда 44 та Компонент олинди ва ушбу компонентлар тахлил килинди.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Бандюкова, В.А. Фенолокислоты растений, их эфиры и гликозиды / В.А. Бандюкова // Химия природ, соединений 1983. - №2. - С. 263-273.151

2. Л.Д. Котенко, М.А. Маматханова, Г.Б. Сотимов, А.У. Маматханов. Кетма-кет гулли термопсис ўтининг таркибидаги флавоноидларни аниқлаш усулини ишлаб чиқиш.Узбекистон фармасевтик хабарномаси 1.2015

3.Surxondaryoning dorivor o'simliklari ABDUNAZAROV . E.E. Термиз-2017 20 bet

PRESIPITAT OLISH JARAYORLARI TO'G'RISIDA

Nigora Maxmudjanova Xamidullo qizi

Namangan Davlat Universiteti,

Kimyo yo'nalishi, 2-kurs talabasi

Boxodir Elbekovich Sultonov

Namangan Davlat Universiteti,

Noorganik kimyo kafedrasi prof.v.b., t.f.d.

Annotatsiya: Ushbu tezis materialida fosforli o'g'it bo'lgan presipitat ($CaHPO_4 \cdot 2H_2O$) olish to'g'risida ma'lumotlar keltirilgan. Uning tarkibidagi P_2O_5 ning turli shakllari hamda prisipitatning ayrim xossalari to'grisida ma'lumotlar jamlangan. Presipitat olishning texnologik jarayoni va presipitatlash sxemasi, asosan, fosfat kislotali eritmalar konsentratsiyasi orqali belgilanishi keltirilgan.

Kalit so'zlar: presipitat, dikalsiy fosfat, brishit, monetit

Presipitat ohak (ohaktosh) ning fosfat kislotasi bilan ta'sirlashish mahsulotidir. Sitratli eruvchan dikalsiyfosfat $CaHPO_4 \cdot 2H_2O$ dan iborat fosforli o'g'it *presipitat* deyiladi. «Presipitat» so'zi nemischa Präzipitierung – cho'ktirish ma'nosini anglatadi. Texnik presipitat turli darajada boshqa tuzlar: temir va aluminiy fosfatlari, gips, kalsiy ftoridlari va karbonatlari va boshqalar bilan ifloslangan bo'ladi. Texnik presipitatdagi P_2O_5(sit.) miqdori 40% gacha yetadi. Ozuqali presipitat (dikalsiyfosfat) da 0,4% li HCl da eruvchi P_2O_5 43–47% gacha yetadi. U amalda gigroskopik emas, yaxshi fizik xossalarga egadir. Shunga qaramay, presipitat samarador o'g'it hisoblansada, bu maqsad uchun uni maxsus ishlab chiqarilmaydi, chunki fosfat kislotani qo'shaloq superfosfat olishda ishlatish ancha yaxshi samara beradi, bunda kislota hisobiga fosforitdagi bir qism P_2O_5 o'g'itga o'tadi, shuning uchun qo'shaloq superfosfatdagi P_2O_5 ning tannarxi presipitatga nisbatan arzon tushadi. O'g'itli presipitat suyakni qayta ishlovchi zavodlarda jelatina ishlab chiqarishdagi chiqindi hisoblangan kuchsiz fosfat kislotali eritmalardan olinadi.

Presipitat ishlab chiqarish jarayonida dastlab, ohak yoki ohaktosh fosfat kislotada eritiladi va bunda monokalsiyfosfat hosil bo'ladi.

$$Ca(OH)_2 + 2H_3PO_4 = Ca(H_2PO_4)_2 + 2H_2O$$

So‘ngra fosfat kislotaning neytrallanib borishi natijasida monokalsiyfosfat inkongruent parchalanadi va dikalsiyfosfat cho‘kmasi ajralib chiqadi:

$$Ca(H_2PO_4)_2 + 2H_2O = CaHPO_4 \cdot 2H_2O + H_3PO_4$$

Shuningdek, monokalsiyfosfat ohak yoki ohaktosh bilan ham ta’sirlashadi:

$$Ca(OH)_2 + Ca(H_2PO_4)_2 + 2H_2O = 2[CaHPO_4 \cdot 2H_2O]$$

Dikalsiyfosfatdagi $CaO:P_2O_5$ ning nazariy massa nisbati (0,79 ga teng) dan ortiqcha miqdordagi so‘ndirilgan ohak qo‘shilganda va shunga muvofiq ravishda eritmaning pH qiymati 6,3 dan ortganda dikalsiyfosfatning parchalanishi sodir bo‘ladi:

$$4CaHPO_4 = Ca(H_2PO_4)_2 + Ca_3(PO_4)_2$$

Fosfat kislota tarkibidagi qo‘shimchalar ham ohak yoki ohaktosh bilan ta’sirlashadi:

$$H_2SO_4 + Ca(OH)_2 = CaSO_4 \cdot 2H_2O$$

$$H_2SiF_6 + 3Ca(OH)_2 = 3CaF_2 + SiO_2 + 4H_2O$$

$$(Fe,Al)_2(SO_4)_3 + 3Ca(OH)_2 + 2H_3PO_4 + 4H_2O = 2(Fe,Al)PO_4 \cdot 2H_2O + 3CaSO_4 \cdot 2H_2O$$

Temir va aluminiy fosfatlari, kalsiy ftoridi va silikat kislotadan iborat balchiqli cho‘kma presipitatning filtrlanishini qiyinlashtiradi.

Fosfat kislota ohak bilan ham, ohaktosh bilan ham to‘la cho‘kishi kerak. Amalda esa presipitatlashning oxirida ohaktoshning va ayniqsa, ohakning bir qismi dikalsiyfosfat kristallaridan iborat bo‘lgan eritmadagi ionlarni o‘tishini qiyinlashtiruvchi qobiq bilan o‘ralib qoladi va reaksiya keskin sekinlashadi. Fosfat kislotani ohaktosh bilan talab etilgan darajagacha neytrallash mumkin emasligi nafaqat qobiqlanish tufayli, balki fosfat kislota birinchi vodorod ionlari bog‘lanib bo‘lgandan keyin reaksiya tezligining pasayishi hisobiga ham bo‘ladi. Shuning uchun sanoat sharoitida presipitatlash dastlab ohaktosh, so‘ngra ohak ishlatilgani holda bir necha reaktorlarda o‘tkaziladi. Shundan so‘ng dikalsiyfosfat filtrda ajratiladi va quritishga yuboriladi. Suspenziyani quritish – uni dekantatsiyalash orqali (filtrlanmasdan) quyiltirilishidan so‘ng ham amalga oshirilishi mumkin. Bu jarayonni ikkita bosqichda amalga oshirilishi mumkin: dastlab qo‘shimchalar bilan birgalikda dikalsiyfosfatning bir qismi cho‘ktiriladi, uni ajratiladi va o‘g‘itli mahsulot olinadi; qolgan eritmadan toza ozuqali mahsulot olish orqali cho‘ktirish davom ettiriladi.

$CaHPO_4 \cdot 2H_2O$ ni quritishda uning degidratlanishi sodir bo‘lishi mumkin, bundagi harorat va tezlik presipitatlashdagi bosimga, kristallar o‘lchamiga va ularning hosil bo‘lish sharoitiga bog‘liqdir. Agar dikalsiyfosfat atmosfera bosimida 1 soat davomida 100^oC haroratda qizdirilsa, u sezilarli darajada suvsizlanadi. Bunda o‘zlashadigan P_2O_5 juda oz darajada kamayishi kuzatiladi. 175^oC dan yuqori haroratda qizdirilganda dikalsiyfosfatdan suv ajralib chiqadi va kalsiy difosfatga aylanadi:

$$2CaHPO_4 = Ca_2P_2O_7 + H_2O$$

undagi P_2O_5 esa qiyin eruvchan shaklda bo‘ladi.

Termik fosfat kislotadan, yoxud bug‘latish siklida yoki organik ekstragentlar yordamida zararli qo‘shimchalardan oldindan tozalangan ekstraksion fosfat kislotadan ozuqabop dikalsiyfosfat ishlab chiqarish afzaldir. Bu holda suspenziyani filtrlashning zarurati yo‘q va konsentrlangan (50–55% P_2O_5 li) fosfat kislota ishlatish mumkin. MDH da ozuqabop dikalsiyfosfat xuddi shunday olinadi. Texnologik jarayon va presipitatlash sxemasi, asosan, fosfat kislotali eritmalar konsentratsiyasi orqali belgilanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Shamshidinov I.T., G’afurov Q. Mineral o’g’it ishlab chiqarish nazariyasi va texnologik hisoblari. OO’Yulari uchun darslik.T: Fan va texnologiya, 2010, 360 b.
2.Shamshidinov I.T. Noorganik moddalar va mineral o’g’itlar texnologiyasi. Kasb-hunar kollejlari uchun darslik.T: Iqtisod va moliya, 2014, 324 b.

TERMITLARNING ZARARLI XUSUSIYATLARI VA ULARNI BARTARAF ETISH CHORALARI.

Turayeva Z.R., Rustamova L.Q.
Namangan Davlat Universiteti

Kirish. Termitlar, qir chumolilar, oq chumolilar (Isoptera) — hasharotlarning bir turkumi hisoblanib, 3000 turi ma’lum. Asosan tropik va subtropik mamlakatlarda keng tarqalgan. O‘zbekistonda termitlarning 2 turi Turkiston termiti *Anacanthotermes turkestanicus* Jacobs., 1904 hamda katta Kaspiy orti termiti *Anacanthotermes ahngerianus* Jacobs., 1904 turlari respublikamizning deyarli barcha viloyat hududlarida uchraydi[1]. Termitlarning ko‘payish sababi dunyo miqyosida iqlim o‘zgarishi, havo haroratining ko‘tarilishi hamda antropogen omillarning avj olishi bilan bog‘lanmoqda. Termitlarning dunyo miqyosida har yili keltiradigan zarari 40 milliard AQSH dollarini tashkil qilmoqda. Bu haqda Zoologiya instituti direktori Baxtiyor Xolmatov AOKAda o‘tkazilgan brifingda ma’lum qildi.

Termit tepaligi tuzilishi va joylashuvi. Nomidan ko'rinib turibdiki, termit tepaligi - bu termitlar yashaydigan "uy". Bu nima, bunday tuzilishga qanday xususiyatlar xos va unda "aholi" mavjudligi uchun qanday qoidalar mavjud? degan turli savollar tug’ilishi tabiiy albatta. Termit tepaligi yer qismi (bu katta balandlik) va ko'plab murakkab tunnellar va xonalar

tarmog'idan iborat er osti qismidan iborat. Qurilish uchun material - bu ishlaydigan termitlarning najaslari, ularning tupuriklari, maydalangan yog'ochlar, o't va loyning quruq pichoqlari. Bunday aralashmadan qurilgan tuzilmalar devorlarning yuqori quvvati va suvga chidamliligi bilan ajralib turadi. Termit tepaligining rangi ko'pincha tuproq rangiga mos keladi va atrof-muhit bilan birlashib, yirtqichlarning ko'ziga tushmaydi. Tuzilishning zamin qismida ko'pincha lichinkalar, tuxumlar, "qo'ziqorin bog'lari" va shamollatish tunnellarining ulkan panjarasi bo'lgan kameralar mavjud. U yerda siz termofilli kichik fermalarni ham kuzatishingiz mumkin - termitlar tomonidan zavq bilan yalanadigan maxsus moddalarni chiqaradigan hayvonlar. Shunday qilib, ular o'rtasida simbioz yuzaga keladi, bunda ikkinchi tomon - termofillar (yaqin misol - termitokseniya chivinlari) - boy oziq-ovqat manbai va qulay mikroiqlimni oladi. Tropik sharoitlar(yuqori namlik va doimiy yog'ingarchilik) sababli termit tepaliklari ko'pincha daraxtlarga baland joylashtiriladi*(1-rasm);*

Bundan tashqari, novdalarda qurilgan uya eng dahshatli bo'ronlarga dosh bera oladigan darajada mahkam bog'langan. Termitlarning borish qiyin bo'lgan uyiga borish uchun biz novdalarni kesishimiz kerak. Infraorderning ba'zi vakillari ildizlariga qadar cho'zilgan o'tish joylari bilan o'ralgan daraxt tanasida yashaydi.

Termitlarning zarari. Hozirgi davrda termitlarning 2862 dan ortiq turi aniqlangan bo'lsa, shundan 120 dan ortig'i zararkunanda sifatida qayd etildi. O'zbekistonda termitlar aholi turar joylari, tarixiy-madaniy obidalar, ijtimoiy soha ob'yektlari va inshootlardagi yog'och-taxta qurilish materiallariga zarar keltirmoqda. O'tkazilgan monitoring natijasida quyidagi holatlar aniqlangan:

Aholi turar joylarida – **18 958 ta holat;**

Madaniy-tarixiy obidalarda – **46 ta holat;**

Strategik ahamiyatga ega bo'lgan ob'yektlarda-**15 ta holat;**

Ijtimoiy soha ob'yektlarida **– 98 ta holat;**

Dala va cho'l zonalari, qabristonlar va boshqa ochiq joylarda **– 1082 ta** maydonlar termitlarning mavjudligi aniqilangan.

Bunda, Surxondaryodagi Al Hakim at-Termiziy, Qashqadaryodagi Hazrati Imom masjidi, Navoiydagi Imom Hasan-Husan ziyoratgohi va Qoraqalpog'iston Respublikasidagi Mizdaxkan kompleksi tarixiy obidalarida termitlarning zarari qayd etilgan.

O'zRFA Zoologiya instituti direktori Baxtiyor Xolmatovning ma'lum qilishicha, "Ichan Qal'a" tarixiy yodgorlik majmuida umumiy hisobda 57 ta tarixiy obida bo'lib, shundan 33 ta tarixiy obidaning yog'och o'ymakorligi ishlanmalariga termitlar jiddiy darajada zarar yetkazmoqda. Ichan Qal'a muzeyi qo'riqxonasida termitlar rivojlanishi bo'yicha kuzatuv olib borilib, monitoring natijalariga ko'ra termitlar zararlanishga moyil bo'lgan tosh hovli muzeyining hunarmandchilik bo'limi, Juma masjid kabi obyektlarda atmosfera havosi namligi kamaytirish ishlari va biologik yem-xo'rak qo'llanildi. Kimyoviy va biologik preparatlar samaradorligi va kurash usullari ko'rsatib berildi. Ilmiy ish doirasida termitlar malikasi rivojlanish ehtimoli yuqori bo'lgan binoning ostki qismini dorilash usullari ishlab chiqildi va termitlar hush ko'rib yeydigan ferula o'simligi yordamida yem-xo'rak ishlab chiqildi.

Tarixda termitlarning zararli ta'siri natijasida ayrim aholi punktlari, hatto, shaharlarni ko'chirishga majbur bo'lishgani to'g'risida ma'lumotlar bor. Termitlarning yashirin hayot tarsi, ekologik tashqi muhit omillaridan himoyalanganligi va termitlar soning nihoyatda ko'pligi, ularga qarshi kurash choralari o'tkazilganda ham oz miqdorda qolgan termitlar tezlikda o'z populyatsiyasini qayta tiklash qobilyatini saqlab qoladi.

Tarkibida isoniazid va etambutol bo'lgan poligalakturon kislotaning polimer konyugatini olish usuli taklif qilingan bo'lib, usul izopropil spirt muhitda 1 molli xlorid kislota eritmasi bilan 80-82 C temperaturada pectin gidrolizini o'tkazib – poligalakturon kislotani olishdan iborat. Keyin poligalakturon kislota natriy periodati bilan buffer muhitda pH 4.5 da 2.5 soat davomida 25 C temperaturada oksidlanadi. Bunda olingan poligalakturon kislotaning dialdegidi atseton bilan cho'ktiriladi. So'ngra poligalakturon kislotaning konyugatsiyasi isoniazid va etambutol hozirligida o'tkaziladi. Hosil bo'lgan mahsulot rotatsion quritish yo'li bilan ajratib olinadi[2].

Ixtironing ahamiyatli jihati poligalakturon kislota asosida tarkibida silga qarshi ikkita preparat – oson gidrolizlanuvchi gidrozon a'loqa vositasida isoniazid va ion aloqa vositasida etambutol bo'lgan konyugat olish usulini ishlab chiqishdan iborat bo'lib, u termitlarga qarshi kurashda samarali vosita hisoblanadi.

Ixtiro uchun O'zbekiston Respublikasi Fanlar akamedemiyasi O.S.Sodiqov nomidagi Bioorganik kimyo institutiga "Ixtirolar, foydali modellar va sanoat na'munalari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasining qonuniga ko'ra IAP 05623 raqamli patent berildi.

Xulosa. Termitlarning xarakterli xususiyatlaridan biri shuki, u o'simlik qoldiqlarini qayta ishlash funksiyasini bajaradi; shuningdek, ularning yordami bilan yuqori tuproq qatlamlarining shakllanishi va aralashishi sodir bo'ladi. Ushbu hasharotlar faoliyati davomida ajralib chiqadigan metan issiqxona gazining umumiy ta'sirida ishtirok etadi. Termitlarning umumiy biomassasi quruqlikdagi umurtqali hayvonlarning butun biomassasi bilan taqqoslanadi.

Ma'lumki, hashorati va uning yetkazishi mumkin bo'lgan zarari hamda unga qarshi samarali kurashish yo'llari to'g'risida aholining bilim va tushunchalarini shakllantirish muhim mezin hisoblanadi. Shu sababli, yuqorida ko'rsatib o'tilgan hududlarda olib borilgan tadbirlar davomida termit hashorati yetkazishi mumkin bo'lgan zarar, unga qarshi kurashning samarali usullari to'g'risida aholi orasida targ'ibot-tashviqot ishlari olib borilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Nelson M.I., Kelsey R.G., Shafizaden F. Anhancement enzymatic hydroly-ses by Simultaneus attrition of cellulosed Substrates. // Bio-technol and Bioeng, 1982, vol 24, p 293-294yu Malykin Vk yu mazur T. M., Bershova va boshqalar.

2. Изучение целлюлазной активности термитов по деградации целлюлозы. Nazarov K.K., Raximov M.M., UNIVERSUM: ХИМИЯ И БИОЛОГИЯ Выпуск: 11(89), Москва 2021.

3. http://www.ima.uz/uz/information/info/news/1510/

4. https://peskiadmin.ru/uz/chto-takoe-termity-termity-rol-termitov-v-prirode.html

"TURKISTON LEGIONI" TO'G'RISIDA XORIJIY MANBALAR

Zohidjon Xoldorov

Namangan davlat universiteti,

tarix yo'nalishi 2-bosqich magistranti

Annotatsiya: Maqolada Ikkinchi jahon urushi davrida asir tushgan turkistonlik sovet askarlaridan tuzilgan «Turkiston legioni» tarixi to'g'risida ma'lumotlar keltirib o'tilgan. Shuningdek, ushbu legionni tashkil etgan asli turkistonlik bo'lgan shaxslar to'g'risida ham fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: Serik Shakiboyev, "Katta Turkistonning qulashi", "Molotov-Ribbentrop" shartnomasi, Mustafo Cho'qay, Gennadiy Kolbin, Anvar Alimjonov, "Nemis svastikasi va sovet yulduzi o'rtasida", "Kollaboratsionizm. Ikkinchi jahon urushi tabiati, tipologiyasi va ko'rinishlari".

Gitler Germaniyasi 1941-yil 22-iyun kuni SSSR hududiga bostirib kiradi. SSSR "Molotov-Ribbentrop" shartnomasiga ishonib Germaniya bizga hujum qilmaydi degan fikr bilan hech qanday harbiy tayyorgarlikni amalga oshirmagandi. I. Stalin boshchiligida Mudofaa qo'mitasi tashkil etilgandan so'ng, butun davlat bo'ylab harbiy safarbarlik e'lon qilinadi. Fashislarga qarshi o'z vatanlarini himoya qilish uchun turkistonlik jangchilar ham frontga yo'l oladilar.

Germaniya hukumati asir tushgan Sobiq Sovet davlati askarlaridan o'z manfaatlari yo'lida foydalanish uchun bir qator harbiy legionlarni tuzadi. Shunday harbiy birlashmalardan biri bo'lgan «Turkiston legioni» 1941-yilning oxiri, 1942-yilning boshlarida shakllandi. Uning asosini urushda asir olingan turkistonliklar tashkil qildilar. «Turkiston legioni» rasman 1941-yil 15-noyabrda tashkil etilgan edi. Urushning dastlabki davrlarida turkistonlik askarlardan asirga tushish holatining ko'plab bo'lishining o'ziga xos sabablari mavjud bo'lgan. Bu sabablardan biri buyuk o'zbek yozuvchilaridan biri O'tkir Hoshimovning «***Tushda kechgan umrlar***» asarida ham keltirib o'tiladi. Ya'ni, frontning oldingi chizig'iga asosan turkistonlik askarlar qo'yilgan va ularning har uchtasiga bitta miltiq qolgan ikkitasiga patronlar berilgan. Bundan tashqari ba'zi bir turkistonliklar yog'och "miltiq"lar bilan ham jangga kirganlar.

Urushdan keyingi davrda "Turkiston legioni" masalasida bir qator olimlar ilmiy izlanishlarni olib bordilar. Bu olimlar qatorida qozoq, turk, rus, nemis olimlari yirik ishlarni amalga oshirdilar. Tadqiqotchilar orasida nafaqat tarixchilar, balki boshqa soha vakillari ham bo'lishgan. Misol uchun, urushdan keyin Olmaotada 600 nafar legionerning namoyishi bo'lib o'tadi. Keyinchalik Kustanay shahar KGB raisi o'rinbosari Serik Shakiboyevning "Katta Turkistonning qulashi" kitobi nashr etiladi. Ushbu asarda Mustafo Cho'qay va uning safdoshlari o'z xalqining xoinlari sifatida yaqqol ko'rsatilgan.

1986-yil dekabr voqealaridan keyin Qozog'iston SSRning yangi rahbari Gennadiy Kolbin qozoq ziyolilariga e'tiborni kuchaytirishga qaror qiladi. Shuning uchun respublika ziyolilar elitasi vakillari bilan tez-tez uchrashuvlar tashkil etiladi. Shunday uchrashuvlarning birida 1987-yilda yozuvchi Anvar Alimjonov "Turkiston legioni" muammosiga yangicha yondashish va uning asoschisi Mustafo Cho'qayni reabilitatsiya qilish masalasini ko'tarib chiqadi. Ammo o'sha vaqtda Sovet Qozog'istonining rahbarlari bu masalani o'ylamasdan va muhokama qilmasdan kechroqqa qoldirishga qaror qilishadi.

Shuningdek, qozog'istonlik tadqiqotchi Baxit Sodiqova uzoq izlanishlardan so'ng "Turkiston legioni tarixiy hujjatlarda" nomli ilmiy asarini chop etadi. Ushbu asarda "Turkiston legion" bilan bog'liq bo'lgan muhim ma'lumotlar keltirilgan.

Nemis tarixchisi Patrik fon Syun Mulen o'zining "Nemis svastikasi va sovet yulduzi

o'rtasida" nomli kitobida bugungi kunda omon qolgan sanoqli turkistonlik legionerlar bir umid bilan – hech bo'lmaganda o'lim oldidan o'z vatanini ko'rish uchun yashaydi, deb yozadi.

Yevropalik olimlardan Ronald Cohn va Jesse Russell hamkorlikda "Turkiston legioni" nomli asarni ingliz tilida chop etishadi. Ushbu kitobda "Turkiston legioni" Gitler Germaniyasi tomonidan tashkil etilishi, SSSRga qarshi janga kirishi bilan bog'liq ma'lumotlar keltirib o'tiladi.

Yozuvchilar Finnin va Rorylar tomonidan 2022-yilda Toronto universitetida "Boshqalarning qoni: Stalinning Qrim vaxshiyligi va birodarlik poeziyasi" nomli asari chop etiladi. Bu asarda Stalin tomonidan Qrimda uyushtirilgan vaxshiyliklar hikoya qilinadi. Shuningdek, Germaniyaning SSSRga hujum uyushtirishi, ko'plab Sovet askarlarining Germaniya tomoniga asir tushib qolishi bilan bog'liq qimmatli ma'lumotlar ham keltiriladi. Asarning biz uchun qimmatli jihati shundan iboratki, unda "Turkiston legioni" to'g'risida ko'plab faktlar ketiriladi.

Turkiyalik tadqiqotchilar ham "Turkiston legioni" bilan bog'liq ko'plab ilmiy asarlar yozganlar. Shunday tadqiqotchilardan biri Anvar Altayli tomonidan yozilgan "Ozodlik tomon qora yo'l – Ro'zi Nazar, Qizil Armiyadan MRBgacha" nomli asarida "Turkiston legioni"ning tuzilishi va uning faoliyati to'g'risida ma'lumotlar keltiriladi. Shu bilan birga "Turkiston legioni"ning a'zolaridan biri bo'lgan Ro'zi Nazar hayot faoliyati haqida qimmatli ma'lumotlar ham keltiriladi.

Rus tarixchilaridan biri Mixail Ivanovich Semiryaga 2000-yilda "Kollaboratsionizm. Ikkinchi jahon urushi tabiati, tipologiyasi va ko'rinishlari" nomli kitobni chop etadi. Taniqli rus harbiy tarixchisi, tarix fanlari doktori, professor, Harbiy fanlar akademiyasi akademigi M.I. Semiryaga hisob kitoblariga ko'ra, Yevropaning bosqinchi mamlakatlarida dushman bilan hamkorlik qilgan fuqarolar soni anchayin ko'p bo'lgan. Ushbu asarda Germaniya tomonidan SSSRning asir tushgan askarlaridan tuzilgan bir qator legionlar haqida ma'lumot keltiriladi. Shunday legionlar orasida "Turkiston legioni" to'g'risida ham ma'lumotlar keltiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. https://goaravetisyan.ru/uz/prichiny-2-i-mirovoi-voiny-predposylki-vtoroi-mirovoi-voiny/
2. Jo'rayev N, Karimov Sh., O'zbekiston tarixi O'zbekiston Sovet mustamlakachiligi davrida Ikkinchi kitob. – T.: «Sharq nashriyoti», 2011. – B. 494.
3. Shamsutdinov R. Karimov Sh. Vatan tarixi (O'zbekiston sovet mustamlakachiligi davrida) uchinchi kitob to'ldirilgan, qayta ishlangan ikkinchi nashri. – T.: «Sharq nashriyoti», 2010. – B. 367-368.
4. https://deutschesoldaten.fandom.com/ wiki/Category:Turkestan_Legion.

5. https://tarikh.kz/sovetskiy-period-istorii-kazahstana/kazahstan-v-gody-vtoroy-mirovoy-voyny/turkestanskiy-legion/

6. https://www.betterworldbooks.com/product/detail/turkestan-legion-9785511142906

7. https://books.google.co.uz/books?id=RTRjEAAAQBAJ&pg=PT266&lpg=PT266&dq=novels+about+Turkestan+legion&source=bl&ots=Rs3ySPkJIW&sig=ACfU3U001CtgVzvzZ72faG6Nh79n-_8dPA&hl=ru&sa=X&ved=2ahUKEwiD97G9pqL3AhXslYsKHe0lDnkQ6AF6BAgTEAM#v=onepage&q=novels%20about%20Turkestan%20legion&f=false

8. https://www.scotsman.com/arts-and-culture/books/book-review-dark-path-freedom-ruzi-nazar-red-army-cia-enver-altayli-1448350

9. http://militera.lib.ru/research/semiryaga_mi02/index.html

КОРРУПЦИЯ – ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН ЁШЛАРИ НИГОҲИДА

Ҳабибуллаев Маъруфжон Одилжон ўғли

Наманган давлат университети, Юридик факультети,

Миллий ғоя ва ҳуқуқ таълими кафедраси ўқитувчиси

habibullayev2233@gmail.com +998973722233

Жадид маърифатпарварларимиздан бири бўлган Абдурауф Фитрат – ёш авлодни тўлақонли тўғри йўлдан тарбияламасдан туриб жамиятни ислоҳ қилиш, унинг ривожини тараққиёт сари йўналтириш мутлақо мумкин эмас деган фикрларни илгари сурган эди.

Ҳақиқатан ҳам ёшлар эртанги куннинг ҳал қилувчи энг асосий кучи ҳисобланади. Бушунги кунга келиб янги Ўзбекистонда амалга оширилаётган кенг кўламли ислоҳотларнинг тақдири, самараси, биринчи навбатда, ёшларнинг таълим – тарбияси, савияси, шунингдек, уларнинг давр ва тараққиёт талабларига нечоғли жавоб бера олишига боғлиқ.

Ҳар қандай давлат, жамиятда ижтимоий, сиёсий, ҳуқуқий ва маънавий жиҳатдан соғлом муҳитни шакллантиришга уринар экан – бунда халқнинг, айниқса, ёшларнинг тафаккурини ижобий томонга ўзгартириши, уларнинг онгу-шуурида, ватанпарварлик, инсонийлик, меҳр – оқибат, ҳалоллик, ижтимоий даҳлдорлик каби кўплаб бунёдкор ғояларини ривожлантириш энг асосий омиллардан бири бўлиб ҳисобланади. Бу жараёнларда жамиятдаги энг асосий куч ҳисобланмиш ёшлар дунёқарашида антикоррупцион тааккурни шакллантириш ва ривожлантириш алоҳида аҳамиятга эгадир.

Зотан, мамлакатимизда коррупция балосининг ҳар қандай кўринишига қарши олиб борилаётган тизимли ислоҳотлар халқимизнинг тинч ва осойишталигини ҳамда миллий тараққиётини таъминлашга хизмат қилади.

Дарҳақиқат, бугунги кун ёшлари коррупцияга нисбатан қандай муносабатда? Қандай билим ва тасаввурларга эга? Улар бу ижтимоий иллатга қарши курашишда ўз иштирокини қандай баҳолайди? Аслида муаммонинг илдизи қаерда? Каби саволларга аниқ жавобини топиш бу борада амалга ошириб келинаётган ишларимизнинг мазмунан бойитилишга хизмат қилиши таббий хол, албатта.

Коррупция бу – давлатнинг ижтимоий, иқтисодий ва маънавий ҳаёти кушандасидир. Шунинг учун ҳам айни дамга келиб нафақат мамлакатимизда балки, бутун дунёда коррупцияга қарши курашишнинг самарали ва таъсирчан механизмларини ишлаб чиқишни ҳаётни ўзи тақазо қилмоқда.

Коррупция – вайронкор куч, унинг оқибатида миллий иқтисодиёт издан чиқади, ижтимоий тенгсизлик чуқурлашади, ҳокимиятга ишонч йўқолади, жамият маънавияти бузилади. Коррупция ва миллий тараққиёт масаласи — юрт тақдири, мамлакат келажаги учун ҳар қачонгидан муҳим ва долзарб аҳамият касб этади[1].

Шундай экан, жамият ривожида ёшларнинг антикоррупцион тафаккурини шакллантириш ва бу жараёнларда унинг ҳуқуқий асослари билан бир қаторда, маънавий – маърифий ислоҳотларнинг ҳам таъсирини сезиларли даражада оширилиши кераклигини шароитнинг ўзи тақазо қилмоқда. Чунки, янги давр шиддати жамиятда антикоррупцион тафаккурни шакллантириш тизимига ҳам ўзининг аниқ ва қатъий талабларини қўймоқда.

Афсуски, ҳозирги вақтда келиб бизнинг жамиятимизда ҳам коррупция иллатининг турли кўринишлари мавжуд. Ижтимоий касаллик дея баҳоланадиган коррупция балоси миллатнинг маънавий ҳаёти ва мамлакат тараққиётига ғов бўлмоқда. Бу ёвуз балонинг олдини олмасак, жамият ҳаётида хақиқий маънавий муҳитни яратиб бўлмайди ва тан олиб айтишимиз керакки, бунга жуда қаттиқ муросасизлик билан курашмай туриб жамиятнинг ҳам бирорта тармоғини ривожлантира олмаймиз. Биз юқоридаги салбий иллатларга фақатгина маънавий – ахлоқий жиҳатдан етук, ўзининг фаол фуқаролик позициясига ва шахсий даҳлдорлик ҳиссига эга бўлган ёшлар билангина қарши кураша олишимиз мумкин.

Коррупция ёш авлодда жамиятдаги ижтимоий адолатга, ҳақиқатга, давлат органлари ва мансабдор шахсларга, энг ачинарлиси инсонларнинг ўзаро би – бирларига бўлган ишончини ҳам сусайтиради. Бу эса, миллатнинг миллий бирдамлик туйғуларига жуда катта зарар келтиради. Шундай экан, эртангги кунимизнинг давомчиси ёшлар онгида коррупцияга қарши мутлақо муросасизлик ва тоқатсизлик кайфиятини

шакллантириш масалалари бугунги куннинг энг долзарб муаммоларидан бири бўлиб қолмоқда.

Давлатимиз раҳбари Шавкат Мирзиёев ёшлар масаласига тўхталар экан, шундай дейди, “Дунё шиддат билан ўзгариб, барқарорлик ва халқларнинг мустаҳкам ривожланишига раҳна соладиган турли янги таҳдид ва хавфлар пайдо бўлаётган бугунги кунда маънавият ва маърифатга, ахлоқий тарбия, ёшларнинг билим олиш, камолга етишга интилишига эътибор қаратиш ҳар қачонгидан ҳам муҳимдир. Бундай ёндашув – давр талабидир”[2] – деган фикрлари барчамиз учун дастуриламал вазифасини бажариб бермоғи лозим.

Коррупциянинг ҳар қандай кўринишлари ўзбек жамиятининг ривожланишига, ҳусусан, демократик янгиланиш ҳамда модернизациялаш жараёнига ҳам ҳар жиҳатдан халақит бермоқда. Энг ачинарли томони жамиятда порахўрлик иллатини енгиб бўлмайди, деган фикр ёшлар онгида шаклланиб қолгани энг катта камчилигимиз. Бу борада амалга ошираётган ислоҳотларимизни тизимли равишда олиб бориб, ёшларнинг онгу – шуурида антикоррупцион тафаккурни шакллантириш ишларини давомли олиб бормасак, олдинга қараб сезиларли силжиш қилмасак, ўзбек жамиятининг ички ва ташқи қиёфасига соя солиб тураверади.

Дарҳақиқат, бугунги янги Ўзбекистонда коррупциядан ҳоли жамият яратиш энг долзарб масалалардан бири сифатида баҳоланар экан, бунда ёшларнинг маънавий – маърифий билимлари муҳим аҳамият касб этишини зинҳор унутмаслигимиз жоиздир. Батаҳқиқ, ёшлар масаласи, уларнинг таълим – тарбияси миллат маънавияти ва унинг маърифати давлатнинг, жамиятнинг мавжудлилигини, келажагини, тараққий даражасини кўрсатиб берувчи энг асосий омиллардан бири бўлиб ҳисобланади.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, ёшларнинг мафкуравий ва ҳуқуқий иммунитети қанчалик ривожлантирилиб борилса, кучли маънавий – маърифий муҳит ва соғлом авлод шаклланади. Биз бугун мана шундай ёш авлодни тарбиялаш учун бор куч – ғайратимизни сарфламоғимиз ва бу йўлда бир дақиқага бўлса ҳам сусткашликка йўл қўймаслигимиз шарт бўлади. Энг асосийси, бу йўлда барчамиз инсон онгини заҳарловчи коррупция иллатларидан огоҳ бўлишимиз, ҳар қандай салбий ҳолатларнинг олдини олишда ёшларимизни тўғри йўлга чорлашда фаол фуқаролик позициясини ривожлантиришимиз керак бўлади.

Бугунги кунда, “дунё шиддат билан ўзгариб, барқарорлик ва халқларнинг мустаҳкам ривожланишига раҳна соладиган турли янги таҳдид ва хавфлар пайдо бўлаётган бугунги кунда маънавият ва маърифатга, ахлоқий тарбия, ёшларнинг билим олиш, камолга етишга интилишига эътибор қаратиш ҳар қачонгидан ҳам муҳимдир.

Бундай ёндашув – давр талабидир”[3].

Фойдаланилган адабиётлар

1. The Anti-Corruption Plain Language Guide.

2. Мирзиёев Ш.М. Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари.- Т.: Ўзбекистон, 2020. –Б.39.

3. Миллий тараққиёт йўлимизни қатьият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. – Т.: “Ўзбекистон.2017. –В.27.

РОЛЬ МОЛОДЕЖИ В СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ ОБНОВЛЕННОГО УЗБЕКИСТАНА

Абдулбокиева Мохичехра Хамидулла кизи

НамДУ талабаси

Аннотация: Благодаря вниманию и заботе Президента Шавката Мирзиёева сегодняшняя молодежь нашей страны сформировалась как особая мощная сила и одновременно, молодые люди демонстрируют себя как настоящие творцы, источник вдохновения, важные участники и созидатели экономической, социальной, культурной, политической и духовной жизни Узбекистана. В основе внимания, оказываемого молодежи, этой рациональной политики, направленной на претворение в жизни их мечты, чести и достоинства, достойного будущего, обеспечение всех возможностей, созданных для них быть хозяевами нашего будущего, лежит фактор уверенности в молодежи.

Ключевые слова: молодёж, культура, организация, союз, политика.

С учетом того, что пять лет – это исторически короткий период, мы должны особо подчеркнуть, что активный реформатор Шавкат Мирзиёев является основоположником сегодняшних достижений, ускоренных и эффективных, а также признанных на международной арене реформ. Ни для кого из нас не секрет, что с первых дней своего президентства он был с молодежью, верил в нее и привлекал молодежь во все процессы, от правительства и общества до сфер культуры, искусства, экономики, производства. Президент, считающий молодежь основной движущей силой, придающей новый смысл и содержание широкомасштабным реформам на национальном уровне, рекомендовал большое количество молодых людей на важные государственные посты, назначив их на ключевые должности, тем самым доказав, что он проводит в этом отношении политику с совершенно новой концептуальной базой. Осознавая необходимость проведения цленаправленной социальной политики в Узбекистане, где более 70% населения

составляют молодые люди, глава государства начал полностью обновлять и эффективно реформировать эту сферу.

Деятельность общественного движения молодежи «Камолот» была признана неудовлетворительной и вместо него был создан Союз молодежи. В целях поддержки деятельности этой организации были изданы Указ Президента Республики Узбекистан № УП-5106 от 5 июля 2017 года «О мерах по повышению эффективности государственной молодежной политики и поддержке деятельности Союза молодежи Узбекистана», постановление Президента Республика Узбекистан № ПП-3138 от 18 июля 2017 года «О комплексе мероприятий по совершенствованию деятельности Союза молодёжи Узбекистана». Принятие этого постановления на самом деле означало начало эффективных изменений и коренных реформ в молодежной политике страны. Выявление реальных проблем молодежи и поиск их решения поднялось до уровня государственной политики в ряду стратегических задач. Среди важнейших событий следует отметить принятие Закона Республики Узбекистан «О государственной молодежной политике» от 14 сентября 2016 года, Указа Президента Республики Узбекистан от 30 июня 2020 года «О мерах по коренному реформированию и подъему государственной молодежной политики в Республике Узбекистан на новый уровень», которым определены задачи, вытекающие из этого закона, а также объявление 30 июня «Днем молодежи». Следует отметить, что государственная награда «Мард углони» и медаль «Келажак бунёдкори» учреждены с целью поощрения наших целеустремленных молодых людей, добившихся высоких результатов и достижений в различных сферах. Как известно, Узбекистан – страна молодежи. В связи с этим 27 июня 2018 года Президентом был подписан Указ «О Государственной программе «Молодежь – наше будущее». Данный Указ стал важным документом, направленным на повышение эффективности работы в этой сфере, на основе которого сначала был создан фонд «Молодежь – наше будущее». Его основные средства были предназначены для реализации передовых идей, инициатив в сфере бизнеса и предпринимательства, новых стартапов и проектов путем предоставления коммерческими банками льготных кредитов и лизинга имущества по годовой ставке 7 %. В соответствии с Указом были определены задачи по комплексному развитию предпринимательских навыков и инициатив молодежи.

В свою очередь, коренные реформы проводятся в системе воспитания и образования, что является основой всех изменений в Узбекистане. В настоящее время расходы на образование, в том числе на социальную сферу, составляют более половины общих расходов Государственного бюджета. Конечно, ни одно государство не может позволить себе такие огромные затраты, но как бы это ни было трудно, это необходимо.

Реализуются пять важных инициатив, вобравшие в себя задачи широкого вовлечения молодежи в сферы культуры, искусства, физическую культуру и спорт, повышения их грамотности в области информационных технологий, поощрения чтения среди молодежи, обеспечения занятости женщин.

Вместе с тем, есть еще ряд проблем в сфере обеспечения занятости молодежи путем формирования современных предпринимательских навыков и создания новых рабочих мест, эффективной организации профилактики правонарушений и преступности среди несовершеннолетних, предупреждения семейных разводов, воспитания у молодежи чувств патриотизма и сильной гражданской позиции.

Для того, чтобы вывести государственную молодежную политику в Узбекистане на новый уровень, необходимо разработать эффективные решения проблем молодежи, организовать и координировать деятельность компетентных органов, а также реализовать задачи, определенные Президентом Республики Узбекистан на встрече с представителями молодежи 27 декабря 2019 г.

За прошедшее короткое время обеспечение занятости молодежи, забота о содержательной организации их досуга, трудоустройство безработной молодежи стало одним из основных и стратегических направлений экономической и социальной политики страны. В частности, объявление 2021 года «Годом поддержки молодежи и укрепления здоровья населения» определило для нас важные задачи по повышению эффективности работы в сфере государственной молодежной политики и работы с молодежью. В первую очередь, были приняты меры по поддержке молодежи на уровне государственной политики, чтобы молодые люди учились, получили образование, заняли важное место в общественной жизни страны, достойное место в жизни, овладели секретами профессии. В соответствии с постановлением Президента Узбекистана «О дополнительных мерах по совершенствованию системы вовлечения населения в предпринимательство и развитию предпринимательства» от 13 октября 2020 года внедрена система обучения в центрах оценки квалификации и обеспечения необходимыми сертификатами безработной молодежи, не имеющей диплома по какой-либо профессии, но имеющей практические производственные или определенные профессиональные навыки.

Самое главное, такие реформы начали давать свои результаты. На сегодняшний день специализация молодежи по определенным профессиям является одним из основных направлений занятости молодежи. При этом до сегодняшнего дня безработные слои населения, особенно, молодежь и вакантные рабочие места рассматриваются комплексно. К примеру, поднимался вопрос о включении безработной молодежи, а также социально

незащищенных слоев населения всех регионов страны в «молодёжную тетрадь», организованную по личной инициативе главы государства. Следует отметить, что «молодёжная тетрадь» – это база данных по выявлению, устранению и контролю проблем безработной молодежи, нуждающейся в социальной, экономической, правовой, психологической поддержке, получении знаний и профессиональной подготовке. Это стало важнейшим фактором социальной политики Узбекистана, что сегодня обеспечивает решение проблем в этом направлении. В эту тетрадь включаются молодые люди, достигшие 18 лет и не старше 30 лет.

Важное значение приобретают и встречи главы государства с молодежью, обсуждение задач по изучению и анализу их проблем, дальнейшему совершенствованию государственной политики по обеспечению светлого будущего молодежи. 27 января текущего года под председательством Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева состоялось видеоселекторное совещание по обсуждению мер по обеспечению занятости молодежи и организации ее содержательного досуга. На совещании был обозначен ряд стратегических задач, а также даны важные поручения по выделению субсидий на приобретение мини-технологий и оборудования для молодежи, изъявившей желание заняться предпринимательством, оказанию содействия по страховым платежам при получении кредита.

Глава Узбекистана особо отметил, что самые большие инвестиции в будущее – это инвестиции в знания и образование. Это говорит о том, что Президент смотрит на молодежь как на определяющий судьбу страны фактор, обеспечивающий будущее страны, что можно расценивать как разумную и глубоко продуманную политику. Созданные с этой целью в стране министерства, организации и ведомства, инспекции, центры свидетельствуют о том, что в этом направлении государством проводится очень важная и эффективная государственная политика. Следует особо отметить, что во всех регионах нашей страны создаются новые высшие образовательные учреждения, научные и творческие центры, что служит тому, чтобы молодое поколение завтра стало достойными сыновьями и дочерями нашей страны. Как постоянно подчеркивает Президент нашей страны, молодежь – основная опора и поддержка для народа. Молодежь становится решающей силой в эффективной реализации осуществляемых в нашей стране широкомасштабных реформ. Сегодня одной из наших главных задач остается научить молодежь мыслить по-новому, создать условия для того, чтобы она могла смело предлагать новые идеи и воплощать их в жизнь, научить ее решать проблемы на основе творческих и нестандартных подходов.

Использованная литература:

1. Дорога навыков: навыки для трудоустройства в Узбекистане. Всемирный банк. Вашингтон Правительство Узбекистана (2018).
2. План сектора образования (ESP) Узбекистана на 2019–2023 гг. Ташкент Международный молодежный фонд (2017). Отчет о глобальном индексе благополучия молодежи.
3. Закон Республики Узбекистан (2016) О государственной молодежной политике. Доступно online Указ Президента Республики Узбекистан № 5106 (2017) «О мерах по повышению эффективности государственной молодежной политики и поддержке деятельности Союза молодежи Узбекистана».
4. Указ Президента Республики Узбекистан № 4947 (2017) «О стратегии действий по дальнейшему развитию Республики Узбекистан».

"ХАБАР" ҚИССАСИГА "ҚУРЪОН"И КАРИМНИНГ ТАЪСИРИ МАСАЛАСИ

Хуршида Нишонова Юсуфжановна
Наманган Давлат университети
Адабиётшунослик(ўзбек адабиёти)
1-курс магистранти

Аннотация. Ушбу мақолада ўтган асрда Қўқон ва Хоновот аҳли ҳаётида юз берган ижтимоий-сиёсий ҳаёт воқеалари акс этган Аъзам Ўктамнинг "Хабар" қиссасининг умумий аспектдаги таҳлили, қаҳрамонларининг психологияси, ҳамда асарга "Қуръон"нинг таъсири хусусида фикр юритилади.

Калит сўзлар. Макон ва замон, қиссачилик, образлар тизими, муштарак анъана, жанр, муаллиф идеали.

Аннотация. В данной статье рассматривается общий аспект повести Азама Уктама «Хабар», в которой нашли отражение события общественно-политической жизни кокандцев и ханатов в прошлом веке, психология ее образов, а также влияние Корана на работа.

Ключевые слова. Пространство и время, повествование, образная система, общая традиция, жанр, авторский идеал.

Ўзбек адабиёти тараққиётида мумтоз бадиият намуналарига мурожаат қилиш ва фольклордан намуна сифатида фойдаланиш анъана тусига кирган. Бу Ғарбда классицизм истилоҳи билан номланган бўлса, Ўрта Осиё мумтоз адабиёт деб аталди. Х

асрга келиб ўзбек адабиёти ҳадис ва Қуръон оятларидан илҳом манбаи сифатида фойдалана бошланди. "Қуръоний мавзуларнинг жаҳон, хусусан, ўзбек адабиётига сингиб кетишини ўрганиш фақат диний нуқтаи назардангина ибратли бўлиб қолмай, балки Шарқ адабиётининг, хусусан ўзбек адабиётининг ҳам биз учун мавҳум қирраларини ойдинлаштириб, ҳозирги ўзбек адабиётининг шажаравий, мозийдан узилмас алоқаларини тиклашга ҳам мадад беради. Чунки шоирларимиз Хожа Аҳмад Яссавийдан Абдураҳмон Жомий, Алишер Навоий, Заҳириддин Муҳаммад Бобур, Машраб, Сўфи Оллоёргача ва бошқа кўплаб қалам аҳли ижодида Қуръоннинг катта таъсири бор".

Қуръони Карим ўзининг XIV асрлик тарихи давомида қанчадан-қанча мамлакатлар ва алломалар тақдирида тутган ўрни, бадиий таъсир сарчашмалари ва нуфузи туфайли чуқур илмий, диний таҳлил ва тадқиқотларда пойдевор вазифасини ўтади. Қуръон ислом динини қабул қилган халқлар адабиётига сингиб, маҳаллий диний ва адабий ақида-ю анъаналар, урф-одатлар тўқимаси асосида ўзбек адабиёти илмининг шоҳ асарлари яратилишига сабаб бўлди.

Араб ва ноараб (асосан форсий ва туркийзабон) адабий оқимларининг тўқнашуви таъсири жараёнида мусулмон адабиётлари аро муштараклик вужудга келади ва жаҳон адабиёти матнида ўзига хос ва Ғарб адабиётига ҳам таъсир ўтказди.

Араб, форс ва туркий тилларда яратилган ислом адабиётининг усунлик жиҳатларини қидириш мантиқсиз, шунинг учун бир тилда яратилган миллий адабиёт ўзига хос қирраларга молик бўлиб, муайян даврда юксалиши давлат тили мақомига кўтарилишига ҳам боғлиқ бўлган. Аммо бу адабиётлар учун умумислом бўлмиш Қуръони Карим тилида ижод этиш ва Қуръон мавзуларидан кенг фойдаланиш хосдир. Мусулмон адиблари қай миллат вакили бўлишидан қатъий назар, аввало, ягона уммат аъзолари саналади. Шу нуқтаи назардан уларнинг ижодида миллий хусусиятлар Қуръонда ўз ифодасини топган умумислом ва умуминсоний характерлар билан чамбарчас боғлиқ ҳолда намоён бўлади. X асрда араб халифалиги ҳудудларида яратилган турли тилдаги адабиётларда миллий оҳанглар кучайиши табиий ҳол эди. Аммо мазкур давлатлар ислом байроғини тубан тутмаганлиги ва диний эътиқод халқ орасига сингиб бўлгани туфайли ислом йўналиши саёзлашмади, аксинча тўсиқларни енгиб, кучайиб борди.

X асар адабиётига келиб, Қуръоний мавзуларни бадиий адабиётга олиб кириш анъана тарзига кирган бўлса, орадан роса ўн аср ўтиб, Аъзам Ўктам ўзининг "Хабар" қиссасида бу анъанани бошқача кўринишда янгилади. Қиссанинг сўнгида берилган хат асарнинг бутун мазмунини очиб берган. "Ассалому алайкум, қадрли Тавфуқбек. Бу хатни олиб боргувчи – менинг ўғлим. Эҳтимол танирсиз ҳам. Кеча тўртинчилар Хонавотга қараб юрди, деб эшитиб қолдим. Болалардан шубҳаланишмас деб, уларни илгарироқ жўнатдим.

Агар кучингиз етишига ишонмасангиз, қишлоқдан кетинг – халқ жавр кўрмасин. Сиздан илтимос, одамларга айтинг – бир жойга йиғилишмасин. Ботирнинг дўстларидан бири менга айтдики, қози тўртинчиларнинг идорасига борганмиш. Шуни ҳисобга олинг. Эртага ўзим ҳам етиб бораман. Бир пайтлар: “Қуръон оятларини ўз тилимизда ўқийдиган кунлар келармикан?”- дердингиз. Худодан мадад тилаб, қўлимдан келганча “Наъба” – “Хабар” сурасини ўзбекчалаштирдим” мазмунидаги хат ва Қуръони каримдаги “Наъба” сураси таржимаси ёзувчининг ўзигача бўлган анъаналардан фойдаланиб, янги бир йўналишни бошлаб берганини кўрсатади. Таржимада аслиятнинг гўзал саъж қофиясини ифодалашга имкон бўлган. Қуръоннинг оҳанраболиги ва қироат қилганда одамни сеҳрлаб қўйиш қобилияти саъж билан боғлиқ. Араб алифбосидан бехабар ўқувчи учун оятларни ўзимизга таниш ҳарфлар ёрдамида ифодалаш кифоя қилади. Аъзам Ўктамгача ва ундан кейин Қуръони каримнинг таржимасига қўл урган илм аҳли бор. Улар баъзан мазмунига, баъзан сўзма сўз таржимага эътибор қаратишганининг гувоҳи бўлсак, Аъзам Ўктам таржимасида саъж имкониятларидан кенг фойдаланилганига шоҳид бўламиз.

“Наъба” – “Муҳим хабар” дегани бўлиб, суранинг ичида келган шу сўз унга ном бўлган. Бошланиш сўзини эътибор қилиб, бу сураи каримани “Амма” сураси ҳам дейилади. Бу сурада қиёмат кунининг ҳақ кун эканлиги, унга ишонганларнинг сўнги хайрли бўлиши, ишонмаганларнинг оқибати ёмон экани ҳақида илоҳий мужда берилади.

Наъба сураси (арабча: سورة النبأ, номининг маъноси — *Хабар*) — Қуръоннинг 78-сураси. Маккаий суралардан бири, 40 оятдан иборат. Бу сура Қуръоннинг 582–583-саҳифасида ва 30-жузъида жойлашган.

Бугунги кунда суранинг Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф, ҳамда Шайх Абдулазиз Мансур томонидан тафсир ва таржима қилинган вариантлари бор.(Шуни ҳам таъкидлаш лозимки, илк бора Шайх Абдулазиз Мансур томонидан таржима қилинган Қуръони каримнинг маънолар таржимасига Аъзам Ўктам муҳаррирлик қилган.)

Бисмиллаҳир роҳманир роҳийм.

(Мушриклар) бир-бирлари билан нима ҳақида савол-жавоб қилишмоқдалар. Ушбу ояти карима “Наъба”даги 1-оятнинг тўғридан тўғри, яъни сўзма сўз таржимаси бўлиб, мутаржим, саъжли оят ўрнини тўлдириш учун мушриклар сўзини қўллайди. Таржимон томонидан ушбу сўз қўлланилгани учун сўз қавс ичида берилади.

Яна бир таржимада ушбу оятни “Нима ҳақида сўрашади?” тарзида берилади. Бу таржима Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф ҳазратларига тегишли бўлиб, ояти кариманинг мазмунини умумлаштириб берадиларки, тафсирида оятнинг мазмун моҳияти, унинг нозил бўлиш сабабларига мухтасар тўхталиб кетилади. Яъни, анави мушриклар бир-бирларидан нима ҳақида сўрашмоқда? Ушбу савол сўралаётган нарсанинг

аҳамиятини ошириш учун билиб туриб қасддан сўраш услубига киради. Аввал айтиб ўтилганидек, Макка мушриклари ўзаро бир–бирларидан ўлгандан кейин тирилиш ҳақида истеҳзо ва инкор тариқасида сўрар эдилар. Ана ўша мушриклар сўраётган нарса улуғ ва аҳамиятли нарса эканини англатиш учун ушбу услуб ишлатилмоқда. Биринчи оятда савол берилиб туриб, бировнинг жавобини кутмасдан иккинчи оятда жавоб берилмоқда.

Ҳар икки таржимада аслиятдан таржима қилинган бўлиб, қироатхонга оят маъно-мазмунини тушуниш, моҳиятни англашга йўл берилган бўлиб, бироқ Қуръоннинг гўзал саъж қофиясини ифодалашга имкон бўлмаган. Ваҳоланки, Қуръоннинг оҳанраболиги ва қироат қилганда одамни сеҳрлаб қўйиш қобилияти саъж билан боғлиқ. Илк оятлар ваҳий этилиб, Муҳаммад алайҳи-с-салом қироат қила бошлаганларида мушрик қурайшликлар ҳидоят сўзларига қулоқ солмагани, ва ҳатто пайғамбарни масхара қилганлари тарихдан маълум. Шунда пайғамбар уларга ўзлари қироат қилаётган сурага ўхшашини ижод этишни таклиф қиладилар. Ҳеч бир инсон бунга қурби етмайди. Араб алифбосидан бехабар ўқувчи учун оятларни ўзимизга таниш ҳарфлар ёрдамида ифодалаш кифоя қилади.

Аъзам Ўктам ўзининг шоирона тафаккури ёрдамида "Наъба"нинг саъжли шаклини яратишга ҳаракат қилган.

Бу халқ бир-биридан нени сўрашар. Бу бахс улуғ хабар хусусиндадир.(яъники бу баҳс улуғ кун қиёмат куни ҳақида. Бу ҳақида "Қиёмат" сурасида ҳам алоҳида кўрсатмалар юборилганки, ширк эгалари "Қиёмат куни қачон ўзи?" – деб сўрайди. У шундай кунки, "У кунда инсонга (дунёдалик чоғида) қилиб ўтган ва қолдирган (барча) нарсаларнинг хабари берилур. *Шу ҳақда ихтилоф қилурлар ҳамон.* Бу куннинг бўлиши ҳақида шубҳада бўлган кишилар, бу сўзларни ёлғон деб масхараловчилар кўп бўлган. *Йўқ, улар яқинда билурлар буни.* «Каллаа» лафзи араб тилида нотўғри фикрларни шиддат билан рад этиш учун ишлатилади. Ушбу оятда ҳам мушрикларнинг ўлгандан сўнг қайта тирилишига ишонмаётганликлари масаласига шиддат ила, «Йўқ!!!», деб рад этилмоқда. Йўқ!!! Уларнинг бу қилмишлари нотўғри! Улар ўлгандан кейин тирилишни, албатта, биладилар. Бу иш уларнинг бошларига, албатта, тушади. Ҳамма тезда бу ишни ўз кўзи билан кўради. *Йўқ, яна йўқ, жуда тез билажаклар*. *Ерни тўшак қилиб бермадикми биз,* «Миҳадан» - араб тилидан тўғридан тўғри таржима қилинганда бешик маъносида келади. Одатда бешик бу янги туғилган чақалоқларнинг ором олиб ухлаши учун жуда ҳам эҳтиёткорлик билан тайёрланган буюм. Ернинг шакли ва шамойили ожиз инсон умр кечириши учун мос қилингани Аллоҳнинг буюклигига далил. *Қозиқ бўлмадими тоғлар заминга(*оят сўзма-сўз таржимада *"тоғларни эса қозиқлар қилиб қўймадикми?"* тарзида келса, Аъзам Ўктам бу ояти карима таржимасида ритм ва оҳанг уйғунлигини ҳам сақлаб

қолишга уринган.

Инсон зоти ҳаётий тажрибага суянади. Ўзи кўрган ва ҳис қилган, илмий исботини топган нарсаларгагина таянади. Тоғлар улкан. Уларнинг ҳайбати ҳамиша инсонни ҳайратга солиб келган. Бу биз кўриб турган ҳақиқат. Яқинда олимларнинг тадқиқотлари натижасида тоғлар нечоғли улкан бўлмасин, замин қаърида уларнинг кўринишидан тўрт ярим марта катта қисми бўлиши ўз исботини топди. Бежизга қозиқ истилоҳи қўлланмаганки, тоғлар қозиқ бўлиб турмаса, ер курраси ҳозирги ҳолида турмасдан, низоми бузилишини ҳам уламолар исбот қилдилар.

Кечани яратдик биз либос қилиб, тирикчилик вақти айлаб кундузни. Кечани либос қилиб, яъни барча жонзотлар фаолиятдан тўхташию, кун бошланиши билан яъни замин тириклик сари, тирикчилик сари интилиши ҳам бюк Яратгувчининг иши. Зеро ҳар бир ҳодисада ўлчов-мезон ва тарозу борлигига ишора борки, суранинг кейинги оятларида ҳам бу нарсалар бирма-бир санаб ўтилади.Тепангизда етти мустаҳкам осмон. Ҳар доим чарақлаб тургувчи чироқ. булутни яратдик – ёруғ ёмғирлар. Унгай дон, наботот, сердарахт ўрмон.Ўша кун келмаги тайин бир вақтдир. У кун сур чалиниб бўлурсизлар жам. Эшикка айланур ёрилиб само. Саробдек сузар тоғ жилиб ўрнидан. Осийлар жойидир жаҳаннам шаксиз, Кофирлар қулашин пойлаб турар у. У жойда қолурлар улар кўп узоқ. Тополмай салқинлик бирор қултум сув.Фақат қайноқ суву йиринг ичарлар. Мувофиқ жазо шу. Нечукким, улар ноумид эдилар ҳисоб-китобдан. Пуч, ёлғон дердилар оятларимиз. Неки бор қўйганмиз ҳисоблаб, ёзиб, тотинг, фақат азоб бўлгай зиёда. Ким тақводор нажот манзили бордир, яна боғ, узумзор, тенгқур хушқадлар. Лим-лим майкосалар бордир у жойда – ёлғон, беҳуда сўз эшитмаслар ҳеч. Бу Раббингиз бермиш комил мукофот. Еру кўк Тангриси, меҳрибон зот ул. Руҳ ва фаришталар саф тортажак кун бир сўз деёлмаслар қўрқиб ул зотдан, раҳм ила изн олган фақат рост сўзлар. У кун ҳаққи ростдир. Кимни хоҳламиш – Тангрига элтгувчи йўлни тутажак. Сизни огоҳ этдик, келгич азобдан, у кун неки қилмиш кўрур ҳар кимса. Кофирлар: “кошкийди тупроқ бўлсам...”-дер.

Қуръоннинг матни XIV аср давомида ўзгаргани йўқ, ўзгармайди ҳам. Аксинча ундаги иборалар турли тилларга сингиб ўтиб, ўзига хос Қуръоний иборалар сифатида турли халқларнинг мақол ва маталларига асос солди. Бир сўз билангина олам-олам маънони ифодаловчи иборалар жилоланиб тарих нафаси жонланди. Қуръон матни ўзгармаган, ислом динини қабул этган халқлар тарихи замон зайли билан ўзгариб борган. Қуръон матни замон ва маконда маҳаллий-тарихий муҳит таъсир доирасига эга бўлиб, ҳар бир халқ тараққиётининг муайян даврида ўзига тегишли хулосалар чиқарган, Қуръон оятларини адабий асарларга киритган. Мазкур жараён натижасида миллий адабиётининг Қуръон матни билан синтези асосида бадиий ва диний-дидактик асарлар яратилган.

Диний, фаласафий ва умуминсоний ҳақиқатларни ифодалаган қарашлар Аъзам Ўктам бадиий қиёфасини белгилашда муҳимдир.

Адиб “Хабар” таркибида “Наъба” таржимасини шунчаки бериб, бошқаларни лол қолидиришга уринмади, балки, асар моҳиятида ўзи орзу қилган, иймони, илми, ўзини тафтиш қилувчи қаҳрамон Акрамни, эстетик идеалини давр муаммолари ичида намоён бўлишига эришди. Ўзидан норози бўлган солиҳ инсон қиёфасани гавдалантирди. Аъзам Ўктамнинг ютуғи шундаки, қисса давомида Акрам руҳиятидаги зиддиятларни “Нопок бўлсангиз ювинингиз деган ҳукм фақат баданга хосми? Кўнгил-чи? Уни поклай олмадим-ку, ахир”, “одамлар кўзида киммиз-у Оллоҳ наздида киммиз?”, “Биз Қуръон оятларини ўқиймиз, бироқ аксар ҳолларда маъносини билмаймиз”, “Оятни ёдламасин, маъносини билсин, қалбига ўз-ўзидан муҳрланиб қолсин. Билмаган нарсасини ўқимасин. Нимани ўқиса–билсин, билганига амал қилсин. Биз дунёвий билимларни олишимиз шарт” сингари қаҳрамон ички нутқи орқали ўқувчи англаб боради.

Биз тарих ва келажак оралиғидаги мавжудотмиз. Ўтган кунимизга қараб эртамизга кўз тикамиз. Барчанинг борар манзили битта. Хабар қиссаси мазмунида ҳам, “Наъба” сураси моҳиятида ҳам битта мақом мавжуд – таназзул. Ҳақиқат кўриниб турса ҳам, уни тан олиш қийин масала экани асар орқали очиқ ойдин кўрсатиб берилган.

Аъзам Ўктам ижоди ҳақида фикр билдирган Баҳодир Карим “XX асрнинг биринчи чорагидаги алғов-далғовларга, ўзгариш ва таҳликаларга тўла давр воқеаларини қаламга олади. Шўро идорасининг кириб келиши, номигагина ўтказилган сайловлар, бойлар, босмачилар ва ниҳоят, Акрам каби тозалик йўлида жон куйдириб, динни бидъат-хурофотдан тоза кўриш ниятидаги йигитларнинг интилишлари – барча-барчаси қиссада покиза назардан ўтказилади. “Хабар”да Акрам, Тавфиқбек, Нуриддин қози сингари турли тоифа кишиларининг қиёфасини, ички ва ташқи оламини бир мунча теран тасаввур этиш мумкин. Асарда тиғизлик бор, воқеа-ҳодисалар жуда ихчам-мухтасар баён этилган. “Хабар” қиссасининг якунида Акрам Тавфуқбекка хат ёзиб эл-юрт шўролар қўлига ўтгани хабари берилади. Сарлавҳадаги “Хабар”нинг бир сабаби шу. Иккинчидан, айни мактубда Қуръони каримнинг “Набаъ” – “Хабар” сурасининг сажли-гўзал таржимаси келади. Сура моҳияти қисса мазмунига қайсидир маънода боғлиқ”.

Кўринадики, *“Хабар”*да эътиқод ва нафс, озодлик ва мутеълик, ҳақиқат ва тириклик, миллат ва иймон ўртасидаги ҳаракатдан, зиддиятдан хабар берилади. Асарда асосий деталь – Қўқон, мақсад унинг фожеасини тасвирлаш асносида Акрамнинг фожеаси, инсон фожеаси, иймон фожеаси тарзида кўрсатиб берилади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Қуръони карим маъноларининг таржима ва тафсири/матн/ таржима ва тафсир муаллифи, Шайх Абдулазиз Мансур. –Т.: Сано-стандарт, 2021. 624-б. 582-бет

2. Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳааммад Юсуф, Тафсири Ҳилол, 30-жузь,, Ҳилол-нашр, 2011.

3. Ҳамидулла Кароматов. "Қуръон ва ўзбек адабиёти", Т.: ЎзРФА, Фан, 1993.

4. Ҳотамов И., Саримсоқов Б., Адабиётшунослик терминларининг русча-ўзбекча изоҳли луғати, -Т.: Ўқитувчи, 234-бет.

5. Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф,*«Ҳадис ва ҳаёт» 34-жуз Ҳилол-нашр ,-Т.: 2009*

6. Узоқ Жўракулов, Худудсиз жилва, -Т.: Фан, 2007.

7. Аъзам Ўктам, "Хабар" қиссаси//Шарқ юлдузи журнали, 1995 йил, 1-2 сон.

ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОНДА ЁШЛАР ТАРИХИЙ ТАФАККУРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ОМИЛЛАРИ.

Қамбаров Абдужаббор Бохролиевич

Наманган давлат университети

"Миллий ғоя ва ҳуқуқ таълими" кафедраси ўқитувчиси

Тел : *998 94 907 27 80* *abduzabborkambarov15@gmail.com*

Аннотация. *Ушбу мақолада ёшларнинг тарихий тафаккурини ижтимоий фалсафий жиҳатдан тадқиқ қилиш, мамлакатимиз ёшларининг тарихий тафаккурини ривожлантиришга қаратилган таклиф ва тавсияларни ишлаб чиқишдан иборатдир.*

Калит сўзлар: *тарихий тафаккур, тарихий хотира, жамият, қадриятлар, тарихий онг, мустақиллик, маънавият.*

Маълумки, хар бир миллатнинг қиёфаси, унинг катта кичиклигидан қатъи назар, энг биринчи унинг миллий онги ва дунёқарашида шаклланади. Миллий онг шаклланишида тарихий онг ва тафаккурнинг ўрни беқиёсдир. Жумладан, Президентимиз Шавкат Мирзиёев айтганидек, "Бир ҳақиқатни барчамиз чуқур англаб олишимиз зарур: миллий тарихни миллий руҳ билан яратиш керак. Акс ҳолда, унинг тарбиявий таъсири бўлмайди. Биз ёшларимизни тарихдан сабоқ олиш,

хулоса чиқаришга ўргатишимиз, уларни тарих илми, тарихий тафаккур билан қуроллантиришимиз зарур”[1]. Тарих, бугунги куннинг ўтмиш ва келажак билан боғлиқ жараён ҳисобланади. Умуман, у тарихий ўтмиш ва бу қарашлар ифодаланган мафкуравий муносабатларга оид муайян қарашлар тизимини ифодалайди. Тарих ўзини барча жамиятлар учун хос бўлган маданий хотира сифатида намоён қилади. Тарихий тафаккур маданий хотира сифатида фақат тарихий онгнинг кеч шаклидир. Ўтмиш хотираси маданияти авлодлар ўзгаришида ижтимоий-маданий ўзига хосликни кўпайтиришнинг объектив усулидир[2]. Инсон дунёни кузатади ва тушунадики, одамлар ундан олдин яшаган ва унинг вафотидан кейин ҳам яшашда давом этади. Бу устунлик қилади: дунёнинг мустақил равишда мавжудлиги билан келишиш қийин жараён ҳисобланади. Чуқур ва теран фикрлайдиган одамгина, унинг мавжудлигининг охири дунёнинг охири деган таассуротга эга бўлади. Инсоният онги – шуурида ўтмишдан бошлаб, тарихий тафаккур шаклланмоқда, у соф инсоний фаолият маҳсули бўлиб, унинг борлигини очиб беради. Тарихий тафаккур орқали инсон ҳаракати ўтмишга оид тарзда тизимланади ва келажак башорат қилинади.

Мозий аниқ бўлиши қийин бўлган тажрибага асосланган фактлардан иборат бўлади. Тарихни олдиндан кўра билиш нафақат ўтмиш воқеалари, балки келажакни баҳолаш, хулосалар чиқариш қобилиятида намоён бўладиган ҳозирги кунни тузатишдир. Фикрлаш ўзгаради, фарқланади. Воқеаларга яна бир бор кириб, инсон ўзининг аҳамияти ва дунёдаги ўрнини тушунади. Ниҳоят, у замонавий ҳаёт ўтмишдаги авлодлар фаолияти билан шартланганлигини, замонавий фаолият эса келажак авлодлар хулқ-атворида намоён бўлишини тушунади. Бугун ёшлар онгида тарихий хотира ва тарихий тафаккурни шакллантиришнинг ўрни қуйидагиларда намоён бўлади:

Биринчидан, тарихий тафаккур ёшларда тарихий хотирани тикланишига, миллий ғурур, миллий руҳни кучайтиришга ёрдам беради;

Иккинчидан,тарихий хотира ва тарихий тафаккур ёшларнинг ўзлигини англаш, маънавий қадриятларимизни эъзозлаш, миллий тикланишни амалга оширишга хизмат қилади;

Учинчидан, тарихий хотира ва тарихий тафакур мамлакатда амалга оширилаётган ислоҳотларни амалга оширишда, ёшларнинг кенг сафарбарлиги ва иштирокининг таъминланишига ёрдам беради;

Тўртинчидан, тарихий тафаккур тарихга фалсафий муносабат, ёндашув шаклланишига, бу эса тарихий ҳодисаларни теран таҳлил қилиш, ривожланиш қонуниятларини теран англаш ва шундан келиб чиқиб воқеа ҳодисалар мантиқий

ҳосиласини кўра билиш ва тараққиёт учун муҳим аҳамиятга эга хулосаларни чиқариш имконини беради.

Бешинчидан, тарихий тафаккур мустақилликни мустаҳкамлашнинг, ёшларнинг жамиятдаги ўрнини белгилашнинг, ижтимоий фаоллигини ошиши, атрофда бўлаётган воқеа ҳодисаларга лоқайд бўлмасликнинг омили бўлиб хизмат қилади. Зеро, мустақиллик халқимизнинг тарихига, маънавий меросига, ўзлигини англашига имкониятлар эшигини очиб берди. Бу эса тарихий хотира ва тафаккурнинг шаклланишига, бой дунёқарашга эга бўлган баркамол ёшларни тарбиялашга хизмат қилади. Собиқ иттифоқ даврида қадимдан шаклланиб келган миллий қадрият, анъаналаримизга салбий таъсир қиладиган турли ҳил йўллар билан йўқотишга, тарихимизни сохталаштиришга харакат қилинди. Жумладан, инсонлар тамонидан узоқ тарихий тараққиёт жараёнида яратилган ва ривожлантирилган маънавий бойликлар, ижтимоий онгнинг илмий, бадиий,ҳуқуқий,диний аҳлоқий, фалсафий шаклларини, кишиларнинг ғояларини, тасаввурларини, дунёқараши, ақл-идроки, бутун маънавий оламни қамраб олинади.

Янги Ўзбекистонда ёшларда тарихий тафаккур шакллантиришда маънавиятнинг ўрни беқиёсдир. Ёшларда маънавий –аҳлоқий қарашларнинг ривожлантириш орқали тарихий – маданий қадриятларга ҳурмат хиссини шакллантириш керак. Шундан кўриниб турибдики, яъни ижтимоий-сиёсий фаолликни оширувчи, инсоннинг маънавий –аҳлоқий жиҳатдан безайдиган ажойиб ҳалқимиз маънавияти, маънавий ҳаёти шаклланиши ва ривожланиши тарихига назар солсак, унинг заминлари ниҳоятда мустаҳкам эканлигига ишонч ҳосил қиламиз. Тарих сабоқларидан шу нарса аниқ ва равшанки, қайси бир давлат ёки жамият ўзининг моддий бойликларига ишониб, асосий эътиборни уни кўпайтиришга қаратиб, халқнинг маданиятини, инсоннинг маънавий эхтиёжларини ривожланашини ўйламас экан, у албатта, инқирозга юз тутади. Янги Ўзбекистонда муҳим бўлиб турган вазифалардан бири, фикри, дунёқараши, замонавий билимга ва тафаккурга эга бўлган ёшларни тарбиясидир. Ўзбекистон мустақилликка эришган кунларданоқ, янги тарихий шароитларда ўзгариб бораётган жамиятга муносиб, ҳар тамонлома етук ва баркамол ёшларни тарбиялаш кун тартибидаги долзарб муаммолардан бири сифатида белгиланди. буюк аллома ва адибларимиз, азиз-авлиёларимизнинг бебаҳо мероси, енгилмас саркарда ва арбобларимизнинг жасорати ёшлар онгига сингдириш, уларда миллий ғурур ва ифтихор туйғуларини кучайтиришга алоҳида эътибор қаратишимиз керак.[3] Демак шуни билишимиз керакки, бу вазифани амалга оширишда таълим-тарбия тизимини зиммасига ҳам

улкан масъулият юкланган бўлиб, бу борада ҳам муайян ишлар амалга оширилмоқда. Демак, шуни билишимиз керакки, ёшларни комил инсон қилиб тарбиялашда машаққатли, аммо натижаси барчамизга юксак ифтихор бахш этувчи заҳматли вазифадир. Зеро, тарих саҳналарида ўтмиши қора қилиб кўрсатилган, маънавияти поймол этилган, маърифатпарварлари тазйиқ остига олиниб, қатағонга учраган халқ ва миллатнинг асл тарихий юзини қайта тиклаш, миллий меросини ўрганиш, бугунги авлодлар зиммасидаги долзарб вазифалардан бири саналади ва жамиятда тарихий тафаккурининг ривожланиши ушбу вазифанинг сифатли ва самарали бажарилишига ҳал этувчи омил сифатида хизмат қилиши мумкин.

Фойданилган адабиётлар

1. **Шавкат Мирзиёев. Янги Ўзбекистон стратегияси.-Т.:“0`zbekiston”, 2021. -Б.288.**
2. Ассман Я. Культирная память-М.:2004. -С. 17.
3. 2019 йилда мамлакатимизни ривожлантиришнинг энг муҳим устивор вазифалари тўғрисидаги Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. Мирзиеёвнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. Халқ сўзи, 2018 йил 29 декабр.

BUGUNGI DUNYONING MAFKURAVIY MANZARASI VA GLOBALLASOUV JARAYONLARI

Mubina Nuriddinova
Namangan davlat universiteti talabasi
Ilmiy rahbar: **Bobomurod Tillayev**

Bugungi dunyoning mafkuraviy manzarasi. Hozirgi davr dunyoda g’oyaviy qarama-qarshiliklar murakkab tus olgan, mafkura poligonlari yadro poligonlaridan ham kuchliroq bo’lib borayotgan davrdir. Dunyoning hududiy jihatdan turli mintaqa va qit’alarga bo’linishini geografiya darslaridan yaxshi bilamiz. Jahonning siyosiy xaritasiga qarab va mavjud davlatlarning chegaralarini hisobga olgan holda ham yer yuzining hududiy bo’linishini bemalol tasavvur qila olamiz. Insoniyat XXI asr oxiriga kelib bir qator chegara bilmaydigan muammolarga duch keldi. Urush va tinchlik, ekologik falokatlar, ma’naviy qashshoqlik, narkobiznes, terrorizm kabi muammolar ana shular jumlasidandir. Shu bilan birga dunyoda globallashuv, axborot oqimining tezlashuvi va intensivlashuvi, universal texnologiyalar bilan bog’liq umumbashariy jarayonlar ham bormoqda. Butun yer yuzi odamzot uchun yagona makon ekanligi aniq. Bunga shak-shubha yo’q, albatta. Ammo tarixda mavjud chegaralarni o’zgartirish, muayyan hududlarni bosib olish uchun son-sanoqsiz urushlar bo’lgani ma’lum. Bu jarayonda

esa urush qurollari muntazam takomillashib borganini bilamiz. Mazkur urushlar to XX asrgacha asosan ko'proq bir davlat ichida, ikki davlat o'rtasida yoki nari borganda bir mintaqa doirasida bo'lishi mumkin edi. To'g'ri, aytaylik, Aleksandr Makedonskiy, Chingizxonning ulkan davlat barpo etish uchun yoki o'rta asrlardan boshlab yevropalik istilochilarning boshqa qit'alarni zabt etish uchun olib borgan urushlari ko'lami jihatidan ajralib turadi. Ammo bunday holatlar istisno hodisalar sifatida baholanmog'i kerakka o'xshaydi. XX asrda ro'y bergan ikkita jahon urushida o'nlab davlatlar, bir necha qit'a mamlakatlari ishtirok etganligini eslasak, bunday xulosa muayyan darajada o'rinli ekanligiga ishonch hosil qilish mumkin. Urush qurollari takomillashib boraverdi. Bugungi kunda ular boshqa hududni bosib olish u yoqda tursin, balki butun Yer Sayyorasidagi hayotni bir necha marta yo'q qilib tashlashga etadi. Shu bilan birga, hozirgi vaqtda mafkuraviy vositalar orqali o'z ta'sir doirasini kengaytirishga intilayotgan siyosiy kuchlar va harakatlar ham yo'q emas. Tajovuzkor millatchilik va shovinizm, neofashizm va kommunizm, irkchilik va diniy ekstremizm mafkuralari shular jumlasidandir. Natijada dunyoda inson qalbi va ongini egallash uchun kurash tobora kuchayib bormoqda. Bu hol bugungi kunda dunyoning mafkuraviy manzarasini belgilab bermoqda. Kishilik jamiyati tarixi insonda olijanob fazilatlarning shakllanishi va rivojlanishiga ham, ayni paytda g'ayriinsoniylikning xilma-xil ko'rinishlari ildiz otib o'zining mudhish qiyofasini namoyon qilishiga ham ko'p bor guvoh bo'lgan. Afsuski, insoniyatning butun tarixi davomida bunday illatlar unga hamroxlik qilib keldi, turli davrlarda yangi shakl – shamoyil, xususiyat kasb etdi. Bugungi kunda ularning eng yovuzlari Yer yuzidagi tinchlik va totuvlik, hamkorlik hamda hamjihatlikka va oxir-oqkibatda insoniyatning yagona birlik sifatida erkin taraqqiy qilishiga katta xavf tug'dirmoqda.

Bugun dunyoning mafkuraviy manzarasini o'z maqsadlari yo'lida o'zgartirmoqchi bo'layotgan mafkura shakllari barqarorlik va taraqqiyotga tahdid solmoqda. Ularning asosiy shakllari va yo'nalishlari Prezidentimiz Islom Karimovning «O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari» nomli asarida ko'rsatib berilgan. Taraqqiyotga nisbatan xavf-xatarlardan biri buyuk davlatchilik shovinizmidir. Buyuk davlatchilik shovinizmini, Prezident Islom Karimov ta'kidlaganidek: «Muayyan kuchlar va davlatlar tomonidan bo'ladigan siyosiy, mafkuraviy va Iqtisodiy hukmronlik deb yoki millatlararo va davlatlararo, mintaqaviy munosabatlarda unga intilish deb ta'riflash mumkin. Shovinizm ba'zi ko'p sonli millatlarning nafaqat ko'p millatli imperiya doirasida, balki uni o'rab turgan jo'g'rofiy – siyosiy makonda ham o'zining mutlaq hukmronligini o'rnatish uchun kurashda namoyon bo'ladi» Ko'rinib turibdiki, buyuk davlatchilik shovinizmi g'ayri insoniy xarakterga ega. Zero, u o'z mohiyatiga ko'ra milliy tengsizlikni oqlash, targ'ib – tashviq qilish hamda himoya qilishning o'ziga xos shaklidir. Buyuk davlatchilik shovinizmi paydo bo'lishining sabablari nimada? Tarixga nazar tashlaydigan bo'lsak, bugungi kunda buyuk

davlatlar makomiga ega Bo'lgan ayrim mamlakatlar ko'pgina mintaqalarni o'zlarining « hayotiy manfaatlari» hududi sifatida bosib olib, uzoq vaqt mustamlakachilik siyosati yurgizganiga ishonch hosil qilish mumkin. Aynan bosib olingan hududlarning tabiiy xom ashyo resurslaridan foydalanish, bu mamlakatlarning moddiy va ma'naviy boyliklarini o'zlashtirish ularga ulkan va qudratli davlatga aylanishga imkoniyat yaratdi. Buning oqibati o'laroq, o'z atrofidagi mamlakatlar va xalqlar bilan munosabatda o`zini ustun, tanho va yagona deb bilish, insoniyat takdiri, xalqlar kelajagini belgilashda alohida mavqega da'vogarlik ifodasi sifatida baholanishi mumkin bo'lgan Mumtozlik mafkurasi tarix saxnasiga chiqdi. Bunday mafkura davlat siyosatining asosiga aylanganda uzoq davom etgan qonli urushlar kelib chiqishi, butun bir mintaqalarning vayron bo'lishi, ko'plab xalqlarning qaram qilinishini isbotlovchi misollarni ko'plab keltirish mumkin. Iqtisodiy imkoniyatlari zaiflashgan, ijtimoiy totuvlikka zil ketgan, ichki ziddiyatlar kuchaygan, Vatan, millat taqdiridan o'zining tor manfaatlarini ustun qo'yadigan, o'zaro kelisha olmayotgan, hokimiyatga da'vogar siyosiy guruhlarning mavjud muammolarni tashqi kuchlar yordamida hal qilishga urinishi va ma'naviy ruhiy parokandalik, ertangi kunga ishonchsizlik tuyg'ulari hukmron bo'lgan mamlakatlar buyuk davlatchilik shovinizmi nishoniga aylanishini zamonaviy tarix ham ko'rsatib turibdi. Afsuski, bizning o'lkamiz ham buyuk davlatchilik shovinizmining falokatli ta'siridan chetda qolmadi. «U ham uzoq vaqt davomida hukmron shovinistik va agressiv millatchilik g'oyalarining butun jafolarini tortib keldi,- deb yozadi Islom Karimov.- O'zbekiston Rossiya imperiyasi, so'ngra esa sobiq Sovet imperiyasi tarkibida majburan ushlab turilgan murakkab davrni boshdan kechirdi. Buyuk davlatchilik shovinizmi bugungi kunda pansovetizm bilan o'ziga xos tarzda qo'shilib ketmoqda. Pansovetizm tushunchasi uzoq vaqt davomida bir ittifoq doirasida yashash natijasida ijtimoiy-madaniy hayotda yuzaga kelgan muayyan yaqinlik, o'xshashlik, umumiylik, iqtisodiy aloqadorlik va bog'liqlikni mutlaqlashtirishga asoslangan. Ammo, Prezidentimiz o'rinli ta'kidlaganidek, bunday qarashlar ortida ham sodda kishilarning bosh-ko'zini aylantirib, o'z umrini yashab bu g'oyalarini hayotimizga qaytadan tikishtirishga, shu yo'l bilan yana eski tuzumni tiklashga, bir so'z bilan aytganda, milliy o'zligimizni yo'qotishga qaratilgan intilish yotganligini yoddan chiqarmaslik zarur. Buyuk davlatchilik shovinizmining pansovetizm bayrog'i ostida jonlanishining sabablari nimada? Jiddiy tahlil qilinadigan bo'lsa, birinchidan, behisob xomashyo resurslari, ishchi kuchi, transport kommunikatsiyalaridan foydalanishdan, geostrategik mavqedan maxrum bo'lish; ikkinchidan, sobiq koloniyalarning o'z metropoliyasi ta'siri va tazyiqidan xalos bo'lishga intilishi, mustaqil ichki va tashqi siyosat yurita boshlashi; Uchinchidan, xalqaro maydonda teng huquqli va o'zaro manfaatli hamkorlik ustuvor borayotganini tushunmaslik, to'g'rirogi tushunishni istamaslik; to'rtinchidan, Boshqa kuchlar markazi tomonidan go`yoki uning «hayotiy manfaatlari» tan olinmayotgani, u amal qilayotgan

hududlar toraytirilayotganini ro'kach qilish va,nihoyat, beshinchidan, maqtanchoqlik, insoniyat taraqqiyotiga kushgan hissasiga ortiqcha baho berish, uni betakror va noyob deb hisoblash hozirgi kunda buyuk davlatchilik shovinizmining jonlanishi uchun «asos» bo'lib xizmat qilmoqda. Bunda ommaviy axborot vositalari orqali psixologik ta'sir o'tkazishning yangidan – yangi usullaridan foydalanadilar. Xususan, milliy hayotimizga xos muayyan xususiyatlarni ochiqdan- ochiq qoralash, yerga urish yoki ayrim tarixiy voqea-hodisalarni umuman bo'lmagandek, jahon madaniyati, ilmu-faniga ulkan hissa ulug' allomalarimizni bizga aloqasi yo'qdek qilib ko'rsatishga urinishlar Mavjud. Shuningdek, mintaqa davlatlari o'rtasida ziddiyatlar keltirib chiqarish va jahon ommasida O'zbekiston haqida noto'g'ri tasavvur tug'dirishga bo'layotgan intilishlarni hech qachon e'tibordan chetda qoldirmasligimiz lozim. Bugungi kunda inson ongi va qalbi uchun kurash keskin tus olayotgan ekan, xilma-xil qarashlarning mafkura maydonida hukmronlik qilishga intilishi tabiiy,albatta. Bunga e'tiqod umumiyligiga asoslangan holda yakka mafkura hukmronligini ta'minlash orqali jahon maydonlarini mafkuraviy jihatdan o'ziga qaram qilishga bo'layotgan xatti-harakatlarni misol keltirish mumkin. Diniy aqidaparastlik shular jumlasidandir. Masalan, islom dinidagi hozirgi aqidaparastlar ijtimoiy, milliy xususiyati, qaysi davlatga mansubligidan kat'iy nazar, barcha musulmonlarning ma'naviy birligi haqidagi tasavvurlarga tayanib ularning yagona xalifalik ostida siyosiy birlashuvi g'oyasini asoslashga harakat qiladi. Ko'rinib turibdiki, bu diniy-siyosiy ideologiya diniy asosda birlashuv g'oyasini birinchi o'ringa qo'yadi. U diniy-ma'naviy zamindagi uyg'unlik mamlakatlarning Iqtisodiy, madaniy-ma'rifiy, ilmiy-texnik sohalardagi hamkorligiga, ular salohiyatining birlashishiga va xalqlar taraqqiyotiga yo'l ochsa buning nimasi yomon degan savolni o'rtaga tashlaydi. Yuzaki qaraganda bu gap to'g'riga o'xshaydi. Bunday mafkura tarafdorlari o'z qarashlarini aksariyat hollarda ana shunday «beozor» shaklda taqdim etishga harakat qiladilar. Ammo, jiddiy e'tibor beriladigan bo'lsa, birinchidan, ular milliy suverenitetdan voz kechish yoki uni boy berish hisobiga yagona davlat tuzishni ko'zlayotganlari ma'lum bo'ladi. Ikkinchidan, xalifalikni tiklashga, uning to'g'ri ekanini asoslashga urinuvchilar, bu hol aynan millat sifatida o'zligimizni anglashga yo'l qo'ymasligini yashiradilar. Bu g'oyani tiqishtirishda ular bizning islom diniga e'tiqod qilishimizga alohida urg'u beradilar. To'g'ri, biz musulmon xalqmiz. Masalaning nozik jihati shundaki, bunday kuchlar ana shu reallikni tan oladilaru, o'z tariximiz, tilimiz, betakror madaniyatimiz, jahon xalqlari o'rtasidagi o'ziga xos o'rnimiz, o'z taraqqiyot yo'limiz borligini inkor etishga harakat qiladilar. Albatta, bu haqiqatni tan olish olmaslik ularning ishi. Ammo o`zlarining bunday g'ayriilmiy qarashlarini kishilarimiz, ayniqsa, yoshlarimiz ongiga singdirishga harakat qilayotganliklariga befarq qarab bo'lmaydi. Bundan tashqari, bu oqim tarafdorlari xalifalik bayrog'i ostida birlashishni noislomiy dunyoga qarshi turish maqsadi bilan bog'lashlarini ham ta'kidlash zarur. Bunday yondashuv o'ta xavfli

ekanligi hech kimga sir emas. Zero, u insoniyatning diniy asosda qarama-qarshi qutblarga bo'linib ketishiga, ba'zan «sivilizatsiyalar to'qnashuvi» deb ataladigan hodisaning yuzaga kelishiga sabab bo'lishi mumkin. Hozirgi kunda til, madaniyat, urf-odatlardagi umumiylik, boshqacha aytganda, etnik birlikka asoslangan holda yagona mafkuraviy maydonni yuzaga keltirish borasidagi qarashlar ham mavjud. Bunday qarashlarning shakllanish tarixi uzoq o'tmishga borib taqaladi. Bugungi kunda ularning har biri o'ziga xos tarzda dunyoning mafkuraviy manzarasida muayyan o'rinni egallashga urinmoqda. Bugungi kunda xalqlarning lisoniy birligiga tayangan holda ularning ma'naviyma'rifiy birligini ta'minlash bayrog'i ostida taqdim etilayotgan g'oyalar ortida ham aslida g'arazli maqsadlar yashiringanligini unutmaslik lozim.

Olamning bugungi kundagi mafkuraviy manzarasi haqidagi mulohazalar yakunida nima deyish mumkin? Mafkura va mafkuraviy tarbiya masalasi o'z mustaqilligini qo'lga kiritgan, demokratik huquqiy davlat, erkin fuqarolik jamiyatining asoslarini yaratayotgan mamlakatimiz uchun ham muhim hayotiy ahamiyatga ega bo'lib qolmoqda. Zero, ko'zlangan maqsadlarga ushbu orzu-umid va intilishlarni o'zida mujassamlashtirgan g'oyaviy-nazariy qarashlar majmui bo'lmish milliy mafkura va unga asoslangan tarbiya tizimisiz erishish mumkin emasligi aniq. «Men,- deb yozadi Prezidentimiz,-Abdulla Avloniyning «Tarbiya biz uchun yo hayot – yo mamot, yo najot – yo halokat, yo saodat – yo falokat masalasidir» degan fikrini ko'p mushohada qilaman. Buyuk ma'rifatparvarning bu so'zlari asrimiz boshida millatimiz uchun qanchalar muhim va dolzarb bo'lgan bo'lsa, hozirgi kunda biz uchun ham shunchalik, balki undan ham ko'ra muhim va dolzarbdir». Bartaraf etish zarurligi bilan ham belgilanadi. Zero, Prezidentimiz ta'kidlaganidek, ularga g'oya va ma'rifat bilan qarshi kurashish lozim. Mamlakatimizdagi mavjud ijtimoiy hamkorlik, milliy birlik va hamjihatlikni saqlab qolish va rivojlantirish yo'li bilangina qo'lga kiritilgan istiqlolni himoya qilamiz. Xalqaro hamjamiyat, shu jumladan tarix taqozosi bilan aloqalar kuchli rivojlangan davlatlar bilan teng huquqli, izzat-ikromli munosabat, o'zaro manfaatli aloqalar esa mustaqillikni mustahkamlashning muhim omili bo'lib xizmat qiladi. Ana shundagina, Yurtboshimiz ta'biri bilan aytganda, mintaqamiz hech qachon tsivilizatsiyalar to'qnashmaydigan, balki ular bir – biriga ta'sir etib, bir – birini boyitishning ibratli namunasini beradigan makonga aylanadi. Hozirgi davr va mafkuraviy poligonlar.

Jamiyat hayotida mafkuraviy omillarning sezilarli ta'siri mavjudligini bir qarashdayok sezish mumkin. G'arazli geosiyosiy maqsadlarga erishish yo'lidagi mafkuraviy ta'sir o'tkazishda eng avvalo bo'lib tashla va hukmronlik qil degan qadimiy tamoyilga amal qilishga urinishni ta'kidlash zarur. Bu tamoyilni ro'yobga chiqarishning birinchi yo'li mamlakat ichida ijtimoiy parokandalikni keltirib chiqarishdir. Va u jamiyat hayotining ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy va ma'naviy sohalarida o'ziga xos ko'rinishda namoyon bo'lmoqda. Masalan, mamlakatimizga

nisbatan bu usul o'tish davridagi ijtimoiy – iqtisodiy qiyinchilik qurbonlarni bo'rttirib ko'rsatish orqali aholining mavjud holatdan noroziligini uyg'otish, o'z nog'oralariga o'ynaydigan muxolifatchi kuchlarni yuzaga keltirish yo'li bilan siyosiy beqarorlikni keltirib chiqarishga bo'lgan harakatlarda namoyon bo'ldi. Bu yo'lda diniy omildan foydalanishga urinishlar ham kuzatilayotir. Ana shu holat ham «maqsad vositani oqlaydi» degan aqida g'arazli geostrategik manfaatlarni ro'yobga chiqarishning asosiy qoidasiga aylanayotganligini ko'rsatadi. «Bo'lib tashla va hukmronlik qil» tamoyilini amalga oshirishning ikkinchi yo'li mintaqa davlatlari o'rtasida turli ziddiyatlarni yuzaga keltirishdir. Bu yo'lning eng keng tarqalgan usuli guyoki mintaqada gegemonlikka talabgor bo'lgan davlat borligini asoslash, ta'bir joiz bo'lsa, shunday davlat obrazini yaratishdir. Bunday obrazlarning yaratilishi er yuzining turli nuqtalarida nizoli, kam deganda davlatlararo munosabatlarda tanglikni yuzaga keltirganligi to'g'risidagi misollarni istagancha topish mumkin. Bunday «obrazlar» yaratilishi natijasida mamlakatlarning moddiy-moliyaviy, ma'naviy-intelektual salohiyati jamiyat taraqqiyotini ta'minlash o'rniga ana shu «obraz» ta'sirining oldini olishga yo'naltirilmoqda. Natijada ikkinchi asosiy maqsadgamuayyan davlatni zaiflashtirish orqali o'z «ittifoqchisiga» aylantirishga erishilmoqda. «Bo'lib tashla va hukmronlik qil» tamoyilini amalga oshirishning uchinchi yo'li xalqaro maydonda muayyan mamlakat haqida noto'g'ri, noxolis tasavvurlarni shakllantirishdir.

Xalqaro munosabatlar maydonidan ayrim mamlakatlarning vaqtivaqti bilan «quvg'in» qilinib turilishi ana shunday harakatlar natijasidir. Imtiyozli hamkorni belgilash muayyan mintaqada geostrategik manfaatlarni amalga oshirishga xizmat qiladigan yana bir tamoyildir. Albatta, muayyan sabablar, aytaylik diniy, lisoniy birlik, madaniy yaqinlik yoki boshqa sabalarga ko'ra har bir davlat kim bilandir imtiyozli hamkorlik qilishi mumkin. Bu tabiiy holat. Ammo gap «imtiyozli hamkor»dan mintaqa davlatlari o'rtasida ayirmachilikni shakllantirish, nomaqbul» davlatlar imkoniyatlarini cheklash yo'lida foydalanish, shu bilan birga «hamkor» davlatning mintaqadagi boshqa davlatlardan qaysidir jihatdan ustunligini ta'minlashga qaratilgan intilishlar haqida bormoqda. Aslida u yoki bu ko'rinishdagi ustunlikni ta'minlash ham asosiy maqsad emas. Bosh maqsad – muayyan mintaqaga ta'sir o'tkazish platsdarmiga ega bo'lishdir. Bunday platsdarmga ega bo'lishga intilish esa o'z navbatida ushbu mintaqaning geostrategik imkoniyatlari bilan belgilanadi. «Bekorga shudgorda quyruq na qilur» deganlaridek, imtiyozli hamkorni belgilashda ana shunday uzoqni ko'zlovchi g'arazli geosiyosiy va geostrategik maqsadlar ham yotishi mumkinligini unutmaslik lozim. Shu nuqtai nazardan qaraganda, «imtiyozli hamkor» tamoyili bo'lib tashla va hukmronlik qil tamoyilining to'ldiruvchisi sifatida yuzaga chiqadi. Bunga sobiq ittifoqning Kubadan mintaqaga revolyutsiyani eksport qilish uchun foydalanishga uringani misol bo'la oladi. Teng huquqli va o'zaro foydali hamkorlik tamoyiliga amal qilish – geostrategik manfaatlarni ruyobga chiqarish

va davlatlararo aloqalarni mustahkamlashning eng oqilona va to'g'ri yo'lidir. O'zbekiston o'z mustaqilligining birinchi kunlaridanoq ana shu tamoyilga amal qilib kelmoqda. Negaki, bu tamoyil geostrategik manfaatlardagi uyg'unlikka erishish va jahon miqyosida taraqqiyotni ta'minlash omilidir. Mafkuraviy immunitet va mafkuraviy profilaktika masalalari dolzarb masalalardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. I.Karimov. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. Toshkent 2008. Ma'naviyat.
2. B.Isoqov. Ma'naviyat - taraqqiyot mezoni. Namangan 2018. Namangan.
3. A.Mo'minov. Ijtimoiy-iqtisodiy xavfsizlik. Toshkent 2017. Universitet.
4. www.hebergamentwebs.com

NIGOHI BOBUR …

Jo'rabayeva Surayyo Ilxomjon qizi
Namangan davlat universiteti filologiya fakulteti
Filologiya va tillarni o'qitish: o'zbek tili yo'nalishi
3-bosqich talabasi tel: +998888288084

Annotatsiya: Ushbu maqolada Zahiriddin Muhammad Boburning tuganmas xazinasi atalmish "Boburnoma" asarining tavsifi haqida ma'lumotlar berilgan. Maqolada, Samarqand shahrining tasviri, Samarqand shahrining kelib chiqishi tarixi, nomlanishiga doir ma'lumotlar ham uchraydi.

Kalit so'zlar : Samarqand, shahar, tarixi, tasvir, Konigil, Mubayyin, asarlar.

Annotation: This article provides a description of Zahiriddin Muhammad Babur's so-called "Boburnoma", an inexhaustible treasure. The article also contains information about the city of Samarkand, the history of the city of Samarkand, its name.

Keywords: Samarkand, city, history, image, Konigil, Mubayyin, works

Аннотация: В данной статье представлена информация об описании произведения Захириддина Мухаммада Бабура «Бобурнома», считающегося неиссякаемым сокровищем. В статье также содержится информация о городе Самарканде, истории города Самарканда, его названии.

Ключевые слова: Самарканд, город, история, образ, Конигил, Мубайын, произведения

Bobur dilbar shaxs edi. Uyg'onish davrining ajoyib sultoni, kuchli, tadbirkor kishi bo'lib, san'atni, adabiyotni, go'zallikni sevardi…

J.Neru

Zahiriddin Muhammad Bobur XVI asr o'zbek adabiyotining ko'zga ko'ringan yirik vakillaridan biri bo'lib, o'z ijodida Nizomiy, Xusrav Dehlaviy, Lutfiy, Navoiy an'analarini davom ettirgan buyuk shoirdir. Bobur asarlari o'zining yuksak g'oyaviyligi, chuqur mazmundorligi va badiiy ravonligi bilan ajralib turadi. U o'zining murakkab hayot yo'li, dunyoqarashi, shuningdek, boy adabiy-ilmiy merosi bilan o'zbek adabiyoti tarixida munosib o'rin egallaydi. Boburning hozirgacha ilm xazinasiga kelib qo'shilgan asarlari — uncha to'liq bo'lmagan bir devoni, islom dini asoslari bayon etuvchi "Mubayyin" nomli she'riy risolasi, "Volidiya" atalgan tasavvufga oid bir kitobchaning nazm bilan tarjimasi, Bobur ixtiro etgan va "Xatti Boburiy" dir. Boburdan qolgan ijodiy merosning eng muhim va eng yirigi O'rta Osiyo, Afg'oniston, Hindiston va Eron xalqlari tarixi, geografiyasi, etnografiyasiga oid nodir va qimmatli ma'lumotlarni o'z ichiga olgan va o'sha davr o'zbek klassik adabiyoti va adabiy tilining yorqin namunasi bo'lgan "Boburnoma" asaridir. "Boburnoma"… Quriganda ham hidi gurjirab turadigan dastorboshga o'xshaydi, bu asar har gal qo'lga olinganida yangitdan ifor taratadi. Bu asar mazmunining rang-barangligi, bir jahon materialni o'z ichiga olganligi, til va uslubining go'zalligi bilan XVIII, ayniqsa XIX asr sharqshunos olimlarining diqqatini o'ziga tortgan asar hisoblanadi. Asar shunisi bilan qiziqki, undagi voqealar bayoni aniq, ixcham va lo'nda, ta'sirchang eng muhimi, hayotiy haqiqatga mos va muvofiqligi bilan e'tiborlidir. Asarning asli nomi "Boburiya" bo'lsa-da, uni "Voqeanoma", "Tuzuki Boburiy", "Voqeoti Boburiy" deb atalgan, keyinchalik asar "Boburnoma" degan nom bilan mashhur bo'lib ketdi.

"Boburnoma" – memuar, qomusiy asardir. Bu asar o'zbek nasrining go'zal namunasi. Asarda Bobur yashab o'tgan davr voqealari ifodalangan. Bu voqealar Andijon, Samarqand, Xo'jand, Hirotdan boshlab Kobul va Agragacha bo'lgan hududlarni o'z ichiga oladi.

Jahon sivilizatsiyasining qadimiy o'choqlaridan biri, yer yuzining sayqali nomini olgan Samarqand yurtimizning yirik iqtisodiy va ilmiy-madaniy markazlaridan biri ekanligi barchamizga tarixdan ma'lum va mashhurdir . Samarqand orqali Sharq va G'arb savdosi amalga oshirilgan. Buyuk ipak yo'lida Samarqand muhim bo'g'im hisoblangan. Shahar savdogarlari Xitoy, Eron, Misr, Suriya, Hindiston, Vizantiya bilan savdo-sotiqlarni amalga oshirishgan. "Boburnoma" da Samarqand shahriga doir bir qancha ma'lumotlarni uchratishimiz mumkin, xususan, Zahiriddin Muhammad Bobur Samarqand shahrining bozoriga ham to'xtalar ekan, shunday yozadi: "Samarqand shahri ajab orosta shahredur, bu shahrda bir xususiyati borkim, o'zga kam shahrda andoq bo'lg'ay. Har hirfagarning bir boshqa bozori bor, bir-birlariga maxlut emastur, tavr rasmedur. Xo'b nonvoliqlari va oshpazliqlari bordur. Olamda yaxshi kog'az Samarqanddin chiqar, Juvozi kog'azlar suyi tamom Konigildin keladur.

Konigil Siyohob yoqasidadurkim, bu qora suvni Obirahmat ham derlar. Samarqandning yana bir matoi qirmizi mahmaldurkim, atrof va javonibqa eltarlar".[1] Yuqoridagi jumlalardan anglashimiz mumkinki, Samarqand o'zining qog'ozlari bilan mashhur bo'lgan. " Rub'i maskunda Samarqandgacha latif shahr kamroqdur". Bu jumlalar ham aynan "Boburnoma"da keltirilgan edi. Rub'i maskun to'rt tomon, chor atrof demakdir. Demak, dunyoning to'rt tomonida Samarqand kabi latif shahar kam. Latif so'zi , odatda, yumshoq, muloyim, nafis kabi ma'nolarni ifoda etadi. Muallif latif deganda, Samarqandning havosini muloyim demoqchi bo'lganini kitobxon tezda anglab oladi. Yoki Samarqand odamlarining halim qalbli ekanligiga ishora etgan ham bo'lishi mumkin. Yoki barcha xislatlarni shu bir so'zda mujassam qilgan bo'lsa ne ajab!

"Hech yog'iy qahr va g'alaba bila munga do'st topmog'on uchun balda mahfuza derlar". [2] Bobur Samarqandni yog'iylar - dushmanlar zabt eta olmaganlarini ta'kidlagan: "… hech yog'iy qahr va g ' g'alaba bila munga dast topmog'on", shuning uchun "baldai mahfuza derlar". "Balda" so'zi shahar, "mahfuza"-saqlangan , himoya qilingan demakdir. Xulosa qilish mumkinki, Mirzo Bobur davrida Samarqandni saqlangan, himoya qilingan shahar deb ta'riflashgan ekan! Samarqand hamisha savdo-sodiqning markazi bo'lgan. "Temurbek poytaxt qilib edi. Temurbekdin burun Temurbekdek ulug' podshoh Samarqandni poytaxt qilg'on emastur". Demak, hazrat Boburning ma'lumot berishicha, Samarqadni Sohibqirondan oldin u kishi kabi biror hukmdor poytaxt sifatida belgilamagan. "Boburnoma" da Samarqand haqidagi tasvirlarda aynan shu hududdan yetishib chiqqan va hayoti shu shaharlar bilan bog'liq bo'lgan ko'plab alloma va olimlar, shayxlar, tasavvuf ulamolari va muhaddislar haqida ham ma'lumot berilgan. Konigil haqida shunday yozadi : "Samarqandning sultonlari Konigilda yozgi istirohot joyi qiladilar. Har yili bu sayxonlikka chiqib, bir oy, ikki oy yashaydilar. Bu sayxonlikning yuqorirog'ida, sharqi-janub tomonda yana bir o'lang mavjud bo'lib, Xon yurti deb nomlangan . U dasturning sharqiy tomonidadur. Qorasuv uning orasidan o'tib, Konigilga boradi".

Samarqand ahli yigirma-yigirma besh yil Sulton Ahmad mirzo zamonida osoyishta va farog'atda kun kechirgan edi. Biroq Xoja davrida Samarqand ahlining jabr-zulm ko'rganini shunday ta'riflaydi:

Hazar kun zi dardi darunhoyi resh,
Ki reshi darun oqibat sar kanad.
Baham barmakun to tavoni dile,
Ki ohe jahone baham bar kanad.

Dilni yaralama, ohidan cho'chi,

Bu yara biror kun sirtga tepadi.
Birorta ko'ngilga bermagil ozor,
Jahonni o'rtashga bir oh yetadi.

(G'afur G'ulom tarjimasi)

Samarqand shuncha shahar edi-ki, Bobur Samarqadning har yerini o'zgacha tasvirlaydi. Hattoki "orasta shahar" iborasini ham aynan shu shaharga nisbat berib qo'llaydi.

Xulosa qilib aytganda, Zahiriddin Muhammad Bobur, garchi taqdir hukmi bilan o'z yurtini tark etsa-da, millati, xalqi, kerak bo'lsa, daho sifatida insoniyat va tarix oldidagi vazifasini, burchini a'lo darajada uddalagan va buni isbotini "Boburnoma" asarida ko'rishimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Zahiriddin Muhammad Bobur. Boburnoma. Toshkent. Yangi kitob. 2019. 25-27-bet [1]
2. Zahiriddin Muhammad Bobur. Boburnoma. Toshkent. Yangi kitob. 2019. 29-31-bet [2]
3. Abdurashid Abdug'afurov. O'zME. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil
4. Azimjonova S, Gosudarstvo Babura v Kabule i v Indii, M., 1977;
5. Axmedov B, Istorikogeograficheskaya literatura Sredney Azii XVI—XVIII vv. (Pismennie pamyatniki), T., 1985.

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ПОМОЩЬ В ЭКСТРЕМАЛЬНЫХ СИТУАЦИЯХ

Достонбек Тоштемиров
студент направления прикладная психология
Ферганский государственный университет

Аннотация. Данная статья раскрывает проблему психологической помощи в экстремальных ситуациях. Так как Проблема психологической помощи в экстремальных ситуациях занимает основное место в прикладной психологии.

Ключевые слова: экстремальная ситуация, психологическая помощь, учитель, кризис, безотлагательность, приближенность, ожидание.

PSYCHOLOGICAL ASSISTANCE IN EXTREME SITUATIONS

Abstract. This article reveals the problem of psychological assistance in extreme situations. Since the problem of psychological assistance in extreme situations occupies the main place in applied psychology.

Keywords: extreme situation, psychological help, teacher, crisis, urgency, proximity, expectation.

ЭКСТРЕМАЛ ВАЗИЯТЛАРДА ПСИХОЛОГИК ЁРДАМ

Аннотация. Ушбу мақола экстремал вазиятларда психологик ёрдам муаммосини очиб беради. Модомики экстремал вазиятларда психологик ёрдам муаммоси амалий психологияда асосий ўринни эгаллайди.

Калит сўзлар: экстремал вазият, психологик ёрдам, ўқитувчи, инқироз, шошилинч, яқинлик, кутиш.

Какие именно специалисты будут оказывать экстренную психологическую помощь, зависит от ряда факторов: наличие квалифицированных специалистов, их доступность, опыт, а также цели и сложность предполагаемой психологической помощи. Так, после землетрясения в Турции к оказанию психологической помощи в качестве медиаторов привлекали учителей [1]. Учителя — естественный источник поддержки детей. У них уже сложившиеся отношения с детьми, учителя знают индивидуальные особенности и могут заметить эмоциональные или поведенческие изменения ребенка. В то же время, учителям может требоваться дополнительная поддержка, в том числе для решения собственных эмоциональных сложностей. Такая поддержка может быть включена в программу подготовки учителей, что благоприятно скажется как на их способности справляться с трудностями, так и на ощущении собственной эффективности и компетентности [3].

Для рассмотрения вопроса разработанности проблематики экстренной психологической помощи представляет интерес и опыт отдельных стран. Система оказания экстренной психологической помощи в Израиле является одной из наиболее развитых в мире. Она включена в систему образования в виде программ кризисного вмешательства и содержит методы подготовки учащихся и школьного персонала к тому, чтобы эффективно справляться на эмоциональном и поведенческом уровнях с потенциально травмирующими событиями. Находясь в ведомстве Департамента психологической поддержки и консультирования, службы психологической поддержки Израиля фактически подведомственны Министерству образования. Данной службой финансируются и управляются 240 школьных психологических служб по всему Израилю, в которые входят около 1600 школьных психологов и примерно 2400 школьных консультантов, нанятых непосредственно школами [2].

Уникальная рабочая модель оказания экстренной психологической помощи реализована в Финляндии. Она включает в себя психологическую помощь при чрезвычайных ситуациях природного и техногенного характера, в случаях аварий и иных внезапных травмирующих ситуаций. За счет того, что имеющаяся сеть муниципальных кризисных групп охватывает всю Финляндию, население страны может получить экстренную психологическую помощь сразу же после события. Работа кризисной группы учитывает не только крупные чрезвычайные ситуации по типу аварий или стихийных бедствий, но в большей мере ориентирована на повседневные травмирующие события. Большая часть кризисных групп созданы совместно с местными медицинскими центрами. Примечательно, что процесс развития работы в чрезвычайных ситуациях шел «снизу вверх» - без руководства со стороны правительства или законодательства, а также без целевого финансирования. Представляет интерес и система оказания экстренной психологической помощи в Австралии, где ведется активная просветительская работа среди населения - как оказывать экстренную психологическую помощь в экстремальной ситуации, чтобы граждане могли в посильной форме сами помочь себе и другим. Специалисты экстренного реагирования, спасатели и медицинские работники обучаются навыкам оказания экстренной психологической помощи пострадавшим. К оказанию помощи могут дополнительно привлекаться прошедшие обучение специалисты из сферы образования, духовные служители, волонтеры из числа государственных служащих [3].

Для профилактической психологической помощи, которая может проводиться одновременно для большого числа детей, оптимально подходит пространство школы. После чрезвычайных ситуаций учебный процесс в школах, как правило, восстанавливается быстрее других видов деятельности. Кроме того, чрезвычайные ситуации часто застают детей именно в школе, так как там они проводят значительную часть своего времени. В школе дети не только учатся, но еще и общаются между собой. Поэтому, если школа не была разрушена или сильно повреждена во время стихийного бедствия, то она может стать для детей источником стабильности, помочь им справиться с реакциями на чрезвычайное событие и научить управлять трудностями, восстановить распорядок дня и т.д. Помимо всего прочего, в школе дети могут поддерживать друг-друга естественным образом - взаимодействуя, играя и общаясь. Психологическая помощь, оказываемая в школе, обычно не подвергается стигматизации, потому что родители и учащиеся знакомы с педагогическим составом и школьными процессами и имеют к ним некоторый уровень доверия. Как указывают исследователи, родители могут не обращаться за психологической помощью для себя лично, но по отношению к детям они могут допускать такую возможность. Соответственно, школы позволяют охватить

более широкие слои населения как на уровне профилактической работы, связанной с психологическим образованием и подготовкой к потенциально возможным чрезвычайным ситуациям, так и на уровне выявления детей, требующих более серьезной профессиональной психологической помощи. Существуют и сложности в привлечении школ для оказания психологической помощи в случае стихийных бедствий. Часть из них связаны со школьной администрацией, которой необходимо признать, что академическая составляющая и собственно учебный процесс так же значимы, как и эмоциональное благополучие детей, учителей и других работников школы. Администрация школ иногда недооценивает количество пострадавших от чрезвычайной ситуации детей или считает, что таких детей легко идентифицировать, хотя это не всегда так [4].

Важно не забывать, что помощь нужна и педагогическому составу, который непосредственно контактирует с детьми. Могут возникать сложности организационного плана, связанные с необходимостью получения согласия на оказание психологической помощи от законных представителей детей и нехваткой ресурсов, необходимых для оказания экстренной психологической помощи, включая квалифицированных специалистов в области психического здоровья и помещения, приспособленные для оказания психологической помощи детям и семьям [4]. Кроме того, необходимо помнить, что экстренная психологическая помощь, осуществляемая в школе, не охватывает детей, находящихся на семейном или домашнем обучении, а также по иным причинам не посещающих школу.

Подводя итог стоит отметить, что психологическая помощь в экстремальных ситуациях имеет свою специфику. В этих условиях из-за нехватки времени невозможно прибегать к стандартным методам. Действия психолога определяются планом на случай чрезвычайных обстоятельств в которых главными принцами психологической помощи являются безотлагательность; приближенность; ожидание, что нормальное состояние восстановится; единство и простата психологического воздействия.

Литература:

1. Малых С.Б., Бурмистрова Е.В. Экстренная психологическая помощь: модель психологической службы образования // Психология экстремальных ситуаций / под ред. В.В. Рубцова, С.Б. Малых. М.: ПИ РАО, 2007. С. 131–142.

2. Wolmer L., Laor N., Dedeoglu C. [et al.]. Teacher-mediated intervention after disaster: a controlled three-year follow-up of children's functioning. The Journal of Child Psychology and Psychiatry. 2005. Vol. 46, № 11. Pp. 1161–1168. DOI: 10.1111/j.1469-7610.2005.00416.x.

3. Yuldashev F.A. LIFE SAFETY AS AN IMPORTANT PROBLEM OF SOCIAL PHILOSOPHY. Материалы VI Международной научно-практической конференции "КОМПЛЕКСНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ТЕХНОСФЕРНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ": в 3 ч. Воронеж, 21–22 декабря 2020 года. Стр. 402-406.

4.Yuldasheva M.B. PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF TECHNOSPHERE SAFETY. Информационные технологии в строительных, социальных и экономических системах. Научно-технический журнал. Выпуск № 3-4 (25-26) 2021. Стр. 54-57

FUQAROLIK JAMIYATI QURISHDA YOSHLARINING FAOLLIGI

Ibrahimov Barotjon Botirovich

NamDU Milliy g`oya va huquq ta`limi kafedrasi katta o`qituvchisi

O'zbekiston Respublikasida mamlakatni modernizatsiya qilish va kuchli fuqarolik jamiyatini barpo etishga qaratilgan islohotlarning tub mohiyati aholi turmush tarzining farovonligini oshirish, fuqarolarning siyosiy va huquqiy madaniyati va saviyasini yuqori darajaga ko'tarish, ularda aniq fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishda o'z ifodasini topadi. Davlatning taraqqiy etishida va undagi iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy munosabatlarning yangi bosqichga o'tishida mamlakat oldida turgan vazifalarni turli yo'nalishlarga taqsimlagan holda, fuqarolik jamiyatini shakllantirishning muhim sharti, I.Karimov ta'kidlaganidek, ―... – bu jamiyat hayotida nodavlat va jamoat tashkilotlarining o'rni va ahamiyatini keskin kuchaytirishdan iborat. Yoki boshqacha qilib aytganda, bu Kuchli davlatdan – kuchli jamiyat sari degan tamoyilni amalda hayotga joriy etish demakdir. Hammamizga ayonki, bu yo'nalish ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlar bilan bog'liq ko'p masalalarni hal qilishda davlat tuzilmalarining rolini kamaytirish va bu vazifalarni bosqichma-bosqich jamoat tashkilotlariga o'tkaza borishni taqozo etadi. Demak, fuqarolik jamiyatini qaror toptirish uchun davlat o'zining ayrim vazifalarini bo'ynidan soqit qilib, asta-sekin jamiyatning boshqa institutlariga topshirmog'i lozim. Buning uchun esa davlat tomonidan muayyan shart. sharoitlar, imkoniyatlar yaratilib, jamiyatning o'z-o'zini tashkil etuvchi va boshqaruvchi idoralarining faoliyati to'g'ri yo'lga qo'yilishini talab etuvchi mexanizmlarni vujudga keltirish zarur.

O'zbekiston fuqarolari millati, irqi, jinsi, kasb-kori, ijtimoiy kelib chiqishidan qat'iy nazar fuqaro sifatida qonun oldida huquqan teng va birdek mas'uliyatlidirlar. Shuning uchun ham mavjud muammolarni bartaraf etishda fuqarolarning o'z fuqarolik huquqlarini bilib olishlari va ular himoya qilishlari hamda burchlarini chuqur anglab etishlari uchun ularni huquqiy jihatdan tarbiyalab borish dolzarb vazifalardan biri sifatida qaralmoqda. Bu jarayon

fuqarolar uchun ma'naviy kamolot manbai bo'lishi bilan birga, ularning bu boradagi mas'uliyatini yanada oshirishda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ana shuning uchun ham, O'zbekistonda demokratik jamiyat qurish kuchli davlatdan, kuchli fuqarolik jamiyatga o'tish kontseptsiyasi zamirida inson erkinliklarini fuqaro, halq manfaatlariga mos holda bosqichma-bosqich yuzaga chiqarish asosiy vazifa sifatida belgilangan. Ma'lumki, qonunlarning har bir moddasida insonning muayyan yo'nalishdagi erkinliklari beriladi. Lekin yodda tutmoq kerak-ki, bunday tartib, yo'l-yo'riq yoki imkoniyat faqat bitta fuqaroning erkinligini yuzaga chiqarish uchungina joriy etilgan emas. Balki bu huquqiy me'yor barcha uchun teng asosga ega. Hamonki shunday ekan, barcha ya'ni butun jamiyat a'zolari ana shu me'yor asosida o'z erkinliklarini bir xil darajada amalga oshirishi shart. [3.84]

Shuningdek, bugun biz qurayotgan huquqiy demokratik davlat va fuqarolik jamiyatining ma'naviy binosi mustahkam bo'lishi lozim. Bu esa, eng avvalo, fuqarolarni, ayniqsa, yoshlarni chuqur bilimli, teran fikrli, o'z o'tmishi durdonalaridan va ma'naviy qadriyatlaridan xabardor, vatanparvar, haqiqatparvar, fidoyi qilib tarbiyalashni taqazo etadi. Komil inson shaxsini tarbiyalash esa eng murakkab va qiyin jarayondir. Bu jarayonni amalga oshirish ular ongiga milliy qadriyatlarni singdirish maqsadga muvofiqdir. Demak, bugungi yosh avlod o'z tarixini, madaniyatini, milliy qadriyatlarini, tilini, dinini va urf-odatlarini mukammal bilsagina, mustaqillikning asl mohiyatini chuqurroq anglab etadilar. Fuqarolik jamiyati ham ana shu milliy qadriyatlarimizga asoslanib rivojlantirilishi bejiz emas. Zero, ―Madomiki biz huquqiy demokratik davlat, erkin fuqarolik jamiyati qurayotgan ekanmiz, ma'naviyat sohasidagi XXI asrga mo'ljallangan harakat dasturimiz shundan kelib chiqmog'i darkor, ya'ni erkin fuqaro – ongli yashaydigan, mustaqil fikrga ega bo'lgan shaxs ma'naviyatini kamol toptishirish bizning bosh milliy g'oyamiz bo'lishi zarur. [2.303]

Insonga yoshligidan singdirilgan madaniy-ma'naviy qarashlar, axloqiy qadriyatlar, an'analar, diniy-ruhiy tuyg'ulardan iborat. Bu bo'g'inda u oilasi, qarindosh-urug'lari, mahallasi, millati, yurti bilanbirligini, uning tarkibiy qismi ekanligini his etadi. Natijada, uning ongi va qalbida milliy g'urur, vatanparvarlik tuyg'usi shakllanadi. Bu jarayonda shaxsda haqiqiy fuqarolik pozitsiyasi shakllanadi. Zotan, I.A.Karimov aytganlaridek, har qanday islohotning eng muhim samarasi, avvalo, xalqning ma'naviy-ruhiy qarashlaridagi yangilanish jarayonlari, uning ongu tafakkurining yuksalishi, mamlakatda yuz berayotgan o'zgarishlar uning hayotiga, taqdiriga daxldor bo'lganligini chuqur his qilishi va shundan xulosa chiqarishi bilan belgilanadi. Ushbu so'zlardan qo'rinib turibdiki, yoshlarning ijtimoiy siyosiy faoligini oshirish bugungi kundagi eng dolzarb vazifalardan biridir. Shu maqsadda har birimiz ushbu vazifalarni amalga oshirilishida faol fuqarolik pozitsiyamizni ko'rsatishimiz hamda yurtboshimizni biz yoshlarga qarata aytgan ―Farzandlarimiz, yoshlarimiz bizning

nafakat ishonchimiz va kelajagimiz, yoshlarimiz bugungi va ertangi kunimizning xal kiluvchi kuchidir so'zlarini doimo yodimizda saqlashimiz zarurdir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev O'zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag'ishlangan Oliy Majlis palatalarining qo'shma majlisidagi nutqida ""Kuchli davlatdan – kuchli fuqarolik jamiyati sari" degan muhim tamoyilni amalga oshirishda biz avvalo ana shu ijtimoiy institutlarning kuch va imkoniyatlariga tayanamiz" [1.11]deb, ta'kidladi.

"Yoshlarimiz haqli ravishda Vatanimizning kelajagi uchun javobgarlikni zimmasiga olishga qodir bo'lgan, bugungi va ertangi kunimizning hal qiluvchi kuchiga aylanib borayotgani barchamizga g'urur va iftixor bag'ishlaydi. Shu sabali ham ular ijtimoiy faolligini oshirishda fuqarolik jamiyati institutlari faol bo'lishlari lozim". [1.11]

Fuqarolik tuyg'usi esa shaxsning —Avloddan-avlodga o'tib kelayotgan madaniy jarayonlar ahloqiy qadriyatlarning o'tmish bilan kelajakni uzviy aloqadorligini ta'minlab, tarixiy merosning nodir ne'matlarini o'zgartirish asosida shakllanadi.[4.15] Fuqarolik jamiyatining asosiy mezonlaridan biri bu fuqarolarning yuksak darajada ong va madaniyatga ega bo'lishliklari hisoblanadi. Shu nuqtai-nazardan qaraganda, fuqarolik jamiyatida faol, tashabbuskor, g'ayratli, faqat yaratuvchanlik, ijodkorlik ruhi va kayfiyati bilan yashovchi shaxslarga e'tibor va ehtiyoj katta bo'ladi. Bunday yuksak intellektual salohiyat tafakkur erkinligining qay darajada shakllanishi bilan uzviy bog'liq. Jamiyatning inson uchun yaratgan real iqtisodiy qulayliklari va imkoniyatlari, yuridik haq-huquqlari, qaror topgan axloqiy va ma'naviy muhit uning tafakkuri erkin, ilg'or va yuksak ideallarni ko'zlashi bilan uyg'unlashmog'i lozim. Olimlarimizning kuzatishicha, fuqarolarning ijtimoiy voqelikka yangicha, mustaqil va erkin tafakkur asosida yondashishi yuqori ko'rsatkichga ega. Ayni paytda, psixolog va sotsiologlarning nuqtai nazaricha, yangi shakllanayotgan fuqarolik jamiyati rivoji ko'p jihatdan shaxs ongi, xarakteri va dunyoqarashini korrektsiyalab borishni talab etmoqda.

Hozirga kelib, mamlakatimizda fuqarolik jamiyati, unga monand davlat boshqaruvi tizimini – demokratiyani qaror toptirish zarurati va mas'uliyati har bir fuqaroning yuksak ma'naviy salohiyatining, falsafiy tafakkur tarzini yanada shakllantirish vazifasini ko'ndalang qilib qo'ydi. Darhaqiqat, odamzot o'z oldida turgan vazifalarni hal etishdan oldin hamma narsani aql tarozisiga qo'ymog'i, o'zi tashlaydigan amaliy qadamlarning ehtimoliy natijalarini avvaldan taxmin qilmog'i, nazarda tutmog'i lozim. Fuqarolik madaniyatini yuksaltirishda ta'lim beqiyos o'rin tutadi. Bugungi kunda ham oldimizga qo'ygan asosiy maqsad - fuqarolik jamiyatini barpo etish va uni takomillashtirish uchun

Fuqarolik jamiyat asoslari shakllanayotgan respublikamizda, yoshlarimizning faollikni

yuksaltirish, ularda millat, xalq va jamiyat oldidagi burch hamda mas'uliyatini yurakdan his qilish tuyg'ularini kamol toptirish hamda ularning ongu shuurida mustaxkam hayotiy pozitsiyani, e'tiqod hamda maslakni shakllantirish bugungi kunning muhim vazifalaridan biridir. Shuning uchun ham bugungi kunda ta'lim tizimining barcha bosqichlarida yoshlarning intellektual salohiyatini yuksaltirishga qaratilgan dars soatlari, o'quv kurslari yo'lga qo'yilgan. Mazkur sa'y-harakatlarni amalga oshirish, egallagan bilimlarini amaliyotda qo'llash ko'nikmalarini mustahkamlash, qolaversa, bu borada faol fuqarolik pozitsiyasiga ega bo'lgan yoshlarni qo'llab-quvvatlash kelajakda natijalar keltiradi. Zero, zamonaviy ta'limning maqsadi har bir kishiga o'z faoliyati uchun zarur bo'lgan yangi bilimlarni olish va ularni jamiyat hayotiga tadbiq etish imkoniyatini yaratishdan iboratdir. Shu bois tarbiyaviy va o'quv ishlari shaxsning intellektual ong va madaniyat darajasini inson, jamiyat, davlat manfaatlariga javob beradigan eng muhim printsiplarni anglab etishga qadar oshirishga yo'naltirilishi lozim. Ayniqsa fuqarolik jamiyatini barpo qilishda fuqaro ongi, madaniyati, dahldorlik hissi va mas'uliyatini yuksaltirish hamda takomillashtirishni hozirgi talab darajasida yo'lga qo'yish muhim ahamiyatga egadir. Albatta, yoshlar faoliyatida ushbu zaruriy masala o'zining dolzarb jihatlari bilan ajralib turadi va samarali tarzda amalga oshirishni yo'lga qo'yishimiz lozimligini yana bir bor qayd qilamiz.

Yoshlar ekstremizmi, asosan, jamiyatdagi xulq-atvor va qonunlar bilan butunlay hisoblashmaslik va ularga rioya qilmaslikda namoyon bo'ladi [5]. Nazarimizda, mazkur jarayonlarning bunday tarzda kechishi aynan uzoq davr mobaynida hukm surgan stereotiplarning sinishi bilan bog'liq va bu o'rinda an'anaviy madaniyat alohida ahamiyat kasb etmoqda. Bundan yoshlar ijtimoiylashuvi jarayoni ularning ma'naviy baquvvatligiga, ruhiy mustahkamligiga ham ko'p jihatdan bog'liq ekanligi kelib chiqadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati:

[1] Mirziyoyev.Sh.M. Erkin va farvon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. – Toshkent.: O'zbekiston, 2017. -B.11.

[2] Каримов И.А. Ўз келажагимизни ўз қўлимиз билан қурмоқдамиз. Биз ўз келажагимизни ўз қўлимиз билан қурамиз. 7том.-Т.: «Ўзбекистон», 1999. Б.303.

[3] Мусаев Ф. Эркинликнинг ҳуқуқий асоси // Тафаккур журнали. –Тошкент: 2002. - № 2. – Б.84.

[4] Губман Б.Л. Смысл истории. Очерки современных западных концепции. - М.: Наука, 1991. – С.15.

[5] Молодёжный экстремизм (Под ред. А.А.Козлова). – СПб.:ГУ.-1996; Никольский Д. Социология молодёжи//Молодёжный экстремизм и молодёжная субкультура.- Москва.:Наука,1997.

FUQAROLIK JAMIYATI ASOSLARINI SHAKLLANTIRISHDA YOSHLARINING O'RNI VA AHAMIYATI

Ibrahimov Barotjon Botirovich
NamDU Milliy g`oya va huquq ta`limi kafedrasi katta o`qituvchisi
Umaraliyev Diyorbek
NamDU Milliy g`oya, ma`naviyat asoslari va huquq ta`limi yo`nalishi talabasi

Siyosiy partiyalarning bugungi kundagi asosiy vazifalari haqida gapirar ekanmiz, ular eng avvalo o‘zi tayanuvchi ijtimoiy tabaqalar vakolatlarini siyosiy tizimda ifoda etishi, alohida olingan fuqarolar, guruhlar manfaatlarini uyg‘unlashtirishi lozim.1 Shu nuqtai nazardan, partiyalar tarkibidagi yoshlar qanotlari yoshlar manfaatlariga asoslangan talablarning katta siyosat sahnasida aytilishi va qo‘yilishining kafolati bo‘lib maydonga chiqishi darkor.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev “Bugungi tez o‘zgarayotgan dunyo insoniyat oldida, yoshlar oldida yangi-yangi, buyuk imkoniyatlar ochmoqda. Shu bilan birga, ularni ilgari ko‘rilmagan turli yovuz xavf-xatarlarga ham duchor qilmoqda. G‘arazli kuchlar sodda, g‘o‘r bolalarni o‘z ota-onasiga, o‘z yurtiga qarshi qayrab, ularning hayotiga, umriga zavol bo‘lmoqda.

Bu keskin va tahlikali sharoitda biz ota-onalar, ustoz-murabbiylar, jamoatchilik, mahalla-ko‘y bu masalada hushyorlik va ogohlikni yanada oshirishimiz kerak” [1.53] deb, ta’kidlaganida aynan yuqoridagi holatlarning yuzaga kelayotgani va jamoatchilik bu borada jiddiy kurashish lozimligini nazarda tutgan edi.

Ushbu jarayon bevosita talabalar hayotini ham chetlab o‘tmaydi. Sababi oliy o‘quv yurti talabalari mamlakatning ertangi kunini hal etuvchi kadrlar bo‘lib yetishadi. Shu sababdan ham talabalar uchun har tomonlama sharoit yaratib berish, jamoatchilik tomonidan ularga keng imkoniyatlar maydonini yaratib berilishi lozimdir.

Bu borada O‘zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti Islom Karimov “Talabalar yashaydigan joyda hamma masala adolatli hal etilishi darkor. Chunki yoshlar ta’sirchan bo‘ladi, adolat buzilishini hammadan ham ko‘p aynan yoshlar yuragiga yaqin qabul qiladi” [2.25] deb, bejiz ta’kidlamagan edi.Mamlakatimizda fuqarolik jamiyatini barpo etish maqsad etib belgilangan davrda demokratik tamoyillarni shakllantirish, fuqarolar ijtimoiy –siyosiy faolligini oshirish, shaxs erkinligini amalda joriy etish, siyosiy jarayonlarni erkinlashtirish, demokratik

me'yorlar asosida ko'ppartiyaviylik tizimini takomillashtirish, jamiyat hayotida jamoat va nodavlat tashkilotlar faolligini oshirish kabi vazifalar umuminsoniy qadriyatlarni o'zida ifoda etgan holda fuqarolik madaniyati bilan tutashadi. Agar fuqarolik jamiyatini yuksak fuqarolik madaniyatini oshkor etish imkoniyati sifatida e'tirof etadigan bo'lsak, fuqarolarning ma'naviy etukligi bunday jamiyatdagi demokratik tamoyillarni to'liq anglash omili ekanligini tushunamiz. Chunki fuqarolik jamiyatida insonni oliy qadriyat darajada tushunish bevosita har bir fuqaroning o'z madaniyat darajasini qanchalik anglashi va unga sodiqligi bilan xarakterlanadi.

Fuqarolik jamiyatini rivojlantirish o'zining bir qator mezonlariga ega bo'lib, ularning asosiylaridan biri – har bir insonda mas'uliyat tuyg'usi bilan yashash xususiyatini shakllantirishdir. Mas'uliyat odamning xar bir amali, faoliyati mahsulini to'liq tasavvur qilgan holda uning o'zi va o'zgalar uchun nima naf keltirishini anglay olish qobiliyatidir. Mas'uliyatni his qilgan inson o'z ishini doimo puxta rejalashtirib, uning oqibatlarini oldindan tasavvur qila oladi va zarur natijaga erishish uchun butun kuchi va salohiyatini safarbar etishga qodir bo'ladi. Shaxsiy mas'uliyatni fuqarolik mas'uliyatidan farqlash lozim. Birinchisi shaxsning kundalik faoliyatidan keladigan shaxsiy manfaatni, ikkinchisi esa jamiyat manfaatlarini nazarda tutadi. Fuqarolik mas'uliyatini his etgan inson, eng avvalo, o'zi mexnat qilayotgan jamoa yoki ta'lim olayotgan o'quv dargohi, o'z mahallasi va yurti ravnaqini o'ylaydi. Mustaqil O'zbekiston fuqarolari uchun yagona maqsad Vatan ravnaqi, yurt tinchligi va xalq farovonligi uchun xizmat qilish bo'lsa, demak har bir inson fuqarolik mas'uliyatining ma'no-mazmunini ana shu g'oyalarni amalga oshirishda, deb bilishi darkor.

Fuqarolik mas'uliyati, O'zbekistonda yashayotgan har bir ongli fuqaroning qaysi millat vakili bo'lishidan qat'iy nazar Respublika Konstitutsiyasida kafolatlangan xuquqlaridan foydalanish barobarida, unga javoban fuqarolik mas'uliyatini ham xis etib yashashidir. Bu shunday deganiki, har bir fuqaro mamlakat Konstitutsiyasiga, Oliy Majlis qabul qilgan barcha qonunlarga, Vazirlar Maxkamasi chiqargan qarorlarga rioya etishi va hurmat qilishi, ularni amalga oshirishi uchun mas'uliyat sezishi lozim. Binobarin, davlat o'z fuqarosiga xuquq va kafolat berar ekan, shunga yarasha uning zimmasiga mas'uliyat ham yuklaydi. [3.177] Shuni unutmaslik kerakki, ijtimoiy taraqqiyotning demokratik rivojlanish jarayoni shaxsning o'zini o'zi anglashi, qadr-qimmatini qay darajada e'zozlay olishi, jamiyat uchun xizmat qilish imkoniyati va harakat me'yoriga ko'p jixatdan bog'liqdir. Bularning hammasi kishilarning o'zi yashab turgan ko'cha, maxallasidan tortib, to yaxlit mamlakatning barqarorligini saqlab qolish, xavfsizlikni ta'minlashda yuksak mas'uliyatni o'z faoliyatida ongli ravishda amalga oshirish demakdir. [4.50-51]

Bir xil maqomga ega bo'lgan shaxslarda talab ham teng bo'ladi. Ana shu jihatning o'zi ham fuqarolik mas'uliyatini anglatuvchi dalillardan biridir. Fuqarolik mas'uliyati bilan milliy

mas’uliyat orasida o’ziga xos mushtaraklik mavjud. Sir emas har bir millatning balog’atga etgan ongli a’zosi o’sha o’zi mansub millatning oldida mas’uliyati bo’ladi. Millatning miqdoriy, iqtisodiy, madaniy, ahloqiy, ma’rifiy, manaviy taraqqiy eta borishi, er yuzidagi boshqa xalqlardan orqada qolib ketmasligi uchun birinchi shu xalqqa mansub kishilar javobgarlik tuyg’usini tuyish lozim. Oila va jamiyatdagi har bir harakatida, bosgan har qadamida shu millatning umumiy manfaatini unutmaslik milliy mas’uliyat hissining muhim tomoni hisoblanadi. Kishilarning muayyan millat ravnaqi yo’lidagi siyosiy ongliligi va ma’naviy etukligi darajasi milliy mas’uliyatni anglatuvchi ikkinchi muhim tomonidir. Shuni alohida qayd etish zarurki, milliy mas’uliyat bu yurtimizda yashovchi barcha millat va elatning mas’uliyatidir.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev Birlashgan Millatlar Tashkilotining assambleyasida O‘zbekiston nomidan quyidagi taklifni kiritdi: “O‘zbekiston globallashuv va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari jadal rivojlanib borayotgan bugungi sharoitda yoshlarga oid siyosatni shakllantirish va amalga oshirishga qaratilgan umumlashtirilgan xalqaro huquqiy hujjat – BMTning Yoshlar huquqlari to‘g‘risidagi xalqaro konvensiyasini ishlab chiqishni taklif etadi”. [5]

Konvensiyaning ishlab chiqilishidan asosiy maqsad sifatida bevosita globallashuv sharoitda yoshlar ongu shuurini himoyalash, ularning savodxonligini oshirish, turli xil salbiy ta’sirlardan asrash uchun zamin yaratishni, yoshlar siyosatini dunyo miqyosida ustuvor yo‘nalish sifatida amalga oshirilishini nazar tutilgan bo‘lib, bugungi kunimiz uchun ushbu hujjatning qabul qilinishi o‘ta muhimdir.

Sababi, axborotlashuv asrida yoshlarni turli xil salbiy ta’sirlar va ularning oqibatadan asrab-avaylash, sog‘lom kelajakni shakllantirish pirovard maqsadlarimizdan biridir. Sababi, yoshlarga yurtimizning bugungi va ertangi kunini hal qiluvchi kuch sifatida qaralmoqda.

Aynan shu boisdan, yoshlarning ongi, dunyoqarashi va tafakkurini shakllantirish, bunda milliy o‘zlikni anglash masalalariga jiddiy e’tibor berilishi muhim vazifalardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati:

[1] Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta’minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining farovi. Toshken. O’zbekiston, 2017. –B. 53.

[2] Karimov I.A. Yoshlar bugungi va ertangi kunimizning hal qiluvchi kuchidir. Toshkent. Ma’naviyat, 2015.– B. 25.

[3] Иброхимов А. Бизким Ўзбеклар. -Тошкент: Шарқ нашриёт -матбаа концерни бош тахририяти, 1999. – Б.177.

[4] Саидқосимов А. Сиёсий фаоллик ва фуқаролик маънавияти // Жамият ва бошқарув. – Тошкент: 2007. - №2, -Б. 50 -51.

[5] http://prezident.uz/uz/lists/view/1063.Ўзбекистон Президенти Шавкат МирзиёевнингБирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг 72-сессиясидаги нутқи. 2017.20 сентябрь

NAJMIDDIN KOMILOV IJODIDA TASAVVUF FALSAFASI VA KOMIL INSON KONSEPSIYASI

Ilmiy rahbar: **Majidova Oysafar**
O'zMU falsafa va mantiq kafedrasi o'qituvchisi
Abdullaxo'jaev Adhamxo'ja Isaxo'ja o'g'li
O'zMU falsafa yo'nalishi magistranti
+998903629141, Abdullaxojaevadhamxoja@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada, ustoz , olim filologiya fanlari doktori, professor Najmiddin Komilov ijodida tasavvufning ta'limotining yoritilishi,uning badiiy adabiyotda va falsafada tutgan o'rni, tasavvufda komil inson konsepsiyasi, uni bugungi yosh avlodni barkamol qilib tarbiyalashdagi ahamiyati kabi dolzarb masalalari atroflicha talqin etiladi.

Kalit so'zlar: odob-axloq, komil inson,tasavvuf falsafasi,ruh qalb, poklanish,irfon va tafakkur.

Аннотация. В данной статье профессор Нажмиддин Камилов, доктор филологических наук, рассуждает об учении мистицизма, его роли в литературе и философии, о концепции совершенного человека в мистике, его значении в гармоничном воспитании современного молодого поколения.

Ключевые слова: нравственность, совершенный человек, мистическая философия, душа, очищение, познание и созерцание

Annotation. In this article, Professor Najmiddin Kamilov, Doctor of Philology, discusses the teachings of mysticism, its role in literature and philosophy, the concept of a perfect man in mysticism, its importance in the harmonious upbringing of today's young generation.

Keywords: morality, perfect man, mystical philosophy, soul, purification, gnosis and contemplation.

Tasavvuf o'zi nima? Uni jamiyat hayotida qanchalik o'rni muhim, nega u o'zida tariqat deb ataluvchi o'ziga xos bir yo'lni ishlab chiqib insonlarni unga da'vat etgan degan tabiiy savol tug'ilishi bor gap.Faylasuflar, din olimlari, adabiyotchilar uni turli tarzda talqin etib kelishgan bu hozir ham davom etayotgan jarayonlardan biri bo'lsada,shuni alohida aytib o'tishimiz kerakki tasavvuf tariqati a'zolari o'z mativlarini avval dindan olib, uni yanada ijtimoiylashishiga sabab

bo'lishgan va uni davr mafkurasiga singib, o'ziga xos ahamiyat kasb etib ulgurishiga falsafiy g'oyalar ham o'z ta'sirini ko'rsatmay qolmagan.Tasavvuf shunday bir ta'limotki, u o'zida ham diniy-shariat,ham hikmat-falsafa bilan bog'liq holda rivojlanib kelgan.Faylasuf olimlar – Farobiy,Ibn Sino, Al-kindiy,Ibn Arabiy yunon faylasuflari Aflotun, Arastuning tajriba kuzatuv, tabiat-jamiyat-davlat xususida qarashlarini mantiqiy tahlil qilib borganlar**[1].**Falsafiy fikr taraqqiyotidaga nazar tashlaydigan bo'lsak,inson bu tabiiy taraqqiyotning oliy ko'rinishi, Parvardigor yaratgan eng mukammal va go'zal hilqat deb qarash mavjud.Bu ibora sharq faylasuf olimlari Ibn Sino,Farobiy asarlarida keng miqyosda keladi. Qur'oni Karimda ham **"Darxaqiqat, (Biz) Odam farzandlarini (aziz va) mukarram qildik va ularni quruqlik va dengizga (ot-ulov va kemalarga) mindirib qo'ydik xamda ularga pok narsalardan rizq berdik va ularni O'zimiz yaratgan ko'p jonzotlardan afzal qilib qo'ydik",** (Isro surasi 70- oyat). **[2]** deb Odam avlodini mukarram qilinganligi alohida ta'kidlab o'tilib, ulug'lanadi.Tasavvuf ham inson hususidagi bu kabi qarashlarni ham qabul qilgan.Insonning ikki asosdan tarkib topgani, ruh va tom birligi, ruh-bu boqiy olamga aloqador bo'lsa, tan esa,bu foniy dunyoga xos tushunchadir.Inson ruhi bu farishtalarga,tan-tabiatga yer,suv, olovga,hayvongaborib taqaladi, deb ta'kidlaydi tasavvuf olimlari.Olam va odamni anglashda tasavvuf shunday holatda to'la namoyon bo'ladi.Inson "olam mehvari" tabiatdagi barcha o'zgarish va almashunuvlarning,inson ruhi va tanida mavjuddir**.[3]** N.Komilov ta'kidlaganlaridek, olam va odam Holiqning ham gavhari, ismlari, qudrati va mohiyatini to'la tushunib yetish va mushohada yuritish inson ruhini anglash va o'rganish orqali oydinlashadi.**[4]**

Tasavvufda Parvardigor qudrati,mo'jizalari, g'oyb ilmi faqat aql bilan idrok etib bo'lmas bir holatki,bundan aqldan tashqari bilishning irfon(irrotsionalizm) –vajdiy ham yetakchilik qiladi.Aql bu dunyoviy ilmlar orqali isbotlangan dalillar asosida ish ko'rsa,g'oyb ilmlarini teran anglash uchun esa,aql ojizlik qilishi tabiiy.G'oyb ilmini faqat ilohiy-hissiy tafakkur orqalibilan, qalbga tushgan karomat nuri bilan anglashilinadi.Mo'jiza payg'ambarlarga, karomat esa ham nabiy, ham valiyga xos, mo'jiza nabiylik da'vosi bilan mushtarak, nabiylik sharti esa karomatda mavjud emas**[5],** ya'ni Alloh payg'ambarlarning sar birining darajasiga ko'ra, istagancha mo'jiza beradi. Muso (a.s.)ning hassasining ajdarga aylanishi, Iso (a.s.)ning bir nafas bilan kasallarni tuzatishi, murdalarni tiriltira olishi, Muhammad (s.a.v.)ning Isro va Me'roj qilganliklari payg'ambarlarning mo'jizalariga misoldir. Karomat (akrom, sharaf, karam, lutf va ehson) ruhiy-ma'naviy kamolotga erishgan inson**[6]** favqulodda g'ayritabiiy holatning zuhurlanishi va xayratlanarli voqea-hodisalar bilib, valiylarda sodir bilgan karomatlarning ayrimlari Qur'onning «Maryam»**[7],** «Assobi Qasf»**[8]** suralarida keltirilgan. «Nasoyim ul-muhabbat»da mashoyixda zohir bo'ladigan g'ayritabiiy odat va karomatlar, valiylarning martabalari ham zikr etilgan**[9].** Jumladan, tush ko'rish, bo'lajak voqealarni oldindan bashorat qilish, uzoq shaharlardagi yaqin

kishisi bilan aloqa bog'lab so'zlashish, ruhning jismdan ajralib sayr etishi va qaytib jismga kirishi, o'zgalar fikrini uqib olish va fikran o'zgalarga ta'sir o'tkazish, nafas quvvati, nazar quvvati, dil quvvati, ko'ngildan o'tkazish, solatga kirib vujuddan nur taratish kabilar valiylarning fziga xos xususiyatlari deb hisoblangan. Masalan, Abdulloh Muborak duolarining ijobat bo'lishi, Xoja Ahmad Yassaviyning ruhiy madadi, Najmiddin Kubroning «valiytarosh»ligi, Xoja Abdulxoliq G'ijduvoniyning kashfu-karomatlari, Xoja Bahouddin Naqshbandning balolarni daf etishi, Xoja Asror Valiyning bo'lajak voqea-sodisalarni tush ko'rish orqali bajn etishi kabilardir**[10].** Ilohiy ma'rifat yoxud irfon**[11]** tariqat adabining mevasi bo'lib,tasavvuf falsafasi namoyondalari fikriga ko'ra, ilohiy ma'rifat Xudoning zoti,uning ismlari, turli fazilatlari va xislatlarini bilib olish uchun qo'llaniladigan uslublardan biridir**[12]**.

Tasavvufning o'ziga xosligi nimada bu masalani ustoz Najmiddin Komilov talqini bilan yoritib beradiagn bo'lsak, tasavvuf:

1) aqliy taraqqiyot bor bilimni egallash bilan cheklanmay, balki ruhni poklash, tozalash- bunda faqat o'qib o'rganish emas,unga amal qilishni ham nazarda tutadi
2) komillikka intilish ruhni poklash, parhezkor,jilovlangan,odob va axloqi yuksak bir obektga aylanish bilan bo'ladi.Uning amaliy natijasi esa, tasavvufda tariqatda jamlandi va singdirildi.
3) Ilohiy ishq orqali poklanish- inson tamomila pok bo'lsa,ilohiy ishqqa yetadi.Ilohiy ishq bu- irfoniy bir tuyg'u, bilish zavqi, anglash va yetishish hissini ettiradi.
4) tasavvuf -irfoniy nuqtai nazardan tahlil qilinganda shunday bir hulosa beradiki, u ishq otashida toblangan,tug'yonli tafakkur natijasi sanaladi.
5) tasavvuf -o'z- o'zini poklash taraqqiy ettirish, axloqiy yuksalish, ezgulik, yaxshilik, mehr- muhabbat, samimiyat,gumanizm kabi qarashalr butun musulmon Sharqida keng tarqalgan bo'lib u bugun to'la ijtimoiylashib ulgurgan.**[13]**

Shuning uchun tasavvufga ta'rif berilganda ko'plab shayxlar uni shaytoniy illatlarni davolash va rahmoniy xislatlarni jam qilish ilmi deb ataydilar.Shu o'rinda bir narsani alohida ta'kidlab o'tishimiz lozimki,tasavvuf o'zida barcha insoniy fazilatlarni umumlashtirgan bo'lib u butun insoniyatni ezgulikka, adolat, odillik sohibi bo'lmoqlikka, insof va haqiqat bobida chinakam mard va jasur har tamonlama barkamol ham ma'naviy, ham jismoniy komillik singari sof fitratga xos va mos orzu intilishlar yotmaganda u bu qadar keng ijtimoiylshib ketmagan va hayotning bir qismiga aylanib ulgurmagan bo'lar edi.Tasavvuf falsafani o'zigacha mavjud qonun qoidalarni jamiyat hayotida o'rni nechog'li muhim dolzarb ekanligini ochib berishda amaliy vosita bo'la oldi.Uning ijod ahli qalbidan joy olib, chuqur va teran ma'noli asarlar bitilishiga asos bo'lishi o'zi bilan hamohang bo'la olgan jamiyatga aloqador muammo va yutuqlar kata hissa qo'shgan deb ayta olamiz.Tasavvufni keng qamrovda quloch yoyilishi va xalq amaliy

hayotining ajralmas bir qismiga aylanib ketishi undagi so'fiy- darveshlar bilan bog'liq bo'lib,ularning odobi, axloqi, madaniyati, etikasi barcha namuna sifatida keltirilgan.Shu tariqa so'fiylar badiiy asar qahramoni va bosh epizod sifatida gavdalanib insonlarni adolat, haqiqat, matonat, qanoat, jasorat,ibodat vaitoat kabi komillik sifatlarini shakllantirishda keng qo'llanilgan.Bularni "Axloqi Muhsiniy", "Axloqi Jaloliy", "Axloqiy Nosiriy",singari asarlar musulmon olamining axloq kodekslari bo'lib ularda davlatchilik, adolatli jamiyat, odil va sahovarpesha rahbar tushunchalari so'fiyona qarashlar orqali tushuntirib berilgan.Bu g'oyalar badiiy adabiyotda chqur o'rin egallab, tasavvuf etikasini shakllantirgan.Tasavvuf – diniy, falsafiy, irfoniy qarashlar bilan uyg'unlashgan bir ta'limotki, uni odob-axloq majmui**[14]** desak bo'ladi.

U inson va uning mohiyati, tabiat- jamiyat- davlat birligi va ularni umumlashtiruvchi jihatlarni atroflicha tatqiq etishda muhim bir omil, shaxslararo munosabatlarda belgilangan odob- axloq me'yori jamiyat taraqqiyotini belgilovchi birdamlik, ahillik, yaxshi qo'shnichilik, adolatli va farovon hayot madhiyasidir.

Shuningdek tasavvufning jamiyatdagi quyidagi funksiyalari mavjud bo'lib:

U Qur'on va hadisni ham amaliy, ham nazariy ifodalagan ideal ta'limot bo'lib,diniy olim va ulamolar Qur'on va hadisning ma'nolarini tushuntirib bergan bo'lsa,so'fiylar esa, uni amalda ko'rsatib bajarib ruhiy go'zallik**[15]** tomon odamlarni birlashtirgan.Unda ruh, qalb, irfon, nafs hususida bahs yuritilib, keng mushohada maydoni bo'lib xizmat qiladi. U nafsni poklash va uni jilovlash ilmi bo'lib, u parhezkorlik, turli illatlardan saqlanishning amaliy iodachisi bo'lib hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1.Комилов Н. Тасаввуф. – Т.: ТДШИ, 2009. – Б. 134.

2.Қуръони Карим,Isro surasi

3.Комилов Н. Тасаввуф. – Т.: ТДШИ, 2009. – Б. 134.

4. O'sha asar

5. Isaqova Z.Tasavvuf ta'limotida oriflik va valiylik talqini.-T.: Abu Matbuot Konsalt,2011.-36.b

6.O'sha asar

7.Қуръони Карим маъноларининг таржимаси. Маръям сураси. 24-35-оятлар. – Б. 306-307.

8. Асҳоби Қаҳф – «Ғор биродарлари». Подшоҳ зулмидан қочиб, имонларини сақлаш мақсадида ғорга яшириниб, Аллоҳдан паноҳ сўраган тақводор йигитлар. Қаранг: Қуръони Карим маъноларининг таржимаси. Қаҳф сураси, 9-26-оятлар. – Б. 259-262.

9.Алишер Навоий. Насойим ул-муҳаббат. – Б. 23.

10. Isaqova Z.Tasavvuf ta'limotida oriflik va valiylik talqini.-T.:Abu Matbuot Konsalt,2011.-36.b

11. "Irfon" tasavvuf falsafasida bilim, bilish, aniqlash, tanish,tushunish ma'nolairda qo'llaniladi

12.Juzjoniy A.Sh. Tasvvuf ta'limoti ildizlari. Muloqot,1995,№1-2 B 32.

14. Комилов Н. Тасаввуф. – Т.: ТДШИ, 2009. – Б. 134.

15.Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf.Tasavvuf va tasavvur.Hilol nashr.:T,2021

YANGILANAYOTGAN O'ZBEKISTONNING IJTIMOIY-IQTISODIY RIVOJLANISHIDA YOSHLARNING O'RNI

Shohruxbek Mingboyev

NamDU, amaliy psixologiya yo'nalishi 1-kurs talabasi

Ilmiy rahbar; **M.Badritdinova,** *+998 93 407 14 32*

Annotatsiya: Ushbu maqola orqali siz yoshlarning O'zbekistonni qanchalik rivojlanishida o'rni katta ekanligi va unga qanday qilib erishish mumkinligi haqida ta'kidlab o'tilgan.

Kalit so'zlar: Lider, faollik, ijtimoiy, bilim, ko'nikma, millat, mustaqillik, taraqqiyot, faylasuf, tadqiqotchi, biznesmen, mehr.

Аннотация: В этой статье вы подчеркнули, насколько важно развитие молодежи и как его можно достич

Ключевые слова: Лидер, деятельность, социальные, знания, навыки, миллат, мустагиллик, тараккиет, философ, исследователь, бизнесмен, мехр.

Annotation: Through this article you have been highlighted how important youth development is and how it can be achieved.

Keywords: Leader, activity, social, knowledge, skill, millat, mustaqillik, taraqqiyot, philosopher, researcher, businessman, kind.

Hammaga ma'lumki, bugungi O'zbekistonning har tomonlama rivojlantirishda yoshlarning o'rni beqiyos katta, chunki kelajak avlod ham, o'tgan avlod ham faqatgina o'z vatanini rivojlantirish uchun harakat qiladi, o'rganadi, rivojlantiradi. Uning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishi esa yoshlarning qanchalik bilim va ko'nikmaga ega ekanligi orqali bilib olish mumkin. Chunki, yoshlarda qanchalik bilim, ko'nikma, ijtimoiy-iqtisodiy faollik, liderlik, boshqaruvchanlik bo'lsa, buni vatan uchun bera oladi. Yosh olimlar, iqtisodchilar, biznesmenlar,

liderlar ham aynan yoshlarning olgan bilimlarining natijasidir. Avvalo har bir yosh o‘spirinda mas’uliyat kuchi uni harakatga undaydi va tinch qo‘ymaydi. Talaba yoki yosh olimlar o‘qib o‘rgansa faqatgina o‘zi uchun emas balki, vatani uchun o‘qiydi, chunki olim bo‘lish bilan birga o‘z vatanini dunyoga tanitadi. Bugungi kunda ham aynan yuragida o‘ti bor, yonib turadigan men uddalayman degan yoshlar O‘zbek yurtida juda ham ko‘p. Albatta, O‘zbek millatida juda ko‘p olimlar, faylasuflar, tadqiqotchilar, ulkan yutuqqa erishgan bilimli kimsalar ham aynan vatani uchun, shanini oqlash uchun, milliy bayrog‘ini yuqoriga ko‘tarish uchun harakat qilishgan. O‘zbekiston mustaqillika erishgandan keyin har tomonlama o‘zini tiklay oldi, chunki bilimga boy bo‘lgan katta va o‘rta yoshli insonlarning yordami juda katta. Bugun faxr bilan Prezidentimiz ham bot-bot ta’kidlaydi, ya’ni bugungi kunda O‘zbekistonni yuksaklarga olib chiqish uchun yoshlarga katta imkoniyatlar yaratilib berilmoqda, chunki kelajak yoshlarning qo‘lida bo‘ladi albatta, yoshlar bir-biri bilan muloqot qilish bilan birga bilim va tajribalarini bo‘lishadi. Prezident Shavkat Mirziyoyev shunday ta’kidlaydi, “Agar har bir xalq, har bir davlat mustaqil bo‘lmasa, boshqalar nafaqat uning dehqonini, nafaqat ishchisini, hattoki shoir-u olimini ham, davlat arbobini ham istagancha tahqirlashi, insoniy sha’nini tuproqqa qorishi mumkin ekan” [1]. Har qanday soha bo‘lmasin O‘zbekiston rivojlanib bormoqda, misol uchun sport, ilm-fan, iqtisodiyot, taraqqiyot, texnika va bir qator yo‘nalishlarda o‘zini ko‘rsatmoqda. O‘zbek millatida yashagan har bir inson o‘zini yurtini sevmasdan turib unga foyda keltira olmaydi. Sevgan insonlari va unga mehr-muhabbat, e’tibor va ijobiyat hissi har bir insonni harakatga undaydi.

O‘tmishga nazar solinsa yoshlarga nisbatan katta yoshdagi insonlar ko‘proq yutuqlarga erishgan va o‘zini butun dunyoga tanita olgan. Bunga sabab bitta-bilim. Har bir insonni bilim, ilm va olingan tajriba muvaffaqqiyatga erishishiga sabab bo‘ladi. Chunki, yoshlarga berilayotgan imkoniyatlar ham bunga sabab bo‘la oladi. O‘zbek yurtining ajdodlari ham faqat birgina maqsad tufayli harakat qilishgan, maqsadi esa yaqinlariga nafi tegishi va vatanini rivojlanishi uchundir. Buni tushingan yoshlar esa ular ham katta kuchga ega bo‘ladi. Sharoitga ham hamma narsa bog‘liq emas, chunki buyuk shaxslar ilm olganida faqat va faqat kitob mutolaa qilish maqsadida bo‘lgan. Davlat shakllariningz rivojlanishi va o‘zgarishiga quyidagi omillar ham ta’sir ko‘rsatadi, “Ijtimoiy-iqtisodiy, ma’rifiy-madaniy muhit, tarixiy, milliy va diniy an’analari, urf-odatlari, tabiiy, geografik va iqlimiy shart-sharoitlari, siyosiy kuchlarning o‘zaro nisbati, jamiyatni g‘oyalashtirish va siyosatlashtirish darajasi” [2]. Albatta yoshlar shu qoidaga amal qilib harakat qiladigan bo‘lsa millat va jamiyatni rivojlantira oladi. Kitob har bir insonni yetuklikka va muvaffaqqiyatga erishishga sabab bo‘ladi. Yoshlar tarbiya va bilimni teng qo‘ya olsa nur ustiga a’lo nur bo‘ladi. Chunki, ko‘pchilik bilimli insonlarda tarbiya yo‘q, tarbiyasi bor insonlarda esa bilim yo‘q. Ikkalasi bor insonlarda esa tajriba yo‘q. Bularning barchasi bor

shaxslarda ko‘plab muvaffaqqiyatlarni kutsa bo‘ladi. Yoshlarning ongida faqat o‘qish bo‘lgani maqsadga muvofiq bo‘ladi. Tashqi tomondan yomon ta’sirlar ko‘rsatishi, ota-onasi tomonidan inkor qilinishi, do‘stlari tomonidan esa qoralanishi mumkin. Bularga diqqat e’tiborini qaratgan inson hech qachon o‘zini va vatanini rivojlantira olmaydi.

O‘zbekiston uchun o‘z jonini fido qiladigan insonlar ham o‘zining foydasi uchun, yoki moddiy manfaat uchun emas, balki vatani, ota-onasi, do‘st-birodarlari uchungina shunday qiladi. Barkamollikka erishayotgan, doim tinchlikka intilayotgan O‘zbekiston ham boshqa davlatlardan farqli ravishda o‘zi uchun turli xil sharoitlar yaratib kelmoqda. Yangilanayotgan O‘zbekiston deb aytilmoqda, buning boisi shundan iboratki, ko‘p asrlar oldin O‘zbekiston degan davlat tashkil topmagan edi, yo‘q ham edi. Mustaqillika erishilganidan keyin esa o‘zini yagona millat, davlat sifatida e’lon qildi, bunga sababchi bo‘lgan O‘zbekistonning birinchi Prezidenti Islom Karimovning xizmatlari beqiyos kattadir.

Bugungi kunda yoshlarga yaratilib berilayotgan sharoitlarga lol qolmay iloji yo‘q, chunkin deyarli hamma sharoitlar bor, kampyuter, telefon, kutubxona, kitoblar, moddiy ehtiyojni qondirish uchun pul, deyarli har bir yosh o‘ziga nisbatan mas’uliyatni oshirishi o‘z ustida mukammal ishlashi kerakligini tushinishi kerak. Chunki, shunday sharoitlarga noshukurchilik qilish inson zotini qilig‘i emas. Yoshlarga qanchalik e’tibor qaratilmasin, ular o‘zlariga tegishli xulosalarni olib harakat qilmas ekan, unga hech kim turtki bermaydi. Talaba yoshlar, maktab o‘quvchilari, magistrant talabalar ham o‘zini rivojlantirish uchun harakat qilmoqda. Inson o‘zini shakllantirsa keyin boshqalarni shakllantiradi va shu orqali vatanini rivojlantira oladi. Avvalo vatanni rivojlantiraman deganlarda birinchi navbatda shuni ta’kidlash joizki bilim har qanday insondan ajratib turuvchi, millat va elatlar orasida uni kamol toptiruvchi foydali mashg‘ulotdir.

Innovatsion texnologiyalar ham yosh olimlarning yaratgan va o‘ylangan natijalarini bermoqda. Har bir millat o‘zi ixtiro qilgan buyumlar va turli xil avtomobil, texnologiyalar bilan ko‘rstaib kelmoqda, O‘zbekistonda ham yoshlarni yaratayotgan ixtirolari va bilimga bo‘lgan qiziqishlari boshqa millatlardan ko‘ra kuchliroqligini ko‘rsatmoqda. Imom Buxoriy, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur va boshqa olimu-fuzalolar ham aqlli va harakati aniq bo‘lgan. Vatan uchun va o‘zi uchun tinmay o‘qigan. Yomon insonlar tomonidan tanqid qilingan bo‘lsada bu ularga to‘sqinlik qila olmagan. Asarlarda va filmlarda ko‘rgan inson ularning yuksaklikka olib chiqqan yo‘llari va bosib o‘tgan qiyinchiliklarini ko‘rib inson hayratga tushmasdan qolmaydi. Hattoki texnika qilmagan ishlarni ham ular ko‘rsatib bera olgan. Yulduzlar va ularning joylashuvi kabi harakatlarni o‘rganish esa katta mashaqqat talab etadi. Shunga qaramay bilim va tajribalar ortidan hammasini uddalay oldi.

Maktab o‘quvchisidan kim bo‘lasan? Deb so‘rasangiz ular aytadiki, o‘qituvchi, olim, hodim, muhandis, biznesmen, iqtisodchi va yana turli xil yo‘nalishlarni aytib o‘tadi. Rivojlanish

borasida Islom Karimov shunday ta'kidlaydi, "Iqtisodiy mustaqillikka erishmasdan turib siyosiy mustaqillikni ta'minlab bo'lmaydi" [3]. Albatta bu fikrlardan shu ma'lumki, iqtisodiy bilimlar va siyosiy bilimlarni orttirmasdan turib hech qanday natija olmaslik aniq. Chunki bu hamma uchun qonundek bo'lishi kerak. Maqsad qo'yibgina harakatga urina boshlaydi. O'zbekistonni yaratish va rivojlantirish hozirda ham mas'uliyatli ishlardan bo'lib kelmoqda, ayniqsa ilm-fan sohasi orqali ham rivojlantirish uni ijtimoiy va iqtisodiy rivojlantira oladi. Ilm-fan rivoji bu vatan rivojidir. Ilm-fanga intilgan yoshlar erta o'tib vatani uchun, do'stlari uchun hamma qilgan harakatlari o'zini oqlaydi. Chet davlatlarga qaraganda O'zbekiston yanada rivojlanib bormoqda, bunga asosiy sabab esa yoshlarning o'ziga ishonib qat'iy harakat qilishi va uni doimgidek rivojlantirishini yana ta'kidlash joiz. Harbiy kuchlar, ilm-fan kuchlari, sport kuchlari va juda ko'plab qilingan harakatlar millat rivoji uchun katta turtki bo'ladi.

Qanday soha bo'lmasin yoshlardagi bilimlarni ko'rib qoyil qolmasdan iloji yo'q. Yangi tug'ilgan chaqaloqlar ham ma'lum maqsadga va ehtiyojga bo'ysinib yashaydi va harakatda bo'ladi. Misol uchun uning harakati gapirishga va ovqatlanishga bo'lsa uning yashashga intilayotganligidan signal beradi. Katta yoshga yetganda esa faqat bular ehtiyoj emas, balki undan ham katta ish va mashaqqatlar ham borligi uni o'yga soladi. Vataini ko'ra boshlaydi, ayniqsa insonlarni taniy boshlaydi. Yoshlarning o'rni qanchalik katta bo'lgan iqtisodiy va ijtimoiy harakatlarni amalga oshirish kabi yo'llarni bosib o'tish inson zotini qon-qoniga singib ketgan. Davlatda qonun, din qanchalik kuchli e'tiborga olinsa hamma unga bo'ysinib yashasa O'zbekiston yanada rivoj topadi va yosh-u qari bundan hursand bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Shavkat Mirziyoyev, "Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz", Toshkent, "O'ZBEKISTON" 2017-yil, 344-bet.
2. Sh. A . Saydullayev, "Davlat va huquq nazariyasi", Toshkent, "Yuridik adabiyotlar publish" 2021-yil, 71-bet.
3. Shavkat Mirziyoyev, "Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz", Toshkent, "O'zbekiston", 2018-yil, 5-bet

KUCHLI FUQAROLIK JAMIYATI QURISH YO'LIDA AYOLLARNING INTELEKTUAL ONGINI OSHIRISH ORQALI ULARNI JAMIYATNING ILG'OR QATLAMIGA AYLANTIRISH

Tillayev Bobomurod Abduvaxobovich

Namangan Davlat Universiteti Yuridik fakulteti

"Milliy g'oya va huquq ta'limi" kafedrasi Katta o'qituvchisi

Ismailova Lola Abdumajid qizi

Namangan Davlat Universiteti Yuridik fakulteti

"Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi" yo'nalishi

3-bosqich talabasi

Anotatsiya: Ushbu maqolada bugungi kunda eng dolzarb masalardan biriga aylanib borayotgan hamda davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sanalgan, ayollarni intelektual salohiyatini oshirish orqali ularning ijtomiy faolliklariga erishish va jamiyatda o'z o'rniga ega bo'lgan shaxs bo'lishlarida ilmning o'rni va ahamiyati haqida fikr mulohazalar bildiriladi

Kalit so'zlar: faylasuf Antifont, Suqrot, Arastu, Aflotun, De Guj, Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 75-sessiyasi, Hazrat Oyisha, Hafsa, Ummu Salama, Karima bintul Mikdol, Ummu Kulsum binti Uqba, Oyisha binti Sa'd (r.a.), Abu Nasr Farobiy.

O'tmishdan ma'lumki, tarixda ayollar bilan erkaklar o'rtasida teng huquqlilik bo'lmagan. Bu masala azaldan olim va faylasuflar tomonidan turlicha talqin qilingan, bu borada ko'plab bahsli holatlar yuzaga kelgan. Erkak va ayollar tengligi g'oyasini ilk bor faylasuf Antifont o'z asarlarida keltirarkan, jumladan shunday deydi: "Tabiat barchani – ayollarni ham, erkaklarni ham teng qilib yaratadi, lekin odamlar insonlarni tengsiz holatga soluvchi qonunlarni ishlab chiqishadi". Demak, notenglikni biz – o'zimiz keltirib chiqarganmiz

Darhaqiqat, qadim yunon Suqrot, Arastu, Aflotun kabi olimlari eng yaxshi davlat sifatida jamiyatda tenglik va adolat hukm surgan polisni nazarda tutishgan. eng yaxshi qonunlar sifatida ham barcha tengligini kafolatlagan qonunlarni ilgari surishgan. erkak va ayollar tengligi g'oyasini yunon olimi Antifont o'z asarlarida qo'llagan holda: «Tabiat barchani: ayollarni ham, erkaklarni ham teng qilib yaratadi, lekin odamlar insonlarni tengsiz holatga soluvchi qonunlarni ishlab chiqishadi», deb ta'kidlagan.Sharq qomusiy olimlardan Abu Nasr Forobiy "Fozil odamlar shahri" asarida tenglik hukm surgan davlatni fozillikka intilgan davlat sifatida qayd etgan bo'lsa[1], 1791 yilda Olimpiya De Guj tomonidan tayyorlangan fuqarolik va ayol huquqi deklaratsiyasida ilk bor ayollarning erkin fikrlash va o'z fikrini bildirish huquqiga ega ekanligi e'tirof etilgan.

Bugun O'zbekiston jahonning rivojlangan davlatlari qatori o'z milliy qiyofasi, ya'ni ijtimoiy hayotning barcha sohalarida xalqimizning milliy mentalitetiga xos bo'lgan ijobiy an'analar va qadriyatlarni saqlagan holda maydonga chiqmoqda. Bu davr jamiyatimizda ayollarni ulug'lash, davlat tomonidan ularning ijtimoiy, iqtisodiy, huquqiy va ma'naviy manfaatlarini himoya qilishning dalili sifatida tarixda yorqin iz qoldiradi**.** O'zbekiston

Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2017 yil sentabr oyida Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 75-sessiyasida Biz uchun gender tenglik siyosati ustuvor masalaga aylandi. Xotin-qizlarning davlat boshqaruvidagi o‘rni tobora kuchaymoqda. Yangi Parlamentimizda ayol deputatlar soni ikki barobarga ko‘paydi”[2] deb ta’kidlab o’tganlaridek, hozirda ayol deputatlar soni avvalgiga qaraganda anchayin oshganligining guvohi bo’lishimiz mumkin.

O’zbekiston statistika qo’mitasi ma'lumotlariga ko’ra, 2017 yili iqtisod sohasida erkaklarning 61,5%, ayollarning esa 38,5% mehnat bilan band bo’lgan. BMTning xabar berishicha, o’rta ta’lim olgan xotin-qizlarning faqat 35% ishlaydi, oliy mu’lumotli xotin-qizlarning 68% ish bilan ta’minlangan. 2018 yilda O’zbekiston hukumati barqaror rivojlanishning 16 ta milliy maqsadlari va 127 ta milliy vazifalarini qabul qilgan edi[3].

Bugungi kunda esa ularning jamiyat hayotidagi ulushi yanada ortgan bo’lib, quyidagi jadval asodida buni bilib olishimiz mumkin.

1	Senatda	100 nafar	24 nafar
2	Oliy Majlis Qonunchilik palatasida	150 nafar	48 nafar
3	Viloyat Kengashida	60 nafar	15 nafar

2019 yil 2 sentyabrda “Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to’g’risida”gi qonun qabul qilindi[4]. Mazkur hujjat bilan ilk bor milliy qonunchiligimizda “gender” tushunchasiga ta’rif berildi. Unga ko’ra, gender – xotin-qizlar va erkaklar o’rtasidagi munosabatlarning jamiyat hayoti va faoliyatining barcha sohalarida, shu jumladan, siyosat, iqtisodiyot,huquq, mafkura va madaniyat, ta’lim, ilm-fan sohalarida namoyon bo’ladigan ijtimoiy jihat hisoblanadi.Qonunga muvofiq, siyosiy partiyalar tomonidan Oliy Majlis Qonunchilik palatasi va mahalliy Kengashlari deputatligiga nomzodlar ko’rsatishda xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar tahminlanishi nazarda tutildi. Saylov kodeksining 70 va 91-moddalariga muvofiq ayollarning soni siyosiy partiyadan ko’rsatilgan deputatlikka nomzodlar umumiy sonining kamida o’ttiz foizini tashkil etishi kerakligi belgilangan[5]. Ushbu norma xotin-qizlar va erkaklarga teng huquq va imkoniyatlar kafolatlarini ta’minlashning asosiy prinsiplariga to’liq mos keladi.

Jamiyatni demokratlashtirish davrida xotin-qizlarga bo‘lgan munosabat hamda ularning hayotiy tajribasi, intellektual salohiyati va imkoniyatlaridan bunyod etilayotgan jamiyat rivoji uchun foydalanish ana shu qurilayotgan davlatchilik asoslarining liberalligi va ilg‘orligidan dalolat beradi. Fuqarolik jamiyatini rivojlantirish jarayonidagi bizning davlatchiligimiz uchun

muhim bo'lgan masalalardan biri xotin-qizlarni bunyodkorlik jarayonlariga ne chog'li jalb etilishi, ularning bugungi kun jamiyatida qanchalik o'zini kerakli idrok etishi masalasidir. Darhaqiqat, ota bobolarimizda bir maqol bor. "Bir ayolni ilmli qilsang butun bir avlodni ilmli qilgan bo'lasan". Biz kuchli demokaratik jamiyat qurish yo'lida bormoqda ekanmiz, birinchi o'rinda ayollarni ilmiy intelektual ongini oshirish orqali ularni ham jamiyatning ilg'or qatlamiga aylantirishimiz lozim. Buning uchun esa birinchi navbatda xotin qizlarni ko'proq ilmga jalb etish, bu orqali ularning faolliklariga erishish mumkin bo'ladi. Chunonchi, O'zbekiston Respublikasi prezidendi Shavkat Mirziyoyev xalqqa murojaatnonasida ham ham bunga alohida to'xtalib o'tgani ham bejiz emas[6].

Ta'kidlab o'tish joizki,ayollarning ilm olishlari islom dinida ham ulug'lanadi, "Ayollarning ilm olishlari. Ayol va erkak musulmonlarga ilm o'rganmoq farzi ayndir. Qur'oni karimda faqatgina ayollarning o'ziga xos, fitratiga muvofiq kelgan Allohning xitoblaridan tashqari (masalan, avratlarini to'sish, bola emizish, idda muddati, taloq to'g'risida va hokazo) qolgan barcha oyatlar Alloh taoloning bashariyatga, erkag-u ayolga qilgan xitoblaridir". Ilm haqidagi chaqiriqlar ham shular jumlasidandir. Islomda iymondan keyingi farzi aynlardan biri ilm olishlikdir. ("farz" bajarilishi shart degan ma'noni ham anglatadi). Zero, Jabroil (a.s.)ning Payg'ambarimiz (s.a.v.)ga yetkazgan birinchi kalomi ham "O'qi!" bo'lgan. Alloh taolo bandasini tafakkur qilib, borliqqa qarab, tahlil bilan O'zini tanishini xohlaydi. Ko'r-ko'rona, taqlidiy iymon keltirishlikni xush ko'rmaydi. Payg'ambarimiz (s.a.v.) "Ilmni Chinda bo'lsa ham borib, olinglar", deganlar. Vaholanki, o'sha paytda Chin (Xitoy) butlar va butparastlar o'lkasi bo'lgan. Asri saodatda sahobiyalar o'rtasida ilmlari, zehnlari bilan ajralib turgan ayollardan Hazrat Oyisha, Hafsa, Ummu Salama, Karima bintul Mikdol, Ummu Kulsum binti Uqba, Oyisha binti Sa'd (r.a.)larning nomlari tarixda qolgan Ilmga juda e'tiborli bo'laylik. Tish bergan rizqni ham berar, Yaratgan bizni och qo'ymas. Hadisi sharifda marhamat qilingani kabi: "Kim Alloh uchun ilm talabida bo'lsa, Alloh taolo uning rizqini kutmagan yeridan yetkazadi".

Islom ayollarning ilm egallashlari uchun qulayliklar ta'min etmoqda. Maqsad Islom jamiyatining foydali bir a'zosi, millati, vatani, davlatiga manfaat yetkazuvchi inson bo'lib yetishish va yetishtirishdir. Islom ayolni jaholatdan kutqarib, yuksaltirdi, sharafladi. Jamiyat ayollarga hurmat bilan qaraydigan bo'ldi, ayollarning iqtidorlari, qobiliyatlarini erkaklar tan oldilar. Urva bin Zubayr (r.a.) hazrati Oyisha (r.a.) haqlarida; "Hazrati Oisha Qur'on hukmlari, she'r va adabiyotni, arab tarixi va uning pog'onalarini boshqa shaxslardan ko'ra ko'proq bilardi", deganlar.

Islomda ayolning ilm tahsil etishiga qarshi chiqqan erlarga o'rin yo'q. Aksincha, Islomni to'g'ri tushunib unga amal qilgan mo'min erkaklar, avvalo o'zlari ilmli bo'lganlari yoki ilm olayotganlari holda, ayollarga ham ilmni egallashlariga yordamchi bo'ladilar. Bu borada

musulmonlar tarixi sharafli sahifalar bilan to'liqdir. Ayollarni ilm tahsil etmakdan man qilmoq bu jaholat va g'aflatga berilgan erlarning ishidir. Chunki, ayolni ilm olishdan man etmoq din o'rganmoqdan man etmoqdir.[4] Demak, bundan ko'rinib turibdiki, ayollarni ijtimoiy faolligiga erishishning asosiy shartlaridan biri ularni ilmga yo'naltirishdir. Bu sohada hozirda ko'plab ishlar amalga oshirilmoqdaki, xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 29-dekabrdagi Oliy Majlisga murojaatnomasida ham bunda alohida etibor berildi, Ya'ni, xotin qizlar uchun qo'shimcha grandlar ajratilishi yoki bo'lmasaijtimoiy ta'minotgaqiynalgan oilalar farzadlari uchun ham qo'shimcha o'rinlar ajratilishi natijada o'qishgaimkoniyati bo'lmagan oilalar uchun ham qizlarini o'qitish imkoni paydo bo'lishiga olib keladi

Firkimizcha, ushbu ko'rilgan chora va tadbirlar asosida O'zbekiston BMTning 2030 yilgacha global strategiyasini amalga oshirishni faol qo'llab-quvvatlayotgan mamlakatga aylanadi[8]. Bu borada Jahon bankining O'zbekistondagi vakolatxonasi gender masalalari bo'yicha to'rtta asosiy yo'nalishga ehtibor qaratadi: inson resurslaridan foydalanish imkoniyatlarini oshirish; bandlikni kengaytirish va yaxshilash uchun cheklovlarni olib tashlash; mulkka egalik qilish va aktivlarni boshqarishda ayollar uchun to'siqlarni bartaraf etish; davlat jamiyat ishlarida ayollarning faolligini oshirish

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abu Nasr Farobiy "Fozil odamlar shahri"

2. https://iiau.uz/en-ca/yangiliklar/yangiliklar/yangilanayotgan-o%E2%80%98zbekistonda-ayol-mavqei-26.html

3.https://www.researchgate.net/publication/341617732_GLOBALLASUV_SAROITIDA_UZBEKISTONDA_GENDER_MASALASINING_DOLZARBLASUVI_VA_UNING_ECIMLARI

4. Ohangaron ovozi gazetasi 2020 yil fevral soni

5. O'zbekiston Respublikasi "Saylov to'g'risidagi kodeks" 26.06.2019 https://lex.uz/docs/-4386848

6. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyevning 2020-yil 29- dekabrdagi Oliy Majlisga Murojaatnomasi

7.https://hozir.org/fotimaxon-sulaymon-qori-qizi-ayol-mukarramdir-toshkent-movarou.html?page=2

.8.Gender Equality in Europe and Central Asia. https://www.worldbank.org/en/region/eca/brief/gender.

JANNA D'ARK – OZODLIK KURASHCHISI

Shahnoza Mahammadjonova

Namdu, Tarix yo`nalishi talabasi

Anotatsiya: Ushbu maqolada yuz yillik urushda tub burilish yasagan qahramon Janna D'Arkning hayoti va uning qahramonliklari haqida ma’lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: Janna D'Ark, Yuz yillik urush, Angliya, Fransiya, Trua, Shampan, Lotaringiya, Orleans, Karl VII

Tarix... biz tarix deyilganda uzoq o‘tmish, tarixiy shaxslar, qahramonlar hayolimizga keladi. Ayniqsa tarixda qahramonlar, vatanparvar insonlarning o‘rni beqiyos va unitilmasdir. Har bir davrning o’z qahramonlari mavjud. 1337 – 1453-yillarda Yevropaning qudratli davlatlari – Angliya va Fransiya o’rtasida “Yuz yillik urush” nomi bilan tarixga kirgan bo’lib o’tgan. Bu urush davrida bir qator millat qahramonlari yetishib chiqqan. Ana shunday qahramonlardan biri, fransuz qizi – Janna d’Ark hisoblanadi.

“Yuz yillik urush” – Angliya va Fransiya o‘rtasida 1337-yildan 1453-yilgacha, tanaffuslari bilan 100-yildan ortiq davom etgan. Shuning uchun ham tarixga “Yuz yillik urush” nomi bilan kirgan. Bu urush Angliya qiroli Edvard III (1327 – 1377) ning Fransiya taxtiga bo’lgan huquqlarini talab qilib, Fransiyaga hujum boshlaganidan so’ng boshlangan.

1415-yilgacha urush goh u tomonning, goh bu tomonning g‘alabasi bilan davom etgan. 1415-yilda Fransiyaning ahvoli og‘irlashgan, 1415-yil 25-oktabrda Azinkur jangida fransuz qo‘shini qaqshatqich mag‘lubiyatga uchraydi. Fransiyaning katta qismi inglizlar qo’liga o’tadi. Davlat xavf ostida qoladi. 1420-yilda ikki davlat o‘rtasida Trua shahrida sulh shartomasi imzolanadi. Sulhga ko‘ra Fransiya shahzodasi taxtga o’tirish huquqidan mahrun bo‘lgan. Fransiya malikasining Angliya qirolidan tug‘iladigan farzandi ikki davlatning qiroli bo‘lish kerakligi belgilangan. Lekin keyinchalik Angliya sulhga amal qilmay Fransiya hududini bosib olish uchun harakatlarni yana qaytadan boshlab yuborgan. Bu harakatlarga qarshi Fransiyaning ko‘plab hududlarida istiqlolchilik xarakatlari boshlanib ketgan. Xususan, Orlean shahri dushmanlarga muvaffaqiyatli qarshilik ko‘rsatdi. Aynan shu qarshilik xarakatida 16 yoshli oddiy dehqon qizi Janna d’Ark maydonga chiqadi.

Janna d’Ark taxminan 1412-yilda Shampan va Lotaringiya chegarasidagi Domreme qishlog‘ida boy dehqon oliasida tug’ilgan. Unung otasi Jak d’Ark, onasi Izabella de Vouton bo’lgan. Jannaning otasi Rimga qilgan ziyorati tufayli boy laqabi berilgan. Uni bolaligida Janette deb atashgan.

Janna 16 yoshida Vokul shahri sardori Robert de Bordikuning oldiga boradi va o‘z missiyasini e’lon qiladi, ammo Jannani masxara qilishadi va oqibatda Janna qilshlog‘iga qaytishga majbur bo’ladi. Ammo bir yildan so‘ng u yana urinishini takrorlaydi. Bu safar uning qatiyatligi bilian Robert de Bordikuni hayratga slogan va Jannaga e’tibor bergan. Janna Orlean devorlari ostida “Herring urushi”ning fransuzlar uchun qayg‘uli natijasini aniq bashorat

qilganida, odamlar u bilan urushga borishga rozi bo'ldi. Janna erkak kiyimi– chaperone, ilgak va shossami bilan taminlangan va Janna oxirgi kungacha shu tarzda kiyinishni afzal ko‘rdi. Jannaning qo'shinida ikkita sodiq sherigi Jan de Metz va Bertran de Poulangiy bor edi.

Janna 11 kun ichida dushman hisoblangan Burgundiya hududi Domrem va Chinon orqali 1429-yil fevrali oxiri – mart oyining boshlarida Fransiya qiroli Karl VII (1422 – 1461) ning qarorgohiga yetib borgan. U qirolga osmon tomonidan mamlakatni ingliz hukmronligidan ozod qilish uchun yuborilganligini e'lon qilgan. Shuningdek, Janna qirolga qo'shin bersa Orleanni ozod qilishini aytgan, ammo qirol ikkilanib Jannaning bokiraligini tasdiqlash uchun buyruq berdi. Keyin uni Poitiersga yuborgan. U yerda Janna ilohiyotshunoslar tomonidan so'roq qilinishi kerak edi. Shuningdek, qirol o'z odamlarini Jannani tug‘ilib o'sgan qishlog‘iga jo‘natgan. U yerda qizning obro‘siga soya solinadigan hech narsa topilmganidan keyin Karl VII uni qo‘shin qo‘mondoni etib tayinlagan.

Qirol bilan uchrashuvdan keyin Jannaga zirhli kiyim yasab berisgan. Uning qilich Seynt-Ketrin de Fierbua cherkovidan Jannanining iltimosiga ko‘ra olib kelingan. Afsonaga ko‘ra, bu qilich Buyuk Karlga tegishli bo'lgan.

Janna Bloisga bordi, u yerda armiya uchun yig‘lish punkti belgilangan edi. Fransuz armiyasi Orlean tomon yura boshlagan. Qo'shin xudoning xabarchisi boshqarayotganligi haqida eshitgach, qo‘shining ruhiyati ko‘tarilgan. Umidini yo‘qotgan, cheksiz mag'lubiyatdan charchagan rahbarlar va askarlar ruhlari ko‘tarilib, jasoratlarini tiklangan.

1429-yil 29-aprelda Janna kichik bir guruh bilan Ortleanga kirib borgan. 4-may kuni uning armiyasi Sen-Loup qal'asini egallab, birinchi g‘alabasini qo‘lga kiritgan. G‘alabalar birin-ketib qo'lga kiritilib, 7-maydan 8-mayda o‘tar kechasi inglizlar shaharni qamaldan chiqarishga majbur bo'lgan. Shunday qilib, boshqa fransuz qo‘mondonlari imkonsiz den hisoblagan vazifani Janna d'Ark 4 kun ichida amalga oshirgan. Oreandagi g‘alabadan so‘ng Janna "Orlean xizmatkori" (La Pucalle d'Orleans) degan nom olgan.

Jannani navbatdagi yurishi 1429-yil 9- iyulda inglizlar tomonidan egallagan Loiradagi qal'alarga bo'lgan. 11-iyul kuni fransuz qo‘shini inglizlar qo'lidagi mustahkam qal'a – Jargeauga egallandi. Xal qiluvchi Patoy jangi inglizlarning to‘liq mag‘lubiyati bilan yakunlandi. G‘alabadan so‘ng, Janna qirol oldiga borib, fransuz qirollarning an'anaviy toj kiyadigan shahri – Reymsda toj kiyishiga da'vat etgan. 17-iyul kuni Reymsda Karl VIIga toj kiyish marosimi bo'lib o‘tgan. Marosimdan so‘ng Janna qirolga inglizlar lageridagi qulay vaziyat, tartibsizlikdan foydalanib, Parijga qarshi hujum boshlashga undaydi, lekin qirol ikkilanadi.

Parijni qamal qilish sentabr oyida amalga oshiriladi. Ammo bu urush muvaffaqiyatsizlik bilan tugaydi. Jannani o‘zi ham bu jangda yaralanadi. Shoh qo‘shinni olib chiqish uchun buyruq beradi va 21-sentabrda qo‘shin tarqatib yuboriladi.

1430-yil bahorida harbiy harakatlar qayta tiklanadi, ammo juda sust xarakat qilingan. Janna qirol saroy ahli tomonidan doimo to‘siqlarga quch kelgan. May oyida Janna yordamga kelgan Kompiyen qal’asi burgundiyaliklar tomonidan qamal qilingan. 1430-yil 24-may kuni xiyonat tufayli (shaharda ko‘prik yo‘li ko‘tarilib, u Jannaning qochish yo‘lini to‘sishgan) Janna d’Ark burgundiyalikalr tomonidan asirga olingan. Uni qutqarish uchun fransuz qiroli Karl VII harakat ham qilib ko‘ragan. Tez orada burgundiyaliklar uni inglizlarga 10 ming oltin livaga sotib yuborgan. 1430-yil noyabr-dekabrda Janna Ruanga olib kelingan.

Jannaning sud jarayoni 1431-yil 21-fevraldan boshlangan. Sudga Angliyaning Fransiyadagi manfatlarini qattiq qo‘llab quvatlovchi yepiskop Per Kakon rahbarlik qilgan. Angliya hukumati Janna d’Ark sudiga bergan ahamiyatini yashirmagan. Uzoq davom etgan sud va qiynoqlardan so‘ng Janna d’Ark 1431-yil 30-mayda Ruandagi Eskibozor maydonida yoqib yuborilgan.

Janna d’Ark o‘limi inglizlarga yordam bermagan. Ozdlik uchun xarakat yanada kuchayib ketgan. Tuishkunlikga tushmagan fransuzlar tez orada inglizlarni Fransiya hududidan siqib chiqargan. 1453- yilikki o‘rtada sulh shartnomasi tuzilgan va shu bilan “Yuz yillik urush” yakunlangan.

“Yuz yillik urush”da fransuzlarning g‘alabasida Janna d’Arkning o‘rni beqiyosdir. Jannani keyinchalik oqlash, ulug’ash jarayonlari bo‘lib o‘tgan. Nihoyat 1909-yilda papa Pius X Jannani oqlagan va 1920-yil 16-mayda papa Benedikt XV uni kononizatsiya qilgan.

Hozirgi kunda Fransiyaning deyarli har bir katolik cherkovida Janna d’Ark haykali bor. Orlean xizmatkori qo‘lida qilich bilan erkak kiyimida tasvirlangan. Janna d’Ark “Yuz yillik urush” davridan bugungi kunga qadar ozodlik va erk uchun kurashgan fransuz ayoli qiyofasida qadrlanib kelinmoqda.

O‘ZBEKISTONDA XIX ASR OXIRI XX ASR O‘RTALARI I YARMIDA POCHTA-TELEGRAF XIZMATINING VUJUDGA KELISHI VA RIVOJLANISH BOSQICHLARI

Soliyev Jasurbek Isroilovich

Namangan Davlat Universiteti,

tarix yo‘nalishi magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada Xonliklarni Rossiya imperiyasi tomonidan bosib olingan davridan boshlab, O‘zbekiston SSSR ni XX asr o‘rtalarigacha bo‘lgan yillar oraligi mobaynida pochta–telegraf aloqalari qanday bosqichda rivojlangani va uning bosqichma –bosqich o‘sib borganligi, Shuningdek, noan‘anaviy uslubda xabarlarni yuborish haqidagi ma’lumotlarga to‘xtatilib o‘tilgan. **Kalit so‘zlar**: Rabot, Yomlar, telegramma, traktlar, , aviatsiya, otliq-pochta, a, , telegraflari, Elektron

pochta, Fecbook. Google

ВОЗНИКНОВЕНИЕ И ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ ПОЧТОВО-ТЕЛЕГРАФНОЙ СЛУЖБЫ В УЗБЕКИСТАНЕ В КОНЦЕ XIX-СЕРЕДИНЕ XX ВВ

Аннотация. В данной статье остановлена на информации о том, на каком этапе развития почтово–телеграфной связи и ее постепенном росте за период с момента завоевания ханств Российской империей до распада Узбекской ССР в середине XX века, а также об отправке сообщений в нетрадиционном стиле..

Ключевые слова: Почта, Самолеты, телеграммы, тракты , авиация, кавалерия-почта, телеграфы, электронная почта, Fecbook. Google.

ORIGIN AND STAGES OF DEVELOPMENT OF THE POST AND TELEGRAPH SERVICE IN UZBEKISTAN AT THE END OF **THE XIX-MID OF THE XX CENTURIES**

Annotation This article describes the development of postal and telegraph communications in Uzbekistan from the time of the occupation of the Khanates by the Russian Empire to the middle of the twentieth century, as well as its gradual growth. suspended in the style of sending messages.

Keywords: Rabot, Yams, telegram, tracts,, aviation, equestrian mail, a,, telegraphs, E-mail, Fecbook. Google

Bugungi axborot va telekomunikatsiya rivojlangan davrda aloqa vositalari juda katta ahamiyat ro‘l o‘ynaydi. Bu vositalarsiz biror bir ish qilish qiyin ,shuningdek, ushbu aloqa tizimi hayotimizning bir qismiga aylanib bormoqda, Ushbu aloqa vositalaridan turli xil maqsadlarda qo‘llash mumkin masalan : siyosiy, iqtisodiy, harbiy va odamlar o‘rtasida ijtimoiy muloqatlar kiradi. Axborotlarni uzatish imkoniyatlari keng ravishda o‘sib bormoqda. Bularga quyidagi aloqa vositalari kiradi. Ular quyidagilar: telefon, ratsiya, radio, televizor , kompuyuter kabi axborot texnalogiyalari, Shuningdek, bu axborot texnalogiyalar internet tarmoqlariga bog‘langan holda odamlar bir biri bilan aloqa qilishadi. Insonlar hozirgi davrda juda katta informatsiyani aynan, shu aloqa vositalari orqali olishmoqda, aloqa vositalari ham o‘z ichiga turli xil internet tarmoqlari orqali axborotni uzatish va qabul qilish mumkin: bulardan asosiylari Telegram, Whatsap, Instagram, Elektron Pochta, Fecbook, Google va boshqa bir qancha tarmoqlardan iborat , hech o‘ylab ko‘rganmisiz oldin insoniyat qandey aloqa vositalaridan foydalangani haqida, O‘rta Osiyoda Pochta aloqasiga o‘xshash aloqa turi, ayrim ma’lumotlarga ko‘ra, miloddan avvalgi V-IVasrlarga to‘g‘ri keladi. O‘sha davrlarda harbiy choparlar podsholar farmoni va nomalarini noiblarga va qal’alardan xabarlarni mamlakat poytaxtiga yetkazib turganlar.Tarixiy manbalarda pochta aloqa vositalarini no ‘ananaviy yo‘llar orqali insonlar bir -

birlari bilan aloqa qilish imkoniyatlari mavjud bo‘lgan, ularga quyidagilar kiradi : Qushlar(kabutar), choparlar , tog‘larni tepasida o‘rnatilgan katta gulxan chiqishi uchun moslamalar, ko‘zgu oynalar, hayvonlar, turli xil tovushlar orqali axborot uzatish kabi usullari bo‘lgan. Insoniyat rivojlangan sari ilm-fan ham rivojlanib bordi. Aloqa vositalari ham o‘ziga yarasha bir muncha rivojlanib bordi. XII asrda mo‘g‘ullar hukmronligi davrida xoqonlar poytaxtlaridan tumanlar va qo‘shni davlatlar chegaralariga boradigan asosiy yo‘llarda pochta manzilgohlari — yom (bekat, rabot)lar tarmoqlari barpo etishgan. Yomlar bir-biridan 20–25 km masofada qurilgan va ularni qo‘riqchi guruhlar muhofaza qilgan.[1]Amir Temur davrida ham pochta aloqlari yuksak darajada rivojlanib borgan , Amir Temur pochta aloqalarini yetkazishda ko‘proq savdogarlardan foydalangan, Ayrim manbalarda Samarqandga Erondan 3 kunda pochta yetib kelganligini bilishimiz mumkin. Shunungdek, aloqa vositalari sifatida choparlar va qushlardan foydalanishgan, mo‘g‘ullar ko‘proq burgut va lochinlardan aloqa sifatida foydalanish yaxshiroq bo‘lgan ,sababi, bu qushlar yuqoriroq uchishgan dushman ko‘rsa ko‘zi ilg‘ay olmas edi, shuningdek kabutarlarda esa bunday imkoniyat yo‘q edi, bu qushlar past uchar edi, dushman o‘q bilan bemalol nishonga olishi mumkin bo‘lgan.

O‘rta Osiyda ham keyinchalik xonliklar davrida ancha rivojlandi, faqatgina, Xonliklarni bosib olmoqchi bo‘lgan Rossiya podshosi davrida bir muncha aloqa vositalari o‘sdi , sababi aloqa vositalaridan ko‘proq harbiy maqsadlarda va iqtisodiy aloqalarda keng imkoniyat yaratib bergan. [2]XIX asrda pochta aravalari ko'pincha pochta jo'natmalarini yetkazib berish uchun ishlatilgan. Ularning tezligi ancha yuqori bo‘lgan, lekin ular uchun yo'llar qurilishi kerak edi. 1868 yilda Toshkent va Samarqand o‘rtasida birinchi pochta yo‘li paydo bo‘ldi. Shaharlar o‘rtasida pochta stansiyalari bo‘lgan, ularda otlar va aravalar tayyor holda bo‘lgan. U yerda transportga hamrohlik qilgan kazaklar ham saqlangan. Aholi kamdan-kam hollarda pochta xizmatlariga murojaat qilar edi, shuning uchun uning daromadlari ahamiyatsiz edi, Biroq yirik shaharlarda pochta bo‘limlari ochilishi davom etdi va XIX asrning 80-yillari oxirida viloyatdagi birinchi pochta-telegraf bo‘limi Toshkentda ochiladi. XIX asr oxirida boshlangan temir yo'llarning qurilishi tezkorlik va xavfsizlik tufayli pochta xizmatlari sifatini oshirdi. ,[3] 1873-yilda esa Xiva va Buxoro shaharlarida pochta idoralari ochila boshladi. Sanoat va ishlab chiqarish rivojlanishi bilan aloqa sohasi ham taraqqiy etib bordi. Pochta korrespondentsiyalari soni o‘sib bordi. Aloqa vositalari rivojida temir yo‘llar muhim o‘rin tutgan. XIX asr oxirida pochtani temir yo‘llar orqali tarqatish aloqa sohasining yangi turi sifatida rivojlandi. Temir yo‘l yoqalari, vokzallarda pochta muassasalari ochila boshladi. Temir yo‘l orqali pochta jo‘natmalarining soni o‘sib borishi bilan 1900-yil 1-iyul kuni Toshkent shahrida Markaziy pochta-telegraf okrugi huzurida Temir yo‘l orqali pochta jo‘natmalari yetkazib berish boshqarmasi tashkil etildi. Ushbu boshqarma tarkibiga Andijon, Samaradan Krasnovodsk va

Kushkagacha bo‘lgan temir yo‘l bog‘lamalari kirdi. Bu, o‘z navbatida, xizmat ko‘rsatishning yangi turlari – qimmatli xatlar, posilkalar, pul o‘tkazmalarini jo‘natishning paydo bo‘lishiga olib keldi[4]. XIX-XX asrlar bo‘sag‘asida mintaqada sanoat va savdo jadal rivojlandi, bank kapitali to‘planib bordi. Aloqa xizmatlariga talab ortib bordi, mijozlar kontingenti xilma-xil bo'lib, pochta yozishmalari hajmi ortib bordi. Pochta aloqasi asosan, podsho Rossiyasi amaldorlari, ishbilarmonlari, mahalliy boshqaruv va hokimiyat organlariga xizmat ko‘rsatdi. . 1868-yil fevralda Toshkentda Rossiya Pochta va telegraf vazirligiga bo‘ysingan Sirdaryo va Samarqand viloyatlari pochta idoralari boshqarmasi tashkil etildi. Dastlab pochta ot-ulovda, temir yo‘l qurilganidan keyin temir yo‘l orqali tashiladigan bo‘ldi. Aynan pochta aloqasi 1 va 2- jahon urushlari paytida juda kuchli darajada rivojlangan urushdagi askarlar o‘z oilalariga xabar yuborish uchun kanvertga solingan xat eng yaxshi pochta aloqasi edi. U paytda elektron aloqa vositalari bo‘lgan ,faqat ular harbiy maqsadlar yo‘lida foydalanishgan xolos, sababi upaytlarda aloqa vositasidan foydalanish yoki, o‘ziga shaxsiy mulk qilib tushurib olish uchun juda katta mablag‘ talab qilar edi. 1924-yilda O‘zbekistonda 110 aloqa korxonasi ishladi, shulardan 30 tasi qishloq aholisiga xizmat ko‘rsatdi. Pochta yo‘llarining umumiy uz. 1300 km ga yetdi, birinchi Toshkent — Samarqand havo aloqa yo‘li ishga tushirildi. Urushgacha bo‘lgan davrda respublikada aloqa muntazam rivojlandi. 1937-yil ittifoq Pochta va telegraf xalq komissarligining O‘zbekiston hukumati huzuridagi vakilligi Boshqarmasi (1954-yildan O‘zbekiston SSR Aloqa vazirligi) tashkil etilganidan keyin, Pochta aloqasi davlat aloqa xizmati sifatida rivojlandi. Pochta va matbuotni tashishda aviatsiya, temir yo‘l, avtomobil transportidan keng foydalandi. 1974-yil Toshkentda temir yo‘l qoshida pochtaning ochilishi, 1983-yil Toshkent pochtaning yangi binosi qurilib foydalanishga topshirilishi bilan xat, jo‘natma, pul o‘tkazmalari, matbuot nashrlarini jo‘natish va yetkazib berish ishi yanada yaxshilandi. Pochta aloqasi aloqaning eng keng tarqalgan va ommaviy turiga aylandi[5]. Aloqa vositalari inson hissiyotlariga ham juda katta ta‘sir ko‘rsatmoqda, odamlar kuchli depressiya holatiga tushib bormoqda, Afsuski bu aloqa vositalari salbiy oqibatlarga olib kelish sabablaridan biri hisoblanadi. Bunga o‘xshash salbiy holatlar juda ham ko‘p ,har kim aloqa vositalarini qay tartibda ishlatish va qanday maqsadda foydalanish, bu har bir insoni o‘z qo‘lida hisoblanadi.

Xulosa o‘rnida shuni aytish keraki aloqa tizimi insonlarni uzogini yaqin qiladi. Aloqa vositalar ilm –fan, texnika , iqtisodiyot, ijtimoiy qarashlar va boshqa turli sohalarni rivojlanishiga turtki bo‘ldi, aloqa vositalari ko‘proq harbiy majoralarda rivojlanib borgan, keyinchalik insonlar hayotida muhum rol o‘ynay boshladi. Uyda ham , ko‘chada ham eng muhim aloqa vositasi sifatida foydalanib borishdi ,bu esa mehnat unumdorligini bir necha barobar oshirdi, Aloq vositalari biznesga ham aylanib borayotganligin bilishimiz mumkin.

Foydalanilgan adbiyotlar

1.http://www.hozir.org/7--mavzu-amir-temur-va-temuriylar-davrida-ijtimoiy--iqtisodiy.html?page=5

2. *Sokolov V.P, Tarasova N.P, Livinc V.M. Teoreticheskie sredstva avtomatizacii pochtovoy svyazi, uchebnik dlya VUZov ,-M.-Radio i svyaz', 1998g.*

3.O'zME. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yi

4.M.M.Mahmudov,G.S.Abdulazizova,G.N.Nazarova "Pochta xizmati texnologik jarayonlari" Toshkent«IQTISODMOLIYA»2010

5.https://uz.wikipedia.org/wiki/Pochta_aloqasi

"BUYUK – HADISSHUNOS OLIM IMOM AL-BUXORIY HADISLARINING INSON HAYOTIDAGI O'RNI"

Nurmuhammadova Dilobar

NamDU Tarix yo'nalishi talabasi

Annotatsiya: O'z davrining buyuk allomalaridan biri muxaddis Imom Ismoil Al-Buxoriy o'zining hadislari bilan Islom dunyosiga va inson qalbiga bamisoli quyosh nurlari kabi kirib borgan. Uning islom dunyosidagi o'rni, mehnatlari va shuhrati beqiyosdir. Bu buyuk allomaning ilmiy merosini o'rganish, targ'ib etish bu insonga bo'lgan hurmatimiz va insoniy burchimizdir. Bu buyuk allomaning porloq xotirasini abadiylashtirish maqsadida yurtimizda qator islohotlar amalga oshirildi.

Kalit so'zlar: alloma, muhaddis, hadis, islom, me'ros, din, taraqqiyot, saxix, ma`rifat, ilm-fan, Batxa, Yereb, qur`on, ma`rifatparvar, Movaraunnahr.

Аннотация: Имам Исмаил Аль-Бухари, один из великих ученых своего времени, вошел в исламский мир и в сердце человека своими хадисами, как лучи солнца. Его место, работа и слава в исламском мире несравненны. Изучение и популяризация научного наследия этого великого ученого — наше уважение и человеческий долг. Для того чтобы увековечить светлую память об этом великом ученом, в нашей стране проведен ряд реформ.

Ключевые слова: ученый, мухаддис, хадис, ислам, наследие, религия, прогресс, сахих, просвещение, наука, бата, ереб, Коран, просветитель, Мавераннахр.

Annotation: Imam Ismail Al-Bukhari, one of the great scholars of his time, entered the Islamic world and the human heart with his hadiths like the rays of the sun. His place, work and fame in the Islamic world are incomparable. It is our respect and human duty to study and promote the scientific heritage of this great scientist. In order to immortalize the brilliant memory of this great scientist, a number of reforms have been carried out in our country.

Keywords: scholar, muhaddith, hadith, Islam, heritage, religion, progress, sahih, enlightenment, science, Batha, Yereb, Quran, enlightener, Movaraunnahr.

Dunyoda juda ko‘plab mamlakatlar mavjud bo‘lib, ularning har birida o‘ziga xos va mos taraqqiyot ilgari surilgan. O‘sha davrdagi taraqqiyot hozirgi kun uchun juda muhim ahamiyat kasb etgan. Lekin shunday bo‘lsada ilm-fan taraqqiyoti deganda ko‘z o‘ngimizda O‘rta Osiyo va uning bir bo‘lagi bo‘lgan Movaraunnahr keladi. Xususan Movaraunnahrda ko‘plab allomalar yetishib chiqqan lekin hadis ilmi deganda Imom-al Buxoriy gavdalanadi. U zotning ta’riflariga to‘xtaladidan bo‘lsak “Amirul-mo‘minin” ya’ni hadis ilmida mo‘minlarning amiri, “Imomud-dunyo” dunyodagi barcha mo‘min va musulmonlarning imomi, “Shayhul-islom” musulmonlarning ustozi, dini islom g‘amida soch-soqoli oqargan ustozdurlar. Asl ismlari Muhammad “Al-Buxoriy” nomi esa islomiy taxallusidur. Bu nom iste’dodlari yashnab gurkirab ulug‘langan davrlardan boshlab islom madaniyati tarixi bilan chambarchas bog‘lanib ketgan va Alloh taolo u zotning nomlarini uzoq davrlar zikr qilinmoqligini nasib etib, tengsiz martaba ato etgan.

Agar Al-Buxoriy ismini hadis majmualari borasida talqin qilinsa, darxol ma’lum va mashhur “Al-jome-as-sahih” “Ishonarli to‘plam” kitobi ko‘z oldimizga keladi. Agar bu nomni islomiy mafkura alomatlaridan iborat “Kalom” bahsida zikr qilinsa, shu kitob muallifi Muhammad ibn Ismoildan boshqa kishi tushinilmaydi. Bu ism allaqachon o‘zining asl ismidan g‘olib bo‘lib ketgan edi. Chunki “Al-Buxoriy” deyilsayoq, Buxoro shahrida shu nom shu nisbat bilan tanilib, qanchadan qancha olim-u fozillar yashab o‘tgan bo‘lishiga qaramay butun musulmon olami dastlab faqat Muhammad ibn Ismoil Al-Buxoriyni tushunadigan bo‘lib qolishgan. Haqiqatdan ham bu kishi “Al-Buxoriy” nomi bilan o‘ziga xos va bemisol shuxrat topganlar. Rivoyatga ko‘ra u zotning o‘g‘il farzandi bo‘lmagan, ammo hurmat yuzasidan u zotning ismlari shu laqab bilan boshlab tilga olinadi, Abu Abdulloh Muhammad ibn Ismoil ibn Ibrohim ibn Murg‘iba ibn Bardizba – “Bardiz”-qadimgi forschada “Bo‘ston”, bu atama Buxoroliklar lug’atida dehqon, ekin ekuvchi ma’nolarini anglatgan.

Imom Al-Buxoriyning otasi Ismoil edi. Uning kunyasi Abul-Xasan bo‘lib o‘z davrining yetuk muxaddislaridan, imom Molikning shogirdi va ashoblaridan hisoblangan. Tijorat ishlari bilan ham shug‘ullangan. Afsuski uning qalamiga mansub birorta asar haqida ma‘lumotga ega emasmiz. Biroq uni Hamad ibn Zayd, imom Molik, Abu Muoviya kabi yirik muhaddislarning hadislaridan rivoyat qilgani, Abdulloh ibn al-Muborakning suhbatida bo‘lib undan ta’lim olgani haqidagi ma’lumotlar ayrim manbalarda keltiriladi [1]. Uning shogirdlaridan esa Iroqlik bir qancha olimlar Ahmad ibn –Xafs, Nasr ibn Husayn va boshqalarni ko‘rsatish mumkin. Imom al-Buxoriy “At-Tarix al-Kabir” asarida otasining tarjimai holi haqida talay ma’lumotlar beradi. Tarixchi al Xofiz ibn Xibbon o‘zining “Kitob at-sikkot” ya’ni “Buyuk insonlar haqida kitob”

nomli asarida Ismoil ibn Ibroxim ya'ni Al-Buxoriyning otasi Hamad ibn Zayd va Molikdan hadislar rivoyat qilgan, undan esa Iroqlik olimlar hadislarni naql qilganlar-deya takidlaydi. Manbalarda ta'kidlanishicha, Ismoil o'ta taqvodor, xudojo'y halol inson bo'lgan. Tarixchi Axiyd ibn Xafasning yozganlari bu fikrimizga dalildir. Abu Abdulloh ya'ni Imom –al Buxoriyning otasi bandalikni bajo keltirayotgan chog'ida "Uni ziyorat qilganimda menga u "Bor molu dunyoyimdan harom yo'l bilan, shubhali nopok, yo'l bilan topilgan bir dirham ham bilmayman" deb iltijo qilganida mening nafasim bo'g'ilib butun vujudim uning ulug'vorligi oldida hech narsaday tuyuldi"–deb yozadi. Mazkur kitobda, shuningdek, Imom Al-Buxoriyning otasiga xos bo'lgan yana bir qancha insoniy fazilatlar va uning alohida xususiyatlari ham qayd etiladi.

Imom Al-Buxoriyning onasi ham taqvodor, diyonatli va har–xil karomatlar sohibasi, g'oyatda oqila, fozila ayol sifatida tanilgan. Ma'lumki, Imom al- Buxoriyning yoshligida ko'zi jarohatlanib, ko'rish qobiliyati susaygan. Har qancha urinishsa ham tabiblar uni davolay olmaganlar. Kunlardan bir kuni Al–Buxoriyning onasi tushida Ibrohim alayhissalomni ko'rgan va u zoti sharif bu mushfiqa onaga qarab "Ey volida. Sening duolaringning bardavomligidan Alloh taolo o'g'lingga to'liq ko'rish qobiliyatini qaytardi",- deya xitob qilganlar. Keyin u „Uyqumdan uyg'onsam, o'g'lim Muhammadning ko'z nuri to'liq qaytib, tuzalib ketibdi'', degan rivoyat mavjuddir. Abu Ali al G'assoniy degan olim "Muhammad ibn Ismoilning yoshligida ko'zi ojiz bo'lib qolgan. Uning onasi taqvodor ayol bo'lib, tushida Ibrohim Xalilullohni ko'rganda u "Ko'p duolar qilib yig'laganingdan Alloh taboraka va taolo o'g'lingni ko'z nurini qaytardi'',-degan. Ona "Ertalab uyg'onsam, Alloh o'g'limga ko'z nurini qaytarganini ko'rdim" degan ma'lumot bilan yuqoridagi rivoyatni aynan qaytaradi.

Imom Al-Buxoriy ilm-fan va madaniyat ravnaqida avvaldan mashhur bo'lgan Buxoro shahrida tavallud topgan. Mana shu muhtasham shahar-Buxoroyi sharifda 194 hijriy sana, shavvol oyining 13-kunida salotul-jumadan keyin ya'ni 810 milodiy sana, 20-iyul jami muhaddislarning imomi, Muhammadning muborak hadislariga durdonasimon sayqal berib, ularni abadul-abad barhayot qilgan ulug' zot imom al- Buxoriy dunyoga kelgan.

Mutaffakir Abdurahmon Jomiy mashhur muhaddisning ilmiy ijodiy salohiyatiga yuksak baho berib, "Batxa ya'ni Makka va Yereb Madinada yasalgan tanganing sayqali Buxoroda kamoliga yetdi" deb yozgan edi. Ma'lumki, manbalarda o'rta asrlarning bir qator donishmandlari tavallud topgan oylari va kunlari tugul hatto yillarida ham aniqlik bo'lmay, xilma-xil ma'lumotlar ko'rsatilgan hollar bot-bot uchraydi. Imom al-Buxoriyning tug'ilgan vaqti kuni, oyi, yili aniq keltirilishining boisi shundaki, allomaning yozishicha, u tug'ilgan vaqt otasi o'z qo'li bilan yozib qo'ygan varaq zamondoshlariga yetib kelgan. Imom al- Buxoriy yoshligidayoq otasi vafot etib, bolaning tarbiyasi volidasi zimmasida bo'lgan. Birmuncha ulg'ayib aqli raso

bo‘lgach uning qalbida islomiy ilmlarga ayniqsa Muhammad s.a.vning muborak hadislarini o‘rganishga va yodlashga moyillik tobora kuchaya boradi. U dast avval Ibn al- Muborak va Vaqiyning hadislariga oid asarlarni yod oladi. Imom al-Buxoriyning kotibi uning asosiy tasnifi “Sahih” asari roviylaridan biri bo‘lmish Abu Jafar Muhammad ibn Abu Xotam ar Varroq shunday deb yozadi, Al-Buxoriyning “Hadislarni yod olish ilhomi menga boshlang‘ich maktabda o‘qiyotganimda kelgan edi” deganini eshitganimda, o‘shanda necha yoshda edingiz” deb so‘radim. U “O‘n yoshda balkim undan ham kichik edim” deb javob bergandi. Bu misoldan ko‘rinib turibdiki, Imom al-Buxoriy juda yoshligidan boshlab hadislarni yod olib, bu mashg‘ulotga alohida zavq-shavq va qiziqish bilan qaragan.

Allomaning ustozlari haqida gapiradigan bo‘lsak, u eng avvalo o‘sha paytda Buxoroning taniqli muhaddislaridan sanalgan ad-Dohiliydan saboq olgan. Hadislarni o‘rganish bo‘yicha olim tashkil etgan to‘garaklarning shuhrati keng tarqalgan bo‘lib, uning faoliyati yoyilib ulkan samaralar bergan.

Kunlardan bir kun Dohiriy o‘z odaticha talabalarga saboq berar, Imom al- Buxoriy ham boshqa tolibi ilmlar qatori dars tinglab o‘tirgan edi. Shunda ad-Dohiliy bir hadis isnodi haqida gapirib “Sufyon Abu Zubayrdan, u Ibrohimdan” deb zikr qildi. Shunda Al-Buxoriy “Abu Zubayr hech vaqt Ibrohimdan rivoyat qilmagan” dedi va bu bilan u ad-Dohiliyning sanad xususidagi xatodan ogoh qilmoqlikni hohlagan. O‘z shogirdlaridan bu gapni eshitgan Dohiliy esa hayratga tushib, uning so‘zini dag‘allik bilan bo‘ldi. Al- Buxoriy o‘ta hotirjamlik bilan “Ustoz agar ishonmasangiz asl manbaaga qarang” dedi. Ad- Dohiliy manbaaga qarab shogirdi aytgan gapni to‘g‘riligini e’tirof etib tan oldi.

Manbalarda keltirilishicha Al-Buxoriy o‘n yoshidan boshlab yod olish ilhomi nasib etgan bo‘lsa yoshi ulg‘aygan sari bu istak tobora kuchayib, u nafaqat hadislarni shunchaki yod olish balki yoshligidan boshlab hadislarni “Sahih” ishonchli va “G‘ayri sahih” ishonchsizlarga ajratish ularning illatlarini aniqlash hadis roviylari ma’lumoti to‘g‘riligi ishonchli yoki ishonchsizligi, roviylarning maishiy hayoti yashash joylari tug‘ilgan va vafot etgan sanalari va bir-birlari bilan o‘zaro munosabatlari tafsilotlarini bilish turli roviylar keltirgan hadislarni bir-biriga solishtirib muqoyasa qilish, ularning bir–biri bilan bog‘liqligini yohud uzilishlar mavjud holatlar hadis ilmining yana boshqa xilma-xil muammolarini tadqiq qilish hadislarni saralab jamlash va Qur’oni Karim oyatlari bilan uzviy bog‘liqlikda o‘rganish kabi masalalarga qiziqdi. Imom Al-Buxoriy o‘z vatanida va xorijiy mamlakatlarda mingdan ortiq ustoz shayx, mashoyihlardan hadis rivoyat qilgani haqida manbalarda aniq ko‘rsatilgan. Al-Buxoriyning ilk ustozlari sifatida o‘sha davrda Buxoroda ko‘zga ko‘ringan muhaddislardan Muhammad ibn Salom al- Poykandiy, Muhammad ibn Yusuf al-Poykandiy, Abdulloh ibn Muborakning kitoblarini yod oldi. Tez fursatda Al-Buxoriyning noyob qobiliyatini va zukkoligini ko‘pchilik

ulamolar tomonidan shuningdek Al-Buxoriyga ustozlik qilgan yetuk muhaddislar tomonidan ham e'tirof etila boshlandi[2].

Bu hol shu darajaga yetdiki, xatto ayrim taniqli olimlar ham Al-Buxoriyning o'z darslarida hozir bo'lishidan tashvishlanib uning huzurida biror xato va kamchilikka yo'l qo'yishdan xavotirlanadigan bo'lib qoldilar. Ular o'z kitoblaridagi xatolarni tuzatish uchun Imom Al-Buxoriyga murojaat qilardilar. Manbalarda keltirilishicha Al-Buxoriy xadislar talabida xorijiy yurtlarga safarga chiqishdan oldin bir voqea sodir bo'lgan ekan. Bu haqida buxorolik olim Salim ibn Mujohid shunday hukoya qiladi; "Bir kun do'stim Muhammad ibn Salom al-Poykandiyning uyiga borgan edim u menga Biroz oldinroq kelganingda, yetmish ming hadisni yod biladigan bir bolakayni ko'rar eding-a" dedi. Men shu zahoti orqamga qaytib yugurib ko'chaga chiqdim va o'sha bolani uchratib, "Yetmish ming hadisni yod biladigan bola senmisan?" -deb so'rasam, u "Ha, balkim undan ham ortiqrog'ini bilaman",-dedi. U yana sahobalar va tobeinlardan, toki ularning ko'plarini tavallud va vafotlarini, ularning maskanlarini aniq bilmagunimcha birorta ham hadis rivoyat qilmayman dedi. Shuningdek, sahoba va tobeinlarning har bir hadisini Qur'oni Karim va payg'ambarimizning hadislariga tayangan holda rivoyat qilaman" -dedi. Salim ibn Mujohidning ushbu so'zlari ham Al-Buxoriyning yoshligidan boshlab o'ziga puxta ishonchi va mas'uliyati bo'lgani shu tufayli el orasida obro'- e'tibor topganiga dalildir. Muhammad ibn Salom al-Poykandiyning "Muhammad ibn Ismoil qachon mening huzurimga kirsam xar doim men o'zimni yo'qotib qo'yib doim undan xavotirda turaman''-degan e'tirofga qo'shimcha, al-Xofiz ibn Xajar. Muhammad ibn Salom al- Poykandiy bilan bog'liq bu voqealar xalil Al-Buxoriyning ilmi Buxorodagi o'z ustozlari darajasida ekanidayoq sodir bo'lgani, qolaversa Imom al- Buxorodan jo'nab ketgandan keyin al-Poykandiy u bilan boshqa uchrashmaganini hisobga olsak, ta'kidlamoqchi bo'lgan fikrimiz yanada aniqlashadi deb o'ylaymiz…

Azaldan muhaddislar orasida arabcha "Rixlat" istilohi biror hadisni bilish yoki isnodni oliy darajasiga yetkazish maqsadida yo'lga chiqqan insonning safari ga nisbatan ishlatilar ekan. Ilm yo'lidagi fidoiylik bu yumushga butun vujudiyu aql zakovatini bor imkoniyu himmatini baxshida etish aql bovar qilmas darajadagi quvvai xofizasi va boshqa fazilatlari Imom Al-Buxoriyning islom dunyosining buyuk allomalaridan biri sifatida tanitdi. Imom Al-Buxoriy rivoyat qilgan hadislarning roviylari ko'p hollarda hatto imom Molik va imom Abu Xanifaning toifasiga kiradi.Bu fikrni ko'plab muhaddislar bir ovozdan qo'llab-quvvatlaganlar.

Demak imom Al-Buxoriy o'n olti yoshga yetguncha o'z yurtidagi mashoyihlardan hadis eshitib ulardan saboq oladi. Mana shundan keyin islomiy ilmlarning markazi Payg'ambarimizning vatani, Qur'oni Karim nozil bo'lgan muqaddas diyor Rasulullоh s.a.v sahobalarining maskani Xijozi sharif tomon ravona bo'ldilar.

Imom Al-Buxoriy Shomda ham bo‘lib, unda Yusuf Faryobiy, Abu Nasr Is’hoq ibn Ibrohim va Odam ibn Abu Iybos Abul- Yaman al-Xakam ibn Nofi va Xayvat ibn Shuriyx kabi bir qancha mashhur olimlardan saboq oldi. Shundan so‘ng Misrga o‘tib, Usmon ibn as-sog‘ Saiyd ibn Abu Maryam, Abdulloh ibn Solix, Axmad ibn Solix, Axmad ibn Shubayb, Asbag‘ ibn al-Faraj, Sa’iyd ibn Abu Isolar va shularga o‘xshash olimlardan dars oladi.

Imom al- Buxoriy juda ko‘plab mamlakatlarda bo‘lgan bo‘lsada uning yakkayu yagona maqsadi hadis ilmi bo‘yicha saboq olish niyatida bordi. Bu joylardagi taniqli olimlar bilan muloqotda bo‘lib o‘z ilmini muttasil boyitishga intildi. “Bag‘dod tarixi” nomli asarning muallifi bo‘lgan al-Xatib-Bag‘dodiy o‘z kitobida Ja’far ibn Muhammad al-Qatton degan olimning Imom Al-Buxoriyning o‘zi: “Men hadislarni ming ehtimol undan ham ortiq shayx-u ulamolarga tayanib yozdim. Mening kitobimda birortayam isnodi ko‘rsatilmagan hadis yo‘q deb aytganini eshitganman”-, degan so‘zlarni keltiradi. Tarixchilar Imom al-Buxoriyning ustozlari soni haqida ham ma’lumotlar keltirishgan. Jumladan olim Muhammad ibn Xotamiyning yozishicha Imom Al-Buxoriyning o‘zi suhbatlaridan birida unga “Bir ming saksonta shayx (ustozdan) yozganman” degan. X asrda yashagan Isfaxonlik olim Muhammad ibn Is’hoq ibn Manda al-Isfaxoniy (922-1005) Imom al-Buxoriyning ustozlari haqida maxsus asar yaratib alifbo tartibida ularni nomma-nom keltiradi. Hozirgi kunda Saudiya Arabistonida istiqomad qiluvchi vatandoshlarimiz, iqtidorli olim Nazar Muhammad al-Faryobiy taqiq qilib keng ko‘lamda ilmiy muomalaga kiritgan ushbu mo‘jazgina risola 1991-yili Saudiya Arabistondagi “Maktabat al-Kavsar” matbaasida chop etilgan. Imom al-Buxoriyning ustozlari haqida nisbatan mufassal ma’lumot beradigan ushbu manbaa kengroq to‘xtalish lozim.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsam o‘z davrida ko‘plab hadisshunos allomalar bo‘lgan lekin ular ichida hadislar soni va sifati bo‘yicha ham imom Al-Buxoriy ajralib turadi. Imom Al-Buxoriy umrini hadisshunoslikka bag‘ishlagan. Muhaddislikni hayotini mazmuni deb bilgan. Imom Al-Buxoriy o‘z sohasini yetuk mutaxasisi bo‘lish uchun bir ming sakonga yaqin ustozdan ta’lim olganligi ham alohida diqqatimni tortdi. Qolaversa, u hadislarni shunchaki yozib ketmadi u eshitganlarini aniq ashyoviy dalillarga tayanib va tahlil qilib yozdi. Imom al-Buxoriy hadislari o‘sib kelayotgan kelajak avlodni ongini o‘stirishda fikrlash doirasini kengaytirishda katta ahamiyatga ega. Imom al-Buxoriy hadislari hayotning oq-u qorasini ajratishda yordam beradi. Zero hadislar ezgulikka chorlar. Bu insonning qilgan mehnatlari izsiz ketmadi. Yurtimizda bu zot tug‘ilib o‘sgan Buxoro shahrida obodonlashtirish ishlari olib borildi. Bu zotning maqbaralari qayta ta’mirlandi. 1998-yilga kelib bu inson tavalludining 1200 yilligi keng nishonlandi. Nafaqat yurtimiz miqyosida balki xorijiy mamlakatlardan ham mehmonlar tashrif buyurdi. Bu buyuk allomaga bo‘lgan hurmatimiz nishonasidir. Qolaversa, Buxoro shahridagi bir necha mahallalarga Imom al-Buxoriy nomi berildi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O`zbekiston Republikasi Musulmon idorasi O`zbekiston xalqaro islom akademiyasi Islomshunoslik ilmiy-tadqiqot markazi "Imom Buxoriydan qirq hadis" "Movaraunnaxr" nashriyoti. Toshkent 2018.
2. O`zbekiston vazirlar mahkamasi huzuridagi Toshkent islom universiteti Islomshunoslik ilmiy-tadqiqot markazi Imom Buxoriy xalqaro markazi O`zbekiston ma`rifatparvarlar jamiyati "Buyuk yurt allomalari" Toshkent "O`zbekiston" 2018.

YANGI O'ZBEKISTON TARAQQIYOTIDA REPRODUKTIV YOSHDAGI XOTIN-QIZLARNING O'RNI

Nabiyeva Odina Rafikjonovna

NamDU Psixologiya kafedrasi doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada Yangi O'zbekistonda reproduktiv yoshdagi xotin-qizlarni o'rni, ular uchun yaratilgan imkoniyatlar, yaratilgan qulayliklardan unumli foydalanib yurtimiz bayrog'ini yuqoriga ko'tarayotgan yoshlar haqida bayon etiladi. Kasb-hunar tanlash arafasidagi xotin-qizlarga tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar: O'zbekiston, reproduktiv yosh, xotin-qizlar, kasb-hunar

Аннотация. В данной статье рассказывается о роли женщин репродуктивного возраста в Новом Узбекистане, о созданных для них возможностях, о молодых людях, эффективно поднимающих флаг нашей страны. Даны рекомендации женщинам накануне выбора профессии.

Ключевые слова: Узбекистан, репродуктивный возраст, женщины, профессия.

Annotation. This article describes the role of women of reproductive age in New Uzbekistan, the opportunities created for them, the young people who are effectively raising the flag of our country, taking advantage of the opportunities created. Recommendations are given to women on the eve of career choice.

Keywords: Uzbekistan, reproductive age, women, profession

Vatanimizda kuchli ijtimoiy institutlar hisoblangan mahalla va oila tizimi orqali reproduktiv yoshdagi qizlarni davlat va jamiyat hayotida faollashtirish, ularning samarali ijtimoiylashuvini ta'minlash, reproduktiv yoshdagi turmushga chiqmagan qizlarni turmushga, oilaviy hayotga, jamiyatga tayyorlash, ularning ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy, ma'naviy-ma'rifiy faolligini oshirish davlatimizda olib borilayotgan siyosiy islohotlarda o'z aksini topmoqda.

Reproduktiv yosh ayol umrining bir davri hisoblanib 16 yoshdan 49 yoshgacha davom etadi.[1.29.b] Oilada qiz bolaga e’tibor muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki, qiz bola bo‘lajak ona, yor, opa va singildir. Oilada tinchlik-totuvlik, saramjon-sarishtalik, ozodalik, farzandlar tarbiyasi, hattoki, sog‘lom muhit ham xotin-qizlar, demakki, buvijonlarimiz, onalarimiz, singillarimiz, kelinlarimiz zimmasiga tushadi. Har bir ota-ona o‘z bolasiga sog‘lom tarbiya berib voyaga yetkazsa, farzandning mustaqil hayotga toza ruh, olam-olam orzu-intilishlari bilan qadam qo‘yayotganini ko‘rsa, uning hayoti ma’no kasb eta boshlaydi. Farzandlarni to‘g‘ri tarbiyalash, ayniqsa jismoniy, ma’naviy fazilatlarni ularda tarbiya qilish doimo ota-onaning asosiy maqsadi bo‘lib kelgan.[2.7.b]Yurtimiz taraqqiyotida xotin-qizlarning o’rni beqiyosdir, nafaqat oilada, balki jamiyatning turli jabhalarida faoliyat yuritayotgan ayollarning yutuqlari misolida ham buni ko’rishimiz mumkin. Qolaversa, ayollarga bo’lgan chinakam g’amxo’rlik va e’tibor namunasini oxirgi kunlarda chiqayotgan qarorlar ham isbotlaydi.[6] Xalqimiz azal-azaldan ona siymosini, ayol zotini Yaratganning ulug‘ ne’mati, tengsiz mo‘jizasi, deb biladi, uni hamisha ardoqlab-asrab yashaydi..Ma’lumki, har qanday jamiyat va davlatning qay darajada xalqparvar hamda adolatli ekani uning xotin-qizlarga bo‘lgan munosabati va g‘amxo‘rligi bilan belgilanadi. Xalqimizni rozi qilishdek oliy maqsadga erishish uchun xotin-qizlarning qonuniy huquq va manfaatlarini ta’minlash, ularning iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy faolligini oshirish Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasining muhim yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Mamlakatimizda jamiyatning asosiy bo‘g‘ini hisoblangan mahalla va oila institutlarini mustahkamlash bo‘yicha ham e’tiborga molik ishlar olib borilmoqda. Shuningdek, 2021 yilda ehtiyojmand oilalarga mansub 2 mingdan ziyod qizlar oliygohlarga davlat granti asosida qabul qilindi, yana shuncha talaba qizlarga shartnoma pullari to‘lab berildi. Ayollar ta’limiga alohida e’tibor berayotganimiz tufayli o‘tgan yili oliy o‘quv yurtlariga qabul qilingan talabalarning 60 foizini xotin-qizlar tashkil etdi. Agar bundan olti yil avval oliygohlarda 110 ming nafar qizlarimiz tahsil olishgan bo‘lsa, bugungi kunda ularning soni 400 ming nafarga yetdi yoki ularning ulushi 2016 yildagi 38 foizdan ayni paytga kelib qariyb 50 foizga yetdi. Har qanday xalqning yetuklik darajasini, avvalo, ayollarning ilmiy-madaniy kamoloti belgilab berishi, oqila va o‘qimishli onalar millatning buyuk kelajagini yaratishlari hammamizga yaxshi ayon. Reproduktiv yoshdagi qizlarimizning zamonaviy bilimlar va kasb-hunar egasi bo‘lib, jamiyatda hamda o‘z oilasida munosib o‘rin topishi uchun foizsiz ta’lim **kredit**lar ajratilishi va magistratura bosqichidagi xotin-qizlarni shartnoma pullari davlat mablag’lari xisobidan to’lanishi ayollarga qaratilayotgan e’tiborning yuksak na’munasidir. Ilmiy izlanish va kashfiyotlari bilan yurtimiz ravnaqiga katta hissa qo‘shib kelayotgan olima ayollarni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash ishlarini yangi bosqichga ko‘tarish maqsadida doktorantura yo‘nalishida xotin-qizlar uchun har yili kamida 300 tadan maqsadli kvota ajratiladi. Bu ishlarni tizimli ravishda tashkil qilish va muvofiqlashtirish maqsadida Oila va xotin-qizlar davlat

qo‘mitasi huzurida “Olima ayollar jamiyati” tuziladi. Ushbu jamiyat mamlakatimizda va xorijda ilm-fan sohasida yuksak yutuqlarga erishayotgan olima ayollarimizni jipslashtirib, ularning aql-zakovat nurini hayotimizning har bir jabhasiga kirib borishi uchun o‘ziga xos parvoz maydoniga aylanadi. Zahmatkash olimalarning mashaqqatli va sharafli mehnatini munosib rag‘batlantirish, ular uchun har jihatdan qulay sharoit yaratish maqsadida “Olima ayollar jamiyati”ga har yili 50 milliard so‘m mablag‘ ajratiladi deb ta’kidladi Prezidentimiz SHavkat Mirziyoyev.[3] Bugungi kunda jamiyatimizda ayollarni ulug‘lash, davlat tomonidan ularning ijtimoiy, iqtisodiy, huquqiy va ma’naviy manfaatlarini himoya qilish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Jamiyatni demokratlashtirish davrida xotin- qizlarga bo‘lgan munosabat va ularning hayotiy tajribasi, intellektual salohiyati va imkoniyatlaridan bunyod etilayotgan jamiyat rivoji uchun foydalanish ana shu qurilayotgan davlatchilik asoslarining liberalligi va ilg‘orligidan dalolat beradi. Darhaqiqat, mamlakatimizda oila, xotin-qizlar va yoshlarning huquqi, manfaatini himoya qilish, jamiyatdagi mavqeini yanada mustahkamlash, ularni ijtimoiy qo'llab-quvvatlashga qaratilgan qator huquqiy hujjatlar qabul qilindi. Bandlikni ta'minlash, kambag'allikni qisqartirish, davlat va jamiyat taraqqiyotida faollikni oshirish masalasiga ustuvor vazifa sifatida qaralmoqda. Xotin-qizlarning bilim olishi, kasb egallashi, tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanishi, turli sohada qobiliyat va imkoniyatini ro'yobga chiqarishi uchun shart-sharoit yaratish, gender tenglikni ta'minlashga davlat siyosati darajasida qaralmoqda.Yangi O'zbekiston Taraqqiyot strategiyasida ham xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash, ularning jamiyat hayotidagi faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha aniq vazifalar belgilangan.[4] Ayol qadrini qanchalik yuqoriga ko‘tarishga muyassar bo‘lsak, milliy g‘ururimiz, ma’naviyat va madaniyatimiz yanada yuksalishi, oilalarimiz barqarorligi ta’minlanishi, halol va pok, fidoyi, vatanparvar, jamiyatga foyda keltiruvchi, millatimizni butun jahonda ko‘z-ko‘z qildiruvchi farzandlarimiz soni kundan-kunga ko‘paya borishi tabiiy holdir. Zero, har tomonlama faol va oqila, dono, izlanuvchan, zamonaviy ayol mehnatidan, salohiyatidan nafaqat uning oilasi, balki butun jamiyat manfaatdor bo‘lishi chin haqiqatdir va biz qurayotgan jamiyatning og‘ir yukini dadil ko‘tarib, uning poydevorini mustahkamlab turadigan asosiy kuch – jamiyatimizdagi har bir oila, har bir inson, har bir fuqaro, shu jumladan, xotin-qizlar ekanligini unutmasligimiz kerak. Mamlakatimizda ayollarning o‘z iqtidorlarini namoyon qilish qobiliyatiga yarasha ishlashi uchun barcha sharoitlar yaratilgan. Ana shu imkoniyatlardan foydalanish darajasi esa unga bog‘liq. Agar ayol o‘zini nafaqat ayol, balki inson sifatida jamiyatdagi o‘rnini anglasa, unga tabiat ato etgan qobiliyatni to‘g‘ri yo‘naltira olsa, faqat oila qurishni emas, balki halol mehnati bilan jamiyat taraqqiyotiga munosib hissa qo‘shishi lozimligini hayotining maqsadi deb bilsa, bu ayol albatta o‘z hayotidan qanoatlana oladi. Agarki faqat oilani hayotining asosiy maqsadi qilsa, pirovard natijada namoyon qilinmagan qobiliyat, foydalanilmagan imkoniyat, erishilmagan yutuqlar u uchun armon bo‘ladi

va qalbida barcha narsaga erisha olgan ayollarga nisbatan hasad tuyg'usi shakllanadi, bu uning g'azabliroq bo'lishiga olib keladi. Shunisi quvonarliki, so'nggi yigirma yilda o'z maqsadini aniq bilgan, oila bekasi, farzandlarining onasi bo'lish bilan bir qatorda, jamiyat taraqqiyotining turli sohalarida kasbi orqali kamolotga erishayotgan ayollarning soni ko'payib bormoqda. Reproduktiv yoshdagi qizlarimiz davlatimiz tomonidan yaratilgan imkoniyatlardan foydlanib ilm-fan, tadbirkorlik, sport va boshqa sohalarda yurtimizni dunyo miqiyosida tan olinishida o'z xissalarini qo'shmoqdalar. Masalan Tursunoy Rahimova 1997 yil 5 iyun kuni Toshkent shahrida tug'ilgan. Tursunoy o'zbek boksi tarixiga o'z nomini yozdirib qo'ygan. U olimpiadadagi jangda g'alaba qozonib keyingi bosqichga chiqqan ilk o'zbek bokschi qizidir. Doimiy tarzda davom etadigan adolatsizliklarga qaramay mehnat qilishdan charchamaydigan Rahimovaga Prezident farmoni bilan «Jasorat» medali topshirilgan. Tokio Olimpiya O'yinlaridan so'ng faoliyatini tugatmoqchi bo'lgan sportchimiz davlat rahbarining motivasiyasi tufayli bu fikridan qaytdi va faolyatini davom ettirmoqda. [5] Yurtimizda barcha uchun "Teng imkoniyat va teng huquqlar belgilangan", shu bois maosh olish, ishga kirish, ma'lum sohada muayyan yutuqlarga erishish xoh erkak yoki ayol bo'lsin, bu insonning maqsadli faoliyatiga bog'liq. Maqsadni to'g'ri tanlay olish kerak. Shundagina yuksak natijalarga erishish oson bo'ladi. Masalan kasb-hunar tanlash arafasidagi qizlarimiz ham o'z qiziqishlariga tayanib ma'lum bir kasbni tanlasa o'sha kasbni mashaqqatlari sezilmaydi va o'zlashtirish jarayoni oson kechadi. Ma'naviyat o'z-o'zidan shakllanadigan narsa emas, u avvalo, har bir insonning ichki ma'naviy salohiyatini shakllantirish yo'lida barcha moddiy va ma'naviy boyliklarni o'zlashtirish, vatan va millat manfaatlari yo'lida halol, fidoyilik bilan mehnat qilish jarayonida shakllanadi. Oila mustahkamligi, ma'naviy va jismoniy barkamol farzand jamiyat mustahkamligi va ma'naviy yetukligining garovidir. [2.116.b] Xulosa qilib aytganimizda bugungi kunda reproduktiv yoshdagi xotin-qizlarimiz uchun yurtimizda barcha imkoniyatlar yaratilgan. Barchamiz yaratilgan imkoniyatlardan unumli foydalanib Yangi O'zbekiston taraqqiyotini rivojlantirishga o'z xissamizni qo'shishimiz lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar va internet materiallari

1. Aripova.S.M; Bo'rixo'jayeva H.S. Sog'lom avlodning tibbiy- ijtimoiy asoslari o'quv qo'llanma. «Fan va texnologiya», Toshkent-2016 29 b.

2. Musurmono va O. Turmushga chiqmagan qizlarni jamiyatga va oilaga tayyorlash T.2021 7-116 b

3. https:daryo.uz/2022/03/07shavkar-mirziyoyevning-8-mart-xalqaro-xotin-qizlar-kuni-munosabati bilan-o'tkazilgan-marosimida-so'zlagan-nutqi/

4. Ўзбек оилаларидаги ҳамжиҳатлик бутун дунёда эътироф этилади (uza.uz)

5. https://sportuz.net/qiziqarli/592-sportimiz-malikalarini-taniysizmi.html

6. Yangi o'zbekiston taraqqiyotida xotin-qizlarning o'rni | Ташкентский институт

инженеров ирригации и механизации сельского хозяйства (tiiame.uz)

TURKISTON GENERAL-GUBERNATORLIGI DAVRIDA TURKISTONDA HUQUQ TARTIBOT TIZIMIGA OID QABUL QILINGAN NORMATIV HUJJATLAR.

Faxriddin RO'ZIBOYEV,
NamMQI 2-bo'lim 2-toifali muhandisi
roziboyevfaxriddin@gmail.com

Annotatsiya: Vatanimiz tarixni izchil o'rganishni bugun hayotning o'zi taqazo qilmoqda. Aynan shuning uchun tarixni o'rganilmagan qismi qolmasligi kerak. Ushbu tezisda Turkiston general-gubernatorligi tomonidan o'lkada yuritgan siyosatining mahsuli bo'lgan normativ hujjatlar haqida ma'lumot beradi.

Kalit so'zlar: qonun, qaror, sud, nizom, gubernator, favqulodda vaziyat duma.

НОРМАТИВНЫЕ ДОКУМЕНТЫ, ПРИНЯТЫЕ О СИСТЕМЕ ПРАВОПОРЯДКА В ТУРКЕСТАНА В ПЕРИОД ТУРКЕСТАНСКОЕ ГЕНЕРАЛЬНОГО ГУБЕРНАТОРСТВА.

Фахриддин РУЗИБАЕВ,
НамИСИ отдел-2 инженер категории -2
roziboyevfaxriddin@gmail.com

Аннотация: Сегодня сама жизнь требует последовательного изучения истории нашей страны. Вот почему не должно быть неисследованной части истории. В тезис представлены сведения о нормативных документах, являющихся продуктом политики, проводимой Туркестанским генерал-губернатором в стране.

Ключевые слова: закон, решение, суд, устав, губернатор, ЧП дума.

NORMATIVE DOCUMENTS ADOPTED ON THE LAW ENFORCEMENT SYSTEM IN TURKEY DURING THE GENERAL-GOVERNOR'S OFFICE.

Fakhriddin Ruziboyev
NamECI Section-2 Category-2
roziboyevfaxriddin@gmail.com

Annotation: Today, life itself requires a consistent study of the history of our country. That is why there should be no unexplored part of history. This thesis provides information about the normative documents that are the product of the policy pursued by the Governor-General of Turkestan in the country.

Key words: law, decision, court, statute, governor, state of emergency duma.

Vatanimizni bugungi osuda kunlarga yetib kelguncha ancha ko'p og'ir kunlarni boshdan kechirganligi barchaga ma'lum. Chunki bu haqda maktablarda unib kelayotgan yosh avlodga tarix darslari orqali ma'lumot berib borilmoqda. Agar shunday bo'lmaganda mustaqillikni qadrini yetarlicha baholamagan, uning qadriga yetmagan bo'lar edik. Shuning uchun biz tarixni o'rganamiz va saboq chiqaramiz. Nafaqat ta'lim sohasida balki barcha sohada shu sohaning tarixini o'rganish zarar qilmaydi. Masalan davlat boshqaruvida ham qaysidir organnning faoliyati isloh qilinadigan yoki muhim qonun hujjatlari qabul qilinadigan bo'lsa uning qolipi o'tmishdagi manbalarni izchil tahlil qilish orqali olinadi. Tarimizning XIX asr ikkinchi yarmiga e'tibor qaratadigan bo'lsak, davlatchiligimizning tarixan shakillanib kelgan tizimi podsho Rossiyasining xonliklarni bosib olib ular o'rnida 1867 yilda Turkiston general gubernatorligi degan harbiy boshqaruv tuzilmani joriy etishi bilan o'zgarishga duchor bo'ldi.

Ayni shu davrda gubernatorlik o'lkada cheklanmagan vakolatga ega bo'lgan va bajarilishi majburiy bo'lgan qonun va qarorlar chiqargan. Unig vujudga kelishida quyidagi hujjatlar asos bo'lgan.1865 yilda "Turkiston o'lkasini idora qilish haqidagi vaqtincha Nizom", 1867 yildagi "Sirdaryo va Yettisuv viloyatlarini idora qilish haqidagi Nizom" loyihalari deyarli yigirma yil mobaynida amalda bo'lgan. 1873 yilda yangi Nizom loyihasi ham ishlab chiqilgan. Shunday bo'lsada, 1886 yilda Senat senator Fyodor Girs boshchiligida taftish komissiyasini o'tkazganda, Turkiston o'lkasini boshqarishda yuridik asos beradigan yagona hujjat yo'qligi aniqlandi. Shundan so'ng uning taklifi bilan tuzilgan komissiya yangi Nizom loyihasini ishlab chiqadi. "Turkiston o'lkasini boshqarish haqidagi Nizom" 1917 yilgacha deyarli Turkistonning konstitutsiyasi bo'lib kelgan.

Keyinchalik shu hujjatlar asosida joylarda "Markaziy harbiy boshqaruv va joylarda yarim fuqaro" boshqaruv shakli o'rnatilgan. Rossiya podsholigi 1865- 1916 yillar davomida o'nta nizom va qonun loyihalari (1865, 1867, 1871, 1873, 1882, 1884, 1886, 1908, 1912, 1916 yillar)ga va ularning tegishli moddalariga adliya, moliya, harbiy, ichki ishlar va boshqa vazirliklar kiritgan o'zgarishlarda jahon afkor ommasini chalg'itishga qaratilgan nayranglar ham o'z aksini topgan. Jumladan, shu hujjatlarda mustamlaka ma'muriyatiga Turkiston xalqlarining "xohish-irodasi, roziligiga qarab qolmaslik" hamda o'z faoliyatida "to'la erkin bo'lish zarurligi" alohida uqtirilgan edi [1].

Rossiya podsholigi tomonidan qabul qilingan nizomlar mahalliy aholining manfaatlarini

chetlab o'tmagan edi albatta. O'lkani boshqarish haqidagi Nizomning 256-moddasi, Rossiya imperiyasi fuqarolik qonunlari to'plamining 216, 255-moddalarida mahalliy xalqlar uchun asrlar davomida udum bo'lib kelgan musulmon huquqi tan olindi, ammo shunga qaramay, tub aholi juda ko'p huquqlardan mahrum etilgan.

Turkiston o'lkasida tadbiq etilgan qonunlar mahalliy xalqlar huquqlarini cheklashga qaratilgan to'ldirishlar, aniqlash va istisnolardan iborat moddalar shaklida yaratilgan. Bundan tashqari hukumat farmoyishlari, ichki ishlar, harbiy ishlar vazirligining, Turkiston general-gubernatorligining buyruq va ko'rsatmalari mustamlakachilikni boshqarish usulini o'rnatganki, bularni o'z nomi bilan mustamlakachilik huquqi deyish mumkin.

Qancha ko'p normativ hujjatlar qabul qilingan bo'lsada ularga kamdam kam hollarda amal qilingan. Bu yuqorida aytib o'tganimiz senator Fyodor Girs ham shunday ta'kidlagan "Turkistondagi podsho vakili imperiya qonunchiligiga mutlaqo rioya qilmay, o'zicha qonunlar chiqarganini va o'z maylicha hukm yuritgan". Buni tasdig'i sifatida quyidagi ma'lumotni keltirish mumkin: "Sirdaryo viloyati general-gubernatori Golovachevning yaqin kishilaridan biri: Ozroq bo'lsa-da, har zamonda qonun bo'yicha harakat qilish kerak", deganida u zaharxandalik bilan: "Qani o'sha qonun?" deb so'rabdi, shunda uning qo'liga Rossiya imperiyasining qonunlari to'plamini tutqazishibdi. Golovachev qonunni olib, o'zi o'tiradigan kursining tagiga qo'yib, pinagini buzmay: "Qani endi sizning qonuningiz?" – deb aytgan ekan. Rus ma'muriyatining o'zi ham buni tan olgan. Jumladan "Talon-taroj qilish, turli yig'inlar, firibgarlik, rus ma'muriyati tomonidan mahalliy xalq o'rtasida g'arazli maqsadlar bilan fitna qo'zg'atish haddan ziyod oshib ketdi"[2].

1890-yilgacha qabul qilingan qonunlar va qarorlar mustamlakachilik siyosatini qonuniylashtirishga qaratilgan bo'lsa, undan keyingi davrdagi chiqarilgan qonun va qarorlar aholini qo'rqitish tuzumga qarshi jinoyatga qo'l urmaslikka yo'l qo'ymaslik itoatda saqlab turishga qaratilgan edi. Chunki bu davrga kelib zulmdan ezilgan xalq o'rtasida noroziliklar kelib chiqa boshlagan edi. Buning natijasida har xil qoidalar joriy etilgan. Chunonchi, 1892 yil 18 iyunda "Harbiy holatda" deb e'lon qilingan joylar haqida qoidalarni Turkiston o'lkasiga tadbiq etdi. Bu esa rus amaldorlarining vakolatlarini oshirib yuborgan. Masalan: "Kuchli muhofaza" deb e'lon qilingan joylarda Turkiston general-gubernatori majlis, yig'inlarni tarqatib yuborish, savdo-sotiq, sanoat korxonalarini yopish, matbuot organlarini taqiqlash, istagan odamni surgun qilish, jarimaga tortish va boshqa huquqlarga ega bo'ldi.

"Favqulodda muhofaza" deb e'lon qilingan joyda butun hokimyat general-gubernator yoki tayinlangan bosh noib qo'liga o'tadigan bo'di. Joriy etilgan bu qoidalar fuqarolar ishini harbiylar qo'liga topshirdi [3].

Mazkur davrda qabul qilingan normativ hujjatlarning ko'pchiligi sud tizimiga taalluqli

bo'lgan. Xususan 1894 yilda Turkiston general-gubernatori Vrevskiy qozi va biy sudlari haqidagi yo'riqnomani tasdqilagan. Shuningdek, 1867, 1886, 1890, yillardagi Nizomlar va qonunlar ham sud organini isloh qilishga oid normativ hujjatlar bo'lgan.

Buxoro amirligida ham bir qator qoidalar joriy etilgan. Shu jumladan, 1889 yilning 25 iyunida amirlikda o'tkir spirtli ichimliklar bilan savdo qilish haqida, 1896 yil 24 fevralda oltin ishlab chiqarish haqida qarorlar joriy etilgan. 1895 yilga kelib bu davlatlarda Rossiyaning bojxona qoidalari joriy etilgan [4]. Xiva xonligi bilan tuzilgan 1873 yilgi shartnoma butunicha xonlikni Rossiyaga qaram qilib qo'ygan. Rus fuqarolarini xonlikda bemalol yurishlariga imkoniyat yaratgan.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, bu davrda ruslar tomonidan tuzilgan barcha shartnomalar va qabul qilingan qonun va qarorlar, o'rnatilgan qoidalar barchasi bitta maqsadga ya'ni mustabid tuzumni mustahkamlashga uni himoya qilishga uning dushmanlariga qarshi ayovsiz kurashishga qaratilgan edi. Buni amalga oshirishda o'lkadagi muhim davlat amaldorlari astoydil harakat qilganliklarini bilib olish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotalar ro'yxati:

1. З. Муқимов. Ўзбекистон давлати ва тарихи. – Т .: "Адолат" , 2003, - 280

2. Я. Волков. Выборы в Туркестане. "Правда Востока" , 1938 йил 21 июнъ

3. Ўзбекистоннинг янги тарихи. Биринчи китоб. Туркистон Чор Россияси мустамлакаси даврида Т., "Шарқ" , 2000,

4. Д. И. Логофетъ. Страна бесправия. Бухарское ханство и его современное состояние. С.П.Б. 1909,

DAVLATIMIZDA YOSH AVLODNI TARBIYALASH VA SOG'LIQNI HIMOYA QILISH YO'LIDA OLIB BORILAYOTGAN ISHLAR

SH.K. Babadjanova

Urganch davlat unversiteti o'qituvchisi

tel:+998993472510 , shirinka_74@mail.ru

Ekologiya XFX

Annatatsiya. Maqolada yosh avlodni ma'naviy- ahloqiy tarbiyasini shakllantirishda Respublikamizda umuminsoniy qadriyatlar va milliy madaniyatimizni asoslarini e'tiborga olib ta'lim- tarbiya mazmunini va milliy mafkurani shakllantirib borish imkoniyatlari yaratilmoqda. Bunga xalq og`zaki ijodi, pedagogikasi, mutafakkir, ma'rifatparvar pedagog va olimlarning tarbiyaga, axloq- odobga doir g`oyalarini o`rgatib komil insonni ishlari

amalga oshmoqdaligi yoritilib berilgan.

Kalit so'zlar: pozitsiya, sotsiologik ,aksiologik , ideal , pedagog , kompleks

Yosh avlodni kelgusi hayoti uni inson qilib ko`rsatuvchi ruhiy va ma'naviy jarayonning mezonini belgilaydi. Bu borada ta'lim- tarbiya samaradorligini oshirish va dunyo talablari darajasiga olib chiqish ta'limni ilg`or tajribalar asosida boyitib boorish, yangi pedagogik tajribalar asosida olib borish ayniqsa muhimdir.(1) Mustaqil Respublikamizda milliy madaniyatimizni o`ziga xosligini tiklash, umumta'lim maktablarda o`quvchilarni badiiy, axloqiy tarbiyalash va kamol toptirish hozirgi kunda dolzarb vazifalardan biridir. Yosh avlodni ma'naviy- axloqiy xususiyatini shakllantirishda maktabgacha ta'lim muassasasida albatta tarbiyachi va pedagoglarimizning xissasi katta. Negaki bolajonlarimizning eng asosiy bilim va tarbiya oladigan dargohlari maktabgacha ta'lim muassasasi hisoblanadi. Bolalarga tarbiya berish jarayonida tarbiyachilarimiz bir qancha xususiyatlarga ega bo`lishi lozim. Jumladan :

- Maktabgacha yoshdagi bolalarni har tomonlama rivojlanishi uchun ko`mak beruvchi, maktab ta'limiga tayyorlovchi shaxsdir.
- Bolalarni sevishi, ularni baxtli hayoti uchun qayg`urishi, har bir kunini bayramona o`tkazishi, ota-onalarga pedagogik bilimlar berishi kerak.
- Bolalarning salomatligi, hayot havfsizligiga, davlat talablari asosida bilim berishga, ta'lim jarayonida har bir bolaga individual yondashishga ma'suldir. (2)

Shu xislatlarni o`zida mujassamlashtirgan tarbiyachi qo`lida tarbiyalangan bolalar o`ylaymanki, hayotda o`z pozitsiyalarini kuchli rivojlantira bilishi va aniq maqsadlari sari dadil qadam tashlay bilishlari shubhasizdir. Kadrlar tayyorlash milliy modelidan mustahkam o`rin olgan jismonan sog`lom, ma'nan barkamol shaxsni tarbiyalab voyaga yetkazish ezgu g`oyasi mamlakatimizda aholi, ayniqsa, yoshlarning salomatligini mustahkamlash va muhofaza qilish, sog`lom turmush tarzini shakllantirish borasida olib borilayotgan keng ko`lamli chora- tadbirlar samarasida ham o`z aksini topmoqda. Bugun mamlakatimiz sog`liqni saqlash tizimiga sohaning ilg`or yutuq va tajribalari izchil tatbiq etilayotgani turli kasalliklarning oldini olish, xastaliklarni o`z vaqtida va to`g`ri aniqlash, samarali davolash imkonini yratib beryapti. Mustaqillik yillarida qishloq joylarida zamonaviy asosda jihozlangan 3 ming 200 dan ortiq qishloq vrachlik punkti barpo etilishi bilan yurtimizning hatto eng olis hududlarida ham aholining zamonaviy va sifatli tibbiy xizmatdan foydalanishga erishilmoqda. Mamlakatimizda inson va uning sihat- salomatligi haqida g`amxo`rlik qilish davlat siyosatining ustuvor vazifasiga aylanib qoldi. So`nggi yillarda aholi orasida sog`lom turmush tarzining hayotiy falsafasini shakllantirishga intilish bir oz bo`lsada jonlandi. Hozirgi kunda sog`lom turmush tarsi masalasi davlatimiz siyosati

darajasida o`z yechimiga ega bo`lib bormoqda. Barkamol avlod tarbiyasi uchun intilish yo`lida tashkil etilayotgan qator sport musobaqalari, qurilayotgan sport inshootlari, olib borilayotgan ma’naviy, ma’rifiy tadbirlar, turli sog`lomlashtirish dasturining bajarilayotgani fikrimizning yorqin ifodasidir. Yoshlarni ma’naviy-axloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash, ularga ta’lim-tarbiya berish tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlar dasturi ishlab chiqilgan.(3)

yuksak ma’naviyatli, qat’iy hayotiy pozitsiya, keng dunyoqarashga ega bo‘lgan fidoyi va vatanparvar yoshlarni tarbiyalash;

yoshlarni yot g‘oyalar ta’siridan himoya qilish, ularni milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik, diniy bag‘rikenglik va millatlararo totuvlik ruhida tarbiyalash;

pedagog xodimlarning qadr-qimmati va nufuzini oshirish, ularning moddiy-ma’naviy va ijtimoiy himoyasini kuchaytirish;

yoshlarning huquqiy madaniyatini yuksaltirish, ular o‘rtasida huquqbuzarliklar va jinoyatlar sodir etilishining oldini olish;

yoshlar jismoniy tarbiya va sport bilan muntazam shug‘ullanishi uchun shart-sharoitlar yaratish, ular o‘rtasida sog‘lom turmush tarzini shakllantirish;

o‘quvchi-yoshlarni ijtimoiy muhofaza qilish, ijtimoiy ehtiyojmand oilalar farzandlarini moddiy va ma’naviy qo‘llab-quvvatlash.

Milliy qadriyatlarni saqlab qolish hamda yosh avlodni milliy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalash. Milliy g'oyani rivojlantirishning ijtimoiy-ahloqiy masalalari qatoriga kiruvchi mazkur tamoyilining mazmun - mohiyati jamiyatning rivojlanishida asrlar davomida yaratilgan qadriyatlardan oqilona foydalanish, uni asrab-avaylash hamda yoshlar ongiga singdirish orqali kelajak avlodga yetkazib berishda o'z ifodasini topadi. Qadriyatlar o'zi nima degan savolga ilmiy adabiyotlarda turlicha qarash va yondashuvdagi javoblar bor. Jumladan, falsafaga oid qomusiy lug'atlarda qadriyat tushunchaga "voqelikdagi muayyan hodisalarning umuminsoniy, ijtimoiy-axloqiy, madaniy-ma'naviy ahamiyatini ko'rsatish uchun qo'llanadigan falsafiy-sotsiologik va aksiologik tushuncha" [4, C.476] deb ta'rif bersalar, yana bir boshqa manbada "qadriyatlar muayyan jamiyat yoki sinfga mansub kishilar turmushi va madaniyatining haqiqiy yoki ideal ne'matlari bo'lgan tabiat va jamiyat hodisalarining mohiyati (yoki hodisaning bir jihati)dir. Bu ne'matlarning qadriyatlar deyilishiga sabab - kishilar ularni qadrlaydilar, chunki bu qadriyatlar ularning shaxsiy va ijtimoiy turmushini boyitadi. Shuning uchun ham kishilar o'z tasarruflaridagi qadriyatlarni himoya qiladilar va o'zlari uchun maqsad yoki ideal bo'lgan qadriyatlarni amalga oshirishga intiladilar" [5, C.3] deb e'tirof etilganini ko'rishimiz mumkin. Qadriyatlar ichida ma'naviy qadriyatlar ham inson ijtimoiy mohiyatini belgilashda muhim ahamiyatga egadir. Ma'naviy qadriyatlarga yuksak axloq, imon, e'tiqod, insof-diyonat, yaxshi xulq-atvorni targ'ibot

qiluvchi boy ma'naviy merosimiz, urf - odatlarimiz, an'analarimiz kiradi. [4, C.240]

Foydalanilgan adabiyotlar

1. А.С.Ачилдиев. Диалектика национального самосознания и национальной культуры - Т.: 1997. - стр. 49. (A.S.Achildiyev. Dialectic national identity and national culture - T.: 1997. - page 49.)

2. D.A. Yusubov. Falsafa (etika, estetika, mantiq) - T.: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2017. - bet 154. (D.A. Yusubov. Philosophy (ethics, aesthetics, logic) - T.: Academy of the MIA of the Republic of Uzbekistan, 2017. -page 154.)

3. Milliy g'oya: targ'ibot texnologiyalari va atamalar lug'ati - T.: Akademiya, 2007. - betlar 184, 220, 222. (National ideology: advocacy technologies and glossary of terms - T.: Academy, 2007. - pages 184, 220, 222)

MA’NAVIY BARKAMOL YOSHLAR TARBIYASIGA E’TIBOR

Ibrahimov Barotjon Botirovich

NamDU Milliy g`oya va huquq ta`limi kafedrasi katta o`qituvchisi

Tursunboyev Ayibxon

NamDU Milliy g`oya, ma`naviyat asoslari va huquq ta`limi yo`nalishi talabasi

Hozirgi vaqtda mamlakatimiz aholisining 32 foizini yoki 10 millionini 30 yoshgacha bo‘lgan yoshlarimiz tashkil etadi. Yoshlarimiz haqli ravishda Vatanimizning kelajagi uchun javobgarlikni zimmasiga olishga qodir bo‘lgan, bugungi va ertangi kunimizning xal etuvchi kuchiga aylanib borayotgani barchamizga gurur va iftixor bag‘ishlaydi. Bu sohada olib borayotgan keng miqyosli ishlarimizni, xususan, ta’lim-tarbiya bo‘yicha qabul qilingan umummilliy dasturlarimizni mantiqiy yakuniga yetkazishimiz zarur. Shu maqsadda Hukumatning, tegishli vazirlik va idoralar hamda butun ta’lim tizimining, hurmatli domlalarimiz va professor-o‘qituvchilarning eng muhim vazifasi - yosh avlodga puxta ta’lim berish, ularni jismoniy va ma’naviy yetuk insonlar etib tarbiyalashdan iboratdir.[1.13]

Farzandlarimiz uchun zamonaviy ish joylari yaratish, ularning hayotda munosib o‘rin egallashini ta’minlashga qaratilgan ishlarimizni yangi bosqichga ko‘tarishni davrning o‘zi taqozo etmoqda.

“Biz yoshlarga doir davlat siyosatini hech og‘ishmasdan, qat’iyat bilan davom ettiramiz. Nafaqat davom ettiramiz, balki bu siyosatni eng ustuvor vazifamiz sifatida bugun zamon talab

qilayotgan yuksak darajaga ko‘taramiz. Yoshlarimizning mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma’naviy salohiyatga ega bo‘lib, dunyo miqyosida o‘z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo‘sh kelmaydigan insonlar bo‘lib kamol topishi, baxtli bo‘lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz”. [1.14]

Mamlakatimizda sog‘lom va barkamol avlodni voyaga etkazishda hal qiluvchi o‘rin tutadigan ta’lim-tarbiya sohasidagi ishlar ko‘lami tobora ortib bormoqda. Bu borada 229 ta umumta’lim maktabida, shuningdek, kasb-hunar kollejlari, bolalar sporti inshootlari, musiqa va san’at maktablarida katta hajmda qurilish va rekonstruksiya hamda kapital ta’mirlash ishlari amalga oshirilganini ta’kidlash lozim. Butun mamlakatimizda yoshlar o‘rtasida jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirishga alohida e’tibor berilmoqda.

Albatta, biz mustaqil fikrlaydigan, zamonaviy bilim va kasb-hunarlarni egallagan, mustahkam hayotiy pozitsiyaga ega bo‘lgan yoshlarni tarbiyalash bo‘yicha katta ishlarni amalga oshirmoqdamiz. Ammo xolisona tan olib aytadigan bo‘lsak, bugungi kunda butun dunyoda aholining, birinchi navbatda, yoshlarning ongi va qalbini egallash uchun qanday keskin kurash borayotganini, diniy ekstremizm, terrorizm, giyohvandlik, «ommaviy madaniyat» kabi taxdidlar kuchayayotganini hisobga oladigan bo‘lsak, yoshlar tarbiyasi, ma’naviy-ma’rifiy sohadagi ishlarimizni bir zum ham susaytirmasdan, aksincha, ularni yangi bosqichga ko‘tarishimiz zarur. Bu borada yoshlar bilan, ayniqsa, uyushmagan yoshlar qatlami bilan ishlash, ularning dardu tashvishlari, muammolarini eshitish va ularni echishga amaliy yordam berish, mustaqil hayotga kirayotgan yosh yigit-qizlar, yosh oilalarni qo‘llab-quvvatlash uchun hammamiz, davlat, jamoat tashkilotlari birgalikda hali ko‘p ish qilishimiz kerak.[1.17-18]

«Xalq bilan muloqot va inson manfaatlari yili» dasturidan yoshlarimizni sog‘lom va barkamol etib tarbiyalash masalasi alohida o‘rin egallashi tabiiydir. Bu borada farzandlarimiz uchun zarur sharoitlar yaratish, yangi-yangi ta’lim-tarbiya, madaniyat, san’at va sport maskanlarini barpo etish, yosh oilalar uchun uy-joylar qurish, yoshlarni ish bilan ta’minlash, ularni tadbirkorlik sohasiga keng jalb etish bo‘yicha bosh- lagan ishlarimizni yangi, yuksak bosqichga ko‘taramiz.

Biz ta’lim va tarbiya tizimining barcha bo‘g‘inlari faoliyatini bugungi zamon talablari asosida takomillashtirishni o‘zimizning birinchi darajali vazifamiz deb bilamiz. Yosh avlod tarbiyasi haqida gapirganda, Abdurauf Fitrat bobomizning mana bu fikrlariga har birimiz, ayniqsa, endi hayotga kirib kelayotgan o‘g‘il-qizlarimiz amal qilishlarini men juda-juda istardim. Mana, ulug‘ ajdodimiz nima deb yozganlar: **«Xalqning aniq maqsad sari harakat qilishi, davlatmand bo‘lishi, baxtli bo‘lib izzat-hurmat topishi, jahongir bo‘lishi yoki zaif bo‘lib xorlikka tushishi, baxtsizlik yukini tortishi, e’tibordan qolib, o‘zgalarga tobe va qul, asir bo‘lishi ularning o‘z ota-onalaridan bolalikda olgan tarbiyalariga bog‘liq».** Bugungi kunda

yon-atrofimizda diniy ekstremizm, terrorizm, giyohvandlik, odam savdosi, noqonuniy migratsiya, «ommaviy madaniyat» degan turli balo-qazolarning xavfi tobora kuchayib borayotganini hisobga oladigan bo‘lsak, bu so‘zlarning chuqur ma’nosi va ahamiyati yanada yaqqol ayon bo‘ladi. Haqiqatan ham, hozirgi vaqtda yoshlar tarbiyasi biz uchun o‘z dolzarbligi va ahamiyatini hech qachon yo‘qotmaydigan masala bo‘lib qolmoqda. Bugungi tez o‘zgarayotgan dunyo insoniyat oldida, yoshlar oldida yangi-yangi, buyuk imkoniyatlar ochmoqda. Shu bilan birga, ularni ilgari ko‘rilmagan turli yovuz xavf- xatarlarga ham duchor qilmoqda. G‘arazli kuchlar sodda, g‘o‘r bolalarni o‘z ota-onasiga, o‘z yurtiga qarshi qayrab, ularning hayotiga, umriga zomin bo‘lmoqda. Bunday keskin va tahlikali sharoitda biz ota-onalar, ustoz-murabbiylar, jamoatchilik, mahalla-ko‘y bu masalada hushyorlik va ogohlikni yanada oshirishimiz kerak. Bolalarimizni birovlarning qo‘liga berib qo‘ymasdan, ularni o‘zimiz tarbiyalashimiz lozim.

Buning uchun yoshlarimiz bilan ko‘proq gaplashish, ularning qalbiga quloq solish, dardini bilish, muammolarini echish uchun amaliy ko‘mak berishimiz kerak. Bu borada uyushmagan yoshlar bilan ishlashga alohida e’tibor qaratishimiz zarur. Bu vazifalarni amalga oshirishda biz asrlar mobaynida shakllangan milliy an’analarimizga, aj- dodlarimizning boy merosiga tayanamiz. Farzandlarimiz, ayniqsa, qiz bolalarning zamonaviy bilim va kasb-hunarlarni, xorijiy tillarni egallashlari, har tomonlama sog‘lom va barkamol bo‘lib, hayotdan munosib o‘rin topishlari uchun barcha kuch va imkoniyatlarimizni safarbar etamiz. Bizning navqiron avlodimiz manfaatlarini ta’minlash borasidagi faoliyatimiz yaqinda qabul qilingan **«Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida»gi** Qonun asosida qat’iy davom ettiriladi.[3.22-24]

Mustaqillik yillarida mamlakatimizda jamiyat hayotining ma’naviy-ma’rifiy asoslarini mustahkamlash, milliy istiqlol g‘oyasining asosiy tushuncha va tamoyillarini hayotga joriy etish, yurtdoshlarimiz, ayniqsa, yosh avlod qalbida Vatanimiz taqdiri va kelajagi uchun daxldorlik va mas’uliyat hissini oshirish, yot g‘oyalarga qarshi mafkuraviy immunitetni kuchaytirishga yo‘naltirilgan targ‘ibot tizimi shakllandi. Bu jarayonda Respublika Ma’naviyat targ‘ibot markazi, uning joylardagi tuzilmalari hamda Milliy g‘oya va mafkura ilmiy-amaliy markazi tomonidan muayyan ishlar amalga oshirilganini qayd etish lozim. Bugungi kunda dunyoda globallashuv jarayonlari kuchayib, tinchlik va barqarorlikka qarshi yangi tahdid va xatarlar tobora ko‘payib bormoqda. Bunday murakkab va tahlikali vaziyat sohada amalga oshirilgan ishlarni tanqidiy baholab, uning faoliyatini zamon talablari asosida takomillashtirishni taqozo etmoqda. Xususan, oila, mahalla va ta’lim muassasalarida yoshlar tarbiyasi, chekka hududlar va mahallalarda uyushmagan yoshlar bilan maqsadli g‘oyaviy-tarbiyaviy ishlarning yuzaki tarzda olib borilayotgani, jinoyatchilik, diniy ekstremizm va terroristik harakatlarga adashib qo‘shilib qolish, milliy qadriyatlarga e’tiborsizlik, erta turmush qurish, oilaviy ajralishlar kabi salbiy

holatlarning oldini olishga qaratilgan targ'ibot ishlarining aksariyat hollarda kutilgan natijani bermayotgani bu masalalarga jiddiy e'tiborni talab etmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati:

[1] Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. -Тошкент., Ўзбекистон, 2016. – Б.13-14.

[2] Мирзиёев Ш.М.Буюк келажагимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз. Тошкент. «Ўзбекистон», 2017. - Б.17-18.

[3] Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш - юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. Тошкент. «Ўзбекистон» 2017. Б-22-24. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 24 йиллигига багишланган тантанали маросимдаги маъруза 2016 йил 7 декабръ

PSYCHOLOGICAL APPROACH TO INCLUSIVE EDUCATION IN THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

Turgunboeva Azizakhon Gulomovna

Doctor of philosophy in psychology(PhD), docent at NamSU

Badritdinova Madina Bakhromovna

senior lecturer at NamSU

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekistonda inklyuziv ta'limga psixologik yondashuv haqida fikr yuritilgan. Maqola pedagoglar, psixologlar va inklyuziv ta'lim muammosi bilan shug'ullanuvchilar uchun mo'ljallangan.

Kalit so'zlar: pedagoglar, psixologlar, inklyuziv ta'lim

Annotation. This article discusses the psychological approach to inclusive education in Uzbekistan. The article is intended for educators, psychologists and those dealing with the problem of inclusive education.

Keywords: educators, psychologists, inclusive education

Аннотация. В данной статье рассматривается психологический подход к инклюзивному образованию в Узбекистане. Статья предназначена для педагогов, психологов и тех, кто занимается проблемой инклюзивного образования.

Ключевые слова: педагоги, психологи, инклюзивное образование.

The analysis and initial assessment of children with disabilities in the Republic of Uzbekistan began in 1966. Today, about 250,000 children with various disabilities (under 16) in

Uzbekistan are in need of education. Special services for children with disabilities should be provided in conjunction with education. 86 special educational and mixed special institutions for children with visual impairments, deaf and hard of hearing, children with poliomyelitis, mentally retarded, speech-impaired and deaf children, 982 special kindergartens there is.

The main goal of inclusive education is to create conditions for children in need to receive effective education. In this context, it is necessary to integrate and rehabilitate children in need of assistance, to choose the type of effective inclusive education that suits them, taking into account the level of development of each child. The UNESCO Center has supported the project "Opening pilot groups in kindergartens and secondary schools to introduce inclusive education in Uzbekistan" and plans to implement it in the coming days. The main goal of the project is to improve the skills of children with disabilities and create conditions for the sustainable development of their abilities.

Education is provided in conjunction with medical and social services. The family and the article will provide parents with training on prevention and rehabilitation. Parents are trained in pedagogical methods of raising children with disabilities and stimulating their mental development, as well as communicating with healthy peers to help them become independent.

The project consists of nine phases, each of which includes the following activities:

Phase 1: A mobile learning group will be established at the Source Center for Special Education under the Republican Education Center. Provide technical assistance to the mobile learning team.

Phase 2: Organize a national conference on "Inclusive Education for Sustainable Development".

Step 3: Establish a medical-psychological-pedagogical commission of the Ministry of Public Education in cooperation with regional administrations to identify children with developmental disabilities. Identification of children with disabilities (3-7 years old) for the purpose of teaching in joint groups and classes.

Step 4: Publication of methodological recommendations, manuals and programs.

Step 5: Joint training of educators, teachers, psychologists and classrooms to develop training programs aimed at correcting and developing children's disabilities.

Step 6: Establish a special pilot group in existing children's educational institutions, 2 kindergartens and 2 secondary schools, provide technical assistance.

Step 7: Preschool inclusive education Organize a scientific-methodological, practical-regional conference to promote specialized practices.

Step 8: Monitoring and evaluation.

Step 9: Financial Reporting.

The project is aimed at children in need, their parents, kindergarten teachers.

The project is supported by the Source Center for Inclusive Education under the Republican Education Center, the Faculty of Primary Education and Defectology of Tashkent State Pedagogical University, the UNESCO Office in Uzbekistan and the National Commission of Uzbekistan for UNESCO, as well as others. in cooperation with the relevant authorities. The project is designed for one year.

The Source Center for Inclusive Education was established in 2001 at the Republican Education Center under the Ministry of Public Education of Uzbekistan.

The main activities of the organization are:

- organization of various conferences and trainings for teachers and educators working in the field of education of children with disabilities introduction of inclusive education in the education system of the Republic of Uzbekistan;

- Development of textbooks for children with disabilities;

- Establishment of experimental areas for children with disabilities;

- Development of a separate development plan for the child;

- providing consulting services to teachers and parents;

- Development of guidelines, recommendations, plans for working with children with disabilities in special schools;

- providing information on legal activities and social protection;

- Cooperation with public and government organizations working in the field of education for children with disabilities;

- Coverage of shortcomings in the field of education of children with disabilities in the media;

- cooperation with international organizations; implementation of experience in the field of special education.

The education of children in need of educational assistance has always been a topical issue in society. Therefore, one of the steps taken to address this issue is to improve the skills of educators and specialists who provide them with the necessary modern manuals and equipment.

The UN Convention on the Rights of the Child, adopted in 1989, protects and supports the rights of all children, including children with special needs. Exactly Articles 2, 23, 28, 29 define the rights of children with special needs.

Article 2 of the Convention on the Rights of the Child is a key article for children with special needs. It states that each article of the Convention applies to all children, regardless of race, religion, nationality, ethnicity or social origin. It is the responsibility of States Parties to

take all necessary measures to protect the child from all forms of discrimination or punishment.

In 2000, as a first step in inclusive education in Uzbekistan, the Special Education Department of the Republican Education Center developed the Action Plan for the Development of an Open Education System for Children with Special Needs in the Republic of Uzbekistan. The plan outlines the following organizational framework for the inclusion of children with special needs in the general education system:

Preparing public awareness for inclusive education through the media;

Creating an information bank on children with special needs in the country;

- Development and provision of various educational and methodological literature, didactic tools for general education and individual education in families for children with all types of disabilities.

In order to introduce the concept of inclusive education in Uzbekistan and solve its problems, various events have been organized, and propaganda through the media has become more active.

In 2001, the Republican Center for Education, in cooperation with UNESCO, held a seminar on "Inclusive Education" and based on its recommendations, the "Inclusive Education Resource Center" was established under the Department of Special Education of the Republican Center for Education. The objectives of the Inclusive Education Resource Center are as follows:

- facilitate the organization of education for children with disabilities who are not involved in education;

- providing inclusive classrooms and groups with teaching materials;

- providing practical and methodological assistance to local resource centers

- advise parents of children with disabilities in various forms of activities related to the upbringing of their children, preparation for school and social life

- Education of children and adolescents with disabilities, the establishment of inclusive classes and groups in secondary schools for the purpose of vocational training, integrated education.

On May 31, 2002, the Ministry of Public Education, in cooperation with UNESCO, organized an international forum on "Education for All" to implement the essence of the "Dakar Declaration of Education for All" in Uzbekistan. The forum was attended by an expert from UNESCO, Mr. Secretary, who organized a seminar for forum participants on the development of the National Program Plan "Education for All".

As a result, the National Plan for Education for All was developed in 2003. The National Plan of Education for All was developed in the framework of the Dakar Accords of 2000, which addresses the problems of politicians, the education system, heads of ministries and departments,

teachers, public figures, the development of continuing education in the Republic of Uzbekistan. designed for all interested individuals. Measures for the near future (2001-2015) for the implementation of the National Action Plan "Education for All" have been identified, which is the goal of the National Movement for Education and General Secondary Education. The policy of the implementation of the tasks of the Ministry of Education and Science of the Republic of Tajikistan, entitled "Policy for the implementation of the tasks of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan" Improving the content of special education, the educational and methodological side of the process of inclusive education, retraining and advanced training of teachers, strengthening the material and technical base of inclusive education, the introduction of inclusive education advocacy and other issues. On September 19, 2005, HTV issued Order No. 234 approving the "Temporary Regulations on Inclusive Education for Children and Adolescents with Disabilities". This Charter defines the goals and objectives of the inclusive education system. It states that children and adolescents with disabilities are covered by inclusive education in the following order:

- Children with mental retardation;
- the balance of movement is disturbed;
- Self-serving oligophrenic children and adolescents;
- Children with speech impediments (unrestricted communication);
- visually impaired children and adolescents;
- hearing-impaired and late (after 5 years) deaf children;
- blind children (Braille and literate) children and adolescents;
- Deaf children (adolescents with communication skills, reading and writing).

Paragraph 4 of the Interim Regulations on Inclusive Education for Children and Adolescents with Disabilities addresses the following issues in the organization of the educational process in the inclusive education system

4.1. The spirit of friendship with children and adolescents with disabilities is formed in all secondary schools with inclusive education.

4.2. In addition to the State Education Standards, correctional programs for children and adolescents with disabilities will be taken into account in secondary schools with inclusive education, and conditions will be created for special correctional work (specially equipped correction room, special infrastructure).

4.3. In inclusive secondary schools, classes are held in the preparatory group and in the first grades for 35 minutes, and in other classes for 45 minutes;

4.4. The knowledge of children and adolescents with disabilities is assessed in the prescribed manner based on their personal characteristics and abilities.

4.5. In addition to modern general didactic principles, special principles are taken into account in the educational process.

4.6. Correctional education is organized according to the needs of students.

4.7. Students are admitted to the secondary school where inclusive education is carried out on the basis of the application of parents and the conclusions of the "Medical-Psychological-Pedagogical Commission" and approved by the order of the heads of educational institutions.

4.8. The number of integrated students in the classes of a comprehensive school with inclusive education shall not exceed 4 and the total number of students shall be set at 25.

The Charter also details the cooperation of inclusive education participants, inclusive education professionals with parents or other legal representatives, and the specifics of participation in international cooperation.

The following legal and social bases of the system of inclusive education in the Republic have been created on the basis of the "Temporary Regulation on Inclusive Education for Children and Adolescents with Disabilities":

- In accordance with the article of the Constitution of Uzbekistan, in preparing children for social life, all children, regardless of age, gender, race or nationality, should be included in the general education process and adapted to social life;

- Every child has the right to education in accordance with his or her interests and needs

- to take into account the diversity of specifics and needs in the development and implementation of educational programs;

- Every child has the right to education as a peer;

- education should be organized according to the needs of the child, not the child's education;

- support and evaluate the methodology of education, the compactness of the curriculum, taking into account the needs and opportunities of the child;

- identifies that the problem of inclusive education is not in the child, but in the system, provides a favorable environment for the child;

- organizes correctional-pedagogical and social assistance depending on the individual needs of the child, etc.

To date, more than 500 participants of the seminars held in the country have gained excellent information about the content of the inclusive education system, the stages of its implementation.

The following recommendations have been developed to further improve the education of children with disabilities in the inclusive education system, to address the problems encountered in practice in cooperation with governmental and non-governmental organizations:

- Qualitative renewal of the structure of correctional education;

- to follow the gradual full integration, taking into account the socio-economic development of the republic;

- development or approval of amendments or additions to the state regulations on the introduction of inclusive education;

- Reconstruction of the building in accordance with them;

- creation of the necessary material and technical base for children with special needs in the general education system

- Organization of inclusive education in the form of initiative and kindness;

- make changes to the school's activities to implement inclusive education;

- retraining of secondary school teachers on inclusive education;

- Introduction of correctional pedagogical courses in all pedagogical universities and secondary special educational institutions;

- Development of correctional state educational requirements and programs, adapted to the needs of the child with disabilities;

- creation of educational, methodical and scientific popular, compact textbooks and individual programs for general education, special school teachers, parents;

- Diagnosis and correctional pedagogical assistance to a disabled child from an early age;

- creation and provision of scientific bases, standard requirements, educational-methodical complexes for general and correctional education of children with disabilities in the general education system;

- Organizational, scientific-methodological, such as the establishment of a state-coordinated scientific and pedagogical resource center, management, scientific laboratories for the comprehensive implementation of a number of pressing issues in the future, such as vocational training, rehabilitation and ensuring the direct participation of the family in this work , practical work will ensure the success of the introduction of inclusive education.

One of the most pressing issues today is the issue of children in need of social protection, important tasks and the state of the system. After the independence of Uzbekistan, as in all spheres, the system of social protection of children has undergone profound reforms and changes. In the process of development of Uzbekistan as a state governed by the rule of law, the President has identified the rule of law as a key factor in protecting the interests of every citizen, regardless of gender, nationality, race or age. It should be noted that today every child in our country is considered a citizen who fully enjoys all the rights of our state. The reforms implemented by the Ministry of Public Education are based on the principles of the Convention on the Rights of the Child, which have been ratified by the state. This is:

- issues of non-discrimination
- survival and development
- personal interests of the child
- The child's worldview and so on.

Based on the observations, we developed the following recommendations: • Organization of general education for children with special needs;

• Structural changes in the general education system to promote inclusive education;

• Introduce inclusive education and reform the staffing of the institution;

• Establish collaborations with speech pathologists, parents, and other professionals;

• Organize different forms of learning with the surrounding community, using individualized correction methods and customized curricula, programs and other factors according to the individual characteristics of the child with disabilities;

• Creating an educational environment for children and increasing the effectiveness of education;

• Children of all ages need to be educated and matured under the same conditions as children living and working around them;

• Solve the problem of the number of students in the class;

• Development of textbooks for parents on the system of education of children with disabilities, the system of inclusive education;

• Establishing an integral part of the school with the families of children with disabilities;

• Transportation of children with disabilities to and from school;

• Ensuring better diagnosis in remote villages;

• Increasing the legal knowledge of parents of children with disabilities;

• Training of personnel for educational institutions;

• Adaptation of facilities for children with special needs;

List of used literature

1. Imkoniyati cheklangan bolalar va o'smirlar uchun inklyuziv ta'limni tashkil yetish to'g'risida muvaqqat NIZOM. O'RXTV T.,19 sentyabr, 2005.

2. "Maktablar hamma uchun"- "Bolalarni qutqaring jamg'armasi" -2002

3. Muminova L.R., Ayupova M.Y. Logopediya. T., 1995

4. Yuneskoning 2003 yil O'zbekistonda 2 – 4 oktyabr kunlaridagi "Inklyuziv ta'lim"ga oid seminari xujjatlari.

5. Roy Mark Konki "Inklyuziv sinflarda o'quvchilar ehtiyojlarini anglash va bu ehtiyojlarni qondirish" Toshkent-YUNESKO-2004.

6. Sodiqova G.A., Nurkeldiyeva D.A. Rivojlanishi orqada qolgan bolalar diagnostikasi (ma'ruzalar matni) T., 2001

"PADARKUSH" – O`ZBEK MILLIY TEATRINING DURDONASI

Jabborov Zokirjon

NamDU, Tarix yo`nalishi 2- bosqich talabasi

Dunyoga shunday ma`rifatparvar insonlar keladiki, ular butun bir insoniyat uchun judda katta ishlar amalga oshiradilar va ulardan boy adabiy va ilmiy me`roslari qoladi. Ularning qoldirgan boy me`roslari esa asrlar davomida ilm-ma`rifat va ziyo tarqatishda davom etaveradi. Ularning o`zlari esa butun umrlari davomida insoniyat uchun madaniyat va ma`rifat tarqatishdan hech ham to`xtamaydigan insonlar edi. Xalqqa ma`naviyat va ziyo ulashishni, aholining ziyoli qatlamlari sonini kengaytirishning o`z oldilariga maqsad sifatida belgilab olgan insonlar XIX asr oxiri – XX asr boshlarida "jadid"lar nomi ostida maydonga chiqa boshladilar. Ana shunday ma`rifatparvar insonlardan biri "O`rta Osiyo jadidlarining otasi" deya nom olgan Mahmudxo`ja Behbudiy edi.

Mahmudxo`ja Behbudiy kelajak avlodlar uchun qoldirgan va uni dunyoga mashhur qilgan asari bu, albatta, "Padarkush" edi. O`tgan asr mobaynida yoshlarning ta`lim tarbiyasiga ijobiy tomondan ta`sir o`tkaza oladigan, tarix zarvaraqlariga muhrlangan ko`plab pyessalar va sahna asarlari yaratildi. Bu asar bevosita o`zbek teatr san`ati bilan bog`liq hisoblanadi.

"Padarkush" Mahmudxo`ja Behbudiyning ta`bir joiz bo`lsa, shoh asari bo`lib, tragediya janrida yozilgan. Asar 1911-yilda dunyo yuzini ko`radi. Bu haqida Shuhrat Rizayev o`zining "Jadid dramasi" asarida quyidagicha ta`kidlab o`tadi: 1911-yilda Mahmudxo`ja Behbudiy "Padarkush yoxud "O`qimagan bolaning holi" nomli "3 parda 4 manzarali milliy birinchi fojea"sini yozadi.

"Padarkush" pyesasida o`qimishli bo`lishdan ko`ra, o`qimaslikni afzal ko`rgan bir boy va o`qimay, otasi pullarini ichkilikka sarf qilib, oxiri o`z otasi o`limiga sababchi bo`lgan bebosh o`g`il Toshmurodlarning fojeali qismati haqida hikoya qilinadi. Asar voqeasi fojea qahramoni boyning uyida bir kechada, uch-to`rt soat davomida sodir bo`lib yakun topadi. Mahmudxo`ja Behbudiy bu pyesa orqali jadidlarning diqqat markazida turgan jaholat va bilimsizlikni, kelajak avlodlar hisoblangan farzandlar tarbiyasi, vatan va xalqning qismatini shu asar asnosida xalqqa "oyna" sifatida ko`rsatib beradi.

"Padarkush"ning chop etilishi va dunyo yuzini ko`rishi osonlik bilan bo`lgan jarayon emas. Bu borada Behbudiy ko`plab qiyinchiliklarga duch keladi. Asarni chop qilish xususidagi

urinishlar ikki yilgacha muvaffaqiyatsiz kechadi. Behbudiy 1912-yilda Borodino jangining 100 yilligi nishonlanayotgan kunlarda asarni ana shu sahnaga bag`ishlash orqali ishonchli do`stlari yordamida matbuot ishlarining Tiflis (hozirgi Tbilisi) qo`mitasidan ruhsatnoma olib, uni chop etish va sahnalashtirishga erishadi. "Matbuot ishlari Tiflis qo`mitasi senzori ruhsati bilan Kavkaz o`lkasi sahnalarida qo`yish mumkin" nomli 1913-yil 23-mart 19940-son qarorga ko`ra, asar 1913-yil Samarqandda alohida kitob holida chop etiladi. Lekin, mana shu asar ham chop etilgandan so`ng Rossiya imperiyasining Turkistondagi vakillari tomonidan qattiq qarshilikka uchragan edi. Chunki, asar Rossiya imperiyasining o`lka hududida olib borayotgan siyosiy maqsadlari va manfaatlariga to`g`ri kelmas edi. Imperiyaning olib borayotgan siyosiy tizimidan o`lka aholisining ma`naviy dunyosini izdan chiqarib yuborishni maqsad qilingan edi. "Padarkush" ana shunday davrda aynan o`lka aholisi uchun zarur va yaratilishi kerak bo`lgan asar edi desak mubolag`a bo`lmaydi. "Padarkush" asari o`zbek dramaturgiyachiligi va tragediyachiligining ibtidosi sanaladi. Bu asar sahna yuzini ko`rishi o`zbek teatrchiligining vujudga kelishi bilan bevosita bog`liq jarayon edi. Shu asar sahnalashtirilishi natijasida o`zbek teatrchiligi dunyoga keladi. Asarni chop etish uchun ruhsat olingan yildan boshlab, Samarqandda Mahmudxo`ja Behbudiyning o`zi tomonidan, Toshkentda esa Munavvarqori Abdurashidxonov rahbarligida asarni sahnalashtirish ishlari boshlab yuboriladi.

Pyesani sahnalashtirilishini aholi juda uzoq muddat davomida kutgan edi. Bu borada Mahmudxo`ja Behbudiyning shaxsan o`ziga bir necha marotaba xatlar orqali murojaatlar qilgan edi. Pyesa bosilib chiqqandan keyin ham uni sahnaga qo`yish uchun yaqin bir yil vaqt ketdi. Muallif bu haqidagi xatlarga javoban kinoyomuz: "Turkistonda bekor odam yo`qki, xalq uchun ishlasa. Bekor kishi yo`qki, teatru sahnasiga chiqib "masxarabozlik" qilsa", deb yozgan edi.

Asar ilk marotaba xavaskorlar truppasi tomonidan 1914-yilning 15-yanvar kuni Samarqandning yangi shahar qismida namoyish etiladi. Bu masalalar mahalliy matbuotda ham yoritilib boriladi. Jumladan ularda "Padarkush" fojeasining "nihoyatda yaxshi amalga qo`yilgani" aytilib, teatr-ibratxonaga minglab xalq "hujum" qilgani, 320 o`rinlik teatr zaliga yana ellikta qo`shimcha joy qilinib, biletlar baland narxlarda avvaldan sotilgani bayon qilinadi. "Xalq nihoyat ko`p kelib, belat yetmagani va joyni yo`qligi uchun uch-to`rt yuz kishi qaytib ketdi" – deb yozadi mahalliy matbuot. Ayrim o`sha davrdagi "ishbilarmon" insonlar esa o`z biletlarini ikki uch barobar qimmat narxlarda sotib yuborganliklari, ba`zi insonlar esa teatrni ko`rish ishtiyoqi baland bo`lganligi uchun tik turgan holatda ham pyesani tomosha qilganliklari bayon etiladi. Pyesa namoyish etilganda teatr zalida bir parcha ham bo`sh hudud qolmagan edi. Teatrning tashkilotchilar keyinchalik xalqdan uzr so`raganliklari va tez kunlarda spektaklni Eski shahar qismida ham namoyish etishlarini, biletlar narxi esa avvalgisidan ancha arzon narxlarda bo`lishini ta`kidlab tomoshabinlarga va`da berishadi. Yuqoridagi tafsilotlarimizdan ham bilinib

turubdiki, "Padarkush" sahnalashtirilgan ilk paytidan boshlab aholi orasida katta qiziqish uyg`ota olgan. Mahalliy aholining bu sahna asariga bo`lgan katta qiziqishlari tufayli keyingi davrlarda ham, ko`plab teatr truppalari tomonidan sahnalashtirilgani bizga ma`lum. Turkiston o`lkasi hududida biror bir teatr truppasi bo`lmaganki "Padarkush"ni sahnalashtirmagan. "Turon" truppasi bir necha marotaba bu asarni teatr sahnalarida namoyish etadi.

Asarni namoyish etilgandan so`ng, yuqorida aytib o`tganimizdek, chiptalar sotilishidan moddiy mablag`lar ham kelib tushgan. Tushgan mablag`larning bir so`migacha ilm-ma`rifat yo`lida, spektaklning sahnalashirilishi jarayonida ketgan xarajatlar uchun, asosan esa maktablar islohotiga jalb etilgan. Bu borada Shuhrat Rizayev o`zining tadqiqotlarida quyidagilarni keltirb o`tadi: "Padarkush"ning 7-maydagi ikkinchi namoyishi haqidagi xabarda yig`ilgan mablag` va uning "masorifi"xususida batafsil hisobot keltiriladi. Spektaklga biletlar sotilishidan 384 so`m 50 tiyin yig`ilib, shundan 184 so`m 50 tiyini sarf-xarajatga: rekvizit va boshqa spektakl tashkiliy unsurlari uchun ketgan. Qolgan 200 so`m foydaning esa 110 so`mi maktab islohoga, 35 so`m Jomboyda Bozoramin O`rinxo`ja ta`sis etgan va muallim mulla Komil idorasidaga maktabga, 15 so`m Bog`ishamol maktabiga, 15 so`m Buxoriy qishlog`idagi Mulla Jo`raboy maktabiga, "Podshoh(lik) gorodskoy uchulisha" maktabidagi musulmon o`quvchilarga 25 so`m, 35 so`m esa muallim mulla Abdulqodir maktabiga ajratilgan

Jadid ma`rifatparvari Abdulla Avloniy tomonidan Toshkentda tashkil etilgan "Turon" teatr truppasi 1914-yilning 27-fevralida "Kolizey" teatr binosida o`z faoliyatini rasmiy ravisgda boshlaydi. Shu davrdan boshlab jadidchilik ruhidagi o`zbek milliy teatriga asos solinadi. Spektakl namoyish etilishidan oldin "Turon" teatr truppasining badiiy rahbari bo`lgan ma`rifatparvar Munavvar qori Abdurashidxonov teatrning jamiyat hayotidagi o`rni va roli haqida nutq so`zlaydi. Biz bu haqida bejizga eslab o`tganimiz yo`q, chunki bu truppa tomonidan ham sahnalashtirilgan, o`zbek teatrchiligining vujudga kelishida muhim rol o`ynagan, o`zbek dramaturgiyasining eng yirik namunasi hisoblangan asar "Padarkush" edi. "Turon" truppasi namoyish etgan "Padarkush" spektaklida mahalliy jadid ma`rifatparvarlarimiz ham sahnada rol ijro etadilar. Jumladan, bosh rollardan hisoblangan boy rolini Abdulla Avloniyning o`zi, ziyoli rolini esa Nizomiddin Xo`jayev aktyor sifatida ijro etadilar.

"Padarkush" shunchalar ko`p sahnalashtirilgan ediki, 1914-yilning yanvar-sentyabr oylarining o`zida 15 marotaba sahnada namoyish etiladi. Asar "Turon" teatr truppasi tomnonidan 1914-yildan to truppa tarqalib ketgungacha bo`lgan davrlarda, ya`ni 1917-yilgacha bir necha marotaba namoyish etiladi. Pyesa keyinchalik teatr truppalari vujudga kelgan Samarqand, Qo`qon, Kattaqo`rg`on, Buxoro, Andijon, Namangan kabi shaharlarda ham ko`p marotaba namoyish etiladi. "Padarkush" jadid milliy teatrlarining durdonasiga aylandi.

Asar haqida va undagi bo`lgan boy va uning o`gli bilan bo`gliq bo`lgan jarayonlar,

asarning o`sha davrda aholiga ulashadigan ma`naviy ziyosi, uning o`sha davrdagi ahamiyati va bugungi kunda "Padarkush"ni yosh avlod tarbiyasidagi o`rni borasida ko`plab tadqiqoqtchilar o`z fikrlarini bayon etadilar. Jumladan, teatr tadqiqotchisi, teatrshunos olim Mamajon Rahmonov "Padarkush" XX asr boshida Turkiston xalqlari hayotini eng dolzarb muammolari mavzuida yozilgan bo`lib, u jadidizm mafkurasining dasturi sifatida ma`rifatparvarlikning tub siyosiy va ijtimoiy maqsadini ifodalagan. O`qimagan bolaning jamiyatni olg`a siljishiga salbiy ta`sir ko`rsatishi haqidagina asar emas, muallif bu pyesadajadidlarning Turkistondagi ijtimoiy tuzumga, mustamlaka zulmiga bo`lgan munosabatlarini boy va uning o`qimagan o`g`li misolida tasvirlagan – deya ta`kidlab o`tadi.

"Padarkush" o`zidan keyingi davrlarda yaratilgan ko`plab dramalarga asos bo`lib xizmat qiladi. Teatr dramaturglari shu pyesa asosida dramalar yoza boshlaydilar. Ko`plab tadqiqotchilarimizning fikrlariga qaraganda "Padarkush" pyessasidan so`ng o`zbek teatrida 1917-yilgacha dramalarning soni 40 taga yetgan.

"Padarkush" chin ma`noda o`lka aholisining ma`naviy hayotiga ta`sir o`tkazishda katta vosita bo`lib xizmat qiladi. Sahnada namoyish etilganda esa ko`plab insonlarning qiziqishlariga sababchi bo`ladi. Ilmsizlikning oqibati targ`ib etildi. Ilm o`rganmaslik nimalarga olib kelishi aholiga ko`rsatib berildi. Bu orqali mahalliy aholini madaniyatini va ma`rifatini oshirishga, kelajak avlod bo`lgan farzandlarini esa bilimli bo`lib tarbiya topishlariga qaratilgan maqsadlar ko`zda tutilgan edi. Asarda jaholat botqog`iga botib qolgan va o`z farzandini bilim olishini istamagan, oxir-oqibat esa o`sha farzand o`zining qotiliga aylangan boyning ma`naviy tubanligi ko`plab insonlarga saboq bo`lib xizmat qiladi. Bejizga "Mahmudxo`ja Behbudiy "Padarkush" pyesasida xalq ishi, vatan ravnaqi uchun xizmat qilishi mumkin bo`lgan Boyning o`z nodonligi tufayli hatto otalik burchini ham ado eta olmaganligi, shu tufayli o`z umri va yolg`iz farzandi kelajagiga zomin bo`lganligini ko`rsatadi" – deb, ta`kidlab o`tmagan edi san`atshunoslik fanlari doktori, professor Toshpo`lat Tursunov. "Padarkush" bevosita millat taqdiri bilan bog`liq bo`lganligi uchun ko`p yillar davomida sahnadan tushmaydi. "Padarkush" – o`zbek milliy teatrining durdonasi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ризаев. Ш. Жадид драмаси. – Т.: Шарқ 1997. – 320 б.

2. Isroilov. H. U. Turkiston milliy jadid teatrining vujudga kelishi, rivojlanishi va taqdiri: magistrlik darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiyasi. – Namangan, 2017. – 93 b.

3. Qosimov B. Milliy uyg`onish: jasorat, ma`rifat, fidoiylik. – T.: Ma`naviyat, 2002. – 400 b.

4. Tursunboyev S. O`zbek teatr tarixi. – T.: Yangi asr avlodi, 2007. – 321 b.

5. Турсунов. Т. XX аср ўзбек театри тарихи / Дарслик-монография. – Т.: "ART PRESS" Co.Ltd., 2010. – 568 б.

YUKSAK MA'NAVIYATLI AVLOD – UCHINCHI RENESSANS BUNYODKORLARI

Sulaymanova Zulhayo Ibrohimovna
NamDu Maktabgacha va boshlang'ich
ta'lim fakulteti 1-bosqich talabasi
Tel:94 507 88 10 e-mail: nasimovanodira79@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada ma'naviyatning jamiyatdagi o'rni, ma'naviy bo'shliq, yoshlarda yuksak ma'naviyat bilan yuzaga keluvchi ijobiy sifatlar, yoshlar va jamiyat ma'naviyatini yuksaltirish davlat siyosatining asosiy maqsadi, ma'naviyatimiz tarixining buyuk namoyondalari, Birinchi va Ikkinchi Renessans davri, Uchinchi Renessans davriga zamin, bo'lg'usi Renessansning eng muhim bo'g'inlari, jadidchilarning ma'rifatparvarlik harakatlari va uning xalq ma'naviyatini yuksaltirishda tutgan o'rni, adabiyot va san'at shaxs ma'naviyatini shakllantirish va rivojlantirishning muhim vositasi ekanligi haqida yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Renessans, yuksak, ma'naviyat, taraqqiyot strategiyasi, konseptual g'oya, jadidchilik, islohot, tashabbus.

ВЫСОКОДУХОВНОЕ ПОКОЛЕНИЕ-ТВОРЦЫ ТРЕТЬЕГО ВОЗРОЖДЕНИЯ

Аннотация: Роль духовности в обществе, духовный разрыв, положительные качества молодежи с высокой духовностью, основная цель государственной политики поднять духовность молодежи и общества, великие представители истории нашеей духовности, Первый и Второе Возрождение, почва для Третьего Возрождения, важнейшие звенья будущего Возрождения, просветительское движение джадидов и его роль в подъеме духовности личности влитературе и искусстве и важный инструмент для развития.

Ключевые слова: Ренесссанс, высокое, духовность, стратегия развития, консептуальная идея, джадидизм, реформа, инитциатива.

HIGHLY SPIRIATUAL GENERATION – THE CREATORS OF THE THIRD RENAISSANSCE

***Annotation*:**The role of spirituality in society, the spiritual gap, the positive qualities of young people with high spirituality, the main goal of public policy to raise the spirituality of youth and society, the great representatives of the history of our spirituality, the First and the Second Renaissance, the most important links of the future Renaissance, the enlightenment movements of the Jadids and its role in raising the spirituality of the people, the formation of personal spirituality in literature and art and an important tool for development.

Keywords: Renaissance, high, spirituality, development, strategy, conseptual idea, jadidism, reform, initiative.

Har qanday jamiyatning rivojlanishi, kelajagi porloq bo‘lishi, gullab-yashnashi, albatta, kelajak bunyodkorlari, ertangi kunnig hal qiluvchi kuchi bo‘lgan iste'dodli, bilimli, yuksak ma'naviyatli barkamol avlodga bog‘liq. Shuningdek, birinchi Prezidentimiz Islom Karimov: «Taraqqiyot taqdirini ma'naviy jihatdan yetuk inson hal qiladi. Jamiyat taraqqiyotini belgilovchi asosiy vosita -ma'naviyatdir. Ma'naviyat yuksalgandagina mamlakat va millat taraqqiy etadi, u yoq joyda hech qachon baxt-saodat bo‘lmaydi», - deya konseptual g‘oyani ilgari surganlar. Albatta, har qanday mamlakatni taraqqiy toptirish uchun avvalambor o‘sha xalqning, kelajak bunyodkori bo‘lgan yosh avlodning ma'naviyatini yuksaltirish lozim. Negaki, birinchi Prezidentimiz Islom Karimov aytganlaridek, : «Bu dunyoda tabiatda ham jamiyatda ham bo‘shliq bo‘lmaydi. Qayerdadir ma'naviy bo‘shliq bo‘ldimi, hech shubxasiz, uni albatta kimdir to‘ldirishga harakat qiladi». Bugungi kunda yoshlar orasida vaqtini bekor sarflab, internetdan to‘g‘ri foydalanmay, johillik, xudbinlik, kabi salbiy sifatlarni aks ettiradigan telefondagi turli urush, qimor kabi o‘yinlarga berilib ketayotgan yoshlar, afsuski, hali hamon uchramoqda. Bunday hodisalar ham, albatta, kitob o‘qimasligi, bilimsizligi sabab ma'naviy bo‘shliq bo‘lgan yoshlar orasida uchramoqda. Aksincha, ma'naviyat qanchalik yuksak bo‘lsa, qalbida johillik, hudbinlik, yalqovlik kabi salbiy illatlarga o‘rin qolmaydi, uning o‘rnida yoshlar ongida vatanparvarlik, bunyodkorlik tuyg‘ulari yuksak darajada ko‘tariladi, o‘zaro munosabatlarda samimiylik, birdamlik, mehr-oqibat va bir qator ijobiy fazilatlar mustahkamlanadi.

Bugungi kunda ma'naviyatimizni shakllantirishda uning o‘ziga xosligini tiklash va taraqqiy ettirishga alohida etibor berilmoqda. 2019-yil 19-mart kuni Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev raisligida o‘tkazilgan videoselektrda muhtaram Prezidentimiz yoshlar ma'naviyatini yuksaltirish, va bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish bo‘yicha 5 ta muhim tashabbusni ilgari surdilar. Ushbu tashabbusning 4-o‘rnida ham yoshlar ma'naviyatini yuksaltirish ular o‘rtasida kitobxonlikni keng targ‘ib qilish bo‘yicha tizimli ishlarni tashkil etishga yo‘naltirilganidan, hamda Prezidentimiz tomonlaridan Yangi O‘zbekistonni barpo etishda 2022-2026- yillariga

mo‘ljallangan taraqqiyot strategiyasidagi 7 yo‘nalishning 5-o‘rni ma'naviy taraqqiyotni ta'minlash, ushbu sohani tubdan isloh etish va yangi bosqichlarga olib chiqish deb nomlanganidan ham bilishimiz mumkinki, jamiyatimizda aholi, ayniqsa, biz kabi yoshlarning ma'naviy va ma'rifiy saviyamizni doimiy rivojlantirish davlatimizda birinchi darajali ahamiyatga egadir.

So‘nggi vaqtlarda O‘zbekistonda 3-Renessans atamasi kun tarbiga chiqqan. Xo‘sh, bu qanday amalga oshiriladi?

Prezidentimiz, Shavkat Mirziyoyev 1-oktabr o‘qituvchi va murabbiylar kuniga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi nutqlarida bunga aniqlik kiritdilar. «Biz keng ko‘lamdagi demokratik o‘zgarishlar, jumladan, ta'lim islohotlari orqali O‘zbekistonda yangi Uyg‘onish davri ya'ni 3-Renessans poydevorini yaratishni o‘zimizga asosiy maqsad qilib olishimiz kerak».

Ma'lumki O‘zbekiston zamini tarixan olganda 2 buyuk Uyg‘onish davrini boshdan kechirgan. 1-uyg‘onish davri, 9-12 asrlar, 2-si esa 15-asrlar oxiri, 16-asrning 1-yarmini o‘z ichiga oladi. 1-Uyg‘onish davrida yurtimizdan Farg‘oniy, Xorazmiy, Forobiy, Ibn sino, Beruniy kabi buyuk daholar, Buxoriy, Termiziy va shu kabi buyuk muhaddislar-u, allomalar shuuri olamni charaqlab turgan quyoshdek yoritdilar. Sohibqiron bobomiz Amir Temur Movarounnahrda uzoq davom etgan mo‘g‘illar zulmiga barham berib, mustaqil, yagona saltanat barpo etishlari 2-Uyg‘onish davrining ibtidosi edi. Bu davrda ham Ulug‘bek, Giyisiddin, Jamshid , Koshifiy, Qozizoda Rumiy, Ali Qushchi, Lutfiy, Navoiy, Jomiy, Behzod kabi me'mor, bastakor, musavvir, tarixchi bo‘lgan ma'naviyatimiz tarixining buyuk namoyondalari chiqib, hozirgacha yirtimizni dunyoga mashhur qilib kelayotgan buyuk, mag‘rurlansak arziydigan asarlar yaratdilar. Bugun biz yoshlar ham shunday yuksak ma'naviyat egalari bo‘lgan ajododlarimiz izidan yurib, ular qoldirgan boy ma'naviy me'roslarni o‘rganishimiz, taraqqiyotimizning strategik vazifasi bo‘lgan 3-Renessansni amalga oshirishda har birimiz munosib hissa qo‘shishimiz kerak!

Ma'naviy merosimizda xalqimizning asriy orzu-intilishlari, bilimlari va hayotiy tajribalari mujassamlashgan bo‘lib, u o‘zligimizni anglash, milliy tiklanish va rivojlanishimiz uchun qudratli tayanch bo‘lib xizmat qiladi.

Har qanday jamiyatning istiqboli yosh avlod va unga bo‘lgan e'tiborga bo‘g‘liqligi, albatta, hammaga ayon. Bugungi kunda Prezidentimiz faoliyati va qarashlarining muhim yo‘nalishi ham biz yoshlarga qaratilgandir. Negaki, ilm cho‘qqilarini egallab, malakali kadr bo‘lib yetishgan va mamlakatimiz kelajagi ravnaqiga o‘zining munosib hissasini qo‘sha oladigan bilimli yoshlar O‘zbekistonda Uchinchi Renessans davriga zamin yaratishda muhim o‘rin egallaydi. Joriy o‘quv yilidan boshlab har yili oliy ta'lim muassasalari talabalar o‘rtasida «Uchinchi Renessans -yoshlar nigohida» loyihalar tanlovi o‘tkazilishi ham Uchinchi

Renessansning ilk asoslarini yaratish maqsadida tashkil etilmoqda. Qolaversa, Prezidentimiz tomonlaridan biz yoshlarga imkoniyatlar eshigi yanada keng ochilmoqda. Quyida keltirilgan imkoniyatlar buning yorqin dalilidir:

Birinchidan, talabalar uchun ajratiladigan ta'lim krediti 14 foizli bo‘lib 7 yilga beriladigan bo‘lgani;

Ikkinchidan, oliy ma'lumot talab etiladigan kasb va lavozimlar qayta ko‘rib chiqilgani, ularning kamida 150 tasidagi bunday talab bekor qilingani;

Uchinchidan, maktab atestatini berishda mehnat bozorida bitta kasb yoki hunarni egallash majburiy bo‘lgani hamda oliy ta'limga kirishda maktabdagi so‘nggi 6 yildagi baholarnig o‘rtachasi inobatga olishi;

To‘rtinchidan, 2020-2021 o‘quv yilida OTM larda qabul uchun 8694 ta gacha imtiyozli grand kvotasi ko‘tarilgani va bir vaqtning o‘zida 5 ta OTM da bilimni sinab ko‘rish va eng yuqori ball to‘plagan 200 nafar yosh uchun Prezident granti joriy etilgani;

Beshinchidan, 2021-yil 1-sentabrdan Toshkent shahrida Yoshlar biznes maktabi tashkil etilgani;

Oltinchidan, 5 tashabbus doirasidagi yoshlar o‘rtasida kitobxonlikni keng targ'ib qilish maqsadida «Yosh kitobxon" tanlovini tashkil qilib va unda g‘olib bo‘lgan kitobxonlarga «spark» avtomobilini topshirilishi va shu kabi bir qator, keng ko‘lamdagi islohotlar, bizning o‘qib-o‘rganishimiz, jamiyatda faolligimizni oshirish va Prezidentimiz aytganlaridek, bugungi kunda taraqqiyotimizning maqsadi bo‘lgan 3-Renessansni amalga oshirishda bor kuch g‘ayratimizni safarbar etgan holda o‘qib -izlanishimiz, faoliyat yuritishimiz uchun imkoniyatlar kalitidir. Shuningdek, muhtaram Prezidentimiz tabrik nutqilarida «Biz yurtimizda qanday islohotlarga qo‘l urmaylik, avvalo siz kabi yoshlarga sizning kuch va azmu shijoatingizga suyanamiz», - deya bizga yuksak ishonch bildirib, bizni yanada ruhlantirdilar.

Ma'lumki, xalqimiz ma'naviyatini yuksaktirishda jadidchilarning ma'rifatparvarlik harakatlari ham yuksak o‘ringa ega. Ma'rifatparvar Mahmudho‘ja Behbudiy, Munavvarqori Abdurashidxon o‘g‘li, Abdulqodir Shokiriy, Ashurali Zohiriy, Is'hoqxon Ibrat va Ahmad Donishlar 19-asr oxirlarida faoliyat boshlab, mamlakatni, xalqni milliy zulm va qoloqlikdan xalos etishning yagona yo‘li ma'rifatda deb bildilar. Bu fidoyi zotlar mustabid tuzum, jaholatga, ma'naviy qullik va zulm-zo‘ravonlikka qarshi bor kuchlari bilan kurash olib bordilar. Ularning jadidchilik harakatlaridagi ma'naviyat quyidagilarda yaqqol namoyon bo‘ladi: ular mustaqillikka qon to‘kishlarga olib keluvchi turli to‘polon, qirg‘in-barot urushlar bilan emas, balki aholining savodini chiqarish, ularning ma'rifatini ko‘tarish orqali qaramlikning kelib chiqishi, uning millat taqdiridagi oqibatlarini tushunib yetish darajasiga ko‘tarish orqali erishishni, jadidchilik harakati namoyondalari faqat o‘z g‘oyalarini ilgari surish bilan cheklanib qolmasdan, ular aholining

umumiy savodxonligini ko‘tarish borasida ko‘pgina ishlarni ham amalga oshirdilar. Ular o‘zlarining mablag‘lariga maktab ochdilar, gazeta, kitoblarni bosmadan chiqardilar. Bu harakatlarning zaminida chinakam ma'naviyat turadi. Chunki ular urushlarga, johillikka va qarama-qarshiliklarni avj oldirishga emas, balki yuksak ma'rifatga va siyosiy onglilikka erishish orqali ozodlik va taraqqiyotga erishish mumkinligi uchun faoliyat ko‘rsatganlar. Ana shu jihatlari bilan jadidchilik harakati milliy ma'naviyatimiz rivojida o‘ziga xos o‘ringa egadir. Bugun ularning g‘oyalari qoldirgan asarlari ma'naviy merosimizning uzviy qismi sifatida ma'naviyatimiz rivonlanishida muhim manba bo‘lib hizmat qilmoqda.

Adabiyot va san'at xalqimiz, ayniqsa, biz kabi yoshlarni ma'naviy dunyoyimizni boyitish, ruhiyatimizga ta'sir etish va yuksak ma'naviylik tomon yo‘llash xususiyatiga ega. Shuningdek, Prezidentimiz aytganlaridek, 3-Renessansning ilk bo‘g‘inlari bo‘lgan maktabgacha ta‘lim, maktab, litsey, texnikum, oliy o‘quv yurtlari ma'naviy tarbiyaning asosiy o‘choqlaridir. Ularning barchasida amalga oshiriladigan ma'naviy tarbiya jarayonida, barcha o‘quv qo‘llanmalar, qo‘shimcha adabiyotlarda, tadbirlarda quyidagi ma'naviy-ma'rifiy omillar ustuvor ahamiyat kasb etadi;

-milliy qadriyatlarimiz, ma'naviy merosimizga hurmat va qiziqish uyg‘otish;

-huquqiy madaniyat sog‘lom dunyoqarash, sog‘lom ma'naviy fazilat shakllanishining muhim omili ekanligini anglatish;

-o‘z tarixini bilish va ajdodlarimiz qoldirgan boy badiiy-ma'naviy merosini o‘rganish orqali o‘zligini anglash va boshqalar.

Xulosa: Shulardan bilishimiz mumkinki, ta'lim va tarbiyaning samaradorligini oshirish yurtimizda doimo dolzarb vazifalardan biri bo‘lib kelmoqda. Prezidentimiz 3-Renessansni barpo etishdek muhim stretegik g‘oyani ilgari surar ekanlar, bu vazifada biz yoshlarga shu vazifani amalga oshirishimiz uchun yetarlicha shart-sharoitlar yaratib bermoqdalar va «Barchangiz yaxshi bilasiz, bugun o‘z oldimizga ulakan marralar qo‘yganmiz. Ona Vatanimizda Uchinchi Renessans poydevorini yaratishga kirishdik. Ishonamanki, mamlakatimiz taraqqiyotining yangi poydevorini yaratishda sizlar singari fidoyi va vatanparvar yoshlarimiz faol ishtirok etib, munosib hissa qo‘shadilar. Sizlarni O‘zbekistonning eng katta boyligi, bebaho xazinasi sifatida qadrlayman», - deya, bizga yuksak ishonch bildirganlari bizni oldimizda turgan taraqqiyotimiz vazifasi 3-Renessansni qurishimizda bizga katta kuch bo‘ladi. Zero, « Ilm va ta'limning qadriga yetib, davlatimizda ilm va ta'lim o‘rganish bilan muhit yaratilsa, bobolarimizga munosib hayot va kelajakni qura olamiz!» - Sh.M.Mirziyoyev.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.E.Umarov, M.Abdullayev. «Ma'naviyat asoslari». O‘quv qo‘llanma. T.: - «Cho‘lpon»

nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2006 y.

2.M.Hamdamova. «Ma'naviyat asoslari». T.: - «Fan va texnologiya». 2008 y.

3.https://qalampir.uz>tahririyati Prezident Uchinchi Renessans atamasiga aniqlik kiritdi.

4.https://telegra.ph> Uchinchi Renessans nima? – Telegraph

5.https://prresident.uz>Prezident yoshlar talabalar forumida ishtirok etdi.

XIX ASRNING OXIRIDA TURKISTON O'LKASIDA SUD TIZIMI FAOLIYATI

Faxriddin Ro'ziboyev

NamMQI 2-bo'lim 2-toifali muhandisi

roziboyevfaxriddin@gmail.com

Ravshan Isoqov

NamDU ijtimoiy fanlar kafedrasi o'qituvchisi

isoqovravshanbek107@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu tezisda XIX asrning so'ngi davrida Turkiston o'lkasida davlatning muhim organlaridan hisoblangan sud tizimi haqida ishonchli ma'lumotlar keltirilgan. Hamda mahalliy va xorijiy olimlarning asarlariga tayangan holda o'sha davrdagi sud tizimida bo'lgan o'zgarishlar atroflicha yoritilgan.

Kalit so'zlar*:* sud, qonun, qozilik sudi, biy sudlari, qozikalon, muftiy oqsoqol.

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ СУДЕБНОЙ СИСТЕМЫ ТУРКЕСТАН В КОНЦЕ XIX ВЕКА

Фахриддин Рузибаев

НамИСИ отдел-2 инженер категории -2

roziboyevfaxriddin@gmail.com

Равшан Исаков

Преподователь кафедры социальных наук НамГУ

isoqovravshanbek107@gmail.com

Аннотация: В тезис представлены достоверные сведения о судебной системе, которая была одним из важнейших органов государства в Туркестанском Также на основе работ отечественных и зарубежных ученых подробно описаны изменения в судебной

системе того периода.

Ключевые слова: суд, закон, суд, бийские суды, казыкалон, муфтий аксакал.

ACTIVITIES OF THE JUDICIAL SYSTEM IN TURKISTAN AT THE END OF THE XIX CENTURY

Fakhriddin Ruziboyev
NamECI Section-2 Category-2
roziboyevfaxriddin@gmail.com

Ravshan Isakov
Teacher of the department of Social Scienses of NamSU
isoqovravshanbek107@gmail.com

Annotation: This thesis provides reliable information about the judicial system, which is one of the most important organs of the state in the Turkestan region in the late XIX century. Also, based based on the works of local and foreign scholars, the changes in the judicial system of that period are described in detail.

Key words: court, law, court of justice, biy courts, qaziqalon, mufti aksakal.

Davlatimizda bugungi kunda sud tizimini isloh qilish borasida juda ko'p ishlar amalga oshirilmoqda. Chunonchi, 2017-2021 yillarda vatanimizning rivojlanish istiqbollarini belgilab beruvchi "Harakatlar strategiyasi"[1] ning Qonun ustuvorligini ta'minlash va sud huquq tizimini yanada isloh qilishga qaratilgan qismida sud tizimini yanada yuksaltirish, sudyalarning daxlsizligini mustahkamlash, ularni rag'batlantirish kabi vazifalar belgilangan. Bundan ko'rinib turibdiki, bu soha davlatning muhim qismlaridan biri hisoblanadi. Sudning davlat uchun qanchalik ahamiyatli eknaligini shundan bilish mumkinki, sud tushinchasi odamlarga ancha avval ma'lum bo'lgan. Uzoq o'tmishga nazar soladigan bo'lsak, Misrda odamlarning e'tiqodiga ko'ra odam vafot etgandan keyin xudo Osiris tomonidan sud qilinishi, yoki qadimgi Mesopotamiyada hukmdor Hammurappi tomonidan qonunlarni ishlab chiqilishi va jinoyatchilarni shu qonunlarga ko'ra jazolanishidan bilish mumkinki, demak sud tizimi haqida odomlarda ancha avvaldan beri tushincha bor. Shu jumladan bizning tariximizda ham sud tizimi uzoq o'tmishdan beri davlatning muhim tayanchi bo'lib kelmoqda. Albatta hech bir davlat o'zining boshqaruv tizimi bilan hech qanday o'zgartirishlarsiz yaxlit, eski holida rivojlana olmaydi. Shu sababdan ham bu soha yillar davomida transformatsion jarayonlar ta'sirida rivojlanib, sayqallanib kelgan.

Chor Rossiyasi bosqiniga qadar Buxoro xonligida Shayxulislom bosh ruhoniy va adliya ishlarining sardori hisoblangan. Sud hokimyati ruhoniylar qo'lida bo'lgan. Barcha qozilar qozikalonga bo'ysungan. Jinoyatni aniqlash va jazo belgilashda shariat qonunlari va asrlardan asrlarga o'tib kelayotgan odob-axloq qoidalari asosiy mezon bo'lgan. Mayda jinoyatlar mahalliy qozilar tomonida ko'rib chiqilgan va hukm chiqarilgan. Og'ir jinoyatlarni ko'rib chiqishda amirning o'zi shaxsan ishtirok etgan.

Xiva xonligida asosiy sudlov idoralari qozilik mahkamalari hisoblangan. Bu mahkamalar bir nechta pog'onalardan tashkil topgan. Bu idoraning ham boshida Xon turgan bo'lib u oliy ijro etuvchi shaxs hisoblangan. Xon og'ir jinoiy ishlarni shaxsan ko'rib chiqib, hukm chiqargan undan keyingi o'rinda bosh suday ya'ni qozi kalon turgan. Xonlikdagi har bir viloyat, tuman, qasaba, shaharlarda xon tomonidan tayinlangan qozilar bo'lib, ular o'z yordamchilari – muftiylar yordamida mulkchilik mojarolarini hal qilish, mayda jinoyatlarni ochish va shu singari ishlar bilan shug'ullanganlar. Viloyatlardagi jinoyatlarni ko'rib chiqishda mahalliy hokimning ham ishtirok etish huquqi bor edi. Qishloqlardagi mayda mojarolar qishloq oqsoqollari tomonidan hal qilinardi. Sud ikki xil bo'lgan. Mahalliy o'troq aholi uchun qozilik sudi, ko'chmanchi aholi uchun biy sudlari faoliyat olib borgan albatta ular hukmni shariat ahkomlariga amal qilgan holatda chiqarishgan. Shuning uchun sud ishlarini ruhoniyat vakillariga ishonib topshirilgan. Lekin sudlov organida ulardan tashqari boshqa amaldorlar ham ishtirok etishgan[2].

Umuman olganda, Xiva xonligidagi sudlov idoralari tizimini quyidagicha bo'lgan: eng yuqorida xon, undan keying o'rinda Viloyat hokimi va Qozikalon turgan. Qozikalonga viloyat qozisi va viloyat muftiysi bo'ysingan viloyat qozisiga shahar hokimi, shahar qozisi va shahar muftiysi bo'ysingan eng quyi lavozimda qishloq oqsoqoli sud ishiga mas'ul bo'lgan.

Ko'rinib turibdiki, sud ishlari ko'pgina amaldorlar tomonidan nazorat qilib turilgan. Lekin, bu tizim to'la-to'kis odillik bilan ishlashini ta'minlamagan. Xususan M.A. Terentevning mustamlakachilik davriga oid rasmiy- monarxik yo'nalishda bo'lgan "O'rta Osiyoni istilo qilish tarixi" nomli asarida sudlov idoralarining mahalliy amaldorlar sodir etgan mansab jinoyatlariga doir arxiv ma'lumotlaridan foydalanib, ma'murlarning poraxo'rligi va boshboshdoqligi, mahalliy aholidan yerlarni kuch bilan tortib olishi, yer va ko'chmas mulk bilan chayqovchilik qilishi sudlov idoralarining bu borada mas'uliyatsiz bo'lganligi haqida faktlar keltirilgan[3].

Turkiston mintaqasida 1867-yilda Turkiston general gubernatorlik tashkil etilgach, sud tizimida ham qator islohotlar amalga oshirildi. Aniqroq qilib aytadigan bo'lsak, sud tizimi qator nizomlar orqali chorizm siyosatiga moslashtirildi. Bu islohotlardan ko'zlangan maqsad esa, mahalliy aholini itoatda saqlab turish bo'lgan.

Turkiston general gubernatori shuningdek "umumiy jinoiy qonunlarda nazarda tutilgan jinoyatlar to'g'risidagi" ayrim ishlarni "jamoat tartibi va osoyishtaligini saqlash maqsadlarida

zarur deb topgan taqdirlarida harbiy davr qonunlariga ko'ra sudga" berish huquqiga ega edilar. Shu bilan birga, sud mustaqilligi prinsiplariga xilof ravishda ularga prokuratura organlaridan sudga oshirilmagan har bir alohida tergov jarayoni, balki sud qaroriga ham tazyiq o'tkazish imkoniyatini berardi. Guvohi bo'lganimizdek sud organi gubernator qo'lida bo'lgan.

Bu to'g'risida N. Abdurahimovaning Turkistonda chor mustamlaka tizimi kitobida shunday yozilgan: " Turkistonda sudlov tizimini qayta tuzishdan maqsad, chorizm uni Rossiyadagi shunday tizimga moslashtirish va uni ma'muriyatdan nisbatan mustaqil qilishdan iborat edi. Biroq, mustamlaka tizimning so'ngi kunlarigacha amalda bo'lgan kuchaytirilgan va favqulodda qo'riqlov to'g'risidagi nizomlar tufayli sudning ma'muriyatdan ajratilishi faqat rasmiy harakterga ega bo'ldi. Shunga qaramay XIX asr oxiridagi sud tuzilishi oldingisidan farq qilardi[4]" degan ma'lumotlar keltirilgan.

Bu davrdagi sud islohotlariga ko'ra 1886 yilgi Nizomga ko'ra uyezd sudlari tugatilib, ularning o'rniga uchastka mirovoy (kelishtiruv) sudlari tashkil etildi. 1864 yil sudlov nizomlarining dastlabki matniga ko'ra mirovoy sudyalar shahar va qishloq boshqaruv organlari tomonidan uch yilga saylanishi lozim edi biroq, Turkistonda sudlov nizomlari qabul qilingan davrga kelib Aleksandr III ning aksilislohotlari amalga oshirilib 1864 yilgi nizomlarning demokratik institutlari tarqatib yuborildi. Keyinchalik 1898 yili viloyat sudlari o'rniga Turkiston uchun sudlov idorasi huquqlariga ega bo'lgan Toshkent sudlov palatasi joriy etildi. U faqat imperiyaning oliy sudlov idorasi – Senatga bo'ysungan.

Yuqoridagi ma'lumotlardan anglash mumkinki, bu davrda Turkistonning muhim boshqaruv idorasi sud organi deyarli mustaqil bo'lmagan. Rus bosqiniga qadar sud ishlariga xonlar aralashgan bo'lsa Rossiya podsholigi bosib olgandan so'ng sud organini Turkistonda tashkil qilinga gubernatorlik gubernatori boshqardi. Sud organidagi rahbar lavozimlarga istagan odamini tayinladi. Bu sud organlarini mustaqilligini chekladi va qonun bir tomonlama amal qilishiga zamin yaratdi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. https://strategy.uz/index.php?news=1152&lang=uz

2. Н.А. Абдурахимова, Ф.Р. Эргашев Туркистонда чор мустамлака тизими. – Т :. "Академия" 2002.

3. N. Abdurahimova Davlat muassasalari tarixi. – T .: "Sharq", 2007.

4. Терентьев М.А. История завоевания Средней Азии. Т.III. Спб., 1906.

YANGI O'ZBEKISTONNING TARAQQIYOT YO'LI

NamDu talabasi **Oqilova Zuhra**

Ilmiy rahbar: **Badriddinova Madina**

Annotatsiya: Ushbu maqola O'zbekistonning buyuk taraqqiyot yo'li jasoratli faoliyati haqida fikr va mulohazalar yuritilgan.

Kalit so'z: Yangi O'zbekiston, eksport, mintelitet, milliy strategiya, inovatsiya, kelajak.

Annotation: This article reflects on the courageous work of Uzbekistanon the of great development

Keywors: New Uzbekistan, export, mentality, national strategy, innovation, the future.

***Аннотация*:** Эта статья отражает мужестволикого пути развития Узбекистана

Ключевое слово: новый Узбекистан, экспорт, складума, национальная стратегия, инновации, будущее.

Tarixdan ma'lum o'zbeklar degan barchaning ko'z o'ngida buyuk olim mutafkkrlar fozil-u fuzalolar gavdalanadi. O'zbekiston buyuk va shu bilan birga shonli tarixga ega bo'lgan mammlakat hissoblanadi. Tarix darg'alarimizda o'chmas iz qoldirgan hayotini namuna qilib olsa arziydigan insonlar bisyor. Bugungi kunda ham tarixda hali uchramagan islohitlar o'tkazilyaptiki bu haqida qog'oz qoralamasdan iloj yo'q.

Oxirgi yillarda biz tom ma'noda o'zgarishlar, yangilanishlar davrida yashayapmiz. O'zbekistonning bir bo'lagi sifatida dunyo e'tirof etayotgan islohotlarga nafaqat shohid bo'lyapmiz, balki barchamiz uzoq yillar kutgan xalq manfaatlariga xizmat qiladigan katta qadamlarni birgalikda tashlayapmiz. Mamlakatimiz rahbari qayerda so'zlamasin, ma'ruza qilmasin har doim ta'lim, tarbiya masalasiga aloxida to'xtaladi. Chunki ta'lim, nafaqat yoshlar kelajagi, balki o'tmishimiz, mentalitetimiz buyuk qadriyatlarimiz bilan ham bog'liq. Albatta bugungi kunga kelib har bir davlatning iqtisodiy qudrati ilm-fan rivoji, yetuk kadrlar bilan o'lchanyapti. Qaysi soha bo'lmasin ilm-fan asosida rivojlantirilsa, mamlakat iqtisodiyoti yanada taraqqiy etib boraveradi. Shu jihatda mamlakatimiz Prezidenti yurtimizning milliy iqtisodiyotini uning o'sish sur'atini zamon talablari darajasida rivojlantirishni, mamlakatimizdagi mavjud resurs va imkoniyatlarni safarbar etgan holatda aholi turmish darajasini yuqori darajada tashkil qilish uchun ko'plab isloxotlar amalga oshildi va yana amalga oshirilishi arafasida turibmiz. Har bir yurtning yuksalishi yoki tanazzulga yuz tutishi ana shu davlatni boshqarib turgan insonga bog'liq. Davlatimiz rahbari zimmasiga shunday katta mas'uliyatni olib biz yoshlarga ishonib harakat qilyaptilarki Prezident bilan bir jonu bir tan bo'lib adolatli islohtlarni ilgari surush barcha yoshlar uchun ulakan quvonch va baxt xissoblanadi. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev Miromonovich aytganlariday: - Xalq davlatga emas, davlat xalqga xizmat qiladigan davlar keldi. Barcha maqsadlarimizga xalq roziligi bilan erishamiz degan ajoyib fikrlarni bildirib

o'tganlar[1].

So'ngi besh yil davomida davlatimiz rahbarining mustahkam siyosiy irodasi tufayli tadbirkorlar o'z biznesini rivojlantirish uchun erkinlik va yangi – yangi imkoniyatlarga ega bo'lmoqda. Bularning barchasi Prezidentimizning Vatanimiz ravnaqi xalqimiz farovonligi yo'lida tunu kun tinim bilmay bor bilim va tajriba kuch va imkoniyatlarini safarbar etayotgani hamda bu jarayon tobora kuchayib yangi sifat bosqichiga ko'tarilib borayotganidan dalolat beradi.

Aholimizning soni yil sayin oshib bormoqda bu yilgi statistik ma'lumotlar aytishicha O'zbekiston aholi soni 35 mingdan oshdi. Bu yurtimizda tibbiy ko'rik va tez yordamni xizmat ko'rsatish salohiyati yanada ortganligi natijasida deb o'ylaymiz. Shuningdek aholi salomatligini yanada oshirish va shu balansni ushlab turish uchun tadbirkorlarimizdan sifatli maxsulotlar bilan xalqimizni ta'minlash talab etiladi. Shuningdek tadbirkorlar bilan Prezidident erkin muloqotlar yo'lga qo'yildi va davlatimiz rahbari tadbirkorlarga ishonch bilan katta mablag' berish orqali xalqimizga sifatli maxsulotlarni yetkazib berishlarini talab qilmoqda. Bugungi kunda ichki maxsulotlarimiz jahon bozorlarida ham eksport qilinmoqda. Oziq- ovqat maxsulotlari bo'ladimi, kiyim kechak maxsulotlarimi, barchasi yer yuzidagi turli mintaqalarida o'z mijoz va iste'molchilariga ega bo'lib kelmoqda.

Xalqimizda ''Ko'z - qo'rqoq qo'l botir'' degan keng ma'noli ibora bor. Bugungi sharoitda bizning ko'zimiz ham qo'limz ham, botir bo'lishi, belimizni mustahkam bog'lab pok niyat bilan mehnat qilsak ''Yangi taraqqiyot yo'lidagi O'zbekistonda, ko'zlagan marralarimizga shubhasiz erishamiz. Bugungi kunda O'zbekiston yangi hayot yo'liga kirib borar ekan yo'lida uchragan barcha to'siqlarni halol raqobat orqali yengib o'tib kelmoqda. Shuningdek barchamizga ma'lum bo'lgan yuqori saviyada ishlab chiqilgan va keng ommada o'zini oqlagan davlat strategiyasi bugun jahon hamjamiyatlari o'rtasida diqqat markazida bo'lmoqda. Milliy strategiya o'z ichiga yurtimizdagi shu kungacha og'riqli nuqta bo'lib kelgan shu bilan birga eng zaruriy sohalarni rivojlantirishga qaratilgan loyiha xissoblanadi. Oxirgi besh yil davomida Prezidentimizdan boshlab xalqimizni har bir shaxsi shu strategiyani amalga tadbiq etish kabi fidokorlik bilan mashg'ul. Strategiya barchamiz uchun yangilik hissoblanadi, shu o'rinda Amerikalik ''Fort Motor'' kompaniya asoschisi Genry Ford tabiri bilan aytganda, - Har qanday inson o'rganishni, izlanishni to'xtatganida qarishni boshlaydi[2.66-b], degan fikrlarini keltirishni joiz deb bildik. Biz o'zbek xalqi bir tan-u bir jon bo'lib yoshu qari og'il-u –qiz birgalikda harakat qilmas ekanmiz yangi sog'lom baxtli hayotni bizga chetdan hech kim kelib yaratib bermaydi.

Biz qanday taxlikali suronli davrlarni boshimizdan kechirmaylik o'rganishda izlanishda hayotimizga yangilik kiritishgda davom etamiz. Bu yo'lda bizga ota-onamiz xalqimiz va

qolaversa milliy iftixorimiz, g'ururimiz tayanch bo'lajak. Har bir davlat mustaqil va ozod bo'lgandagina o'z hayoti va kelajagini mustaqil barpo etish huquqiga ega bo'ladi. ''**Haq olinur – berilmas!** deb millat ozodligi yo'lida jon fido qilgan ajdodlarimizning ko'zlagan buyuk maqasadlari ham shu edi.

"Erishilgan yutuqlarga mahliyo bo'lib o'tirish taraqqiyot yo'lidagi eng katta g'ovdir".

Shavkat Mirziyoyev Miromonivich

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Shavkat Mirziyoyev Miromonovich Google http://.uz.
2. Genriy Ford hikmatlari- ''Qadam'' Ysh kuch Toshkent 2020-yil, 66- bet.

O'ZBEK VA JAHON MADANIYATI SIVILIZATSIYASI MASALALARI

Nurilloyeva Guljahon Azizjon qizi

Buxoro Davlat Universiteti San'atshunoslik

fakulteti talabsi +998(99)7168469

Ilmiy rahbar: **O'rinov Shamshod Komilovich**

Buxoro Davlat Universiteti San'atshunoslik

fakulteti o'qituvchisi +998(97) 3091113

Annotatsiya: Mazkur maqolada, jahon madaniyatining rivojlanish bosqichlari keltirib o'tilgan. Shuningdek, bugungi kunda mamlakatimizda madaniyat va san'at sohasida amalga oshirilayotgan islohotlarga to'xtanilgan. Shuningdek, mamlakatimizdagi nomoddiy hamda madaniy meros obidalarini asrab avaylash bo'yicha keng ko'lamli ishlar amalga oshirilishi haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: Madaniyat, san'at, Eftallar madaniyati , Islom madaniyati , Samoniylar madaniati, Milliy madaniy markazlar

Аннотация: в данной статье перечислены этапы развития мировой культуры. Также были затронуты проводимые сегодня в нашей стране реформы в сфере культуры и искусства. Также было отмечено, что в нашей стране будет проведена широкомасштабная работа по сохранению нематериального и культурного наследия.

Ключевые слова: культура, искусство, культура эфталитов, культура Саманидов, национальные культурные центры

Annotation: This article describes the stages of development of world culture. He also spoke about the ongoing reforms in the field of culture and arts in our country. It is also planned to carry out large-scale work on the preservation of intangible and cultural heritage of the country.

Keywords: Culture, art, Hephthalite culture, Islamic culture, Samanid culture, National cultural centers

Insoniyatni o'rab turgan muhitning tarkibiy qismi bo'lgan odamzotning yaratuvchanlik qobiliyatini ko'z-ko'z qiladigan eng qadrli ne'matlar orasida madaniyat asosiy o'rinlardan birini egallaydi. Madaniyatda insonning iqtidori, salohiyati va qobiliyati o'zligini namoyon qiladi. Odamzod madaniyatni yaratishga qancha ko'p e'tibor qaratgan bo'lsa,madaniyat ham odamzodni shuncha ko'p tarbiyalagan desak mubolag'a bo'lmaydi. Chunki, madaniyatni ham inson yaratadi, madaniyatli inson bo'lishga ham insonning o'zi harakat qiladi. An'analar avval turli qabilalar orasida keyinchalik esa turli xalqlar orasida paydo bo'lgan.

Madaniyat xalqlarni xalq sifatida shakllanishiga ham xizmat qilgan. Bir xil madaniyat negizida butun bir millat shakllangan. Bir xil e'tiqod , bir xil urf odatlar insonlarning butun bir davlat shakllantirishiga asos bo'lgan.

Madaniyat inson tomonidan yaratilgan sun'iy olam va ikkinchi tabiat degan qarashlar mavjud. Qadriyatlar inson bilimlari ,ko'nikma va tajribalarini, ma'naviy salohiyatini hamda amaliy faoliyat jarayonida inson ideallarining ro'yobga chiqishi va shaxs sifatida kamol topishi jarayonini o'zida aks ettiradi.

Tarixdan jamiyat taraqqiyotining muayyan davrlarida madaniyatning nihoyatda gullab – yashnagan davrlari haqida ma'lumot keltirilgan. Xususan, shunday gullab yashnagan madaniyatlardan juda ko'plarini misol qilishimiz mumkin.Mesopatamiya, Yunon, Rim, Xitoy, Kushon madaniyatlari dunyo madaniyatlarining yaratilishiga asosi bo'lib xizmat qilgan. Har bir madaniyat shu yurt madaniyatlarining ma'lum qismlarini o'zlashtirgan holda ma'lum darjada umumiylik hosil qilishiga olib kelgan. Tarixdan madaniyati buyuk bo'lgan xalqlar o'zlarining urf-odatlarini boshqa xalqlar madaniyatidan yuqori bilishgan . Shuning uchun o'z madaniyatlarini o'zlaridan quyi xalqlar orasida yoyishga va o'z urf-odatlarini targ'ib qilishga harakat qilganlar. Shu orqali ko'p xalqlar orasida o'z madaniyatlarini yoyishgan .

Bizning yurtimiz ham bir necha xalqlarining madaniyatlari to'qnashgan hudud sanaladi. Yurtimiz hududida amalga oshirilgan arxeologik qazishma ishlari natijasida turli xalqlar madaniyatining noyob namunalari topilgan. Yurtimiz tarixida chuqur iz qoldirgan madaniyatlar xususida aytadigan bo'lsak, Osiyo xususan ,O'rta Osiyo hududida rivojlangan davlat barpo etgan Eftallar elimiz tarixida Eftallar madaniyatini vujudga kelishiga sababchi bo'lganlar . Eftallar

davri madaniyati haqida gapiradigan bo'lsak ,bu davrda o'lkamizda juda ko'plab moddiy va ma'naviy yodgorliklar bunyod etilgan. Bu davrning moddiy me'roslari Xorazimdagi Tuproqqal'a, Termiz yaqinidagi Bolaliktepa manzilgohlari hisolanadi. Bu manzilgohlar Eftallarning yorqin bezak san'ati, o'sh davr me'morchilik san'ati namunalari aks ettirilgan.

Eftallar davrda o'lkamizda yozuv madaniyati ham rivoj topgan . O'sha davrda o'lkamiz aholisi orasida keng tarqalgan sug'd yozuvi bilan birgalikda eftaliy yozuvi ham keng tarqalgan. Bu yozuvlarda tariximiz, qimmatli bitiklarimiz, turli yilnomalarni bitilgan. Har bir madaniyatining asosi xalqning eposlari, qo'shiqlari va dostonlarida ma'lum ma'noda o'z ifodasini topadi.

Eftallar davri qo'shiqlari va eposlari A.Firdavsiyning mashhur " Shohnoma" asarida o'z ifodasini topgan. Eftallar davrida xalqimizning o'ziga xos boy madaniy va ma'rifiy turmush tarzi yaratilib, insonlarning ma'naviy ongi yuksalgan.

VII-VIIIasardagi arablar istilosi O'rta Osiyo xalqlari madaniyatida ham tub burilish yasadi. Islom madaniyati adabiyot, san'at, fan, falsafa , axloq ,urf-odat , ta'lim-tarbiya kabilarning barchasiga o'z ta'sirini ko'rsatdi. Islom dini va madaniaytining kirib kelishi ko'plab xalqlarning ma'naviy boyliklari, an'analarining aralashuviga sabab bo'ldi. Bu davrda musulmon madaniyati juda katta nufuzga ega bo'ldi. Musulmonlar va O'rta Osiyo xalqlarining aralashuvi natijasida ko'plab mamlakatlarda madaniy inqiloblar vujudga keldi. Bu inqiloblar natijasida madaniy jihatdan qaloq bo'lib kelayotgan xalqlar sekin – sekin madaniylasha boshladi.

Yurtimizda islom madaniyati Somoniylar davrida ancha yuksak darajada yoyilgan. Islom dinining keng yoyilishi xalqimizning barcha e'tiqodlarida o'z ifodasini topgan. Buyuk allomalarimiz so'z asarlarini islom dini qonun qoidalari asosida yarata boshlaydilar. Me'morchilik, san'at sohasidagi o'zgarishlar ham vujudga keladi. Somoniylar davrida moddiy va ma'naviy madaniyatimizning yorqin na'munalari vujudga keldi. Samoniylar davrida bunyod etilgan moddiy madaniy me'rosimizning yorqin na'munasi Buxoro hududida joylashgan IX asrda Ismoil Somoniy tomonidan bunyod etilgan dastlabki me'moriy yodgorlik Somoniylar maqbarsidir. Maqbara haqida qisqsacha ma'lumot beradigan bo'lsak, maqbaran Ismoil Somoniy otasining qabri ustiga qurdirgan degan taxminlar mavjud [1].

Somoniylar davrida ma'naviy va madaniy me'roslarimizning salmog'i ham eftallar davridagidan kam emas. Samoniylar hukumronligi yillarida ko'plab allomalarimiz o'zllarining turli sohaga oid ilmiy risolalarini yaratdi.

Bu davrda yaratilgan asarlar butun Osiyo va Yevropa mamlakatlariga ko'p yillardan to bugungi kungacha ham qo'llanma sifatida foydalanib kelimoqda. Xususan, Abu Nasr al-Farobiy, Abu Ali ibn Sino , Muhammad al-Xorazimiy kabi qomusiy allomalarimiz Samoniylar davrida jod qilganlar. Allomalarimizning biz yoshlarga qoldirib krtgan asarlari bugungi kunda

ham o'z mavqeini yo'qotmagan . Necha asrlardan buyon ular yaratgan asarlar ko'plab olimlarning ilmiy tadqiqotlari mavzusiga aylangan. Shu yillard yaratilgan asarlar ko'plab sohalarning shakllanishiga asos bo'lgan. Samoniylar davrida izlanishlar olib borgan olimlarimiz turli sohalar o'z tadqiqotlarini amalga oshiradi. Matematika, musiqa, falsafa, geografiya, geodeziya va shu kabilar. Bu davr ilm fan va madaniyat sohalarida birmuncha yuksalishga erishilgan davr sanaladi.

Bugungi kunda ham yurtimizda o'rta asrlardan saqlanib kelayotgan moddiy va nomoddiy madaniy me'roslari tiklashga va ularni zamon ruhiga moslashtirgan holda targ'ib qilish asosiy vazifa qilib olingan. Prezidentimiz ham bu borada turli qaror va farmonlarni imzolab kelmoqdalar. Prezidentimizning 2022-2026-yillarga mo'ljallangan " O'zbekistonning Taraqqiyot Strategiyasi "da ham madaniyat va san'at sohasini rivojlantirish borasidagi qo'shimcha chora tadbirlar haqidagi bandi bo'yicha turli yangidan yangi loyihalar amalga oshirilmoqda . Madaniayt sohasini rivojlantirish va yoshlar ongida turli madaniyatlarning ommaviy tarzda o'rin olishiga yo'l qo'ymaslik va yaxshi tashkil etilayotgan turli madaniy ko'ngil ochar tadbirlarni tashkil etish va uzoq yillardan buyon biz avlodlar uchun ibrat bo'lib kelayotgan qadriyatlarni aholi orasida tag'ib etishga qaratilgan farmonlarning qabul qilinishi , madaniyat sohasiga bo'lgan e'tiborning yildan yilga yangilanayotgani va kishilar ongida shu tushunchalarning paydo bo'lishiga olib kelmoqda.

Prezidentimizning say harakatlari bilan bugungi kunda ko'plab madaniy yodgorliklarimiz qayta tiklanib, ko'plari qayta rekansturuksiya qilinmoqda. Bundan tashqari madaniyatlarimizni jahon miqyosida tasrg'ib qilish uchun ko'plab davlatlar bilan madaniy a'loqalar yo'lga qo'yilgan . Bu esa o'z navbatida bizning ham boshqa davlatlarning madaniyatlari bilan tanishishimizga xizmat qiladi.

Yurtimizning har bir hududida "Milliy madaniy'' markazlar faoliyati yo'lga qo'yilgan bo'lib, bular o'z faoliyatlarini boshqa davlatlarning madaniyat markazlari bilan hamkorlikda olib boradilar. Bu mamlakatimizning boshqa davlatlar bilan olib borilayotgan siyosatlarida yaxshi natijalarga erishilganligidan darakdir.

[1].M.Saidjonov topgan "vaqfnoma " asaridan

Foydalangan adabiyotlar

1. O'zbekiston, 1999.Bulgakov P.G. Marv haqidagi arab manbalaridan. // Ishlar YUTAKE. Ashxobod, 1963. T. XII. 213-214-betlar
2. Vamberi G. Buxoro yoki Transoksaniya tarixi eng qadimgi davrlardan hozirgi kungacha. SPb. , 1873. P.110

3. G‘ofurov B.G. tojiklar. qadimgi, qadimgi va o'rta asrlar hikoya. M., 1972. B.50.
4. Ilyosov J. Eftalitlar muammosiga oid ayrim mulohazalar // Transoksiana. Tarix va madaniyat. Shanba. maqolalar. T., 2004. B.117.
5. Karomatov H. O‘‘zbekistonda moziy e‘‘tiqodlar tarixi. T.: 2009 yil.
6. Qurbonov A. Eftalitlar (tarixdan ocherklar). Sankt-Peterburg, 2006. 28-bet.

ГЕНДЕРНЫЕ ПРАВА В УЗБЕКИСТАНЕ

Гулнора Эргашева
студент направления педагогика-психология
Ферганский государственный университет

Аннотация. В последние годы в нашей стране проводится эффективная работа по обеспечению гендерного равенства в обществе, созданию достойных условий труда и жизни для женщин. Данная статья посвящена проблеме гендерного равенства в Узбекистане.

Ключевые слова: гендер, женщина, равенство, женская тетрадь

GENDER RIGHTS IN UZBEKISTAN

Annotation. In recent years, effective work has been carried out in our country to ensure gender equality in society, create decent working and living conditions for women. This article is devoted to the problem of gender equality in Uzbekistan.

Keywords: gender, woman, equality, women’s notebook

O'ZBEKISTONDA GENDER HUQUQLARI

Annotatsiya. So’nggi yillarda mamlakatimizda jamiyatda gender tengligini ta’minlash, xotin-qizlar uchun munosib mehnat va turmush sharoitlarini yaratish borasida samarali ishlar amalga oshirilmoqda. Ushbu maqola O’zbekistonda gender tengligi muammosini yoritishga bag’ishlangan.

Kalit so’zlar: gender, ayol, tenglik, ayollar daftarchasi

На видеоселекторном совещании состоявшемся под руководством Президента нашего государства Ш.Мирзиёева были определены важные задачи в повышении роли женщин в обществе и обеспечении их занятости, которые необходимо реализовать, исходя из требований сегодняшнего дня. Кроме того, на видеоселекторном совещании были даны методические указания по формированию "Женской тетради". Женская тетрадь это база данных по выявлению, устранению и контролю проблем безработных женщин, имеющих потребность и стремление к социальной, экономической, правовой, психологической поддержке, обучению знаниям и профессии [2]. В "Женской тетрадь" включаются следующие категории женщин старше 30 лет:

- безработные женщины, нуждающиеся в социальной защите;
- женщины, потерявшие кормильца
- женщины-инвалиды I и II групп, нуждающиеся в социальной поддержке;
- женщины, проживающие в нежилых помещениях, не имеющие жилого помещения на имя своего или совместно проживающих членов семьи;
-иодинокие женщины, имеющие на иждивении одного и более детей-инвалидов I или II группы;
- женщины, нуждающиеся в психологической консультации.

За последние годы проведены широкомасштабные реформы, направленные на достижение равных прав и возможностей для женщин и мужчин, обеспечение их равного участия в управлении делами общества и государства, социально-правовую поддержку женщин, а также защиту женщин от притеснений и насилия. Вопрос гендерного равенства поднят на уровень государственной политики, приняты 25 законодательных актов в этой сфере.

Гендерное равенство это равенство между мужчинами и женщинами, концепция и другие правовые отношения, которые подразумевают достижение равных прав между мужчинами и женщинами в семье [3].

2 сентября 2019 года принят закон "О гарантиях равных прав и возможностей для женщин и мужчин" [1]. Кроме того, в Узбекистане разработана стратегия достижения гендерного равенства до 2030 года. В настоящее время по данному вопросу проводится и приносит свои плоды ряд практических работ.

Помимо всего, в системе образования создаются возможности для женщин. Повышение роли женщин в обществе, в целях расширения охвата женщин высшим образованием по принципу «социального лифта» для девочек из нуждающихся семей отдельные грантовые места будут увеличены в два раза. Для женщин, имеющих

рекомендацию Министерства по поддержке махалли и семьи, предлагается выделить дополнительных государственных грантов на обучение. Создание условий для дистанционного обучения женщин, имеющих малолетних детей, оплата в магистратуре - отдельного внимания заслуживают решения о том, что женщинам, обучающимся на контрактной основе, выплачивается контракт и другие подобные решения.

Подводя итог, можно сказать, что в последние годы создаются достаточно широкие возможности для женщин. Основная цель - создание возможностей для женщин в полной мере реализовать свои таланты и потенциал во всех сферах жизни общества и государства.

Список литературы:

1. Закон "О гарантиях равных прав и возможностей для женщин и мужчин". ЗРУ № 562. 2 сентября 2019 года.
2. Видеоселекторное совещание проведенной 1 марта 2022 года.
3. Ибодова, С. К. Правовая основа обеспечения гендерного равенства в Узбекистане: на что обращают внимание власти Узбекистана / С. К. Ибодова. — Текст : непосредственный // Исследования молодых ученых : материалы XII Междунар. науч. конф. (г. Казань, июль 2020 г.). — Казань : Молодой ученый, 2020. — С. 34-37. — URL: https://moluch.ru/conf/stud/archive/378/15987/ (дата обращения: 11.06.2022).

ПРОБЛЕМА ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО ОДИНОЧЕСТВА В ЭКЗИСТЕНЦИАЛЬНОМ НАПРАВЛЕНИИ

Зарнигор Эргашова
студент направления педагогика-психология
Ферганский государственный университет

Аннотация. Одиночество - явление объективно существующее, и трактовка подходов исторического развития мировой психологии о его природе, развитии и проявлении достаточно освещена в источниках. Каждый подход к изучению одиночества отличается друг от друга глубиной изучения и теоретического анализа вопроса. Данная статья раскрывает проблему одиночества исходя из экзистенциального направления.

Ключевые слова: одиночество, экзистенциальное направление, жизнь, мотивация, позитивное одиночество, негативное одиночество

THE PROBLEM OF HUMAN LONELINESS IN AN EXISTENTIAL DIRECTION

Abstract. Loneliness is an objectively existing phenomenon, and the interpretation of the approaches of the historical development of world psychology about its nature, development and manifestation is sufficiently covered in the sources. Each approach to the study of loneliness differs from each other in the depth of study and theoretical analysis of the issue. This article reveals the problem of loneliness based on the existential direction.

Keywords: loneliness, existential direction, life, motivation, positive loneliness, negative loneliness

EKZISTENSIAL YO'NALISHDA INSON YOLG'IZLIGI MUAMMOSI

Annotatsiya. Yolg'izlik obyektiv mavjud bo'lgan hodisa bo'lib, jahon psixologiyasining tarixiy rivojlanish yondashuvlarining uning tabiati, rivojlanishi va namoyon bo'lishi haqidagi talqini manbalarda yetarlicha yoritilgan. Yolg'izlikni o'rganishga har bir yondashuv masalani chuqur o'rganish va nazariy tahlil qilish bilan bir-biridan farq qiladi. Ushbu maqola ekzistensial yo'nalishga asoslangan yolg'izlik muammosini ochib beradi.

Kalit so'zlar: yolg'izlik, ekzistensial yo'nalish, hayot, motivatsiya, ijobiy yolg'izlik, salbiy yolg'izlik

Изучение одиночества в науке сложно и многогранно. Поэтому его возникновение требует важного этапа методологически обоснованного исследования внешних и внутренних причин, зависящих от ситуации, социальных изменений в обществе. Каждый из теоретических подходов акцентирует внимание на психологических особенностях чувства одиночества, тем самым раскрывая своеобразие целостного восприятия этого переживания человеком в целом. Все подходы в совокупности показывают важность научного осмысления феномена одиночества. В частности, экзистенциалисты подходят к проблеме одиночества на перекрестке жизни и смерти.

Все представители экзистенциальной школы исследуют личность через объем возможностей, доступных в одиночестве. Они отрицают развитие личности в обществе. Считается, что человек может что-то делать только в одиночестве, а в обществе он никем не станет. В представлении экзистенциалистов человек утверждает личное, неповторимое, необратимое существование на стадии юности и зрелости. Именно способность человека прощать одиночество формирует и развивает это существо. Согласно экзистенциальному подходу, все люди по существу одиноки. Только этот опыт проявляется в различных формах. Изоляция и отсутствие общения — естественные черты человека.

Экзистенциалисты считают, что одиночество относится к разуму как психическому феномену. Существует сознательное восприятие индивидуальной замкнутости в психике человека, и его нельзя исключить или отрицать из личностной природы.

Одиночество - это индивидуальное состояние, присущее человеческой природе, и жить с ним нужно в гармонии. Только понимание и чувство собственной природы может вывести человека на уровень человека. По мнению российского исследователя Л. И. Старовойтовой, одиночество - это внутренняя замкнутость человека, составляющая основу индивидуального существования. Если человек не удовлетворяет потребность в эмоциональной поддержке со стороны другого человека в процессе общения, он предпочитает уединение [2].

Следует упомянуть работы Карла Мутаскаса и Ирвина Ялома, современных экзистенциальных психологов, изучавших проблему одиночества. По К. Мустаскасу, есть разница между беспокойным одиночеством и чистым экзистенциальным одиночеством. Тревога по поводу чувства одиночества побуждает человека вырабатывать систему защитных действий. В результате человек склонен больше оставаться на связи. Это объясняется уклонением от его личного присутствия. Чистое экзистенциальное одиночество, напротив, ощущается, когда человек сталкивается со сложными жизненными ситуациями, такими как смерть. Нынешнее состояние создает духовное сближение с человеком и означает, что человеческое существование изначально сопровождается одиночеством. Внешние факторы вторичны. Карл Мутаскас и Ирвин Ялом не анализируют корни одиночества, а связывают его с человеческим существованием. Поэтому важно разработать рекомендации по мудрому использованию одиночества, а не способы избежать его или избавиться от него. Подчеркивая положительную сторону одиночества, К. Мустаскас говорит, что оно активизирует творческие силы человека и открывает путь для создания инноваций. Таким образом, человек достигает высокого уровня продуктивности в личной деятельности. По мнению Мустаскаса, прощение одиночества приводит человека к реальному самоощущению.

Другой экзистенциалист, Бен Миюскович, в своем анализе одиночества опирается на теорию мотивации человеческой природы. В человеческом существовании есть одиночество, считает ученый. Как только человек удовлетворяет свои физиологические и биологические потребности, он пытается облегчить свое одиночество. Хотя одиночество присуще человеческой природе, оно стремится исследовать себя через него. При изучении проблемы одиночества Б. Миюскович делает акцент на понятии смерти. Миюскович уподобляет одиночество понятию имманентности психики, то есть имманентность есть состояние бытия, выражающееся как чистое внутреннее переживание в психике человека.

Ученый делит психику на экстра- и интрорефлексивные категории. В последнем случае увеличивается склонность к одиночеству [1].

Подводя итог вышесказанным нужно отметить, что экзистенциальный подход к изучению проблемы одиночества выдвигает представления о естественном существовании человека и неизбежности одиночества в его естественном состоянии. Каждый человек должен понять одиночество и смириться с ним.

Литература:

1. Юлдашева М.Б., Эргашова З.Т. (2021) Экспериментальное изучение чувства одиночество. // «Universum: психология и образование». Научный журнал. 5(83). 31-34 с.
2. Yuldasheva, M. Analysis of methodological approaches to the interpretation of the feeling of loneliness. Society and innovations Special Issue – 9 (2021) / ISSN 2181-1415. 50-59 p. https://inscience.uz/index.php/socinov/issue/view/19

YANGILANAYOTGAN O'ZBEKISTONNING IJTIMOIY-IQTISODIY RIVOJLANISHIDA YOSHLARNING O'RNI

Tillayev Bobomurod Abduvaxobovich
Namangan davlat Universiteti Milliy g'oya va huquq ta'limi kafedrasi Katta o'qituvchisi
Rajabova Shohsanam
Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi yo'nalishi 3-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada bugungi globallashuv sharoitida mamlakatimizning ijtimoiy iqdisodiy madaniy sohalarini yanada rivojlantirishda hamda jahon hamjamiyatlari qatoridan o'rin egallashamizda yoshlar hamda yoshlarning ta'lim tarbiya masalalari g'oyat muhim masala bo'lib, ushbu ishlarni amalga oshirishda ta'lim muassasalari, ota onalar hamda keng jamoatchilikning o'rni va ro'li haqida fikr mulohazalar bildiriladi.
Kalit so'zlar: uchinchi renessans, yoshlarga oid davlat siyosati, taraqqiyot strategiyasi, harakatlar strategiyasi, yangi O'zbekiston strategiyasi

Yoshlar bugungi va ertangi kunimizning haqiqiy egalari hisoblanadi. Yoshlarni jamiyatga munosib shaxslar qilib tarbiyalash esa har birimizning tom ma'noda burchimiz sanaladi.

Prezidentimiz Sh. Mirziyoyev ta'biri bilan aytganda "Sayyoramizning ertangi kuni, farovonligi farzandlarimiz qanday inson bo'lib yetishi bilan bog'liq. Bizning asosiy vazifamiz yoshlarning o'z salohiyatini namoyon qilish uchun zarur sharoitlarni yaratishdan iborat"[1].

Shuni unutmasligimiz lozimki, bugungi shiddat bilan rivojlanayotgan davrda yoshlarni onggi va qalbini egallash uchun tinimsiz kurashlar olib borilmoqdaki, yoshlarni bunday hurujlardan himoya qilish masalasi buungi kunning dolzarb masalasi bo'lib ulgurdi. Xalqimiz orasida bir naql bor, "Yoshlarning bo'sh vaqti- dushmanning ish vaqti" shu boisdan ham yoshlarni bo'sh qoldirmaslik, ularni foydali mashg'ulotlar bilan mashg'ul qilish, o'zlarining kelajakda munosib o'rin egallashlari uchun to'g'ri yo'lga yo'naltirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylanib ulgurdi. O`zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.Mirziyoyevning "Agar farzandlarimizga to`g`ri tarbiya bermasak, har kuni, har daqiqa uni yurishturishi, kayfiyatidan ogoh bo`lib turmasak, ularni ilm-u hunarga o`rgatmasak, munosib ish topib bermasak, bu omonatni boy berib qo'yishimiz hech gap emas"[2] deya ta`kidlagan fikrlaridan ham yoshlarning huquqiy bilimlarini oshirish, vatanparvar etib tarbiyalash, ular o'rtasida jinoyatchilik va huquqbuzarliklar sodir etilishining oldini olish dolzarb masalaga aylanganligini hamda bu boradagi qarashlarga enidilikda jiddiy yondashuv ostida qarashimizni anglab olsak bo`ladi.

Aytishimiz joizki, hozirda mamalakatimizda yoshlarni ijtimoiy iqdisodiy va boshqa barcha sohalar orqali qo'llab quvvatlash uchun barcha shart sharoitlar yaratilgan. Jumladan, bugungacha parlament tomonidan yoshlarga oid 40 dan ziyod qonun hujjatlari qabul qilingan bo'lib, 30 dan ortiq xaqlaro huquqiy hujjatlar ratifikatsiya qilingan. Prezidentimiz, Sh. Mirziyoyevning Prezidentlik faoliyatiga kirishgandan so'ng imzolagan birinchi qonuni ham yoshlarga oid ekanligi ham so'zimizning isbotidir. 2016-yil 14-sentabrdagi «Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida»gi Qonun ekanida ham ramziy mazmun-mohiyat mujassam. Bularning barchasi yoshlarga qaratilayotgan e'tibordan desak, xato bo'lmaydi. "O'z navbatida, O'zbekistondagi barcha o'zgarishlarning negizi hisoblangan ta'lim-tarbiya tizimida ham tub islohotlar olib borilmoqda. Ayni vaqtda ta'lim, shu jumladan, ijtimoiy soha uchun xarajatlar miqdori davlat byudjeti xarajatlar umumiy qiymatining yarmidan ko'prog'ini tashkil etmoqda"[3]. Zero, yoshlarga tikilgan sarmoya kelajakka qo'yilgan sarmoyadir.

Mamlakatimizda yoshlarni ilmli, yuqori saviyali hamda salohiyatli qilib voyaga yetkazish bugungi Globallashib borayotgan davr uchun eng dolzarb masalalardan biri bo'lib, Hozirda ushbu maqsadni amalga oshirish uchun tub islohotlar amalga oshirilmoqda. Masalalan, Shavkat Mirziyoyev tomonidan ijtimoiy, ma'naviy-ma'rifiy sohalardagi sa'y-harakatlarni tizimli asosda yo'lga qo'yish bo'yicha 5 ta muhim tasabbusning ilgari surilishi, "2017-2021- yillarda

O'zbekistonni rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi", Yoshlarga oid yangi davlat siyosatining joriy etilishi hamda hozirda eng dolzarb bo'lgan "2022-2026 yillarga mo'ljallangan taraqqiyot strategiyasi". Bularning bari yoshlarni kelajakda munosib o'rin egallashlari uchun muhim qadamlar bo'ldi. "Prezident Shavkat Mirziyovning: *"Biz o'z oldimizga mamlakatimizda Uchinchi Renessans poydevorini barpo etishdek ulug' maqsadni qo'ygan ekanmiz, buning uchun yangi Xorazmiylar, Beruniylar, Ibn Sinolar, Ulug'beklar, Navoiy va Boburlarni tarbiyalab beradigan muhit va sharoitlarni yaratishimiz kerak. Bunda, avvalo, ta'lim va tarbiyani rivojlantirish, sog'lom turmush tarzini qaror toptirish, ilm-fan va innovatsiyalarni taraqqiy ettirish milliy g'oyamizning asosiy ustunlari bo'lib xizmat qilishi lozim"[4]*, so'zlari yoshlar uchun katta marralar sari yo'l ochdi.

Yoshlarni kelajakda munosib o'rin egallashini ta'minlash maqsadida amaliyotga joriy etilgan, "2022-2026 yillarga mo'ljallangan taraqqiyot strategiyasi" mamlakatimizni har jihatdan rivojlanishini hamda xalqaro hamjamiyatda munosib o'rin egallashini amalga oshirishda muhim omil bo'ldi. Ushbu taraqqiyot strategiyasida ham yoshlar masalasiga alohida urg'u berlgan jumladan, Ushbu strategiyaning 78 ta bandida yoshlar masalasiga e'tibor berilgan. Ushbu bandlarning barchasidaya yoshlarni ijtimoiy-iqdisodiy qo'llab quvvatlash, yoshlarni oliy ta'limga qamrovini oshirish, bo'sh vaqtlarini samarali tashkil etish va.hk sohalarni qamrab olgan.

Xulosa o'rnida aytishimiz mumkinki, mamlakatimiz alholisining 60 foizdan ortig'ini tashkil etuvchi yoshlarni yangilanib borayotgan O'zbekistonda o'zlarining munosib o'rinlarini egallashlari uchun amalga oshirilayotgan islohotlar amalga oshirilmoqdaki, bundan ko'zlangan asosiy maqsad esa, yoshlarni jamiyatda o'z o'rniga ega bo'lgan shaxslar qilib tarbiyalashdan iboratdir. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning, «Yangi O'zbekiston Strategiyasi» nomli kitobda Yangi O'zbekistonni va Uchinchi Renessans poydevorini barpo etish borasida amalga oshirilayotgan tub o'zgarishlar va islohotlarning maqsadi, mazmun-mohiyati hamda ustuvor yo'nalishlari, milliy taraqqiyot istiqbollari haqida fikr yuritiladi. «Yangi O'zbekiston orzusi, bugungi kunlarimizga nisbatan aytganda, hozirga davrning taqozosi, uning asl qiyofasini, harakatlantiruvchi kuchlari va omillarini belgilaydigan g'oyaviy-ma'navyi asos, xalqimizga xos yaratuvchanlik shijoati va keng ko'lamli islohotlarimizning yaqqol ifodasidir[5]»

Foydalanilgan adabiyotlar

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning BMT Bosh Assambleyasining 72-sessiyasida so'zlagan nutqidan

https://www.researchgate.net/profile/Nargiza-Musulmanova/publication/343650754_SAHS_UMUMMADANIJ_DUNEKARASINING_OILAVIJ_MUNOSABATLARDA_SAKLLANISI/links/5f364e9a458515b7291f2e22/SAHS-UMUMMADANIJ-DUNEKARASINING-OILAVIJ-MUNOSABATLARDA-SAKLLANISI.pdf

https://strategy.uz/index.php?news=615&lang=uz

https://uwed.uz/uz/news/spiritual/fulltext/1649

Sh.Mirziyoyevning, «Yangi O'zbekiston Strategiyasi» 2021 yil

MILLATLARARO TOTUVLIK VA DINIY BAG'RIKENGLIK O'ZBEK XALQINING YUKSAK QADRIYATIDIR

Hayitmirzayeva Muazzam Valijon qizi

Namangan davlat unuversiteti maktabgacha va boshlangich ta'lim fakulteti boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 203-guruh talabasi.

Telefon raqam: +998936630213

E-mail: boburjonxayitmirzayev@gmail.com

Annotasiya: Ushbu maqola O'zbekiston va jahon miqyosidagi millatlararo totuvlik va diniy bag'rikenglik borasidagi keng ko'lamli islohotlar, o'zbek xalqining bu qadriyatlarga bo'lgan munosabati, har bir millatning huquq va erkinliklari, bugungi kundagi tashkil qilingan siyosatlar, ularga bo'lgan qarashlar va yechimlar, barchaning ko'z o'ngida sodir bo'lgan yangiliklar haqida yozilgan.

Kalit so'zlar: Islohot, huquq, diniy bag'rikenglik, millatlararo, hamjamiyat, strategiya, taraqqiyot, qadriyat, model, tizim.

МЕЖДУНАРОДНЫЙ МИР И РЕЛИГИОЗНАЯ ТОЛЕРАНТНОСТЬ – ВЫСОЧАЙШАЯ ЦЕННОСТЬ УЗБЕКСКОГО НАРОДА

Аннотация: В данной статье речь идет о широкомасштабных реформах в Узбекистане и мире по межнациональному согласию и религиозной толерантности, об отношении узбекского народа к этим ценностям, правам и свободам каждой нации, текущей политике, написаны взгляды и решения о новостях, которые происходят на

глазах у всех.

Ключевые слова: Реформа, право, веротерпимость, межнациональность, общность, стратегия, развитие, ценность, модель, система.

INTERNATIONAL PEACE AND RELIGIOUS TOLERANCE ARE THE HIGHEST VALUE OF THE UZBEK PEOPLE

Annotation: This article deals with large-scale reforms in Uzbekistan and around the world on interethnic harmony and religious tolerance, the attitude of the Uzbek people to these values, the rights and freedoms of each nation, the current policies, The views and solutions are written about the news that is happening in front of everyone.

Keywords: Reform, law, religious tolerance, interethnic, community, strategy, development, value, model, system.

Shuni ta'kidlash joizki, jamiyat hayotining barcha sohasidagi islohotlar o'z samarasini berib kelmoqda. Bu olib borilayotgan islohotlar markazida inson huquqlari, erkinliklari va asosiysi manfaatlarini ta'minlash turadi. Fuqarolarning manfaatlarini o'zaro hamjihatlik va mehr-oqibat, birdamlik va sofdillik, rostgo'ylik va do'stona munosabatlar orqali ta'minlash mumkin.

Butun dunyo koronavirus pandemiyasi bilan og'rigan bir sharoitda millatlararo o'zaro ziddiyatlar kuchayib borayotganiga guvoh bo'lmoqdamiz. Mana shunday inqirozlar kuchayib borayotgan muhitda hamjihatlik va birdamlik muhim ahamiyat kasb etadi. Shu asnoda Prezidentimiz Shavkat Miromonovich Mirziyoyevning bag'rikenglik tamoyili to'g'risidagi gaplarini keltirib o'tamiz: " Bizning qadimiy va saxovatli zaminimizda ko'p asrlar davomida turli millat va elat, madaniyat va din vakillari tinch-totuv yashab kelgan. Mehmondo'stlik, ezgulik, qalb saxovati va tom ma'nodagi bag'rikenglik bizning xalqimizga doimo xos bo'lgan va uning mentaliteti asosini tashkil etadi".

O'zbekistonning obro'si xalqlararo maydonda ijtimoiy barqarorlikni saqlash, dinlararo va millatlararo bag'rikenglikni uyg'unlashtirish hisobiga ortib bormoqda.

Xususan, yurtimizdagi davlat ta'lim muassasalarida o'qitish tizimi 7 tilda olib boriladi. Shuningdek, ilmiy-ommabop gazeta va jurnallar 10 dan ortiq tilda nashr etilmoqda. Xorijiy

davlatlar bilan do‘stlik aloqalarini mustahkamlash borasida ishlar ko‘rib chiqilib, milliy madaniy markazlar va diniy tashkilotlar tashkillashtirilmoqda.

Millatlararo va dinlararo totuvlikni qo‘llab-quvvatlashga qaratilayotgan islohot va o‘zgarishlarning negizida konstitutsion huquq va kafolatlar yotganini alohida ta’kidlash lozim. Binobarin, eng avvalo fuqarolarning dini, jinsi, irqi, tili, millati, kelib chiqishi, e’tiqodi, shaxsiy va ijtimoiy qarashlaridan qat’iy nazar, ular huquq va erkinliklari qonun oldida teng ekanligi e’tiborga olingan. Mamlakatimizning millatlararo totuvlik va diniy bag‘rikenglikni ta’minlash borasida xalqaro hamjamiyat O‘zbekistonning faoliyatiga qiziqish bilan qaramoqda va ijobiy baholamoqda. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev tomonidan 2017- yil Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasida bag‘rikenglik va ahillikni qaror toptirish, diniy erkinlikni ta’minlash, e’tiqod qiluvchilarning huquqlarini himoya qilishga qaratilgan “Ma’rifat va diniy bag‘rikenglik” deb nomlangan rezolyutsiyasining taklif etilishini va bu hujjatni 2018- yil dekabr oyida qabul qilinishini bunga yaqqol misol qilib keltirish mumkin.

Shuningdek, O‘zbekistonning zamonaviy davlat sifatida rivojlanish strategiyasining ajralmas qismi, aynan, millatlararo totuvlik va diniy bag‘rikenglikni ta’minlash hisoblanadi. Millatlararo totuvlik va diniy bag‘rikenglikni ta’minlash yurtimizning zamonaviy davlat sifatida rivojlanishining asosiy qismi misolida qaraladi. 2017-2021- yillarda mamlakatimizda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha “Harakatlar strategiyasi” ga alohida e’tibor qaratildi. Endilikda 2022-2026-yillarga mo‘ljallab yo‘lga qo‘yilgan „Taraqqiyot strategiyasi" ham yurtimizning rivoji, osoyishtaligi yo‘lida, xalqimizning birdamlikda, hamjihatlikda bo‘lishini ko‘zda tutib tashkillashtirilgan. Bu strategiya 94 ta maqsad asosida loyihalashtirilgan va barchasi inson manfaatlarini ta’minlashga qaratilgan, desak mubolag‘a bo‘lmaydi.

Birinchi Prezidentimiz Islom Abdug‘aniyevich Karimov O‘zbekistonning o‘ziga xos siyosatini quyidagicha ta’kidlaganlar: “Respublika aholisi o‘rtasida ko‘pchilikni tashkil qiladigan o‘zbek millatining muqaddas burch ona tilini, o‘z milliy madaniyatini va tarixini tiklashdan iborat emas, balki birgalikda hayot kechiruvchi kam sonli xalqlarning taqdiri uchun, ularning o‘ziga xos madaniy-ma’naviy xususiyatlarini saqlab qolish uchun, kamol topishi va o‘zligini namoyon etish uchun ularga teng sharoit va imkoniyatlar yaratib berish borasida mas'ul bo‘lishdan ham iboratdir”. Bunday muhit millatlararo munosabatlarda muammolar tug'ilishiga aslo yo‘l qo‘ymaydi, aksincha, jamiyat taraqqiyoti uchun yana bir imkon yaratadi.

Dinlararo totuvlikning ta’minlanishi juda ko‘p sohalar bilan belgilanadi. Shubhasiz, ta’lim-tarbiya sohasi alohida ahamiyatga ega. Chunki, xalqimizning, yurtimizning ertangi kuni tinchlik va bag‘rikenglik, madaniyatlararo uyg‘unlik, millatlararo totuvlik va eng asosiysi bugun o‘sib, voyaga yetayotgan yosh kelajak avlod bilan chambarchas bog'liqdir.

Eng avvalo, millatlararo totuvlik va diniy bag‘rikenglik tarixiy-ma’naviy me'ros, urf-odat, milliy qadriyat hamda an’analar asosida milliy o‘zligini anglagan, g‘urur-iftixori, shijoati yuksak bo‘lgan, milliy qadriyatlar, zamonaviy texnologiyalar, ta’lim, sport kabi sohalardagi yutuqlar asosida dunyoqarashi shakllangan barkamol avlodni tarbiyalab, ulg'aytirishni ko‘zda tutadi.

O‘zbekistonning olib borayotgan siyosati yurt tinchligi xalq farovonligi kabi milliy g‘oyalarni xalq bilan hamjihatlikda ishlashda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Zero, bir necha ming yillik tariximiz shundan guvohlik beradiki, dinlararo va millatlararo totuvlikka intilish xalqimizning eng yuksak fazilatlaridandir. Mustaqilligimiz bizga ana shunday ezgu an’analarni milliy qadriyatlarimizni izchil davom ettirish avloddan avlodga yanada qadrli bo‘lib o‘tishini ta’minlash imkonini beradi.

Qadimdan O‘zbekiston turli dinlarga e’tiqod qiluvchi ko‘pmillatli davlat sifatida ajralib kelgan. Shunday ekan, yurtimizda dinga e’tiqod qilish yoki qilmaslik huquqi belgilangan. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 31-moddasida “Hamma uchun vijdon erkinligi kafolatlanadi. Har bir inson xohlagan diniga e’tiqod qilishi yoki hech qaysi dinga e’tiqod qilmaslik huquqiga ega. Diniy qarashlarni majburan singdirishga yo‘l qo‘yilmaydi”,— deb yozib qo'yilgan.

Har bir dinning umumiy maqsadi bir xil — insonlarni ezgulikka chorlash va ularni birlashtirish. Integrativ yondashuvning asoschilaridan biri E. Dyurkgeymning fikricha, din xuddi yelim kabi kishilarni umumma’naviy qadriyatlar, e’tiqod, urf-odat va an’analar asosida birlashtirishga yaxlit bir majmuaga aylantirishga xizmat qiladi. Dinga sig‘inish orqali jamiyatni bir butun qiladi, shaxsni ijtimoiy hayotga tayyorlaydi, an’analarni qo‘llab-quvvatlaydi, ishida qanoat hosil qiladi.

Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlash lozimki, millatlararo totuvlik va dinlararo bag‘rikenglik sohasida yurtimizda olib borilayotgan islohotlar natijasida millatlararo va dinlararo munosabatlarning yangi modeli yaratildi. Ushbu model turli millat va din vakillari o‘rtasidagi munosabatlar millatlararo va dinlararo muloqot, konstruktiv yondashuv va barcha fuqarolarning qonun oldida teng huquqli ekanligiga asoslanadi. So‘nggi yillarda millat va din sohasida namoyon etilgan keng ko‘lamli islohotlar yangicha yondashuv va strategik maqsadni birlashtirishgan tizim shakllanishiga hizmat qildi. Bu tizimning maqsadi fuqarolar xavfsizligini ta’minlash, yurtimizda tinchlikni saqlash hamda yurtimiz rivoji uchun zamin yaratishdan iborat.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. T.: “O‘zbekiston”, 2003.

2. Karimov I. A. "Yuksak ma'naviyat─ yengilmas kuch". T.: "Ma'naviyat", 2008.

3. Milliy istiqlol g'oyasini shakllantirishda tashkiliy-uslubiy yondashuvlar. T.: " Akademiya", 2002

4. Mo'minov A. Yo'ldoshxojayev H. "Dinshunoslik". T.: 2003.

EKOLOGIK TA'LIM-TARBIYA

Xudayberganova O'.B. p. f. n., dostsent

Urganch Davlat Unversiteti. Urganch

Annotatsiya: Maqoalda aholi ekologik ongini madaniyatini qanchalik yuqori darajada bo`lishligiga erisha, ona – tabiat - biosferamiz shuunchalik omon va sermahsul, latofatli va maftunkor bo`lishini taminlash va buning uchun qanday yol tutishimiz boyicha yozilgan

Kalit so'zlar: ekologik ong, ekologik madaniyat

Ekologik ta'lim-tarbiyaning asosiy vazifa va maqsadlari insonni tabiat bilan va unda sodir bo'layotgan voqeliklar bilan qiziqtirish, inson, tabiat o'rtasidagi muammolarning kelib chiqish sabablarini aniqlash, echish yo'llari, chora-tadbirlarini topish yetarli ekologik bilimlarga ega bo'lgan holda atrof muhit muhofazasini amalga oshirishdir. Ekologik ta'lim tarbiyaning vazifalari quyidagilardan iborat.[1]

1.Jamiyat va tabiatning rivojlanish qonunlari; ular o'rtasidagi munosabatlarni chuqur o'rgatish va zamonaviy fikrlay oladigan shaxsni tayyorlash;

2. Ijtimoiy-iqtisodiy rejalashtirish va ishlab chiqarish kuchlarini yo'naltirishda turli tabiiy hududlarning ekologik holatini biladigan va kelajakning ekologik rejasini tuzadigan avlodni tayyorlash.

3. Har bir inson, jamiyat va jamiyat ichidagi turli guruhlar, toifalar, sinflarning o'zlari yashab turgan tabiat, uning boyliklarni saqlashga xizmat qiladigan yoshlarni etishtirish;

4. Jamiyat a'zolariga o'zlarining ijtimoiy, madaniy, diniy qarashlari va urf-odatlarini rivojlantirishda yashab turgan joy, vodiy, adirlar, tog'larning go'zalligi, ularning inson xayoti va saloamatligidagi ahamiyatini tushuntirish ishlarini olib borish.

Yuqoridagi vazifalarni amalga oshirishda bog'cha tarbiyachilari, maktab va o'quv yutrlari o'quvchilari, turli o'yinlar, kinotfilmlar orqali tabiiy va ijtimoiy fanlarni o'tishda o'zlari yashab turgan joydagi tabiiy voqelik va ekologik holatlarga bog'lab, ta'lim-tarbiya ishlarini olib borishi

xamda darslar o'tishi kerak.

Shunday ishlar amalga oshirilganda har bog'cha bolasi, maktab o'quvchisi va talabalar o'simlikning qurishi, qushning ucholmasligi, adir yoki to'qayning yonishi, suvning befoyda oqishiga befarq bo'lmaydi. Tabiat, uning jonzotlariga, o'zi ichadigan suvga nisbatan joni achiydi, ahvolni yaxshilash uchun ichki intilish tuyg'usi vujudga keladi. Bu esa insondagi yangi biologik kuchdir. Uning yangi aql-zakovatining inqilobi, ekologik ta'lim-tarbiyaning g'alabasi bo'ladi.

Ekologik ta'lim asosida inson, jamiyat a'zolarini tabiat va uning boyliklarini saqlash, tejamkorlik bilan foydalanishda to'g'ri va oqilona yo'l tutishi, amaliy ishlarni muhit muammolarini echishga bag'ishlashi, shaxsning ekologik ta'limoti, tarbiyasi va madaniyatiga befarqdir. Tabiatni muhofaza qilish, tabiatdan oqilona foydalanish va ekologik sharoitlarni yaxshilashda ekologik ta`lim va tarbiya muhim rol o`ynaydi. Turli mamlakatlardagi ekologik vaziyat tabiatdan foydalanish xususiyatlari ko`p jihatdan aholining ekologik savodhonlik darajasi, ekologik Ekologik tarbiya oiladan boshlanadi. Ekologik ta`lim va tarbiya bog`chadan olib o`quv yurtigacha uzluksiz davom etishi lozim. Tabiatga mehr insonlarga oqibat demakdir. Ekologik ta`lim va tarbiya BMT, YUNESKO va YUNEP ning diqqat markazidagi masaladir. Ekologik ta`lim va tarbiyani rivojlantirish uchun jahon, alohida davlatlar miqyosida turli tadbirlar o`tkazilmoqda. Har bir soha mutaxassisi ekologik savodhon va ekologik madaniyatli bo`lishi va o`z faoliyatida tabiatga zarar yetkazmasligi, ekologik ta`lim tarbiyani, ekologik madaniyatni, savodxonlikni rivojlantirishga hissasini qo`shishi lozimdir.

Ekologik ong va madaniyat tabiatni avaylab asraganda, unga ongli munosabatda bo`lganda, boyliklaridan me`yorida foydalanishda, noxush hodisalarning oldini olishda, eng zaruri atrof-muhit doimo toza saqlashda namoyon bo`ladi. Ekologik tarbiyalanmagan kishi tabiatni e`zozlay olmaydi. Ekologik ta`lim - tarbiyaning barchasi barobar zarurdir.

Atrof - muhit muhofazasida aholi ekologik ong va madaniyatning ahamiyati – tabiat inson uchun yagona makon, u odamni turli oziq - ovqat mahsulotlari, kiyim - kechak, uy - joy va boshqa zaruriy buyumlar bilan ta`minlaydi. Tabiat – bu avvalo hayot belgisi, zilol suv, toza havo, ona tuproq, kislorodni be`minnat ishlab beruvchi, chiqaruvchi o`simliklar olami. Inson tabiat qo`ynida tug`iladi, yashaydi, uning barcha ehsonlaridan keragicha foydalanadi. Shunday ekan har bir inson tabiiy muhitga mehr - shafqatli bo`lishi, uning barcha boyliklaridan ehtiyojiga yarasha ishlatishi amalga oshirishi, tabiatning turli chiqindilar bilan ifloslanishini oldini olishi, nomaqbul hodisalarning vujudga kelishini oldindan aniqlashi va ko`z - quloq bo`lib turishi zarurligi sog`lom aql egalariga ma`lum.

Biroq bunday olijanoblik har bir insonning shaxsiy burchi bo`lgan bu ishlar hamma joylarda barobariga to`liq va halol ado etilmaydi. Kishilarning tabiat muhofazasiga nisbatan turli munosabatlarda bo`lishining asl sababini ekologik ong va madaniyatning yetishmasligidir deb

izohlash mumkin. Kishilarning joylarda tabiat qonuniyatlariga zid keladigan amaliy ishlarni bajarayotganliklarida ularga nisbatan befarq bo`lishlari atrof-muhitning ifloslanishini yanada kuchaytirmoqda. Ekologik bilimga ega bo`lmagan kishilar tabiatning bag`ri keng, u insonning shuncha yetkazgan zulmiga shu vaqtgacha chidab keldi, endi bunchasiga ham chidasa kerak, degan mantiqsiz fikrlarga cho`lg`anib yuradilar

Aql - idrokli, madaniyatli va muhandislik olamining sohibkorlari tabiatga ko`proq befarq bo`lishliklari sababli tabiiy muhit aziyat chekib kelmoqda. Binobarin o`sha joylarda istiqomat qiluvchi aholi ham jiddiy zarar ko`rmoqda, chunki havo va suvning ifloslanishi, tuqroqning zaharlanishi hayot tarzini murakkablashtirmoqda, tabiat qulayliklaridan bebahra qilmoqda.[2]

Binobarin, aholining ekologik ongi, madaniyati tabiat muhofazasini muntazam amalga oshirishda asosiy ijrochi omil hisoblanadi, uning har doim ham yuqori bo`lishiga, vaqti - vaqti bilan takomillashtirib turishiga erishish zarur. Aholining barcha tabaqalari, bog`cha yoshidagi yosh bolalardan tortib mo`ysafid otaxon va onaxonlargacha atrof - muhitga nisbatan yakdil ijobiy fikrda bo`lishlari unga zahmat keltirmaslik ruhida tarbiyalashlari kerak. Har bir kishida "Tabiat – bu men va sen, biz yshaydigan makon tabiat butun Yer kurrasi aholisi yashaydigan yagona makon" degan tushunchalar shakllanishi darkor.

Biz o`qituvchilar, aholi ekologik ongini madaniyatini qanchalik yuqori darajada bo`lishligiga erisha olsak ona – tabiat - biosferamiz shuunchalik omon va sermahsul, latofatli va maftunkor bo`lib boradi.

Muhammad payg`ambar Hadislaridan birida shunday yozilgan: "Albatta dunyo shirin va ko`rkam – Alloh taolo o`sha dunyoga ega qilib qo`yib qanaqa amal qilishligizni kuzatadi".

Insonning ekologik jihatdan tarbiyalash umumiy ta`lim - tarbiyaning tarkibiy qismi. O`qituvchilarning ekologik ongi va madaniyatini tarbiyalash uzluksiz bo`lishi zarurligi to`g`risidagi fikr ilgaridan ma`lum. Bola tug`ilganidan tortib to umrning so`nggi kunigacha ta`lim - tarbiyadan muayyan qismi tabiatga nisbatan g`amxo`r, fidoyi, mehr - muhabbatli bo`lish haqidagi tarbiya tashkil etadi. Bizningcha bola tug`ilganidan so`ng ma`lum yoshgacha uyda ota - ona qo`lida tarbiya topadi, ulg`ayadi, so`ngra bog`chada tarbiya ola boshlaydi. Bolaning yoshligidanoq tabiat hodisalariga nisbatan munosabatini shakllantirish lozim bo`ladi.Inson tug`ilganidan to umrining oxirigacha aql - odob o`rganar ekan, bilim izlar ekan, uning ekologik ongi ham shunga yarasha oshib boradi.

Ekologik ong – bu har bir insonning hayotiy faoliyatida atrof tabiiy muhit uning yashash makoni ekanligini aniqlash darajasi. Ekologik ongni insonni har doim ham ekologik madaniyatli deb bo`lmaydi. Chunki ekologik barqarorlik zaruriyatini anglash haqi uni inson o`z faoliyatida tadbiq qildi, degan so`z emas. Insonlarning ona tabiatga nisbatan ekologik ongli faoliyatlari ularning ekologik madaniyatini belgilaydi.

Sog` tanda sog`lom aql deganlaridek aqli raso inson atrof - muhitga befarq bo`la olmaydi, chunki u mazkur tabiat qo`ynida tug`iladi, ulg`ayadi, uning ehsonlaridan bahramand bo`ladi, musaffo havosidan nafas olib, ziloldek suvlaridan huzur qiladi, orombaxsh go`shalarida hordiq chiqaradi. Tabiat shunchalik go`zal, zebo, ko`rkam uning betakror husnkor chizmalari ko`p, buning barchasi inson uchun yaratilgan. Gap shundaki ko`xlik va maftunkorlik dunyo lazzatlaridan bahramand bo`lish naqadar foydali ekanligiga tushunib yetish zarur.[3]

Afsuski shunday tabiatning nodir go`shalari insonning mehnat faoliyati, ta`sirida keyingi 40-50 yil mobaynida turli darajadagi o`zgarishlarga mubtalo bo`ldi. Bundan shunday xulosa chiqarish mumkinki, hali ham insonni ekologik ongi va madaniyat yuqori emas. Kishilarning ekologik ongini, madaniyatini shakllantirish bir qancha bosqichlarda amalga oshiriladi. Har bir bosqichda ekologik ong va madaniyatning ma`lum shakllari va ularning mazmunlari tarkib topadi. Eng muhimi yoshi kattalashgani sari ekologik madaniyat ham yuksalib boradi. Ammo bu o`sish o`z - o`zidan yuz bermaydi. Ekologik ong va madaniyat muntazam bilim olish va ilm bilan shug`ullanish natijasida shakllanib boradi.

Shu jihatdan qaraganda ekologik ong va madaniyatning rivojlanish bosqichlariga qarab insonda u yoki bu darslardagi ong, madaniyat shakllanadi. Agarda ushbu umumiy o`sish jarayonidagi ma`lum bosqichlarda tegishli ekologik ong va madaniyatni yetarli darajada shakllanmasa u holda yuqori samaraga erishilmasligi ayon.

Uzluksiz ekologik madaniyat huddi ekologik ong kabi quyidagi tartibda shakllanib boradi:

1. Oila - bog`cha - maktab (gimnaziya, litsey)
2. Oliy o`quv yurti (yoki o`rta maxsus o`quv yurti)
3. Ishlab chiqarish korxonasi – mahalla

Albatta bu tizim birin - ketin bo`lishi shart emas. Ekologik madaniyatni shakllanishida oila katta miqyosda ta`sir etadi, shuningdek, jamoatchilik, ommaviy axborot vositalari (radio, televideniya, matbuot va hakozo), kuchli mutaxassislar, din arboblarining fikrlari ham o`z ta`sirini ba`zan jiddiy tarzda ko`rsatadi.

Sirasini aytganda ekologik ong ekologik madaniyatni belgilaydi, binobarin, ekologik ongga ega bo`lish, kishini ekologik madaniyat sohibi bo`lishiga yetaklaydi.

Ekologik madaniyat - bu hozirgi va kelajak avlodlar uchun ekologik muammolarning yechimini topish va ekologik xavfsizlikka erishish har bir inson hayotida ulkan mas`uliyat ekanligini anglash va shu asosda faoliyat yuritishdir. U muayyan davlat va jahon madaniyatining rivojlangan bosqichi hamda tarkibiy qismidir.

Ekologik madaniyat. Markaziy Osiyo hududi tub xalqlari ongida to`la mujassam bo`lgan, to`g`ri vaqtlarda aholi soni ancha oz, urbanizatsiya darajasi past, tabiiy boyliklardan foydalanish

darajasi ham nihoyatda kam bo`lgan. Lekin xalqlar yuksak ekologik madaniyatga ega bo`lgan.

Odamlar orasida "Savob", "Uvol", "Qarg`ish", "Xarom", "Birovning (yoki yetimning) haqi", "Tarozidan urma", "O`g`irlik qilma", "Sutga suv qo`shma", "Hayvonlarga ozor berma", "Suvga supurindi tashlama", "Nonni uvog`i ham non, uni yerga tashlama" va shu kabi qator ibora va tushunchalar mavjud ediki ayrim yoshlarimiz bular to`g`risida unchalik tasavvurga ega emaslar. Shuning uchun o`sha vaqtlarda tabiat haqiqiy ardoqlanar edi. Har bir tabiat nemati bu Allohning bizga bergan naziri, marhamati biz uni yuksak darajada hurmat bilan avaylab - asrashimiz lozim deyiladi.

Xalq tabiat noz - ne`matlariga , daraxt, buta, o`t o`simliklari, hayvonot olami, suv, havo, tuproq, zamin, non, oziq - ovqat va boshqa shu kabilar zo`r ehtirom bilan hurmat qilingan.

Ozodlikka katta ahamiyat berilgan. Vatan ostonadan boshlanadi deyishganidek har kuni hovli, ko`cha, eshik oldi supurilar va suv sepilib nuragan joylar muntazam ta`mirlanib turilar edi. O`sha vaqtlardan qolganku quyidagi dono hikmatlar: "Suvga tupurma", "Quduqqa urma" va boshqalar. Juda odobli hikmatlar muqaddas kitoblarimiz Qur`oni Karim va Hadisi Shariflarda keltirilgan. Biz ularga har doim ham rioya qilishimiz lozim.

Darhaqiqat xalqimizning qadimgi urf - odatlari, an`analari, tabiat to`g`risidagi katta ma`noga ega bo`lgan dono hikmatlariga ming yillar davomida quloq solib ulardagi tavsiyalarga itoat qilib kelinga, bundan buyon ham, ayniqsa, hozirgi mustaqillik sharofati katta erkinliklar bergan bir paytda ularga katta hurmat bilan qarashimiz va hayotda juda sinalgan odatlarimizga, qadriyatlarimizga sodiq qolishimiz yoshlarga bular to`g`risida tez - tez gapirib turishimiz, undashimiz ham qarz, ham farzdir.

Umuman ekologik tarbiya bo`yicha o`quvchilarga berilgan nazariy bilimlarini ularning amaliy faoliyati bilan mustahkamlash zarur. Sinfdan tashqari ishlar, eng avvalo o`lkashunoslik ishlari bu maqsadga xizmat qiladi. Tabiatni qo`riqlash to`g`risidagi ko`pgina tushunchalarni o`quvchilar aniq o`lkashunozlik materiallari asosida o`zlashtira olishlari mumkin. Shuning uchun geografik o`lkashunoslik o`quvchilarga ekologik bilimlarni berish va ularni tarbiyalashda ekologik madaniyatni shakllantirishda muhim rol o`ynaydi.

O`quvchilarning ekologik madaniyatining shakllantirishning uslubiy jihatlari quyidagilarda ko`rinadi:

1. Bolalar bog`chasidagi tarbiya.
2. O`rta umum ta`lim maktabidagi ta`lim - tarbiya.
3. Oliy o`quv yurtalarida bilim olishlarida.
4. Maktabdan tashqari ishlarda, jumladan to`garak ishlarida.
5. Tabiatni qo`riqlash burchagini qilganda, ekologik kechalar o`tkazishda, har xil ekologik konkurslar tashkil qilganda, tabiatga va ishlab chiqarish korxonalariga ekskursiyalar

uyushtirganda va boshqalar.

6. O`zi yashaydigan mahalla obodonchiliklarida qatnashish.

7. Hududni ko`kalamzorl

Ushbu jihatlarga axamiyat berib borishimiz kerak.

Foydalaniklgan adabiyotlar

1. .Alimov T L Rafikov AA Ekologiya xatolik saboqlari T 1991

2.Sh.T.Otaboyev Inson va biosfera. - T.: O'qituvchi, 1995

3.O'zbekiston "Ekologik xabarnomasi" jurnali sonlari..

RAHIMBOBO MASHRAB HAYOTIGA OID MUNOZARALAR

Dilafruz Nu'monova Mohirjon qizi

Namangan davlat universiteti

Filologiya fakulteti 4-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Rahimbobo Mashrab hayotiga oid munozaralarni manbalar misolida yoritiladi, ilmiy, daliliy va ijodiy fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: Munozara, tazkira, qissa, masala, taxallus, viloyat, murid, zohid, soqiy, fazoyil, ummon, irfon.

Ma'lumki, manbalarda Mashrabning tug'ilgan joyi xususida munozalar mavjud. Shoir vatani deb uch joy: Namangan, Namangandagi Andugon qishlog'i va Andijon shahri ko'rsatildi. Bu munozaralarning paydo bo'lishiga albatta sabab bor. Chunki XVII – XIX asrlarda yaratilgan tazkiralar-da, qissalarda ham bu masalada chalkashliklar mavjud. Jumladan, Mashrab zamondoshi Maleho Samarqandiyning "Muzakkir ul-ashob" tazkirasida Mashrabning vatani Andijon ekanligi ko'rsatiladi: "Mashrab–taxallusi Rahimbobo qalandar ast. Asl az viloyati Andijon buda, dar ayyomi barahnaro'yi bakasbi fazilat va fazoyil baviloyati Namangon omada..". ("Mashrab – qalandar Rahimboboning taxallusi. Asli Andijon viloyatidan bo'lib, yoshlik chog'larida ilm va fazilatlar kasb etish uchun Namangan viloyatiga borgan.").

Ushbu ma'lumotning aksi o'laroq "Tazkirai Fahmiy" kitobida Mashrabning vatani Namangan ekanligi aytiladi: "Mavlono Mashrab Namangoniy az muridoni hazrati Xo'ja Hidoyatullo Ofoq xo'ja Qashqarist". (Mavlono Mashrab Namangoniy hazrat Xo'ja Hidoyatullo Ofoq xo'ja Qashqa-riyning muridlaridandir)". Mashrabning namanganlik ekanligi "Musavvadai Abdushukur Ziyo", "Ansob us-Salotin", "Muntaxab ut-tavorix" kabi kitoblarda ham keltiriladi. Ushbu manbalardagi turli fikrlilik tufayli adabiyotshunoslar orasida Mashrabning asl vatani

haqida bahs yuritildi. Fikrimizcha, bu behuda tortishuvlarga nuqta qo'yish vaqti keldi. Mashrabni Andijonda tug'ilgan, deb hisoblovchi A. Fitrat , A. Hayitmetov , G'. G'ulom , M. Zokiriylarga e'tirozlar yo'q emas. M. Zokirov "Men ham inson naslidan" deb nomlanuvchi maqolasida "Devonayi Mashrab"ning barcha qadimiy va toshbosma nusxalarida, xalq og'zida yurgan rivoyatlarda Mashrab Andijonda tug'ilgan, deb tasdiq etiladi. Bu gaplar bejiz emasdir, axir!" deydi. M. Zokiriyning "Devonayi Mashrab" qissasining qaysi nusxasiga asoslanib bunday xulosaga kelganligi bizga qorong'u. Ayrimlar esa Namangandagi Andugon qishlog'ini Rahimbobo Mashrabning vatani, deb bilishmoqda. Biroq ilmiy jamoat-chilikka ma'lum bo'lgan "Devonayi Mashrab" qissalarining birontasida Mashrabning Andijonda yoki Andugon qishlog'ida tug'ilganligi haqida hech qanday ma'lumot yo'q!

Shu yerda adabiyotshunos olim Abdulla Jabborning quyidagi fikrlarini keltirib o'tish o'rinlidir: "Fitratning yozishicha, Maleho Samarqandiy asarini Mashrabni tanimasdan avval – 1689 yilda yozib bitirgan. "Mashrab qalandar Rahimboboning taxallusidir", deb boshlanadigan matnni esa Maleho shoir bilan uchrashgach – 1691 yilda o'z asariga ilova tarzida yozib kiritgani ma'lum bo'ladi. Mashrabni "andugondan edi", deb ma'lumot bergan ilk manba ham adashmasam, shu tazkira edi. Endi tasavvur qilaylik, o'zining ko'pgina she'rlarida "Namangon farzandiman" deb yozgan Mashrab yoshi ellikdan oshganda Malehoga andigonlik (andijonlik)man, deyishi mantiqqa ziddir" .

Darhaqiqat, «Devonayi Mashrab» kitobining biz bilgan barcha nusxalarida "Shoh Mashrab vaqteki, onadin tavallud topib, vujudga keldilar, valiyi modarzod erdilar. Ammo Namangan shahridandurlar" qabilidagi ma'lumot keltirilib, Mashrabning namanganlik ekanligi aniq ko'rsatiladi. Rus sharqshunosi Nil Likoshin ham "Devonayi Mashrab" kitobi tarjimasining kirish so'zida Namangan shahrida katta bozor yonidagi Maddohxon mahallasida joylashgan Bozor Oxun maqbarasidan 550 qadam narida Mashrab tug'ilgan uyining qoldiqlari mavjudligini aytib o'tgan. Qolaversa, o'tgan asrning boshlarida rus tadqiqot ishlarida ham Mashrabning Namanganda tug'ilganligi keltiriladi: "1640 yilda Namanganda tavallud topgan Devonayi Mashrab Turkistonning eng mashhur mutasavvuf mualliflaridan biri sanaladi." Bulardan tashqari, Mashrab "Namangandin ketar bo'lsam", "Men tavalludi o'shal farzandi Namangoniman" kabi misralarida vatani qayer ekanligiga o'zi ishora etmoqda. Agar bu yerda xalq Mashrabga qo'ygan "Namangoniy" nisbasiga ham e'tibor bersak, hamda shaxsiy kutubxonamizda saqlanayotgan «Devonayi Mashrab» qo'lyozmasidagi quyidagi ma'lumotlarga ishonadigan bo'lsak, unda Mashrabning vatani – Namangan ekanligiga hech qanday shubha qolmaydi: Alqissa, hazrat eshon shoh Mashrab bul g'azalni tamom qilg'ondin keyin savdogarlar aydilarki: "Taqsiri shohim, qaydin kelursiz, va qayda borursiz". Anda hazrat eshon shoh Mashrab aydilarki: "Man Namangondin kelurman, ziyorati xonai Ka'baga borurman dedilar.

Anda savdogarlar: "Taqsir shohim, sizdin bizlarga ta'birga bir sura eshitsak" dedilar, hamalari iltijo qildilar…

Bir necha yo'l borguchilar hazrat eshon shoh Mashrabni ko'rub so'rdilarki: "Ey devona, qayda borursan".

Hazrat eshon shoh Mashrab aydilarki: "Man ham azbaroi ziyorati haj borurman". Alar aydilarki: "Qaydin chiqding?". Eshon shoh Mashrab aydilarki: "Namangondin kelurman..". Deb hazrat eshon shoh Mashrab bul g'azalni o'kug'ondin keyin Rum shahriga yettilar, ko'rdilarki ko'p xojalar ketib borurlar, ul yer ham Arabiston erdi… Alqissa, bir necha muddatdin keyin xabar keldiki, Namangon viloyatidin haj qilg'oni ko'p kishi kelibdurlar. Hama xaloyiq istiqbollariga chiqdilar. Eshon shoh Mashrab ham xojilar birla peshvoz chiqdilar. Eshon shoh Mashrab birla bir-bir ko'rushib so'rashdilar, go'yoki Mashrab o'lik erdilar, bularni ko'rib tirildilar. Xushvaqt bo'lub hazrat eshon shoh Mashrab anda xojalarga qarab ul g'azalni o'qudilar:

Namangan shahridin do'stlar meni yoronlarim keldi,
Ota birla onamni bilguvchi mehmonlarim keldi…

Deb eshon shoh Mashrab bul g'azalni o'qug'ondin so'ng, hama xaloyiq bildilarki devona shoh Mashrabni ham xeshu aqrabosi bor erkon. J.Yusupovning keltirishicha, "1672 yili (Mashrabning – E. M.) Qashqar safari boshlanadi. Zamonasining eng yirik avliyolaridan biri, Ofoq (dinning ufqi, osmoni) deb dong taratgan yirik tariqat olimi Hidoyatulloh Ofoq xojaga murid tushadilar". 19 yashar Rahimboboning shunchalik qisqa vaqt ichida «avliyoi zamon» Ofoq xo'jaga murid bo'larlik darajaga erishishi o'z davri uchun martabali bir holat. Biroq biz qanchalik xohlamaylik Mashrabning 1672 yili yana 19 yoshida eshonga shogird tushishining aslo iloji yo'q edi! Ofoq xo'jani Qashqarga istab borgan kishi birinchidan, uni u yerdan topolmas edi, ikkinchidan pirni istagani uchun o'z hayotini xavf ostiga qo'yishi mumkin edi. Chunki Yorkent xoni Ismoilxon 1671 yil Hidoyatulloh xo'ja ibn Muhammad (Ofoq xo'ja)ni hokimiyat uchun kurash boshlagandan so'ng mamlakat hududidan chiqarib yuborgan edi. Hidoyatulloh xo'ja Tibetga – Dalay Lama V ning huzuriga borib bo'lib o'tgan voqealardan noligan bo'ladi. Dalay Lamaning topshirig'iga ko'ra Jung'oriya xuntayjisi (xitoycha: 皇太子, «Xan tay ji», boshqa nomi xuntayji – XIV asrdan boshlab qalmoq hukmdorlariga berilgan unvon – E. M.) buddaviy G'aldon Hidoyatulloh xo'ja bilan birgalikda Yorkent taxtini egallash uchun kurashga kirishib ketadi.

Dastlab 1679 yili , ikkinchi safar 1681 yilda Ofoq xo'ja G'aldon Boshoqtu qo'shini bilan Yorkent xonligi ustiga yurish qilishadi. Oxir-oqibat ma'naviy ko'makdan uzilib qolgan Yorkent 1681 yili G'aldon tomonidan bosib olinadi. Jung'oriya tasarrufidagi qo'g'irchoq hukumat tepasiga Ofoq xo'ja o'tiradi. Aslida Mashrabning Qashqar safari quyidagicha bosqichlardan boshlansa durust bo'ladi:

1640 yil – Namangan shahridagi tavalludi;

1647 yil – Boshlang’ich ta’lim;

1655 yil – 15 yoshida Bozor Oxundan saboq olishning boshlanishi;

1662 yil – 22 yoshida Namangandagi tahsilning yakunlashi ;

1662 yil –22 yoshida Samarqandga birinchi marta kelishi;

1663 yil – 23 yoshida Qashqar safariga otlanishi;

1668 yil – Bozor Oxunning vafot etishi.

Agar Mashrab 1663 – 1670 yillar davomida Ofoq xo’ja dargohida bo’lganligini va u yerni tark qilgach, 1671 yilda Jung’oriya xonligiga qaragan Iliga borib, Xuntayjining qizi Aboq bilan munosabatga kirishish davrini e’tiborga olsak, aynan shu vaqtlarda Ofoq xo’ja ham Qashqardan chiqib ajab emaski, Tibetdan Iliga kelgan bo’lgan.

Rahimbobo Mashrab tug’ilgan sanasiga (1640 y.) oid boshqacha fikrda bo’lgan tadqiqotchilar bundan-da aniqroq va asosliroq bir dalilni keltirsalar va bu masalaga qaytmas darajada uzil-kesil hal qilolsalar edi, biz faqatgina xushnud bo’lar edik. Agar dalillar bo’lmasa, yaxshisi bu masala xususidagi bahsga yakun yasash va shoirning tug’ilgan yilini asosli tarzda 1640 yil, deb belgilash ilmiy nuqtai nazardan to’g’ri bo’ladi. Ayni paytda uni o’zgartirishga hech qanday bir asos yo’q.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1.Adizova I. O‘zbek mumtoz adabiyoti tarixi (XU1-X1X asr birinchi yarmi). Toshkent. “Fan”. 2009.

2.Axmedova Sh. Fitratning «Mashrab» tanqidiy-biografik ocherki to‘g‘risida. Filologiya masalalari. Toshkent. 2010. 34-38 –betlar.

3.Valixo‘jaev B. Mumtoz siymolar. Toshkent: A, Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 2002, 304 b.

4.Vohidov R. Homidiy H. Himmat inoyatsiz bo‘lmas. Kitobda: Olimi nuktadon o‘zum//Maqolalar to‘plami. – T., 2006, 15-24-betlar.

5.Zokirov M. Boborahim Mashrab. Adabiy-tan1idiy ocherk. – T.: Badiiy adabiyot nashriyoti. 1966. 58 b.

6.Komilov N. Tasavvuf. Ikkinchi kitob. Tavhid asrori. – T.: ASN, 1999, 208 bet.

SOG‘LOM TURMUSH TARZINI TASHKIL ETISHDA BESH TASHABBUSNING O‘RNI

Jobborov Zokirjon

Namangan davlat universiteti

tarix yo'nalishi 2 bosqich talabasi

***Annotatsiya*:** Ushbu maqolada 5tashabbus haqida, qachon kim tomonidan chiqarilgani haqida, mamlakatimiz aholisi haqida , 5tashabbus nimalarga asoslanganligi haqida, Prezidentimiz bu borada juda ko`p islohotlar qilayotganliklari, alohida e`tibor berayotganliklari haqida so`z boradi.

**Kalit so`zlar**: O`zbekiston, yoshlar, imkoniyatkar, 5tashabbus, kitobxonlik, sport, ma`naviyat,

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev raisligida 19- mart kuni yoshlarga e'tiborni kuchaytirish, ularni madaniyat, san'at, jismoniy tarbiya va sportga keng jalb etish, ularga axborot texnologiyalaridan foydalanish ko'nikmalarini singdirish, yoshlar o'rtasida kitobxonlikni targ'ib qilish, xotin-qizlar bandligini oshirish masalalariga bag'ishlangan videoselektor yig'ilishi o'tkazildi. Mamlakatimiz aholisining 30 foizini 14 yoshdan 30 yoshgacha bo'lgan yigit-qizlar tashkil etadi. Ularning ta'lim olishi, kasb-hunar egallashi uchun keng sharoit yaratilgan. Shu bilan birga, yoshlarning bo'sh vaqtlarini mazmunli o'tkazishni tashkil etish dolzarb masala hisoblanadi. Yoshlar qanchalik ma'naviy barkamol bo'lsa, turli yot illatlarga qarshi immuniteti ham shunchalik kuchli bo'ladi.[1,2]

Ma'lumki, davlatimiz rahbari ijtimoiy, ma'naviy-ma'rifiy sohalardagi ishlarni yangi tizim asosida yo'lga qo'yish bo'yicha 5 ta muhim tashabbusni ilgari surgan edi.[2]
Birinchi tashabbus – yoshlarning musiqa, rassomlik, adabiyot, teatr va san'atning boshqa turlariga qiziqishlarini oshirishga, iste'dodini yuzaga chiqarishga xizmat qiladi.
Ikkinchi tashabbus – yoshlarni jismoniy chiniqtirish, sport sohasida qobiliyatini namoyon qilishlari uchun zarur sharoitlar yaratishga yo'naltirilgan.
Uchinchi tashabbus – aholi va yoshlar o'rtasida kompьyuter texnologiyalari va internetdan samarali foydalanishni tashkil etishga qaratilgan.
To'rtinchi tashabbus – yoshlar ma'naviyatini yuksaltirish, ular o'rtasida kitobxonlikni keng targ'ib qilish bo'yicha tizimli ishlarni tashkil etishga yo'naltirilgan.[1,2]
Beshinchi tashabbus – xotin-qizlarni ish bilan ta'minlash masalalarini nazarda tutadi.

Ana shu ezgu g'oya Prezidentimizning Sirdaryo viloyatiga tashrifi chog'ida boshlanib, qisqa vaqtda ulkan ishlar amalga oshirildi. Sirdaryo viloyatidagi tuman va shaharlar kutubxonalariga 300 ming nusxada badiiy adabiyotlar yetkazib berildi. Musiqa va san'at maktablari cholg'u asboblari, sport ob'ektlari jihozlar bilan ta'minlandi. Mamlakatimiz umumta'lim maktablarida Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev tomonidan yoshlar bilan ishlashni samarali tashkil etishda madaniyat, san'at, **sport,** axborot-texnologiyalari, kitob o'qishga qiziqishni oshirish bo'yicha **5 ta muhim tashabbus** ilgari surilgan edi.[4]

II yo'nalish doirasida boshqa loyihalar bilan bir qatorda **"**Quvnoq startlar", "Sport doim yutadi" musobaqasi, sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish bo'yicha tadbirlar o'tkazish, mashhur sportchilar bilan maktab o'quvchilarining uchrashuvlarini tashkil etish loyihalari amalga oshirilmoqda.

Loyihalar doirasida respublikaning barcha hududlaridagi millionlab yoshlar orasida sport va sog'lom turmush tarzini ommalashtirish hamda rivojlantirish bo'yicha tadbirlar o'tkazilmoqda.[2,3]

Umumta'lim maktablarida yoshlar bilan ishlashni samarali tashkil etishda madaniyat, san'at, sport, axborot texnologiyalari, kitob o'qishga qiziqishni oshirish bo'yicha Prezidentning 5 ta muhim tashabbusi ilgari surilgan edi.

Umumta'lim maktablarida yoshlar bilan ishlashni samarali tashkil etishda madaniyat, san'at, sport, axborot texnologiyalari, kitob o'qishga qiziqishni oshirish bo'yicha Prezidentning 5 ta muhim tashabbusi ilgari surilgan edi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligida Xalq ta'limi hamda Jismoniy tarbiya va sport vazirliklari hamkorligida tashabbuslarning ikkinchi yo'nalishi – yoshlarni jismoniy chiniqtirish va sport sohasida o'z qobiliyatini namoyon qilishlari uchun zarur sharoitlar yaratib berish bo'yicha amalga oshirilayotgan ishlarga bag'ishlangan matbuot anjumanida bu boradagi ishlar haqida ma'lumot berildi.[3]

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan ilgari surilgan 5ta muhim tashabbusning II yo'nalishi – Yoshlarni jismoniy chiniqtirish va sport sohasida o'z qobiliyatini namoyon qilishlari uchun zarur sharoitlar yaratib berish" doirasida matbuot anjumani o'tkazildi. "2019 yilning dekabr oyi va 2020 yilning yanvar oyi davomida hududlarda chekish, alkogol mahsulotlari va giyohvandlik moddalarning istemol qilinishiga qarshi kurashish maqsadida, sportning futbol, shaxmat-shashka, basketbol, stol tennisi, armrestling turlari bo'yicha maktab, kasb-hunar talimi, oliy talim talabalari va sport talim muassasalari tarbiyalanuvchilari, shuningdek, talim muassasalar ishchi-xodimlari, o'qituvchi-pedagoglar o'rtasida "Sport doim yutadi" musobaqasi Respublika miqyosida barcha tuman (shahar) lardagi belgilangan reja jadvali asosida umumtalim maktablarida o'tkazildi. Bu borada jami 3765 ta sport musobaqalar va ommaviy-sport tadbirlari o'tkazilib, mazkur musobaqalarda 1 232 105 nafar ishtirokchilar qatnashdi. Ishtirokchilarning 536 167 nafarini xotin-qizlar tashkil etdi.[4,5]

Bundan tashqari sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish bo'yicha sport va piyoda sayohatlar, marafonlarni tashkil etish va o'tkazish maqsadida hududlarda tashkil etilgan Ishchi guruh tomonidan aholining keng qatlami o'rtasida, tashkilot va muassasalarning ishchi xodimlari o'rtasida sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish, ularning sportga bo'lgan qiziqishlarini oshirish

uchun hududiy hokimliklarining manzilli dasturi ishlab chiqilgan.[6,7]

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO`YHATI:

1. "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-sonli Farmoni.
2. Mirziyoyev Sh.M. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. –T: "O'zbekiston" NMIU, 2018.-88 b.
3. Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi.-T.:O'zbekiston,
4. Mirziyoyev Sh. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga ko'ramiz. T.:O'zbekiston,

O'ZBEK MUSIQA MEROSI VA MUSIQIY NAZARIYANING RIVOJLANISH JARAYONLARI

Rasulova Sevara Ikromjon qizi
Guliston Davlat Universiteti "San'atshunoslik" fakulteti talabasi Rsevara609@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbek xalqining musiqa merosi, an'analari, yuksak madaniyati, xalq ijodi hamda kuy tuzilishining amaliy va nazariy jihatdan rivojlanish bosqichlariga to'htalib o'tilgan. Maolada keltirilgan ma'lumotlar musiqashunos olimlar, yetuk bastakorlarning nazariy bilimlari va ustoz san'atkorlarning musiqa nazariyasiga doir fikr mulohazalaridan jamlandi.

Ka'lit so'zlar: O'zbek musiqasi, urf – odat, marosim, san'at, musiqashunoslik, bastakorlik, milliy – mahalliy uslublar, madaniy meros

***Annotation*:** This article focuses on the stages of practical and theoretical development of the musical heritage, traditions, high culture, folk art and melody structure of the Uzbek people. The information in the article is based on the theoretical knowledge of musicologists, leading composers, and the views of master artists on music theory.

Keywords: Uzbek music, traditions, ceremonies, art, musicology, composition, national and local styles, cultural heritage.

O'zbek xalqining musiqa merosi juda boy va qadimiy tarixga ega. Uning ajoyib an'analari hozirgi kunda ham o'z badiiy va estetik qiymatini saqlab kelmoqda. Bu an'analar zamonaviy o'zbek musiqa madaniyatining ajralmas qismini tashkil qiladi. Qadim – qadim zamonlardan ona – zaminimiz o'zining boy ma'naviy merosi, yuksak madaniyati, urf – odat, marosim va an'analari bilan jahon tsivilizatsiyasida munosib o'rin egallagan. Bu o'lka xalqlarining buyuk siymolari duny ilm – fani va madaniyatining barcha sohalari rivojiga o'zlarining munosib xissalarini qo'shib kelganlar. O'zbek xalqining o'z ildizlari qadim-qadim zamonlarga borib taqaladigan musiqa merosi bizning hozirgi kunlarimizda ham yangramokda. U o'zining xalq ijodi hamda kuy tuzilishi jihatidan rivojlangan ashula va cholg'u asarlari – dostonlar va maqom musiqasini birlashtiradi. Musiqa - ohang (intonatsiya) san'ati, sadolarda ifodalangan voqelikning badiiy aksidir. U borliqni o'ziga xos tarzda aks etib, uni boyitadi, hamda uni tushunib olish va o'zgartirishda yordam beradi.

O'zbek mumtoz musiqasining zarhal sahifalarini varaqlar ekanmiz, undagi bor nozik jihatlarini ehtirof etmasdan iloji yo'q. Chunki bu jihatlami ilmiy o'rganish, tahlil etish va yakuniy xulosalar chiqarish har bir tadqiqotchi olimning dolzarb vazifalaridan biridir. O'zbek musiqasining paydo bo'lishi, rivojlanish bosqichlari, ijro usullari va O'zbek musiqasining paydo bo'lishi, rivojlanishida o'z hissasini qo'shgan olimlar, musiqashunos, bastakorlar, ularaing ma'anaviy hayotdagi o'mi haqida Kindiy, Forobiy, Ibn Sino, Urmaviy, Mahmud Sheroziy, Marog'iy, Kavkabiy, Darvesh Ali Changiy kabi olimlar o'z tadqiqotlarida batafsil to'xtalganlar. Bu an'ana xonliklar davrida ham, XIX asrlarda ham davom ettirilgan. XX asming 30 yillariga kelib esa, yàngicha, zamonaviy talablar doirasida, Yevropa usuliga suyangan holda maqomlar tadqiq va tahlil etila boshlandi. O'zbek musiqa san'atining tarixiy ildizlari uzoq moziydan boshlanadi. Uni chuqur o'rganish esa mashaqqatli mehnat, izchil izlanishlarni talab qiladi. Bu sohada respublikamizning talaygina ilmiy tadqiqot maskanlarida, o'quv yurtlarida samarali ishlar amalga oshirilmoqda.

"O'zbek musiqasi" iborasi keng mazmunli tushuncha bo'lib, u, jumladan, o'z ichiga milliy musiqamizning ikki asosiy qatlamining – xalq musiqasi va ustoz – san'atkorlar ijodi bo'lgan kasbiy musiqa sohalarini hamda bastakorlik va kompazitorlik kabi zamonaviy musiqa ijodiyoti tarmoqlarining qamrab oladi. Surxondaryo- Qashqadaryo, Buxoro – Samarqand Xorazm musiqa uslubi. Farg'ona – Toshkent kabi musiqa uslublari mavjud bo'lib, har bir mahalliy musiqiy uslub o'z xususiyati va an'analariga ega. Buan'analar esa uzoq vaqtlar moboynida shakllangan bo'lib, ular xalqimizning turli sharaoitlaridagi turmush tarzi, mehnat mashg'ulotlari, turfa marosimlari, urf-odat bayramlari va boshqa shu kabi jarayonlar bilan uzviy bog'lanib ketadi. O'zbek halq musiqasining ko'hna, nihoyatda boy va serjilo an'analari avvalo uning turfa yarim – mahalliy uslublarida yorqiin va teran o'z ifodasini topadi. Tabiiyki, musiqa ijrochiligining kasbiy

mezonlari ham yuqori darajada. Bu o'rinda ayniqsa katta ashula "milliy - mahalliy" jarayonga yorqin namuna bo'la oladi. O'zbek milliy cholg'ularidan esa dutor, tanbur, sato, g'ijjak, qashqar rubobi, chang, nay, qo'shnay, surnay, karnay, nog'ora, doira, (childirma), chirmanda kabilar juda ko'p qo'llanib kelingan. Musiqa asarlarini tashkil etadigan elementlarning eng kichik birligi ayrim musiqa tovushi (ton) bizgacha yetib kelgan nazariy kitoblarda "nag'ma" iborasi bilan atalgan. O'zining baland-pastligi bilan muayyan nuqta (parda) chegarasida ma'lum vaqtgacha cho'zilib turadigan tovush "nag'ma" deb ataladi.

Musiqaga oid nazariy risolalardan «nag'ma» musiqaga bog'liq bo'lmagan boshqa xil tovushlardan keskin farq qiladi. Ular ma'lum xususiyatlarga ega bo'ladi. Masalan, insonning qo'pol ovozi, sozlanmagan cholg'ularning ovozi nag'ma sanalmaydi.

Musiqada nag'ma ikki xil bo'ladi:

- Nag'mai qavliy - ya'ni inson tovushi;
- Nag'mai fe'liy - musiqa asboblaridan chiqadigan sun'iy ovoz.

Baland-pastligi jihatidan turlicha bo'lgan ikki xil nag'madan "bo'd" hosil bo'ladi. Bo'd ikki nag'ma birikmasi va ikki tovush oralig'ida paydo bo'ladigan interval ma'nosini beradi. Shunday qilib, sharq musiqa nazariyasida hozirda unchalik qo'llanilmayotgan turli iboralar mavjuddir. Shunday qilib, saroy va shahar doirasida ommalashgan boy, rivojlangan musiqa san'ati - professionallashdi, xalq musiqa zaminida o'sdi va rivojlandi, ijod etishning qat'iy qoidalari esa xalq musiqa amaliyotining qo'shimcha ijodiy qayta ishlashi natijasi bo'ldi.

Mus'iqa boshqa san'at turlari bilan yaqin munosabatlarda bo'ishi shubhasizdir.

Ularning jonli aloqalari musiqaga hos intonatsion asosi adabiyot bilan yaqinligi, ritmik uyushqoqligi she'riyat va raqs san'atiga o'xshashligi, asarlarining mutanosib tuzilishi arxitektura shakllariga muvofiqligida ko'rinadi. Bunga qo'shib aytish lozimki, adabiyot, tasviriy san'at, xaykaltaroshlik asarlari ko'pincha musiqiy asarlar uchun asos sifatida hizmat qiladi.

Musiqa musiqiy obrazlar orqali ochib beriladigan u yoki bu mazmunga ega Bo'ladi. Bu tabiat manzaralari, ijtimoiy hayotdagi hodisalar va vaziyatlar, insonning ichki m a'naviy olamidir. Musiqa kishining hissiyoti, kayfiyatini ifodalashga qodir. Shu bilan birga uning tabiat manzaralarini tasvirlash, harakat obrazlarini gavdalantirish, hayotning samimiy ovozlariga taqlid qilishga ham layoqati bor.

Biror-bir musiqa asarining mazmunini «o'qiy olish», uni tushunib yetish, hamda qanday tuzilganligini «ko'rish» uchun avvalo musiqa tilini bilish, musiqiy fikrlay olish qobiliyatini rivojlantirish lozim. «Musiqa tili» degani bu musiqiy ifodalilik va tasvirlilikning vositalaridan tashkil topgan tizim demakdir. Bular tovush balandligi, cho'zim, metr, ritm, interval, akkord, lad, tonallik, kuy kabi vositalardir. Musiqiy tilning vositalari musiqaning tarkibiy elementlari

hisoblanadi. Musiqa elementlari va ularning o‘zaro bog‘liqligi haqidagi ta’lim musiqa nazariyasiga oid fanlarda bayon qilingan. San’atshunoslikning bir sohasi musiqashunoslikdir. U o‘z navbatida quyidagi bilim sohalarini qamrab oladi: musiqa nazariyasi, musiqa tarixi, musiqiy etnografiya, musiqiy tanqid, musiqiy akustika, musiqiy psixologiya va boshqa sohalar. Musiqa nazariyasi ilmiy va o‘quv fanlarning majmuasi bo‘lib, musiqaning elementar nazariyasi, garmoniya, musiqiy shakl, polifoniya, solfedjio, cholg‘ulashtirish kabi fanlarni o‘z ichiga oladi va musiqani nazariy nuqtayi nazardan o‘rganadi. Mazkur fanlarning umumiy vazifasi – musiqani idrok etish, uni tushunish, uning tabiati, imkoniyatlari va tinglovchilarga ta’sir qilish mexanizmini anglashga yordam berishdir. Ushbu fanlar bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarini tayyorlashda muhim rol o‘ynaydi. Ular musiqa sirlarini nafaqat o‘z musiqiy ehtiyojlari uchun, balki kerakli bilim va ko‘nikmalarini kelajakdagi o‘quvchilari ongiga singdirish uchun o‘zlashtirishi zarur.

Musiqaning asosiy vositasi, ya’ni ifodalilik vositasi – musiqiy tovushlardir. Lekin zamonaviy musiqada shovqinli tovushlar ham keng qo‘llaniladi. Musiqiy tovush, I. Sposobin fikricha, o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lib, musiqiy madaniyatning asrlar davomidagi rivojlanish jarayonida ishlab chiqilgan muayyan tovushlar tizimining bir parchasidir. Umumiy qilib olganda musiqani amaliy hodisa deb olsak uni notaga solinishi va notalarning qog’ozga tushirilishi bilan nazariylashdi desak mubolag’a bo’lmaydi. Ko‘p asrlar mobaynida musiqa asarlarini qog‘ozga aniq tushirish uchun qulay ko‘rgazmali yozuv tizimini topishga harakat qilingan edi. Musiqiy matnni qog‘ozga tushirishda tovushning balandlik va cho‘zim xususiyatlarini bitta belgi bilan ifodalash zarur edi. Musiqa haqidagi ta’lim tizimining boshlang‘ich qismi — Musiqa elementar nazariyasi – umuman musiqaning asosiy elementlari va ayniqsa, kuy va uning sirlarini o‘rganishni o‘z oldiga vazifa qilib qo‘yadi. Har bir musiqiy tovushning xarakteri to‘rtta asosiy xususiyatlar bilan aniqlanadi. Ular balandlik, qattiqlik, tembr va cho‘zim. Zamonaviy musiqa tizimi va uning tovushqatori odam qulog‘i eshita oladigan 88 ta tovushdan iborat. Bularning hammasini fortepyano yoki royal («cholg‘ular qiroli»)da chalib eshitish mumkin.

Notalar tovushlar baland pastligi va uning yangrash ohangiga qarab qanday hosil bo’lishi va uning qay holatda jaranglanishini fizik hodisa deb olish mumkin va shu bilan aytsak bo’ladiki musiqa fa’ni deyarli barcha sohalarni o’z doirasiga qamrab oladi. Shu nuqtai nqazarda qaraganda tovushni hosil qilish uchun vosita sifatida goh torli cholg’ular, goh urma musisiy sozlardan foydalaniladi. Sozlaning chertimi va urma zarbidagi tebranishlar tovushlarni hosil qilib, aylana shaklda turli tomonlarga yoyilar ekan uning inson qulog’iga kelib urilish natijasida tonlar aniqlanadi, aniqlangan ton notaga o’tadi va umumiy musiqaning yaralishi uning shakllanishi har bir jarayonining nazariy jihatdan tahlil qilishga insonda sharoit paydo bo’ladi. Bu bilan

demoqchimanki har qanday soha bo'lishidan qatiiy nazar uning jarayonlarini amaliyotdan nazariyaga ko'chirib o'tkazilishi natijasida bilimlar to'planadi va umriboqiylikka yuzlanadi. Shu boisdan Musiqa nazariyasi fani O'zbek musiqasining amaliy merosini nazariy madaniy bilimlarini bugungi kiungacha yetib kelishiga zamin yaratgan desak mubolag'a bo'lmaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. A.Fitrat "O'zbek klassik musiqa va uning tarixi" T.:"Fan" nashriyoti 1994y-56 b.
2. I.Akbarov "Muzika lug'ati" T.: G'.G'ulom nashriyoti 1978 y.-478 b
3. Jabborov A. H. "O'zbekiston bastakorlari va musiqashunoslari" T., "Fan"nashriyoti , 2004
4. Musiqa nazariyasi fanidan maruza matnlari. G'. M. Xudoyev. Toshkent 2017.
5. MUSIQA ELEMENTAR NAZARIYASI. GARMONIYA. Toshkent— 2017

NUTQIY MADANIYATNING RIVOJLANISHIDA KITOBLARNING AHAMIYATI

Raxshona MUSLIXIDDINOVA
NavDPI O'zbek tili va adabiyoti fakulteti talabasi

Annotatsiya: Notiqlik san'ati Qadimgi Yunonistonda eng ahamiyatli kasb bo'lgan. Shuningdek, keyinchalik Yaqin Sharq, Osiyo mintaqalarida ham voizlik vujudga kelgan. Bu sohani chuqur o'rganish uchun ilmiy asarlar yaratila boshlangan. Eng avvalo tarix guvohlik berishi bo'yicha kishining nutq madaniyati rivojlanishi uchun tilsiz do'stlarning ahamiyati birinchi o'rinda turadi.

Kalit so'zlar: nutqiy savodxonlik, ta'limiy o'yinlar, adabiy til me'yorlari, tezkorlik, aniqlik, lo'ndalik, bilim, malaka.

Abstract: The art of public speaking was one of the most important professions in ancient Greece. Later, preaching began in the Middle East and Asia. Scientific works have been created to study this field in depth. First of all, history has shown that the importance of mute friends is paramount for the development of one's speech culture.

Keywords: speech literacy, educational games, literary language norms, speed, accuracy, conciseness, knowledge, skills.

Аннотация: Искусство публичных выступлений было одной из важнейших

профессий в Древней Греции. Позже проповедь началась на Ближнем Востоке и в Азии. Научные работы были созданы для углубленного изучения этой области. Прежде всего, как показала история, значение немых друзей имеет первостепенное значение для развития культуры речи.

Ключевые слова: речевая грамотность, развивающие игры, нормы литературного языка, скорость, точность, лаконичность, знания, умения.

KIRISH

Ona tili va adabiyot darslari o‘quvchilarning og‘zaki va yozma nutqini erkin, ravon, nutq jarayoniga mos ravishda qisqa, ma’noli, mantiqan to‘g‘ri ifodalashga o‘rgatuvchi asosiy mashg‘ulot turlaridandir. Bu natijaga erishishning yagona yo‘li – ko‘p kitob mutolaa qilishdir. Chunki kitob o‘qigan bolaning dunyoqarashi keng, nutqi ravon, fikrlari teran bo‘ladi. Ona tili va adabiyot mashg‘ulotlarining har birida o‘quvchilar o‘zlari sevgan badiiy asarlarni tanlab olishlari muhim ahamiyat kasb etadi. Ta’lim jarayonida o‘quvchi va o‘qituvchini o‘zaro bog‘laydigan asosiy vosita o‘quv topshiriqlaridir. Ana shu topshiriqlarni bajarishda tanlangan badiiy asarlar o‘quvchilar qiziqishlarini orttirishga xizmat qiladi. Ona tili va adabiyot darslarida qo‘llaniladigan o‘quv topshiriqlarining muayyan qismini o‘yin topshiriqlari va usullari tashkil etadi. Til hodisalarini o‘rganishda, shoir va yozuvchilarning hayoti va ijodi haqidagi ma’lumotlarni, darslikda berilgan asar yoki she’r mazmunini o‘rganishda, uni erkin bayon qilishda, ya’ni nutqiy savodxonlikni oshirishda o‘yin vaziyatini yaratish va o‘yin darslarini tashkil etish alohida ahamiyat kasb etadi. Ta’limiy o‘yinlar va usullarning eng muhim xususiyatlaridan biri shundaki, u o‘quvchidan tezkorlik, sezgirlik va topqirlikni talab etadi. Bugungi kunda ta’lim jarayonining eng muhim jihatlaridan biri ham o‘quvchilarda mustaqil fikrlash qobiliyatini shakllantirish, nutqiy savodxonlikni ta’minlashdan iboratdir.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Nutqiy savodxonlik va nutqiy madaniyat-insonga xos bo‘lgan alohida va noyob xususiyatdir. Insonni inson sifatida gavdalantiradigan, eng avvalo, uning bilimi, tafakkur doirasi va ma’naviy qiyofasini belgilaydigan vosita ham uning nutqiy savodxonligidir. Nutq madaniyati esa inson umummadaniyatining ajralmas bir qismi bo‘lib, fikrni til vositasida to‘g‘ri, aniq, erkin, izchil, chiroyli, yoqimli, ta’sirchan va o‘rinli bayon qilishdir. Bugungi kunda eng dolzarb masalalardan biri ham yoshlar nutqiy savodxonligi va nutq madaniyatini shakllantirishdir. Zero, dunyo sarhadlarida O‘zbekiston nomining yanada keng quloch yoyishi har tomonlama yetuk va bilimdon, zamonaviy talablarga javob beradigan zukko va aqlli, nutq so‘zlaganda yuksak madaniyat sohibi bo‘lgan va tinglovchilarni o‘ziga qarata oladigan yoshlarning salohiyatiga

bog'liq. Nutqiy savodxonlikni oshirish esa faqat kitob mutolaasi yordamida yaxshi natija beradi. Chunki nutqiy savodxonlik va nutq madaniyati bevosita tilni, uning qonun qoidalarini ongli ravishda idrok etish, ifodali nutq tuza olish mahoratini egallash bilan birga, axloqiy madaniyatning negizi sifatida madaniy-ma'rifiy turmushning barcha sohalarida o'zligini namoyon etadi. Nutq madaniyati-yoshlarning kitobxonlik, tarbiya madaniyati, odob va axloqning ajralmas bo'lagidir. Nutqiy savodxonlik esa olam va fanlar haqidagi bilimlarning darajasi, muayyan narsa va hodisalarga to'g'ri ilmiy yondashuv, bilim va ko'nikmalar majmuidir.

Adabiyot darslarida nutqiy savodxonlikni oshirish, mustaqil fikrlash qobiliyatini kuchaytirish uchun quyidagilarni amalga oshirish mumkin. Masalan: biror yozuvchining hayoti va ijodi haqidagi ma'lumotni so'rash uchun uch nafar oquvchi doskaga chiqariladi va ulardan yozuvchi haqida beshta ma'lumot berishlari so'raladi. Har bir o'quvchi o'zidan oldingi fikr aytgan o'quvchining ma'lumotini takrorlamasligi kerak. Bunda nutqiy savodxonlikning muhim sharti – bir fikrni qayta takrorlamaslik, ortiqcha jumlalardan o'rinsiz foydalanish jihati bajariladi. Agar mavzu hajmi kattaroq bo'lsa, keyingi chiqadigan uch nafar o'quvchi ham oldingi o'quvchilarning ma'lumotlarini takrorlamasligi ta'kidlanadi. Qolgan o'quvchilar esa har bir javob berayotgan o'quvchini diqqat biln tinglashga harakat qiladilar.

Nutq madaniyati faqat gapirish emas, tinglash, tushunish, odob bilan suhbatga qo'shilish, o'z fikr-mulohazalarini adabiy til me'yorlariga rioya qilgan holda bayon etishdir. Notiqlik, nutqiy savodxonlik va nutq madaniyatining ildizlari juda qadim zamonlarga borib taqaladi. Kishi qayerda va qachon bo'lmasin tilini yomon so'zdan asrasa, o'ylab, mulohaza qilib gapirsa, doimo foyda topadi.

XULOSA

Aytilgan so'z-otilgan o'q, uni qaytarib bo'lmaydi. Ko'p so'zda ko'p xato bo'ladi. Ayni maqsadni amalga oshirish uchun har bir yosh mutaxassis o'z ustida tinmay izlanishi, dunyo tillarini o'rganishi, ko'proq mumtoz va jahon adabiyoti durdonalarini mutolaa qilishi lozim. Bu esa biz kabi bo'lajak pedagoglardan samarali mehnat, bilim, salohiyat, yuqori malaka, yuksak onglilik, ijodkorlik, izlanuvchanlik, jamiyat va o'quvchi oldida mas'uliyatni his etishni talab qiladi.

REFERENCES:

1. Muomila madaniyati. B.Husanov. V.G'ulomov. Toshkent. 2009.
2. Pedagogik mahorat. A.Xoliqov. Toshkent. 2011.
3. Notiqlik san'ati . Irina Leshutina. Ritorika. Yosh kuch. Toshkent. 2021.
4. La'lixon Muhammadjonova. Ritorika. Toshkent. 2009.

MUHAMMAD ALIXON HUKMRONLIGI DAVRIDA QO`QON – XITOY MUNOSABATLARIDA SHARQIY TURKISTON MASALASI

Yahyobek Tursunboyev
Namangan davlat universiteti Tarix yo`nalishi talabasi
Qudratjon Xakimjonov
Namangan davlat universiteti Tarix yo`nalishi talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada Qo`qon xoni Muhammad alixon hukmronligi yillaridagi Qo`qon – Xitoy munosabatlarida Sharqiy Turkistonnning tutgan o`rni o`rganiladi. Qo`qon xonligining Xitoy bilan aloqalarida Sharqiy Turkiston doimo muhim ahamiyat kasb etgan.
**Kalit so`zlar:** Muhammad Alixon, Sharqiy Turkiston, Xitoy, Qoshg`ar, Xo`ja, Mahdumi A`zam, Jahongirxo`ja, G`oziy.

Аннотация: В данной статье рассматривается роль Восточного Туркестана в кокандско-китайских отношениях в период правления кокандского хана Мухаммеда Алихана. Восточный Туркестан всегда играл важную роль в отношениях Кокандского ханства с Китаем.
Ключевые слова: Мухаммед Алихан, Восточный Туркестан, Китай, Кашгар, Ходжа, Махдуми Азам, Джахонгирходжа, Гази.

Annotation: This article examines the role of East Turkestan in Kokand-China relations during the reign of Kokand Khan Muhammad Alikhan. East Turkestan has always played an important role in the relations of the Kokand Khanate with China.
Keywords: Muhammad Alikhan, East Turkestan, China, Kashgar, Khoja, Mahdumi Azam, Jahongirkhoja, Ghazi.

XVIII asr boshlarida tashkil topib, XIX asrning ikkinchi yarmigacha mavjud bo`lgan Qo`qon xonligida minglar sulolasidan bo`lgan bir qancha hukmdorrlar hukmronlik qiladilar. Ulardan ayrimlari "bek" va "biy" unvonida, Olimxon davridan boshlab esa hukmdorlar xon maqomida davlatni boshqara boshladilar. Qo`qon xoni Umarxonning farzandi, undan so`ng xonlik humroniga aylangan Muhammad Alixon ham xonlik tarixida muhim shaxslardan biri hisoblanadi. 1822-yilda "Jannatmakon" nomini olgan Umarxon kasallik oqibatida vafot etgach, taxtga uning o`g`li, XIX asr muarrixi Is'hoqxon Junaydulloxoji o`g`li Ibratning ko`rsatishicha, 15 yoshli Muhammad Alixon (Madalixon)[1 – Б. 13.] (1822-1842) o`tiradi. Xoni Humoyinning taxtga chiqish kunida davlat taxti uning baxt keltiruvchi qadamidan shavkat va yangidan urug`lik

hosil qildi. Meros qolgan xazina eshiklarini ochib, tuhfa va xadyalar berishga qo`l ochib, zodagonu ommaga, miskinu yetimlarga farovon ehson va in`omlar berdi[2]. Muhammad Alixonning taxtga o`tirishi borasida Mulla Olim Mahdum Hoji o`zining "Tarixi Turkiston" asarida - "Muhammadalixon 1822-yili Ma`sumxon To`ra, shayx ul-islom, Domillo Zokirxo`ja eshon va tog`alari Qosim beklarbegi tomonidan xonlik taxtiga ko`tariladi"[3] – deb, ta`kidlab o`tadi.

Muhammad Alixon hukmronligini dastlabki yillarida hokimiyatni yosh bo`lganligi sababli, qaynotasi Yusuf mingboshi tomonidan bshqariladi. Biroz fursat o`tgandan so`ng esa hokimiyatni mustaqil ravishda idora etishni boshlaydi. Mana shu davrdan boshlab u bir qator keskin tadbirlarni amalga oshirishni boshlaydi. U qaynotasini mingboshi lavozimidan ozod etib, Marg`ilonga hokim etib tayinlaydi. Mingboshi lavozimiga esa Haqquli yuz tayinlanadi.

Muhammad Alixon hukmronlik yillari borasida XIX asr muarrixi Mirzo Olim Mushrif o`zining "Ansob us-salotin va tavorix ul-havoqin" asarida quyidagi tarixiy voqeliklarni keltirib o`tadi: "U ulug` davlatlig`, azim eshon podshoh bo`ldikim, atrofdagi podshohlar, chunonchi amiri Buxoro va Urganch iztirobda erdi va Xitoy yurtidan boj oldi. Dashti Qipchoq tasarrufida erdi. Badaxshon va Ko`lobdin tortug` olur erdi, Qorategin tasarrufida erdi"[4].

Muhammad Alixon hukmronligi davrida Qo`qon xonligiga qozoq va qirg`izlar yashaydigan katta hududlar ham bo`ysundirildi. Uning davlat chegaralari janubdan Jizzaxgacha, g`arbdan Turkiston shahri atroflarigacha, shimoldan qirg`izlarning butun hududi bo`ylab, Balxash ko`li va Ili daryosidan to sharqdagi Qoshg`argacha cho`zilgan edi[5]. Davlatning o`z chegaralarini kengaytirgan davrlari ham Muhammad Alixon hukmronlik yillariga to`g`ri keladi.

Qo`qon xonligining Xitoy bilan aloqalarida Sharqiy Turkiston alohida mavqega ega bo`lgan. Chunki Qo`qon xonligi Sharqiy Turkiston bilan bevosita chegaradosh, hamda uni Xitoy bilan bog`laydigan karvon yo`llari Sharqiy Turkiston orqali amalga oshirilgan. Sharqiy Turkiston orqali nafaqat Qo`qon xonligi, balki, Buxoro va Xiva savdogarlari ham Xitoy bilan savdo aloqalarini yo`lga qo`ygan edilar. Turli xildagi Xitoy mahsulotlari Qo`qon, Buxoro va Xiva bozorlarida o`z o`rniga ega edi.

Norbo`tabiy hukmronligi davridan boshab Qo`qon xonligi Xitoy bilan faol tashqi siyosat olib borishni boshagan bo`lsa, dastlabki munosabatlarda nisbatan bo`lsa-da iliqlik ko`zga tashlanadi. Aynan Norbo`tabiy davrida Xitoy davlati Qo`qon xonligini tan olgan edi. Muhammad Alixon davrida Sharqiy Turkiston masalasida Qo`qon – Xitoy munosabatlari yanada keskinlashgan. Qo`shni hudud Qashqarda yuz bergan voqealar uni bu hududda harakat qilishi va oqibatda Xitoy bilan munosabatlarining keskin tus olishiga olib keldi.

XIX asrning 20-yillarida Qo`qon davlati xo`jalarining harakatlari sababli Sharqiy Turkiston ishlariga aralasha boshlaydi. Qayd etib o`tish kerakki, 1692-yildan 1760-yilga qadar

Qoshg`arda Mahdumi A`zamning avlodlarida bo`lgan xo`jalar hukmronlik qilgan edilar. Shu avlodga mansub Sayyid Xidayatulloh xo`ja (Offoqxo`ja) avlodidan bo`lgan Jahongirxon To`ra Qoshg`arni qayta qo`lga kiritish maqsadida 1826-yilda Qo`qondan Qoshg`arga qarab yo`l oladi[6].

Jahongirxo`ja Sharqiy Turkiston xalqlarning Xitoy zulmiga qarshi ko`targan qo`zg`olonlariga boshchilik qilmoqchi bo`ladi. Bu siyosatga Haqquli mingboshi ibn Irisqulibek boshchilik qilib, Sharqiy Turkistondagi Oq xo`jalar hukumati, ya`ni Jahongirxo`ja Mahdumi A`zamiyning hukumatini qaytadan tiklamoqchi bo`lgan. Jahongirxo`ja Mahdumi A`zamning katta o`g`li Muhammadamin avlodlarida bo`lib, Xitoy davlati Qo`qon bilan tuzgan shartnomaga ko`ra, ularni Qo`qon davlatida saqlashi shart edi. Qora xo`jalar, ya`ni Offoqxo`ja Mahdumi A`zamiy Xitoy hukumatini tan olib, Sharqiy Turkistonda o`z hukumatini saqlagan.

Muhammad Alixon 1826-1831-yillar davomida bir necha marta Qashqarga hujum qilib, xitoyliklar bilan urush olib bordi. Bu urushlar natijasida Xitoy hukumati Qo`qon xoni amaldorlariga olti shahar – Aksu, Uch-Turfan, Qashqar, Yangishahar, Yorkent va Xo`tandan soliq yig`ishlariga ruxsat berishga majbur bo`lgan[7]. Qashqarda musulmonlarni xitoyliklar zulmidan ozod etish uchun olib birgan bu urushlar tufayli Muhammad Alixonga din peshvolari "G`ozi" (din yo`lida kurashuvchi) unvonini berganlar. Muhammad Alixonning g`oziylik laqabini olish borasida Is`hoqxon Ibrat o`zining "Tarixi Farg`ona" asarida quyidagicha so`z yuritadi: Bul vaqtda Jahongirxo`ja g`alabasidan bul kishi ham Qoshg`arg`a Xitoy ila g`azot qilmoq bo`lub borub, Gulbog` degan mavzeda Xitoy ilan muhoraba qilib, g`oziylik laqabiga sodiq bo`lubdurki, Xo`qand xonlaridan mundan bo`lak hech kishi kuffor ilan muhoraba qilmay, g`oziylik laqabiga noil o`lmag`on ekan[1 – Б. 13.]. Qo`qon xonligi tomonidan Qashqarda olib borilgan urushlar paytida 70 ming uyg`ur musulmonlari Andijon viloyatiga ko`chirib keltirilgan. Qashqarga qilingan harbiy yurishga Muhammmad Sharif otaliq boshchilik qilgan edi.

Jahongirxon To`ra Qoshg`arni Xitoy hukmronligidan ozod etib o`z hukmronligini o`rnatgandan so`ng Muhammad Alixon ham Qo`qon qo`shini bilan Qoshg`arga kirib keladi va unga hokimiyatni mustahkamlashda yordam beradi. Lekin bu hukmronlik 9 oygina davom etib, Xitoy hurujidan so`ng barham topadi.

1831-yili Qo`qon bilan Xitoy o`rtasida tinchlik sulhi imzolagan. Pekinning 1828-yildagi Qo`qonga qarshi iqtisodiy sanksiyasi va savdoni ta`qiqlash to`g`risidagi hujjat bekor qilinadi va 1832-yil 13-yanvardagi imperatorning maxsus farmoni bilan Qoshg`ardan nafaqat choy va ravoch olib ketishga ruxsat beriladi, hattoki Qoshg`arda Qo`qon savdogarlariga bojsiz savdo qilishga ijozat berishgan[8]. Sharqiy Turkison masalasi Muhammad Alixonning hukronligi davrida ham Xitoy bilan bo`lgan aloqalarda muhim ahamiyat kasb etgani tarixdan ma`lum.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Исҳоқхон Тўра Ибрат. Тарихи Фарғона. – Т.: Маънавият, 2005.
2. Худоёрхонзода. Анжум ат-таворих (Тарих юлдузлари). – Т.: Фан ва технологиялар, 2014.
3. Мулла Олим Маҳдум Ҳожи. Тарихи Туркистон. – Т.: Янги аср авлоди, 2009.
4. Мирзо Олим Мушриф. Ансоб ус-салотин ва таворих ул-ҳавоқин / Нашрга тайёрловчилар А. Матғозиев., М. Усмонов. – Т.: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва саньат нашриёти, 1995.
5. Муҳаммадҳакимхон Тўра. Мунтахаб ат-таворих: (Хўқанд ва Бухоро тарихи, саёҳат ва хотиралар). Форс-тожик тилидан тарж., муқаддима, изоҳлар ва кўрсаткичлар муаллифи Ш. Воҳидов. – Т.: Янги аср авлоди, 2010.
6. Маҳмудов Ш. Ю. Қўқон хонлигининг маьмурий-бошқарув тизими. Тарих фанлари номзоди… дисс… – Т., 2007.
7. Мадраҳимов З. Ш. Муҳаммад Алихон ҳукмронлиги даврида Қўқон хонлиги ҳудудидаги географик ўзгаришлар / Тарих тилга кирганда… Даврий тўплам №13. – Наманган, 2021.
8. Алимова Р. Р. Ўрта Осиё хонликларининг қўшни давлатлар билан дипломатик ва савдо-иқтисодий муносабатлари. – Т. 2017.

"PADARKUSH" DRAMASINING JADID TETARLARINING SHAKLLANISHIDAGI O`RNI

Yahyobek Tursunboyev
NamDU Tarix yo`nalishi talabasi

***Annotatsiya*:** Mazkur maqolada Mahmudxo`ja Behbudiyning qalamiga mansub "Padarkush" dramasining ahamiyati va uning jadid tetrlariga o`tkazgan ta`siri borasida so`z yuritiladi. Asarni milliy teatrimizning shakllanishidagi o`rni ko`rsatib beriladi. "Padarkush" nafaqat jadid, balki milliy teatrimizning durdonasi hisoblanadi.

Kalit so`zlar: Turkiston, Behbudiy, Avloniy, Padarkush, Teatr, Spektakl, Truppa, Rejissyor, Drama.

Аннотация: В данной статье рассматривается значение драмы «Падаркуш» Махмудходжи Бехбуди и ее влияние на современные театры. Показана роль пьесы в

становлении нашего национального театра. «Падаркуш» не только современный, но и шедевр нашего национального театра.

Ключевые слова: Туркестан, Бехбуди, Авлони, Падаркуш, Театр, Спектакль, Труппа, Режиссер, Драма.

Annotation: This article discusses the importance of the drama "Padarkush" by Mahmudhoja Behbudi and its impact on modern theaters. The role of the play in the formation of our national theater is shown. "Padarkush" is not only modern, but also a masterpiece of our national theater.

Keywords: Turkestan, Behbudi, Avloni, Padarkush, Theater, Performance, Troupe, Director, Drama.

XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Turkiston o`lkasi madaniy hayotida ko`plab ijobiy o`zgarishlar bo`ldi deb aytishimiz mumkin. Adabiyot, matbuot, dramaturgiya, teatr va turli xil sohalarda yangilanishlar bo`ldi. Albatta, bu kabi jarayonlarning barchasi Turkiston jadidlari bilan bevosita bog`liq jarayonlar hisoblanadi. Turkistonda XX asr boshlarida vujudga kelgan milliy teatrlari ham jadidlarning ijodiy mahsullari edi. Milliy teatrni bilan jadid drmaturgiyasining shakllanishi bir vaqtda kechgan jarayonlardir. Sahna asarlari yaratilishi ortida uni sahnalarda spektakl sifatida ijro etish ishlari boshlanadi. Ana shunday yirik dramalardan bir Mahmudxo`ja Behbudiyning qalamiga mansub "Padarkush"dir. Bu Turkistonda yozilgan ilk drama sifatida ko`plab kishilar tomonidan e`tirof etiladi. "Padarkush"ning Turkistonning boshqa hududlarida teatrning vujudga kelishi va jadid teatrlariga ko`rsatgan ta`siri kattadir.

"Padarkush" Mahmudxo`ja Behbudiyning ta`bir joiz bo`lsa, shoh asari bo`lib, tragediya janrida yozilgan. Asar 1911-yilda dunyo yuzini ko`radi. Bu haqida Shuhrat Rizayev o`zining "Jadid dramasi" asarida quyidagicha ta`kidlab o`tadi: 1911-yilda Mahmudxo`ja Behbudiy "Padarkush yoxud o`qimagan bolaning holi" nomli "3 parda 4 manzarali milliy birinchi fojea"sini yozadi[1].

"Padarkush" pyesasida o`qimishli bo`lishdan ko`ra o`qimaslikni afzal ko`rgan bir boy va o`qimay, otasi pullarini ichkilikka sarf qilib, oxiri o`z otasi o`limiga sababchi bo`lgan bebosh o`g`il Toshmurodlarning fojeali qismati haqida hikoya qilinadi[2]. Asar voqeasi fojea qahramoni boyning uyida bir kechada, uch-to`rt soat davomida sodir bo`lib yakun topadi. Mahmudxo`ja Behbudiy bu pyesa orqali jadidlarning diqqat markazida turgan jaholat va bilimsizlikni, kelajak avlodlar hisoblangan farzandlar tarbiyasi, vatan va xalqning qismatini shu asar asnosida xalqqa "oyna" sifatida ko`rsatib beradi.

"Padarkush" asari o`zbek dramaturgiyachiligi va tragediyachiligining ibtidosi sanaladi. Bu asar sahna yuzini ko`rishi o`zbek teatrchiligining vujudga kelishi bilan bevosita bog`liq

jarayon edi. Shu asar sahnalashtirilishi natijasida o`zbek teatrchiligi dunyoga keladi. Asarni chop etish uchun ruxsat olingan yildan boshlab, Samarqandda Mahmudxo`ja Behbudiyning o`zi tomonidan, Toshkentda esa Munavvarqori Abdurashidxonov rahbarligida asarni sahnalashtirish ishlari boshlab yuboriladi.

1914-yilning 15-yanvarida Samarqanddagi "Xalq uyi"da ozarbayjon rejissyori Aliasqar Asarov sahnalashtirgan"Padarkush"ning birinchi marta namoyish etilishi o`zbek xalqining madaniy hayotida ulkan voqea sifatida baholash mumkin. Shu kuni o`zbek milliy teatri dunyoga keldi. Behbudiy birinchi o`zbek dramasining muallifigina bo`lib qolmay, uni sahnalashtirishda ikkinchi rejissyor sifatida ham ishtirok etgan[3 – B. 57.].

"Turon" truppasi 1914-1916-yillarda bu spektakl bilan butun Farg`ona vodiysini aylanib chiqdi. "Padarkush" Turkistonni junbushga keltirgan qi rg`inbarot inqilob yillarida ham sahnadan tushmadi. Bir tomondan, millatni ma`rifat va taraqqiyot sariundashda buyuk rol o`ynagan bo`lsa, ikkinchi yoqdan, professional o`zbek teatri va dramachiligining maydonga kelishi hamda taraqqiyotida muhim xizmat qiladi[4 – B. 221.] - deya ta`kidlab o`tadi olim Begali Qosimov.

"Oyna" jurnalining 21-sonida samarqandlik teatr havoskorlarining Qo`qon shahrida "usuli jadid" maktabi foydasiga "Padarkush" dramasining namoyish etilgani xususida axborot beriladi va teatr mudiri Akobir Mansuriyning ushbu namoyishdan yig`ilgan mablag` xisoboti bosiladi. Ma`lum bo`lishicha, tomoshadan jami 1331 so`m 51 tiyin bo`lib, shundan727 so`m 10 tiyin turli xil xarajatlarga (ro`yxati ilova qilinadi) sarflanib, 604 so`m 40 tiyin esa "usuli jadid" maktabi foydasiga o`tkaziladi[5].

"Vaqt" gazetasining 1913-yil 1535-sonidagi xabariga ko`ra, Namangan mahalliy millat havoskorlari to`garagi "Eski Turkiya va och harflar" asarini, Mahmudxo`ja Behbudiyning "Padakush" pyessasini sahnaga qo`ygan. Mo`minjon Muhammadjon o`g`li "Tumush urunishlari" kitobida bu haqida quyidagi tafsilotni beradi: "Namanganda bo`lgan paytimda (1913-1914) mufti Mahmudxo`ja Behbudiy yozgan "Padarkush" degan asar asosida qo`yilgan teatr birinchi marta Samarqand havoskor ijrochilari tomonidan o`ynaldi, ikkinchi marta Qo`qonda ko`rsatildi. Biz uchta bo`lib, men, Dadaboy Qori va Dadamirza Qori Namangan yoshlari vakillari sifatida ishtiyoq bilan Qo`qonga ko`rishga bordik. Birinchi marta teatr o`z o`zbek tilimizda qo`yildi. Keyinroq biz bu pyesani o`zimizda, Namanganda qo`ydik. Men Nor rolini o`ynab ishtirok etdim[6].

Bu asar Samarqand, Toshkent va boshqa ko`plab shaharlarda ijro etilgach, 1914-yilning fevral oyi oxirilarida muallif boshliq samarqandlik havoskorlar va mahalliy yoshlar hamkorligida Qo`qon shahrida ham sahnaga qo`yiladi.

Teatr orqali ma`rifat tarqatish g`oyasiga e`tibor qaratib, 1914-yilning 6-iyunida Andijonlik

taraqqiyparvarlar tomonidan Mahmudxo`ja Behbudiyning "Padarkush" pyesasi ham sahnaga qo`yilgan. Pyesa yangi usul maktablarining o`qituvchilari, teatr havoskorlari tomonidan sahnada ijro etilgan[7]. Asar muvaffaqiyat bilan ijro etildi. Teatrdan so`ng, taraqqiyparvar yoshlar A. Avloniyning "O`qusun yoshlarimiz" she`rini o`qib, tomoshabinlarning olqishini olganlar. Teatr tomoshasidan tushgan bir yarim ming so`m mablag`ning 20 foizini shaharda quriladigan qizlar gimnaziyasi hisobiga o`tkazilgan[3 – B. 28]. Andijonda M. Behbudiy asarini qo`ygan jamoa a`zolariga "padarkushlar" degan sharmandali yorliq yopishtirildi. Chor ma`murlari "jadid"lar bilan "qadim"lar o`rtasida boshlangan kurashning yangi to`lqinini loqaydlik bilan kuzatibgina qolmay, bu kurashning milliy nizoga aylanishiga umid qildilar[8].

Bu asarning o`z davrida Turkistondagi adabiy harakatchilikka va teatr san`atiga yetkazgan ta`siri haqida qaydlar ko`p. Buning shohidi sifatida Abdulla Qodiriyning mashhur "1913-yillarda chiqqan "Padarkush" pyesasi ta`sirida "Baxtsiz kuyov" degan teatr kitobini yuborg`onimni o`zim ham payqamay qoldim", degan e`tirofini eslash kifoya. 1916-yilda Toshkentga kelib Kolizeyda "Turon"ning qator spekakllarini ko`rgan A. N. Samoylovich yozadi: "Turkistonda yangi aabiyot maydonga keldi. Bu men uchun kutilgan hol edi... Yangi adabiyotning markazi – Samarqand... Yosh qalamkashlarning bosh ilhomchisi samarqandlik mufti Mahmudxo`ja Behbudiydir"[4 – B. 222.].

"Padarkush" shunchalar ko`p sahnalashtirilgan ediki, 1914-yilning yanvar-sentyabr oylarining o`zida 15 marotaba sahnada namoyish etiladi. Asar "Turon" teatr truppasi tomnonidan 1914-yildan to truppa tarqalib ketgungacha bo`lgan davrlarda, ya`ni 1917-yilgacha bir necha marotaba namoyish etiladi. Pyesa keyinchalik teatr truppalari vujudga kelgan Samarqand, Qo`qon, Kattaqo`rg`on, Buxoro, Andijon, Namangan kabi shaharlarda ham ko`p marotaba namoyish etiladi. Shu tariqa "Padarkush" jadid milliy teatrlarining durdonasiga aylandi deb bemalol aytishimiz mumkin.

Asar haqida va undagi bo`lgan boy va uning o`gli bilan bo`gliq bo`lgan jarayonlar, asarning o`sha davrda aholiga ulashadigan ma`naviy ziyosi, uning o`sha davrdagi ahamiyati va bugungi kunda "Padarkush"ni yosh avlod tarbiyasidagi o`rni borasida ko`plab tadqiqoqtchilar o`z fikrlarini bayon etadilar. Jumladan, teatr tadqiqotchisi, teatrshunos olim Mamajon Rahmonov "Padarkush" XX asr boshida Turkiston xalqlari hayotini eng dolzarb muammolari mavzuida yozilgan bo`lib, u jadidizm mafkurasining dasturi sifatida ma`rifatparvarlikning tub siyosiy va ijtimoiy maqsadini ifodalagan. O`qimagan bolaning jamiyatni olg`a siljishiga salbiy ta`sir ko`rsatishi haqidagina asar emas, muallif bu pyesadajadidlarning Turkistondagi ijtimoiy tuzumga, mustamlaka zulmiga bo`lgan munosabatlarini boy va uning o`qimagan o`g`li misolida tasvirlagan – deya ta`kidlab o`tadi.

Daramaning birgina o`zbek emas, tatar, ozarbayjon teatrchiligiga ham ta`siri haqida

gapirish mumkin. "Padarkush"ni sahnalashtirish ishlarida tatar va ozarbayjon rejissyorlari ham faol ishtirok etganliklari bizga tarixdan ma`lum. Turkistonda shu yillari Zaki Boyazidskiy, Aliasqar Asqarov, Sidqiy Ruhillo, Ilyosbek Oshqozorskiy kabi ko`plab qardosh rejissyorlar faoliyat ko`rsatgani xotiraga olaylik.

"Padarkush" o`zidan keyingi davrlarda yaratilgan ko`plab dramalarga asos bo`lib xizmat qiladi. Teatr dramaturglari shu pyesa asosida dramalar yoza boshlaydilar. Ko`plab tadqiqotchilarimizning fikrlariga qaraganda "Padarkush" pyessasidan so`ng o`zbek teatrida 1917-yilgacha dramalarning soni 40 taga yetgan. Bundan ko`rinib turibdiki asar o`zbek dramaturgiyachiligiga katta ta`sir etgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ризаев. Ш. Жадид драмаси. – Т.: Шарқ, 1997.
2. Tursunboyev S. O`zbek teatr tarixi. – T.: Yangi asr avlodi, 2007.
3. Isroilov. H. U. Turkiston milliy jadid teatrining vujudga kelishi, rivojlanishi va taqdiri: magistrlik darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiyasi. – Namangan, 2017.
4. Qosimov B. Milliy uyg`onish: jasorat, ma`rifat, fidoiylik. – T.: Ma`naviyat, 2002.
5. Sharipov R. Turkiston jadidchilik harakati tarixidan. – T.: O`qituvchi, 2002.
6. G`aniyeva D. Y. Namangan viloyati musiqali drama teatri tarixi: magistrlik darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiyasi. – Namangan, 2017.
7. Қозоқов Т. Фарғона водийсида жадидчилик ҳаракатининг шаклланиши ва ривожланиш боқичлари / Жадид маьрифатпарварларининг миллий таьлим, матбуот, адабиёт ва саньатни ривожлантиришга қўшган ҳиссаси ва унинг Миллий ғоя тарғиботидаги аҳамияти мавзуидаги Республика илмий-амалий анжумани материаллари. – Т.: 2016.
8. Каримов Н. Жадид театрининг миллий манбаларига доир / Жадид маьрифатпарварларининг миллий таьлим, матбуот, адабиёт ва саньатни ривожлантиришга қўшган ҳиссаси ва унинг Миллий ғоя тарғиботидаги аҳамияти мавзуидаги Республика илмий-амалий анжумани материаллари. – Т.: 2016.

MUSTAQILLIK - MA'NAVIY TIKLANISH VA YUKSALISH DEMAKDIR

Ahmadjonov Abdujalil

Namangan davlat universiteti Yuridik fakulteti

Milliy g'oya ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi

yo'nalishi 3-bosqich talabasi

Annotatsiya. Mustaqillik buyuk ne'mat.Uning tinchligini asrab-avaylash har birimizning muqaddas burchimizdir.Qadriyatlarni qadrlab e'zozlaylik.O'tayotgan har bir kun-u,tunimizga shukur qilaylik.

Kalit so'zlar; Pirovard,tamoyil,respublika,millatlararo totuvlik

Milliy g'oya deganda, ajdodlardan avlodlarga o'tib, asrlar davomida e'zozlab kelinayotgan , shu yurtda yashayotgan har bir inson va butun xalqning qalbida chuqur ildiz otib, uning ma'naviy ehtiyoji va hayot talabiga aylanib ketgan , ta'bir joir bo'lsa, har qaysi millatning eng ezgu orzulari,intilishlari va umid – maqsadlarini o'zimizga tasavvur qiladigan bo'lsak, o'ylaymanki, bunday keng ma'noli tushunchaning mazmun – mohiyatini ifoda qilgan bo'lamiz . Istiqlolimizmi qo'lga kiritgan ilk kunlardan boshlab, biz milliy g'oyamizning eng asosiy tushuncha va tamoyillarini belgilab olish va ishlab chiqishga harakat qildik . Xalqimizning asriy orzusi ko'zlangan yuksak maqsadlarimizga yetishning asosiy omili, avvalambor, mustaqillikni asrab - avaylash , uni yanada mustahkamlash bilan bog'liq ekanidan kelib chiqqan holda, milliy g'oyamizning ma'no mazmunini ham ana shunday me'zonlar negizida belgilashni vazifa qilib qo'ydik va bu borada bir qancha e'tiborga loyiq ishlarni amalga oshirdik.

Tabiiyki, milliy g'oyamiz shu yurtda yashayotgan barcha odamlarning oliyjanob niyatlarini , hayotiy manfaatlarini mujassam etadigan yurt tinchligi, Vatan ravnaqi, xalq farovonligi deganda yuksak tushunchalarni o'z ichiga oladi. „Milliy g'oya "deganda so'z faqat bir millatga mansub bo'lib qolmasdan, mana shu tabarruk diyorimiz - O'zbekiston tuprog'ida yashayotgan, uni o'z ona vatani deb biladigan barcha millat va elatlarga
birdek daxildordir. Milliy g'oya mujassam bo'lgan buyuk maqsadlarni ro'yobga chiqarish ,avvalambor, jamiyatimiz va shu jamiyat a'zosi bo'lmish
har qaysi insonning ma'naviy olami va dunyoqarashidagi ijobiy o'zgarishlar bilan bevosita bog'liq ekanini unutmasligimiz zarur. Bizning eng ulug' g'oyamiz shuki, O'zbekistonning bitta yo'li bor: mustaqillikni mustahkamlab, mamlakatimizni har tomonlama yuksaltirib, yorug' va erkin hayot sari olg'a yurish.

Xalqimizni, yurtimizdagi barcha siyosiy kuchlarni, nodavlat tashkilotlarni yagona umumiy maqsad atrofida birlashtiradigan, bir tan-u bir jon qiladigan milliy g'oya ham aslida shu. Insoniyatning ko'p asrlik tarixi shundan dalolat beradiki, bu

dunyoda o'zining milliy davlatini qurishga azm-u qaror qiladigan har qaysi xalq yuksak vazifalarni amalga oshirish, shu yo'lda odamlarni birlashtirish va safarbar qilish, ularni qalbida ishonch uyg'otish, eski ijtimoiy tuzumdan mutlaqo yangi tuzumga o'tishda o'ziga qo'shimcha kuch – quvvat va madad topishda umumiy, yagona maqsad orzu – intilish ifodasi bo'lgan milliy g'oyani tayanch va suyanch deb biladi. Butun insoniyat tarixi, xalqimizning necha ming yillik o'tmishi achchiq saboq va xulosalar asosida bir haqiqatni isbotlab bermoqda. Ya'ni, biz barqaror taraqqiyot va farovon hayotga erishish yo'lida o'z oldimizga qanday reja va dasturlarni qo'ymaylik, barcha oliyjanob orzu-intilishlarimizni amalga oshirishning yagona sharti va garovi - bu tinchlik va osoyishtalikdir. Milliy g'oyamizning asosiy mazmunini ifoda etadigan yo'nalishlar haqida gapirilganda, hech shubhasiz, biz vatan ravnaqi va taraqqiyotini o'zimizcha tasavvur qilamiz. O'z kindik qoni to'kilgan, ota-bobolari xoki yotgan ona yurtni dunyoda tengsiz, muqaddas vatan deb biladigan odamning maqsad muddaolari aniq, g'urur va iftixor yuksak bo'ladi. Hozirgi vaqtda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlarning pirovard maqsadi - odamlarimizning ana shuday orzulari, umidlarini ro'yobga chiqarish, xalqimizga har tomonlama munosib turmush sharoiti yaratib berishdan iborat ekani haqida takroran gapirishning hojati yo'q, deb o'ylayman. Bu maqsadga erishish uchun yurtimizda barcha asoslar - tabiiy boyliklar, unumdor yer, katta iqtisodiy va ilmiy-texnikaviy, insoniy va ma'naviy salohiyati mavjud. Eng muhimi, bu diyorda ana shu farovon hayoti o'z kuchi, o'z aql-zakovati bilan barpo etishga qodir bo'lgan mehnatsevar va iste'dodili xalq yashaydi. Endilikda oldimizda turgan eng muhim vazifa - ana shu yuksak tushunchalar bilan birga milliy g'oyamizning uzviy tarkibiy qismlarini tashkil qiladigan komil inson, ijtimoiy hamkorlik , millatlararo totuvlik, dinlararo bag'rikenglik kabi tamoyillarning ma'no-mohiyatini bugungi kunda mamlakatimizda olib borilayotgan ma'naviy – ma'rifiy, ta'lim-tarbiya ishlarining markaziga qo'yish, ularni yangi bosqichga ko'tarish, yosh avlodimizni har tomonlama mustaqil fikrlaydigan yetuk dunyoqarash egalari qilib tarbiyalashdan iborat.

Xalqimiz ma'naviyatini yuksaltirishda milliy urf-odatlarimiz va ularning zamirida mujassam bo'lgan mehr-oqibat,insonni ulug'lash, tinch va osoyishta, do'stlik va totuvlikni qadrlash, turli muammolarni birgalashib hal qilish kabi ibratli qadriyatlar tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda.Bu borada ma'naviy hayotimizning uzviy qismiga aylanib ketgan hashar odati istiqlol davrida yangicha ma'no-mazmunga ega bo'lib, umummilliy an'ana tusini olgan barchamizni mamnun etadi.Har yili respublikamizda Navro'z va Mustaqillik bayramlari arafasida o'tkaziladigan umumxalq hasharlari buning tasdig'idir.

Ana shu hasharlar paytida mahalla va guzarlar, yo'llar va maydonlar, bog'-u rog'larni tartibga keltirish, dov-daraxtlar o'tqazish, kam ta'minlangan, muhtoj oilalar, yolg'iz va qarovsiz keksalarga amaliy yordam ko'rsatish,hech shubhasiz, jamoat tafakkurining yangilanishiga kuchli tasir qilmoqda.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki,har qaysi xalq milliy qadriyatlarini o'z maqsad-muddaolari, shu bilan birga,umumbashariy taraqqiyot yutuqlari asosida rivojlantirib, ma'naviy dunyosini yuksaltirib borishga intilar ekan,bu borada tarixiy xotira masalasi alohida ahamiyat kasb etadi Ya'ni tarixiy xotira tuyg'usi to'laqonli ravishda tiklangan, xalq bosib o'tgan yo'l o'zining barcha muvaffaqiyat va zafarlari,yo'qotish qurbonlari,quvonch va istiroblari bilan xolis va haqqoniy o'rganilgan taqdirdagina chinakam taqdir bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar;

I.A.Karimov "Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch" 2008-yil

YANGI O'ZBEKISTONDA ZIYO MASKANLARINING IJTIMOIY AHAMIYATI

Qo'chqarova Nodira G'olibjon qizi
Namangan davlat universiteti
Musiqa ta'limi va madaniyat fakulteti
Kutubxona-axborot faoliyati yo'nalish
2-bosqich talabasi

***Annotatsiya*:** Ushbu maqolada jamiyat ijtimoiy hayoti hamda yoshlarining dunyo qarashlarining rivojlantirishda ziyo maskanlarining o'rni va ahamiyati. Hozirgi kunda yoshlarga ilm olish uchun yaratib berilayotgan shart-sharoitlar va ijtimoiy muhit haqidagi fikr va mulohazalar.

Kalit so'zlar: ijtimoiy muhit, finomen, klassifikatsiya, globallashuv, aura, kommunikatsiya, agentlik, media zallar, gigant kutubxona, strategiya.

"Dunyodagi har qaysi davlat, har qaysi xalq birinchi navbatda o'zining intelektual salohiyati, yuksak ma'naviyati bilan qudratlidir. Bunday yengilmas kuch manbai esa avvalo insoniyat tafakkurining buyuk kashfiyoti – kitob va kutubxonalarda". **Shavkat Mirziyoyev** [1]

Har qaysi davr ijtimoiy muhiti va jamiyat ehtiyojlariga qaraydigan bo'lsak, uning o'ziga xos jihatlari va klassifikatsiyasi mavjud. Inson finomeni har doim turli ehtiyojlar va zaruratlar

negizida yashab kelgan. Oziq-ovqat, mavsumiy kiyim-kechak, boshpana, oila va shu kabilardir. Yangi davr insonlar uchun ko'plab talab hamda shartlarni birlamchi ehtiyojlar safiga qo'ygan, shulardan biri bu mutaassil ravishda axborot iste'moli va yangi bo'limlarni egallashdir. Hozirgi globallashgan va jahon miqyosida taraqqiyot shiddat bilan o'sib borayotgan bir davrda insonlar yangidan-yangi axborotlarni olishlari, o'z dunyoqarashi va aurasini kengaytirish uchun bilimlarni o'zlashtirishlari zarur hisoblanadi. Insonlarning ilm olishlari uchun har bir davrda munosib imkoniyatlar yaratib kelingan, xususan bugungi kunda ham.

Endilikda ilm olish uchun hamma joyda turli xil ko'rinishdagi kutubxonalar mavjud. Kutubxonalarga bo'lgan ko'plab ehtiyoj tufayli Jahonda minglab kutubxonalar faoliyat yurityapti. Bu kutubxonalar o'zining kattaligi va hashamatliligi, chiroyliligi, o'zining boy fondi hamda tarixiyligi bilan bir- biridan ajralib turadi va ular dunyoning barcha mamlakatlarida mavjud. Bulardan kattaligi va o'zining boy fondiga egaligi bilan mashhur bo'lgan kutubxonalardan birinchilikni AQSHdagi Kongres kutubxonasi, ikkinchi o'rinni Londondagi Britaniya kutubxonasi, uchinchi o'rinni esa Nyu-Yorkdagi jamoat kutubxonasi egallaydi. Shu jumladan, yurtimizda ham jahon kutubxonalari qatoriga kirgan kutubxona ham faoliyat yuritadi. Bu kutubxona Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasidir. Kutubxonaga 1870-yilda asos solingan. "O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2002-yil 20-fevraldagi PF-3029-son "Ilmiy- tadqiqot faoliyatini takomillashritish to'g'risida"gi Farmoniga muvofiq Respublika ilmiy-texnika kutubxonasi bilan birgalikda qo'shilib Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxona deb qayta tashkil etildi. Uning fondi 250 mingdan ziyod nashrdan iborat bo'lib, ular orasida Alisher Navoiy, Amir Temur, Bobur, At-Termiziy, Al-Xorazmiy, Al-Beruniy, Ibn Sino, Al-Buxoriy, Ahmad Yassaviy kabi buyuk ajdodlarimizning qimmatbaho kitoblari ham kutubxona fondida ko'z qorachig'iday saqlanmoqda. Hozirgi kunda kutubxona fondi jahonning 75 tillaridagi deyarli 10mln nushaga yetgan va ko'plab kitobxonlarga xizmat ko'rsatib kelmoqda."[2] Shu bilan birgalikda Namanganda ham bir qator bilim va ma'rifat o'chog'i bo'lgan kutubxonalar faoliyat ko'rsatib kelmoqda. Bular Nodirabegim nomidagi Namangan viloyat universal ilmiy kutubxonasi, Namangan viloyat bolalar kutubxonasi, Davlatobod tumanidagi Yangi O'zbekiston – yoshlar ziyo maskani axborot – kutubxonasi, universitet va institutlardagi, kollejdagi va boshqa o'quv joylaridagi kutubxonalardir.

Nodirabegim nomidagi Namangan viloyat kutubxonasi uzoq yillardan beri o'z kitobxonlarning qalbiga yo'l topib kelmoqda. "Kutubxona 1918-yilda Namangan shahrida paxta zavodi qoshida 540 nusha kitob fondi bilan ish faoliyatini boshlagan va oradan 10 yil o'tib, u alohida binoga ko'chiriladi. 2019-yilda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Namangan viloyatiga tashrifi chog'ida Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan viloyat axborot-kutubxona markazini zamon talablariga mos ravishda

ta'mirlash, uning fondini yangi kitoblar bilan boyitish, xorijiy davlatlar kutubxonalaridan masofaviy foydalanish imkoniyatini yaratish, o'quvchilarga kitob mutolaasi uchun qulay shart-sharoitlar yaratish taklifini bildirgan edi. Taklif qabul qilinib, uning ijrosi doirasida katta hajmda bunyodkorlik va jihozlash tadbirlari amalga oshirildi."[3]. Hozirgi kunga kelib, kutubxonaning fondi ham, ulardan foydalanuvchi kitobxonlar soni ham achayin ortdi, ya'ni, kitoblar jamg'armasi 600 ming nushaga, elektron resurslar soni 4000 nomga yetdi, foydalanuvchilar soni esa 23500 kishidan oshdi. Bir vaqtning o'zida 500 ga yaqin kitobxonlar foydalanishi uchun 7 ta o'quv zali bunyod etildi. Bundan tashqari kitobxonlarga ko'plab qulay shart-sharoitlar yaratildi. Bunga bir misol qilib, imkoniyati cheklangan kitobxonlarga bo'lgan imkoniyatlarni keltirishimiz mumkin. Masalan, "Harakati cheklangan kitobxonlar binoda bo'lgan chog'da maxsus qurilmalaridan bemalol foydalana oladilar, ko'zi ojiz foydalanuvchilarga esa Internet va Media zallarida 100 dan ortiq nomdagi audio kitoblar shay qilib qo'yilgan. Axborot-kutubxona fondi katta miqdordagi adabiyotlar bilan to'ldirilgan."[4]

Yoshlarni bilimli va ma'naviy barkamol qilib tarbiyalash, ularda o'qish ma'daniyatini shakllantirishda bolalar kutubxonalarining olib borayotgan ommaviy ishlari qo'l kelmoqda. Bolalar kutubxonasi Nodirabegim kutubxonasidan biroz farq qiladi, ya'ni, u maktab yoshidagi bolalar o'smirlarga xizmat ko'rsatadi. "Yurtimizda bunday kutubxonalar ommaviy ravishda XX asrning 30-yillarida vujudga kela boshlagan. Shu bilan bir qatorda Namangan viloyat bolalar kutubxonasi ham 1933-yilning 3-dekabrida tashkil etilgan. Kutubxona tashkilotchisi va mudiri A.S.Nikochenko bo'lgan. Kutubxonada kitob saqlash, kutubxona fondini to'ldirish, adabiyotlarga ishlov berish va 1-4-sinf o'quvchilariga xizmat ko'rstish, 5-9-sinf o'quvchilariga xizmat ko'rsatish, ilmiy-metodik, axborot-bibliografiya bo'limlari mavjud. Hozirgi kunda kutubxona fondi 117900 nushadan iborat. Kutubxona viloyatlardagi 27 ta bolalar kutubxonalariga metodik rahbarlik qiladi."[5]

2020-yilning 19-mart kuni Namangan shahar Davlatobod tumanida yana bir zamonaviy Yangi O'zbekiston-yoshlar ziyo maskani axborot-kutubxonasi ochildi. Bu kutubxonada barcha jihozlar eng so'nggi, zamonaviy ko'rinishda jihozlangan bo'lib, vaqtni mazmunli va samarali o'tkazish uchun barcha shat-sharoitlar yaratilgan. "Yangi kutubxona 30 mingdan ziyod turli badiiy-ilmiy adabiyotlar, o'quv qo'llanmalar bilan ta'minlangan. Bir vaqtning o'zida 1200 kishiga xizmat ko'rsatatadi. Mazkur kutubxona Namangandagi eng katta va birinchi raqamli kutubxona hisoblanadi. Raqamli kutubxona - Namangandagi barcha xohlochilar foydalanishi mumkin bo'lgan onlayn kutubxona hisoblanadi. Ayni damda foydalanuvchilar nafaqat axborot texnalogiyalari to'g'risada, balki jahon adabiyot durdonalari, badiiy-ilmiy asarlarni hamda boshqa mavzuga oid kitoblarni topishlari mumkin. Raqamli kutubxonada 100 mingga yaqin bosma kitob mavjud. Ushbu kutubxonaning yana bir ustunligi shundaki, u eng gigant

kutubxonaga kirish imkoniyatiga ega va 6 000 000 nafar elektron kitoblar hamda 250 000 ta audiokitob mavjud. Ta'kidlash joizki, kutubxonada har bir kishi O'zbekiston madaniyatini o'rganishi hamda o'zbek xonandalari tomonidan ijro etilgan maqomlarni tinglashi uchun maxsus maydoncha ham tashkil etilgan."[6]

Yuqoridagi kutubxonalar hamda jahondagi har qanday kutubxona, har qanday kitob, barchasi bir vazifani bajarish uchun xizmat qiladi. Ular insonning ma'naviyatini, dunyoqarashini, bilim saviyasini, fikrlashini shakllantiradi. Insonlarga ruhan va ma'nan ko'mak beradi. Ma'naviyat so'ziga to'xtaladigan bo'lsak, Prezidentimiz "Ma'naviyat - jamiyatdagi barcha siyosiy - ijtimoiy munosabatlarning mazmuni va sifatini belgilaydigan poydevordir. Bu poydevor qancha mustahkam bo'lsa, xalqimiz ham, davlatimiz ham shuncha kuchli bo'ladi"[7] – degan so'zlarni aytib o'tgan edilar. Chindan ham ma'naviyat inson hayotining zarur bo'lagi hisoblanadi. Ma'naviyatli inson ijtimoiy hayotda qanday yashash kerakligi biladi va uni jamiyatda o'z o'rni bo'ladi. Insonlarning ma'naviyati oshgani sayin, ularni kitobga bo'lgan ehtiyojlari oshib boraveradi. Endilikda ular o'zlari mutolaa qilishni xohlagan va yoqtirgan kitoblarini kutubxonalardan va kitob do'konlaridan hamda, internetdan elektron shaklini ham topishlari mumkin. Ayni vaqtga kelib, kitobxonlar bir-birlariga kitob hadya qilishyapti. Bu esa o'z navbatida kishilarning kitobga bo'lgan qiziqishini va bir-birlariga bo'lgan mehrni oshishiga yordom beryapti. Lekin, shunday bo'lishiga qaramay, jamiyatimizda shunday insonlar borki, ular kitob nimaligini, uni inson hayotida qanday ahamiyat kasb etishini bilishmaydi. Kitobga oddiy bir buyumday qarashadi. Bu ularning ilmni pasayishiga olib keladi va ma'naviyatini pastligini bildiradi. Bunday holatni kamaytirish maqsadida yurtimizda ko'plab ishlar amalga oshirilmoqda. Birinchi navbatda aholi yashaydigan joylarga, ya'ni, har bir mahalla markazlariga kutubxonalar qurish ishlari boshlab yuborildi. Hamda aholining ma'naviyatini va bilimini oshirish maqsadida viloyatlar va Respublika miqyosida ko'plab kitobxonlik tadbirlari va tanlovlari amalga oshirilib kelmoqda. Bunga Respublika "Yosh kitobxon" tanlovi, "Yosh kitobxon oila" tanlovi va boshqa ko'plab tanlovlarni misol qilib keltirsak bo'ladi. Bundan tashqari "Besh tashabbus", "Taraqqiyot strategiyasi" kabi bir qator ustuvor yo'nalishlar va loyihalar ishlab chiqildi. Tarixdan ma'lumki, buyuk babolarimizning har birlarining uylarida kutubxona bo'lgan va unda o'zlarining kitoblari va buyuk allomalarning asarlarini saqlashgan hamda oddiy xalq uchun kam kutubxonalar bunyod etib berishgan. Ayniqsa, Alisher Navoiy bobomiz o'zlarining ma'naviyatlari va boy bilimga egaliklari, o'zlari yashab turgan hududda va boshqa joylarda ko'plab kutubxona va madrasalar qurdirganliklari bilan boshlardan ajralib turadilar. Hozirgi davrga kelib esa O'zbekistondagi 90% kutubxonalarni davlat o'zi moliyalashtirmoqda.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, kitob inson kashfiyotlarining eng qimmatlisidir. U orqali biz tarixdagi barcha ma'lumotlarni bilib olishimiz mumkin. Bilim manbai kitob bo'lsa, bilim va

ziyo maskani kutubxonadir. Bejizga kutubxonalarni ziyo maskani deb atashmaydi, axir ular orqali inson o'z savollariga javob topadi, tarixiy voqealar haqida bilib oladi, diniy va dunyoviy bilimlarini mustahkamlab, dunyoqarashini shakllantiradi. Kitob bilan do'stlashgan kishidan yomonlik kutib bo'lmaydi. Chunki unday insondan yomonlik chiqmaydi. Ular vaqtning, insonlarning va har bir narsaning qadriga yetadi hamda ularni avaylab-asraydi. Kutubxona bunday insonlar uchun ikkinchi uyi kabi bo'lib qoladi. Borgan sari yurtimizda biz yoshlarning ilm olishimiz uchun qulay shart-sharoitlar yaratilib berilayotgan bir vaqtda, undan oqilona foydalanishimiz, kitob bilan do'st tutinishimiz, kutubxonalarning va kitoblarning ijtimoiy ahamiyatini teran anglab yetishimiz kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

https://president.uz/uz

https://shosh.uz/uz/alisher-navoiy-nomidagi-o-zbekiston-milliy-kutubxonasi/

https://shosh.uz/uz/kutubxonalar-nodira-nomidagi-namangan-viloyat-universal-ilmiy-kutubxonasi/

www.namangan.natlib.uz

https://shosh.uz/uz/kutubxona-namangan-viloyati-bolalar-kutubxonasi/

INSON QADRINING ULUG`LANISHIDAN, FAOL MAHALLA RAVNAQ TOPADI

Vahobova Feruzaxon Baxtiyorjon qizi

Nishonov Kamoliddin Axrorjon o'g'li

Farġona Politexnika instituti 2-kurs talabalari

Tel:+998978134546

Annotation: this article describes the spiritual perfection of Man, the necessary factors for his dignity and harmony, the rise of human dignity to the level of high value in our country.

Key words: people, spirituality, society, neighborhood, universal values

Аннотация: В данной статье описана духовная зрелость человека, его ценность и факторы, необходимые для гармоничного сосуществования, повышение человеческого достоинства в нашей стране до высокого уровня.

Ключевые слова: народ, духовность, общество, махалля, общечеловеческие ценности

***Annotatsiya*:** Ushbu maqolada insonning manaviy kamoloti, uning qadri hamda hamjihat yashashi uchun zarur omillar, yurtimizda inson qadri oliy qadriyat darajasiga ko'tarilganligi

bayon etilgan.

**Kalit so`zlar:** Xalq, ma`naviyat, jamiyat, mahalla, umuminsoniy qadriyatlar

Xalq dengizdir xalq to`lqindir xalq kuchdir,
Xalq isyondir xalq olovdir xalq o`chdir.
Xalq qo`zgalsa kuch yo`qdirkim to`xtatsin,
Quvvat yo`qkim xalq istagin yo`q etsin.

(Cho`lpon)

Mashhur faylasuf Suqrot "Inson yuksaklikka eshishishida-unga ta`sir etayotgan omillar va atrofida madad bo`la oladigan insonlar hissasi juda katta" deb ta'kidlagan edi. [1] Inson dunyoga kelgan vaqtida jamiyat, siyosiy tuzum, madaniyat, ishlab chiqarish, oila, ommaviy axborot vositalari, mafkura kabi ijtimoiy tuzilmalar mavjud bo'ladi. Inson ta'lim-tarbiya, mehnat, muloqot jarayonida ijtimoiy tajriba, bilim, turli munosabatlar, axloqiy me'yorlar, siyosiy g'oya, milliy mafkura kabi omillar ta'sirida yashaydi, ularni o'zlashtiradi va shu jarayonda ijtimoiylashadi, ya'ni shaxs bo'lib shakllanadi. Natijada insonda yangicha fazilat va sifatlar paydo bo'ladi. U yaratuvchan mavjudot sifatida faoliyat ko'rsata boshlaydi. O'z-o'zini nazorat qilish, o'z-o'zini tarbiyalash, yuksak mas'uliyatni his etish, g'oya uchun kurashish, mustahkam e'tiqodga ega bo'lish, o'z fikr-mulohazalarini erkin bayon etish va ijtimoiy-siyosiy faollik shaxsga xos belgilardir. Shaxsning maqsad, g'oya va ideallari jamiyatdagi mavjud g'oya va mafkura bilan uzviy bog'liq ravishda shakllanadi. Milliy g'oya va mafkurani amalga oshirish, ezgu ideallar yo'lida hatto hayotini qurbon qilish shaxs hayotining bosh maqsadiga aylanadi. Shaxs mustahkam iymon-e'tiqod, g'oya va insoniy fazilatlarga ega bo'lgan, Vatan, millat tuyg'usi bilan yashaydigan, o'zida davr xususiyatlarini ifoda etadigan insondir. Jamiyat o'z taraqqiyoti davomida vujudga kelgan muammolarni hal etish uchun shaxsning muayyan tarixiy namunalarini yaratadi. Har bir o'zgargan tarixiy sharoitda shaxs mohiyatini va mazmunini yangicha tushunish zaruriyati vujudga keladi. Bugungi adabiyotlarda harizmatik, shuhratparastlik, tajovuzkorlik va boshqa shakldagi shaxslar timsoli aks ettirilmoqda.

Inson tarixning yaratuvchisi sifatida tabiat taraqqiyotidagi uzluksizlikni ta'minlaydi. U o'z bilimi, tajribasi va yutuqlarini kelgusi avlodlarga meros qilib qoldiradi; tabiat va jamiyatni qayta quradi va takomillashtiradi. Inson o'z aqli tufayli butun koinot, tabiat taraqqiyotida buyuk yaratuvchi kuch sifatida namoyon bo'ladi, o'z tarixini yaratadi, uni avaylab-asraydi. Inson faoliyati va tajribalari jamiyatning takomillashuvi va kishilarning har tomonlama kamol topishi uchun manba bo'lib xizmat qiladi. Tabiat va jamiyatdagi o'rni va ahamiyati, yaratuvchilik mohiyati, oliy mavjudot ekani, vorislikning davomiyligini ta'minlashi barcha ijobiy va foydali yutuqlarni saqlashi va targ'ib etishi kabi xususiyati va qobiliyati tufayli inson muqaddas va

tabarruk qadriyat hisoblanadi.

Antropologiya insondagi insoniylikning namoyon bo'lishi va rivojlanishini ruh bilan bog'laydi. Ayrim tadqiqotchilar insonga xos bo'lgan biror-bir xususiyatga alohida urg'u bergan va shu orqali insoniy mohiyatni ochib berishga harakat qilgan. Masalan, I.Kant insondagi axloqiy jihatlarga ko'proq e'tibor bergan va uni ezgulikni yovuzlikdan farqlovchi mavjudot sifatida ta'riflagan. Vladimir Solovev insonning boshqa mavjudotlardan farqini uyalish, achinish va oliy kuchlarga sig'inish kabi xususiyatlarda, deb bilgan. Uning fikricha, inson o'zining tuban mayllari va gunohlaridan uyalish qobiliyatiga ega. Faqat odamlarga emas, balki butun tirik jonga achinish va muqaddas kuchlarga sig'inish insongagina xos. Inson tabiati — g'oyat murakkab. Unda hayvoniy va ilohiy sifatlar mujassamlashgan. Lekin u — hayvon ham, farishta ham emas. Insoniy ruh va ma'naviyat uni boshqa mavjudotlardan yuqori darajaga ko'taradi.

Albatta ,inson hech qachon yolg`iz yasholmaydi.Qadimdan ma`lumki insonlar o`z hohish irodalarini, qarashlarini ,intilishlarini inobatga olgan va hamfikr insonlar orasida hayot kechirishgan. Bu insonlar jamoasi umumiy holda **xalq** deb yuritilgan. Xalq va jamiyat tushunchalari bir -biriga ma'nodosh so`zlar.

Dunyoda juda ko`plab xalqlar yashaydi. Bu xalqar birlashib katta jamiyatni barpo etishadi. Mana shu jamiyat bu davlatdir. Davlat hech qachon xalqsiz, insonlarsiz barpo bo`lmaydi.Davlatning yuksalishi va mustahkam bo`lishi –boshqaruvni insonlarning qadrini eng oliy o`ringa qo`yish bilan tashkil etishga bog`liq.

Vatanimiz Ozbekiston ham mustaqil bo`lishi negizida avvalo xalq manfaatlari va manaviyatini eng oliy qadriyat sifatida ulug`lash g`oyasini ustuvor tutgani yuqoridagi fikrlarimizning to`laqonli isboti bo`la oladi. Yangi O'zbekistonda inson qadri oliy qadriyat darajasiga ko`tarildi. Mamlakatimizda barcha sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar o'z oldiga insonni ulug`lashga va uning manfaatlari yo`lida xizmat qilishga yo'naltirildi. Xalqning xalq bo`lib shakllanishida uning **ma`naviyat**ini ulg`aytirish hamda ruhiy tafakkurini shakllantirish asosiy poydevor hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti Islom Karimov aytganlaridek, "Ma`naviyat – insonni ruhan poklanishga,qalban ulg`ayishga chorlaydigan, odamning ichki dunyosi, irodasini baquvvat, iymon e`tiqodini butun qiladigan, vijdonini uyg`otadigan beqiyos kuch, uning barcha qarashlarining mezonidir" [2]**.** Ma`naviyatli inson barchani qadrlaydi va hurmat qiladi. Qadr tushunchasi o'zbek tilida serqirra ma'no va mazmunga ega, u tilimizdagi ba'zi ibora va so'zlarda o'ziga xos sharqona falsafiy mazmun borligidan dalolat beradi. Qadriyatning mazmuni va ahamiyati «baho» tushunchasida to'la-to'kis aks etmasligi, turlicha ifodalanishi ham mumkin. Qadriyatning haqiqiy qadrini, mazmuni va ahamiyatini bahosiga qarab aniqlash qiyin bo'ladigan hollar ham uchraydi. Aslida qadriyatning qadrini bilish, uning ahamiyatini anglab olish va

baholash bir-biri bilan uzviy bog'liq jihatlarni tashkil qiladi. Qadriyatning ahamiyati anglab olinmasa, qadri to'g'ri tushunilmasa, unga to'g'ri baho berib bo'lmaydi. Aynan shu ma'noda qadriyatni baholash unga bo'lgan munosabatni ham ifodalaydi, bu esa o'z navbatida kishilarning talablari, ehtiyojlari va maqsadlari bilan bog'liqdir. Qadriyatni baholashda qancha xilma-xil maqsad va ehtiyojga ega bo'lgan kishilar ishtirok etsa, uning haqiqiy bahosini aniqlash ham shuncha qiyinlashib boraveradi. Qadriyatning ob'ekti va sub'ekti. Qadriyatshunoslikda qadriyat tushunchasi bilan bu tushuncha bog'langan ob'ekt o'rtasida farq bor, deb qaraladi. Agar qadriyat berilgan qadrni ifodalaydigan falsafiy tushuncha sifatida qaralmasa, unga ta'riflarning son-sanoqsiz bo'lishi aniq. Negaki, dunyoda qadrlanadigan narsalar, hodisalar, voqealar, jarayonlar, joylar va sifatlar, ideal va maqsadlar nihoyatda ko'p. Qadriyat tushunchasi esa ularning birortasi uchun to'g'ridan-to'g'ri ism, atama yoki bevosita nom bo'la olmaydi, balki ularning qadrini anglatadigan tushuncha sifatida namoyon bo'ladi. Qadriyatlar va ijtimoiy jarayonlar. Odamlar bitta jamiyatda, bir davrda va o'xshash sharoitlarda yashayotganliklariga qaramasdan, u yoki bu narsaning qadri turlicha anglab olinadi, tushuniladi va talqin qilinadi. Ijtimoiy jarayonlar ta'sirida kishilarning qadriyatlar to'g'risidagi tasavvuri, qarashlari o'zgaradi, bu esa taraqqiyot jarayonida odamlarning turmush sharoitlari, hayoti va ma'naviy qiyofasidagi o'zgarishlar bilan bog'liqdir. Ana shunga ko'ra, hammada ham qadrlash tuyg'usi doimo bir xil bo'lavermaydi, ijobiy va salbiy qarashlar, turli xil jihatlar har qanday qadriyatning qarama-qarshi tomonlarini tashkil qiladi. Ijobiyligi va salbiyligi, baholanishi va ahamiyatiga ko'ra bir-biriga mutlaqo ziddek bo'lib ko'rinadigan yaxshilik va yomonlik, haqiqat va haqsizlik, baxtsaodat va g'am-kulfat, taraqqiyot va tanazzul kabi tushunchalar hayotning bir-biriga zid va chambarchas bog'langan tomonlarini ifodalaydi. Shuni alohida ta'kidlash kerakki, qadriyatlar jamiyatning rivoji va kishilar hayotining turli davrlarida turlicha ahamiyat kasb etadi, tarixiy zaruriyatga mos ravishda goh u, goh bu qadriyat ijtimoiy taraqqiyotning eng oldingi pog'onasiga chiqib oladi, boshqalarini xiralashtirganday bo'lib tuyuladi. Natijada ijtimoiy rivojlanish va taraqqiyot qonuniyatlariga mos ravishda, oldinga chiqib olgan qadriyatni barqaror qilishga intilish nisbatan kuchayadi. Masalan, yurtni yov bosganida – ozodlik, imperiya hukmronligi nihoyasida — istiqlol, urush davrida — tinchlik, tutqunlikda — erkinlik, kasal va bemorlik onlarida — salomatlikning qadri oshib ketadi, ularga intilish kuchayadi. Ta'lim tarbiyaning muhim omillari bo'lgan qadriyatlarning namoyon bo'lish shakllari orasida o'z ahamiyatini, ijobiylik xususiyatlarini doimiy saqlab qoladiganlari ham bor. Bular — inson vujudining tirikligi, umri va hayoti, sihat-salomatligi, mehnati, bilimi, muomalasi. ular inson va jamiyat bor ekan, o'zining ijtimoiy ahamiyatini saqlab qolaveradi.

Insonlarning yakdil va hamjihat yashashlarida ularga ko`mak bo`luvchi eng yaqin jamiyat bu – mahalla hisoblanadi. Mahalla azal-azaldan yurtimizda yakdillikning timsoli bo'lib kelgan. Davlatimiz rahbari ta'biri bilan aytganda, mahalla institutining joylarda xalqning maslakdoshi va

ko'makdoshiga, ta'bir joiz bo'lsa, "Adolat tarozisi"ga aylanishi, hech shubhasiz, odamlarning davlatga bo'lgan ishonchini yanada mustahkamlaydi.

Yurtboshimiz Shavkat Mirziyoyevning:

"Aziz do'stlar! Yurtimizda keng ko'lamli islohotlarimiz barqaror tus oldi.Ularni yanada rivojlantirish maqsadida biz Yangi O'zbekiston Taraqqiyot strategiyasini ishlab chiqdik.Uning asosida "Inson qadri uchun", degan ulug'vor g'oyani amalga oshiramiz.Biz yangi yilga nom berishda, keng jamoatchilikning fikrlarini o'rgandik. Ana shu takliflardan kelib chiqib, men Yangi – 2022 yilni mamlakatimizda "Inson qadrini ulug'lash va faol mahalla yili" deb e'lon qilishni taklif etaman.Inson qadrini ulug'lash – yurtimizda yashayotgan har bir odamning huquq va erkinliklari, qonuniy manfaatlarini ta'minlash demakdir.Bu borada jamiyatimiz asosi bo'lgan mahalla hal qiluvchi o'rin tutadi.Mahalla tinch bo'lsa, yurt tinch bo'ladi.Mahalla obod bo'lsa, mamlakat obod bo'ladi.Shu bois, bundan buyon har bir mahallada samarali ish olib borish faoliyatimizning bosh mezoniga aylanadi" –deb yuritgan fidoiy tashabbuslari yurtimizning yanada istiqboliga katta kuch va madad bo`lishiga ishonchimiz komildir.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. A.Choriyev "Inson falsafasi", Toshkent,:-2010 yil, 208bet

2. I.Karimov "Yuksak ma`naviyat yengilmas kuch", Toshkent,:-2008 yil,

3. Sh.Mirziyoyev "Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta`minlash yurt taraqqiyoti va xalq farovonligi garovi"

4. https://uzlidep.uz/uz/news-of-party/11067

YOSHLARDA MAFKURAVIY IMMUNITETNI SHAKLLANTIRISHDA MILLIY QADRIYATLARNING AHAMIYATI

Isakdjanova Munavvar Ismandjanovna

Badritdinova Xurshida Baxromovna

Namangan shahar 53-umumta'lim maktabi o'qituvchilari

Respublikamizda o'ziga xos izchillik bilan olib borilayotgan "Ta'lim to'g'risidagi Qonun" va "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"da har bir shaxsninig o'ziga xos ijtimoiylashuv jarayoni bilan bog'liq bo'lgan etnopsixologik jihatlariga alohida e'tibor qaratiladi. Bu jarayon

esa ma'lum qadriyatlar asosida shakllanuvchi shaxs kamolotining ta'minlanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Shu boisdan, mamlakatimizda olib borilayotgan isloxotlar zamirida eng avvalo shaxsning ijtimoiy taraqqiyoti, o'zligini anglash va o'z mentalitetiga xos ezgu orzularni amalga oshirishga intilish masalalari yotadi.

Bu masalaning yechimi esa yoshlar ongida milliy qadriyatlarga asoslangan fidoiylik, vatanparvarlik, bunyodkorlik va o'zbek etnopsixologiyasiga mos bag'rikenglik tushunchalarini singdirish orqali amalga oshiriladi.

XVI asr boshlab davom etgan siyosiy-ijtimoiy tanazzul va bir yarim asrlik mustamlaka davrlari mobaynida o'zbek xalqi o'zligini asrash, milliy birligini ma'naviy hamda axloqiy yaxlitligini saqlab qolish borasida mislsiz matonat ko'rsata bildi. Milliy birlikni muhofaza etish jarayonlari zaiflashgan davlat homiyligida emas, balki asosan aholi turli tabaqalariga mansub oddiy insonlar, ziyolilar, hunarmandlar, dehqonlar, umuman olganda jamiyat kuchi vositasida amalga oshirilib kelindi. Shu o'rinda ta'kidlash joizki, turli xil millat ma'naviyatiga yod bo'lgan axloqiy kodekslar, turmush tarzining o'zgacha uslublarini singdirish borasidagi uzluksiz tazyiqlarga qaramay xalqimiz o'zining bag'rikengligi, saxovatpeshaligi, mehmondo'stligi, sabr-bardoshliligi singari chin insoniy fazilatlarini yo'qotmadi.

O'zgarayotgan zamon va yangilanayotgan makon dunyo xalqlari fe'l-atvori tizimida miya faolligi, sa'yi-harakatlarda tezkorlik, topqirlik va ayni chog'da har bir ishda rejaviylik, puxta tayyorgarlik, fahm-farosat, muammolarni hamkorlik asosida hal etish xususiyatlarini rivoj topishini taqozo etmoqda. Shuningdek, shaxs va jamiyat, shaxs va davlat munosabatlari tizimida alohida sub'ektlar-insonlar rolining benihoya oshib borishi kuzatilmoqda.

Ana shu munosabat bilan O'zbekistonning birinchi Prezidenti I. Karimov xalqimiz xarakterida pragmatistik, ekzistentsialistik hamda ratsionalistik xususiyatlarni shakllantirish va rivojlantirish zarurligini ilgari surdi.[1] Ma'lumki, pragmatizm-harakat, intilish ma'nolarini ifodalab, shu harakat orqali muayyan foyda, manfaatlarga ega bo'lishni, shaxsning maqsadli sa'y-harakatlari, faoliyatlari unga mehnatiga muvofiq naf, foyda keltirishini ifoda etadi.[4] G'arb kishisi tabiatan individualist bo'lib, manfaat omili uning barcha harakatlarini faollashtiradi, faol shaxs sa'y-harakatlari uchun asosiy mezon vazifasini o'taydi. Bizda esa, shaxsiy foyda izlash boshqalardan ko'ra, o'zini ko'proq o'ylab ish tutish odob doirasidan chetdagi hol sanalib, kishini jamoadan begonalashtiruvchi, uni go'yoki xudbin qilib qo'yuvchi omil vazifasini bajarib kelgan. Bozor munosabatlari insonni tartibli hayotga undaydi, fikrlab ish tutishga, tadbirkorlikka da'vat etadi. Bozor hamma narsaga ongli yondashuvni, oqillik bilan munosabatda bo'lishni talab etadi. Me'yorsiz bag'rikenglik, hotamtoylik, sahovatpeshalik, agar lozim bo'lsa serchiqimlilik, hisobsiz sarf-harajat qilishga moyillik singari odatlarimizni ma'lum darajada cheklaydi. Shu bilan birga o'z so'zi, ishi va taqdiri uchun mas'ullik hissini ham tarkib toptiradi. Shu o'rinda

ta'kidlash joizki, mazkur g'oya ulug' ajdodimiz Abu Mansur al-Moturidiyning "Har bir inson u dunyo va bu dunyodagi taqdirini o'zi yaratadi, inson erkinligi, hurligini ta'minlovchi kuch-har bir hayotiy vaziyatda oqilona me'yor, murosaviy muvozanatni ta'minlay bilish tamoyillariga rioya qila olishdan iboratdir" degan kontsepsiyasiga ayni muvofiqligini hamda insonning har ishga qodirligi va mas'ulligi g'oyasining mamlakatimiz tarixida ma'naviy poydevori mavjudligini ko'rsatadi.[5] Shu boisdan ham tarbiyaviy faoliyatlarimizda xalqimiz ma'naviy merosi, xotirasida tarixan mavjud bo'lgan milliy fazilatlarimizni qaytadan tiklash va bugungi kunimizga xizmat qildirish yo'lidan borishimiz zarurdir.

O'zbek mentaliteti o'zgarishlari tizimidagi yana bir muhim jihat-aholi turli tabaqalari ijtimoiy-madaniy va siyosiy sa'y-harakatlari jarayonlarini me'yoriy va ongli boshqarishdan iboratdir. Ma'lumki, o'zbek xalqi tabiatan yaxshiga havasli, ibratga moyil, kattaga ehtiromli, kichikka izzatli, ergashuvchanlikka moyilligi kuchli xalqdir. Ana shu ergashuvchanlik, ibratga moyillik xislatlarini millat manfaatlariga bura olish, ularni vatan ravnaqi yo'liga safarbar etish, bu fazilatlarimizni nopok kimsalardan, shubhali siyosiy oqimlardan muhofaza etish, g'animlarning g'arazli kirdikorlariga qurbon bo'lishdan asrash favqulodda muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbek mentalitetida o'zgarishi zarur bo'lgan yana bir jihat-bu xalq tabiatidagi jamoaviylik va individualizm omillarining nisbatidir. Ma'lumki, g'arbda shaxs jamoaga o'zligini yuzaga chiqarish, iste'dodi va imkoniyatlarini namoyish etish, muayyon maqsadlarga erishish vositasi sifatida qaraydi. Jamoa inson ichki, botiniy dunyosi, ruhiyati shaxsiy hayotiga mutlaqo aralashmaydi. Sharqda esa, jamoa asosan insonni ijtimoiy nazorat ostida tutib turish, shaxsning jamoalardagi muntazam ishtiroki uning umumiy axloqiy me'yorlar doirasida ish tutayotganligining isboti sifatida talqin etiladi. Jamoadan ayricha ish tutish insonning ijtimoiy begonalashuvi sifatida qaraladi. Ammo jamoaviylik nisbatining mutloqlashtirilishi shaxs erkinligi va ozodligiga xavf tug'dirishi mumkin. Shu boisdan ham o'zbek mentalitetida jamoaviylikka me'yoriy bog'liqlik fazilatini saqlagan holda uning bir qadar individuallashuvi, javobgarlik hissini rivojlantirish, o'zi uchun o'zi hisob bera olishi, mustaqil ish tutish, shaxsiy mas'ullik singari xususiyatlarini yanada takomillashtirish zarurdir. Ammo shu o'rinda ta'kidlash joizki, inson fe'lida individualistik tabiatning kuchayishi uni urf-odatlar, marosim va an'analar bilan boshqarish samaradorligini pasaytiradi. Inson o'ziga bevosita naf keltiruvchi udumlar, rasm-rusumlar bilan yashashga o'ta boshlaydi. Darhaqiqat, har qanday odatlar, marosimlar kishilarga foydali bo'lganligi uchun ham yashovchandir. Odamlar hayotini og'irlashtiruvchi, ularni qiyin iqtisodiy, moddiy-ma'naviy holatlarga solib qo'yuvchi rasm-rusumlar esa jamiyatning nechog'li rivojlanishiga ko'ra asta-sekin barham topa boradi. Jamiyatning intellektual-ma'naviy darajasi qancha yuqori bo'lsa, qonunlarning o'rni va roli muttasil orta

boradi.

Darhaqiqat rivojlangan g'arb mamlakatlarida xalq an'analari, urf-odatlari faqat maishiy turmush doiralarida amal qilib, bir qadar cheklangan bo'lib, fuqoralarning keng ko'lamdagi hayot tarzi, davlat va jamiyat tuzilmalari, ijtimoiy munosabatlar tizimi asosan qonunlar vositasida boshqariladi. Yuksak rivojlangan an'anaviy sharq mamlakatlari;-Yaponiya, Singapur, Janubiy Koreya singari mamlakatlarda ham xalq odatlari, an'analarning jamiyat hayotidagi mavqeiga nisbatan qonunlar ta'sirining salmog'i juda yuqoridir.[3] Shunday ekan, mamlakatimizda ham umumiy iqtisodiy, texnologik va ma'naviy taraqqiyotimiz darajasi nechog'li yuqorilab borishi bilan jamiyat hayotida qonunlarning o'rni va roli shunchalik ortib borishi tabiiy holdir.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, mamlakatimizda amalga oshirilayotgan tub islohotlar, huquqiy davlat qurish, qonun ustuvorligini o'rnatish, yalpi ma'naviy tiklanish jarayonlari, fuqaroviy jamiyat va komil inson shaxsini tarkib toptirish vazifalari birinchi navbatda millat mentalitetini bugungi kun tartibiga qo'yadi. O'zgarayotgan O'zbekiston kelajagi ozod va ongli fikrlovchi fuqarolarning erkin tafakkur tarzi, ularning yangilikka tashna bunyodkorlik ruhi hamda faqat o'zgargan o'zbek mentaliteti vositasida yaratilishi shubhasizdir.

Shu boisdan ham, O'zbekistonning birinchi Prezidenti I. Karimov ilgari surgan huquqiy davlat, fuqarolik jamiyati ozod va ongli shaxs ma'naviyatini tarkib toptirish dasturlari pirovard natijada yurtimizda qonun ustuvorligi ruhini mustahkam qaror toptirish, aholini milliy istiqlol yo'lidan maqsadli boshqarish orqali amalga oshadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Karimov I.A. XXI asr bo'sag'asida T., 1997y.
2. Karimov I.A. Barkamol avlod orzusi. T. "SHarq", 1999.
3. Alimov H. Milliylik va ijtimoiy ruhiyat. T. 1992 y.
4. Mamatov M. Milliy psixologik qiyofa va uning xususiyatlari. T. 1980 y.
5. Hudoyberdiyev I. Islom, shahs va milliy psixologiya. T. 1994 y.

OILA MUSTAHKAMLIGIGA OTA-ONA VA FARZAND MUNOSABATLARINING TA'SIRI

O'lmasxanov Boburjon Baxrom o'g'li
Toshkent Moliya instituti talabasi

Mamlakatimizda ijtimoiy-iqtisodiy va ma'naviy-madaniy jabhalarda amalga oshirilayotgan tub islohotlar jarayonida oila masalasiga e'tibor davlat siyosati darajasiga ko'tarildi. Albatta bu bejiz emas, chunki porloq ertamizning tamal toshlari oilada qo'yiladi. Prezidentimiz Sh. Mirziyoyev aytganlaridek: "Xalqimiz qadim-qadimdan oilani muqaddas deb bilgan. Agar oila ahil va totuv bo'lsa, jamiyatda tinchlik va hamjihatlikka erishiladi, davlatda osoyishtalik va barqarorlik hukm suradi. Oila farovonligi-milliy farovonlik asosidir".[1] Demak, mamlakatimizda oila farovonligini ta'minlash davlatimizning asl maqsadidir.

Bolaning psixik rivojlanishi uning ruhiyatiga ta'sir ko'rsatuvchi obektiv va subektiv omillarga, xususan undagi o'zlikni anglash, o'ziga-o'zi beradigan baholar hamda munosabatlarning xarakteriga bog'liqdir. Bu, avvalo, inson shaxsining psixologik asoslarini shakllantiruvchi, uning emotsional, intellektual va ijtimoiy rivojlanishiga zamin yaratuvchi ontogenezning dastlabki bosqichlariga taalluqlidir. Bunda oiladagi munosabatlar, xususan, ota-onalar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar, shuningdek, ota-ona va farzandlar o'rtasida o'rnatiladigan munosabatlarning tabiati katta rol o'ynaydi.[2] Bugungi kunda **ota-onalar va farzandlar o'rtasidagi nizolar dolzarb muammolardan biriga aylanib bormoqda.**

Bunday kelishmovchiliklar quyidagi sabablarga ko'ra kelib chiqmoqda:

1. Dunyoqarashlar orasidagi mavjud farqning hisobga olinmasligi.
2. Yoshlarning bo'sh vaqtini mustaqil tashkil etishi, do'stlar tanlashdagi mustaqilligi, hissiyot sohasidagi mustaqilligi, modaga, bugungi kun talabiga mos kiyinishi, kasb tanlashdagi mustaqilligi, umr yo'ldoshi tanlashda mustaqillik uchun ota-onalari bilan ba'zan kurash olib borishning xush kelmasligi.
3. Ota-onalar ichkilikka ruju qo'yishi yoki or-nomusni yig'ishtirib qo'yib, buzuqchilik qilishi.
4. Ba'zi bolalarni mehnat qilishga o'rgatilmaganligi va buning oqibatida yengil-yelpi hayot kechirishga o'rganib qolishi.
5. Ayrim yoshlarning farzandlik burchini unutib qo'yishi.
6. Ota-onalarning psixologik-pedagogik bilim saviyalari yetarli darajada emasligi natijasida yuzaga keladigan kelishmovchiliklar va hokazo.[3]

Ota-onalar va bolalar munosabatiga oid yuqoridagi kabi kamchiliklar natijasida oiladan halovat yo'qoladi, o'rtaga sovuqchilik tushadi.

Ba'zi ota-onalar bolalarda 3, 6, 13—14 yoshlarda muqarrar ravishda bo'lib o'tadigan krizislarni bilmaydilar. Bu yosh bosqichlarida bola ruhiyatida yangi psixologik qo'shilmalar yuzaga keladi. Bu esa ularning kattalar, jumladan ota-onalar bilan bo'lgan munosabatlarida

ko'zga tashlanadi. Buni sezmagan ba'zi ota-onalar "Bolam nihoyatda qaysar, quloqsiz bo'lib qoldi", deb o'ylaydilar va shikoyat qilishga tushadilar. Bunga qarshi o'zlaricha chora-tadbirlar belgilashlari natijasida ota-ona va bola bir-birlarini tushunolmay qoladilar. Bolaning ota-onadan bezish hollari kuzatiladi. Bundan tashqari oilada bola tarbiyasida ota-ona obro'yi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ko'pincha ota-onalar farzandlariga ta'sir etish uchun soxta obro' qozonishning quyidagi usullaridan foydalanadilar.

** Zug'um obo'yi. Bunday obro'ga ko'proq otalar mubtalo bo'ladilar. Bunday otalar uyda doim zaxrini sochaveradi, bo'lar-bo'lmasga baqirib chaqiraveradi, arzimasga kaltak, kamar ko'tarib bolaning aybi uchun har gal uni jazolayveradilar. Otaning bunday zug'umidan nafaqat bola, butun oila titrab qaqshab turadi. Bunday zug'um zuda zararlidir, chunki bolani qo'rqoq qilib qo'yadi.

** Masofa obro'yi. Bolalarni itoatli qilish uchun ular bilan kamroq gaplashish, ulardan uzoqroq bo'lish, onda-sonda boshliq sifatidagina muomala qilish kerak deb jiddiy ishonadigan otalar. Bunday oilalarni qaysi birini olib qaramang, hammasida otaning qandaydir xonasi bo'ladi, ota bu xonadan avliyo singari kamdan-kam chiqadi, u yakka o'zi ovqatlanadi, yakka o'zi ko'ngil ochadi, hattoki oilaga aloqador farmonlarni ham bolalarni onasi orqali beradi.

** Manmanlik obro'yi. Ba'zi kishilar o'zlarini hammadan ham ortiq xizmat ko'rsatgan juda ham yuqori martabali arbob deb hisoblaydilar. Shuning uchun o'zlarini har qadamda shunday tutadilar, ular xatto ishxonalaridan ko'ra uylarida ko'proq kekkayadilar va g'ururlanadilar. Ular nuqul o'zlarini maqtab gapiradilar boshqalarni nazar pisand qilmaydilar. Xatto ota-onasini ko'rib bolalari ham kekkaya boshlaydilar. O'rtoqlari oldida ular ham nuqul maqtanadilar, har qadamda mening otam boshliq, yozuvchi, mening otam mashhur odam deb takrorlaydilar.

** Nasihatgo'ylik obro'yi. Ota-ona bolalarga benixoyat ko'p pandu nasihat qiladi va bolaning joniga tegadi. Bolaga bir-ikki og'iz so'z aytish zarur bo'lsa, bolani oldiga o'tqazib olib, zeriktiradigan bezor qiladigan gaplar bilan nasihat qiladi. Bunday ota-onalar tarbiyaning hikmati nasihatgo'ylikda deb biladilar, bunga qatiq ishonadilar. Bunday oilada jilmayish, quvnoqlik kamdan-kam bo'ladi. Ota-ona jon-jaxtlari bilan hush-hulqli bo'lishga harakat qiladilar. Ular bolalar nazarida bequsur bo'lishni istaydilar.

** Mehr-muxabbat obro'yi. Bunday ota-onalar bolaning ko'ziga qarab turadilar, ona ko'pincha tanishlariga „O'g'lim ota-onasini juda yaxshi ko'radi, juda meribon bolada'' deydilar. Bunday oila hissiyotparastlik va erkalash dengiziga shu qadar botib ketadiki, endi bundan boshqa xech narsa sezmaydigan bo'lib qoladi. Bunday obro' munofiq, tilyoqlama, egoist odamlarni tarbiyalaydi. Bunday egoistlarni jafosini juda ko'p hollarda ota-onalar

tortadilar.

** Ko'ngli bo'shlik obro'yi. Bunday ota-onalar bolalarni itoatli bo'lishlariga, ularning ko'ngliga yoqish yo'li bilan erishadilar. Buday ota-ona bolaning xech qanday rayini qaytarmaydi. Bunday oilada bolalar hash-pash demayoq ota-onaning boshiga chiqib oladilar, ota-onaning bola rayini qaytarmasligi bolaga yo'lini katta ochib beradi. U nima hoxlasa, shuni qilaveradigan ko'ngliga nima kelsa shuni talab qilaveradigan bo'lib qoladi.

** Aralash obro'yi. Bolani biror nimaga ko'ndirish uchun sovg'alar va narsalar berish bilan to'g'ridan-to'g'ri sotib oladilar. Bu obro'ning eng yomon turidir. Ota-onalar bolaga to'g'ridan-to'g'ri gapimga quloq solsang, senga o'yinchoq olib beraman, biror joyga olib boraman deydilar. Oilada ham mukofatlarga o'xshash bir qator rag'batlantirishning yo'llari bo'lishi mumkin, ammo bolalarni itoatli bo'lgani uchun ota-onasini hursand qilgani uchun mukofotlash aslo mumkin emas. Ota-onalarni yolg'ondakam obro'larini yana boshqa hillari ham bor. Kayfi safo obro'yi, olimlik obro'yi, o'ziga zeb berish obro'laridir. Lekin ayrim ota-onalar xech obro'lari haqida o'ylamaydi.[4]

Ota - ona obro'si butun hayot davomida kundalik ibratli hulqi, axloqi, intizomi, qalb – zakovati, kamtarligi, ishbilarmonligi bilangina qo'lga kiritiladi. Ibrat na'muna, aql – zakovat, chin ezgu niyat, hayrli samimiylik evaziga yuzaga kelgan obro' haqiqiy obro' bo'ladi.

Xulosa tarzida shuni aytish kerakki, oila – bu muqaddas dargoh. Ushbu dargohni muqaddasligini ta'minlash uni asray bilish har bir oila a'zosining vazifasiga aylanmog'i kerak. Har bir ota-ona o'z burchlarini anglagan holda oilani mustahkamligini ta'minlaydigan hamma xususiyatiga to'liq rioya etishga harakat qilishi kerak. Oilaning vazifa va maqsadlarini tushunishlari shart. Oilaning pedagogik masalalariga kelganda, farzand ko'rgan yosh oilalar farzand tarbiyasi haqidagi kitoblardan foydalanib tarbiya berish jarayonini to'g'ri yo'lga qo'ysalar maqsadga muvofiqdir. CHunki tarbiya shunday jarayonki u uzlusiz davom etadi. Bu yo'lda to'g'ri qadam qo'ygan ota-ona farzand tarbiyasida qiynalmaydi. Qiyinchiliklarni oson yengadi. Oila boshlig'i ota – ona bola tarbiyasi haqida yetarlicha amaliy va nazariy bilimlarga ega bo'lishi kerak. Agar ularda yetarlicha bilim ko'nikma va malaka bo'lmasa, u farzandlariga yaxshi tarbiya bera olmaydi. Oiladagi yomon tarbiya faqat oilanining o'ziga xos bo'lmasdan, balki qo'ni-qo'shni va mahallalardagi tarbiyaga ham salbiy ta'sir qiladi.

Oilada bola bilan ota-ona o'rtasida juda yaqin va samimiy munosabat o'zining tabiiyligi va oddiyligi, mazmundorligi, iliqligi, hech qanday rasmiyatchilikning yo'qligi bilan ajralib turishi lozim.

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda ota-onalar va o'qituvchilarga quyidagi tavsiyalarni berishimiz mumkin.

- Ota-onalar o'z farzandlarining qiziqishlari imkoniyatlari va qobiliyatlarini to'g'ri

baholashlarga o'rganishlari lozim. Faqat shundagina ular o'z farzandlarini o'z-o'zini to'g'ri baholash va o'z-o'zini rivojlantirishga o'rgatishlari mumkin.

- Oiladagi psixologik iqlimning buzilishi bola xulqida negativ xususiyatlarni shakllantirishini inobatga olgan holda ota-onalar oilada hamkorlik muhitini yaratishga odatlanishlari maqsadga muvofiq.
- Samimiy o'rnatilgan muloqot bola shaxsida rostgo'ylik, saxiylik, mustaqillik sifatlarni tarkib toptiradi. Bu esa ota-onalarning o'z farzandlari bilan bilan muntazam jonli muloqotda bo'lishni taqazo etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Karimov I. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. T: Ma'naviyat, 2008-yil
2. Karimova V. "Oila ma'rifati" Toshkent-2009 yil
3. SHoumarov G'.B. "Oila psixologiyasi" Toshkent "SHarq" -2008 yil
4. A.Q Munavvarov "Oila pedagogikasi" T: O'qituvchi 1994 yil

O'SMIRLIK DAVRIDA AGRESSIVLIK VA NEGATIVIZIMNING NAMOYON BO'LISHI

R. Shuxratjonova

NamDU psixologiya yo'nalishi talabasi

Ilmiy rahbar: ***A. Turg'unboyeva***

Annotatsiya: O'smirlik davrida jismoniy va psixologik o'zgarishlar oqibatida paydo bo'ladigan agressivlik va negativizim bugungi kundagi dolzarb masalalardan biri bo'lib, ularning paydo bo'lish sabablari hamda ularning oqibatlari haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: O'smirlik davri, agressiya, negativizim, temperament, rivojlanish psixologiyasi.

Mamlakatimizda yoshlarga oid davlat siyosati sohasida keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Yurtimizda yoshlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash, ularning huquq va qonuniy manfaatlarini himoya qilish, mamlakatimiz istiqboli uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olishga qodir, tashabbuskor, shijoatli yoshlarni tarbiyalash borasida alohida tizim yaratilayotgan bir davrda yoshlarda (o'smirlarda) agressivlik, negativizmning yuqori bo'lishi juda katta muammodir. O'smirlik davri inson hayotidagi eng qiziq hamda eng qiyin davr hisoblanadi. Chunki o'smirlarda jismoniy va psixologik o'zgarishlar kuzatiladi. Bu davrda bir qator qiziqishlar, yangi odatlar, tashqi ko'rinishdagi o'zgarishlar bilan birgalikda o'smirlarning

aksariyat qismida agressivlik, negativizim yuqori darajada namoyon bo'la boshlaydi. Agrssivlik va negativizm o'zi nima? U o'smirlik davrida qanday namoyon bo'ladi. Avval shu savolga to'xtalib o'tsak.

Negativizm — oily nerv faoliyatining buzilishi sabablaridan biri hisoblanib, aksariyat o'smirlarda asossiz sabablarga nisbatan tashqi ta'sirotlarga qarshilik ko'rsatishiga aytiladi. Negativizm passiv yoki aktiv ko'rinishda namoyon bo'lib, passiv negativizmda o'smirlar talab qilinayotgan harakatni o'jarlik bilan bajarishmaydi. Aktiv negativizmda esa o'smirlar talab qilinayotgan harakatning aksini bajarishadi. Ba'zi bolalar va o'smirlarda noto'g'ri tartib oqibatida yuzaga keladigan negativizmni patologik negativizmdan farq qila bilish lozim[1].

Agressiyaesa (lot. agressio – hujumqilish) boshqa odamlarga nisbatan jismoniy yoki ruhiy zarar yetkazish maqsadida zo'ravonlik bilan xarakat qilish yoki zoravonlik qilish istagi paydo bo'lishi bilan farqlanadi. Agressiyaning eng xavfli ko'rinishi o'tkir tig'li vositalar orqali kuch ishlatishdir. Bundan tashqari agressiyaning bir nechta turlari mavjud bo'lib, Bass-Darkining Tajovuz holati tashxisi so'rovnomasi orqali o'smirda agressiya (tajavuzkorlik)ning qaysi turi yuqori darajadaligini aniqlab olish mumkin[2].

O'smirlik davri 10-11 yoshlardan 14-15 yoshlargacha bo'lgan psixologik hamda jismoniy o'zgarishlar davrini o'z ichiga oladi. Shu sababli ham o'smirlik davri xalqimiz tilida "**o'tish** *davri", psixologlarimiz tilida esa "krizis davr" deb nomlanadi*. O'smirlik davridagi ba'zi o'zgarishlar natijasida agressiya (tajavuzkorlik), negativism odatdagidan ortadi. Bu albatta o'smirlarning temperamentlariga ham bo'g'liq hisoblanadi

O'z davrida *L.S. Vigotskiy* o'smirlik davrini "*psixik rivojlanishdagi krizis"* deb atagan. Kichik maktab davridan so'ng bola alohida olingan shaxs sifatida o'z-o'ziga munosabatini shakllantirish jarayonida asosan ikki bosqichni boshidan kechiradi. Bu bosqichlar o'smirlik yoshini ikki xil davrga — kichik o'smirlik davri va katta o'smirlik davrlariga to'g'ri keladi. Birinchi bosqichda o'smir o'zini "bola"lardan ajratib, endi o'zini kattalar olamiga mansubligini ta'kidlamoqchidek bo'ladi. Kattalar hayotiga kirishga qiziqish o'smirlarninga sosiy xarakteristikalari hisoblanadi – deb ta'kidlagan[1]. Bundan tashqari Biogenetik yo'nalish vakillari S.Xall va Z.Freyd bu inqiroz biologic shartlanganligi tufayli muqarrardir deb hisoblasa, Amerikalik antropologlar M.Mid va R.Benedikt o'smirlik inqirozi ijtimoiy munosabatlarning natijasidir deb hisoblaydilar[2]. Psixologlarning fikricha yosh psixologik xususiyatlari faqatgina yolg`iz biologic jihatidan yetilishi va taraqqiyot yetilishining natijasi bo`lmay balki bolaning ijtimoiy hayot sharoitlari va faoliyatlarining o`zgarishi hamda bu jihatdan yangi ijtimoiy omillarning paydo bo`lishi natijasida o`smirning taraqqiyotiga va unga beriladigan maktabdagi ta'lim va tarbiya berishni aniq tashkil qilish o`smirlarning konkret hayot sharoitlari va faoliyatning mahsuli deb qarab bo`lmaydi.

O'smirlik davridagi agressiya va negativizmni o'smirlar ijtimoiy jarayonlarda ya'ni:

1. Oilada – oila a'zolariga nisbatan hurmatsizlik, gap qaytarish
2. O'quv jarayonlarida - tengdoshlari, ustozlar fikriga qarshi chiqish, ular bilan tortishish, gap qaytarish,
3. Ijtimoiy tarmoqlarda- postlarga negative kommentariya qoldirish, doimo pissimistik qarashlari bilan namoyon qiladilar.

Bu holatlar potologiyaga aylanishini oldini olishda oiladagi tarbiyaning o'rni alohida ahamiyatga ega.Oilada sog'lom muhit bo'lishi, farzandga alohida e'tibor qaratilishi, o'smirlik davriga kelganda albatta psixolog konsultatsiyasiga olib borishi kerak. Farzand tarbiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatadigan asosiy sabablardan biri ota-onaning bir biriga qiladigan muomilasi, hurmatsizligi va ishonchsizligidan. Oiladagi urush-janjallar o'smir ruhiyatiga salbiy ta'sir qiladi va o'z o'zidan insonlarga nisbatan agressivlik, hulqiy og'ishlik yuzaga keladi.

Xulosa qilib aytganda o'smirlik davrida yoshlarimiz tashqi ta'sirlarga beriluvchan,tanqidlarga chidamsiz, salbiy deviant xulq (jamiyatda qabul qilingan xulq-atvor me'yorlaridan chiqish)ga moyil bo'lishadi. Buning oldini olish uchun o'smirga ota-ona va o'smirning yaqinlari tomonidan sog'lom muhit yaratib, to'g'ri tarbiya bera olish kerak. O'smir qiziqishlarini ahamiyatga olgan holda uni o'zi xoxlagan sohaga yo'naltirish, sport togaraklari yoki til o'rganishga yo'naltirish, bo'sh vaqtini mazmunli o'tkazishga ahamiyat qaratish kerak. To'g'ri berilgan ta'lim va tarbiya o'smirni jamiyatda zarur bo'lgan kerakli xislatlarni, odob-axloqni o'zida jam ettirishga, komil inson bo'lib yetishishida va shaxs sifatida yurtimiz rivojlanishiga munosib hissa qo'sha olishida kerak bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Z.T.Nishanova, N.G'.Kamilova, D.U.Abdullayeva, M.X.Xolnazarova Rivojlanish psixologiyasi. Toshkent, 2019
2. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi (2000-2005)

ODAM SAVDOSI DAVR MUAMMOSI

Z.Oqilova *NamDU talabasi*
Ilmiy rahbar **M.Badriddinova**

Hozirgi kunda mamlakatimizda yoshlarni ta'lim olishi va rivojlanishi uchun barcha

imkoniyatlar yaratib berilmoqda. Yosh avlodni tarbiyalash, ularni qalbida vatan tuyg'usini shakllantirishda ta'limning o'rni beqiyosdir. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.M.Mirziyoyev ta'kidlaganidek "Agar mendan sizni nima qiynaydi? deb so'rasangiz, farzandlarimizning ta'lim va tarbiyasi deb javob beraman. Bizni o'ylantirib keladigan yana bir muhim masala – bu yoshlarimizning odob - axloqi, yurish – turishi, bir so'z bilan aytganda, dunyoqarashi bilan bog'liq. Bugun zamon shiddat bilan o'zgarmoqda. Bu o'zgarishlarni hammadan ham ko'proq his etadigan kim-yoshlar. Mayli, yoshlar o'z davrining talablari bilan uyg'un bo'lsin. Lekin ayni paytda o'zligini ham unutmasin. Biz kimmiz, qanday ulug' zotlarning avlodimiz, deganda ularning qalbida doimo aks – sado beradi, o'zlikka sodiq qolishga undab tursin. Bunga nimaning hisobidan erishamiz?Faqa tta'lim-tarbiya hisobidan" [1].

Hozirgi kunda butun dunyoni tashvishlantirayotgan odam savdosi bugun eng dolzarb muammo bolib insoniyat uchun juda katta xavf tug'dirmoqda. Negaki, har yili dunyo bo'yicha ming-minglab kishilar odam savdosining qurboniga aylanmoqda. Bu kabi mudxish vaziyatlarning kelib chiqishiga insonning o'zi ham sababchi deb bilamiz. Fahm-farosati, ongi, aqli, bo'la turib ozgina mablag' uchun o'z hayotini xavf-xatarga qo'yib ayrim diyonatsiz jirkanch odamlarning tuzog'iga tushib aziyat chekmoqda. O'z hayotimizga beparvolik qilishimiz oqibatida bu kimsalar vatandoshlarimizni turli va'dalar bilan aldab xorijga sotib mo'may pul topishmoqda. Afsuslar bo'lsinki, inson hayotini qo'g'irchoqqa aylantirish go'yo jonsiz buyum singari chetga sotish kabi voqealarning, ya'ni odam savdosining avj olayotganligi global masalaga aylandi. Bugungi kunda ham qanchadan qancha yurtdoshlarimiz odam savdogarlari tuzog'iga ilinib, chet elda birovlarning qo'liga qarab, bersa to'yib bermasa och qolib o'z yurtini bir parcha tuprog'iga zor bo'lib yurganlar bor. Vaholanki, tekin pishloq faqatgina tuzoqda bo'ishini anglaganda kech bo'ladi. Odam savdosi bilan shug'illanib kelayotgan kimsalar hayotidan mamnun bo'lmagan, o'z ustida ishlamaydigan, kasbidan qoniqmaydigan odamlarni tuzog'iga osongina ilintirib olishadi. Chunki ular uchun ayni shunday odamlar kerak. Ularni sog'ligidan, jismoniy kuchidan, ishonchidan shavqatsizlarcha foydalanishadi. Bu holatga albatta ikkini tomon ham aybdor hisoblanadi. Biz demokratik davlatda yashaymiz bizning haq huquqlarimiz qonun doirasida ekan biz hayotimizni demokratlashtirishimiz lozim. Aga biz va bizning yaqinlarimiz Konstitutsiya qonunlariga amal qilib yashaydigan bo'lsak bizni himoya auramizni hech kim buzib o'tib o'z ta'siriga tushira olmaydi. Shuningdek hayotda o'z bilimlarimizga tayanadigna bo'lsak va shug'illanayotgan mashg'ulotlarimizni sevsak bevosita psixologik himoya orqali har qanday odam savdogarlari ham bizni osonlik bilan tuzog'iga tushira olmaydI. O'zi bizdan narida bo'lishga harakat qiladi. Prezidentimiz Shavkat Miromonovich Mirziyoyev aytganlaridek – "Har bir inson qiladigan ishini huddi birinchi marta qliayotganday qilishi kerak. Shundagina ishda rivojlanish bo'ladi[1].

Prezidentimiz bu fikrlarni bekorga aytmagan, chunki yuqorida aytib o'tilganidek har bir davrda rivojlanish bo'ladi, muvafaqiyatsizlik davrlar bo'ladi. Biz kasbimizni sevsak, jamiyat uchun foyda keltiradigan jamiki choralarni ko'rsak, shu elni dardi bilan yashasak bu davlatda odamfurushlarning ildizi quruydi. Odamfurishlik, o'zgalar hayotini evaziga o'z hayotini quradigan xudbin insonlarni, mukammal hisoblangan dinimizda ham qoralaydi. Shundan xulosa qilish joizki, har kimga ham sinamasdan, aslini bilmasdan unga ishonish aqldan emas. Kundalik hayotda uchraydigan qallobliklar, ortida o'sha ishni o'ziga ep ko'rgan odamlar bilan birga ularni gapiga laqqa tushgan qurbonlarning umri ham nomi ham yomonga chiqadi. Dono xalqimiz bekorga aytmaydi:- "sinalmagan otning sirtidan o'tma" deb.

Mashxur yozuvchimiz O'tkir Xoshimovning asarida, "Rost bilan yolg'onning o'rtasi to'rt enlik degan gap bor, oz emas ko'p emas nega to'rt enlik? Gap shundaki, ko'z bilan quloqning orasi to'rt enlik ekan. Eshitganingga emas ko'rganingga ishon. Maqsad – shu[2.3-b]. Kun sayin rivojlanib o'sib borayotgan zamonda biz eshitganimizga ishonib o'tiraversak bu kabi oqimlar bizni ham o'z domiga tortib ketishi turgan gap. Statistika xulosalariga ko'ra yigitlar kattakarni gapidan ko'ra o'z tengdoshlarni gap-so'zlariga tezroq ishonishar ekan. Qizlar esa tengdoshlarini gapidan ko'ra o'zlaridan katta insonlarni gaplariga ishonish darajasi yuqori bo'lar ekan ekan[3.67-b]. Har bir yosh davrida o'smirlarning atrof muhitga kuzatuvchnligi oshadi. Ularning ongini zaharlovchi omillarni yiroq qilish bugungi kunning eng dolzarb vazifalaridan biri deb bilamiz. Oldimizda qator vazifalar, muammolar bor. Ularni birgalikda harakat qilib bartaraf qilishimiz darkor. Agar bunday hodisalarga befarq bo'lsak, bu davlatga Prezidentga xiyonat hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Shavkat Mirzziyoyev –http://president hikmatlari
2. E. G'.G'oziyev "Sotsial psxologiya" Toshkent, Noshir-2012
3. O'tkir Xoshimov "Ikki eshik orasi" Toshkent,Ilm-ziyo-zakovat-2019

O'SMIRLIK DAVRIDAGI INQIROZLARNI KELTIRIB CHIQARUVCH PSIXOLOGIK OMILLAR

B. Rayimho'jayeva
NamDU psixologiya yo'nalishi talabasi
Ilmiy rahbar: **M.Badritdinova**

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'smirlik yosh davridagi 11-15 yoshli bolalardagi

inqirozlar va tarbiyasi qiyin o'smirlar haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: krizis, agressivlik, interiorizatsiya

O'smirlik insonning balog'atga yetish davri bo'lib, o'ziga xos xususiyati bilan kamolotning boshqa pog'onalaridan keskin farqlanadi. O'smirlarda ro'y beradigan biologik o'zgarishlar natijasida uning psixik dunyosida tub burilish nuqtasi vujudga keladi. Balog'at davriga 11-15 yoshgacha bo'lgan o'g'il va qiz bolalar kiradi. Bu davrda jismoniy o'sish va jinsiy yetilish amalga oshadi.

O'smirlik davridagi inqiroz-o'smir kechinmalarini, uning strukturasi, mazmunining qat'iy o'zgarishi, buzilishidir. L.S.Vigotskiy 13 yoshni inqirozni sindiradigan nuqtasi deb atagan. Inqirozdan keyingi davrlar 14-15 yosh ota-onalar va o'qituvchilar tomonidan subyektiv yanada qiyinroq deb ataladigan yangi psixologik tuzilmalar shakllanadi. Inqirozning kechishi kattalarning o'sayotgan boladagi o'zgarishlarini sezuvchanligiga, tarbiya taktikasini mohirona o'zgartirishga, o'smirning yangi ehtiyojlari, yangi qobiliyatlariga bog'liq ravishda munosabatlarni o'zgartirishiga bog'liq[1;263.b].

O'smirlarning o'zi bilan bog'liq kechinmalari ko'pincha salbiy bo'ladi. Bu o'smirning o'ziga "tashqaridan" qarashiga, kattalarning bahosi va tasavvurlari interiorizatsiyasi qilinishiga bog'liq. O'smirga o'zini baholashning shaxsiy mezonlarini ishlab chiqishga, o'zini "ichdan" ko'rishga va o'z yutuqlarini baholashga, shaxsining kuchli tomonlariga suyanishiga o'rgatmoq lozim. O'smirlik davrining oxiriga kelib kuchli o'z-o'zini anglash ro'y beradi. Kattalarning bahosiga taqlid qilish yo'qolib, o'z-o'zini tarbiyalash, o'z-o'zini ko'rsatish,o'z-o'zini namoyon qilishga intilish kuchayadi.

O'qituvchilar jamoasi har qancha urinishidan qat'iy nazar, ta'lim jarayonida tarbiyasi qiyin o'smirlar ham uchrab turadi. Hozirgi davrda, bunday o'quvchilar bilan yakkama yakka ishlash usuli yaratilgan, fe'l-atvordagi nuqsonlarning xatti harakati nosog'lomligini oldini olish va tuzatish yo'llari ilmiy asosda ishlab chiqilgan. O'quvchilarda nojo'ya xatti harakatlarning paydo bo'lishiniga sabab bolivchi omillar har xildir. Ularni o'zlari qiziqqan to'garaklarga jalb qilish orqali o'qishga salbiy munosabatlarini asta sekin yo'qotib boriladi.

S.L. Rubinshteyn ta'limda taffakkur shakllari, chunonchi, tushunchalar, hukm va xulosa chiqarishning tarkib topishi va rivojlanishi tog'risida ham nazariy, ham amaliy xususiyatga ega bo'lgan fikrlarni bildiradi.[2;160.b]

O'smir yoshdagi bola uchun do'st tanlash juda katta ahamiyatga ega. O'smirlik davrida do'stlik juda qadrli hisoblanadi. Do'stlar doimiy ravishda ruhan, qalban yaqin bo'lishga ehtiyoj sezadilar. Bu ehtiyoj o'smir do'stlarning hol ahvol so'rashi va ko'rishishlarida birga o'tirish va birga yurishga harakat qilishidan kôrinadi. V.A.Kruteskiy va N.S.Lukinning fikricha, haqiqiy

o'rtoqlik va chinakam do'stlik mardonovor o'rtoqlik va talabchan do'stlikdir. Bunday o'rtoqlik va do'stlik amaliy yordamni va o'rtoqlarining xatolarini tog'ri, samimiy va ochiq tanqid qilishni taqazo etadi[3;153.b]

Hozirgi kunda yoshlar aqliy, jismoniy taraflama tez o'sib bormoqda. Lekin ulardagi krizis davri qaysarlik, agressivlik, hayotga salbiy qarashlar, yolg'izlikka intilish holatlari kuzatilib turadi. Bu davrdagi bolalarda psixik faoliyatlarni o'z ifodasiga ko'ra boshqara olishadigan bo'ladi.

- O'smirlik davridagi bolalar bilan ko'proq muloqotda bo'lish;
- Jismoniy va aqliy faoliyatlarini oshirish;
- O'zini mustaqil shaxs sifatida anglab yetishi;
- O'smirning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirishi kabi holatlarga e'tibor qaratish tavsiya etiladi.

O'smirning psixik o'sishini xarakatga keltiruvchi kuch uning faoliyatini vujudga keltirgan yangi ehtiyojlar bilan ularni qondirish imkoniyatlari o'rtasidagi qarama-qarshiliklar tizimining namoyon bo'lishidir. Mana shu dialektik qarama-qarshiliklar ortib borayotgan jismoniy, aqliy hamda axloqiy imkoniyatlar bilan barqarorlashgan, stereotipga aylangan tashqi olamni aks ettirishning shakllari o'rtasida sodir bo'ladi. Vujudga kelgan ziddiyatlar va qarama-qarshiliklarni psixologik kamolotni ta`minlash, faoliyat turlarini murakkablashtirish orqali o'smir shaxsida yangi psixologik fazilatlarni tarkib toptirish bilan asta-sekin yo'qotish mumkin. Bu davr insonning kamoloti yuqoriroq bosqichiga ko'tarilishi bilan yakunlanadi. Kamol topish o'smirdan umumlashtirish, hukm va xulosa chiqarish, mavhumlashtirish, ob`ektlar o'rtasidagi ichki munosabatlarni o'rnatish, muhim qonun, qonuniyat, xossa, xususiyat, mexanizm va tushunchalarni anglash, ixtiyoriy diqqat, barqaror qiziqish, ongli motiv va mantiqiy eslab qolishni talab qiladi. Bularning barchasi fanlarga doir bilimlar tizimini vujudga keltiradi, amaliy ko'nikmalarni shakllantiradi, o'zini o'zi nazorat qilish, baholash, anglash singari xususiyatlarni tarkib toptiradi.

Foydalangan adabiyotlar

1. Muhammedova D.G', Mullaboyeva N.M., Rasulov A.I. Umumiy psixologiya T, 2018
2. Nishonova Z.T., Kamilova N.G'., Abdullayeva D.U., Xolnazarova M.X. Rivojlanish psixologiyasi T, 2019
3. G'oziyev E .G'. Ontogenez psixologiyasi T, 2020

MULOQOT SHAXSLARARO MUNOSABATLARNING MUHIM OMILI SIFATIDA

G. No'monjonova
NamDU psixologiya yo'nalishi 2-bosqich talabasi
Ilmiy rahbar: **M. Badritdinova**

Annotatsiya. Ushbu maqolada muloqot shaxslararo munosabatlarning muhim omili ekanligi haqida fikr yuritilgan. Maqola pedagoglar, psixologlarga mo'ljallangan.

Kalit so'zlar:muloqot, identifikatsiya, refleksiya, stereotipizatsiya, empatiya

Rivojlanib borayotgan jamiyatimizda sog'lom avlodni, komil insonlarni voyaga yetkazish masalasiga katta e'tibor berilmoqda. Komil insonni muhim sifatlaridan biri muloqot madaniyatidir. Muloqot inson hayotida va faoliyatining muhim sharti hisoblanadi. Aynan muloqot yordamida insonlar tabiatni o'zlashtirish va o'z ehtiyojlarini qondirish uchun birgalikda harakat qilish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Muloqot jarayonida inson xulq-atvorining muayyan obraz va modellari shakllanib, keyinchalik ular interiorizatsiyalanadi. Muloqot davomida ijtimoiy va shaxsiy munosabatlar amalga oshadi, uning vositasida hamkorlikdagi faoliyat ro'yobga chiqariladi.

Avvalo har bir kishining "Men"i atrofdagilar bilan bo'ladigan muloqot jarayonida shakllanadi. Insonning hayot yo'llari dastlab oilada, bog'cha, maktab, oliygoh, ishxona, keksalar orasida ya'ni guruh va jamolarda rivojlanadi. Muloqotga bo'lgan ehtiyojimiz qondirilmasa ongimiz ham rivojlanmaydi. Inson, doimo boshqalar bilan muloqot qilishga ehtiyoj sezadi. Xususan F.I.Xaydarov va N.I.Xalilova muallifligidagi "Umumiy psixologiya" darsligida shaxsni muloqotga ehtiyoji to'g'risida quyidagi misollar keltirilib o'tilgan: "Tarixda Yaponlar "Moritao" nomli insonning o'zini o'zi takomillashtirish tizimi mavjud bo'lgan. Vaholanki, inson hech qanday jismoniy azoblarga duchor bo'lmaydi. Faqatgina bir haftaga g'orga kirib ketib, u yerda tanho qoladi. U yerda u hatto o'zi bilan o'zi gaplashishi mumkin bo'lmagan. Sinovdan o'tganlar keyinchalik har qanday uchrashuv va suhbatni xursandchilik bilan qarshi oladilar. Qizig'i shundaki, ularda ko'proq gapirish ehtiyoji emas, balki tinglash ehtiyoji kuchayar ekan".[1] Yana bir misol "Bir paytlar Amerikada barcha tamaddixonalarni avtomatlashtirish avj olgan edi. Ammo ko'p o'tmay ularning egalari kasodga uchray boshladi. Ma'lum bo'lishicha, bu yerga odamlar nafaqat tammadi qilish, balki suhbatdosh topish uchun kelganlar"[2]. Bundan ko'rinadiki insonlar doimo muloqotga ehtiyoj sezadilar va uni qondirishga harakat qiladilar.

Muloqot juda murakkab jarayon bo'lganligi sababli unga yagona va to'g'ri ta'rifni berish juda qiyin. Muloqotga turli olimlar turlicha ta'rif berganlar: Xususan M.G.Davletshin rahbarligida chop etilgan "Psixologiya" qisqacha izohli lug'atida "muloqot – ikki yoki undan ortiq odamlarning o'zaro bir-biriga ta'sir etishdir"[3] deya ta'rif berilgan bo'lsa, A.V.Petroviskiy

tahriri ostida chiqqan "Umumiy psixologiya" darsligida: "muloqot ikki va undan ortiq kishilar orasidagi axborot ayirboshlash, o'zaro ta'sir va bir birini tushinishdan iborat"[2] jarayon sifatida e'tirof etiladi. Yuqoridagi ta'riflardan kelib chiqqan holda, umumiy tarzda muloqotga quyidagicha ta'rif berish mumkin: muloqot – kamida ikki kishining o'zaro ta'sir jarayoni bo'lib, bu ta'sir davomida axborot almashiniladi, munosabat o'rnatiladi, rivojlantiradi.

Muloqot odamlar amalga oshiridigan faoliaytlar ichida yetakchi o'rinni egallab, u insondagi eng muhim ehtiyojni – jamiyatda yashash va o'zini shaxs deb hisoblash bilan bog'liq ehtiyojini qondiradi. B.F.Paragin shunday yozadi: Muloqot shunchalik ko'p qirrali jarayonki unga bir vaqtning o'zida quyidagilar kiradi:

a) individning o'zaro ta'sir jarayoni;
b) individlar o'rtasida axborot almashinuvi jarayoni;
c) bir shaxsning boshqa shaxsga munosabat jarayoni;
d) bir kishining boshqalarga ta'sir ko'rsatish jarayoni;
e) bir- birlariga hamdardlik bildirsih imkoniyat;
f) shaxslarning bir-birlarini tushunish jarayoni"[1].

Muloqot odamni u yoki bu faoliyatga hozirlaydi, ruhlantiradi. Odamlar guruhidan uzoqlashgan, ular nazaridan qolgan odamning qo'li ishga bormaydi, borsa ham jamiyatga emas, balki faqat o'zigagina manfaat keltiradigan ishlarni qilish mumkin. Masalan, ya'ni odamni yolg'izlatib qo'yishning inson ruhiyatidagi ta'siri o'rganilgan. Masalan, uzoq vaqt termokamerada bo'lgan odamda idrok, tafakkur, xotira hissiy holatlarning buzilishi qayd etilgan. Lekin ataylab emas, taqdir taqozosi bilan yolg'izlikga mahkum etilgan odamlarning maqsadli faoliyatlar bilan o'zlarini band etishlari u qadar katta salbiy o'zgarishlarga olib kelmasligini ham olimlar isbotlashgan. Lekin baribir har qanday yolg'izlik va muloqotning yetishmasligi odamda muvozanatsizlik, hissiyotga beruluvchanlik, o'ziga ishonchsizlik, qayg'u, tashvish hislarni keltirib chiqaradi. Shunisi qiziqki, yolg'izlikga mahkum bo'lganlar ma'lum vaqt o'tgach ovoz chiqarib, gapira boshlar ekan. Bu avval ko'rgan yoki his qilayotgan narsasi xususidagi gaplar bo'lsa, keyinchalik nimagadir qarab gapiraverish ehtiyoji bo'lar ekan. Masalan, M.Sifer degan olim ilmiy maqsadlarni amalga oshirish uchun 63kun g'or ichida yashagan ekan. Uning keyinchalik yozishicha, bir necha kun o'tgach, u turgan yerda o'rgimchakni ushlab oladi va u bilan dialog boshlanadi. " Biz, deb yozadi u, shu hayotsiz g'or ichidagi tanho tirik mavjudotlar edik. Men o'rgimchak bilan gaplasha boshladim, uning taqdiri uchun qayg'ura boshladim…". [2]. Bundan kelib chiqib shuni aytish mumkinki inson muloqotga xuddi fiziologik ehtiyojlar kabi ehtiyoj sezar ekan.

Insonlar o'zaro muloqotga kirishar ekanlar, bu jarayondagi eng muhim mexanizm bu bir-birlarini tushunish hisoblanadi. Insonlar bir-birlarini yuz qiyofalari, gapirish ohangi, hatt-

xarakatlariga qarab ayni vaqtdagi holatini idrok eta olishi mumkin. S.L.Rubinshteyn aytganidek, "Biz insonni tashqi xulq-atvoriga qarab o'qiymiz" . Bundan insonni tashqi qiyofasi qanday shaxs ekanligidan dalolat berishini anglashimiz mumkin. Muloqot jarayonida bir-birini idrok etayotgan odamlar bir-birini tushunishga harakat qiladilar. Buning uchun quyidagi mexanizmlar ishga solinadi.

1. Identifikatsiya;
2. Refleksiya;
3. Stereotipizatsiya
4. Empatiya.[3]

Identifikatsiya (lotincha tenglashtirish) – u kishiga tenglashtirish, baravarlashtirish ma'nosini anglatib, insonning o'zini hayolan suhbatdoshi o'rniga qo'yish orqali uning fikrlari va tasavvurlarini tushinishga intilishi.

Refleksiya (lotincha aks ettirish) – insonning suhbatdoshi tomonidan qanday idrok etilayotgani va tushinilayotganini anglashga intilishi.

Stereotipizatsiya grekcha o'zgarishsiz, takrorlanish degan ma'noni bildirib, insonnig suhbatdoshini tushinishga intilishi yo'lida muayyan shablondan foydalanishi.

Empatiya – insonning o'zini hayolan suhbatdoshi o'rniga qo'yish orqali uning kechinmalari va hissiyotlarini tushunishga intilishi. Bunda insonning emotsional muammolariga yondashishi tushuniladi. Bu boshqa odam hissiyotlari va kechinmalariga hamdar bo'la olishdir.

Shunday qilib, muloqot odamlarning jamiyatda o'zaro hamkorlikdagi faoliyatini tashkil etadi. Qolaversa hozirgi kunda muloqot birgalikdagi mehnat sababli, odamlarning muomala madaniyati va muloqot texnikasi mehnat unumdorligi va samaradorlikning muhim omillaridandir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Maxsudova M.A Muloqot psixologiyasi T, 2006

2. Safayev N.S, Miroshirova N.A, Odilova N.G Umumiy psixologiya nazariyasi va amalyoti T, 2013

3. Xaydarov F.I, Xalilova N.I Umumiy psixologiya T, 2009

GENDER TENGLIKDAGI MUAMMOLARNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI (ERKAK VA AYOL MAQOMIDA)

Ahmadbekova Risolatxon Botirali qizi

Namangan Davlat Universiteti Psixologiya yo`nalishi

birinchi bosqich Magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada: Gender tenglikdagi muammolarning jamiyat hayotidagi ahamiyati ularni o`rganish va bartaraf etishga qaratilgan imkoniyatlar shu jumladan xotin qizlar va erkaklarning hayot faoliyatidagi tengligini o`rganish.

**Kalit so`zlar:** Gender tenglikdagi jihatlar, inson huquqlari, muammolarning oshkoraligi, zo`ravonlikni oldini olish, siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy sohalar.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОБЛЕМ ГЕНДЕРНОГО РАВЕНТСТВА (В СТАТУСЕ МУЖЧИНЫ И ЖЕНЩИНЫ)

Аннотатсция. Важность вопросов гендерного равентства в обществе в данной статье заключается в изучении и рассмотрении возможностей их решения, включая равентство женщин и мужчин в жизненной деятельности.

Ключевые слова: Аспекты гендерного равентства, права человека, прозрачность проблем, предотвращение насилия, политический, социальное, отрасли экономики.

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF PROBLEMS OF GENDER EQUALITY (IN THE STATUS OF MALE AND FEMALE)

Annotation. In the article: the importance of gender equality issues in society and opportunities to study and address them, including the role of women and men in life.

Keywords: Aspects of gender equality, human rights, transparency of problems, prevention of violence, political, social, economic sectors.

Bizga ma`lumki: Gender tenglikning huquqiy rivojiga e`tibor beradigan bo`lsak, bu borada 1948-yilda BMT Bosh assambleyasi tomonidan qabul qilingan Inson huqulari umumjahon deklaratsiyasida belgilangan umuminsoniy tamoyillarni alohida e`tirof etish joiz. Unda erkak va ayollarning tengligi alohida e'tirof etilgan bo`lib, Deklaratsiyaning 1-moddasida "Hamma odamlar o`z qadr-qimmati hamda huquqlarida erkin va teng bo`lib tug`iladilar. Ularga aql va vijdon ato qilingan, bir birlariga nisbatan birodarlik ruhida munosabatda bo`lishi kerak", deya ta`rif berilgan. Gender tenglik nafaqat inson huquqini ta`minlash balki, jamiyatni siyosiy, ijtimoiy, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlatirishda muhim ahamiyat kasb etadigan ezgu qadriyatdir. Qolaversa, gender tenglik-bu, mamlakatning demokratik taraqqiyot darajasini ko`rsatuvchi indikatorlardan biri hisoblanadi. Aytish kerakki so`nggi yillarda mamlakatimizda ayollar va erkaklarning teng huquqliligini ta`minlash, xotin-qizlarning davlat boshqaruvidagi rolini oshirish, ayollarni turli mas'ul lavozimlarga tayinlashga alohida e`tibor qaratilmoqda. Natijada

ayollar deputat, senat, hokim, advokat kabi muhim kasblarni egasi bo`lishmoqda. Ayniqsa, Prezidentimizning "Xotin-qizlarni qo`llab-quvvat va oila institutini mustahkamlash sohasidagi faoliyatini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to`g`risida"gi farmoni mazkur yo`nalishdagi ishlarning yangi bosqichini boshlab berdi.

Gender tadqiqotlari- bu ma'lum bir jamiyat ayollar va erkaklarning ijtimoiy rollarini jamoat ongida va shaxs ongida qanday aniqlanishi, shakllantirishi, mustahkamlashi va taqsimlanishi, shuningdek, bu taqsimot ular uchun qanday oqibatlarga olib kelishini o`rganadigan bilim sohasidir. 60-yillarning oxiri 70-yillarning boshlarida, Rossiyada esa 80-yillarning oxirlarida G`arbda fanlararo bilim tarmog`i sifatida paydo bo`lgan gender tadqiqotlarni gumanitar fanlarning turli sohalarida muhim rol o`ynaydi.

Gender tengligi va jinsiy tenglik, aniqrog`i, erkaklar va ayollar o`rtasidagi tenglik-bu oilada erkaklar va ayollar o`rtasidagi teng huquqlarga erishishni nazarda tutadigan tushuncha va boshqa qonuniy munosabatlar. Ba'zi tadqiqotchilarning fikriga ko`ra, gender tengligi-bu patriarxal tizimdan keying ijtimoiy-jinsiy munosabatlarning keyingi bosqichi. Gender tengligi tamoyili insonning shaxs sifatida paydo bo`lishiga to`sqinlik qiladigan barcha ijtimoiy to`siqlarni o`rganish va yo`q qilish, shuningdek, hayotning barcha sohalarida erkaklar va ayollar shaxsiyatini anglash uchun ijtimoiy imkoniyatlarni yaratishdan iborat.

Genderning ijtimoiy tavsifi: Rasmiy kommunistik mafkura barham topgach, uning o`rnida vujudga kelgan bo`shliqni an`anaviy qadriyatlar, urf-odatlar egalladi. Qadimgi madaniyat va xotin-qizlarga ularni an`anaviy ravishda ona va xotin deb qarash amaliyoti barcha darajalarda ustunlik qila boshladi. Bunday amaliyot xotin-qizlarning, ayniqsa, qishloq ayollarining ahvoli, tanlash imkoniyatiga jiddiy ta`sir ko`rsatadi.

Ijtimoiy psixologiyaning yangi bo`limi gender, jinslarning o`zaro ta'siri, ularning o`xshashligi, jamiyatda muayyan xatti-harakatlar va boshqa bir qator masalalar hisoblanadi. Bu yerda odamlar o`rtasidagi anatomik farqlar hech qanday rol o`ynamaydi. Bu yo`nalish erkaklar va ayollar psixologiyasini yaxshiroq tushunishga va ular o`rtasidagi o`zaro munosabatlarni rivojlantirishga yordam beradi. Jinsiy psixologiyada ikkita soha ajratiladi: jinsiy psixologiya va shaxsning rivojlanishi. Bu jihat insonning jinsi bilan belgilanadi. Insonning shaxsiyatini rivojlantirishda uning yaqin atrofi(ota-onalar, qarindoshlar, tarbiyachilar, do`stlar) bevosita ishtirok etadi. Bolalargina jinsiy rollarga urinib ko`radi, kattalarga nisbatan ko`proq nazokatli yoki ko`proq odam bo`lishni o`rganadi, kattalar misolida qarama- qarshi jinsdagi kishilar bilan muloqot qilishni o`rganadi. Bir kishida turli darajalarda, har ikki jinsning xususiyatlari ham o`zlarini namoyon qilishi mumkin. Psixologiyada gender ijtimoiy munosabatlarni tavsiflovchi asosiy o`lchovdir. Ammo unda barqaror elementlar bilan birga o`zgaruvchan ham bor. Turli avlodlar, ijtimoiy qatlamlar, diniy, etnik va madaniy guruhlar uchun erkak va ayolning o`rni farq

qilishi mumkin. Jamiyatda mavjud bo`lgan rasmiy va norasmiy qoidalar va normalar vaqt bilan o`zgaradi.

Oiladagi gender munosabatlarining psixologiyasi. Gender psixologiyasi gender guruhlari va turli jinsiy aktorlar o`rtasidagi munosabatlarni o`rganishga katta e'tibor beradi. U turmushning bunday muhim tomonini nikoh va oila instituti deb hisoblaydi. Oilada gender munosabatlarining psixologiyasi xulq-atvorini aks ettiradi:

- Oiladagi barcha majburiyatlarning qat'iy ajralmasligiga ega bo`lgan sheriklar, er-xotinlar ularni bir-biridan ajratib turadilar, qarorlar birgalikda qabul qilinadi.

- Turmushga qaram bo`lgan, turmush o`rtoqlardan biri hukmronlik qiladigan vazifa bo`lib, kundalik masalalarda qaror qabul qiladi. Ko`pincha bu rol xotiniga qaratilgan.

Gender identifikatori. Odamlar bilan muloqot qilish va ta'lim olish natijasida odam o`ziga ma'lum guruhga tegishli ekanini biladi. Bolaligida ikki-uch yilga borib, u yoki o`g`il qiz o`zini moslasha boshlaydi, "to`g`ri" liboslarini uning me`yorlari bo`yicha qo`yish va hokazo. Gender identifikatori doimo o`zgarib bo`lmaydigan tushuncha mavjud. Jinslar har doim tanlov, to`g`ri yoki noto`g`ri.

Jins-bu jinsiy ongli ma'no va keyinchalik jamiyatda kutgan xatti-harakatlarning mahoratidir. Bu psixologik xususiyatlarni, qobilyatlarni, fazilatlarni, faoliyat turlarini belgilovchi jins emas, balki bu tushuncha. Bularning barchasi qonuniy va axloqiy me'yorlar, an`analar, urf – odatlar va tarbiya tizimi orqali tartibga solinadi.

Gender muammolari. Heteroseksual odamlarning xatti-harakatlaridagi farqlar, shaxslar, shaxslararo va guruhlararo qarama- qarshiliklarga olib kelishi mumkin. Gender stereotiplari- har ikkala jins vakillarining fikrini buzadigan xulq-atvorning o`ziga xos tavsifi. Ular odamlarni tor doiradagi qoidalarga olib boradilar va muayyan xatti-harakatlarning belgilaydilar, diskriminatsiya yo`lini ochib beradilar va ular bilan yaqindan bog`liqdirlar. Bu genderni o`z ichiga oladigan muayyan muammolarga bog`liq.

-tengsizlik (turli guruhlar uchun jamiyatdagi turli imkoniyatlar)

-gender jihatdan ahamiyatli stress (belgilangan vazifani bajarishdagi qiyinchiliklar)

-stereotiplar

-kamsitish

Gender nizolar: Odamlar jinsi qadriyatlarni va rollarni farqlaydilar. Qabul qilingan me`yorlar bilan shaxsiy manfaatlar to`qnashganda, jiddiy kelishmovchilik yuzaga keladi. Inson o`ziga va jamiyatning jinsi xatti-harakatlariga mos keladigan parametrlarga mos kelmas yoki xohlamaydi. Umuman aytganda, gender psixologiyasi psixologiyani ijtimoiy deb qaraydi. Ular o`z manfaatlari uchun kurashga asoslangan. Tengroq shaxslararo munosabatlar nuqtayi nazaridan, ziddiyatlar odamlar o`rtasidagi to`qnashuvlar. Ularning eng keng tarqalgani oilada va

professional sohada yuzaga keladi.

Gender tenglik nafaqat inson huquqini ta'minlash, balki, jamiyatni siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadigan ezgu qadriyatdir. Qolaversa, gender tenglik-bu, mamlakatning demokratik taraqqiyot darajasini ko`rsatuvchi indikatorlardan biri hisoblanadi. Shu bois, bugungi globallashuv davrida jamiyatda bu masalaga ustuvor e'tibor qaratilmoqda.

O`rta Osiyoda XIX asrda ayollar davlat mansablariga yaqinlashtirilmagan va madrasalarda o`qishi taqiqlangan. Jahon tarixida ham bunday misollarni ko`plab keltirish mumkin. AQSh da quldorlikni qo`llab-quvvatlovchi yoki ayollarning kamsitilishiga yo`l qo`yuvchi qonunlarning mavjud bo`lganligi bunga yaqqol misoldir. Hozirda bunday ochiqdan ochiq diskriminatsiyalar xalqaro huquq me'yorlariga ko`ra taqiqlansa-da, uning ba'zi shakllari saqlanib qolmoqda. Lekin jamiyatda shunday me'yorlar ham borki, ular diskriminatsiyani odatiy holga aylantiradi. Masalan, ayollarni ehtiyot qilish, ularni asrash kerkligi nafaqat bizning jamiyatimizda , balki butun dunyoda me'yor hisoblanadi, ayni shu me'yor ruda konlari direktorlarining ayollarni kon ishlariga olmasliklariga sabab bo`ladi. Lekin ayollarga nisbatan ba'zi cheklovlarning mavjudligi ularning diskriminatsiyalanishi emas, balki ularning manfaatini ko`zlab amalga oshirilayotganligini hisobga olinsa, bunday holatlarni diskriminatsiya deb atab bo`lmaydi. Bunday munosabatlarni tushunish uchun ijtimoiy psixologiya sohalaridan biri sifatida gender munosabatlarni o`rganish lozim bo`ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Viktor Alimasov Gender falsafasi.
2. V.M. Karimova Ijtimoiy psixologiya Toshkent -2012
3. Xotkina Z.A Rossiyada gender tadqiqotlarning o`n yili. Ijtimoiy fanlar va zamonaviylik. 2000.

XRISTIANLIK DINIDA BAG`RIKENGLIK

Turobova Zarifa Xusanboyevna
NamDU tarix yo`nalishi magistiranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada Xristianlik dinida ijtimoiy masalalarda insonlarni o`zaro ahil, oilaviy munosabatlarda mehr-oqibatli, qolaversa, yolg`on so`zlamaslik, ota-onaga hurmatda

bo`lish, zo`ravonlik qilmaslik, zinoni qoralash, qo`shniga yolg`on guvohlik bermslik va yaxshi munosabatda bo`lish kabi bag`rikenglik masalalari yoritilgan.

Kalit so`zlar: Xristianlik, Injil, Bibi Maryam, Iso Masih, J.Krussan, Xaloskor, T.A.Poltayeva, Odam At ova Momo Havo, Yu.V.Xvastunova, "Men va Boshqa" kategoryasi,

Xristianlik eng tarqalgan jahon dini hisoblanadi. Yer shari aholisining uchdan bir qismi ushbu din doirasidagi turli konfessiyalarga e`tiqod qiladi. Bu faktning o`zi ham xristianlik dinining ijtimoiy-madaniy salohiyatini harakterlaydi. Xususan, zo`rlik, zo`ravonlikka asoslangan munosabat belgilash va hatti-harakatlarni sodir etishdan tiyilishiga qaratilgan o`gitlar mazkur diniy ta`limotdan keng o`rin egallaydi.

Ushbu dinning muqaddas kitobi sanalmish Injilda o`z aksini topgan – "g`araz niyat bo`lmang!" amri ushbu dindagi toqatlilikka doir bosh g`oya hisoblanadi. Eski Ahd yozuvlariga ko`ra, zo`rlik – bu, nafaqat yovuz kuch, balki vayronkor faollik bo`lib, insonlar buning uchun javobgar bo`ladilar. Shuningdek, xristianlikda zo`ravonlik va uning manbalarini bartaraf etish bilan bog`liq hayotiy masalalar keng o`rin egallagan. Masalan, " … lekin men sizlarga aytaman: sizga yomonlik qilgan odamga qarshilik ko`rsatmang. …dushmanlaringizni yaxshi ko`ringlar. Sizlarni quvg`in qilganlar uchun ibodat qilinglar…" [1] kabi chaqiriqlar, shubhasiz, ijtimoiy bag`rikenglikni tarixiy, diniy-falsafiy ildizlari bo`lib hizmat qiladi.

Ta`kidlash zarurki,

- "Men, Egangiz Xudo amr etganimdek, ota-onangizni hurmat qiling. O`shanda men sizlarga berayotgan yurtda umringiz uzoq bo`lib, baxtiyor yashaysiz",
- " Zino qilmang! ",
- " O`girlik qilmang! ",
- " Qo`shningizga qarshi yolg`on guvohlik bermang ",
- " Qo`shningizni xotiniga ko`z olaytirmang, Qo`shningizni uyi, dalasi, quli yoki cho`risi, mol yoxud eshshagiga ham ko`z olaytirmang", kabi Xristianlik ta`limotidagi Ilohiy qonunlarda o`z aksini topgan amrlar o`z mohiyatiga ko`ra ushbu dinga e`tiqod qiluvchi kishilarni boshqalarga nisbatan toqatlilik, hurmat va bag`rikenglikka da`vat etishga qaratilgan.

Ayni paytda, Injilda yolg`on, hiyonat, hasad kabi intolerant illatlar qatiiy qoralanadi. Jumladan, "Sohta guvoh jazosiz qolmaydi, yolg`onchi halok bo`ladi" [2] degan o`git teran hayotiy amaliy ahamiyatga ega ekanini ta`kidlash joiz. Yuksak axloq va sadoqatga amal qilish, har qnday murakkab vaziyatda ham o`z vijdoni amriga qarshi hatti-harakat qilmaslikka chaqiradigan quyidagi Injil hikoyasi ham o`zining ta`sirchanligi bilan ajralib turadi: "Oradan ma`lum vaqt o`tgach, xo`jayinning xotini Yusufga ko`zlarini suzib zinoni taklif qiladi, shunda Yusuf rad qiladi va xo`jayinning xotiniga shunday deydi:

- O`zingiz o`ylab ko`ring, men bu yerda bo`lganim uchun hech bir narsa to`grisida qayg`urmaydi, hamma narsasini mening qo`limga topshirib qo`ydi. Bu xonadonda hech kim mendan katta emas. Sizdan boshqa biror narsani mendan ayamadi, chunki siz uning xotinisiz. Qanday qilib men shu qadar qabihlik qilib, Xudoga qarshi ish qilaman?!". Xristianlik dinining muqaddas kitoblarida shu va boshqa shu tarixiy ibratli voqea, hodisalarning bayoni orqali er va xotin o`rtasidagi o`zaro sadoqatli va vafoli munosabatlar targib etilganini ko`rish mumkin. Ayni paytda, ahloqiy buzuqlik, hiyonatning qatiiy jazoga loyiq xulq-atvor ekani ham alohida uqtirilgan. Jumladan, Injilda "Nikohni barchangiz e`zozlanglar. Er-xotinlik munosabatini beg`ubor saqlanglar. Zinoga berilganlarni Xudo hukm qiladi"[3] – deb ta`kidlagan.

Buning uzviy davomi sifatida Injilda quyidagicha keltirilgan: "Ey ayollar, Rabbimiz bilan aloqada yashovchilarga munosib, erlaringizga itoat etinglar. Ey erkaklar, xotinlaringizni sevinglar, ularga qo`pol muomalada bo`lmanglar".

J.Kruasson xristianlik dinida ayol qalbining muqaddasligi hususida shunday yozgan: "Marhamatli, pok va mushfiq ayol doimo Xudoga o`z yuragini ichki tug`yonlarini, muhabbati, istiroblarini keltirish bilan o`zini o`zgartiradi, o`z oilasini o`zgartiradi va olamni o`zgartiradi."[4]

T.A.Polatewva ning mazkur masala bo`yicha yozganlari ham e`tiborga molik: "Aynan "Xristianlik inqilobi" Odam At ova Momo Havoning hudoga itoatsizligidan so`ng insoniyat tarixida ilk bor jinslarning tengligini qaror toptirdi, ayol narsa, funksiya emas, balki shaxs bo`lish huquqiga ega bo`ldi". [5]

Xristian ilohiyotchilari tomonidan ushbu din mehr-muhabbat dini, "bir-biringizga nisbatan kechirimli va chidamli bo`linglar. Agar bir kishi ikkinchisidan hafa bo`lsa, Masih sizlarni kechirgan kabi, sizlar ham bir-biringizni kechiringlar. Yana bularning ustiga kamolot choqqisi bo`lgan muhabbat tojini kiyinglar". Ko`rinib turibdiki, xristianlik boshqa dinlar kabi ezgulik va tinchlik o`g`it va pandlarini mujassamlashtirgan o`ziga xos bag`rikenglik g`oyalari tizimini ifoda etadi. Unda aks etgan teran g`oyalar zamonaviy talqindagi ijtimoiy bag`rikenglik tamoyillari bilan o`zaro uyg`undir.

Injil qoidalariga ko`ra, nikoh tufayli inson induviduallikdan yuksak pog`onalarga ko`tariladi va hudoga yaqinlashadi. Yana bir muhim jihat shundaki, ushbu din doirasida nikoh bilan bog`liq masalalar xususida so`z yuritilganida doimo ularda hudoning ishtiroki mavjud bo`lishi uqtiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Muqaddas Kitob. Injil, Tavrotdan "Ibtido" va Zabur // Injil./ Ikkinchi tuzatilgan nashr. – Stokgolm: Bibliyani tarjima qilish instituti. 1993. 12-b

2. Hikmatlar, 19:5-9. –http://ibt.org.ru/ru/text?m. 19.5.5&=0#sv

3. Muqaddas Kitob. Injil, Tavrotdan "Ibtido" va Zabur // Injil./ Ikkinchi tuzatilgan nashr. – Stokgolm: Bibliyani tarjima qilish instituti. 1993. 82-b

4. Kruassan J. Prizvaniye Jenshine ili svyashenstvo serdtsa / per. c fr. G.Mogilevskoy. – M.: Poligrafkniga. Triumph Serdtsa. 1996.

AXBOROT MANBALARIGA QARAMLIK VA UNING TURLARI

Nuriddinov Rasuljon Samidjon o'g'li

FarDU Psixologiya kafedrasi o'qituvchisi

Bugun biz uchinchi ming yillikka qadam qo'ydik. XXI asrni o'z navbatida axborot asri dcsak, adashmaymiz. Bunda axborotsiz ishlab chiqarish rivojlanishini tasavvur etib bo'lmaydi. Hozirda ommabop texnik vositalardan unumli foydalanish fan, ishlab chiqarish, iqtisodiyot va hokazo barcha sohalarda juda muhimdir. Bilim axborotlar majmuining idrok qilinishidir. Axborot esa ma'lumot berish, tushuntirish, izohdir. Biz atrofga qarasak, ko'rish sezgisi, biron narsa eshitsak, eshitish sezgisi orqali axborot olamiz. Biror narsa so'zlasak yoki ko'rsatsak, axborot beramiz. Demak, qiladigan ishimiz, vazifamiz, asosan, axborot olish, yig'ish, qayta ishlash va uzatishdan iborat ekan. Bularni barchasini umumlashtirgan holda informasiya almashish jarayoni desak adashmaymiz. "Informasiya" so'zi turli tillarda ishlatilib, ma'nosi turlicha talqin qilinsada ularning asosida lotincha informatio so'zi yotadi. U "ma'lumot", "tushuntirish", "tavsiflash" degan ma'noni anglatadi. O'zbek tilida informasiya so'zi axborot deb tushuniladi. IX-X asrlarda Farobiy tahallusi bilan ijod etgan yurtdoshimiz Abu Nasr Muhammad ibn Muhammad ibn Uzlug' Tarqon bilish jarayonini ikki bosqich- aqliy bilish va hissiy bilishdan iborat bo'lib, ular o'zaro bog'liq, lekin biri boshqasiz vujudga kelmasligini alohida ta'kidlaydi. Bilishning mazkur bosqichlari axborotsiz shakllanmaydi va demak, axborot bilishning asosini tashkil etuvchi element hisoblanadi. Farobiy "Ilm va fanning fazilatlari" risolasida tabiatni bilish jarayonini cheksizligini, bilim bilmaslikdan bilishga, sababni bilishdan oqibat bilishga, sifatlardan mohiyatga qarab borishini va buning asosida, ilmning borgan sari ortib, chuqurlashib borishini ta'kidlaydi. Allomaning aytishicha, odamning iptidosida avvalo "oziqlanish talabi" paydo bo'lib. unga ko'ra odam ovqatlanadi. Shundan 7 so'ngi talablar "tashqi talablar" bo'lib, ular bevosita tashqi ta'sir natijasida sezgi a'zolari orqali vujudga keladi. Mazkur talablar 5 turlidir: teri-badan sezgisi; ta'm bilish sezgisi; hid bilish sezgisi; eshitish sezgisi; ko'rish sezgisi. Axborot tushunchasi. Axborot turli sohalarda turlicha tushunib kelinadi. Masalan, dehqon uchun axborot- ertangi ob-havo, yerning ozuqa bilan to'yinganligi yoki yetishtirilgan mahsulotning bozordagi narhi, tibbiyot hodimlari uchun- bemorning kasallik tashxisi, dori-darmonlar,

muhandislar uchun- texnika va texnologiyalar, o‘quvchi uchun- fanlardan olayotgan ma’lumotlari. Boshqa sohalarda ham o‘z soharlari bilan bog‘liq bo‘lgan ma’lumotlarni axborot sifatida qabul qiladilar. Demak, inson doimo axborot bilan ish ko‘rib kelgan. Axborot nazariyasi asoschilaridan biri amerikalik Klod Shenon axborotni narsa haqidagi bilimlarimizdagi noaniqlikni bartaraf etilishi kabi e’tirof etadi. Kibernetika fanining asoschisi Norbert Viner axborotni bizni va sezgilarimizni tashqi olamga moslashuvimizdagi mazmunni ifodalash ,- deb qaraydi. Axborotga olimlar tomonidan yuqoridagi kabi ta’rif berishga urinishlar ko‘p bo‘lgan. Lekin, axborot tushunchasiga har tomonlama ilmiy asoslangan ta’rif berish mumkin emas, chunki u juda ko‘p ma’nolarni o‘z ichiga oladi. Axborot haqidagi tushunchaga ega bo‘lish uchun hayotingizdagi bir misolni esga olaylik. Go‘daklik vaqtingizda “muzqaymoq” so‘zini esga olaylik. Go‘daklik vaqtingizda muzqaymoq so‘zi sizga faqatgina “mazali shirinlik” ma’nosini anglatardi. Uni boshqa shirinliklar ichidan nomi, ko‘rinishi, ta’mi, hidi yoki sovuqligidan ajratib olardingiz. Maktab yoshingizda muzqaymoq so‘zi “shakar, qaymoq, kakao yoki kofe, temperatura, tomoq og‘rig‘i, angina, vrach, LOR, ishlab chiqaruvchi davlatlar” kabi o‘zaro bog‘langan modda va tushunchalar hamda muzqaymoqni tayyorlash usullari bilan bog‘liq ma’lumotlar bilan to‘ldi. Keyinchalik esa “muzqaymoq” malekulalardan iboratligi haqida ma’lumot oldingiz. Lekin bu hali muzqaymoq haqidagi to‘liq ma’lumot emasligini, vaqti kelib bu so‘z yana boshqa ma’lumotlar bilan to‘lishini tushunish qiyin emas. Demak, inson yillar davomida hayotdan ma’lumotlar olar ekan birini ikkinchisi bilan bog‘lab to‘ldirib boradi. Yuqoridagi misol va alloma Farobiy fikrlaridan kelib chiqib axborotni qanday tushunish mumkin degan savolga quyidagicha javob berish mumkin:

Axborot deganda biz barcha sezgi a’zolarimiz orqali borliqning ongimizdagi aksini yoki ta’sirini, bog‘liqlik darajasini tushunamiz. Demak, axborot borliqdagi narsa yoki jarayonlarning holatlari, xossalari va boshqa xususiyatlari haqidagi ma’lumotlarning turli vositar va sezgi a’zolarimiz orqali bizga yetib kelishi va ongimizga ta’siri hamda bu ma’lumotlammg ongimizda boshqa ma’lumotlar bilan bog‘lanishi ekan. Demak, INSON borliqning bir qismi bo‘lgani uchun, u o‘zi haqida ham (og‘riq, isib kctish, charchash va hokazo) ma’lumot oladi. Bundan kelib chiqib aytishimiz mumkinki, hozirgacha yig‘gan barcha ma’lumotlarimiz axborot bo‘lib, axborotlar bog‘langach esa bilimni tashkil etadi. Mutaxassislarning fikricha, hozirda axborot iqtisodiyotning eng serdaromad manbaiga aylanib bormoqda. AQSh Strategik tadqiqotlar institutining ma’lumotlariga ko‘ra, axborot mahsulotiga sarflangan har bir dollar, yoqilg‘i, energetika sohasiga sarmoya qilingan dollardan ko‘ra bir necha barobar ko‘p foyda berar ekan. Bu faqat uning iqtisodiy jihati, uning siyosiy jihati esa o‘z shaxsiy manfaatlariga o‘ta arzon, o‘ta qulay yollar bilan erishish sifatida qaralmoqda. Shu nuqtai nazardan bugungi kunda axborot omili ham siyosiy, ham iqtisodiy jihatdan ayrim kuchlar manfaatiga aylanib bormoqda. Shuning

uchun ham yangi mustaqil davlatlarning milliy xavfsizligini ta'minlashda siyosiy, iqtisodiy, harbiy omillar bilan bir qatorda uning axborot jihatlari borgan sari dolzarblashmoqda. Ayni paytda mutaxassislar har qanday davlatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasi bilan birga mudofaa qudrati ham axborot tizimi va texnologiyalariga bog‘liqligini ta'kidlashmoqda. Shu o‘rinda jamiyat hayotining turli sohalarini kompyuterlashtirish, elektron kommunikatsiyalar, elektron ko‘rinishdagi ma'lumotlar bazasi, zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish ijobiy natijalar bilan bir qatorda, axborot tizimlariga buzg‘unchilik maqsadida ta'sir etishni ko‘zda tutuvchi yangi "axborot quroli"ning ta'siri kuchayishiga olib kelayotganini aytib o‘tish joiz. Bu esa o‘z navbatida, mamlakatimizning axborot resurslari va telekommunikatsiya tarmoqlarini noqonuniy maqsadiarda ishlatishga qarshi himoya choralarini ko‘rish va ulaming benuqson faoliyatini ta'minlashga da'vat etmoqda. Axborot globallashuvi va shaxs ma'naviyati, har qanday axborot oqimining shaxs manaviyatiga ta'siri xususida so‘z yuritganimizda avvalo bu masala zamirida jamiyatimizning. davlatimizning milliy xavfsizligi yotganini nazarda tutishimiz lozim. Zero bu mavzuda so‘z yuritar ekanmiz avvalo ikki masala mavzuning dolzarb nuqtasiga aylanadi: Birinchisi - axborot oqimi-mafkuraviy tahdid; Ikkinchisi - shaxs ma'naviyati, ya'ni turli xildagi axborotlarga nisbatan shaxsda shakllangan immunitet masalalaridir. Gap shundaki, axborot oqimi o‘z mohiyatiga ko‘ra ma'lum bir maqsadga yo‘naltirilgan bo‘ladi. Uning qanchalik shaxsga ta'sir qilishi uning oldiga qo‘yilgan maqsadi sari puxta yo‘naltirilganligiga bog‘liq.

Tabiiyki, axborot oqimining salbiy ta'siri esa ularda shakllangan mafkuraviy himoya tizimining mukammalligi omiliga bog‘liq. O‘tish davrida axborot mafkuraviy idrok etish bilan bog‘liq vaziyatning murakkabligi, ya'ni davlat, jamiyat va shaxsda mafkuraviy raqobat borasida yetarlicha demokratik tajriba yo‘qligida hamdir. Ommaviy axborot vositalari tinglovchilarining ko‘pchiligi siyosiy mavzudagi har qanday axborotni rasmiy axborot sifatida qabul qiladi. Axborotlar xarakteri va tartibi siyosiy osoyishtalik va barqarorlikning o‘ziga xos barometri bo‘lib xizmat qiladi. Agar fikrlar xilma-xilligi holati namoyon bolsa, beqarorlik ko‘rsatkichi siyosiy munosabatlar tizimida muammoli vaziyat yetilib kelayotganining o‘ziga xos alomati sifatida talqin qilinadi. Ikkinchi masalada avvalo, shaxsning mafkuraviy immuniteti bugungi kunda qanday shakllangan, degan savol paydo bo‘ladi. Masalani inson omili nuqtai nazaridan o‘rganadigan bo‘lsak, mafkuraviy immunitet - har qanday axborot ta'siriga tushib qolmaslik, avvalo, o‘sha inson ongu-tafakkuri, idroki nechog‘lik o‘tkirligiga, chuqur mushohada qilish qobiliyatiga bog‘liq. To‘g‘ri, avvalo hammada ham bunday qobiliyatlar birdek rivojlangan emas. Ammo, bu qobiliyatlarni shakllantirish, idrok ko‘nikmalarini hosil qilish, inson tug‘ilganidan to shaxs sifatida shakllanguniga qadar davom etadi. Xususan, bunda ma'lum bir yoshning ko‘p kitob o‘qishi, o‘z mamlakati tarixini o‘rganishi, urf-odatlarga nisbatan hurmat ruhida tarbiya

topishi, bir so‘z bilan aytganda, unda milliy e’tiqod - milliy faxr shakllanishi muhim o‘rin tutadi. O‘z millati qadriyatlarini qadrlagan, o‘z tarixini bilgan, Vatanga e’tiqodi shakllangan yoshlarning axborot oqimlarining ta’siriga tushib qolish ehtimoli kam. Chunki bunday yoshlarda o‘ziga xos psixologiya va masalaga o‘ziga xos yondashuv paydo bo‘lgan bo‘ladi. U har qanday axborot zamirida ma’lum bir maqsadni o‘rgana boshlaydi. Sobiq ittifoq davrida chetdan kirib kelayotgan axborot oqimi qattiq nazorat qilingan. Mustaqillikka erishganimizdan so‘ng, axborot oqimiga keng yo‘l ochildi. Tabiiyki, hali axborotga “och” bo‘lgan aholi kirib kelayotgan axborotni saralamay turib, “iste’mol” qila boshlaydi. Ular hali yaxshi va yomon, kerakli va keraksiz axborotning farqiga bormasdilar, bir so‘z bilan aytganda, aholida xolis axborot oqimidan noxolisini ajratib olish uchun idrok shakllanib ulgurmagan edi. Shuning asorati hozirgi kunda ayniqsa, sezilmoqda. Bu ba’zan shaxsda har qanday axborotni mutloq haqiqat sifatida qabul qilinishini keltirib chiqarmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1.Klod Shenon “Axborot tushunchasi ” risolasidan

2.Norbert Viner Axborotni bizni va sezgilarimizni aniqlash maqolasidan

3. Арестова О.Н., Бабанин Л.Н., Войскуновский А.Е. Мотивация пользователей Интернета. Гуманитарные исследования в Интернете/ Под ред. А.Е. Войскунского. – М.: Можайск-Терра, 2000. – 431 с.

4. Жичкина А.Е. Социально-психологические аспекты общения в Интернете. Жичкина А.Е. Социально-психологические аспекты общения в Интернете.

5. “Eng asosiy mezon - hayot haqiqatini aks ettirishdir”. T. O‘zbekiston .2009

Griffits M. Does internet and computer addiction exist?: some case study evidence//APA Annual Convention,1997.

O’SMIRLIK DAVRI SHAXSIGA XOS ILMIY PEDAGOGIK PSIXOLOGIK YONDOSHUVLAR

Usmonov Rahimjon Raxmonali o’g’li

FarDU 2 kurs magstranti

O’smirlik yoshi dunyoqarash, e’tiqod, printsip, o’zligini anglash, baholash kabi shaxs xususiyatlari shakllanadigan davr xisoblanadi. O’smir ulg’aygan sari unda "Ideal Men", "Axloqiy Men" va "Haqiqiy Men" singari shaxsga oid tizim, dunyoqarash, e’tiqod va boshqalar shakllana boradi, undagi o’zi to’g’risidagi tasavvurlar ancha aniq va barqaror bo’lib qoladi. O’smir o’z faoliyatini muayyan printsip, e’tiqod va shaxsiy nuqtai -nazari asosida tashkil qila boshlaydi.

O'smir shaxsini tarkib topirishda uning atrof-muhitga, ijgimoiy hodisalarga, kishilarga munosabatini hisobga olish lozim. Psixologlar o'tkazgan tadqiqotlardan ko'rinadiki, o'smirlarning ko'pchiligi qat'iyatlilik, kamtarlik, mag'rurlik, samimiylik, dilkashlik kabi ma'naviy, ahloqiy tushunchalarni to'g'ri anglaydilar. Ularning turmush tajribasida fan asoslarini egallash natijasida barqaror e'tiqodiy va ilmiy dunyoqarash tarkib topadi, shular zaminida axloqiy ideallar yuzaga kela boshlaydi.

Ma'lumki, o'smirlik davrida o'smirning «men»i qaytadan shakllana boradi. Uning atrofidagilari ayniqsa, o'z-o'ziga bo'lgan munosabati, qiziqishlari, qadriyatlari yo'nalishi keskin o'zgaradi.

O'smir yoshdagi bolani birinchi galdagi intilishi, u o'zini endi kichkina bola emas, balki katta bo'lib qolganligini atrofdagilarga ishontirishdan iboratdir, Mustaqil ishlar qilishiga uringan o'smir shunday qilishga haqqi borligiga o'zini-o'zi ishontiradi, chunki men endi "katta bo'lib qoldim" deb o'ylaydi. Shuning uchun xam psixologlar "katta bo'lib qolganlik tuyg'usi"ni shaxsning o'smirlik yoshidagi eng asosiy yangilik sifatida talqin qiladilar.

O'smirlik yoshida psixologik jixatdan eng muxim xislat - voyaga yetish yoki kattalik hissining paydo bo'lishi aloxida axamiyatga ega. Kattalik hissi ijtimoiy-ahloqiy soxada, aqliy faoliyatda, qiziqishda, munosabatda, ko'ngil olish jarayonida, xulq-atvorning tashqi shakllarida o'z ifodasini topadi. O'smirlik yoshiga xos bo'lgan psixologik xususiyatlarni o'rgana turib, o'smirlar shaxsining shakllanib, rivojlanib, kamolotga erishish yo'llarini va unga ta'sir etadigan biologik va ijtimoiy omillarning bevosita ta'sirini tushunish mumkin. Jinsiy yetilish o'smirning bu yoshdagi xulq-atvoriga asosiy biologik vosita sifatida ta'sir o'tkazadi. Lekin bu bevosita ta'sirdir. Kichik o'smir psixologik "mexanizmi" sxematik ravishda quyidagicha baholanadi. Endokrin garmonlarini paydo bo'lishi va ularning markaziy nerv sistemasiga ta'sir qilishi bilan bog'liq bo'lgan jinsiy yetilishning boshlanishi bolalar faolligining jismoniy va psixologik imkoniyatlarini oshiradi xamda ularning o'zlarini kattalardek his etish, mustaqil bo'lish tuyg'ularini tuyushlari uchun qulay shart-sharoitlarni olib keladi. Biroq, psixik rivojlanishning bu bosqichida ham bola hali mustaqil harakat qilishga to'la tayyor bo'lmaydi. Ijtimoiy omillar esa quyidagilardir: kichik maktab yoshidan o'rta maktabga o'tish, ya'ni yakka o'qituvchi rahbarligidan ko'pchilik o'qituvchilar tasarrufiga o'tish va muloqotdagi o'zgarishlar ijtimoiy foydali ishlarni kengaytirib borish, mustaqil va amaliy ishlarni ko'proq bajarish, shu bilan birga bolaning oiladagi o'rnining ham o'zgarishidir. Katta o'smirlarga nisbatan kichik o'smirlarda paydo bo'ladigan kelisha olmaslikni ulardagi jinsiy yetilish bilan emas, balki atrofdagi shart-sharoitlar, oiladagi ota-ona, aka-ukalarning unga munosabati, mahalla-ko'y, ya'ni ijtimoiy sharoitlar ta'siri bilan bog'lash zarur. Mana shu ijtimoiy sharoitlarni ulardagi psixologik iqlimni o'zgartirish yo'li bilan o'smirlarning xulq-atvoriga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir ko'rsatish, yomon

xulq-atvor, o'jarlik, kamchiliklarini tan olmaslik kabi salbiy xislatlarning oldini olishi mumkin. Bu davrda o'smir baxtli bolalik bilan xayrlashgan, lekin kattalar xayotida hali o'z o'rnini topa olmagan holatda bo'ladi. O'smir o'zining qobiliyati va kuchini to'g'ri baholamay turib, murakkab hayotiy masalalarni hal qilishga urinadi, ammo fikr yuritish qobiliyati yuzaki bo'lganligi sababli kundalik hayotida qator kamchiliklarga yo'l qo'yadi. Lekin u o'z xatosini tan olishdan ko'ra kattalar bilan bahslashishni afzal ko'radi. Tanqid qilgan kishilarni yoqtirmaydi, har bir tanqid go'yoki uni mensimaslik belgisi, atayin qilinayotgan ish bo'lib ko'rinadi. U mustaqil, o'zboshimchalik bilan ish tutishga urinadi, kattalarning maslahatiga e'tibor bermaydi. Ayrim o'smirlar o'zining kattalar safiga qo'shlganligini namoyish qilish uchun turli xil salbiy odatlarga o'rgana boshlaydilar. O'smir xulqidagi bunday o'zgarishlar o'qituvchi va ota-onalarni qattiq tashvishga soladi. Ularni ijobiy tomonga o'zgartirish uchun esa kattalardan psixologik bilim va tajribani talab etadi. Bu yoshda kattalar o'smirlarni bilib-bilmay qo'yayottan kamchilik va xatolarini ko'pchilik ichida uyaltirib, kamsitib, qoralab emas, balki psixologik yo'l bilan yondashgan holda yerdam berish uni *"katta bo'lib qolganlik"* tuyg'usini so'ndirib emas, balki katta odam qanday bo'lishi va qanday talablarga javob berishi kerakligini anglatishi zarur.

O'smirning yangi xuquqlarga da'vosi, avvalo, kattalar bilan o'zaro munosabatlarning butun muhitiga oid bo'ladi. O'smir avval bajonidil bajaradigan talablarga endi qarshilik ko'rsata boshlaydi:

- uning mustaqilligini cheklashganda,
- vasiylik qilishganda,
- yo'naltirishganda,
- nazorat qilishganda,
- quloq solishni talab qilishganda,
- jazolashganda,
- uning qiziqishlari, munosabatlari va fikrlari bilan xisoblashishmaganda u juda xafa bo'ladi va norozilik bildiradi.

O'smirda o'z qadrini bilish hissi paydo bo'ladi va u o'zini kamsitish, mustaqillik xuquqidan maxrum qilish mumkin bo'lmagan inson deb biladi. Ota-onalar va pedagoglar o'smirlar bilan alohida ishlab, ularning ko'nglini topishi va xatti-harakatlarini o'z vaqtida to'g'ri yo'lga solishlari lozim. Ba'zi o'qituvchilar kichik o'smirdagi bu o'zgarishlar - salbiy alomatlar, urushqoqlik, o'jarliklarini ildizlari qayerdan kelib chiqqani va nima bilan boglanganligi, nimaning ta'siri ekanligini bilmay turib, noto'gri tashxis va xulosalar chiqaradilar, bu esa aksariyat holda fojiaga olib kelishi mumkin. Asosiy ziddiyatni keltirib chiqaruvchi omillardan biri o'smirning o'z mustaqilligini imkoniyatidan ortiq darajada baholashidir. O'z imkoniyatlarini ortiqcha baholash bilan kichik o'smirning psixik imkoniyatlari o'rtasida tafovut paydo bo'ladi.

Kattalarning irodasiga bo'ysinmaslik, maktab, sinf faollari va boshqalarning qarorlarini bajarmaslik - bu mazkur sharoitga yetarli darajada baho bera olmaslikning yagona reaktsiyasi bo'libgina qolmay, shu bilan birga bu o'smir, uning shaxsi nuqtai nazaridan o'zini boshqalarga tanitish yo'li sifatida ham xizmat qiladi. Bu yo'l orqali bola o'z shaxsining axamiyatini, uning ta'sirchanligini hamda tevarak-atrofdagi kishilarga qarshilik ko'rsata olish qobiliyatini ham ta'kidlab ko'rsatishga erishmoqchi bo'ladi.

Demak, bu o'smirni to'laqonli psixik rivojlanishi uchun zarur bo'lgan hayotiy bir xislat ekanligini bilgan holda shu bilan bog'liq salbiy ishlarni psixologik tabiatini to'g'ri tushunmog'i va bolalarni o'zlarini katta tutishlariga to'sqinlik qilmaslik, aksincha ularning bunday xatti-harakatlarini ijobiy baholashga intilishi kerak.

O'smirlarni o'z shaxslari xaqidagi fikrlar ko'proq qiziqtiradi, ular o'zlarini bilishga, maqsadli rivojlantirishga, tarbiyalashga harakat qiladilar. U kattalar huquqini cheklaydi, o'zinikini esa kengaytiradi. Kattalarning o'z shaxsi va insoniylik qadrini xurmat qilishlarini xoxdaydi, ishonch va mustaqillik namoyon etishga da'vo qiladi, ya'ni kattalar bilan ma'lum darajada teng xuquqlilikka va ularning shu narsani tan olishlariga erishishga harakat qiladi.

O'smirlik davrida ichki erkinlikning o'sishida, o'z-o'zini anglash layoqatlarida, mustaqil xatti-harakatlarida katta sifat o'zgarishlari yuz beradi. Bunday o'zgarishlarning yuzaga kelishida irodaning xam ahamiyati katta. Iroda oliy psixik funktsiya sifatida o'smirning erkin harakat qilish quroli, shuningdek, shaxsi rivojining magistral chizig'i bo'lib hisoblanadi.

O'z-o'zini anglash xissini tarkib topishi, o'ziga nisbatan go'yo aloxida mustaqil shaxs sifatidagi munosabatning vujudga kelishi bu davrdagi har ikki jinsdagi va istagan temperament tipidagi o'smirlar uchun muxim xususiyatlardir. O'smir o'g'il-qizlar shaxsining kamol topishida, o'zini anglash jarayonida o'ziga baho berish mayli va istagi o'zini boshqa shaxslar bilan taqqoslash, o'ziga bino qo'yish ehtiyoji paydo bo'ladi. Bular esa o'smirning psixik dunyosiga aqliy faoliyatiga, tevarak-atrofga munosabatning shakllanishiga ta'sir qiladi. Ilk o'smirlik davrida ko'pchilik o'smirlar o'zlariga salbiy shaxsiy xarakteristika beradilar. Katta bo'lgan sari o'smirning o'z-o'ziga bergan bahosi differentsial xarakter (xulq-atvoriga, ijtimoiy vaziyatlarda o'zini tutishga va ayrim xatti-harakaglari)da namoyon bo'la boshlaydi.

O'g'il bolalar va qiz bolalarning ijtimoiy rollari turlicha bo'lishi to'g'risidagi jamiyatda tarkib topgan tushunchalar bilan bolalar tomonidan o'zlashtirilgan tasavvurlar o'smir yoshidagi shaxsning shakllanish yo'llarini belgilab beradi. O'smir o'z kuchi va kuvvati, chidamliligi ortayotganini, bilim saviyasi kengayayotganini anglay boshlaydi.

O'smirlar ustanovkalari muhim funktsional axamiyatga ega bo'lib, uning ma'lum bir faoliyatni samarali bajarishga tayyorligi sifatida namoyon bo'ladi. Uning asosiy vazifalari;

1) faoliyat amalga oshirishning qat'iy xarakterini belgilab beradi;

2) o'smir shaxsini standart vaziyatlardagi faoliyatlar kechishini erkin xolda nazorat qilish va qaror chiqarishdan ozod qiladi.

O'smirlik davri xususiyatlarini talqin qilgan olimlarning ta'kidlashicha, o'g'il va qizlarning bu yoshda o'rtoqlari bilan munosabatlarga intilishi, tengdoshlari jamoasining hayotiga qiziqishi yorqin namoyon bo'ladi. Ushbu o'zgarishlar ta'sirida bolalar jismoniy va aqliy imkoniyatlarini o'sib borish munosabati bilan o'zlariga ko'proq ishona boshlaydilar, ular endi oilaviy muammolar muhokamasida ham ishtirok eta boshlaydilar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. E.G'oziyev " Umumiy psixologiya " Toshkent 2009 y
2. M.Davletshin "Umumiy psixologiya "Toshkent 2002 y
3. E.G'oziyev " Ontogenez psixologiyasi " Toshkent 2012 y
4. Z.T. Nishonova " Umumiy psixologiya " Toshkent 2014 y

PSIXODIOGNOSTIKA METODIKALARINING PSIXOMETRIK MEZONLARINI TA'MINLASHDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH

Mamajonova Shaxzoda Yoqubjon qizi
O'zbekiston Milliy Universiteti
psixologiya(faoliyat turlari) yo'nalish magistranti

Butun jahonda rivojlanish jadal suratlarda o'sib borayotgani tufayli yuqori texnologiyali mahsulotlar, jumladan, zamonaviy kasbiy bilimlar va eng yangi texnologiyalardan foydalanayotgan mamlakat ustunlikka erishmoqda. Axborot, ijodkorlik va bilimning axborot jamiyatida strategik resurs vazifasini bajarishining sababi ham shu. Iste'dodlar yaratilishi uchun esa madaniyatning shakllanishi, ya'ni iste'dodlarning rivojlanishi va ravnaq topishi uchun sharoit zarur. Bu yerda kompyuter texnologiyalarining ta'siri juda katta bo'lib, masofaviy ta'lim, kompyuter dasturlari, kompyuter o'yinlari, videolar va boshqalarda namoyon bo'ladi.

Bugungi kunda bizning sharoitimizda ham psixodiagnostik tadbirlarda sifat bosqichiga erishish uchun mavjud tajribalarga tayanib, mahalliy mutaxassislar tomonidan bir qator masalalar qayta ko'rib chiqilishi lozim:

1. Jahon psixologiyasida qo'llanilib kelayotgan "Standartlar"ga tayanib, psixodiagnostik metodikalardan foydalanish borasida mahalliy muhit uchun aniq ko'rsatmalar ishlab chiqish;

2. Psixodiagnostik metodikalarni psixometrik mezonlarini o'lchashda aniq,optimal natijaga erishish uchun zamonaviy IT dasturlari ishlab chiqish va amaliyotga tadbiq etish;

3. Mutaxassislar tayyorlash jarayonida umumiy psixodiagnostika, psixodiagnostika va

eksperimental psixologiya, psixodiognostik metodikalar va psixometrik mezonlarini o'lchash hamda test va ularning standartlari masalasi uchun alohida mashg'ulot mavzulari ajratish lozim.

Respublikamiz Prezidenti Sh.Mirziyoyev 2017 yil 14 yanvar kuni Vazirlar Mahkamasining mamlakatimizni 2016 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017 yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan kengaytirilgan yig'ilishida "... ta'lim va ilm-fan, davlatning yoshlarga doir siyosatini amalga oshirish, ta'limning yangi, zamonaviy usullarini, jumladan, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish" masalalariga e'tibor qaratish lozimligini ta'kidlab o'tganlar.

Psixodiagnostik metodikalar qo'llanilishidan oldin yuqori sifat va samaradorligini ko'rsatuvchi mezonlar asosida tekshiruvdan o'tkazilishi lozim. Psixodiagnostik metodikalami baholashning asosiy mezonlari sifatida ishonchiilik va validlik olinishi mumkin.

Validlik - metodika yordamida olingan ma'lumotlaming metodikaning nimani aniglashga qaratilganligi, ya'ni metodika mohiyati bilan mosligi.

Ishonchlilik - psixogiagnostik metodikaning sifati bo'lib, natijalar barqarorligi va takrorlanishini ko'rsatuvchi mezon. Metodikaning ishonchliligi natijalar barqarorligi va takrorlanishini ko'rsatuvchi mezon hisoblanadi.

Haqiqatdan ham diagnostika jarayonlarini avtomatlashtirish, standartlashtirish ularning ommaviyligini ta'minlaydi, tekshiriluvchiga eksperimentator shaxsining va test o'tkazish sharoitining o'zgaruvchanligi ta'sirini kamaytirish hisobiga natijalarning ob'ektivligi va ishonchliligini oshiradi. Yuqori darajada esa natijalar sifat jihatdan tahlil qilinadi va kompyuter dasturi yordamida interpretatsiya qilinadi. Kompyuterlashtirilgan diagnostikaning ustunlik tomonlari uning o'ziga xos metodikalarni ishlab chiqish muammosini qo'yadi. Bu borada yechilmagan juda ko'p masalalar mavjud. Shunday masalalardan biri qo'llanilib kelayotgan, o'zining samaradorligini amalda isbotlagan metodikalarni kompyuterlashtirishdir. Shu sababli an'anaviy va avtomatlashtirilgan (kompyuterlashtirilgan) metodikalarning natijalarini taqqoslashga doir tadqiqotlar o'tkazish juda muhim. Kompyuterlashtirilgan diagnostikaning ustunlik va bir qator chegaralanganligini tahlil qila turib shuni aytish mumkinki, to'g'ri tashkil qilingan holda (kompyuterda ishlashga oldindan o'rgatish, kiritilgan javobni to'g'rilash imkonini berish, natijalarni komyuter dasturida tahlil qilish va h.k.) an'anaviy va kompyuterlashtirilgan (avtomatlashtirilgan) metodikalar natijalari orasida yuqori korrelyasiya mavjud.

Psixodiagnostikada zamonaviy kompyuterlarning informatsiyani tejamli ko'rinishda saqlash, tezda chaqira olish, tezkor va har tomonlama tahlil qilish va ko'rgazmali ravishda aks ettira olish imkoniyatlaridan foydalanish turli sifat, miqdor ko'rinishda samaralar beradi. Birinchi toifa miqdor samaralar asosan an'anaviy psixodiagnostik eksperimentdagi ko'rsatma

berish, metodikalarning topshiriqlar bazasini shakllantirish, topshiriqlarni saralash, ularning murakkablik darajasi va indeksi, diskrminatsiya koeffetsenti va indeksini, reprezentativ tanlanmalarni saralash, tekshiriluvchining javoblarini qayd qilish, eksperiment bayonini olib borish, ishonchlilik va validlikni ta'minlashda turli hisoblashlarni amalga oshirish, va natijalarni berish va shunga o'xshash sermashaqqat, qiyin amallarni avtomatlashtirish bilan bog'liq. Bunday avtomatlashtirish natijasida psixodiognostik tadqiqotlar yoki psixologik maslahatlar uchun zarur diagnostik natijalarning standartlik darajasi, aniqligi va olinish tezligi oshadi. Bundan tashqari kompyuterlashtirilgan eksperimentlar ma'lumotlarni tezkor qayta ishlash juda qisqa muddatlarda ommaviy psixodiagnostik, shu jumladan vaqt va boshqa imkoniyatlar yetarli bo'lmagan sharoitlarda kasbga yo'naltirish, kasb tanlash kabi psixologik vazifalarni yechish uchun juda zarur, tadqiqotlar o'tkazish imkonini beradi.

Shunday qilib, hozirgi vaqtda psixodiagnostikada axborot texnologiyalarining qo'llanilishi asosan alohida metodikalarning kompyuterlashtirilgan variantlarini yaratish hamda psixodiognostik metodikalarni psixometrik mezonlarini o'lchashni avtomatlashtirish tariqasida olib borilmoqda. Ammo shuning o'zida ham amaliy psixodiagnostika uchun ijobiy samara kuzatilmoqda.

Birinchidan, diagnostik natijalarni tez olish, tekshirish va maslahat berish kabi sohalarda juda zarur bo'lib qoldi.

Ikkinchidan, psixolog tekshiriluvchiga ko'rsatma berish, vazifani ko'rsatish, javoblarning to'g'riligini tekshirish, eksperiment bayonini olib borish va javoblarni qayta ishlash amallardan xolos bo'ladi va o'z oldiga qo'ygan vazifani echishga butun kuchini safarbar qilish imkoniyatiga ega bo'ldi.

Uchinchidan "qo'lda", an'anaviy usulda yo'l qo'yilishi mumkin bo'lgan xatolar, javoblarni bexato qayd qilish va natijalarni to'g'ri qayta ishlash katta ahamiyatga ega.

To'rtinchidan, kompyuterli eksperimentda ma'lumotlarni qayta ishlash qisqa muddatlar ichida ko'p tekshiriluvchilarda parallel test o'tkazish yo'li bilan ommaviy psixodiagnostik tadqiqotlar o'tkazish imkonini beradi.

Yuqorida sanab o'tilganlar hisobidan psixodiagnostik metodikalarni kompyuterlashtirish psixodiagnostik eksperimentning sifatini oshirish va ularga sarf qilinadigan xarajatlarni kamaytirishga ijobiy ta'sir qiladi. Psixologlar, amaliyotchi psixologlar va psixodiagnostlar uchun ma'lumotlarni kompyuterda qayta ishlash bo'yicha metodik va amaliy yordam tizimini yaratish, shuningdek, oliy ta'limi jarayonida fanlararo integratsiya asosida diagnostik usullarni axborot kommunikaksion vositalar orqali dasturiy ta'minot manbalariga doir ma'lumotlardan psixologiya fanlarini o'qitishda foydalanib, ta'lim-tarbiya berish mazmuni, shakl va metodlari, pedagogik shart-sharoitlarini aniqlash, o'qitish metodikasini yaratish lozim.

Keyingi o'n yilliklarda psixologik tadqiqotlarda kompyuterlarni keng qo'llash yanada rivojlandi. Psixologik eksperimentlarda kompyuter dasturlarlarning qo'llanilishi an'anaviy usulga qaraganda bir qancha ustunliklarga ega. Ularga quyidagilar kiradi:

- psixologni mashaqqatli, bajarilishi og'ir ishlardan (vazifalarni taqdim qilish, tekshiriluvchining javoblarining to'g'riligini tekshirish, eksperiment bayonini olib borish, test natijalarini qayta ishlash) ozod qilishi;
- metodikalarning topshiriqlar bazasini shakllantirish, topshiriqlarni saralash,ularning murakkablik darajasi va indeksi, diskrminatsiya koeffetsenti va indeksini ishlab chiqishda optimal natijaga erishish;
- eksperimental materiallarni randomizatsiya qilish (tasodifiy ketma-ketlikda taqdim qilish);
- qisqa vaqt oralig'ida keng masshtabli psixologik tadqiqotlar o'tkazish imkoniyati;
- olingan natijalarni qayta ishlash va umumlashtirishda o'ta kuchli matematik apparatdan foydalana olish imkoniyati;
- diagnostik natijalarni tez olish, bu, ayniqsa, klinik holatlar va psixologik maslahat berish uchun zarur;
- kompyuter dasturi yordamida psixolog ishonchlilik va validlilikni ta'minlashda turli hisoblashlarni amalga oshirish, va natijalarni berish va shunga o'xshash sermashaqqat, qiyin amallarni avtomatlashtirishi mumkin bo'ladi ;
- ma'lumotlar banki (bazasi)ni yaratish. Ma'lumotlar bazasining mavjudligi, undagi ma'lumotlarni saralash, tahlil qilish imkoni psixodiagnostika uchun katta yutuq hisblanadi. Ma'lumotlar bankini yaratish qisqa vaqt oralig'ida ishonchli, empirik jihatdan asoslangan test me'yorlarini shakllantirish imkonini beradi.
- kompyuterlashtirilgan psixodiagnostikaning maqtovga loyiq yana bir tomoni avtomatik tarzda keng va asoslangan psixodiagnostik xulosani verbal ko'rinishda shakllantirishidir.
-

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O.I.Ikromov "O'zbekistonda psixodiognostikaning rivojlanish tarixi". Toshkent.-2021
2. Z.nishonova , Z. Qurbonova Psixodiagnostika va eksperimental psixologiya T- 2014
3 . Pedagogika, 1982 3. Akindinova I.A. Osobennosti samoaktualizatsii lichnosti v professiyax razlichnogo urovnya sotsialnogo prestija: Avtoref. dis. ... kand. psixol. nauk. – SPb.: SPbGU, 2000. – 24 s.
4. Berulava G.A. Psixodiagnostika umstvennogo razvitiya uchashixsya: uchebnoe posobie. Novosibirsk. 1990.

5. S. X Jalilova, N.A G'ayibova "Umumiy psixodiognostika". O'quv qo'llanma. Toshkent.2018

ЭМОЦИОНАЛЬНОЕ БЛАГОПОЛУЧИЕ ДЕТЕЙ В ДОШКОЛЬНОМ ВОЗРАСТЕ

Худойберган Холбутаев
Ферганский государственный университет

Аннотация. В психологии личности эмоциональное благополучие является одним из основных качеств жизни человека. Его основа закладывается в детском возрасте и зависит от окружающих ребенка взрослых, их взаимоотношений и реакций на поведение личности ребенка. В статье раскрывается проблема эмоционального благополучия детей на основе теоретического исследования.

Ключевые слова: эмоциональное благополучие; чувство доверия; дискомфорт; удовлетворенность; семья.

EMOTIONAL WELL-BEING OF CHILDREN IN PRESCHOOL AGE

Abstract. In personality psychology, emotional well-being is one of the main qualities of a person's life. Its foundation is laid in childhood and depends on the adults around the child, their relationships and reactions to the behavior of the child's personality. The article reveals the problem of emotional well-being of children on the basis of an theoretical study.

Keywords: emotional well-being; sense of trust; discomfort; satisfaction; family.

Дошкольный возраст – это возраст, в котором начинает складываться личность ребенка. В этот период происходит ускоренное развитие психических процессов, ребенок активно осваивает широкий круг различных видов деятельности. На этапе дошкольного детства формируется эмоциональное поведение и отношение ребенка к семье. Как отметил Президент республики Узбекистан Ш.М.Мирзиёев, «Именно семья обеспечивает преемственность поколений». Поэтому так важно изучить особенности эмоционального благополучия детей в дошкольном возрасте. Также диагностика эмоционального поведения в семье считается важнейшим средством формирования у ребенка отношения к действительности, средством нравственного, эстетического и умственного воспитания [4]. В настоящее время главной задачей дошкольного воспитания является создание полноценно развитой личности ребенка.

Если ребенок растет в эмоционально благополучной семье он внешне улыбчив, непосредственен, разговорчив, доброжелателен, слушает других, способен преодолеть эгоцентрическую позицию, не грубит родителям, не ворует, не драчлив, обладает чувством юмора, не криклив, не обижает других. Также эмоциональное благополучие ребенка это представления взрослых о том, что необходимо и интересно ребенку, соответствует его реальным потребностям.

Эмоциональное благополучие ребенка выражается в следующих чертах поведения и чувств: наличие чувства доверия к миру; способности проявлять гуманные чувства; способности сопереживать и чувствовать состояние другого; наличие положительных эмоций и чувства юмора; способности и потребности в телесном контакте; наличие чувства удивления; вариативности поведения; способности к произвольному усилию для преодоления препятствий или снятия дискомфорта, в том числе и в ситуации соревнования-соперничества; способности к положительному подкреплению себя и собственных действий; способности к осознанию особенностей собственного поведения в соответствии с возрастом [1].

Проблема эмоционального благополучия детей в семьях интересовало всех ученых и просветителей во все времена. Так как прочность любой семьи и семейного воспитания во многом зависят от взаимоотношений, которые складываются в семье, их духовного и нравственного климата. Пророк Мухаммед утверждал, что величайшее наследие, которое родители оставляют своим детям - это эмоциональное удовлетворонность в семейном очаге.

Восточные мыслители также очень много затрагивали в своих произведениях тему формирования эмоционального благополучия ребенка в семье. В частности, великий ученый и мыслитель Абу Али ибн Сина в своем труде «Мудрость» подчеркивает ответственность родителей перед воспитанием ребенка. Абу Али ибн Сина описал процесс воспитания маленького ребенка с хорошей моралью и психически здоровым следующим образом: «В воспитании важно в первую очередь направить ребенка по правильному пути. Все, даже самые простые семейные отношения тоже влияют на ребенка». Также великий философ Кайковус в своей книге «Кабус-наме», советовал родителям в воспитании детей быть очень внимательными [3]. В восточной науке самое главное в воспитании ребенка это терпение и душевное спокойствие родителей, и гармония родительско-детских взаимоотношениях. Но если в семье неспокойно, то ребенок растущий в такой среде, становится изнурительным.

В России проблема детской психологии изучалась очень широко. Русские психологи Ю.И. Алешина, В.Н. Дружинин, С.В. Ковалев, А.С. Спиваковская, Э.Г.

Эйдемиллер [2] подчеркивают, что семья прямо или косвенно отражает все изменения, происходящие в обществе, хотя и обладает относительной самостоятельностью, устойчивостью.

А.Д. Кошелева, В.И. Перегуда, И.Ю. Ильина, Г.А. Свердлова, Е.П. Арнаутова [2] в своих исследованиях обратили внимание на устойчиво положительное, комфортное эмоциональное состояние ребенка которое является основой отношения ребенка к миру и влияет на особенности переживания семейной ситуации, познавательную сферу, эмоционально-волевую, стиль переживания стрессовых ситуаций, отношение со сверстниками.

Подводя итог нужно отметить, что эмоциональное благополучие характеризуется как устойчиво-положительное, комфортно-эмоциональное состояние ребенка, являющееся основой отношения ребенка к миру и влияющее на особенности переживаний, познавательную сферу, эмоционально-волевую, стиль переживания стрессовых ситуаций, отношение со сверстниками. Эмоциональное благополучие формируется на основе эмоционального поведения ребенка, эмоционального отношения ребенка к семье и эмоционального принятия своих родителей.

Литература:

1. Parents and children: psychology of relationships / Edited by E.A.Savina and E.O.Smirnova. - M: Kogito-Center, 2003 - 230c

2. Semago N.Ya. Metamorphoses. Diagnosis of the emotional sphere of the child //Bulletin of Practical Psychology of Education. – 2004. - №1

3. Zakirova M. S. THE ROLE OF UZBEK AND RUSSIAN Fairy TALES IN THE FORMATION OF A CHILD'S PERSONAL QUALITIES //PROBLEMS OF PSYCHOLOGICAL WELL-BEING– 2021. P. 325

4. Yuldasheva M.B. Socio-psychological aspects of the manifestation of child loneliness. International online scientific-practical conference "Topical issues of preschool and primary education: problems, solutions and prospects for development". June 11, 2020. Ferghana. P. 333-336.

NAMANGAN VILOYATIDAGI TARIXIY-MADANIY YODGORLIKLARNI BUGUNGI KUNDAGI HOLATI VA ULARNI TURIZM MASKANIGA AYLANTIRISH MASALALARI

Tolibboyev Muxtorjon Qosimjon o'g'li

IIV Namangan akademik litseyi

tarix fani o'qituvchisi,

muxtorjontolibboyev@gmail.com, +998998753431

Annotatsiya. Ushbu maqolada Namangan viloyatida joylashgan tarixiy yodgorliklarni mintaqa turizmini rivojlantirishdagi ahamiyati va dolzarb muammolari haqida yoritiladi.

Kalit so'zlar: turizm, Axsikent, Mug'tepa, Munchoqtepa, shahriston, rabot

Turizm. Bu so‘z bugun butun dunyo ahlini o‘ziga ohanrabodek jalb etmoqda. Chunki turizm sohasi mamlakatlar iqtisodiyotida alohida o‘rin tuta boshladi. Jumladan, keyingi yillarda yurtimizda ham bu yo‘nalishda katta qadamlar tashlandi, turizm salohiyatini oshirish yuzasidan bir qator qonun hujjatlari qabul qilinib, hayotga tatbiq etildi. Natijada respublikamizning har bir hududida turizmni rivojlantirish bo‘yicha yangi loyihalar, imkoniyatlar bo‘y ko‘rsatdi.

Xususan mintaqada turizm salohiyatini yuksaltirishda tarixiy yodgorliklarning ahamiyati beqiyos hisoblanadi. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev Islom sivilizatsiya markazi qurilishi bilan tanishar ekan, ―Hamma o‘z tarixini ulug‘laydi. Lekin bizning mamlakatimizdagidek boy tarix, bobolarimizdek buyuk allomalar hech qayerda yo‘q. Bu merosni chuqur o‘rganishimiz xalqimizga dunyoga yetkaza bilishimiz kerak―[1.] – degan edi.

Namanganviloyatida ja’mi bo’lib 274 ta moddiy meros obyektlari mavjud bo’lib, shulardan 148tasi (Namangan shahri-3 ta, Kosonsoy tumani-10 ta, Mingbuloq tumani-5 ta, Namangan tumani-3 ta, Norin tumani 21 ta, Pop tumani-21 ta, To’raqo’rg’on tumani-3 ta, Uychi tumani-19 ta, Uchqo’r’gon tumani-22 ta, Chust tumani 12 ta, Yangiqo’r’gon tumani-21 ta, Chortoq tumani-8 ta) arxeologiya yodgorliklari hisoblanadi.[2.] Axsikent, Uchtepa-Buloqmozor, Balandtepa-Munchoqtepa, Mug’tepa, Buvanamozor singari yodgorliklar shular jumlasidandir.

Ushbu obyektlardan eng mashhuri shubhasiz Axsikent yodgoriligidir. Qadimiy Axsikent – ulug‘ yurt o‘tmishining beqiyos boyligi Buyuk Ipak yo‘lining gullab-yashnashida ushbu yo‘nalishdagi poytaxt shaharlarning o‘rni katta bo‘lgan. Qadimgi Farg‘ona vodiysining poytaxti bo‘lmish Axsikent ham shunisi bilan diqqatga sazovordir. Uning vayronalari Sirdaryoning o‘ng sohili, hozirgi Namangan viloyati hududida joylashgan. Turkistonning boshqa yirik shaharlari singari Axsikentning ham o‘z qal’asi, shahristoni (ichki shahar) va raboti (tashqi shahar) bo‘lgan. Qadimda shaharning to‘rtta darvozasi bo‘lib, ular Mardikush, Koson, Masjidi Jome’ va Regxona deb atalgan. [3.]

Qadimshunos olimlar tomonidan ―Farg‘ona Afrosiyobi―, deya ta‘rif berilib, Axsi yoki Axsikent nomi bilan ataluvchi ko‘hna shahar xarobalari bugungi kunda To‘raqo‘rg‘on tumanidagi Shahand va Gulqishloq qishloqlari orasida,

Sirdaryoning shimolida do‘ngtepaliklar ko‘rinishida yastanib yotibdi. Mazkur Eski Axsi manzilgohi Farg‘ona vodiysidagi eng yirik arxeologik yodgorlik hisoblanadi. Manzilgohni qazib o‘rgangan qadimshunos olimlar moddiy – ashyoviy dalillar va eng ko‘hna yozma xitoy manbalariga tayangan holda, shaharning paydo bo‘lishini taxminan miloddan avvalgi III asrlarga to‘g‘ri kelishi ma‘lumotini berganlar.[4.]

Ushbu yodgorlikni obod qilish bo‘yicha amalga oshirilayotgan ishlarni izchil davom ettirish maqsadida Vazirlar Mahkamasi 2017-yil 16-oktabrda “Namangan viloyatining to‘raqo‘rg‘on tumanida “axsikent” arxeologiya merosi obyektini muhofaza qilish va tadqiq etish yodgorlik majmuasini tashkil etish to‘g‘risida “ gi 831-sonli juda muhim qarorni qabul qildi. Unga ko’ra, Namangan viloyati To‘raqo‘rg‘on tumanida “Axsikent” arxeologiya merosi obyektini muhofaza qilish va tadqiq etish yodgorlik majmuasini barpo etish hamda majmuada Zahiriddin Muhammad Bobur haykalini o‘rnatish, turli tarixiy-ma’rifiy tadbirlar o‘tkaziladigan me’moriy ansamblni tashkil etish to‘g‘risidagi takliflari ma’qullandi.[4.]

Bugungi kunda Axsikent turli maqsadlarda kelgan sayyohlarning diqqat markazida turadigan maskanga aylanib bo‘lgan, Buning eng asosiy sabablaridan biri yodgorlikning yo‘l yoqasida qulay joylashganligi va uni muhofaza etilganligi va unga bo’lgan e’tibor hisoblanadi. Yodgorlikka olib boradigan maxsus yo’lak tashkil etilgan bo‘lib ushbu yo‘lak bo‘ylab obyektning diqqatga sazovor bolgan joylari yo‘l ko‘rsatkichlari orqali o’zbek va ingliz tillarida qisqa ma’lumotlar bilan bayon etilgan. Shuningdek Axsikent tarixini joylashuvini va boshqa sayyohlarni qiziqtirgan ma’lumotlarni aytib bera oladigan maxsus mutaxassislar ham mavjud. Bu esa o‘z navbatida sayyohlarda tarixiy tasavvur hamda qiziqish uyg’otadi. Yuqorida keltirib o‘tilgan ushbu ahamiyatli yutuqlar bilan birga hal etilishi kerak bolgan dolzarb muammoli masalalar ham mavjud. Jumladan, yodgorlikning bir qator muhim qismlari muhofaza maydoni tashkil etilishini talab etadi. Viloyatimizga keladigan turistlar oqimini poytaxt orqali kelishini hisobga olsak yodgorlikka olib keladigan maxsus yol ko’rsatkichlari mavjud emas shu sababli sayyohlar yodgorlikni topib kelishlarida bir qadar qiyinchiliklarga duch kelishadi. Bugungi internet zamonida turizm sohasini internet bilan rivojlantirish davr talabi hisoblanadi shuni hisobga olgan holda arxeologiya merosi obyektlarini muhofaza qilish va tadqiq etish reaksiyasining axsikent sayti faoliyat olib boradi shuningdek aloqa uchun maxsus bo‘lim tashkil etilgan ushbu bo‘limda turizm boyicha qabul vaqtlari shuningdek aloqa uchun telefon raqamlari kiritilgan, biroq bu bilan cheklanib qolmasdan Axsikent yodgorligi uchun maxsus android ilova yaratilib uni “play market” orqali yuklash imkoniyati yaratilsa sayyohlikni rivojlantirishda muhim qadam bo’lar edi.

Viloyatimiz arxeologik turizmini rivojlanirishda muhim ahamiyat kasb etgadigan yodgorliklardan biri bu Kosonsoy tumani joylashgan “Mug’tepa” arxeologik obyekti

hisoblanadi. Qadimiy Kosonsoy shahri 2000 yildan ko‘proq tarixga ega bo‘lib, u uzoq o‘tmishda Farg‘ona vodiysida o‘ziga xos xususiyatga ega ko‘hna shaharlardan biri bo‘lgan. Miloddan avvalgi I asrda Kosonsoyning chap sohilida strategik jihatdan qulay tabiiy tepalikda, ya‘ni hozirgi Mug‘tepa (Mug‘ qal‘a) arxeologiya yodgorligi o‘rnida qadimiy Koson shahriga asos solingan. U qadimgi Farg‘ona podsholarining yozgi qarorgohi sifatida tarix solnomalariga kirgan. Koson XII asrda poytaxt shaharlardan biriga aylangan. Bu yerda Qoraxoniylar davlatining xazinaxonalaridan biri joylashgan bo‘lib, tanga pullar zarb qilingan. [5.12-bet] Bundan tashqari Kosonni (Mug‘qal‘a, Mug‘tepa) ayrim olimlar Xitoy manbalariga tayanib qadimgi Farg‘ona poytaxti-Guyshan (Guyshuan) bilan bog‘laydilar. Haqiqatdan ham yozma manbalar hokim qarorgohi Guyshan (ba‘zida Guyshan - Gyesay) shahrida deb xabar berganlar. Guyshan - Gyesay manbalar e‘tiroficha, vodiy shimolida joylashgan. Yuqorida keltirganimizdek, manbalar xabaricha Farg‘ona-Polona (Lona) hokimi qarorgohi Guyshanda joylashgan. Bu shahar deb Koson (hozirgi Kosonsoy va uni atrofidagi Mug‘ qal‘a) shahri ko‘zda tutiladi.[6.277-bet] O‘tgan asrning 70 – 80 - yillarida arxeolog olimlar tomonidan olib borilgan ilmiy qazish ishlari natijasida qadimgi Koson shahri o‘rnida ―Ochiq osmon ostidagi muzey‖ barpo etish g‘oyasi bo‘lgan, lekin ayrim sabablarga ko‘ra, bu g‘oya amalga oshmay qolgan. Ushbu yodgorlikni muhofaza qilish va tadqiq etish majmuasini tashkil etish to‘g‘risida Vazirlar mahkamasining qarori imzolanadi. Shunga qaramay, hozirgi vaqtda ham ushbu arxeologik yodgorlikni turizm maskaniga aylantirishda bir qancha jiddiy muammolar mavjud bo’lib, obyekt hududi tola muhofaza etilmagan ayrim qismlarigina sim to‘siqlar bilan o‘ralganligi, yodgorlikning biror qismi ham yomg’ir va qordan saqlash uchun ustki qismi yopilmagan va shu sababli muhim bo’lgan devor va binolarning qoldiqlar nurab tushish arafasida turganligi shular jumlasidandir. Ushbu moddiy meros obyektini topib borish katta qiyinchiliklar bilan amalga oshadi, xususan, na internet sayti na biror bir telefon raqami mavjud.Hududga kelgan va ketgan odam bilan biror kimni ishi yo’q. Eng achinarli tomoni shundaki, yodgorlikning atrofi chiqindilar to’planadigan joy bo’lib qolganligidir. Umid qilamanki, yaqin kelajakda mahalliy organ vakillari ushbu muammolarni bartaraf etishda amaliy ishlarni qilishadi.

Tarixiy yodgorliklarimiz xalqimizning milliy g’ururini yuksaklarga ko’taradigan,yoshlarimizni tom ma’noda vatanparvarlik ruhida tarbiyalay oladigan hamda mamlakatimizni turistik salohiyatini oshirishga xizmat qiladigan eng muhim vosita hisoblanadi. Biz o‘rganayotgan ushbu arxeologik yodgorliklar nafaqat Namangan viloyati balki butun O‘zbekiston tarixi uchun juda ahamiyatli bo`lib, bu yodgorliklarda amalga oshirilayotgan tadqiqotlar va ularni natijalari haqida kengroq yoritish kerak.

Adabiyotlar:

1. Shavkat Mirziyoyev.Islom sivilizatsiyasi markazi qurilishi bilan tanishuvi // www.kun.uz.
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. " Moddiy madaniy merosning ko'chmas mulk obyektlari milliy ro'yxatini tasdiqlash to'g'risida" 846-son. Toshkent.2019
3. Анарбаев А. А. Изучение одного из ремесленных кварталов средневекового Ахсикента // ИМКУ. – Самарканд, 1999.
4. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. " Namangan viloyatining to'raqo'rg'on tumanida "Axsikent" arxeologiya merosi obyektini muhofaza qilish va tadqiq etish yodgorlik majmuasini tashkil etish to'g'risida " 831-son. Toshkent.2017
5. Ҳомидов Ҳ., Аширов А. Косонсой тарихи. – Наманган, 2012.
6. Матбобоев Б. Қадимги Фарғонанинг илк ўрта асрлар даври маданияти

FATTOH NAZAROVNING "DUTOR NAVOLARI" ASARINING DUTOR SOZI REPERTUARIDA TUTGAN O'RNI

Shaimkulova (Rahmonova) Go'zal
Guliston Davlat Universiteti "San'atshunoslik" fakulteti talabasi.
Ilmiy rahbar Bahadirov Nail. gozalrahmonova8@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada iste'dodli kompozitor Fattoh Nazarov haqida keraklicha ma'lumotlar va uning dutor sozi uchun yozgan asari tahlili haqida gap boradi. Maqolani o'qish davomida "Dutor navolari" asari haqida turli ma'lumotlar va ba'zi tavsiyalarni bilib olishingiz mumkin.

Kalit so'zlar: iste'dod, usul, dutor alt, dutor prima, fortepiano.

Barcha sohalarda ayniqsa, san'at (musiqa) sohasida tug'ma iste'dod, ichki eshita olish qobiliyati katta ahamiyat kasb etadi. Iste'dod xuddi lotoreyada chiqqan yutuq misoli. Hammaga ham berilavermaydi. Yuksak iste'dod sohibi, chinakam kasbining fidoiysi, ko'plab insonlar qalbiga kirib borgan qo'shiq va asarlar muallifi Fattoh Nazarovda esa tug'ma-tabiiy iste'dod, teran fikrlash va harakatchanlik qobiliyatlari barchasi mujassam edi. Uning qobiliyatli san'atkor, kompozitorligini yaratgan asarlari so'zlab turibdi.

O'zbekiston va Qoraqalpog'iston Respublikalarida xizmat ko'rsatgan artist, kompozitor,

dirijor va professor Fattoh Nazarov XX asr musiqa madaniyati rivojiga o'zining ustozlik va ijodkorlik faoliyatlari bilan katta hissa qo'shgan ko'zga ko'ringan bastakorlardan biridir.

Nazarov Fattoh Abduvahob o'g'li 1919-yilning 1-yanvarida Bishkek shahrida istiqomat qiluvchi hunarmand oilasida dunyoga kelgan. Bo'lajak kompozitorda musiqaga havas va qiziqish juda erta shakllana boradi. Uni onasinng allalaridan tortib mahallada o'tkazilgan to'y hashamlar va tadbirlarda yangragan o'zbek va qirg'iz musiqalari tobora o'ziga torta boshladi. Mana shu qiziqishlar natijasi o'laroq umumta'lim maktabni bitirib shu yili ochilgan shahar musiqa studiyasiga o'qishga borib, klarnet o'rgana boshladi. Yosh kompozitor oldinda uni qanday yutuq va ijodiy ishlar kutishini bilmas edi. Mana shu davrdan boshlab Fattoh Nazarov musiqa sohasiga chinakamiga kirib keldi.
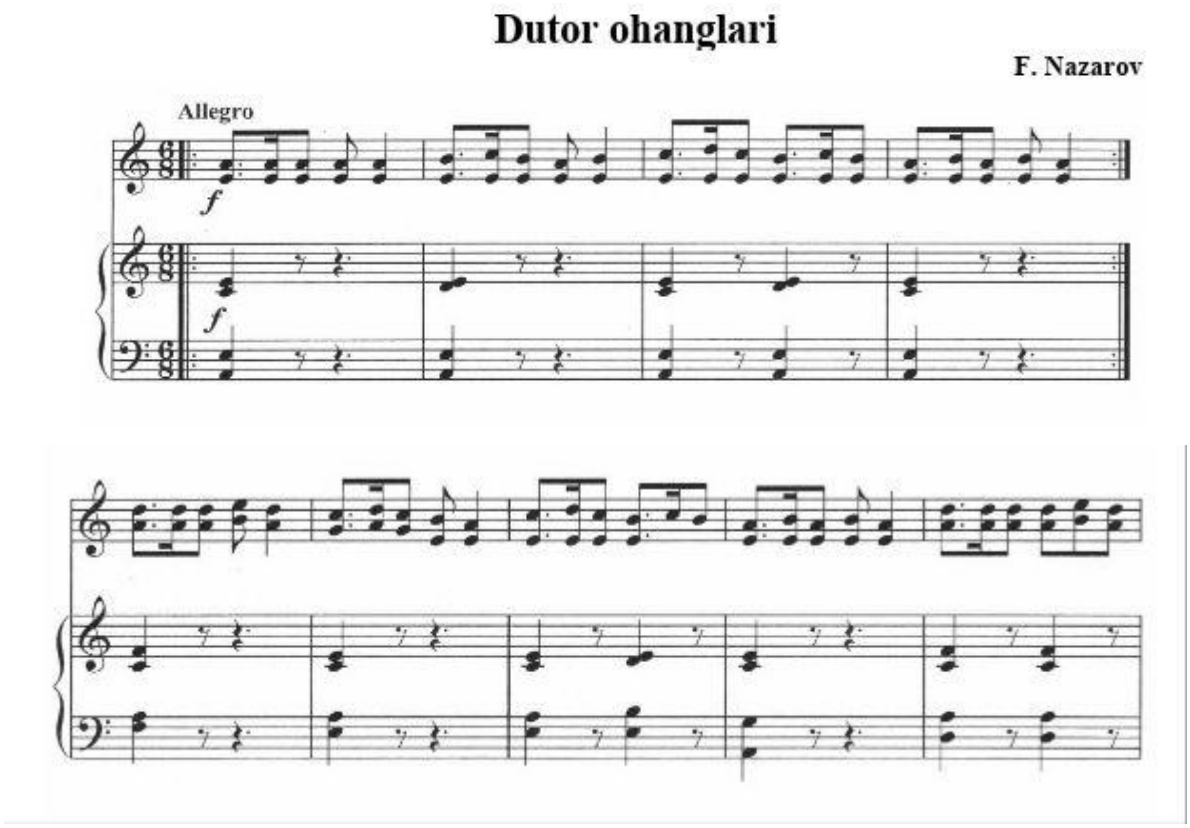
Yetuk bastakor Ippolitov –Ivanov nomidagi Moskva bilim yurtini, Moskva konservatoriyasi qoshidagi harbiy dirijorlik fakultetini tamomladi va ona shahriga qaytib o'zining sevimli kasbi bilan shug'ullana boshladi va 1947-yili Toshkent Davlar Konservatoriyasi opera-simfonik dirijorligi mutaxassisligi bo'yicha o'qishga qabul qilindi.

Juda ko'p nufuzli orkestrlarda dirijor, ta'lim muassasalarida o'qituvchi, ko'plab tanlovlarda laureat bo'ldi. 1950-1982-yillar mobaynida Konservatoriyaning o'zbek xalq cholg'ulari fakultetida o'qituvchi, katta o'qituvchi, dotsent va professor lavozimida ishladi.
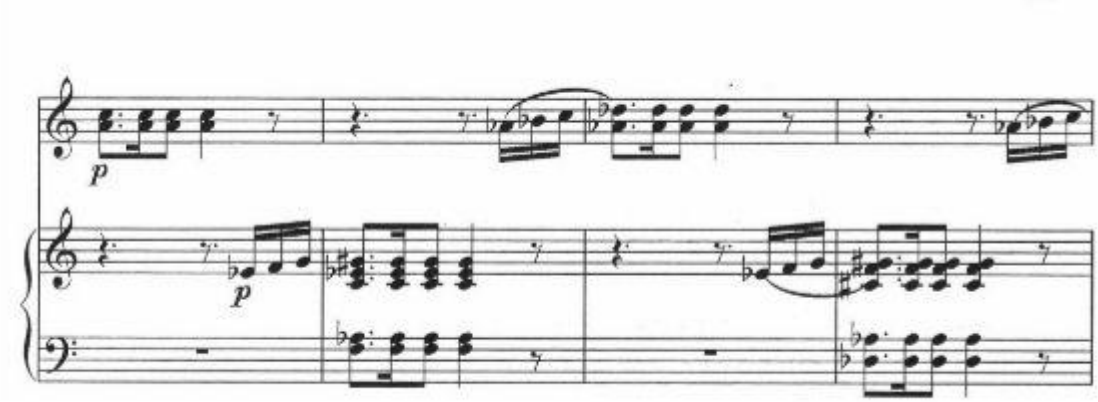
Fattoh Nazarovning musiqiy merosi ulkandir. 150ga yaqin qo'shiqlari (qo'shiqlarining bir qismini bolalar qo'shiqlari egallaydi. Uning bolalar uchun yozgan qo'shiqlaridan hozirga qadar maktabgacha ta'lim muassasalari va umumta'lim maktabi musiqa darslarida foydalanib kelinmoqda), bir qator orkestr uchun yozilgan asarlari, ayrim cholg'ular va fortepiano uchun yozgan pyesa va yirik shakldagi asarlari o'zbek xalq cholg'ulari repertuarida muhim o'rin tutadi. Dutor va fortepiano uchun yozilgan "Dutor ohanglari" nomli asari shular jumlasidandir.

Fattoh Nazarov tomonidan dutor va fortepiano uchun yozilgan "Dutor ohanglari" asari qismlari turli o'lchov va usullarda ijro etiluvchi sho'xchan va mayus harakterli kadentsiya (cadenza) dan iborat yirik shakldagi asar hisoblanadi. Asar aynan dutor prima, dutor sekunda va yoki dutor alt uchun deb yozilmaganligi sababli mohir sozandalar ushbu asarni yuqoridagi uchta cholg'uda ham ijro etib qaysi cholg'uda jarangdor bo'lishini tajriba qilib ko'rishgan.

Asar a-moll tonalligida yozilgan. Asarning boshlanish qismi 6/8 ya'ni ufori zarbda bo'lib allegro tempida ijro etiladi. Birinchi qismdagi ayrim mavzularidan tashqari barcha jumlalari 4 taktdan ya'ni kvadrat shaklda yozilgan. Asar boshlanishidan ufori zarbda asarning asosiy kuyi ijro etiladi. Fortepiano dutorga faqat kuchli hissalarda almashinib turuvchi uchtovushliklar bilan jo'r bo'ladi.
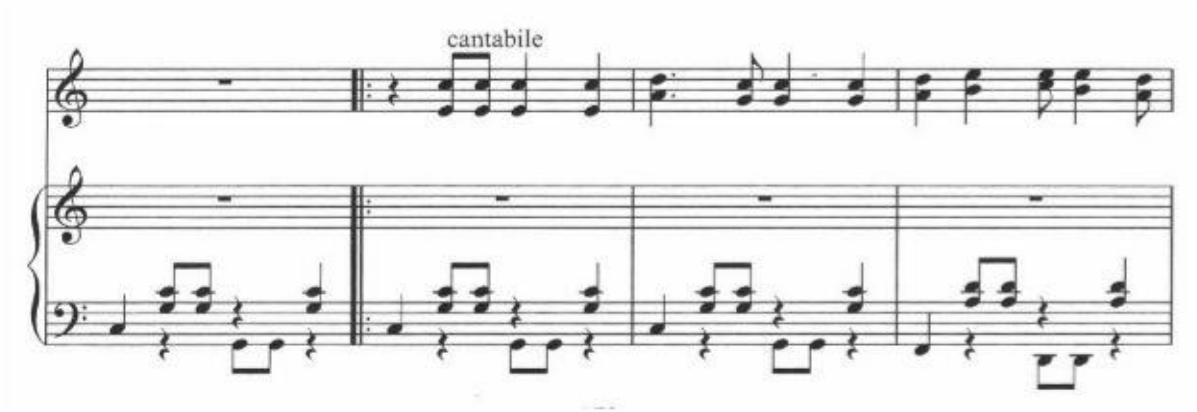

Asarning birinchi qismi mazkur usulda davom etadi. Asosiy mavzuning yuqorilama va pastlama harakatlaridan so'ng asarning biroz murakkab joylariga duch kelamiz. Asarning mazkur mavzusining murakkabligi, ushbu joyi kuchsiz hissadan boshlangan 16talik notalardan va kuchli hissaga ufori usulga tushishidir. Aslida bunday ritm ham odatda dutorda qiyinchilik tug'dirmaydi agar u bitta torda ijro etiladigan bo'lsa. Mazkur 16talik notaning birinchi tovushi as (lya bemol) notasi bo'lib e torida ijro etiladi. Qolgan tovushlar esa a torida ijro etilishi lozim. Birinchi tovush sifatini tez tempda yaxshi chiqarish uchun sozanda o'z ustida ishlashi talab etiladi.

Asarning birinchi qismi so'ngidagi 4takt variatsiyadan so'ng asarning ikkinchi qismiga o'tiladi. Asarning ikkinchi qismi 4/4 o'lchovda contabile (kuychan) tarzda ijro etilishi lozim. Asarning mazkur qismi ijrosi turli sozandalar tomonidan turli usullarda ijro etilgan hillari

mavjud. Men o'zimning musiqiy did va musiqiy bilim tajribalarim asosida ushbu qismning ikki hil variantini tushuntirib o'taman.

Ushbu asar agar dutor alt cholg'usida ijro etilsa, 1-qism juda chiroyli jaranglaydi. Ikkinchi qism nota cho'zimlari bo'yicha qisqa tremololarda ijro etilsa dutor alt cholg'usida ushbu tremololi usul jarangdor chiqmaydi. Shuning uchun men bu qismni dutor alt sozida o'zbek milliy kuylar shtrixlaridan foydalangan holda ya'ni, pastga, terma, va pirrang zarblaridan foydalanib nozik usul yaratib ijro etilishini tavsiya qilar edim.

Ikkinchi fikr esa birinchisidanda qiziqroq. Birinchi qism dutor alt sozida ijro etiladi. Qism tugab ikkinchi qism usuli fortepianoda chalinayotgan paytda sozanda dutor alt sozini dutor prima soziga almashtirib oladi. Shunda endi bu qismni tremololi, kuychan qilib ijro etish mumkin bo'ladi. Ikkinchi qism tovush-tonal jihatlariga yaxshilab e'tibor bersak ushbu qism dutor primada chalinishi qulay va jarangdor bo'lishini anglaymiz.

Ikkinchi qism tugatilgach, sozanda o'zining mahoratini ko'rsatish vaqti keldi, ya'ni endi kodentsiya (cadenza) ijro etiladi. Kodentsiya dutor alt cholg'usida yaxshi jaranglaydi va keyingi repriza qismi ham aynan ushbu cholg'uda ijro etilishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

Fattoh Nazarovning "Dutor navolari" asari yirik shakldagi asar bo'lib, hozirgi kungacha musiqa maktabining iste'dodli o'quvchilari ushbu asarni respublika va xalqaro sahnalarga olib chiqib kelmoqda. Ayrim ko'rik-tanlovlarda mazkur asar shartli asar sifatida belgilab kelinadi. Ixtisoslashtirilgan san'at maktabi o'quvchilari ham ushbu asarni sevib ijro qilmoqdalar. Oliy ta'lim muassasalari kirish imtihonlarida abituriyentlar "Dutor navolari" asarini ijro etishadi. Bundan ko'rinib turibdiki dutor sozi ijrochilari asarni sevib ijro etishadi va ularning repertuarida ushbu asar yuqori o'rinlarni egallaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1.Muhammedova G. Dutor - Toshkent: Xalq merosi, 2003.

2.Muhammedova G. Dutor darsligi - Toshkent: O'qituvchi, 2005.

3.B.Madrimov "O'zbek musiqa tarixi" Toshkent-2015

4.N.Yuldasheva N.Raxmatova "O'zbek musiqa tarixi" Toshkent-iqtisod moliya 2016

5.T.E.Solomonova "O'zbek muzikasi tarixi" Toshkent-o'qituvchi-1981

YANGILANAYOTGAN O'ZBEKISTONNING IJTIMOIY-IQTISODIY RIVOJLANISHIDA YOSHLARNING O'RNI

Shamsiddinova Mohira Yahyoxon qizi

(shamsiddinovamohira2002@gmail.com)

Namangan Davlat Universiteti, Ingliz filologiyasi 1-kurs talabasi

Annotation: this article provides information about opportunities provided by Uzbekistan and the role of young people in the development of the state

Keywords:youth, chance, republic,president, law, government, politics.

Аннотация: в данной статье представлена информация о возможностях, предоставляемых Узбекистаном, и роли молодежи в развитии государства

Ключевые слова:молодежь, шанс, республика,президент, закон, правительство, политика.

Annotatsiya: ushbu maqola O'zbekiston yoshlariga davlat tomonidan berilayotgan imkoniyatlar va yoshlarning davlat rivojidagi o'rni haqida

Kalit so'zlar: yoshlar, imkoniyat, respublika, prezident, huquq, hukumat, siyosat

Sayyoramizning ertangi kuni, farovonligi farzandlarimiz qanday inson bo'lib kamolga yetishi bilan bog'liq. Bizning asosiy vazifamiz – yoshlarning o'z salohiyatini namoyon qilishi uchun zarur sharoitlar yaratishdan iborat.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning
BMT Bosh Assambleyasining
72-sessiyasida so'zlagan nutqidan

Yurtimiz baxtiyor yoshlar mamlakati bo'lib, mamlakatimiz aholisining qariyb 64 foizini yoshlar, ya'ni- 30 yoshgacha bo'lganlar tashkil etadi. Albatta bu, davlatimiz zimmasiga ulkan mas'uliyat yuklashini ko'z oldimizga keltirsak, juda katta e'tibor, g'amxo'rlikni talab etadi, ikkinchi tomondan yoshlarimizga ko'rsatiladigan e'tibor, ertaga ulkan yutuq va natijalarini ham beradi. Chunki hozir O'zbekiston mehnat resurslarining yarmidan- ko'pi yoshlardir. Kelgusida

har uchinchi rahbar ham yoshlardan bo‘ladi.Shu bois ham, yoshlar barcha davrlarda jamiyatning faol qatlami sifatida e’tirof etib kelingan. Sharq Uyg‘onish davrida ham, jadidlar faoliyatida ham, jamiyatning yangilanishida yoshlarning o‘rni beqiyos bo‘lgan. Shu jihatdan muntazam shakllanib boruvchi bu qatlam doimiy yo‘naltirib va qo‘llab-quvvatlab turishni talab etadi... Bu esa, davlat tomonidan yoshlarning mamlakat manfaatlari- yo‘lida erkin ijtimoiylashuvi va o‘zini samarali namoyon etishi uchun maqbul sharoit va imkoniyat yaratish hamda yoshlarni qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan chora-tadbirlar tizimi yoshlarga oid davlat siyosatini anglatadi. Shu bois, mamlakatimizda eng katta e’tibor mustaqil fikrlaydigan, tashabbuskor,shijoatli yoshlarni tarbiyalashga qaratilgan bo‘lib, bu vazifa O‘zbekiston Respublikasining “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi Qonuni, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yana-da rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-4947-son, 2017-yil 5-iyuldagi “Yoshlarga oid davlat siyosati samaradorligini oshirish va O‘zbekiston yoshlar ittifoqi faoliyatini qo‘llab-quvvatlash to‘g‘risida”gi PF-5106-son, 2018-yil 25-yanvardagi “Umumiy o‘rta, o‘rta maxsus va kasb-hunar ta’limi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5313-son farmonlari, shuningdek, ko‘plab qaror va yoshlarga oid boshqa qonun hujjatlarida belgilangan.

O‘ZBEKISTON – YOSHLAR MAMLAKATI

Har qanday davlatning tarixiy taraqqiyot yo‘lidan ma’lumki, yurtning jadal rivojlanishi, muayyan yutuqlarga erishishi, xalqning farovon bo‘lishi o‘sha davlatda yoshlar ta’lim-tarbiyasi va kelajagiga beriladigan e’tibor darajasiga bog‘liq. Shu ma’noda, O‘zbekistonda yoshlar masalasi davlat siyosatining eng ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.Mamlakatda yoshlarning huquq va manfaatlarini himoya qilish, ularga zarur shart-sharoitlar va imkoniyatlarni yaratib berish borasida mustahkam huquqiy baza yaratilgan va bu tizim zamon talablariga hamohang ravishda takomillashtirib borilmoqda. Xususan, bugungacha parlament tomonidan yoshlarga oid 40 dan ziyod qonun hujjatlari qabul qilingan bo‘lib, 30 dan ortiq xaqlaro huquqiy hujjatlar ratifikatsiya qilingan.

Prezident Shavkat Mirziyoyev tomonidan ayni davrda insoniyat tarixidagi eng ko‘p yoshlar qatlami bilan yashayotganimizni inobatga olgan holda BMT minbarida Yoshlar huquqlari to‘g‘risidagi BMT konvensiyasini qabul qilish taklifi ilgari surilgani ham xalqaro hamjamiyat tomonidan iliq qarshilandi. O‘zbekiston rahbari bunga asos qilib, bugun dunyo miqyosida yoshlarning soni ikki milliarddan ortib ketgani, xaqlaro terrorizm va ekstremizm shiddat bilan o‘sib borayotgan bir paytda yoshlarga himoya zarurligini muhim omillar sifatida asoslab berdi.Shavkat Mirziyoyevning O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti sifatida birinchi

imzolagan qonun hujjati – 2016-yil 14-sentabrdagi «Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida»gi Qonun ekanida ham ramziy mazmun-mohiyat mujassam. Binobarin, aholisining yarmidan ko‘prog‘i yoshlardan iborat bo‘lgan mamlakatda yoshlarga oid davlat siyosatini izchil amalga oshirish, yosh avlodni har tomonlama yetuk va barkamol, intellektual salohiyatli, o‘z qat’iy pozitsiyasiga ega, yurtda amalga oshirilayotgan islohotlarga befarq bo‘lmagan, yurtning ertangi munosib kelajagi uchun daxldorlikka tayyor, maqsadga intiluvchan, serg‘ayrat, vatanparvar, sadoqatli, komil shaxslar sifatida tarbiyalash O‘zbekistonni dunyoning eng rivojlangan davlatlari safidan o‘rin olishining muhim omili ekanini mamlakat rahbari va hukumat yaxshi anglaydi. Yoshlarning jamiyatdagi o'rni chindan ham muhim, chunki ular davlatning kelajagidirlar. Hozir ular o'zlarining ustilarida qattiq ishlab kelajakda liderlar bo'lib yetishishlari mumkin. Yoshlar juda g‘ayratli va energiyaga boydir. Ular o‘rganish va atrof-muhitga moslashish qobiliyatiga ega, ya'ni ular o'z maqsadlariga erishish uchun o'rganishga va harakat qilishga tayyor. Yoshlar jamiyatga ijtimoiy islohot va taraqqiyot olib kelishi mumkin. Biz mamlakat yoshlarisiz yashay olmaymiz. Qolaversa, xalq maqsadlarga erishish va mamlakatni taraqqiyot sari olib borishda yordam berish uchun ularning ishtirokini talab qiladi.

Xuddi shunday, har qanday davlat ravnaqi uchun yoshlarning faol ishtirok etishi zarurligini bilamiz. Qaysi sohada olg‘a intilishimizdan qat’i nazar, texnik sohami yoki sport sohasimi, yoshlar kerak. Yoshlarning qanday o'zini ko'rsatishi albatta davlatning ularga berayotgan imkoniyatlariga ham bog'liq. Biz barcha yoshlarga ularning kuch-qudrati va davlat qurilishida qanday rol o‘ynashi haqida xabardor qilishimiz kerak.

Yoshlar jamiyatni rivojlantirishda ishtirok etuvchi tashkilotlar va guruhlar uchun qimmatli manbadir. Kattalar va yoshlar hamkorligini rag'batlantirish va imkoniyatlarni yaratish orqali jamoat tashkilotlari yoshlarga qimmatli ko'nikmalarni o'rganishga yordam berishlari va ularni fuqarolik bilan shug'ullanadigan kattalar bo'lishga tayyorlashlari mumkin.

Yoshlarning jamiyatdagi o'rni chindan ham muhim, chunki ular davlatning kelajagidirlar. Hozir ular o'zlarining ustilarida qattiq ishlab kelajakda liderlar bo'lib yetishishlari mumkin. Yoshlar juda g‘ayratli va energiyaga boydir. Ular o‘rganish va atrof-muhitga moslashish qobiliyatiga ega, ya'ni ular o'z maqsadlariga erishish uchun o'rganishga va harakat qilishga tayyor. Yoshlar jamiyatga ijtimoiy islohot va taraqqiyot olib kelishi mumkin. Biz mamlakat yoshlarisiz yashay olmaymiz. Qolaversa, xalq maqsadlarga erishish va mamlakatni taraqqiyot sari olib borishda yordam berish uchun ularning ishtirokini talab qiladi.

Xuddi shunday, har qanday davlat ravnaqi uchun yoshlarning faol ishtirok etishi zarurligini bilamiz. Qaysi sohada olg‘a intilishimizdan qat’i nazar, texnik sohami yoki sport sohasimi, yoshlar kerak. Yoshlarning qanday o'zini ko'rsatishi albatta davlatning ularga berayotgan imkoniyatlariga ham bog'liq. Biz barcha yoshlarga ularning kuch-qudrati va davlat

qurilishida qanday rol o‘ynashi haqida xabardor qilishimiz kerak.

Hozirgi vaqtda mamlakatimizda yana bir muhim Uyg'onish jarayoni kechmoqda. Shuning uchun “Yangi O'zbekiston” va “Uchinchi Renessans” so'zlari hayotimizda o'zaro uyg'un va hamohang bo'lib yangramoqda, xalqimizni ulug' maqsadlar sari ruhlantirmoqda.

Bugungi kunda O'zbekiston demokratik o'zgarishlar, keng imkoniyatlar va amaliy ishlar mamlakatiga aylanib bormoqda. Aynan mana shu jarayon men uchun islohotlarimizning eng katta natijasidir. Chunki, maqsadning aniqligi – harakatlar samarasini ta'minlaydigan eng muhim mezondir.

Agar biz bundan besh yil oldin qabul qilgan Harakatlar strategiyasining tub mazmun-mohiyatini muxtasar ifoda etadigan bo'lsak, ushbu noyob hujjatda o'z oldimizga Yangi O'zbekistonni barpo etish va Uchinchi Renessans poydevorini yaratishdek buyuk vazifalarni strategik maqsad qilib qo'ygan edik. Ta'kidlash kerakki, Yangi O'zbekistonni barpo etish – bu shunchaki xohish-istak, sub'ektiv hodisa emas, balki tub tarixiy asoslarga ega bo'lgan, mamlakatimizdagi mavjud siyosiy-huquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy, ma'naviy-ma'rifiy vaziyatning o'zi taqozo etayotgan, xalqimizning asriy intilishlariga mos, uning milliy manfaatlariga to'la javob beradigan ob'ektiv zaruratdir.

Yangi O'zbekiston – demokratiya, inson huquq va erkinliklari borasida umume'tirof etilgan norma va printsiplarga qat'iy amal qilgan holda, jahon hamjamiyati bilan do'stona hamkorlik tamoyillari asosida rivojlanadigan, pirovard maqsadi xalqimiz uchun erkin, obod va farovon hayot yaratib berishdan iborat bo'lgan davlatdir.

Shu sabali ham, yoshlarga imkoniyatlar eshigi keng ochilmoqda:

- 2021-yil 1-maydan IELTS, TOEFL, GMAT, GRE, SAT kabi 5 ta; 2022-yil 1-yanvardan esa arab, xitoy, fransuz, rus, ispan, koreys, yapon, italyan, turk va nemis tillari bo‘yicha 13 ta xalqaro imtihon tizimlarida (jami 18 ta) yuqori natijaga erishgan yoshlarning imtihon xarajatlarini kompensatsiya qilib berilmoqda.
- Shuningdek yoshlarning innovatsion, startap va biznes loyihalarini moliyalash uchun respublika bo‘yicha umumiy qiymati 100 mln. AQSh dollar miqdorida kreditlar ajratilishi belgilangan.
- 132 mingdan ziyod o‘g‘il-qizlarning tadbirkorlik loyihalari uchun 3 trillion 300 milliard so‘m imtiyozli kreditlar ajratildi. Hududlarda tashkil etilgan 186 ta Yoshlar sanoat va tadbirkorlik zonalaridagi 3 mingta loyiha doirasida 50 mingta yangi ish o‘rni yaratildi.
- Hozirda Oliy Majlis Senati huzuridagi Yoshlar parlamentida 100 nafar, Oliy Majlis Qonunchilik palatasi huzuridagi Yoshlar parlamentida esa, 250 nafar yoshlar faoliyat

yuritmoqdalar. O‘zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish vazirligi huzurida Yoshlar akademiyasi tashkil etildi.

- Respublika bo‘ylab 206 ta Raqamli texnologiyalar o‘quv markazlari tashkil etilib, “Ma’rifat karvoni” tadbirlari doirasida 3 milliondan ortiq kitoblar yoshlarga yetkazib berildi hamda “Yosh kitobxon” tanlovi, “Bir million dasturchi”, “Yoshlar ovozi” kabi o‘nlab yirik loyihalar amalga oshirilmoqda. Eng yaxshi tarafi, loyihalar faqatgina poytaxt emas, balki butun respublika bo‘ylab qamrab olingan.
- Yoshlar iqtidorini qo‘llab-quvvatlash maqsadida “Mard o‘g‘lon” davlat mukofoti, “Kelajak bunyodkori” medali ta’sis etildi. Iqtidorli qizlar uchun beriladigan Zulfiya nomidagi davlat mukofoti har bir viloyatdan ikki nafardan qizlarga topshiriladigan bo‘ldi. Sovrindor qizlarga beriladigan imtiyozlar yanada ko‘paytirildi.
- Xorijiy ta’lim muassasalaridan o‘zimizdagi oliy ta’lim o‘quv yurtlariga o‘qishini ko‘chirish, test jarayotnlari, bir vaqtning o‘zida 5 ta OTMda bilimini sinab ko‘rish masalalalri buning yorqin misolidir.
- Har bir mahalla, tuman, shahar va viloyat kesimida ijtimoiy, huquqiy, psixologik qo‘llab-quvvatlashga, bilim va kasb o‘rganishga ehtiyoji va ishtiyoqi bor bo‘lgan ishsiz yoshlar kiritiladigan “Yoshlar daftari” tizimi joriy etildi
- 2021-yilda “Yoshlar daftari”ga kirgan 596 ming 970 nafar yigit-qizning muammolarini hal etish uchun 300 milliard so‘m mablag‘ yo‘naltirildi. Jumladan, “temir daftar”dagi oilalar farzandlari bo‘lgan 2 mingdan ziyod talabalarning kontrakt puli to‘lab berildi
- 2021-yil avgust oyida “Temir daftar”ga kiritilgan oilalarning 18 yoshgacha bo‘lgan har bir farzandi uchun Davlat byudjeti mablag‘lari hisobidan 500 ming so‘m miqdorida bir martalik moddiy yordam ko‘rsatildi;
- “Temir daftar”ga kiritilgan oilalarning davlat oliy ta’lim muassasalarida ta’lim olayotgan farzandlariga 2021/2022-o‘quv yilida birinchi o‘quv yili uchun to‘lov-kontraktning to‘liq summasi Davlat byudjeti mablag‘lari hisobidan qoplab berildi;
- •“Temir daftar” va “Ayollar daftari”ga kiritilgan oilalar farzandlari hamda “Yoshlar daftari”ga kiritilgan yoshlarga yangi turmush qurayotganida o‘z xonadonida qo‘shimcha uy-joy qurishi uchun 33 million so‘mgacha garovsiz kredit ajratilishi belgilangan.
- Mamlakat miqyosidagi 12 mingdan ziyod sport inshootiga yoshlarni maksimal darajada qamrab olish choralari ko‘rilib, barcha umumta’lim maktablari sport anjomlari bilan to‘liq jihozlanadi. Shu bilan birga, olis va chekka hududlarda yengil konstruksiyali sendvich panellardan kichik sport zallari va sun’iy qoplamali maydonlar quriladi. Bolalar va o‘smirlar sport maktablari soni yanada ko‘paytiriladi.
- Yoshlarning chet tillarini xususan, ingliz tilini o'rganishlariga katta e'tibor qaratilib,

Alisher Sa'dullayev-Yoshlar ishlari agentligi direktori tomonidan "Ibrat" tillar oromgohi tashkil etildi.

- 2021-yil 18-avgustda "Oliy ta'lim tashkilotlarida to'lov-kontrakt asosida o'qish uchun ta'lim kreditlari ajratishni tartibga solish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Hukumat qaroriga ko'ra, O'zbekistonda faoliyat yuritayotgan davlat, nodavlat, xorijiy oliy ta'lim tashkilotlari, xorijiy oliy ta'lim tashkilotlarining filiallari va qo'shma ta'lim dasturlari bo'yicha kunduzgi ta'lim shaklida bakalavriat hamda magistraturada tahsil olayotgan talabalarga Markaziy bankning asosiy stavkasi (14 foiz) miqdorida 7 yil muddatga ta'lim krediti ajratilishi belgilandi.
- 2022-yil mart oyida esa oliygoh, texnikum va kollejlarda o'qiyotgan qizlar uchun ta'lim krediti 7 yilga foizsiz berilishi ma'lum qilindi.
- 7-martdagi "Oila va xotin-qizlarni tizimli qo'llab-quvvatlashga doir ishlarni yanada jadallashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi prezident farmoniga ko'ra, 2022/2023 o'quv yilidan to'lov kontrakt asosida 1-bosqichga qabul qilinadigan hamda ushbu o'quv yilida 2-bosqichga o'tgan magistr xotin-qizlarning kontrakt to'lovlari qaytarish shartisiz qoplab berilishi nazarda tutilgan.
- Xotin-qizlarning magistraturada o'qish xarajatlarini qoplash uchun davlat tomonidan 23 ming nafar qizga 200 milliard so'm ajratilishi belgilangan.
- Bundan tashqari yana bir qator islohotlar va imkoniyatlar yaratildi

Xulosa qilib aytganda, "yoshlar - bu O'zbekistonning asosiy va bebaho boyligi" ekanligini ta'kidlab charchmaydigan hurmatli prezidentimizning so'zlariga ko'ra, mamlakatda amalga oshirilayotgan barcha islohotlarda, avvalo, yoshlarga tayanish kerak. Mamlakatning kelgusi rivojlanishining asoslari yoshlarni qo'llab-quvvatlashga, ularning ta'lim olish, sog'liqni saqlash, ijtimoiy himoya, axloqiy va ma'naviy rivojlanish kabi asosiy huquqlarini ta'minlashga asoslangan. Yoshlarga haqiqiy kelajak liderlari sifatida qaralib, ularga yangilanayotgan O'zbekistonimizda iqtisodiy-ijtimoiy rivojlanishi uchun yetarlicha shart-sharoitlarni yartailsa, ular bilan ko'plab jahon miqyosidagi marralarni zabt etish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Shavkat Mirziyoyev Yangi O'zbekistonda erkin va farovon yashaylik kitobi \
2.Yoshlar.gov.uz
3.Yuz.uz
4.Strategy.uz
5.yuz.uz

YANGILANAYOTGAN O'ZBEKISTONNING IJTIMOIY-IQTISODIY RIVOJLANISHIDA YOSHLARNING O'RNI

Ismoiljonova Mavluda Ismoiljon qizi

Namangan Davlat Universeteti Pedagogika nazariyasi va tarixi yo'nalishi 1-bosqich magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada yurtboshimiz tomonidan yoshlarga bo'lgan etibor va imkoniyatlar, qabul qilingan qaror va farmoishlar, yoshlarimizni bunday sharoitlarga javoban davlatimiz bayrog'ini yuksaklarga ko'tarish, prezidentimiz ishonchlarini oqlash maqsadida qilayotgan sa'y-harakatlari haqida fikr yuritilgan.

Tayanch iboralar: ratifikatsiya, intelektual, sindrom, tarbiya tanazzuli, tarbiyada shikastlanish sindromi.

Аннотация: В данной статье рассматриваются внимание и возможности, предоставленные молодежи Президентом, принятые решения и распоряжения, усилия нашей молодежи поднять флаг нашей страны в ответ на такие условия, оправдать доверие нашего Президента.

Ключевые слова: ратификация, интеллектуал, синдром, снижение успеваемости, синдром учебной травмы.

Abstract: This article discusses the attention and opportunities given to young people by the President, the decisions and orders taken, the efforts of our youth to raise the flag of our country in response to such conditions, to justify the confidence of our President.

Key words: ratification, intellectual, syndrome, educational decline, educational injury syndrome.

Sayyoramizning ertangi kuni, farovonligi farzandlarimiz qanday inson bo'lib kamolga yetishi bilan bog'liq. Bizning asosiy vazifamiz - yoshlarni o'z saloxiyatlarini namoyon qilishi uchun zarur sharoitlar yaratishdan iborat.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning BMT bosh assambleyasining 72-sessiyasida so'zlagan nutqidan

Har qanday rivojlangan davlatni kuzatar ekansiz, yurtning jadal rivojlanishi, muayyan yutuqlarga erishishi, xalqning farovon bo'lishi ana shu davlat raxbarining oqilona siyosati va yurt kelajagiga befarq bo'lmasligi, ta'lim, ilm-fanga hamda yoshlar talim-tarbiyasi va kelajagiga qaratilayotgan e'tibor darajasiga bog'liq. Moziyga nazar solsak ham eng gullagan va tarix zarvaraqlarida o'chmas iz qoldirgan davlatlar va uning raxbarlari faoliyati aynan mana shu ilm-

fan soxasi xamda uning yutuqlarini yoshlarga yetkazish va chuqur anglatish ortida xosil bo'lganligini ko'rish mumkin.

Bizning O'zbekistonimizda xam yoshlar masalasi davlat siyosatining eng ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. So'zimiz isboti sifatida shuni aytishimiz mumkinki bugungacha parlament tomonidan yoshlarga oid **40 dan** ziyod qonun hujjatlari qabul qilingan bo'lib**, 30 dan** ortiq xalqaro huquqiy hujjatlar ratifikatsiya qilingan. Prezidentimiz tashabbuslari bilan 2016-2021 yillarda yoshlar siyosatiga doir 5 ta qonun va 55 ta qonunosti hujjatlari qabul qilindi. Mamlakatimizda yoshlarga oid davlat siyosatini izchil amalga oshirish, yosh avlodni xar tomonlama yetuk va barkamol, intelektual saloxiyatli, o'z qat'iy pozitsiyasiga ega, yurtda amalga oshirilayotgan islohotlarga befarq bo'lmagan, yurtning ertangi kuni hamda munosib kelajagi uchun daxldorlikka tayyor, maqsadga intiluvchan, serg'ayrat, vatanparvar, sadoqatli barkamol shaxslar sifatida tarbiyalash O'zbekistonni dunyoning eng rivojlangan davlatlari qatoridan o'rin olishining muxim omili bo'lib xisoblanadi.

"Harakatlar strategiyasidan - Taraqqiyot strategiyasi sari" tamoyiliga asosan ishlab chiqilgan **yettita ustuvor** yo'nalishdan iborat 2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi tasdiqlandi. Ushbu strategiyaning xar bir bandi uchun ko'plab aniq maqsadlar belgilab olingan. To'rtinchi bandi ijtimoiy soxaga, ta'lim sohasiga ta'luqli bo'lib, 100 maqsaddan 33 tasi aynan ta'lim sohasiga qaratilganligi xam quvonarlidir. Ta'lim jarayoni o'z navbatida yoshlar bilan olib boriladi. Nafaqat taraqqiyot strategiyasi, balki 2021-2022 o'quv yilining o'zidayoq qabul qilingan qaror va farmoyishlarning o'zi xam ta'limda tub o'zgarishlarga sabab bo'ladi. Xususan, OTMda taxsil olayotgan bakalavr talabalariga ikkinchi kursdan, talimga xalaqit bermagan xolatda ishlash imkoni berildi. Bu esa talaba yoshlarga nazariy bilimlarini amaliyot bilan hamoxang tarzda tashkil etishlariga imkon yaratdi.

Bundan tashqari yoshlarni chuqur bilim olishini taminlash maqsadida o'tgan yillarda 98 ta ixtisoslashgan maktab tashkil etildi. Har bir hududda Prezident maktablarining tashkil etilishi ham iqtidorli va barkamol yoshlarni tarbiyalashga xizmat qilmoqda. Shu bilan birgalikda yoshlarni oliy ta'limga qamrab olish sezilarli darajada oshirildi. Yangi oliygohlar tashkil etildi. Natijada 2016 yilda mamlakatimizda 65 ta OTM faoliyat yuritgan bo'lsa, 2021 yilda respublikadagi barcha OTMlar soni ikki barobarga ortib, 127 taga yetdi hamda yoshlar bilim olishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratildi. 2021-2022 o'quv yilidan boshlab tijorat banklari tomonidan ta'lim kreditlarini Markaziy bankning asosiy stafkasida ajratishning yangi tizimi yo'lga qo'yildi. Unga ko'ra ta'lim kreditining asosiy qismini talaba OTMni tugatgandan so'ng yettinchi oydan boshlab yetti yil davomida qaytarishi belgilandi. Ijtimoiy ximoyaga muxtoj oila farzandlaridan xech qanday guvoh va kafillar talab etilmasligi belgilab qo'yildi. Bu esa ko'plab bilimli yoshlarimizni qo'rqmay bilim olishda odimlashiga ko'maklashadi desak mubolag'a

bo'lmaydi.

Bu kabi qo'llab-quvvatlash yoshlarga berilayotgan e'tibor albatta o'z mevasini bermoqda. Bunga yoshlarimiz xalqaro va respublika miqiyosida erishayotgan yutuqlari yorqin misol bo'la oladi. Mazkur islohotlarni samarasi o'laroq yurtimiz kelajagi bunday salohiyatli farzandlarimiz qo'lida yanada porloq bo'lishi shubxasiz. Chunki, aynan bugungi yoshlar ertangi kunimizning, yangi O'zbekistonimizning poydevoridirlar. O'zbekiston Respublikasini rivojlanayotgan davlatdan rivojlangan davlatga aylantirish uchun bor kuch g'ayratlarini safarbar etishlari kerak.

Bu safarbarlikning debochasi oiladan boshlanishi, tarbiya masalasini xayot-mamot darajasiga ko'targan bizning xalqimiz uchun katta muammo emasdek tuyuladi. Tarbiya turlariga esa safarbarlik tarbiyasini ham qo'shish lozim. O'zbekistonning rivojlanishiga xissa qo'shishdek ulkan maqsadni hamda dunyo miqyosida uning ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy mavqeini oshirishga hissa qo'shishdek burchni amalga oshirishga yoshlarni safarbar etish va shu ruhda tarbiyalash darkor. Lekin bu borada oiladagi tarbiya masalasi ko'plab muammoli masalalarning va vaziyatlarning sababchisi bo'lib qolmoqda. Farzand ximoyasiga intilgan ota-ona unga yomon muomalada bo'lgan muallim, maxilla axliga "mening farzandim bilan nima ishing bor" shiori ostida jang ochayotganlikari achinarli hol. Ota-ona, tarbiyachilar, o'qituvchi pedagoglar o'rtasidagi o'zaro hurmat va hamkorlikning yo'qligi jabrdiyda qiyofasidagi bolani tarbiya tizimida shikastlanish sindromini keltirib chiqarmoqda. Alohida ta'kidlash joizki, bugungi jadal sur'atlar bilan rivojlanib borayotgan zamonamizda jamiyatimizda olib borilayotgan tarbiya sistemasiga, undagi xato va kamchiliklarni inobatga olib, undagi bu muammolarni "Tarbiya tanazzuli" va "Tarbiya tizimida shikastlanish sindromi" deb nomladik va bularni pedagogika va psixologiya sohasida ijtimoiy muammo ekanini anglagan holda, pedagogik muammo va pedagogik termin sifatida qabul qilish joiz bo'ladi. Aslida tarbiya pedagogika fanining kategoriyasi sifatida o'rganiladi. Kategoriya so'zi yunonchadan olingan bo'lib: "Izohlash, tushuntirish" degan ma'noni anglatadi. Bu so'zni Arastu o'zini "Kategoriyalar" degan asarida "obyektiv voqelikning umumlashgan in'kosi" deb ta'riflagan. Endilikda tarbiya o'z navbatida kategoriya va pedagogik muammo sifatida izlanishga muhtoj. Tarbiya sohasidagi kamchiliklarni ota-bobolarimizdan naql va maqol sifatida qolgan "kattaga hurmat, kichikka izzat" hikmatining amaldagi tatbiqida ham uchratish qiyin emas. Bunday kamchiliklarni bartaraf etish maqsadida quyidagi ishlarni amalga oshirish lozim. Hususan:

- Ota-ona, maxalladoshlar, o'qituvchi pedagoglarning o'zaro hamkorligi hamda bu hamkorlik hurmat va ehtirom ruhida kechishi;
- Ota-ona oilada yoshi kattalarga, ustozlarga hurmat xamda kichiklarga izzat ko'rsatish to'g'risida uqtirib borishi;
- "Bir bolaga yetti maxalla ota-ona" shiori ostida kechalar, suhbatlar tashkil etish,

devoriy gazetalar, qisqa metrajli filmlar, video roliklar, plakatlar tayyorlash va ularni taqdim etish, maxallarda va ta'lim muassasalarida ularning targ'ibotini olib boorish;

- Bo'lajak ota-onalarning pedagagik saviyalarini oshirish maqsadida o'quv kurslari tashkil etish;
- Maxallalarda pedagog psixologlarning sayyor qabullarini tashkil etish va uni tizimlashtirish.
- Xar-bir xonadonda badiiy kitoblar bilan boyitilgan kitob javonlari tashkil etish.

Yuqoridagi tavsiyalarni amalga tadbiq etish tarbiya jaroyonlariga birmuncha ta'sir ko'rsatib, tarbiya tanazzulini kechikishiga, tarbiyada ijobiy natijalarga erishishga, yoshlarni ijtimoiy-siyosiy hayotda faol ishtirok etishga sababchi bo'lib xizmat qiladi. Ma'lumotlarga qaraganda O'zbekistonda 30 yoshgacha bo'lgan axoli butun axolining 60 foizini tashkil etadi. Bu esa yoshlar mustaqil O'zbekistonimizning katta kuchga ega ekanligini anglatadi. Bugungi kundagi islohotlar yoshlar yurtimizning istiqbolini, uning ijtimoiy – iqtisodiy rivojlanishini yuqori darajaga ko'taradigan, rivojlangan davlatlar qatoridan joy olishiga ko'maklashadigan, avlodlarimiz bo'lishiga ishonamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Shavkat Mirziyayev "Yangi o'zbekiston strategiyasi" 2021 yil

2. O'zbekiston Respublikasi prizidentining PF-60-son farmoni 2022 yil

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning BMT bosh assambleyasining 72-sessiyasida so'zlagan nutqi

4. Pedagogika tarixi /Tuzuvchilar/: K.Hoshimov, M.Inomova, S.Nishonova, R. Hasanov T.; "O'qituvchi" 1996.

5. KasbetikasivapsixologiyasiA.A.Allaberganov,Y.RAkovbyans, M.S.Xodjayeva Toshkent-2007

6. www.fayllar.org

YOSHLARNI TO'G'RI KASBGA YO'NALTIRISH VA PORLOQ KELAJAK YARATISH

Burxonova Charos Asqar qizi

TDAU talabasi

Annotatsya: Ushbu maqolada maktabni tugatgan yoshlarni to'g'ri kasbga yo'naltirish va Davlatimiz uchun kelajak yosh avlodni to'g'ri tarbiyalash haqida so'z boradi

Kalit so'zlar: yoshlar, oliy ta'lim muassasalari, kasb tanlash

ОРИЕНТИРОВАНИЕ МОЛОДЫХ ЛЮДЕЙ НА ПРАВИЛЬНУЮ ПРОФЕССИЮ И СОЗДАНИЕ СВЕТЛОГО БУДУЩЕГО

Бурхонова Чарос Аскар кизи

ТДАУ, студент

Аннотация: Эта статья о направлении молодых выпускников к нужной профессии и воспитании подрастающего поколения для нашей страны.

Ключевые слова: молодежь, высшие учебные заведения, выбор профессии.

ORIENTING YOUNG PEOPLE TO THE RIGHT PROFESSION AND CREATING A BRIGHT FUTURE

Burkhonova Charos Askar qizi

TDAU, student

Annotatsya: This article is about directing young graduates to the right profession and educating the next generation for our country.

Keywords: youth, higher education institutions, career choice

Bugungi kunda dolzarb mavzulardan biri maktabni bitirgan yoshlarning qanday kasb tanlashi yoxud nima bilan shug‘ullanishi bo‘lib kelmoqda.

25-may - maktab o‘quvchilari uchun oxirgi o‘qish kuni. Bu yil o‘rta ta’limni 390 mingdan ziyod bitiruvchi tugatishi kutilyapti. Ularning oldidagi eng asosiy tanlov - kasb tanlash. Bu qaror shunchalik muhimki, kelajakda o‘zlarini ham moddiy, ham ma’naviy jihatdan rag‘batlantiradigan asosiy manbalardan biri bo‘ladi. [1]

Umumiy olib qaraydigan bo‘lsak, maktabni hamma a’lo baholarga tugatmaydi. Ular "o‘qishga kirsam bo‘ldi" nuqtayi nazarida past balli universitetlarga hujjat topshiradilar. Ular tanlagan soha diplomi ertaga balki umuman kerak bo‘lmas, yoshlar bu sohada ishlashni xoxlashmas. Lekin shunday bo‘lsada ular 4 yil umrini zoye ketkazishadi.

Maktabni a’lo baholarga tugatib, yaxshi oliy ta’lim muassasalarida o‘qib, maqsadni to‘g‘ri qo‘yganlar bundan mustasno, albatta.

Mamlakatimizda yoshlarga oid davlat siyosati sohasida keng ko‘lamli ishlar amalga oshirilmoqda. O‘tgan vaqt ichida yoshlarni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash, ularning huquq va qonuniy manfaatlarini himoya qilish, mamlakatimiz istiqboli uchun ma’suliyatni o‘z zimmasiga olishga qodir, tashabbuskor, shijoatli yoshlarni tarbiyalash borasida alohida tizim yaratildi. [2]

Shuning uchun ham yoshlarni maktab davridanoq o‘zi qiziqqan bir sohaga yo‘naltirib

borish kerak. Davlatimizda yaratilayotgan shart-sharoitlar albatta, shu maqsadga yo‘naltirilgan.

Bolani bir sohaga yo‘naltirish, ularni qiziqtirish uchun yaxshi pedagog kadrlar yaqindan yordam beradi. Agar pedagoglar yoshlar bilan ishlasa, individual shug‘ullansa, uyda ota-ona bolasini qarovsiz qoldirmasa yutuqlar sezilarli darajada yuksaladi. Bu bolaning kelajagi uchun ham porloq yo‘l ochadi. Ham yoshlar uchun foyda, ham davlatimiz kelajagi uchun foyda bo‘lgan bu tadbirlar hayotimiz uchun muhim pog‘ona bo‘lishi kerak. Zero, kelajagimiz - yoshlar qo‘lida.

HUQUQIY TA'LIM VA TARBIYA-YAXLIT PEDOGOGIK JARAYONNING TARKIBIY QISMI SIFATIDA

Satvoldiyev Faxriddin Akbarali o'g'li

Namangan davlat universiteti o'qituvchisi

+998934194341 satvoldiyevfakhriddin773@gmail.com

Mamlakatimizda fuqarolarning huquqiy madaniyatini oshirishga doir bir qator islohotlar olib borilmoqda. Fuqarolar Huquqiy ta'lim va tarbiyasini oshirish yuksak huquqiy madaniyatga ega bo'lgan shaxslarni tarbiyalash jamiyatimizning dolzarb masalalaridan biri bo'lib qolmoqda. Avvalo, huquqiy ta'lim va tarbiya tushunchalari mohiyati va tarihiga to'xtalib o'tsak. Huquq fanlarini o'qitishdan avval huquq o'zi nima ekanligini uning mohiyati va kelib chiqiqshini tushunib olmog'imiz zarur bo'ladi. Huquq so'ziga turli adabiyotlarda quyidagicha ta'riflar berilgan. Xususan, O'zbekiston Milliy ensiklopediyasida: „Huquq- davlat tomonidan belgilangan yoki tasdiqlangan umumiy majburiy normalar tizimi. U huquqiy munosabatlar va inson fuqaroning davlat tomonidan mustahkamlanadigan, kafolatlanadigan va muhofaza etiladigan asosiy huquqlarini o'z ichiga oladi.[1] Ushbu ta'rifdan xulosa qiladigan bo'lsak huquq faqat davlat tomonidan belgilanadi va u tomonidan himoya etiladi. Bu narsa esa Huquq davlatning asosiy tarkibiy qismlaridan biri ekanligini isbotlaydi. Jahon tarihida davlatning paydo bo'lishi bevosita huquqning paydo bo'lishiga turtki bo'ldi. Davlatni va huquqni vujudga kelish tarihini bir-biridan ajratib bo'lmaydi. Ya'ni davlatning paydo bo'lishi huquqning ham bir vaqtda paydo bo'lishiga olib keldi. Yana bir adabiyotda huquqa quyidagicha ta'rif berildi: „Huquq jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi, fuqarolarning hayotiy faoliyatini belgilab beruvchi, davlat tomonidan qabul qilingan yoki ma'qullangan yashash qoidalari tizimidir.''[2] Huquqqa berilgan bu ta'rifda huquqning vazifasiga ta'rif berilgan, ya'ni jamiyat hayotini, insonlar o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish, fuqarolar hayotiy faoliyat

me'yorlarini belgilash, nima qilish kerak, nima qilish mumkin emas kabi savollarga javob topish va albatta, bu qoidalar davlat tomonidan belgilab berilishi va ma'qullanishi ta'kidlab o'tilgan. Bugungi kunda jamiyat hayotini huquqsiz tasavvur etib bo'lmaydi. Birgalikda jamiyat bo'lib yashovchi inson va fuqarolar jamoasi bor ekan ularni tartibga solib turuvchi huquq hamisha o'z funksiyasini bajarib keladi.

Huquq so'zi lotincha ,, justitia'' so'zidan olingan bo'lib adolat, qonuniylik, odillik degan ma'nolarni anglatadi. Huquq so'zi zamonaviy tilda bir qancha ma'nolarni anglatadi. Birinchidan, huquq jamiyat va davlat hayotini tartibga solish vazifasini bajaruvchi qoidalar yig'indisi. Ya'ni huquq bu faqatgina kimningdir nimagadir foydalanish yoki egalik qilishi emas, balki jamiyatda yashovchi insonlar o'rtasida vujudga keluvchi ijtimoiy munosabatlarni tartibga solidi va albatta davlat bu jarayonda nazoratchi vazifasini o'taydi. Ikkinchi tarafdan, insonlarga foydalanishi uchun berilgan imkoniyat. Huquq bu insonlarga foydalanishi mumkin bo'lgan davlat va qonun bilan kafolatlangan imkoniyatlar tizimi desak mubolag'a bo'lmaydi. Bularga, ta'lim olish huquqi, tibbiy hizmatdan foydalanish, yashash huquqi, mehnat qilish, dam olish, ijtiomoiy ta'minot olish va boshqalarni kiritish mumkin. Huquqni axloqdan – axloqni esa huquqdan ayro holatda tasavvur etib bo'lmaydi. Insonlarni qay darajada huquqiy bilimi va tarbiyasi oshgani sari axloqi ham yaxshilanib boraveradi. Misol uchun, huquqiy ta'lim va tarbiya orqali orttiriladigan ko'nikmalar: boshqalarni huquq va erkinliklarini hurmat qilish, kelishilgan ishni vaqtida bajarish, yo'l qoidalariga amal qilish, o'z burchlarini bilish va vaqtida unga amal qilish, qonunni hurmat qilish yoyinki barchasi ham huquqiy ham axloqiy me'yorlarga to'la mos keladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, kuchli fuqarolik jamiyatini qurish va fuqarolar farovon hayotini ta'minlashda huquqiy tarbiyaning o'rni beqiyos. Shunday ekan huquqiy tarbiyani rivojlantirish muammosi davlatlarning eng muhim vazifasiga aylanmog'i, bu yuksak vazifani bajarilishida faqatgina maktab ta'limi va maktablardagi targ'ibot ishlari bilan chegaralanib qolmasligi va huquqiy tarbiya institute jamiyatning alohida bo'g'ini sifatida tashkil etilishi zarur. Huquqni axloqdan – axloqni esa huquqdan ayro holatda tasavvur etib bo'lmaydi. Insonlarni qay darajada huquqiy bilimi va tarbiyasi oshgani sari axloqi ham yaxshilanib boraveradi. Misol uchun, huquqiy ta'lim va tarbiya orqali orttiriladigan ko'nikmalar: boshqalarni huquq va erkinliklarini hurmat qilish, kelishilgan ishni vaqtida bajarish, yo'l qoidalariga amal qilish, o'z burchlarini bilish va vaqtida unga amal qilish, qonunni hurmat qilish yoyinki barchasi ham huquqiy ham axloqiy me'yorlarga to'la mos keladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, kuchli fuqarolik jamiyatini qurish va fuqarolar farovon hayotini ta'minlashda huquqiy tarbiyaning o'rni beqiyos. Shunday ekan huquqiy tarbiyani rivojlantirish muammosi davlatlarning eng muhim vazifasiga aylanmog'i, bu yuksak vazifani bajarilishida faqatgina maktab ta'limi va maktablardagi targ'ibot ishlari bilan chegaralanib qolmasligi va huquqiy tarbiya institute

jamiyatning alohida bo'g'ini sifatida tashkil etilishi zarur.

Huquqiy ta'lim tushunchasiga to'xtalish uchun avvalo, ta'lim, ma'rifat tushunchlarini izohlab o'tish maqsadga muvofiq bo'ladi. Ta'lim, ma'rifat, maorif tushunchalari mantiqan bir ma'noni anglatsa ham aslida, ko'p ma'noli tushunchalar hisoblanadi. Ushbu tushunchalarning asosiy ma'nolaridan biri bu o'qish va o'qitish faoliyati. Ushbu tushunchlarning asosiy vazifasi – madaniyat yutuqlarini zamon talablariga javob beradigan va hayotning butun yoki alohida tomonlarini to'g'ri tushunishga yordam beruvchi bilimlarni keng va samarali tarqatishdir. Ta'lim jarayoni insonni eng avvalo hayotga tayyorlash, hayotning umumiy va maxsus qonuniyatlari bilan tanishtirish va albatta zamonga mos bilim va malakalarni berishdan iborat. Boshqa tarafdan muayyan g'oyalarni targ'ib qilish, ularni insonlar ongiga singdirish va ular tomonidan oshirilishi uchun jalb qilish. Ma'lumot o'rnida shuni ta'kidlab o'tish joizki, fashizm g'oyasining ijodkori bo'lgan Italiyalik Benitto Mussolini ham bevosita pedogogik faoliyat bilan shug'ullangan va o'z g'oyalarini o'quvchilar ongiga singdirmoqchi bo'lganligi uchun ishdan bo'shatilgan. Lekin afsuski bu narsa uni to'xtatib qola olmagan. Ta'lim so'zining talqini shuni ko'rsatadiki, ushbu jarayon natijasida madaniyat va savodxonlik kabi tushunchalar paydo bo'ladi. Ta'lim ma'ruza qilish, baxs munozaralar olib borish, turli suxbatlar tashkil etish, misol uchun huquq darslarida huquqni muhofaza qiluvchi organ hodimlari bilan suxbat tashkil etish, turli hildagi nashrlar va ommaviy axborot vositalarida beriladigan ma'lumotlarni berish yordamida amalga oshiriladi. Ta'lim turli maqsadlarda va turli sohalarda amalga oshirilishi mumkin.

Ma'rifat tushunchasiga to'xtaladigan O'zbekiston milliy ensiklopediyasida quyidagicha ta'rif keltirilgan. „Ma'rifat – kishilarning ongini, bilimini, madaniyatini oshirishga qaratilgan ta'lim tarbiya. U, tabiat, jamiyat va inson mohiyati haqidagi turli bilimlar, ma'lumotlar majmuasini ham bildiradi. Ma'rifat ilmu urfon ma'nosida ham ishlatiladi. Ma'rifat tushunchasi madaniyat, ma'naviyat tushunchalari bilan bog'liq.[3] Ma'rifat orqali insonlarga ilm va tarbiya beriladi, jaholat botqog'idan qutqariladi. Ilmlilik insonni qanchalik ko'klarga ko'tarsa, ilmsizlik shunchalik tubanlashtiradi. Ma'rifat so'fiylar ta'limotida insonni kamolotga olib chiquvchi asosiy bosqichlardan biri sifatida e'tirof etiladi. Ma'rifat tushunchasi o'z navbatida madaniyat tushunchasi bilan ham bog'lanmoqda. Madaniyat tushunchasi bilan bog'lanishining asosiy sababi, Madaniyat – (*arabcha „madaniyat''* – madinalik, shaharlik; ta'lim tarbiya ko'rganlik) – kishilarning tabatni, borliqni o'zlashtirish va o'zgartirish jarayonida yaratgan moddiy, ma'naviy boyliklar hamda bu boyliklarniqayta tiklash va bunyod etish yo'llari va uslublari majmui. Madaniyat so'zi musulmonlarning aziz tutadigan joyi – Madina shaxri nomidan kelib chiqqan, chunki ilk mususlmonlar ta'lim-tarbiyani asosan Madinada olganlar. Madaniyat moddiy va ma'naviy ishlab chiqarish, ijtimoiy va o'zaro munosabatlar, siyosat, oila, axloq, huquq, ta'lim, tarbiya, ijod, ilm – fan, hizmat ko'rsatish, turmush tarsi kabilar bilan bog'liq keng qamrovli

voqeadir.[4] Huquqiy ta'lim va huquqiy tarbiya bir-biri bilan chambarchas bog'liq tushunchalar. Ular bir birisiz mavjud bo'lmaydi va bir – birini taqozo etadi. Huquqiy ta'limga turli adabiyotlarda turlicha ta'riflar berilgan. Ulardan birida shunday deyilgan „Huquqiy ta'lim bu tarbiya obyektiga huquqiy materiallarni tashqi ifodalash va nazariy bilimlarni yetkazishni tashkil etish usulidir.''[5] Ushbu ta'rifda eng avvalo, huquqiy ta'lim va tarbiyani bir biri bilan naqadar bog'liqligini ifodalamoqda. Huquqiy ta'limdan ko'zlangan maqsad huquqiy tarbiya qilish uchun kerakli bilim ko'nikma va malakalarni yetkazib berishdir. Huquqiy ta'lim orqali yetkazilgan ma'lumotlar yordamida huquqiy tarbiyani shakllantirishga erishiladi. Ta'lim orqali huquqiy bilimlar ifodalanadi va shaxsga o'zlashtirish uchun yetkaziladi. Tarbiya jarayoni esa o'sha o'zlashtirilgan bilimlarni shaxs ongiga, qalbiga olib kirish amaliyoti bajariladi. Nazariy bilimlarni berish, tushuntirish bir taraf, ularni his qildirish ularga amal qilish bir taraf bo'lib yuzaga chiqadi. Har bir fanni o'qitishdan o'ziga xos maqsadlari bo'lgani kabi huquqiy fanlarni o'qitishda ham o'ziga hos maqsadlari mavjud. Ularga quyidagilarni kiritish mumkin: o'quvchilarni huquqqa oid kerakli bilimlar bilan ta'minlash, huquqiy ong va huquqiy madaniyat tushunchalarini nazariy asoslarini shakllantirish, huquqni qalban his qilishga erishish, huquqiy dunyoqarashni kengaytirish, qonunlarga va o'zgalar huquqiga hurmat ruhida tarbiyalash, o'zini huquqning alohida bir muhim subyekti ekanligini tushunishga erishish, burch va majburiyatlarini bilishligi va ularni o'z vaqtida og'ishmay bajarishiga o'rgatishdir. Huquqqa oid nazariy bilimlarni olish, huquqiy bilimlarni oshishiga hizmat qiladi. Bu esa o'z navbatid huquqqa bo'lgan qiziqishni oshiradi. Bilimlar ortgani sari o'quvchilarda huquqiy tafakkuri oshadi va o'z nabvatida atrofida ro'y berayotgan voqea hodisalarga, o'zi va o'zgalar hatti harakatiga huquqiy baho berishga o'rganadi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak huquqiy ta'lim berish bilan bir qatorda huquqiy tarbiya ham pedogogik jarayonda amalga oshirilishi kerak bo'lgan muhum vazifadir. Fuqarolarni huquqiy madaniyatini oshirish va qonunga itoatkorlik ruhida tarbiyalash uchun huquqiy ta'lim va tarbiya birgalikda amalga oshirilishi o'zining yetarli smarasini beradi. Pedagogic jarayonda huquqiy bilimlarni berish bilan bir qatorda ularga hayotda rioya qilishga o'rgatish yaxlit amaliyot sifatida bajarilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. T;.Davlat ilmiy nashriyoti.ziyonet.com kutubhonasi.242b
2. Davlat va huquq nazariyasi.Odilqoriyev.X.T. T;.Adolat.2018y.166b
3. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. T;.Davlat ilmiy nashriyoti. 1998y.336-b

4. A.Jalolov,Q.Honazarov. Mustaqillik izohli ilmiy ommabop lug'at. T;.Sharq.1998y. 104-b

5. **П о ч т а р ь Т. М.** Правовое воспитание в педагогических вузах: вопросы методологии и методики: Дисс: канд. юрид. наук. М., — 2001. — с. 47

MUSTAQILLIK YILLARIDA XALQIMIZ MA'NAVIYATIGA E'TIBOR VA BUYUK KELAJAGIMIZNI YANADA MUSTAXKAMLASH UCHUN MA'NAVIYATNI RIVOJLANTIRISHDA QILINISHI KERAK BO'LGAN DOLZARB MASALALAR

Madraximov Jahongir Botirjon o'g'li
Namangan Davlat universiteti Yuridik fakulteti
Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq
ta'limi yo'nalishi M.AU-21 guruh talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada xalqimizning asrlar osha shakllangan ma'naviy qadriyatlarining mustaqillik sharofati ila tiklanishi, mustaqillikdan so'ng ma'naviy muhit va ma'naviyatimiz rivoji uchun kechiktirib bo'lmas taklif va tavsiyalar haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: mustaqillik, buyuk tariximiz, ma'naviy-axloqiy tarbiya, axborot-resurs markazlari, adabiyot va san'at, din va ma'naviyat, jismoniy tarbiya va sport.

1991-yil 31-avgustda jahon xaritasida yangi davlat – O'zbekiston Respublikasi paydo bo'ldi. Mustaqillikning ma'naviy asosi O'zbekiston xalqlarining erk, ijtimoiy adolatga intilishi, milliy o'z-o'zini anglashining yuksalishi edi.

Mustaqilligimizning dastlabki kunlaridanoq davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan eng muhim vazifa ajdodlarimiz tomonidan ko'p asrlar davomida yaratilgan ulkan ma'naviy-madaniy taraqqiyotni qayta tiklash bo'ldi. Xalqimiz o'z taqdirining chinakam egasi, o'z tarixining bunyodkori, asl milliy madaniyatining tashuvchisiga aylandi.

Mustaqil O'zbekistonning jahon hamjamiyati tomonidan e'tirof etilishi, davlatimizning keng ko'lamli tashqi siyosati va tashqi iqtisodiy faoliyati o'zbek xalqining ma'naviy qadriyatlari va salohiyatini qayta tiklash, o'zimizni to'laqonli davlat sifatida ro'yobga chiqarishga qo'shimcha turtki bo'ldi.

Bizning buyuk tariximiz, buyuk ma'naviy merosimiz bor. Xalqimiz va davlatimizning tarixiy ildizlari juda chuqurdir. Bizda ulkan yer osti va yer usti boyliklari, mehnatkash va g'ayratli xalqimiz bor. Ma'naviyat masalalarini o'rganish jamiyat taraqqiyotiga, yangi fuqaroning shakllanishiga xizmat qiladi va mamlakatimiz mustaqilligining ma'naviy asoslarini

mustahkamlaydi.

Shaxsning ma'naviy-axloqiy tarbiyasi

Ma’naviy boy va madaniyatli, barkamol shaxsni shakllantirish mamlakatimizdagi demokratik o‘zgarishlarning umumiy jarayoni, xalq ongiga milliy istiqlol g‘oyasi, yangi ilg‘or qadriyatlarni qaror toptirish bilan uzviy bog‘liq.

Milliy mafkurani milliy, ma’naviy qadriyatlarimiz va sivilizatsiya yutuqlarimiz uyg‘unligi asosida boyitish olimlarimiz, faylasuflar, siyosatshunoslarimiz oldidagi dolzarb vazifa bo‘lib qolmoqda.

Axborot-resurs markazlari, kutubxonalar, teatrlar, klublar, uylar va madaniyat saroylari, istirohat bog‘lari, muzeylar va boshqa muassasalar imkoniyatlaridan to‘liq foydalanish, tegishli chora-tadbirlar ishlab chiqish va amalga oshirish zarur. Milliy istiqlol mafkurasining mazmun-mohiyatini keng aholi qatlamiga tushuntiruvchi turli uchrashuvlar, “davra suhbatlari”, bahs-munozaralar o‘tkazish, uslubiy adabiyotlarni nashr etish zarur. Madaniy-axloqiy muassasalar yoshlar tarbiyasida muhim omil bo‘lishi kerak. Madaniyat va san’at muassasalari faoliyatini faqat tijorat asosida qurishga yo‘l qo‘yib bo‘lmaydi.

Adabiyot va san’at insonlar ongiga ta’sir etish, ularni xalqning boy madaniy, tarixiy, ma’naviy-axloqiy qadriyatlari, jahon sivilizatsiyasi xazinalari bilan tanishtirishning samarali vositasidir. Tariximizning yorqin sahifalari, bugungi hayotimiz, mustaqil taraqqiyot tajribasini aks ettiruvchi asarlar yaratish ijodkorlarning burchidir.

Diniy ma'naviyat, axloq va madaniyatning muhim tarkibiy qismlaridan biridir. Jamiyat hayotining naqadar nozik va murakkab soha ekanligini unutmaslik kerak. Milliy mafkura har doim ma'lum darajada diniy qarashlar bilan bog'liqdir. Din axloqiy, insonparvarlik qadriyatlarini targ‘ib qilish orqali milliy g‘oyani chuqur anglashga yordam beradi. Dinga adekvat munosabatni shakllantirish muhim mafkuraviy vazifadir. Diniy aqidaparastlik, ekstremizm, “ommaviy madaniyat”, egosentrizm, prozelitizm, xalqimizga yot qadriyatlarni singdirishga qarshi kurashish maqsadida dinning gumanistik asoslarini o‘rganishga yangi sur’at bag‘ishlash zarur. Dinlar tarixini, ularning hozirgi holatini o‘rganish asosida ularning zamonaviy jamiyat, madaniyat, mamlakat ma’naviy hayotidagi o‘rni va rolini aniqlash zarur.

Jismoniy tarbiya va sport ma’naviy-axloqiy yuksalishning muhim omilidir. Sport insonning irodasini, maqsadga erishish istagini mustahkamlaydi, qiyinchiliklarga sabr-toqat bilan dosh berishga o'rgatadi, g'alabaga ishonchni tarbiyalaydi. Yosh avlodni milliy g‘oya asosida ma’naviy-axloqiy tarbiyalash jismoniy va ruhiy salomatligini muhofaza qilish va mustahkamlash, sog‘lom turmush tarzi asoslarini shakllantirishni nazarda tutadi. Yoshlarni jismoniy tarbiya va sportga keng jalb etishning yaxlit tizimini yaratish va joriy etish zarur.

Bizning asosiy maqsadimiz – xalq manfaatlari, uning farovonligi va erkinligini

ta’minlaydigan adolatli demokratik jamiyat qurishdir. O‘zbekiston kelajagi buyuk davlat. Bizning buyuk tariximiz, buyuk ma’naviy merosimiz bor. Xalqimiz va davlatimizning tarixiy ildizlari juda chuqurdir. Xalqimiz ma’naviyatini rivojlantirish masalalarini chuqurroq o‘rganishimiz kerak. Ma’naviyatni o‘rganish jamiyat taraqqiyotiga, yangi fuqaroning shakllanishiga xizmat qiladi, xalqimizning ma’naviy asoslarini mustahkamlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.I.A. Karimov “Tarixiy xotirasiz kelajak yo`q”. 1998

2.Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta’minlash — yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 24 yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi ma’ruza. 2016-yil 7-dekabr /Sh.M.Mirziyoev. — Toshkent: „O‘zbekiston“, 2017.

3.Mirziyoev Sh.M. Insonparvarlik, ezgulik va bunyodkorlik – milliy g‘oyamizning poydevoridir. – Toshkent: «TASVIR» nashriyot uyi, 2021

MA’NAVIYAT VA IQTISODIYOT

Ergashov Iqboljon Foziljon o‘g‘li

Namangan Davlat universiteti Yuridik fakulteti

Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va

huquq ta'limi yo'nalishi M.AU-21 guruh talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Ma'naviyat, iqtisodiyot va ularning bog'liqligi, jamiyatdagi, zamondagi o'rni hamda roli haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so‘zlar: Ma'naviyat, o'tmish, bugun va kelajak, olib borilayotgan, iqtisodiyot, davlat, "renessans"

Avvalo so'zimiz boshini "ma'naviyat" hamda "iqtisodiyot" so'zlariga ta'rif berishdan boshlasak. Ma'naviyat o'zi nima? Iqtisodiyotchi?

Ma'naviyat - bu inson ruhiy va aqliy olamini ifodalovchi tushuncha. U kishilarning falsafiy, huquqiy, ilmiy, badiiy, axloqiy, diniy tasavvurlarini o‘z ichiga oladi. Ma’naviyat atamasining asosida „ma’no“ so‘zi yotadi. Ma’lumki, insonning tashqi va ichki olami mavjud. Tashqi olamiga uning bo‘ybasti, ko‘rinishi, kiyinishi, xatti-harakati va boshqa kiradi. Ichki olami esa uning yashashdan maqsadi, fikr yuritishi, orzu-istaklari, intilishlari, his-tuyg‘ularini o‘z ichiga oladi. Insonning ana shu ichki olami ma’naviyatdir. Oziq-ovqat odamga jismoniy quvvat bersa, ma’naviyat unga ruhiy ozuqa va qudrat bag‘ishlaydi.

Iqtisodiyotchi? Iqtisodiyot- bu "oykos" va ("nemein" so'zidan olingan) "nomiks" so'zlari birlashmasidan kelib chiqqan bo'lib, "oykonomia", ya'ni "uy xo'jaligini boshqarish" degan ma'noni anglatadi. "Ekonomika" so'zi ommaviy o'zbek lug'atiga o'tilganda "iqtisodiyot" atamasiga o'zgaradi. Iqtisodiyot cheklanmagan ehtiyojlarni, cheklangan resurslardan samarali foydalanib boshqarishni o'rganuvchi fan sifatida qaraladi.

"Ma'naviyat — insonning, xalqning, jamiyatning, davlatning kuch-qudratidir. U yo'q joyda hech qachon baxt-saodat bo'lmaydi", degan edi O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti I. A. Karimov. Shu sababli O'zbekistonda ma'naviyatni yuksaltirish, xalqni ma'naviyatli qilish davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan.

O'zbekiston mustaqillikka erishgandan so'ng u qaysi yo'ldan borishi kerak degan masala oldimizda muammoli vaziyat sifatida turardi. O'zbekiston Respublikasining birinchi prezidenti I.A.Karimov mustaqillikka erishganimizning birinchi kunlaridanoq jahondahi turli mamlakatlarning tajribalarini chuqur va har tomonlama o'rganib, mustaqil O'zbekistonning bundan buyongi taraqqiyot yo'li bozor iqtisodiyoti munosabatlari yo'lidan borish ekanligiga qat'iy ishonch hosil qildi. Barchamizga ma'lumki bunga o'z-o'zidan erishib bo'lmaydi. Bu yo'llarni bosib o'tish jarayonida turli to'siqlar va muammolarga uchrashimiz aniq edi.

Bozor munosabatlarning qaysi yo'li bu uchun maqbul, qaysi birini o'zimizning bundan keyingi taraqqiyotimiz uchun tanlab olishimiz kerakligi masalasi oldimizda turgan muammo edi. Xalqning kelajagini farovon qilish uchun tezkorlik bilan mustaqil Respublikamizning bozor munosabatlariga qanday qilib, qaysi usulda o'tishini tanlab olish, bunda jahonning barcha ilg'or tajribalarini umulashtirish, foydalanishni hal etish lozim edi. Buni uddasidan chiqdik. Bunda O'zbekiston Respublikasining birinchi prezidenti I.A.Karimov katta shijoat ko'rsatdi. Bozor munosabatlariga o'tishning jahonda orttirilgan ijobiy tajribalarni o'rganib xalqmizning tarixiy ruhiyatiga milliy xusussiyati, iqlim shart-sharoitlariga, mamalakatimizning jug'rofiy mavqeiga asoslangan o'zimizga xos va mos yo'lini tanlab oldik.

Ushbu yo'lning, konsepsiyaning qoidalari I.A.Karimov asarlarida, xususan "O'zbekistonning bozor munosabatlariga o'tishning o'ziga xos yo'li " asarida har tomonlama asoslab, bayon qilib berilgan edi. Bu "O'zbekiston yo'li" "O'zbek modeli" "I.A.Karimov yo'li" sifatida jahon bo'ycha yuksak baholanib kelingan. Bozor munosabatlariga o'tish Angliyada 200 yil, boshqa mamlakatlarda 100-150 yil mobaynida Yaponiya, Quriya mamlakatlarida 20-30 yil mobaynida amalga oshgan shakllangan.

Bu sonlar qaysidur ma'noda vaqtlar kam vaqt emas edi. Aniqroq qilib aytadigan bo'lsak mushkul jarayonlardir.

Ma'lumki, bugungi kunda jahonning rivojlangan mamlakatlari, eng avvalo, o'zining milliy ma'naviyatiga asoslangan omillar asosida ish olib boradi. Dunyoda ro'y berayotgan hech

bir inqiroz yoki jangu jadal ma’naviyatni chekkaga surib qo‘yishga sabab bo‘la olmaydi. Nimaga deganda, ma’naviyat va ma’rifatgina insoniyatni har qanday tanazzuldan qutqara oladi.

2020-yilda butun jahonni larzaga keltirgan pandemiya natijasida dunyo ulkan talafotlarni boshdan kechirdi. Insonlar kundalik maishiy muammolar girdobida qolib, o‘zligini unutish darajasiga yetishdi. Uzoq istiqbolning ezgu rejalarini tuzishga o‘rgangan odamlar endilikda omon qolish dardi bilangina yashab, atrof-muhitga agressiv xarakterda munosabatda bo‘lishga odatlanmoqda.

O‘zbekiston bunday og‘ir sharoitda imkon qadar o‘z qadr-qimmatini saqlay oldi. Mamlakatimizda yuzaga kelgan ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni yechish barobarida xalqimizning ma’naviy darajasini saqlash va yana-da yuksaltirish ertangi kun barqarorligi uchun muhim bo‘lgan omil hisoblanadi. Shu bois, davlatimiz rahbari aholining turmush darajasini oshirish bilan bir qatorda, fikrlash darajasining ham oshishi ustida qayg‘urar ekan: “Biz yangi O‘zbekistonni barpo etishga qaror qilgan ekanmiz, ikkita mustahkam ustunga tayanamiz:

Birinchisi – bozor tamoyillariga asoslangan kuchli iqtisodiyot. Ikkinchisi – ajdodlarimizning boy merosi va milliy qadriyatlarga asoslangan kuchli ma’naviyat”, - dedi Prezident o‘z nutqida. Zero, og‘ir kunlarning hikmatini anglash uchun insoniyatning ma’naviyati yuqori bo‘lishi kerak.

So‘nggi yillarda yurtimizda ma’naviyat sohasini yuksaltirish borasida qator qarorlar qabul qilindi. Respublika ma’naviyat va ma’rifat kengashi raisi Prezident ekani belgilab qo‘yildi. Kengashning hududiy bo‘limlariga mas’ullik hokimlar zimmasiga yuklatildi. Bu esa ma’naviy-ma’rifiy ishlarning davlat siyosati darajasiga ko‘tarilganini belgilab beradi.

Prezident mamlakatimiz mafkurasining asosiy g‘oyasiga ta’rif berar ekan: “Biz yaratayotgan yangi O‘zbekistonning mafkurasi ezgulik, odamiylik, gumanizm g‘oyasi bo‘ladi. Biz mafkura deganda, avvalo, fikr tarbiyasini, milliy va umuminsoniy qadriyatlar tarbiyasini tushunamiz. Ular xalqimizning necha ming yillik hayotiy tushuncha va qadriyatlariga asoslangan”, – deb ta’kidladi.

Bugungi kunda ta’lim muassasalaridagi ma’naviy-ma’rifiy ishlar samaradorligi, mahallalarda ijtimoiy-ma’naviy muhit barqarorligini ta’minlash masalalariga alohida e’tibor qaratilgan. "Iqtisodiyot va ma'naviyat" mavzusi bo'yicha tadbirlar va yig'ilishlar bo'lib o'tmoqda. Misol uchun 2021-yilning 21-sentabr kuni Samarqand viloyati statistika boshqarmasi xodimlari davra suhbati tashkil etilgan edi. Kun tartibidagi mavzu yuzasidan boshqarma boshlig‘i Abdiyev Sharof Azamovich so‘zga chiqib, “Agar jamiyat hayotining tanasi iqtisodiyot bo‘lsa, uning joni va ruhi ma’naviyatdir, – deya O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining yig‘ilishdagi so‘zlarini keltirib o‘tdi. – shuningdek, yangi O‘zbekistonni barpo etishga qaror qilingan ekan, ikkita mustahkam ustunga tayanishimiz. Birinchisi – bozor tamoyillariga asoslangan kuchli iqtisodiyot. Ikkinchisi – ajdodlarimizning boy merosi va milliy qadriyatlarga asoslangan kuchli ma’naviyat

ekanligi haqida o‘z fikrini bayon qildi.

O‘zbekiston yoshlarining birinchi forumi hamda Xavfsizlik kengashining kengaytirilgan yig‘ilishida ma’naviyat yo‘nalishidagi dolzarb vazifalar belgilab berilganligi, bu borada yechimini kutib turgan, o‘zgarishlar shamoli kirib bormagan masalalar ko‘p ekanligi, milliy g‘oyaning mohiyatini to‘liq anglab yetmagan, eski mafkurani tasavvur qilib, bunga yuzaki qaraydiganlar ham yo‘q emasligi haqida to‘xtalib o‘tdi.

– Yig‘ilishda so‘zga chiqqan boshqarma boshlig‘ining o‘rinbosari A.Suyunov yangi O‘zbekistonning mafkurasi ezgulik, odamiylik, gumanizm g‘oyasi bo‘lishi, biz mafkura deganda, avvalo, fikr tarbiyasini, milliy va umuminsoniy qadriyatlar tarbiyasini tushunishimiz, ular xalqimizning necha ming yillik hayotiy tushuncha va qadriyatlariga asoslanganligi haqida to‘xtaldi.

A.Suyunov o‘z maruzasida bugun dunyoda keskin kurash va raqobat hukm surmoqda, manfaatlar to‘qnashuvi kuchaymoqda. Globallashuv jarayonlari insoniyat uchun beqiyos yangi imkoniyatlar bilan birga kutilmagan muammolarni ham keltirib chiqarmoqda. Milliy o‘zlik va ma’naviy qadriyatlarga qarshi tahdid va xatarlar tobora ortmoqda. Faqat o‘zini o‘ylash, mehnatga, oilaga yengil qarash, iste’molchilik kayfiyati turli yo‘llar bilan odamlar, ayniqsa, yoshlar ongiga ustamonlik bilan singdirilyatgani haqida qo‘shimcha qilgan edi.O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev raisligida 19-yanvar kuni ma’naviy-ma’rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish, bu borada davlat va jamoat tashkilotlarining hamkorligini kuchaytirish masalalari bo‘yicha videoselektor yig‘ilishi o‘tkazilgandi.

So‘nggi yillarda bu borada qator qarorlar qabul qilindi. Respublika ma’naviyat va ma’rifat kengashi raisi Prezident ekani belgilab qo‘yildi. Kengashning hududiy bo‘limlariga mas’ullik hokimlar zimmasiga yuklatildi. Bu o‘zgarish ma’naviy-ma’rifiy ishlarni davlatimiz siyosatida yana-da yuksak o‘ringa ko‘tardi.

– Agar jamiyat hayotining tanasi iqtisodiyot bo‘lsa, uning joni va ruhi ma’naviyatdir, – dedi Shavkat Mirziyoyev yig‘ilishda. – Biz yangi O‘zbekistonni barpo etishga qaror qilgan ekanmiz, ikkita mustahkam ustunga tayanamiz. Birinchisi – bozor tamoyillariga asoslangan kuchli iqtisodiyot. Ikkinchisi – ajdodlarimizning boy merosi va milliy qadriyatlarga asoslangan kuchli ma’naviyat.

Yaqinda bo‘lib o‘tgan yirik tadbirlar – davlatimiz rahbarining Oliy Majlisga Murojaatnomasi, O‘zbekiston yoshlarining birinchi forumi hamda Xavfsizlik kengashining kengaytirilgan yig‘ilishida ma’naviyat yo‘nalishidagi dolzarb vazifalar belgilab berildi. Chunki bu borada yechimini kutib turgan, o‘zgarishlar shamoli kirib bormagan masalalar ko‘p. Milliy g‘oyaning mohiyatini to‘liq anglab yetmagan, eski mafkurani tasavvur qilib, bunga yuzaki qaraydiganlar ham yo‘q emas. Shu bois Prezident mamlakatimiz mafkurasining asosiy g‘oyasini

ta’kidlab o‘tdi:

– Biz yaratayotgan yangi O‘zbekistonning mafkurasi ezgulik, odamiylik, gumanizm g‘oyasi bo‘ladi. Biz mafkura deganda, avvalo, fikr tarbiyasini, milliy va umuminsoniy qadriyatlar tarbiyasini tushunamiz. Ular xalqimizning necha ming yillik hayotiy tushuncha va qadriyatlariga asoslangan, – dedi davlatimiz rahbari.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.O'zME. Toshkent, 200-yil

2.I.A.Karimov, Istiqlol va ma'naviyat

3.Yangi O'zbekiston (gazeta)

4.https://samstat.uz

5.https://yuz.uz saytlari

AMIR TEMUR VA TEMURIYLAR DAVRIDA ILM-FAN VA TA’LIM-TARBIYA TAKOMILI

Alijonova Gulira'no Oybek qizi

Namangan Davlat Universiteti Filologiya fakulteti

O‘zga tili guruhlarda rus tili yo'nalishi

RUA-FR-20 207 guruh talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada dunyo tarixida iz qoldirgan Amir Temur asos solgan davlat yani Temuriylar davlati haqida malumot berilgan.

Kalit so'zlar: Amir Temur, ilm-fan, O'rta Osiyo, Movarounnahr, Temuriylar davlati

Amir Temur bobomiz Temuriylar davlatiga asos solgan buruk mard jasur sarkarda. Temuriylar davlatiga 1380-1507 yillarda Amir Temur Movarounnahr Xuroson Hindiston hududlariga o'z hukumdorligi ya'ni Temuriylar davlatiga asos soladi. Biz bilamizku dunyo tarixida iz qoldirgan Amir Temur ibn Amir Tarag'ay ibn Amir Barluq 1336-yil 9-aprelda Jannat makon O'zbekistin hududidagu hozirgi Shahrisabz shahrida dunyoga kelgan. O'rta asrning yirik davlat arbobi buyuk o'zbek sarkardasi kuchli markazlashgan davlat asoschisi ilm-fan va madaniyat homiysi uning zakovati juda ham kuchli edi. U o'ng qolida ham chap qolida ham bir xil qilichini o'ynatar edi

Sohibqironning bunyodkorlik sohasidagi tarixiy xizmatlari beqiyosdir. Tarix bu ko‘hna dunyoda o‘tgan ko‘p jahongirlarni biladi. Ularning aksariyati faqat buzgan. Amir Temurning ulardan farqi shundaki, u umr buyi bunyodkorlik bilan mashg‘ul bo'lgan. Uning "Qay bir joydan

bir gisht olsam, o‘rniga o'n g‘isht qo‘ydirdim, bir daraxt kestirsam, o‘rniga o'nta kuchat ektirdim" degan so‘zlari buning yorqin isbotidir. Amir Temurga har bir zafarli voqea va sevinchli hodisani muhtasham me’morlik obidasi barpo etish bilan nishonlash odat bo‘lgan. Shu maqsadda Hindiston, Sheroz, Isfahon va Damashqning mashhur ustahunarmandlari mamlakatda hashamdor imoratu inshootlar bino qilganlar. Amir Temur zabt etgan mamlakatlarning bir qator shaharlari Bag‘dod, Darband, Baylaqonni qayta tikladi.

Alisher Navoiyga Amir Temurning ilm va ma’naviyat aqliga ko‘rsatgan g‘amxo‘rligi juda yoqar edi. Bu haqda Navoiy shunday degandi: "Agar Temur qayerda fan, madaniyat va san’at ahlini uchratsa, ularni o‘z homiyligiga olar, ularga izzat-ikrom ko‘rsatar, ularning 5 tarbiyasiga ahamiyat berar hamda bu zotlardan o‘z oliy majlisida nadim (maslahatchi) sifatida va boshqa lavozimlariga tayinlanar edi

XIV asr oxiri va XV asr O‘rta Osiyo xalqlari ijtimoiy iqtisodiysiyosiy, madaniy-ma’naviy va ma’rifiy hayotidagi tub burilish, gullabyashnagan ikkinchi Uyg‘onish davri bo‘lib tarixda abadiy qoldi. Ana shu davrlarda tarixda «Turon», «Turkiston» va «Movarounnahr» nomi bilan mashhur bo‘lgan vatanimiz jahon sivilizatsiyasining beshiklaridan biri sifatida olam uzra dovruq taratdi.

Movarounnahr, Samarqand, Toshkent, Buxoro, Xiva, Shahrisabz, Termizning noyob tarixiy yodgorliklari, Buyuk Ipak yo‘li, Sharq mutafakkirlari yaratgan bebaho ta’limotlar, Amir Temur va temuriylar davrida gullab-yashnagan ilm-fan, me’morchilik, tasviriy san’at, naqqoshlik, musiqa, rivojlangan savdo-iqtisodiy munosabatlar, barpo etilgan mustahkam qudratli davlat va uning ichki va tashqi siyosati Yevropadagi Uyg‘onish jarayoniga hayotbaxsh ta’sir etgani tarixiy haqiqatdir. O‘sha kezlarda ilm-fan, madaniyat, me’morchilik va boshqa sohalarda erishilgan ulkan muvaffaqiyatlar o‘zining ulug‘vorligi, nafisligi, umumbashariy g‘oyalarga boyligi, badiiy shakllarining xilmaxilligi, ma’naviy sofligi va yetukligi bilan insoniyat aql-idroki va tafakkurini yuksaklikka ko‘tardi, G‘arbni Sharq bilan yaqinlashtirdi. Shu jihatlarni ko‘zda tutib tadqiqotchilar bu davrlarni madaniy ko‘tarinkilikning «oltin asri» ikkinchi Renessans - Sharq Uyg‘onish davri deb nomlaydilar. Prezidentimiz ta’birlari bilan aytganda «Temuriylar davri haqiqatan ham ilm-fan, madaniyat va maorifning behad ravnaq topishini ta’minlagan Sharq Uyg‘onish davri edi».!

Ikkinchi Sharq Uyg‘onish davri madaniyati va ma’naviyati o‘zo‘zidan, tasodifiy ravishda paydo bo‘lgan emas. Uning o‘ziga xos sabablari, qonuniyatlari, o‘zaro uzviy bog‘lanishda boigan siyosiyijtimoiy, iqtisodiy, ma’naviy, g‘oyaviy asoslari, omillari mavjud. XIV asrning ikkinchi yarmidan XVI asr boshlarigacha bo‘lgan madaniy yuksalish — Uyg‘onish davri haqida fikr yuritar ekanmiz avvalambor o‘sha davrlardagi tarixiy vaziyatni e’tiborga olishga to‘g‘ri keladi.

XIV asrning oxirlarida, Amir Temur siyosiy sahnaga endigina qadam qo‘ygan kezlarda mamlakatda boshboshdoqlik, mahalliy siyosiy kuchlarning o‘zaro qarama-qarshiligi, ayniqsa, avjiga chiqqandi. Uzoq davom etgan mo‘g‘ullar mustamlakachilik zulmi, Movarounnahr va Xurosonda uzoq davom etgan o‘zaro nizo va urushlar natijasida shahar va qishloqlar vayronaga aylangan, suv inshootlari buzib tashlangan, mamlakatning xo‘jalik hayoti va madaniyatiga mislsiz talafot yetkazilgan, olim-u ulamolar, kosib-u hunarmandlarning aksariyati qirib tashlangan, ma’naviyat va ma’rifatga kuchli zarba berilgan edi. Chingizxon o‘zining vahshiyona g'arbga havas izlarini qilich va o‘t vositasida butun Osiyoda mangu qoldirdi. Xususan, Movarounnahr uchun sira ham unutilmas bo‘ldi. Uning aksariyat aholisini qirib tashladi, ko‘p asrlar mobaynida o‘zining madaniyati va turmush tarsi bilan shuhrat qozongan o‘lkani shundayin bir vahshiylik holatiga tushirdiki, bu vahshiylik uning shonli o‘tmishini hamda istiqbolini yo‘qqa chiqardi.

Darvoqe, Osiyoning hech bir yeri mo‘g‘ul bosqinchilarining buzg‘unchiliklarini Jayxun va Sayxunning oralig‘idagi yellar kabi dahshatli darajada his qilmadi. Binkent, Xo‘jand, Jand, Buxoro va Samarqand kabi shaharlarga G‘o‘bi cho‘li vahshiylaming Movarounnahrda san’at, tijorat va ziroat bilan kasb etilgan asosli idora usulini birinchi marta ko‘rdilar, talon-taroj, zo‘rlashga bo‘lgan chanqoqliklarini ilk bor shu yerda qondirdilar. Shaharlar xarobazorga aylantirildi. Dehqonlar o‘ldirilgan, mo‘g‘ul qo‘shiniga majburiy jalb etilgan hunarmandlar g‘olib mo‘g‘ullarning bo‘m-bo‘sh vatanini bezashga majburlab uzoq Sharqqa yuborilganlar. O‘rta Osiyoning zabt etilishi bilan ilm-fanga yetkazilgan ziyon oz emas. «IIm daraxtining asosi Makkada-yu, ammo hosili Xurosonda pishadi», degan arab maqoli bor. O‘rta asr dunyosidagi bu maqol hozirgi kun uchun g‘ayritabiiy tuyulishi mumkin... Mo‘g‘ul bosqinidan so‘ng O’rta Osiyoda ma’naviy hayot, afsuski so‘ndi.

Foydalingan adabiyotlar:

1 Islom Karimov. Bunyodkorlik yo'lidan. 4-jild. - T..' 《O'zbekiston》, 1996, 333-bet

2 Xennan Vamberi. Buxoro yoxud Movaraounnahr tarixi. -T..' G'.G'ulomov nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti 1990,97-98-betlar 323

AMIR TEMUR VA TEMURIYLAR DAVRIDA MA’NAVIY-MADANIY UYG‘ONISH

Qosimov Xamidullo Abduqaxxor o‘g‘li

Namangan Davlat universiteti Yuridik fakulteti

Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va
huquq ta'limi yo'nalishi M.AU-21 guruh talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Amir Temur va temuriylar davrida ma'naviy-madaniy uyg'onish, shakllanishi va rivojlanish bosqichlari, shuningdek, ma'naviyatning shakllanishida ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy taraqqiyotning yuksak marralari sari ko'tarilgan va tarixiy ahamiyati, Temuriylar davri madaniy hayotida musiqa san'ati ham alohida o'rin tutganligi haqida muhim ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: Amir Temur va temuriylar davrida ma'naviy-madaniy uyg'onish, fan-ma'rifat, tarixiy davr, musiqa san'ati, ma'rifat rivoji.

Amir Temur va temuriylar davrida ma'naviy-madaniyati o'zining uzoq yillar davomidagi shakllanish va rivojlanish bosqichiga ega. Amir Temur – buyuk shaxs, yirik davlat arbobi, sarkarda, qonunshunos, iste'dodli me'mor, notiq shu bilan birga el yurtini, xalqini sevgan va uni jahonga mashhur qilgan inson. Amir Temur 1336 yilning 9 aprelida Shahrisabzning Xo'ja Ilg'or qishlog'ida tavallud topdi. Temurning yoshligi va yigitlik yillari mamlakat og'ir ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy qiyinchiliklar iskanjasiga tushib qolgan bir davrda kechdi. XIV-XV asrlarda ma'naviy-madaniy rivojlanish islom diniy qarashlarining mustaxkamlanib borishi bilan uzviy bog'liq bo'lib, xukmron mafkura sifatida madrasayu masjidlarda keng o'qitilib, o'rganiliib, qonun-qoida, odat, an'analar esa shariat asosida olib borilar edi. «Temur tuzuklari» da din arboblari, shayx, sayid, ulamolar faoliyatiga aloxida o'rin ajratilib, ularning davlat ishlaridagi ishtiroki maxsus va bir necha qayd etilib o'tiladi. Lekin bu davrda shu bilan birga xalq orasida, ayniqsa, ziyolilar, aqliy mexnat bilan shug'ullanuvchi ilm-fan, san'at, madaniyat xodimlari o'rtasida o'z davrida islom qoidalarini zamona talablar, ijtimoiy yuksalish zaruratlari asosida talqin etishga intilish natijasida yuzaga kelgan tasavvuf ta'limoti keng tarqaladi. Temur va temuriylar davri, umuman Sharq, xususan O'rta Osiyo ilm-fani, madaniyati, ma'naviyati, adabiyot va san'ati rivojida muhim bosqich, yangi tarixiy davr, burilishdir. Bu davr IX-XII asrlardagi ma'naviy-ma'rifiy hayotdagi ko'tarilish va yuksalishning mantiqiy davomidir. Boshqacha nom bilan bu davr «Oltin asr» deb ham yuritiladi. Temuriylar davri ilm-fan, madaniyat ma'rifat rivoji Mirzo Ulug'bekning (1394-1449) nomi bilan chambarchas bog'lanib ketgan. U davlat arbobi, fan-ma'rifat homiysi, buyuk olim va munajjimdir. U o'zi bunyod ettirgan rasadxona va ilm-ma'rifat markaziga turli sohalarda ish olib boruvchi 100 dan ortiq ilm ahllarini to'plab keng miqyosda ilmiy kuzatish ishlarini olib borgan. Bular Qozizoda Rumiy, /iyosiddin Jamshid, Ali Qushchi, Mavlono Ahmad, Muhammad Havofiy, Abu Ali Birjondiy, Mirim Chalabiy, Muiniddin Koshiylar zamonaning zabardast olimlaridan bo'lgan. Mirzo Ulug'bek shu asosda Samarqandda «Samarqand

akademiyasi» yoki «Ulug’bek akademiyasi»ga asos solgan edi. U «Ziji jadidi Ko’ragoniy» (Ko’ragoniyning yangi astronomik jadvali) va «To’rt ulus tarixi» nomli asarlarning muallifidir. Temuriylar davri ma’naviyati va ma’rifati rivoji o’zlarining ongli hayoti va faoliyatini insonning baxt-saodati, xalqlar osoyishtaligi, ilm-fan, adabiyot, san’at rivojiga bag’ishlagan ikki buyuk mutafakkir Abdurahmon Jomiy (1414-1492) va Mir Alisher Navoiylarning (1441-1501) nomi bilan chambarchas bog’liqdir. Abdurahmon Jomiy O’rta Osiyo xalqlari ma’naviy olamida, diniy tafakkur sohasida yuksak xizmatlar qilgan mutafakkirlardan biridir.

Temuriylar davri madaniy hayotida musiqa san'ati ham alohida o'rin tutgan. Alisher Navoiy «Mezonul-avzon» asarida xalq qo'shiq-chiligining sakkiz turi rivojlanganiigini qayd etadi. Bular - tuyuq, changchi, Uirkiy, orzuvoriy, muhabbatnoma, mustahzod va shu kabilar. Amir Temur davrida san'at va musiqa olamida mashhur bo'lgan siymolardan biri Abduqodir Go'yanda (1334-1435) bo'lib, uning hayotining katta qismi Samarqandda kechgan. Temuriylar davri musiqa san'atida Hirot ijodiy muhitining o'rni benihoya katta bo'lgan. Hirot musiqashunoslari o'z ijodlarida Navoiyning she'r va g'azallaridan kens iiodiv foydalanganlar.

Badiiy adabiyot. Amir Temur va temuriylar davri madaniy muhitining yorqin sahifasini turkiy (eski o'zbek) adabiyotining ravnaqisiz tasawur etib bo'lmaydi. Negaki, sarchashmalari ancha olis davrlardan boshlangan bu adabiyot bu vaqtga kelib yanada sayqal topib, uning badiiy imkoniyatlari yangi ufqlar kashf etib, yuksak rivojlanishga erishdi. Buning natijasida yangi-yangi nomdor shoiru adiblar ijod maydoniga kirib kelib umrboqiy asarlari bilan badiiy tafakkur xazinasiga salmoqli hissa qo'shdilar.

Har qaysi millatning o‘ziga xos ma’naviyatini shakllantirish vayuksaltirishda, hech shubhasiz, oilaning o‘rni va ta’siri beqiyosdir. CHunki insonning eng sof va pokiza tuyg‘ulari, ilk hayotiy tushuncha va tasavvurlari birinchi galda oila bag‘rida shakllanadi. Bolaning xarakterini, tabiati va dunyoqarashini belgilaydigan ma’naviy mezon va qarashlar– yaxshilik va ezgulik, olijanoblik va mehr-oqibat, or-nomus va andisha kabi muqaddas tushunchalarning poydevori oila sharoitida qaror topishi tabiiydir.

Amir Temurning siymosi xorijda yillar davomida teatr sahnalaridan tushmay kelgan, Evropa tillarida 500 dan ziyod, Sharq tillarida 900 ga yaqin kitoblar yozilgan, ko’p suvratlari ishlangan. Toshkentning markazidagi xiyobonda sohibqironga muhtasham haykal o’rnatildi, Amir Temur va temuriylar davri muzeyi barpo etildi. Bugun «Temur va temuriylar madaniyati», «Temuriylar davlati», «Ulug’bek va Samarqand astranomiya maktabi», «Navoiy» va «Bobur» kabi qutlug’ so’zlarni nafaqat o’zbekning, balki jahon xalqlari asarlari sahifalarida uchratar ekanmiz, bu gaplarning zaminida albatta Amir Temurning ulkan xizmatlari yotadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1.I.A. Karimov " Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch" Toshkent. 2008

2. genderi.org

3.Abdurahim Erkayev "Ma'naviyat va taraqqiyot" Toshkent. 2008-yil.

4. tsil3.ucoz.net

5. www.ziyonet.uz

DINIY EKSTREMIZM VA TERRORIZM FENOMENI: MOHIYAT VA IJTIMOIY HARAKTER

G’apporov Elyorjon

NamDU Milliy g’oya va huquq ta’limi kafedrasi o’qituvchisi

Tursunov Ramziddin Abdixalil o’g’li

Namangan davlat universiteti Milliy g‘oya, ma’naviyat asoslari va huquq ta’limi yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqola hozirgi kunda jamiyat barqarorligiga tajovuz solayotgan diniy ekstremizm va terrorizm fenomeni, uning mazmun mohiyati hamda ijtimoiy harakteri, yangi davrda mafkuraviy immunitetni shakllantirish masalasi, dolzarb muammolar va uning oqibatlari haqidagi fikr-mulohazalardan iborat.

Аннотация. В данной статье рассматриваются феномен религиозного экстремизма и терроризма, его содержание и социальная природа, формирование идеологического иммунитета в новую эпоху, актуальные проблемы и их последствия.

Annotation. This article discusses the phenomenon of religious extremism and terrorism, its content and social nature, the formation of ideological immunity in the new era, current issues and their consequences.

Kalit so'zlar: ekstremizm, terrorizm, fenomen, gnesologiya, vakum, monipulyatsiya, aqida, agressiya, muxolifat, mediokratiya, strategiya, motiv, terakt.

Ключевые слова: экстремизм, терроризм, феномен, гнесология, вакуум, манипуляция, убеждение, агрессия, противостояние, посредственность, стратегия, мотив, атака террориста.

Key words: extremism, terrorism, phenomenon, gnesology, vacuum, manipulation,

belief, aggression, opposition, mediocracy, strategy, motive, terrorist attack.

Insoniyat tarixiy taraqqiyot davomida ko‘plab voqea hamda hodisalar, ijtimoiy jarayon hamda turli davrlarni boshidan o‘tkazdi. Ushbu davrlar hamda ijtimoiy muhit insonlarni jamiyat bilan uyg’un holda yashashi, o‘z ehtiyoj va zaruratlarini qondirishga o‘rgatdi. Qaysidir ma’noda, jamiyat insonlarni har qanday jarayonga tayyor holatga kelishini ta’minladi va shu ma’noda inson finomeni takomillashib bordi. Shuni ham alohida ta’kidlash joizki, har qaysi davrning o’ziga xos talablari, shart-sharoit hamda ehtiyojlari, ongli faoliyat subyekti sifatida insonlar va jamiyat oldiga bir qator masalalarni qo‘yib kelgan. Insonlar dunyoqarashi va gnesologik bilimlari yuksalgani sari borliqqa va tabiatga bo‘lgan munosabatlar o‘zgarib bordi hamda ayrim jumboqli masalalar oydinlashgani, aks ta’siri holda ayrimlari murakkablashib bordi. Insonlar uchun yangi davr tabiiy ehtiyojlar qatoriga yana bir yangi hodisa, axborot iste’molini ham qo‘shib qo‘ydi. Ushbu hodisa insonlarning o‘z maqsad motivlariga tomon harakat qilishlari, o‘z obyektida mafkuraviy va g’oyaviy ehtiyojlarini qondirishlari uchun asos va tayanch vazifasini o‘tashi lozim hisoblanadi. Agarki, insonlar ongida mafkuraviy bo‘shliq va vakum paydo bo‘ladigan bo‘lsa, uni g’araz niyatli ijtimoiy subyektlar tomonidan monipulyatsiya qilishga harakat qilishadi. Mamlaktimizning birinchi Prezidenti I.Karimov o‘zining “Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch” asarida yangi davrning ijtimoiy harakteri haqida fikr bildirar ekan: “Ayni paytda hayot haqiqati shuni ko’rsatadiki, har qanday taraqqiyot mahsulidan ikki xil maqsadda – ezgulik va yovuzlik yo‘lida foydalanish mumkin. Agarki bashariyat tarixini, uning tafakkur rivojini tadrijiy ravishda ko‘zdan kechiradigan bo‘lsak, hayotda insonni kamolotga, yuksak marralarga chorlaydigan ezgu g‘oya va ta’limotlar bilan yovuz va zararli g‘oyalar o‘rtasida azaldan kurash mavjud bo‘lib kelganini va bu kurash bugun ham davom etayotganini ko‘ramiz.”[1] deya ta’kidlaydi. Shu tusdagi, so‘nggi davrlarda ko‘p bora qo‘llanilayotgan tushuncha va hodisalardan biri bu “diniy ekstremizm va terrorizm” hisoblanadi. Ho‘sh, diniy ekstremizm va terrorizm o‘zi nima? Uning qanday o‘ziga xos xususiyatlari va harakteri bor?

“Diniy ekstremizm - ba’zi diniy tashkilotlar yoki ayrim dindorlarning jamiyat qonun-qoidalariga mos kelmaydigan mafkurasi va faoliyati. Diniy ekstremizm ko‘pchilik dinlarda mavjud bo‘lib, uning tarafdorlari o‘z oldiga siyosiy maqsadlarni qo‘yadi. Islom ekstremizmining aqidasiga ko‘ra, birinchidan, go‘yo barcha hozirgi zamon musulmon jamoalari islomiy tuslarini yo‘qotganlar va «johiliya» asri jamiyatlariga aylanganlar. Bunday yondashuv hukumat va uning olib borayotgan siyosatini keskin tanqid qilish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi. Ikkinchidan, go‘yo faqat “haqiqiy” musulmonlar hokimiyatga kelgach, barpo bo'lajak “islomiy tartib”ni o‘rnatish uchun keskin va agressiv harakat qilmoqlari lozim. Bunday harakatning qonunga muvofiqligi masalasi ular tomonidan umuman o‘rtaga qo‘yilmaydi, zero, ular faqat shariatga (bu

ham ularning tor talqinida) tayanib ish ko'radilar va o'zlarini islomdan chekingan hokimni ag'darishga go'yo haqli deb biladilar. Islom ekstremizmining "nozik" tomoni uning "din"ga (haqiqiy dinga emas) asoslanganidadir" [2]. Shu bilan bir qatorda, yana boshqa adabiyotlarda ushbu hodisaga quyidagicha ta'riflar berib o'tilgan:"Ekstremizm so'zi "aql bovar qilmas darajada", "haddan oshish" ma'nolarini bildiradi.jamiyatda qabul qilingan qadriyatlar va me'yorlarga zid qarashlarni ilgari surish, keskin qarashlar va choralarga moyillik ekstremizmning asosiy xususiyati hisoblanadi."[3] Bir so'z bilan aytadigan bo'lsak, diniy ekstremizm muayyan diniy tamoyillar va meyorlarning ayrim qismlarini inobatga olgan holda, zamon va makon ehtiyojlarini o'z maqsadi va manfaatlari yo'liga burish nuqtayi nazaridan hatti-harakatlarni amalga oshirish jarayoni hisoblanadi. Diniy ekstremizmning oqibatlari har qaysi kurash obyekti uchun ayanchli oqibat olib keluvchi, qaysiki millat va yoki davlat bo'lishidan qat'iy nazar uning barqaror ijtimoiy rivojlanishi hamda ertangi kuni, ichki ishlab chiqarish sanoati va xalqaro hamjamiyat oldidagi o'rni, aholi turmush tarzi va yashash sharoitlari, eng muhimi ularnining tinch osoyishta va farovon yashash muhitiga, halovatiga qaqshatqich zarba beruvchi inqiroz hisoblanadi. Diniy ekstremizmning va ekstrimistlarning maqsadi xususida gap ketar ekan, avvalo, "Ekstremistik tuzilmalarning asosiy maqsadi aslida jamiyatni qo'rquv va vahimada tutib turish va shu yo'l bilan omma ongida noilojlik, ertangi kunga ishonchsizlik tuyg'ularini shakllantirishga qaratilgan edi. Bu esa o'z navbatida, ijtimoiy hayotning turli jabhalarida barqarorlikka erishishni va jamiyat taraqqiyotini jiddiy qiyinlashtirar edi" [4], Ko'pincha diniy ekstremizm terrorizm tushunchasi bilan bir o'rinlarda qo'llaniladi. Terrorizm fenomeniga to'xtalar ekanmiz, avvalo "terrorizm (lotincha terror - qo'rqinch, dahshat) - siyosiy raqiblarni, muxoliflarni yo'qotish yoki qo'rqitish, aholi o'rtasida vahima va tartibsizliklar keltirib chiqarish maqsadidagi zo'ravonlik harakatlari (ta'qib qilish, buzish, garovga olish, qotillik, portlatish)"[5] hisoblanadi. Terrorizm tushunchasiga bir qator shaxslar o'ziga xos tarzdagi ta'riflarni berib o'tishgan. Xususan, "Amerikalik mutaxassis B.Jenkins terrorizmni eng avvalo, qurbonlardan ko'ra guvohlariga qaratilgan va vahima uyg'otishga yo'naltirilgan zo'rlik, deb baholaydi. Boshqa bir amerikalik siyosatshunos J.Lojning ta'rifiga ko'ra, terrorizm bevosita qurbonlardan ko'ra ko'proq odamlar fikriga ta'sir o'tkazish uchun qilinadigan tahdid yoki kuch ishlatishdir"[6]. Yuqoridagi diniy ekstremizm va terrorizm tushunchalarning ko'pincha bir o'rinda qo'llanilishining bosh sabablaridan biri, diniy ekstrimistik kuchlar o'z maqsadlarini amalga oshirishda bevosita terrordan, ya'ni aholi orasida vahima uyg'otish, turli xildagi noqonuniy va insonlar ongida qo'rquv uyg'otuvchi, ular ongini terror vositasida monipulyatsiya qilishga harakat qilishlari uyg'unligi tufaylidir. Ichki Ishlar vazirligi Akademiyasi terrorizmga qarshi kurashish kafedrasi boshlig'i o'rinbosari, podpolkovnik Anvar Toshtemirov o'zining "Terrorizm va ekstremizm –

jamiyat barqarorligiga tahdid" nomli maqolasida "Hozirgi vaqtda kuchga asoslangan ekstremizm va terrorizm barqaror rivojlanish va dunyodagi millatlararo totuvlikka tahdid solmoqda. Bu esa ularni bartaraf etish yo'llarini izlash uchun birgalikda harakat qilishni talab etadi"[7] deb ta'kidlaydi. Diniy ekstrimistik kuchlarning o'z faoliyatini yo'lga qo'yishida asosiy e'tibor dastavval insonlarning moddiy va ma'naviy ehtiyojlariga qaratiladi desak xato bo'lmaydi. Moddiy ehtiyojlar orqli ularga beg'araz ko'ringan tarzda yordam berish orqali ularni o'z taraflariga og'dirib olish, ishonchga kirish va mafkuraviy ta'sir ko'rsatish orqali o'z saflariga olish, shu yo'l bilan sekin-asta o'z rejalarini amalga oshirishadi. Diniy ekstremizm va terrorizm bugungi kunga qadar shimoliy va qisman sharqiy Afrika, Yaqin va O'rta Sharq mamlakatlari, xususan, aholining katta qismini islom diniga e'tiqod qiluvchi musulmonlar tashkil etgan davlatlarda ko'plab qo'poruvchilik va buzg'unchilik harakatlarini amalga oshirib kelishmoqda. "Ma'lumotlarga ko'ra 2018-yilda dunyoning 160 dan ortiq mamlakatida 7500 dan ziyod terrorchilik amaliyoti sodir etilgan. Ularda jami 16000 ga yaqin kishi halok bo'ldi. Ularning mutloq ko'pchiligi Yer yuzining turli mintaqalarida joylashgan, o'ziga xos etnik, diniy yoki boshqa shakldagi muammolar mavjudligi bilan ajralib turadigan Afg'oniston (9603), Iroq (9241), Nigeriya (8597), Suriya (8006), Pokiston (7889), Somali (7800), Hindiston (7518), Yaman (7259), Filippin (7137), Kongo Demokratik Respublikasi (7039) va Misr (6794) hududlarida amalga oshirilgani ham shunday xulosa chiqarish imkonini beradi"[8].

Diniy ektremislik va terroristik kuchlar tomonida olib borilgan buzg'unchilik va qo'poruvchilik harakatlari afsuski bizning mintaqamizni ham chetlab o'tmagan."Markaziy Osiyoda, xususan O'zbekiston hududida 1999-2012-yillar oralig'ida 10 ga yaqin terrorchilik harakatlari amalga oshirilgan. Ma'lumotlarga ko'ra, ularda 200 dan ziyod begunoh insonlar halok bo'lgan, 300 dan ziyod kishi jiddiy jarohat olgan, ularning aksariyati butun umrga nogiron bo'lib qolgan. Diniy ekstrimistik tashkilotlarning asosiy maqsad va faoliyat uslublari quyidagilardan iborat:

- …..aholi ichida aqidaparastlik g'oyalari va "Hizbut-tahrir" kabi guruhlarning ta'limotlari da'vat qilinadi, "jihod", "shahidlik" g'oyalari targ'ib qilingan adabiyot, video va audio tasmalar tarqatiladi, yashirin "hujralar" tashkil qilinib, o'qiyotganlarga mutaassib tushunchalar singdiriladi;
- Ijtimoiy-siyosiy vaziyatni beqarorlashtirish, dinlararo va millatlararo munosabatlarni keskinlashtirish;
- Xorijda faoliyat yuritayotgan diniy ekstremistik tashkilotlar bilan mustahkam aloqalar o'rnatish, ular yordamida jangarilar tayyorlash" [9].

Diniy ekstremizmning bu qadar jamiyat barqarorligiga salbiy ta'sir hamda oqibatlar olib kelishining bir qator omillari mavjud. Xususan, "Ekstremizm va terrorizm ommaviy axborot

vositalari orqali yoritilmas ekan ko‘zlangan “samarani” bermaydi. Shu ma’noda ular o‘zaro bog‘liqdir. Terrorchilik xuruji ommaviy axborot vositalarida qanchalik keng yoritilsa ushbu harakatni sodir etishdan kutiladigan natija shunchalik bevosita va yuqori bo‘ladi”[10]. Darhaqiqat hozirgi kunda har qanday tusdagi mafkuraviy huruj va ta’sirlar singari, diniy ekstremizm va terrorizmni aholi ongiga singdirish, ularni g‘oyaviy jihatdan ijtimoiylashtirish jarayonida ommaviy axborot vositalarining o’rni va ahamiyati yuqori hisoblanadi. Sayyoramizning qaysidir chetida sodir etilgan terakt va yoki ekstremistik harakatlar i’nikosi va harakteri tez fursatlarda butun dunyo uchun “kaftdek” namoyon bo‘lmoqda. Bu esa insonlar o’rtasidagi sotsial masofalarning yaqinlashuvi va g‘oyaviy yaqinlikka bevosita ta’sir ko‘rsatuvchi hodisa vazifasini o‘taydi deyish mumkin.

Hozirgi kunga kelib mamlakatimiz jahon miqyosida diniy ekstremizm va terrorizmga qarshi kurash soxasida o‘z o‘rniga ega. Davlatimiz rahbari Sh.Mirziyoyev yuqori darajadagi “BMT Global aksilterror strategiyasini amalga oshirish bo‘yicha Qo‘shma harakatlar rejasi doirasida Markaziy Osiyo mamlakatlarining mintaqaviy hamkorligi” xalqaro konferensiyasida so’zlagan nutqida bevosita diniy ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashda eng asosiy masalaga to’xtalar ekan: “terrorizm va ekstremizmga qarshi muvaffaqiyatli kurashishning eng muhim sharti samarali yoshlarga oid siyosatdir. BMTning Yoshlar strategiyasida qayd etilganidek, yoshlarda o‘zini bir necha bor oqlaydigan bebaho va g‘oyatda muhim resurs mujassamlashgan” [11] deb ta’kidlaydi.

Mamlakatimiz yangi davr ostonasida turar ekan, o‘z oldiga kuchli demokratik davlat va erkin fuqarolik jamiyati qurishdek yuksak vazifani qo‘ygan hamda bosqichma bosqich tarzda fuqarolarning munosib turmush kechirishlari hamda jahonning istalgan davlati bilan raqobat qila olishini ta’minlashga qaratilgan islohotlar amalga oshirilmoqda. Buning yorqin isboti sifatida, mamlakatimiz Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-sonli Farmoniga asosan 2017 - 2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasi ishlab chiqildi hamda amaliyotga tadbiq etildi. Uning V bandi bevosita “Xavfsizlik, millatlararo totuvlik va diniy bag‘rikenglikni ta’minlash hamda chuqur o‘ylangan, o‘zaro manfaatli va amaliy tashqi siyosat sohasidagi ustuvor yo‘nalishlar” deb atalgani esa mintaqa bo‘yicha ijtimoiy barqarorlik va farovonlikni ta‘minlash, turli xildagi tashqi kuchlar, tinchlik va osoyishtalikni ko‘ra olmaydigan g‘arazli kuchlarga nisbatan kurashni davlat siyosati darajasiga ko‘tarilganligining yorqin isboti hisoblanadi. Harakatlar strategiyasining qaysidir ma’noda mantiqiy va amaliy jihatdan davomi sifatida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmoni asosida 2022 - 2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi ishlab chiqildi va amaliyotga joriy etildi. Taraqqiyot strategiyasining “Milliy manfaatlardan kelib chiqqan holda umumbashariy muammolarga

yondashish” deb nomlangan VI bandi 82-maqsadi aynan “Ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashishning samarali mexanizmlarini shakllantirish” masalalriga bag’ishlangan. Unga ko’ra:

“Fuqarolarning huquq va erkinliklarini ta’minlashga imkon beradigan ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashish bo‘yicha samarali davlat siyosatini amalga oshirish.

Ekstremizm va terrorizmni keltirib chiqaruvchi omillarning oldini olishga qaratilgan preventiv mexanizmlarni takomillashtirish, ijtimoiy-ma’naviy muhitni yaxshilash, yot g‘oyalar ta’sirini oldini olish va ularning ta’siriga tushib qolganlar bilan tizimli ishlash orqali ularning muammolarini bartaraf etish.

Aholi, ayniqsa yosh avlodda terrorizm va ekstremizm mafkurasiga qarshi qat’iy va barqaror immunitetini shakllantirish.

Ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashishning xalqaro-huquqiy asoslarini takomillashtirish hamda xorijiy davlatlar, mintaqaviy va xalqaro tashkilotlar bilan ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashish sohasidagi hamkorlikning shartnomaviy-huquqiy asoslarini kengaytirish.

Diplomatik vakolatxonalar va konsullik muassasalari, Tashqi mehnat migratsiyasi agentligi, shuningdek, chet elga uzoq vaqtga ketayotgan hamda yashab kelayotgan fuqarolar bilan shug‘ullanuvchi boshqa idoralarning kadrlar salohiyati va resurslarini mustahkamlash.

Xorijiy davlatlar va xalqaro tashkilotlar bilan ekstremizm, terrorizm va ularni moliyalashtirishga qarshi kurash sohasida axborot hamda tajriba almashish.

Faoliyati ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashishga qaratilgan xalqaro va mintaqaviy tashkilotlarda faol ishtirok etish.

Markaziy Osiyoda BMTning Global aksilterror strategiyasini amalga oshirish bo‘yicha hamkorlikdagi sa’y-harakatlarni birgalikdagi harakatlar rejasi doirasida muvofiqlashtirish.

Markaziy Osiyoda ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashish bo‘yicha birgalikdagi ishlar doirasida axborot almashinuvi va hamkorlikni rivojlantirishga yordam beruvchi xalqaro tashabbuslarni amalga oshirishda O‘zbekistonning rolini kengaytirish

Dunyo hamjamiyati va mintaqaviy tashkilotlar e’tiborini Afg‘onistonda tinchlik va hamjihatlikni ta’minlashga jalb qilish borasidagi tashabbuslarni jadallashtirish va ushbu mamlakatni mintaqaviy hamkorlik jarayonlariga, shu jumladan ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashishga jalb qilish.” [12] ustuvor vazifalar sifatida belgilab qo‘yilgan. Ushbu asoslardan ham ko‘rishimiz mumkinki hozirgi kunda mamlakatimizda olib borilayotgan islohotlar obyektida insonlar tinchligi hamda yurt osoyishtaligiga rahna soluvchi diniy ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashish hamda qo’shni Afg‘oniston masalasida ham mamlakatimiz o‘zining mustahkam pozitsiyasi, ya’ni qo‘shni Afg‘oniston xalqini bu og‘ir kunlardan tinch va osoyishta kunlarga olib chiqishga ko‘maklashish masalasi asosiy e’tibor markazida turibdi.

Kishilik jamiyatining har qaysi bosqichida ham davrning insonlar oldiga dolzarb muammo sifatida qo‘yadigan va yetilib chiqadigan o‘ziga xos to‘siqlari va ma’lum ma’nodagi illatlari bo‘ladi deyish mumkin. Bugungi kun insonlar ongi shuuriga va dunyoqarashiga, umuman olganda butun bir jamiyat mafkurasiga salbiy ta’sir ko‘rsatayotgan diniy ekstremizm va terrorizm kabi illatlarga qarshi tura olish, insonlar fitratida yuksak ma’naviy dunyoqarash hamda qat’iy mafkuraviy immunitetni shakllantirish mexanizmini va uning ijtimoiy asoslari yaratish davr ehtiyoji hisoblanadi. Bunda millatning va umuman umumbashariyatning ongida yuksak mafkuraviy aura yaratish, uning har qanday tashqi ta’sir va g‘oyalarning kirishiga yo‘l bermaslik, insonlarda bunday salbiy holat va jarayonlarga nisbatan toqatsiz kayfiyatni shakllantirish, insonlarni ezgulik yo‘lida safarbar etish orqaligina erishish mumkin. Shu bilan bir qatorda, bunday jamiyat kushandasi bo‘lgan illatlarning kirib kelishida asosiy “darvoza” vazifasini ko‘p jihatdan ilmsizlik bajarib beradi. Qayerdaki insonlar ilmga qiziqmas va unga mehr bermas ekan, barcha johillik va tanazzul o‘sha yerdan boshlanadi. Shu o‘rinda aytish kerakki, qaysiki mamlakat bugun ilmga va ertangi kun egalari bo‘lgan yoshlarga katta e’tibor qaratar ekan, uning kelajagida hech qanday ekstremizm, terrorizm va shunga o‘xshash illatlarga o‘rin qolmaydi.

Yangi davr bugungi kunda har qaysi millat va yoki jamiyat oldiga ko‘plab dolzarb masalalarni ko‘ndalang qo‘ymoqda. Ayniqsa, bugungi mediokratiya jarayonlari, ya’ni “kishilar ustidan ilmiy bilimlar, axborotlar va ularni tarqatish vositalari yordamida hukmronlik qilish”[13] axborot iste’molini tabiiy ehtiyojlarga aylantirgan hamda diniy ekstremizm va terrorizm ko‘plab mintaqalar barqarorligi uchun xavf solayotgan bir vaqda o‘zaro manfaatli va uzoqqa ko‘zlangan oqilona siyosat olib borish har qachongidan ham zarur hisoblanadi. Ushbu jarayonlarda esa eng asosiy bo‘g‘in bu albatta, yoshlar hisoblanadi desak xato bo‘lmaydi. Qaysiki millat yoki davlat porloq istiqbolga umid bog‘lar ekan, avvalo, ertangi kun egalari bo‘lgan yosh avlod vakillariga katta e’tibor qaratmog’i lozim hisoblanadi. Yoshlarni har tomonlama barkamol hamda yetuk, jismonan va ma’nan yuksak harakterda tarbiyalash, dunyoqarashini keng va mafkuraviy immunitetini mustahkam qilish har bir inson uchun eng oliy burch desak xato bo‘lmaydi. Davlatimiz rahbari ham yoshlar bilan uchrashganlarida ularga katta ishonch bildirib, bejizga: “Men har gal yoshlarimiz bilan uchrashganimda sizlarning g‘ayrat-shijoatingizdan kuch-quvvat olaman, ko‘nglim tog‘day ko‘tariladi. Har biringiz jonajon Vatanimiz va xalqimizga sidqidildan xizmat qilish orzusi bilan yonib yashayotganingizni yaxshi bilaman. Sizlarni O‘zbekistonning eng katta boyligi, bebaho xazinasi sifatida qadrlayman”[14] deb ta’kidlagan edi.

Shuni alohida qadrlash kerakki, bugun dunyoning qaysidir burchagida ko‘plab insonlar diniy ekstremistlar hamda terroristlar hujumidan tongni tahlika, umidsizlik, qo’rquv hamda

portlashlar ovozi bilan kutib olayotgan bo’lsa, halol va mehnatsevar xalqimiz serquyosh o‘lkamizda tongni halovat va hotirjamlik bilan, shirin uyqudan mamlakatimiz madhiyasini tinglagan holda qarshi olishadi. Shunday murodbaxsh kunlarning qadriga yetish va shunga munosib bo‘lish har birimiz uchun eng oliy saodatdir!

Foydalanilgan adabiyotlar

1. I. Karimov. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. Ma’naviyat. Toshkent 2008. 70-bet
2. Qomus Info Onlayn Ensiklopediyasi. D harfi > Diniy ekstremizm https://qomus.info/oz/encyclopedia/d/diniy-ekstremizm/
3. Diniy ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashning ma’naviy-marifiy asoslari. O‘quv qo’llanma. O’zbekiston Xalqaro Islom Akademiyasi nashryot-matbaa birlashmasi. Toshkent 2020. 86-bet
4. Diniy ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashning ma’naviy-marifiy asoslari. O‘quv qo’llanma. O’zbekiston Xalqaro Islom Akademiyasi nashryot-matbaa birlashmasi. Toshkent 2020. 87-bet
5. Qomus Info Onlayn Ensiklopediyasi. T harfi > Terrorizm https://qomus.info/oz/encyclopedia/t/terrorizm/
6. Z. Husniddinov. Diniy ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashning ma’naviy-marifiy asoslari. Toshkent islom universiteti nashryot matbaa birlashmasi. Toshkent 2005. 65-bet
7. **A. Toshtemirov.** Terrorizm va ekstremizm – jamiyat barqarorligiga tahdid. 25-Fevral 2022-yil https://iiv.uz/news/terrorizm-va-ekstremizm--jamiyat-barqarorligiga-tahdid\
8. Diniy ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashning ma’naviy-marifiy asoslari. O‘quv qo’llanma. O’zbekiston Xalqaro Islom Akademiyasi nashryot-matbaa birlashmasi. Toshkent 2020. 95-bet
9. Diniy ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashning ma’naviy-marifiy asoslari. O‘quv qo’llanma. O’zbekiston Xalqaro Islom Akademiyasi nashryot-matbaa birlashmasi. Toshkent 2020. 135-138-betlar
10. Z. Husniddinov. Diniy ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashning ma’naviy-marifiy asoslari. Toshkent islom universiteti nashryot matbaa birlashmasi. Toshkent 2005. 60-bet
11. Sh.Mirziyoyevning Yuqori darajadagi “BMT Global aksilterror strategiyasini amalga oshirish bo‘yicha Qo‘shma harakatlar rejasi doirasida Markaziy Osiyo mamlakatlarining

mintaqaviy hamkorligi" xalqaro konferensiyasi ishtirokchilariga so'zlagan nutqidan. https://president.uz/oz/lists/view/5023

12. 2022 - 2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi. VI band, 82-maqsad. https://lex.uz/uz/docs/-5841063

13. B.Isoqov. Ma'naviyat - taraqqiyot mezoni. Namangan 2018. Namangan. 122-bet

14. Sh. Mirziyoyevning O'zbekiston yoshlari forumida so'zlagan nutqidan. 2020-yil 25-dekabr https://www.gazeta.uz/oz/2020/12/25/forum/

BIZ KORRUPSIYAGA QARSHIMIZ: IJTIMOIY HARAKTER VA HUQUQIY ASOSLAR

Tillayev Bobomurod

Namangan davlat universiteti

Milliy g'oya va huquq ta'limi

kafedrasi katta o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqola hozirgi kunda jamiyat taraqqiyotining asosiy kushandalaridan biri bo'lgan korrupsiya, uning ijtimoiy harakteri, mamlakatimizda korrupsiya qarshi kurashish masalasida qabul qilingan normativ-huquqiy asoslar haqidagi fikr-mulohazalardan iborat.

Kalit so'zlar: Lobbizm, globallashuv, davlat apparati, institutsional salohiyat, investitsiya

Insoniyat tarixiy taraqqiyot davomida juda ko'plab ijtimoiy davr va jarayonlarning guyvohi bo'ldi. Ushbu davrlarda insoniy jamiyat ko'plab ijobiy va salbiy hodisalar, harakter va xususiyatlar bilan birga yashab bordi. Ayrim tushunchalar insonlarning barqaror hayot kechirishi, o'z jamiyatlarining yuksalishiga xizmat qilgan bo'lsa, ya'na ayrimlari uning tanazzulga yuz tutishiga sabab bo'ldi deyish mumkin. Biz yashab turgan hozirgi XXI asr chin ma'noda globallashgan, insoniyatning ongi va dunyoqarashi, fan va texnologiyalar rivojlangan, jamiyat hayotiga kundan kunga yangi soxalar kirib kelayotgan davr hisoblanadi. Ushbu davrda har qaysi jamiyat va mamlakat taraqqiyoti uchun g'ov bo'ladigan, uning rivojlanish va barqarorlikdan chiqaruvchi bir nechta ijtimoiy tushunchalar paydo bo'ldi. Shunday tushunchalardan biri "korrupsiya" tushunchasidir. Ho'sh, korrupsiya o'zi nima, u nimalarda namoyon bo'ladi?

"Korrupsiya (lot. corruptio — aynish, poraga sotilish) — mansabdor shaxsning o'z mansabi bo'yicha berilgan huquqlarni shaxsiy boyish maqsadlarida bevosita suiste'mol qilishidan iborat amaliyot. Mansabdor shaxslarni sotib olish, ularning poraga sotilishi ham

korrupsiya deyiladi. Korrupsiya davlat apparati va parlament faoliyatida ayniqsa, avj oladi. Saylanadigan lavozimlarga nomzodlar saylov kampaniyasini o‘tkazish xarajatlarini ko‘tarish korrupsiya ko‘rinishlaridan biridir (saylangan kishi turli imtiyozlar, yordam, xizmatlar ko‘rsatib «o‘z qarzini» qaytaradi). Aksariyat korrupsiya lobbizm (monopoliyalarning qonunchilik organlari va amaldorlarga tazyiq o‘tkazish bilan shug‘ullanadigan muassasa va agentlari tizimi) bilan bog‘langan. Xalqaro darajada 1970-yillarda Yaponiyaga samolyotlar sotishda kompaniya tomonidan oliy davlat amaldorlarini sotib olish bo‘yicha «Lokxid ishi» eng yirik korrupsiya ko‘rinishlariga misol bo‘ladi. Porani xaspo‘shlash uchun yirik bitishuvlarda ko‘proq «xizmat haqi» to‘lash amaliyotidan foydalaniladi"[1]. Bir so'z bilan aytadigan bo'lsak korrupsiya bu har qaysi shaxsning o'z maqsad motivlariga yetishda g'ayriqonuniy va umuminsoniy printsplarga jid bo'lgan tamoyillar asosida harakat qilishi, o'zida shaxsiy manfaat ustunligi g'oyasini mujassamlashtirgan, muayyan guruh va ijtimoiy qatlam vakillari tomonidan mavjud obyektni o'z maqsadi yo'lida yo'naltirishni ko'zlovchi ijtimoiy hodisa hisoblanadi. Davlatimiz rahbari Sh. Mirziyoyev qonun ustuvorligini ta’minlash va korrupsiyaga qarshi qat’iy kurashish bo‘yicha o'z nutqida:

“Islohotlarimiz samarasi ko‘p jihatdan 4 ta muhim omilga, ya’ni

qonun ustuvorligini ta’minlash;

korrupsiyaga qarshi qat’iy kurashish;

institutsional salohiyatni yuksaltirish va

kuchli demokratik institutlarni shakllantirishga bog‘liq"[2] deb ta'kidlaydi. Shu bilan birga, o'z fikrini davom ettirar ekan Prezidentimiz, korrupsiya holatlari jamiyat uchun nechog'li salbiy hodisa ekanligi ta'kidlab: "afsuski, jamiyatimizda korrupsiya illati o‘zining turli ko‘rinishlari bilan taraqqiyotimizga g‘ov bo‘lmoqda.

Bu yovuz baloning oldini olmasak, haqiqiy ishbilarmonlik va investitsiya muhitini yaratib bo‘lmaydi, umuman jamiyatning birorta tarmog‘i rivojlanmaydi"[3] deya ta’kidlagan edilar.

Mamlakatimizda bugungi kunga qadar ushbu baloga qarshi bir qator amaliy ishlar, islohotlar amalga oshirildi hamda ko'plab huquqiy asoslar yaratildi deyish mumkin. Xususan, Qonunchilik palatasi tomonidan 2016-yil 24-noyabrda qabul qilingan hamda Senat tomonidan 2016-yil 13-dekabrda ma’qullangan “Korrupsiyaga qarshi kurashsish to'g'risidagi” O'zbekiston Respublikasi qonuni shular jumlasidandir. Qonunning 3-moddasida ushbu soxaga oid asosiy tushunchalar berib o'tilgan bo'lib, ular quyidagilardan iborat:

"**korrupsiya** — shaxsning o‘z mansab yoki xizmat mavqeidan shaxsiy manfaatlarini yoxud o‘zga shaxslarning manfaatlarini ko‘zlab moddiy yoki nomoddiy naf olish maqsadida qonunga xilof ravishda foydalanishi, xuddi shuningdek bunday nafni qonunga xilof ravishda taqdim etish;

korrupsiyaga oid huquqbuzarlik — korrupsiya alomatlariga ega bo‘lgan, sodir etilganligi

uchun qonun hujjatlarida javobgarlik nazarda tutilgan qilmish;

manfaatlar to'qnashuvi — shaxsiy (bevosita yoki bilvosita) manfaatdorlik shaxsning mansab yoki xizmat majburiyatlarini lozim darajada bajarishiga ta'sir ko'rsatayotgan yoxud ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan hamda shaxsiy manfaatdorlik bilan fuqarolarning, tashkilotlarning, jamiyatning yoki davlatning huquqlari va qonuniy manfaatlari o'rtasida qarama-qarshilik yuzaga kelayotgan yoki yuzaga kelishi mumkin bo'lgan vaziyat"[4]

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 27.05.2019 yildagi PF-5729-son Farmoni, O'zbekiston Respublikasining 03.01.2017 yildagi O'RQ-419-son Qonuni, 2019−2020-yillarda korrupsiyaga qarshi kurashish davlat dasturi shular jumlasidandir. Shu bilan bir qatorda, "Korrupsiyaga qarshi kurashishning ustuvor huquqiy asoslari qator xalqaro huquqiy normalarda o'z ifodasini topgan bo'lib, ularga quyidagilarni kiritish mumkin:

2003 yil 31 oktyabrda qabul qilingan BMT ning Korrupsiyaga qarshi Konvensiyasi;

2000 yil 15 noyabrda qabul qilingan BMT ning Transmilliy uyushgan jinoyatchilikka qarshi Konvensiyasi;

1999 yil 27 yanvardagi Yevropa Kengashining "Korrupsiya uchun jinoiy javobgarlik to'g'risida" gi Konvensiyasi;

1999 yil 4 noyabrdagi "Korrupsiyaga uchun fuqarolik huquqiy javobgarlik to'g'risida" gi Konvensiyalari" dir.[5]

Bugungi kunda mamlakatimizda va umuman jamiyatimizda ushbu illatga qarshi kurash uchun ko'plab ishlar amalga oshirilmoqda. Bevosita barcha islohotlar negizida esa albatta, mamlakatning barqaror ijtimoiy rivojlanishi, inson kapitalini ta'minlash, erkin fuqorlik jamiyati va demokrtaik davlat qurish, jahon hamjamiyatida o'zimizning munosib o'rnimizni egallash maqsadlari yotibdi desak xato bo'lmaydi. Ushbu jarayonlarda eng katta e'tibor va ijtimoiy obyekt bu avvalo, insonlarning mafkuraviy ongini, dunyoqarashini o'zgartirish, ularga ushbu mutxish jarayonga nisbatan toqatsiz kayfiyatni shakllantirish, ushbu masala jamiyat barcha a'zolari uchun daxldor ekanligini singdirish hisoblanadi. Ushbu jarayonni jonbozlik ko'rsatish va vijdonan yondashish, o'z uyimizni korrupsiyadan holi hududga aylantirish barchamizning faol fuqorolik va eng asosiysi, chin insoniy burchimizdir!

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qomus info Onlayn Ensiklopediyasi. K harfi > Korrupsiya https://qomus.info/oz/encyclopedia/k/korruptsiya/

2. Xalq so'zi gazetasi. 24-yanvar 2020-yil. siyosat. https://xs.uz/uz/post/prezident-korruptsiyaga-

qarshi-kurashish-butun-zhamiyat-ishi-ekanini-takidladi

3. Xalq so'zi gazetasi. 24-yanvar 2020-yil. siyosat. https://xs.uz/uz/post/prezident-korruptsiyaga-qarshi-kurashish-butun-zhamiyat-ishi-ekanini-takidladi

4. Korrupsiyaga qarshi kurashsish to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi qonuni. 3-modda. https://religions.uz/uz/pages/view?id=54

5.http://www.ombudsman.uz/oz/docs/ozbekistonda-korrupsiyaga-qarshi-kurashish-sohasida-davlat-siyosatini-takomillashtirtish-masalalari

SSSRDAGI QATAG‘ONLAR TO‘LQINI

Sultonov Akmaljon

Namangan davlat universiteti

Milliy g’oya va huquq ta’limi

kafedrasi katta o’qituvchisi

Sobiq Sovet Ittifoqi yillarida turli siyosiy, ijtimoiy, g‘oyaviy, diniy sabablarga ko‘ra millionlab odamlar qatag‘onga duchor bo‘ldi. Qatag‘on siyosatining qurbonlari haqida haligacha aniq ma’lumotlar mavjud emas. Saqlanib qolgan mavjud faktlar shuni ko‘rsatadiki, 1921–1953-yillar orasida to‘rt milliondan ortiq odam qatag‘on qurboniga aylangan. Ulardan 800 ming kishi o‘lim jazosiga hukm etilgan. Sovet Ittifoqida qatag‘onlar to‘lqini uch davrga to‘g‘ri keladi. Birinchi bosqich 1920-yillarni, ikkinchi bosqich 1937–1938-yillarni, uchinchi bosqich 1950–1953-yillarni o‘z ichiga oladi. Bundan tashqari, urush davrida va undan keyin urush qatnashchilari ham qatag‘onga uchrab turli muddatlarga ozodlik mahrum etiladi. Qatag‘on siyosatining eng yuqori cho‘qqiga chiqqan nuqtasi 1937–1938-yillarga to‘g‘ri keladi. Shu yillar mobaynida 1,3 million kishi RSFSR Jinoyat kodeksining 58-moddasi, “aksilinqilobiy faoliyat” ayblovi bo‘yicha hibsga olingan. Hibsga olinganlarning yarmi o‘lim jazosiga hukm etilgan. Qatag‘onlar aholining deyarli barcha tabaqasi vakillarini qamrab olgan edi. Dehqonlar, ziyolilar, boylar, dindorlar, siyosiy elita qatlami vakilari eng ko‘p jabr ko‘rgan qatlam edi.

SSSRdagi dastlabki qatag‘onlar “Qizil terror” deya nomlandi. Ushbu terror 1917-yilgi oktyabr inqilobidan keyin boshlandi va 1922-yilgacha davom etdi. Ushbu qatag‘onlar paytida asosan bolsheviklarning siyosiy dushmanlariga qaratilgan bo‘lsa-da, ularning siyosatiga xayrixohlik bildirmagan oddiy odamlar ham bundan chetda qolmadi. Bundan tashqari, qatag‘onlarga ijtimoiy tus ham berildi va sobiq politsiya zobitlari, jandarmlar, podshoh hokimiyati siyosatchilari, dindorlar, yer egalari va ishlab chiqaruvchilarni ham qamrab oldi. Qizil terrordan keyin siyosiy qatag‘onlar davom ettirildi. Keyinchalik ma’lum bo‘lishicha, 20-

yillardagi siyosiy ishlar asosan soxta ayblovlar orqali amalga oshirlgan. Litseychilar ishi, fokstrotistlar ishi, shaxta ishi kabi jinoiy ishlar shu yillarda amalga oshirlgan edi. 1922-yil sentyabr-noyabr oylarida RSFSRdan "falsafa paroxodi"da juda ko'plab ziyoli qatlam chiqarib yuborildi ("Ochistim Rossiyu nadolgo…" Repressii protiv inakomislyashix. Konets 1921 — nachalo 1923 g., M.: Mejdunarodniy fond "Demokratiya", 2008). SSSR mavjudligining 15 yili mobaynida (1923–1938) 900 nafar fotograf qatag'on qurboniga aylangan bo'lsa, ularning yarmidan ko'pi otib tashlandi. SSSRda Stalin shaxsiyatining mustahkamlanishi bilan qatag'onlar ommaviy tus oldi. Ayniqsa, 1937–1938-yillarda ular yuqori cho'qqisiga chiqdi. Shu yillarda yuz minglab odamlar otib tashlandi va GULAGlarga yuborildi. Ushbu qatag'onlar asosan siyosiy motivlarga asoslangan edi. Bu davrdagi qatag'onlar deyarli Stalin vafotiga qadar davom etdi. Yuqorida ta'kidlaganimizdek, SSSRdagi qatag'on qurbonlari soni bo'yicha aniq statistika mavjud emas. Bu borada tarixchilar turli fikrlarni bildiradi. Jumladan, tarixchilar N.G Oxotina va A.B Boginskiylarning fikriga ko'ra, 1921–1953-yillarda faqatgina xavfsizlik organlari tomonidan hibsga olinib, siyosiy ayblovlar bilan sudlangan yoki sudsiz hukm qilinganlar soni 5,5 million kishini tashkil qiladi. Agar bolshevizm qurbonlari safiga turli deportatsiya qilinganlar, sun'iy ochlik qurbonlari, uyushtirilgan mojarolar paytida vafot etganlar, kommunizm nomi ostida turli urushlarda vafot etgan askarlar, ota-onasi ochlikdan va qatag'on oqibatida vafot etgan tug'ilmagan chaqaloqlar ham qo'shilsa, unda tuzum qurbonlari soni 100 millionga yaqinlashadi (N.G. Oxotin, A.B. Roginskiy. O masshtabe politicheskix repressiy v SSSR pri Staline: 1921—1953). Tarixchi V.N Zemskov o'zining "GULAG" nomli maqolasida SSSRda 1921–1953-yillarda faqatgina siyosiy motivlar bilan, ya'ni aksilinqilobiy faoliyat uchun jazoga tortilganlar soni 3,3 million kishi ekanini keltiradi.

Anatoliy Vishnevskiy ma'lumotlariga ko'ra, 1920-yillar oxiridan 1953-yilgacha bo'lgan davrdagi turli muddatga ozodlikdan mahrum etilgan yoki ozodligi cheklangan qatag'on qurbonlarining soni 25–30 millionni tashkil qiladi. Ko'rinib turganidek, qatag'on qurbonlarining aniq soni haqida bir xil qarash mavjud emas. Rasmiy statistika esa doim ham obyektiv bo'lavermaydi. Butun SSSRda amalga oshirilgan siyosiy qatag'onlar O'zbekistonni ham chetlab o'tmadi. O'zbekistonda siyosiy qatag'on asosan respublikaning siyosiy arboblari va ziyolilar qatlamini qamrab oldi.

Oktyabr to'ntarishi oqibatida Turkistonda zo'rlik bilan o'rnatilgan mustamlakachi sovetlar tuzumi birinchi kundan boshlab xalqimiz boshiga son-sanoqsiz qirg'inlar, dahshatli va alamli kulfatlar olib keldi. Bu dahshatli rejimni o'lkamiz xalqlari qabul qilmadi. Ular istiqlol uchun, erk va milliy-ozodlik uchun 16 yil mobaynida qurolli kurash olib bordi. Bu kurash davomida ayrim xorijdagi tarixchilar hisobicha bir million 900 ming vatandoshimiz Turkistondan bosh olib, xorijiy mamlakatlarga chiqib ketdi va bir million 700 ming yurtdoshimiz

Sibirga, uzoq shimolga, Ukrainaga, Shimoliy Kavkazga, Uralga, Qozog‘istonga, uzoq sharqqa, Kavkazga, Volgabo‘yi rayonlariga badarg‘a qilindi.

O‘zbekistonda 1937-yil 10-avgustdan 1938-yil 1-yanvargacha o‘n ming yetti yuz kishi qamoqqa olingan. Bulardan uch ming olti yuz o‘n uch kishi qatl etildi, yetti ming sakson yetti kishi sakkiz-o‘n yil muddatga qamoqqa tashlandi. O‘sha yillari aholining barcha qatlamlari qatag‘on girdobiga tushgan. Qatag‘on, avvalo, ziyolilar, din xizmatchilariga qarshi qaratilgan edi. Faqat 1937-yil dekabr oyida “uchlik” qarori bilan hukm qilingan uch ming olti yuz qirq to‘rt kishidan bir ming to‘rt yuz oltmish to‘rt nafari imom, eshon, mulla va boshqa diniy xizmatchi bo‘lgan. 1938-yilning fevralida “uchlik” yig‘ilishlarida 2 491 mahbus ustidan hukm chiqarilgan, shundan 2 086 mahbus otuvga, 398 mahbus o‘n yil muddatga, ikki mahbus sakkiz yil muddatga qamoq jazosiga hukm qilingan. To‘rt mahbus tergov vaqtida vafot etgan, bir kishigina ozod etilgan. O‘zbekiston siyosiy elitasini obro‘sizlantirish maqsadida bir qator guruhlar o‘ylab topildi. Jumladan, qosimovchilar, inog‘omovchilar, 18 lar guruhi kabilar aynan siyosiy elita va rahbar xodimlarga qarshi uyushtirilgan jinoiy ishlar sirasiga kiradi. Respublikaning taniqli arboblaridan iborat “18 lar guruhi” (I. Xidiraliyev, M. Saidjonov, U. Ashurov, R. Rahimboboyev, Eshonov) ga “yer-suv islohotiga qarshi chiqqan, boy-quloq va yer egalarining manfaatini himoya qilib chiqqanlar, mahalliychilik va millatchilik g‘oyalarini ilgari surgan” degan soxta aybnoma qo‘yildi. Shu bois rasmiy partiya organlari tomonidan mazkur guruh keskin qoralanadi va uning a'zolari turli jazolarga giriftor etildi.

“Inog‘omovchilik” guruhi to‘g‘risida gap borganda unga qo‘yilgan barcha ayblarning to‘liq to‘qib chiqarilgani ayon bo‘ladi. Ma’lumki, Rahim Inog‘omov O‘zKP Markazqo‘mi Matbuot bo‘limi mudiri va O‘zSSR Maorif Xalq Komissari vazifasida faoliyat yuritib kelgan. Inog‘omov o‘zining bir qator nutqlarida O‘zbekiston kompartiyasining mustaqil faoliyat yurita olmayotganiga, Markaz organlarining o‘lka hayotidagi zo‘ravonligiga ham alohida urg‘u bergan. Respublikaning bir qator mas’ul xodimlaridan N. Mavlonbekov, T. Isamuhammedov, M. Aliyev, Bobonazarov singari hammaslaklar Inog‘omov qarashlarini qo‘llab-quvvatlab chiqqandi. Bunday muxolifatchi chiqishlar hukmron partiya mutasaddilarining qahriga uchramasdan qolmasdi, albatta. Shu bois, 1926–1927-yillarda bu guruh faoliyati partiya tashkilotlarida bir necha bor muhokama qilinib, og‘machi guruhbozlikda ayblandi. Inog‘omov tarafdorlari vazifalaridan olinib, nomlari qoralandi. “Qosimovchilik” guruhi ham 1929–1930-yillarda sovet hukmron rejimi tomonidan milliy kadrlarni, ziyolilarni qatag‘on qilish, jazolash maqsadida atayin uyushtirilgan navbatdagi uydirma edi. O‘z SSR Oliy Sudining raisi lavozimida ishlagan S.Qosimov va uning yaqin maslakdoshlari: N.Alimov, Musaboyev, Sharipov, Sirojiddinov va boshqa jami yetti kishi 1929-yilning 2-yarmida “bosmachilik” harakatiga yon berganlikda ayblanib qamoqqa olindi. Ular respublikadagi millatchi tashkilotlar bilan aloqa bog‘laganlikda

ayblandi. Bu guruhning to‘rtta a’zosi shunday asossiz ayblanib, otib tashlandi. Qolganlari esa ko‘p yillik qamoq jazosiga hukm qilindi. 1937–1938-yillar davomida O‘zbekistonda bir qator yirik aksilinqilobiy tuzilmalar tuzilgan, faoliyat yuritmoqda, degan soxta ma’lumotlar to‘plandi. Mana shunday soxta ma’lumotlar asosida respublika rahbarlari A. Ikromov va F. Xo‘jayev boshchiligidagi “Burjua – millatchilik aksilinqilobiy tashkiloti markazi”, Abdurauf Qoriyev rahbar bo‘lgan “Musulmon ruhoniylarning millatchi-isyonkor tashkiloti”, “Aksilinqilobiy o‘ng trotskiychi josuslar tashkiloti markazi”, “Buxoro va Turkiston baxt-saodati” nomli aksilinqilobiy tashkiloti, I.Ortiqov boshliq “Yoshlarning aksilinqilobiy burjua-millatchilik tashkiloti”, “Ingliz josuslik rezidenturasi”, “Yapon josuslik-qo‘poruvchilik rezidenturasi” kabi tashkilotlar sovet hokimiyatiga qarshi faoliyat yuritmoqda, deb e’lon qilindi, ularni tuzishda gumon qilinganlar qatag‘on qilindi. Eng so‘nggi ma’lumotlar, tarixiy hujjatlarni har tomonlama o‘rganish, tahlil qilishlar, surishtirishlar bunday tashkilotlarning respublikada umuman bo‘lmaganini to‘Ia tasdiqlamoqda. Demak, bunday aksilinqilobiy tashkilotlar qatag‘on tuzumi buyurtmasi asosida Markaz va uning jazo organlari tomonidan atayin to‘qib chiqarilgan va hayotga izchil tatbiq etilgan. Buning orqasida ming-minglab begunoh insonlar shafqatsiz jazolangan, umrlari xazon bo‘lgan. XX asr boshidan 40-yillargacha 450 ming vatandoshlarimizga nisbatan “jinoiy ish” ochilgani, ularning hayoti ostin-ustun bo‘Iib ketgani faktdir. Faqat 1937–1939- yillarda O‘zbekistonda hammasi bo‘Iib 43 mingdan ziyod kishi qamoqqa olingan. Ulardan olti ming 920 nafari otib tashlangan. 37 ming nafari esa turli muddatga qamoq va surgunlarga hukm etilgan. XX asrning 20–40-yillarida Cho‘lpon, Fitrat, Botu, Abdulla Qodiriy, Usmon Nosir, Otajon Hoshim, Abdulla Alvoniy, Munavvar Qori, Elbek, Rafiq Mo‘min singari bir-biridan iste’dodli adiblar ma’rifat targ‘ibotchilarini ham qatag‘on to‘lqini o‘ziga tortdi. Shuningdek, o‘zbek romanchilarining otasi Abdulla Qodiriy, talantli yozuvchi Oybek, Shuhrat, Mirzakalon Ismoiliy, Said Ahmad, Shukurullo “Xalq dushmani” deb e’lon qilindi. Ularning asarlari man qilinib, o‘zlari qamoqqa olinib, stalincha lagerlarga jo‘natildi. Bundan tashqari, chet elda bo‘lib kelgan bir qancha ziyolilarimiz Sattor Jabbor, Solih Muhammad, Maryam Sultonmurodova, Xayriniso Majidxonova va boshqalar ham asossiz qatag‘on siyosatining qurboni bo‘ldi. Ularning ko‘plari shu siyosatdan bezib, chet ellarda qolib ketdi.

Qatag‘on qurbonlarining xotirasini va haq-huquqlarini tiklash ishlari Stalin vafot etganidan so‘ng Nikita Xrushev tomonidan boshlab berildi. Ammo 60-yillar o‘rtalariga kelib to‘xtab qoldi. Shu sababdan 1990-yil 13-avgust kuni SSSR prezidenti Mixail Gorbachev “20–50-yillardagi barcha siyosiy qatag‘on qurbonlarining huquqlarini tiklash to‘g‘risida” farmonni imzoladi. SSSR tarqalib ketish arafasida imzolangan mazkur farmonning tarixiy ahamiyati nimadan iborat? Unda qanay turdagi qurbonlar haq-huquqlari haqida gap ketgan? Nikolay Troitskiyning fikricha, bu qaror faqatgina ramziy xarakterga ega bo‘lib, Gorbachevga boshida

unga ishongan va 1990-yil yoziga kelib unga nisbatan ishonchsizlik kayfiyatiga tushib qolgan qayta qurish ziyolilari oldidagi o‘z obro‘sini tiklash uchun kerak edi. Aslida, 80-yillarda qatag‘on qurbonlarining aksariyatining haq-huquqlari tiklanib bo‘lgan edi, ushbu farmon esa ularga moddiy va ma’naviy kompensatsiya to‘lashni va bir qator imtiyozlarni berishni ko‘zda tutar edi. Ammo bunday kompensatsiya to‘lashning imkoni darhol bo‘lmadi. Yana bir qator qonunosti hujjatlari ham talab etilardiki, bular SSSR tarqalganidan keyingi tashkil etilgan Respublikalar rahbarlari tomonidan amalga oshirildi. Moddiy kompensatsiya o‘z yo‘liga. Ammo hujjatning muhim bo‘lgan siyosiy-tarixiy ahamiyatini ham aytib o‘tish kerak. Tarixda ilk bor davlatning eng yuqori mansabdor shaxsi tomonidan shu davlat tomonidan amalga oshirilgan adolatsizliklarning tan olinishi edi bu. Bundan tashqari, farmon imzolangan paytda prezident Gorbachev hamon KPSS MQ bosh kotibi, qatag‘onlarni amalga oshirgan Stalinning to‘g‘ridan to‘g‘ri vorisi edi. Gorbachev farmonda 60-yillardagi Xrushev tomonidan amalga oshirilgan qatag‘on qurbonlari reabilitatsiyasini yetarli emas deb hisoblashini ham aytib o‘tadi. Ushbu farmon orqali u boshlangan ishni oxiriga yetkazib qo‘yishi lozim edi. U qurbonlar haq-huquqlarini tiklash borasida muhim qadamni qo‘ydi. Hujjatda eng muhim punkt quyidagicha edi:

“Insonning asosiy fuqarolik va ijtimoiy-iqtisodiy huquqlariga zid ravishda, kollektivlashtirish davrida dehqonlarga, shuningdek, boshqa barcha fuqarolarga nisbatan 1920–1950-yillarda siyosiy, ijtimoiy, milliy, diniy va boshqa sabablarga ko‘ra amalga oshirilgan qatag‘onlar noqonuniy deb tan olinsin va ushbu fuqarolarning huquqlari to‘liq tiklansin”. Hujjatda, shuningdek, ushbu farmon “Ulug‘ Vatan urushi yillarida, urushdan oldingi va urushdan keyingi yillarda Vatanga va sovet xalqiga qarshi jinoyatlarda ayblangan shaxslarga nisbatan tatbiq etilmasligi” ham belgilab qo‘yildi. Gorbachevning SSSR tarixida tutgan o‘rni qanday bo‘lishi, undan keyingi Respublikalarda ushbu hujjatning ijrosi qay darajada amalga oshirilganidan qat’iy nazar u shu birgina harakati tufayli tarix oldida o‘z o‘rnini belgilab bergan desak, adashmagan bo‘lamiz.

YOSHLAR –KELAJAGIMIZ

Qodirova Gulmira Olimjanovna

Namdu tarix yo’nalishi 1-kurs magistranti

Davlat va jamiyat boshqaruvida ham, biznesni taraqqiy ettirishda ham ,umuman barcha soha rivojida salohiyatli yoshlar muhim o’rin tutadi.Sababi ular yoshlar jamiyat uchun ‘’yangi qon vazifasini’’ o’taydi.Yangidan –yangi tashabbus g’oyalarni ilgari surish,zamonaviy ish yuritish uslublarini joriy qilishda ,ana shu qatlamning nuqtai nazari va sa’y-harakatlari aloda

kasb etadi.Shu bois bugungi kunda zamonaviy bilim va ko'nikmalarga ega mamlakatning munosib kelajagi uchun javobgarlikni o'z zimmasiga ola biladigan intiluvchan va serg'ayrat yoshlarni tarbiyalashga alohida e'tobor qaratilmoqda.

2018 yil 27 iyun sanasi yurtimiz yoshlari hayotida yangi sahifa ochilgan kun sifatida tarixga muhrlandi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti farmoni bilan ''Yoshlar –kelajagimiz'' Davlat Dasturi tasdiqlandi.Mazkur hujjatning muhimligi shundaki,u joylarda yoshlarning ijtimoiy-iqtisodiy faolligini oshirish,ularni tadbirkorlik faoliyatiga keng jalb qiish ,yosh tadbirkorlarning istiqbolli g'oyalari,va loyihalarini ro'yobga chiqarish,shuningdek, shu asosda yoshlar bandligini ta'minlashga to'sqinlik qilayotgan tizimli muammolarni bartaraf etishga yo'naltirilgan. Albatta ushbu hujjatning samarali ijro etilishini ta'minlash barchamiz uchun ustuvor vazifa,shu nuqtai nazardan Oliy Majlis Qonunchilik palatasida Yoshlar masalalari bo'yicha komissiyaning yaqinda bo'lib o'tgan davra suhbatida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti farmonining mazmun mohiyati unda belgilangan vazifani amalga oshirish yuzasidan jamoatchilik va parlament nazoratini olib borish ,Yoshlar masalalari bo'yicha komissiya hamda siyosiy partiyalarning ''Yoshlar qanotlari'' oldida turgan vazifalar muhokama etildi.Ayniqsa, yoshlarning siyosiy faolligini oshirishda ''yoshlar qanotining'' o'rni kattadir.

Butun dunyoda yoshlar har bir davlatning siyosiy ,iqtisodiy va ijtimoiy boyligi,sayyoramizda farovon hayot va yuksak taraqqiyot barqaror bo'lishi uchun yangi g'oyalar va ijodiy ruhdagi sa'y-harakatlarni amalga oshiradigan beqiyos kuch hisoblanadi.Shuning uchun ham Birlashgan Millatlar Tashkilotining Yoshlar strategiyasida eng qimmatli va o'ta muhim resurslar mujassam topgan bo'lib, unda har qancha investititsiya kiritsa arziydi,chunki bu sarmoyalar bir necha barobar ziyoda bo'lib qaytadi'' deb qaytadi.

Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev bejizga'' O'zbekistonning eng katta boyligi,xazinasi''yoshlardir, deb ta'riflamagan.Mamlakatimizda bugungi kunda agar maktabgacha ta'lim va maktab ta'limi oliy va o'rta maxsus ta'lim tizimi hamda ilmiy madaniy muassasalar bo'lg'usi Uyg'onish davrining to'rt uzviy halqasi bo'yicha tarbiyachisi, maktab muallimi professor o'qituvchiar va ilmiy ijodiy ziyolilarimiz uning to'rt tayanch ustuni deb hisoblanayotgan bo'lsa,fikrimizcha yoshlarimizni uchinchi Renessans ijodkorlari deyish mumkin.

Aholimizning yarmidan ziyodini yoshlar tashkil etadigan yurtimizda ularning huquq va erkinliklari qonuniy manfaatlarini ta'minlash, davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi etib belgilangan.Keyingi yillarda bevosita davlatimiz rahbarining tashabbusi bilan yoshlar siyosatiga daxldor 40dan ziyod qonun va qonunosti hujjatlari qabul qilingan.yoshlar siyosati sohasidagi muhim yo'nalishlardan biri sifatida yoshlarga e'tiborni kuchaytirish,ularni madaniyat, san'at jismoniy tarbiya va sportga keng jalb etish,yigit –qizlarda axborot texnologiyalaridan

foydalanish ko'nikmalarini shakllantirish,yoshlar o'rtasida kitobxonlikni targ'ib qilish,kabi nihoyatda dolzarb masalalarga yangi tizim asosida yondashish bo'yicha 5ta muhim tashabbus ilgari surildi.

Hayotimizning barcha soha va tarmoqlarida vatan himoyasidek,sharafli vazifani ado etishda millionlab yoshlarimiz sadoqat va fidoiylik bilan xizmat qilmoqda.Yuzlab yigit qizlarimiz parlamentimiz va xalq deputatlari mahalliy kengashlarimiz a'zosi sifatida davlat va xo'jalik boshqaruv organlari hamda mahalliy hokimiyat idoralarida rahbarlik lavozimlarida faoliyat ko'rsatmoqda. Mamlakatimizda Oliy Majlis huzurida Yoshlar parlamenti tuzilgan shuningdek, Yoshlar masalalarini davlat miqyosida amalga oshirishda davlat boshqaruv organi statusiga ega Yoshlar ishlari agentligi va Yoshlar masalalari bo'yicha Idoralararo kengash tashkil etilgan.

Bundan ko'zlangan maqsad yoshlarni huquq va manfaatlarini himoya qilish ularni jamiyatda barcha sohalarda ishtirokini faollashtirish,bu borada huquqiy bazalarni takomillashtirishga qaratilgandir.

Muxtasar qilib aytganda, yoshlar bizning kelajagimiz ertangi kunimiz poydevorlaridir. Ularni jamiyatda munosib o'rin tutishlari uchun barchamiz birdek mas'ulmiz.

МОЛОДОСТ - НАШЕ БУДУЩЕЕ

Талантливая молодеж играет важную роль в развитии государства и общества а также в развитии бизнеса в селом.Причина в том что они служат новой функции крови для обжества. Взгляды и усилия етого слоя имеют особое значение для продвежения новых идей современной работы и внедрения новых методов.По этому сегодня в нашей стране особое внимание уделяется воспитанию амбициозной и увлеченной молодежи обладающей современными знаниями и новыками способной взятьна себя ответственност за достойное будущее страны. 27 января 2018 года вошло в историю.

Как день открытия новой страницы в жизны молодежи страны. Указом Президента Республики Узбекистан принята Государственная программа Наша молодежь – будущее значение данного документа состоит в том что он направлен на повышение социально-экономической активности молодежи ее вовлечение в предпринимательскуюших проектов молодвых преднимателий а также преодоление системных проблем препятствую молодежи.Безусловно обеспечение еффективной реализации этого документа является приоритетом для всех нас обсудили задачи стоящие перед молодежными крыпльями сторон.Велика роль Молодежного крыла в повышении полической активности молодежи.Во всем мире молодежь является неоценимой силой для

новых идей и творческих начинаний для политеческого экономического и социалного богаства каждой страны для устой чивого распрасранения благо получной жизни и высокого развития на наший планете.Вот почему молодежная стратегия ООН содержит самые ценные и жизненно важные ресурсы и в нее стоит инвестироват потому что эти инвестиции будут приумножатся и приумножатся .Не случайно Президент Мирзиеев сказал что самое большое достояние Узбекистана это молодеж. В нашей стране сегодня если дошколный школьное образования система высшего и средного специалного образования и отдел учреждений науки и культуры является четырымя столпами.Возрождения то щкольний учитель профессора и научная и творческая интеллигенция –его четыре столпа. Нашу молодежьможно назват творцами третыго Ренессанса.Обеспечения законных интересов их прав и свобод в стране где более половины населения является приоритетом государст венной политики. За последние годы по непосредственной инициативе главы нашего государства принято более 40 нормативно правовых актов касаюшихся молодежной по одним из важных напраленний в сфере молодежной политики является повышение внимания к молодежи привлечению ее к культуре искусству физической культуре и спорту развитию новыков молодых девушек по использование информационные технологии для популяризации чтения среди молодежи.

Миллионые нашей молодежи верно и самоотвуржанно служат во всех сферах нашей жизны выполняя почетное дело защиты Родины. Сщтни юношей девушек наших местных советов парламента и народных депетатов занимают руководящие должности в органах Государственного и хозяйственного управления органах местного самоуправления создак межведомственный совет потому что молодежы- наше будущеею.

YOUTH IS OUR FUTURE.

Potential young people play and important role in the management of the state and society, As well as in the development of business, as well as in the development of the entire sector.

The reason is that they ‘’Serve as a new blood’’ for society.The views and efforts of this layer Play a special role in the promotion of new initiatives and the introduction of modern methods of Work. There fore today in our country special attention is paid to the education of aspiring and enthusiastic young people who can take responsibility for the decent future of the country with modern knowledge and skills.

June 27, 2018 has been engraved in history as the day when a new page was apened in

the Republic of Uzbekistan approved the state program ''Our youth future''.The importance of This document is that it is aimed at inerea sing the socio- economic activity. Of young people, Their involvement in entrepreneurs ,as well as on this bass to ensure youth employment and Eliminate systemic promlembs.Of course ensuring the effective implementation of this document is a priority for all of us.In this regard at a recent roundtable discussion of the commission on Youth Affairs in the Legislative Chamber of the Oliy Majlis ,The tasks of the Commission and the ''Youth Wings'' of political parties were discussed. The role of the ''Youth Wing'' in increasing the political activity of your youth is great. Young people all over the world Are the political economic and social wealth of every country .That is why the youth strategy Contains the most valuable and vital resoursces in the image of youth and it is worth investing In it because is believed thet these investments.will be multiplied and multiplied it is coincidence that Prezident Mirziyoyev described Uzbekistan as ''the greatest wealth and trea sure of the youth'' In our country today if the department of preschool education and school education ,higher and secondary special education ,as well as the department of scientific and cultural institutions are our education ,school teachers ,professors and scientific and intellektual intelektuals on the four pillars of the Renaissance, its four pillars we thinh our young people Can be called the creators of the third Renaissanse.In our country where more than half of the Populatiin on is young , ensuring the legitimate interests of their rights and freedoms is a priority of public policy.in recent years ,on the initiative of the hed of our state ,more than 40laws an regulations related to youth policy have been adopted .One of the important directionstions in the filld of youth policy is to focus on the quality of youth,their involvementin culture arts, physical culture and sports the formation of skills in the use of information technology in young girls the promotionof reading among young people.5 important initiatives Were put forward.Millions of our young people are faithful and selless in fulfilling the honorable task of defending the homeland in all spheresand of our young men and women Are members of our parliament and local councils of peple's deputies councils of people's Deputies and hold leading positions in state and economic administration bodies and government agenciens.In our country,the youth parliament has been established under The Oliy Majlis ,as well as the agency for Youth Affairs and the Inderdepartmental councie On Youth Affairs Which has the status of a public administration body in the implementation Of youth issues at the state level.Because youth is our future.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.https;//hozir.org/ download/Sharq mutafakirlarining ijtimoiy –falsafiy qarshlari doc.

2.https//lex.uz docs /-5234746(1,2 bet)

3.M .Rahmatov.B.Zaripov.Yangi O'zbekiston 3-Renessans ostonasida T.''Fan''2021 21.10 (10-13bet)

4.Q.Usmonov ''Mustaqil O'zbekiston tarixi''T. ''O'zbekiston'' nashriyoti.2014 (4-5 bet)

INNOVATSION G'OYALAR VA TEXNOLOGIYALAR

Xatammirzayeva Sayyoraxon Odiljon qizi

Namangan davlat universiteti

Ingliz filologiyasi fakulteti talabasi

Teacher: **Mamajonova Nozima**

Annotatsiya: Ushbu maqoladaingliz tilini samarali o'rgatishning bir necha usullari hamda til va uni o'rganishda foydalaniladigan zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan ham bir nechtasi yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Til, ingliz tili, mustaqil til o'rganish, ta'lim texnologiyalar, loyiha, qiziqish, faoliyat, interfaol usullar.

ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ И ТЕХНОЛОГИИ

Аннотация: *В этой статье рассказывается о нескольких способах эффективного изучения английского языка, а также о некоторых современных обучающих технологиях в изучении языков*

Ключевые слова:Язык, английский язык, самостоятельное изучение языка, образовательное технологии, проект, интерес, деятельность, интерактивные методы.

INNOVATIVE IDEAS AND TECHNOLOGIES

Annotation: This article highlights several ways to learn English effectively and some of the modern learning technologies in language learning as well.

Keywords: Language, English, independent language learning, educational technologies, project, interest, activity, interactive methods.

Bugungi kunda asosiy e'tibor o'quvchi, uning shaxsiyati va o'ziga xos ichki

dunyosiga qaratilgan. Shuning uchun zamonaviy o'qituvchining asosiy maqsadi tashkil etish usullari va shakllarini tanlashdir o'quv faoliyati shaxsiy rivojlanishning belgilangan maqsadiga optimal darajada mos keladigan talabalar. So'nggi yillarda maktablarda yangi axborot texnologiyalaridan foydalanish masalasi tobora ko'proq ko'tarilmoqda. Bu nafaqat yangi texnik vositalar, balki o'qitishning yangi shakllari va usullari, o'quv jarayoniga yangicha yondoshishdir. Chet tillarni o'qitishning asosiy maqsadi maktab o'quvchilarining kommunikativ madaniyatini shakllantirish va rivojlantirish, chet tilini amaliy o'zlashtirishg o'rgatishdir.

Tadqiqot jarayonida ingliz tilini o’rgatish va o’rganishning mashhur usullaridan, internet manbalaridan foydalanildi. Maqolani yozish davomida nazariydeduktiv xulosa chiqarish, analiz va sintez, mantiqiylik tamoyillardan foydalanildi.

O'qituvchining vazifasi har bir talaba uchun tilni amaliy o'zlashtirish uchun sharoit yaratish, har bir o'quvchiga o'z faolligini, ijodkorligini namoyish etishiga imkon beradigan shunday o'qitish usullarini tanlashdir. O'qituvchining vazifasi chet tillarini o'qitish jarayonida talabaning bilish faoliyatini faollashtirishdir. Hamkorlikda o'rganish, loyiha metodikasi, yangi axborot texnologiyalaridan foydalanish, Internetresurslar kabi zamonaviy pedagogik texnologiyalar o'quv jarayonida shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni amalga oshirishga yordam beradi, bolalarning qobiliyatlari, ularning o'rganish darajasini hisobga olgan holda o'qitishning individualizatsiyasi va farqlanishini ta'minlaydi. Chet tili darslarida kompyuterni o'qitish dasturlari bilan ishlash shakllariga quyidagilar kiradi: so'z boyligini o'rganish; talaffuz qilishni mashq qilish; dialogik va monologik nutqni o'rgatish; yozishni o'rgatish; grammatik hodisalarni ishlab chiqish. Internet-resurslardan foydalanish imkoniyatlari juda katta. Global Internet dunyoning istalgan nuqtasida joylashgan talabalar va o'qituvchilar uchun zarur bo'lgan har qanday ma'lumotni olish uchun sharoit yaratadi: mintaqaviy geografik materiallar, yoshlar hayotidagi yangiliklar, gazeta va jurnallardan maqolalar va boshqalar. Darslarda ingliz tilida Internet yordamida bir qator didaktik muammolarni hal qilish mumkin: global tarmoq materiallaridan foydalanib o'qish ko'nikma va malakalarini shakllantirish; maktab o'quvchilarining yozish qobiliyatini oshirish; talabalarning so'z boyligini to'ldirish; talabalarning ingliz tilini o'rganish motivatsiyasini shakllantirish. Bundan tashqari, bu ish maktab o'quvchilarining nutqini kengaytirish, ingliz tilida so'zlashadigan mamlakatlarda tengdoshlari bilan ishbilarmonlik munosabatlari va aloqalarini o'rnatish va qo'llab-quvvatlash uchun Internet-texnologiyalar imkoniyatlarini o'rganishga qaratilgan. Talabalar Internetda o'tkaziladigan testlar, viktorinalar, tanlovlar, olimpiadalarda ishtirok etishlari, boshqa mamlakatlardagi tengdoshlari bilan yozishmalar, suhbatlar, videokonferentsiyalar va h.k.larda qatnashishlari mumkin. Talabalar hozirda loyihada ishlayotgan muammo haqida ma'lumot olishlari mumkin. Ommaviy kompyuterlashtirishning mazmunli asoslari zamonaviy kompyuter aqliy

mehnat sharoitlarini, umuman, uning har qanday ko'rinishini optimallashtirishning samarali vositasi ekanligi bilan bog'liq. Kompyuterning bir o'ziga xos xususiyati bor, uni boshqalarga o'rgatish uchun vosita sifatida va bilimlarni egallashda yordamchi sifatida ishlatishda aniqlanadi, bu uning jonsizligi. Mashina foydalanuvchi bilan "do'stona" aloqada bo'lishi mumkin va ba'zi paytlarda uni "qo'llab-quvvatlaydi", ammo u hech qachon g'azablanish alomatlarini ko'rsatmaydi va sizni zerikkan deb his qilishingizga imkon bermaydi. Shu ma'noda, kompyuterlardan foydalanish, ehtimol o'qitishning ayrim jihatlarini individualizatsiya qilishda eng foydalidir. Maktabda chet tilini o'rganishning asosiy maqsadi kommunikativ kompetentsiyani shakllantirishdir, boshqa barcha maqsadlar (tarbiyalash, o'qitish, rivojlantirish) ushbu asosiy maqsadni amalga oshirish jarayonida amalga oshiriladi. Kommunikativ yondashuv muloqotni o'rgatish va Internet faoliyatining asosi bo'lgan madaniyatlararo ta'sir o'tkazish qobiliyatini shakllantirishni o'z ichiga oladi. Aloqa tashqarisida Internetning ma'nosi yo'q - bu xalqaro ko'p millatli, madaniyatlararo jamiyatdir, uning hayoti dunyodagi millionlab odamlarning elektron aloqasiga asoslangan bo'lib, bir vaqtning o'zida gaplashmoqda - bu sodir bo'lgan ishtirokchilar soni va hajmi bo'yicha eng katta suhbat. Unga darsda qatnashish xorijiy til, biz haqiqiy aloqa modelini yaratamiz. Hozirgi vaqtda aloqa, interaktivlik, muloqotning haqiqiyligi, madaniy sharoitda tilni o'rganish, ta'limning avtonomligi va insonparvarligi masalalariga ustuvor ahamiyat berilmoqda. Ushbu tamoyillar madaniyatlararo kompetentsiyani kommunikativ qobiliyatning tarkibiy qismi sifatida rivojlantirishga imkon beradi. Chet tillarni o'qitishning yakuniy maqsadi chet tilidagi muhitda erkin yo'nalishni va turli vaziyatlarda etarli darajada javob berish qobiliyatini o'rgatishdir, ya'ni. aloqa. Bugungi kunda Internet resurslaridan foydalangan holda yangi usullar an'anaviy chet tillarini o'qitishga qarshi. Chet tilida muloqotni o'rgatish uchun siz materialni o'rganishni rag'batlantiradigan va etarli xulq-atvorni rivojlantiradigan haqiqiy hayotiy vaziyatlarni yaratishingiz kerak (ya'ni aloqa haqiqiyligi printsipi deb ataladi). Yangi texnologiyalar, xususan Internet ushbu xatoni tuzatishga harakat qilmoqda. Kommunikativ yondashuv - bu materialni ongli ravishda anglashga va u bilan ishlash usullariga, muloqotga psixologik va lingvistik tayyorgarlikni yaratishga qaratilgan muloqotni simulyatsiya qiluvchi strategiya. Foydalanuvchi uchun Internetda kommunikativ yondashuvni amalga oshirish ayniqsa qiyin emas. Kommunikativ vazifa talabalarga muammo yoki savolni muhokama qilish uchun taklif qilishi kerak, talabalar nafaqat ma'lumot almashadilar, balki ularni baholaydilar. Ushbu yondashuvni o'quv faoliyatining boshqa turlaridan ajratib olishga imkon beradigan asosiy mezon - talabalar o'z fikrlarini shakllantirish uchun mustaqil ravishda lisoniy birliklarni tanlashidir. Kommunikativ yondashuvda Internetdan foydalanish juda yaxshi rag'batlantiriladi: uning maqsadi o'quvchilarga bilim va tajribalarini to'plash va kengaytirish orqali chet tilini o'rganishga qiziqishdir. Internet-resurslardan foydalangan holda chet tillarini o'rgatishning asosiy

talablaridan biri bu darsda o'zaro ta'sirni yaratishdir, bu odatda metodikada interaktivlik deb nomlanadi. Interaktivlik - bu "nutq vositalari yordamida kommunikativ maqsad va natijadagi sa'y-harakatlarni birlashtirish, muvofiqlashtirish va to'ldirish". Haqiqiy tilni o'rgatish orqali Internet nutq qobiliyatlari va ko'nikmalarini shakllantirishga yordam beradi, shuningdek lug'at va grammatikani o'rgatishda samimiy qiziqish va shuning uchun samaradorlikni ta'minlaydi. Interaktivlik nafaqat hayotdan real vaziyatlarni yaratibgina qolmay, balki talabalarni chet tilida ularga munosib javob berishga majbur qiladi. O'quvchilarga yo'naltirilgan ta'limni ta'minlaydigan texnologiyalardan biri bu ijodkorlik, bilim faoliyati va mustaqillikni rivojlantirish usuli sifatida loyiha uslubidir. Loyihalarning tipologiyasi xilma-xil. Loyihalarni monoproyektlar, jamoaviy, og'zaki nutq, aniq, yozma va Internet-loyihalarga bo'linishi mumkin. Haqiqiy amaliyotda ko'pincha tadqiqot loyihalari, ijodiy, amaliyotga yo'naltirilgan va informatsion belgilar mavjud bo'lgan aralash loyihalar bilan shug'ullanish kerak. Loyiha ishi tilni o'rganishda ko'p qirrali yondashuv bo'lib, o'qish, tinglash, gapirish va grammatikani qamrab oladi. Loyiha usuli talabalarning faol mustaqil fikrlashini rivojlantirish yordam beradi va ularni birgalikdagi tadqiqot ishlariga yo'naltiradi. Mening fikrimcha, loyiha asosida o'qitish bolalarni hamkorlik qilishga o'rgatishi, hamkorlik qilishni o'rganish esa o'zaro yordam va hamdardlik qobiliyati kabi axloqiy qadriyatlarni tarbiyalaydi, ijodkorlikni shakllantiradi va talabalarni faollashtiradi. Umuman olganda, loyihani o'qitish jarayonida o'qitish va tarbiyaning ajralmasligi kuzatiladi. Loyiha usuli o'quvchilarning muloqot qobiliyatini, muomala madaniyatini, fikrlarni ixcham va oson shakllantirish qobiliyatini, aloqa sheriklarining fikriga toqat qilishni, turli xil manbalardan ma'lumot olish qobiliyatini rivojlantiradi, zamonaviy kompyuter texnologiyalaridan foydalangan holda qayta ishlaydi, tabiiy ehtiyoj paydo bo'lishiga hissa qo'shadigan til muhitini yaratadi. chet tilidagi aloqada. Ishning loyiha shakli talabalarga mavzu bo'yicha to'plangan bilimlarni qo'llashga imkon beradigan eng dolzarb texnologiyalardan biridir. Talabalar o'zlarining ufqlarini, tilni bilish chegaralarini kengaytiradilar, undan amaliy foydalanish tajribalarini to'playdilar, chet tilidagi nutqni tinglashni va eshitishni o'rganadilar, loyihalarni himoya qilishda bir-birlarini tushunadilar. Bolalar ma'lumotnomalar, lug'atlar, kompyuter bilan ishlashadi va shu bilan chinakam til bilan bevosita aloqa qilish imkoniyatini yaratadilar, bu esa sinfda faqat darslik yordamida til o'rganishni ta'minlamaydi. Loyihada ishlash - bu ijodiy jarayon. Talaba mustaqil ravishda yoki o'qituvchi rahbarligi ostida muammoning echimini izlaydi, buning uchun nafaqat tilni bilish, balki katta miqdordagi predmetli bilimlarga ega bo'lish, ijodiy, kommunikativ va intellektual ko'nikmalarga ega bo'lish talab etiladi. Xorijiy tillar jarayonida loyiha usuli deyarli har qanday mavzu bo'yicha dastur materiallari doirasida ishlatilishi mumkin. Loyihalar ustida ishlash tasavvur, fantaziya, ijodiy fikrlash, mustaqillik va boshqa shaxsiy fazilatlarni rivojlantiradi. To zamonaviy texnologiyalar hamkorlik texnologiyasi ham amal qiladi. Asosiy

g'oya turli xil o'quv sharoitida talabalarning faol qo'shma faoliyati uchun sharoit yaratishdir. Bolalar 3-4 kishilik guruhlarga birlashadilar, ularga bitta topshiriq beriladi, shu bilan birga har birining roli muhokama qilinadi. Har bir talaba nafaqat o'z ishining natijasi uchun, balki butun guruhning natijasi uchun ham javobgardir. Shuning uchun kuchsiz talabalar kuchli bo'lmagan narsalardan tushunmagan narsalarini aniqlashga harakat qilishadi va kuchli talabalar kuchsizlarga topshiriqni puxta tushunishga intilishadi. Va butun sinf bundan foyda oladi, chunki bo'shliqlar birgalikda yopiladi. Axborot texnologiyalarini o'qitishga joriy etish, axborotni idrok etish va qayta ishlash jarayonini ancha diversifikatsiya qiladi. Kompyuter, Internet va multimediya tufayli o'quvchilarga keyingi tahlil qilish va saralash bilan katta hajmdagi ma'lumotlarni o'zlashtirish uchun noyob imkoniyat yaratildi. Ta'lim faoliyatining motivatsion asoslari ham sezilarli darajada kengaymoqda. Multimediyadan foydalanish sharoitida talabalar gazetalardan, televizordan ma'lumot olishadi, o'zlari intervyular o'tkazadilar va telekonferentsiyalar o'tkazadilar. Til portfeli texnologiyasida chet tilini bilish darajasini baholashning asosiy mezonlari sinov hisoblanadi. Ushbu texnologiyaning ustuvor yo'nalishi ta'lim jarayonini o'qituvchidan o'quvchiga yo'naltirishdir. O'quvchi, o'z navbatida, uning bilim faoliyati natijalari uchun ongli ravishda javobgardir. Yuqoridagi texnologiya talabalarning ma'lumotni mustaqil ravishda o'zlashtirish ko'nikmalarini bosqichmabosqich shakllantirishga olib keladi. Umuman olganda, til portfeli ko'p funktsional bo'lib, ko'p tillilikning rivojlanishiga hissa qo'shadi.

REFERENCES

1. Johnson, K. E. The Sociocultural Turn and Its Challenges for Second Language Teacher Education. // TESOL Quarterly., – London., 2006.
2. Harmer J. The Practice of English Language Teaching. – London., 2001.
3. Internet manbalari.
4. Purnima V. Blended Learning Models // Published: August 2002.
5.Missal D., Sieding B., Westhoff J. "Sicher im Netz". Ein Blended-Learning-Kurs zum Jugendmedienschutz // Vereinigte Verlagsanstalten GmbH. 1. Auflage. 2009.
6.Kostina E. V. Model of blended learning (Blended Learning) and its use in teaching foreign languages. 2010. Issue. 12. pp. 141-144.

"ARMAN SAVDOGARI"NING BUXORO AMIRLIGIGA SAYOHATI YOHUD MUVVAFFAQQIYATSIZLIKKA UCHRAGAN INGLIZ JOSUSLIK EKSPEDITSIYASI

Isoqov Sobirjon Murodjon o'g'li

Namangan davlat universiteti 1-bosqich magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqola XIX asr birinchi yarmida xonliklar hududiga yuborilgan ingliz josuslik ekspeditsiyasi rahbari Aleksandr Byorns (Alex Burnes) va uning Buxoroda ingliz savdo uyini ochish harakatlari haqida bo'lib, xorijiy adabiyotlar va manbalar asosida yaratilgan. Shuningdek, surat va ayrim o'rinlarda xaritalar ilova qilingan.

Kalit so'zlar: Aleksandr Byorns (Alex Burnes), 1832- yil, savdo safari, Ingliz savdo uyi, Qo'shbegi, Amir Nasurullo.

Annotation. This article is about Alex Burnes and his commercial travel to emirate of Bukhara in XIXs century. Also you can find the important information belong to Central Asian khanates and populations.

Key words: Alex Burnes, commercial travel, 1832 year, Commersial house of East India, Central Asian khanates, Bukhara.

XIX asr birinchi yarmida xonliklar hududiga yuborilgan ingliz josuslik ekspeditsiyalaridan yana biri Aleksandr Byorns (Alex Burnes) vositasida tashkil etilgan bo'lib, u 1832- yilda Buxoro amirligi hududida savdo-sotiq yuzasidan safarda bo'lgan.

XVII asrning dastlabki yillarida inglizlar o'z mollarini Buxoroga yetkazish uchun Eron hududidan foydalana boshlaganlar. Yevropaga sharq mollari chiqariladigan asosiy savdo yo'llari chorrahasida joylashgan Eron davlati bilan inglizlar XIX asr boshida ikki yo'l: Trapezund-Tabriz va Kavkazorti orqali savdo qilganlar. Bu ikki yo'ldan keng foydalangan inglizlar Eron bozorida mustahkam o'rnashib olib, rus mollarini siqib chiqara boshlaganlar. Rus mollari ingliz mollariga sifat borasida tenglasha olmas edi, aynan shu sabab rus savdo mollari o'z haridorlarini yo'qotgan va ingliz tovarlariga o'z o'rnini bo'shatib berayotgan edi. Tabiiy ravishda bu holat inglizlar va ruslar o'rtasidagi siyosiy jarayonlarga ham ta'sir ko'rsatmasdan qolmagan.

1830-1844-yillar oralig'ida Eron bozoridagi hukumronlik ruslardan inglizlar qo'liga o'tgan. Bunga rus davlati inglizlarni Kavkazorti orqali o'tadigan yo'llaridan o'tkazmasdan Trapezundni bosib olish bilan javob bergan. Shundan so'ng inglizlar Kaspiy dengizi va O'rta Osiyodagi savdodan mahrum etilganliklari haqida rus hukumatiga o'zlarining noroziliklarini bildirganlar. A. Byorns ham Buxoro amirligi qo'shbegisi bilan bo'lgan muzokarada ayni holatni qo'shbegi tilidan quyidagicha keltirib o'tadi: Bundan bir yil avval (1831-yilda) Kaspiy dengizi hamda Xiva xonligi orqali Rossiyaga olib boruvchi savdo yo'llari yopildi, agar biz Rossiyaga bormoqchi bo'lsak, Buxoro shimoli va Urganch orqali Kasbiy bo'yidagi Asrtabod orqali yurishimizga to'g'ri keladi. Bu holatni qo'shbegidan ko'ra A. Byorns yaxshi ma'lum edi, sababi

aynan inglizlarning Erondagi savdosini cheklash va qolaversa, O'rta Osiyoga eltuvchi yo'llarni yopish maqsadida ruslar ingliz savdogarlari uchun shunday cheklov o'rnatgan edi. Ammo bu jarayon Buxoro qo'shbegisiga qorong'u edi. Natijada Buyuk Britaniya hukumati buyurug'iga binoan Hindistondagi ingliz savdo kompaniyalari O'rta Osiyo bilan savdo qilishning yangi yo'lini qidira boshlashadi.

Kaspiy dengizi orqali o'tuvchi savdo yo'llari yopilmasidan avval, inglizlar O'rta Osiyo bilan savdo qilish va keyinroq shu yo'l bilan mazkur hududlarni o'z mustamlakasiga aylantirish maqsadida o'z josuslarini XIX asr birinchi yarmida ketma-ket yuborgan edi. Mazkur jarayonada Hindistondagi savdo kompaniyalari vakillaridan maqsadli ravishda foydalanilib, ular xonliklar hududiga savdogar, sayyoh qiyofasida kirib borgan. Mir Izzat Ulla (1813-yil), Viliam Murkroft (1825-yil) hamda Aleksandr Byorns (1832-yil) shular jumlasidandir. (7-ilovaga qaralsin)

Ingliz hukumati O'rta Osiyo bilan savdo aloqalarini rasmiy ravishda ham amalga oshirish yo'llarini izlaganlar. Buni 1832-yilda arman savdogari niqobi ostida Buxoroda bo'lgan Aleksandr Byorns va doktor Jerard missiyasi ham tasdiqlaydi. Ularning zimmasiga yuklatilgan vazifalardan biri Buxoro hukumatidan bu yerda Angliyaning "Ost-Indiya" savdo kompaniyasi savdo uyini ochishga ruxsat olishdan iborat edi. Mazkur jarayonda ham inglizlarning mustamlakachilik siyosatini niqoblovchi "savdo usuli"ga yana bir bor guvoh bo'lamiz, chunki A.Byornsdan avval o'lkaga safar uyushtirgan Mir Izzat Ulla va Viliam Murkroft ushbu hududlarga savdo-sotiq yuzasidan kelib, o'lkanining iqtisodiy, siyosiy, harbiy qudrati haqida ingliz hukumatiga yetarlicha ma'lumotlar yetkazib bergan josuslar edi. Xususan, bu borada Mir Izzat Ulla to'plagan ma'lumotlar taxsinga sazovardir, u xonliklarning qo'shini soni, mudofaa inshoatlari holati, asosiy shahar va qishloqlari va ularga eltuvchi yo'llar hamda o'lkaning savdo-sotig'i xususida batafsil ma'lumotlar to'plagandi.

Endigi qadam esa yuqoridagi ma'lumotlardan "oqilona foydalanish" va Buxoroda Ingliz savdo uyini ochish bahonasida ushbu hududga dastlab iqtisodiy, keyinchalik siyosiy ta'sir o'tkazish edi. Ushbu maqsad A. Byorns vositasida amalga oshirilishi ko'zda tutilgan va XIX asrning 30-yillarida yana bir "savdo guruhi" maxsus missiya bilan Buxoro amirligi hududiga yo'l olgan.

Aleksandr Byorns o'z esdaliklarining muqaddimasida yozishicha, u 1831-yilda Britaniya hukumati tomonidan Hindistonning Lohur provinsiyasiga siyosiy agent etib tayinlanadi. U mazkur hududni Angliya qirolligi nomidan boshqarar va Lohudagi otliq qism qo'mondoni edi. Shu bilan birgalikda ingiz armiyasi tomonidan unga "Kapitan" unvoni ham berilgan.

Aleksandr Byorns Buxoroga o'z qarindoshi, Bengaliya armiyasi jarrohi Jeyms Jerard (Mr. James Gerard) va bir qancha "Ost-Indiya" savdo kompaniyaning a'zolari bilan birgalikda savdo safariga chiqadi. U Buxoroga kelishidan avval o'zi va kompaniya vakillarining Buxoro

amirligidagi faoliyatini yashirish maqsadida to'liq reja ishlab chiqqan. Masalan, u o'z komanda a'zolari bilan Hulum shahrida bo'lgan yig'ilishda obdon o'ylab, unga yevropalik ism "yaroqsiz" bo'lib qolganligini va o'ziga yangi armancha ism tanlashgannini aytadi.

Balx shahriga 1832-yil 9-iyunda yetib kelgan kompaniya vakillari ushbu shahar haqida shunday xotiralarni qog'ozga tushiradilar. "Ummul balad" – "Shaharlar onasi" bo'lgan Balx shahriga 9-iyunda yetib keldik, bu shahar Buxoro amirligining dominioni hisoblanadi. Biz bu yerda harobalar orasida uch mil yurgach, karvonsaroyga duch keldik. Ikki turkman askari huzurimizga keldi va bizdan soliq talab qildi, biz ularga 20 tilla (Buxoro tillasi nazarda tutilmoqda) berdik, chunki biz musulmon emas edik. Shu o'rinda A. Byorns bir Buxoro tillasi 13 sentga to'g'ri kelishini aytib o'tadi.

Savdo kompaniyasi vakillarining keyingi manzili Balx yaqinidagi Muzar shahri bo'ladi. Bu hudud ingliz savdo kompaniyasi uchun begona emasdi. Chunki V. Murkroft va J. Trebeklar 1825-yilda Balx yaqinida vafot etganliklari yuqorida aytib o'tilgan edi. Muzar shahrida ularning qabri bo'lib, Buxoroga safar davomida A. Byorns ularni ziyorat qiladi. Esdaliklarida bu haqida shunday deydi: "Hamrohlarimizdan biri Hoji ismli shaxs bizni J. Trebek va V. Murkroft qabri joylashgan hududga olib bordi. Ularning qabri shaharchaning g'arbiy chekkasida bo'lib, tut daraxtining ostidadir. Bu yerga ular bir holis odam tomonidan dafn etilgan, Murkroftning bor boyliklari: Chodir jihozlari, pullar, kitoblar va bir nechta otlar o'sha shaxs tomonidan saqlab qo'yilgan. Baxtimizga Murkroftning barcha qo'lyozmalari qayta tiklandi". Ammo aytib o'tish joizki, kapitan Aleksandr Byornsning Buxoroga safari ham talofatsiz kechmadi. Ularning bir hamrohi ham yo'lda kasallanganligi tufayli Buxoro shahriga yetmay, Badahshon hududida vafot etadi.

Mazkur "arman savdogar"i o'z hamkasblari va yo'lboshlovchi Nazir ismli savdogar bilan birgalikda Buxoro amirligining markazi bo'lgan Buxoro shahriga 1832-yilning 27-iyunida o'z karvoni bilan yetib boradi

. Ushbu shahar haqida A.Byorns dastlab quyidagi fikrlarni aytadi:

"27-iyun kuni tongda Buxoro shahriga yetib keldik, ammo bu yerda kishini hayratga soluvchi hech narsa yo'q. Shunday bo'lsada mazkur shahar aholisi boy. Shahar tekislikda joylashgan va devor bilan o'ralgan. Karvon bilan shahar ichidagi mahallalardan biriga kirdik va bir uyni ijaraga oldik".

Buxoro shahridagi ijtimoiy-siyosiy holat, aholining turmush tarzi, chet mamlakatlar bilan mazkur hudud aholisining ayni paytdagi savdo munosabatlari haqida batafsil ma'lumotlar to'plash va diniy an'analar qandayligini bilish, shu bilan birga g'ayri dinlar qay tartibda shaharda yashashi hamda ularga mahalliy aholi vakillarining ijtimoiy munosabatini o'rganish masadida A. Byorns boshchiligidagi kompaniya vakillari "izlanish" olib boradilar. Bu vaziyatda ular juda

ehtiyotkor bo'lish bilan birgalikda, mahalliy aholining e'tiborini o'zlariga iloji boricha qaratmasliklari shart edi. Shu maqsadda kompaniya a'zolari mahalliy aholi orasida shubxa uyg'otmaslik uchun o'z qiyofalarini o'zgartiradilar. A. Byorns xotiralarida bu holat shunday keltiriladi: Buxoro shahriga kirib kelishimiz bilan ilk e'tibor qaratgan jihatimiz kiyimlarimizni almashtirish va ushbu davlat qonunlariga bo'ysunish bo'ldi. Boshimizdagi sallalarni qo'y terisidan tayyorlangan eskirgan bosh kiyimga almashtirdik, ust boshimizni ham o'zgartirib, belimizga chilvir bog'ladik.

Bu yerda ular Buxoro amirligi qo'shbegisi bilan aloqa bog'lashga harakat qiladilar, ammo kompaniya vakillarining dastlabki urinishi besamar ketadi. Ushbu holat muallif esdaliklarida shunday qayd etilgan: Buxoro ko'chalarida ikki mil yurgach, arkka yetib bordim. Bu yerda faqat amir va qo'shbegi yashaydi, qo'shbegi barcha bek (vazir) larning boshlig'idir. U bilan ilk marta uchrashganda A.Byorns qo'shbegiga kumush soat va Kashmir ko'ylagini sovg'a qiladi. Biroq u hech qanday sovg'a olmasligini, amirning sodiq quli ekanligini aytadi. Shundan so'ng qo'shbegi A. Byorns bilan yana ikki soat mobaynida suhbatlashadi hamda Buxoroga nima maqsadda kelganligini bilishga urinadi. A. Byorns inglizlarning odatiy "ertagini" qo'shbegiga so'zlaydi, ya'ni bu yerga rasmiy savdo aloqalarini o'rnatishga kelganligini, Buxoro mazkur mintaqadagi eng mashhur va boy hudud ekanligini aytadi, shuningdek, Turkistonga kelishidan maqsad ham Buxoroni ko'rish ekanligini qo'shimcha qiladi. Qo'shbegi esa undan kasbi nima ekanligini so'raydi, u esa Hindiston armiyasi ofitseri ekanini aytadi. Shundan so'ng qo'shbegi yana uni so'roqqa tutadi, jumladan, A. Byorsdan Yevropaliklarning hududdagi siyosati va savdosi haqida va o'zi "arman savdogari"dan ko'ra ko'proq ma'lumotga ega bo'lgan Rossiya imperiyasi haqida ma'lumotlar berishini so'raydi. Savol-javoblar yakunida shu narsa ayon bo'ladiki, birinchi uchrashuv A. Byorns uchun ijobiy yakun topmaydi.

Shunday bo'lsada ikki kundan so'ng yana A. Byorns qo'shbegi bilan yana uchrashadi. Bu safargi uchrashuv ancha keng doirada bo'lib, bosh vazirdan tashqari yana bir qancha davlat amaldorlari ishtirok etadilar, bu safar ham kompaniya vakillarini avvalgi uchrashuvdagi kabi so'roq qilishadi. A. Byorns bu borada shunday yozadi: "Bosh vazir ishonchli ekanimizni tekshirish uchun savollar berdi, u yana dediki: "Gumonimcha Buxoro haqida yozib bormoqdasiz?!" Shundan so'ng unga avval to'g'ri gapirgan bo'lsamda, hozir "Buxoroning ajoyibotlari haqida, bog'lar, devorlar haqida yozib bormoqdaman,"-dedim. Bu safar A. Byorns qo'shbegiga Qiblani va Baytullohni aniqlash uchun kompas hadiya qiladi. Ikkichi uchrashuvdan so'ng qo'shbegi ushbu sovg'ani qabul qiladi. Buxoro bosh vaziri "arman savdogari"ni tunda zimdan uchrashuvga taklif qiladi. Lekin buni "arman savdogari" rad etadi. Bundan ko'zlangan maqsad taxminimizcha qo'shbegi yuqoridagi suhbat asosida A.Byornsning asl maqsadi nima ekanligini angalay olmagach va o'zini qiziqtirgan masalarda tayinli ma'lumotlar ololmagach, uni

"sotib olish" uchun shunday taklifni bergan bo'lishi mumkin.

Ikkinchi uchrashuv avvalgisidan omadliroq bo'ldi, "arman" savdogarining komanda a'zolari Buxoro shahrida kunduzi harakatlanish imkonini qo'lga kiritadilar. Avvallari esa A. Byornsning o'zi ham, uning hamkasblari ham faqat tunda harakatlanishgan, bu holatni ikki hil izohlash mumkin:

Birinchidan, ular mazkur hudud iqlimiga moslasha olishmagan, chunki ular Qarshida bo'lganlarida havo harorati juda baland bo'lganligi ya'ni farangeyt bo'yicha 108 daraja (sestsiy bo'yicha esa 42°) qayd etishgan va haroratga moslasha olmay kasal bo'lib qolganliklari sababdan bu shaharda uch kun qolib ketishgani qayd etiladi. Balki yana aynan shuning uchun faqat tunda ko'chaga chiqishgan bo'lishi mumkin. Buni muallif ham biz kabi "xuddi boyqush kabi Buxoro shahrida tunda harakatlanamiz,"- deb yozadi.

Ikkinchidan, ular sharq qiyofasiga moslashishga tashqi jihatdan harakat qilsalar-da, ularning yuz tuzilishi va muomaladagi nuqsonlar g'arblik ekanligini sezdirib qo'yardi. Shuning uchun ham tunda yurish ular uchun qulay bo'lgan bo'lishi ham mumkin.

Buxoro shahridagi hammomlar, qul bozori, horijiy savdogarlar, asosan, hindlar, Buxorodagi yaxudiylar hamda savdo-sotiq masalalariga va shu kabi ijtimoiy holatlar to'g'risida ma'lumotlar to'plagan A. Byorns ekspeditsiyadan ko'zlagan maqsadiga erisha olmaydi. Buxoroda "Ost-Indiya" kompaniyasi savdo uyi ochilishi masalasi ochiqligicha qoladi.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash joizki, inglizlar va ruslarning Erondagi iqtisodiy nizolari tufayli inglizlarga qo'yilgan ta'qiqlar ularni shoshirib qo'yadi. Ruslar kabi Britaniya hukumati ham O'rta Osiyo hududiga ko'z tikayotgan, ruslarning o'lkaga jo'natgan josuslaridan ortda qolmaslik uchun ham "savdogarlar"ni o'lkaga yuborib, zimdan ma'lumotlar yig'ayotgan edi. Yetarli geografik va ijtimoiy-siyosiy ma'lumotlar jamlangach, amaliy harakatlarga o'tish lozim edi, ammo Buxorodagi "Ost-Indiya" savdo kompaniyasining dastlabki rasmiy savdo uyini ochish natijasiz tugadi. Shunday bo'lsada, yana bir missiya orqali A. Byorns qo'lyozmalari asosida chizilgan xaritaga va shu bilan birga hududdagi ijtimoiy-siyosiy holat haqida to'laroq ma'lumotlarga ega bo'lishdi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Эркўзиев А.А. Ўрта Осиё ва Ғарбий Европа ўртасидаги иқтисодий алоқалар ва савдо йўллари тарихи. – Тошкент: Yangi nashr, 2014. – Б. 105.
2. Izzat Allāh (Mīr.), Travels in Central Asia by Meer Izzut Oollah… – P. 51.
3. Lieuet. Alexr Burnes, F.R.S. Travels Into Bokhara…– P. 260.
4. Julie G. Marshall, Britain and Tibet... – P. 134.

5. Исматов И. Россиянинг Ўрта Осиё ва Эрон билан бўлган савдо алоқаларида Нижний Новгород ярмаркасининг аҳамияти. Тарих. фан. номз..... дисс. – Тошкент, 1973. – Б.39.

6. Записки о Бухарском ханстве. – М.: Наука, 1983. – С. 24.

7.

ILOVA.

1832-yil Buxoroda bo’lgan ingliz josusi - Aleksandr Byorns surati.

ЖАМИЯТДА АЁЛЛАРНИНГ ЎРНИ

Yusufjanov Anasxon

Pedagogika-psixologiya yo’nalishi

Ppsdu-19 204-talaba

Аннотация: Халқимиз тарихида буюк алломалар, жаҳонгир боболаримиз қаторида, бундай инсонларни дунёга келтириб, тарбиялаган, улуғвор ишларга руҳлантирган фозила аёллар ҳам кўп бўлган. Бугун ҳам хотин-қизларимиз фарзанд тарбиясида, турли соҳаларда, маҳаллаларда фидойилик кўрсатмоқда.

Калит сўзлар: фидойилик, аёллар тадбиркорлиги, оила бюджети, аёллар тадбиркорлиги, тараққиёт стратегияси.

ATTENTION AND RECOGNITION TO WOMEN IS AN EXAMPLE OF HIGH CULTURE

Abstract: In the history of our people, along with the great scholars, our great ancestors, there were many noble women who gave birth to such people, brought them up and inspired them to great deeds. Today, our women are still dedicated to the upbringing of children, in various fields and neighborhoods.

Keywords: devotion, "Attack"movement, women'ns entrepreneurship, family budget, women's entrepreneurship, development strategy.

Хотин-қизлар масаласи башарият тарихидаги ўзига хос, мураккаб ҳодисалардан. Бу муаммо айниқса, минг-минглаб мусулмонлар қисмати кескин кескин ҳал этилган катта ижтимоий ўзгаришлар даврида Ўзбекистон халқлари ўтмишида ўчмас из қолдирди.

Ўзбекистон хотин-қизларнинг ҳаёти асрлар оша мусулмончилик қонунлари ва анъаналари асосига қурилган эди. Шу боис совет ҳукумати ўрнатилгач, қисқа вақт ичида уларни емириб ташлаб, мутлақо янги анъаналарни ва унга мувофиқ равишда хотин қизларнинг яралиши ҳақидаги қотиб қолган тушунчалардан бутунлай ҳоли бўлган эркаклар авлодини яратиш мумкин эмасди. Шу нуқтаи назардан қараганда, ҳақли бир савол туғилиши табиий: Ўзбекистонда "Хужум" ҳаракати бошлаш, эски турмушга хужум қилиш, яъни ўзбек хотин-қизларини озодликка чиқариш зарурмиди? Ҳа, зарур эди, бироқ большевиклар танлаган тезкорлик йўли билан эмас, аста-секин, босқичма-босқич амалга ошириши керак эди.

Маълумки, октябрь тунтаришидан кейин Туркистонда хотин-қизларнинг эркаклар билан тенг ҳуқуқлилиги, балоғатга етмаган қизларни эрга бермаслик масалалари бўйича бир қатор қонун ва қарорлар қабул қилинди. XX асрнинг20-йилларида ташкил этилган хотин-қизлар бўлимлари бу жабҳада умуман олганда тўғри ишларни амалга оширдилар: ҳар бир хонадонда кириб тушунтириш ишлари олиб бордилар, махсус хотин-қизлар клублари, артеллар, дўконлар ташкил этдилар, бу ерларда хотин-қизлар хеч қандай

қаршиликсиз тикиш, савдо-сотиқ, ўқиш-ёзишни ўрганиш билан шуғулландилар. Барча тадбирлар ўзбек хотин-қизлари турмуш тарзига хос хусусиятларга, миллий анъаналарга мутаносиб ҳолда олиб борилди. Ўша пайтларда хеч ким паранжи ташлаш ҳақида сўз юритмас эди. Фаоллар кўпроқ ишонтириш усулига таянишарди. Шунга кўра, хотин-қизлар ҳуқуқини таъминлаш, уларни яратувчанлик ва жамоатчилик ишларига жалб этиш борасида муаайян муваффақиятларга эришилди. Аёллар меҳнати оила бюджетига муносиб хисса қўшгани, фуқароларга қўл келгани маълум.

Президент Шавкат Мирзиёев раислигида 1 март куни хотин-қизларни қўллаб-қувватлаш тизими ҳамда уларнинг жамиятдаги мавқеини янада мустаҳкамлаш масалалари бўйича видеоселектор йиғилиши ўтказилди.

Халқимиз тарихида буюк алломалар, жаҳонгир боболаримиз қаторида, бундай инсонларни дунёга келтириб, тарбиялаган, улуғвор ишларга руҳлантирган фозила аёллар ҳам кўп бўлган. Бугун ҳам хотин-қизларимиз фарзанд тарбиясида, турли соҳаларда, маҳаллаларда фидойилик кўрсатмоқда. Уларнинг оғирини енгил қилиш, ҳуқуқ ва манфаатларини таъминлаш мақсадида сўнгги йилларда бир қатор қонунлар, фармон ва қарорлар қабул қилинди.

2021 йилда аёллар тадбиркорлиги дастурлари доирасида 200 мингдан зиёд лойиҳаларга 2 триллион сўм кредит ва субсидиялар ажратилиб, 320 минг хотин-қиз доимий иш ўрнига эга бўлди. 190 минг нафар аёл касб-ҳунарга ўқитилди. 4 мингдан зиёд хотин-қизларга уй-жой тўловининг бошланғич бадалига маблағ ажратилди.

2 минг нафар қиз алоҳида грант асосида олий таълимга қабул қилинди. Натижада, ўтган йили олий ўқув юртларига кирган талабаларнинг 60 фоизини хотин-қизлар ташкил этди.

Умуман, 2020 йилдан бошлаб, «Аёллар дафтари» тизими йўлга қўйилиб, унга киритилган 900 мингга яқин хотин-қизларга ижтимоий-иқтисодий, тиббий, ҳуқуқий ва психологик кўмак берилган.

Ҳозирги кунда «Аёллар дафтари»да 630 мингдан зиёд хотин-қиз рўйхатда турибди, улардан 200 минг нафари ишсиз. Аёллар ўртасида жиноятчилик, оилада зўравонлик ва тазйиқ ҳолатлари, афсуски, ҳали ҳам бор. Давлатимиз раҳбари бу муаммоларни ҳал этишда маҳалла фаоллари, жамоатчилик ва нуронийларнинг ўрни ва таъсири сезилмаётганини айтди.

– Бугунги фаровон ҳаётимиз ҳам, ёруғ келажагимиз ҳам аёлларга боғлиқ. Агар халқимиз биздан рози бўлишини хоҳласак, аввало, мўътабар оналаримиз, опа-сингилларимиз учун муносиб турмуш шароитлари яратишимиз керак. Она рози бўлса, оила рози бўлади, оила рози бўлса, жамият рози бўлади, – деди Шавкат Мирзиёев.

Бу мақсад мамлакатимизнинг тараққиёт стратегиясида энг муҳим йўналишлардан бири сифатида белгиланган. Уларнинг ижросини тизимли тарзда, ҳар бир маҳалла кесимида амалга ошириш учун Оила ва хотин-қизлар давлат қўмитасини ташкил этиш тўғрисида Президент фармони қабул қилинди.

Хотин-қизларни қўллаб-қувватлаш жамғармаси ҳамда «Аёллар дафтари» жамғармаси мазкур қўмита томонидан бошқарилади. Юртимиздаги 9 минг 309 та маҳалла раисининг хотин-қизлар ва оила бўйича ўринбосари лавозимлари ҳам қўмита тизимига ўтказилади ҳамдаҳар бир маҳаллада хотин-қизлар фаоли лавозими янгидан жорий қилинади.

– Энди ҳар бир маҳаллада аёлларнинг дарди билан яшайдиган тизим бўлади. Қайси аёлга нима кераклиги, ўқиши, даволаниши, болалари тарбияси бўйича менинг столимда адолатли рақам бўлади, – деди давлатимиз раҳбари.

Маълумки, хотин-қизлар масалалари Маҳалла ва оилани қўллаб-қувватлаш вазирлиги тизимида эди. Алоҳида қўмита тузилиши муносабати билан, бу вазирлик ҳам Маҳалла ва нуронийларни қўллаб-қувватлаш вазирлиги сифатида қайта ташкил этилди.

Давлатимиз раҳбари аёлларни ижтимоий ҳимоя қилиш масалаларига алоҳида эътибор қаратди. 2022 йил 1 сентябрдан хусусий секторда расмий ишлаётган аёлларга ҳомиладорлик нафақасини давлат томонидан тўлаш тизимини йўлга қўйиш бўйича кўрсатма берилди. Бу мақсадлар учун жорий йилда бюджетдан 200 миллиард сўм, 2023 йилда эса 1 триллион 700 миллиард сўм йўналтирилиши қайд этилди.

Аёлларнинг уй-жой шароитини яхшилаш масаласига тўхталар экан, Президентимиз шундай деди:

– Бир вақтлар аёлларга имтиёзли уй беришга имкон йўқ эди, бунга қонуний асос, маблағ йўқ эди. Эндиликда ипотека кредитлари бўйича ажратиладиган субсидияларнинг камида 40 фоизи хотин-қизларга йўналтирилиши белгиланди. Уларнинг саломатлигини тиклаш бўйича ҳам аниқ тадбирлар амалга оширилади. Хусусан, жорий йилда 6 минг нафар аёлга юқори технологик тиббий ёрдам кўрсатилади. Ногиронлиги бўлганлар реабилитация воситалари билан таъминланади. 3 миллион нафар хотин-қиз онкологик скринингдан ўтказилади. Шунингдек, қизларни эмлаш, фертил ёшдаги аёлларни дори ва витаминлар билан бепул таъминлаш бўйича топшириқлар берилди.

Қизларнинг яхши таълим олиши, касб-ҳунар эгаллаши Президентимизни ҳамиша ўйлантирадиган масалалардан бири. Бу йиғилишда ҳам улар учун таълим шароитларини кенгайтириш бўйича тарихий қарорлар қабул қилинди. Жумладан, 2022-2026 йилларга мўлжалланган Хотин-қизлар таълимини қўллаб-қувватлаш дастури ишлаб чиқилади. Дастур доирасида, пойтахтимизда асосан хотин-қизларни ўқитиш учун давлат-хусусий

шерикчилик асосида тўқимачилик соҳасида алоҳида университет ташкил этилади. Пахта-тўқимачилик ва пиллачилик кластерлари иштирокида жойларда университетнинг техникумлари ҳам очилади.

Янги ўқув йилидан бошлаб, таълим контрактларини тўлаш учун қизларга илк маротаба 7 йил муддатга фоизсиз кредит бериш жорий қилинади. Бунинг учун, жорий йилда банкларга 1 триллион 800 миллиард сўм, штриллион 800 миллиард сўм, келгуси беш йилда 8 триллион сўм маблағ ажратилади.

Яна бир янгилик: келгуси ўқув йилидан бошлаб, магистратурада ўқиётган қизларнинг контракт пуллари тўлиқ бюджетдан қоплаб берилади. Шунингдек, эҳтиёжманд оила вакиллари, ота ёки онасини йўқотган талаба қизларнинг таълим контракти маҳаллий бюджетдан тўланади.

Жамиятимизда олима аёллар улушини сезиларли ошириш учун докторантура йўналишида хотин-қизлар учун ҳар йили камида 300 тадан мақсадли квота ажратилади.

Мономарказлар ва олийгоҳлар қошида Малакани баҳолаш марказлари ташкил этиш, аёлларни талаб юқори бўлган ишчи касбларга ўқитиш бўйича кўрсатмалар берилди.

2022-2024 йиллар учун «Бизнес аёллар» дастури қабул қилиниши белгиланди. Унинг ижросига жами 8 триллион сўм йўналтирилади. Аёллар учун тадбиркорлик курслари ташкил этилади, имтиёзли кредитлар берилади.

Давлатимиз раҳбари эҳтиёжманд хотин-қизлар бандлигини таъминлаган тадбиркорларни ҳам қўллаб-қувватлаш зарурлигини таъкидлади. Улар учун кўплаб солиқ ва савдо имтиёзлари белгиланди.

Йиғилишда аёлларнинг ҳуқуқий ҳимоясини кучайтириш масаласига ҳам тўхталиб ўтилди. Бугунги кунда тазйиқ ва зўравонлик учраган аёллар 30 кун муддатга алоҳида ҳимояга олинади. Лекин, ундан кейинги тизим бўшлиқ бўлиб қолган. Шу боис, энди аёлларнинг тазйиқ ва зўравонликдан ҳимояси суд томонидан таъминланиши, алоҳида ҳимояга олиш бир йилгача белгиланиши айтилди.

Оилаларни мустаҳкамлаш, фарзанд тарбиясида ота-онанинг масъулиятини ошириш ҳам бугунги кундаги долзарб масалалардан. Президентимиз бу борада обрў-эътиборли, билимли хотин-қизлардан иборат «Оқила аёллар» ҳаракатини ташкил қилиш таклифини билдирди.

– Бу ҳаракат «маҳалланинг виждони»га айланиши керак. Чунки маърифатли жамиятни маърифатли оналарсиз қуриб бўлмайди, – дея таъкидлади Шавкат Мирзиёев. Фаол аёллар, тармоқ ва ҳудуд раҳбарлари сўзга чиқиб, ўз фикрларини билдирди.триллион 800 миллиард сўм, келгуси беш йилда 8 триллион сўм маблағ ажратилади.

Яна бир янгилик: келгуси ўқув йилидан бошлаб, магистратурада ўқиётган

қизларнинг контракт пуллари тўлиқ бюджетдан қоплаб берилади. Шунингдек, эҳтиёжманд оила вакиллари, ота ёки онасини йўқотган талаба қизларнинг таълим контракти маҳаллий бюджетдан тўланади.

Жамиятимизда олима аёллар улушини сезиларли ошириш учун докторантура йўналишида хотин-қизлар учун ҳар йили камида 300 тадан мақсадли квота ажратилади. Мономарказлар ва олийгоҳлар қошида Малакани баҳолаш марказлари ташкил этиш, аёлларни талаб юқори бўлган ишчи касбларга ўқитиш бўйича кўрсатмалар берилди.

2022-2024 йиллар учун «Бизнес аёллар» дастури қабул қилиниши белгиланди. Унинг ижросига жами 8 триллион сўм йўналтирилади. Аёллар учун тадбиркорлик курслари ташкил этилади, имтиёзли кредитлар берилади.

Давлатимиз раҳбари эҳтиёжманд хотин-қизлар бандлигини таъминлаган тадбиркорларни ҳам қўллаб-қувватлаш зарурлигини таъкидлади. Улар учун кўплаб солиқ ва савдо имтиёзлари белгиланди. Шунингдек, аёлларнинг ҳуқуқий ҳимоясини кучайтириш масаласига ҳам тўхталиб ўтилди. Бугунги кунда тазйиқ ва зўравонлик учраган аёллар 30 кун муддатга алоҳида ҳимояга олинади. Лекин, ундан кейинги тизим бўшлиқ бўлиб қолган. Шу боис, энди аёлларнинг тазйиқ ва зўравонликдан ҳимояси суд томонидан таъминланиши, алоҳида ҳимояга олиш бир йилгача белгиланиши айтилди.

Адабиётлар рўйхати:

Мирзиёев. Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. – Тошкент: "Ўзбекистон", 2016.

Мирзиёев. Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб ва интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қоидаси бўлиши керак. – Тошкент: "Ўзбекистон", 2017.

Мирзиёев. Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. – Тошкент: "Ўзбекистон", 2017.

Мирзиёев. Ш.М. Буюк келажагимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз. – Тошкент: "Ўзбекистон", 2017.

Об установлении Дня молодежи Республики Узбекистан. Закон Республики Узбекистан от 25.08.2017 г. № ЗРУ-437, Дата вступления в силу 26.08.2017 .**Источник:** «Народное слово», 2017 г., № 169 (6833)

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA MADANIYAT VA SAN'AT SOHASIDAGI

ISLOHOTLAR VA ULARNING SAMARADORLIGI

Samandar Maxkamjanov Qodir o'g'li
Namangan davlat universiteti talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 2 fevraldagi "Madaniyat va san'at sohasini yanada rivojlantirishga doir qo'shimcha chora – tadbirlar tog'risida"gi PQ-112-son qarori mazmun-mohiyati va uni hayotga tadbiq qilish mexanizmlari haqida mulohazalar yoritilgan.
Kalit so'zlar: san'at, madaniyat, xavaskorlik ijodi, xalq ijodi, musiqa, cholg'u, milliy, ijro, kuy.

РЕФОРМА В ОБЛАСТИ КУЛЬТУРЫ И ИСКУССТВА В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН И ИХ ЭФФЕКТИВНОСТЬ

Аннотация: В данной статье речь идет о содержании и механизмах реализации Постановления Президента Республики Узбекистан от 2 февраля 2022 года ПП-112 «О дополнительных мерах по дальнейшему развитию культуры и искусства».
Ключевые слова: искусство, культура, любительское творение, народное искусство, музыка, инструмент, национальный, исполнение, мелодия.

REFORMS IN THE FIELD OF CULTURE AND ARTS IN THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN AND THEIR EFFECTIVENESS

Annotation: This article is about the content and mechanisms of implementation of the Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan dated February 2, 2022 PD-112 "On additional measures for further development of culture and arts." reviews are highlighted.
Keywords: art, culture, amateur creation, folk art, music, instrument, national, execution, melody.

O'zbekiston Respublikasida bugungi kunda amalga oshirilayotgan islohotlar, jamiyat a'zolarining ertangi kunga bo'lgan ishonchini yanada mustahkamlanishiga asos bo'lmoqda. Bu ishonchning shakllanishi birinchi navbatda insonlarning ong-tafakkurida islohotlarga nisbatan munosabatni shakllanishi bilan bog'liq. Inson ong-tafakkurini bugungi islohotlarga monand takomillashib borishida san'at va madaniyatning o'rni beqiyos bo'lib, uni asrab avaylash va rivojlantirish bugungi kunning asosiy masalalaridan biridir. Zero O'zbekiston Respublikasi

Prezidenti Sh.Mirziyoyev ta'kidlaganlaridek, san'at va madaniyat namunalari tengsiz ma'naviy boyligimiz bo‘lmish mumtoz san'atni, xalq ijodining nodir namunalarini asrab-avaylash va rivojlantirish, uni kelgusi avlodlarga bezavol yetkazish jahondagi ilg‘or fikrli olimlar va san'atkorlarning, davlat va jamoat arboblari, barcha madaniyat ahlining ezgu burchidir. [1.]

Darhaqiqat, san'at va madaniyat namunalarini nafaqat kelgusi avlodga yetkazish, balki bugungi kunda tarbiya mexanizmi etib foydalanish O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi sifatida tanlandi. Jumladan, 2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasini "Inson qadrini ulug‘lash va faol mahalla yili" da amalga oshirishga oid davlat dasturida bu bilan bog‘liq bir qator islohotlar nazarda tutilgan. [2.] Ya’ni, aholi va olis hududlarda istiqomat qiladigan fuqarolarga madaniy dam olish xizmatlari ko‘rsatish darajasini oshirish, respublikaning barcha hududlarida teatr, sirk va boshqa turdagi ommaviy-madaniy va konsert-tomosha tadbirlarini tizimli ravishda yo‘lga qo‘yish, madaniyat va san’at sohasida iste’dodli yosh ijodkorlarni izlab topish va qo‘llab-quvvatlash, ta’lim muassasalarini milliy cholg‘ular, musiqa darsliklari, notalar to‘plamlari va o‘quv-metodik adabiyotlar bilan ta’minlashning yaxlit tizimini yaratish 2022/2023 o‘quv yilidan boshlab ta’lim muassasalarida o‘quvchi va talabalarning musiqiy bilim va ko‘nikmalarini oshirish, ularning qalbida milliy madaniyatga bo‘lgan muhabbatni shakllantirish, yosh iste’dodlarni aniqlash va qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan chora-tadbirlar amalga oshirilishi belgilandi. [3.] Bu chora-tadbirlarning zamirida yoshlarni milliy musiqa madaniyatiga qiziqtirish sababi musiqa inson ruhiyatiga ta’sir qilish borasida keng imkonyatlar qadimdanoq musiqashunoslar, mutafakkirlar va olimlar diqqatini o’ziga jalb qilgan. Ular musiqa san’atining insonlarni shaxs sifatida shakllanishiga ta’sir qiladigan xususiyatlarini aniqlashga urunishgan. Darhaqiqat jahon fani ravnaqiga ulkan hissa qo’shgan buyuk ajdodlarimiz komil insonni tarbiyalashda musiqaning o’rnini chuqur anglab, shaxs kamolotidagi ahamyatini o’z asarlarida, pedagogik qarashlarida tadqiq qilib bizga beqiyos manbalar qoldirganlar. Buyuk mutaffakirlar Al Forobiy, Abu ali Ibn Sino, Abdulqodir Marog’iy, Sharafiddin ali Yazdiy, Mahmud Qoshg’ariy, Ahmad Yugnakiy, Sadiy Sheroziy, Abdurahmon Jomiy, Kavkabiy, Darveshali Changiy, Komil Xorazmiy, Alisher Navoiy, Zahriddin Muhammad Bobur kabi allomalarning qator asarlarida keltirilgan musiqaga oid ma’lumotlar bugungi kunda o’z ilmiy, nazariy hamda tarbiyaviy jihatdan yosh avlodni tarbiyalash jarayonida eng dolzarb va eng kerakli manba ekanligini ko’rishimiz mumkin.[4.] Shu boisdan umumiy o’rta ta’lim muassasalarida o’quvchilarga milliy musiqa cholg’ularidan kamida bittasida kuy ijro etish ko’nikmalari o’rganishi hamda bu haqda ularning shahodatnomasiga tegishli qayd kiritiladigan bo’ldi. Musiqa fani uchun xaftasiga belgilangan bir o’quv soati hamda unga qo’shimcha ravishda har xafta milliy musiqa cholg’ularida kuy ijro eta olishi uchun amaliy to’garaklari tashkil etiladi. 2023/2024 o’quv yilidan boshlab kamida uchta cholg’uda kuy ijro eta

mahoratiga ega bo'lishi musiqa fani o'qituvchilari uchun majburiy hisoblanadi. Musiqa fanining o'quv soatlari doirasida "Hayotimga hamrohdir cholg'u" shiori ostida cholg'u ijrochiligi dars mashg'ulotlari yo'lga qo'yiladi. Notalar to'plamlari va maxsus musiqiy adabiyotlar bilan ta'minlash umumta'lim maktablarini darsliklar va o'quv – metodik qo'llanmalar bilan ta'minlash tizimiga kiritilgan. Musiqa san'ati bo'yicha professional ta'lim hamda oliy ta'lim to'g'risidagi hujjatga ega bo'lgan kamida 3 ta milliy musiqa cholg'ularida mahorat bilan kuy ijro eta oladigan mutaxassislarni asosiy ish joyidan bo'sh vaqtida u yerdagi mehnatga haq to'lash shartlarini saqlab qolgan holda o'rindoshlik asosida umumiy o'rta ta'lim muassasalari musiqa fani o'qituvchisi va musiqa yo'nalishidagi to'garak rahbari lavozimiga to'liq stavkada ishga qabul qilishga ruxsat berildi.[3] Shu qarorga muvofiq bugungi kunda oliy ta'lim muassasalari musiqa ta'limi yo'nalishi o'quv jarayoni 4+2 tizimiga o'tdi. Bu 4+2 tizimining asosiy maqsadi talaba yoshlarni 4 kun oliy o'quv yurtida, 2 kun umumta'lim maktablarida amaliyot qilish uchun. Shunga muvofiq har yili o'quvchilar va talabalar o'rtasida mazkur qaror bo'yicha ta'lim muassasasi – tuman (shahar), viloyat, respublika kesimida madaniyat va san'at sohasidagi respublika ko'rik – tanlovlari tashkil etiladigan bo'ldi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Madaniyat va san'at sohasini yanada rivojlantirishga doir qo'shimcha chora – tadbirlar tog'risida"gi 2022-yil 2 fevralda tasdiqlangan PQ-112-sonli qarorida aholi orasida keng ommalashgan Internet saytlari va ijtimoiy tarmoqlarda "O'zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi" nomli sahifalar tashkil etilib, ular orqali Jamg'arma mablag'lari hamda sahifalarni yuritishdan kelib tushgan mablag'lar hisobidan musiqa cholg'ularida (milliy, opera, simfoniya, oratoriya, estrada, boshqa mumtoz va zamonaviy janrlarda) bajarilgan eng yaxshi 100 ta ijro, eng yaxshi 100 ta milliy qo'shiq, eng yaxshi 100 ta milliy musiqiy klip, karaoke yordamida qo'shiq ijro qilishga mo'ljallangan, eng yaxshi 100 ta musiqiy kompozitsiya (qo'shiq matni bilan), davlat va xususiy teatrlarda sahnalashtirilgan eng yaxshi 50 ta spektakl kabi o'zbek xalqi milliy madaniyatini targ'ib etuvchi ko'rik-tanlovlar joriy etilishi belgilab berilgan. Bunda, har bir yo'nalish bo'yicha g'oliblar yil davomida joylashtirilgan va har yili 15-dekabr holatiga foydalanuvchilar tomonidan eng ko'p ko'rilgan ijrolar orasidan aniqlanadi hamda Madaniyat vazirligi hay'atining qarori bilan tegishlicha bazaviy hisoblash miqdorining 50 baravarigacha miqdorda bir martalik pul mukofoti bilan taqdirlanadi.[3.]

Bu qaror amalga oshirilayotgan ishlarni yangi bosqichga olib chiqishi shubhasiz. Mazkur qarorga muvofiq uzoq hududlar ham sifatli madaniy xizmat bilan qamrab olinadi. Madaniyat markazlari, teatrlarning moddiy texnik bazasi mustahkamlanadi. Ta'lim maskanlarida musiqa asboblarini chalish orqali yosh avlodning san'atga oshno bo'lib o'sishi ta'minlanadi. O'zbek mumtoz musiqasiga bo'lgan xurmati va qiziqishi ortadi. Yoshlar o'rtasida turli yo'nalishlarda festivallar, konsert tomosha tadbirlari tashkil etilib, g'oliblar taqdirlanadi. Bir so'z bilan

aytganda ushbu qaror va unda belgilangan vazifalarni amalga oshirilishi madaniyat va san’at sohasidagina emas, balki xalqimiz ayniqsa, o’sib kelayotgan yosh avlod ijtimoiy hayotida ijobiy o’zgarishlarni yuzaga kelishiga olib keladi. Birinchidan, cholg‘u sozlarini o‘rganish jamiyat a'zolarining badiiy tafakkurini shakllantirib, anglash qobiliyatini yanada rivojlantiradi. Ikkinchidan, cholg‘u sozlari bilan ishlagan shaxsning jismoniy xarakatlari natijasida salomatligi mustahkamlanadi. Uchinchidan, cholg‘u sozlari, jumladan, san'at turlari bilan shug‘ullanish inson shaxsida etik va estetik tarbiya jarayonini beixtiyor yuzaga keltiradi. To‘rtinchidan, cholg‘u sozlari bilan ishlash jarayonidagi takroriylik insonning eslab qolish qobiliyatinini yanada rivojlantirib, kuchli xotira sohibiga aylantiradi. Beshinchidan, o‘quvchi-yoshlarni xavaskorlik ijodiga jalb qilish orqali professional san'at mutaxassislarini tayyorlashga zamin yaratiladi.

Yuqorida sanab o‘tilgan ijobiy o‘zgarishlar bugungi innovatsion taraqqiyot davrida zamonaviy inson shaxsi uchun zarur bo‘lgan sifatlar ekanligi bilan katta ahamiyat kasb etadi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, bu imkoniyatlar va mukofotlar biz yoshlarning musiqa tarbiyasiga va shaxs sifatida shakllanayotgan bolalarning qalbida milliy ruhni kamol toptirish, ma’naviy va axloqiy madaniyatni musiqiy didni shakllantirish, musiqiy tasavvurlarini yanada boyitish hamda ularda vatanparvarlik, insonparvarlik tuyg’ularini, tashabbuskorlik qobilyatlarini kamol toptirishdir va shuni takidlash joizki, musiqiy madaniyatimizning xalq ma’naviy hayotidagi o’rni beqiyosdir. Musiqiy madaniyat xalq ma’naviy dunyosining ajralmas qismi bo’lib, uning ma’naviy ehtiyojini barcha davrlarda qondirgan va har doim hamdard bo’lgan, beminnat xizmat qilgan. Zero, bugungi mustaqillik davrimizda ham o’zining ma’naviy burchini muqaddas bilib, xalqimizga xizmat qilmoqda. Shuning uchun ham musiqa madaniyatimiz bugungi kunning ulkan ijod maydoniga aylandi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Xalqaro baxshichilik san’ati festivali ochilishiga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi nutqi.// Xalq so’zi gazetasi, 2019 yil 7 aprel.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022 — 2026-yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-son farmoni.// Xalq so’zi gazetasi, 2022 yil 29 yanvar.

3. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining “Madaniyat va san’at sohasini yanada rivojlantirishga doir qo’shimcha chora – tadbirlar tog’risida”gi PQ-112-sonli qarori.// Xalq so’zi gazetasi, 2022-yil 3 fevral.

4. Ashurov Marufjon. Yoshlar tarbiyasida musiqa san'atining ahamiyati.//znanio.ru.

NAMANGAN VILOYATI MATBUOT NASHRLARI TARIXIDAN: "NAMANGAN HAQIQATI" GAZETASI MISOLIDA

Doniyor TURG'UNOV
NamDU, 70220301 – Tarix
(yo'nalishlar va faoliyat turi bo'yicha)
magistratura mutaxassisligi talabasi

Annotasiya. Ushbu maqolada Namangan viloyatida matbuot ishi tarixi xaqida ma'lumot berilgan. Xususan, viloyatning qadimiy va bugungi kundagi eng mashhur gazetalaridan biri – "Namangan haqiqati" tarixi va faoliyati yoritib berishga xarakat qilingan.

Tayanch so'zlar: Turkiston, "Ravnaqul islom", "Народная газета", "Erkinlik", "Ishchilar qalqoni", "Rosta", "Namangan haqiqati", "Matbaai Ishoqiya", sovet davri, mustaqillik.

Turkistonda sovet hokimiyati o'rnatilgach, Farg'ona vodiysi shaharlarida ko'plab yangi gazetalar nashr etila boshlagan. Mahalliy ziyolilarning vakillari tomonidan milliy jamiyat tuzish va matbuot nashrlarini tashkil etish harakati boshlandi. Turkistonda o'z oldiga siyosiy vazifa va milliy ozodlik g'oyalarini qo'ygan tashkilotlar tuzildi, shuningdek, yangi gazetalar ham chop etildi. Jumladan, Toshkentda "Xurshid", "Sadoi Turkiston", "Kengash", Namanganda "Ravnaqul islom", Qo'qonda "Sadoyi Farg'ona", "Tirik so'z", "El bayrog'i" gazetasi va "Hurriyat" jurnali, Farg'onada "Farg'ona nidosi" gazeta va jurnallari nashr etila boshlandi.

1917-yil oxiridan boshlab hozirgi "Namangan haqiqati", "Наманганская правда" gazetalarining dastlabki sonlari "Народная газета", "Erkinlik", "Ishchilar qalqoni", "Sovdep", "Rosta" kabi nomlar bilan "Matbaai Ishoqiya" bosmaxonasida chop etila boshlagan.

Namangan matbuoti tarixida Ishoqxon to'ra Junaydulloxon o'g'li Ibratning alohida o'rni va roli bor. U 1907-yilda Orenburgga boradi. Rus madaniyati, san'ati va texnika yangiliklarini o'rganadi. Ayniqsa,Gaufman boshliq bosmaxona uning e'tiborini tortadi. U Gaufman ko'magida nusxa ko'shirish, kitob bosish sirlarini o'rganadi. Bitta litografiya mashinasini o'n yil davomida to'lash sharti bilan sotib oladi va uni katta mashaqqatlar evaziga dastlab Qo'qonga, keyin To'raqo'rg'onga olib keladi.

1907-yilda "Matbaai Ishoqiya" ish boshlaydi. 1909-yilda To'raqo'rg'ondagi "Matbaai Ishoqiya" Namanganga ko'shiriladi. 1917-yildan "Ударник" ("Zarbdor") nomi bilan ataladi.

Ibrat chin ma'nodagi ulug' jirnalist, fidoyi matbaachi edi. Shuning uchun Namangan vaqtli mabbuoti tarixini o'rganganda albatta, Ishoqxon Ibratning xizmatini birinchi navbatda tadqiq etish maqsadga muvofiq. Shuningdek, Namangan vaqtli matbuoti nashrlari rivojida Nodim Nomongoniy, Muhammadsharif So'fizoda kabi ziyolilarning hissalari katta bo'lgan.

Namangan vaqtli matbuoti tarixi 1918-yildan chiqa boshlagan "Ishshilar qalqoni" qazetasidan boshlanadi. Usbu nashr 1919 – 1931-yillarda "Erkinlik", 1931 – 1941-yillarda "Ударник" (Zarbdor"), 1941 – 1957-yillarda "Stalin haqiqati", 1957-yil 5-maydan hozirgi kungasha "Namangan haqiqati" nomi bilan atalib kelinadi. G'ulomali Akramxonov, Humoyiddin Yo'ldoshqoriyev, So'fizoda, Nuriddin Qoriyev, Shog'afur Shomansurov, Inomjon Nizomboyev, Muhiddin Shohimardonov, Akmal Ikromov va boshqalar "Ishchilar qalqoni"nini ustunlari bo'lishgan.

O'tgan asrning 30-yillarida kollektivlashtirish, industirlashtirish, madaniy inqilob,savodsizlikni bitirish, atagon mashinasi, qator kanallar, GES lar, ikkinchi jahon urushi kabi mavzular gazetalar sahifalarini egallagan edi.

1941-yili mart oyida Farg'ona viloyati uchta ma'muriy hududga bo'linib, vodiyda O'zbekistonning Farg'ona, Andijon, Namangan viloyatlari tashkil topdi. "Ударник" gazetasi endi "Stalin haqiqati"ga aylanib, Namangan viloyati va Namangan shahrining organi bo'lib qolgandi.

1941-yili 22-iyun kuni urush boshlagan fashizm Germaniyasi muayyan biror xalqning emas, butun bashariyatning ashaddiy dushmaniga aylandi. Namangan viloyatidan yovuz yovga qarshi otlanib, olis janggohlarda qon kechgan qalam ahli orasida "Namangan haqiqati"ning ishongan-tayangan mualliflari ham bor edi. Jurnalist va shoirning qo'lidagi qalam qilichga aylandi: Akram Qodiriy, Parda Tursun, Jo'shqin (Valijon Yusupov), Muhammad Otajon, Qobiljon Uzoqov, Hamid Tojiboev, Habibulla Toshmatov, Toshtemir Toshboyev, To'lagan Soatov singari otaxon ijodkorlarning yoshligi okoplarda kechdi.

Ulardan biri Shoir Jo'shqin (1923 – 1944) 1940-yili pedagogika bilim yurtini tamomlab, ham maktabda, ham gazetada ishladi, go'zal she'rlar yozadi. Urush boshlangach, frontga ketdi. 1944-yili jangchi-shoir xalok bo'ldi. Yosh shoir 21 yoshga ham to'lib-to'lmagandi. Shuningdek, she'riyat bo'stoniga endigina qadam qo'ygan xushkalom shoir va zakovatli muxbir Karim G'ulomov, Sharif Otaqulov, Mirzajonov, uchqo'rg'onlik Turg'un Abdullayev va boshqalar ham urushda halok bo'lishdi.

"Namangan haqiqati"ning bir qator shoir va adiblari yarador xolda qaytishdi: Aziz Tursun, Muhammad Otajon, Habibulla Toshmatov oyog'idan ajralgandi. O'zbek tilini suvday biladigan Abdulla Xayrov (millati tatar) va Rahim Rajabov urush nogironi edilar. Chortoqlik jangchi-adib Hamid Tojiboyev bir umr urushning achchiq xayoli bilan yashadi, uning qalami harbiy mavzuning "asiri" bo'lib, qator kitoblarini shu haqida yozdi.

"Namangan haqiqati" 1968-yili qaytadan viloyat gazetasiga aylandi, nashr qaddini tiklab, o'quvchiga suyukli qilgan muharrir Lutfulla Hamroyev ham ikkinchi jahon urushi ishtirokchisi edi. Rahmatli Lutfulla aka jangovar gazetalarda ishladi, og'ir jarohat oldi, orden va medallar bilan taqdirlandi.

O'tgan asrning oltmishinchi (1960 – 1970) yillaridagi "Namangan haqiqati" taxlamlarida o'zbek xalqi tarixining katta bir shahodati namoyon. Kosmosdan tortib, zamin kurrasigacha, Amerikadan to Qizilqumgacha, Misr mumiyosi va kibernetika – hammasi bor.

Namangan shahri va Namangan tumani gazetasiga aylantirilgan sobiq viloyat nashri baribir o'z vazifasini uddalashga burchli edi. "Namangan haqiqati"ga kosmonavtika mavzusi kirib keldi, akademik Korolyov va birinchi fazogirning suratlari qayta-qayta chop etilardi. Otaxon jurnalistlar O'rta Osiyoda milliy chegaralanishning, O'zbekiston SSRning, 1917-yildagi oktyabr to'ntarishining, fashizm ustidan qozonilgan g'alabaning falon yillik yubileylarini yozisharkan, navbatdagi davlat to'ntarishini, Xrushchev ag'darilib, hokimiyat Brejnev qo'liga o'tganini (1964-yil 14-oktyabr plenumi) ham unutganlari yo'q.

1966-yili yanvarda Shastri va Ayubxon Toshkentga kelishdi, Kosigin hakam bo'ldi, rahmatli Sharof aka ishtirok etdi: va nihoyat, Hindiston bilan Pokiston murosaga keldilar. Bu tarixiy sulh bitimi Bobur vatanida imzolandiki, axir, Hindistonni Boburiylar Hindiston qilgan emasmidilar?! Lekin "Namangan haqiqati" unday deya olmasdi, qat'iy talabga ko'ra faqat "TASS axboroti" berilardi, xolos. Shunday desak-da, gazetamiz imkoni etgan qadar Osiyoning bu juda katta siyosiy-diplomatik voqeasini yoritgandi o'shanda.

Gazeta o'z tarixida juda katta voqealarning guvohi bo'ldi. Usmon Nosir, Akmal Po'lat, Jalol Mashrabiy, Sherali Toshmatov, Adham Hamdam, Oxunjon Hakimov, Yo'ldosh Sulaymon, Malika Mirzaeva, Komil Jo'ra, Anvar Yunusov, Maqsuda Egamberdieva, Matluba Ahmedova, San'at Mahmudova, Adham Karimov, Muhammadjon Xayrullayev, Muhabbat Ibrohimova, Ermamat Nurmatov singari taniqli shoir va yozuvchilarga ijodiy qanot bag'ishlagan muqaddas maktab bo'lib qoldi. Bu ijodiy an'ana davom etmoqda.

"Namangan haqiqati" gazetasida 2003-yilga qadar 24 ta muharrir faoliyat olib borgan. 2003-yildan hozirga qadar Mahmudjon Parpiyev muharrir bo'lib ishlab kelmoqda.

1991-yildan matbuot tarixida ham yangi davr boshlandi. Xususan, Namanganda ham "Namangan haqiqati" va "Наманганская правда" gazetalari qatoriga "Murabbiy", "Xalq irodasi", "Diyonat", "Shifokor va hayot", "Bolalar dunyosi", "Ma'rifat gulshani", "Ayol va jamiyat", "Taraqqiyot mezoni", "Asr futboli", "Mahorat maktabi", "Namangan sadosi", "Aks sado" singari 70 дан ортиқ yangi nashlar qo'sildi. Bu nashlarning har biri o'z faoliyat yonalishlariga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Каримов Ш. Тақдир изтироби // Мулоқот. – 1991. – №4. – Б. 53.
2. Самадов Ю. Мавлоно Ибрат ворислари. – Наманган, 1999. – Б. 5-6.
3. Умматов Р., Парпиев М. Наманганнинг саркитоби. – Тошкент: Воиз нашриёти, 2019. – Б. 56.
4. Abduazizova.N. Milliy jurnalistika tarixi. – Toshkent: Sharq, 2008. – B. 89.
5. Қосимова М. Минбар масъулияти. – Тошкент: Ўзбекистон, 2011. – Б. 25.

OLOY MALIKASI- QULAMNJON DODHOH

Isoqov Sobirjon Murodjon o’g’li
Namangan davlat universiteti 1-bosqich magistranti
Sarimsaqova Hosiyat
Namangan davlat universiteti 1-bosqich magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqola XIX asr ikkinchi yarmida Qo’qon xonlgi hududida rus istibdodiga qarshi kurashgan va tarixda o’zidan “Oloy malikasi” sifatida nom qoldirgan Qulamnjon dodhoh haida so’z boradi.

Kalit so’zlar*:* Skobelov, Qirg’izlar, Qulmonjon dodhoh, Qo’qon xonligi, Qo’shbegi, .

Annotation. This article is about Kulmanjan dathah and her activity in Kokand khanate in XIXs century. Also you can find the important information belong to her life and kyrgiz tribes in this period.

Key words: Skobelov, Kyrgises, Kulmonjon dodhah, Kokan khanate, Central Asian khanates, Bukhara and Russia

XIX asr ikkinchi yarmida xonliklar hududiga ruslar bosqini davrida xalq orasidan bir qancha xalq qahramonlari yetishib chiqqan, ulardan biri Oloy hududida faol harakat qilgan Qulmonjon dodhoh edi. U haqidagi manbalarda Qurmanjon Mamatbay qizi Oloy tog‘larining O‘sh shahri yaqinidagi O‘roq (O‘rka) qishlog‘ida tug’ulgani, O‘sh atrofida istiqomat qilgan mungush qabilasidan bo‘lgan ko‘chmanchi qirg‘izlar oilasidan bo’lgani yoziladi. Qurmanjonning ota-onasi 18 yoshga to‘lganda o’zidan qizdan uch baravar katta yigitga turmushga bermoqchi bo‘lgan, biroq u qirg’iz an’analarini buzib, kuyovning uyidan qochib, otasi Mamatboyning uyiga qaytib kelgan, keyingi uch yil ota uyida yashaydi, so’ng yana qayta turmushga chiqadi.

1832-yilda Qolmonjon dodhoh (Datka) unvoniga ega bo‘lgan, Oloy qirg‘izlarining

qabilalariga boshchilik qilgan boy Oloy feodali Olimbek Qurmonjonni nikoh shartnomasidan ozod qilib, o‘ziga qonuniy xotin qilib oladi[2]. Ular besh o'g'il farzand ko’radilar, Qolmonjon dodhoh Olimbekka doimiy yordamchi va maslahatchi edi. Ularning nikohi 29 yil davom etib, kutilmaganda tugaydi. Bunga quyidagi voqea sabab bo’ladi. Qo‘qon xonligidagi ko‘plab saroy fitnalarida qatnashgan Olimbek 1862-yilda saroy to‘ntarishlaridan birida tuzoqqa tushib qoladi va halok bo‘ladi. Qirg’iz kengashiga uning ellik yoshli xotini- Qolmonjon dodhohga o‘tadi.

Qurmonjonning o'zi nafaqat Oloy xalqining hurmatiga sazovor bo'lgan, balki butun qirg’izlar uni e’tirof etgan. Qolmonjon dodhoh boshqaruvda 10 ming otliqdan iborat armiyaga tayangan. Qo‘qon xoni Xudoyor Oloy qirg‘izlarini o‘z fuqarolari deb e’lon qilib, ularga soliqlar qo‘yganida, Oloy malikasi bunga nafaqat qarshi chiqdi, balki Xudoyorni ko‘chmanchilardan soliq to‘lashdan bosh tortishga, uni Oloyning yangi hukmdori deb e’tirof etishga muvaffaq bo‘ldi va “Dodhoh” faxriy unvonini oladi. U shu boshqaruvda faol ishtirok etadi.

O‘zining takabburligi bilan mashhur bo‘lgan Qo’qon xoni Xudoyorxon Qurmonjon datka bilan eng oliyjanob bek sifatida uchrashishga majbur bo‘ladi. O‘rta Osiyo va butun musulmon Sharqida birinchi marta ayol sharafiga rasmiy ziyofat uyushtiriladi va Xudoyorxon uning hokimiyatini tan oladi. Yangi Oloy hukmdorini Buxoro amiri Amir Muzaffar ham tan oladi va unga “Dodhoh” unvonini bergan ikkinchi hukmdorga aylanadi. Qurmonjon-dodhoh hozirgi kunga qadar musulmon davlatining boshida turgan ayollarning ramzi sanaladi.

Qulmonjon-dodhohning qarorgohi Oloydagi kichik Gulcha qishlog'ida joylashgan edi. Turkistonni kezib, qirg‘iz otliqlari hamrohligida Oloyga tashrif buyurgan rus olimi A.P.Fedchenko Qulmonjonning “katta obro‘-e’tiborga ega ekanligini, o’ziga hamrohlik qilgan qirg’iz chavandozlari u haqida faqat katta hurmat bilan gapirganini” ta’kidlagan. Qo‘qon xonlari ham Oloy hukmdoriga ehtiyotkorlik va hurmat bilan munosabatda bo‘lib, uning itoatkor qirg‘iz xalqi ustidan hokimiyatni saqlab qolish qobiliyatini yuqori baholagan.

1876-yilda rus qo‘shinlari Qo‘qon xonligi hududiga bostirib kirib, uni egallaydi. Shu bilan birga janubiy qirg‘iz viloyatlari, xususan, Oloy bo‘ysundirilmaganligicha qoladi. Qulmonjon-dodhoh, xuddi besh o'g'li singari, Oloy hududida "oq podshoh" qo'shinlarining paydo bo'lishiga salbiy munosabatda bo'lib, ularga qarshilik ko'rsatishga tayyorlanadi [2] va Oloy qirg'izlarining rus qo'shinlariga qarshi kurashiga rasman rahbarlik qiladi va katta jasorat ko’rsatadi.

Qulmonjon-dodhohning o‘g‘illari Abdildabek, Mamitbek, Asanbek, Botirbek va Qamchibeklar janubiy Qirg‘izistonning tog‘li hududlariga joylashib, Pomir-Oloy hududiga kirib kelgan rus bo‘linmalariga qarshi kurash boshlaydilar. Qulmonjon-dodhoh o‘g‘illari boshchiligidagi bir yarim ming askar Gulchadan 25 verst uzoqlikdagi, yetib borish qiyin bo‘lgan Janyriq tog‘larida o‘rin egallaydi. 1876 -yil 25-aprelda qirg'izlarning rus qo'shinlari bilan birinchi

keng ko'lamli jangi bo'lib o'tadi, u kun bo'yi davom etdi. Rus otryadi dushmanni o'z pozitsiyalaridan siqib chiqarishga muvaffaq bo'ladi: katta yo'qotishlarga uchragan Oloyoliklar chekinishga majbur bo'ladi.

Harbiy harakatlar paytida Qulmonjon-dodhoh o'z qishloqdoshlari bilan Qoshg'ar chegarasidagi Ko'ksu vodiysiga ko'chib o'tadi, ammo bu yerda Qulmonjonning barcha qishloqlari himoyasizligi tufayli uyg'ur ko'chmanchilaridan mag'lub bo'ladi[8]. Chorvasining ko‘p qismini yo‘qotgan qirg‘iz hukmdori Afg‘onistonga ketishga urinib, Oloyga qaytib keladi. Bu urinish muvaffaqiyatsiz yakunlanadi, 1876-yil 29-iyulda Shabdan-botir bo‘linmalari Qulmonjon-dodhoh izidan borib, ularni bosib oldilar[2]. Qirolichaning Oloy qirg‘izlariga katta ta’sirini hisobga olib, knyaz Vitgenshteyn Qulmonjon-dodhoh oddiy asir sifatida emas, balki alohida sharaf bilan Marg‘ilonda joylashgan shtab-kvartiraga kuzatib qo‘yadi. Unga immunitet va to'liq xavfsizlik kafolatlangan edi.

Farg‘onaning birinchi harbiy gubernatori, rus-turk urushining bo‘lajak qahramoni general Mixail Skobelev Qulmonjon-dodhohni shtabda qabul qiladi. Rus generali an'anaviy sharqona urf-odatlarga rioya qilgan holda, uni shirinliklar bilan mehmon qialdi, Qulmonjon-dodhoh faqat "malika" deb murojaat qiladi va manbalarga ko'ra, u bilan suhbatni quyidagi so'zlar bilan boshlaydi: "Oh, qancha mard o'g'illarning onasi! Meni ham o‘z o‘g‘ling deb bil”,-deb Qulmonjon-dodhohga xushomad qiladi. Suhbatdan so‘ng general shaxsan o‘zi “Janub malikasi”ga brokar chopon kiydiradi[8]. Qulmonjon-dodhoh Skobelevning ruslarga qarshilikni to'xtatish uchun o'g'illariga maktub yozish haqidagi iltimosiga rozi bo'ladi, lekin faqat uning barcha tarafdorlari, ayniqsa o'g'illari uchun avf etish va'dasi olinadi, shuningdek, o’g’illaridan birini yangi tuzilgan hokimiyatda boshqaruv lavozimlariga tayinlash shartini ham qo’yadi. General Skobelov shartlarga rozi bo’ladi, shundan so‘ng Qulmonjon-dodhoh Oloy qirg‘izlari yerlarini Rossiya imperiyasiga qo‘shib olinishini rasman e’lon qiladi. Buning uchun Rossiya hukumati unga polkovnik unvonini beradi, uning uchun unvon yoki farzandlari emas o’z xalqining tinchligi muhim edi.

Rossiyaga qo‘shilgandan so‘ng Oloy hududida beshta volost tuziladi, ulardan to‘rttasi: Kichi-Olay, Naukat, Gulchin va O‘zgan — Qulmonjon-dodhoh shartiga ko‘ra, uning o‘g‘illari Qamchibek, Mamitbek, Asanbek va mos ravishda Botirbek tomonidan boshqariladi. Faqat malikaning to‘ng‘ich o‘g‘li Abdildabek Oloyga qaytmaydi. U Makkaga haj ziyoratiga boradi, lekin yo'lda so'nggi janglarda olgan yaralari tufayli vafot etadi. O‘rta Osiyoga safari chog‘ida Qurmanjonning tarjimai holi bilan qiziqqan va uning yaqinlari bilan shaxsan muloqot qilgan rus yozuvchisi, “Narodnaya volya”ning sobiq a’zosi Ivan Yuvachev (yozuvchi Danil Xarmsning bo‘lajak otasi) uning o‘g‘illari ko‘pincha o’zlariga bildirilgan ishonchni suiiste’mol qilishini yozadi. Keyinchalik, Qulmonjon-dodhoh rus hokimiyati bilan do'stona munosabatlar o'rnatishga

kirishadi. Bunga ko'p jihatdan o'sha paytda qirg'izlar orasidagi roli sezilarli darajada oshgan Shabdan-botir yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda Qulmonjon-dodhoh o’zbek davlatchiligida boshqaruvda ishtirok ertgan qirg’iz millatiga mansub ayol bo’lib, o’limga har doim tik qaragan. Uni hatto rus genereli Skobelov, Buxoro Amiri Amir Muzaffar va Qo’qon xoni Xudoyorxon ham tan olgan. U ko’z o’ngida sevimli o’g’li Qamchinbek dorga osilganda ham ko’z Yoshi to’kmagan va farzandiga qarata shunday degan: “O‘limga tik qara”. O'g'lining o'limi Qulmonjon-dodhohga kuchli ma'naviy ta'sir ko'rsatadi, ayol siyosiy hayotini va mulkini tashlab, O'sh yaqinidagi Madu qishlog'iga borib joylashadi va shu yerda vafot etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. *Тагеев Б. Л.* На Востоке. Очерки и рассказы из жизни на далёких окраинах Азии. — Варшава, 1902. — С. 103—120.
2. Чоротегин Т. К., Молдокасымов К. С. Кыргыздардын жана Кыргызстандын кыскача тарыхы: (Байыркы замандан тартып бүгүнкү күнгө чейин). — Бишкек, 2000. — 160
3. *Tamm E. E.* The Horse That Leaps Through Clouds: A Tale of Espionage, the Silk Road and the Rise of Modern China. — Vancouver: Douglas & McIntyre, 2010. — P. 87.
4. O‘zbekistonning yangi tarixi. 1-kitob [Turkiston chor Rossiyasi mustamlakachiligi davrida), T., 2000;
5. Chorategin T., Omurbekov T., Qirg‘iziston tarixi (XIX asr boshi - 1917-yil), Jalolobod, 2

ЎЗБЕКИСТОНДА ХАЛҚ ТАЪЛИМИ СОҲАСИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ҲАМКОРЛИК АЪЛОҚАЛАРИ

Мамасаидов Лутфилло Пайзулло ўғли
НамДУ Тарих кафедраси ўқитувчиси
+998934062303

Ўзбекистон мустақилликка эришганидан сўнг жамият ва давлат ҳаётида туб ўзгаришлар амалга оширилди. Давлатимиз томонидан, империя ва совет ҳокимяти даврида йўққа чиқарилган маънавият ва маданиятни қайта тиклаш, фуқароларнинг билим ва кўникмаларини ривожлантириш, миллий ўзликни янада бойитиш ҳамда янги мустақил давлатни ҳар соҳада юксалтириш учун миллий кадрлар тайёрлаш тизимини яратиш ишларига катта эътибор берилди. Ўзбекистонда дастлабки “Таълим тўғрисида” қонун қабул қилиниб, Халқ таълим соҳасидаги ислоҳотлар ривожланишнинг янги босқичига

олиб чиқилди ва замон талаблари даражасида ёш авлодни тарбиялаш, уларга таълимни босқичларга бўлинган ҳолда ўқитиш тизимини йўлга қўйиш каби масалаларга алоҳида эътибор қаратилди.

Таълим соҳасини ҳар томонлама ислоҳ этишда давлатимиз томонидан амалга оширилган тадбирлардан яна бири ҳалқаро ҳамкорликдир. Ўзбекистон 1991 йилдан бошлаб дунё давлатлари билан таълимнинг барча соҳаларида ҳамкорлик дастурларини йўлга қўйиб, 1991 йилда Республикада 7 та вилоятда регионал минтақали чет тилларини ўқитиш марказлари ташкил этилиб, марказларни 98 фоиз ўқитувчи ва ўқувчилари Жанубий Корея, АҚШ мамлакатларида ўқиб қайтдилар. 10 нафар талаба шу йилда Афғонистонга стажирофка учун юборилди. Бундан ташқари шу йилда Ўзбекистон Халқ таълим вазирлиги жаҳоннинг 17 мамлакатида 132 киши, шундан 80 нафар ўқувчи, 22 нафар ўқитувчи, 14 та олий билимгоҳ муаллимлари ва 6 нафар талаба, халқ таълим тизимидаги 10 нафар ходим сафарда бўлганлар.

Ўзбекистон таълим соҳасида ҳалқаро ҳамкорлик ишларини олиб боришдан асосий мақсади:

Ўқиш тартиби, таълимнинг бошқарувни ўрганиш;

Ўқитишнинг асосий моҳияти, тарбиянинг турли поғоналаридаги йўналишларни ўрганиш;

Ўқув режалар, дастурлари, дарсликлар, ўқув-методик ва бошқа адабиётларни айрибошлаш;

Ҳамкорлик қилувчи мамлакатларнинг корхоналари, ўқув-тарбия ўчоқларида, илмий-методик муассасаларида ишчи ва педагогик кадрлар малакасини ошириш мақсадида стажировка йўлга қўйиш ва бошқалардир.

Мустақилликнинг илк йилларида Ўзбекистон таълим соҳасида АҚШнинг АКСЕЛС, АЙРЕКС, Америка Коллежлари Консорсиуми, САРЕ, Тинчлик Корпуси, Германиянинг ДААД, Конрад Аденауер Фонди, Буюк Британиянинг Британия Кенгаши, Мисрнинг Сауд Ал-Баптин Фонди каби халқаро ташкилотлар ва бошқа ноҳукумат ташкилотлари билан фаол ҳамкорликни йўлга қўйиб, 1994 йилда 78 нафар ўқувчилар хорижий мамлакатларга ўқишга юборилган. Буларнинг 71 нафари МДҲ институтларига, 7 нафари Туркия олийгоҳларига ўқишга жонатилган. Ҳамкорлик доирасида 1994 йилда Россиядан 627 минг сўмлик, Украинадан 1 млн сўмлик, Молдавиядан 1.2 млн сомлик, Тожикистондан 90 минг сомлик ўқув қуроллари, ўқув-техник воситалар ва ўқувчилар учун турли мебеллар келтирилган.

1995 йилда Халқ таълим вазирлиги ва Биритания кенгаши билан тузилган битимига асосан, умутаълим мактабларининг 5-синф ўқувчилари учун ингилиз тили

дарслигининг 50 фоизи яратилди. Таълим соҳасидаги ҳамкорлик асосида Акселс жамияти томонидан 1993 йилда 48 нафар, 1994 йилда 55 нафар мактаб ўқувчилари АҚШга бир йиллик ўқишга юборилди. Шу йилда Ўзбекистон ва Германия давлати билан таълим соҳасидаги ҳамкорлик натижасида 1997 йилда умумтаълим мактаблари учун 5-синф немис тили дарслиги яратилиб, бу мажмуанинг таркибида ўқувчилар китоби ва машқ дафтари 10 минг нусхадан, ўқитувчилар китоби эса 2000 минг нусхада ва кассеталар Германияда чоп этилиб, республика мактабларига тарқатилди.

Мамлакатимизда 1996-1997 ўқув йилида чет тилларини ўқитишга катта эътибор қаратилган, ўрта тўлиқсиз ва ўрта мактабларнинг 8143 тасида чет тилли фанлар ўқитилган бўлиб, шулардан, 4638 та мактабда ингилиз тили, 1760 та мактабда француз тили, 2808 та мактабда немис тили, 82 та мактабда араб тили, 31 та мактабларда эса турк тиллари ўқитилган.

Таълим соҳасида хамкорли ишлари 1998 йилда Немис мутахасислари билан республикада 60 дан ортиқ немис тили ўқитувчилари учун семинарлар ташкил этилган. Жорий йилда 20 нафар ўқитувчилар германияда ўз малакаларини оширганлар. Немис тили бўйича олимпиаданинг икки нафар ғолиблари Германия давлатига юборилган. 1993-1998 йиллар давомида 115 нафар француз тили ўқитувчилари Франсияга малака ошириш учун юборилган. Инглиз тилини мукаммал биладиган мутахассисларни тайёрлаш мақсадида АҚШнинг АКСЕЛС (Талим соҳасида ҳамкорлик Америка кенгаши) ташкилоти билан тузилган шартнимага асосан кейинг йилларда 311 ўқитувчилар (1993-1998 йиллар) АҚШга бир йиллик ўқишга юборилган.

1998 йилда умумтаълим мактаблари учун дарслик ва ўқув адабиётларини нашр қилиш тизимини такомиллаштириш мақсадида Осиё ривожлантириш банки 20 млн АҚШ долларига тенг шартли пул миқдорида кредит ажратади.

1998 йилда таълим соҳасидаги ҳамкорлик натижасида 1223 хорижий маклакатларга юборилди, булардан 1027 нафари ўқишга, 161 нафари малака оширишга ва 35 нафари мутахассислар хизмат сафарига юборилди.

Япония билан ҳамкорликда 1993-1998 йилгача йилида икки нафарда 10 нафар ўқитувчи таълим соҳаси билан танишиш учун юборилмоқда.

1998 йилда Педогогика билим юртларини 15 мингдан ортиқ мутахассислар тамомлаган. 60 мингдан зиёд ўқитувчи ва тарбиячилар ўзларининг малакаларини оширганлар, 300 дан ортиқ педогоглар хорижий мамлакатларда илғор тажрибаларни ўрганиб қатганлар. Ўқитувчи ва мураббийлар куни муносабати билан 294 нафар ўқитувчи ва тарбиячилар, халқ таълим ходимлари Республикамизнинг орден ва медаллари билан тақдирланганлар.

Ўзбекистон ҳамкорлик муносабатларини ривожлантиришда дарсликлар ва ўқув адабиётларининг янги авлодини яратиш, педогог ходимлар малакасини ошириш ишларига кенг эътибот бермоқда. Бу мақсадлатрни амалга оширишда 2001-йилда Осиё Тараққиёти банкидан 40 млн доллар кредит ажратилди. Бундан ташқари Республикамиздаги 15 та малака ошириш институтларида Осиё Тартаққиёт банки ҳамкорлигида компуютерлар, кичик босмахоналар ва ахборотларни узатишнинг “Модем” тизими жорий этилди.

АҚШнинг АКСЕЛС ташкилоти билан ҳамкорлик доирасида 1998-2001 йиллар давомида Наманган вилоятида 36 нафар, Тошкент вилоятидан 58 нафар, Фарғона вилоятидан 60 нафар, Тошкент шаҳридан эса 68 нафар ўқувчи ва ўқитувчилар ҳорижга юборилган. Аммо бу ҳолат Сурхондарё вилоятидан 1 нафар, Сирдарё ва Қорақалпоғистон Республикасидан 3 нафар ўқувчи ва ўқитувчилар юборилганлиги келтирилган.

Хулоса қилиб айтганда қисқа ўн йиллик даврда Ўзбекистон Халқ таълими соҳасида юксак натижаларни қўлга киритди ва шу билан бирга дунёнинг ривожланган давлатларининг таълим соҳасидаги тажрибаларини юртимизда жорий этиш орқали ўқувчиларга таълим бериш жараёнида замонавий педогогик технологияларни қўллаш имкониятларига эга бўлдилар.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Миллий давлат архиви М-26-фонд. 1-жилд.6-иш. 3-вароқ.
2. МДА М-26-фонд. 1-жилд.6-иш. 135-вароқ.
3. МДА М-26-фонд. 1-жилд.6-иш. 138-вароқ.
4. Каримов И. А. Ҳавфсизлик ва барқарорлик йўлида. –Т.: Ўзбекистон, 1998. –Б.112.
5. Халқ таълим вазирлиги жорий архиви 1-рўйхат. 963-иш. 158-вароқ.

MAFKURAVIY KURASHDA OBYEKT VA SUBYEKT MUNOSABATLARI

***Ilmiy rahbar*: Mamatov O. V.**
NamDU Milliy g‘oya va huquq ta’limi kafedrasi dotsenti,f.f.n.
Tursunov Ramziddin Abdixalil o’g’li
NamDU Milliy g’oya, ma’naviyat asoslari va huquq ta’limi yo’nalishi talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqola mafkura tushunchasi, uning mazmun mohiyati, mafkuraviy kurash jarayonlari, unda obyekt va subyekt munosabatlari, yangi davrda yoshlar uchun mafkuraviy immunitetga bo'lgan munosabat haqidagi fikr mulohazalardan iborat.

Kalit so'zlar: mafkura, monipulyatsiya, aura, finomen, vakum, noosfera,

Insoniyat tarixi va buguni, har qaysi davr sivilizatsiyasi va inqirozi, jamiyatlar, ijtimoiy harakter kasb etuvchi hodisalar, zamon va makon finomini, millat va umumbashariyatga nazar tashlaydigan bo'lsak, ibtidodan to hozirga qadar jamiyatning asosini mafkuralar, g'oyalar tashkil etib kelgan va kelmoqda. Insonlar ibtidoiy jamoa davridan sekin astalik bilan ongli faoliyat jarayonlariga o'tib borishi borliq haqidagi o'ziga noma'lum bo'lgan fiklarni anglashi bilan hamohang tarzda o'zaro uyushqoqlik asosida ma'lum aura uchun hos bo'lgan maqsadlari shakllanib bordi. Dastlab ushbu maqsadlar kichik, va lekin ushbu jamoa uchun hayotiy ehtiyoj va murakkab mashaqqat jarayonini yengillashtiruvchi yechim asnosida shakllangan bo'lsa, keyinchalik unga eltuvchi yo'llarni belgilab beruvchi yo'l xaritasi vazifasi bilan o'rin almashadi. Mafkura jamiyatni o'zining ideallari asosiga qurilgan umum manfaati asosida yaxlit g'oya asosida uyushadi. **"Mafkura** bu muayyan ijtimoiy guruh, qatlam, millat, jamiyat, davlatning manfaatlari, orzulari, maqsadlari ifodalangan qarashlar va ularni amalga oshirish tizimi. Unda manfaatlari ifodalanayotgan guruh va qatlamlarning o'tmishi, bugungi kuni va istiqboli o'z ifodasini topadi. Mafkura o'z mohiyati va ta'sir kuchiga ko'ra, jamiyatni birlashtirishi yoki uni bir-biriga qarama-qarshi taraflarga bo'lib yuborishi, davlatning jahondagi obro' va mavqeini oshirishi yoki tushirishi, xalqlarni yuksaklikka ko'tarishi yoki tanazzulga duchor etishi mumkin."[1]

Jamiyat hayotida har bir davr va ijtimoiy bosqichlarda muayyan g'oyalar va mafkuralarning ustunligi, ularning gegemonligi va amaliy jihatdan sotsial tizginni qo'liga olish masalasi pirovard bo'lib kelgan.

Mafkura fenomenining ijtimoiy harakteri, mamlakatimiz hayoti va taqdirida uning o'rni haqida fikr bildirib o'tar ekan, davlatimiz rahbari: "biz yaratayotgan yangi O'zbekistonning mafkurasi ezgulik, odamiylik, gumanizm g'oyasi bo'ladi. Biz mafkura deganda, avvalo, fikr tarbiyasini, milliy va umuminsoniy qadriyatlar tarbiyasini tushunamiz"[2] deb ta'kidlaydi.

Mafkura shunday kuchga egaki, u har qaysi millat va jamiyat taqdirini, buguni va ertasini o'zgartirib yuborishi, uning taraqqiyotning yuksak cho'qqisiga olib chiqishi yoki inqirozga uchratishi, davlatning jahon hamjamiyati oldida mustahkam o'rin egallab elita qatlam safiga qo'shilishi va yoki uning qaysidir kuchli mafkura qurboni sifatida suverinetitetsiz, vassalga aylantirishi, xalqning ideallari va maqsadlariga ijobiy yoki salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. "Mafkura – milliy o'zlikni anglatuvchi kuch, xalqimizning bunyodkorlik salohiyati va tanlangan

yo‘limizning to‘g‘riligini anglash omili. U o‘tmishni kelajak bilan bog‘laydigan ma`naviy ko‘prikdir. Milliy mafkura tarixiy xotirani uyg‘otish, o‘tmishdan saboq chiqarish va o‘zlikni anglash mezoni. U xalqimizning tub maqsadlari ifodasi, jamiyat a`zolarini birlashtiruvchi g‘oyaviy bayroq”.[3] Bir so’z bilan aytganda, mafkura bu har qaysi jamiyatning ruhiyati hamda harakterini boshqaruvchi asos hisoblanadi.

“Falsafiy fikr tarixida inson va uning olamdagi hamda ijtimoiy taraqqiyotdagi roli doim diqqat markazida turgan. Jahonda globallashuv jarayonlarining jadal borayotgani, davlat va jamiyatni boshqarishni demokratik uslublariga o’tilishi munosabati bilan yuzaga kelayotgan yangi vaziyat inson muammosiga yangicha yondashuvlarni taqozo etmoqdaki, uning ayrim jihatlarini bilib olish muhimdir. Odamzotning yashash shoroiti, avvalo, ijtimoiy muhit doimo o’zgarib borishi qonuniy bir jarayon ekan, inson muammosi hamisha dolzarb bo’lib qolaveradi. Muammolar qanchalik bir-biriga o’xshash bo’lmasin, ular har gal boshqacha tarixiy sharoitda, o’zgargan ijtimoiy muhitda yashovchi, binobarin, o’zgacha tafakkur tarziga ega bo’lgan, dunyoni boshqacha his etuvchi va tushunuvchi insonning muammolari bo’lib qolaveradi”.[4]

Hamma davrlarda ham jamiyat hayotining har qaysi sohasi va ijtimoiy jarayonlarda bo’lgani singari, mafkuraviy jarayonlarida ham kurash bir on harakatdan to’xtagan emas. Tabiiyki savol tug’iladi, mafkuraviy kurash qanday jarayon? Uning mohiyatini nimalar tashkil etadi?

Mafkuraviy kurash bu turli g‘oyaviy qarash, xilma-xil maslak va maqsadlarga ega ijtimoiy subyektlar o‘rtasida vujudga keladigan, qarama-qarshilikka asoslangan munosabatni ifodalaydi. U yangi shakllanayotgan g‘oyalar bilan o‘z funksiyasini bajarib bo‘lgan mafkura yoki uning qoldiqlari o‘rtasidagi munosabat shaklida ham sodir bo‘lishi mumkin. Shu bilan birga, mafkuraviy kurash muayyan g‘oyalarni singdirish yoki himoya qilish jarayonini ham nazarda tutishi mumkin. Mafkuraviy kurash muayyan sababiyat, manfaat va vazifani bajarish doirasida amalga oshiriladi hamda maqsad o’z yakuniga yetishi bilan o’z mohiyati va funksiyasini o’zgartiradi. Bunda mazkur jarayonning obyekti va subyekti ham o’zgaradi.

Mafkura va mafkuraviy kurash jarayonlari bugungi kun va umuman insoniyat sivilizatsiyasion muhitgi bilan bog’liq hisoblanadi. “Sivilizatsiyalar sinishi muammolaridan ularning inqirozi muammolariga o'tar ekanmiz, xuddi sivilizatsiyalar paydo bo'lishidan rivojlanishiga o'tishi muammolariga o'xshash holatga duch kelamiz. Inqiroz yangi, mustaqil ahamiyatga ega hodisami yoki uni sinishning tabiiy va shak-shubhasiz oqibati deb hisoblaymizmi? Bu savolga, ya'ni yuksalish, rivojlanish muammosi paydo bo'lish, vujudga kelish masalasidan farqli, yangi hodisa ekaniga shakllangan, lekin rivojlanmay “to'xtab qolgan” yoki “kechikkan” sivilizatsiyalar mavjudligini kashf qilib ijobiy javob topdik.

Ayrim sivilizatsiyalar sinishdan keyin xuddi shunga o'xshash “to'xtab qolish”ni boshdan

kechirib, uzoq davom etadigan “tosh qotish” davriga qadam qo'yishadi”.[5]

Mafkuraviy kurash jarayonlarining mazmun mohiyati va undagi sivilizatsiyalar to’qnashuvi haqida fikr bildirar ekan, Arnold Toynbi uning harakterini jamiyat ijtimoiy harakteri bilan uzviy bog’liq holda talqin etadi: “inqirozlar ham milliy davlatlar urushlari singari turli tuslanishlar bilan o'z yo'nalishi bo'yicha borishini aniqladik. Ko'plab tarixiy misollarni tadqiq qilib “mag'lubiyat va jonlanish” sikli ritmi, odatda, uch yarim taktdan iborat bo'lishini aniqladik – mag'lubiyat, jonlanish, pasayish, jonlanish, pasayish, jonlanish, pasayish. Bu sikl xuddi ana tariqada sivilizatsiyaning sinishidan to butunlay barham topishiga qadar o'zining tarixiy sayohatini amalga oshiradi. Birinchi mag'lubiyat singan jamiyatni “noittifoqlik davri”ga uloqtirib tashlaydi. Bu davr esa keyinchalik ikkinchi va yanada kuchliroq hamlaga duchor bo'lish uchun ilk jonlanish bilan o'rin almashadi. Bunday pasayish ortidan ancha uzoq davom etadigan ikkinchi jonlanish boshlanadi va mazkur jarayon universal davlat paydo bo'lishiga olib keladi. Bu ham o'z navbatida pasayish va jonlanishni boshidan kechirib, oxirgi jonlanish ortidan yakunlovchi inqiroz yetib keladi”.[6]

Mafkuraviy kurash jarayonlari hozirgi kunning asosiy dolzarb masalalaridan biri va har qaysi jamiyat uchun ijtimoiy barqaror taraqqiyotning bosh bo‘g’ini, zaruriy sharti hisoblanadi. Ko’p hollar va tarixiy asoslar shuni ko’rsatib turibdiki, jamiyaning qay yo’ldan borishi, taraqqiyot yoki inqiroz bo’lishi uning sohiblari va ijtimoiy harakatda bo’lgan subyektlar faoliyati bilan belgilanadi. “Ijtimoiy muhit inson shaxsini qay darajada shakllantirsa, shaxslar ham sha muhit qanday holatda bo‘lishini kafolatlaydi”.[7] Ya’ni yuqorida aytib o’tilgan nuqtalarning vujudga kelishi va amalga oshishi ham, bevosita inson va ijtimoiy muhit o’rtasidagi munosabatlarga bog’liq. Bu jarayon esa mafkuraviy jarayonlarning subyekti va obyekti o’rtasidagi munosabatni belgilaydi.

Mafkuraviy kurash jarayonida obyekt vazifasida ijtimoiy abstrakt hodisalar namoyon bo’ladi. Xususan, mafkuraviy bo’shliq(vakum) ham shular qatorida hisoblanadi. Amerikalik taniqli jurnalist va siyosiy sharhlovchi Patrik Jozef Byukenen o’zining “G’arbning halokati(qulashi)” nomli asarida ushbu masalaga alohida to’xtalib, shunday fikr bildirgan edi: “Jamiyatda mafkuraviy bo‘shliq bo‘lmaganidek, tez orada azaliy qadriyatlar o‘rnini “o‘zi uchun yashash” tamoyilini oqlaydigan yangi axloq paydo bo‘ladi”.[8] Darhaqiqan, yangi davr ijtimoiy muhiti mafkuraviy atmosferaning borgan sari tubanlashib borishi, shu bilan bir qatorda uning o’z funksional vazifasini ham o’zgartirishiga olib keladi. Buni esa bevosita mafkuraviy kurash jarayonlari subyektlarining obyekt bilan munosabatlari hosilasi deyish mumkin.

Muayyan mafkuraning tugashi va yoki o’z o’rnini boshqasiga almashtirishi mafkuraviy jarayonlara qisqa bo’shliq vujudga kelishi uchun zamin yaratadi. Aynan o’sha bo’shliqni egallash jarayonlarida mafkuraviy kurash obyekti va subyekti o’rtasida ijtimoiy munosabatlar

yuzaga kelasdi. Misol uchun, "SSSR parchalanganidan keyin o'n yil davomida mafkura va mafkuraviy kurashning oxiri kelgandek tuyuldi. Dunyo g'arbiy liberal demokratiya va kapitalizm tizimiga asoslangan yagona qadriyatlar tizimiga o'tmoqda, degan fikr hukmron edi"[9].

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qomus Info Onlayn Ensiklopediyasi > M harfi > mafkura/ https://qomus.info/oz/encyclopedia/m/mafkura/
2. Sh.Mirziyoyevning Ma'naviy-ma'rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirishga bag'ishlangan videoselektor yig'ilishida so'zlagan nutqidan. 19.01.2021 https://www.gazeta.uz/oz/2021/01/19/selector/
3. B. O. To'rayev. Ijtimoiy falsafa, sotsiologiya, milliy g'oya va publitsistika. Tanlangan asarlar II jild. Toshkent — 2015-y. 37-bet
4. I.Karimov. Noosfera. Geosiyosat va mafkura. o'quv qo'llanma. T:, "Yangi asr avlodi" 2008. 40-bet
5. Arnold Jozef Toynbi. Sivilizatsiyalar inqirozi. Tarix tadqiqoti (muxtasar kuzatish). Rus tilidan Jaloliddin Safoyev tarjimasi. Manba: "Jahon adabiyoti", 2014 yil, 10-son. https://kh-davron.uz/kutubxona/jahon/arnold-jozef-toynbi-sivilizatsiyalar-inqirozi.html
6. Arnold Jozef Toynbi. Sivilizatsiyalar inqirozi. Tarixda qonun va erkinlik. Rus tilidan Jaloliddin Safoyev tarjimasi. Manba: "Jahon adabiyoti", 2014 yil, 10-son. https://kh-davron.uz/kutubxona/jahon/arnold-jozef-toynbi-sivilizatsiyalar-inqirozi.html
7. I.Karimov. Noosfera. Geosiyosat va mafkura. o'quv qo'llanma. T:, "Yangi asr avlodi" 2008. 46-bet
8. Patrik Jozef Byukkenon. G'arbning halokati. Ruschadan Bahodir Zokir tarjimasi. "Jahon" adabiyoti jurnalining 2007 yil, 1-sonidan olindi. https://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/maqolalar/patrik-jozef-byukenen-g-arbning-halokati-o-limga-mahkum-millat

Политолог Сергей Караганов — Новая идеологическая борьба? о борьбе России и Запада за заполнение образовавшегося идейного вакуума. https://iz.ru/news/610812

HADIS ILMI ISLOM MADANIYATINING TARIXIY ASOSLARIDAN BIRI SIFATIDA

Abdug'afforova Maftuna Jahongir qizi

Namangan davlat universiteti talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqola islom dini hamda uning madaniyatining rivojida hadisning o'rni hamda ahmiyati, hadis islom dinining asoslaridan birekanligi haqidagi fikr mulohazalardan iborat

Kalit so'zlar: ijtimoiy hodisa, din, hadis, e'tiqod, qadryat

Insoniyat tarixining o'ziga xos hamda dunyo haqidagi qarashlarini mutloqlashtirishiga asos bo'la oladigan ko'plab jarayon, voqea hamda hodisalar mavjud. Shunday jarayonlardan biri bu din hisoblanadi. Din bu eng avvalo, ijtimoiy hodisadir. Ya'ni inson hayoti, uning fikrlashi hamda dunyoqarashi, ijtimoiy munosabatlar hamda tashqi muhitdagi voqea hodisalarga nisbatan e'tiqod nuqtayi nazaridan kelib chiqadigan qarashlari hamda insoniyat hayotini ma'lim tizimga solib turuvchi funksiyalarni bajaruvchi fenomen hisoblanadi."Din – tabiat, jamiyat, inson va uning ongi , yashashdan mqsadi va taqdirini bevosita qurshab olgan , atrof muhitdan tashqarida bo'lgan, insonni yaratgan, ayni zamonda unga biron bir to'g'ri hayot, yo'nalish ko'rsatadigan va o'rgatadigan ilohiy qudratga ishonch va ishonishni ifoda etadigan maslak, qarash, ta'limotdir."[1] Umuman olganda inon hayoti hamda uning botiniy olamini dinsiz tasavvur etib bo'lmaydi. Xususan qariyb XV asrdan buyyon insoniyat ijtimoiy hayotiga kirib kelgan hamda tarqqiy etgan, poklik hamda halollik, insoniylik va dolat g'oyalarini, yuksak ma'naviy barqarorlik kabi g'oyalarni o'zida mujassam etgan islom dini ham jahon hamjamyatida o'z o'rni hada ahmiyatiga, shu bilan birga bizning hayotimizda ham juda kata ahamiyatga ega. Jamiyatda mavjud barcha ijtimoiy qatamlar uchun teng tarzda qaraydigan hamda boqiy kamolotga faqat va faqat ezgulik bilan yetish mumkinligi asosidagi islom dini arabiston yarim orolida vujudga kelgan bo'lsada, markaziy osiyoda o'z taraqqiyotining cho'qqisiga erishdi. Yurtimiz tarixi hamda xalqimizning qon qoniga singib ketgan mentalitetimiz, milliy qadryatlarimiz, urf odat hamda an'analarimiz, milliy hunarmandchiligimiz va me'morchiligimizda ham oz aksini topgan. Islom dini miliy ma'naviyatimiz takomili hamda shakllanisining ham to'la asisi hisoblanadi deyish mumkin.

Islom dini vujudga kelgan davrdan boshlab hozirgi kunga qadar juda uzoq insoniyat tarixi uzoq yillarni, turli ijtimoiy hodisalar, voqea va hodisalar, milliy etnik hamda globall jarayonlarni boshdan kechirdi. Har bir davr insonlar hayotiga turli o'zgarishlar, yangilik hamda qulayliklar olib kelganligi bilan harakterlanadi. Ushbu jarayon hamda hodisalar va umuman barcha davrlarda ham muayyan ijtimoiy hodisalar, inson hayoti va ruhiyati bilan bog'liq fundamental tushunchalar, normalar, tartib qoidalar, an'ana va qadriyatlarning saqlanib qolishi, bardavom bo'lishida muayyan asos bo'lishi zarur hisoblanadi. Ushbu asoslar yozma manbaalar ko'rinishida bo'lishi hech kimga sir emas. Islom dini hamda uning asosiy funksiyalari, insonlar turmush tarzi,

qadriyat hamda e'tiqodini, ijtimoiy hayotining asosiy jabhalarini qamrab olgan hamda muayyan tizimli tarzda tashkil qiladigan asoslar bu Islom dinining muqaddas kitob "Qur'oni Karim" hamda Hadisi sharif hisoblanadi.

Hadis (arab tilida xabar, gap va yangilik ma'nolarida keladi) — Muhammad (s.a.v.) aytgan so'zlari, qilgan ishlari, iqrorlari to'g'risidagi rivoyat. Islom dinida Qur'oni Karimdan keyinda turuvchi eng ishonchli manba hisoblanadi. Hadislar ikki qismdan iborat bo'lib, bular matn va isnod hisoblanadi. Hadislar ikki turga: hadisi qudsiy (ma'nosi Alloh taoloniki, aytilishi rasululloh tomonidan bo'lgan Hadislar) va Hadisi nabaviyga bo'linadi. Hadislar e'tiborga olinishi jihatidan 3 qismga bo'linadi: sahih (ishonchli), hasan (yaxshi) va zaif hadislardir. Qur'onda barcha huquqiy va axloqiy masalalar umumiy tarzda bayon etilgan. Ularga aniqlik kiritish va izohlash uchun Muhammad (sav) o'z Hadis larini aytardi. Bu H. larni payg'ambarlarning safdoshlari yodda saqlashga harakat qilardi. Payg'ambar vafotidan so'ng Hadislarni naql qilish odat tusiga kirdi. Shu munosabat bilan bir guruh musulmonlar uni yozma shaklda to'play boshladilar. Birinchi Hadis kitobini Ibn Shihob az-Zuhriy yozdi. Undan keyin birin-ketin Hadis to'plamlari tasnif etila boshladi. Lekin bu to'plamlar muayyan tartibga solinmagan, boblarga ajratilmagan bo'lib, ularda payg'ambar Hadis lari bilan sahobalar va tobe'inlarning fatvolari chalkashtirib yuborilgan edi. Hijriy 3-a. da Hadis ta'lif etish sohasida «musnad», «sahih», «sunan» deb atalmish turli yo'nalishlar vujudga keldi. «Musnad» yo'nalishida tas-nif etilgan to'plamlarda turli mavzudagi Hadislar bir joyda keltirilib, ular Hadis rivoyat qiluvchi sahobalarning islom dinini qabul qilgan vaqtiga ko'ra yoki alifbo tartibida joylashtirilgan. Abu Hanifa, Ahmad ibn Hanbalg'ging Hadis kitoblari shu yo'nalishga mansub. «Sahih» yo'nalishiga tug'ri, ishonarli Hadislar kiritilgan. Bu yo'nalishga Imom Buxoriy asos solgan. «Sunan» yo'nalishidagi to'plamga esa, to'g'ri, ishonarli Hadislar bilan bir qatorda «zaif» H. lar ham kiritilgan. Abu Dovud, Abu Iso atTermiziy, Nasoiy, Ibn Moja to'plamlari shu yo'nalishta mansubdir[2].

Hadis ilmining shakllanishi hamda rivojlanishi bevosita insonlar orasidagi turli masala hamda hodisalar va nisbatan bitti yondashish, turli tushunmovchiliklar hamda diniy e'tiqod masalasidagi fikrlar tarqoqligiga barham berish va shu bilan bir qatorda dinning vujudga kelgan davridagi fikr mulohazalarning unutilib, o'zgarib ketmasligi bilan bog'liq hisoblanadi. Ushbu jarayon parda hadisshunoslarning mehnati va izlanishlari tahsinga sazovordir. Rivoyatlarda birgina hadisning sahih yoki nosahih ekanligini aniqlash uchun Imom Buxoriy izlab izlab 10 dam ortiq mamlakatlarni nezganligi hammamizga ayondir.

Buyuk ajdodimiz Muhammad Xorazmiyning bir hikmati bor: "So'z – gul, ish – meva". O'ylaymanki, bugun belgilab oladigan rejalaringiz qanchalik pishiq-puxta bo'lsa, ishingiz ham shunchalik yaxshi samara beradi, – dedi Shavkat Mirziyoyev. – Sizlar ko'p kitob o'qigan, bilimli avlod sifatida yurtimiz o'tmishda jahon sivizilizatsiyasi beshiklaridan biri bo'lganini yaxshi

bilasiz. Siz Xorazmiylar, Farg‘oniylar, Beruniy va Ibn Sino, Ulug‘bek, Navoiy va Boburlar, Buxoriylar, Termiziylar avlodisiz. Ana shunday buyuk vatandoshlarimiz yaratgan bebaho bilim va kashfiyotlar bugun ham butun insoniyatga xizmat qilmoqda.[3]

Biz yaratayotgan yangi O‘zbekistonning mafkurasi ezgulik, odamiylik, gumanizm g‘oyasi bo‘ladi. Biz mafkura deganda, avvalo, fikr tarbiyasini, milliy va umuminsoniy qadriyatlar tarbiyasini tushunamiz. Ular xalqimizning necha ming yillik hayotiy tushuncha va qadriyatlariga asoslangan[4].

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Alisher Toyrov, Shaxzod Axmedov. Dinshunoslik. Samarqand 2018. 10-bet

2. Qomus.uz/O’zbekiston milliy ensiklopediyasi

3. O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyevning Yoshlar Forumida so’zlagan nutqian. 25.12.2020

4. O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyevning Ma’naviy-ma’rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish, bu borada davlat va jamoat tashkilotlarining hamkorligini kuchaytirish masalalari bo‘yicha videoselektor yig‘ilishida so’zlagan nutqidan

MANTIQ ILMINING RIVOJLANISHIDA DUNYOQARASHNING O’RNI

Ergasheva Yodgorxon Ziyodullo qizi

Namangan muxandislik-texnologiyalar instituti talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqola inson tafakkuri va fikrlash doirasini shakllantiruvchi ilm – mantiq ilmininmg bayoni hamda uning taraqqiyotida dunyoqarashning o’rni va ro’li haqidagi fikr va mulohazalardan iborat.

Kalit so’zlar: mantiq, fan, dunyoqarash, falsafa, botiniylik, zohiriylik, logika

Hozirgi kunda yurtimizda barcha tarmoqlarni qamrab olgan ko’plab ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar amalga oshirilmoqda. Ularning ko’pchiligiтш ta’lim sohasida ko’rishimiz mumkin.Yurtimizning kelajagi hisoblangan yoshlar uchun yangidan yangi ta’lim darsliklari va o’quv qo’llanmalari ishlab chiqilib, bevosita amaliyotga tadbiq etilmoqda. Buyuk mutafakkirlarimizning necha yuz yillar davomida noma’lum bo’lgan asarlari topilib, o’rganilmoqda va keng xalq ommasiga taqdim etilmoqda. Mazkur islohotlarning tub zamirida

yoshlarni har tomonlama bilimli hamda barkamol etib tarbiyalash maqsadi yotibdi. Davlatimiz rahbari ham bu masalaga to'xtalar ekan: "Yuksak ma'naviyatli, zamonaviy bilim va kasb-hunarlarga, o'z mustaqil fikriga ega bo'lgan yoshlarni milliy va umuminsoniy qadryatlar ruhida tarbiyalash biz uchun eng muhim masalalardan biridir" deb ta'kidlaydi. Bu esa bevosita yoshlarga bo'lgan yuksak ishonch va umid, shu bilan birga ulkan mas'uliyat namunasi hisoblanadi. Bir so'z bilan aytganda, yoshlarga bilim olish, o'z imkoniyatlarini namoyon qilishi uchun barcha sharoitlar yaratib berilmoqda. Bundan ko'zlangan asosiy maqsad yoshlarni keng dunyoqarashga va erkin fikrlashga o'rgatish, ularni buyuk ajdodlarimizga munosib avlod etib tarbiyalash hamda jahonda o'z o'rniga ega bo'lishlarini ta'minlash hisoblanadi. Bu maqsadlarni amalga oshirishda yoshlar va umuman inson dunyuoqarashi hamda fikrlashini boyitadigan ko'plab fanlarning, shu jumladan mantiq ilmining ham o'rni va ahamiyati beqiyos hisoblanadi.

Mantiq ilmi bundan bir necha ming yillar muqaddam vujudga kelgan bo'lib, juda ham boy tarixiy ildizga ega fan hisoblanadi. Unga mashhur yunon faylasufi va olimi Aristotel tomonidan asos solingan. Mazkur fan ham dastlabki davrda ko'plab fanlar qatori Falsafa tarkibida bo'lgan, keyinchalik Aristotel tomonidan mustaqil fan sifatida shakllantirigan. Mantiq so'zining lug'aviy ma'nosi grekcha "logika" atamasidan kelib chiqqan bo'lib, "aql", "fikr", "qonuniyat" kabi ma'nolarni anglatadi. Mazkur fanning asosiy maqsadi kishilarni o'zlari kundalik hayotida qo'llaydigan so'zlarining tub manosini anglab yetishga, to'g'ri fikrlash va asosli mushoxada qilish, vaziyat, holat va muhitga qarab o'rinli hamda ta'sirli bo'lgan mulohazani bildirish, so'zlarni to'g'ri va o'rinli qo'llash, o'z fikrini har tomonlama mukammal holatda bayon etish, shuningdek, xato so'zlar qo'llashdan o'zini tiyish va noo'rin so'zlardan saqlanishga o'rgatadi. Shu bilan birga donishmand xalqimiz takidlaganidek "yetti o'lchab – bir kes" ishga, ya'ni har bir ifodalanadigan fikrni oldin har tomonlama chuqur o'ylab, so'ng ifoda etishga, umuman olganda ham zohiriy ham botiniy jihatdan tafakkur qilishga o'rgatadi. Ushbu fan to'g'risida buyuk bobokalonimiz Abu Ali ibn Sino shunday fikr bildirib o'tadi: "Aql tarozisida tortib ko'rilmagan har qanday bilim asossizdir. Shu bois mantiq ilmini o'rganish juda muhim". Shu nuqtai nazardan mantiq ilmi aql tarozisi, bilimlar eshigining kaliti ekanligini anglashimiz mumkin. Buyuk mutafakkirning ushbu fikridan ham bilsa bo'ladiki mantiq ilmi insonni ko'proq bilim egallashga chorlaydi.

Mantiq fanining rivojlanish tarixi ko'plab olimlarni yillar davomida qiziqtirib kelgan. Ularni bu fanga chuqurroq kirib borishga undagan. Mantiq fanining rivojiga ko'plab ichki va tashqi omillar ta'sir ko'rsatgan. Ulardan biri dunyoqarashdir. Ho'sh dunyoqarash o'zi nima? U qanday vujudga keladi va shakllanadi? Ushbu savollarga javob sifatida dunyoqarashga nisbatan ko'plab tariflarni keltirish mumkin. Falsafiy adabiyotlarda dunyoqarash – insonning tevarak-atrofini qurshab turgan voqelik to'g'risidagi, olamning moxiyati, tuzilishi, o'zining undagi o'rni

haqidagi qarashlar, tasavvurlari, bilimlar tizimidir deb tasniflanadi. Shuningdek, dunyoqarash olamning eng muhim tarzda tasavvur qilish, idrok etish va bilishdir. Yoki yana bir ta'rifni keltiradigan bo'lsak: Dunyoqarash – insonning o'zini va dunyoni zaruriy ravishda anglashi, tushunishi, bilishi va baxolashi natijasida yuzaga keladigan xulosalari, bilimlari asosida shakllangan turli mazmun va darajadagi umumlashmalar tizimidir. Yuqorida qayd etilgan ta'riflardan ko'rinib turibdiki dunyoqarash bu har bir kishining ko'rgan hodisalari bo'yicha o'zining muayyan xulosaga kelishi, u haqidagi ma'lumotlarning inson ongida yaxlit holda namoyon bo'lishi, sodda qilib aytganda kishining olamni, undagi predmetlarni o'z tasavvuri darajasida tushunishi, bilishi va anglab yetishidir.

Har bir kishining o'z dunyoqarashi mavjud hisoblanadi. Bu esa mavjud hodisalarga nisbatan har kimda har xil qarash mavjud bo'lishini anglatadi. Muayyan hodisa atrofida turli fikrlar, qarashlar mavjud bo'lib, bu qarashlar hodisaning turli jadhalarini qamrab oladi. Shunday qilib bir shaxs uchun noma'lum bo'lgan jihatlarga boshqa kishi tomonidan aniqlik kiritiladi va shu tariqa mukammal fikr vujudga keladi. Kishining dunyoqarashi kengaygani sari fanga shu qadar chuqur kirib boriladi. Har bir narsaning mantiqiy tomonini ifodalashga harakat qiladi. Bu jarayonlar mantiq fani tarixida juda ko'p marotaba o'z tasdig'ini topgan. Qanchadan qancha donishmand-faylasuflar o'zlarining dunyoqarashlarini shu tariqa shakllantirishgan, keyinchalik esa shu asosda avlodlarga ulkan falsafiy va mantiqiy meros qoldirganlar. Fan esa tobora taraqqiy qilib boravergan. Mantiq ilmining taraqqiyoti u vujudga kelgan davr , yani Aristotel yashagan zamonlardan boshlab to o'rta asrlar klassik falsafasi vakillariga qadar o'z taraqiyotining cho'qqisiga erishgan deyish mumkin. Hozirgi kunda ushbu bilimlarni egallagan sari yana yangi, fan uchun noma'lum bo'lgan qirralari ochilib kelmoqda. Bu hol esa kishilarni yana ham izlanishga, yangi bilimlarni egallashga undamoqda.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib aytish mumkinki, dunyoqarash nafaqat mantiq ilmi, balki barcha fanlarning rivojlanishida katta ahamyatga egadir. Bunda insonning hayotiy tajribasi, tafakkur olamining kengligi muhim rol o'ynaydi. Bularning barchasiga erishish uchun avvalo inson ko'proq kitoblar mutolaa qilishi, o'zi ustida tinimsiz ishlashi va harakatdan to'xtamasligi zarur. Shundagina kishi barcha soxada ham o'z ishining ustasiga aylanadi. Davlatimiz rahbari ham bejizga "kitob o'qigan, o'zini ustida ishlagan odamda qanot bo'ladi. U befarq bo'lmaydi. Uning kuchi bilimda bo'ladi" deb ta'kidlamagan edi. Har qanday yuksak va hayrli maqsadlarga eltuvchi yo'llar turfa xil bo'lishi mumkin, lekin barchasida ilm bor, ma'fifat bor. Bunga erishish yo'li esa bevosita harakat, qanoat va ilm izlash, kitob mutolaasi hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Milliy tiklanishdan milliy yuksalish sari. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning asarlari va ma'ruzalaridan olingan fikrlar. Toshkent 2019
2. Falsafa. O'zbekiston Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi tomonidan talabalar uchun darslik sifatida tafsiya etilgan o'quv qo'llanmasi. Toshkent 2019
3. Mantiq. M.Sharipov, D. Fayzixo'jayev. Toshkent 2004

POP TUMANINING TARIXIY VA TURISTIK NUQTALARI HAQIDA QISQACHA MULOXAZA

Mamasidiqov Fazliddin Muzaffar o'g'li
NamDU Ijtimoiy fanlar fakulteti,
Tarix yo'nalishi talabasi

Annotatsiya. Yurtimiz kundan-kun rivojlanib borar ekan, rivojlanishni barcha soharada ko'rishimiz mumkin. Xususan, turizm sohasida. Ushbu maqolada Pop tumanining dovrug'ini turistik nuqta va ziyoratgoh sifatida tanitayotgan manzillar haqida so'z boradi. Albatta bu hududlarni ko'rish va ziyorat qilish insonga huzur bag'ishlaydi. Ushbu hududlar haqida ma'lumotlarga ega bo'lish albatta qiziqishni ortishiga sabab bo'ladi. Quyida aynan shunday ma'lumotlar berib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Pop tumani, Balandtepa, Munchoqtepa, ziyoratgoh, Zaynobiddin (Imom Ota), Buvi ona Buvi, Hazrati Bob.

Bugungi kunda yurtimizda olib borilayotgan odilona siyosat hamda islohotlarning son-sanog'i va chegarasi yo'q. Albatta bularning barchasi xalqning foydasini ko'zlab, ya'ni inson qadri uchundir. Shunday islohotlar sirasiga turizm va ta'lim sohasidagi yangilanishlarni misol qilib olishimiz mumkin. Rspublikamiz hududida turistik nuqtalar juda ko'p, albatta bular orasidan tarixiy hudud va inshootlar ham o'rin olgan. Xususan, Namangan viloyati ham turistik nuqtalarga ega bo'lgan viloyat sifatida e'tirof etiladi. Namanganning ko'plab tumanlari o'zining diqqatga sazovor nuqtalari-yu, manzaralari bilan nafaqat O'zbekiston balki dunyo mamlakatlarida ham mashxurdir. Shunday mashxur tumanlardan biri bu Pop tumanidir.

Ta'lim va turizm bu bir-biriga chambarchas bog'liq sohalardir. Negaki aynan ta'limning rivoji bugungi kunda bizni qiziqtirayotgan arxeologik nuqtalar va joylarni yuzaga chiqishiga asosiy omil bo'lib xizmat qilmoqda. Bugungi kunda Pop tumani o'zining patirlari-yu, tarixiy joylari bilan turistlarni o'ziga jalb qilib kelmoqda. Shunday nuqtalarga quyida to'xtalib o'tamiz.

“Balandtepa tarixiy yodgorligi” – Munchoqtepa yodgorliklari qadimiya rxeologik yodgorliklar majmuasi hisoblanadi. Ushbu manzilgoh sirasiga Munchoqtepa, Balandtepa va Temirqasmoqtepa kabi yodgorliklari kiradi. Ularning joylashuviga to’xtalsak: Manzilgohlar Pop tumanida joylashgan. Aniqroq qilib aytadigan bo’lsak Pop shahridan uncha uzoq bo’lmagan Sirdaryo bo’yida joylashgan. Ushbu manzilgohlar I–VIII asrlarga oid ekanligi aniqlangan. Ushbu manzilgohlarning tarix sahnasidan o’rin olishiga turtki bo’lgan omil 1988-yildagi qazishma ishlaridir. Ushbu manzilgohlarning eng ahamiyatli jihatlaridan biri bu majmuadan topilgan kiyim-kechaklar, xususan: ipakli, ipli va junli matolar nafaqat O’zbekiston, balki O’rta Osiyo xalqlari kiyimlarining tarixining shu vaqtgacha ma’lum bo’lmagan sahifalarini to’ldirishga yordam berdi. Bugungi kunda ushbu hududlarning turistik ahamiyati shundaki hudud daryodan yuqorida joylashganligi hamda ko’plab spool qoldiqlarining mavjudligi kishini lol qoldiradi va ajoyib manzaradan bahra olishga undaydi.

Bugungi kunda Pop tumanining Chodak qishlog’i o’zining salqin havosi va tog’lik tabiati bilan insonlarni o’ziga “chorlamoqda” bu albatta turizm sohasining rivojiga ijobiy ta’sir etib qolmay tuman dovrug’ini ham yuqorilarga ko’taradi. Agar Chodakka tashrif buyuradigan bo’lsak albatta u yerdagi dam olish maskanlari to’rt faslda sayyohlar hamda mahalliy mehmonlar bilan gavjumligini ko’rishimiz mumkin. Hukumatimiz tomonidan hududni yanada rivojlantirish maqsadida quyidagi qaror qabul qilindi. Unga ko’ra: Pop tumani “Chodak” qishlog‘ini 2021-2022-yillarda kompleks ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish belgilangan. Chodak tabiati huzurbaxshligi, aholisi esa o’zining mehmondo’stligi, hamda barchani tabassum bilan kutib olganligi uchun ham bir brogan inson yana borgisi kelaveradi.

Pop tumanida joylashgan ham tarixiy, ham ziyoratgoh sifatida turistik nuqta bu – Parda Tursun. Qishloqning tarixiy deyishimizga sabab rivoyat qilinishicha, VIII asrda g’ayridinlarga qarshi kechgan janglarning birida xalok bo’lgan Zaynobiddin (Imom Ota) shu yerga dafn etilgan.Qishloq hududida Imom Ota nomi bilan ataluvchi ziyoratgoh mavjud bo’lib ko’plab mahalliy aholi ziyorat qilish maqsadida, boshqa tarafdan esa qo’shni viloyat hattoki respublikalardan insonlar ham ziyorat, ham dam olish maqsadida tashrif buyirishadi. Hududning Parda Tursun nomi bilan atalishi esa, qo’shni Chorkesar qishlog’ida tug’ilgan adib, yozuvchi Parda Tursun (1909-1957) nomi bilan bog’liq.

Pop tumanida joylashgan yana bir turistik nuqtalardan biri bu – Buvi Ona Buvi ziyoratgohidir. U yerning tarixiga to’xtalsak Buvi ona Buvi Pilol qishlog’idan onalari ortidan kelgan ekanlar. Hozirda ziyorat qilinadigan qabrlari yonida onalari o’yma pishirgan ekanlar. Ularning qarindoshlari ham bo’lgan bo’lib, ular Qichqiriq eshon buva ekanlar. Aytishlaricha, bu kishi chqirgan azoonning ovozini Qo’qonda ham eshitishgan ekan. Buvi ona Buvining singillarining qabri bugungi kunda ziyoratgoh bo’lib, u yerdan buloq chiqqan ekan. Ushbu

ziyoratgohda qurbonlik qiladigan joy ham mavjud bo'lib, bugungi kunda ziyoratchilar qurbonlik ham qilishar ekanlar. Ushbu ziyoratgohning turistik ahamiyati avvalo ziyoratgoh bo'lsa, boshqa tarafdan qirliklar orasida joylashgani va tabiatining go'zalligidir.

Pop tumanining yana bir ziyoratgoh va turistik nuqta sifatida e'tirof etiladigan yeri bu – Hazrati Bob ziyoratgohi hisoblanadi. Bugungi kunda tumanda Hazrati Bob mahallasi joylashgan. Ushbu nomga to'xtalsak, dastlab Turkiston xojalari bilan bog'liq nasabnoma va shajaralarda hikoya qilingan. Mazkur nomad Pop shahri Bobu Koson nomi bilan tilga olinadi. Bundan ko'rinadiki Bob so'zi kishilar ismiga ham berilgan ekanligi ehtimoldan holi emas. Ushbu ziyoratgoh 1927-yili sobiq Sovet hukumati davrida buzib tashlangan. Keyinchalik odamlar shayxning xokini yuqoriga olib chiqib dafn qilishgan. Bugungi kunda ham ushbu qadamjo insonlar uchun ham ziyoratgoh, ham turistik nuqta bo'lib xizmat qilmoqda. Yurtboshimiz tashabbuslari bilan turizm sohasi rivojlanib bormoqda, bundan biz tarixchi yoshlar behad xursandmiz chunki tarix va turizm rivojlansa ham ilm-fan shuningdek iqtisodiyot sihasi yanada gurkirab rivojlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. «Ўзбекистон миллий энциклопедияси». Том 6. – Т.: Давлат илмий нашриёти, 2003.
2. Қўлдошев Т, Қўлдошев Ш. Поп тумани тарихи. – Т.:"Sharq", 2020.
3. Axborotchi: Dadaxon ota, Buvi Ona Buvi ziyoratgohi xodimi, 83 yosh.
4. Madrahimov Z. Tarixiy toponimika. – T.: Navro'z, 2017.
5. https://namangan.uz/uz/yangiliklar-2/2640-pop-tumani-chodak-qishlog-ini-kompleks-rivojlantirish

HAYOT FAOLIYATI XAVFSIZLIGINING HUQUQIY ASOSLARI

Abdulboqiyeva Gulchehra shavkatjon qizi
Namangan muhandislik-texnologiya institute talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada hayot faoliyati xavfsizligi, xususan mehnat munosabatlaridagi xavfsizlik masalalariga mamlakatimiz va xalqaro jihatdagi huquqiy asoslarga oid fikr mulohazalar o'z aksini topgan

Kalit so'zlar: xavf, texnika, kodeks, hodisa, mehnat ta'tili

Annotation. This article reflects the views of our country and the international legal

framework on the safety of life, in particular, the safety of labor relations.

Key words: hazard, technique, codecs, incident, leave

Аннотации. В данной статье отражены взгляды отечественной и международной нормативно-правовой базы на безопасность жизни, в частности безопасность трудовых отношений.

Ключевые слова: опасность, техника, кодекс, событие, отпуск

Insoniyat vujudga kelibdiki, o'zining hayot faoliyati va yashash tarzi turli sohalarida o'zi uchun zarur bo'lgan ehtiyojlarni ta'minlash vositasida muayyan sharoit yaratgan holda yashaydi. Ular inson uchun tabiiy va zaruriy ehtiyojlar hisoblanadi. Shu bilan bir qatorda shunday holatlar ham uchrab turadiki, inson unga favqulotda vaziyatlarda duch keladi va har xil hollarda doimiy zaruriy mudofaa bilan o'zini o'zi ta'minlashga ehtiyoj ham paydo bo'ladi. Buni bir so'z bilan fan tilida "xavf" deyiladi. Xavf tushunchasiga ko'plab mutaxasisslar tomonidan turlicha ta'rif va tavsiflar berib o'tilgan. Xususan, ba'zi adabiyotlarda: "Xavf – hodisalar, jarayonlar yoki ma'lum sharoitda odam sog'lig'iga tog'ridan-to'g'ri yoki bilvosita zarar yetkazishi, ya'ni noxush oqibatlarni keltirib chiqarishi mumkin. Inson hayotiga va sog'lig'iga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi jarayon, hodisa xavfdir." Shu nuqtayi nazardan qaraydigan bo'lsak, xavf bu insonning faol tarzidagi jismoniy hamda ruhiy holatiga, uning o'z maqsad muddaolariga yetish yo'lida va boshqa yo'nalishlarida sun'iy to'siqni yuzaga keltiruvchi, tananing yoki ong faoliyatining buzilish yoki shunga tenglashtirilgan holatar va oqibatlarga olib kelishi mumkin bo'lgan jarayon hisoblanadi. Hayot faoliyati xavfsizligi esa kundalik hayotimiz, ish faoliyaimiz, ishlatayotgan texnik jihozlar hamda qurilmalardan foydalanishning umumiy bilish kerak bo'lgan qat'iy normalari yig'indisi hisoblanadi. Ushbu jarayon ba'zi hollarda insonga bog'liq bo'lmagan vaziyatda yuzaga kelsa, yana ko'p hollarda bevosita inson omili, ehtiyotsizlik (yuridik termin sifatida ikki toifaga bo'linadi: beparvolik va o'z o'ziga ishonish) ta'sirida yuzaga keladi. Ushbu jarayon, voqea va hodisalarning sodir bo'lishi texnika hamda texnologiya vositalaridan nojo'ya foydalanish va asosan, turli yo'sindagi mehnat jarayonlarida sodir bo'ladi deyish mumkin. Darhaqiqat, turli yo'sindagi xavf-u hatarlar asosan, mehnat jarayonida sodir bo'lishi ko'p uchraydigan holatdir. Ushbu jarayonlarni oldini olish va inson hayoti, uning salomatligini saqlash va asrab-avalash borasidagi ko'plab hodisalarni tartibga solishda har qaysi soha va tarmoq singari huquqiy asos mustahkamlaydi deyish mumkin.

Har qaysi davlat yoki jamiyatga nazar tashlaydigan bo'lsak, o'zining ichki tartib qoidalarini muvofiqlashitib turuvchi muayyan normalar tizimiga ega bo'ladi. Ushbu normalarda barcha turdagi ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy-ma'rifiy va iqtisodiy hamda boshqa munosabatlar o'z aksini topadi. Xususan, yuqorida ta'kidlab o'tganimiz hayot faoliyati xavfsizligi (asosan mehnat

jarayonlari) ham shular jumlasidandir. Yurtimizda ham ushbu masalalar ko'plab qonun hujjatlarida o'z aksini topgan. Mehnat jarayonidagi xavfsizlik masalalarining ta'minlanganligi, munosib va xavfsiz mehnat sharoiti, hayot faoliyati va shaxs jismoniy holatiga jiddiy tarzda og'ir yuklama tushurmaslik va boshqalar shular jumlasidandir. Ushbu masalalarda bosh huquqiy asos vazifasini mamlakatimizning asosiy qomusi bo'lgan Konstitutsiyamiz bajaradi deyish mumkin. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining ikkinchi bo'lim IX bobi ijtimoiy va iqtisodiy huquqlar deb nom olgan bolib, uning 37-moddasida "Har bir shaxs mehnat qilish, erkin kasb tanlash, adolatli mehnat sharoitida ishlash va qonunda ko'rsatilgan tartibda ishsizlikdan himoyalanish huquqiga egadir" deyilgan bo'lsa, 38-moddasida "yollanib ishlayotgan barcha fuqarolar dam olish huquqiga egadirlar. Ish vaqti va haq to'lanadigan menat ta'tilining muddati qonun bilan begilanadi". Ushbu moddalarda inson mehnat faoliyat davomidagi xavfsizligi, unung ishchanlik qobilyati hamda sog'lig'iga ziyon yetkazmasligida namoyon bo'lishi va huquqiy jihatdan muhofaza qilinishida namoyon bo'ladi. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Mehnat Kodeksi ham mamlakatda mavjud mehnat munosabatlarini tartibga solishda yetakchi va asosiy normativ-huquqiy hujjat hisoblanadi. Mehnat kodeksining 211-moddasida "barcha korxonalarda xavfsizlik va gigiena talablariga javob beradigan mehnat sharoitlar yaratilgan bo'lishi shart. Bunday sharoitlarni yaratib berish ish beruvchining majburiyatiga kiradi". Ushbu moddada bevosita munosib hamda xavfsiz ish sharoitida ishlash masalasiga to'xtalingan bo'lsa, boshqa bir moddasida "ish beruvchi ishlab chiqarishdagi baxtsiz hodisalarni o'z vaqtida tekshirishi va hisobga olib borishi shart" deyilgan ya'ni, bo'lgan va yoki bo'lishi mumkin bo'lgan inson hayoti va faoliyati xavfsizligi uchun zararli bo'lgan hollarni o'rganish hamda oldini olish o'z aksini topgan deyish mumkin. Shu bila birgalikda munosib mehnat sharoiti nafaqat mamlakatimiz, balki xalqaro qonunchilikda ham o'z aksini topgan norma hisoblanadi deyish mumkin, Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan 1948-yil 10-dekabrda qabul qilingan Inson huquqlari Umumjahon Deklaratsiyasida ham ushbu norma o'z aksini topgan:"Har bir inson mehnat qilish, ishni o'z erki bilan tanlash, mehnatining adolatli va qulay sharoitlari bo'lishi va ishsizlikdan muhofaza etilish huquqiga egadir". Shuningdek O'zbekiston Respublikasining "Mehnatni muhofaza qilish to'g'risidagi" qonunida ham bevosita korxona va tashkilotlarda mehnat muhofazasi, ish joyida xavsizlik talablarini tashkil etish masalalari asosli hamda shartli tarzda bo'lishi belgilab o'tilgan. Shuni ham alohida ta'kidlash kerakki, hayot faoliyati xavfsizligini tashkil etishda avvalo, nazorat tizimini joriy qilinishi asosiy vazifa hisoblanadi. Xususan, texnik nazorat, sanitariya nazorati, energetik nazorat, avtomobil nazorati va boshqalardir. Inson hayoti va uning mehnat hamda boshqa faoliyati davomida sodir bo'lishi mumkin bo'lgan turli xavf hatar va baxtsiz hodisalardan muhofaza qilish, uni oldini olishda yuqorida ta'kidlab o'tilgan qonun hamda normalarnning o'rni hamda ahamiyati yuqori

hisoblanadi. Zero ushbu jarayonlarning qonun sifatida mustahkamlanishi ushbu vaziyatlar uchun har qanday sharoitlarda ham huquqiy asos mavjudligini ifodalaydi.

Xulosa o'rnida shuni aytish kerakki hozirgi texnika hamda texnologiyalar jadal tarzda taraqqiy etayotgan bir sharoitda insonlarda hayot faoliyati xavfsizligiga bo'lgan e'tibor hamda munosabatni tubdan o'zgartirish muhim hayotiy zarurat hisoblanadi. Kuni kecha yangi ddeb hisoblangan ilm-fan kashfiyoti bugungi kun uchun eski predmetga aylanib borayotganligi sir emas. Ular vositasida insonlarga kelishi mumkin bo'lgan jismoniy hamda ruhiy ta'sirlarni oldini olish, ulardan munosib muhofaza tizimini yaratish, insonlar ongi hamda shuurida mavjud vaziyatga nisbatan daxldorlik hissini uyg'otish hamda bevosita ushbu ta'sirlardan himoyalanish faqat o'zimiz emas balki yaqin atrofdagilar uchun ham foydali va o'rnak vazifani o'tashligi lozim hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. Toshkent 2019.
2. O'zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksi. Toshkent 2017.
3. Inson huquqlari umujahon Dekloratsiyasi. Toshkent 2018.
4. Hayot Faolliyati Xavfsizligi. H.E.G'oyipov. Toshkent 2007.
5. Lex.uz

YANGILANAYOTGAN O'ZBEKISTONNING IJTIMOIY-IQTISODIY RIVOJLANISHIDA YOSHLARNING O'RNI

Gulhayo Alijonova
Namangan davlat universiteti talabasi

O'zbekiston betakror va jannatmakon yurtdir. Biz esa, shunday zaminda yashayotganimizdan faxrlanamiz. Vatanimizning rivojlanishida har bir inson yosh-u, qarining o'rni bor Hozirgi kunda, rivojlanib borayotgan O'zbekistonimizda, turli xil islohatlar olib borilmoqda. Yoshlarimiz har bir berilayotgan imkoniyatlardan samarali foydalanibgina qolmay, uning yuksalishi va rivoji uchun hissa qo'shib, bundan boshqa yoshlarning ham foydalanishida hamda amalda tadbiq etilishida bir-birlariga ko'mak bermoqdalar. Yoshlar-har qanday jamiyatning ertasi. Biz tom ma'noda hur diyorimizning eng katta boyligi, bebaho xazinasi hisoblanamiz. Mamlakatimizda yoshlarning soni ko'pchilikni tashkil etadi. Ularning ijtimoiy hayotdagi faolligi va ta'siri ko'plab yo'nalishlarda o'zini namoyon qilmoqda. Ijtimoiy sohani

rivojlantirishga yo'naltirilgan aholi bandligi va real daromadlarini izchil oshirib borish, ijtimoiy himoyasi va sog'lig'ini saqlash tizimini takomillashtirish, xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish, arzon uy-joylar barpo etish, yo'l-transport, muhandislik-kommunikatsiya va ijtimoiy infratuzilmalarni rivojlantirish hamda modernizatsiya qilish bo'yicha maqsadli dasturlarni amalga oshirish, ta'lim, madaniyat, ilm-fan, adabiyot, san'at va sport sohalarini rivojlantirish, yoshlarga oid davlat siyosatini takomillashtirish kabi masalalar ustuvorlik kasb etmoqda. Xusususan bunda davlatimiz rahbari tomonidan ilgari surilgan "Beshta muhim tashabbus"ning o'rni alohida ahamiyatga ega.

To'rtinchi tashabbus doirasida o'tkazilgan "Besh bosqichli besh tashabbus olimpiadasi"dagi "Yosh kitobxon oila" tanlobining Namangan viloyati bosqichida ishtirok etgan oilalardan birining "Biz tanlov haqida eshitganimizdan keyin, tanlovda foydalaniladigan 30 ta kitobni o'qishga kirishdik. Tanlovga qatnashishdan asosiy maqsadimiz ro'zg'or tashvishlaridan va ishdan ortib kitob o'qishgaa ajratayotgan vaqtimizni ko'paytirish hamda kitob o'qishga o'z-o'zimizni majburlash edi. Bundan oilamiz katta ma'naviy yutuqqa erishgan bo'lsa, biz yangi olgan bilimlarimizni o'zimiz ishlayotgan ta'lim maskanlarida o'quvchi yoshlarga ham yetkaza olish imkoniyatimiz borligi, biz uchun katta baxt"-degan fikrlaridan anglashiladiki, yangilanayotgan O'zbekistondagi ijtimoiy sohaga qaratilayotgan e'tibor, jaamiyat taraqqiyotida asosiy poydevor bo'lib xizmat qiladi. Davlat siyosatida yoshlar masalasi birinchi o'ringa ko'tarilishi, yurt rivojida yoshlar harakatining dolzarbligini oshiradi.

O'zbekiston mustaqillikka erishgandan keyingi dastlabki yillardan boshlab, iqtisodiyotning barcha tarmoqlarida tub islohatlar va yangilanishlar boshlandi. Shu o'tgan davr mobaynida, mamlakatimiz o'z iqtisodiyotini rivojlantirishda jahon tajribasidan keng foydalanmoqda. SHu o'rinda turizm sohasida ham tub islohatlar olib borilib, davlat tomonidan katta imkoniyatlar yaratilmoqda. Ayniqsa, bunda yoshlarning tashabbuslari va yangidan yangi innovatsion g'oyalari hamda ushbu g'oyalarni amaliyotda o'z samarasini ko'rsatishi, iqtisodiy taraqqiyot omili bo'lib xizmat qilmoqda. O'ylaymanki, yoshlarimiz yurt ravnaqi uchun harakatdan to'xtamaydilar!

ЭСТЕТИК ОНГ ҚИММАТЛИ БИР ҲОДИСА СИФАТИДА

Алихонов Собитхон Рустамхон ўғли

НамДу магистранти

Аннотация. Мақолада «Эстетик онг» тушунчаси ижтимоий-гуманитар фанларни парадигмал хусусиятлари билан ўзига жалб қиладиган мега категорияларидан бири

ҳисобланади. Чунки, педагогика, психология, фалсафа, санъатшунослик фанларида табиат, жамият ва шахс билан боғлиқ муаммоларни ўрганишда у ёки бу тарзда мазкур тушунчага мурожаат қилинади. Аммо эстетик онг категориясини санъат, ижод билан боғлиқ масалалари, шахсни шаклланишида ўрни ва аҳамиятига бағишланган фундаментал тадқиқот ишлари мавжуд эмас. Эстетик онг тушунчасининг барча фанлар учун назарий-методологик асос бўлган ягона таърифи шаклланмаган бўлса-да, унинг мураккаб ҳодисалиги, қисмлари ва шакллари тўғрисида маълумотлар мавжуд.

Калит сўзлар. Эстетик онг, нафосатшунослик, онг, санъат, ижод, педагогика, психология, фалсафа, санъатшунослик, табиат, жамият ва шахс.

“Эстетик онг қимматли бир ҳодиса бўлиб, бу ҳол унинг структураси ва ҳусусиятларига ҳам таъсир этмай қўймайди. Бу ҳолнинг фарқ қиларли жиҳати шундаки, у фактлар, воқеа ва ходисаларни асли ўзини эмас субъектнинг қизиқишлари ва мақсади нуқтаи назаридан келиб чиққан ҳолда акс эттиришидир, ...предметлар, воқеа ва ҳодисаларга маънан эстетик баҳо бериш, уларнинг эстетик қадр-қиммати хақида фикр юритиб, уларга нисбатан эстетик муносабатни шакллантириш эстетик онг деган тушунчага асос бўлади. Унинг структурасига эстетик идеаллар, нормалар ва хусусан, гўзаллик ва олижаноблик, антиэстетиклик ва хунуклик асли нима эканлиги хақида тасаввурлар киради”. Манбалар таҳлили шуни кўрсатадики, эстетик онг тушунчасининг ҳиссий мазмун-моҳияти эстетик билиш ва англашда, эстетик фаолият ва эстетик муносабатда муҳим эканлигининг категориал хусусиятларини мустаҳкамлаш зарур. Деярли кўплаб манбаларда эстетик онг тушунчасининг назарий томонлари эътибордан четда қолган. Чунки, унинг унсурларининг мавжудлигини таъкидлаш билан эстетик онг категориянинг моҳиятини тушуниш камлик қилади.

Эстетик онг тушунчасини ўрганишда дастлаб, «онг» тушунчасининг мазмун моҳиятига эътибор қаратиш лозим. Онг тушунчаси фанларнинг ҳанузгача ўрганиладиган очиқ муаммоларидан биридир. Онг - фалсафий нуқтаи назардан, объектив борлиқнинг субъектив образи, ақл, тафаккурни ифода этувчи категория, диний талқинда, Худо яратган мўжиза, илоҳий ҳодиса, инъикос назариясига кўра, воқеликни руҳий акс эттиришнинг олий шакли, онтологик маънода, юқори даражада уюшган (ривожланган) материянинг хоссаси субъектив борлиқ сифатида, гносеологик маъносига кўра, идеал шакл, аксиологик талқинида, онг нарса ва ҳодисаларни нафақат англайди, балки уларнинг қимматини ҳам баҳоловчи тушунчадир.

Фалсафа қисқача изоҳли луғатда: «Онг – воқелик объектларига, жамият қадриятларига муносабатни, ўз-ўзига муносабатни, ўз-ўзини англашни ўз ичига олади»,

яна бир манбада, «онг – объектив воқеликни инъикос эттиришнинг фақат инсонгагина хос бўлган олий шакли, инсоннинг дунёга ва ўз-ўзига фаол муносабат усули. Онг – воқеликнинг инсон онгида мақсадга мувофиқ, фаол, мазмунли инъикос этиши»дир, - дея таърифланади.

Рус-ўзбек тилидаги луғатларда «онг» ва «англаш» тушунчалари умумий маъноларни билдиради, яъни «сознание» сўзи икки маънони: онг ва англаш маъноларини билдиради. Онг тушунчаси ижтимоий-гуманитар фанлар манбаларида мия, ақл, тафаккур сўзлари ўрнида ҳам қўлланилади. Зеро, онг инсон мияси билан узвий боғлиқдир. Мия, онг, тафаккур, ақл, билиш тушунчалари бир-бирига яқин маъноли сўзларни англатсада, ички моҳияти ва бажарадиган функциясига кўра моҳиятан турли хил маъноларни англатади. Онг ижтимоий хусусиятга эга бўлиб, инсон миясининг маҳсулидир, унинг юзага чиқишида психологик, жисмоний, маданий жараёнлар иштирок этади. «Нутқ», «тил», «ахборот», «англаш» каби ижтимоий ҳодисалар унинг мавжудлигининг асоси бўлиб хизмат қилади.

Баъзи манбаларда «онг» термини ўрнида «англаш» атамаси илмий муомилага киритилмоқда. Хусусан, нафосатшунос олим Абдулла Шер фикрича, “онг инсоннинг ўзига ўхшаш якка яхлитлик, унинг фаолияти – англаш эса, ҳар хил ва кўпқирралидир. Онгнинг англашга муносабати худди олмос билан унинг қирралари ўртасидаги муносабатга ўхшайди; яхлит олмос бўлагининг ҳар бир қиррасини алоҳида олмос деб аташимиз қанчалик мантиққа тўғри келмаса, англашни узил-кесил онг тарзида тақдим этишимиз ҳам, бизнингча шунчалик ноўрин”, дейди.

С.Норқулов онг билан боғлиқ жараёнларни махсус ўрганиб, киши мияси объектив борлиқни реал инъикос этиш қобилиятига эга дейди, П.К.Анохин, А.Г.Маслоу, Б.Рассел, З.Фрейд, Н.Шермухамедова ва бошқаларнинг қарашларини умумлаштириб онгнинг қатор хусусиятларини очиб беради, унинг фикрича, биринчидан, онг кўзга кўринмайдиган нарса, уни ушлаш мумкин эмас, ўлчаш қийин, тутиб бирон объектга қиёслаш мушкул, аммо унинг натижаларини кўриш мумкин, иккинчидан, онг шундай яширин тарзда, тарнсформацияга учраб, гоҳо ўзини ўзи рад этиб, мутлақ бошқа позицияга ўтиши унга иррационаллик, трансцендентлик, интуитивлик, ғайриҳаётийлик бахш этади. Онгни ақлу идрок, рационал методлар билан тадқиқ этиш ҳеч қачон кутилган натижаларга олиб келмаган, бундай изланишлар иррационал, трансцендентни тан олиш билан якунланган. Иррационаллик объектни нафақат реал борлиқдан, тажрибадан, шунингдек, реал борлиқдан, тажрибадан ташқаридан қидиришга ҳам ундайди. Бундай объект кўпинча худодир, деган фикрларини илгари суради. Бизнинг фикримизча, онг тушунчасининг моҳияти ханузгача яққол очилмаган, чунки у мураккаб тушунчадир. Биз тадқиқ этаётган

шахс эстетик онги ҳам онгнинг ижтимоий хусусиятларидан биридир.

Бундан ташқари онгнинг моҳиятини онгсизлик жараёни билан ҳам тушунтириш мумкин. Масалан, «ижодий тафаккурда онгсизликнинг роли катта эканлиги Платон давриданоқ қадимги юнонистон файласуфларининг ижод хақидаги фикрларида қаттиқ ҳаяжонни ифодалайдиган, худо илхом берадиган вакханалияга оид холат сифатида талқин қилинган». Ёки, «романтизм эстетикаси онгсизликни ижодий жараёндаги ролини мутлақлаштирди. И.В.Гёте фикрича, шеър яралиш жараёни қуйидагича: «Аввалида мен улар хақида ҳеч қандай тасаввурга эга эмас эдим, бироқ улар мени қуршаб олиб дарҳол ҳаётга тадбиқ этилишни талаб этдилар, шу сабабли мен ўша захотиёқ, онгсиз равишда, тобеъ инсон сифатида шартсиз уларни ёзиб боришга мажбур эдим».

Ю.Борев фикрича: «Онг ижоднинг кўпгина томонларини тавсифлайди. У мақсадни, юқори қўйилган масалани ва асар ижодий концепциясининг сиртини назорат қилади. Санъаткорнинг ижодий тафаккуридаги «ёрқин доғни» равшанлаштиради ва ушбу нур атрофида унинг барча тажрибасини ташкиллаштиради, санъаткорнинг ўз ўзини назорат қилишини ва ўз ўзини кузатишини таъминлайди, унга танқидий назар солишга ёрдам беради, фикрининг қоралама вариантига тўғри баҳо бериб, уни мукаммал охирига етишини таъминлайди. Онг санъаткорга ўзи устидан назорат ўрнатиб, ўз ижодини анализ қилишига ва моҳирлигини ўсишига монелик қиладиган хулосалар ясашига ёрдам беради».

Демак, бадиий–эстетик тафаккур тараққиётида рационал онгли мушоҳададан фарқли равишда онгсизлик ҳам катта аҳамиятга эга. Зеро мутлақ санъат асарларининг ҳайратланарли ва бетакрор жиҳати айнан ҳаёлотга бурканган ижод ва тафаккур маҳсулидир. Шу маънода, «Америкалик психолог Ф.Беррон бир гуруҳ ёзувчиларни тестлар ёрдамида тадбиқ этиб, шундай хулосага келдики, ёзувчиларда эмоционаллик ва интуиция ички ҳиссиёт мулоҳазадан кўра юқори ривожланган. 56 нафар синалувчилардан 50 нафари (89%) интуитив шахс сифатида намоён бўлган, бадиий ижоддан йироқ бўлган назорат гурухидаги инсонларда эса ички ҳис этиш қобилияти уч ярим баравар кам бўлган (25%)».

«Онгсизлик хар хил ҳаётий таасуротлар таъсиридан ҳар қандай ижодий жараёнда муаммо ечимининг бир қанча вариантларини, образлар, воқеа-ходисаларга доир фикр алмашинувларини туғдиради. Интуитив эстетик хиссиётлар эса улар орасидан энг гўзал образ ва ечимни танлаб олиш имконини беради. Интуиция механизми эстетика билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, француз математиги А.Пуанкаре таъкидлаганидек, математик ақлнинг ажралиб турувчи хусусиятини мантиқдан эмас, эстетикадан изламоқ лозим. Замонавий математиклардан бўлмиш С.А.Пейперт ҳам шундай фикрда. Онгсизликдан онглиликка ўтувчи ҳар қандай фикрлар ҳам тўғри бўлавермайди, чунки, онгсизликда

мантиқий хақиқат критериялари йўқ. Ва айнан гўзаллик образларни онгсизликдан онглилик даражасига, яъни, олинган материални тубдан текшириладиган поғонага олиб чиқувчи критерийдир. Онгсизлик яратган, эстетик хиссиётлар томонидан ажратиб олинган, шакл берилган образ онгга узатилади. Бу ерда у мантиқий солиштирилади, зеҳн билан ёритилади, ишлов берилади (аргументлаштирилиб, фикр билан тўлдирилиб, асослантирилиб, маънавий мерос билан боғланиб, бойитилади)».

Хозирги кунда онгнинг индивидуал ва ижтимоий жиҳатлари билан боғлиқ бўлган функцияларини ҳар томонлама ўрганиш, инсон ва жамият ҳаётидаги аҳамиятини кўрсатиб бериш, улар олдида турган муаммоларни ечимини беришга қаратилган илмий тадқиқот ишлари жадаллик билан ривожланиб бормоқда. Э.В.Ильенков таъкидлаганидек: «Табиат инсонга унинг ақли учун замин яратиб, шаклланишига доир шарт-шароитлар инъом этган, аммо бу, фақатгина асос, ақлнинг асли эмас. Унга мия инъом этаркан у билан бирга ушбу мияни фикрлаш органи сифатида ишлатиш учун қобилиятни, инсон психикасининг махсус органи – интеллекти, тасаввури, онги, иродаси, ўзини ўзи англаши каби қобилиятларни бермаган. Шу сабабдан ҳам инсон – ўз тақдирининг яратувчисидир, у ҳаётида эришган ютуқлари эса, фақатгина меҳнати, фаолияти ва ўз тарихининг мевасидир. Ушбу ажабланарли ҳеч бир жонзотга мансуб бўлмаган хислатлар (Кант фикрича) жамиятда нафақат пишиб боради, балки, пайдо ҳам бўлади, ривожланади ва ўзининг юксак тамаддуни – шахслилик фазаси, талант фазаларигача ўсади». Демак, онг мураккаб структурали жараён бўлиб, ўзлигини ижтимоий онг шакллари орқали намоён этади, ушбу шакллари онгнинг моҳиятини англаш учун етарлича асос бўлиб хизмат қилади.

Ўз моҳиятига кўра онг индивидуал ва ижтимоий онг шаклларига ажратилади, биз тадқиқ этаётган эстетик онг ижтимоий онг шаклларидан биридир. Ижтимоий онг турлари иерархиясида эстетик онг "энг юқори қаватни" эгаллайди, чунки у уларнинг интеграцион гармоник яхлитлигини таъминлаш учун жавобгардир. Шунинг учун, агар биз яхлит онгнинг универсал турларини олсак, унда эстетик онг утилитар, ахлоқий, илмий, когнитив ва ижодий турларга камайтирилмайди, лекин улар орқали мавжуд бўлиб, бир томондан, нисбий мустақилликка эга бўлади, бошқа томондан, ушбу турдаги жиҳатларга таъсир қилиб, уларни бирлаштиради. Яъни, биринчи ҳолда, эстетик онг шахснинг умумий моҳиятини ўзининг барча кўп қиррали яхлитлигида ифодалайди, иккинчисида - бу ижтимоий онгнинг ҳар қандай муайян шаклида ушбу яхлитликнинг вакили сифатида мавжуд бўлади. Шунинг учун, нафақат эстетик онгда биз утилитар, ахлоқий, илмий, когнитив ва бошқа хусусиятларни топамиз, аммо онгнинг ҳар хил турлари ва шаклларида - эстетик томонни топамиз. Шу боис, эстетик онг, биринчидан, ижтимоий онгнинг шакли, тури, соҳасидир, иккинчидан, эстетик онг ва эстетик англаш бинар тушунчалардир.

Эстетик онг тушунчасини тадқиқ этишда замонавий концепцияларга мурожаат қилиш ўринлидир, чунки, эстетик онг мураккаб ҳодиса бўлиб, айнан унинг элементларининг мавжудлиги билан кифояланмаслик керак, ўша таркибий элементларнинг алоқадорлиги, тизимлилиги, бир-бирини тақозо этиши, ҳамкорликдаги фаолияти, шаклланишига таъсир кўрсатувчи нафақат ички балки, ташқи объектив механизмларни ҳам кўрсатиб бериш муҳим аҳамиятга эга. Шу сабабли, эстетик онг тушунчасини фанлараро фалсафий категория сифатида мураккаблик нуқтаи назаридан тушунтиришга алоҳида эътибор қаратиш лозим, зеро бу ҳолат эстетик онг тушунчасининг мураккаб ҳодисалигини, унинг тизимли, структуравий, эволюцион, ижтимоий, фалсафий, синергетик моҳиятга эгалигини, шу билан бирга шахс, жамият маданий ҳаётининг эстетиклашувида, табиатни асраб-авайлашда муҳим аҳамият касб этишини асослаб беришдан иборатдир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Barron F. Greativity and Personal Freedom. Princeton.1968.
2. Андреев А.Л. Место искусства в познании мира. Москва. Политиздат. 1980. -С.83.
3. Борев Ю. Эстетика. Москва. Политиздат. 1988, -С.180.
4. Ильенков Э.В. Философия и культура. Москва.: Политиздат. 1991, -С.27.
5. Қаранг. Абдулла Шер. Эстетика. -Т.: Ўзбекистон. 2015. -191-бет.
6. Норқулов С.Фуқаролик жамияти ва ижтимоий онгда трансформация жараёнлари. Т.: Наврўз. 2015. -39-бет.
7. Тўраев Б.О. Онтология, гносеология, логика ва фан фалсафаси муаммолари. Танланган асарлар. 1-жилд. -Тошкент. Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон миллий кутубхонаси нашриёти, 2015. -324-бет.
8. Фалсафа қисқача изоҳли луғат. Т.: Шарқ, 2004, 248-бет.
9. Фалсафа қомусий луғат. Т.: Шарқ, -314-315 бет.

SHAXSLARARO MUNOSABATLARDA SHAXS AGRESSIVLIGI MUAMMOSI

NamDU òqituvchisi: **Mirvaliyeva Maxliyo Yoqubjon qizi**
NamDU talabasi: **Nabijonova Muslimaxon Bahodirjon qizi**
Tel: +998 90 693 94 77

Bugungi kunda shaxslar bilan bòladigan munosabatlarda xulq-atvor tiplari turlicha bòladi. Bunday munosabatlarda namoyon bòluvchi xulq-atvor tiplaridan biri, bu – agressivlik. Bu atama bir qancha muzokaralarga sabab bòlmoqda. Endi bu tushunchani har xil talqinlar bilan kòrib chiqamiz. Hozirgi kunda agressivlik har xil tushunchalar bilan bayon qilinmoqda. Oddiy kundalik hayotda agressiya zòravonlik yoki raqibni yengish uchun vosita sifatida qòllaniladi. Agressiya kishilar òrtasidagi turli kelishmovchilik oqibatida kelib chiqadigan har qanday xulq-atvor modellaridan biri bòlib, u shunday atamaki, unga oid mulohazalar nafaqat psixologlarni,balki sotsiolog, huquqshunos, pedagog, faylasuf qisqasi, ijtimoiy soha xodimlarining barchasini birdek qiziqtiradi. Agressiya tushunchasining òziga izoh berish qator qiyinchiliklarni tuģdiradi, chunki, bu termin kòplab xatti – harakat shakllarini òzida qamrab olgan. Odamlar biron – bir kimsani agressiv shaxs sifatida tavsiflaganlarida, uni boshqalarni haqorat qiluvchi, badfe'l, barcha narsani òzi istaganidek qilishni istaydigan, òz ģoyalarini qat'iy himoya qiladigan, yechimi yòq muammolar girdobiga òzini giriftor qiladigan inson, deb ta'riflashlari mumkin. Agressiya haqida dastlab har xil nazariya va qarashlar mavjud bòlgan.

Insonning agressiv xatti – harakatlarga moyilligini turlicha tushuntirishga qaratilgan nuqtai nazarlar ichida eng mashhuri U. Makdaugoll, Z. Freyd, G. Marrey va boshqa olimlarning " Inson va hayvonlarda agressiyaning tuģma instinkti mavjud bòladi " degan qarashlaridir. Frustratsiya – bu maqsadga erishishga tòsqinlik qiluvchi barcha narsalardir.

Bunday qarash birinchi marta D. Dollard tomonidan ilgari surilgan. Ammo ushbu nuqtai nazar amaliyotda òz tasdiģini topmadi. Agressiv xulq – atvor xususidagi ikkinchi nuqtai nazar L. Berkovichning ijtimoiy bilish nazariyasida keltiriladi. Unga kòra, maqsadga yònaltirilgan faoliyat davomida vujudga keladigan tòsiq shaxsda agressiv xatti-harakatlarni hosil qiladi. Nihoyat, agressiv xulq-atvorning kelib chiqish sabablari haqidagi eng zamonaviy nuqtai nazar bilishning kognitiv nazariyasi bilan boģliq holda ifodalanadi. Bu konsepsiyada agressiv harakatlar quyidagi jarayonlarning natijasi sifatida baholanadi:

- Subyektning òz agressiv xulq – atvorni ijobiy baholashi.
- Frustratsiyaning mavjudligi.
- Affekt yoki stress tipidagi emotsional qòzģalishning kuchliligi.

Keyinchalik R. Kratchfild va N. Livson agressiyaning bir – birini inkor etmaydigan ikki xil tavsifini ishlab chiqqanlar. Birinchisi, xulq – atvorning tashqi alomatlariga asoslanadi va unga kòra "Agressiya kimgadir ziyon yetkazuvchi xulq – atvorning har qanday kòrinishidir". Ikkinchisi, odamning ichki niyatlari bilan boģliq bòlib, insonni harakatga undovchi kuchlarni òrganish bilan anglash mumkin bòlgan holatlar bilan mushtarakdir, ya'ni, Agressiya boshqa bir insonga ziyon yetkazishni maqsad qilib olgan har qanday xatti-harakatdir. Bundan kòrinib turibdiki, agressiya kimgadir zarar berish maqsadida bajariladigan harakat yoki ichki xohishlar

ustun chiqib, qaysidir inson bilan qasdlashish. Misol qilib aytadigan bòlsak, yaqin dòstingizdan yoki biror yaqiningizdan sizga qarshi bajargan, aytgan gaplari uchun sizda unga nisbatan nafrat tuyġusi paydo bòlishi mumkin. Shu paytda agressiv xatti – harakatlar vujudga keladi va kuchayadi. Jozef Bass tomonidan taklif etilgan mulohazalardan biriga asosan, agressiya – boshqalar uchun xavf tuġdiruvchi va ularga ziyon yetkazuvchi har qanday fe'l -atvor kòrinishidir. Vanihoyat, uchinchi nuqtai nazar N. Zilman tomonidan bildirib, unga kòra agressiya boshqalarga tan jarohati va jismoniy jarohatlar yetkazish demakdir. L. Berkovits (1968, 1981, 1995) va boshqa tadqiqotchilar bunday stimullar qatoriga qurol kirishini aniqladi. Qurol nafaqat jinoyat sodir qilishga imkon beradi" deydi u, - balki u jinoyat sodir qilishga undashi mumkin. Barmoq tepkiga talpinadi, shuningdek, tepki ham barmoqqa talpinadi. Bu tushuncha agressiyani emotsiya, motiv yoki kòrsatma sifatida emas, balki xulq – atvor modeli sifatida kòrishni taqozo etadi. Bu muhim fikr kòplab chalkashliklarni tuġdirdi. Agressiya termini kòp hollarda ġazab kabi negativ (salbiy) his – tuyġular bilan, haqorat qilish va ziyon yetkazish kabi motivlar bilan, hatto negativ kòrsatmalar sirasiga kiruvchi irqiy va etnik xurofot bilan assotsiatsiyalanadi. Bu omillar natijasi zarar yetkazish bòlgan xulq atvorda albatta muhim rol òynashiga qaramay, ular bunday harakatlar uchun asos bòla olmaydi. Gəazab boshqalarga tajovuz qilish uchun aslo zaruriy shart bòlib hisoblanmaydi, boshqacha qilib aytganda, ayrim holatlarda agressiya òta sovuqqonlik holatida yuzaga kelishi mumkin bòlgani kabi, òta kuchli hayajon holatida ham paydo bòlishi mumkin. Shuningdek, agressorlarning ular tajovuz qilayotgan shaxslardan nafratlanishlari yoki ularni yoqtirishlari umuman shart emas. Kòpchilik odamlar òzlari yoqtirgan insonlarga zulm òtkazadilar. Hozirda kòpchilik tomonidan Agressiya boshqa tirik jonzotga u buni istamagan vaziyatda haqiqat yoki ziyon yetkazishni maqsad qilib qòygan xulq-atvorning har qanday shakli", degan tushuncha qabul qilingan. Agressiv xulq-atvor bu inson bilan vaziyatning òzaro ta'siri natijasidir. Agressivlik sifat va miqdor tavsiflariga ega bòlib, barcha xossalar kabi u ham turli darajalarda ifodalanadi. Deyarli tòliq nomavjudlikdan to yetarlicha rivojlangan agressivlikkacha namoyon bòladi.Agressiv xulq-atvor asosini agressivlik motivi tashkil etadi. Agressiv xatti harakatlar shaxsga ma'naviy, moddiy yoki jismoniy zarar yetkazishi, destruktiv xulq-atvorning yuzaga kelishiga ta'sir kòrsatishi bilan xarakterlanadi. Bunday xatti harakatlarni bartaraf etishning psixologik jihatdan qiyin tomoni shundaki, agressiv xatti-harakat qiluvchi shaxs òz xatti-harakatlarini oqlash uchun turli xil dalillarni keltiradi va òz aybini soqit qilishga urinadi. Agressivlikning tez-tez ifodalanishi shaxsning emotsional holati bòlib, uning asosini quyidagilar tashkil etadi:

- Nerv psixik kasalliklar, inson nerv sistemasining nihoyatda charchaganligi;
- Oiladagi psixologik muhitning nosoġlomligi va ota – onalarda pedagogik

– psixologik bilimlarning yetishmasligi;

- Shaxsning xarakter, hislati, ijtimoiy muhitning yomonlashuvi.

Endi agressiv xulq - atvorning shakllanishida ijtimoiy muhitning rolini kòrib chiqadigan bòlsak, bulardan birinchi òrinda oila tarbiyasi turadi. Shaxs eng avvalo, tarbiyani oiladan oladi. Farzandlarda agressiv xulq-atvor qanday kelib chiqishi mumkin? Bunga bir necha sabablar kiradi. Shunga kòra, oilada yaxshi tarbiya kòrmagan va ota-ona tomonidan farzandga yetarlicha mehr berilmasligi, bolaga jismoniy jazoning kòp qòllanishi natijasida ularda agressivlik yuzaga keladi. Bola agressiv xatti-harakat namunalarini quyidagi uch asosiy manbaga asoslanib tòplaydi:

I. Nosoǵlom oila muhiti. Ba'zi oilalarda ota – onalar bilan farzandlar òrtasidagi kelishmovchiliklar va fikrlar tòqnashuvi natijasida bolalarda agressivlik vujudga keladi. Bunday holatlar bòlmasligi uchun oiladagi iliq psixologik muhit katta rol òynaydi.

II. Tengdoshlar guruhi. Bizga ma'lumki, bolalar kòp vaqtini oiladan tashqari kòp holatlarda tengqurlar orasida bòladi va vaqtini òtkazadi. Bola taqlidchan bòlib, òz tengdoshini kuzatgan holda undagi agressiv harakatlarni takrorlashi mumkin va shunday hislatga ega bòlgan bola tengqurlar orasidan siqib chiqarib yuboriladi. Buni natijasida , bola òziga òxshagan agressiv guruhlarga qòshiladi.

III. Ommaviy axborot vositalari. Bugungi kunda kòplab muammolarga sababchi omillardan biri bu – OAV lar sanaladi. Hozirda efir orqali uzatilayotgan har xil jangari va qòrqinchli filmlar orqali bolalarda agressiv xulq – atvor kuchaymoqda. Bundan tashqari, internet orqali òzining yoshiga va psixologik holatiga mos kelmaydigan har xil videoroliklar kòrishi va agressivlikni tarǵib etuvchi, shakllantiruvchi turlicha òyinlariga òynash orqali òzlarining ongosti sohasida agressiv xulqning shakllanishiga sabab bòlmoqdalar. Statistik ma'lumotlarga kòra har yili AQSHda uch mingdan besh mingga yaqin bola ota-onalarning shafqatsiz munosabatlari qurboni bòlmoqda. Shuningdek 16% bola aka-opalarining jismoniy jazo ya'ni kaltaklash, savalash bilan jazolanmoqdalar. Ògay ota - onalar tomonidan esa har yili bolalarga nisbatan qilinyotgan jinoyatlar 400 tani tashkil etmoqda. Buni natijasida, ògay ota-onalar farzandlarning òlimiga sabab bòlishmoqda. Agressiv bolalarning paydo bòlishidagi yana bir sabab oilalarning tòliq yoki notòliq ekanligidir. Tadqiqotchilardan biri bòlgan F.Getting qotillar kòp holatda tòliq bòlmagan oilalardan chiqqanligi aniqlangan. Bunday oilalarda oila a'zolarining bir – birining his – tuyǵulariga befarqlik, ota – onalar tomonidan farzandlarni qòllab quvvatlamaslik, ularning taqdiri bilan qiziqmaslik natijasida mana shunday agressiv bolalar kelib chiqishi mumkin. Har qanday jazolar va dòq -pòpisalar bola uchun yaxshilikka olib kelmaydi. Ularni agressiv qilib qòyishi mumkin. Ota-onalarning òrtasidagi janjallar va farzandlarning kaltaklanishi ham bola psixikasiga katta ta'sir kòrsatadi. Keyinchalik bola òzini shu janjallarga loyiqdek deb òylaydi.

Yillar òtib, oilada kuzatilgan har xil urushlarni bola òz yangi qurgan oilasida ham takrorlashi mumkin. Buni oldini olish uchun avvalo, ota-onalar bolaga yoshligidan qaysi harakatlarni qilish yoki qilmasligini tushuntirishi, agar mumkin bòlmagan xatti – harakatni amalga oshirsa, ma'lum bir jazo turini masalan, uni jim – jit xonada òzini qisqa vaqtga yolǵiz qoldirishi mumkin. Shunda bolada me'yoridan chetga chiqadigan xulq – atvor rağbatlantirilmasligini va qabul qilinmasligini, u òzini tòǵri tutishga òrganmaguniga qadar, boshqalar bilan muloqot qila olmasligini anglaydi. Ota – ona qòllayotgan har qanday jazo turini bolaga nima uchun bunday qilganini tushuntirishi lozim. Bolalarda agressiv xulq-atvorning shakllanishida yana bir sabablardan biri uning tengdoshlar bilan munosabati hisoblanadi. Hammamiz bilamizki, bola oiladan ajragan paytda tengqurlari bilan bòladi. Maktabda kelib chiqadigan har xil janjallar natijasida bolalar tengdoshlari bilan urushishi mumkin. Agressiv bolalarni tengdoshlari yoqtirmaydilar va kòp hollarda ularga "yoqimsiz" degan yorliq ilib qòyadilar.

Xulosa òrnida aytish mumkinki, har qanday holatning sababi bòlgani kabi agressivlikning ham òz sabablari bòlishi mumkin. Biz bolalardagi agressivliklar ijtimoiy muhitga, oilaga va tengqurlariga boǵliq ekanligini bilib oldik. Mana shu boǵliqliklarni bilgan holatda, bolalardagi agressivlikni oldini olish chora – tadbirlarini kòrish, shu bilan bir qatorda psixologlar bilan ham ishlash maqsadga muvofiq bòladi. Shu jihatdan agressiyaga qarshi birgalikdagi kurash, bizlarni muvaffaqiyat sari yetaklaydi!

Foydalanilgan adabiyotlar ròyxati

1. V. Karimova. Ijtimoiy psixologiya va amaliyot. T.: 2009
2. V. Karimova, O. Xayitov. Shaxsning ijtimoiylashuv masalasi. T.:2007
3. N. Ismoilova, D. Abdullayeva. "Ijtimoiy psixologiya. T.: 2013
4. M. Axmedova Pedagogik konfliktologiya" T.: 2016

GENDER TENGLIKDAGI MUAMMOLARNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI (ERKAK VA AYOL MAQOMIDA)

Ahmadbekova Risolatxon Botirali qizi

Namangan Davlat Universiteti

Psixologiya yo`nalishi birinchi bosqich magistranti

Bizga ma`lumki: Gender tenglikning huquqiy rivojiga e`tibor beradigan bo`lsak, bu borada 1948-yilda BMT Bosh assambleyasi tomonidan qabul qilingan Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasida belgilangan umuminsoniy tamoyillarni alohida e`tirof etish joiz. Unda erkak va ayollarning tengligi alohida e'tirof etilgan bo`lib, Deklaratsiyaning 1-moddasida "Hamma odamlar o`z qadr-qimmati hamda huquqlarida erkin va teng bo`lib tug`iladilar. Ularga

aql va vijdon ato qilingan, bir birlariga nisbatan birodarlik ruhida munosabatda bo`lishi kerak", deya ta`rif berilgan. Gender tenglik nafaqat inson huquqini ta`minlash balki, jamiyatni siyosiy, ijtimoiy, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlatirishda muhim ahamiyat kasb etadigan ezgu qadriyatdir. Qolaversa, gender tenglik-bu, mamlakatning demokratik taraqqiyot darajasini ko`rsatuvchi indikatorlardan biri hisoblanadi. Aytish kerakki so`nggi yillarda mamlakatimizda ayollar va erkaklarning teng huquqliligini ta`minlash, xotin-qizlarning davlat boshqaruvidagi rolini oshirish, ayollarni turli mas'ul lavozimlarga tayinlashga alohida e`tibor qaratilmoqda. Natijada ayollar deputat, senat, hokim, advokat kabi muhim kasblarni egasi bo`lishmoqda. Ayniqsa, Prezidentimizning "Xotin-qizlarni qo`llab-quvvat va oila institutini mustahkamlash sohasidagi faoliyatini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to`g`risida"gi farmoni mazkur yo`nalishdagi ishlarning yangi bosqichini boshlab berdi.

Gender tadqiqotlari- bu ma'lum bir jamiyat ayollar va erkaklarning ijtimoiy rollarini jamoat ongida va shaxs ongida qanday aniqlanishi, shakllantirishi, mustahkamlashi va taqsimlanishi, shuningdek, bu taqsimot ular uchun qanday oqibatlarga olib kelishini o`rganadigan bilim sohasidir. 60-yillarning oxiri 70-yillarning boshlarida, Rossiyada esa 80-yillarning oxirlarida G`arbda fanlararo bilim tarmog`i sifatida paydo bo`lgan gender tadqiqotlarni gumanitar fanlarning turli sohalarida muhim rol o`ynaydi.

Gender tengligi va jinsiy tenglik, aniqrog`i, erkaklar va ayollar o`rtasidagi tenglik-bu oilada erkaklar va ayollar o`rtasidagi teng huquqlarga erishishni nazarda tutadigan tushuncha va boshqa qonuniy munosabatlar. Ba'zi tadqiqotchilarning fikriga ko`ra, gender tengligi-bu patriarxal tizimdan keying ijtimoiy-jinsiy munosabatlarning keyingi bosqichi. Gender tengligi tamoyili insonning shaxs sifatida paydo bo`lishiga to`sqinlik qiladigan barcha ijtimoiy to`siqlarni o`rganish va yo`q qilish, shuningdek, hayotning barcha sohalarida erkaklar va ayollar shaxsiyatini anglash uchun ijtimoiy imkoniyatlarni yaratishdan iborat.

Genderning ijtimoiy tavsifi: Rasmiy kommunistik mafkura barham topgach, uning o`rnida vujudga kelgan bo`shliqni an`anaviy qadriyatlar, urf-odatlar egalladi. Qadimgi madaniyat va xotin-qizlarga ularni an`anaviy ravishda ona va xotin deb qarash amaliyoti barcha darajalarda ustunlik qila boshladi. Bunday amaliyot xotin-qizlarning, ayniqsa, qishloq ayollarining ahvoli, tanlash imkoniyatiga jiddiy ta`sir ko`rsatadi.

Ijtimoiy psixologiyaning yangi bo`limi gender, jinslarning o`zaro ta'siri, ularning o`xshashligi, jamiyatda muayyan xatti-harakatlar va boshqa bir qator masalalar hisoblanadi. Bu yerda odamlar o`rtasidagi anatomik farqlar hech qanday rol o`ynamaydi. Bu yo`nalish erkaklar va ayollar psixologiyasini yaxshiroq tushunishga va ular o`rtasidagi o`zaro munosabatlarni rivojlantirishga yordam beradi. Jinsiy psixologiyada ikkita soha ajratiladi: jinsiy psixologiya va shaxsning rivojlanishi. Bu jihat insonning jinsi bilan belgilanadi. Insonning shaxsiyatini

rivojlantirishda uning yaqin atrofi(ota-onalar, qarindoshlar, tarbiyachilar, do`stlar) bevosita ishtirok etadi. Bolalargina jinsiy rollarga urinib ko`radi, kattalarga nisbatan ko`proq nazokatli yoki ko`proq odam bo`lishni o`rganadi, kattalar misolida qarama- qarshi jinsdagi kishilar bilan muloqot qilishni o`rganadi. Bir kishida turli darajalarda, har ikki jinsning xususiyatlari ham o`zlarini namoyon qilishi mumkin. Psixologiyada gender ijtimoiy munosabatlarni tavsiflovchi asosiy o`lchovdir. Ammo unda barqaror elementlar bilan birga o`zgaruvchan ham bor. Turli avlodlar, ijtimoiy qatlamlar, diniy, etnik va madaniy guruhlar uchun erkak va ayolning o`rni farq qilishi mumkin. Jamiyatda mavjud bo`lgan rasmiy va norasmiy qoidalar va normalar vaqt bilan o`zgaradi.

Oiladagi gender munosabatlarining psixologiyasi. Gender psixologiyasi gender guruhlari va turli jinsiy aktorlar o`rtasidagi munosabatlarni o`rganishga katta e'tibor beradi. U turmushning bunday muhim tomonini nikoh va oila instituti deb hisoblaydi. Oilada gender munosabatlarining psixologiyasi xulq-atvorini aks ettiradi:

- Oiladagi barcha majburiyatlarning qat'iy ajralmasligiga ega bo`lgan sheriklar, er-xotinlar ularni bir-biridan ajratib turadilar, qarorlar birgalikda qabul qilinadi.

- Turmushga qaram bo`lgan, turmush o`rtoqlardan biri hukmronlik qiladigan vazifa bo`lib, kundalik masalalarda qaror qabul qiladi. Ko`pincha bu rol xotiniga qaratilgan.

Gender identifikatori. Odamlar bilan muloqot qilish va ta'lim olish natijasida odam o`ziga ma'lum guruhga tegishli ekanini biladi. Bolaligida ikki-uch yilga borib, u yoki o`g`il qiz o`zini moslasha boshlaydi, "to`g`ri" liboslarini uning me`yorlari bo`yicha qo`yish va hokazo. Gender identifikatori doimo o`zgarib bo`lmaydigan tushuncha mavjud. Jinslar har doim tanlov, to`g`ri yoki noto`g`ri.

Jins-bu jinsiy ongli ma'no va keyinchalik jamiyatda kutgan xatti-harakatlarning mahoratidir. Bu psixologik xususiyatlarni, qobilyatlarni, fazilatlarni, faoliyat turlarini belgilovchi jins emas, balki bu tushuncha. Bularning barchasi qonuniy va axloqiy me'yorlar, an`analar, urf – odatlar va tarbiya tizimi orqali tartibga solinadi.

Gender muammolari. Heteroseksual odamlarning xatti-harakatlaridagi farqlar, shaxslar, shaxslararo va guruhlararo qarama- qarshiliklarga olib kelishi mumkin. Gender stereotiplari- har ikkala jins vakillarining fikrini buzadigan xulq-atvorning o`ziga xos tavsifi. Ular odamlarni tor doiradagi qoidalarga olib boradilar va muayyan xatti-harakatlarning belgilaydilar, diskriminatsiya yo`lini ochib beradilar va ular bilan yaqindan bog`liqdirlar. Bu genderni o`z ichiga oladigan muayyan muammolarga bog`liq.

-tengsizlik (turli guruhlar uchun jamiyatdagi turli imkoniyatlar)

-gender jihatdan ahamiyatli stress (belgilangan vazifani bajarishdagi qiyinchiliklar)

-stereotiplar

-kamsitish

Gender nizolar: Odamlar jinsi qadriyatlarni va rollarni farqlaydilar. Qabul qilingan me`yorlar bilan shaxsiy manfaatlar to`qnashganda, jiddiy kelishmovchilik yuzaga keladi. Inson o`ziga va jamiyatning jinsi xatti-harakatlariga mos keladigan parametrlarga mos kelmas yoki xohlamaydi. Umuman aytganda, gender psixologiyasi psixologiyani ijtimoiy deb qaraydi. Ular o`z manfaatlari uchun kurashga asoslangan. Tengroq shaxslararo munosabatlar nuqtayi nazaridan, ziddiyatlar odamlar o`rtasidagi to`qnashuvlar. Ularning eng keng tarqalgani oilada va professional sohada yuzaga keladi.

Gender tenglik nafaqat inson huquqini ta'minlash, balki, jamiyatni siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadigan ezgu qadriyatdir. Qolaversa, gender tenglik-bu, mamlakatning demokratik taraqqiyot darajasini ko`rsatuvchi indikatorlardan biri hisoblanadi. Shu bois, bugungi globallashuv davrida jamiyatda bu masalaga ustuvor e'tibor qaratilmoqda.

O`rta Osiyoda XIX asrda ayollar davlat mansablariga yaqinlashtirilmagan va madrasalarda o`qishi taqiqlangan. Jahon tarixida ham bunday misollarni ko`plab keltirish mumkin. AQSh da quldorlikni qo`llab-quvvatlovchi yoki ayollarning kamsitilishiga yo`l qo`yuvchi qonunlarning mavjud bo`lganligi bunga yaqqol misoldir. Hozirda bunday ochiqdan ochiq diskriminatsiyalar xalqaro huquq me'yorlariga ko`ra taqiqlansa-da, uning ba'zi shakllari saqlanib qolmoqda. Lekin jamiyatda shunday me'yorlar ham borki, ular diskriminatsiyani odatiy holga aylantiradi. Masalan, ayollarni ehtiyot qilish, ularni asrash kerkligi nafaqat bizning jamiyatimizda , balki butun dunyoda me'yor hisoblanadi, ayni shu me'yor ruda konlari direktorlarining ayollarni kon ishlariga olmasliklariga sabab bo`ladi. Lekin ayollarga nisbatan ba'zi cheklovlarning mavjudligi ularning diskriminatsiyalanishi emas, balki ularning manfaatini ko`zlab amalga oshirilayotganligini hisobga olinsa, bunday holatlarni diskriminatsiya deb atab bo`lmaydi. Bunday munosabatlarni tushunish uchun ijtimoiy psixologiya sohalaridan biri sifatida gender munosabatlarni o`rganish lozim bo`ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

4. Viktor Alimasov Gender falsafasi.
5. V.M. Karimova Ijtimoiy psixologiya Toshkent -2012
6. Xotkina Z.A Rossiyada gender tadqiqotlarning o`n yili. Ijtimoiy fanlar va zamonaviylik. 2000.

O`QUVCHLARDA RITM XUSUSIYATLARINI SHAKLLANTIRISH VA RIVOJLANTIRISH USULLARI

Madumarova Sevaraxon

Namangan Davlat Universiteti Musiqiy ta`lim yo'nalishi

Magistratura bosqichi talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada o`quvchilarda ritm xususiyatlarini paydo qilish, shakllantirish va rivojlantirishning turli usullari va metodlari haqida so`z yuritilgan. Maqola talabga ko`ra, annotatsiya, kalit so`zlar, kirish, asosiy qism, xulosa va foydalanilgan adabiyotlar ro`yhatidan iborat.*

Kalit so`zlar: *ritm, ritmika, raqs, folklor, musiqa savodxonligi, musiqiy-ritmik xususiyatlar, musiqiy madaniyat.*

METHODS OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF RHYTHMAL PROPERTIES IN STUDENTS

Annotation: *This article discusses various methods and techniques for the emergence, formation and development of rhythmic features in the student. The article consists of an annotation, keywords, introduction, main part, conclusion and a list of references, as required.*

Keywords: *rhythm, rhythmics, dance, folklore, musical literacy, musical-rhythmic features, musical culture*

МЕТОДЫ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ РИТМИЧЕСКИХ СВОЙСТВ У СТУДЕНТОВ

Аннотация: *В данной статье рассматриваются различные методы и приемы возникновения, формирования и развития ритмических особенностей у школьника. Статья состоит из аннотации, ключевых слов, введения, основной части, заключения и списка литературы по мере необходимости.*

Ключевые слова: *ритм, ритмика, танец, фольклор, музыкальная грамотность, музыкально-ритмические особенности, музыкальная культура*

Arastu hakim _‘Ritorika‘‘(Xitoba) kitobida yozishicha ,jismoniy baquvvat, sog`- lom, ko‘rkam yoshlar har qanday davlatning boyligidir.Bunday fazilatlarga qanday erishiladi? Oila,maktab muhitida jismoniy tarbiya bilan shug‘ullanish ayni vaqtda o‘z-o‘zini tarbiyalash,aqliy tarbiyani ahloqiy tarbiyaga muvofiqlashtirish yo‘li bilan barkamol insonlar voyaga yetkaziladi. Xoreografik mashqlar ham inson harakatlarini bir maromda nafis va

ma'nodor tarzda bajarilishiga qo'l keladi. Maktabgacha ta'lim muassasalarining musiqa mashg`ulotlarida hamda Boshlang`ich sinflar « musiqa madaniyati darslarida musiqiy-ritmik harakatlarni o`rgatish va rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilgan.

O`rta maxsus kasb ta'limi Davlat ta'lim standartida ko`rsatilishicha, musiqiy ta'lim yo`nalishi talabalari musiqa fanlari qatorida ritmika fanini ham mukammal egallashi shart. Shu maqsadda birinchi bosqich talabalari uchun 80-soatlik amaliy va 34- soatlik mustaqil ta'lim jami 114-soatlik dars yuklamasi o`quv rejada belgilab berilgan. Bundan tashqari Boshlang`ich ta'lim hamda Maktabgacha ta'lim yo`nalishlarida « Musiqa savodi va ritmika » darslari uchun ma'lum soatlar ajratilganini o`quv rejadan ko`rishimiz mumkin.

Shuningdek, « Musiqa madaniyati » darslarida asosiy faoliyat turlari qatoriga kiritilgan, ya'ni : Faoliyat turlari . 9Bundan ko`rinib turibdiki, ritmika orqali o`quvchilarning musiqiy-ritmik qobiliyatlari rivojlanadi. Ularda ritmni xis qilish xususiyatlari shakllanadi va oshib boradi. Davlat ta'lim standartlari talablariga asosan o`quvchilar : Metroritmni, qo`lning asosiy xolatlarini, oyoqlarning asosiy xolatlarini, raqsning asosiy elementlarini, raqs mahoratining badiiy faolligini oshirishni, musiqiy kompozitsiyaning serqirra tomonlarini oshirishni, musiqiy asarning tuzilishini bilishi kerak.

Maktabgacha ta'lim muassasalarining har-xil guruhlariga xos musiqiy ritmik harakatlarni o`rgata olishi va rivojlantira olishi ko`zda tutilgan. Unga ko`ra musiqa rahbarlari hamda musiqa o`qituvchilari :

1. Musiqaning xarakteriga mos ravishda harakatlar bajarishga o`rgatib borish ;

2. Musiqiy rivojlantirishning yanada yorqin omillari : ritmni xis qilgan xolda harakatlar bajartirishi, musiqiy o`yinlar o`ynatishi, xorovodlar o`rgatishi, boshqa badiiy havaskorlik mashg`ulotlari paytida va boshqa faoliyat turlari paytida raqslar ijro ettirish ;

3. Bolalar bilan ishlashning tizimliligi, tashkillashning xilma-xil turlaridan foydalanishi;

4. Tarbiyachilar bilan birga mashq qilish barobarida ularning musiqiy darajalarini oshirish borasida maslahatlar olib borishi kerakligi haqida alohida ta'kidlab o`tiladi. Shuningdek, musiqa fani darsliklarida ham raqslar haqida qisman ma'lumotlar berilgan.

Misol uchun : uchinchi sinf darsligida xalq musiqasi raqslariga ovoz sozlash mashqlari qo'shiq kuylash musiqa savodi ritmik va raqs harakat lari bajarish musiqa tinglash bolalar cholg'u larida ijro etish 10 alohida to`xtalib o`tilgan. To`rtinchi sinf musiqa darsligida ham xalq raqslari haqida bir muncha ma'lumotlar bor. Lekin bu juda kam ma'lumotlar bo`lib, o`quvchilar raqs haqida yetarlicha tushunchaga ega bo`la olmaydilar.

Musiqa o`qituvchisining izlanishlari, o`z ustida tinimsiz ishlashi va pedagogik mahorati o`quvchilarga ritmika va raqs haqida yetarlicha ma'lumot olishiga yordam beradi. Milliy,

qardosh, qadimiy, jahon xalqlari raqslari haqida ma'lumotlarni berishda zamonaviy usullardan foydalanish, zamonaviy texnika vositalaridan unumli foydalanish samara beradi . Bunday usullar ularning ritm xususiyatlarini rivojlantirishda juda qo`l keladi. Mashg`ulotlar hamda dars paytida yoki darsdan tashqari faoliyatlarida ham qarsak usuli, ritmik harakatlar va raqs elementlaridan ustamonlik bilan foydalanish ularning ritmni his qilishida yanada samara beradi.

Qo`shimcha qilib aytganda, musiqiy-ritmik tarbiya vositasida quyidagi vazifalar bajariladi :

1. Bolaning jismoniy faoliyati va salomatligini mustahkamlashga qaratilgan. Tana tuzilishini har tomonlama rivojlantirish ;

2. Musiqali harakatli malaka va mahoratlarni shakllantirish ;

3. Ma'naviy-estetik va iroda sifatlarini tarbiyalash ;

4. Xotira va diqqatini, aqliy dunyoqarashini hamda umumiy ahloq madaniyatini shakllantirish. Musiqaviy-ritmik tarbiyaning omili musiqa va harakat hisoblanadi.

Musiqaviyritmik tarbiya berishning quyidagi vositalari mavjud :

1. Musiqa savodi ;
2. Harakatning musiqa bilan mosligini ta'minlovchi mashqlar ;
3. Musiqaviy o`yinlar ;
4. Raqsga mos mashqlar
5. Yurish va yugurish ;
6. Anjomlarsiz bajariladigan mashqlar ;
7. Milliy va zamonaviy raqs ko`rinishlari
8. Ritmik badantarbiya mashqlaridan iborat.

Xulosa qilib aytish mumknki, shu kabi o`yinlar va ritmik mashqlar, ertalabki badantarbiya mashqlari ham musiqa jo`rligida ritmik gimnastika sifatida olib borilsa maqsadga muvofiq bo`lar edi. Bunday mashqlar insonning ruhiyatini ko`tarib, kun bo`yi ularga a'lo kayfiyat bag`ishlaydi. Ularning sog`ligini, tashqi ko`rinishini yaxshilab, ichki organizmlaк faoliyatini yanada faollashtiradi. Bir so`z bilan aytganda bolalarning to`g`ri rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. M. Karimov, T . Usmonxo`jayev « Xoreografiya mashqlari, badiiy gimnastika va xalq harakatli o`yinlari». T., « Ilm-Ziyo» - 2005 yil 160 bet.

2. Olmaxon Xayitova « Xorazm qo`shiq ijrochilik an'analari». T., « Cho`lpon». 2006 yil 144 bet. 95

3. M.Kamoldinov, B.Vaxobjonov. « Innovatsion pedagogik texnologiya asoslari». T., « Talqin» 2010 yil 128 bet.

4. R.Ishmuhammedov, … « Tarbiyada innovatsion texnologiyalar». T. 2010 142 bet.

5. U.Qoraboyev. « O`zbek xalq bayramlari». T., 2002 yil, 37-b

YOSH BOLALARNI INSON QIYOFASINI TASVIRLASHI

Mullabayeva Robiya Boytullo qizi

Namangan davlat unversiteti magistranti

mullabayevar@mail.ru

Annotatsiya. Inson qomati haqida ilk tushunchalar maktabgacha ta'lim muasasasida hamda birinchi sinfda paydo bo'ladi. Bolalarning inson qomatining birinchi ko'rinishlari geometrik shakillarga ega. Doira boshini ifodalaydi. Vertikal chiziqlar tanani kengaytirilgan tanasini bildiradi. Ushbu geometrik kontseptsiya vaqti-vaqti bilan o'zgarib turadi, chunki to'liq belgilarni qidirish amalga oshiriladi. O'zgaruvchan ko'rinishlar - inson qiyofasini ko'rsatadi va kundan-kunga bir xil shakllar paydo bo'ladi. Bolalar inson qiyofasi haqidagi dastlabki tushunchalarini boyitish uchun juda intiladilar.

Kalit so'zlar: bolalar, rasm, inson qomati,

To'rt, besh va bazan olti yoshga to'lganda, inson qomati bolalar rasmida birinchi martta paydo bo'ladi. Rivojlanishning bu bosqichlaridan avval, bolalarning san'at mahsullari tasodifiy chiziqlar va diffusion chiziqlardan iborat bo'ladi huddiki gazlarning betartib harakatiga o'xsheydigan harakatli chiziqlar chizadi.

Chizishning keyingi bosqichlarida yoshlar ko'pincha sarlavha qo'yadi. Sarlavhalar inson qiyofasiga ishora qilish: "Bu oyim", "Bu men", "Bu dadam". Bola xayoliy kechinmalarini va shakillarini egri chiziqli trektoriyali chiziqlar chizib bog'laydi. Ammo bu chiziqlarning realizatsiyasi bolaning rivojlanishining keyingi bosqichlari bilan chambarchas bog'langan.

O'qituvchi va ota-onalar bolalarning chizishlariga aralashmasliklari kerek. O'qituvchi bolalarni murakkab bo'lgan shakillarni chizishga undasa, chizishdan to'xtaydi. Yoshlarning mutloq erkin muhit ichida ularning tasodifiy holatli chizishlarini davom ettirishi uchun ularni rag'batlantrish kerak [1].

Badiiy obrazlar o'qituvchidan emas, balki bolalarni o'zlari izlanishi kerak. O'qituvchi bola tomonidan biror bir mavjud taklif berilganda qo'llab quvvatlashi kerak. Bola: "Men gul teryapman" deyishi mumkin. Tassavur faoliyatini oshirish uchun. O'qqituvchi shunday javobni berishi mumkin: "Menga gullarizni ko'rsatasizmi", "Siz chiroyli gullarni ushlashda nimadan foydalanasiz", "Siz gulzorni ichini qayerida turupsiz"? Bolalarni fikirlashi, xis qilishi jarayonlari kattalar tomonidan nazoratga olinishi kerak chunki bolaning tasviriy

faoliyati rivojlanyotgan bo’ladi [2].

Inson qomati haqida ilk tushunchalar maktabgacha ta’lim muasasasida hamda birinchi sinfda paydo bo’ladi. Bolalarning inson qomatining birinchi ko’rinishlari geometrik shakillarga ega. Doira boshini ifodalaydi. Vertikal chiziqlar tanani kengaytirilgan tanasini bildiradi. Ushbu geometrik kontseptsiya vaqti-vaqti bilan o'zgarib turadi, chunki to'liq belgilarni qidirish amalga oshiriladi. O'zgaruvchan ko’rinishlar - inson qiyofasini ko'rsatadi va kundan-kunga bir xil shakllar paydo bo'ladi. Bolalar inson qiyofasi haqidagi dastlabki tushunchalarini boyitish uchun juda intiladilar. Ko'pincha taniqli belgilar faqat bosh va oyoqlarni tasvirlaydi, qo'llar, yoki tanasi yo'q qiladi.

Shaklni boyitish o'qituvchi yangi va individual tajribalarni taqdim etish orqali bolalarning fikrlash jarayonlarini faollashtirganda sodir bo'ladi. Ma'noli tajribalar bolalarning o'z mavzulari bo'yicha bilimlarini oshirishga olib keladi, shunda figuralar haqidagi passiv bilim faollashadi. Bolaning inson shakli haqidagi tushunchasini boyitish darajasi uning aqliy qobiliyatiga, shuningdek, sinf o'qituvchisi tomonidan qo'llaniladigan motivatsion jarayonlarga hissiy munosabatda bo'lish qobiliyatiga bog'liq.

Inson shaklini ifodalovchi bolaning ramzi ko'pincha to'liq emas. Bolalarning e'tiborini tananing etishmayotgan qismlariga qaratadigan tajribalar boshlanishi mumkin. Agar ko'p bolalar o'z figuralaridan oyoqlarini tashlab qo'ysa, o'qituvchi shunday deyishi mumkin: "Kelinglar, bir oz turaylik. Menga qanday qilib yumoloq to'pni tepishingizni ko'rsating. Ajoyib! Sizning rasmingizdagi ajoyib insonlar ham to'p tepishi mumkinmi, deb o'ylayman. ." Tana faoliyati bolalarning harakatdagi tana qismlarini bilishlariga yordam beradi. Yo'qolgan oyoq va oyoqlarga e'tibor qaratiladi. Motivatsiyaning bu bilvosita usuli bolalarda yangi kashfiyotlar qilinganda paydo bo'ladigan hayajon tuyg'usini qoldiradi.

Bolalarni hech qachon tana a'zolaridan tashqarida qoldirganliklari uchun tanbeh bermaslik kerak, chunki bunday tanbehlar o'zlarini fikr bildirishda qobiliyatsiz his qilishlariga olib keladi. Tafsilotlarni ko'rish qobiliyati har bir bolaning individual rivojlanish bosqichiga bog'liq.

Bolalar bog'chasi yoshidagi bolalar juda egoist. Dunyodagi har bir bola va uning bevosita ehtiyojlariga e'tibor beradi. Binobarin, san'at mavzulari bolani jismoniy faoliyatga jalb qilganda va ular oyoq, barmoq, qo'l, oyoq, ko'z, quloq, burun va og'iz kabi tananing muayyan qismlarini o'z ichiga olganida eng mazmunli bo'ladi. "Men to'pni oyog'im bilan tepyapman" mavzusi bolaning biron bir harakatni bajarishini ko'rsatadi. U faoliyatni nomlaydi, va u diqqatni tananing tez-tez tashlab ketiladigan a'zosiga - oyoqqa qaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Alkema, Chester Jay. "Depicting the human figure in art." *Design* 69, no. 3 (1968): 14-

19.

2. Alkema, Chester Jay. "The Art of Making Puppets." *Design* 68, no. 1 (1966): 29-33.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA XALQARO BAHOLASH DASTURIGA TAYYORGARLIK BOSQICHLARI

Axmadjanova Tamanno

Namangan davlat universiteti Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim fakulteti, Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 1-bosqich magistranti

Annotatsiya: *ushbu maqolada umumiy o'rta ta'lim maktablari boshlang'ich sinf o'quvchilarini xalqaro baholash dasturining PIRLS xalqaro tadqiqoti-2022 qamrovi doirasiga tayyorgarlik bosqichlari haqida so'z boradi.*

Kalit so'zlar: *xalqaro baholash dasturi, zamonaviy ta'lim, mustaqil fikr, ijodiy fikr,PIRLS, xalqaro tadqiqot,ijtimoiy matn.*

STAGES OF PREPARATION FOR THE INTERNATIONAL ASSESSMENT PROGRAM IN PRIMARY SCHOOL

Annotation: *this article discusses the stages of preparation for the PIRLS International Survey 2022 coverage of the Internaational Assessment Program for Primary School Students in General Secondary Schools.*

Keywords: *international assessment program, modern education, independent thinking, creative thinking, PIRLS, international research, social text.*

ЭТАПЫ ПОДГОТОВКИ К ПРОГРАММЕ МЕЖДУНАРОДНОГО ОЦЕНИВАНИЯ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ

Аннотация: *в данной статье рассматриваются этапы подготовки к охвату Международной опросом PIRLS международной программы оценивания учащихся начальных классов в общеобразовательных средних школах.*

Ключевые слова: *международная программа оценивания, современное образование, независимое мышление, креативное мышление, PIRLS, международное исследование, социальный текст.*

"Odamlar qachonki o`qishdan to`xtashsa, taffakkur qilishdan

to`xtashadi"

Deni Dudro

Hozirgi kunda boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini oshirishga juda katta e'tibor qaratilmoqda. Sababi, maktabga kelgan bola ilk kunlaridan boshlab alifbodagi harflarni yaxshi taniy olsa, berilgan matnlarni tez va ongli o'qiy olsa, o'qiganlarini tushunsa, kelajakda o'rganiladigan barcha fanlarni juda yaxshi o'zlashtira oladi.

O'qish savodxonligini tadqiq etishda ta'lim sohasidagi yutuqlarni baholash xalqaro assotsiatsiyasining (IEA) PIRLS tadqiqoti (Boshlang'ich sinf o'quvchilarining matnni o'qib tushunish darajasini baholash xalqaro tadqiqoti) mazkur assotsiatsiyaning 1991-yildagi o'qish savodxonligini tadqiq etish dasturiga qo'shimcha holda 2001-yildan joriy etila boshlandi. Har besh yilda o'tkaziladigan ushbu xalqaro tadqiqot bolaning mustaqil inson sifatida rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etib, boshlang'ich ta'limda tahsil olayotgan o'quvchilarning o'qib tushunish ko'nikmalarini xalqaro miqyosda baholaydi. Odatda, ushbu rivojlanish davrida o'quvchilar o'qish ko'nikmasini hosil qilgan bo'lib, endi bu ko'nikmadan boshqa fanlarni o'rganishda foydalanayotgan bo'ladi. PIRLS xalqaro tadqiqoti o'qish savodxonligini tadqiq etishda Ta'lim sohasidagi yutuqlarni baholash xalqaro assotsiatsiyasining (IEA) o'quvchilarning matematika va tabiiy yo'nalishdagi fanlardan o'zlashtirish darajasini baholash tadqiqotiga (Trends in International Mathematics and Science Study–TIMSS) qo'shimcha tarzda ishlab chiqilgan. PIRLS xalqaro tadqiqoti o'qish savodxonligini tadqiq etishda Ta'lim sohasidagi yutuqlarni baholash xalqaro assotsiatsiyasining (IEA) Boston kollejida olib boriladigan TIMSS va PIRLS xalqaro tadqiqot markazi tomonidan IEA xalqaro assotsiatsiyasinig Amsterdam va Gamburg shaharlaridagi idoralari bilan yaqindan hamkorlikda boshqariladi.

O'qish savodxonligining rivojlanishi har bir o'quvchining o'sib-ulg'ayishi, ta'lim olishi va kundalik hayotida muhim ahamiyat kasb etgani bois, o'qish savodxonligini tadqiq etishda Ta'lim sohasidagi yutuqlarni baholash xalqaro assotsiatsiyasining (IEA) qariyb 60 yil mobaynida o'quvchilarning o'qib tushunish ko'nikmalarini muntazam ravishda xalqaro miqyosda baholab, ularning o'qib o'rganishlari uchun zarur sharoitlarni yaratishga harakat qilmoqda. Ushbu assotsiatsiya (IEA) turli ta'lim tizimiga ega ishtirokchi mamlakatlarda ta'lim sohasida olib borilayotgan islohotlarni yanada teran tushunish maqsadida 1960-yillarda ta'lim sohasida qo'lga kiritilgan yutuqlarni xalqaro miqyosda qiyosiy tahlil qiluvchi hukumat agentliklari va milliy tadqiqot institutlaridan tashkil topgan mustaqil xalqaro tashkilot hisoblanadi. Har bir PIRLS baholash tadqiqoti ota-onalar yoki vasiylar, maktablar, o'qituvchilar, mamlakatlar va o'quvchilar uchun mo'ljallangan qator so'rovnomalar hamda o'quvchilarning o'qib o'zlashtirish ko'nikmalarini baholashdagi o'zgarishlarni zamonaviy tarzda tahlil qiladigan ayni shu an'anani

davom ettiradi. O‘quvchilarning o‘qishni o‘rganish va ta’lim olishdagi imkoniyatlari haqidagi so‘rovnoma ma’lumotlari erishilgan natijalarni talqin qilish uchun muhim ma’lumotlarni taqdim etadi

Bir so’z bilan aytganda tushunib o’qish bilimlar poydevori hisoblanadi. Masalan, matematikada beriladigan masala shartlari, tabiiy fanlardagi atrof-olam haqidagi ma’lumotlar, tarbiya, ona tili, o’qish darsliklaridagi qiziqarli ertak va hikoyalar, qolaversa, texnologiya fani bo’yicha loyihalashtirish ishlari ham matnlar asosida yaratiladi.

PIRLS ta’rifiga ko’ra: o‘qish savodxonligi jamiyat tomonidan talab qilinadigan va inson tomonidan qadrlanadigan yozma til shakllarini tushunish va ulardan foydalanish, shuningdek, matnlardan turli shakllarda ma’no hosil qilish qobiliyatidir.

O’qish savodxonligining maqsadi:

Badiiy tajriba orttirish:

Badiiy kitoblarni o‘qishda o‘quvchilar voqealar, voqea joylari, obrazlar, oqibatlar, personajlar, asar muhiti, hissiyotlar va g‘oyalar bilan yo‘g‘rilgan matnni o‘qiydi va matndan huzurlanadi.

Badiiy asarda tasvirlangan voqealar, harakatlar va oqibatlar hayoliy bo‘lsa-da, o‘quvchiga ular real hayotda sodir bo‘layotgandek tasavvur uyg‘otadi va o‘quvchiga ularni boshidan kechirish imkonini beradi.

Axborotni olish va undan foydalanish:

Axborot beruvchi matnlarning asosiy vazifasi ma’lumot berishdan iborat bo‘lganligi sababli, odatda, yozuvchilar o‘zlari yoritmoqchi bo‘lgan mavzuga turli maqsad bilan yondashadi. Ko‘pgina axborot beruvchi matnlarda faktlar biror topshiriqni bajarish bosqichlari yoki biografik tafsilotlar kabi to‘g‘ridan to‘g‘ri bayon etiladi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari turli mavzularni qamrab olgan axborot beruvchi matnlarni: ilmiy, tarixiy, jug‘rofiy yoki ijtimoiy matnlarni o‘qishlari mumkin.

Xulosa qilib aytganda, boshlang’ich sinf o’quvchilarini xalqaro baholash dasturiga tayyorlashda, avvalo, ularni kreativ fikrlashga o’rgatishimiz zarur. O’quvchilarga turli muammolar bilan mustaqil ishlash imkoniyatini berishdan oldin, ularni mashqlar yordamida hal qilishning umumiy algoritmlarini ko`rib chiqish kerak. O`quvchilar vazifalarni bajarishda muammoning mohiyati bo`lgan ob’yektlar qanday muammoligini farqlashni va bunday muammolar qancha ekanligini aniqlash va hal qilish tamoyilini o`zlashtirishi lozim. Bunday analitik vazifalar, spekulyativ rejada ishlashga, bosqichma-bosqich o`tishni amalga oshiradi. Bunday holda, har bir xususiyat alohida tahlil qilinmaydi, balki butun xususiyatlar to`plami hisobga olinadi. Shu bilan birgalikda tegishli tushunchalar, vazifalarning yonma-yon joylashishi, taqqoslanishi, qarama-qarshiligi, ko`rib chiqilayotgan faktlardagi o`xshashlik va farqlarni

aniqlashga katta ahamiyat beriladi. O`quvchilarda kerativ fikrlashni rivojlantirish mazmuni tahlili shuni ko`rsatdiki, boshlang'ich sinf o`quvchilarning kerativ fikrlashni rivojlantirish uchun yosh o`quvchilarning mustaqil tahlil qilish va fikr yuritish qobiliyatini rivojlantirish, intellektualni shakllantirish uchun sharoit yaratish, harakatlar, masalan turli mashqlardagi vazifalarni solishtirish, ularning tasnifini o`tkazish, taklif qilingan vaziyatni tahlil qilish va xulosalar bilan muhim xususiyatlarni ajratib ko`rsatish, o`zlashtirilgan harakat usullarini yangi o`quv vaziyatlarida qo`llash. Boshlang`ich sinflarda kreativ fikrlashni maqsadli shakllantirish uchun psixologik-pedagogik sharoit yaratish izchil, tizimli ish olib borish kerak, bu orqali yosh o`quvchilarning kreativ fikrlashi rivojlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.S.B.Qorayev, S.B.Allayorova "Boshlang'ich sinf o'quvchilarini PIRLS xalqaro baholash dasturi tizimiga tayyorlash jarayonini takomillashtirish masalalari".
Ilmiy-amaliy konferensiya materiallar to'plami. 2020-yil.
2. S.B.Sangirova, J.A.Raxmatov, S.G'.Xasanova, M.T.Hojiyeva "Umumta'lim maktablari uchun STEAM ta'limini joriy etish(Metodik qo'llanma).
Toshkent. 2022-yil
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-sentabrdagi "Xalq ta'limi tizimiga boshqaruvning yangi tamoyillarini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida" gi № PP3931-son qarori
4. Tadqiqoti qamrov doirasi Ina V.S. Mullis va Michael O. Martin, muharrirlar Toshkent-2021.
5. G.A.Yusufaliyeva, N.N.Abduraxmonova, A.M.To'rabekova "Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kreativ qobiliyatlarini rivojlantirishda o'qituvchining roli". Ilmiy-amaliy konferensiya materiallar to'plami. 2021-yil.
6.@milliymarkaz

UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTABLARIDA FIZIKA FANINI O'QITISHDA "KIM, QAYERDA XATO QILDI?" METODINI QO'LLASH

Qosimjonova Xamidaxon Botirjon qizi
Andijan davlat universiteti Fizika-matematika fakulteti 3-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada umumiy o'rta ta'lim maktablarida fizika fanini o'qitishda yangicha metodlarni qo'llash orqali o'qitishning samaradorligi, shu jumladan "Kim, qayerda

xato qildi?" metodidan foydalanish yo'l-yo'riqlari tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: eksperimental, amaliyot, nazariy tahlil, masala, texnologik jarayon, an'anaviy usul.

Umumiy o'rta ta'lim maktabida fizika ta'limining ahamiyati uning fan va texnika taraqqiyotida, ishlab chiqarish sohalarida, kundalik turmushda tutgan o'rni bilan belgilanadi. Umumiy o'rta ta'lim fizikani o'qitish o'quvchilarning ilmiy dunyoqarashini, mantiqiy tafakkur qila olish qobiliyatini, aqliy rivojlanishini, o'z-o'zini anglash salohiyati shakllantirilishi va o'stirishi, ularda milliy va umum insoniy qadriyatlarni tarkib toptirishi hamda ijtimoiy hayotlari va ta'lim olishni davom ettirishlari uchun zarur bo'lgan bilimlar beriladi.

Fizika fani eksperimental fan bo'lganligi bois har bir nazariy dars amaliyot bilan mustahkamlanadi. Jumladan, fizik qonuniyatlar, ularning ifodalari – formulalarini keltirib chiqarish albatta masalalar yechish orqali va labaratoriya mashg'ulotlarini o'tkazish bilan o'quvchi ongiga singdiriladi[1].

Masalalar yechish darsini to'g'ri tashkil etish va o'quvchilar bilimini baholash fizika fani o'qituvchisidan kata pedagogik mahoratni talab etadi. Masala yechish darsida ba'zi tortinchoq o'quvchilar masalani to'g'ri ishlab bo'lsalar-da, o'zlariga ishonmay o'qituvchiga murojaat etmaydilar.Yoki shunday salbiy holatlar ham bo'ladiki, darsda faol qatnashuvchi o'quvchilar masalani ishlab bo'ganlarida o'qituvchi bu masalaning to'g'ri ekanligini tasdiqlagach ayrim "ko'chirmachi" o'quvchilar masalani ko'chirib oladilar va o'qituvchiga ko'rsatadilar. Bunday vaziyatlarda o'qituvchi darsni an'anaviy usulda emas, balki yangi pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etsa, ushbu salbiy holatlar bartaraf etiladi.

Quyida "Kim, qayerda xato qildi?" metodini umumiy o'rta ta'lim maktablarining VII sinfida o'tiladigan "Notekis harakatda tezlik" mavzusini o'tishda qo'llashni ko'rib chiqsak[2]. O'qituvchi yangi mavzuni doskaga yozib qo'yadi. Notekis harakat, uning turlari va notekis harakatda tezlikni topish formulalari to'g'risida batafsil tushuntiriladi. Darsda quyidagi masala sharti o'qildi deylik.

Masala. Agar piyoda harakatlanish vaqtining yarmini 110 sm/sek, ikkinchi yarmida 1m/s tezlik bilan harakatlangan bo'lsa, piyodaning butun yo'l davomidagi o'rtacha tezligini toping.

Masala sharti e'lon qilingach, o'quvchilarga masalani yechish uchun ma'lum vaqt beriladi va o'qituvchi o'quvchilarni nazorat qiladi. Belgilangan vaqt tugaguncha o'qituvchi javoblarning qaysi to'g'ri ekanligini aytmaydi. Guruh o'quvchilarining ro'yxati kiritilgan jadval tayyorlanadi va qaysi o'quvchi masalani ishlab bo'lgan bo'lsa, o'z familiyasi to'g'risiga masala javobini yozib qo'yadi.(1- jadval)

Ba'zi o'quvchilar formulani to'g'ri qo'llasalarda, tezlikni bir xil birlikka o'tkazish kerakligiga e'tibor qilmaydilar. Natijada masalaning javobi xato chiqadi. Masalan, o'quvchi

quyidagi xatoga yo'l qo'yishi mumkin:

Berilgan: Yechish:

V_1=110sm/s

V_2=1m/s

$V_{o'r} = \frac{v_1 + v_2}{2} = \frac{110sm/s + 1m/s}{2} = 55.5m/s$

$V_{o'r}$ – ?

Javob:55.5 m/s

Boshqa o'quvchi esa, fizik kattaliklarni bir xil birlikka o'tkazib oladi-yu, lekin masalaning shartiga e'tibor qilmay, umumiy masofa teng ikkiga bo'lingan hol uchun o'rtacha tezlik formulasini qo'llab,

$$v_{o\prime rt} = \frac{2v_1v_2}{v_1+v_2} = 1.047m/s$$

javobini chiqaradilar.

Ziyrak o'quvchilar esa, barcha shartlarni e'tiborga oladilar va to'g'ri yechimni topadilar.

$$v_{o\prime rt} = \frac{v_1 + v_2}{2} = \frac{1{,}1\frac{m}{s} + 1\frac{m}{s}}{2} = 1.05\ m/s$$

1-jadval

T/R	O'quvchining ism familiyasi	1-masala	2-masala	3-masala
1	Abdullayev Ekinbek	$v_{o\prime rt} = \frac{v_1 + v_2}{2} = 55{,}5\ m/s$		
2	Ibragimov Kamoliddin	$v_{o\prime rt} = \frac{2v_1v_2}{v_1+v_2} = 1{,}047m/s$		
3	Jamolov Husniddin	$v_{o\prime rt} = \frac{v_1 + v_2}{2} = 1.05\ m/s$		
4				
5				

Shu tariqa jadvalni to'ldirib boraveradilar. Masalani yechish uchun belgilangan vaqt tugagach, o'qituvchi javoblarni saralaydi va quyidagi natija qayd etildi deylik.

To'g'ri javob – 9 kishi	Xato - 14 kishi	Xato – 7 kishi
1,05 m/s	55,5 m/s	1,047 m/s

O'qituvchi masalani noto'gri ishlagan o'quvchilardan bir-ikki nafarini doskaga chiqaradi va o'quvchi qayerda xato qilganligini to'g'ri ishlagan o'quvchilar tekshirib turishini aytadi. O'quvchi qayerda xatoga yo'l qo'yganligi guruh tomonidan to'g'irlanadi va boshqa o'quvchilar ham o'z xatolarini bilib oladilar. Bu metodni qo'llash orqali o'quvchilarni masala yechishga qiziqtirish, optimal baholash va o'quvchi xatosini o'quvchining o'zi to'g'irlashga o'rgatish mumkin[3]. Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, yangi metodlardan fizika ta'limida to'laqonli tarzdagi texnologik jarayon sifatida tadbiq etish, ta'lim-tarbiya jarayonini texnologiyalashtirish — ta'lim muassasasining kuchli moddiy-texnik bazasini, ko'p vaqt va mehnat talab etadigan murakkab jarayondir. Fizika ta'limida yangi metodlar qo'llash uchun o'qituvchi yuksak pedagogik mahoratga ega bo'lib, dars mavzusi, o'quvchilar soni, ularning qiziqishi, qobiliyatlarini har tomonlama hisobga olishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

[1]. Azizxo'jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat.Toshkent: O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2006.

[2]. Bespalko V.P.Pedagogika i progressivniye texnologii obucheniY.- Moskva: IRPO.1995.

[3]. Bespalko V.P. Slagayemiye pedagogicheskoy texnologii .- Moskva: Pedagogika.1989.

MAMLAKATIMIZDA MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARI UCHUN MALAKALI KADRLAR TAYYORLASHNING DOLZARB MUAMMOLARI VA ULARNING YECHIMLARI

Jo'rayeva Zilola Sayfiddin qizi

Namangan davlat universiteti Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (maktabgacha ta'lim) magistranti.

E-mail: zilolajorayeva1994@gmail.com

Tel: +998 94 155 26 13

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlari uchun malakali kadrlar tayyorlashning dolzarb muammolari, tarbiyachilarning bilim, ko'nikma va malakalarini oshirish, ularni qayta tayyorlash yo'l- yo'riq va usullari , maktabgacha ta'lim tizimiga berilayotgan ulkan e'tiborlar haqida bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Bilim, ko'nikma, malaka, ta'lim-tarbiya, muhit, jamoa,jarayon, faoliyat.

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ И РЕШЕНИЕ ПОДГОТОВКИ КВАЛИФИЦИРОВАННЫХ КАДРОВ ДЛЯ ОРГАНИЗАЦИИ ДОШКОЛНОГО

ОБРАЗОВАНИЯ В НАШЕЙ СТРАНЕ

Аннотатция: В данной статье описывается современные проблемы подготовки квалифицированних кадров развития знаний умений и навыков воспитателей направления и методы их переподготовки большое внимание уделяется системе дошкольного образования.

Ключевые слова: знания навыки квалификатция образование воспитание сообщество деятелность процесс**.**

CURRENT ISSUES AND THEIR SOLUTIONS OF TRAINING QUALIFIED PERSONNEL FOR PRESCHOOL EDUCATION ORGANIZATIONS IN OUR COUNTRY

Annotatsion: This article describes the current problems of training qualified personnel for preschool educations, the development of knowledge , skills and abilities of educators, guidelines and methods of their retraining, the great attention paid to the system of preschool education.

Keywords: knowledge, skills, qualifications, education, upbringing, environment, community, activity, process.

Ma'lumki, uzluksiz ta'limning boshlang'ich qismi hisoblangan maktabgacha ta'lim bolalarning sog'lom o'sishi va tizimli o'qitishga tayyorlanishida muhim o'rin tutadi. Maktabgacha ta'lim bolaning sog'lom, har tomonlama kamol topib shakllanishini ta'minlaydi, unda o'qishga intilish hissini uyg'otadi, uni muntazam ta'lim olishga tayyorlaydi hamda bola olti-yetti yoshga yetguncha davlat va nodavlat maktabgacha ta'lim muassasalari va oilalarda amalga oshiriladi. Bu kabi ta'lim muassasalarining faoliyatini tashkil etishda mahallalar, jamoat va xayriya tashkilotlari, xalqaro fondlar faol ishtirok etadi. Keyingi yillarda maktabgacha ta'lim tashkilotlarining yangi tarmog'i shakllanib bormoqda. Bu o'rinda «Xonadon bog'chasi» hamda «Bolalar bog'chasi – boshlang'ich maktab» majmualarini misol qilib keltirish mumkin. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida Bolalarga tasviriy san'at, musiqa, til va kompyuter savodxonligini o'rgatuvchi guruhlar tashkil etilmoqda. Yosh avlodga sifatli ta'lim va tarbiya berishda avvalo Maktabgacha ta'lim tashkilotlari uchun malakali kadrlarni tayyorlash dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Hozirgi kunda Maktabgacha ta'lim tashkilotlari xodimlarini oliy ma'lumotli kadrlar bilan boyitish ularni malakasini oshirish asosiy vazifalardan biri hisoblanadi.

Mamlakatda maktabgacha ta'lim tizimini takomillashtirish, turli shakldagi maktabgacha ta'lim tashkilotlarini barpo etish, ularni yuqori malakali, zamonaviy fikrlaydigan tarbiyachilar

va mutaxassislar bilan ta'minlash, ta'lim va tarbiya jarayoniga ilg'or xorijiy tajribalarini joriy etishga qaratilgan loyihalar amalga oshirilmoqda. Bugungi kunga kelib maktabgacha ta'lim vazirligi tomonidan soha uchun ilmiy pedagogik kadrlarni tayyorlashga ham katta e'tibor qaratildi. 2018-yili Oliy malakali ilmiy va ilmiy pedagogik kadrlar ixtisosligi ro'yxatiga yangi 13.00.08. "Maktabgacha ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi" ixtisosligi kiritildi. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Oliy Attestatsiya Komissiyasining qarori bilan Maktabgacha ta'lim muassasalari rahbar va mutaxassislarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish instituti huzurida pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini beruvchi ilmiy kengashi tashkil etildi. Ushbu ilmiy kengash 13.00.08. "Maktabgacha ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi" ixtisosligi bo'yicha mamlakatimiz tarixidagi birinchi tashkil etilgan ilmiy kengash hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Pedagog kadrlarni tayyorlash, xalq ta'limi xodimlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida " 2017-yil 26-sentabrdagi PQ-3289-son, "O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligi faoliyatini tashkil etish to'g'risida" 2017-yil 30- sentabrdagi PQ-3305-son qarorlari ijrosini ta'minlash hamda maktabgacha, umumiy o'rta va maktabdan tashqari ta'lim muassasalari pedagog xodimlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish samaradorligini yanada takomillashtirish maqsadida Vazirlar Mahkamasi qarorlari ishlab chiqildi.

Har bir maktabgacha ta'lim tarbiyachisining uzluksiz malakasini oshirish tizimli turli shakllarni o'z ichiga oladi : kurslarda o'qitish, o'z- o'zini tarbiyalash, shahar, tuman, bolalar bog'chasining uslubiy ishlarida ishtirok etish. Pedagogika ham barcha fanlar kabi bir joyda turmaydi, balki doimo rivojlanib, takomillashib boradi. Ilmiy bilimlar hajmi yil sayin ortib bormoqda. Olimlarning ta'kidlashicha, insoniyat ega bo'lgan bilimlar har o'n yilda ikki baravar ortib bormoqda. Bu har bir mutaxasisni, olgan ma'lumotidan qat'i nazar o'z- o'zini tarbiyalash bilan shug'ullanishga majbur qiladi. Korney Chukovskiy shunday deb yozgan edi: "Faqat o'z ehtirosingiz tufayli o'zingiz olgan bilim mustahkam va qimmatlidir. Barcha bilimlar o'zingiz yaratgan kashfiyot bo'lishi kerak".

Maktabgacha ta'lim tashkiloti rahbari ishni shunday tashkil etadiki, har bir tarbiyachi o'z-o'zini tarbiyalashi uning ehtiyojiga aylanadi. O'z-o'zini tarbiyalash kasbiy mahoratni oshirishning birinchi bosqichidir. Buning uchun uslubiy kabinetda zarur shart-sharoitlar yaratilgan: kutubxona fondi doimoiy ravishda yangilanib, ma'lumotnoma - uslubiy adabiyotlar, o'qituvchilarning tajribalari bilan to'ldirib boriladi.

Aytilganlarni umumlashtirib, biz o'z-o'zini tarbiyalash va ta'lim berish shakllari xilma-xilligini ta'kidlaymiz:

- Kutubxonalarda davriy nashrlar, monografiyalar, kataloglar bilan ishlash;
- Ilmiy-amaliy seminarlar, konferensiyalar, treninglar ishida ishtirok etish;
- Oliy ta'lim muassasalarining psixologiya va pedagogika kafedralari, amaliy markazlar mutaxassislaridan maslahatlar olish;
- Hududiy metodik markazlarda diagnostika va korreksion rivojlanish dasturlari banki bilan ishlash va h.k.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida pedagoglarning malakasini oshirish yo'llari allaqachon shakllangan. Ammo ko'pincha MTTlarda turli xil uslubiy ish turlari o'rtasida aniq munosabatlar mavjud emas. Shuning uchun bolalar bog'chasi mudiri va metodistining vazifasi yagona tizimni shakllantirish va o'zlashtirishning samarali usullarini izlashdan iborat.

- Ta'lim- tarbiyachilarning nazariy jihatdan kasbiy mahoratini oshirish va bolalar bilan o'zaro munosabatlarning zamonaviy usullarini egallash;
- Didaktik- bolalar bog'chasining samaradorligini oshirish uchun bilim olish;
- Psixologik- psixologiyadan darslar o'tkazish(umumiy, yosh, pedagogik);
- Fiziologik- fiziologiya va gigiyena bo'yicha mashg'ulotlar o'tkazish;
- Texnik- tarbiyachi o'z ishida AKTdan foydalana olishi kerak;
- O'z-o'zini tarbiyalash-maxsus adabiyotlarni o'qish, dolzarb masalalar bo'yicha seminarlarda qatnashish.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida metodik ishlarning bunday keng doirasi pedagogik xodimlar bilan o'zaro munosabatlarning eng samarali shakllarini tanlashni talab etadi. Bugungi kunda oldimizga qo'yilgan buyuk maqsadlarimizga ezgu niyatlarimizga erishishimiz, jamiyatimizning yangilanishi, xayotimizning taraqqiyoti va istiqboli amalga oshirilayotgan islohotlarimiz, rejalarimizning samarasi taqdiri - avvalambor, zamon talabiga javob beradigan yuqori malakali, ongli mutaxassis kadrlar tayyorlash muammosi bilan chambarchas bog'liqligini barchamiz anglab yetmoqdamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi Qonuni. Qonun hujjatlari milliy bazasi, 17.12.2019 y, 03/19/595/4160-son. https://lex.uz/docs/4646908.

2. Maktabgacha ta'lim va tarbiyaning DAVLAT STANDARTI. Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 22-dekabrdagi 802-son qaroriga 1-ILOVA.

3. F.Qodirova, Sh.Toshpo'latova, N.M.Qayumova, M.N.A'zamova."Maktabgacha pedagogika". Darslik-T.,"Tafakkur".2019 y.

4. Sh.A.Sodiqova"Maktabgacha pedagogika ".darslik"Tafakkur sarchashmalari"T:,2013y

TEACHING LEFT-HANDED CHILDREN

Berdikhanova Gulnara Nurlybaevna
3rd year student of the Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz

***Abstract*:** this paper provides some information and rules for teaching left-handed children, as well as a number of recommendations for their simplified perception of the curriculum

Keywords: learning process, re-educated, anomalies, dominate, left-handed, emotional, Neurophysiologists.

From the beginning of the learning process, each teacher notices the difference between the students and their individuality. To do this, without making any effort, a professional can choose a suitable method of teaching and upbringing, however, there are character traits and skills that cannot be retrained and re-educated, their forcible coercion leads only to a deterioration in the child's academic performance, in some cases even leads to stuttering and closure in the student's speech.

And so one of these "anomalies" is the student's left-handedness. Neurophysiologists have proved that the right hemisphere of the brain dominates in left-handed children, which is usually responsible for imaginative perception and creative thinking. From this, scientists concluded that left-handers are naturally endowed with creative abilities, are more emotional and vulnerable than right-handers, and have difficulties with analytical ("left-hemisphere") thinking.

The leading physiologists of their time, M. M. Bezrukikh, A. S. Chuprikov and G. G. Arakelov proved that retraining slows down development and causes irreparable harm to the psyche. They also spoke for the first time about the peculiarities of left—handed people's education:

-orientation to imaginative thinking (instead of cramming facts - visual aids);

-combination of different types of activities within the same lesson (to maintain concentration);

-unacceptability of "stick" discipline;

-individual approach. [1]

Now it is obvious that the education of any children should be based on these principles, but at the end of the XX century this was a serious breakthrough. In the 1990s, experimental

classes for left-handed children appeared in a number of schools in Russia and the CIS, where a new approach was applied.

By the way, "left—handed" and "left-handed" are not complete synonyms. Experts distinguish between true (absolute), partial and hidden leftism. A true lefty has not only the left hand leading, but also the left leg, eye and ear. Partial lefties are left-handed, but from other paired organs they use the right ones more actively. The hidden lefty eats and writes with his right hand, but kicks the ball with his left foot, puts the phone to his left ear or aims with his left eye. Absolute left-handers, as well as absolute right-handers, are a minority in the world. This proves that people are not divided into right- and left-sided and each person is individual.

Now science knows that the hemispheres of the brain do not act separately. And the only difference in the left-handed brain is that the speech center is on the right, not on the left, as in right-handed people. And it has nothing to do with creativity, temperament and sensitivity. If a left—handed child has psychoemotional problems, they are caused not by a special physiology, but by difficulties of adaptation.

Problems of lefties

Most people on Earth are right—handed, and this affects the whole culture - from greeting with the right hand to the rules of the road and writing (although, as you know, there are exceptions).[2]

"Right-sided" thinking is reflected in many languages, including Russian: the word "left" is often used in the meanings of "superfluous", "incorrect", "illegal" (left detail, left income, go left), while "right" is associated with "true" and "faithful" (true, correct, Orthodoxy).

However, linguistic discrimination is not the biggest problem of left—handed people. Much more important are the difficulties they experience in everyday life and during training.

Calligraphy. The spelling of letters from right to left was not invented for the left hand. It is very difficult for a left-handed person to print letters with a tilt to the right. And in the process of writing, the left hand moves over the text that has just been written, smearing the ink. In addition, left-handed children are more likely than right-handed children to write letters in the wrong direction (R instead of I, N instead of And). All these are the reasons for the "dirt in the notebook" that teachers hate so much.[3]

Using scissors. Ordinary scissors are sharpened so that they are comfortable to hold in the right hand. In the left, they often "chew" the material (especially dense — textiles or cardboard) or cut not according to the intended line. The first way out is to find convenient scissors: there are even special models for left—handed people. The second is to learn how to cut with the right.

Orientation in space. Even adult lefties often confuse right and left. Most likely, this problem has social roots. Left—handed people often have to use their right hand than right-

handed people use their left. Open most doors, hold on to the handrail of the escalator, change gears in the car. The role of the leading hand shifts, and there is a slight disorientation. The second possible reason is related to training. Adults usually say, "The right hand is the one you eat with." And then they remember that this analogy does not work with their child, and they correct themselves: "that is, the one you don'T eat." There is confusion. It's good to remember where the right is and where the left is, outdoor games, such as twister, help.[4]

Coordination. Parents of left—handers periodically hear from kindergarten teachers: "he (she) has impaired coordination, he (she) cannot repeat the movement correctly - he does everything in the other direction." And they advise you to consult a neurologist. But coordination has nothing to do with it: the problem is orientation again. It is easier for left-handed children to "mirror" the movement of the person standing opposite than to mentally turn it around and do it in the same direction. The solution is simple: both the teacher and the student must stand in front of the mirror. Then the child can easily repeat after the teacher.

Making music. Some instruments can be rearranged for the left hand (as Paul McCartney does with his guitar), but only some. For example, playing keyboards always requires more complex movements with the right hand. This does not mean that a left—handed person is barred from becoming a pianist - it's just that learning will require more time and patience.

In some cases, the leading left arm or leg can be an advantage. Lefties are highly valued in sports — for the opportunity to make non-standard serves, make tricky selections and deliver unexpected blows. Hockey player Evgeni Malkin, tennis player Maria Sharapova, boxer Sultan Ibrahimov and football legends Pele and Diego Maradona achieved success largely thanks to leftism. Dexterous use of the left hand can be indispensable in applied professions: from restorer to surgeon.

Features of teaching a left-handed child

To understand whether a child is left-handed or right-handed, you can already in three months. Give the baby toys and watch which handle he reaches for them, which one holds more confidently, which one shakes more actively.

However, sometimes the leading hand is finally determined only by the age of four or five. And if it's the left hand, there's no point in contacting a psychologist right away. It is enough to follow the recommendations:

Do not retrain

In no case do not insist that the child draws or writes with his right hand, even if you do not like how he turns out with his left. Over time, the child will be able to do better, but only with his leading hand. Retraining causes neuroses, stuttering, self-esteem problems and even personality disorders. A clumsy handwriting is definitely not a reason to condemn a child to

lifelong psychotherapy.

Do not focus attention

Used literature:

1. Bezrukikh M.M. Problem children. – M.: URAO, 2000, 312s.
2. Bezrukikh M.M. A left-handed child at school and at home. – Yekaterinburg: U-Factoriya, 2004, 300s.
3. Krylov D.N., Kulakova T.P. Preclinical forms of neuropsychiatric disorders in schoolchildren and their prevention. //School and mental health of students. / Edited by S.M. Grombakh – M.: Medicine, 1988, (228-229s.) 272s.
4. Lomteva T.A. Psychological features of a left-handed child. School problems of lefties. / website of a practical psychologist http://www.psilib.ru/index.php

TA'LIMDA INNOVATSION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR

To'rayev Botirjon Bobir o'g'li
Namangan davlat universiteti
Boshlang'ich ta'lim va sport tarbiyaviy ishi yo'nalishi
4-bosqich talabasi Telefon raqam
+998941549235, ***E-pochta****: botirjonturaev9235@gmail.com*

Annotatsiya: Ushbu maqolada innovatsion pedagogik texnologiyalarning mazmun mohiyati, tarkibiy qismlari, ularning bosqichlari , qanday bo'lishi va boshqalar haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: Innovatsiya, pedagogik texnologiya, texnologiya, innovatsion texnologiya, obyektiv, subyektiv, gumanizm.

Dolzarbligi: Ilm-fan, texnika, texnologiya hamda ishlab chiqarishning bugungi yuksak taraqqiyoti o'z-o'zidan yangi ijtimoiy talablarni kun tartibiga qo'ymoqda. Mazkur ijtimoiy talablar sirasida jamiyat, qolaversa, uning negizida sohalar rivojini harakatga keltiruvchi kuch – malakali kadrlarni tayyorlash, ana shu maqsadga yo'naltirilgan tizimni takomillashtirish muhim ahamiyatga ega. Malakali kadrlarni tayyorlashga bo'lgan ehtiyoj ishlab chiqarish korxonalari paydo bo'lgan, sanoat sohasi rivojining ilk bosqichlarida yuzaga kelgan bo'lsada, hanuzgacha o'z dolzarbligini yo'qotmay kelmoqda. Buning asosiy sabablari jamiyatning ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy taraqqiyotiga bog'liq ravishda yangidan-yangi yo'nalishlar, ixtisosliklarning paydo bo'lishi, ular bo'yicha kadrlar tayyorlash zaruriyatining vujudga kelishi, o'zgaruvchan, tezkor davrda mutaxassislarning kasbiy bilim, malaka va mahoratlarini izchil ravishda oshirib borishga

bo‘lgan ehtiyojning shakllanishi, shuningdek, mutaxassis sifatida mehnat bozoridagi kuchli raqobatga bardosh bera olishga bo‘lgan talabning ortishi sanaladi.

Asosiy qismi: Mavjud sharoitda ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy sohalarni malakali kadrlar bilan ta’minlashda puxta asoslangan mexanizmga ega bo‘lgan uzluksiz ta’lim tizimi, xususan, oliy va oliy o‘quv yurtidan keyingi ta’lim hamda kadrlar malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlash bosqichlari o‘ziga xos o‘rin tutadi. Yuqorida aytib o‘tilganidek, tezkorlik bilan rivojlanayotgan davr mutaxassislar oldiga shiddatli o‘zgarishlarga tayyor turish, davr bilan hamnafas bo‘lgan holda ijtimoiy va kasbiy nuqtayi nazardan o‘z-o‘zini takomillashtirib borish vazifasini qo‘ymoqda. Mutaxassislarning mazkur talabga to‘laqonli javob bera olishlarida izchil tashkil etiladigan malaka oshirish va qayta tayyorlash tizimining hissasi katta. Zero, muayyan vaqt oralig‘ida o‘zaro integratsiyalangan o‘quv dasturlari mutaxassislarni tegishli sohaga oid o‘zgarish, yangilanish, muammo va ularning yechimlari xususidagi bilim, ko‘nikma va malakalar bilan qurollantirish imkoniyatiga ega[2-B]. Hozirgi davr ta’lim taraqqiyoti yangi yo‘nalish – innovatsion pedagogikani maydonga olib chiqdi. "Innovatsion pedagogika" termini va unga xos bo‘lgan tadqiqotlar G‘arbiy Yevropa va AQShda 60-yillarda paydo bo‘ldi. Yangilik kiritishning sotsial-psixologik aspekti amerikalik innovatik E.Rodjers tomonidan ishlab chiqilgan. U yangilik kiritish jarayoni qatnashchilarining toifa(tip)lari tasnifini, uning yangilikka bo‘lgan munosabatini, uni idrok qilishga shayligini tadqiq etadi.

Innovatsiya (inglizcha innovation) - yangilik kiritish, yangilikdir. A.I.Prigojin innovatsiya deganda muayyan ijtimoiy birlikka - tashkilot, aholi, jamiyat, guruhga yangi, nisbatan turg‘un unsurlarni kiritib boruvchi maqsadga muvofiq o‘zgarishlarni tushunadi. Bu innovator faoliyatidir.[11-B].

Pedagogik texnologiya — ta’lim va tarbiya jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo’lash, texnologik yondashuv asosida ta’lim va tarbiya jarayonining samaradorligini oshirish muammolarini o‘rganadi.[388-389-B].

“Texnologiya” - yunoncha so‘z bo‘lib,”tehnos”-mahorat, san’at ”logos” -ta’limot, fan ma’nolarini anglatadi.

Texnologiya - bu sifat jihatdan yangi masalalarni yechish uchun ta’lim evolutsiyasi bosqichini tayyorlagan obyektiv jarayon.

“Texnologiya” tushunchasi texnik taraqqiyot natijasida paydo bo’ladi va uning lug'aviy ma’nosi (kasb, fan, tushuncha, ta’lim, san’at) materiallarning ishlash usul va uslublaridan iboratdir. Fan va texnika taraqqiyoti inson imkoniyatlarining kengayishiga olib keldi.

Yangi texnologiyalar katta ta’lim imkoniyatlarini ochdi. Ro‘y berayotgan sifat o‘zgarishlar shuni ko‘rsatadiki, odat bo’lgan tushuntirishda “o‘rgatish” jarayonlari o‘qituvchilarning kasbiy imkoniyatlari chegarasidan tashqari chiqib keta boshladi. Vujudga

kelgan yangi texnik, axborot, bosma, eshitish va ko‘rgazma vositalari o‘ziga xos tarzda yangi metodikalar bilan ta’lim jarayoniga ko‘pgina yangiliklar kiritib, uning ajratilmas qismi bo’lib qolmoqda. Biroq, pedagogik texnologik jarayonning o‘ziga xosligi, uning an’anaviy shakllaridan ustuvorligi va hozirgi zamon ta’limi muammolari real yechish usullari hali to’la o‘rganilmagan. Bu haqda chet ellik va o‘zbek avtorlari ko‘p yozmoqdalar. Lekin barchalari pedagogik texnologiyalar kelajakda ustuvor o‘ringa ega bo‘lishiga ishonadilar.

Ayni vaqtda «innovatsion» (yangilik kiritish) ta’limni tashkil etishga alohida ahamiyat berilmoqda. Mazkur ta’limning quyidagi o‘ziga xos xususiyatlari mavjud:

1) bu oldindan ko‘ra bilish, ya’ni, o‘quvchini avvalgi va hozirgi tajribasi asosida o'qitish emas, balki uni uzoq kelajakni mo‘ljallashga o'rgatishdan iborat bo‘lib, o‘quvchi ijtimoiy hayot va kasbiy faoliyatda taxmin qilish. ko‘zlash. modellashtirish va loyihalashtirishni amalga oshira olishi zarur.

2) o‘quvchining hamkorlikda ta’lim olish va muhim qarorlarni qabul qilish (lokal va xususiydan tortib dunyoni, madaniyat, sivilizatsiya rivojlanishini hisobga olishdan global muammolarni hal etish)da faol ishtirok etishini ta’minlash.[156-157-B].

“Ta’lim texnologiyasi” tushunchasiga ta’lim maqsadlarini tahlil qilish va rejalashtirish, o‘quv-tarbiya jarayonini ilmiy tashkil qilish, ta’lim samaradorligini ta’minlaydigan vosita, material va metodlar tanlanadi.

Hozirda ta’lim texnologiyasi yordamchi vosita bo‘lib qolmay balki, o‘quv jarayonining rivojlanishida katta rol o‘ynab, uning tashkiliy shakllari, metodlari, mazmunini o‘zgartiradigan yangi sistema deb tushunilmoqda. Bu esa, o‘z navbatida, o‘qituvchi va o‘quvchining pedagogik tafakkuriga o‘z ta’sirini ko‘rsatmoqda.

Texnologiyani bunday tavsif qilish ta’lim jarayonidagi barcha tuzuvchilar orasidagi uzviy bog’lanishning muhimligini, pedagog va o‘quvchining o‘zaro hamkorligini ko‘rsatadi. O‘quvchi passiv ta’lim obyektidan faol shaxs ta’lim va tarbiya subyektiga aylanadi va aktiv subyekt sifatida o‘qituvchi bilan bu jarayonda qatnashadi, mustaqil bilim olishga intiladi. Fikrimizcha, yangi pedagogik texnologiyaning boshlang‘ich maktabdagi roli va vazifalarini ko‘rsatish zarur.

Metodika asosiga qurilgan ta’limga qaraganda “ta’lim texnologiyasi” ko‘p qirralidir.

Birinchidan, texnologiya asosida tub mahsulotlarni aniq tavsifi turadi. Texnologiyada maqsad markaziy komponent hisoblanib, bu holat unga erishish darajasini aniq topishga olib keladi.

Ikkinchidan, tub va oraliq maqsadlari aniqlangani uchun texnologiya maqsadga erishish va nazorat obyektiv usullarini ishlab chiqishga yo’l ochadi.

Uchinchidan, texnologiya o‘qituvchining pedagogik eksperiment qilishga majbur qiladigan holatlarini kamaytiradi.

To‘rtinchidan, texnologiya o‘qituvchi va uni faoliyat turlariga yo‘naltirilgan dars ishlanmalari o‘rniga, o‘quvchilarning o‘quv-o‘rganish faoliyati mazmuni va tuzilishini aniqlaydigan o‘quv jarayonining loyihasini beradi. Metodik dars ishlanmasi har bir o‘qituvchi tomonidan turlicha o‘zlashtiriladi, dars va o‘quvchilar faoliyati ham turlicha tashkil qilinadi. O‘quvchilarning o‘quv faoliyatini loyihalashtirish esa, programmalashtirilgan ta’lim tajribasi ko‘rsatganidek o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasini ko‘taradi. Inson - bu murakkab tizim va unga kuchi va yo‘nalishi har xil yoki qarama-qarshi bo’lgan ko‘p sonli tashqi kuchlar ta’sir etadi, shuning uchun u yoki bu ta’siring samarasini oldindan aytib berish qiyin. Ijtimoiy texnologiya bu borada katta samaraga ega, chunki u qayta aloqaga kirisha oladi.

Masalan, o‘qituvchi doimiy nazoratni tashkil qilib, o‘quv materialini o‘zlashtirishda qiyinchilikka duch kelgan o‘quvchilarni aniqlaydi va ular bilan qo‘shimcha ish olib boradi. Bunday paytda o‘qituvchi yangi materialni tushuntirish va mustahkamlash texnologiyasini qo‘llaydi. Ya’ni, bu narsa materialni yetarli darajada o‘zlashtira olmaganlar uchun o‘tkaziladi. Endi texnologiyaning yana bir turi haqida to‘xtalib o‘tamiz. Bu tushuntirish metodi va mustahkamlashdir.

Masalan, dars boshida o‘qituvchi 4-5 daqiqa savol-javob qilib, o‘tgan darsdagi qaysi savollarni qaysi o‘quvchi qay darajada o‘zlashtirganini aniqlaydi. So‘ngra, o‘qituvchi mavzuni boshqatdan tushuntirib o‘tirmay, so‘rash davomida sinf diqqatini aynan shu savollarga qaratadi. Savolga to‘liq javob qaytargan o‘quvchilar tinglanadi va sinfdagi barcha o‘quvchilar o‘zlashtirmaganlarini bilib oladilar. Bu usul o‘qituvchilarga mashg‘ulotidagi muammolarni aniqlab, tezda ularni yechish, ya’ni o‘quvchilarga yordam berishga imkon yaratadi.

Bunday texnologiya jarayoni vaqtni tejab, o‘tilgan materialni so‘rash metodi orqali mustahkamlashga ko‘maklashadi. Ijtimoiy texnologiya muayyan barcha sharoitlarga tezda moslashishi bilan ko‘zga yaqqol tashlanadi.

Ta’limda joriy etilayotgan texnologiyaning asosiy o‘ziga xosligi, ularning insonparvarlikka yo‘naltirilganligidadir. Shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim ta’limning insonparvarlikka yo‘naltirilganligi bilan bog‘liq bo‘lib, bunda bolalarning axborotlar bilan ishlashdagi kasbiy yondashuvi, har bir o‘quvchi olingan ma'lumotni tizimlashtira olishi, fikrlashda mantiqiy izchillikka rioya qilishi bilan xarakterlanadi. Shaxsga yo'naltirilgan ta’lim jarayonining asosiy komponenti ta’ limiy vaziyat bo‘lib, ta’lim oluvchilarning kasbiy funksiyalari to‘rt asosiy texnologiya asosida tahil qiladi:

1) *“Masala bilan yondashuv texnologiyasi”* shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim mazmunini belgilovchi elementlardan tuzilgan turli darajadagi masalalardan iborat;

2) *“O‘quv dialogi texnologiyasi”* didaktik kommunikativ muhitni yaratish bilan bog’liq, subyektiv fikrlovchi muloqotni ta’minlovchi, refleksiya va shaxsni mustaqil o'z-o'zini tashkil

etishi;

3) *"Imitatsion ta'limiy o'yin texnologiyasi"* musobaqa shartlarini ta'minlovchi bellashuv;

4) *"Ta'limning moslashuvchanlik texnologiyasi"* intellektual tizimlarning o'ziga xosligiga asosan vujudga keladi, mazmun, jarayonlari o'zaro bog'liqligi va o'zaro ta'sir bosqichlaridan iborat.Ta'lim faoliyatining ko'p qirrali aniqlanishi, har bir bosqich doirasida ish tarkibining sikl modeli moslashuv algoritmi yordamida, operativ tahlil asosida va ta'lim oluvchining kasbiy rivojlanish darajasi korreksiyasi misolida aniqlanadi. Ta'lim jarayonini chiziqsiz tashkiliy va boshqaruv texnikasidan foydalanish kam vaqt ichida maqsadga erishishni ta'minlaydi.

Innovatsion pedagogika - hozirgi davrda norasmiy fan sifatida ma'lum bo'lgan, biroq kun sayin butun jahon soha mutaxassislarining e'tiboriga tushib, jadal rivojlanib borayotgan bilimlar tizimidir. Uning ta'limiy ahamiyatini tan olgan pedagoglar jamoasi, olimlar, shu boisdan ham mavjud an'anaviy pedagogikaga tanqidiy yondashmoqdalar.

Innovatsion pedagogika-hukmron nazariya, nazariy va amaliy muammolarni hal etishning asosi qilib olingan. Innovatorlar fikriga asosan odatiy mumtoz pedagogik nazariyalar eskirib qolgan, yangi sharoitda hozirgi avlodni bu yo'l bilan tarbiyalash mumkin emas.

Hozirgi pedagogik fandagi vaziyat umumiy holda shundan iborat. Bu vaziyatda innovatsiya juda muhim. Pedagogika-bilimlar tizimidir.

Obyektivlik, maqsadga muvofiqlik, mustahkamlik, bir-biriga zid bo'lmaslik uning asosiy xarakteristikalaridir. Pedagogika tizimini har qanday ilmiy nazariya kabi tizimini tashkil etuvchi tamoyillari loyihalashtiradi, birlashtiradi va ushlab turadi ya'ni ushbu tizim asosiy bilimlarga asoslanishi asosiy holdir.

Obyektiv nazariyaning asosiy tamoyillari faqatgina ilmiy prinsip bo'lishi shart ammo g'oyaviy bo'lmasligi lozim.

Insonning aqliy rivojlanganligi va tarbiyasi haqidagi bilim darajasining talabga muvofiqligi - obyektivlikning yagona talabidir.

Faraz qilayotgan rivojlanish strategiyamiz *"rivojlantiruvchi o'qitish"* yo'naltirishlaridan eng avvalo o'z intilishlarini maktabda o'qishga boshlashgacha yaxshi rivojlangan tuzilmalarni shakllantirish hamda bu harakatlarga endi paydo bo'lib kelayotgan jarayonlarni uyg'unlashtirib, olib borishga qaratilgan. Strategik yo'limiz *"Butun taraqqiyotning o'z avlodlari haqidagi g'amxo'rligi mantiqiga asoslangan didaktik va pedagogik tizim tuzishda amal qilishdir"*. Xuddi ana shuning uchun ham metodologik asos negizi sifatida, keng ma'noda tabiatni o'rgatuvchi soha bo'lib, xalq pedagogikasi hisoblanadi.

Bolalar qanday bo'lib tug'ilishi uning ota-onasidan bo'lak hech kimga bog'liq emas. Lekin har bir isonning yetarlicha rivojlanishi, barkamol shaxs darajasiga erishishi, o'ziga yoqqan

mashg'ulot va hayotda o'z o'rini topishi, o'z umrini hayotiy me'yorlarga munosib o'tkazishi avvalo maktabga bog'liq. Har bir bola shaxsini sevish, hurmat qilish va uning rivojlanishi uchun zarur sharoitlarni yaratib berish lozim. Agarda tabiatni o'rgatuvchi pedagogika moslashishni talab etmagan bo'lsa, gumanistik pedagogika bu masalani munosabatlar markaziga qo'yishni va bola me'yoriy darajada rivojlana olishi uchun hamma ishni qilishni talab qiladi. Gumanistik pedagogikani ko'pincha innovatsion deb ataydilar. Lekin uning innovatsionligi faqatgina ayrim ta'lim tizimlariga aloqador. Hozirgi zamon G'arb mamlakatlari ta'lim tizimlari uchun esa allaqachon gumanistik yo'nalishga o'ta boshlagan. Ta'lim asta-sekin yangi munosabatlarga aylana boshlagan. Gumanistik pedagogikani innovatsion pedagogika deb atalganda so'zning to'la ma'nosida aytish mumkin: u tashqaridan "in'eksiya" talab qilmaydi, yuqori o'quv tarbiyaviy ta'sir natijalari tizimining ichki qayta tashkil etilishi evaziga erishiladi.

Gumanizm (insonparvarlik)-isnonning dunyodagi eng qimmatli ma'naviy boyliklar yagona konsepsiyasi. Bu konsepsiyaning asosiy qoidasi shaxs qadr-qimmatini himoya qilish, uning erkinlik, baxt, rivojlanish va o'z qobiliyatini namoyon etish huquqini tan olish, buning uchun zarur, qulay sharoitlarni yaratib berishdir.

Gumanizm - inson turmushi yagona va xususan alohida shaxs uchun ahamiyati umumiy ekanini tasdiqlovchi g'oya va qadriyatlar yig'indisidir. Qimmatli yo'naltirish va ko'rsatmalar tizimi sifatida gumanizm ijtimoiy g'oya mazmunini oladi.

Gumanistik pedagogika - o'quv-tarbiya jarayoni ishtirokchisini, o'z imkoniyati bo'yicha rivojlantiruvchi teng huquqli, ongli, faol tarbiyalanuvchining yetishib chiqishida rol o'ynovchi ilmiy-nazariy tizimdir. Inson - qadr-qimmatini eng yuqori o'ringa qo'yilgan bizning davlatimizda insonparvarlik g'oyalari uchun keng yo'l ochib berdi.

Insonparvarlik nuqtayi nazaridan tarbiyaning asl maqsadi, har bir tarbiyalanuvchi munosabatlar, o'zlashtirish faoliyati to'la huquqli subyekti, mustaqil erkin shaxs bo'lib yetishishidan iborat. Tarbiya jarayonining insonparvarlik darajasi, ushbu jarayon shaxs o'zini namoyon eta olishi, o'zidagi hamma tabiiy imkoniyatlarini ochib bera olish, uning erkinlikka qobiliyati, ijodga ma'suliyatini ochib berish uchun shart-sharoit yaratib berishi bilan (belgilanadi) va baholanadi.

Insonparvarlik pedagogikasi shaxsga qaratilgandir, Uning belgilari: ma'lumotlar egallab olish va ma'lum doiradagi mahorat va ko'nikmalar yuzaga keltirish o'rniga texnik, jismoniy, intellektual (aqliy) rivojlanishiga diqqatning qaratilishi: erkin, mustaqil fikrlovchi va harakat qiluvchi shaxsni shakllantirishga qaratilgan kuchlarni jamlash, har qanday hayotiy va o'quv vaziyatlarida asoslangan qarorini tanlay-qabul qila oladigan insonparvar fuqaro bo'lib yetishishi: o'quv-tarbiya jarayonini muvaffaqiyatli qayta yo'naltirishga erishish uchun kerakli tashkiliy shart-sharoitlar bilan ta'minlash.

O‘quv-tarbiya jarayonini insonparvarlashtirishni avtoritar pedagogikadan uning shaxsga pedagogik bosimdan voz kechib, o‘quvchi va pedagog o‘rtasida haqiqiy insoniy munosabatlar o‘rnatish o‘quvchi faoliyati va shaxsiy erkinligiga asosiy ahamiyat kasb etuvchi shaxsga qaratilgan pedagogikaga o‘tish deb tushunish kerak.

Bu jarayonni insonparvarlashtirish shunday sharoit yaratish deganiki, bunda o‘quvchi ilm olmasligi, imkoniyatlaridan past darajada foydalana olmasligi mumkin emas, tarbiyaviy ishlarga befarq yoki muddatli o‘tib boruvchi hayotda kuzatuvchi bo’lib qolishi mumkin emas . Gumanistik (insonparvar) pedagogika maktabni o‘quvchiga moslashuvi, qulay sharoit va «psixologik himoya» bilan ta’minlashni talab qiladi.

Insonparvarlik maktabi amaliyotini innovatsion faoliyatining aniq shakl va uslublarini ishlab chiqish. Ulardan ba’zilari:

1. O‘quv-tarbiya faoliyatini defferentsiyalash.
2. O‘quv ta’lim jarayonlarini har bir shaxs xislatiga qarab muvofiqlashtirish.
3. Har bir tarbiyalanuvchini va qiziqishini rivojlantirish uchun kerakli sharoitlarni yaratib berish.
4. Gotogen sinflar va shunga o‘xshashlarni tashkil etish.
5. O‘quv-tarbiya faoliyatining qulayligi.
6. Psixologik xavfsizlik, o‘quvchilarni himoyalash.
7. O‘quvchiga, uning kuchi va imkoniyatlariga ishonish.
8. O‘quvchini-qanday bo’lsa shunday qabul qilish.
9. Ta’lim-tarbiya muvaffaqiyatini ta’minlash.
10. Maktab maqsad yo‘nalishini o‘zgartirish.
11. Har bir o‘quvchi rivojlanish darajasining asoslanishi.
12. Sirtqi ta’limni (ekstronat) «o‘quvchi bilan ma’naviy aloqasi yo‘q» ta’minlanmasligi sababli to‘xtatish, yo‘qotish.
13. O‘qituvchi shaxsiy ichki yo’l-yo‘riq ko‘rsatmalarini qayta yo‘naltirish.
14. Insonparvarlik ta’limini kuchaytirish.

Insonparvarlik pedagogikasini statistik baholash juda qiyin. Ammo shu narsa aniqlanganki, autentingligi, empatiya va so‘zsiz ma’qullash o‘quvchilar rivojlanishi bilan moslashib, bo’lanib ketishi va intizom, maktabga salbiy munosabat kabi muammolar bilan yomon moslashuvi aniqlangan.[170-178-B].

Foydalanilgan adabiyotlar

1. R.A.Mavlonova, N.H.Rahmonqulova, K.O.Matnazarova, M.K.Shirinov, S.Hafizov. Umumiy pedagogika. «Fan va texnologiya».2018. - 528b.

2. Sharipov Sh.S, Muslimov N. A. (TDPU) . Professor-o'qituvchilar davr – talabi.// Toshkent. PEDAGOGIKA. 2015. - 134b.

3. M.X. Toxtaxodjayeva, S. Nishonova, J. Hasanboyev, M.Usmonboyeva, S. Madiyarova, A. Qoldibekova, N. Nishonova, N. Sayidahmedov. Pedagogika. — Toshkent: « O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati» nashriyoti, 2010. - 400 b.

4. Kamoldinova Diyora. Bitiruv malakavi ishi. Andijon. 2013.- 55b.

YOSH AVLODNI TARBIYALSHDA, UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTABLARIDAGI TARIX DARSLARINING TASHKIL ETILISHI

Ilmiy rahbar – t.f.d., professor **Y.X.G'afforov**

Izzatova Ra'no Ulug'bekovna

Sahobiddinova Mavluda

TVCHDPI Gumanitar fanlar fakulteti

izzatovarano1@gmail.com

Anotatsiya. Mazkur maqolada Umumiy o'rta ta'lim maktablari o'quvchilarining tarix fanini o'zlashtirishi, ularni tarix faniga qiziqtira olish bundan tashqari dars samaradorligini oshirish masalalari haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Tarix**,** Dars samaradorligi, Kompyuter texnologiyalar, pedogogik texnologiyalar, didaktika, metodika.

Annotation. This article discusses the issues of mastering history by students of secondary schools, their interest in history, as well as improving the effectiveness of the lesson. With the help of this article, you can get skills not only in history, but also in other disciplines.

Keywords: history, lesson effectiveness, substance, method, class, didactics, methodology.

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы овладения историей учащимися общеобразовательной школы, их интереса к истории, а также повышения эффективности уроков.

Ключевые слова: история, эффективность курса, компьютерная технология, педагогическая технология, дидактика, методика.

XX-asr-Fan-texnika rivojlangan, inson bajaradigan yumushlarni texnologiyalar bemalol bajara oladigan, umuman olganda tezkorlik asri. Shuningdek, dunyo kun sayin o'zgarib borayotgan bir davrda, barkamol avlodni tarbiyalash, ularni bilimni o'z fikriga ega, jamiyat rivojiga o'z hissasini qo'sha oladigan sog'lom avlod qilib tarbilayash dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Bu borada Pedagoglar o'z ishiga avvalgidan ham mas'uliyatli yondashishi kerak.

Ta'limning boshqa sohalari singari, tarix fanining boshlang'ich darslardan boshlab o'zlashtirilishida katta e'tibor qaratilish, o'quvchilarni bu fanga nisbatan qiziqishini uyg'ota olish, muhim hisoblanadi. Birinchi Prezidentimiz I.Karimov aytganlaridek, "o'z tarixini bilmaydigan, kechagi kunini unutgan millatning kelajagi yo'q".

Bilamizki, 2020-yil 19-maydagi qabul qilingan Ta'lim tog'risidagi qonunning yangi tahriri, 9-moddasiga muvofiq Umumiy o'rta ta'lim (I-XIsinflar) bosqichlari quyidagilardan iborat:

boshlang'ich ta'lim (I-V sinflar),

tayanch o'rta ta'lim (V-IX sinflar);

o'rta ta'lim (X-XI sinflar);[1]

Maktab o'quvchilari uchun tarix darslari 5-sinfdan boshlab o'quv rejaga kiritilgan. 5-11sinflar uchun tarix soatlari taqsimlangan va o'quv darsliklari bo'yicha darslar tashkil etiladi, xususan:

Umumiy o'rta ta'limning davlat ta'lim standarti tayanch o'quv rejasiga muvofiq tarix fanining haftasiga 5-6sinflar 2soat, 7-8-9sinflar 3soat, 10-11 sinflar 2soat o'qitilishi belgilangan.

Bir o'quv yili bo'yicha, jami 5-6 sinflar uchun 68 soat, 7-8-9sinflar uchun102 soat, 10-11 sinflar uchun 68 soat, tarix darslari taqsimlangan. Ana shu belgilangan soatlardan kelib chiqib, maktab o'quvchilari uchun tarix fani o'rgatiladi.

Har bir sinfda o'qitiladgan tarix kursining o'rni, vazifalari, o'z navbatida mazkur kursni o'qitishning ta'lim-tarbiya vazifalarini amalga oshirishda uning har bir bo'limi, bo'limdagi mavzular, xatto har bir darsda o'tiladigan mavzuning ham juz'iy vazifalari oldindan belgilab olinishi kerak. Chunki har bir tarix darsining butun tarix kursining umumiy darslar sistemasida tutgan o'rni bor, bu darsda o'rta ta'lim va o'rta maxsus ta'lim tizimida tarix o'qitish oldiga qo'yilgan umumiy vazifaning qandaydir elementi yoki bo'lagi xal etiladi.[2]

Tarix fanidan dars beradigan o'qituvchi birinchi navbatda, didaktika va metodika uyg'unligini qo'llay olishi, dars davomida o'quvchining yoshiga mos bo'lgan metodlarni tanlab, shu orqali o'quvchini darsga jalb etishi zarur. Bundan tashqari, darslik materiyalidagi paragraflaridan kelib chiqib, an'anaviy darsdan chetga chiqqan holda noananaviy darslarni tashkil qilishi, muomoli dars, sinfdan tashqari dars, savol-javob viktorinalarni o'tkazishi, o'quvchilar bilan birgalikda tarixiy sayohatlarni tashkil etishi ham dars samaradorligini oshiradi.

Shuningdek, o'quvchilarni tarix darslariga qiziqishini oshirish, fanni o'zlashtirishi uchun yordam berish uchun o'qituvchi tomonidan ma'lum bir tarixiy adabiyotlarni yoki multifilm, vidiofilmlarni tavsiya qilish ham muhimdir. Hozirgi kunda tarix kitoblaridagi istalgan davrlar bo'yicha adabiyotlar mavjud, fan o'qituvchisi o'quvchining yoshini hisobga olgan holda ularga sharoit yaratib bersa va qo'shimcha adabiyotlarni o'qitsa, o'sha davrdagi voqealar o'quvchining

yana ham yaxshiroq xotirasida mustahkamlanadi.

Tarix o‘qitish, tarixiy dalillar haqida aniq obrazlarni va tasavvurlarni yaratishdan boshlanadi. Tarixiy tasavvur bilan tushunchalar bir-biri bilan uzviy bog‘langan, o‘quvchilarda hodisalar, tarixiy jarayonlar haqida yetarli darajada to‘liq va aniq tasavvurlar mavjud bo‘lgandagina tushunchalar hosil bo‘ladi.

Tarix o‘qitishda o‘quvchilarning ko‘z o‘ngida o‘tmishdagi ijtimoiy hayotning yaxshi manzaralarini shakllantirishda jonli va yorqin obrazlardan foydalanishning ahamiyati kattadir. Shunga erishish kerakki, bayon qilingan har bir tarixiy dalil, geografik nom va shaxs faoliyati obrazli bo‘lishi lozim. Obrazlilik o‘quvchilarni tarixdan oladigan bilimlarini ilmiy puxta bo‘lishini zarur sharoitlaridan biri tarixiy voqealarni modernizatsiya qilishning oldini olish tarixga qiziqish uygotish hamda tarixiy dalillarni tahlil qilish va umumlashtirish uchun zarur bo‘lgan shart-sharoitlarni yaratishning muhim vositasidir.[3].

O‘qitish metodlarini ba’zan o‘quvchilarning bilish faoliyati faollik darajasiga qarab turkumlash tavsiya qilinadi. Bu tarzda ajratish o‘qitish metodlaridan ko‘ra ko‘proq o‘qitishning umumiy harekterlariga ta’luqlidir. XX asrning 60- yillarda tarix o‘qitish metodlari va ularni turkumlash turlicha hal qilindi. Metodist A.I.Strajev «Tarix o‘qitishning tashkil etilishi metodlari va vositalari tarix fanining ta’lim-tarbiya vazifalarini amalga oshirishga xizmat qiladi» deydi. Biroq u ham o‘qitishnig asosiy metodlarini tarixiy jarayonning o‘zini o‘rganish metodidan iborat qilib qo‘yib, masalada noaniqlikka yo‘l qo‘yadi. A.I.Strajev quyidagi o‘qitish metodlarini tavsiya etadi:

1.Tarixiy faktlarni o‘rganish metodlari.

2. Xronologiyani o‘rganish metodlari.

3. Mahalliy tarixiy voqealarni o‘rganish metodlari.

4. Asosiy tarixiy tushunchalarni shakllantirish metodlari

5. Sabab-natija aloqalarni o‘rganish metodlari.

6. Tarixiy jarayonning qonuniyatlarini ochib berish metodlari.

O‘qitishning metod va usullarini tanlashda shuni nazarda tutmoq kerakki, o‘quvchilar esda saqlab qolishi zarur bo‘lgan bilimlarni shunchaki, bayon qilib qo‘ya qolish bilan maqsadga erishib bo‘lmaydi. O‘qitish jarayonida o‘quvchilarning bilim faoliyatini faollashtirish, ularni amaliy faoliyatga tayyorlash, o‘rgatish ham lozim. Ularda mustaqil ijodiy izlanish, yangilikka intilishni kuchaytirish, hali jamiyatga ma’lum bo‘lmagan bilish usullarini qidirib topish va amaliy faoliyatga joriy eta bilish qobiliyatini ham rivojlantirish kerak. I.Ya.Lerner o‘qitish metodlarini 5 guruhga bo‘ladi:

1. Bayon metodi.

2. Reproduktiv metod.

3. Ilmiy-tadqiqot metodi.

4. Qisman izlanish yoki evristik metod.

O‘qitishnig birinchi va ikkinchi usulida o‘quvchilar o‘rganiladigan materialni puxta esda saqlab qolishlari va uni qayta so‘zlab berishlari mumkin. O‘qitish metodlari va usullari xaqida tushuncha. O‘qitish metodlariga ta’rif berilganda birinchi navbatda u o‘qituvchining o‘qitish va o‘quvchilarning o‘rganishi yoki bilish faoliyati usullaridan iborat ekanligini nazarda tutishi kerak.

Tarix o‘qitish ko‘rgazmali bo‘lishining ta’limiy va tarbiyaviy ahamiyati ham katta. Avvalo, ko‘rgazmali qurollar o‘quvchilarning bilim olishida muhim manba hisoblanadi. O‘qituvchining bayoni har qancha to‘liq bo‘lganda ham o‘quvchilarning voqealar to‘g‘risidagi tasavvurlari to‘la bo‘lmaydi. Darsni ko‘rgazmali bo‘lishi tushunush qiyin bo‘lgan mavzularni ham tushunishni yengillashtiradi. Shunday qilib ko‘rgazmalilik metodi:

1. tarixiy bilimlarning asosiy manbalaridan biri bo‘lib xizmat qiladi.

2. o‘quv materialining ta’lim-tarbiya vazifalarini muvaffqiyatli amalga oshirishga yordam beradi.

3. o‘qituvchi bayonining aniq, obrazli va emotsional bo‘lishiga yordam beradi.

4. o‘quvchilarning o‘quv materialini o‘rganishga qiziqishni oshiradi va ularning bilish faoliyatini aktivlashtiradi.

Ko‘rsatmali qurollar o‘zining mazmuni, tarixiy obrazlarning harakteri, ularni tayyorlash texnikasi va foydalanish usullariga qarab quyidagi turlarga bo‘linadi:

1. Predmet ko‘rgazmalilik; tarixiy yodgorliklar, esdalik joylari, arxitektura yodgorliklari, xo‘jalikka doir va boshqa qurilishlar, mehnat qurollari, quroyarog‘lar, ro‘zg‘or buyumlari, shu jumladan arxeologik topilmalar.

2. Tasviriy ko‘rgazmalar; o‘qitishda foydalanish uchun ishlangan tarixiy kartinalar va albomlar, san’at asarlari, portretlar, rasmlar, fotosuratlar va fotokopiyalar, darsliklardagi illyustratsiyalar, diafilmlar va kinofilmlar, maketlar kiradi.

3. Shartli ko‘rgazmali qurollar, tarixiy va kontur xaritalar, tarixiy atlaslar, sxemalar va grafika, diagramma va kartogrammalar applikatsiyalar va pedagogik rasmlar.

Qo‘shimcha o‘qish sinfdan tashqari ishlarning muhim shaklidir. Bu ish o‘quvchilarga kitob o‘qishni targ‘ib qilish, uning ahamiyatini tushuntirish, kitobga qiziqtirish boshlanadi. Sinfdan tashqari ishlar o‘quvchining ijodiy faoliyatini kengaytiradi, darsga bo‘lgan qiziqishini yanada orttitadi.[4] Har bir darsning mazmun-mohiyatini ochib berishda, o‘quvchilarni bilim va ko‘nikmalarini kengaytirishda, ularni fanga yanada qiziqishini orttirishda yuqoridagi metodlardan o‘qituvchi unumli foydalanishi zarur. Ana shundagina darsning samaradorligi oshib, ko‘zlangan maqsadga erishiladi.

Hozirgi zamon tarix darslarini tashkil etishda an'anaviy ta'lim, hamkorlik ta'limi, ijodiy-izlanish, konferensiya, seminar, davra suhbati, matbuot-konferensiyasi, taqdimot kabi shakllar; ma'ruza, suhbat, savol-javob, test, ko'rgazmali namoyish, kitob bilan ishlash, interfaol metodlar kabi ta'lim metodlari; tarixiy ashyo, manba va dalillar, o'quv materyali, og'zaki nutq, matnlar, shuningdek texnik vositalar kabi ta'lim vositalarida foydalanish ijobiy natijalarni ta'minlaydi[5].

Dars samaradorligini oshirishda qo'llanilayotgan har qanday pedogogik texnologiyalar, metodlar, usullar nafaqat o'quvchilarning tarix fanini chuqur o'zlashtirishi, ularni barkamol avlod qilib tarbiyalash uchun qaratilgan. Tarix darslarini chuqur o'zlashtirgan yoshlar o'zligini chuqur anglab yetadi. Tarixdagi xatolardan saboq chiqara oladi. O'sha xatolarni takrorlamaslikka harakat qiladi.

Tarix sevib o'qiladigan fandir. U xalqlarning o'tmishini, bugunini, kelajagini o'rganadigan fandir. Tarix fanini milliy g'oya va milliy ma'naviyatimizni shakllantirishdagi ahamiyati beqiyosdir. Tarixni bekorga "buyuk o'qituvchi" deb atashmaydi. Chunki tarix bizga qanday buyuk yurtning farzandi ekanligimizni, qanday buyuk shaxslarni vorislari ekanligimizni, shuningdek o'tmishdagi xato va kamchiliklarmizni, ularni bugungi kunda takror qilmasligimizni o'rgatadi. Istiqlolga erishganimizdan so'ng milliy qadriyatlarimiz, milliy ma'naviyatimiz, haqqoniy tariximiz tiklandi.Shu bilan birga tarixchi olimlar va o'qituvchilar oldiga haqqoniy tarixni yaratish, o'quvchi yoshlarni mana shu tarix bilan qurollantirish kabi yuksak mas'uliyatli vazifalar qo'yildi.

Hozirgi umum ta'lim maktablarida belgilab qo'yilgan, dars soatlari bo'yicha o'quvchilar tarix fanini necha foizini o'zlashtira olyapti? O'qituvchilar dars samaradorligini oshira olayaptimi? degan savollar tug'ilishi mumkin. Fikrimizcha, 50/50, bu birinchi navbatda o'qituvchiga bog'liq agar didaktika va metodika uyg'unligi qo'llanib, o'quvchilarda o'z faniga nisbatan mehr uyg'ota olsa bu foizlar kun sayin oshib boraveradi. Ana o'shandagina o'sib kelayotgan yoshlar ham tarixiy xotirasiz kelajak yo'q ekanligini chuqur anglab yetadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

[1]. Lex.uz

[2]. F.Sh.Aqchayev. Tarix fanini o'qitishda inovatsion texnologiyalar Jizzax-2014. 7-bet.

[3]. S.I.Hamroyeva. Tarix o'qitish metodikasi. ma'ruza matni "Tarix darslarida tasavvur va tushunchalarni shakllantirish".Navoiy-2015. 20-bet.

[4].A.Sa'diyev "Maktabda tarix o'qitish metodikasi" T. "O'qituvchi" 1988

[5]. Y.X.G'afforov, J.N.Abdurahmonova, S.A.Toshtemirova Mutaxassislik fanlarini kasbga yo'naltirish metodikasi Toshkent-2021. 42-bet.

EKSTREMAL VAZIYATLARDA BOLALARGA PSIXOLOGIK YORDAM KO'RSATISHNING NAZARIY TAHLILI

Zulayho Saminjonova
Farg'ona davlat universiteti
Pedagogika va psixologiya fakulteti
Amaliy psixologiya yo'nalishi talabasi

Annotatsiya. Inqiroz holatini boshdan kechirgan bolalar o'z vaqtida professional psixologik yordamga muhtoj bo'ladi. Ularning ruhiy salomatlikni ta'minlash ta'lim tizimidagi psixologik xizmatning asosiy vazifasidir. Ushbu maqola ta'limda psixologik xizmat doirasida shoshilinch psixologik yordam tizimini yaratish va ta'minlash bo'yicha o'tkazilgan tadqiqotlarning ilmiy-uslubiy va nazariy tahlilini yoritishga bag'ishlanadi.

Kalit so'zlar: favquloddagi vaziyatdan keyingi stress; favqulodda psixologik yordam; voyaga yetmaganlar; sog'liqni saqlash; kognitiv xulq-atvor terapiyasi

ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ПОМОЩИ ДЕТЯМ В ЧРЕЗВЫЧАЙНЫХ СИТУАЦИЯХ

Аннотация. Ребенок, переживший кризисную ситуацию, нуждается в своевременной профессиональной психологической помощи и поддержке. Обеспечение психического здоровья главная задача психологической службы в системе образования. Данная статья рассматривает научно-методологические и организационные вопросы создания и обеспечения системы экстренной психологической помощи в составе психологической службы в образовании.

Ключевые слова: посттравматический стресс; экстренная психологическая помощь; несовершеннолетние; здравоохранение; когнитивно-поведенческая терапия

THEORETICAL ANALYSIS OF PSYCHOLOGICAL ASSISTANCE TO CHILDREN IN EMERGENCY SITUATIONS

Abstract. A child who has experienced a crisis situation needs timely professional psychological help and support. Ensuring mental health is the main task of the psychological service in the education system. This article discusses the scientific, methodological and

organizational issues of creating and providing a system of emergency psychological assistance within the framework of psychological services in education.

Keywords: post-traumatic stress; emergency psychological assistance; minors; healthcare; cognitive behavioral therapy

Bugungi kunda psixologlarimiz favqulodda vaziyatlar, falokatlar natijasida voyaga yetmaganlarga shoshilinch psixologik yordam ko‘rsatish modelini yaratish amaliyoti ustida xorijiy tajribalarni o‘rganmoqdalar. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 27 avgust 2020 yildagi “O‘zbekiston Respublikasi Favqulodda vaziyatlarning oldini olish va bunday vaziyatlarda harakat qilish davlat tizimini yanada takomillashtirish to‘g‘risida”gi 515-sonli qarorida ham favqulodda vaziyatlarda zarar ko‘rgan fuqarolarni muhofaza qilishga doir tadbirlarni amalga oshirishni tashkil etish zarurligi belgilab qo‘yilgan [1].

Farg‘ona davlat universiteti dotsenti F.A.Yuldashevning fikricha, voyaga yetmaganlarga favqulodda psixologik yordam ko‘rsatish bo‘yicha xalqaro tajriba va uni amalga oshirishning yo‘l-yo‘riqlarini amaliyotga tatbiq qilish hamda shu asosda metodik ishlanmalar tayyorlash [8] dolzarb masalalardan biri bo‘lib qolmoqda.

Maqolamizning maqsadi bo‘lib xalqaro ma‘lumotlar bazalarida indekslangan ilmiy maqolalarni nazariy qilishdan iborat bo‘ldi. Xalqaro hamjamiyatda favqulodda psixologik yordam muammosini ishlab chiqish darajasi bir nechta tadqiqot guruhlarini to‘playdidigan va katta ma‘lumotlar majmuasi bilan ishlaydigan meta-analitik sharhlarini aniq ko‘rsatib beradi [6]. Turli mamlakatlarda favqulodda psixologik yordam tizimini amalga oshirish bo‘yicha bir qator asosiy meta-sharhlovchilarning ma‘lumotlari mavjud. Xalqaro hamjamiyatda balog‘atga yetmagan bolalarga favqulodda psixologik yordam ko‘rsatish muammosi bolalar va o‘smirlar uchun favqulodda vaziyatlarda stressli reaksiyalarni tahlil qilish orqali aniqlanadi.

E. Newman va Court tomonidan olib borilgan meta-tahlilda tabiiy ofatlar, texnogen falokatlardan omon qolgan va tegishli psixologik yordam olgan bolalar orasida travmatik stress vujudga kelishi taxmin qilinmoqda [3]. 24 ta tadqiqot natijalarini umumlashtirib, mualliflar psixologik yordam olgan bolalar va o‘smirlarning posttravmatik stress belgilari faqatgina psixologik yordamni kutayotgan nazorat guruhidagi bolalarda kamroq ifodalanishini ta‘kidlashadi. Favqulodda psixologik yordam ko‘rsatish uchun qanday usullar qo‘llanilganligi, uni taqdim etish shakli (individual yoki guruhiy), shuningdek, mutaxassis tayyorlash darajasi, kichik yoshdagi farzandlari bo‘lgan ota-onalarga yordam ko‘rsatish muddati va davomiyligi muhim ahamiyatga ega.

E. S. Rolfsnes, T. Idsoe tadqiqotlarining meta-tahliliga to‘qqiz mamlakatlarda o‘tkazilgan 19 ta tadqiqotlar kiritilgan [5]. Ular post-travmatik stress buzilishi alomatlarini kamaytirishga

qaratilgan maktab psixologik yordam dasturlarini ko'rib chiqqanlar. 16 ta tadqiqot bolalar bilan ishlashning asosiy usuli sifatida kognitiv xulq-atvor terapiyasi, boshqalarida esa o'yin va san'at terapiyasi, ko'z harakatini qayta ishlash va ularning desensibilizatsiyasi, shuningdek, mind-body texnikasi (turli xil tan ava ongga taalluqli meditasion texnikalar, yoga va boshqalar). Meta-tahlil mualliflari ta'lim muassasalarida taqdim etilgan psixologik yordam travmatik hodisalarga duch kelgan bolalar va o'smirlar uchun samarali bo'lishi mumkinligini isbotlagan.

Oklahoma (AQSh) tadqiqotchilaridan V. Pfefferbaum va boshq. 17 ta empirik tadqiqotlarni tahlil qildilar va tabiiy ofatlar hamda terrorizmga duch kelgan bolalar uchun psixologik yordamni tashkil etishning tuzilishini tavsiflab berdilar [4]. 5 ta tadqiqot psixologik yordam ko'rsatishga tayyorgarlik ko'rish bilan bog'liq va 12 tasi favqulodda vaziyat sodir bo'lganidan keyin olib borilgan psixologik yordamni o'z ichiga oldi. Deyarli barcha tadqiqotlarda maktabda psixologik yordamning ijobiy ta'siri ko'rsatib o'tildi. Mualliflar ta'kidlaganidek, tabiiy ofatlarga yordam berish tizimi ikkita komponentni o'z ichiga oladi. Birinchi komponent — farovonlikka qaratilgan va yordamga muhtoj bolalarni aniqlashga yo farovonlikka qaratilgan, shuningdek yordamga muhtoj bolalarni aniqlashga yo'naltirilgan sog'liqni saqlash, ikkinchisi — klinik yo'nalish. U psixopatologiyani, noqulay hissiy va xulq-atvor reaksiyalarini, shuningdek, ikkinchi darajali salbiy omillarni davolashni nazarda tutadi. Bunday tizim tibbiyot, jamoatchilik, ta'lim va diniy muassasalarining o'zaro hamkorligidagi faoliyatga tayanadi, bu esa aholining turli toifalariga yordam berish imkonini yuqori darajaga ko'taradi. Psixologik yordam ham profilaktika sifatida, ham favqulodda vaziyatdan keyingi ish sifatida amalga oshirilishi mumkin. Odatda, tabiiy ofatlarga tayyorgarlik choralari potensial ta'sir ko'rsatadigan hududlarda amalga oshiriladi [7].

Bundan tashqari, favqulodda vaziyatdan bir necha oy yoki hatto yillar o'tgach, psixologik yordam samarali bo'lishini ko'rsatadigan dalillar mavjud. Misol uchun, AQShda sodir bo'lgan 2-sentyabr voqealaridan 11 yil o'tgach, psixologik yordam 4-6 oylik kuzatish [2] davomida barqaror ijobiy ta'sirni ko'rsatdi. V. Pfefferbaum va Court tomonidan olib borilgan analitik tadqiqotlar. [4], favqulodda tayyorgarlikka tayyorgarlik ko'rishga qaratilgan profilaktik psixologik ishlar maxsus o'qitilgan o'qituvchilar tomonidan amalga oshirildi. Favqulodda vaziyatdan keyin psixologik yordam psixologik salomatlik sohasi bilan shug'ullanadigan mutaxassislar tomonidan taqdim etilgan. B. Pfefferbaum va boshq. ko'rib chiqqan barcha tadbirlar bolalar bilan guruhiy tarzda o'tkazildi. Guruhiy shaklning afzalligi shundaki, bolalarning bir-birini o'rganish imkoniyatini, shuningdek, tengdoshlarning qo'llab-quvvatlanishini o'z ichiga oladi. Shu bilan birga, guruhiy dasturlarni ishlab chiqishda va uni amalga oshirishda guruhning boshqa ishtirokchilarining tajribasi va reaksiyalari tufayli bolalarning qo'shimcha shikastlanishiga yo'l qo'ymaslik muhimdir.

Ekstremal vaziyatlar sharoitida inqirozga qarshi chora-tadbirlar ko'rish va voyaga yetmagan bolalarga shoshilinch psixologik yordam ko'rsatish bo'yicha xalqaro tajribani tahlil qilish belgilangan muammoni hal etishning metodologiyasidagi chegaralarni kengaytirishga va multimodal yondashuv doirasida bunday vaziyatlarda eng samarali psixologik amaliyotlarni qo'llash uchun farqlashga xizmat qiladi. Ta'lim sohasi tarkibida ham, turli mamlakatlarda ham keng doiradagi idoralarda favqulodda psixologik yordam ko'rsatish tizimini o'rnatishning o'zgaruvchanligi mintaqaviy xususiyatlarni hisobga olgan holda maqbul modelni oqilona tanlash imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 27 avgust 2020 yildagi "O'zbekiston Respublikasi Favqulodda vaziyatlarning oldini olish va bunday vaziyatlarda harakat qilish davlat tizimini yanada takomillashtirish to'g'risida"gi 515-sonli qarori

2.Brown E.J., McQuaid J., Farina L. [et al.]. Matching interventions to children's mental health needs: Feasibility and acceptability of a pilot school-based trauma intervention program. Education and Treatment of Children. 2006. Vol. 29, N 2. Pp. 257–286.

3.Newman E., Pfefferbaum B., Kirlic N. [et al.]. Meta-Analytic Review of Psychological Interventions for Children Survivors of Natural and Man-Made Disasters. Current Psychiatry Reports. 2014. Vol. 16, N 9. Pp. 462. DOI: 10.1007/s11920-014-0462-z.

4. Pfefferbaum B., Varma V., Nitiйma P., Newman E. Universal Preventive Interventions for Children in the Context of Disasters and Terrorism. Child and Adolescent Psychiatric Clinics of North America. 2014. Vol. 23, N 2. Pp. 363–382. DOI: 10.1016/j.chc.2013.12.006.

5.Rolfsnes E.S., Idsoe T. School-based intervention programs for PTSD symptoms: A review and meta-analysis. Journal of Traumatic Stress. 2011. Vol. 24, N 2. Pp. 155–165. DOI: 10.1002/jts.20622.

6.Гаврилова О.Я., Ульянина О.А. Международный опыт оказания экстренной психологической помощи несовершеннолетним детям // Медико-биологические и социально-психологические проблемы безопасности в чрезвычайных ситуациях. 2021. № 3. С. 108–115. DOI:10.25016/2541-7487-2021-0-3-108-115

7. Yuldasheva M.B. PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF TECHNOSPHERE SAFETY. Информационные технологии в строительных, социальных и экономических системах. Научно-технический журнал. Выпуск № 3-4 (25-26) 2021. Стр. 54-57.

8. Yuldashev F.A. LIFE SAFETY AS AN IMPORTANT PROBLEM OF SOCIAL PHILOSOPHY. Материалы VI Международной научно-практической конференции "КОМПЛЕКСНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ТЕХНОСФЕРНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ": в 3 ч. Воронеж,

21–22 декабря 2020 года. Стр. 402-406

O'QUV JARAYONLARIDA TA'LIM KLASTERIDDAN FOYDALANISHNING SAMARADORLIGI: TARIX FANI MISOLIDA

Sahobiddinova Mavluda Baxtiyor qizi,
Izzatova Ra'no Ulug'bekovna
TVCHDPI Gumanitar fanlar fakulteti.
movludamovluda7@gmail.com
ilmiy raxbar – t.f.d.,professor **Y.X.G'afforov.**

Annotatsiya. Mazkur maqolada umumiy o'rta ta'lim muassasalarida tarix fanlarini o'qitishda o'quv jarayonlarida uzviylik va uzluksizlikni ta'minlash orqali ta'lim samaradorligiga erishishning shakl,usul va vositalari bo'yicha fikr-mulohazalar yuritilgan.Tarix darslarini kurslararo uzviylikda olib borishning turli xil jumladan:xronologik aloqalar,prespektiv aloqalar,sinxron aloqalar,axborot beruvchi aloqalar va h.k shakllari keltirib o'tilgan.

Kalitso'zlar:uzviylik,aloqalar,shakllar,o'quvrejalar,standart,kompetensiya,klaster,sinhron aloqalar,prespektiv aloqalar,o'quv uslubiy ta'minot,tarixiy timsollar.

Abstract. This article discusses the forms, methods and technologies for achieving the effectiveness of education by ensuring continuity and continuity in the educational process of using cluster technology in teaching historical subjects in general education institutions.The use of various techniques when conducting history lessons in chronological order, including: chronological links, pre-professional links, synchronous links, informative links, etc. forms with are called.

Keywords: continuity, connections, forms, curriculum, standard, competence, cluster, synchronous communications, pre-professional communications, educational and methodological support, historical emblems.

Аннотация. В статье рассматриваются формы, методы и средства достижения образовательной эффективности путем обеспечения преемственности и преемственности в процессе обучения истории в общем среднем образовании, включающие различные формы навигации, в том числе: хронологические связи, перспективные связи, синхронные связи, познавательные связи , и так далее.

Ключевые слова: принадлежность, отношения, формы, учебные планы, стандарты, компетенции, кластеры, синхронные отношения, перспективные отношения, учебные пособия, исторические символы.

Tarix predmetini o‘qitishda fanlararo aloqalarning shakllanishi va uni amalga oshirish bilan bog‘liq uzviylikni ta’minlashning o‘ziga xos xususiyati fan asoslari, o‘quv predmetining tuzilishi va mazmuni, uning DTS, dastur, o‘quv rejasidagi maqsadi va o‘rni bilan belgilanadi. Har bir o‘quv fani, shu jumladan, tarix alohida bilimlar tizimi - dalil, tushuncha, g‘oyalarning o‘ziga xos mantiqiy bog‘liqligidan iborat. O‘quvchilar ularni ob’ektiv voqelikni aks ettirishning barcha shakllari o‘rtasidagi bog‘lanishlarining ichki tizimini hosil qilish yo‘li orqali o‘zlashtiradilar. Bunday bog‘lanishlarni yaratishda kurslararo aloqalar muhim rol o‘ynashi ta’lim klasterida alohida dolzarblik kasb etmoqda. Bunda o‘quvchilarning yilma-yil olgan bilimlari bir-biri bilan mantiqan bog‘lab borilishi, Davlat ta’lim standartlari va iste’molchilar talablariga javob bera oladigan kompetensiyalar bilan maktabni tugatishi hamda ta’limning keyingi bosqichiga muvaffaqiyatli o‘tishini belgilab beradi.

Tarix darslarini kurslararo uzviylikda olib borishni quyidagi shakllarini ajratib ko‘rsatish mumkin:

1. Xronologik (retrospektiv) aloqalar– yangi mavzuni tushuntirishda har ikkala tarix kursidan ilgari ma’lum bo‘lgan o‘quv materialiga tayanib o‘quvchilarga murojaat qilinishi (masalan, “Arab xalifaligining vujudga kelishi va taraqqiyoti” - “Xalifalik mamlakatlari madaniyati”).

2. Perspektiv aloqalar– kelgusida sistemali o‘rganish ko‘zda tutilgan materiallarga oldindan murojaat qilish. (chunonchi, insoniyat tarixi-g‘oyalar tarixidan iborat ekanligi.

3. Sinxron aloqalar– tarix kurslarida mazmunan yaqin bo‘lgan ikki mavzuni o‘rganishning bir vaqtga to‘g‘ri (mos) kelishi yoki bir vaqtda sodir bo‘lgan voqealar (masalan, o‘rta asrlarning uchinchi davrida “Evropa xalqlari madaniyati” va “Temuriylar davrida ilm-fan va madaniy hayot”, Temuriylar davri madaniyatining jahonshumul ahamiyat kasb etishi).

4. Axborot beruvchi aloqalar - nazariy, tarixiy dalil va tushunchalar darajasidagi aloqalar bo‘lib, ularga quyidagicha turkumlanadi:

5. Uslubiy tavsifdagi aloqalar - o‘quvchilarning jahon va O‘zbekiston tarixi bo‘yicha tarixiy dalillarni o‘rganishi natijasida olamni anglash, jamiyat taraqqiyotining yaxlit mohiyatini tafakkur orqali idrok etishi bilan shakllangan, umumlashgan aniq tasavvurlari, keng tushunchalarida hamda dunyoqarashga oid tamoyillar va g‘oyalarda aks etadi (masalan, tarix ta’limidagi etakchi g‘oyalar, “O‘zbek xalqi va davlatchiligi tarixi” konsepsiyasining etakchi g‘oyalari va h.k.).

6. Faoliyatga doir aloqalar ko‘nikma va malakalar sistemasida amalga oshiriladi. (masalan, ijodiy fikrlash, o‘quv-kommunikativ, tashkiliy, bibliografik va hokazo ko‘nikma va malakalar). Mazkur rivojlantiruvchi ta’limning markazida shaxsni ta’lim-tarbiya vositasida maqsadga erishishga yo‘naltirilgan umumiy va integrativ qobiliyat va tafakkurini shakllantirish

yotadi. Shuningdek, o‘quvchilarning kurslararo tarixiy bilimlarni aniqlashtirishlarida bir qator ushbu predmetga xos bo‘lgan ko‘nikmalar: tarixiy materialni zamon va makonda tahlil etish, taqqoslash kabilarni rivoshlantirish nazarda tutiladi[1].

Ta’lim klasteri asosida dars samaradorligini oshirish o‘quv jarayonlarida ta’limning turli shakl va usullarini amaliyotga tatbiq etishni talab etadi. O‘quvchilarni qisqa vaqt ichida kurslararo bog‘lanish yordamida faol ravishda bilimlarini jalb qilib, materialni idrok etishlari uchun pedagog oddiy uslubiy usullarni qo‘llashdan murakkabga qarab borishi lozim bo‘ladi. Bular jumlasiga quyidagilar kiritildi: eslatish (misollar, dalillar keltirish va h.k.), topshiriq va savollar (mantiqiy, muamoli va h.k.) berish, taqqoslash, tarixiy sayohat (tarixga nazar tashlash, o‘tmishga sayohat), turli xil jadvallar tuzish, kurs mavzularini birlashtirib integratsion dars o‘tish, yangi o‘rganilayotgan materialni boshqa kursdan ma’lum bo‘lgan material (tarixiy tushunchalar) bilan bog‘lash orqali tahlil qilib umumlashtirish, yangi pedagogik texnologiya asosida dars o‘tish, qo‘shimcha manbalardan foydalanib dars o‘tish, umumlashtiruvchi – takrorlash darslarida kurslararo aloqalardan foydalanish va b.

Integratsion ta’limning rivoji ta’lim shakli va mazmunini to‘g‘ri,pedagogik asoslangan tarzda olib boorish bilan bog‘liq bo‘lib,bunda ta’limiy,tarbiyaviy,rivojlantiruvchi maqsadlarning chuqur tahlili talab qilinadi.[2]

Turli topshiriqlar va savollar yordamida o‘zaro bog‘lanishlardan foydalanishda o‘quv ta’minotidagi savol va topshiriqlarni keltirish maqsadga muvofiqdir. Chunonchi, o‘quvchilarning bog‘lanishlarga oid tarixiy materialni tahlil qilib, xulosalarini asoslash ko‘nikmasini rivojlantirishga qaratilgan “Mantiqiy mushohada!” rukni ostida berilgan quyidagi savol va topshiriqlarga e’tibor qaratiladi: Anqara jangini g‘alaba bilan yakunlagan Amir Temurdan Evropa hukmdorlari minnatdor bo‘lishining boisi nimada deb o‘ylaysiz? Boburiylar davrida o‘zbek madaniyatining Hindistonga ko‘rsatgan ta’siri nimalarda ko‘rinadi? O‘rta asrlarda Sharqda mashhur bo‘lgan quyidagi iborani sharhlab bering: “Samarqand sayqali ro‘yi zamindur, Buxoro qudrati islomi dindur”.

Taqqoslash usuli o‘quvchilarning zamon va makon tasavvurlarini hosil qilishda, ularni tarixiy voqealar, hodisalar va jarayonlarning mohiyati, sabablari hamda natijalarini tushunishga olib kelishida muhim o‘rin tutadi. “Rus pedagogi K.D.Ushinskiy, o‘rganilayotgan hodisalarni taqqoslash didaktikada qo‘llaniladigan eng muhim bir usul, deb hisoblagan edi”[3]. Bu yo‘nalish bo‘yicha tarix kurslarini o‘qitish jarayonida quyidagilar taqqoslanishi mumkin:

1) bir vaqtga yoki turli tarixiy davrlarga taaluqli bir turdagi ob’ektlar (moddiy-ma’naviy madaniyat yodgorliklari, tarixiy-geografik ob’ektlar);

2) turli vaqtda turli mamlakatlarda bo‘lib o‘tgan bir turdagi voqea va hodisalar, ularning sabablari va natijalari;

3) bir mamlakatda yoki bir necha mamlakatda ayni bir vaqtda bo‘lib o‘tgan, bir-biriga o‘xshash hamda bir-biridan farq qiladigan voqealar va hodisalar;

4) turli mamlakatlardagi ijtimoiy taraqqiyotning bir-biriga o‘xshab ketadigan yoki aynan o‘xshaydigan jarayonlari.

Jahon va O‘zbekiston tarixi o‘quv mashg‘ulotlarida sayyor darslarni tarixiy o‘quv o‘yinlari vositasida amalga oshirish yaxshi samara beradi. Tarix o‘qitishning shakl va usullari tizimida o‘quv o‘yinlari alohida o‘rinni egallaydi. U yangi pedagogik texnologiyaning tarkibiy qismlaridan biri bo‘lib, o‘quv o‘yinlaridan foydalanish o‘quvchilarning mustaqil mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi va bilimini puxta bo‘lishiga zamin yaratadi.

Tarixiy o‘quv o‘yinlarini ikki guruhga bo‘lish mumkin.

Birinchi guruhga 2-6 o‘quvchiga mo‘ljallangan kichik tarixiy o‘yinlar: muammoli o‘yinlar, chaynvord, xronologik topshiriqlarning javobini topish, tarixiy loto, turli viktorina savollariga to‘g‘ri javob berish va hokazolarni kiritish mumkin.

Ikkinchi guruhga esa sinfdagi barcha o‘quvchilarni, ba’zida bir necha sinf o‘quvchilarining ishtirokini talab etuvchi tarixiy musobaqalar, ishchanlik, timsolli o‘yinlar kiradi. SHularning ichida tarixiy timsolli o‘yinlar o‘quvchilarning bilish faoliyatini jamoa tarzida tashkil qilish shakli va o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lgan o‘quv o‘yin turidan biridir. Jumladan, mazkur o‘yin mobaynida o‘quvchilar o‘yin syujeti hamda o‘zlariga taqsimlangan timsollar asosida tasavvur qilingan o‘tmish va zamonaviy voqealarni aniq maqsadga qaratilgan o‘yin harakatlari orqali amalga oshiradilar.

O‘quvchilarda tarixiy sharoitni yaxshi bilishi, o‘rganilayotgan voqealarning sabab-oqibatlari va ahamiyatini tahlil qilish hamda mohiyatini teran tushunish ko‘nikmasining shakllanganligi ushbu o‘yin muvaffaqiyatini ta’minlaydigan muhim omil sanaladi. SHu bilan birga o‘qituvchi o‘quvchilarni o‘yinga psixologik jihatdan tayyorlashi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur o‘yinni tarix fanidan umumlashtiruvchi darslarda qo‘llash maqsadida o‘quvchilarga quyidagi topshiriq beriladi: hozirgi fantastik yozuvchilar kelajakda istagan mamlakat va davrlarga etkazadigan uchuvchi vaqt texnikasini yaratish g‘oyasini ilgari surmoqdalar. Faraz qiling, sizlar vaqt texnikasida o‘rta asrlardagi xohlagan mamlakatingizga sayohat qilish imkoniyatiga egasiz. Shunday ekan, “Uchuvchi vaqt texnikasi”da uchish dasturini tuzing va bunda quyidagilarga ahamiyat bering:

1. Siz bormoqchi bo‘lgan asrni(yilni) ko‘rsating.

2. Borishga xohishingiz bo‘lgan mamlakat nomini ayting.

3. Sayohat mobaynida qaysi tarixiy timsolni bajarmoqchi ekanligingizni o‘zingiz tanlang:

a) zamonaviy odam (tarixchi olim, o‘quvchisi, yozuvchi, san’atshunos va h.k.);

b) o‘rta asrlar davrining vakili (shoir, olim, hunarmand, savdogar, dehqon, sarkarda,

zodagon, xon, vazir, soliq yig‘uvchi va h.k.).

4. O‘zingiz tanlagan asr(yil), mamlakat va timsolini asoslang.

5. Sayohatingizning maqsadini aniqlang. Sayohat yakunida ko‘rganlaringiz haqida hikoya bayonnomasini tuzing. Sayohat maqsadiga qarab bayonnomaga odamlarning mehnat va jang qurollari, tashqi qiyofalarini tasvirlang, shuningdek, me’morchilik yodgorliklari, ushbu davrga oid san’at asarlari, sayohat vaqtida uchrashishga muyassar bo‘lingan atoqli tarixiy shaxslarning ta’rif, tavsifi, o‘sha davr odamlari bilan siz olib borgan suhbatni kiriting.

Tarix ta’limida sinxron (bir vaqtda, o‘zaro mos ravishda) aloqa va o‘tgan voqealar bilan izchil bo‘lgan aloqalarni turli yo‘llar bilan amalga oshirish mumkin. Jumladan, sinxron va uzviy xronologik jadvallarni o‘quvchilarning o‘qituvchi topshirig‘iga ko‘ra to‘ldirishlari tarix kurslarida mavjud bo‘lgan bir turdagi tarixiy asoslar haqidagi bilimlarini tizimlashtiradi.

O‘zaro bog‘langan va bir-biri o‘rtasida nisbat aniqlangan xronologik sanalar tizimi o‘quvchilar ongida xronologik asos yaratib, tarixiy dalillarni puxta o‘zlashtirishga yordam beradi. Ayniqsa, uzviy xronologik va sinxronik aloqalar, shu jumladan kurslararo aloqalarni takrorlash va mustahkamlash yo‘li bilan o‘rganish tarix o‘qitishning o‘ziga xos xususiyatini belgilaydi[4].

Tarix darslariga nisbatan klaster yondashuvi muassasa boshqaruv organlariga tizim ichida samarali o‘zaro ta’sir o‘tkazish uchun muayyan vositalar bilan ta’minlash,muammolarni yaxshiroq tushunish,mintaqada tarix fanlarini samarali o‘qitishni rivojlantirishning ilmiy asoslarini rejalashtirish imkonini beradi[5]

Demak xulosa qilib shuni aytish mumkinki, ta’lim mazmunini integratsiyalash orqali tarix fanlarini o‘qitishda o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va malakalariga ega bo‘lishidagi mavjud muammolarni hisobga olgan holda baholashning namunali me’yorlari iste’molchilar talablariga muvofiq ishlab chiqilishi lozim bo‘ladi. Shuningdek, tarix kurslarini o‘zaro bog‘lab o‘qitish orqali dars samaradorligini oshirishda maqsadga muvofiq uslubiy usullarni tanlashning asosiy mezonlari ishlab chiqish tavsiya etildi. Bunda ta’lim jarayonida amal qilinadigan qonuniyatlar va undan kelib chiqadigan ilmiy pedagogik tamoyillar asosida tarix fanlarining mazmuni va usullarini integratsiyalash o‘qituvchi va o‘quvchilarning imkoniyatlariga ko‘ra belgilanishi zarur.

REFERENCES

[1].Mahkamov S.T. Tarix ta’limida kurslararo uzviylikni ta’minlashning didaktik asoslari // ped. fanlari nomz. diss. – T.: 2005. –B. 180.

[2] Ya.X.G‘afforov,J.N.Abduraxmonova,S.A.Toshtemirova.Mutaxassislik fanlarini kasbga

yo‘naltirish metodikasi.T.:’’MALIK PRINT CO‘’ 2021.-B 54

[3].Ushinskiy K.D. Sochinenie. – M.: Izd-tvo APN RSFSR, 1949. Tom 6.–414 s.

[4]. Vagin A.A. Metodika obucheniya istorii. -M.: Prosveщenie, 1972. 354 s.

[5].Ya.X.G‘afforov,J.N.Abduraxmonova,S.A.Toshtemirova.Mutaxassislik fanlarini kasbga yo‘naltirish metodikasi.T.:’’MALIK PRINT CO‘’ 2021.-B 83.

PROFESSIONAL TA'LIM MUASSASALARIDA AMALIY MASHG'ULOTLARNI TASHKIL ETISHGA INNOVATSION YONDASHUV

Xatamov Zoxir Zokirjon O'g'li

NamDu Ta'lim boshqaruvi magistranti

Annotatsiya: *Mazkur maqolada ta’limda innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanishning mohiyati va ta’lim sifatini oshirishdagi o’rni, hamda yoritib berish professional ta'lim muassasalarida amaliy mashg'ulotlarni tashkil etishga innovatsion yondashish borasida takliflar berilgan.*

Kalit so’zlar*: innovatsiya, pedagogik texnologiya, ta’lim sifati, IT mutaxassislari, innovatsion yondashuv.natija.*

Yangi professional ta’lim muassasalarida ta’lim mazmuni, soni va sifati, ta’lim dasturlari, texnologiyalarining isloh qilinishi oqibatida bir qancha o‘zgarishlar amalga oshiriladi. Ushbu vazifalarning amalga oshirilishi esa iqtisodiyotni taraqqiy ettirish, kambag‘allikni qisqartirish, yoshlar va xotin-qizlarning hayotda munosib o‘rin topishi, natijada xalqimiz turmush farovonligini oshirish masalalarining ijobiy hal etilishini ta’minlaydi,

Mamlakatimizning ijtimoiy iqtisodiy rivojlanishini jadallashtirish va uning iqtisodiy xavfsizligini ta’minlashda ta’lim tizimining o’rni beqiyosdir. Dunyoda ta’lim tizimida ro’y berayotgan ta’limning internatsionallashuvi, talabalarning xalqaro mobilligi, ta’lim dasturining tez o’zgaruvchanligi kabi global tendensiyalar qatoriga ta’lim sifatini ta’minlash masalasi alohida ahamiyat kasb etib bormoqda. Zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar hamda bo’lajak mutaxassislarning ma’naviy-ahloqiy, intellektual va kasbiy salohiyatiga nisbatan qo’yilayotgan yuqori talablar ta’lim muassasalari oldiga xalqaro talablarga javob bera oladigan sifatli kadrlar tayyorlash vazifasini qo’ymoqda. Bu vazifalarni bajarish yo’lida esa ta’limda innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish talab etiladi. Ammo ta’lim tizimida zamonaviy tendensiyalarni, ayniqsa, rivojlangan xorijiy mamlakatlardagi ta’lim tizimida foydalanayotgan innovatsion pedagogik texnologiyalarni isloh qilishning zamonaviy tajribalari nisbatan sekin o’zlashtirilmoqda. Pedagogik texnologiya - bu o’quv jarayonini zamonaviy tashkil etish tizimi bo’lib, u ta’limning zaruriy sifatini ta’minlaydi va jadallashgan ilmiy-texnik taraqqiyot talablariga javob beradigan, ta’lim shakllarini takomillashtirish vazifasini ko’zlagan o’qitish

jarayonlarini texnika va inson omillarida, ularning birgalikdagi harakatlari vositasida yaratish, tadbiq etishning izchil metodidir. Ta'lim jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish davr talabi bo'lib hisoblanadi.

Ta'lim jarayonida yangi innovatsion texnika-texnologiyalardan foydalangan holda dars o'tish, so'nngi texnikalar bilan jihozlangan laboratoriya xonalaridan foydalangan holda mashg'ulotlar o'tkazish, mutaxasislik bo'yicha, masalan kimyo sohasidagi so'nggi innovatsiyalar haqida ma'lumotlar keltirib, jahon tajribasidan namunalar keltirib o'tish talabalarni yangilik yaratish ruhida tarbiyalashga turtki bo'ladi. Bizning fikrimizcha ta'lim jarayonida avval qiziqish uyg'otib, motivatsiya berib, so'ngra raqobat muhiti yaratilsa talabalarda innovatsiya yaratishdagi yashirin qobiliyatlari uyg'otiladi va albatta rag'batlantirish amalga oshirilsa ko'zlangan maqsadga erishiladi. Talabalarga ilm-fan va innovatsiya yaratishda yutuqlarga erishgan insonlardan misol keltirib, iloji bo'lsa ulardan birini o'rnak bo'luvchi inson sifatida darsga taklif qilib,yoki innovatsiyalar markaziga talabalarni ekskursiyalarga etishni yo'lga qo'yilsa maqsadga tezroq erishilgan bo'lardi.

Hozirgi kunda ta'lim jarayonida interaktiv metodlar, innovatsion texnologiyalar, pedagogik va axborot texnologiyalari o'quv jarayonida qo'llashga bo'lgan qiziqish, e'tibor kundan kunga kuchayib bormoqda, bunday bo'lishining sabablaridan biri, shu vaqtgacha an'anaviy ta'limda o'quvchi talabalarni faqat tayyor bilimlarini egallashga o'rgatilgan bo'lsa, zamonaviy texnologiyalar ularni egallayotgan bilimlarini o'zlari qidirib topishlariga, mustaqil o'rganib, tahlil qilishlariga, hatto xulosalarni ham o'zlari keltirib chiqarishlariga o'rgatadi. O'qituvchi bu jarayonda shaxsning rivojlanish, shakllanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi va shu bilan bir qatorda boshqaruvchilik, yo'naltiruvchlik funksiyasini bajaradi. Ta'lim jarayonida o'quvchi talaba asosiy figuraga aylanadi. Shuning uchun oliy o'quv yurtlari va fakultetlarida malakali kasb egalarini tayyorlashda zamonaviy o'qitish metodlari interaktiv metodlar, innovatsion texnologiyalarning o'rni va roli benihoya kattadir. Pedagogik texnologiya va pedagog maxoratiga oid bilim, tajriba va interaktiv metodlar o'quvchi-talabalarning bilimli, yetuk malakaga ega bo'lishlarini ta'minlaydi.

Innovatsion pedagogik texnologiyalar asosida ishlashda o'qituvchida innovatsion faoliyat haqida tushuncha bo'lishi kerak. Mohiyatiga ko'ra innovatsion faoliyat ilmiy izlanishlar, ishlanmalar yaratish, tajriba-sinov ishlari olib borish, fan-texnika yutuqlaridan foydalanish asosida yangi takomillashtirilgan mahsulotni yaratishdan iborat. Pedagogning innovatsion faoliyati quyidagilar bilan belgilanadi: - yangilikni qo'llashga tayyorligi; - pedagogik yangiliklarni qabul qilishi; - novatorlik darajasi; - kommunikativ qobiliyatning rivojlanganligi; - ijodkorligi. Innovatsion faoliyat-yangi ijtimoiy talablarning an'anaviy me'yorlarga mos kelmasligi yoki yangi shakllanayotgan g'oyalarning mavjud g'oyalarni inkor etishi natijasida

vujudga keladigan majmuali muammolarni yechishga qaratilgan faoliyat. Innovatsion faoliyat pedagogning ruhiy, aqliy, jismoniy kuchini ma'lum maqsadga yo'naltirish asosida bilim, ko'nikma, malakani egallash, amaliy faoliyatni nazariy bilimlar bilan to'ldirib borish, bilish, loyihalash, kommunikativ nutq va tashkilotchilik mahoratini rivojlantirishni talab etadi.

Ijtimoiy voqelik ta'limni boshqarish muammolarini ko'rib chiqish va hal qilishni mustaqil yo'nalish sifatida ajratib olish, ta'lim-tarbiya jarayonini boshqarishning asoslangan usul, vositalarini ishlab chiqish va joriy qilish zaruratini belgilab berdi. Uning o'qitish, tarbiyalash va rivojlantirish o'rtasidagi tashkiliy-boshqaruv, axborot aloqalari, ijtimoiy jihatdan ahamiyatga molik shaxsni shakllantirishdagi yaxlit jarayonning tarkibiy qismlari sifatini oshirdi. Bugungi kunda erkin va mustaqil fikrlovchi, ijtimoiy-siyosiy hayotda ongli ravishda faol ishtirok etishga qodir yosh avlodni shakllantirish «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» ning asosiy ustuvor yo'nalishidir. Bu esa mamlakatning ijtimoiy-siyosiy hayotiga demokratik asoslarini joriy etishni, fuqarolik jamiyati va huquqiy davlat qurishni tezlashtirish imkonini beradi. Dastur ta'lim muassasalari mustaqilligini kengaytirish orqali ta'lim boshqaruvini demokratlashtirishni o'z ichiga oladi.

O'qish, o'qitish – inson faoliyatining boshqa sohalari singari ijtimoiy foydali faoliyatdir. Iqtisodiy tuzumlar nima ishlab chiqarayotgani bilangina emas, balki qanday va qanaqa mehnat qurollari bilan ishlab chiqarayotganligi bilan biri ikkinchisidan farq qiladi, degan g'oya o'qish-o'qitish faoliyatiga ham taalluqlidir.

Bugungi kunda respublikamizni rivojlangan davlatlar darajasiga chiqarish maqsadida bir qator qonun va qarorlar qabul qilindi. Ta'lim O'zbekiston davlati siyosatining ustuvor sohasiga aylandi. Kadrlar tayyorlash milliy dasturida rivojlangan mamlakatlar darajasida raqobatbardosh, yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatlarni egallagan, yuqori malakali kadrlar tayyorlash maqsadi kun tartibiga qo'yildi. Auditoriyalarga kirib o'quv jarayonini kuzatgan kishi mavjud pedagogik tizim birinchi va ikkinchi bosqichlarga xos ekanligiga ishonch hosil qiladi.

Bugungi kunda ta'limni axborotlashtirishda asosiy yo'nalish turli o'quv fanlari bo'yicha pedagogik dastur vositalarini yaratishdan iborat bo'lib qoldi. Ammo mavjud va ishlab chiqilayotgan kompyuter texnikasi bazasidagi pedagogik dastur vositalari o'qitish nuqtai nazaridan ta'lim sifatida muhim siljishlarga olib kelishi mumkin. Buning sabablaridan biri kompyuter texnologiyalarini an'anaviy tashkil etilgan o'qitish jarayonida joriy etila boshladi. U o'zining asosiy mazmuni va metodlari bo'yicha bu texnologiyalarga yo'naltirilmagan va ularga ehtiyoj sezmaydi.

Ta'lim jarayonida axborot texnologiyalaridan foydalanilganda o'quvchi-talabalarning bilish faoliyatini tashkil etish shakllarini tiklash muammosi yangicha hal etilishi lozim. Agar an'anaviy ta'lim sharoitlarida bilish faoliyatini tashkil etishning eng ko'p tarqalgan shakllari

individual va frontal shakllar bo‘ladigan bo‘lsa, axborot texnologiyalaridan foydalanish sharoitida ularning ikkalasidan bir vaqtda foydalanish mumkin. Shuningdek, ta’lim jarayoniga axborot texnologiyalarining joriy etilishi o‘qituvchi (pedagog) vazifasining o‘zgarishiga sabab bo‘ladi, ya’ni pedagog ta’lim-tarbiya berishdan ko‘ra ko‘proq tadqiqotchi, tashkilotchi, maslahatchi va dasturlovchiga aylana boradi. Bularning hammasi esa o‘qituvchi (pedagog)larni qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimini o‘zgartirishni talab qiladi. Tadqiqotchilar ta’kidlaganidek, o‘qituvchi (pedagog) larning axborot madaniyati asoslari metodologik, umumta’limiy, umummadaniy xarakterda bo‘lib,pedagogik xodimlarni kasbiy tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish jarayonida barcha o‘quv fanlari kompleksini o‘rganishda shakllanishi lozim.

Yuqorida aytilganlarni hisobga olib, yangi tizim mutaxassis kadrlarini tayyorlash uchun fikr muhim vazifalarni hal etishga yordam bera oladigan yangi samarali, hammabop pedagogik uslubni joriy etish zaruriyati tug‘ildi, deb ayta olamiz. Buning uchun laboratoriya stendlari va o‘quv ustaxonalaridagi mashg‘ulotlar barcha talabalar uchun nafaqat qiziqarli, balki qulay va oson bo‘lishiga erishmoq lozim. Mashg‘ulotlar o‘ziga jalb eta olishi, barcha ruhiy va didaktik omillarni hisobga olishi, jarayonlarni jo‘shqin tarzda namoyon etishi, mashg‘ulotlar o‘tkazish va o‘qitilayotgan fanni o‘zlashtirishni, umuman butun o‘qitish samarasini oshirishi, egallangan bilimlar xususida o‘ziga o‘zi baho berish imkonini ta’minlamog‘i zarur. Aynan shu nuqtai nazardan zamonaviy axborot texnologiyalarining tatbiq etilishi yuqorida ko‘rsatilgan vazifalarni maqbul tarzda hal qilish va an’anaviy o‘qitish usulining bir qator kamchiliklarini bartaraf etishga ko‘mak beradi.

Bugungi kunga kelib, Oliy va o‘rta maxsus o‘quv yurtlarida virtual stendlardan muvaffaqiyatli foydalanilmoqda. Xo‘sh, virtual stend deganda nimani tushunamiz? Virtual stend – o‘quv amaliy stendi yoki o‘quv-malaka ustaxonasi bo‘lib, o‘quvchi-talabalarning nazariy bilimlarini mustahkamlashga, kompyuter dastur va texnologiyalari orqali ma’lum yo‘nalishda zaruriy ko‘nikmalarni hosil qilishga yordam beradi.

Virtual stendlar har bir o‘quvchi-talaba uchun texnikaga o‘zining kirish parametrlarini «buyurishga», o‘z bilimlarini nazorat qilishga imkon beradi. Laboratoriya ishini o‘tkazish, uni zarur tartibda tushunish va hokazolar bilan bog‘liq vaqtdan yo‘qotish esa kompyuter samarasi hisobiga kamaytiriladi.

Bunda, ayniqsa, zamonaviy jihozlar va apparatlarni xarid qilish, ularni barcha ta’lim muassasalarida taqsimlash bilan bog‘liq ulkan moliya zahiralarining tejab qolinishi muhimdir. Zamonaviy axborot texnologiyasi bo‘lgan oddiy kompakt diskka o‘nlab, ba’zan esa, yuzlab laboratoriya ishlarini joylashtirish mumkin. Endi esa bir dona shunday virtual laboratoriya stendi necha marta arzonga tushishini hisoblab chiqish qiyin emas. Bundan tashqari, ular bilan birga

ta'lim muassasalarini ta'minlash mumkin. Agar ular Internetga ulangan bo'lsa, undan ham yaxshi bo'ladi. Bundan shuni ko'rish mumkinki, virtual stendlar ko'proq qo'llanilsa, shunday sarflarning oldini olish mumkin bo'ladi.

Ta'lim tizimida munosabatlarni shakllanishi

Xulosa Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, ta'limda innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish ta'limni sifatini ko'tarsa, innovatsion texnologiyalar ta'lim taraqqiyotini harakatga keltiruvchi kuchdir. Har bir jamiyatning kelajagi uning ajralmas qismi va hayotiy zarurati bo'lgan ta'lim tizimining qay darajada rivojlanganligi bilan belgilanadi. Bugungi kunda mustaqil taraqqiyot yo'lidan borayotgan mamlakatimizning uzluksiz ta'lim tizimini isloh qilish va takomillashtirish, yangi sifat bosqichiga ko'tarish, unga ilg'or pedagogik va axborot texnologiyalarini joriy qilish hamda ta'lim samaradorligini oshirish davlat siyosati darajasiga ko'tarildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 29-noyabrdagi PF-5264 son "O'zbekiston Republikasi Innovatsion rivojlanish vazirligini tashkil etish to'g'risida"gi Farmoni.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 30-noyabrdagi PQ-3416 sonli O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish vazirligi faoliyatini tashkil etish to'g'risida"gi Qarori.

3. Avliyoqulov N.X, Musayeva N.N. "Yangi pedagogic texnologiyalar" darslik 15-20b.

4. N.A.Muslimov "Innovatsion ta'lim texnologiyalari va pedagogik kompetentlik" o`quv-uslubiy majmua. Toshkent: 2016. 30-31b

5.fayllar.org

6 uz.denemetr.com

OTA-ONALARGA PEDAGOGIK BILIM BERISHNING AHAMIYATI

Musabayeva Noilabonu Tulkun qizi

Namangan Davlat Universiteti Pedagogika fakulteti

Pedagogika tarixi va nazariyasi magistranti

Annotatsiya: Maqolada ota-onalarga pedagogik bilim berishning ahamiyati, oilaning asosiy ijtimoiy vazifalari, bolalarni tarbiyalash, oila a`zolarining turmush sharoitini yaxshilash, bo`sh vaqtini unumli tashkil qilish, oila va maktab hamkorlgi haqida so`z yuritilgan.

Tayanch so`zlar: oila, ota-ona, farzand, pedagogik, ijtimoiy muhit,yosh avlod, ilm, tarbiya,

oilaviy muhit, ta`lim-tarbiya.

THE IMPORTANCE OF PEDAGOGICAL EDUCATION FOR PARENTS

Musabayeva Noilabonu Tulkun qizi.
Namangan State University, Faculty of Pedagogy.
Master of History and Theory of Pedagogy.

Abstract: The article discusses the importance of pedagogical education of parents, the main social functions of the family, the upbringing of children, improving the living conditions of family members, the effective organization of leisure time, family and school cooperation.
Keywords: family, parent, child, pedagogical, social environment, young generation, science, upbringing, family environment, education.

ЗНАЧЕНИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ ДЛЯ РОДИТЕЛЕЙ.

Мусабаева Ноилабону Тулкуновна.
Наманганский государственный университет,
педагогический факультет. Магистр истории и теории педагогики.

Аннотация: В статье рассматриваются значение педагогического образования родителей, основные социальные функции семьи, воспитание детей, улучшение условий жизни членов семьи, эффективная организация досуга, сотрудничество семьи и школы.
Ключевые слова: семья, родитель, ребенок, педагогическая, социальная среда, подрастающее поколение, наука, воспитание, семейная среда, образование

Yurtimizda yoshlarning mustaqil, ijobiy va ijodiy fikrga ega bo`lishiga, hayot yo`llarini mustaqil topib olishiga erishish, har tomonlama rivojlangan komil shaxsni shakllantirish davlat siyosati miqyosidagi masalaga aylangan. Bolalar davlat e`tiborida bo`lgan yurtimizda so`nggi yillarda yosh avlodning samarali ta`lim olishi va barkamol shaxs sifatida shakllanishiga doir qator davlat hujjatlari qabul qilingan. "Ta`lim to`g`risida"gi qonun,"Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" , O`zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi "O`zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo`yicha Harakatlar strategiyasi to`g`risida"gi PF-4947-sonli , "O`zbekiston Respublikasi Xalq ta`limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasini tasdiqlash to`g`risida"gi 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-sonli farmonlari singari ko`plab davlat hujjatlarida milliy va umuminsoiy qadriyatlarga asoslangan ta`lim tizimini tashkil

etish, ta`limni axborotlashtirish, globallashtirish, texnologiyalashtirish, fan, ta`lim va ishlab chiqarishning integratsiyasini ta`minlash orqali bolalarning hayotda o`z o`rinlarini topishga yordam berish masalalari ko`ndalang qo`yilgan. Ayniqsa, uzluksiz ta`lim tizimining muhim bo`g`ini bo`lgan, umumiy o`rta ta`lim turi inson hayoti uchun poydevor hisoblanadi. Chunki maktab bolalar, ularning ota-onalari va o`qituvchilarni muayyan maqsad atrofida birlashtiradigan ijtimoiy institutdir. Ota-ona va o`qituvchi birinchi sinf bolajonlarini maktab partalariga joylashtirishdan boshlab, bolalar uchun hayotning yangi bosqichi boshlanadi. Endilikda bolalardan maktab hayotiga moslashish talab etilib, ularni oldiga talablar qo`yiladi. Boshlang`ich sinfga qadam qo`ygan bolalarning maktab hayotiga moslashishlari, sinfdoshlari bilan o`zaro muloqotga kirishishlari, o`quv fanlarini o`zlashtirishlari turlicha kechadi. Ba`zi bolalarda bu jarayon oson kechsa, yana boshqalarida bu holat juda og`ir kechadi. Aynan shunday vaziyatlarda bola uchun ota-onalarning yordami, ularning qo`llab quvvatlashlari va e`tibori judayam muhimdir. Umumiy o`rta ta`lim maktablarida bolani hayotini to`g`ri tashkil etilishida oila, ota-onalar maktabning eng yaqin yordamchisi bo`lishlari lozim. Lekin ko`p hollarda ota-onalarning ta`lim tarbiyaning nozik qirralaridan behabarliklari bolalarning ijtimoiy tarbiyasiga va maktab hayotiga moslashishiga halaqit berib kelmoqda. Shuning uchun maktab va ota-onalarning aloqalarini yanada mustahkamlash, ota-onalarning bola tarbiyasiga bo`lgan majburiyatlarini va javobgarliklarini yanada his ettirish lozim. Ota-onalar va maktab hamkorligini yo`lga qo`yish lozim. Bu faoliyatni yo`lga qo`yishda maktab rahbariyatining, o`qituvchilarning, psihologlarning va ayniqsa sinf rahbarining roli juda kattadir. Maktablarda ta`lim-tarbiya ishlarida samarali natijalarga erishishda ota-onalarning o`z farzandlari tarbiyasi va kelajagiga bo`lgan javobgarligini his etishga yo`naltirish, ularda maktab berayotgan ta`lim-tarbiya sifatiga bo`lgan qiziqishlarini oshirish, ta`lim tarbiya ishlarini yo`lga qo`yishda hamkorlik qilishga o`rgatish, ota-onalarning pedagogik va psihologik bilimlarini oshirib borish muhim ahamiyat kasb etadi.

Ota-onalar bilan ishlashda quyidagilarni hisobga olish lozim:

-Ota-onalarning ko`pchilik qismi farzandi oldidagi mas`uliyati va vazifalarini bilmaydilar,

-o`z vazifalarini bajarishga harakat qiladilar, lekin hamma vaqt ham ularni to`g`ri bajara olmaydilar. Aynan ushbu o`rinda maktab bola tarbiyasida ota-onaga yordamga kelishi lozim.

-o`z o`rnida kamchiliklarini ayta olishi, talablar qo`yishi, bola tarbiyasida maktabning tavsiyalarini bajarishda ota-onalarni safarbar qila olishi lozim.

O`qituvchi o`z vazifasiga sitqidildan yondoshsagina ota-onalarning hurmatiga sazovor bo`la oladi. Bilimdon va mahoratli pedagog har qanday vaziyatda ham ota-onalar bilan muloqot yo`llarini topa oladi va bu hamkorlikni bolaning samarali ta`lim-tarbiya olishiga yo`naltira oladi. Ota-onalarning pedagogik savodxonligini oshirish uchun maktablarda, Ota-onalar kechalari, ota-

onalar konferentsiyalari, ota-onalar treninglari, ota-onalar o`qishi ka`bilarni tashkil etib, o`tkazib borish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. “O`zbekiston Respublikasi Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”: Barkamol avlod-O`zbekiston taraqqiyotining poydevori-T:Sharq.1997-64
2. Tarbiyaviy ishlar metodikasi. Fan dasturi.
3. “O`quvchilarni tarbiyalashda oila, mahalla, maktab hamkorligi” konsepsiyasi. T-Sharq nashriyot manbaa konsterni. Bosh tahririyati 2000-yil

MASOFAVIY TA'LIM TIZIMI – O‘QITISHNING ZAMONAVIY USULI

Mamirxo‘jayev Muhammadamin Mavlonbek o‘g‘li
Muhammad Al-Xorazmiy nomidagi
TATU Farg‘ona filiali talabalari

Annotatsiya: Mamlakatimiz va butun jahondagi masofaviy ta’lim tizimi ya’ni hozirgi zamonaviy o’qitish tizimi kirib kelgan. Ushbu maqolada, bu tizimni afvzalliklari qanday o’qitish tizimlari, shu bilan birga barcha imkoniyatlari haqida so‘z borgan.
Kalit so‘zlar: Masofadan o`qitish tizimlari**,** ta'lim, MO‘, Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi.

Mamlakatimiz ta'lim tizimida sezilarli o‘zgarishlar ro‘y berayotganligi kun sayin yaqqol ko‘rinib bormoqda. Turli ta'lim shakllari qatori ayniqsa, masofadan o‘qitish (MO‘) keng qo‘llanilayotgatligi ham quvonchli hol. Ko`pchilik Internetdan faqatgina yangiliklar bilan tanishish, informatsiya qidirish, elektron pochtadan foydalanish yoki gap sotish uchun foydalanishi sir emas. Internetning imkoniyatlari kundan - kunga oshib bormoqda. Internetdan foydalanishning yangi bosqichi boshlandi, ya'ni Internet turli sohalarga tadbiq qilindi. Internet texnologiyalar: masofadan o`qitish, elektron kutubxonalar, telemeditsina, telemetrologiya, elektron tadbirkorlik, elektron magazinlar va boshqalar. Quyida bu texnologiyalarning qisqacha, lekin asosiy tavsiflarini keltiramiz.

Bugungi kunda taraqqiyot juda tez rivojlanmoqda va juda tez o`zgarmoqda. Deyarli har daqiqada sayyoramizning turli burchaklarida o`zgarishlar, yangilanishlar va kutilmagan voqea hodisalar sodir bo`moqda. Har bir kunimiz kuchli informatsiya oqimi ostida kechmoqda. Informatsiya oqimi bizni uyda, ishxona va ta'tilda ta'qib etadi. Inson informatsiya ta'siridan xoli normal faoliyat yurita olmaydi. Hayotni anglash, uni o`rganish informatsiyalarni yig`ish va

o`zlashtirish orqali kechadi. Insonning bilimlilik darajasi ham ma'lum davr ichida shaxs tomonidan o`zlashtirilgan informatsiyalarning ko`p yoki ozligi bilan belgilanadi. Shuning uchun zamonaviy bilimlar sari keng yo`l ochish ta'limotni takomillashtirishda yangi informatsiya texnologiyalardan unumli foydalanish bugungi kunning talabiga aylandi. Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi hamda O`zbekiston Respublikasining «Ta'lim to`g`risida» gi qonuni ham zimmamizga shu ma'suliyatni yuklaydi. Va'holanki ta'lim tizimida sezilarli o`zgarishlar ro`y bermoqda. Ta'lim tizimida masofadan o`qitish uslubi shakllari qo`llanilmoqda. Masofadan o`qitish uslubi bu sirtqi o`qishning yangi shaklidir. Masofadan o`qitish bu mustaqil o`qishdir. Mustaqil o`qish insonning mustaqil fikrlash, holatni baholash, xulosa va bashorat qilish qobiliyatlarini rivojlantiradi. Masofadan o`qitishning yana bir afzalligi shundaki, unda o`quvchi o`ziga qulay vaqtda va hattoki ishdan ajralmagan holda o`qishi mumkin. Aynan shu afzalliklari tufayli bu uslub dunyoda hozirgi kunda keng tarqalgan. Kўpgina yirik korxonalar mutaxassislari malakasini oshirish yoki o`zgartirish uchun shu uslubdan foydalanib, yiliga millionlab dollarlarni tejamoqdalar. Masofadan o`qitishning yana bir afzallik tomoni unda o`qish muddatini o`quvchi o`zi belgilaydi, ya'ni talaba ixtiyoriy paytda o`qishni boshlaydi, materiallarni o`qituvchi nazoratida o`zlashtiradi. O`zlashtirish topshiriqlarni, testlarni bajarishiga qarab aniqlanadi. O`quvchi berilgan programmani qanchalik tez o`zlashtirsa, shunchalik tez o`qishni tugatadi va guvohnoma oladi. Programmani o`zlashtira olmasa, unga mustaqil ishlab, o`qishni davom ettirishga imkoniyat beriladi. Ushbu uslubning ko‘plab afzallik tomonlari borligi ko‘pchilikka ayon. Barcha oliy o‘quv yurtlarida masofadan o‘qitish texnika va texnologiyasini amalga oshirish borasida qator ishlar olib borilmoqda. Axborot texnologiyalarni rivojlanishi masofadan o‘qitishni tashkil etishga yangicha yondashuvni taqozo etadi. Masofadan o‘qitishni tashkil etishni hozirgi zamon modellarining asosida kommunikatsiya va tarmoq texnologiyalari yotadi.

MO‘ asosida ta'lim berish uchun o‘qish istagida bo‘lgan aholining muayyan qismini ta'lim muassasasi joylashgan yerga yig‘ish shart emas. Ikkinchidan, tinglovchi yoki o‘quvchi tomonidan ortiqcha sarf - xarajat qilish zarurati bo‘lmaydi. Uchinchidan, bu ta'lim turiga jalb qilinuvchilarning yosh cheklanishlarini istisno qilish mumkin. MO‘ ga jalb qilinuvchi kontingentni quyidagi ijtimoiy guruhlarga mansub bo‘lgan shaxslar tashkil qilishi mumkin:

- ikkinchi oliy yoki qo‘shimcha ma'lumot olish, malaka oshirish va qayta tayyorgarlik o‘tash istagida bo‘lganlar;
- mintaqaviy hokimiyat va boshqaruv rahbarlari ;
- an'anaviy ta'lim tizimining imkoniyatlari cheklanganligi sababli ma'lumot olaolmagan yoshlar;
- o‘z ma'lumot maqomini zamonaviy talablar darajasiga ko‘tarish istagida bo‘lgan firma va korxonalar xodimlari;

- ikkinchi parallel ma'lumot olishni xohlagan tinglovchilar;
- markazdan uzoqda, kam o'zlashtirilgan mintaqalar aholisi;
- erkin ko'chib yurishi cheklangan shaxslar;
- jismoniy nuqsonlari bo'lgan shaxslar;
- harbiy xizmatda bo'lgan shaxslar va boshqalar.

O'zbekiston sharoitida MO'ni tashkil qilish katta samara beradi. Hozirgi davrda ta'limning bu turidan keng miqyosda foydalanish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

4. Акбаров Д. Е., Умаров Ш. А. Анализ приложения логических операций к криптографическим преобразованиям средств обеспечения информационной безопасности //Universum: технические науки. – 2020. – №. 2-1 (71).

5. Расулов Р., Сатторов А., Махкамова Д. Вычисленние Квадрат Нормы Функционала Погрошности Улучшенных Квадратурных Формул В Пространстве //CENTRAL ASIAN JOURNAL OF MATHEMATICAL THEORY AND COMPUTER SCIENCES. – 2022. – Т. 3. – №. 4. – С. 114-122.

6. Расулов Р., Сатторов А., Махкамова Д. Вычисленние Квадрат Нормы Функционала Погрошности Улучшенных Квадратурных Формул В Пространстве //CENTRAL ASIAN JOURNAL OF MATHEMATICAL THEORY AND COMPUTER SCIENCES. – 2022. – Т. 3. – №. 4. – С. 114-122.

YANGI O'ZBEKISTONDA TARIX FANINING O'RNI

G'ulomjonov Odiljon Raximjon o'g'li

Andijon davlat universiteti Ijtimoiy iqtisdoyot fakulteti talabasi:

Email: gulomjonovandu@gmail.com

Jamshidbek Zokirjon o'g'li Sobirov

Andijon Davlat Universiteti Tarix fakulteti talabasi:

Email: sobirovjamshidbek755@gmail.com

Tarix juda katta tarbiyaviy ta'sirga ega. O'z xalqining tarixi va dunyo tarixini bilish kishida vatanparvarlik va internasionalizm kabi fuqarolik fazilatlarni shakllantiradi, shaxsning jamiyat rivojidagi rolini ko'rsatadi, jamiyat oldidagi mas'uliyati va fuqaroning huquq va burchlari kabi toifalarni o'rganishga imkon beradi.

O'zbekistonning eng yangi tarixi haqida so'z yuritilganda, biz uchun, avvalo,

mamlakatimizning 1991 yildan keyin bosib o'tgan tarixiy yo'li mohiyati va mazmunini anglab etish muhimdir. O'zbekiston tarixi, shuningdek, O'zbekistonning eng yangi tarixi jahon tarixining ajralmas bir qismi bo'lib, u bizning zamonamizdagi global jarayonlar bilan chambarchas bog'liqdir.

O'zbekiston Respublikasining kelgusidagi rivojlanishi haqida so'z ketganda avvalo tarixini o'rganish asosiy o'rin tutadi. Xususan O'zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti Islom Abdug'aniyevich Karimov ham "Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q" asarida quyidagi so'zlarni bayon etgan:

"O'zlikni anglash tarixni bilishdan boshlanadi. Isbotlab bo'lmagan ushbu haqiqat davlat siyosati darajasiga ko'tarilishi zarur. Kim bo'lishidan qat'iy nazar jamiyatning har bir a'zosi o'z o'tmishini yaxshi bilsa, bunday odamlarni yo'ldan urish, har xil aqidalar ta'siriga olish mumkin emas. Tarix saboqlari insonni xushyorlikka o'rgatadi, irodasini mustahkamlaydi".

Ushbu o'gitlar asosida davlat rivojlantirilsa hech qachon zavolga yuz tutmaydi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. M. Mirziyoyev ham shu asnoda davlatni rivojlantirish ishlarini davom ettirdi. Xususan, avvalo, 2017-2021 yillarga mo'ljallangan "Harakatlar strategiyasi" ishlab chiqildi, so'ngra 2022-2026 yillarga mo'ljallangan "Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi" ishlab chiqildi. Bu strategiyada ham tarixni o'rganish asosiy maqsad ekanligi aytib o'tilgan.

Bugun biz uzoq o'tmish, boy tarix, umumbashariy qadriyatlar mujjasamlashgan, ezgu va ulug' maqsadlari sari mardonavor odimlab borayotgan, o'z kuch va salohiyatiga tayanib demokratik davlat va fuqarolik jamiyati qurish yo'lida ulkan natijalarga erishayotgan va bu natijalar asosida jahon hamjamiyatida o'zining munosib o'rnini egallab borayotgan mustahkam irodali xalq farzandlarimiz.

Tarixni o'rganish, to'g'ri xulosalar chiqarish hamda undan kelajak taraqqiyoti uchun foydalanish asosiy vazifamizdir. Zero, tarix bizga o'zidan ko'plab madaniy hamda ma'rifiy meros qoldirgan. Biz ham amalga oshirayotgan ishlar orqali bizdan keyingi avlodlarga tarixiy meros qoldirishimiz zarur. Bu xususida davlatimiz Prezidenti Sh. M. Mirziyoyev quyidagi fikrlarni bildiradi:

"Buyuk tarixda hech narsa izsiz ketmaydi. U xalqlarning qonida, tarixiy xotirasida saqlanadi va amaliy ishlarida namoyon bo'ladi. Shuning uchun ham u qudratlidir. Tarixiy merosni asrab-avaylash, o'rganish va avlodlardan avlodlarga qoldirish davlatimiz siyosatining eng muhim ustuvor yo'nalishlaridan biridir".

Eng yangi tarixni o'rganishning muhimligi va dolzarbligi shundaki, u mamlakatimizning ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy- ma'naviy jihatdan barqaror rivojlanishiga ta'sir qiluvchi voqea hodisalarni tushunishga hamda teran idrok etishga yordam berishi bilan belgilanadi.

O‘zbekiston Respublikasining mustaqillikka erishish jarayoni sobiq sovet hududidagi boshqa mamlakatlar singari murakkab siyosiy o‘zgarishlar sharoitida yuz berdi. Davlat mustaqilligining e’lon qilinishi mamlakatning barcha siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy tizimini tubdan o‘zgartirishga yo‘l ochdi. Demokratik prinsiplarga ko‘ra milliy davlatchilik va siyosiy tizimning asoslari shakllantirildi, ularda hokimiyatning qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyatlari funksiyalari va vakolatlari taqsimlandi.

Tariximizni chuqurroq o‘rganishimiz uchun darsliklar hamda fanlar joriy etildi. Bulardan biri “O‘zbekistonning eng yangi tarixi” fani. “O’zbekistonning eng yangi tarixi” fani dunyoda yeng qadimiy va boy tarixga ega bo’lgan o’zbek xalqining bir necha ming yillik tarixiy va ma’naviy taraqqiyotini o’rganuvchi va o’rgatuvchi, tarixidan g’urur va iftixor tuyg’ularini uyg’otuvchi fandir. Markaziy Osiyoda, jumladan, O’zbekistonda yashab kelayotgan xalqlar jahon fani va madaniyati xazinasiga munosib hissa qo’shib kelmoqdalar.

O‘zbekistonning eng yangi tarixini o‘qitish jarayonida yoshlarda ularning mafkuraviy qarashlarini, ongli fuqarolik xulq-atvorlarini rivojlantirish bo‘yicha amaliy ko‘nikmalarni tarbiyalash katta ahamiyatga ega. Ma’lumki, tarix insoniyat jamiyatini rivojlantirish fani sifatida turli xil jamoalarni tashkil etuvchi, ma’lum munosabatlarda bo‘lgan shaxslar va guruhlarning xatti-harakatlarining umumiyligini o‘rganadi.

Tarixiy bilish sohalari orasida fuqarolik tarixi, siyosiy tarix, davlat va huquq tarixi, davlat boshqaruvi tarixi, iqtisodiyot tarixi, harbiy tarix, din tarixi, ijtimoiy tarix, madaniyat tarixi, musiqa, til, adabiyot va boshqalar ajralib turadi. Boshqa har qanday fan singari, yaqin tarix ham ma’lum tarixiy voqealarni tushuntirish va o‘rganishga yordam beradigan boshqa fanlar bilan o‘zaro bog‘liqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- I.A.Karimov. Yusak ma‘naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: “Ma‘naviyat”, 2008-y.
- I.A.Karimov. Tarixiy xotirasiz kelajak yo‘q. – Toshkent: “Sharq”, 1998-y.
- Sh.M.Mirziyoyev. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qa‘tiyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. – Toshkent: “O‘zbekiston”, 2017-y.
- Https://ilmiy.bmti.uz
- Https://strategy.uz
- Https://lex.uz

MASOFAVIY TA'LIMNING YUTUQLARI VA KAMCHILIKLARI

Sug‘diyona Ibrohimova Ilhomjon qizi

Muhammad Al-Xorazmiy nomidagi
TATU Farg‘ona filiali talabalari

Annotatsiya: Ushbu maqolada, Metodik va iqtisodiy yutuqlar va afzalliklar. Masofaviy ta’limning salbiy va ijobiy tomonlari. Masofaviy ta'limning asosiy texnologiyalari va INTERAKTIV hamda INTERAKTIV bo‘lmagan texnalogiyalar haqida ma’lumotlar berib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: Masofaviy ta'lim, metodik, iqtisodiy, sotsial, Elektron pochta, virtual muhit va texnika ta'minot.

Masofaviy ta'limning metodik, iqtisodiy, sotsial yutuqlar va afzalliklari, hamda kamchilik va salbiy tomonlari mavjud.

Metodik yutuqlar va afzalliklarga quyidagilarni kiritish mumkin:

- Dars jadvalni qulayligi. O`quvchi o`ziga ma'qul bo`lgan vaqtda o`quv jarayoniga qatnashishi mumkin.
- Qulay foydalanish manzillari. O`quvchi internet kafe, uy, mexmonxona, ish joyida va boshqa joylardan o`quv jarayoniga qatnashishi mumkin.
- Qulay o`qish tempi. Ta'lim, o`quvchilar yangi bilimlarni tushunish tempida o`tkaziladi.
- Qulay o`quv reja. O`quv rejani talabalarga individual va davlat ta'lim talablariga mos holatda tashkil qilish mumkin.
- Ma'lumotlar bazasini to`planishi. Oldingi o`qigan talabalar bilimlarini to`plash va undan foydalanish imkoniyati.
- Kurgazmali qulayliklari. Multimediya imkoniyatlaridan to`lik foydalanish imkoniyati.
- Malakali o`qituvchilarni tanlab ta'lim jarayoniga jalb qilish.

Iqtisodiy yutuqlar va afzalliklarga quyidagilarni kiritish mumkin:

Cheksiz masofaga ta'lim berish. O`qituvchi va o`quvchilar o`rtasidagi masofa hech qanday ahamiyatga ega emas.

Ish jarayoniga xalaqit bermasligi. O`quvchi ishdan ajralmas holatda ta'lim oladi.

O`quvchilar sonini oshirilishi. Masofaviy ta'lim texnologiyalarni to`lik qullagan o`quv muassasa talabalar soni 2-3 barobar oshishi mumkin.

Narxi. Masofaviy ta'lim kurslari 2 va 3 barobar oddiy kurslarga qaraganda arzon.

Sotsial yutuqlar va afzalliklarga quyidagilarni kiritish mumkin:

Ijtimoiy guruhlarga ajratish yo`qligi. Masofaviy ta'lim kursida ikkinchi oliy yoki qo`shimcha ma'lumot oluvchilar, malaka oshirish va qayta tayyorgarlik o`tash istagida bo`lganlar; ikkinchi paralel ma'lumot olishni xohlagan talabalar; markazdan uzoqda, kam o`zlashtirilgan mintaqalar aholisi; jismoniy nuqsonlari bo`lgan shaxslar; armiya xizmatida

bo`lgan shaxslar; erkin ko`chib yurishi cheklangan shaxslar; va boshqalar qatnashishi mumkin.

Yosh cheklanishlari yo`qligi. O`qishga jalb qilinuvchilarning yosh cheklanishlarini istisno qilinadi.

Ammo masofaviy ta'limda salbiy tomonlari ham borligi haqida aytish lozim. Ularga quyidagilarni kiritishimiz mumkin:

Elektron holatdagi ta'lim va muloqot jarayonlarga ishonchsizlik. Ushbu sababdan talabalar asosan virtual holatdagi ta'lim turida emas, balki oddiy (kunduzgi va sirtqi) ta'lim turlarida o`qish istagida bo`lishadi.

Davlat masofaviy ta'lim standartlari yo`qligi va natijada davlat nusxasidagi diplom berilmasligi. Shu sababdan ko`pgina masofaviy ta'lim kurslari bitiruvchilariga faqat ushbu kursni bitirganligi haqida sertifikat yoki guvoxnomalar berishadi.

Virtual muhit va texnika ta'minot bilan bog`liqligi. Masofaviy ta'lim internet borligi, undan foydalanish narxi, tezligi va servislar mavjudligiga, maxsus kommunikatsion texnikalar mavjudligi va ular ishlashiga taalluqli.

Masofaviy ta'limning texnologiyalari va unda qatnashuvchilari.

Masofaviy ta'limning asosiy texnologiyalariga quyidagilarni kiritish mumkin:

INTERAKTIV texnologiyalar:

- Internet masofaviy ta'lim portali.
- Video va audio konferentsiyalar.
- Elektron pochta orqali ta'lim.
- Internet orqali mustaqil ta'lim olish.
- Uzoqdan boshqarish sistemalar.
- Onlayn simulyator va o`quv dasturlar.
- Test topshirish sistemalari.

INTERAKTIV bo`lmagan texnologiyalar:

- Video, audio va bosmaga chiqarilgan materiallar.
- Televizion va radio ko`rsatuvlar.
- Disklarda joylashgan dasturlar.

Elektron pochta orqali ta'lim esa eng ommaviy Internet xizmatlaridan foydalanib, o`quvchi va o`qituvchi o`rtasida xatlar orqali muloqot o`rnatib ta'lim olish yo`li. U yordamida har xil test, vazifa, savol-javob va ko`rsatmalarni (matn, grafika, multimediya, dasturlar va boshqa ko`rinishida) jo`natib qabul qilishimiz mumkin.Uzoqdan boshqarish sistemalar - murakkab dastur, sistema va uskunalarni real holatda boshqarish va ularda ishlash imkoniyatlarini yaratuvchi maxsus sistemalar yordamida bilim olish yo`li. Uzoqdan boshqarish sistemalarning asosiy vazifasi o`quvchiga faqatgina amaliy bilimlarni berish.Simulyator,

elektron darsliklar va o`quv dasturlar - bu asosan nazariy va amaliy bilimlarni kompyuter dasturlari orqali o`quvchilarga off-layn holatida olish yo`li. Simulyator va elektron dasrliklar hozirgi kunda ta'lim sohasida juda keng qullanilyapti.Test topshirish sistemalar - bu maxsus dasturlar yordamida o`quvchilarning amaliy va nazariy bilimlarni tekshirish uning asosiy vazifasi bu talabalar bilimlarini tekshirib ularni baholash kabi ishalarni qilish mumkin.

SINF RAHBARINING PROFESSIOGRAMMASI

Asqarova Surayyoxon Ulug'bek qizi

NamDU. Pedagogika nazariyasi va tarixi

mutaxassisligi magistranti. Tel: +998 94 307 34 26

surayyoasqarova1234@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'qituvchilik faoliyati bilan shug'ullanayotganlar uchun zaruriy bilimlar, yosh avlodga ta'lim va tarbiya berishda foydalanadigan bilim, ko'nikma va malakalari, ularning professiogrammasi haqida ma'lumotlar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Faoliyat, professiogramma, bilim, ko'nikma, malaka, ijtimoiy ehtiyoj, pedagogik takt, pedagogik tasavvur.

Аннотация: В данной статье представлена информация о знаниях, умениях и компетенциях, используемых педагогами в воспитании подрастающего поколения, а также их профессиональном профиле.

Ключевые слова: Деятельность, профессиограмма, знания, умения, квалификация, социальные потребности, педагогический такт, педагогическое воображение.

Annotation: This article provides information about the knowledge, skills, and competencies used by teachers in the education of the younger generation, as well as their professional profile.

Keywords: Activity, professiogram, knowledge, skills, qualifications, social needs, pedagogical tact, pedagogical imagination

Pedagogik faoliyat yosh avlodni hayotga, mehnatga tayyorlash uchun xalq oldida, davlat oldida javob beradigan, bolalarga ta`lim-tarbiya berishga maxsus tayyorlangan odamlarning mehnat faoliyatidir. Maktab o`qituvchilarining faoliyati inson shaxsini shakllantirishga qaratilgan.

Har bir bola o`z xulq-atvoriga, xarakteriga ega. Bolalarni tarbiyalashda ularning ana shu o`ziga xos xususiyatlarini hisobga olish, o`rganish nihoyatda murakkab. Bunda odamlar o`rtasidagi ijtimoiy munosabatlarni o`zida aks ettiruvchi maxsus usullardan foydalaniladi. Pedagogik faoliyatga tayyorgarlik ko`rayotgan yoshlar uning ana shunday xususiyatlarini bilishlari lozim. O`qituvchilik ixtisosining bu xususiyatlari uning professiogrammasida

ifodalanadi.

Professiogramma quyidagilarni o`z ichiga oladi:

1) o`qituvchi shaxsining xususiyatlari;

2) o`qituvchining ruhiy-pedagogik tayyorgarligiga qo`yiladigan talablar;

3) maxsus tayyorgarlikning hajmi va mazmuni;

4) ixtisosga oid uslubiy tayyorgarlikning mazmuni.

O`qituvchi shaxsining xususiyatlari:

G'oyaviy sohada: ilmiy dunyoqarash va e`tiqod; ijtimoiy ehtiyoj va axloqiy zaruriyatlarni chuqur tushunish; ijtimoiy va fuqarolik burchini anglash; ijtimoiy-siyosiy faollik.

Pedagoglik kasbi sohasida; bolalarni sevish va ular bilan ishlashga qiziqish, pedagogik ishni sevish; ruhiy pedagogik ziyraklik, pedagogik takt, pedagogik tasavvur; tashkilotchilik qobiliyati; haqqoniylik; dilkashlik; o`zini tuta bilish; kasbiy layoqatlilik.

Keng ilmiy saviya, ma`naviy ehtiyoj va qiziqish, intellektual qiziqish, yangilikni his qila bilish; pedagogik ma`lumotlarni oshirishga intilish esa bilish sohasiga kiradi.

Bo`lajak o`qituvchilarning kasbga xos xususiyatlarini shakllantirish uchun ularning pedagogik-psixologik qiyofasi, ya`ni milliy professiogrammasini yaratish zarur. «Ta`lim to`g'risida»gi Qonunda o`qituvchilarga, ayniqsa boshlang'ich sinf o`qituvchilariga alohida e`tibor qaratilgan. Shuning uchun ham boshlang'ich sinf o`qituvchisining pedagogik-psixologik qiyofasini yaratish bugungi kundagi dolzarb masaladir. Jumladan, boshlang'ich sinf o`qituvchisi O`zbekiston kelajagi buyuk davlat ekaniga ishonishi, milliy iftixor tuyg'usiga ega bo`lishi; bolalarni xalq pedagogikasi durdonalari hamda milliy qadriyatlarimiz asosida tarbiya qila olishi; nutqi ravon, tili boy bo`lishi zarur.

Boshlang'ich ta`lim o`qituvchilari uchun zarur bilimlar:

1. Pedagogika va psixologiya fanining metodologik asoslarini egallash.
2. Tarbiya mohiyatini, uning maqsad va vazifalarini hamda metodlarini bilish.
3. O`quvchining rivojlanishini, pedagogik, psixologik-fiziologik xususiyatlarini bilish.
4. Boshlang'ich sinf o`quvchilari bilan tarbiyaviy ishlar olib borish metodikasini bilish.
5. Boshlang'ich sinf o`quvchilariga dars o`tishning pedagogik-psixologik yo`llarini bilish.
6. Fan va madaniyat sohasida umumiy bilimlarni egallash.

Boshlang'ich ta`lim o`qituvchisi uchun zarur malakalar

Amaliy-konstruktiv malakalar:

1. Tarbiyaviy ishlarni rejalashtira bilish.

2. O`quvchi shaxsini jamoa sharoitida tarbiyalashning individual rejasini amalga oshira bilish.

3. Har xil o`yinlar orqali o`quvchilar tarbiyasini muvaffaqiyatli amalga oshirish.

Tashkilotchilik malakalari:

1. O`quvchilar jamoasidagi faol bolalarni aniqlay bilish, sinf faollarini tashkil qilish va ularni boshqara olish.

2. O`quvchilarning jamoatchilik faoliyatini uyushtira bilish, ularning ijtimoiy faolligini rivojlantirish.

3. O`quvchilarga berilgan jamoa topshiriqlarining bajarilishi ustidan nazorat o`rnatish va ularga zarur vaqtda amaliy yordam bera bilish.

4. Maktabda sinf rahbarligi ishlarini faol amalga oshira bilish.

5. Jamoatchilik va ota-onalar o`rtasidagi ishlarni tashkil eta bilish.

Kommunikativ malakalar:

1.O`quvchilar, ota-onalar, o`qituvchilar, jamoatchilik vakillari bilan pedagogik jihatdan maqsadga muvofiq keladigan munosabat va aloqalar o`rnata bilish.

2.O`quvchilar jamoasining qiziqishlarini, ichki munosabatlarini idora qila bilish.

3.O`quvchilar fikrini tushunish va o`z fikrini tushuntira bilish.

4.O`quvchilar bilan yaqindan munosabatda bo`lish va ularda o`ziga nisbatan mehr, ishonch, hurmat uyg'ota bilish.

Amaliy malakalar:

Rasm solish, ashula aytish, sport bilan shug'ullanish, sayohat qildirish, o`yinlar tashkil qilish, pazandalik, tikuvchilik.

Kasbiy sifatlar:

Bilimdonlik, kasbga e`tiqodlilik, fuqarolik burchini anglash (mas`uliyatni anglash), adolatlilik, talabchanlik, o`zini tuta bilish, pedagogik nazokat, vazminlik, sabr-toqatlilik, kuzatuvchanlik va ziyraklik, nutq madaniyati, aniq, ifodali o`qish, ijodiy xayol - kelajakni ko`ra olish yoki pedagogik tasavvur, ta`sir eta olish, kasbiy layoqatlilik.

Shaxsiy sifatlar:

Bolalarni sevish, mehnatsevarlik, ijtimoiy g'ayrat, kuzatuvchanlik, mehribonlik, kamtarlik, quvnoqlik, qat`iylik, dadillik, intiluvchanlik, diqqat-e`tiborlilik.

Ijodiy sifatlar:

1.Ta`lim-tarbiyaga oid ishlarni amalga oshirish jarayonida pedagogik mahoratni mukammallashtirishga doimiy intilish.

2. Tarbiyaviy ta`sir natijasini oldindan ko`ra bilishga intilish.

3. Bo`lib o`tgan voqea-hodisalarga, tarbiyalanuvchilarga nisbatan yangicha qarash qobiliyati.

4. O`zini tarbiyalanuvchi holatiga qo`ya bilish, atrof-muhitga nisbatan uning qarashini ko`ra bilishga intilish.

Qobiliyatlar:

Didaktik qobiliyat, akademik qobiliyat, pertseptiv qobiliyat, nutq qobiliyati,

tashkilotchilik qobiliyati, avtoritar qobiliyat, kommunikativ qobiliyat, pedagogik xayol, diqqatni taqsimlay olish qobiliyati, umuminsoniy va milliy qadriyatlarni bilish va targ'ib qila olish qobiliyati.

Ushbu pedagogik-psixologik qiyofa pedagoglarni tanlashda, ularning bilim qobiliyatlarini tashxis qilishda qo`llanishi mumkin.

O'quvchilar bilan olib boriladigan sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlarni tashkil qilish maktabda o'quvchilar o'rtasida turli mavzularda anjumanlar, kechalar, o'tkir zehnlilar mushoirasi va ekskursiyalar o'tkazish, kino va teatrlarga jamoa bo'lib borish, zavod va fabrikalarda ishlab chiqarish veteranlari bilan uchrashuvlar tashkil qilish, devoriy gazetalar chiqarishni yo'lga qo'yish kabi ishlar belgilanadi.

O'rta umumiy ta'lim maktablarida hayotidagi bu kichik bo'limchaning eng muhim vazifasi umummaktab tarbiyaviy ishlar jamoasini tashkil etish sistemasini ochib berishdan iboratdir. Umummaktab jamoasi sinflarning shunchaki yig'indisidan iborat bo'lmay, balki bu jamoa bir necha o'quv yillari davomida butun pedagogik jamoaning katta kuch-g'ayrat ishlatishi tufayli yuzaga keladi. Maktabning ish rejasidagi ota-onalar va jamoatchilik bilan hamkorlikda olib boriladigan ishlar o'quvchilarning ota-onalar bilan olib boriladigan ishlarning turli shakllari: ota-onalar majlisi, ota-onalar bilan gurupp va individual tarzda suhbat va konsul'tatsiyalar, mahalla va aholi yashaydigan qishloqlarda, zavod-fabrika va qurilish tashkilotlarida olib boriladigan turli tarbiyaviy mavzulardagi pedagogik tashviqot va targ'ibot ishlari hamda jamoatchilik va ota-onalarning maktabga qachon va qanday yordamini tashkil qilish kabi masalar ko'rsatiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ibragimov X, Abdullayeva A. Pedagogika nazariyasi. Darslik. – T.: "Fan va texnologiyalar" nashriyoti, 2008.
2. Migranova Ye.A., Pozilova Sh.X. Kasbiy pedagogik faoliyatga kirish. Toshkent, Tafakkur bo'stoni, 2018. – 200
3. Qambarov M. Ta'limning me'yoriy hujjatlari va o'quv adabiyotlariga qo'yilgan talablar. – Namangan, 2020 yil.
4. Xasanboev J.To'rakulov X., Xaydarov M., Xasanboeva O. Pedagogika fanidan izoxli lug'at. – T., 2008.
5. Kaldibekova A.S. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyotidan laboratoriya mashg'ulotlari. – T., 2013.
6. Niyozov G'., Axmedova M.E.Pedagogika tarixidan seminar mashg'ulotlari. – T.: Noshir, 2011.
7. . Axmedova M. E. Pedagogika nazariyasi va tarixi(O'quv qo'llanma) – T.: Tafakkur

bo'stoni, 2011.

8. Mavlonova R., Rahmonqulova N., Normuradova B., Tarbiyaviy ishlar metodikasi. O'quv qo'llanma. Toshkent, "Tib-kitob" 2010.

9. R.A.Mavlonova, B.Normurodova.Tarbiyaviy ishlar metodikasi. O'quv qo'llanma. Toshkent, "Fan" 2008 y.

BARKAMOL AVLOD TARBIYASIDA VOLEYBOL TO'GARAGINI O'RNI

T.Ismoilov *dotsent NamDU*

G'.Ismoilov *doktorant UzDJTSU*

O.Ibragimov *magistr NamDU*

Annotatsiya: ushbu maqolada barkamol avlodni tarbiyalashda darsdan keyingi voleybol to'garagini o'rni va ahamiyati atroflicha yoritilgan.

Калит сўзлар*: jismoniy tarbiya, soglomlashtirish, jismoniy rivojlanish, jismoniy tayyorgarlik, sport to'garagi, pedagogik tajriba.*

Annotation: In this article in training with mature children activity plays in the teaching process is clarified.

Key words*: physical training-healthiness, physical developing, physical readiness, physical training, pedagogical experience.*

Аннотация: данной в статье освещены проведение спортивные секции с молодими ребятами после занятий.

Ключевые слова*: физическое воспитание, оздоровление, физическое развитие, физическая подготовка, спортивная секция, педагогический эксперимент.*

Mustaqillikning ilk kunlaridan boshlab respublikamizda yosh avlodni barkamol bo'lib ulgayishlariga va komil insonlar bo'lib voyaga etishlariga hamda ta'lim-tarbiyasiga alohida etibor qaratildi.

Mamlakatimizda muntazam ravishda hukumatimiz rahbariyati tamonidan yosh avlodni har tamonlama etuk va hech kimdan kam bo'lmaydigan insonlar bo'lib voyaga etishlariga e'tibor berib kelmoqda. "Ta'lim to'grisida"gi va "Jismoniy tarbiya va sport to'grisida"gi qonunlar hamda "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"ni qabul qilinishi o'sib kelayotgan oysh avlodlarga berilayotgan etiborning yorqin ifodasidir[1,2,3].

Respublikamizda kelajagimiz egalari bo'lgan yo'sh avlodni soglom qilib tarbiyalash masalasi eng ustuvor vazifalardan hisoblanadi. Mamlakatimiz kelajagi bugungi kunda ta'lim-tarbiya olayotgan bolalarning har tamonlama barkamol insonlar bo'lib o'sib-ulgayishiga bevosita

bogliqdir.

Prezidentimiz tamonidan belgilab berilgan yoshlar ma'naviyatini yuksaltirish va ularni bo'sh vaqtlarini samarali va mazmunli tashkil etish bo'yicha 5 ta muhim tashabbus, unda belgilab berilgan ustuvor vazifalar, yoshlarimizni jismoniy tarbiya va sport bilan muntazam ravishda shugullanishlariga alohida e'tiborni qaratilishi muhum ahamiyatga ega bo'ldi[4,5].

Bugungi kunda o'sib kelayotgan yosh avlodni har tamonlama tarbiaylash xalq ta'limi oldida turgan eng ustivor va kechiktirib bo'lmaydigan vazifalardan biri bo'lib hisoblanadi. Ushbu vazifalarni amaiga oshirishda barcha ta'lim muassasalarida faoliyat olib borayotgan o'qituvchi-pedagoglar mehnatining axamiyati va o'rni katta bo'lib hisoblanadi.

O'sib kelayotgan yosh avlodni barkamol insonlar qilib tarbiyalashda umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'tkazilayotfan jismoniy tarbiya darslari, o'quv kun tartibidagi soglomlashtirish tadbirlari va o'quvchilarning bo'sh vaqlarini samarali hamda mazmunli o'tkazish uchun darsdan keyin tashkil qilinadigan sport turlari bo'yicha to'garaklarning axamiyati kattadir[6].

Umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'quv kun tartibidagi soglomlashtirish tadbirlarini va sinfdan tashqari sport ishlarni samarali amalga oshirishda maktabda tashkil qilingan jismoniy tarbiya jamoasining faoliyati katta ahamiyatga ega bo'lib hisoblanadi.

O'quvchi-yoshlarni salomatligini mustahkamlashda, kunlik harakat faolligini va jismoniy tayyorgarligini oshirishda umumiy o'rta ta'lim maktablarida darsdan keyin tashkil qilinadigan sport to'garaklarini faoliyati muhimdir. Sport to'garaklarini tashkil qilishda jismoniy tarbiya o'qituvchilari etakchi fazifani bajaradi.

Biz ilmiy tadqiqot ishlarini o'tkazishdan oldin bir qator umumiy o'rta ta'lim maktablarida pedagogik kuzatish olib bordik. Pedagogik kuzatishni natijasiga asoslanib tajriba va nazorat maktablarini tanlab oldik.Tanlab olingan tajriba va nazorat maktablaridagi jismoniy tarbiya va sport ishlari uchun yaratib berilgan sharoit bir-biriga yaqin ekanligi pedagogik kuzatishlar orqali aniqlab olindi.

Maktabdagi o'quvchilarining pedagogik hususiyatlarini hisobga olgan holda jismoniy rivojlanishi va tayyorgarliklarini o'rganish maqsadida antropometrik ko'rsatkich va testlar ishlab chiqdik. Ishlab chiqilgan antropometrik ko'rsatkich va testlar asosida bolalarning jismoniy rivojlanishi va tayyorgarligi aniqlandi. Yigib olingan ma'lumotlar matematik-statistik usulda tahlil qilindi. Olingan ma'lumotlar asosida tajriba va nazorat guruhi bolalarini jismoniy rivojlanishi va tayyorgarligini o'zaro taqqoslaganimizda matematik-statistik jihatdan farq bo'lmadi.

Tajriba guruhi bolalari bilan o'tkaziladigan voleybol to'garagi uchun ish reja va mashgulotlar ishlanmalari ishlab chiqdik. Tajriba guruhida ishlab chiqilgan reja va ishlanmalar asosida voleybol mashgulotlarini o'quv yilining sentyabr oyidan boshlab may oyigacha

o'tkazdik. Mashgulotlar mutahassis tamonidan olib borildi va muntazam ravishda nazorat ostida bo'ldi. Nazorat guruhida darsdan keyingi voleybol mashguloti oldin qanday bo'lsa shundayligicha o'tkazildi.

O'quv yilini yakunida tajriba va nazorat guruhlaridagi bolalarning jismoniy rivojlanishi va tayyo'rgarligini aniqlash maqsadida antropometrik ko'rsatkichlar va testlar oldik. Yigib olingan ma'lumotlarni matematik-statistik usulda tahlil qilindi.

Tajriba va nazorat gurihidagi shugullanuvchilardan olingan ma'lumotlarni o'zaro taqqoslaganimizda tajriba gurihidagi bolalarda natijalar ishonchli farqga erishilganligi aniqlandi. O'quv yili mobaynida olib borilgan ilmiy-tadqiqot shunday xulosa qilib shuni aytish mumkinki, umumiy o'rta ta'lim maktablarida darsdan keyin o'quvchilarni bo'sh vaqtini samarali tashkil etish uchun mutahassis rahbarligida sport turlari bo'yicha jumladan voleybol to'garagi tashkil qilinsa avvalo shugullanuvchilarning salomatligi mustahkamlanadi, jismoniy tayyorligi yahshilanadi va umumta'lim fanlaridan o'zlashtirish ko'rsatkichlari ham ijobiy tamonga o'zgaradi.

O'quv yili mobaynida olib borilgan ilmiy-tadqiqot ishlaridan ma'lum bo'ldiki, yosh avlodni barkamol inson bo'lib shakllanishida darsdan keyingi o'tkaziladigan voleybol bo'yicha to'garak mashg'ulotlarini o'rni katta ekanligi aniqlandi.

Umumta'lim maktablarida darsdan keyin sport turlari bo'yicha to'garaklar tashkil qilishda kuyidagilarni amalga oshirish lozim:

-umumiy o'rta ta'lim maktablarida jismoniy tarbiy jamoasini ish faoliyatini samaradorligini yanada oshirish;

-sport turlari bo'yicha to'garak ishlarini qobiliyatli o'qituvchilarga taqsimlash va ularga uslubiy jihatdan yordam berish;

-sport turlari bo'yicha o'tkaziladigan to'garak mashgulotlari uchun talab darajasida asbob-anjom va jihozlar bilan taminlash;

-sport to'garaklari sonini yanada ko'paytirish;

-iqtidorli sportchilarni topish va ularni bolalar va o'smirlar sport maktablaridagi sport to'garaklarga tavsiya etish;

-sport to'garaklarini tashkil qilish va o'tkazishda bolalarning pedagogik hususiyatlarini hisobga olish.

-sport to'garaklarini ishlab chiqilgan dastur va rejaga asosan jadval asosida muntazam ravishda o'qituvchi-murabbiy tamonidan o'tkazish.

-sport turlari bo'yicha darsdan keyingi tashkil qilinadigan mashgulotlarni o'gil va qiz bolalarga ylarni yosh hususiyatlarini hisobga olgan holda alohida qilib o'tkazish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги Қонуни (1997, 29август). Туркистон. - Тошкент, 1997. 30 август.

2.Ўзбекистон Республикасининг «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури». Марифат. - Тошкент, 1998. 1 апрел.

3.Ўзбекистон Республикасининг «Жисмоний тарбия ва спорт тўғрисида»ги Қонуни (2015. 04.09). Халқ сўзи. –Тошкент, 2015. 5 сентябр.

4.Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги Фармони. – Тошкент: "Адолат", 2017. -112 б.

5.Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Жисмоний тарбия ва оммавий спортни янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Қарори (2017. 3 июн). Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами № 23. -Тошкент, 2017. 12 июн.

6.Олий таълим муассасаларида «Ёш спортчи» тўгарагининг спорт турлари бўйича дастурлар мажмуаси. – Тошкент, 2013. -381 б.

TABIATSHUNOSLIK DARSLARINI TASHKIL ETISHDA KO'RGAZMALI VOSITALARNING AHAMIYAI VA MUHIMLIGI

Nuriddinova Azizaxon Bahromjon qizi

Namangan davlat universiteti

Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilariga ta'lim va tarbiya berishda ko'rgazmali qurollarning naqadar samarali ekani haqida so'z yuritiladi va bularga misollar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Globus, xarita, mulyaj, aplikatsiya, komps, termometr.

Аннотация: В данной статье рассматривается эффективность наглядных пособий в обучении и воспитании учащихся начальных классов и приводятся примеры.

Ключевые слова: глобус, карта, модель, приложение, компас, термометр.

***Annotation*:** This article discusses the effectiveness of visual aids in teaching and educating primary school students and provides examples.

Keywords*:* Globe, map, model, application, compass, thermometer.

O‘quvchilar birinchi sinfdan boshlab tabiatni va tabiat bilan bog‘liq holda mehnat faoliyatini ekskursiyalar, predmetli darslar orqali, “O‘qish kitobi”- dan tabiatshunoslik mazmunidagi matnlar hamda “Atrofimizdagi olam” darsligini o‘qish jarayonida bevosita kuzatishlar yo‘li bilan o‘rganadilar. Bu mashg‘ulotlarda o‘quvchilarning fikrlash faoliyatini tashkil qilishga yordam beruvchi har xil jihozlardan, ko‘rgazma qurollardan foydalaniladi. Ko‘rgazmali qurollarga tabiiy yo‘l haqiqiy obyektlar, ularning mulyaji, surati, rasmi, sxemasi kiradi. O‘qitishda film va kinofilmlar, teleko‘rsatuvlar va o‘qitishning boshqa texnika vositalari muayyan maqsadni ko‘zlab qo‘llaniladi.

Ko‘rgazmali vositalar. Tabiatshunoslik darslarida turli ko‘rgazmalikdan foydalanish ularni diqqat bilan tanlash va tayyorlanish talab etadi. Ko‘rgazma vositalar va tirik tabiat o‘quv jarayonida qadimdan foydalanib kelinayotir, masalan, XVII asrdayoq Amosskiy ko‘rgazmalilik muhim tamoyil sifatida belgilab berilgan edi. *“Buyuk didaktika”* kitobida.[2:406-410s]

Nemis metodisti Listerveg ham ko‘rgazmalik ro‘liga katta baho bergan edi: *“ko‘rgazmalik yo‘lidan tashqari boshqa hech qanday yo‘l bilan odam bilim olishi mumkin emas”* degan edi.

Keyinchalik K.D. Ushinskiy bu nazariyani rivojlantirib, ko‘rgazmalikni ahamiyatini quyidagicha asoslab berdi; *“Bolaga qanday bo‘lmasin, besh noma’lum so‘zni o‘rgating va u uzoq vaqt behuda qiynaladi: ammo suratlar bilan bog‘lasangiz, 20 ta shunday so‘zni u go‘yo (uchgandek) yengil o‘zlashtiradi”,* deb yozgan edi. Ushinskiy o‘z asarlarida turli so‘zlar va bilimlarni bolalar shakllar, ranglar, hajm va tovushlar vositasida idrok qiladi va tasavvurlar shakllanadi, deb qayd etadi. Tabiatshunoslik o‘qitishda quyidagicha ko‘rgazma vositalar qo‘llaniladi:

Tabiiy ko‘rgazmali qurollar jismlardir. Ular o‘rganilayotgan material to‘g‘risida ancha to‘g‘ri haqiqatga yaqin tasavvurlar berib, bolalarda bevosita qabul qilish asosida tabiatshunoslik tushunchalari hosil bo‘lishiga imkon yaratad. Shunga ko‘ra sinfda yoki tabiatshunoslik xonasida jonli tabiatni o‘rganish uchun har xil xona o‘simliklari, shuningdek turarjoylardagi daraxtlarga xos bo‘lgan shoxchalar, barglar, gullar meva va urug‘lar bo‘lishi zarur. Tabiatshunoslik darslarida jonli tabiat burchagida o‘stirilayotgan o‘simliklardan, gerbariy va ekskursiyalardan(lola, binafsha, sho‘ra, chuchmoma, yalpiz va boshqalar) olib kelingan o‘simliklardan foydalaniladi. Tabiat qo‘ynida o‘tkaziladigan darslarda va ekskursiyalarda tabiiy sharoitlardagi jonli tabiat obyektlaridan foydalaniladi.

Shuningdek, tabiiy obyektlardan hayvonlarni o‘rganishda ham foydalanish ma’qul. Garchi ko‘pgina hayvonlarni bolalarga sinfda(jonli tabiat burchagida) ko‘rsatish mumkin bo‘lsa ham ekskursiyalar uyushtirishga e’tibor berish kerak bo‘ladi, chunki bunda o‘quvchilar faqat

ularning tashqi ko‘rinishinigina emas balki xarakterli harakatlari va xulq-atvorlari bilan ham tanishish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Tirik hayvonlar bo‘lmaganda ularning, chuchelalari (tulumlari), mulyajlari yoki fotosuratlari va rasmlari dan foydalanish mumkin. Biroq tirik hayvonlarni tabiiy sharoitlarda ko‘rsatuvchi kinofilmlar o‘quvchilarga ancha haqiqiy tasavvurlar beradi.

Jonsiz tabiatni o‘rganishda ham tabiiy tarqatma material, masalar har xil rangdagi granit, sluda, kvars, dala shpati, loy, qum, kalsi (bor, marmar, ohaktosh), tuz (o‘g‘itlash uchun), tosh tuzi va kali tuzi, toshko‘mir, temir, mis rudalarining namunalari, shuningdek metallar hamda qotishmalar (temir, cho‘yan, po‘lat, alumini, birinj), tuproq namunalari va boshqalar bo‘lishi kerak. To‘garak mashg‘ulotlari, sinfdan tashqari mashg‘ulotlar jarayonida ular o‘quvchilar tomonidan tayyorlanishi ham mumkin.

Bolalarda bevosita qabul qilish mumkin bo‘lmagan tabiat jismlar va hodisalari to‘g‘risida aniq va to‘g‘ri tasavvurlar hosil qilish uchun ko‘rgazmali qurollardan keng foydalaniladi. Tabiatshunoslik kursini o‘rganish uchun zarur bo‘lgan ko‘plab ko‘rsatuv jihozlari maxsus do‘konlarda sotiladi.Chunonchi 3-4-sinflarda tabiatshunoslikni o‘rganish uchun “Jonajon o‘lka tabiati” turkumidagi jadvallar chop etilgan. Tabiatshunoslik bo‘yicha devoriy o‘lkashunoslik suratlaridan, shuningdek, zoologiya bo‘yicha ham jadvallardan foydalanish mumkin, ular tabiatning o‘lkashunoslik obyektlari to‘g‘risida tasavvur va tushunchalarni shakllantirishga yordam beradi.

1-4-sinflarda bosma rasmlari, ularni ifodalovchi matnlari, hamda savol-topshiriqlari bo‘lgan “Kundalik kuzatish daftari” dan foydalanish zarur. “Kundalik kuzatish daftari” bilan o‘quvchilar faqat sinfdagina emas, balki uyda ham ishlaydilar. Kundalikdagi yozuvlar o‘quvchilarga o‘z kuzatishlarini tahlil qilishga, tabiat hodisalari o‘rtasidagi sabab-bog‘lanishlarni, shuningdek, odamlar mehnatining tabiat bilan o‘zaro aloqasini aniqlashga yordam beradi.

Xarita va globus. Globus-- yer sharining kengaytirilgan ko‘rinishi. O‘z o‘qi atrofida aylanishini aks ettiradi, parallel va meridian chiziqlari, shimol, janub, g‘arb, sharq tomonlar, ko‘l, okean va dengizlar rangli tasvirlar orqali ifodalangan.

O‘quvchilar 4-sinfda xarita va globus to‘g‘risida dastlabki tasavvurlarni oladilar, shuning uchun sinfda O‘zbekiston Respublikasining tabiiy xaritasi, yarim sharlar tabiiy xaritasi, tabiiy zonalar xaritasi, foydali qazilmalar xaritasi bo‘lishi kerak. Shuningdek, atrof joyning shartli belgilariga ega bo‘lgan yirik masshtabli plani va o‘quvchilar yashayotgan hamda o‘qiyotgan shahar yoki qishloqning planidan ham foydalaniladi. O‘quvchilarning sinfda va uyda individual ishlashlariga mo‘ljallangan «Bizning vatanimiz» atlasi, shuningdek, 4-sinf uchun kontur(yozuvsiz) kartalar to‘plamini keng qo‘llaniladi. Sinfdagi ishda diametri 42,5 smli

globusdan, indiviudal ishda esa diametri 15 smli globusdan foydalaniladi.

Proyeksion apparatlar va sinf monitorlar. Proyeksion apparatlarga shishadagi diapozitivlarni namoyish qiladigan proyeksion chiroq, tiniq diapozitivlarni namoyish qiladigan alloskop va filmoskoplar kiradi. Sanoatimizda maktab proyeksion apparatlar maxsus qo‘llanma bilan birga tayyorlangan. Zamonaviy texnologiyalar rivojlanib darslarni tashkil etish ancha qulaylashdi bunga misol tariqasida videoproektor aparatlarini va sinf monitorlarini aytish mumkin. Ularda mavzuga oid qisqa metrajli hujjatli videolar va rasmlarni slayd asosida namoyish etish ancha qulay

Tabiatshunoslik dasrlarida kodoskop, ketma-ketlik usulida bajarilgan, tiniq pardada chizilgan maxsus transporantlar, shuningdek, yasama qurollar (rangli sxemalar), rasmlar, kesmalar, yon ko‘rinishlar va boshqa o‘quv qurollari qo‘llaniladi.

Transporant shu bilan qulayki, u har xil jarayonlar (masalan, ko‘lni o‘t bosishi, manbalar, ya’ni buloqlar hosil bo‘lishi, tabiatda suvni doira bo‘ylab aylanishi va boshqalar)ni dinamika(harakat)da ko‘rsatish imkonini beradi. Kodoskop bevosita apparat stolchasida odatdagi flomaster, sharikli ruchka yoki qalam bilan tiniq pardada chizilgan har qanday rasm, sxema yon ko‘rinishni ekranda ko‘rsatishga imkon beradi.[2]

Ho‘l preparatlar, quruq preparatlar o‘simlik va hayonlar qismlarini tabiiy holda quritilgani. Ularga donli, texnik va sabzavot ekinlari yig‘malari kiradi. O‘simliklarning vegetativ qismlari va gul preparatlaridir. Daryo qisqichbaqasining skeleti bo‘limlarga bo‘lingan umurtqali hayvonlar skeletlari, suyaklar to‘qimi shu guruhga mansubdir. Hajmi va bog‘lamli gerbariylar tabiiy ko‘rgazmalar namunasidir

Model - bu 3 o‘lchamli ko‘rgazma qurol bo‘lib, jism yoki uning alohida qismlarini ko‘rinishini aks ettiradi. Model faqat tashqi ko‘rinishni emas, ichki mazmunni ham aks ettirib, tabiiy jismga yaqinlashtiradi. U ishlash prinsipini ham ko‘rsatishi kerak, masalan, elektrostansiya yerning o‘qi atrofidagi harakati, quduqning ishlashi, suv tegirmoni jonsiz tabiat modellariga globus, tog‘lar modellari kiradi. Ularni namoyish qilish uchun foydalaniladi. Ichki organlar modellari ham mavjud: yurak, o‘pka, buyrak, gulning modeli, meva va urug‘lar modellari tayyorlanagan, ayrimlarini bolalarning o‘zlari yasashlari mumkin. Maktab sharoitida plastilin, parafin, karton qog‘ozdan bolalarning o‘zlari yasashlari mumkin.

Mulyaj - bu jismning tashqi ko‘rinishi rangi, hajmi, shakli - ichki mazmunsiz. Tabiatshunoslikka oid mulyajlar-mevalar sabzavot va ildizli mevalardir. Tayyor holda fabrikalardan chiqariladi, ya’ni maktab dasturiga asoslangan holda tayyorlanadi. Mulyajlar to‘garak mashg‘ulotlari jarayonida o‘quvchilar kuchi yordamida ham tayyorlanadi.

Applikatsiya - bir tomonlama ko‘rinishli hajmli qo‘llanmadir. Plastilin, orgoyna-oyna maydalaridan tayyorlanadi. Terining tuzilishi, o‘pka buyrak va boshqa ichki organ a’zolarini shu

yo‘l bilan tayyorlab, tuzilishilari o‘rganiladi. Qon aylanish tizimi, nafas olish, bosh miyaning tuzilishini ko‘rsatish mumkin. « Boshlang‘ich sinflarda kompas, termometr ishlatish yo‘llarini o‘rgatish ham katta ahamiyatga molik.

Kompas - joyning mo‘ljalini olish uchun foydalaniladigan (pribor) -asbob. Shahar chetidagi o‘rmonda, sayohatlar, sayrlarga chiqqan paytlarda kompasdan foydalaniladi.

Termometr - harorat o‘zgarishi bilan suyuq moddalarni kengayishini aniqlashda qo‘llaniladi. Ob-havoni kuzatishda, suvni haroratini, tabiatshunoslik darslarida o‘simliklar ustida tajribalardan foydalanishda termometr qo‘l keladi.

Harakatsiz tasviriy ko‘rgazmali qurollar kabinetda saqlash va foydalanish uchun juda qulaydir. Bu guruhga:

a) o‘quv kartinalar

b) jadvallar

d) diagrammalar

e) diapozitivlar;

f) sxemalar;

g) kartalar

h) portret

i) otkrtka (gul qog‘ozlar);

j) rasmlar;

k) turli xil didaktik qo‘llanmalar.[1:406-410s]

Ko‘rgazmali qurollarning ta’limdagi o‘rnini naqadar kata ekanligi hozirgi kunda hech kimga sir emas. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ayniqsa bu tamoildan foydalanish katta samara beradi. Sababi darslikda ko‘rsatilgan joylarni , hayvonlarni bola hali ko‘pini ko‘rmagan , tasavvuri rivojlanmagan bo‘ladi. Ular haqida tushuncha berishning oson va foydali yo‘li bu ularning rasmini, mulyajlarini va kichik videolavhalar orqali tushuntirish mumkin. Ya’ni ming marta gapirgandan, bir marta ko‘rgan afzal” degan iboraga to‘g‘ri keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.D.Sharipova, D.Xodiyeva, M.Shirinov Tabiatshunoslik va uni o‘qitish metodikasi // Darslik. T.: «Barkamol fayz media», 2018, 456 bet.

2. Nuriddinova M.I. Tabiatshunoslikni o‘qitish metodikasi:(o‘quv qo‘lanma) O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi. —T.: Cholpon nomidagi nashriyot matbaa ijodiy uyi, 2005. —240 b.

МУСИҚА ШАКЛИДА ЭНГ МУҲИМ УМУМИЙ АСОСЛАРИ ВА РИВОЖЛАНТИРИШ ПРИНЦИПЛАРИ

Иброҳимова Насибахон Раҳимжон қизи
Андижон Давлат Университети
Санъатшунослик факултети талабаси
Г-маил: насибахониброҳимова@гмаил.сом
Э-маил: насибахониброҳимова@маил.ру

Аннотация. Ушбу мақолада муисқани фан сифатида ўқитилиши, болаларга мусқани ўргатиш ва шу билан бир қаторда мусиқа нима, мусиқанинг қандай шакиллари борлиги ҳамда шаклида энг муҳим умумий мусиқий асослари ва уларнинг эивожланиш принсплари ҳақида ёзилган.

Калит сўзлар: Сезура, Тузилма, Функционаллик, Экспозицион, Ўрталик, Муқаддима,Сҳаклда ривожланиш принциплари.Такрорлаш.Вариантлаш ривожлов. Ясама контраст.Сҳоғиштирма контраст.

ВАЖНЕЙШИЕ ОБЩИЕ ПРИНЦИПЫ И ПРИНЦИПЫ РАЗВИТИЯ В ФОРМЕ МУЗЫКИ

Иброхимова Насибахон Рахимджон кизи
Студент Андижанского государственного университета
факультет истории искусств
Гмаил: насибахониброҳимова@гмаил.сом
Э-маил: насибахониброҳимова@маил.ру

Аннотация. В данной статье речь идет о преподавании музыки как науки, обучении детей музыке, а также о том, что такое музыка, каковы формы музыки и наиболее важные общие принципы музыки в ее форме и принципы их развития.

Ключевые слова: сэзура, структура, функциональность, экспозиция, среда, введение, принципы формального развития, повторение, факультативное развитие. Искусственный контраст Смешанный контраст.

THE MOST IMPORTANT GENERAL PRINCIPLES AND PRINCIPLES OF DEVELOPMENT IN THE FORM OF MUSIC

Ibrohimova Nasibaxon Rahimjon qizi

Student of Andijan State University, Faculty of Art History

Gmail: nasibakhonibrohimova@gmail.com

E-mail: nasibakhonibrohimova@mail.ru

Abstract: This article deals with the teaching of music as a science, teaching children music, as well as what is music, what are the forms of music and the most important general principles of music in its form and the principles of their development.

Keywords: Sezura, Structure, Functionality, Exposition, Medium, Introduction, Principles of Formal Development. Repetition. Optional Development. Artificial contrast. Mixed contrast.

Мактабда мусиқа фани мусиқашунослик ва педагогикада қўлга киритилган ютуқларга таянади. Бу принцип ўқувчиларни ҳозирги мусиқа-педагогикасида илмий асосланган билимлар билан қуроллантиришни талаб этади. Шубҳасиз, мусиқа педагогикасида ва амалиётида мавжуд барча билимларни болага беришнинг иложи йўқ. Биз ўқувчига асосан ўзбек мусиқасининг бой имкониятларидан ва умумбашарий мусиқа асарларидан айрим намуналардан назарий ҳамда амалий билим-малакаларни бериш имкониятига эгамиз, холос. Ана шу илмий билимлар таълимнинг мазмунини белгиловчи муҳим ҳужжатлар- мусиқа маданияти фанидан дастур ва дарсликларда ўз ифодасини топади. Албатта, ҳар бир дарс ўзининг тузилиши ва мазмуни билан илмий асосда ташкил топиши лозим. Мусиқа ҳақидаги билимлар доираси- мусиқий таълим-тарбияда асосий омилдир.

Мусиқа идроки киши ҳаёти тажрибасини бойитади, воқеликни бадиий ҳис этиб, билиш қобилиятини ўстиради, фикрлаш хусусиятини ривожлантиради. Шуни таъкидлаш лозимки, мусиқа санъатлар ичида ўзига хос хусусият ва имкониятларга эга. Мусиқа тингловчиси ҳам куйловчиси, ижрочиси ҳам бастакор белгилаган суръат (темп)га созланиши, шу маромда куйлаши шарт. Акс ҳолда жаранглаётган мусиқа ва унинг тингловчиси орасида узилиш ҳосил бўлиб, идрок бузилади. Ана шунинг ўзи ҳам мусиқа машғулотларида, айниқса онглилик ва активлик ниҳоятда муҳим рол ўйнайди. Бинобарин, ўқув материалини осондан-мураккабга ва маълумдан-номаълумга ўтиш принципи асосида болаларнинг онгли мусиқа идрокини, активлигини ривожлантириш йўли билангина уларнинг мусиқа маданиятини шакллантириш мумкин. Зеро, машҳур педагог-олимларнинг «Болаларни мусиқага қандай қизиқтирмоқ керак?» деган муаммони ўртага ташлаши бежиз эмас. Дарсда мусиқа материалини онгли равишда ўзлаштиришда илмийлик муҳим рол ўйнайди, чунки у мусиқа асарларининг назарий асосларини, ифода

воситаларини билиб олишга асосий мезон ҳисобланади.

Шакл барча санъат турларига хос бўлсада, аммо,уни идрок қилисҳ қонуниятлари санъатнинг ҳар хил турларида бирдек эмас. Фазода кўзга ташланадиган санъат турлари (графика, тасвирий санъат , хайкалтарошлик ва архитектура) кўз ёрдамида идрок қилинади ва уни ушлаб коъриш , шакл тузилишини кўз олдимизга келтириш мумкин ва шу туфайли уларнинг шакли исталган вақтда ҳам бутун ҳолатида, ҳам асарнинг айрим бўлаклари ҳолида билиб олиниши мумкин. Бунда катта-катта белгилар одатда майда деталларга қараганда илгарироқ қамраб олинади. Мусиқа эса , аксинча , худди сўз санъат (шэърият ва наср) сингари вақтга қараб , деталма-детал ўзлаштирилиб , тобора кенг авж олиб боради .Шунинг учун ҳам бизнинг онгимизда мсуиқа асарлари бирданига бир бутун ҳолда гавдаланмай, аксинча , аста секин асарниг бўлаклари бири-иккинчисининг ортидан келиб , хотирамиз ёрдамида боғланиб , яхлит бир асарга айланади. Мусиқани идрок қилишнинг мана шу кўрсатилган ўзига ҳос хусусияти мусиқа шаклининг моҳиятини белгилайди. Бу шакл вақт орқали ўтганидан у ҳамиша ммуайян бир жараёндан иборатдир, яъни у ёки бу даражадаги, баъзан доимий равишдаги, лекин кўпинча ўзгарувчан интенсивликда ривожланиб боради.

Мусиқа асарларининг тузилиши мусиқа шакли деб аталади. Шакл алоҳида олинган ҳар бир асарнинг мазмунига қараб белгиланади , мазмун билан бирга яратилади ҳамда вақтларга ажратилган айрим ҳолдаги барча товуш элементларининг ўзаро боғлиқ ҳолда ҳаракатланиши билан ҳарактерланади.

Алоҳида олинган ҳар бир асарнинг шакли ҳамиша индивидуал бўлиб , ёлғиз ана шу асарнинг ўзигагина хос ва бетакрордир . Бироқ, айни вақтда шакл яратиш қонун ва қоидаларининг миқори нисбатан чекаланган бўлиб , шу туфайли кўпчилик асарлар тузилиш жиҳаттдан умумий белгиларга эгадир. Бу эса шакл типларини ёки умумий композицион схемаларин аниқлаш имконини беради ,бундай тип ва схемалар ранг-баранглик яратишнинг яхлит умумий эстетик қонуниятларига кўпроқ ёки камроқ мувофиқ келиши ,ўзининг мулойимлиги ва мақсадга мувоқилиги туфайли бир мунча кенг тарқалгандир .

Юқорида айтиб ўтилагнидек , мусиқа шаклининг ,муайян типлари мавжуд, бошқача қилиб айтганда , аста-секин ишлаб чиқилган ва анъаналар билан мустаҳкамланган элементларни жойлаштириш режалари мавжуд бўлиб , бунда ана шу режаларнинг кўпчилиги тарихий жиҳаттдан катта барқарорликк аега бўлади . Бундай вазият ҳар бир консерт асарни индивидуал шаклда ривожлантириш жараёнига ҳалал бермайди . Мана шу жиҳатдан мусиқа бошқа санъат асарларига , айниқса , адабиётга жуда ўхшаб кетади. Адабиётда ҳам асарларни режалаштириш жиҳатдан бир-бирига ўхшашлик

муттасил учраб туради. Масалан Романлар, гарчи уларнинг сюжетлари ҳар ҳил бўлса-да, режалаштиришда ўхшашлик мавжуд бўлади . Лекин, мусиқада шаклни ривожлантиришининг одатдаги режасини афтидан бошқа соҳаларга нисбатан зарурга ўхшайди. Бу фикр сўз билан ифодаланадиган санъат асарига нисбатан камроқ аниқликка эга бўлган мусиқа асарида фикрни йўналтириш учун таянч сифатида ҳам зарурдир.

Мусиқа шакли бир бутун, яхлитликка эга бўлиши билан бир вақтда қисмларга ҳам бўлингандир, яъни у маъно жихатдан бир биридан фарқ қиладиган қисмлардан иборатдир.Шаклнинг ҳар қандай қисмлари орасидаги бўлиниш пайти **ТСЕЗУРА** деб аталади. Унинг асосий шакиллари Пауза, нисбатан давомли товушлардаги тўхташ, кўпинча бир хил узунликдари такт олдиларида учрайдиган куйчан -ритмик фигураларнинг такрорланиши, бундан ташқари регистр ўзгариши, жарангдорлик, кучли туслар ва шунга ўхшашлар бўлиши ҳам мумкин. Одатда тсезура асосий овозда ҳаммадан кўра равшанроқ бўлади. Сҳаклнинг бир биридан ажратилган, унинг турли тарзда бир-бири билан боғлиқ бўлиши мусиқа синтаксиси сохасига таалуқлидир.

Мусиқа шаклини вужудга келтиришда ўзаро алоқада бўлган куй гармония ва ритм мусиқанинг бошқа ифода воситалари орасида асосий аҳамиятга эгадир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Дмитриева Л. Г., Черноиваненко Н.М. Методика музикалного воспитания в школе.- М., 1989.
2. МУСИҚА ЭЛЕМЕНТАР НАЗАРИЯСИ. ГАРМОНИЯ И.Г. Аманбаевна, У.Л. Акбаровна, Х.М. Халиловна, Х.Ф.Нуриддинович Оъзбекистон файласуфларИ миллий жамияти НАШРИЁТИ ТОШКЕНТ — 2017
3. Мусиқанинг элементар назарияси В.А.Вахромоеев Тошкент "Ўқитувчи" 1980-й

HUQUQIY TA'LIM VA TARBIYA-YAXLIT PEDOGOGIK JARAYONNING TARKIBIY QISMI SIFATIDA

Satvoldiyev Faxriddin Akbarali o'g'li
Namangan davlat universiteti o'qituvchisi
+998934194341 *satvoldiyevfakhriddin773@gmail.com*

Mamlakatimizda fuqarolarning huquqiy madaniyatini oshirishga doir bir qator islohotlar olib borilmoqda. Fuqarolar Huquqiy ta'lim va tarbiyasini oshirish yuksak huquqiy madaniyatga ega bo'lgan shaxslarni tarbiyalash jamiyatimizning dolzarb masalalaridan biri bo'lib qolmoqda.

Avvalo, huquqiy ta'lim va tarbiya tushunchalari mohiyati va tarihiga to'xtalib o'tsak. Huquq fanlarini o'qitishdan avval huquq o'zi nima ekanligini uning mohiyati va kelib chiqiqshini tushunib olmog'imiz zarur bo'ladi. Huquq so'ziga turli adabiyotlarda quyidagicha ta'riflar berilgan. Xususan, O'zbekiston Milliy ensiklopediyasida: „Huquq- davlat tomonidan belgilangan yoki tasdiqlangan umumiy majburiy normalar tizimi. U huquqiy munosabatlar va inson fuqaroning davlat tomonidan mustahkamlanadigan, kafolatlanadigan va muhofaza etiladigan asosiy huquqlarini o'z ichiga oladi. Ushbu ta'rifdan xulosa qiladigan bo'lsak huquq faqat davlat tomonidan belgilanadi va u tomonidan himoya etiladi. Bu narsa esa Huquq davlatning asosiy tarkibiy qismlaridan biri ekanligini isbotlaydi. Jahon tarihida davlatning paydo bo'lishi bevosita huquqning paydo bo'lishiga turtki bo'ldi. Davlatni va huquqni vujudga kelish tarihini bir-biridan ajratib bo'lmaydi. Ya'ni davlatning paydo bo'lishi huquqning ham bir vaqtda paydo bo'lishiga olib keldi. Yana bir adabiyotda huquqa quyidagicha ta'rif berildi: „Huquq jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi, fuqarolarning hayotiy faoliyatini belgilab beruvchi, davlat tomonidan qabul qilingan yoki ma'qullangan yashash qoidalari tizimidir.'' Huquqqa berilgan bu ta'rifda huquqning vazifasiga ta'rif berilgan, ya'ni jamiyat hayotini, insonlar o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish, fuqarolar hayotiy faoliyat me'yorlarini belgilash, nima qilish kerak, nima qilish mumkin emas kabi savollarga javob topish va albatta, bu qoidalar davlat tomonidan belgilab berilishi va ma'qullanishi ta'kidlab o'tilgan. Bugungi kunda jamiyat hayotini huquqsiz tasavvur etib bo'lmaydi. Birgalikda jamiyat bo'lib yashovchi inson va fuqarolar jamoasi bor ekan ularni tartibga solib turuvchi huquq hamisha o'z funksiyasini bajarib keladi.

Huquq so'zi lotincha „ justitia'' so'zidan olingan bo'lib adolat, qonuniylik, odillik degan ma'nolarni anglatadi. Huquq so'zi zamonaviy tilda bir qancha ma'nolarni anglatadi. Birinchidan, huquq jamiyat va davlat hayotini tartibga solish vazifasini bajaruvchi qoidalar yig'indisi. Ya'ni huquq bu faqatgina kimningdir nimagadir foydalanish yoki egalik qilishi emas, balki jamiyatda yashovchi insonlar o'rtasida vujudga keluvchi ijtimoiy munosabatlarni tartibga solidi va albatta davlat bu jarayonda nazoratchi vazifasini o'taydi. Ikkinchi tarafdan, insonlarga foydalanishi uchun berilgan imkoniyat. Huquq bu insonlarga foydalanishi mumkin bo'lgan davlat va qonun bilan kafolatlangan imkoniyatlar tizimi desak mubolag'a bo'lmaydi. Bularga, ta'lim olish huquqi, tibbiy hizmatdan foydalanish, yashash huquqi, mehnat qilish, dam olish, ijtiomoiy ta'minot olish va boshqalarni kiritish mumkin. Huquqni axloqdan – axloqni esa huquqdan ayro holatda tasavvur etib bo'lmaydi. Insonlarni qay darajada huquqiy bilimi va tarbiyasi oshgani sari axloqi ham yaxshilanib boraveradi. Misol uchun, huquqiy ta'lim va tarbiya orqali orttiriladigan ko'nikmalar: boshqalarni huquq va erkinliklarini hurmat qilish, kelishilgan ishni vaqtida bajarish, yo'l qoidalariga amal qilish, o'z burchlarini bilish va vaqtida unga amal qilish, qonunni

hurmat qilish yoyinki barchasi ham huquqiy ham axloqiy me'yorlarga to'la mos keladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, kuchli fuqarolik jamiyatini qurish va fuqarolar farovon hayotini ta'minlashda huquqiy tarbiyaning o'rni beqiyos. Shunday ekan huquqiy tarbiyani rivojlantirish muammosi davlatlarning eng muhim vazifasiga aylanmog'i, bu yuksak vazifani bajarilishida faqatgina maktab ta'limi va maktablardagi targ'ibot ishlari bilan chegaralanib qolmasligi va huquqiy tarbiya institute jamiyatning alohida bo'g'ini sifatida tashkil etilishi zarur. Huquqni axloqdan – axloqni esa huquqdan ayro holatda tasavvur etib bo'lmaydi. Insonlarni qay darajada huquqiy bilimi va tarbiyasi oshgani sari axloqi ham yaxshilanib boraveradi. Misol uchun, huquqiy ta'lim va tarbiya orqali orttiriladigan ko'nikmalar: boshqalarni huquq va erkinliklarini hurmat qilish, kelishilgan ishni vaqtida bajarish, yo'l qoidalariga amal qilish, o'z burchlarini bilish va vaqtida unga amal qilish, qonunni hurmat qilish yoyinki barchasi ham huquqiy ham axloqiy me'yorlarga to'la mos keladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, kuchli fuqarolik jamiyatini qurish va fuqarolar farovon hayotini ta'minlashda huquqiy tarbiyaning o'rni beqiyos. Shunday ekan huquqiy tarbiyani rivojlantirish muammosi davlatlarning eng muhim vazifasiga aylanmog'i, bu yuksak vazifani bajarilishida faqatgina maktab ta'limi va maktablardagi targ'ibot ishlari bilan chegaralanib qolmasligi va huquqiy tarbiya institute jamiyatning alohida bo'g'ini sifatida tashkil etilishi zarur.

Huquqiy ta'lim tushunchasiga to'xtalish uchun avvalo, ta'lim, ma'rifat tushunchlarini izohlab o'tish maqsadga muvofiq bo'ladi. Ta'lim, ma'rifat, maorif tushunchalari mantiqan bir ma'noni anglatsa ham aslida, ko'p ma'noli tushunchalar hisoblanadi. Ushbu tushunchalarning asosiy ma'nolaridan biri bu o'qish va o'qitish faoliyati. Ushbu tushunchlarning asosiy vazifasi – madaniyat yutuqlarini zamon talablariga javob beradigan va hayotning butun yoki alohida tomonlarini to'g'ri tushunishga yordam beruvchi bilimlarni keng va samarali tarqatishdir. Ta'lim jarayoni insonni eng avvalo hayotga tayyorlash, hayotning umumiy va maxsus qonuniyatlari bilan tanishtirish va albatta zamonga mos bilim va malakalarni berishdan iborat. Boshqa tarafdan muayyan g'oyalarni targ'ib qilish, ularni insonlar ongiga singdirish va ular tomonidan oshirilishi uchun jalb qilish. Ma'lumot o'rnida shuni ta'kidlab o'tish joizki, fashizm g'oyasining ijodkori bo'lgan Italiyalik Benitto Mussolini ham bevosita pedogogik faoliyat bilan shug'ullangan va o'z g'oyalarini o'quvchilar ongiga singdirmoqchi bo'lganligi uchun ishdan bo'shatilgan. Lekin afsuski bu narsa uni to'xtatib qola olmagan. Ta'lim so'zining talqini shuni ko'rsatadiki, ushbu jarayon natijasida madaniyat va savodxonlik kabi tushunchalar paydo bo'ladi. Ta'lim ma'ruza qilish, baxs munozaralar olib borish, turli suxbatlar tashkil etish, misol uchun huquq darslarida huquqni muhofaza qiluvchi organ hodimlari bilan suxbat tashkil etish, turli hildagi nashrlar va ommaviy axborot vositalarida beriladigan ma'lumotlarni berish yordamida amalga oshiriladi. Ta'lim turli maqsadlarda va turli sohalarda amalga oshirilishi mumkin.

Ma'rifat tushunchasiga to'xtaladigan O'zbekiston milliy ensiklopediyasida quyidagicha ta'rif keltirilgan. „Ma'rifat – kishilarning ongini, bilimini, madaniyatini oshirishga qaratilgan ta'lim tarbiya. U, tabiat, jamiyat va inson mohiyati haqidagi turli bilimlar, ma'lumotlar majmuasini ham bildiradi. Ma'rifat ilmu urfon ma'nosida ham ishlatiladi. Ma'rifat tushunchasi madaniyat, ma'naviyat tushunchalari bilan bog'liq. Ma'rifat orqali insonlarga ilm va tarbiya beriladi, jaholat botqog'idan qutqariladi. Ilmlilik insonni qanchalik ko'klarga ko'tarsa, ilmsizlik shunchalik tubanlashtiradi. Ma'rifat so'fiylar ta'limotida insonni kamolotga olib chiquvchi asosiy bosqichlardan biri sifatida e'tirof etiladi. Ma'rifat tushunchasi o'z navbatida madaniyat tushunchasi bilan ham bog'lanmoqda. Madaniyat tushunchasi bilan bog'lanishining asosiy sababi, Madaniyat – (*arabcha „madaniyat''* – madinalik, shaharlik; ta'lim tarbiya ko'rganlik) – kishilarning tabatni, borliqni o'zlashtirish va o'zgartirish jarayonida yaratgan moddiy, ma'naviy boyliklar hamda bu boyliklarniqayta tiklash va bunyod etish yo'llari va uslublari majmui. Madaniyat so'zi musulmonlarning aziz tutadigan joyi – Madina shaxri nomidan kelib chiqqan, chunki ilk mususlmonlar ta'lim-tarbiyani asosan Madinada olganlar. Madaniyat moddiy va ma'naviy ishlab chiqarish, ijtimoiy va o'zaro munosabatlar, siyosat, oila, axloq, huquq, ta'lim, tarbiya, ijod, ilm – fan, hizmat ko'rsatish, turmush tarsi kabilar bilan bog'liq keng qamrovli voqeadir. Huquqiy ta'lim va huquqiy tarbiya bir-biri bilan chambarchas bog'liq tushunchalar. Ular bir birisiz mavjud bo'lmaydi va bir – birini taqozo etadi. Huquqiy ta'limga turli adabiyotlarda turlicha ta'riflar berilgan. Ulardan birida shunday deyilgan „Huquqiy ta'lim bu tarbiya obyektiga huquqiy materiallarni tashqi ifodalash va nazariy bilimlarni yetkazishni tashkil etish usulidir.'' Ushbu ta'rifda eng avvalo, huquqiy ta'lim va tarbiyani bir biri bilan naqadar bog'liqligini ifodalamoqda. Huquqiy ta'limdan ko'zlangan maqsad huquqiy tarbiya qilish uchun kerakli bilim ko'nikma va malakalarni yetkazib berishdir. Huquqiy ta'lim orqali yetkazilgan ma'lumotlar yordamida huquqiy tarbiyani shakllantirishga erishiladi. Ta'lim orqali huquqiy bilimlar ifodalanadi va shaxsga o'zlashtirish uchun yetkaziladi. Tarbiya jarayoni esa o'sha o'zlashtirilgan bilimlarni shaxs ongiga, qalbiga olib kirish amaliyoti bajariladi. Nazariy bilimlarni berish, tushuntirish bir taraf, ularni his qildirish ularga amal qilish bir taraf bo'lib yuzaga chiqadi. Har bir fanni o'qitishdan o'ziga xos maqsadlari bo'lgani kabi huquqiy fanlarni o'qitishda ham o'ziga hos maqsadlari mavjud. Ularga quyidagilarni kiritish mumkin: o'quvchilarni huquqqa oid kerakli bilimlar bilan ta'minlash, huquqiy ong va huquqiy madaniyat tushunchalarini nazariy asoslarini shakllantirish, huquqni qalban his qilishga erishish, huquqiy dunyoqarashni kengaytirish, qonunlarga va o'zgalar huquqiga hurmat ruhida tarbiyalash, o'zini huquqning alohida bir muhim subyekti ekanligini tushunishga erishish, burch va majburiyatlarini bilishligi va ularni o'z vaqtida og'ishmay bajarishiga o'rgatishdir. Huquqqa oid nazariy bilimlarni olish, huquqiy bilimlarni oshishiga hizmat qiladi. Bu esa o'z navbatid huquqqa

bo'lgan qiziqishni oshiradi. Bilimlar ortgani sari o'quvchilarda huquqiy tafakkuri oshadi va o'z nabvatida atrofida ro'y berayotgan voqea hodisalarga, o'zi va o'zgalar hatti harakatiga huquqiy baho berishga o'rganadi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak huquqiy ta'lim berish bilan bir qatorda huquqiy tarbiya ham pedogogik jarayonda amalga oshirilishi kerak bo'lgan muhum vazifadir. Fuqarolarni huquqiy madaniyatini oshirish va qonunga itoatkorlik ruhida tarbiyalash uchun huquqiy ta'lim va tarbiya birgalikda amalga oshirilishi o'zining yetarli smarasini beradi. Pedagogic jarayonda huquqiy bilimlarni berish bilan bir qatorda ularga hayotda rioya qilishga o'rgatish yaxlit amaliyot sifatida bajarilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. T;.Davlat ilmiy nashriyoti.ziyonet.com kutubhonasi.242b

2. Davlat va huquq nazariyasi.Odilqoriyev.X.T. T;.Adolat.2018y.166b

3. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. T;.Davlat ilmiy nashriyoti. 1998y.336-b

4. A.Jalolov,Q.Honazarov. Mustaqillik izohli ilmiy ommabop lug'at. T;.Sharq.1998y. 104-b

5. **П о ч т а р ь Т. М.** Правовое воспитание в педагогических вузах: вопросы методологии и методики: Дисс: канд. юрид. наук. М., — 2001. — с. 47

ЎҚИТИШ ЖАРАЁНИДА ИНТЕРФАОЛ МЕТОДЛАР, КРЕАТИВ ПЕДАГОГИКА ВА ИННОВАЦИОН ТАЪЛИМДАН ФОЙДАЛАНИШ

Савурова Шахризода Абдумалик қизи

А.Қодирий номидаги Ж.Д.П.И. Технологик таълим

Мутахассислиги 1 - босқич магистранти

savurova3633@jspi.uz, +99897 435 36 33

Савуров Мустафо Икром ўғли

А.Қодирий номидаги Ж.Д.П.И. Кимё ва уни ўқитиш

методикаси йўналиши 4 - босқич талабаси

Аннотация: Ўшбу мақолада таълим тизимида интерфаол методлари, креатив педагогика ва инновацион таълимдан оқилона фойдаланиш ҳақидаги айрим фикрлар юритилган.

Калит сўзлар: интерфаол метод, креативлик, таълим, ижод, инновацион таълим,

инновация, педагогик технология.

Барчамизга яхши маълумки, ҳар бир давлатнинг барқарор тараққиёти ҳамда ривожланиши инсон омилига, хусусан, ёш авлоднинг илмий, ижодий ва маънавий салоҳиятига боғлиқ.

Шу нуқтаи назардан, аҳолисининг катта қисмини ёшлар ташкил этувчи мамлакатимизда ёшлар сиёсати самарадорлигини таъминлаш муҳим аҳамият касб этади.

Бугун Ўзбекистонда ёшларнинг эзгу мақсадларини ҳаётга татбиқ этишлари учун зарур барча шароитлар яратилмоқда. Ёшлар муаммолари давлат сиёсати даражасида ҳал этилмоқда.

2017 йил 30 июнда мамлакатимиз ёшлари ҳаётида янги саҳифа очилди. Ўзбекистон Республикаси Президенти ташаббуси билан Ўзбекистон ёшлар иттифоқи ташкил этилди, унинг асосий фаолияти ёшларнинг барча ташаббусларини қўллаб-қувватлаш ва амалга оширишга қаратилди.

Инсон цивилзациясининг қуйи босқичларида шахсни тарбиялаш, унга таълим беришга йўналтирилган фаолият содда, жуда оддий талаблар асосида ташкил этилган бўлса, бугунги кунга келиб таълим жараёнини ташкил этишга нисбатан ўта қатъий ҳамда мураккаб талаблар қўйилмоқда. Чунончи, мураккаб техника билан ишлай олганлар, ишлаб чиқариш жараёнининг моҳиятини тўлақонли англаш имкониятига эга, фавқулодда рўй берувчи вазиятларда ҳам юзага келган муаммоларни ижобий ҳал эта олувчи малакали мутахассисини тайёрлашга бўлган ижтимоий эҳтиёж таълим жараёнини технологик ёндашув асосида ташкил этишни тақозо этмоқда.

Бу эса вақт ўтиши билан инсон қобилиятига айланадиган юксак маҳорати ва тажрибасига боғлиқ бўлиб, шу ўринда ватандошимиз, қомусий олим Абу Райҳон Берунийнинг «Вақт пиллапояси чексиздир, бир-бирининг ўрнини эгаллаб борадиган авлодлар зинадан зинагагина кўтариладилар, холос. Жамланган тажрибани ҳар бир авлод ўзидан кейин келаётган, ўзидан кейин уни тараққий эттирадиган ва бойитадиган новбатдаги авлодга етказиб беради»[1] деган фикрини ёд этайлик.

Буюк қомусий олимнинг бу сўзлари миллатимиз, халқимиз учун қанчалар муҳим ва долзарб бўлган бўлса, ҳозирги кунда биз учун ҳам шунчалик, балки ундан ҳам муҳим ва долзарбдир.

Замонавий таълимни ташкил этишга қўйиладиган муҳим талаблардан бири ортиқча руҳий ва жисмоний куч сарф этмай, қисқа вақт ичида юксак натижаларга эришишдир. Қисқа вақт орасида муайян назарий билимларни ўқувчиларга етказиб бериш, уларда маълум фаолият юзасидан кўникма ва малакаларни ҳосил қилиш, улар томонидан эгалланган билим, кўникма ҳамдамалакалар даражасини баҳолаш ўқитувчидан юксак

педагогик маҳорат ҳамда таълим жараёнига нисбатан янгича ёндашувни талаб этади.

Бугунги кунда мамлакатимизда ўқитувчиларнинг ўқув ва ижодий фаолликларини оширувчи ҳамда таълим-тарбия жараёнининг самарадорлигини кафолатловчи педагогик технологияларни қўллаш борасида катта тажриба тўпланган бўлиб, ушбу тажриба асосларини ташкил этувчи методлар интерфаол методлар номлари билан юритилмоқда.

Қуйида таълим амалиётида фойдаланилаётган интерфаол методларини хусусий фанларни ўқитиш жараёнига татбиқ этиш кенг йўлга қўйилган.

Интерфаол методларнинг шакллари турличадир. Бироқ, уларнинг барчаси ўз мазмунига кўра ягона мақсад сари йўналтирилади. Яъни, улар ўқувчиларнинг назарий билимларидан амалиётда мустақил ва самарали фойдалана олиш кўникмаларини ҳосил қилиш, уларни ижтимоий-иқтисодий муносабатларни уюштиришга тайёрлаш, етук ахлоқий сифатларни таркиб топтириш, теран ва соғлом фикр, кенг дунёқараш эгаси бўлган комил шахсни камол топтиришга хизмат қилади.

Хусусий фанларни ўқитиш жараёнида янги таълим технологияларини татбиқ этиш хусусий фанлар мазмунини янгилаш, уларнинг асослари борасида ўқувчиларга чуқур назарий билим ларни бериш, назарий билимлар асосида амалий фаолият кўникма ва малакаларини шакллан тириш, такомиллаштириш имконини беради. Хусусий фанларни ўқитиш жараёнида янги таълим технологияларидан фойдаланиш шахс камолотини таъминлашга хизмат қилувчи мустақил фикр юритиш, ўз устида ишлаш, фаолиятга нисбатан ижодий ёндашув каби хислатлар нинг ҳам шаклланишига замин яратади.

Шу боис биз юқорида баён этилган фикрлардан англагандек, хусусий фанларни ўқитиш жараёнига педагогик технологияларни татбиқ этишда ўқув фанларининг ўзига хос хусусият ларини инобатга олиш муҳим аҳамиятга эга.

Ҳозирги кунда педагогик технологияларнинг кенг равишда қўлланилиши албатта унинг истиқболли ривожланишига сабаб бўлди. Унга педагоглар креатив ва инновацион ёндашадиган бўлди. Энди еса биз педагогик технологиялар ижод ва ижодкорлик қобилияти шаклланиши, креативлик ва унинг педагогикадаги ўрни ҳақида сўз юритамиз.

Педагогик технология – (ЮНЕСКО таърифи) – таълим бериш ва ўзлаштириш усулларини яратиш, қўллаш, уларни ягона тизимга келтириш йўли билан инсон салоҳияти ва техник воситаларининг барча имкониятларидан мувофиқ равишда фойдаланиб, билимлар ўзлаштиришининг энг мақбул жараёнидир[2].

Янги педагогик технология – таълим мақсадларини аниқлаб, ўқув жараёни режасини тузиб, уларни жорий этиш ёрдамида таълим самарадорлигини оширувини таъминловчи ўқув жараёнининг оптимал бошқарувини ўз ичига олган ягона тизимдир.

Инновация – янгиланишни, ўзгаришни амалга жорий этиш жараёни ва фаолияти

(инглизча инновация – киритилган янгилик, ихтиро).

Инновацион таълим – бўлажак мутахассисни янгича шароитларда ишлашга тайёрловчи жараён бўлиб, у олдинги олган билимлар асосида таълимни такомиллаштиришга самарали янгича ёндашувлар қилишдан иборатдир.

Креативлик – (lot. ing. "**create**" – яратиш, "**creative**" – яратувчи, ижодкор) – индивиднинг янги ғояларни ишлаб чиқаришга тайёргарликни тавсифловчи ва мустақил омил сифатида иқтидорлиликнинг таркибига кирувчи ижодий қобилияти[3]. Креативлик бу янгича ёндашувни талаб этувчи бир омил десак адашмаган бўламиз. Чунки йилдан – йилга шиддат билан ривожланаётган замонда яратувчилик, ижодкорлик ғоялари билан инсониятнинг оғири - енгил, машаққати - онсон ва ноқулайи – қулай бўлмоқда. Бу албатта барча соҳаларни қамраб олиши билан таълим соҳасини ҳам четлаб ўтгани йўқ.

Креатив педагогика бу таълим ва тарбия жараёнини ташкил этишга қаратилган ижодий, янгича, яратувчилик билан ёндашувчи, креатив фикрлаш, мавжуд педагогик муаммоларни ҳал қилишга қаратилган қобилият ва малакаларни ривожлантирувчи йўл[4].

Креатив педагогик технологиялардан фойдаланиш ҳозирги кунинг долзарб муаммоларидан бири бўлиб келмоқда. Шиддат билан ривожланаётган даврда таълим – тарбия жараёнида ўзгача фикрлаб ўқувчи ва талаба ёшлар билан янгича фикрлаб дарс ўтадиган ўқитувчи шахсини шакллантиришга катта эътибор қаратилмоқда. Бунинг учун таълим соҳасида улкан ўзгаришлар қилинмоқда.

Хулоса сифатида шуни айтиш мумкинки, жамиятнинг маънавий даражаси унда истеъдодли, зиёли, ижодкор ўқитувчининг қадрланиши ҳамда уларнинг илмий – ижодий ишларига ҳар томонлама ёрдам берилиши билан белгиланади. Ўқувчи ёшларни тарбиялаш, таълим-тарбия бериш учун педагог яъни ўқитувчи ҳар томонлама ётук бўлиши методлардан оқилона фойдаланиш борингки, интерфаол методлардан, креатив педагогик технологиялардан ва инновацион таълимдан ўз вақтида фойдаланиш керак. Чунки ёшлар келажагимиз. Қачонки биз педагогларни умумий ыилиб айтганда илмий педагогик кадр қилиб етиштирсак самарали бўларди. Юксак маънавиятли жамиятларда истеъдод эгалари бўлган ижодкор ўқитувчилар миллатнинг ифтихори ва келажаги ҳисобланади. Ўзбекистон ҳам айнан шу йўлдан бормоқда.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Х.А.Тўрақулов, Ж.Ж.Ҳасанбоев, И.Ш.Алқаров, Н.Ў.Усмонов, О.Х.Тўрақулов. "Илмий тадқиқот асослари". Тошкент – 2011. "Fan va texnologiya" нашриёти,2011. 483 б.

2. Х.А.Тўрақулов, О.Х.Тўрақулов, И.Х.Тўрақулова, У.Х.Тўрақулов. "Илмий тадқиқот асослари". Тошкент – 2019. "Fan va texnologiya" нашриёти,2019. 630 б.

3. Савурова Ш.А. **"Олий таълим ислоҳатлари: Ютуқлар, муаммолар, ечимлар"**

Республика илмий-амалий анжумани "Педагогика олий таълим муассасалари талабаларини маънавий-ахлоқий тарбиялаш метод ва воситалари" мақоласидан. **Тошкент 2019 25-26 октябрь (187-190-бетлар)**

4. Ш.А.Саварова ва М.И.Савуров "Таълимда креатив педагогик технологиялардан фойдаланишнинг айрим услублари" мақоласидан **"Journal of Physics and Technology Education" https:phys-tech.jspi.uz (Online)"Физика ва технологик таълим"** журнали **Volume 7, Issue 7, 2021.** 195-197 бетлар.

ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА ИЖОДКОРЛИК ВА КРЕАТИВЛИКНИ ҚЎЛЛАШНИНГ САМАРАЛИЛИГИ ҲАҚИДА

Яхшибоев Темур-Малик Эркин ўғли

А.Қодирий номидаги Ж.Д.П.И. Технологик таълим мутахассислиги

1 – босқич магистранти temurmalik5777@jspi.uz, +99894 946 57 77

Мўминов Сарвар Қўчқорович

А.Қодирий номидаги Ж.Д.П.И. Технологик таълим мутахассислиги

1 – босқич магистранти sarvar8282@jspi.uz, +99891 626 82 82

Аннотация: Ўшбу мақолада таълим тизимида ижод, ижодкорлик ва креативлик ҳамда креатив педагогикадан самарали фойдаланиш ҳақида айрим фикрлар олға сурилган.

Калит сўзлар: Ижод, ижодкорлик, креативлик, таълим, шахс, креатив педагогика, маҳорат, давлат таълим стандарти.

Бугунги кун таълим соҳасида юқори салоҳиятли, рақобатбардош ўқитувчиларнинг янги авлодини тайёрлашга бўлган эҳтиёж тобора ортиб бормоқда. Давлат таълим стандартларини ўзлаштиришни кафолатлаш шу кундаги таълим олдида турган долзарб ва кечиктириб бўлмас масалалардан биридир. Бу эса, ўз навбатида, юксак маҳорат талаб этади. Ҳар қандай маҳоратнинг бошланиши эса шахснинг ижодкорлигидан бошланади. Шу сабабли, педагогик олий ўқув юртларида бўлғуси ўқитувчиларни тайёрлашда ижодкор шахснинг шаклланиши долзарб масалага айланганлиги ҳеч кимга сир емас.

Мамлакатимиз ривожланишнинг янги босқичига қадам қўйган бир пайтда баркамол авлодни тарбиялаш, ўсиб келаётган фарзандларимизга замонавий технологиялардан фойдаланган ҳолда, таълим бериш борасида ижобий натижаларга эришиб келмоқда. Хусусан, олий таълим тизимини такомиллаштириш, кадрлар тайёрлашнинг маъно-мазмунини тубдан қайта кўриб чиқиш, халқаро стандартлар

даражасида олий малакали мутахассислар тайёрлаш учун зарур шароитлар яратиш мақсадида 2017 йил 29 апрелда Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПҚ–2909-сонли қарори қабул қилиниб, олий таълим тизимини келгусида комплекс ривожлантиришнинг бир қанча энг муҳим вазифалари белгиланди.[1] Ушбу қарорга кўра олий маълумотли кадрларни тайёрлашнинг мақсадли мезонларини шакллантириш, олий таълим муассасаларидаги ихтисослик йўналишлари ва мутахассисликларни ҳудудлар ва соҳалар бўйича жорий этилаётган дастурларнинг талаб ва эҳтиёжлари, иқтисодиёт тармоқлари ва ҳудудларни комплекс тараққий эттириш истиқболларини инобатга олган ҳолда оптималлаштириш; янги авлод ўқув қўлланмаларини яратиш ва олий таълим тизимига кенг татбиқ этиш, олий таълим муассасаларини замонавий ўқув-методик ва илмий адабиётлар билан таъминлаш, жумладан, энг янги хорижий адабиётларни сотиб олиш ва таржима қилиш негизида ахборот-ресурс марказлари фондларини мунтазам янгилаб бориш; педагог кадрларнинг касб малакаси ва маҳоратини сифат жиҳатдан мунтазам ошириб бориш педагог ва илмий ходимларнинг стажировкадан ўтишини йўлга қўйиш, олий таълим муассасалари битирувчиларини PhD дастури ва хорижий магистратура дастурлари асосида ўқитиш каби масалаларни амалга ошириш назарда тутилган.[1]

2017 йил 27 июлда Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Олий маълумотли мутахассислар тайёрлаш сифатини оширишда иқтисодиёт соҳалари ва тармоқларининг иштирокини янада кенгайтириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги ПҚ – 3151-сонли яна бир қарори қабул қилиндики, унда олий таълим жараёнида назария ва амалиёт яхлитлиги таъминланмаганлиги, талабаларнинг малакавий амалиётларини ишлаб чиқариш корхоналарида ўтказиш самарали ташкил этилмагани оқибатида битирувчиларнинг аксарият қисми тайёр мутахассис бўлиб чиқиш ўрнига, ишга жойлашгандан кейин қайтадан ўз касбини, мутахассислигини ўрганаётганлиги, шунингдек, таълим сифатини назорат қилиш механизми замонавий талабларга жавоб бермаслиги, таълим муассасаларида малакали педагог ва бошқарув кадрларининг етишмаслиги, хорижий таълим муассасалари билан самарали ҳамкорлик етарлича йўлга қўйилмаганлиги каби камчиликлар қайд этилган.[2] Бундан ташқари, иқтисодиёт соҳаларининг истиқболда кадрлар тайёрлашга буюртмаларини шакллантириш, битирувчиларга қўйиладиган малакавий талабларни ишлаб чиқиш, тармоққа зарур бўлган мутахассисларни тайёрлаш сифатини таъминлаш жараёнидаги иштироки талабга жавоб бермаслиги, олий таълим дастурларининг ўзгарувчан меҳнат бозори талабларига ҳамоҳанглигини таъминлаш учун иш берувчилар томонидан тизимли ишлар амалга оширилмаётганлиги алоҳида таъкидланган.

Ҳозирги кунда педагогик технологияларнинг кенг равишда қўлланилиши албатта унинг истиқболли ривожланишига сабаб бўлди. Унга педагоглар креатив ва инновацион ёндашадиган бўлди. Энди еса биз педагогик технологиялар ижод ва ижодкорлик қобилияти шаклланиши, креативлик ва унинг педагогикадаги ўрни ҳақида сўз юритамиз.

Ижод – инсоннинг янги моддий ва маънавий неъматлар яратиш фаолияти.

Ижод (арабча) – кишининг яратувчилик маҳорати: бадиий, илмий асар ёки моддий бойлик яратиш, вужудга келтириш, яратувчилик, ижодиёт.

Ижодкорлик – бу ижод қилувчи, яратувчи, бунёдкор, вужудга келтирувчи шахс. **Ижодкор шахс** – ўзлигини англаган шахс.

Креативлик – (lot. ing. "**create**" – яратиш, "**creative**" – яратувчи, ижодкор) – индивиднинг янги ғояларни ишлаб чиқаришга тайёргарликни тавсифловчи ва мустақил омил сифатида иқтидорлиликнинг таркибига кирувчи ижодий қобилияти[3]. Креативлик бу янгича ёндашувни талаб этувчи бир омил десак адашмаган бўламиз. Чунки йилдан – йилга шиддат билан ривожланаётган замонда яратувчилик, ижодкорлик ғоялари билан инсониятнинг оғири - енгил, машаққати - онсон ва ноқулайи – қулай бўлмоқда. Бу албатта барча соҳаларни қамраб олиши билан таълим соҳасини ҳам четлаб ўтгани йўқ.

Креатив педагогика бу таълим ва тарбия жараёнини ташкил этишга қаратилган ижодий, янгича, яратувчилик билан ёндашувчи, креатив фикрлаш, мавжуд педагогик муаммоларни ҳал қилишга қаратилган қобилият ва малакаларни ривожлантирувчи йўл.

Шахснинг креативлиги унинг тафаккурида, мулоқотида, ҳис-туйғуларида, муайян фаолият турларида намоён бўлади. Креативлик шахсни яхлит ҳолда ёки унинг муайян хусусиятларини тавсифлайди. Шунингдек, креативлик иқтидорнинг муҳим омили сифатида акс этади. Қолаверса, креативлик зеҳни ўткирликни белгилаб беради.

Педагог креативлик потенциалига эга бўлиши учун касбий жараёнида ижодий ёндошиши, касбий янги-янги ғояларни яратишда фаоллик кўрсатиши,илғор педагогик ютуқ ва тажрибаларни мустақил ўрганиши ва ҳамкасблар билан педагогик ютуқлар хусусида фикр алмашиш каби фаолиятларга эътиборини қаратиши зарур. Ҳар бир педагогнинг ўзини ўзи ривожлантириши ва ўзини ўзи намоён эта олиши бевосита унинг креативлик қобилиятига эгалиги билан боғлиқ.

Давлат таълим стандартининг бош талаби ижодий тафаккур соҳибини тарбиялашдан иборат екан, бугунги кун ўқитувчиси аввало ўзи креатив тафаккурга ега бўлиши лозимлигини даврнинг ўзи тақозо этмоқда. Шу муносабати билан ўқитувчилардан илмий янгиликларни яратиш орқали креативлик компетенциясини шакллантириш омилларидан бири сифатида қаралмоқда.

Хулоса қилиб айтганимизда, бўлажак ўқитувчиларининг педагогик маҳоратини

оширишда креатив педагогик технология қўлланиладиган методларнинг барчаси ҳам таълим олувчиларни чуқур билим олишлари ва талаб даражада кўникмага эга бўлишларига унинг қобилиятларини аниқлаб, тўғри томонга йўналтиришимиз ҳамда касбий билим ва нутқ техникасини чуқурлаштириб ўргатишимиз зарур. Зеро, ватанимиз келажаги ёшларимиз ва педагогларимиз қўлидадир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 20 апрелдаги ПҚ–2909-сонли «Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарори.// Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, http:www.lex.uz
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 27 июлдаги ПҚ–3151-сонли «Олий маълумотли мутахассислар тайёрлаш сифатини оширишда иқтисодиёт соҳалари ва тармоқларининг иштирокини янада кенгайтириш чоратадбирлари тўғрисида»ги қарори.// Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, http:www.lex.uz
3. Савурова Ш.А. "Олий таълим ислоҳатлари: Ютуқлар, муаммолар, ечимлар" Республика илмий-амалий анжумани "Педагогика олий таълим муассасалари талабаларини маънавий-ахлоқий тарбиялаш метод ва воситалари" мақоласидан. Тошкент 2019 25-26 октябрь (187-190-бетлар)

BOSHLANG'ICH TA'LIM O'QUVCHILARINING XORIJIY TILLARNI O'RGANISHGA BO'LGAN QIZIQISHLARINI OSHIRISH CHORA –TADBIRLARI

Teshaboyeva Mushtariy Bahromjon qizi
Namangan davlat universiteti
Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim fakullteti
boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 3-bosqich talabasi
mushtariyteshaboyeva682@gmail.com

Annotatsya: Ushbu maqolada yurtimizda chet tilini o'rgatishga qaratilgan e'tibor va o'quvchi yoshlarning maktabga ilk qadam qo'yishlaridan boshlab, ularga chet tilini sifatli va samarali o'rgatish usullari va bu borada amalga oshirilishi lozim bo'lgan vazifalar hususida atroflicha fikrlar yuritilgan.

Kalit so'zlar : , xorijiy tillar, o'quvchi ,zamonaviy o'qituvchi , metodlar, integratsya, mehanik

xotira, psixik jarayonlar,o'quv bilish faoliyati.

Annotatsya: this article focuses on the teaching of foreign languages in our country and discusses in detail the methods of effective teaching of foreign languages to students from the first steps of school and the tasks to be performed in this regard.

Keywords: foreign languages,student,modern teacher, methods,integratsy, mechanical memory, mental processes, learning cognitive activity.

Аннотацыя: в данное статье основное внимание уделется преподаванию иностранных языков в нашей стране и подробно рассматриваются методы качественного и эффективного обучения учащихся иностранным языкам с первых ступеней школы и задачи ,которые предстоит решать в связи с этим.

Ключевые слова: иностранные языки ,студент, современные преподаватель, методы, интегратция ,механическая память, психические процессы, учебная познавательная деятелность.

O'zbekiston Respublikasida yoshlarga, ularning ta'lim va tarbiyasiga juda katta e'tibor beriladi.O'zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti Islom Abdug'aniyevich Karimov "Farzandlarimiz bizdan ko'ra kuchli, bilimli, dono va albatta baxtli bo'lishlari bo'lishlari shart " deya ko'p takidlaganlar va ko'plab imkoniyatlarni yaratib berganlar. Mustaqillikka erishilgan kundan e'tiboran fan-ta'lim va sport sohasiga katta e'tibor qaratib, vatanimiz ravnaqini ta'minlaganlar va hozirga kelib bu harakatlar o'zini oqlamoqda.Yurtboshimiz Shavkat Miromonovich Mirziyoyev "Ertangi kun yoshlar qo'lida "deya e'tirof etadilar. Barcha e'tiborni ta'lim va tarbiya sohasiga qaratdilar. Bugungi kunda yoshlar zamon bilan hamnafas yashashlari lozimligini inobatga olib yaxshi natijalarga erishish uchun barcha imkoniyat eshiklari ochib berildi. O'quvchilarga horijlik tengdoshlaridan kam bo'lmagan holda IT va xorijiy tillarni o'rganishlariga sharoit yaratib berilmoqda .Yildan yilga xorijiy tilni o'rganishga bo'lgan qiziqish ortib bormoqda. Bunga sabab esa davlat rahbarimizning bu sohani rivojlantirish borasida olib borgan oqilona siyosatlaridir.

Prezidentimiz Shavkat Miromonovich Mirziyoyev raisligida 2021-yil 6-may kuni "Chet tillarini o'qitish chora tadbirlari" yuzasidan videoselektr yeg'ilishi o'tkazilib, unda xorijiy tillarni o'rgatish tizimini tubdan isloh qilish lozimligi va xorijiy tillarni o'rgatishning samarali usullarini izlab topish kerakligi asosiy vazifa sifatida e'tirof etildi. Yeg'ilishda tizimdagi muammolar atroflich tahlil qilinib, ustuvor vazifalar ham belgilandi. -Maktab, litsey, kollej va oliy o'quv yurti bitiruvchilari kamida 2ta chet tilini bilishlari kerakligi-Vazirlar mahkamasi huzurida xorijiy tillarni o'rganishni ommalashtirish agentligi tashkil etilishi kabi vazifalar asosiy deb belgilandi.Agentlik zimmasiga ko'plab vazifalar yuklatildi. Ulardan eng asosiysi "Bog'cha -

maktab - oliy ta'lim – korhona"zanjirini uzviy bog'liq holda olib borish va yuqori natijaga erishish vazifasidir. Belgilab berilgan bu vazifalardan so'ng ko'pgina islohotlar o'tkazildi, yangiliklar kiritildi

Boshlang'ich ta'lim sohasida ham tubdan o'zgarishlar davri boshlandi. Amaldagi darsliklar zamonaviy va davr talabiga javob bera oladigon darsliklar bilan almashtirila boshlandi. Davlat ta'lim standartlari esa Milliy o'quv dasturi bilan almashtirilib, ham zamon talabiga ham milliyligimizga mos kela oladigon dasturga aylantirildi. Bugungi kunda har bir ota- ona farzandini yaxshi ta'lim va tarbiya olishini hohlaydi. Buning uchun farzandlarini yaxshi maktabga berishni , yaxshi jamoada o'qitishni istaydi. Shunday ekan maktab jamoasidan ko'proq mehnat qilish talab etiladi. O'quvchilar maktabga kelgan ilk kunlaridan boshlab ta'lim va tarbiya olishni boshlaydi. Bu vaqtda ustozdan katta mahorat talab etiladi. Bolaning ta'lim olishga qiziqishi ham ustozga bog'liq. 2012-yil 10-dekabrda chet tillarini 1-sinfdan boshlab o'qitish lozimligi haqidagi qaror qabul qilinib, 2013- yildan etiboran 1-sinf o'quvchilarga ingliz tili o'rgatila boshladi.Hozirgi kunda bolalar zamonaviy tehnologiyalar bilan birga o'yin faoliyatini tashkil etyapti, keyin maktabga kelyapti. Ko'pgina narsalarni biladigon bolani maktabga e'tiborini qaratishning yagona usuli bolani maktabga va o'tiladigon fanlarga qiziqtirishdir. Bolalarga maktabga ilk qadam qo'ygan vaqtidan boshlab chet tilini o'rganishning qanchalar foydali ekanligi to'g'risida tushunchalar berish bolani chet tiliga qiziqtirishning asosiy omili hisoblanadi. Chet tiliga qiziqish ta'minlay olinsagina bolada rivojlanish bo'ladi. Bolalarni chet tiliga qiziqtirish uchun hayotiy misollardan foydalanish talab etiladi. Misol tariqasida esa xalqimizning "Til bilgan – el biladi", "Bir tilda so'zlasha olsang bir insonsan, ikkita tilda so'zlasha olsang ikki insonsan" kabi mazmundor g'oyalar singdirilgan so'zlarini o'quvchilar ongiga singdirish va o'quvchilar taniydigon mashhur inson misol qilib ko'rsatilib,uning faoliyatidagi yutuqlari, natijalari xorijiy tilni bilishi bilan bog'liqligi alohida e'tirof etilsa, bolada qiziqish ortadi. Shu bilan birga bolaga chet ellik tengdoshlari bilan aloqa o'rnatishi mumkunligi, rivojlangan chet davlatlarida o'qish imkoniyatiga ega bo'lishlari, sayohatga borganda qiynalmasliklari, kelajakdagi ish faoliyatlarida ham horijiy tilni bilishari foyda berishi yaxshilab tushuntirilib keyingina dars o'tilsa yaxshiroq samara beradi. Bunga sabab hayotda har bir inson birinchi navbatda o'zi uchun qiziq bo'lgan faoliyat bilan shug'ullanishni hohlashi, bu sohada ko'proq harakat qilishiga imkon beradi. O'quvchilarga chet tilining foydali tomonlarini ko'rsatib berishda o'qituvchi va murabbiylardan katta mahorat talab etiladi. Dars jarayonida bolaning bilish,psixik jarayonlari –diqqati, fikrlashi, idroki,tasavvuri, xotirasi va ta'lim olishga qiziqishi o'qituvchi tomonidan shakllantiriladi. Xorijiy til darslarida ijodiy ko'tarinkilik muhitini vujudga keltirish, o'quvchining qiziqishi , bilish jarayoni, nutqi, shahslar aro munosabatlari rivojlantirib boriladi. O'quvchilarga faqatina ingliz tili darsida emas balki boshqa fanlar bilan

ham bog’lagan holda o’tilsa yanada samaraliroq bo’ladi. O’quvchilarga haftada faqatgina ikki soat ingliz tilining o’tilishi shu bilan birga faqatgina grammatik mavzularning tushuntirilishi o’quvchilarda ingliz tiliga nisbatan qiziqishning susayishiga sababchi bo’lishi mumkun. Buning oldini olish uchun ona tili, tabiiy fanlar, matematika kabi darslarda ham ayrim so’zlarni ingliz tilida o’rgatish darsni qiziqarli bo’lishi bilan birgalikda o’quvchining ko’proq shu tildagi so’zlar bilan tanishishiga lug’at boyligi oshishiga xizmat qiladi. Bundan tashqari darslar davomida turli xil interfaol usullardan, metodlardan foydalaish ona tili fani bilan ingliz tilini integratsya qilish orqali ham amalga oshirilsa yuqori samara beradi. Davlatimizda 2-sinfdan boshlab rus tili o’rgatiladi. Rus tili bizdagi aholing aksar qismi so’zlashadigon til bo’lganligi uchun ko’pgina so’zlar tilimizga o’zlashtirilib bo’lgan so’zlar hisoblanadi. Agarda bola ikkita xorijiy tilda tushunib, so’zlay olish ko’nikmasiga ega bo’lsa, keyingi faoliyatida katta yutuqlarga erishish imkoniyatiga ega bo’ladi Boshlang’ich sinf o’quvchilarida mehanik xotira yaxshi bo’lganligi bois ularda til o’ganish kattalarga nisbatan osonroq kechadi. Shu sababli bolalarga iloji boricha xorijiy ilni o’rganishlariga sharoit yaratib berish va xorijiy tilni o’rganishga qiziqtirish talab etiladi.

Xulosa qilib aytaigon bo’lsak, boshlang’ich ta’limda olinadigon bilimlar hayotning asosiy poydevori hisoblanadi. O’quvchilar bu davrda qanchalik ko’p bilim olib, yuqori natijaga erishishsa, shunchalik mustahkam poydevorga ya’ni kelajakka ega bo’ladilar. Buning uchun esa biz kabi ustozlardan o’z kasbimizga mehr berib , tinmay izlanishimiz talab etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI

1.Karimov. I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. 2008.

2.Mirziyoyev. SH. M. “Taraqqiyot strategiyasi” 2022-2026.

3.Egamberdiyev. N . Xodjayev. B. “ Pedagogikaning ayrim dolzarb muammolari” . Fan va tehnologiyalar. 2013.

4.O’.Tolipov. D. Ro’ziyeva “Pedagogika”. 2019.

5.Karimova. N. R. “Boshlang’ich ta’lim pedagogikasi,innovatsya va integratsyasi”.2020 .

BOSHLANG’ICH SINF O’QUVCHILARI ORASIDAN IQTIDORLI O’QUVCHILARNI ANIQLASH VA ULARNI MUNOSIB RAG’BATLANTIRISH

Qo’qonboyeva Shahnozabonu Ixtiyorjon qizi

Andijon davlat universiteti Pedagogika institutining Boshlang’ich ta’lim va maktabgacha ta’lim hamda Tillarni o’qitish metodikasi fakulteti Boshlang’ich ta’lim yo’nalishi I bosqich 104-guruh talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolamda zamon shiddati bilan o'sib- ulg'ayib kelayotgan boshlang'ich ta'lim o'quvchilari orasida iqtidorli, qobilyatli o'quvchilari bilan ishlash to'g'risida, shuningdek o'qituvchi barcha o'quvchilari ichidan qobilyatlilarini aniqlay olishi hamda uning iqtidorini namayon qila olishi bundan tashqari iqtidorli yoshlar uchun davlatimizda yaratilayotgan sharoitlarni yoritishga harakat qildim. Tendoshlari orasida o'quvchining iqtidorini ko'rsata olishida albatta o'qituvchisining o'rni muhim hisoblanadi.

Kalit so'zlar: Qobilyat egalari, iqtidorli o'quvchilar, pedagog, tengqurlari orasida, psixologik va pedagogik testlar, munosib rag'batlantirish, qimmatbaho sovg'alar, kitobsevar bolajonlar,

Yurtimiz bo'lmish O'zbekiston, uning aholisi butun dunyo yuziga mehmondo'st deb tanilgan. O'zbek xalqi mehmon do'st bo'lgani bilan birga bolajon hamdir. Bizning bolajon xalqimiz uchun har bir o'g'il-qizning taqdiri muhimdir. O'zbek xalqi farzandlari kelajakda buyuk shaxs, yetuk mutaxassis, o'z o'rniga ega mukammal ilm egalari bo'lib yetishishsa bu yurtimizning yuksalishi uchun yana bir pog'ona hisoblanadi. Ota-bobolarimiz "Bir bolaga yeti mahalla ota-ona" deb ta'kidlab o'tishganlar. Shunday ekan yurtimizning kelajagi bo'lmish bolajonlarni ta'lim-tarbiya olishida barchamizning muhim vazifalarimizdan biridir. Lekin bu vazifaning ko'proq qismini albatta pedagog ya'ni boshlang'ich ta'lim o'qituvchilariga yuklatilgan deb bilaman. Chunki boshlang'ich ta'lim o'qituvchilari bolalarni o'yinqaroqlik chog'idan boshlab ilm- fanga qiziqtirishni boshlaydi. Shunday mukammal vazifani ham pedagoglarimiz sharafli hisoblab, bu vazifani bajarishadi. O'yinqaroq bolani ilm deb atalgan dunyoga olib kirish ancha mukammal bo'ladi. Bu jarayonda pedagog bolalarga xos tarizda otishi, ko'proq ko'rgazmali qurollardan foydalanishi zarur. Bolalar ilmiy-mantiqiy fikrlarni qabul qilishi qiyin bo'ladi. Bunday holatlarda bolarda zerikish paydo bo'ladi. O'quvchilarga o'z tilida ya'ni, bolalarga xos bo'lgan tarizda dars o'tilsa, bola yaxshiroq qabul qiladi. Dars davomida qiziqarli o'yinlar hamda chalg'ituvchi savollar bilan o'tish, bu pedagogning o'z metodiga bog'liq. O'qituvchi o'quvchini dars o'tish jarayonida rag'batlantirib va ular o'rtasida raqobatni hosil qilishi ham maqsadga muvofiq bo'ladi.

Respublikamiz hududida joylashgan ta'lim muassasalarida o'quvchi yoshlarning erkin, mustaqil fikrlash, atrofdagi voqelikka ongli munosabatda bo'lishi, daxldorlik va ijtimoiy faollik kabi sifatlarini rivojlantirish har tomonlama rivojlangan shaxsni kamol toptirishni pedagoglardan talab qilinadi.

Zamon talabiga aylanib borayotgan ilm-fan, texnika, va ishlab chiqarish sohalarining kundan kunga jadallik bilan rivojlanishi barcha ta'lim muassalarida, ta'lim-tarbiya sifatini yanada oshirish uchun imkon yaratilmoqda. Bu esa yoshlar bilan olib borilayotgan ishlar ta'sirchanligini

oshirishga xizmat qiladi. O'quvchilarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, bo'sh vaqtlarini mazmunli o'tkazish muammolariga mas'ulyat bilan yondashish iqtidorli bolalar orqali komil insonni tarbiyalab, voyaga yetkazish bugungi kun talabiya aylanmoqda.

Kelajagimizni quruvchi yosh avlodni tarbiyalashda bugungi kun o'qituvchilarining oldiga juda katta mas'ulyatni yuklatdi. Ta'lim muassasida bolalarga ta'lim-tarbiya berish jarayonida o'qituvchining ko'proq etiborini iqtidorli o'quvchilarga qaratishi kerak. Chunki iqtidorli o'quvchilar o'z tengqurlariga namuna shuningdek, tengdoshlarini o'z ortidan ergashtira olishni bilishadi.

Albatta iqtidor o'zi nima degan savol tug'uladi. Iqtidor so'zi arabchadan olingan bo'lib, "qodir bo'lmoq", "qila olmoq" degan ma'nolarni anglatadi. Iqtidor shaxsning ijodiy xususiyati va aqliy faoliyatini ham ifoda qiladi.

Iqtidorli o'quvchilar ham 2 xil turda bo'lishadi: 1. O'quvchi o'z iqtidorini o'qituvchi va tengqurlariga ko'rsata oladi. Dars jarayonida, jamoaviy tadbir va yig'inlarda faol qatnashadi. O'z jamoasini va o'zini ham turli xildagi vaziyatlarga tayyorlaydi va shu vaziyatdan olib chiqib keta oladi. Tengqurlari orasida o'zining qobilyatini ko'rsata olishi bilan ajralib turadi. 2. Ikkinchi qobilyatga ega o'quvchi esa 1-qobilyatli o'quvchidan farq qiladi. Bu o'quvchida tortinchoqlik hissi yuqoriroq bo'ladi. U o'qituvchisi va tengqurlaridan ozroq tortinadi. Bola o'zning qobilyati, iqtidori bo'la turib, shu qobilyat va iqtidorini ko'rsata olmaydi. Shu jarayonni o'qituvchi ko'ra bilishi kerak va mana shu 2-qobilyatli o'quvchilar bilan ko'proq ishlab, o'qituvchining o'z qobilyatini ko'rsata olishida yordam berishi kerak. Iqtidorli o'quvchilarni aniqlashda ularning boshlang'ich bilimlarini hisobga olgan holda pedagog maxsus psixologok va pedagogi testlar o'tkazish orqali aniqlaydi. Dunyodagi hech bir inson qobilyatsiz bo'lmaydi, faqatgina o'z qobilyatini ko'rsata olmaydigan insonlar bo'ladi. Qobiyat tushunchasini ko'pchilik ilm- fan doirasida deb tor ma'noda tushunadi. Qobilyat aynan ilm-fan sohasidagina emas balki, har bir sohada mavjud. Aslida qobilyat tushunchasi insonning individual salohiyati, imkoniyatlari. Qobilyat insonga berilgan inom sifatida qaraladi.Shu jihatdan har bir insonning qaysidir sohada o'z qobilyati bo'ladi. Bunga misol qilib: sportchilar,san'atkorlar, shoir-u rassomlar va hokazolarini keltirishimiz mumkin.Faqatgina qobilyatni rivojlantirishgina kifoya.Ko'proq qobilyat boshlang'ich sinflarda namoyon boladi.Bunda o'qituvchidan bolaning qaysi sohaga qobilyati va qiziqishiga qarab unga yo'l korsatishi kerak.

Iqtidorli o'quvchilarni izlash, aniqlash va tayyorlashning asosiy maqsadi bu respublikamizning ilmiy va ijodiy salohiyatini rivojlantiruvchi intelektual salohiyati bor yoshlarni tayyorlash, yordam berish, iste'dod sohiblariga bilimning tegishli sohalari va fanning aniq yo'nalishlari bo'yicha o'z tabiiy qobilyatlarini namoyon etish va rivojlantirish, ulardagi noyob iste'dodni ro'yobga chiqarish uchun imkoniyatlar yaratishdir.

Iqtidorli yoshlar yurtimizning ijtimoiy va iqtisodiy taraqqiyoti hamda uni jahon hamjamiyatida yuqori o'rin egallashida muhim va ta'minlovchi omil hamda millat ziynati hisoblanadi. Shuning uchun ham iqtidorli o'quvchilarni barvaqt aniqlash va ularning qobilyatini ro'yobga chiqarishda ta'lim muassasalarining o'rni beqiyosdir. Shu sababli ham prizidentimiz Shavkat Miromonovich Mirziyayev barcha ta'lim muassasalariga yetarlicha imkoniyat va sharoitlar yaratib bermoqda.Iqtidorli o'quvchilarga ham yetarlicha shart-sharoitlar yaratib bermoqda. Ta'lim, sport hamda san'at sohalarida o'zini ko'rsata olgan, jahon hamda respublikamiz bo'yicha o'zini qobilyatini ko'rsata olgan yoshlar uchun qimmatbaho sovg'alar, chet el sayaxotiga yollanmalar, oily ta'lim muassasalariga imtiyozli grant uchun yollanmalar hamda pul mukofotlari berilyapdi. Qobilyatli o'quvchilar uchun chet davlatlarda o'qish, malaka oshirish uchun yo'llanmalar ajratilmoqda. Yoshlarni kitobga muhabbatini oshirish uchun kitobxinlik tanlovlari o'tkazilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.https://baxtiyor.uz/iqtidorli- oquvchilar-bilan-ishlash-masalasiga-doir-mulohazalar/

BOSHLANG'ICH SINFLARDA YUZAGA KELADIGAN NUTQIY XATOLAR VA ULARNI OLDINI OLISH YO'LLARI

Hamidjonova Shodiya Tohirjon qizi

Namangan davlat universiteti Boshlang'ich ta'lim va sport-tarbiyaviy ish yo'nalishi talabasi

Annotatsiya: ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida yuzaga keladigan lingvistik –uslubiy, morfologik-uslubiy, sintaktik-uslubiy, nutqiy xatolar hamda bolalar nutqini o'stirish haqida fikrlar berilgan.

Kalit so'zlar: nutqiy xato, lingvistik- uslubiy xato, morfologik-uslubiy xato, sintaktik-uslubiy xato, adabiy me'yor, imlo, xatolar ustida ishlash.

Аннотация: В данной статье представлены представления о лингвометодических, морфолого-методических, синтаксико-методических, речевых ошибках, возникающих у учащихся начальных классов, а также о развитии речи детей.

Ключевые слова: речевая ошибка, лингвометодическая ошибка, морфолого-методическая ошибка, синтаксико-методическая ошибка, литературная норма, орфография, работа над ошибками.

Annotation: This article provides ideas on the linguistic-methodological, morphological-

as well as the development of children's speech.

Keywords: speech error, linguistic-methodological error, morphological-methodological error, syntactic-methodological error, literary norm, spelling, work on errors.

Barchamizga ma'lumki, ona tili millat ma'naviyatining mustahkam poydevoridir. Ulug' ma'rifatparvar bobomiz Abdulla Avloniy aytib o'tganlaridek "Har bir millatning dunyoda borlig'ini ko'rsatadurgan oyinayi hayoti til va adabiyotdir. Milliy tilni yo'qotmak millatning ruhini yo'qotmakdir". Shu ma'noda dunyo hamjamiyatidan munosib o'rin egallashni maqsad qilib qo'ygan har qaysi davlat avvalombor o'z xalqining milliy tili va madaniyatini asrab avaylashga intiladi. Hozirgi kun yosh avlodlarini hayotga qadam qo'ya boshlagan paytidan boshlab tilga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lishga, til birliklaridan o'rinli foydalana olishga o'rgatib borishimiz zarur. Til orqali insonning ichki dunyosi, ma'naviy qiyofasi, xulq-atvori, muomalasi, odob-axloqi, madaniyati namoyon bo'ladi. Kimning tili boy bo'lsa so'zlarni adabiy til asosida to'g'ri, ifodali, aniq, ravon talaffuz qila olsa, o'z ona tiliga chuqur hurmat ehtirom bilan qarasa, u bilimli sanalib kishilar o'rtasida hurmat qozonadi.

Nutqni rivojlantirishga tayyorgarlik davrida, bolaning birinchi yoshlarida, kattalar bilan to'g'ridan-to'g'ri hissiy aloqa jarayonida kelajakdagi izchil nutqning asoslari yaratiladi.Shu o'rinda oramizda so'zlarni to'g'ri qo'llay olmaydigan, tili qashshoq, so'zlari qovushmagan, o'z fikrini ravon ifodalay olmaydigan yoshlar ham uchrab turadi. Ana shunday xatolarga yo'l qo'ymaslik uchun bolalarni kitobga mehr-muhabbat ruhida tarbiyalash, badiiy adabiyotga qiziqtirishimiz lozim. Zero ko'p o'qish yuksak madaniyatlilikni, go'zal va ta'sirchan tilga ega bo'lishni ta'minlaydi. Har qanday muloqotning asosida to'g'ri tuzilgan nutq yotadi. Nutqni to'g'ri tuzush uchun uchun esa o'quvchilardan ma'lum bilim, ko'nikma va malakalar talab etiladi. Nutq ishtirokchilarining to'gri nutq tuzish malakalarini boshlang'ich sinflardan shakllantira borish lozim, bu jarayonda sintaksisning o'rni katta albatta.

Boshlang'ich sinf o'qituvchilari nutqiy xatolarni bartaraf etish maqsadida sinfda nutqiy muhitni yaratishlari, ya'ni, dars mashg'ulotlarida va undan tashqari jarayonlarda ham adabiy tilning orfoepik me'yorlariga rioya qilib o'quvchilardan ham shuni talab qilishlari kerak.

Nutqiy xatolar uch turga bo'linadi:

1. Lingvistik- uslubiy.
2. Morfologik-uslubiy.
3. Sintaktik uslubiy.[1]

Boshlang'ich sinflarda so'zlarni notog'ri qo'llash bilan bog'liq xatolar ko'p uchraydi. Bunday xatolarga quyidagilar kiradi:

1. O'quvchilarning so'z boyligi kamligi, sinonimlarni bilmasligi, takror kelgan so'zlar o'rnida olmoshlardan foydalana olmasligi oqibatida bir so'zni takror-takror qo'llash.

2. So'z ma'nosini tushunmaslik natijasida uni aniq ma'nosida ishlata olmaslik. Bunday xatolar bolalarning nutqi yaxshi rivojlanmaganligi, so'z boyligining kamligi sababli vujudga keladi.

So'zlardagi urg'uli bo'g'inlarni kuchli ohangda aytishga o'rgatish ham o'qituvchidan katta bilim va mahorat talab qiladi.

Masalan, Salim olmani yedi.

Bu o'yinchoqlarni olma.

Ushbu gaplarda olma so'zidag urg'uning o'zgarishi natijasida ikki xil ma'no ifodalanishi o'quvchilarni to'g'ri talaffuzga o'rgatish bilan birga, urguni to'g'ri qo'llash mashqlari so'zni ma'no qirrasini ochib beradi hamda bunday mashqlar bolalarda so'zlarni aniq ma'nosida qo'llay olish ko'nikmalarini shakllantiradi.

3. Shevaga xos so'zlardan foydalanish. O'quvchilar bunday so'zlarni ota-onalarining nutqi va tashqi muhit ta'sirida qo'llaydilar. Ba'zi sheva vakillari adabiy tildagi ayrim so'zlarni boshqacha so'zlar bilan ifodalaydilar. Qozoqlar bilan birga yashaydigan tumanlarda bolalar nutqida ilon o'rnida jilon, yo'q o'rnida jo'q deb ishlatish hollari, masalan, adabiy tilda opa shevada apka, tom o'rnida uchak(Xorazm shevasi) kabilar kuzatiladi. Bunday hollarda o'qituvchi adbiy tildagi so'zlar va shevaga xos so'zlar bir xil ma'noni ifodalashi, lekin bittasi adabiy orfoepik me'yorlarga mos tushishini singdirib borishi lozim.[2]

Morfologik-uslubiy xatolarga o'zgartiruvchi va so'z yasovchi qo'shimchalarni noto'g'ri qo'llashdan kelib chiqadigan xatolar kiradi. Tojiklar bilan yonma-yon yashaydigan joylarda o'rin-payt kelishigi qo'shimchasi o'rnida jo'nalish yoki jo'nalish kelishigi qo'shimchasi o'rnida o'rin-payt kelishigi qo'shimchasi ishlatiladi. Masalan, shu shaharga yashayman. Ukam yangi maktabga o'qiydi kabi kelishik qo'shimchalarini noto'g'ri qo'llash hollari uchrab turadi.

Sintaktik uslubiy xatolarga so'z birikmasi va gap tuzishga oid xatolar kiradi. O'quvchilar yo'l qo'ygan xatolarni to'g'rilash, ularni turlarini aniqlash va har bir xatoning kelib chiqish sabablarini o'rganish asosida nutqqa oid xatolarni oldini olish tizimini ishlab chiqish har bir pedagogning oldiga qo'ygan muhim vazifalaridan biri bo'lishi zarur.[3]

O'quvchilar og'zaki va yozma nutqida yo'l qo'ygan nutqiy xatolarni o'z vaqtida to'g'rilab borish kerak. O'quvchi yo'l qo'ygan xatosining to'g'ri variantini o'zlashtirsin, imkoni bo'lsa xatoning kelib chiqish sababini tushunsin. Xatoni to'g'rilashning eng foydali usuli yo'l qo'ygan xatoni o'quvchining o'zi to'g'rilashi hisoblanadi. Xatoni to'g'rilay olmasa uni o'qituvchi to'g'rilaydi. Xato turiga qarab gap yoki so'z birikmasi qayta tuziladi, so'z boshqasi bilan almashtiriladi, kerakli so'z qo'shiladi, ortiqchasi olib tashlanadi. Rasm asosida matn tuzish mashqlarida o'qituvchi o'quvchilar matnni qanday yozganlari haqida qisqa tushuncha berib, eng yaxshi yozilgan matnni qanday yozganlari haqida qisqa tushuncha berib, eng yaxshi yozilgan

matnni o’qib beradi. Matn mazmunidagi, mavzuni yoritishdagi kamchiliklar, imloviy va nutqiy xatolar aniqlanadi. Yo’l qo’ygan xatoni to’grilash yo’li tushuntiriladi.

Xulosa qilib aytganda, o’qish darslarida badiiy asarni tahlil qilishga ko’proq ahamiyat berib borish, asar tahlili davomida guruhlar kesimida “Eng yaxshi hikoyachi” musobaqalarini o’tkazish, o’quvchilar nutqini o’stirish bilan birga ravon gapirish malakalarini shakllantirib borish lozim. Ma’lumki, imlo qoidalari asosida yozilgan badiiy asarlar uning g’oyaviy mazmunini tushunishga yordam berish bilan birga nutq madaniyatining tarkib topishiga ham o’z ta’sirini ko’rsatadi, xalq tilining kuchli va go’zalligidan bahramand etadi. Nutq rivojlanishida muammosi bo’lgan bolalarni maxsus ishlab chiqilgan metodikadan foydalangan holda chuqur psixologik-pedagogik o’rganishni tashkil etish, buning natijasida nutqni rivojlantirishning yuqori darajasi sifatida belgilanishi mumkin bo’lgan guruh bolalarida umumiy nutqning kam rivojlanganligi namoyon bo’lishining o’ziga xos xuxusiyatlarini aniqlashhamda kerakli mashg’ulotlarni olib boorish talab etiladi. Bolalarning qanday bo’lib tug’ilishi uning ota-onasidan bo’lak hech kimga bog’liq emas, lekin har bir insonning yetarlicha rivojlanishi barkamol shaxs darajasiga yetishi, o’ziga yoqqan mashg’ulot va hayotda o’z o’rnini topishi, o’z umrini hayotiy meyorlarga munosib o’tkazishi, avvalo maktabga bog’liq. Vaxolanki, bolaning dunyoqarashi, didi, salohiyati shakillanadigan boshlang’ich sinflarda eng yetuk, eng tajribali murabbiylar biriktirilib qo’yilishini oddiy mantiqning o’zi talab etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qosimova K. va b. Ona tili o’qitish metodikasi, - T:, 2009.
2. Asqarova M., Kichik yoshdagi bolalar nutqini o’stirish, - T:, 2001.
3. Abdurahmonov G`. O`zbek tili grammatikasi.T.: O`qituvchi, 2014.

ИННОВАЦИОННЫЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ МЕТОДЫ В НАЧАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ

Мунавварханова Махлиёхон Музаффархановна
Студентка Наманганского государственного университета

Аннотация: В этой статье обсуждается важность воспитания в начальном образовании, эффективность воспитания, теория воспитания, рекомендации по воспитанию и возможные объяснения.

Ключевые слова: Воспитание, сотрудничество с родителями, педагогическая теория, правила воспитания, методы воспитания.

Дисциплина ведет к добрым делам. Когда образование больше для души, чем для тела, формируется человечество. Физкультура оздоравливает тело. И от воспитания души человечество обретает истинное счастье.

Фаридиддин Аттор

Одним из наиболее актуальных вопросов и проблем в человеческом обществе, в котором мы живем, является правильное воспитание этих молодых людей. Из них большая часть учебных заведений несет ответственность за образование, а за воспитание в равной степени несут ответственность родители, а затем учреждение и родители. Причина, по которой его называют родительским или учреждением, заключается в том, что ребенок проводит 5-6 часов в школе, а оставшиеся 18-19 часов дома под присмотром родителей. Даже благонамеренные учителя могут сказать или сделать то, что останется с нами на десятилетия.

Сегодня не только в нашей стране, но и во всем мире система образования принимает необходимые меры для того, чтобы школьники выросли современными взрослыми. Это особенно верно в известной начальной школе, которая является основой системы образования. Детей учат правилам, теориям и общим методам обучения в сфере образования, а в сфере образования – инновационными методами, современными технологиями.

В частности, “педагогическая теория является частью педагогической науки, изучающей содержание, методы и организацию образовательного процесса. Эта теория опирается на богатый образовательный опыт среднеазиатских философов и народных просветителей и использует для обоснования своих принципов науки философии, социологии, этики, эстетики, психологии”[1].

Работать с подрастающим поколением необходимо в соответствии с правилами воспитания, как и в любой сфере. В частности, к правилам воспитания относятся:

- целеустремленный;
- гуманизм и демократия;
- связь с жизнью и работой;
- приоритет национально-культурных и общечеловеческих ценностей;
- учитывать возрастные и личностные особенности обучающегося;
- последовательность, структура, преемственность.

Поясним приведенные выше правила на примере начального образования:

1. Целенаправленное воспитание - цель - вывести маленького ребенка, только поступившего в школу или стоящего на пороге большой жизни, на новую ступень на основе достойного, восточного воспитания в будущем. Иными словами, воспитание ребенка с высоким уровнем образования направлено на то, чтобы у него не было образовательных изъянов в будущем при переходе от уровня детей к уровню юношества.

2. Гуманизм и демократичность воспитания - это воспитание на основе гуманизма, присущего нашему народу. Например, в прошлом в начальных классах ребенок с меньшей вероятностью овладевал предметом, но иногда подвергался наказаниям, которые взрослые не могли терпеть. Не так сейчас. Единственное наказание для детей – дополнительные занятия, внеклассные занятия после школы. Демократические (справедливые) правила также затрагивают такие вопросы, как назначение наказания или справедливая оценка достижений и недостатков образовательного процесса, надлежащее поощрение или наказание учащегося.

3. Отношение к жизни и работе. Общеизвестно, что в обществе важно приучать людей к труду, формировать у них качества трудолюбия с момента начального обучения, чтобы у них не возникало в будущем трудностей при вступлении в самостоятельную жизнь. . Поэтому им важно иметь культуру труда и трудовую этику, чтобы дети не спотыкались в будущем.

4. Приоритет национально-культурных и общечеловеческих ценностей. Одним из наших приоритетов является воспитание наших детей в духе наших национальных ценностей, через учения наших предков. Цель состоит в том, чтобы передать их имена следующему поколению, достойному наших предков, и научить их тому образованию, которое они получили в юности.

5. Учитывать возрастные и личностные особенности учащихся. Как в жизни, в которой мы живем, так и в человеческом обществе, в котором мы живем, для каждой возрастной группы существует специальное образование и воспитание. То есть их учат от простого к сложному. Это связано с тем, что преподавание слов или советов, которые дети не понимают и требуют объяснения, может быть неактуальным для младших школьников. И в процессе воспитания, безусловно, необходимо учитывать такие обстоятельства.

6. Последовательность, структура, связность. Эти законы играют важную роль в образовании. Потому что детей нужно воспитывать в последовательной и отлаженной системе. Непрерывное образование, в свою очередь, продолжается от рождения до конца жизни. Поэтому в этот период преемственности комплексное воспитание, последовательно интегрированное в одну систему, гарантирует, что ребенок в будущем не

выпадет из формы.

Одной из главных причин, по которой так много внимания уделяется образованию учащихся, начиная с начальной школы, является их ясность ума. Если эта чистота наполнена добрым мышлением, мировоззрением, она не будет заменена другими чуждыми идеями и взглядами. В то же время формирование добродетельного молодого поколения будет способствовать развитию людей, которые будут служить нашему обществу. "Мухаммад Зехни говорит: Добродетель заключается не в происхождении, а в воспитании и манерах". Задача воспитателей сегодня – воспитать своих учеников в истинно патриотическом, добром и великодушном духе.

Использованная литература:

1. [2] - Наши нравы - зеркало нации. Р.Эгамбердиев. Издательство "Вэлли Медиа". Наманган –2019, стр. 3
2. Турсунов И., Нишоналиев Ю. Педагогический курс: учебник, Ташкент, "Учитель", 1997.

Информация в Интернете:

1. www.m.uz.wikipedia.org
2. [1] - www.uzdenimetr.com

BOSHLANG`ICH SINF O`QUVCHILARINI SAVODLI VA CHIROYLI YOZISHGA O`RGATISH

Ne`matillayeva Hulkaroy
Andijon davlat universitetining Pedagogika instituti Boshlang`ich va maktabgacha ta`lim hamda tillarni o`qitish metodikasi" fakulteti "Boshlang`ich ta`lim" yo'nalishi talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada nutqning nima ekanligi, nutq ko'rinishlari, yozma nutqning og'zaki nutqqa nisbatan umri uzoq ekanligi, nutq va savodni boshlang`ich sinf o`quvchilariga savodli o`rgatishning o`rni va ahamiyatiga doir fikr va mulohazalar bildirildi.
**Kalit so`zlar:** boshlang`ich ta`lim, nutq, savodli yozish, chiroyli yozish, o`yinlar, diktant va har xil katta yoki kichik matnlar yozdirish.

Nutq — tilning fikr ifodalash va almashish jarayonlarida amal qilishi, tilning alohida ijtimoiy faoliyat turi sifatidagi muayyan yashash shakli. Nutq deganda uning og‘zaki (ovozli) va yozma ravishda namoyon bo‘lishidagi jarayonlar, ya’ni so‘zlash jarayoni va uning natijasi (xotirada saqlangan yoki yozuvda qayd etilgan nutqiy fikrlar, asarlar) tushuniladi.

Og’zaki nutqqa nisbatan yozma nutqning umri uzoqroqdir. Bunga misol qilib, V-VII asrlarga tegishli bo’lgan “O’rxun-Enasoy yodgorliklari”, X asrga oid Mahmud Koshg’ariyning “Devoni lug’otit-turk” asarlari matnining saqlanib qolganligi va bizning davrimizgacha yetib kelganligini misol qilib keltirishimiz mumkin.

Chaqaloq yoki kichik yoshdagi bola so’zlashni, gapirishni, avvalo, o’z onasidan, oilasidan,atrofdagilardan o’rganadi. Ana shu og’zaki nutqda bayon etayotgan so’zlarini harflarga tizishdek mashaqqatli ishni boshlang’ich sinf o’qituvchi va murabbiylari o’z zimmasiga oladi.

Boshlang`ich sinfda qo`liga endigina qalam olib, yozuv malakalarini o`zlashtirayotgan o`quvchi to`rtinchi sinfda ancha xatosiz va tez yozishga o`rganadi. Chunki, ikkinchi va uchinchi sinfda bolaning ancha kelishib imlo qoidalarini o`zlashtirib oladi. Shu sabab to`rtinchi sinf o`quvchilarining yozuvi kattalarga xosligi bilan ajralib turadi. Qiynalmay, erkin yozayotgan o`quvchining yozuv tezligi ham oshgani sabab fikrlarini tezroq qog`ozga tushirishga harakat qiladi. Biroq bunday malakaga ega bo`lishi qiyin o`quvchilar ham sinfda topiladi-ku! Bu holatda qanday yo`l tutmoq kerak? Muammoning yechimi nimada ?

Agarda bu holatga befarq qaralsa yozuv tezligi past o`quvchilar ona tilidan berilgan topshiriqlarni bajarishda orqada qoladi, ayniqsa, bu narsa diktant va yozma ishlarni bajarishda o`quvchiga ancha qiyinchilik tug`diradi. Shuningdek, bu jarayon o`quvchi yuqori sinfni o’zlashtirishiga o`z salbiy ta`sirini ko`rsatadi.Birinchi sinf o`quvchilari uchun o`qish unchalik qiyin emas. Lekin xat bilan bog`liq muammolar mavjud. Qolaversa, qo`lda yozish bo`yicha mashg`ulotlar vaqti juda kam. Shuning uchun ota-onalar uyda birinchi sinf o`quvchilar malakasini oshirishi kerak. Yozuv tezligi past o`quvchilar boshqa o`quvchilarga nisbatan ko`p kuch va diqqat sarf etib, charchab qoladi. Shunday holat yuzaga kelmasligi uchun birinchi sinfdanoq yozuv darsini ona tili mashqlari bilan bir-biriga bog`lab o`tish muhimdir. Vaholanki, ona tili darsida yozuv mashqi uchun ajratilgan 8-10 daqiqadan unumli foydalanish shart. Aks holda, o`quvchilar ayrim harflarning shaklini buzib yozishga odatlanib qoladi. Bunda o`quvchilarning yozuvlariga qat`iy talablar qo`yish bilan birgalikda ularning daftariga qo`yilgan pedagogik va gigiyenik talablarni ham unutib qo`ymaslik kerak. O`quvchilar asosan qanday xatoliklarga yo`l qo`yadi? Sinflarda ayrim noto`g`ri yozilgan harflarni tuzatish mashqlarini o`tkazish lozim. Chunki,boshlang`ich sinf o`quvchilarining yozuvida quyidagi xatoliklar

kuzatiladi:

- yozuv qiyaligining har xil holatda bo`lishi;
- chiziqning ustidan yozmaslik;
- harflar orasidagi masofaning zichligi;
- harflarni juda yirik yozish;
- harflar va so`zlar orasidagi masofani bir xil saqlamaslik;
- harf elementlarini uchburchak shaklida ifodalash;
- harflar orasida haddan tashqari ko`p joy qoldirish.

Ushbu xatolarni tuzatish uchun qanday o`yinlar o`tkazish maqsadga muvofiq? Orfografik ko`nikmalar o`quvchilarda asta-sekin shakllanib boradi. Ular qoidalarni turli-xil mashg`ulotlar: ko`chirib yozish, mash qishlash, grammatik va orfografik tahlillar orqali o`zlashtirib oladi. Ushbu qoidalarni o`zlashtirishda bolalarning ixtiyoriy diqqatini bir nuqtaga to`plash talab qilinadi. Boshlang`ich sinf o`yinlarni yaxshi ko`rishi bilan birga o`yin orqali ba`zi grammatik, orfografik qoidalarni juda tez o`zlashtirib oladi va uni uzoq vaqt esda saqlab qolishadi. Olaylik, " Kim tog`ri yozadi?", "Tog`ri yozdim, "Yulduz topdim", "O`yindan o`yin o`ylab topish" o`yinlari orqali to`g`ri va chiroyli yozish malakalari tez shakllanadi. Qo`shimcha yozuv mashg`ulotlarini o`tkazish, bunda turli o`yinlardan foydalanish, o`quvchilarga mustaqil ravishda kichik matnlarni yozdirish va og`zaki tarzda so'zlatish muhimdir.

"Kim tog`ri yozadi?" o`yinini tashkil qilish uchun ma`lum bir orfografik qoida takrorlanib, o`quvchilar o`tilgan mavzuni yodga oladi. Har bir Grammatik o`yinni o`tkazishda o`qituvchi ma`lum bir qoidani mustahkamlashni nazarda tutadi. Sinf o`quvchilari chiqariladi, o`qituvchi avvaldan tayyorlagan so`zlarini yod aytib yozdiradi. Qolgan o`yin ishtirokchilari esa mustaqil ravishda daftarlariga yozib boradi. Agar o`qituvchi tomonidan u va o` unlilarining yozilishini mustahkamlash bo`lsa, shu qoidaga oid bitta so`zni aytadi, o`quvchilar xattaxta (doska) ga yozib bo`lgach, qolgan so`zlarni ham xuddi shunday yod aytish bilan yozdiradi. ***Daraxt, kalhat, gultojixo`roz*** kabi. O`quvchi tomonidan yozilgan so`zlar tekshiriladi. Xatoga yo`l qo`yilgan bo`lsa tuzatiladi. So`zlarni to`g`ri yozgan o`quvchilar har bir so`z uchun bittadan ball oladi. Kim ko`p ball olsa, o`sha g`olib hisoblanadi va rag`batlantiriladi.Komputer texnologiyalari juda taraqqiy etganiga qaramay, bolani chiroyli va savodli yozishga o`rgatish masalasida ota-onalar uchun dolzarb bo`lib qolmoqda. Zero, kalligrafik qo`lyozuvi va savodli nutq bilimli odamni ajratib turadi. Bundan tashqari, o`qituvchi imloviy, ishoraviy va uslubiy xatolar tufayli o'quvchi bahosini tushirish huquqiga ega. Ota-onalar ham bolaga bee`tibor bo'lishi kerak emas.

Farzandingizga chiroyli yozishni o`rgatish uchun mashqlarni o`ynoqi qilib bajaring. Bolalar o`zlari qiziqtirgan narsani qilishdan xursand bo`lishadi, shuning uchun bolani to`g`ri

yozishni xohlayotganiga ishontirishga arzidi. Motivatsiya qilish uchun, bola ularni noto`g`ri yozganligi sababli, do`sti topa olmaydigan sehrli mamlakatda yashaydigan harflar haqida hikoya qilib bering. Qo`l yozuvini qanday yaxshilash mumkin:

1. Tabassum bilan mashq qiling va ishni og`ir qilmang.
2. Bolaga daftarga qanday egri chiziqlar qo`yilishini tushuntiring. Ularni yoniga bir nechta chiziqlar chizishiga ruxsat bering.
3. Harflardan emas, balki qismlardan boshlang: tasvirlar, doiralar, ilgaklar.
4. Bolaga e`tabor bering, har bir harf ma`lum bir nuqtadan boshlanadi.
5. Namunaviy harflarni bolangizning ko`zlari oldida ushlang, shunda ular qanday yozishni bilib olishadi.
6. Farzandingiz oldingi xatni tog`ri yozishni boshlaguncha, yangi harfni o`rganishga, o`rgatishga vaqt ajrating.

Birinchi sinf o`quvchisi xato qilmasligi uchun unga ona tili qoidalarini o`rgating. Axir yodlash yordam bermaydi. Bilimlarini mustahkamlash uchun ko`p va muntazam yozing. Birinchidan, ertak yoki hikoyalarni kitobdan qayta yozing va shundan keyingina diktatorlik qilishni boshlang. Odam qanchalik tez-tez o`qisa, shunchalik savodli yozishi isbotlangan. Shuning uchun bolangizni kitoblar olami bilan tanishtiring. Bu xatolardan qochishga yordam beradi. Bolani to`g`ri va chiroyli yozishga o`rgatish unchalik qiyin emas. Asosiysi, sabr-toqatli bo`lish.

Agar bolada diktatsiya ostida yozish qiyin bo`lsa birinchi sinf o`quvchisini to`g`ri yozishi va o`qishni qanday o`rgatish kerak?

Bolaga yozishni o`rgatishning muhim jihati bu qo`l mashqidir. Buning uchun ko`p harakat talab qilinadi. Eng samarali usul modellashdir. Bolalar do`konlarida siz juda ko`p turli xil modellashtirish kitoblarini topishingiz mumkin. Aytgancha, ushbu maqsadlar uchun siz oddiy loydan,plastilindan foydalanishingiz mumkin. Plastilin bilan ishlash nozik vosita mahoratini yaxshilaydi va bolalarni parvarish qilishni rivojlantiradi. Mustaqil yozishni boshlashdan oldin, bola daftarchadagi xatni engashib turadigan satrda mukammal o`zlashtirishi kerak. Bolaga xatlarni va so`zlarni daftarga yozuvlarni ishchi chiziqda emas, balki oq bo`shliqdan yozishni mashq qilish imkoniyatini bering. Uning o`lchami eng chiziqdagi sigma o`xshaydi, ammo qiyshiq chiziqlar tufayli chaqaloq istalgan qiyalikni qila oladi. Birlashtirgan turdagi daftarni yasashingiz mumkin, bu yerda choyshablar qiyshiq va keng o`lchagich bilan almashtiriladi. Masalan, bola xatni tor satrda yozadi va keyin bu vazifani keng qatorda bajaradi. Shunday qilib, bolalar xatning to`g`ri yozilish naqshini ko`rish imkoniyatiga ega bo`ladi. Dastlab, daftarda kerakli chiziqni keng chiziqlar bilan ushlab turish uchun iloji boricha yordamni ish varog` ostiga qo`yiladigan zebra bargi berishi mumkin. Eng muhimi, yozuv va ona tili darslari davomida

o'quvchilarni chiroyli, bexato yozishga o'rgatishda ularga qo'pol muomala qilmaslik, ular yo'l qo'ygan xatolarini hammaga oshkor etmasdan asta- sekinlik bilan shu xatolar ustida ishlash, savodli yozuv ko;nikmalarini o'quvchi-o'qituvchi-ota-ona hamkorligida yo'lga qo'yish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

O'zME. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil

A.Abdusaidova.Savodli yozishga o'rgatish

www.ziyo.net.uz

www.google.com

BOSHLANG'ICH TA'LIM O'QUVCHILARINING XORIJIY TILLARNI O'RGANISHGA BO'LGAN QIZIQISHLARINI OSHIRISH CHORA –TADBIRLARI.

Teshaboyeva Mushtariy Bahromjon qizi

Namangan davlat universiteti Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi

mushtariyteshaboyeva682@gmail.com

***Annotatsya*:** Ushbu maqolada yurtimizda chet tilini o'rgatishga qaratilgan e'tibor va o'quvchi yoshlarning maktabga ilk qadam qo'yishlaridan boshlab, ularga chet tilini sifatli va samarali o'rgatish usullari va bu borada amalga oshirilishi lozim bo'lgan vazifalar hususida atroflicha fikrlar yuritilgan.

Kalit so'zlar: xorijiy tillar, o'quvchi, zamonaviy o'qituvchi, metodlar, integratsya, mehanik xotira, psixik jarayonlar,o'quv bilish faoliyati.

Annotatsya: this article focuses on the teaching of foreign languages in our country and discusses in detail the methods of effective teaching of foreign languages to students from the first steps of school and the tasks to be performed in this regard.

Keywords: foreign languages,student,modern teacher, methods,integratsy, mechanical memory, mental processes, learning cognitive activity.

Аннотацыя: в данное статье основное внимание уделется преподаванию иностранных языков в нашей стране и подробно рассматриваются методы качественного и эффективного обучения учащихся иностранным языкам с первых ступеней школы и задачи ,которые предстоит решать в связи с этим.

Ключевые слова: иностранные языки ,студент, современные преподаватель, методы, интегратция ,механическая память, психические процессы, учебная познавательная

деятелность.

O‘zbekiston Respublikasida yoshlarga, ularning ta’lim va tarbiyasiga juda katta e’tibor beriladi. O‘zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti Islom Abdug‘aniyevich Karimov “Farzandlarimiz bizdan ko‘ra kuchli, bilimli, dono va albatta baxtli bo‘lishlari bo‘lishlari shart “ deya ko‘p takidlaganlar va ko‘plab imkoniyatlarni yaratib berganlar. Mustaqillikka erishilgan kundan e’tiboran fan-ta’lim va sport sohasiga katta e’tibor qaratib, vatanimiz ravnaqini ta’minlaganlar va hozirga kelib bu harakatlar o‘zini oqlamoqda.Yurtboshimiz Shavkat Miromonovich Mirziyoyev “Ertangi kun yoshlar qo‘lida “deya e’tirof etadilar. Barcha e’tiborni ta’lim va tarbiya sohasiga qaratdilar. Bugungi kunda yoshlar zamon bilan hamnafas yashashlari lozimligini inobatga olib yaxshi natijalarga erishish uchun barcha imkoniyat eshiklari ochib berildi. O‘quvchilarga horijlik tengdoshlaridan kam bo‘lmagan holda IT va xorijiy tillarni o‘rganishlariga sharoit yaratib berilmoqda. Yildan yilga xorijiy tilni o‘rganishga bo‘lgan qiziqish ortib bormoqda. Bunga sabab esa davlat rahbarimizning bu sohani rivojlantirish borasida olib borgan oqilona siyosatlaridir.

Prezidentimiz Shavkat Miromonovich Mirziyoyev raisligida 2021-yil 6-may kuni “Chet tillarini o‘qitish chora tadbirlari” yuzasidan videoselektr yeg‘ilishi o‘tkazilib, unda xorijiy tillarni o‘rgatish tizimini tubdan isloh qilish lozimligi va xorijiy tillarni o‘rgatishning samarali usullarini izlab topish kerakligi asosiy vazifa sifatida e’tirof etildi. Yeg‘ilishda tizimdagi muammolar atroflich tahlil qilinib, ustuvor vazifalar ham belgilandi. -Maktab, litsey, kollej va oliy o‘quv yurti bitiruvchilari kamida 2ta chet tilini bilishlari kerakligi-Vazirlar mahkamasi huzurida xorijiy tillarni o‘rganishni ommalashtirish agentligi tashkil etilishi kabi vazifalar asosiy deb belgilandi.Agentlik zimmasiga ko‘plab vazifalar yuklatildi. Ulardan eng asosiysi “Bog‘cha - maktab - oliy ta’lim – korhona”zanjirini uzviy bog‘liq holda olib borish va yuqori natijaga erishish vazifasidir. Belgilab berilgan bu vazifalardan so‘ng ko‘pgina islohotlar o‘tkazildi, yangiliklar kiritildi

Boshlang‘ich ta’lim sohasida ham tubdan o‘zgarishlar davri boshlandi. Amaldagi darsliklar zamonaviy va davr talabiga javob bera oladigon darsliklar bilan almashtirila boshlandi. Davlat ta’lim standartlari esa Milliy o‘quv dasturi bilan almashtirilib, ham zamon talabiga ham milliyligimizga mos kela oladigon dasturga aylantirildi. Bugungi kunda har bir ota- ona farzandini yaxshi ta’lim va tarbiya olishini hohlaydi. Buning uchun farzandlarini yaxshi maktabga berishni , yaxshi jamoada o‘qitishni istaydi. Shunday ekan maktab jamoasidan ko‘proq mehnat qilish talab etiladi. O‘quvchilar maktabga kelgan ilk kunlaridan boshlab ta’lim va tarbiya olishni boshlaydi. Bu vaqtda ustozdan katta mahorat talab etiladi. Bolaning ta’lim olishga qiziqishi ham ustozga bog‘liq. 2012-yil 10-dekabrda chet tillarini 1-sinfdan boshlab o‘qitish

lozimligi haqidagi qaror qabul qilinib, 2013- yildan etiboran 1-sinf o‘quvchilarga ingliz tili o‘rgatila boshladi.Hozirgi kunda bolalar zamonaviy tehnologiyalar bilan birga o‘yin faoliyatini tashkil etyapti, keyin maktabga kelyapti. Ko‘pgina narsalarni biladigon bolani maktabga e’tiborini qaratishning yagona usuli bolani maktabga va o‘tiladigon fanlarga qiziqtirishdir. Bolalarga maktabga ilk qadam qo‘ygan vaqtidan boshlab chet tilini o‘rganishning qanchalar foydali ekanligi to‘g‘risida tushunchalar berish bolani chet tiliga qiziqtirishning asosiy omili hisoblanadi. Chet tiliga qiziqish ta’minlay olinsagina bolada rivojlanish bo‘ladi. Bolalarni chet tiliga qiziqtirish uchun hayotiy misollardan foydalanish talab etiladi. Misol tariqasida esa xalqimizning “Til bilgan – el biladi”, “Bir tilda so‘zlasha olsang bir insonsan, ikkita tilda so‘zlasha olsang ikki insonsan” kabi mazmundor g‘oyalar singdirilgan so‘zlarini o‘quvchilar ongiga singdirish va o‘quvchilar taniydigon mashhur inson misol qilib ko‘rsatilib,uning faoliyatidagi yutuqlari, natijalari xorijiy tilni bilishi bilan bog‘liqligi alohida e’tirof etilsa, bolada qiziqish ortadi. Shu bilan birga bolaga chet ellik tengdoshlari bilan aloqa o‘rnatishi mumkunligi, rivojlangan chet davlatlarida o‘qish imkoniyatiga ega bo‘lishlari, sayohatga borganda qiynalmasliklari, kelajakdagi ish faoliyatlarida ham horijiy tilni bilishari foyda berishi yaxshilab tushuntirilib keyingina dars o‘tilsa yaxshiroq samara beradi. Bunga sabab hayotda har bir inson birinchi navbatda o‘zi uchun qiziq bo‘lgan faoliyat bilan shug‘ullanishni hohlashi, bu sohada ko‘proq harakat qilishiga imkon beradi.

O‘quvchilarga chet tilining foydali tomonlarini ko‘rsatib berishda o‘qituvchi va murabbiylardan katta mahorat talab etiladi. Dars jarayonida bolaning bilish,psixik jarayonlari – diqqati, fikrlashi, idroki,tasavvuri, xotirasi va ta’lim olishga qiziqishi o‘qituvchi tomonidan shakllantiriladi. Xorijiy til darslarida ijodiy ko‘tarinkilik muhitini vujudga keltirish, o‘quvchining qiziqishi , bilish jarayoni, nutqi, shahslar aro munosabatlari rivojlantirib boriladi. O‘quvchilarga faqatina ingliz tili darsida emas balki boshqa fanlar bilan ham bog‘lagan holda o‘tilsa yanada samaraliroq bo‘ladi. O‘quvchilarga haftada faqatgina ikki soat ingliz tilining o‘tilishi shu bilan birga faqatgina grammatik mavzularning tushuntirilishi o‘quvchilarda ingliz tiliga nisbatan qiziqishning susayishiga sababchi bo‘lishi mumkun. Buning oldini olish uchun ona tili, tabiiy fanlar, matematika kabi darslarda ham ayrim so‘zlarni ingliz tilida o‘rgatish darsni qiziqarli bo‘lishi bilan birgalikda o‘quvchining ko‘proq shu tildagi so‘zlar bilan tanishishiga lug‘at boyligi oshishiga xizmat qiladi. Bundan tashqari darslar davomida turli xil interfaol usullardan, metodlardan foydalaish ona tili fani bilan ingliz tilini integratsya qilish orqali ham amalga oshirilsa yuqori samara beradi.

Davlatimizda 2-sinfdan boshlab rus tili o‘rgatiladi. Rus tili bizdagi aholing aksar qismi so‘zlashadigon til bo‘lganligi uchun ko‘pgina so‘zlar tilimizga o‘zlashtirilib bo‘lgan so‘zlar hisoblanadi. Agarda bola ikkita xorijiy tilda tushunib, so‘zlay olish ko‘nikmasiga ega bo‘lsa,

keyingi faoliyatida katta yutuqlarga erishish imkoniyatiga ega bo‘ladi Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida mehanik xotira yaxshi bo‘lganligi bois ularda til o‘ganish kattalarga nisbatan osonroq kechadi. Shu sababli bolalarga iloji boricha xorijiy ilni o‘rganishlariga sharoit yaratib berish va xorijiy tilni o‘rganishga qiziqtirish talab etiladi.

Xulosa qilib aytaigon bo‘lsak, boshlang‘ich ta’limda olinadigon bilimlar hayotning asosiy poydevori hisoblanadi. O‘quvchilar bu davrda qanchalik ko‘p bilim olib, yuqori natijaga erishishsa, shunchalik mustahkam poydevorga ya’ni kelajakka ega bo‘ladilar. Buning uchun esa biz kabi ustozlardan o‘z kasbimizga mehr berib , tinmay izlanishimiz talab etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.Karimov. I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. 2008.
2.Mirziyoyev. SH. M. “Taraqqiyot strategiyasi” 2022-2026.
3.Egamberdiyev. N . Xodjayev. B. “ Pedagogikaning ayrim dolzarb muammolari” . Fan va tehnologiyalar. 2013.
4.O‘.Tolipov. D. Ro‘ziyeva “Pedagogika”. 2019.
5.Karimova. N. R. “Boshlang‘ich ta’lim pedagogikasi,innovatsya va integratsyasi”.2020 .

CLIL METHOD IN TEACHING ENGLISH TO PRIMARY CLASS PUPILS

Madaminova Moxlaroyim Rustambek qizi
student, Namangan State University,
English philology faculty, Uzbekistan

Annotatsiya: Ushbu maqola CLIL usulining ahamiyati, uning kelib chiqishi va u bilan bog'liq ilmiy bilimlarni o'z ichiga oladi. Men tadqiqot ishimda ushbu mavzuni muhokama qildim. CLIL usuli bugungi kunda eng foydali usullardan biridir.

Kalit so'zlar: CLIL metodologiyasi, mazmuni, aloqa, bilish, madaniyat, o'qituvchining mavjudligi, ko'p tanlovli, operatsion omillar.

Аннатация: В этой статье рассказывается о важности метода CLIL, его происхождении и связанных с ним научных знаниях. Я обсуждал эту тему в своей исследовательской работе. Метод .CLIL — один из самых полезных на сегодняшний день.

Ключевые слова: методология CLIL, содержание, коммуникация, познание, культура, доступность учителя, множественный выбор, действующие факторы.

Abstract: This article covers the importance of the CLIL method, its origins, and the scientific knowledge associated with it. I have been discussing this topic in my research work. The .CLIL method is one of the most useful methods today.

Keywords: CLIL methodology, content, communication, cognition, culture, teacher availability, multiple-choice, operating factors.

Introduction:

CLIL and why it matters

If you're raising your eyebrow in arched confusion right now, wondering what on earth CLIL is, don't worry. We've got you covered.

CLIL stands for Content and Language Integrated Learning. What that means in real life is learning another (content) subject such as physics or geography through the medium of a foreign language as well as learning a foreign language by studying a content-based subject. In short, content subjects are taught and learned in a language which is not the mother tongue of the learners

Main part:

In CLIL lessons, the foreign language becomes the means of learning content. Students feel more motivated to learn the language because they are actually doing something with it, rather than dealing in some of the rather tired phrases and topics that old-fashioned language lessons tend to turn up. The focus is on language acquisition rather than enforced learning, i.e. building up language competency through using it to explore and discuss curriculum topics, leading to more natural and sophisticated communicative skills over time.

Nowadays, the use of the CLIL method is gaining popularity. Many researchers are conducting research on this topic. One such researcher is Germa Alcaraz Marmol. Germa Alcaraz Marmol's subject is "Trained and Non-Trained Language" Teachers on CLIL methodology:Teachers' facts and opinion about the CLIL approach in the primary education context in Spain.Marmol's article discusses that Since the early 2000s, there seems to be a growing interest in bilingual education in Spain. The need for teachers with certain accreditation in foreign language proficiency has been growing in the last decade. Yet, the methodological basis to integrate content and language in the classroom does not seem to be a compulsory requirement. The participants of this study were surveyed about several aspects of their teaching practice. They compared the answers of those who have received specific methodological CLIL training and those who have not. Results show that methodological training beyond just foreign language teaching makes significant differences in terms of the teachers' opinions on CLIL and practice of using bilingual practices in their classrooms, making use of a wider variety of

activities and resources. Differences were found in the way they see their own teaching, their use of their L1, materials in the classroom, and the variety and type of activities they develop with their students.They agree that CLIL is positive and enriching for learning. (Fernández et al., 2005; Laorden & Peñafiel, 2010; Mell et al., 2013; Coyle, 2006).

The study shows the attitudes of a group of CLIL teachers in primary education within the Spanish context. First, the teachers' ideas and practice about CLIL are offered. Then, the comparison between the ideas and practice of those teachers who had received specific methodological training on CLIL and those who don't is carried out. Results show that there are significant differences between both groups.Trained teachers have a more clear idea on what CLIL is and how to implement it, using a wider variety of resources and activities. Therefore, our results suggest that CLIL methodological training should be as important as linguistic training. It should tend towards being compulsory rather than just recommended, adopting the same status as the linguistic certification that is required when implementing this approach.

The term `Content and Language Integrated Learning' (CLIL) was adopted in 1994 (Marsh, Maljers and Hartiala, 2001) within the European context to describe and further design good practice as achieved in different types of school environment where teaching and learning take place in an additional language.Schools in very different contexts across the world had been finding their own ways to enrich learning, sometimes for many years. CLIL set out to capture and articulate that not only was there a high degree of similarity in educationalbmethodologies, but also an equally high degree of educational success.Identifying this success was one major driver within the education professions;mainstreaming the experience for a wider general public was the other.

The parts of CLIL:

1.Content

2.Communication: CLIL aims to increase student talking time (STT).encouroage self-evaluation and peer & group feedback

3.Cognition: CLIL promotes cognitive or thinking skills which challenge learners.Reasoning, creative thinking and evaluating are encouraged

4.Culture: understanding ourselves and other cultures is an important part of CLIL.

The method of CLIL has some operating factors in education,also primary school.They are:

• Teacher availability is crucial because it is usually the starting point for designing a model. How the teachers work together - whether individually or through teamwork - influences both planning and implementation.

• The levels of teacher and student target CLIL-language fluency determine the teacher's input and role in the classroom.

• The amount of time available is fundamental in setting objectives. Issues such as when the CLIL teaching is to be scheduled within the curriculum, and over what period of time, influence the choice of a CLIL model.

• The ways in which content and language are integrated influence decisionmaking on how each is handled within the model. For example, this may be through language-learning preparation before the CLIL course, language learning embedded in the CLIL course, or language learning parallel to the CLIL course.

•Linking the CLIL course to an out-of-school or extra-curricular dimension, enabling task-based communication with learners in other schools/countries and networking with teachers/visitors from outside the school/country, all impact on the scale and scope of the model.

• Finally, there are issues relating to assessment processes - formative or summative, focused on content only, content and language, or language only - which influence model design (see Chapter 6 for a discussion of assessment in CLIL).

Results and discussion:

I did my internship during my sophomore year. I did my internship at the 23rd general secondary school. During this period, I observed the teaching methods of the teachers. Based on my situation, I decided to use the CLIL method. During my previous observation, I noticed that students were tired and bored. I decided to use the CLIL method in order to eliminate such problems and increase students' interest in the lesson.In my research, I taught English and botany together. In this lesson, I handed out botany sheets to each student and asked them to answer questions about it. In this lesson, we discussed the structure of a flower. I taught students both botany and English. I asked relevant questions. So our lesson went on interestingly.Our quiz is that:

1.Multiple-choice

Q.

Which of these are both male reproductive structures?

A)Stigma and Style

B)Anther and Filament

C)Style and Ovary

D)Stigma and Anther

2. Multiple-choice

Q.

What is the sticky part of the flower that catches pollen?

A)style

B)stigma

C)ovary

D)petal

3. Multiple-choice

Q.

Why are flowers very colorful (and why do they produce odor?)

answer choices

A)So people buy them

B)To make gardens look good

C)To attract pollinators

D)To attract sunlight

4. Multiple-choice

Q.

The filament_____

A)holds up the anther

B)protects the petal

C)is the male part of the flower

D)catches pollen

5. Multiple-choice

Q.

The part of a flower that produces the male reproductive cells (pollen).

A)anther

B)style

C)stigma

D)filament

6. Multiple-choice

Q.

The ENTIRE female part of the flower

A)pistil

B)stamen

7. Multiple-choice

Q.

The ENTIRE male part of the flower

A)pistil

B)stamen

8. Multiple-choice

Q.

Forms fruit around the seeds

A)ovule

B)ovary

C)stamen

9. Multiple-choice

Q.

Which amongst these is NOT a part of PISTIL

A)stigma

B)stamen

C)style

D)ovary

10. Multiple-choice

Q.

I am a flower that produces nectar. What is the function of the nectar?

answer choices

A)To provide food for the flower

B)To attract pollinators

C)To attract animals to disperse the fruits

D)To produce perfumes for Man

11. Multiple-choice

Q.

Pollination is the process by which the pollen grains are transferred from the _____ to the _____.

A)anther... ovary

B)anther ... stigma

C)stigma ... ovary

D)stigma ... filament

12. Multiple-choice

Q.

Fertilization is the process by which an

A)egg and pollen combine

B)embryo grows into a plant

C)animal carries pollen between plants

Due to the fun of our lesson, the results of students at the end of the lesson were

satisfactory. The total number of students was 25. 15 of them completed the assignments with excellent marks. 6 students passed with 4 marks. 4 students passed with 3 marks.

In conclusion, the purpose of this study was to explore the effects of students' science learning using CLIL at one primary school in Uzbekistan. Specifically, this study intended to investigate the perceptions of students towards science.The result of the study also showed that students expected to learn other subjects in English. This is consistent with Huttner, Dalton-Puffer, and Smit (2013) that students' beliefs about the language learning can affect how learners make sense of their experiences, organize their learning, and shape their motivation. Furthermore, given that students looked forward to learning other subjects in English, it appears that students enjoyed the CLIL approach. Student cognitive gains in this study show the positive effect associated with the implementation of CLIL (Lorenzo et al., 2010).In my opinion, the use of CLIL method in primary school is very useful. It helps the student as follows:

-Improving overall and specific language competence.

-Preparing for future studies and/or working life.

-Developing multilingual interests and attitudes.

-Diversifying methods & forms of classroom teaching and learning.

-Increasing learner motivation.

-Integrating language into the broader curriculum.

-Long-term learning: students become academically proficient in a language after 5-7 years in a good bilingual program. This is because CLIL focuses on fluency rather than accuracy, treating errors as a natural part of language learning.

-Introducing a wider cultural context to content lessons

-Accessing International Certification and enhancing the school profile.

REFERENCE:

1.Do Could,Philip Hood,David Marsh-'CLIL -Content and Language Integrated Learning.

2.Yi-Ching Huang-'The effects of elementary student's science learning in CLIL.

3.Steve Darn 'Content and language integrated learning (CLIL) A european overview".

4.Trained and non-trained language teachers on CLIL methodology 'Teachers' facts and opinions about the CLIL approach in the primary education context in Spain.

5.To CLIL or not to CLIL? The case of the 3rd experimental primary school in Evosmos.

6.twigeducation.com.

7.Eurydice. (2006). Content and Language Integrated Learning at school in Europe. Retrieved from http://www.indire.it/lucabas/lkmw_file/eurydice/CLIL_EN.pdf.

8.Lorenzo, F., Casal, S., & Moore, P. (2009). The effects of Content and Language Integrated Learning in European education: Key findings from the Andalusian bilingual sections evaluation project. Applied Linguitics, 31, 418–442.

O'ZLASHTIRMOVCHI O'QUVCHILARNI PSIXOLOGIK MANBALARDA CHET EL ADABIYOTLARIDA O'RGANILISHI

Djalolova Mohinur Abdusattor qizi
Farg'ona Davlat Universiteti
Psixologiya kafedrasi o'qituvchisi

Xorij psixologiyasida o'quvchilarning past o'zlashtirilishi muammosi quydagi olimlar tomonidan atroflicha o'rganilgan . Vygotskiy, C.JI. Rubinshteyn, A.N. Leontiev, B.F. Lomov, B.D. Parygin, R.X. Shakurov. Bu olimlar o'zlashtiraolmaslikni asosiy sababi turli xil psixologik to'siqlar ta'sirida deb bilishgan , psixologik to'siqlarning har xil turlariga alohida e'tibor beriladi: semantik (L.I.Bojovich, M.S.Neimark), hissiy, taktik (L.B.Filonov), muloqot to'siqlari (V.A.Kan-Kalik, N.N.Obozov, B.D.Parigin), pedagogik faoliyatdagi to'siqlar (A.K.Markova). , N.A.Podymov), innovatsion to'siqlar (A.M.Khon, A.I.Prigojin, L.S.Podimova). Shu bilan birga, psixologik to'siq uning mohiyati, mohiyati va tahlil usullarini tushunishga qarab turli pozitsiyalardan ko'rib chiqiladi. Psixologiya fani o'quvchilarning bilim olish psixologiyasining o'ziga xos xususiyatlarini ochib beruvchi ma'lum nazariy va empirik materiallarni to'plandi. Ta'lim sub'ektlari sifatida o'quvchilarning psixologik xususiyatlari qiydagi olimlar aniqlandi B.G. Ananiev, G.S. Suxobskaya, G.S. Vershlovskiy, S.L. Rubinshteyn, A. V. Brushlinskiy bu olimlar o'zlarining ilmiy tadqiqot ishlarida shaxsning muvaffaqiyatli o'quv faoliyatini amalga oshirish imkoniyati mavjud ekanligini isbotlaganlar . O'quv faoliyatida samaraga erishish , muaffaqiyatga erishish bo'yicha ushbu olimlar fikr bildirganlar K.A.Abulxanova-Slavskaya, L.I. Antsyferova, L.S.Vygotskiy, A.A.Bodalev, A.Maslou, K.Rojers, V.Frankl. Z.I. Kalmykova, N.A. Menchinskaya, Yu.K. Babanskiy, L.S. Slavina va boshqalar past o'zlashtiruvchi o'quvchilarni muntazam kuzatib ular uchun bilimlarni shakllanish yo'l yo'riqlarini aniqlashga urinishgan . O`zlashtirishlari past bo`lgan o`quvchilar uchun ishlab chiquvchilar kuchli ko`nikma va bilimlarni shakllantirish, qiziqish, mustaqil fikrlash, kuchli irodali sifatlar va boshqalarni shakllantirish bilan bog`liq muammolarni aniqlaydilar. Muvaffaqiyatsizlik (va boshqa ta'riflar: orqada qolish, muvaffaqiyatsizlik, yomon taraqqiyot) umume'tirof etilgan standartlardan orqada qolishni, ya'ni ba'zi standartlarga nisbatan kam yutuqni anglatadi. Aksariyat hollarda ular ushbu

fan bo'yicha (yoki bir nechta fanlar bo'yicha) qandaydir o'ziga xos minimal miqdorni, bilim darajasini, ko'nikmalarni anglatadi. Pedagogikada kam o'qish deganda o'quvchilarning tayyorgarligi va ta'lim mazmuniga oid da'volar o'rtasidagi tafovut tushuniladi, bu o'quv jarayonining muhim qismi o'tgandan keyin aniqlangan - bir mavzu yoki bo'limni o'rganishga bag'ishlangan darslar zanjiri. kurs, o'quv choragi, yarim yil . Ortiqcha qolib ketish - bu o'quv jarayonining bunday segmentidan oraliq bosqichlardan birida bo'sh joyni o'z ichiga olgan talablarni (yoki ulardan 1 tasini) bajarmaslik, bu taraqqiyotni aniqlash uchun vaqt oralig'i bo'lib xizmat qiladi. "Orqada" atamasi talablarga rioya qilmaslikning to'planish jarayonini ham, bunday nomuvofiqlikning har qanday bir misolini ham anglatadi . Past o`zlashtiruvchi o`quvchilar aqliy taraqqiyot darajasining sezilarli pasayishi doimiy intellektual zo`riqmaslik, o`zini- o`zi boshqarish natijasi bo`lishi mumkin. N.Amenchinskaya o`tkazgan tatqiqotlaridan ma'lum bo`lishicha, o'zlashtirmovchi o`quvchilar diqqati, xotirasida quyi ko`rsatgichlar olinishi, bu psixik jarayonlarida patalogik o`zgarishlarning natijasi emas, balki to`gri ishlash odatlarining mavjud emasligi bilan bog'liqdir. N. A. Menchinskaya o`zlashtirmovchi o`quvchilar tipologiyasini ishlab chiqishda, birinchidan, tafakkur faoliyati xususiyatlari , ikkinchidan, shaxsning yo`nalishiga e`tibor berdi. Muallif o`quv faoliyatini tashkil qila olish ko`nikmasini barcha o`zlashtirmovchi o`quvchilarga xos bo`lgani uchun tiplarga ajratish mezoni sifatida qaraydi. Shunday qilib, o`zlashtirmovchi o`quvchilarni tiplarga ajratishda shaxs xususiyatlarining ikki asosiy kompleksining turli birikmasi asos qilib olinadi.

Birinchisi- tafakkur faoliyatining xususiyatlari bilan bog'liq.

Ikkinchisi-o`quvchining "ichki pozitsiyasini" o`qishga munosabatning bildiruvchi shaxsining yo'nalganligi bilan bog`liq.

1. Tafakkur faoliyatining quyi darajasi o`qishga nisbatan ijobiy munosabat va o`quvchi holatining saqlanishi birikishi mumkin.

2. Tafakkur faoliyatining yuqori darajasi o`qishga nisbatan salbiy munosabat "qisman " yoki to'liq o`quvchi holatining yo'qolishi bilan birikishi mumkin .

3. Tafakkur faoliyatining quyi darajasi o`qishga nisbatan yoki to'liq o`quvchi "holatining" yo'qolishi bilan birikishi mumkin.

Ajratilgan xususiyatlar birikmasining o`ziga xosligi o`zlashtirmovchilikni yo'qotish yo'llarini aniqlab beradi. Birinchi tipga kiritilgan o`quvchilarning ba`zi umumiy xususiyatlari mavjud. Ularga tafakkur operatsiyalarini umumlashtirish va boshqalarning bo'yi rivojlanganligida namoyon bo'ladigan quyi o'quvchilikka xos bunday o'quvchilar uchun o`quv materiallarini o`zlashtirish jiddiy qiyinchiliklarni chiqaradi. Aqliy masalarini yechishda ularda "mahsuldor bo'lmagan yondashuv " vujudga keladi, ulardan foydalanishga intiladilar. Bundan o`quvchilar guruhi uchun o`qishidagi muvaffaqiyatsizlik axloqiy nizo manbayi

hisoblanmaydi. Ular: "Men masalalarni yecha olmayman, " Men uchun ona tili qiyin", deb xotirjam aytadilar. Bunday nizolarning mavjud emasligini o`qishga nisbatan ijobiy yo`nalishi va o`quvchi holatining saqlanishga olib keladi. Shu bilan birga ularda bilimlarga nisbatan qiziqishning yo'qligi, maktabda o'zlashtiriladigan, har qanday bilimlarga nisbatan qiziqishning yo'qligiga xos. Ular kelajak rejalarini o`qishi bilan bog`lamaydilar.

Har bir alohida olingan o`zlashtirmovchilikning vujudga kelishi tarixi har xildir. Bu shaxsning indivudual xususiyatlari va atrofdagilar bilan munosabatlariga, xususiyatlariga bog`liqdir. P.P.Blanskiy "Qiyin o`quvchilar" asarida psixik va jismoniy tayyorgarlikning turli xususiyatlarning birikuvi quyidagi tiplarga ajratilgan. P.P.Blanskiy birinchi o`rinda jsmoniy sog`liqga e'tibor bergan . Muallif ishlarida psixologik xususiyatlarga yetarlicha e'tibor berilmagan. P.P.Blanskiy o`zlashtirmaslikka olib keladigan . Asosiy sababni ajratib ko`rsatgan. Birinchidan, o`quvchi sog`lig'iga bog`liq, ikkinchidan o`zini to`g`ri tashkil eta olmaslik, uchinchidan, o`qishga qiziqishining yo'qligi, to'rtinchidan, o`quvchining bo'yi rivojlanganligi.

P.P. Blonskiy o`zlashtirmovchi o`quvchilarni quyidagi tiplarga ajratadi:

I. Tip o`zlashtirmovchi o`quvchilarga taxminan 50% jismonan bush va aqliy rivojlangan o`quvchilar kiradi.

II. Tip o`zlaashtovchi o`quvchilarning taxminan 25% jismonan kuchsiz.

III. Tip o`zlashtirmovchi o`quvchilarning taxminan 10% jismonan normal,lekin aqlan rivojlanmagan o`quvchilar .

IV. Tip o`zlashtirmovchi o`quvchilarning taxminan 15% oilaviy sharoitga ko`ra maktabdan ajralib qolgan o`quvchilar.

Shunday qilib, o`quvchilar tiplari klassifikatsiyasini asosiy ikkinchi ichki sababga ko`ra, jismoniy bush va aqliy rivojlanmagan. Muammosini o`rganishda muhim hissa bo'lib qo`shildi. L.S.Slavinanig "O`zlashtirmovchi o`quvchilar turli guruhlarga bo`lingan".

1. O`qishga nisbatan noto'g`ri munosabat shakllangan o`quvchilar .
2. Materiallarni qiyinchilik bilan o`zlashtiruvchi o`quvchilar.
3. O`quv ishida malaka va usullari shakllangan.
4. Mehnat qila olmaydigan o`quvchilar.
5. Bilim va o`qishga malaka va usullari shakllangan .

Bunda turli guruhdagi o`quv o`quvchilar shaxsining har xil tamonlari orasidagi munosabat tug`risidagi munosabat tug`risidagi savol ochiq qoladi. Avvalo o`zini kuchsiz boshqarish, o`z psixik jarayonlari boshqara olmaslik, o`quv ishining oqilona usullari shakllanmaganligini , o`quv masalalarini ychishda o`ylashni istamaslik ,bilimlarini shartli o`zlashtirishi xos. Bunday o`quvchilar aqliy ishdan qochishga intilib, faol fikrlash zaruratidan

ularni xalos qiladigan har- xil aylanma yo`llarni izlaydilar. Bunday o`quvchiga qo'llaniladigan choralar ham bir xil . Bolaning ota-onasi maktabga chaqirilib, o`g`li yoki qizi bilan shug`ullanayotganligi haqida ma`lumot qilinadi. Yoki o`qituvchi oqibati haqida o`ylamasdan o`quvchini butun sinf oldiga baqirib haqoratlaydi, izza qiladi. Ko'pchilik tajribali o`qituvchilar o`quvchilar ko'p kasal bo'luvchi zaif bolalar organizmi darmonsizligi tufayli ishga va o`qishga qobiliyatlari pasayadi. Biror narsadan qattiq qo'rqan bolalarda asabiylashish alomatlari, duduqlanish bo'ladi. Bunday bolalar bilan o`qituvchi maxsus shug`ullanishi kerak. O`quvchilar o`zlashtirmasligining sabablaridan biri - ko'pincha, bolaning psixik taraqqiyotdan vaqtincha orqada qolishi bilan bog`liq. O`zlashtirmaslik 50% psixik taraqqiyotda orqada qolish bilan , 24% xulq –atvorning buzilishi, 4% aqliy yetishmaslik va nutqning rivojlanmaganligi bilan bog`liq. Psixik taraqiyotda vaqtincha orqada qolish bolada turli sabablarga ko`ra vujudga kelishi mumkin . Bunday omillarning markaziy nerv sestimasiga noqulay ta`sir etishi natijasida eng nozik insoniy funksiyalarning taraqqiyoti to'xtaydi. Bola qanchalik kichik bo`lsa, bu omillar shunchalik ahamiyatlidir. Xuddi shu sabablarga ko`ra mehribonlik uylarida kun-u tun ishlaydigan bog`cha va yaslilarda tarbiya oladilar. Ko'pincha o`qituvchilar o`zlashtirmovchi o`quvchi bilan mashg`ulotlar o`tkazdilar. Ayrim hollarda o`qituvchilar sababini tushunmasdan o`zlashtirmovchi o`quvchilarni "qobilayatsizlar", "aqli etishmaydiganlar" safiga kiritib qo'yadilar. Tez orada o`qituvchilar o`quvchilarga e'tibor bermay qo'yadilar. Keyinchalik bunday o`quvchilarda maktabga nisbatan salbiy tushunchalar rivojlanadi va shakllanadi. Bunday o'quvchilarga mahsuldor usullar qo'llanilsa, umumta`lim maktabida bemalol o`zlashtiruvchi o`quvchilar qatorida bo`ladilar.

A.I.Murachkoviskiy o`zlashtirmovchi o`quvchilar tiplarini ajratishda quyidagilarga etibor beradi:

Birinchidan, aqliy faoliyat xususiyati bilan bog`liq.

Ikkinchidan, shaxsning yo'nalganligi o`quvchining ichki holati , o`qishga munosabati yuqorida ifodalanishi mumkin.

1. Aqliy faoliyatning quyi darajasi o`qishga iobiy holatini saqlaydi.
2. Aqliy faoliyatning yuqori darajasi o`qishga salbiy munosabat bilan birikishi natijasida o`quvchi "holati qisman yoki to`liq yo'qolishi" ro'y beradi.

Ajratilgan xususiyatlar birikishidagi o`ziga xoslik o`zlashtirmovchi o`quvchilar tipi va o`zlashtirmaslikni yuqotishini belgilaydi.

A .I. Murachkoviskiy har bir tip ichida quyidagi ikki belgi asosida turlarini belgilaydi:

A) O`quvchilar o`qishdagi muvaffaqiyatsizlikni to'ldirilgan vositalar mavjud emasligi.

T.B Stultinos bo`sh o`zlashtiruvchi o`quvchilarning quydagi to`rt tipini ajratgan:

Birinchi tip –tasodifiy uzoq vaqt kasal bo'lishi hisobiga orqada qoladiganlar

Ikkinchi tip –eslab qoladiganlar.

Uch inchi tip –yuzaki faol o`smirlar, tafakkur operatsiyalarini egallaganlar.

T .A. Vlasova , M.S. Tevenir tadqiqotlarida me'yordan og`gan bolalar o`rganiladi. Ular bunday bolalarni quyidagi ikki guruhga ajratadilar:

Birinchi guruhga jismoniy va aqliy taraqiyoti sust bolalar kiradi. Tadqiqotchilarning takidlashicha, ularning taraqqiyotda orqada qolishining sababi

- bosh miya po'stlog`ida peshona qismining sekin yetilishi bilan bog`liq. O`qishda orqada qolib,ular yanada asabiy bo`lib, o`qituvchilar uchun yanada qiyinchilik tug'diradi.

Mualliflar yuqorida klassifikatsiyasi asosida taraqqiyotda chetlashgan bolalar bilan ishlaydigan o`qituvchilar uchun qimmatli tavsiyalar ishlab chiqadilar . Yuqorida biz keltirgan o`zlashtirgan o`quvchilarning tiplarini bilish o`quvchilarga individual yondashuvini amalga oshirishga katta yordam beradi.

Psixolog va pedagoglar o`zlashtirmaslikning ko`plab sabablarini, tiplarini aniqlaganlari hamda ikkinchi yilga qoldirilishi va ommaviy o`zlashtirmaslikni yo'qotishi bo'yicha didaktik tarbiyaviy ishning tashkiliy –pedagogik shakl va uslublarning guvohi bo'ldik. Pedagogik olimlar va o`qituvchilarning uzoq vaqt o`zlashtirmaslikni bartaraf etishga ishonchli o`quv –tarbiya jarayonining xususiyatlarini o`rgandilar. Psixologlar o`quv jaryonida namoyon bo`ladigan o`zlashtirmovchi o`quvchilarning shaxs xususiyatlariga, ular o`quv faoliyatinig o`ziga xosliklarning aniqlashga e'tibor qaratadilar.

O`zbekistonlik psixologlardan Y. F.G`oziyev, S.A. Axunjanova, T.M. Adizova, Y.Z. Usmonova, A.X.Yugay, T.K.To'laganovalarning ishlarida ham tahlil qilingan. Lekin ularning hech birida aynan boshlangich sinflardagi o`zlashtirmovchilik muammosi maxsus ilmiy tadqiqot predmeti sifatida tahlil etilmaganini takidlash joiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Goliza M.V. "Возристная и педагогичеслая психология"
2. Gafarov A.E, " Pedagogik amaliyot". Toshkent 2002 y.
3. Gurova A. "Диагностика психочесткого разбитая детей".
4. Davletmin M.G. To'ychieva S.M "Umumiy psixologiya" Toshkent 2002 y.
5. Davletmin M.G. "Yosh davrlari va pedagogik psixologiya". Toshkent 2004 y.
6. Krutenskiy V.V "Pedagogik psixologiya". Toshkent 1979 y.
7. Petrovskiy "Umumiy psixologiya" . Toshkent 1992 y.

O‘ZBEKISTONNING UMUMTA’LIM MAKTABLARIDA MUSIQA TA’LIMI VA TARBIYASINING RIVOJLANISHI

Salohiddinova Mohitabon Mirg‘olim qizi
Namangan Davlat universiteti Musiqa ta’lim madaniyat fakulteti Musiqa ta’limi yo'nalishi MUZ.CU-20 guruh talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Musiqani ta'lim tarbiya bilan boǵliqligi va musiqa mashǵulotlarining ta'lim tarbiyadagi ahamiyati haqida ma’lumot berilgan.
Kalit so‘zlar: Musiqa,ta'lim tarbiya, madaniyat.

Bugungi kunda musiqa ta’lim-tarbiyasining maqsadi va vazifasi nihoyatda muhim. Yosh avlodni milliy musiqa merosimizga vorislik qila oladigan hamda umumbashariy musiqa boyligini idrok eta oladigan va qadrlaydigan madaniyatli inson darajasida voyaga yetkazishdan iborat. Buning uchun har bir o‘quvchining musiqiy iqtidorini rivojlantirib, musiqa san’atiga mehr va ishtiyoqini oshirish, musiqadan zaruriy bilim va amaliy malakalar doirasini tarkib toptirish, iqtidorli o‘quvchilarning musiqiy rivojlanishlari uchun zaruriy shart-sharoitlar yaratib berish maktab musiqa ta’lim-tarbiyasining asosiy vazifasidir.

Umumta’lim maktablarida musiqa madaniyati fanini o‘qitishdan ko‘zlangan asosiy maqsad o‘quvchilarning ma’naviy, badiiy va axloqiy madaniyatini, milliy g‘urur hamda vatanparvarlik tuyg‘usini shakllantirish, tafakkurini kengaytirish, bolalardagi ijodiy mahorat, nafosat va badiiy didni o‘stirish hamda tashabbuskorlikni tarbiyalashdan iboratdir.

Musiqa tinglash badiiy ta’limning muhim vositalaridan biri bo‘lib, u darsning barcha faoliyat turlarini bajarish jarayonida amalga oshiriladi. Tinglash bolalarda hayotni, borliqni anglash va bilish qobiliyatini rivojlantiradi. Bunda musiqa tili, ifoda vositalari, janr va shakllarini o‘rganish muhimdir. U musiqani badiiy-g‘oyaviy jihatdan to‘g‘ri idrok etib, estetik zavqlanishga imkon beradi. Tinglash qoidalari sinfda jimlikni ta’minlab, o‘quvchilarni musiqani diqqat-e’tibor bilan eshitishga o‘rgatib, onglilik va faollikni rivojlantiradi hamda musiqa mada-niyatini shakl-lantiradi.

Darslar davomida har bir musiqiy asarda muayyan voqelik, his-tuyg‘u va mazmun bo‘lishi haqida o‘quvchilarga dunyo-qarashiga mos tarzda tushun-tiriladi. Shu orqali bolalarda musiqiy taassurot va tinglash ko‘nikmasi shakllanadi. Tinglash faoliyatini butun dars davomida olib borish o‘quvchining asarni tushunish va ongli idrok etish, asarning musiqiy xususiyatlari

(janri, tuzilishi, ifoda vositalari, ijrochiligi) hamda badiiy mazmuni haqida muayyan bilimlarga ega bo‘lishiga yordam beradi, tinglash madaniyatini shakl-lantiradi.

O‘quvchilarning faolligini oshirish va tinglash malakasini shakllantirish uchun “Topqirlik” mashqidan foydalanish tavsiya etiladi. Bunda avvalgi darslarda tinglangan kuy-qo‘shiqlar karnaycha- (katak, tasvirlar)lar ostiga joylashtiriladi. Bolalar istalgan karnaychani tanlab, undan yangragan ohangning nomi va muallifini aytishadi. Bunday topshiriqlar o‘quvchilarni diqqatni tezkor jamlashga o‘rgatib, xotirasini mustahkamlaydi.

Tinglanadigan musiqiy asar tuzilishi, badiiy-g‘oyaviy mazmuni jihatidan o‘quv-chilarning yosh xususiyati va o‘quv dasturiga mos bo‘lishi, yangrash vaqti 1-1,5 daqiqadan oshmasligi lozim.

Tinglash jarayonini quyidagicha amalga oshirish mumkin:

1) Bolalar diqqatini jamlash. Asar haqida o‘qituvchining kirish so‘zi;

2) O‘qituvchi ijrosidagi yoki CD for-matdagi asarni tinglash;

3) Asarni suhbat orqali musiqiy, badiiy-g‘oyaviy jihatdan tahlil qilish;

4) Asarni yaxlit qayta tinglagach, o‘quvchilarning taassurotlarini eshitish.

Tinglanadigan asarlardan parchalar (mashq-qo‘shiqlar) kuylash, chapak va cholg‘u asboblarini chalib, ularga ritmik jo‘r bo‘lish va musiqaga mos harakatlar bajarish chog‘ida bilim va malaka takomillashib, mustahkamlanadi.

5—7-sinf o‘quvchilari mustaqil fikr yuritadigan, aqlan va jismonan rivojlangan, musiqiy va estetik didi shakllangan bo‘ladi. Shu bois bu yoshdagi bolalar zamonaviy musiqa san’ati va uning ko‘zga ko‘ringan vakillari ijrosini tinglaydi. 7-sinf o‘quvchilari bilan tinglash faoliyatini amalga oshirish jarayonida diqqatni jamlash, musiqani anglash, uni idrok etish, cholg‘ularni va musiqiy janrlarni bir-biridan farqlashga o‘rgatish tavsiya etiladi. Tinglash asnosida o‘quvchilarga quyidagi mazmunda bir nechta topshiriqlar berish lozim:

1. Kuyning xarakterini toping.

2. Kuy qaysi cholg‘uda ijro etilgan?

3. Kuyning o‘zbek milliy kuylariga o‘xshash jihatlari bormi?

4. Ushbu asar siz avval tinglagan kuylardan qaysi jihatlari bilan farq qiladi?

5. Asarni tinglash jarayonida tasav-vuringizda qanday rang yoki obrazlar gavdalandi?

Bu kabi topshiriqlar orqali o‘quv-chi-larning badiiy ijodkorlik va tinglash ko‘nikmasi shakllanadi.

Musiqa madaniyati darslarida o‘quv-chilarga eng tushunarli va sevimli bo‘lgan faoliyat turi jamoa bo‘lib kuylashdir. U musiqa san’ati janrlari orasida ommaviyligi bilan ajralib turadi. O‘quvchilarning musiqiy didi va estetik qarashlarini tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi. So‘z va musiqadagi tuyg‘uni jamoa bo‘lib ijro etish o‘quvchilarni jipslashtiradi.

Jamoa bo‘lib kuylashda o‘quv-chilarning ovozini zo‘riqtirmaslik, ovoz sifatlari(tembr,

diapazon)ni o‘stirish va rivoj-lantirish maqsadida kuylashdan oldin, albatta, barcha sinflarda ovoz sozlash mashqlarini bajarish tavsiya etiladi. Bunday mashqlarni prima, tersiya va kvinta oralig‘ida bajarish, o‘quv-chilarning ovozini 0,5 tondan ikkin-chi oktava - mi tovushigacha ko‘tarish maqsadga muvofiq. Boshlang‘ich sinflar uchun o‘yin tarzida chapak chalib ovoz sozlash mashqlarini o‘tkazish yaxshi natija beradi. Milliy ohanglarimizdan tuzilgan ovoz sozlash mashqlarining ham foydasi katta. Mashqlarni guruhlarda bajarish o‘quvchilarni o‘zaro hamjihatlikka va hamkorlikka o‘rgatadi. Ovoz sozlash mashqi uchun quyidagi kuydan foydalanish mumkinBolalarning ovoz boylamlari kattalarnikidan ancha farq qilib, baland pardalarda jarangdor yangraydi. Ularning ovozi o‘z navbatida soprano yoki diskant (o‘g‘il bolalardagi eng baland ovoz) va alt ga bo‘linadi.

Soprano yoki diskant deb bolalarning yuqori ovoziga aytiladi. Bunday ovoz yengil, o‘zgaruvchan, yumshoq yangragani sababli qo‘shiqlarda asosiy kuy yo‘lini ta’sirchan ijro etadi. Uning diapazoni birinchi oktava -do dan ikkinchi oktava —sol gacha bo‘lgan oraliqni egallaydi. Alt esa pastroq ovoz bo‘lib, birmuncha yo‘g‘on va kuchli tembrga yaqinligi bilan ajralib turadi. Diapazoni kichik oktava -sol dan ikkinchi oktava —re gacha bo‘ladi. Jamoaviy kuylash vokal-xor ijrochilik mahorati bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, hamohanglik, so‘z, talaffuz, musiqiy badiiy vositalar, nafas olish, tovush hosil qilish va uni shakllantirishdan iboratdir. Bu jarayonda o‘quvchilarda gavdani to‘g‘ri tutish, yuz, bo‘yin, yelka mushaklarini erkin qo‘yib, kuylayotgan paytda halqum va pastki jag‘ tomoqni siqmasligi, boshni erkin tutishni nazorat qilib borish va shu tarzda kuylash malakasini shakllantirish tavsiya etiladi. Jamoa bo‘lib kuylashda legato, ya’ni ohangning bir tekis bog‘lanishi; non legato — bog‘lamasdan alohida ijro etish (tovushlar orasida nafasni ushlash); stakkato — tovushlarni uzib, qisqa ijro etish (tovushlar orasida nafas olmaslik) kabi ijro uslublaridan keng foydalanish o‘quvchilarning ijro mahorati va zehnini o‘stiradi. Musiqa savodi faoliyat turida mavzu asosida bilim berish bilan birga, nota daftarlariga turli mashqlar bajartirish tavsiya etiladi. O‘quvchilar topshiriqlarni nota daftarlarida bajarib, notalar va ularning cho‘zimi, yozilishi kabilar haqidagi bilimlarini mustahkamlaydi.

1.Musiqaga muhabbat va qiziqishni o‘stirish.

2. Bolalarnig musiqiy tajribasini boyitish (musiqiy asarlar asosida).

3. Bolalarni oddiy musiqiy tushunchalar bilan tanishtirish, musiqa tinglash, kuylash, musiqiy ritmikasi borasida malakalarni rivojlantirish.

4. Bolalarda emotsional hisni shakllantirish. Ularda lad hissi, ritm tuyg‘usini o‘stirish va harakatni o‘tirish.

5. Musiqiy didni o‘stirish (musiqiy taassurotlar asosida).

6. Bolalarda ijodkorlikni o‘stirish (barcha faoliyatlar asosida).

Tarbiyachi o’z dasturiga o‘zbek kompozitor va bastakorlarning bolalar uchun yozilgan

kuy va qo‘shiqlaridan kiritishi lozim. Musiqiy asarlar bolalarning psixologik xususiyatlarini, ularning qiziqishlari va dunyoqarashlarini hisobga olgan holda tanlanishi kerak. Biz ushbu tadqiqot ishimizda maktabgacha ta’lim muassasalari musiqiy estetik ta’lim-tarbiya masalalariga hamda uni to‘g‘ri tashkil etish masalalariga to‘xtalib o‘tdik. Bitiruv malakaviy ishining ushbu paragrifida biz asosan, maktabgacha ta’lim muassasalarida musiqiy mashg‘ulotlar o‘tish orqali kichik yoshdagi bolalarni estetik tarbiyalshning maqsad va vazifalari haqida fikr yuritiladi. Musiqiy tarbiya vazifalari Musiqaga kichik yoshlikdan uyg‘ongan qiziqish kishining keyingi musiqiy rivojiga kuchli ta’sir ko‘rsatadi. Shunga ko‘ra musiqani idrok etishning vazifasi va mazmunini aniqlash muhimdir. Bular shaxsning har tomonlama rivoji, jumladan estetik tarbiyasi vazifalari bilan bog‘liq umumiy maqsadlar bilan belgilanadi. Musiqaning bola hissiyoti va intilishiga, uning mazmunini tushunish va his etishga katta ta’sirini hisobga olganda haqqoniy va voqelikni to‘g‘ri aks ettirgan musiqiy asardan o‘rinli foydalanish alohida muhim o‘rin tutadi. Ma’lumki, musiqali obrazlarning shakllanishining asosiy manbai tabiat va kishi nutqiga mos kelishiga, atrofimizdagi dunyo va undagi go‘zalliklarni idrok etishga bevosita bog‘liqdir. Shu borada musiqa mashg‘ulotlari mazmuni bolalar tomonidan bajaradigan qator faoliyatlarni taqozo etadi. Bulardan tinglash, kuylash, musiqiy ritmik harakatlar, musiqa cholg‘ularida ijro etish jarayonida bolalar ijrochiligi va ijodkorligi malakalari shakllanadi. «Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi»ning asosiy ustuvorligidan biri – bu fanlararo bog‘liklikni yo‘lga qo‘yishdir. Musiqa — san’atning bir turi. U san’atning yana boshqa turlari bilan musiqa chambarchas bog‘liqdir. «Uchinchi mingyillikning bolasi» tayanch dasturi va o‘kuv qo‘llanmada ham alohida ta’kidlanadi. Bolalar ijrochiligi — kuylash, musiqiy ritmik harakatlar, musiqa cholg‘ularida ijro etish va hokazo masalalari hozirgi kunda o‘zining dolzarbligi bilan ko‘pgina pedagog-olimlarning diqqat markazidadir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.H.Nurmatov. N.Yo‘ldosheva “O‘zbek xalq musiqasi” ijodiyoti.

2.M.Ismoilova. “Xalq qo‘shiqlari vositada o‘quvchilarning ma'naviy-axloqiy fazilatlarini shakllantirish” o‘quv qo‘llanma

3.G.Sharipova “Musiqa metodikasi” O‘zbekiston faylasuflar nashriyoti.

4.O.Fayziyeva “O‘zbekiston maktablarida musiqiy nafosat tarbiyasini tashkil etish bo‘yicha metodik” qo‘llanma.

ЁШЛАР ОНГИДА ТАРИХИЙ ТАФАККУРНИ ШАКЛЛАНТИРИШ

МАСАЛАЛАРИ

Қамбаров Абдужаббор Бохролиевич
Наманган давлат университети
"Миллий ғоя ва ҳуқуқ таълими" кафедраси ўқитувчиси
Тел : 998 94 907 27 80 abduzabborkambarov15@gmail.com

Инсон ўз тарихий тафаккурига эга бўлмасдан туриб, мамлакати, халқи, миллати ҳаётида содир бўлаётган ижтимоий ўзгаришларнинг моҳиятини тушуниб етолмайди. Замонавий фалсафада тарихий тафаккурнинг моҳияти ва ижтимоий функцияси билан боғлиқ тортишувлар охирги ўринни эгалламайди. Бироқ, ушбу мавзу доирасидаги кўплаб масалаларни ҳал қилиш аниқ эмас. Улар орасида тарихий тафаккурнинг ижтимоий ва маданий детерминизми, унинг епистемологик ҳолати, тарихий онг ва тарихий билишнинг ўзаро боғлиқ жараёндир. Тарихий тафаккур диалектик хусусиятга эга бўлиб, реал тарихий жараёнда намоён бўлади. Тарихий тафаккурнинг моҳиятини фақат ижтимоий хотирага туширмасдан, тарихий ва ижтимоий тафаккурни тенглаштирмасдан туриб, биз таъкидлаймизки, тарихий тафаккур бу шахснинг (жамият, миллат, халқ, ижтимоий гуруҳ, шахс) ўз ўтмишини, замонда тутган мавқеини англашидир. Жумладан, Президентимиз Шавкат Мирзиёев айтганидек, "Бир ҳақиқатни барчамиз чуқур англаб олишимиз зарур: миллий тарихни миллий руҳ билан яратиш керак. Акс ҳолда, унинг тарбиявий таъсири бўлмайди. Биз ёшларимизни тарихдан сабоқ олиш, хулоса чиқаришга ўргатишимиз, уларни тарих илми, тарихий тафаккур билан қуроллантиришимиз зарур".[1] Тарих, бугунги куннинг ўтмиш ва келажак билан боғлиқ жараён ҳисобланади. Умуман, у тарихий ўтмиш ва бу қарашлар ифодаланган мафкуравий муносабатларга оид муайян қарашлар тизимини ифодалайди. Шунингдек, тарих кўп қиррали бўлиб, унинг мазмунининг барча имкониятларини бир таъриф билан қамраб олиш қийин. Шунга қарамай, бу концепцияда одамларнинг онгини сайқаллаштирадиган универсал ҳодиса бор бўлиб, тарих - бу генетик хотира. Бу сон-саноқсиз олдинги авлодларнинг тажрибаси, жумладан, маданият хотираси, руҳ, аҳлоқий ютуқлар, яъни кундалик руҳий тажриба деб аталадиган ходисадир. Ушбу вазиятлардан келиб чиққан ҳолда, тарихий тафаккур инсоннинг аксиологик йўналиши бўлиб, унинг моддий ва интеллектуал фаолиятини рағбатлантиради. Инсон доимо тарихни англайди ва ундан фойдали хулосалар чиқаришга ҳаракат қилади.

Мозий аниқ бўлиши қийин бўлган тажрибага асосланган фактлардан иборат бўлади. Тарихни олдиндан кўра билиш нафақат ўтмиш воқеалари, балки келажакни баҳолаш, хулосалар чиқариш қобилиятида намоён бўладиган ҳозирги кунни тузатишдир.

Фикрлаш ўзгаради, фарқланади. Воқеаларга яна бир бор кириб, инсон ўзининг аҳамияти ва дунёдаги ўрнини тушунади. Ниҳоят, у замонавий ҳаёт ўтмишдаги авлодлар фаолияти билан шартланганлигини, замонавий фаолият эса келажак авлодлар хулқ-атворида намоён бўлишини тушунади.

Қадим-қадимдан ҳозирги Марказий Осиё ҳудудида мавжуд бўлган давлатлар, ушбу давлат халқлари тарихи, ҳаёти дунёнинг турли минтақаларида яшовчи олимлар, мутахассислар, сайёҳлар томонидан катта қизиқиш билан ўрганилган. Қадимги юнон, хитой, ҳинд, форс ва бошқа халқ вакиллари бўлмиш тарихчилардан мерос асарларда юртимиз ва юртдошларимиз, жумладан, ўтмишда яшаб ўтган буюк алломаларимиз, шуҳрати сўнмас саркардаларимиз ҳақида фикр-мулоҳазалар, маълумотлар, мулоҳазалар ёзиб қолдирилган. "Тарих отаси" ҳисобланган Геродотдан, Птолемей, Страбон, Плутархдан тортиб, то XIX–XX аср бошларида яшаган. В.Бартольд, С.Толстов ёки И.Крачковский, Н.Веселовский, А.Якубовскийгача бўлган рус олимлари шулар жумласидандир. Биргина Амир Темурга оид ёзма манбаларни тўласича тасаввур қилишнинг ўзи амримаҳол. Шуни алоҳида таъкидламоғимиз керакки, юқорида номлари зикр этилган муаллифлардан (бу рўйхатни истаганча кенгайтириш мумкин. – Б.А.) мерос ноёб манбалар давлатимиз ва халқимизнинг халқаро имижи нуқтаи назаридан мутлақо ўрганилмаган, таҳлил-тадқиқ қилинмаган. Керакли умумлашма хулосалар чиқарилмаган.Тарихий мулоҳазалар маълум маълумотномаларга (маҳаллий ва глобал) асосланади: сиёсий, мафкуравий, иқтисодий, ижтимоий ва ҳоказо. Бу омиллар бир-бирига боғланган.

Тарихий жараённи энг аввало, алоҳида шахс ва жамият тақдири сифатида тасаввур қилиш лозим. Бироқ жамият уни абстракт-социологик кўрсаткичлари орқали эмас,балки ҳаёт инсонлар тақдири, ўзаро алоқалар воқеликлар орқали кўрсатиб бериши лозим. Ёшлар онгида тарихий тафаккурни шакллантиришда халқимиз орасидан етишиб чиққан улуғ алломаларнинг жаҳон цивилизацияси тараққиётига қўшган ҳиссалари билан таништириш, буюк тарихий воқеаларни ёдга олиш, воқеаларни баён қилишдаги ҳолислик, сохта қарашларга зарба бериш, аждодларимиз яратган маданий меросни ҳар томонлама ўрганиш муҳим аҳамият касб этади. Таъкидлаш жоизки, сўнгги йилларда тарихий тафаккур сотсиологлар томонидан ҳам фаол ўрганилмоқда. Тарихий ўтмишнинг сотсиологик таҳлили, биринчи навбатда, унинг фаолият кўрсатиш жараёнлари ва ривожланиш тендентсияларини аниқ ўрганишга қаратилган. Сотсиологик таҳлил омманинг, турли ижтимоий гуруҳлар ва корпоратсияларнинг тарихий тафаккурининг реал даражасини, унинг одамларнинг жамоат онги ва амалий фаолиятига дахлдорлигини аниқлаш имконини беради. Сотсиологик таҳлилнинг асосий мақсади жамият тараққиётининг муайян

давридаги тарихий тафаккур ҳолатини баҳолашдан иборат. Шунга кўра, Г.Т. Журавлев, Б.И. Меркушин, Ю.К. Фомичев “Тарихий тафаккур: сотсиологик тадқиқотлар тажрибаси” мақоласида унинг ҳозирги ҳолатини таҳлил қилиб, қуйидаги таърифни беради: “... мураккаб ва кўп қиррали маънавий шаклланиш бўлган ҳолда тарихий тафаккур билимлар, қарашлар, инъикослар, ғоялар тизимини ўз ичига олади. Ижтимоий тараққиётнинг ўзгарувчанлиги ва шу орқали замонлар ва авлодлар боғланишига, ижтимоий тараққиётнинг узлуксизлигини таъминлашга хизмат қилади”.[2]

Бугун ёшлар онгида тарихий хотира ва тарихий тафаккурни шакллантиришнинг ўрни қуйидагиларда намоён бўлади:

Биринчидан, тарихий тафаккур ёшларда тарихий хотирани тикланишига, миллий ғурур, миллий руҳни кучайтиришга ёрдам беради;

Иккинчидан, тарихий тафаккур ёшларнинг ўзлигини англаш, маънавий қадриятларимизни эъзозлаш, миллий тикланишни амалга оширишга хизмат қилади.[3] Шундай қилиб, фалсафий ва сотсиологик адабиётларда тарихий тафаккурга мутлақо бошқача талқин берилиши, унинг таърифларининг хилма-хиллигида намоён бўлишини кўрамиз. Бу тасодифий эмас, чунки бу маънавий тарбиянинг ўзи ўз мазмунига кўра жуда мураккаб ва кўп қирралидир.

Бизнингча, тарихий тафаккур ҳақида сўзнинг тор ва кенг маъносида гапириш қонунийдир. Тор маънода, бу аслида тарихий тафаккур ўтмишнинг ижтимоий онгда акс этиши, ижтимоий хотира сифатида турли даражадаги ва турли шаклларда (назарий, кундалик онг, ижтимоий психология). Бу ижтимоий онгнинг махсус шакли эмас, балки бошқа вақт бўлаклари билан бирга мавжуд бўлган ижтимоий онгнинг барча шаклларининг вақт бўлаги - презентистик (ҳозирги вақтни тушуниш) ва прогностик.

Кенг маънода тарихий тафаккурни ижтимоий онгнинг замон ва авлодлар боғлиқлигини, тарихий жараёндаги давомийликни такрор ишлаб чиқарувчи ва амалга оширувчи жараёндир. Тарихий жараённинг бойлиги, жамият тараққиётидаги бирлик, ўзгарувчанлик ва узлуксизлик, ўтмиш – ҳозирги – келажак муносабатларининг идеал шаклда гавдаланишидир. Қисқача қилиб айтганда, Яна бир исбот талаб қилмас ҳақиқат шуки, биз миллий юксалиш сари аниқ мақсад ва вазифаларни белгилаб олган эканмиз. “Бунинг учун, аввалambор, ташаббускор ислоҳотчи бўлиб майдонга чиқадиган, стратегик фикр юритадиган, билимли ва малакали янги авлод кадрларини тарбиялашимиз зарур. Нафақат ёшлар, балки бутун жамиятимиз аъзоларининг билими, савиясини ошириш учун аввало илм-маърифат, юксак маънавият керак”.[4] Тарихий ҳотира ва тарихий тафаккур узликсиз равишда биргаликда ривожланади. Ёшларнинг маънавий тарбиясида муҳим ўрин тутади. Инсон ўз тарихини чуқурроқ билса, унинг моҳият-мазмунини англаб етсагина

унда ватан туйғуси шаклланади. Ватанга, халққа ҳурмат- эҳтиром туйғусини уйғотишда эса тарихий ёдгорликларнингаҳамияти беқиёс.

Фикримизни умумлаштириб айтадиган бўлсак, ёшларда тарихни англаш орқали кишида ҳаётни ва ўзлигини англаш қобилияти шаклланади. Айниқса, буюк аждодларнинг ворислари бўлган, башарият тараққиётига катта ҳисса қўшган миллатга дахлдор инсон қалбида ўтмишини ўрганишга эҳтиёж кучаяди. Унинг миллий ғурури мустақил тараққиёт йўлини танлаган юрт фаровонлиги учун уни камарбаста бўлишга чорлайди. Зеро, тарих саҳналарида ўтмиши қора қилиб кўрсатилган, маънавияти поймол этилган, маърифатпарварлари тазйиқ остига олиниб, қатағонга учраган халқ ва миллатнинг асл тарихий юзини қайта тиклаш, миллий меросини ўрганиш, бугунги авлодлар зиммасидаги долзарб вазифалардан бири саналади ва жамиятда тарихий тафаккурининг ривожланиши ушбу вазифанинг сифатли ва самарали бажарилишига ҳал этувчи омил сифатида хизмат қилиши мумкин.

Фойданилган адабиётлар

1.Шавкат Мирзиёев. ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН СТРАТЕГИЯСИ.-Т.:“0`zbekiston”, 2021. -Б.288.

2.Журавлев Г.Т., Меркушин В.И., Фомичев Ю.К. Историческое сознание: Опыт социологического исследования // Вопросы истории. - 2019. - №6.-С. 118-130.

3.Темирова Н.Э. Ёшлар онгида тарихий хотира ва тарихий тафаккурни шакллантириш/ «XXI аср – интеллектуал ёшлар асри» Республика илмий ва илмий-техник анжуман материаллари (2018 йил 30 март) / Труды республиканской научной и научно-технической конференции «XXI век – век интеллектуальной молодёжи»/ Ўзбекистон Республикаси фанлар академияси, Ўзбекистон Республикаси фанлар академияси Ёш олимлар кенгаши, Ўзбекистон ёшлар иттифоқи, Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги, Ўзбекистон Республикаси фанлар академияси Бирлашган касаба уюшма қўмитаси. –Тошкент: ЎзР ФА, 2018. 208 б.

4.Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. //prezident.uz/lists/view/3324

YOSHLAR TARBIYASIDA MADANIYAT, SAN’AT HAMDA MILLIY QADRYATLARNING AHAMIYATI

Abdug’afforova Maftuna Jahongir qizi

Namangan davlat universiteti talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqola milliy qadryatlar hamda madaniyat, ularnining o'zaro uyg'unligi hamda san'at qadryatlar tizimining ta'sirchan vositasi ekanligi borasidagi fikr mulohazalardan iborat

Kalit so'zlar: madaniyat, san'at, qadryat, ijtimoiy qatlam, mentalitet

Asrlar davomida bir hudud va bir makonda yashagan muayyan ijtimoiy guruh hamda yagon turdosh irq vakillarining turli xildagi omillar, tabiat hodisalari, ijtimoiy jarayonlar va e'tiqodining ta'sir nuqtai nazaridan kelib chiqib muayyan o'ziga xos qadryatlari va urf-odatlari, mentaliteti va an'analari vujudga keladi. Davrlar hamda turli ijtimoiy bosqichlar o'tishi bilan ushbu qadryat hamda an'analar sekin astalik bilan taraqqiy etadi va sayqallanadi, aholi turmush tarzi va ular hayotining ajralmas bir qismiga aylanadi. Qaysidir ma'noda qadryat hamda an'analar mazkur millat uchun muayyan talab hamda yo'nalishlar, turli qulaylik va ba'zi jarayon hamda hodisalar, amallardan cheklanish, turmush tarzi, hayot sohasining turli jabharidagi jarayonlarda tizimli fenomen vazifasini o'taydi deyish mumkin. Muayyan hududdagi ijtimoiy guruh, irqlar va yoki millatlarning qadryatlari, urf-odat va an'analari o'sha qatlamning ijtimoiy ko'zgusi hisoblanadi. Unda o'sha xalqning, o'sha millatning uzoq yillik orzu umidlari, maqsad hamda umidlari, o'zlari uchun mukammal hisoblagan timsollari, ezgulik va yovuzlik, johillik va saodat, xudbinlik va bahillik kabi sifatlar tasviri ostidagi o'xshatishlar, og'ir damlarda insonar hayotini saqlab qolgan vaqt, jarayon hamda muayyan hududlarga nisbatan o'zgacha ijtimoiy munosabat hamda mulohazalarning vujudga kelishi, sekin astalik bilan uning boyib borishi qadryatlar tizimining harakterli jihati hisoblanadi deyish mumkin. Milliy qadryatlar hamda an'analar turli yo'sinda va ko'rinishda millat va jamiyat hayotining deyarli barcha sohalarida namoyon bo'ladi. Shunday timsollardan biri milliy madaniyat hisoblanadi. Xususan mamlakatimiz Prezidenti Sh. Mirziyoyev bu masalaga to'xtalar ekan:"Biz yaratayotgan yangi O'zbekistonning mafkurasi ezgulik, odamiylik, gumanizm g'oyasi bo'ladi. Biz mafkura deganda, avvalo, fikr tarbiyasini, milliy va uuminsoniy qadryatlar tarbiyasini tushunamiz. Ular xalqimizning necha ming yillik hayotiy tushuncha va qadryatlariga asoslangan" deb ta'kidlaydi.

Madaniyat so'zining lug'aviy jihatdan tahlil etadigan bo'lsak, ushbu so'z arabcha madina (shahar) so'zidan kelib chiqqan. Ushbu talqinga sabab sifatida arablar o'z davrida aholini ikki qatlamga, ya'ni ko'chmanchi hamda o'troq turmush tarzida yashaydigan insonlarga ajratilgan. Ko'chmanchi aholi muayyan joyda yashamagan va doimiy tarzda ko'chib yurishgan, o'troq aholi esa yagona hududda doimiy yashash natijasida muayyan turmush tarziga erishishgan. Shunga nisbat bergan holda madaniyat tushunchasiga urg'u beriladi. Sekin astalik bilan madaniyat tushunchasi ijtimoiy muhit hamda jamiyat hayotidagi o'zgarishlar natijasida boyib bordi. Hozirgi

kunda biz uchun madaniyat bu inson faoliyati va shu faoliyatning ahamiyatini belgilovchi ramziy qurilmalar va asarlar majmuidir. Madaniyat musiqa, adabiyot, badiiy tasvir, me'morchilik, teatr, kinomatagrafiya, turmush tarzi kabi faoliyatlarda namoyon bo'lishi mumkin. Madaniyat – jamiyat, inson ijodiy kuch va qobiliyatlari tarixiy taraqqiyotning muayyan darajasi. Kishilar hayoti va faoliyatining turli ko'rinishlarida, shuningdek ular yaratadigan moddiy va ma'naviy boyliklarda ifodalanadi. Madaniyat tushunchasi asosan muayyan tarixiy davr, konkret jamiyat, elat va millat, shuningdek, inson faoliyati va turmushining o'ziga xos sohalarini izohlash hamda ifodalash uchun qo'llaniladi. Umumiy qilib aytadigan bo'lsak, madaniyat bu avvalo har bir jamiyat va ijtimoiy qatlam, elat va millatlarning doimiy tarzda takrorlanish natijasida hayotiy xususiyat hamda umumlashgan ahloq-odob, yurish turish holatlaridan tortib, so'zlashish jarayonidagi xususiyat va o'ziga xoslik, muayyan amaliy ishlar, yaratish, ijtimoiy munosabatlarga kirishish va boshqa jarayonlarni o'z ichiga olgan yaxlit tushuncha hisoblanadi. Shuningdek o'zida inson hayoti davomida qo'llaydigan va umum e'tirof etilgan norma sifatida amal qilinadigan tushunchalar, tartib qoidalarni tarmoqlashtirgan holda individual qo'llash uchun asos bo'la oladigan mustaqil tizimli tushuncha ham hisoblanadi.

Bevosita milliy qaadryatlarda muayyan xalq va millatning orzu intilishlari, maqsad hamda an'ana, urf-odatlari shakllanadigan bo'lsa, madaniyat orqali ushbu jarayonlar amaliyotga o'tadi va o'zining insonlar turmush tarzida va hayot faoliyatida aks etishi bilan harakterlanadi. Xususan, milliy qadryatlarimiz tizmida o'zidan yoshi katta hamda ulug' bo'lgan insonlarga salom berish hayrli amal hisoblanadigan bo'lsa, uni bevosita amalga oshirish o'zbek madaniyatining asosini belgilovchi omillardan biri hisoblanadi. Shu bilan birga qadryatlarimiz tizimidagi o'zaro hurmat, nuroniylarni e'zozlash hamda ota-ona hamda farzand o'rtasidagi munosabatlar ham madaniy jihatdan ham huquqiy jihatdan mustahkamlangan masala hisoblanadi desak mubolag'a bo'lmaydi. Shuni ham alohida ta'kidlash kerakki, uzoq yillar davomida shakllangan milliy madaniyatimizning asosini qadryatlarimizning fundamental jihatlarni qamrab olgan ahloq-odob masalalari tashkil etadi. Ushbu ahloq odob qoidalariga amal qilish hamda uni kelgusi avlodlarga yetkazish jamiyatning ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi. Milliy me'morchilik hamda hunarmandchilik, qo'shiqchilik va folklor, baxshichilik va boshqa ijtimoiy jarayonlarga ham nazar tashlaydigan bo'lsangiz, unda milliy qadryat hamda an'analarimiz, milliy ruhimizni gavdalantirgan timsollarni o'zida aks ettirganligini ko'rishingiz mumkin. Shu bilan birga oddiygina insonlarning kiyinish madaniyatiga e'tibor qaratadigan bo'lsak, unda har bir hudud hamda ijtimoiy muhitning o'ziga xoslik elementlarini, umumiy hamda bir biridan faqr qiladigan jihatarini ko'rishmiz mumkin.

San'at ham bevosita milliy qadryatlarning asosiy hamda shu bilan birga ta'sirchan, rang-barang va o'zgacha timsollaridan biri hisoblanadi. San'at qadimiy tarixga ega bo'lib, u jamiyat

taraqqiyotining ilk bosqichlarida mehnat jarayoni, kishilar ijtimoiy faoliyatining rivojlanishi bilan bog'liq holda vujudga kela boshlagan ijtimoiy jarayon hisoblanadi. San'at insonlarning estetik talablarini qondirish bilan birga, o'z taraqqiyotining turli davrlarida jamiyat a'zolarini ma'lum ruhda tarbiyalash, ularni aqliy va hissiy jihatdan rivojlantirish vositasi sifatida xizmat qilib kelgan , ularning turli maqsad, his tuyg'u, manfaat hamda ideallarini ifoda etgan. San'at insonning moddiy va ma'naviy faoliyatidagi bilimi, tajribasi, mahorati va qobiliyatlarini namoyon etuvchi badiiy ijodiyot mahsulidir. San'at ison idealining, uning ichki olamida aks etgan rangdor bo'yoqlarning, yangi bir dunyoning zohiriy jihatdan aks etishi va inson dunyoqarashi, mavjud obe'ktiv dunyo va undagi hodisalarga bo'lgan munosabatining qaysidir predmetga tabiiy ta'sir etish orqali rang barang va nozik tarzda namoyon qilish jarayonining umumiy tasnifi hisoblanadi. San'at milliy qadryatlar hamda an'analarning bevosita turli bo'yoqlar hamda yondashuvlar asosida aks etishi, uning ichki olam hamda harakterini boshqalarga ta'sirchan tarzda yetkazish hamda ushbu qadryatlarning kelgusi avlodlarga me'ros sifatda qoldirishiga za'min yaratuvchi asosiy vosita hisoblanadi. Shu bilan bir qatorda, san'at jamiyat ijtimoiy hayotining o'ziga xos tarzdagi, muayyan bir ijtimoiy davr muammolari, yutuqlari hamda hodisa jarayonlarini o'zida aks ettirishi hamda tarbiyaviylik, yo'naltirish hamda rag'batlantirish funksiyalari bilan ham ajralib turadi. Shuningdek san'at milliylik elementlarini targ'ib qilish hamda uni saqlagan holda avlodlarga yetkazishning samarali vositasi ham hisoblanadi.

Hozirgi shiddat bilan rivojlanayotgan bir davrda, jahon miqyosida har soniya yangi axborotlar, turi xilda ma'lumot hamda lavhalar ijtimoiy tarmoqlar hamda xalqaro internet tarmogi orqali tarqalayotgan bir sharoitda, milliy ma'naviyatimiz, milliy qadryatlarimiz, mental xususiyatimiz, o'zligimiz hamda milliy madaniyatimizni saqlab qolish hamda ularga hurmat hissini, milliy ruhni shakllantirish dolzarb masala hisoblanadi. Dunyo miqyosida "ommaviy madaniyat" nomi ostidagi turli xalqalar va millatlar, ayniqsa poklik hamda ozodalik, o'zaro hurmat hamda or-nomus, iffat va sharm hayo ustiga qurolgan sharq jamiyati uchun butkul to'g'ri kelmydigan. Inson hayot tarzini befoda o'yin-kulgu, aysh-ishrat bilan o'tkazishni, uning milliy va umuminsoniy qadryatlarni unutib, ongsiz individ holatiga keltirishni targ'ib qiluvchi g'oyalar va madaniyat oqimlari vujudga kelmoqda. Uning ta'siri ostida esa millat o'zining milliy harakteri hamda uzoq yilllik tarixiy tajribasi natijasida sayqal topgan madaniyat tizimidan mahrum bo'lmoqda. Bunday vaziyatda insonlar ongi shuuriga san'atning ta'sirchan vositalari orqali o'zligimizning go'zal va takrorlanmas qirralarini ochib berish, uning jamiyat va millat hayotidagi o'rnini tushuntirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa o'rnida shuni aytish kerakki, har qaysi millat va jamiyat, muayyan irq hamda ijtimoiy guruhning uzoq yillar davomida shakllangan milliy qadryatari hamda an'analari, urf-

odat va milliy mental xususiyatlari ushbu millatnng ruhini, ichki olami, orzu intilishlari, ezgu maqsadlari, oldida turgan ijtimoiy vazifalari, tarixi hamda buguni, ijtimoiy o'rni hamda harakterini belgilab beradi hamda ularning bus butun holda saqlab qolinishi milllatning tirikligi, uning mavjudligining asosiy belgisi va xususiyati hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyevning ma'naviy-ma'rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish, bu borada davlat va jamoat tashkilotlarining hamkorligini kuchaytirish masalalari bo'yicha videosektorda so'zlagan nutqidan. 19.01.2021
2. B.Isoqov. Ma'naviyat - taraqqiyot mezoni. Namangan 2018. Namangan.
3. Internet ma'lumotlari

THE COMPARATIVE ANALYSIS OF LEXICAL UNITS WITH THE TURKISH LANGUAGE

Suleymanova Ramila Yusif gizi

Senior lecturer at the Department of Languages

Azerbaijan State Agricultural University,

Doctoral student of Ganja State University

ramile_suleymanova@list.ru

***Annotation*:** When combining dialect vocabulary in linguistic literature, different principles are used. The vocabulary of a specialized dialect is classified as follows: correlative words that are used in the same sense and in different dialects of different phonetic composition; derivative derivative words with new meanings in different dialects; words that are not included in the dialect groups. It should be noted that among the joint dialect words there are such lexical units that belong to the last two groups of specialized dialects.

Distinctive signs of joint words in Turkish and Azerbaijani languages are manifested both in the lexical sense of the word and in the areas of distribution. Some words may be used in narrower regions, and another part may be used in relatively large geographic regions. From this point of view, lexical units can be combined into several groups due to their differentiation, functionality, and also their formation. Some common words with the Turkish language are found only in dialects, it is almost impossible to coincide with other words of our language. For example: "keyik" is used as "deer" (in Turkish and Tabasaran dialect), "düngür"

(Borchali) - matchmakers, "börə" (Shamakhi) - dyushbara (dish), "damad" (Guba) son-in-law, "həmşirə" (Sheki) - aunt, "bulğur" (Agbaba accent, in the territory of Armenia) –glaze (cum), "köbək" (Bilesuvar dialect) - clan, family, "götürüm" (Nakhchivan) - sick man.

Key words: phonetic content, dialectical vocabulary, transitional accents, semantic field, initial meaning

СРАВНИТЕЛЬНО АНАЛИЗ СОВМЕСТНОЙ ЛЕКСИКИ С ТУРЕЦКИМ ЯЗЫКОМ

Сулейманова Рамиля Юсиф кызы
Старший преподаватель Азербайджанского Государственного Аграрного Университета,
Докторант Гянджинского Государственного Университета
ramile_suleymanova@list.ru

Аннотация: При объединении диалектной лексики в лингвистической литературе используются разные принципы. Лексика специализированного диалекта классифицируется следующим образом: коррелятивные слова, которые используются в одном и том же значении и на разных диалектах, деривативные производные слова с новыми значениями в разных диалектах; слова, которые не включены в группы диалектов. Нужно отметить, что встречаются среди совместных диалектных слов такие лексические единицы, которые относятся к последним двум группам специализированных диалектов. Отличительные признаки совместных слов в турецком и азербайджанском языках проявляются как в лексическом значении слова, так и в областях распространения. Некоторые слова могут быть употреблены в более узких регионах, а другая часть может быть использована в относительно больших географических регионах. С данной точки зрения лексические единицы могут объединяться в несколько групп из-за их дифференциации, функциональности, а также их формирования. Некоторые совместные слова с турецким языком встречаются только в диалектах, почти невозможно совпадение с другими словами нашего языка. Например: «keyik» употребляется как «олень» (в турецком языке и Табасаранском диалекте), «düngür» (Борчалы) – сваты, «börə» (Шемаха) – дюшбара (блюдо), «damad» (Губа) – зять, «həmşirə» (Шеки) – тетя, «bulğur» (Агбабинский акцент, на территории Армении) –злак (кум), «köbək» (Билесуварский диалект) – род, семья, «götürüm» (Нахичевань) - больной колека.

Ключевые слова: фонетическое содержание, диалектическая лексика, переходные акценты, семантическое поле, начальный смысл

TURK TİLİ BİLAN UMUMİY LEKSİK BİRLİKLARNİ QİYOSİY TAHLİL QİLİSH

Sulaymonova Ramila Yusif qizi

Ozarbayjon Davlat Agrar Universiteti katta o'qituvchisi

Ganja Davlat Universitetining doktoranti

ramile_suleymanova@list.ru

Annotatsiya: Maqolada Ozarbayjon shevalarining hozirgi turk adabiy tili leksikasi bilan umumiyligi ko'rib chiqiladi. Bu yerda umumiy kelib chiqishi, geografik yaqinligi va madaniy-tarixiy aloqalari va boshqa omillar muhim rol o'ynaydi. Boshqa tomondan, sheva va adabiy til o'rtasidagi munosabat ikki adabiy til o'rtasidagi muloqot shakllaridan tubdan farq qiladi. Adabiy tilni boyitish manbalaridan biri shevalardir. Bitta dialekt odatda adabiy tilga asoslanadi. Hatto dialekt variantlari ham odatiy holga aylanishi mumkin. Lug'atda qadimdan shakllangan umumiylik hozirgi Turkiy tillarda ham, Turkiy tillarning dialekt leksikasida ham o'z aksini topgan. Shuningdek, turkiy adabiy tillardan biri bilan ikkinchisining sheva va shevalari o'rtasida ham umumiylik ko'rinishlarining nisbati kuzatiladi. Turk tillari va shevalarining umumiy xususiyatlari (lesikonu) turli hududlardagi turli qabilalarning aralashib ketishi natijasida ham yuzaga kelgan bo'lishi mumkin. Yoki umumiy leksikaning shakllanishida tarixiy voqealar muhim rol o'ynagan bo'lardi. Umumturkiy kontekstda kechayotgan jarayonlar umumiy leksikaning shakllanishiga ta'sir etmay qolmaydi. Xuddi shu til geografiyasini qamrab oluvchi o'ziga xos rivojlanish yo'li, til munosabatlari natijasida shakllangan etnolingvistik yoki etnokuturologik xususiyatlar keyingi rivojlanish bosqichlarida tabaqalashtirilgan adabiy Turkiy til va shevalarga o'tadi.

Kalit so'zlar: leksik xususiyatlar, lahjalar, til shakllari, umumiy so'zlar

Some words in Azerbaijani dialects reflect the certain features of phonetic structure of the modern Turkish language. These signs appear as the characteristic peculiarities to the words of the Azerbaijani language historically. They are characterized with more sound substitution, sound increase, sound drop, the location change of sounds. Some of these features have been formed as a characteristic sign of the Azerbaijani language historically. That is why, some lexical units belonging to the modern Turkish language are subjected to the phonetic changes in the dialects of the Azerbaijani language. For example, in the modern Turkish language the word "firin" ("oven") is used in the meaning of "soba" ("stove"). This word means in the form of metathesis "firni" as the word "tandir" ("oven made of clay") [1] in Borchali, Gazakh, Tovuz dialects of the Azerbaijani language, but in Dashkesan, Shamkir dialects it means the kind of

bread.

The common dialect words with the Turkish language differ from one another due to the spread area. It is seen that the connection among the spread of common words to the wide geography and phonetic, lexical-semantic (sometimes even the morphological structure) changes is possible. The wider the common word covers geography, the more forms and content changes can be exposed.

Among the common features of the modern Turkish language there are many signs related to the lexical-semantic level. The common words in Azerbaijani language dialects and modern Turkic literary language are faced with many signs. Among them the structure features of the words, the meaning factor, as well as the structure and the meaning relationships attain the particular importance. The similarity (or identity) and differences in the meaning factor, the meaning components, subject in the word-sign, the expression degree of the subject, sign, events and other features are reflected. There are mutual connections between the dialect and the literary language. But this connection shows itself among the literary and dialectic variants of the same national language. The development of the literary language is accompanied by the change, renewal of the norm. Sometimes the meaning of the common word does not change, it remains as usual. The absence of change is also conditioned by the functional possibilities of the word. The word "huy" in the Turkish language means in the meaning of "character". But the variant of the word "khay", subjected to the phonetic changing in the Tovuz dialect of the Azerbaijani language, is used in the composition of complex word and there is no change in the meaning: "yakhshikhay" ("good-natured").

In the meaning structure any "sem" - both nuclear and peripheral "sem" can be topical. Though it is connected with the text, speech (communication process), it is also important in principle which the topical "sem"s are included in the literary Turkic – dialect duality of the common word. Usually, a "sem" belonging to the semantic structure of a common word can be topical in literary Turkish, in other "sem" dialects. For example, in the dialects such as Chemberek, Gadabay, Goygol, Gazakh, Ordubad, Shamkir, Tovuz the word "jayikh/jajikh" has the meaning as "edible plant" (In the dialects of the Southern Azerbaijan the same meaning expresses the sound content "jujug"). But in the modern Turkish language the word "jajik" means "dogramaj" (meal prepared with sour clotted milk). The word "jajikh/jajik" has the same "archisem" (the edible plant sem) in the form of both languages, but in the separate form it has two differential sems (in the dialect – the edible plant sem; in the Turkish language – the meal sem prepared from the edible plant).

As the dialect manifestation of the folk language involves the different regional variants, the topical "sem"s can be not one, but several in the dialects. This quantity depends on the

number of differential (nuclear) "sem"s in the dialect variants of the common word. For example, the meanings such as "tendir" ("oven") (Borchali, Gazakh, Tovuz) and "chorek" ("bread") (Dashkesen, Shamkir, Tovuz) are topical "sem"s of the word "firni" (meal).

One of the reasons for synonymy in the joint dialects with the Turkish language is the change in the semantic relation of the Azerbaijani language. The word "dev" [5] in Turkish means the meaning of "giant." The Azerbaijani version of this word in the Gazakh dialect also has the meaning of [2] "big" and "rough". The word "hyrsyz" in Turkish means "thief" and from the phonetic point of view in the Jebrail and Zangilan dialects this word [1] also has the same meaning. Or, in Turkish, the word "kagan" means "strong" as in the Lenkoran dialect with minor changes [1], this meaning is preserved, and the word "thief" in Turkish in Agdash, Mingachevir [2] is used as "strong." In addition, some words and phrases in the dialects of the Azerbaijani language, together with the Turkish language, retain their lexico-semantic features. For example, the words "giyar" and "damad" both in the Turkish language and in the dialects of such regions as Julfa, Ordubad, Zengilan [2] and Quba mean [2] "son-in-law", used in the forms "damat" and "guway"; and the word "hey" (Borchali, Kurdamir and Gazakh dialects [1]) and "yay" (Guba and Ordubad accents) have the same synonyms in Turkish and have similar meanings (in Turkish, the word "iyi" is translated as "good", and the word "yey" means "even better").

Diversity of the same linguistic phenomenon according to geographic indicators may be associated with the spread of speakers of dialects (and moreover, subjects of tribal languages) into different spaces, as well as their consolidation. The studies point out several different types and branches of a linguistic phenomenon: dead languages of written monuments, oral languages of dialects and accents, languages of literature, printing and documents, daily spoken language, scientific, technical and professional artistic language, etc. Each of the fields and forms of language use are characterized by certain qualities. Dictionary content is an important part of the language. Even some of them (for example, scientific, technical and professional art) are selected from other forms due to the presence of appropriate words in the field of development [7].

In Azerbaijani textbooks, the vocabulary of the oral language is described as one of the two types of Azerbaijani language from the point of view of style (literary language vocabulary and verbal vocabulary). The vocabulary of the oral language, in turn, is divided into - home vocabulary, generalized vocabulary and vulgar lexicon. Dialectical vocabulary is one of the important types of vocabulary content (dialect vocabulary, vocabulary of terms, slang vocabulary and jargon) [6] in accordance with the use of modern Azerbaijani language [3]. However, in the Russian language the folk lexicon is considered as a group of dialect vocabulary and as a special group consisting of spoken words, is a kind of transition between the folk lexicon and dialectical vocabulary.

When combining dialect vocabulary in linguistic literature, different principles are used [4]. The vocabulary of a specialized dialect is classified as follows: correlative words that are used in the same sense and in different dialects of different phonetic composition; derivative derivative words with new meanings in different dialects; words that are not included in the dialect groups. It should be noted that among the joint dialect words there are such lexical units that belong to the last two groups of specialized dialects [8].

Distinctive signs of joint words in Turkish and Azerbaijani languages are manifested both in the lexical sense of the word and in the areas of distribution. Some words may be used in narrower regions, and another part may be used in relatively large geographic regions. From this point of view, lexical units can be combined into several groups due to their differentiation, functionality, and also their formation. Some common words with the Turkish language are found only in dialects, it is almost impossible to coincide with other words of our language. For example: "keyik" is used as "deer" (in Turkish and Tabasaran dialect), "düngür" (Borchali) - matchmakers, "börə" (Shamakhi) - dyushbara (dish), "damad" (Guba) son-in-law, "həmşirə" (Sheki) - aunt, "bulğur" (Agbaba accent, in the territory of Armenia) –glaze (cum), "köbək" (Bilesuvar dialect) - clan, family, "götürüm" (Nakhchivan) - sick man.

References:

1.Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti, Bakı, 2007

2.Azərbaycan dialektoloji lüğəti, I cilt, A-L. Ankara, 1999

3. Cəfərov S. Müasir Azərbaycan dili. Bakı: Maarif, 1970

4. Əzizov E. Azərbaycan dilinin tarixi dialektologiyası. Bakı,1999

5.Karşılaştırılmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü. I c., Ankara -1991

6. Мустайоки А. Разновидности русского языка: анализ и классификация Вопросы языкознания, № 5, 2018

7.Sössür F. Ümumi dilçilik kursu. Bakı: BDU nəşri, 2003

8.Vəliyeva G. Azərbaycan dialektologiyası: dərs vəsaiti. Bakı: Elm və təhsil, 2014

COMPARING THE EFFECTIVENESS OF AR FLASHCARDS WITH PAPER FLASHCARDS IN TEACHING VOCABULARY

Fazliddinova Zulfiyakhon Dilmurod qizi

Student of English filology, Namangan State University,

Namangan region, Uzbekistan.

I. Abstract

Learning new language is one of the most difficult tasks that students encounter. To aid students with the useful and proficient learning tools, interesting vocabulary games, vocabulary

learning applications, flashcards and so on are appearing. Flashcards are one of the tool to educate learners effectively to acquire the lexicon. With the improvement of technologies traditional paper flashcards are changed to AR(augmented reality) flash cards. And at present teachers argue about the effectiveness of these two types of flascards. By providing the data for AR and paper flashcards, we are going to assimilate the advantages and disadvantages of them. To collect the relevant data google scholar website was used.

Keywords: AR flashcard, traditional flashcard, learning lexica, advantages and disadvantages.

II. Introduction

Because English has become the world's primary language and is regarded as our foreign language, its importance grows by the day (Cheng-Chang Tsai, 2020). Associating vocabulary is one of the most challenging aspects of learning a new language. There are many studies that have shown the role of vocabulary in language learning (Haratmeh, 2012; Nation, 2011; Schmitt, 2008; Cornillie et al., 2011; Golonka, Bowles, Frank, Richardson, & Freynik, 2014; Nakata, 2008 and etc…). When learning a new language, it might be difficult to associate new words with one's mother or base language words. Vocabulary learning has traditionally been done through the use of passive multimedia material, such as flashcards, songs and videos (Sousa Calepso, et al, 2022).

The use of flashcards is one way to satisfy the need to provide the relevant tool for learning lexica. A flashcard, sometimes known as a flash card, is a set of cards carrying information on one or both sides, such as words or numbers, that are used in classroom activities or for private study. Flashcards are convenient to carry around and use as a media literacy tool because they may be used in a variety of ways. Flash cards can be used to drill new letters, syllables, words, and other information. They're most typically used in schools, although they can also be used in more casual contexts (Komachali and Khodareza, 2012). Several researches indicate to the effectiveness of utilizing these traditional flashcards to teaching words in classrooms.

Information and communication technology has grown at an exponential rate in the twenty-first century. These innovations have had an impact on almost every industry, including education. The use of information technology to deliver education to students is referred to as e-learning. Augmented reality is one of these technologies (AR) (Alharbi ,2022). Cheng-Chang Tsai pointed down that when students utilize AR flashcards, they may interact with virtual things as if they were actual ones in front of them, they can search up extensive information about the thing with a tablet or smartphone, 3D object,The virtual object comes to life if they photograph it (2020).

Several researcherstested the usefulness of both paper and AR flashcards and augmented reality flashcards outperformed traditional ones in terms of memorizing new vocabulary. The results of Tsai's study reveal that Augmented Reality learning was more effective than learning using English flash cards at all competence levels (high, intermediate, and low). The way high and low level groups used English flash cards, as well as intermediate and low level groups, showed substantial variances, with the exception of the difference between high and intermediate level groups. It is worthwhile to use Augmented Reality to improve children's English vocabulary learning by incorporating it into their daily life through AR flashcards.

III. Theoretical framework

Early childhood lexic expansion is widespread, and kindergarten is an important element of young children's language development. Even though extending a child's vocabulary is widely acknowledged as important for learning, it does not come naturally to all youngsters. As a result, children have access to a variety of learning tools and resources to help them improve their vocabulary (Chen and Chan, 2019).

Traditional flashcards are composed of paper and contain only the most basic information, such as a word and its image. Classic flashcards can be used in a variety of ways to assist children learn new words, and many studies have been undertaken to demonstrate the effectiveness and utility of traditional paper flashcards in language learning (Chen and Chan, 2019).

Flashcards were used to teach vocabulary to grade 3 students in Indonesia, and Herlina and Dewi (2017 cited in Chen and Chan, 2019) discovered that they were useful in classroom instructions due to their relative ease of creation. According to Elgort (2011, cited in Byrd and Lansing 2016), deliberate vocabulary learning, such as studying flashcards, promotes the acquisition of functional vocabulary knowledge. Sitompul's study looked at how flashcards and word lists were utilized to teach vocabulary in the experimental and control groups. Students' vocabulary comprehension and lexicon rose after being taught with flashcards, according to the findings(2013).

According to Van Krevelen and Johnson (2010, cited in Tsai 2020), augmented reality can be utilized as a teaching aid since it allows students to engage with virtual items in both virtual and real contexts. Furthermore, learners who use AR as a teaching method will generate new ideas teaching and learning styles learners can use augmented reality to immerse themselves in the material rather than learning being static, properties of the learning content information memorization.

According to Sadikin and Martyani Augmented Reality (AR) is an interactive experience

in which real-world items are "augmented" by computer-generated perceptual information, sometimes spanning many sensory modalities, such as visual, aural, haptic, and tactile, olfactory, and somatosensory. Learners can engage with virtual objects as if they were real objects in front of them when they use AR flashcards. The three-dimensional object If they photograph the virtual thing, it comes to life. If an AR flashcard is a whale, for example, On the learners' mobile device, a virtual whale will appear, and they will be able to click on various information. If the students touch its body from the mobile device, such as origin, diet, size, organ, and so on the virtual whale can react and move 360 degrees on the screen, allowing students to view it in a real-world setting(2020).

Augmented Reality, according to Yuen, Yaoyuneyong, and Johnson (2011,), can provide learners with a new form of learning aid. AR in teaching has the following advantages: 1) Interaction: Students are able to interact with one another.to simply use it and have talks about it; visual and acoustic stimulation can pique schoolchildren's interest and motivate them to learn. 2) Sensory feedback: a 3D real-time model shown in front of students assists them in entering the area created by virtual items and the actual world as a means of submersion 3) Spatial association: the spatial relationship between each virtual object, real object, and the environment may be easily detected**.** 4) Learning novelty: AR may act as multimedia, making learning interesting for students and triggering their learning motivation and interest, thanks to its innovative manner of presenting knowledge and simple and intuitive interaction.

In terms of English vocabulary learning, the results of Tsai's study demonstrated that Augmented Reality was more effective than learning with English flash cards at various skill levels(2020). Furthermore, Alharbi concludes that the outcomes of his study imply that augmented reality technology could be useful in the English language classroom because of its ability to help language learners learn and retain vocabulary more effectively(2022). Augmented Reality is being used in a variety of ways in education, including instructional aids, counseling, and exhibitions. Augmented Reality technology has also found its way into our daily lives. In the meanwhile, if we can apply not only can using technology to teach boost the fun of interaction between students, but it can also help them learn more effectively.pupils and teaching materials, as well as augmented reality elementsLanguage teaching challenges can be solved with the use of technology (Bordbar, 2010, cited in Tsai,2020).

Ibrahim et al. used a 2x2 within-subjects experimental design (N=52) to test the effect of AR on learning foreign-language nouns vs a typical flashcard strategy. Important research questions were offered, all of which were related to immediate and long-term quantitative performance, user experience with the learning modality, and delayed recall tests (Qualitative information). According to this study; 1.) AR outperforms flashcards, according to the findings

by 7% (Wilcoxon) on productive recollection tests given the same day this gap increases to 21% (p=0.001) when signed-rank is used 4 days later, they took productive recollection tests. 2.) The audience said that the augmented reality learning experience was more effective and enjoyable more enjoyable than using flash cards (2019).

In consistency with their study Chan and Chen suggest that more early childhood practitioners may create teaching courses based on AR flashcard technology to increase vocabulary learning in kindergartens in order to help children expand their vocabulary (2019).

IV. Conclusion

To sum up this review, many researches demonstrate that both traditional and AR flashcards have huge influence in teaching vocabulary. While comparing the effectiveness of AR and paper flash cards Augmented Reality flashcards outperformed traditional paper flash cards.

V. References

1. Alexia Larchen Costuchen, Stephen Darling, Clare Uytman, Augmented Reality and Visuospatial Bootstrapping for Second-Language Vocabulary Recall, 2020

2. Aimée Sousa Calepso, Natalie Hube, Noah Berenguel Senn, Vincent Brandt, Michael Sedlmair, cARdLearner: Using Expressive Virtual Agents when Learning Vocabulary in Augmented Reality, CHI '22 Extended Abstracts, April 29-May 5, 2022, New Orleans, LA, USA.

3. Adam Ibrahim, Brandon Huynh, Student Member, IEEE, Jonathan Downey, Tobias H ¨ ollerer, Senior Member, IEEE, Dorothy Chun, and John O'Donovan, ARbis Pictus: A Study of Vocabulary Learning with Augmented Reality, 2019.

4. Byrd, D. R., & Lansing, B. (2016). Electronic flashcards inside the classroom: Practical and effective. The Journal of Language Teaching and Learning, 6(2), 1-13.

5. Cheng-Chang Tsai, An Action Research Study Exploring the Effects of Augmented Reality for English Vocabulary Learning in an Elementary School in Taiwan, DOI: 10.15804/tner.2020.59.1.13;

6. Komachali and Mohammadreza Khodareza, The Effect of Using Vocabulary Flash Card on Iranian Pre-University Students" Vocabulary Knowledge, International Education Studies, Vol. 5, No. 3; June 2012;

7. Ruo Wei Chen and Kan Kan Chan, Using Augmented Reality Flashcards to Learn Vocabulary in Early Childhood Education, Journal of Educational Computing, Research 0(0) 1–202019

8. Wael Hamed Alharbi The Affordances of Augmented Reality Technology in the

English for Specific Purposes Classroom: It's Impact on vocabulary learning and students motivation in a Saudi Higher Education Institution, Journal of Positive School Psychology, 2022, Vol. 6, No. 3, 6588–6602

9. Yuen, S., Yaoyuneyong, G., & Johnson, E. (2011). Augmented Reality: An overview and five directions for AR in education. Journal of Educational Technology Development and Exchange, 4(1), 119–140.

ШОИР ҲАЙРАТИЙ АСАРЛАРИДА ЛИНГВОПОЭТИК ТАКРОРЛАР ТАЪСИРЧАНЛИГИ

Абдуллаева Манзура

Наманган давлат университети таянч докторанти

Э-маил: Mabdullayeva.@mail.ru

Аннотатсия. Ушбу мақолада Умрзоқ Холбой ўғли Ҳайратий шеъриятида қўлланган сўзларнинг лингвопоэтик хусусиятлари ҳамда ундаги поэтик ифодалар шарҳи келтирилган. Бундан ташқари мазкур илмий тадқиқот ишида ғазалларда қўлланган жуфт ва такрор сўзлар, олд кўмакчилар орқали ҳосил қилинган маъно-моҳиятлар ҳақида ҳам алоҳида тўхталиб ўтилган.

Калит сўзлар. Лингвопоэтика, инкор, тасдиқ, маъно, бирикма, жуфт сўз, услуб, олмош, поэтик ифода, мисра, радиф, ғазал, рубоий, равиш, сифат, такрор.

Annotation. This article describes the linguo-poetic features of the words used in the poetry of Umrzaq Kholboyy oglu Hayrati and the interpretation of their poetic expressions. In addition, the research focuses on the pairs and repititions of words used in ghazal, as well as the meanings created by prefixes.

Keywords. Linvopoetics, negative, affirmation, meaning, compound, double, word, style, rhyme, poetic, expression, verse, radif, ghazal, adverb, adjective, repetition.

Кириш. XIX асрнинг иккинчи ярми ва XX асрнинг бошларида ўзбек адабиёти ривожига сезиларли даражада ҳисса қўша олган ижодкорлар сафида Умрзоқ Ҳайратий алоҳида ўрин тутади. Чунки, у соҳиби девон шоирлар сирасига киради. Бундан ташқари бир неча баёзларда ижодкорнинг шеърлари Лутфий, Навоий, Машраб, Муқимий, Фурқат, Нодим асарлари қаторига киритилган. Афсуски, ҳозиргача етарли даражада ўрганилиб, тадқиқ қилинган эмас. Шуни ҳисобга олиб, биз ҳайратшуносликка эътиборимизни қаратдик. Қаратганда ҳам шоир ижодий меросини лингвопоэтик жиҳатдан таҳлил қилишни мақсадга мувофиқ топдик. Бу йўналиш ҳозирги ўзбек тилшунослигида янги, ҳали унча кўп ўрганилмаган, лекин ғоят муҳимлиги туфайли зиммамизга катта масъулият

юклайди. Бадиий сўз юзасидан сўз айтишнинг ўзиёқ анчайин билим ва чуқур идрокни талаб этиши тайин. Сабаби, "Бадиий матнда муаллифнинг асосий гапи яширин, турли ишоралар воситасида, образлар, кўчимлар, тагмаънолар каби бадииятнинг ўзига хос унсурлари орқали берилади. Айтиш мумкинки, асосий мазмуннинг имплицитлиги бадиий матнни нобадиий матнга зидловчи омиллардан биридир. Дунё адабиёти тарихида мустаҳкам урфга кирган ақидалардан бири шуки, муаллиф нуқтаи назари қанчалик яширин бўлса, санъат асарининг эстетик қиммати шунчалик юқори деб саналади.[1]

Адабиётлар таҳлили. Ўзбек тилшунослигида бадиий тил, бадиий матн лингвопоэтикаси, алоҳида ёзувчининг асарлари тили ва услуби муаммоларини ўрганишга бағишланган илмий тадқиқотлар анчайин катта миқдорни ташкил этади. Хусусан, Маъруфжон Йўлдошевнинг " Бадиий матн лингвопоэтикаси" китоблари алоҳида аҳамияга эгадир. Ҳайратий шеъриятини таҳлил этишда Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси аъзоси Содиқ Сайҳунда сақланаётган шоир девонининг қўлёзма нусхасидан ҳам атрофлича ўрганилган. Шеърлар матни тавсифланган ва алоҳида таҳлилга тортилган.

Тадқиқот метадологияси. Мақолада матн таҳлил қилишнинг назарий масалалари ҳақида сўз боради. Ҳайратий шеърлари таҳлил ва талқин қилинади. Ундаги матн қисмлари тавсифланади. Шеърлари орқали шоирнинг сўз қўллаш маҳорати тилшунос ва адабиётшуносларнинг билдирган фикрларига таяниб ўрганилади.

Таҳлиллар ва натижалар. Демак, ижодкорнинг бадиий маҳорати замирида унинг воқеликни, инсон ҳаёти ва ички кечинмаларини ўзига хосликда ифодалаш салоҳияти ётади. Мавжуд ҳолат қандайлигича бўлса, шундай ёзиш эмас, балки қалбий, руҳий кечинмалар, ички тасаввурларга уйғунлаштириб, айтилмоқчи маъно – мазмунга мутаносиб бадиий тафаккур топимларидан ифода либосига ўраб бериш муваффақият мезонига айланади. Буларнинг барчаси – тилда, сўзда акс этади. Умрзоқ Ҳайратий асарларининг мағзини чақиш эса бевосита лингвопоэтик жиҳатларини идроклаш жараёнисиз тўлалигича амалга ошмайди. Бунинг боиси хоҳ ғазал, хоҳ мухаммас, хоҳ рубоий бўлсин, албатта, мумтоз адабиётнинг анъанавий ўзлашма ибораю тасвир доирасида қолиб кетмаган. Аксинча, ўзига хос сўзамоллик камолотига эришган. Айтар сўзига, айтар фикрига кўпинча уқтирги қадаган:

Эшитган, ўқуғонга Ҳайратийдин армуғондур ***бу,***
Дилидин, рози ифтодин баён ҳам таржумондур ***бу,***
Ёзилган сафҳаи кўнглимда илҳоми илоҳийдин,
Ки бир нозик адо дилдор васфидин нишондур ***бу.*** *[2]*

Аввало, рубоийдаги **бу** – кўрсатиш олмоши радиф ҳисобланади. У ўзининг "Туҳфаи Ҳайратий" девонига ихчам шарҳ, изоҳ бериш асносида таъкидий такрорлари

билан гўёки мазмуний мундарижадан воқифлайди. Эшитганга, ўқиганга совға сифатида эканидан дарак беради. Ижодий армуғонини самимий қабул қилинишини истайди. Анъанавий радифлаш усулидан фойдаланади. Девон сўзи ўрнидаги **бу** чиройли уқтиргидир.

Сабо, еткур **саломимни** нигори гулузоримға,
Таҳийёти **каломимни** пари-пайкар нигоримға.
Сабо, арзим **баён айлаб,** кеча элдин **ниҳон айлаб**
Равон ашкимни **қон айлаб**, фироқи ёри ғоримга.
Сабо, субҳи **малоҳатдин,** кетур бўйи **латофатдин**,
Дамодам атри **роҳатдин** димоғи мушкборимға.
Сабо, сенга сўзим **шулдур,** дегил: "Бечора бир **қулдур",**
Ажойиб кори **мушкулдур,** тағофил пеша ёримға.
Сабо, раҳм айла **манзора,** етур арзимни **дилдора,**
Хуморим **бора тобора** зиёд ўлди хуморимға.
Сабо, васлига **шавқимни,** на миқдор ўлса **завқимни,**
Ўланча тахти **равқимни** аён эт тождоримға.

Радифли ғазалларику ўз йўлига монанд, бироқ радифсиз ғазалларигача поэтик безакларга бой. Ҳеч бир сўзнинг одатий ўрни бежиз алмаштирилмаган ёки бемақсад танланмаган. Радиф йўқлигини билинтирмай, ички қофиялар тизимга солинган. Бу гўё камдай мурожаатли ундалма сўз сатр бошига ўтказилган, бу ҳам етмагандек ҳар байт олдида қайта-қайта қўлланган. Тагмаънони чуқурлаштириш талабига бўйсундирилган:

Агар зийрак зеҳн солсангиз, ички қофия тизимидаги ҳайратона **қўшқофия** (таъкид – М.А.) га дуч келасиз. Ғазал ўзи ўн байтли бўлса, сатрма-сатр қофиялар кетма-кетланиб, худди қўшиқдай авж пардаларга кўтарилиб-кўтарилиб чўққисига чиққан: **"зора", "дилдора"** ва ниҳоят **"бора тобора".** Оҳангдорлик таъсирчанликка уйғунлашиб кетган. Бу шоирнинг ўзига хос ифода яратолганидан далолатдир.

Филология фанлари номзоди, доцент Алихон Халилбеков эътирофича: "Ғазал шоир мақтаъда эслатганидек, ошиқнинг маъшуқага сабо орқали йўллаган изҳори дили, мактуби тарзида битилган. У ёрига ўз илтижоларини, аҳволи руҳиясини, соғинчини, дилрозларини етказишни умидворлик ва маҳзунлик билан илтимос қилади. Ғазалнинг ҳар байти бошланишида "сабо" сўзи такрорланиши ва унга мурожаат қилиниши орқали мазмун ва муддао яхлитлиги таъминланган. [3]

Товушлар такрори - лексик жарангдорлик омили. Бу қофиядош сўзлар кетма-кетлигида айниқса аёнлашади. Ўқувчи мутолааси равон кечади. Осонгина маъносини уқади, қийналмай мазмунини чақади. Таассуроти тугаллик касб этади. Ҳатто хотирасига

муҳрланиб, ёдида узоқ вақт сақланиб қолади. Бу қалам соҳибининг юксак истеъдоди ортидан юзаланадиган эътиборга молик ҳолат. Умрзоқ Ҳайратийнинг аксарият ғазалларида шундай жозиба бор, шундай лингвопоэтик яратиқлар мавжуд, десак асло муболаға эмас. Мисоллар кўпдан-кўп.

Шоирнинг ишқий ғазаллари хаёлий эмас, ҳаётий тасаввурларга қурилгани билан сизу бизга ҳам яқин, таниш ҳис-туйғуларни уйғотади. Суйгани билан бирга бўлолмасаям, унга сира ёмонлик истамайди, аксинча яхшилик тилайди, малолсиз насиҳатга ўтади:

Аё гулруҳ, чиройли бола бирга,
Юзингизга эрурман вола бирга.
Машаққатдур менга сенсиз тириклик,
Қилурман оҳу афғон, нола бирга.
На лойиқ бир маконда турса гўё
Ипаклик шохи, бўзу шола бирга.
Малоҳат боғида эрмас муносиб
Қизил гулни уланса тола бирга.
Малоҳат боғида эрмас муносиб,

Лингвопоэтик шарҳи шуки, дастлабки икки байтида ошиқ йигит ва ҳали маъшуққа айланмаган қиз образи чизилган. Лекин лирик қаҳрамон ёнидан қувилмаслигига умидвор. Кўнгил мажбурлашга асли азал номойил. Гўзал кўчимлардан нажот қидиради ишқпараст ва ҳақпараст шоир. Бир маконда ёнма-ён туриб, ипаклик **шоҳи** (шойи), **бўз** ва **шол=а** тушмаслигини айтиш билан кифояланиб қолмайди, таққосни янада зўрайтиради. **Қизил гулни тола** (толга) улаш муносиб эмаслигини таъкидлайди. Шу ерда тагмаъно мужассам. Икки байтнинг ўз – асл маъно тўғрилигига ҳеч ким эътироз билдирмайди. Бироқ кўчма маъноси яширин, ишорали турибди. Биз бу ҳолатда бадиий матннинг икки хиллигини уларнинг семантикаси объектив мазмун (мазмуний концептуал информация) бадиий мазмун (мазмуний концептуал информация) тарзида тушунамиз. Инчунин, Ҳайратий оддий такрор сўзгача кутилмаганда қўшимча ва якуний тагмаъно юклаб кетган. Яъни ғазал матлаъ байтининг биринчи сатридаги **бола** сўзи ўзак сўз ва йигит маъносида берилган. Ғазалнинг сўнгги мақтаъ байтининг иккинчи мисрасидаги **бола** сўзи шаклдош бир хил ёзилса-да, олдидаги шаҳди шакар сўзларига дахлдор, бадиий жиҳатдан иккинчи маъноси янада кучли, бутунлай ясама сўз, яъни **бол** (асал) + **а** билан, яъни **бол** билан бирга деганидир. Буни теран англамаган ўқувчи ҳам болдек **ширин** йигит сифатида тушуниши табиий.

Такрорда ҳам такрор бор, албатта. Шеър жозибасини кучайтиришга, бадиий ифодани оширишга хизмат қиладиган такроргина қимматли аҳамиятга эга бўлади.

Аксинса, зўрма-зўракилик билан мисрама-миср қўлланган сўз сийқаланади, фикрни тиниқлаштиргиш ўрнига гўёки лойқалантиради, хира торттиради. Зукко олим Боқижон Тўхлиев айтганидай: "Ўрни билан такрорланган сўзлар кўпинча бадиий таъсирчанликнинг, ғоявий бақувватликнинг ҳам муҳим шарти бўла олади". [4]

Кел, эй дил ўзни доим мойил этма меҳри дунёга,

Абас ўтказма умрингни тутиб олуда роҳ банда.

***Ўзингни** сақлағил беҳуда ишлардин ниҳоятда,*

***Ўзингдин ўзга** йўқ ҳаргиз **ўзига** хайрихоҳ банда.*

Матндаги **ўз** ўзагидан ясалиб,эгалик ва келишик қўшимчалари билан маъно кўрсаткичлари кўпайтирилган ҳолатдаги бир сўзнинг уч бора "товланиши" ўқувчига ёқимли туюлади. Сўзларнинг грамматик боғланиши мутолаа равонлигини таъминлаган. Шеърдаги яшаш, яшаганда ҳам инсондек яшаш керак деган фалсафий фикрга мазмун ғоят мутаносиб ифодаланган. Иймон-эътиқод урғуланган, бандаликнинг шарти мухтасар шарҳланган.

Тилшунос Р.Қўнғуровнинг "Шоир ва ёзувчилар тасвирлаётган воқеа-ҳодисанинг назарда тутилган томонига ўқувчининг диққатини тортиш, уни бўртириброқ кўрсатиш учун ёки маълум нарсаларни санаб кўрсатиш ниятида кўпроқ шеърий асарларда... айрим товуш ёки товушлар бирикмасига, гапларга атайлаб алоҳида урғу беради, такрорлайди"[5] деган эътирофини тасдиқловчи мисоллар Умрзоқ Ҳайратий адабий меросида керагича учрайди. Унинг "Эй пари руҳ" ғазалида **хуш** сўзи беш бор қайта қўлланган. Тобора маънога маъно қўшилиб, маънодан маъно янгиланиб ўйноқи оҳанг таъсирчан тусга киради:

***Хушдур** жаҳонда **хушлиғ** ҳусни ҳамида бирла,*

***Хушрўға хуш** табиат **хуштор**, эй пари руҳ.*

Шоирнинг "Уйқуси" радифли ғазалида эса **ноз** сўзи уч ўринда матн мазмунига монанд равишда гўзал бадиий поэтик ифода кашф этган. Ундан бурун тонгги табиий манзара байти қатор ва бир-бирига мутаносиб ташбеҳлардан тартиблангани учун кўнглингизда ажиб туйғуларнинг туғён урушига туртки беради:

Субҳи вақти ғунчалар хандон, гулшан жонфизо,

Барги гулда донаи шабнамнидур оз уйқуси.

*Аҳли **ноз** очмас **кўзини, ноз** ила боқмас қиё,*

*То **кўзидин** кетмагунча сурмаи **ноз** уйқуси.*

Шоирнинг худди юқоридаги сингари ўта зукколигу зеҳни ўткирлиги боис поэтик кашфиётга тенглашга арзийдиган яратиқлари "Ўлмасун" ғазалини юксак баҳолашга муносиб даражага кўтарган. Чунки, у тилшунослик атамасига кўра товушдошлик – тавзиъ,

ўзакдошлик – иштиқоқни қўллаган.

Ноз этиб нозик адои нозанинлар нозики,

Оқибат ҳажрида онларча пушаймон ўлмасун.

Кўриб турганингиздек **ноз** сўзи сатр бошида равиш, ўртасида сифат ва от, охирида яна сифат тарзида бир-бирига боғлаб юборилган. Шаклдошлик ва маънодошликдан моҳирона фойдаланилган. "Маънога сингдириб, мувофиқлаштириб берилган бу санъатлар мазмундорликни кучайтиришдан ташқари оҳангдорликни юзага келтиради, бу оҳангдорлик кишига ажиб бир мароқ нашъа бағишлайди. [6]

"Келмасму" радифли ғазалида такрор сўзга юкланган зидлов мазмуни таъсирчанликни кучайтирган. Мафтун ошиқ маъшуқдан ҳам мафтунлик даъво қилади-ю, эришолмаган ҳолатининг аянчли оқибати ҳам такрор ҳам жуфт сўзлар орқали муболағали тусда аёнлааанди:

***Ром** айлаб, **ном** бўлмас **кўзлари** оҳу манга токай,*

*Йўлида **кўзларим** ёши эрур анҳор келмасму?*

***Йўқу борим** хаёли белу оғзидин адамланди,*

*Адо бўлди ғамида ҳар на **йўқу бор** келмасму?*

Алишер Навоийнинг "Мукарар лафз" атамаси бўлиб, унинг лисоний маъноси ҳам такрор сўздир. Худди жуфт сўздек орасига чизиқча қўйиб ёзилади. Лекин жуфт сўзлар бир нафасда қўшиб ўқилса, "мукарар лафз" га тааллуқли сўз кетма-кет қисқа сукут билан, яна иккинчиси баландроқ оҳангда талаффуз қилинади. Натижада айтиладиган фикрни кучайтиради. Умрзоқ Ҳайрат буни яхши англаб етгани учун сатрларига **эгизланган** (таъкид ўзимизники, сўзларни керакли ўринга қўйишнинг ҳам ҳадисини олган."Келур", "Кўзларинг", "Қўзғолмасун", "Соғиниб", "Айламас" каби кўплаб ғазалларида такрор сўзларнинг таъсирчан жаранггини сезмаслик мумкин эмас.

Жон укам бир кун кетар ҳолим сўроқлаб келсангиз,

*Арз ҳолим **айтиб-айтиб** сизга билдиргум келур.*

***Лаҳза-лаҳза** ёдида беҳушликлар рў берур,*

Йўқлигидин ақли идроки баёним соғиниб.

Хожалар қул бўлди муллолар асири ушбу пул,

*Барча **пул-пул** деб вале покиза ният айламас.*

Умрзоқ Ҳайратнинг маҳорат бобидаги бошқалардан фарқли жиҳати фақатгина сўзлар такроридан кифояланиб қолмаганидир. У серсайқал байтларида **бо,- но,-** сингари кўмакчи олд қўшимчалари ҳамда **на** инкор боғловчиси такроридан турфа маънолар ифодалашга эришади. Ўша **бо ва но** қўшилмаган сўз такрорланса, кутилган фикр чиқмаслиги аниқлиги учун шоир маъно товланишини, аввало, олд қўшимчага зўр маҳорат

билан муносиблаган:

Бофаҳму бофаросат *ҳушёру* ***ботамиз.***

Дилдори дилнавоз ҳам олий гуҳар сани.

Хор тутма гарчи бўлсам ҳам фақиру ***нотавон,***

Хасратингда ушбу жони ***нотавоним*** *қолмади.*

Хулосалар. Энди хулоса ясасак, бадиятга тааллуқли такрорлар асарларга чиндан эмоционаллик бағишлайди. Ўқувчини ўз таъсир доирасига тортади. Умрзоқ Ҳайратий ғазаллари таҳлили ва талқинига тилшунослик нуқтаи назаридан бағишланган биргина мақоламиз торлик қилади аслида. Биз қисқа йўсинда имкон қадар лингвопоэтик жиҳатларига кўз югуртирдик, холос. Ҳали тадқиқотларимиз давомлидир. “Такрорлик ҳодисаси тил стилистик ресурсларининг қандай бойишига олиб боришини ҳам, шеъриятда қалб туйғулари мавжини, эҳтирос оламининг бениҳоялигини акс эттиришини ҳам ўрганиш билан кечади”. [7] Ниҳоят бизнинг шарҳларимиз, назмсевар бадиий адабиёт муҳиблари мутолаа чоғида асарларнинг ички, яъни поэтик ифодалар ўрамидаги маъно мазмунини тўлароқ ва кенгроқ идроклашига эшик очади, дейишга маълум даражада ҳақли бўламиз.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Йўлдошев М. Бадиий матн лингвопоэтикаси. Тошкент. Фан. 2008, 136-бет.
2. Содиқ Сайҳунда сақланаётган қўлёзма девондан.
3. Халилбеков А. Наманган адабий гулшани. Наманган. 2007, 147-бет.
4. Тўхлиев Б. Ўзбек адабиёти. Тошкент. Ўқитувчи. 2000. 268-бет.
5. Қўнғуроқ Р. Ўзбек тилининг тасвирий воситалари. Тошкент. Фан.1977. 127-бет.
6. Халилбеков А. Ҳайрат. Наманган ҳақиқати. 2004. №80, 6-бет.
7. Рихсиева Г. Шеъриятдаги гапларнинг актуал бўлинишида анафораларнинг ўрни. Тошкент. 1999. 12-бет.

XALQARO VA MILLATLARARO ALOQADA BO'LGAN TILLARNI QIYOSLASH ORQALI O'RGANISH BORASIDA

Karimova Maxliyo Ibragimjon qizi

Andijon davlat universitetining

pedagogika instituti 1-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada chet tillarini o'rganish orqali dunyo yoshlarining intellektual salohiyatidan boxabar bo'lish, ular bilan fikr almashish, jarayonni chuqur tahlil qilib

o'z yutuq va kamchiliklarimizni ularniki bilan taqqoslash imkoniyatiga ega bo'lamiz. Chet tillarni bilishga intilishlari tasvirlangan.

Kalit so'zlar: chet tili, tilshunoslik, O'rta Osiyo, davlat tili, madaniyat

Аннотация: В этой статье, изучая иностранные языки, у нас будет возможность познакомиться с интеллектуальным потенциалом молодежи всего мира, обменяться с ними мнениями, глубоко проанализировать процесс и сравнить свои достижения и недостатки с их собственными. Описаны их стремления к изучению иностранных языков.

Ключевые слова: иностранный язык, языкознание, Средняя Азия, государственный язык, культура.

Annonation: In this article, by studying foreign languages, we will have the opportunity to get acquainted with the intellectual potential of young people around the world, exchange views with them, analyze the process in depth and compare our achievements and shortcomings with theirs. Their aspirations to learn foreign languages are described.

Keywords: foreign language, linguistics, Central Asia, state language, culture

Bugungi kunda rivojlanib borayotgan dunyo aholisining ko'pchiligi ikki va undan ortiq tilda gaplasha oladi. Albatta, bu tillarning dastlabkisi o'zining ona tilisi bo'lib, ko'pchilik tilshunoslar nafaqat o'rganilayotgan chet tilini, balki ona tilini o'zlashtirish uchun ham alohida sharoit yaratilishi kerak deb hisolaydilar. Shu nuqtai nazardan, ta'lim jarayonida innovatsion metodlar, innovatsion texnologiyalar, xorijiy tillarga tarjima qilingan o'zbek badiiy asarlari, pedagogik va axborot texnologiyalari o'quv jarayonida qo'llashga bo'lgan qiziqish, e'tibor kundan kunga kuchayib bormoqda, bunday bo'lishining sabablaridan biri, shu vaqtgacha an'anaviy ta'limda o'quvchi talabalarni faqat tayyor bilimlarini egallashga o'rgatilgan bo'lsa, zamonaviy texnologiyalar ularni egallayotgan bilimlarini o'zlari qidirib topishlariga, mustaqil o'rganib tahlil qilishlariga, hatto xulosalarni ham o'zlari keltirib chiqishlariga o'rgatadi.

Takidlab o'tish joizki, xorijiy tillarni o'rganish borasida qilinayotgan islohotlar natijasida o'sib kelayotgan yangi avlod maktabgacha ta'lim muassasasidan tortib oliy ta'lim muassasasigacha ona tili va chet tilini bir paytning o'zida taqqoslab o'rganadilar.

Tilshunoslikda mavjud ilmiy-tadqiqot metodlari orqali o'zaro bog'liq va o'zaro bog'lanmagan til oilalariga tegishli bo'lgan, xalqaro va millatlararo aloqada yuksak darajaga va tajribaga ega bo'lgan tillarni qiyoslash orqali o'rganish bir muncha oson bolishi ilmiy isbotlangan haqiqatdir.

Hozirgi kunda yurtimizdagi ta'lim sohasini tubdan tillariga tadbiq qilish maqsadida yaratilayotgan darsliklar, o'quv dasturlari va qo'llanmalar ham ayni shu maqsadlarning amaldagi isbotidir. Binobarin, o'z tili va madaniyatini puxta bilgan o'quvchigina boshqa tillarga mehr qo'yib o'rgana oladi. Chet tillarini o'zlashtirish shu kabi maxsus tayyorgarliklarni talab qiladi.

Shu o'rinda savol tug‘iladi – Ikkinchi tilga bo'lgan zaruriyat nima?

Mamlakatimizning kelgusidagi istiqboli uchun mustahkam poydevor yaratishni maqsad qilgan Prezidentimiz O‘zbekistonning jahon hamjamiyatiga shiddat bilan kirib borishini taminlash uchun eng dolzarb hisoblangan chet tillarini o'rganishga qaratilgan bir qator qaror va farmonlar ishlab chiqdi. "Ta'lim muassasalarida chet tillarini o'qitishning sifatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari" to'g'risidagi 610-son qarori yurtimiz ta'lim tizimida xorijiy tillarni o'rganish va o'rgatishga yangi yo'l ochib berdi. Ushbu qaror nafaqat chet tillarini puxta egallash uchun muhim omil bo'ldi, balki chet tilini o'rganuvchi o'quvchi zimmasiga yanada mahoratli, malakali bo'lish, o'z ustida ishlash vazifasini ham qo'ydi [1]. Ushbu qarorga nazar tashlaydigan bo'lsak, uning tub mohiyati butun O'zbekiston hududida yoshlar ta'limiga chet tillarini uzviy bog‘lash, yosh avlodning o'z fikrini boshqa bir tilda benuqson ifodalay olishini taminlashdan iborat.

Chet tillarini o'rganish orqali dunyo yoshlarining intellektual salohiyatidan boxabar bo'lish, ular bilan fikr almashish, jarayonni chuqur tahlil qilib o'z yutuq va kamchiliklarimizni ularniki bilan taqqoslash imkoniyatiga ega bo'lamiz. Chet tillarni bilishga intilish, ,,Til bilgan el biladi” maqoliga ko'ra ish tutish bizning ko'p tilni bilgan Forobiy, bir nechta tillarni qiyosiy o'rganish darajasida keng mushohadali bo'lgan Qoshgariy kabi yetuk ajdodlarimizdan merosdir.

Bundan tashqari Abdulla Avloniyning 1913-yil ,,Oyna” jurnalida chop etilgan ,,Ikki emas tort til lozim” maqolasida ham dunyo bilan hamnafas bo'lish uchun til o'rganish kerakligi atroflicha izohlangan [2]. Buyuk bobokalonlarimiz o'zlarining ilm-fan sohasidagi yangiliklari, beqiyos asarlarini boshqa xalqlarga ham o'z tilida yetkazib bera olganliklari uchun ularni butun dunyo taniydi, e`tirof etadi.

Biz so’z yuritishni istaganimiz O'tkir Hoshimovning “Dunyoning ishlari” asaridir.“Dunyoning ishlari” qissasini muayyan ma’noda avtobiogrfik xarakterdagi asar deyish mumkin. O’zbekiston xalq yozuvchisi O’tkir Hoshimovning qirqdan ortiq asarlari ming-minglab kitobxonlarning ma’naviy mulkiga aylanishga ulgurgan. Ushbu asarlar joy olgan kitoblarning umumiy tiraji esa 2 million nusxadan oshgan. Yozuvchi asarlari ko’pgina xorijiy tillarga tarjima qilingan. Bu natijalar har qanday ijodkor orzu qiladigan, intiladigan marradir.

O'rta Osiyo ilm-fani, madaniyat va ma'rifati e'zozlanadi. Bularning barchasi zamirida qayta va qayta ta'kidlaganimizdek til bilish yotadi. Bugungi kun yoshlariga qoyilayotgan talab ham aynan chet tillarini o'rganish ekanligini quyidagicha izohlash mumkin: Butun dunyo mamlakatlari bilan bevosita muloqot qilish, o'z mustaqil fikrini omma oldida ravon va tushunarli holda bayon qilib berish, dunyo hamjamiyatida O'zbekistonning alohida o'rnini taminlash va uni mustahkamlashga xizmat qilish uchun ham xalqaro tillarni o'rganish dolzarb masaladir.

O'zbekistonning davlatlararo alohida o'rnini taminlash va mustahkamlash deganda shu

narsa nazarda tutiladiki, global dunyoning madaniy-marifiy, ijtimoiy- iqtisodiy sohadagi, shuningdek, tibbiyot va sport sohasidagi yangiliklardan xabardor bo'lish va tahlil qilish, mamlakatimizning buyuk o'tmishi va boy madaniyatini, qolaversa, zamonaviy yoshlarning ulkan muvaffaqiyatlarini dunyo xalqlariga namoyish qilish kerak. Bunda esa albatta til ko'prik vazifasini bajaradi.

Lekin til o'rganishning faqat yaxshilikka xizmat qiladigan afzalliklarini sanab o'tish bilan bir qatorda shuni ham ta'kidlab o'tish lozimki, davlat tili, milliy til, ona tili kabi tushunchalar har doim hammamiz uchun birinchi o'rinda bo'lmog'i darkor. Har bir mustaqil mamlakatning o'z davlat tili mavjud bo'lganidek, o'zbek tili O'zbekiston davlatining istiqlolidan nishonadir. Boshqa tilni o'zlashtirish o'z tilidan foydalanishni cheklash degan xulosani keltirib chiqarmasligi lozim. Til davlat ramzi, millat ko'zgusidir. O'z tilini yanada boyitish, sayqal berish, o'zbek badiiy asarlarini yanada kengroq jahonga tadbiq etish va qo'llanilish doirasini kengaytirish, bir so'z bilan aytganda, uni nafaqat kelgusi avlodlarimizg balki, butun jahon yoshlarida takomillashgan holda yetkazib berish har bir millatning insoniy burchidir. Albatta bunda bizga o'zbek tili bilan bir qatorda chet tilini ham mukammal bilish talab etiladi. Chet tillarini mukammal o‘rganish va milliy til taraqqiyotiga xizmat qilish uchun har birini oz o'rnida qo'llash bugungi jamiyatda tillar muvozanatini saqlashga asos bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. "Ta'lim muassasalarida chet tillarini o'qitishning sifatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari" to'g'risidagi 610-son qarori. - T., 2017 yil 8 noyabr.
2. J.Jalolov ,,Chet til o`qitish metodikasi”, Toshkent-2012, 99-100 b.
3. ,,Innovating Peadgogy 2020” jurnali.
4. G.V.Rogova. Methods of teaching English.

TEACHING VOCABULARY IN SECOND LANGUAGES WITH PLAYING GAMES

Rajapova Ruzigul

Urgench state university

Abstract. This article describes how to increase the efficiency of teaching vocabulary with different types of intriguing games. At first, the article shows a few issues which foreign language learners may come across while learning a foreign language. It also gives some recommendations to overcome these issues for students.

Keywords: vocabulary, new words, games, memory, pronunciation, synonyms, polysemantic words.

Аннотация. В данной статье рассказывается о том, как повысить эффективность

обучения лексике с помощью различных видов интригующих игр. Сначала в статье показано несколько проблем, с которыми могут столкнуться изучающие иностранный язык при изучении иностранного языка. Он также дает некоторые рекомендации для преодоления этих проблем для студентов.

Ключевые слова: лексика, новые слова, игры, память, произношение, синонимы, многозначные слова.

Annotatsiya. Ushbu maqolada turli xil qiziqarli o'yinlar bilan lug'atni o'rgatish samaradorligini qanday oshirish mumkinligi tasvirlangan. Dastlab, maqolada chet tilini o'rganayotganlar chet tilini o'rganish jarayonida duch kelishi mumkin bo'lgan bir nechta muammolar ko'rsatilgan. Shuningdek, talabalar uchun ushbu muammolarni bartaraf etish bo'yicha ba'zi tavsiyalar beradi.

Kalit so'zlar: lug'at, yangi so'zlar, o'yinlar, xotira, talaffuz, sinonimlar, polisemantik so'zlar.

INTRODUCTION

Most language learners regard learning vocabulary as a dilemmatic problem. But it is admittedly impossible to take ignorance of solving this issue for them. "Vocabulary is central to English language teaching because without sufficient vocabulary, students cannot understand others or express their own ideas" (M. Lessard-Clouston, 2021) [1]. However, sometimes some of teachers encourage their students to ignore new words to get high results. Actually they mean that students should miss a few of them which can not influence on context meaning. Because they know that spending limited time on it is worthless. That's why, firstly vocabulary acquisition is absolutely imperative to learn a foreign language. In this article, teaching vocabulary by playing different types of amazing games is described briefly.

Some students think that keeping new words in mind is the most difficult process. But it doesn't mean that they can't overcome this issue. The best way of learning unknown words by heart is embodying the meanings of those words. For this, teachers must utilize various games to motivate students to acquire vocabulary intriguingly. A. N. Wulanjani (2016) stated that children as young learners need an enjoyable technique in learning a new language in order to avoid their boredom [2]. "Using games when teaching vocabulary to young learners require trained teachers who involve children in playing and mastered the linguistic part of the language" (S. A. Bakhsh, 2016) [3]. Some scholars said that playing games is to be at the heart of teaching foreign languages. G. Argit and et. al (2020) also explained that learners do their best when they have motivation, excitement and fun which playing games can supply [4]. Even if games resulted only in noise and entertained students, they are still worth paying attention to and implementing in the classroom since they motivate learners, promote communicative

competence and generate fluency.

According to above mentioned statement, games are the most effective ways of acquiring and revising new words. First of all, using pantomime is a brainstorming activity to revise learned words. In this case, students in the classroom should be divided into two groups, then teachers should ask one student for miming. When that student mimes to explain the rest of others should try to guess what he/she means. It is the best way to increase memory of foreign language learners.

There is another game among language teaching games. It is drawing a picture of the meaning of a word. It can aid to keep that word in mind significantly. While foreign language learners draw, they embody that description in their minds. For example, when they draw a tree, they remind nearly all words related to it like leaf, root and so on. It is not only a helpful but also funny activity for foreign language learners.

Sometimes most students face up to problems related to pronunciation in learning new words. It is clear from the statement that this issue brings about another one. But it is not stressful for foreign language learners. On account that there is a solution the two problems here. This is a game that requires students to complete gaps in a text of a amazing song. It can help to increase pronunciation ability of new words of students and avoid spelling mistakes. It is a funny activity to interact all students in the classroom. By these kinds of games interests in learning a foreign language of students go up considerably. Although some students acquire a lot of new words, they don't employ these in proper places. Because they have lack of realising the proper meanings of words . As usual, these mistakes have in common with synonyms. It is admitted that distinguishing differences between synonyms is considerably intricate for second language learners. In this case, they gain more knowledge on vocabulary use in second languages. These kinds of books also have practice activities to increase memory.

We know that some words have different meaning. For this reason, some students maybe under high depression to learn these kinds of words by heart. Of course, it is impossible to keep all meanings of all unknown words in mind. But it is advisable to learn only common encountered meanings of them. Having an enough vocabulary base is a main issue of foreign language learners. Because it is a huge impossibility to learn a second language for foreign language learners without rich vocabulary base.

According to this statement, it is a convenient way to learn high frequency words by heart. On the grounds that knowing 4 000-6000 words which are frequent is a great opportunity to understand general meaning of the text.

CONCLUSION

In conclusion, vocabulary acquisition is a crucial aspect of language teaching. However,

it demands for a lot of effort to acquire for foreign language learners. In addition to this, they may have a lot of problems during learning process such as low memory, pronunciation, meaning, several meanings of a word and lack of enough vocabulary base. But if students are absolutely eager to learn a foreign language, they can overcome any problem by following above mentioned recommendations.

Used references:

1. Lessard-Clouston, Michael. (2021). Teaching Vocabulary (Revised edition). Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/353352035.

2. Argıt, G & Demirel, E & Köksal, Profdr Onur. (2020). Teaching vocabulary through games: A comparative study of the 4th and the 7th grades. 41-53.

3. Ameer Bakhsh, Sahar. (2016). Using Games as a Tool in Teaching Vocabulary to Young Learners. English Language Teaching. 9. 120. 10.5539/elt.v9n7p120. Retrieved from https://www.researchgate.net.

4. A. N. Wulanjani. (2016). The use of vocabulary-games in improving children's vocabulary in English language learning. Transformatika, Volume 12 , Nomer 1. Retrieved from https://media.neliti.com.

IQBOL MIRZO SHE'RIYATIDA BINAR QO'SHMA GAPLARNING QO'LLANILISHI

Yoqubboyeva Shoxista To'raxon qizi

Andijon davlat universiteti 3-bosqich talabasi

Annotatsiya: ushbu maqolada O'zbekiston xalq shoiri Iqbol Mirzoning "Ko'zlaringga termulsaydim" she'riy turkumidagi binar qo'shma gaplar semantik jihatdan guruhlarga bo'lingan holda tahlil qilingan va turkumdan binar qo'shma gaplarga doir she'riy parchalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: binar qo'shma gaplar, murakkab qo'shma gaplar, struktural takror (parallelizm), mikromatn.

Tuzilishi jihatidan sodda gaplarga o'xshash yoki undan ortiq komponentlarning – sodda gaplarning mazmun va intonatsiyasiga ko'ra birikuvidan tashkil topgan gaplar qo'shma gap deyiladi. Tarkibi ikkidan ortiq predikativ birlikdan tashkil topgan qo'shma gaplar o'zbek tilshunosligida "murakkab qo'shma gaplar" atamasi ostida talqin etib kelinadi.

Binar qo'shma gaplar murakkab qo'shma gaplarning maxsus qolip asosida, juftlashgan holda shakllangan o'ziga xos lisoniy ifodasi hisoblanadi. Shakliy qurilishi jihatidan bir xil strukturaga ega bo'lgan ikki va undan ortiq qo'shma gaplarning

juftlashishi va sintaktik aloqasi asosida voqelanadigan sintaktik butunliklar "binar qo'shma gaplar" deyiladi. Ularning bunday atalishiga sabab shuki, murakkab qo'shma gaplarning bu turi bir xil qolipda juftlashgan qo'shma gaplardan tarkib topadi. Binar qo'shma gaplarning har biri sintaktik takror asosida shakllanib, sintaktik birlikning har bir komponenti bir qolipda takrorlangan qo'shma gapdan iborat bo'ladi.

Ushbu maqolada biz O'zbekiston xalq shoiri Iqbol Mirzo she'riyatida binar qo'shma gaplarning qo'llanilishini ko'rib chiqamiz va guruhlarga bo'lgan holda tahlil qilishga harakat qilamiz. Binar sintaktik birliklar o'zida ikki qo'shma gap birligining mavjudligini ta'minlash uchun xizmat qiladi, uslubiy-semantik oppozitsiya usuli asosida reallashadi.

U borki, tomirda qonmas, oqar kuy,

U borki, tiriklik azobmas, rohat (12-bet).

Binar qo'shma gaplarning asosiy belgisi bir xil qolipda juft holda qo'llanishidir. Masalan:

1.Bir xil shakliy va mazmuniy qurilishdagi bog'lovchisiz qo'shma gaplar juftligi:

Siz meni chaqiring, qiynalib ketdim,

Siz meni chaqiring, o'zimga qaytay (92-bet).

Istaysizmi-yo'qmi, gardun aylana, Istaysizmi-yo'qmi, qaytib kelaman (216-bet).

2.Bir xil shakliy va mazmuniy qurilishdagi ergash gapli qo'shma gaplar juftligi:

Qoziqning uchi bo'lsang, yerga kirar emishsan,

Qoziqning boshi bo'lsang, bolg'a yeyar emishsan (36-bet).

Ergash gapli binar qo'shma gaplarning tobe komponenti quyidagi ergash gap shakli va mazmunida bo'lishi mumkin:

1.Shart ergash gap shakli va mazmunida:

Zo'r bo'lsang, bosh olib ket Karbaloga,

Zo'r bo'lsang, o'zingga uraqol xanjar (30-bet).

Sevmasang, uraman, Sog'inmasang, o'ldiraman (67-bet).

O'g'il ko'rsang, husniga hech taraf bo'lmasin, yor,

Ism qo'ysang, ismida bosh harf bo'lmasin, yor (124-bet).

Sen kulsang, gul sochilar, Sen kelsang, dil ochilar (137-bet).

Aytsam, yetmas nafasim, Kuylasam, tovushim yo'q (137-bet).

Ochiqsam, ich-etim yerman, ey mohtob,

Chanqasam, ko'zyoshim yutib o'tyapman (166-bet).

Suv ichsam, ko'zimdan toshadi darrov,

Yig'lasam, holimga o'zim kulaman (212-bet).

2.Aniqlovchi ergash gap shakli va mazmunida:

Xoqon edik, qalqonimiz go'daklarga ermak bo'ldi,

Sulton edik, davronimiz o'zimizga ertak bo'ldi (149-bet).

Gulmi eding, bog'dan o'zim yulganmidim,

Qulmi eding, seni sotib olganmidim (170-bet).

3.To'ldiruvchi ergash gap shakli va mazmunida:

Nigohingiz neni quchdi, bilolmadim,

Esingizga kimlar tushdi, bilolmadim (191-bet).

Majnun uni qandoq ichdi, bilolmadim,

Esingizga kimlar tushdi, bilolmadim (191-bet).

Kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, kesim ergash gapli binar qo'shma gaplar nutqda deyarli qo'llanilmaydi. Iqbol Mirzo she'riyatida ham bu turdagi binar qo'shma gaplar uchramaydi. Shart ergash gap mazmunidagi qo'shma gaplar esa juda ham faol qo'llangan.

Binar qo'shma gaplar ba'zan uyushib kelib, bir butun yirik sintaktik struktura – mikromatnlarning shakllanishiga olib keladi:

O'ylasam, dilimni kuydirgan olov,

Kuylasam, tilimni qonatgan paykon,

Quchsam, quchog'imni chok etgan abro',

Mening imkonimga sig'magan imkon... (94-bet).

Ketsam, sendan o'zga manzilim yo'qdir,

Qaytsam, yo'llardagi toshlar ham cho'g'dir.

Aytsam, nishon yo'g'-u so'zlarim o'qdir,

Men telba baribir sevaveraman (32-bet).

Gunohlaring bo'lsa, barchasi aziz, Nargiz,

So'roqlaring bo'lsa, barchasi laziz, Nargiz,

Dudoqlaring bo'lsa, barchasi nafis, Nargiz,

Ko'zlari charosim, nafasi yalpiz (67-bet).

Xulosa qilib aytganda, binar qo'shma gaplar matnning badiiyligini va emotsional-ekspressivligini ta'minlovchi birlik hisoblanadi. Binar qo'shma gaplar struktural takror (parallelizm) usuli asosida shakllanadi. Ma'lumki, struktural parallelizm uslubiy vositalar sirasiga kiradi va sintaktik-stilistik (poetik) figuralardan biri sanaladi. Sintaktik figuralar takrorlanuvchi musiqali frazalar kabi nutqni ohangdor, ta'sirchan va jozibador qilishi, shu yo'l bilan uning tinglovchi tomonidan osonlik bilan tez va esda qolarli darajada qabul qilinishida muhim rol o'ynaydigan stilistik vositalar hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1.G'ulomov A., Asqarova M. Hozirgi zamon o'zbek tili. Sintaksis. – Toshkent. 1961.

2.Abdurahmonov G'. Qo'shma gap sintaksisi asoslari. – Toshkent. 1964.

3.Mamajonov A., Mahmudov U. Uslubiy vositalar. – Farg'ona.: Farg'ona.1996.

4.Shomaqsudov A. va boshq. O'zbek tili stilistikasi. – Toshkent.: O'qituvchi. 1983.

5.Mamajonov A. Binar qo'shma gaplar va ularning funksional-semantik xususiyatlari. //O'zbek tili va adabiyoti jurnali. 2020-yil, 4-son.

6.Iqbol Mirzo. Ko'zlaringga termulsaydim. – Toshkent.: Sharq. 2020.

CHET TILINI O'RGANISHDA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYANING O'RNI

Ilmiy rahbar: **Yashnarbekova Shaxzoda**

Talaba**: Abduolimova Marjona**

O'zDJTU III ingliz fakulteti 1- kurs

Annotatsiya. Ushbu maqolada chet tili o'qitish metodikasi haqida ,zamonaviy texnologiyalardan foydalanib dars o'tish , o'rgatish jarayonida innovatsion metodlardan foydalanib samarali dars berish, talabalarni dars mashg'ulotlariga jalb qilish kabi faoliyatlar yoritilgan.

Kalit so'zlar: chet tili , innovatsiya , metodika ,ko'nikma , kommunikatsiya, zamonaviy texnologiya, ta'lim.

Hozirgi kunda asosan chet tillarini o'qitishga allohida e'tibor qaratilmoqda.CHet tillarini o'qitishda maqsadga ko'ra turli metodlar asosida dars jarayonlari olib borilmoqda . "Metod" so'ziga to'xtaladigan bo'lsak , metod bu biron maqsadni amalga oshirish uchun foydalanilgan yo'l , usuldir . Aslida kundalik hayotimizda har sohada , har soniyada undan foydalanamiz.

Ingliz tilini o'rganish bo'yicha innovatsion ta'limning mohiyati shundaki , o'quv jarayoni deyarli barcha talabalar bilim jarayoniga jalb qilinishi , ular bilgan va o'ylagan narsalar to'g'risida tushunishi va fikrlash imkoniyatiga ega .Buguni kunda jadal suratlarda rivojlanib borayotgan zamonda yashar ekanmiz , hozirgi davr talabiga mos darajada bilimga ega bo'lish lozim Buning uchun bizdan e'tibor , harakat va albatta bilim olishga bo'lgan qat'iyatlilik talab etiladi .Ta'lim tizimida amalga oshirilgan turli xil islohotlar natijasida hozirgi vaqtda ta'lim sifati va o'quvchilarning o'zlashtirish samaradorligi ijobiy natijalarga erishilmoqda .

Shuningdek, o'z navbatida bunday holatlar to'g'ridan-to'g'ri maqsadga aylana boshlaydi. Misol bilan tushuntirilsa, dushanba kuni ertalab o'qishga borishimiz kerak. O'qishga borish bizning bosh maqsadimiz . Yo'lga chiqishdan avval o'qishga qanday qilib yetib olishimiz haqida o'ylaymiz . Avtobusda boramizmi yoki taksi olamizmi , balki piyoda borganimiz ma'quldir

.Demak, birgina maqsadimiz uchta usulni qo‘llashimiz mumkin bo‘ladi.

Chet tillarini o‘qitishda ham , o‘qituvchining metod salohiyati qancha yuqori bo‘lsa , ya'ni maqsadni tek qo‘yib va unga munosib metodni qo‘llay olsa o‘quvchilar darsda o‘rgangan bilimlaridan , ko‘nikmalaridan mamnun bo‘lishadi .Chet tilini o‘qitish va o‘rganish uchun ko‘p soatli dars jarayonida o‘qituvchi va o‘quvchilar ko‘plab maqsadli jarayonlarni amalga oshirishi zarur bo‘ladi . Chet tillarini o‘qitish va o‘rganishda metodika ilmiy fan sifatida ham o‘quv dasturlariga kiritilgan .

Yuqoridagilardan xulosa qilishimiz mumkinki , metodika bu dars jarayonidagi turli maqsadlarga eltuvchi yo‘llar , uslublar majmuasi bo‘lib , uning qanday usulda muvaffaqiyatli o‘zlashtira oladi va rivojlantiradi demakdir .

Bizning respublikamizda chet tillari metodikasi bilan shug‘ullanuvchi asosiy universitet O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti huzuridagi innovatsiyaviy Chet tillarini o‘qitishning innovatsiyaviy metodlarni rivojlantirish respublika ilmiy-amaliy markazi hisoblanadi . Oliy o‘quv yurti talabasi nafaqat ingliz tilida o‘qish , yozish , va tarjima qilishda yuqori darajada bo‘lishi , balki ingliz tilini o‘zga xalq ma'daniyati rakursida ko‘ra olishni ham bilishi lozim . Chet tillari o‘qituvchilarini til o‘rgatish mobaynida aynan shu narsalarga e'tibor berishi kerak .

Talaffuzni yaxshilash uchun darslikka qo‘shimcha ravishda "Practical English Phonetics and Phonologiy” Beverley Collins , Inger M. Mees and Paul Carley kitoblarini qo‘shimcha ravishda o‘tish mumkin.O‘qituvchining ish uslublari majmuasi uning mehnatini ilmiy tashkil etish usullari , ular yordamida darsda qo‘yilgan o‘quv maqsadlariga eng qisqa vaqt ichida eng yuqori samaradorlik bilan erishish ta'minlanadi .Asosan o‘qitishda qanday usullardan foydalanish o‘qtuvchining o‘ziga bog‘liq . O‘qituvchining vazifasi har bir o‘quvchining tilni amaliy o‘zlashtirishi uchun shart-sharoit yaratish, har bir o‘quvchiga o‘z faolligini, ijodkorligini namoyon etish imkonini beradigan o‘qitish usullarini tanlashdan iborat. O'qituvchining vazifasi chet tillarini o'qitish jarayonida talabaning bilim faolligini faollashtirishdir. Hamkorlikda o‘qitish, loyiha metodologiyasi, yangi axborot texnologiyalaridan foydalanish, internet resurslari kabi zamonaviy pedagogik texnologiyalar o‘quvchilarga yo‘naltirilgan ta’lim yondashuvini amalga oshirishga yordam beradi, bolalarning qobiliyatlari, ularning bilim olish darajasini hisobga olgan holda o‘qitishni individuallashtirish va differentsiallashtirishni ta’minlaydi.

Chet tili darslarida kompyuter o'quv dasturlari bilan ishlash shakllariga quyidagilar kiradi: lug'atni o'rganish; talaffuzni mashq qilish; dialogik va monologli nutqni o'rgatish; yozishni o'rganish; grammatik hodisalarning rivojlanishi bularning barchasi zamonaviy texnologiya ta'lim olishning zamonaviy metodi desak mubolag‘a bo‘lmaydi .

Tarixga nazar solsak, barcha tarixiy buyuk shaxslarning avtobiografiyasida ularning o'z ustozlari bo'lgan. Ana shuning uchun ham ular ko'plab marralarga erishgani manbalarda qayd

etilgan. Hozirgi davrda ham ko'plab mashhur shaxslarning va yosh bo'lishiga qaramasdan ko'plab yutuqlarga erishgan yoshlarning suhbat jarayonlarida qaysi kasb yoki yo'nalishni tanlashdan qat'iy nazar har bir shaxsning ustozi bo'lishi kerak deb maslahat berishadi. Sabab juda ham oddiy o'qituvchi o'quvchini yo'naltiradi, o'rgatadi, xatolarini ko'rsatib tushuntiradi va maslahatlar beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. N. Q. Xatamova, M.N.mirzayeva. "Ingliz tili darslarida qo'llaniladigan interfaol usullar" (uslubiy qo'llanma), Navoiy, 2006, 40 bet
2. M. Xoldorova, N. Fayziyeva, F. Rixsittilayeva. "Chet tilini o'qitishda yordamchi vositalardan foydalanish"
3. Bekmuratova U. B. "Ingliz tilini o'qitishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish" mavzusida referat. Toshkent — 2012 yil OTaöoeBa, M. P. Chet tilini o'qitishda zamonaviy innovatsion texnologiyalaridan foydalanish va uning samaradorligi .

USMON NOSIR ASARLARIDA QO’LLANGAN BADIIY SAN’ATLAR XUSUSIDA

Turg’unova Mahliyo Nuriddin qizi
Namangan Davlat universiteti 1-kurs magstranti
Kosonsoy tuman 12-sonli maktab
ona tili va adabiyot fani o’qituvchisi

Annotasiya.Ushbu maqolada Namanganda tug’ilib xalq nafasini kuylagan ijodkor asarlarida qo’llangan badiiy san’atlar tahlili ,yozuvchi mahoratiga bo’lgan tashbehlar, ’’Norbota’’, “Naxshon” dostonlariga fikrlar yoritilgan.

Kalit so’zlar:’’Norbo’ta’’ ,Naxshon’’, “Yurak”,”Nasimga deganim”,’’Bodom gullagan kechasi”.

She’riyatning tabarruk ,muqaddas dargohida anvoyi bir chamanzor ,sira xazon bo’lmaydigan mo’jaz bog’ yaratib ketgan Usmon Nosir ulug’ va abadiy she’riyatning diydasidan oqib ulgurmagan shabnamdir.U hali qahqahaga aylanmay lablarimizda manguga qotib qolgan tabbasumdir.Uning she’rlari ko’z kabi tirik ,jonli ,tutqich bermas hayot poralaridir.

Bog’larga namozgar salqini tushdi
Gullar ham bargini qayirdi asta
Oftob ham suv ichar tog’lardan pastda
Loladek qip-qizil o’t-shafaq o’chdi.

Bu kabi satrlar ijodkorning umuman she’riy qiyofasini ,poetik ohangini belgilaydi .

O'zining yuksak matonati va xalqparvarligi ,betakror istedodi bilan "Xalq dushmani" tamg'asi bosilib qamoqqa olinganda ham ,zamon zayli bilan tegirmon umoniga tashlanganda ham ,u hech qachon o'zining jo'shqin harakatidan to'xtamagan .O'zining el-yurt oldida mutlaqo aybsiz ekanligiga qat'iy ishongan.Jasoratli ,otashqalb Usmon Nosir 1940-yil 2-avgustda kimsan o'sha Stalin nomiga ariza yozadi.Qamoqda o'tirgan vaqtida ham "She'riy roman",3ta sahna asari,ko'plab she'rlar yozganini xabar qiladi "Men hali yoshman,g'ayratga to'laman! Men halqimning farovonligi uchun ijod qilishim kerak,men aybsizman"-deya "Saltanat sultoniga" ariza bitgan dovyurak shoir edi.Unga nisbatan oqlov e'lon qilinganda afsuski shoir bu dunyoda o'chmas umr zarvaraqlarini to'ldirib bo'lgandi.

2022-yil 10-fevral kuni O'zbekiston Prezidenti tomonidan "Otashin shoir,tarjimon va dramaturg Usmon Nosir tavalludining 110 yilligini keng nishonlash to'g'risida qaror qabul qilindi".Bu esa Namangan adabiy muhitidan chiqan o'ktam shoirga chuqur hurmat va ehtrom ifodasi edi…

Filologiya fanlari kandidanti ,dotsent O'tkir Rashid tabiri bilan aytganda "Shoir hali yashayapdi .U sevgan bog'ida ,sevgan elinining dilida yashayapdi".

Usmon Nosir she'rlarining mavzui ,mazmuni, xarekteri va tabiatiga qarab adabiyotshunos Ibrohim G'ofurov Usmon Nosirni "Yo'lchi" deb ataydi."U har bir she'rida bizga yo'lchi siymosida gavdalanadi.U o'zini yo'lchi deb atashni yaxshi ko'radi",-deydi.Bu tabir to'g'ri shoir xuddi sayohatchi ,yo'lchi kabi yurib ,yo'llarda ko'rgan odamlarni ,hodisalarni va tabiiat go'zaligini suratini she'r orqali oladi.

Ijodkor lirikadan tashqari "Norbo'ta " ,"Naxshon" dostonlari "Atlas","So'ngi kun","Zafar" "Dushman" dramalar mualifi hisoblanadi .

Ko'z tutdim ,ko'zlarim nigoron bo'ldi
O,dilbar,siymbarim,yuzlari qirmiz
Kiprigi ko'ksiga soya slogan qiz
Ko'z tutdim,yuragim to'la qon bo'ldi

"Naxshon"dostonidagi bu parchada shoirning maashuqani intizor nigohi bilan kutgan ekanligini ,u naqadar go'zal ,xatto kipriklari uzunligidan ko'ksiga soya solishini aytadi.Shu o'rinda shoir Muhammad Yusufning "Kipriklari uzun kokillaridan …"misralari beixtiyor yodimizga tushadi.

Usmon Nosirning "Naxshon"dostoni Kavkaz o'lkalariga qilgan sayohati taassurotlari samarasi sifatida yozilgan dostonlar.Unda arman xalqining o'tmishi tarixiy revalutsion hayoti misolida yetim arman qizi Naxshonning darbadarlikda kechgan ayanchli hayot yo'li tasvirlanadi.Bu mavzu ham"Norbo'ta"dostonining mavzusi bilan bir xil deyish mumkin.Buning sababi tarixiy davr uchun bu voqealar tipik voqea sifatida umumlashib ketgan edi:"Boy ila

xizmatchi"bilan "Qutlug‘ qon" asarlariga o'xshash bo‘lsada yozuvchi tomonidan yuksak pastda,intim lirikada ,tasvir bo'yoqlarini serko‘lamligini ko'rishimiz mumkin.

Shoir baytlarda tashbeh san‘atidan mohirona va o'rni bilan sermazmun baxshida bilan foydalanganligiga guvoh bo'lamiz.

Chuchvaradek qaynar
Ko‘chalarda suv.
Shoti bo‘lib
Ko‘kka chirmashgan nola.
Shunday poyadorki
Ko‘rinmas tagi...
Tog‘ boshida kunning
Qonli etagi
Yig‘lar o‘ngirlarda
Mungli shalola.
Sen kelding
Sevgilim Naxshon,
Suv qizi -suvsarim .
Kipriklari o‘q

Aynan ushbu jumlani ko‘plab ijodkorlar ijodida uchratishimiz mumkin.Mumtoz adabiyotda ham uchraydi,jumladan Hakim Sanoiyning

Kipriging o‘q edi qoshlaring kamol
Oni tiyru kamon aylading nechun misralari fikrimiz dalilidir.
Usmon Nosirning "Norbo’ta "dostonidan olingan
Tinchlik! Qanotingni kengroq yoy,

Boshqa narsa kirmasin uyga. Ushbu misrada istiora va tashbeh san‘ati uchraydi. Sarvaroyning bedor,havo tili kechadagi husnini bayon qilishda ham tashbehni naqadar misraga jillo bag'ishlandi.

Vaqt ham o'zi yarim tundan kech...
Tinchlik.Faqat uyg‘oq Sarvaroy
Qalb chimandadek uradi .
Tashqarida bo'ron urgan oy
Qor betida daydib yuradi
Uxlay olmay bechora halak
Yonboshida to‘lg‘ongan sochi
Gajak bo‘lib yotgan ilondek...

Hayot va she'riyat oshig'i Usmon Nosir badiiy tarjimonlik faolliyati bilan ham mashxur bo'lgan ekan.Shoirning "Bog'chasaroy fontani","Demon" poemalarini rus va g'arbiy Yevropa shoirlari she'rlarini qoyilmaqom qilgan tarjimalari biz adabiyot ahlini va kitobxonlarni hayratga soladi.

BADIIY IJODDA MAVZU VA G'OYA(USMON NOSIR IJODI ASOSIDA)

To'rajonova Ma'rufa Nosirjon qizi

NamDU Filologiya fakulteti

o'zbek tili yo'nalishi 3-kurs talabasi

Ilmiy rahbar: ***Umidjon Qo'ziyev***

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori(PhD)

Annotatsiya. Ushbu maqolada Usmon Nosirning "Nil va Rim" she'ri tahlilga tortilgan. She'rda shoirning Qadimgi Rim, firavn va qullar hayotiga munosabati qanday bayon qilingani, she'rda ifodalangan voqealarning shoir zamonasiga nechog'li aloqasi borligi, she'rda olg'a surilgan g'oya nimalardan iborat ekani tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: mavzu, g'oya, ozodlik, ochlik, qullik.

Аннотация. В данной статье анализируется поэма Усмана Насира «Нил и Рим». В стихотворении анализируется отношение поэта к жизни Древнего Рима, фараонам и рабам, как события, описанные в стихотворении, относятся ко времени поэта, какова идея стихотворения.

Ключевые слова: тема, идея, свобода, голод, рабство.

Annotation. This article analyzes Osman Nasir's poem, "The Nile and Rome". The poem analyzes the poet's attitude to the life of ancient Rome, the pharaohs and slaves, how the events described in the poem relate to the poet's time, and what the idea of the poem is.

Key words: topic, idea, freedom, hunger, slavery.

Hamma davr va zamonlarda ham ozodlik, erkinlik uchun kurashuvchi insonlar millat va xalqning bayrog'i va iftixori bo'lib kelgan. Ularning qiyofasi, kasb-kori, dunyoqarashlari, kurash yo'llari oəzgacha boəlishi mumkin, ammo ularning maqsadlari mushtarakdir. Jangchi Vatan ozodligi yoəlida jonini xatarga qoəyib ayovsiz janglarga kiradi, yozuvchi, shoirlar esa ozodlik, erk tuygəularini insonlar onggiga asarlari orqali singdirmoqchi boəlishadi. Shunday jonkuyar,fidoyi insonlar borligi uchun ham xalqlar doimo mustaqillikka, ozodlikka intilib yashashadi. Ana shunday jonkuyar,millatparvar,fidoyi oəzbek shoirlaridan biri

Usmon Nosir edi. Uning umrini chaqmoqqa muqoyasa qilinadi. Boisi u chaqmoqdek tezgina soəndi-yu, ammo oəzidan bir necha asrlarga yetgulik boy ijodiy meros qoldirdi.

Usmon Nosirning adabiyotda paydo boəlishi hammaning eətiborini tortgan edi. Uning ijod maydoniga kirib kelishi mislsiz kuchi bilan hammani oəziga jalb qilgan notanish bir pahlavonning maydonga kirib kelishiga oəxshar edi. Ha,u yosh va kichkina jussasi bilan keldi-yu, juda katta yuk koətardi. "Usmon sheəriyatimizga shamolday kirib keldi. Balki boəronday! U shunday toəpolon va toəlqin bilan keldiki, uncha-muncha sheəriy uslub va ijodni toəs-toəs qilib yubordi. Uni oəzimizda "oəzbekning Lermontovi", Moskva gazetalarida "Sharqda Pushkin paydo boəldi", − deb yozishdi, − deydi shoir Turob To'la. Darhaqiqat, Usmon Nosir favqulodda tug'ma shoir edi. Buni uning asarlari har jihatdan isbotlaydi. Usmon Nosir she'rlari mavzusi rang-barang. Uning she'rlarida jimjimadorlik, g'alizlik, zo'rma-zo'rakilik ko'rinmaydi, fikr-tuygəu sodda, lekin lirik harorat bilan jozibadorlik bilan, original tashbehlar bilan bayon qilinadi.

Usmon Nosir tarix hikoyalarini qalbdan his qilib oəqigan, ulardan taəsirlanganini oəz sheərlarida bayon qilgan. Tarixda boəlib oətgan xunrezliklarga, adolatsizliklarga shoir oəz sheərlari orqali munosabat bildiradi. Shunday sheərlaridan biri Misrdagi firavn va qullar hayotiga bagəishlangan "Nil va Rim" dostonidir. Tarixdan maəlumki, Misrda quldorlik tuzumi hukm surgan paytda insonning, ayniqsa, qullarning sariq chaqalik ham qadri yoəq edi. Tabiatan erksevar boəlgan shoir bunday tarixga, qullar hayotiga befarq emasligini ushbu sheərida isbotlaydi. Shoir voqealar bayonida tasvir vositalaridan unumli foydalanadi. Kitobxon koəz oəngida rimliklarning ayanchli hayotini jonli gavdalantira oladi.

Usmon Nosir yashab oətgan davrda haq gapni oshkora va baralla aytish oəz boshini oəzi kundaga qoəyib berishdek gap boəlgan.Hammada ham haqiqatni aytish uchun jurəat topilavermagan.Buni mustabid tuzum davrida yashab ijod qilgan Erkin Vohidov oəzining "Ruhlar isyoni" dostonida quyidagicha bayon qilgan:

Ha, zulm bor,
Haqsizlik bor,
Barchaga bu ayondir,
Ammo
buni zinhor-zinhor
Aytib bo'lmas zamondir".
Hamma bilar,
Inson erki-
Yashashi shart poyidor
Biz ham aytsak bo'lar
lekin

Uyda bola-chaqa bor..."

"Uyda bola-chaqa bor.." asar personajlari tomonidan aytilgan ushbu fikrlardan haq gapni aytgan odamning nafaqat oəzi, balki bola-chaqasi, oilasi ham jabr koətishini yoki bola-chaqasini baxti uchun, hali uzoq yashashi uchun haq gapni aytishdan tiyilish kerakligi anglashiladi. Ammo Usmon Nosir bunday tahlikali vaziyatlar yuz berishidan qoərqmadi. Doimo asarlarida ozodlikni, erkni kuyladi. "Nil va Rim" sheərida ham bir qarashda faqatgina tarix qullar va fir’avnlar hayoti tasvirlangandek. Aslida esa, jadid she’riyati barcha namoyandalari kabi, bu sheərda shoir oəzining Vatani va uni mustamlaka qilgan sobiq shoərolar davlati, uning mustamlakachilik siyosati oqibatida yurtda yuz berayotgan ijtimoiy holatlar aks etgan oərinlar ham uchraydi. Bu holatlar esa qullar hayoti misolida berilgan. Mustabid tuzum davrida yurtda ocharchilik holatlari juda koəplab uchrab turgan. Bunga Jahon urushlari ham sabab boəlgan. Sheərda Rimdagi qullarning ochlik holati quyidagicha ifodalangan:

O’lim yaxshi, odam agar shunday xor bo’lsa,
Bir parcha non nima o’zi! Shunga zor bo’lsa!
yoki
Kimga yig’lab, kimdan madad kutsin bemor qul?
Erki qulfdir, hayoti qulf, bor xudolar qulf!
Kosasida suv yo’q, quruq xaltasi: non yo’q!
Botayotgan quyosh kabi rangida qon yo’q.

"Kimga yig’lab, kimdan madad kutsin bemor qul". Qullar ochlikdan, yetishmovchilik va azoblardan bemor boəlishgan. Nafaqat ochlik, balki oəsha paytdagi tuzum ham ularni bemor holiga keltirgan. "Botayotgan quyosh kabi rangida qon yoəq". Odatda quyoshning chiqishi va botishini insonning dunyoga kelishi va vafot etishiga qiyoslanadi. Botayotgan quyosh esa qip-qizil rangda boəladi. Sheərda esa buning aksi keltirilgan. Bu tashbeh bejizga emas. Qullarning umri oətib boryapti, umrining quyoshi botishga yaqinlashyapti, yuzlar quyoshdan qizargan, ammo ularda to’ka olish uchun ham qon yoəq, chunki ochlik, xoərlik, erksizlik ularning oxirgi umidlarini ham so’rib olgan.

Sheərda katta sirkdagi odam yaəni gladiator va hayvon yoəlbarsning urushi tasvirlangan oərinlar uchraydi. Och koəzlari qonga toəlgan yoəlbars gladiatorni parcha-parcha qilib tashlaydi. Rim aholisi uchun odatiy holga aylangan ushbu holatga ular chapak chalib munosabat bildirishadi:

Changal soldi! Xalq o’rnidan birdan turdi duv...
Chapak chaldi. "Ey ahmoq Rim, sevinma qonga!
Bundan boshqa xo‘rlik bormi, axir insonga?" –
Dedi, parcha-parcha bo‘lgan gladiator.

Mustabid tuzum davrida esa xalqning ko‘zga ko‘ringan vakillari ayovsiz sud qilingan.Ushbu sudlar adolatsiz ravishda o‘tkazilgan.Sud va sudlanuvchi oərtasida xuddi Rimdagi katta sirkda boəlayotgan kurash kabi hayot uchun kurash ketgan. Oəyinning Rimdagi kabi yakun topishini ayrim "mehrobdan chiqqan chayonlar" chapak chalib kutib olishgan.

Ozodlik, erk tuygəulari insonning qonida boəlgani uchun quldorlik tuzumi davrida ham qullikka qarshi kurashuvchi insonlar boəlgan. Ana shulardan Rimdagi qullardan biri Spartak boəlgan. U dastlab quldorlar ustidan gəalaba qozongan va ularni tor-mor etgan. Ammo hal qiluvchi jangda Spartakning magəlub boəlgani tarixdan maəlum.

Issiq izlar...hamon u isyondan is bordek,

Bulutlarning orasida yurar Spartak.

Tarixda "Bosmachilar harakati" deya nom olgan aslida esa istiqlolchilar boəlgan qoərboshilar harakati ham Spartak qoəzgəoloni kabi erksizlikka qarshi kurash edi. Dastlab ular ham muvaffaqiyat qozonib, koəplab yerlarni oəz tasarruflariga olishadi. Ammo hal qiluvchi jangda magəlubiyatga uchrashadi. Ixtiloflarning kelib chiqishi har ikki harakatning ham toəla-toəkis gəoliblikka erishishiga toəsqinlik qiladi. Shoir nazdida hali u isyondan is bor. Yaəni ozodlik uchun kurashish hali toəxtab qolgani yoəq:

Ki, tun qancha qora bo'lsa, oy shuncha yorug!

Spartakning lashkarlari hali ham borur.

Shoir Spartakning lashkarlari hali ham borligiga ishonch bildiradi. U sheərining soəngida oəsha isyonning oəlmas avlodi, qullarning hech soənmas yodi ekanligini taəkidlaydi:

Mana menman, u isyonning o'lmas avlodi,

Mana menman, u qullarning hech so'nmas yodi.

Usmon Nosir hayoti va ijodi bilan tanishgan inson uning tarixga, oəz zamonasiga, unda boəlayotgan siyosiy, ijtimoiy vaziyatlarga nechogəli eətiborli boəlganligini anglab boraveradi. Xalqlar taqdiri uchun boəlgan fidoyilik uning nomini mangulikka muhrladi desak, mubolagəa boəlmaydi. Amir Temur taəbiri bilan aytganda,uning qudratini anglash,bilish uchun u qurgan binolar-asarlariga boqish kerak.Shunda uning qudrati namoyon boəladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1.Sultonmurod O.,Ahmedov S., Qo‘chqorov R.8-sinf adabiyot.Darslik-majmua.-Toshkent.G‘afur G‘ulom,2014-31b.

2.Oripov A.Usmon Nosir haqida so‘z.Maqola."O‘zbekiston adabiyoti va san‘ati",1983.

3.Usmon Nosir.Tanlangan asarlar.

4.w.w.w.ziyo.uz

5.w.w.w.kh-davron.uz

TEZAURUS LUG'ATLARDAGI AYRIM KONSEPTLARNING PSIXOLINGVISTIK VA LEKSIKOGRAFIK TADQIQI

Xoshimjonova Qizlarxon Ne'matilla qizi

NamDU filologiya fakulteti lingvistika (o'zbektili)yo'nalishi

1-kurs magistranti

Annotatsiya. *Mazkur maqolada, ideografik lug'at tuzish tamoyillari, o'zbek tilshunoslik tarixidagi tezaurus lug'atlar va hozirgi kunda yaratilayotgan tezauruslarning qiyosi haqida to'xtalib o'tilgan. "Oila ma'naviyati" konseptining elektron tezaurus lug'atlari maqolaning obyekti sifatida psixolingvistik va leksikografik tomonlari o'rganilgan.*

Kalit so'zlar: *tezaurus, maydon, metod, ideografik lug'at, omonim, sinonim, antonim, paronim, konsept, tasnif.*

Annotation. *In this article, the principles of making an ideological dictionary, thesaurus dictionaries in the history of Uzbek linguistics and the analogy of thesaurus created today are discussed. Electronic thesaurus Dictionary of " family spirituality "ept studied psycholinguistic and lexicographic aspects as an obyekt of the article.*

Keywords: *thesaurus, area, method, ideographic dictionary, homonym, synonym, antonym, paronym, konsept, classification.*

Аннотация. *В данной статье рассматриваются принципы составления идеографического словаря, тезаурусные словари в истории узбекского языкознания и сравнение тезаурусов, создаваемых в настоящее время. Электронный тезаурусный словарь понятия "духовность семьи" как объект статьи изучены психолингвистический и лексикографический аспекты.*

Ключевые слова: *тезаурус, поле, метод, идеографический словарь, омоним, синоним, антоним, пароним, понятие, классификация.*

Ilm – fan sohasiga oid lug'aviy birliklarning ma'lum mavzular tarkibida joylashilgan semantik munosabatlarga – tezaurus yoki ideografik lug'atlar deyiladi. Nazariy jihatdan tezaurus (yun. thesaurus - xazina, boylik degan ma'noni anglatib) leksik- semantik tizimning ehtimoliy modellaridandir. U murojaat qilinayotgan so'z bilan bir xil bo'lgan boshqa so'zlar to'g'risida ham keng qamrovli ma'lumotlar beradi. Aksariyat tadqiqotchilar sinonim, antonim, paronim va boshqa shu kabilarni bilish uchun tezaurusdan foydalanishadi. Odatda, tezaurus tilda so'zlarning kelib chiqishiga unchalik bog'liq bo'lmaydi, xususan, so'zlarning etimologiyasi haqida qo'shimcha ma'lumotlar bermaydi. "Tezaurus lug'atlar Yevropada 1852-

yil ingliz tilshunosi M. Roje tomonidan yaratildi". Bunday tezaurus talabida yaratilgan lug'atlarga A.N.Baranov va D.O.Dobrovolskiylarning "Zamonaviy rus idiomatikasi lug'ati tezaurusi", Karaulov "Ruscha semantik lug'at", "Amarakosha", turkiyshunoslikda A.K.Borokov, E.I.Fozilov, A. Najiblarning XIII- XIV asrlarda turkiy yozma yodigorliklari asosida tuzilgan lug'atlar, "Voqeanoma", muallifi ma'lum bo'lmagan "Tarjumon turkiy va ajamiy va mo'g'uliy", Muhammad Yaqub Chingiy qalamiga mansub "Kelurnoma", Toshkandiyning "Lug'oti salos" (Uch tiili lug'at)kabi asarlarni olish mumkin. Tezauruslar tasniflashda lug'at birliklar orasida semantik bog'lanishlar turi, lug'at hajmi, so'z boyligini umumlashtirish, leksemalarning harakatini ko'rsatish, taqdim etilgan tillar soni kabi jihatlar e'tiborga olinadi. Yuqoridagi tezaurus lug'atlarda tasniflarni quyidagi jihatlarini ko'ramiz: "Voqeanoma"da keltirilgan ot so'z doirasidagi hududlar konsepti bilan semantik bog'laydi. Masalan, Hindiston (ot so'z turkumiga oid konsept)so'zining atrofiga hudud fasllari, hayvonot dunyosi, mevalari; va bularning yana o'zaro ichki semantik bog'lnishlar asosida bog'anilinishi so'z boyligini umumlashtirish tasnifiga mos kelsa, tillar soni hind, hom-som va turkiy tillarda taqdim etilishi tasniflarning izchilligini ta'minlaydi. Yoki, Toshkandiyning "Lug'oti salos" (Uch tiili) lug'ati esa keying yillarda yaratilgan ideografik lug'atlardandir. Ushbu lug'at 1909- yilda G'ulomiy Hasaniy matbaasida nashr etilgan. Asar 6 bob, 35 fasldan iborat. Birinchi bob yetti faslga bo'lingan. Birinchi faslda odam a'zolar nomlari bayon qilingan. Jami 96 ta turkiy so'z va ularning forscha muqobillari berilgan: kishi, gavda, bosh, boshliq, qosh, ko'z, chakka, yuz.. kabi. Qolgan bob va fasllari ham shu zaylda davom etadi. Biz yuqorida tilshunoslik tarixidagi tezauruslarning qisqacha tasnifida, yoki shu kabi lug'atlarda ot so'z turkumi atrofidagina, mustaqil so'z turkumlar doirasidan chiqmagan holda konseptlarning qisqacha berilib o'tganlig tasniflarini guvohi bo'ldik. Ammo bugungi kun tezauruslaridagi konseptlar ancha to'ldirilgan va mukammal holatga keltirilgan. Masalan, **vatan** konseptida ot so'z turkumiga oid birliklar 78 tani tashkil etadi. Aynan shu konseptga oid so'zlar - sifat so'z turkumida 53ta, fe'l so'z turkumida 23ta, ravish so'z turkumida 3ta, birikmali so'zlar 9 tani tashkil etadi. Tilshunoslikda keng ishlatilayotgan "Olamning lisoniy manzarasi" tushunchasining o'rtaga chiqishida fizik olim G.Gertsning xizmati bor. Tilshunoslikka kirib kelishi va keng joriy qilinishi esa L.Vaysgerber nomi bilan bog'liq. U lisoniy belgini tushunchaga tenglashtirgan holda, har bir xalq lug'at boyligidagi belgilarga muvofiq keladigan tushunchalarga - olamning o'ziga xos manzarasiga ega bo'ladi -, deb hisoblaydi. L.Vaysgerber fikricha, tilda u yoki bu lisoniy belgi, ya'ni tovush ifodasi bo'lmasa, unga mos keladigan tushuncha ham bo'lmaydi, turli tilda gaplashuvchi insonlar turli olamlarda yashaydilar,- deydi. O'zbek tilshunosligida rus va boshqa tilshunosliklarda bo'lgani kabi olamning kontseptual va lisoniy manzaralari farqlanadi. Olamning kontseptual manzarasi hissiy idrok bilan bog'liq bo'lib, his etish orqali tasavvur qilingan manzara hisoblanadi. Olamning

lisoniy manzarasi esa kontseptual ya'ni hislar orqali anglangan, tasavvur qilingan manzaraning tildagi ifodasidir. Olamning kontseptual manzarasi muayyan kontseptlar sifatida namoyon bo'lsa, olamning lisoniy manzarasi til birliklari orqali ifodalanadi. Atoqli tilshunos, professor G'.M.Hoshimov kontseptga quyidagicha ta'rif beradi: "Kontsept, bu - tafakkurda kechuvchi biri-biri bilan chambarchas bog'liq nafaqat ikki muhim jarayonning natijasi bo'lib sanaladi, balki unga qo'shimcha yana bir qator muhim (psixologizatsiya, kognitizatsiya, sotsiologizatsiya, (lingvo) semantizatsiya, (dialektizatsiya, variantizatsiya va idiolektizatsiya kabi) jarayonlarning pirovard natijasidir, va u yaxlit kontseptual-kognitiv semantika sifatida lingvistik semantikaning kognitiv asosini tashkil etadi hamda unda til birligi o'zining semantik sig'imi bilan bog'liq holda ma'lum darajada (qisman) aks etadi". Professor kontseptni murakkab idrokiy voqelik, ya'ni tilda verbal (va kerak hollarda noverbal) vositalar orqali voqelantiriluvchi hodisa sifatida murakkab ichki tashkil etuvchilardan iborat deb hisoblaydi. Olimning fikricha, u o'ziga xos tashkil etuvchilarni o'z ichiga olgan shajaraviy tarkibga ega va tilda gapiruvchilar o'rtasida barcha so'zlovchilar tomonidan belgi (lar) orqali moddiylashtiriladi hamda barchaga umumiy bo'lgan bir ma'no sifatida qabul qilinadi.Til inson ongida kontseptni ifodalovchi va shakllantiruvchi vositalardan biridir. Kontsept inson aqliy dunyosidagi madaniyatning asosiy yetakchisidir. Kontseptlar inson ongida nafaqat so'zning lug'aviy ma'nolari asosida, balki shaxsiy hamda butun bir xalqning madaniy-tarixiy tajribasidan kelib chiqib paydo bo'ladi. Tajriba qancha boy bo'lsa, kontseptning chegarasi shunchalik keng bo'ladi. Aynan shunday holatda kontsept o'zini har tomonlama namoyon eta oladi. Zotan, kontsept dunyoni bilish va u haqda o'z tasavvuriga ega bo'lish demakdir. Kontseptlar xalqning ongida jamoa merosi, uning ma'naviy mulki, madaniyati sifatida namoyon bo'ladi. Aynan jamoa ongi (fikri) kontseptning yashovchanligini ta'minlovchi muhim vositalardan biri sanaladi. Oddiy tushuncha va kontsept o'zining farqli hamda o'xshash tomonlariga ega. Tushuncha moddiy borliqdagi narsa-hodisalarning eng muhim belgilarini ifodalasa, kontsept ularning yuzaki (o'ta muhim bo'lmagan) tomonlarini ham ifodalay oladi. Tushuncha so'z orqali ifodalanadi. Lekin tushuncha va so'z aynan bir narsa emas. Tushuncha biror bir sinfga kiruvchi predmetlarni umumlashtirish va bu predmetning umumiy va farqlovchi belgilari majmuasi asosida shakllanadi. Bir umumiy tushuncha turli tillarda turli so'zlar orqali ifodalanadi. Shu sababli turli millatlar tillaridagi so'zlar o'z ma'nosiga ko'ra bir-biriga qisman yoki aynan mos kelishi mumkin. Shuningdek, so'z tushunchaning ifodalovchisi hisoblanadi va shu asosda bir tildan ikkinchi tilga tarjima qilish imkoniyati tug'iladi. Ba'zi olimlar tushuncha va so'z ma'nosining bir-biriga mos kelishini ta'kidlaydilar hamda shu asosda tushuncha va so'z ma'nosini mohiyatan bir narsa deb qaraydilar. Bu masala munozaraligicha qolmoqda. Tushuncha va so'z ma'nosining birligi nimada ko'rinadi, degan savol tug'ilishi mumkin. Har ikkalasi ham bir xil predmet yoki hodisani ifodalaydi, umumlashtiradi. Bu tarzda ularni bir-biridan ajratib

bo'lmaydi. Tushuncha so'z va uning ma'nosisiz mavjud bo'lmaydi va aksincha, so'z tushunchaning, fikrning ifodalovchisi hisoblanadi. So'z ma'nosi til kategoriyasi, tushuncha esa tafakkur kategoriyasi bo'lishi sababli ular bir-biridan farq qiladi. Ma'lumki, tafakkur qonunlari ob'ektiv olam bilan bog'liq. Tushuncha mazmuni millatga bog'liq emas, u umuminsoniy xarakterga ega. Shuning uchun ham turli millat vakillari bir-birlarini oson tushunadi, fikr almasha oladi. So'z esa milliy xarakterga ega bo'lib, mazkur xalq tilining o'ziga hos qonun-qoidalari asosida shakllanadi. Shu bois ham bir so'zning ma'nosi boshqa tildagi so'z ma'nosi bilan har doim ham mos kelavermaydi. B.Ismoilov o'z tadqiqotida rus tilidagi "stol" tushunchasi ingliz va rus kishisi uchun bir xil bo'lsa-da, uni leksik ma'nosiga ko'ra ingliz tilidagi "table" so'zi bilan bir xil ma'noda qo'llab bo'lmasligini to'g'ri ta'kidlaydi. Lug'aviy ma'nosiga ko'ra kontsept va tushuncha bir-biriga umuman yaqin, lekin kontsept tushunchaga nisbatan keng ko'lamga ega. Masalan "stol" so'zining ma'nosini tushuntirishda biz "to'rt oyoqli, ust qismi silliq, yozish yoki ovqatlanish uchun foydalaniladigan mebel turi" deb izohlaymiz. Tushunchada stolning eng muhim tomonlari aks etadi, xolos. Kontsept lingvistik kategoriya sifatida tushuncha kategoriyasini til tizimida namoyon etuvchisidir. Aslida kontsept atamasi XX asrning 90 yillariga kelib keng qo'llanila boshlandi. Kontsept so'zi lotincha “conceptus” bo'lib, "tushuncha" ma'nosini ifodalaydi. Hozir ham ko'pincha "kontsept" terminidan "thushuncha" so'zining sinonimi sifatida foydalanilmoqda. Shuningdek, kontsept termini madaniyatshunoslik, psixologiya kabi fanlarda ham faol qo'llanilmoqda. Ye.S.Kubryakova ta'kidlaganidek, "kontsept" termini tafakkurda anglash, ma'lumotlarni saqlash va qayta ishlash kabi muammolar bilan shug'ullanuvchi kognitiv psixologiya hamda kognitiv tilshunoslik, lingvokultturologiya kabi fanlari uchun "soyabon" vazifasini o'taydi. Kontseptni aniqlash tadqiqotchilar tomonidan turli usullar yordamida amalga oshiriladi:

1. So'z etimonini aniqlash yordamida. Bunda kontseptning yozuvgacha bo'lgan tarixini aniqlash yo'li tutiladi.

2. Asos guruhlarni o'rganish, ya’ni berilgan etimondan hosil bo'lgan so'zlar guruhini o'rganish.

3. Diaxroniyada yasama so'zlarni qo'llashni o'rganish orqali, ya'ni epidigmatik bog'lanishlarni o'rganish.

4. Berilgan so'zlardan asosiy qo'llanilayotganlarini sinxron darajada o'rganish. Bunda sintagmatik bog'lanishlar o'rganiladi.

5. Tahlil qilinayotgan so'z - kontseptning paradigmatik bog'liqliklarini o'rganish.

6. Berilgan so'zni boshqa tildagi aynan (yoki shunga yaqin) so'z kontsept bilan taqqoslash.

Sanab o'tilgan usullar, shuningdek, olingan material va ekstrolingvistik omillarni

sintezlash orqali tahlil qilinayotgan so'zning milliy-madaniy spesifikasi hamda shu bilan bog'liq holda tahlilga tortilayotgan kontseptning milliy-madaniy spesifikasini aniqlash mumkin. Kontsept tahlilini kontseptosfera doirasida tadqiq qilish, dominanta va chekka (yondosh) kontseptlarni izlash maqsadga muvofiqdir. Kontseptosfera atamasi mental reallikni ifodalashga xizmat qiladi. Kontseptlarning madaniyat, kasbiy etika ishlarini yuritishdagi o'rni beqiyosdir. Umumiy kontseptlar individual kontseptlardan, etnomadaniylari etnososiomadaniylaridan farqlanadi.

Tezauruslar tasniflashda lug'at birliklar orasida semantik bog'lanishlar turi, lug'at hajmi, so'z boyligini umumlashtirish, leksemalarning harakatini ko'rsatish, taqdim etilgan tillar soni kabi jihatlar bugungi kun tezauruslarida katta e'tibor qaratilgan va mukammallashgan holatga keltirilgan. Yanada buga aniqlik kiritgan holda "Oila ma'naviyati" konseptining elektron tezaurus lug'atini olishimiz mumkin. Lug'at uch til shaklida berilgan. Avvalgi lug'atlardan farqli ravishda, berilgan so'zlarning izohi, sinonimi, antonimi, iboralarda va birikmalarda qo'llanish usullari batafsil va to'liq yoritilib berilgan. " Ma'lum bir umumiy belgisi bilan birlashgan va o'zaro ma'lum munosabatda bo'lgan olam unsurlarining umumlashgan obrazlarining ongda aks etishi tushuncha kategoryasini, ma'lum lisoniy vositalar yordamida ifodalangan borliq unsurlarining ongdagi umumlashgan obrazi mazmuniy kategoryani hosil qiladi. Mazmuniy kategoryalar mazmuniy maydonni tashkil etadi". Mazmuniy maydon nazariyasi aosisda yaratilgan tezaurus lug'atlardagi abstrakt otlarni psixolingvistik tahlilga tortib ko'radigan bo'lsak, oila ma'naviyati konseptiga kiruvchi abstrakt otlarda o'zbek tilining izohli lug'atida keltirilgan ma'lumotlar asosida izohlangan va na'muna sifatida so'z birikmalar, maqollar bilan to'ldirilgan. Mavhum otlar mavhum tushunchalarni – xususiyatlarni, sifatlarni, shuningdek harakat va holatlarni bildirganligi sababli aniq otlarga nisbatan mavhum otlar lug'atlardagi izohi sifat so'z turkimi hamda fe'l so'z turkimi bilan berilgan. Masalan : **alam** – og'riq, dard, jismoniy qiynoq, ruhiy azob, **azob –** qiynalish, jismoniy yoki ruhiy qiynoq. Bunda asosan bir –biriga yaqin tushunchalar izoh sifatida yoritiladi. Bu ayniqsa, ijodkorlarning ijodlarida yanada ko'zga tashlanadi. Masalan, A.Oripovning "Birinchi muhabbatim" nomli she'rida yaqqol namoyon bo'ladi - ruh, sokinlik, hayol, yoshlik, qalb, iymon, g'aflat, his, g'ussa, dil kabi abstrakt otlarni psixolingvistik jihatdan mazmuniy va mavzuiy jihatdan leksemalarni bog'lagan yoki shunga o'xshash E. Vohidov ijodidagi "Barcha shodlik senga bo'lsin" she'rini tahlilga tortamiz. She'rda murojaat etilayotgan so'zdanoq mavzu yorga bag'ishlanganligi va bu xususida shodlik, zorlik, dildorlik, xushtorlik, dard, sog'lik, bemorlik, xunxorlik, ishq, rohat, azob, orm, jafo, vafo, dilozorlik, ayb, iqror kabi birnecha mavhum otlarni yor mavzusiga oid ekanligini guvohi bo'lamiz. Xalqimiz ko'p asrdan buyon abstarakt tushunchalarga murojaat qilib kelgan. Bunda tushunchalarda asosan insonni

orzu istaklari, o'ylari, xulosalari ya'ni umumiy psixologiyasi so'zlarda aks etgan. Abdulla Avloniyning "tarbiya "ga bag'ishlangan mashhur so'zida ham (hayot, mamot, najot, halokat, falokat, saodat) abstrak otlar qo'llaganini guvohi bo'lishimiz mumkin. Abstrakt tafakkur esa turli obyektlar uchun bitta umumiy xususiyatni belgilashni nazarda tutadi. Juda muhim nuqta – bu birlashtiruvchi xususiyatning ahamiyati. Masalan: **vafo** so'zi atrofida mehribon, g'amxo'r, sadoqatli, itoatkor inson gavdalanishi, psixologiyada hukm qilishda ma'lum hodisani tasdiqlanishi yoki inkor etilishi sodir bo'lishiga olib keladi. Hamma narsa, qoida tariqasida, ibora yoki qisqa jumla bilan tavsiflanadi. Hukmlar oddiy yoki murakkab holda bo'lishi mumkin. Yuqoridagi ko'rinishda ular bitta faol ob'ekt yoki shaxsga, quyidagi holatda esa, hukm bir vaqtning o'zida bir nechta tomonlarga ta'sir qiladi. Bunda shaxsiy manfaatlarga asoslangan bo'ladi, ya'ni, bu holatda **bevafo** so'zi orqali kimdir ahdiga vafo qilmasligi yana bir tarafdan kimningdir azob chekishi. Bir necha hukm asosida xulosalarni yuzaga chiqaradi. Ma'lumki, " bir sathga mansub bo'lgan, qiymat jihatidan bir xil til birliklarining ma'lum umumiy belgi asosida bir guruhga (uyaga)birlashuviga uyadoshlik munosabati deyiladi". Masalan, atirgul, lola, kaktus, qorashaxzoda, chinnigul, fikus, geran kabi leksemalarning barchasi uchun umumiy bo'lgan belgi bu "gul" lik belgisidir. Ular shu belgi asosida bitta semantik uyaga(paradigmaga) birlashadi. O'z navbatida sistema tamoyiliga ko'ra gul leksemasi "chechak", "daraxt", "tol", "meva" bilan birgalikda o'simlik mikromaydonini tashkil etadi. Ikkinchi tomondan "gul" g'uncha, barg, novda, gulqaychi, bog', bog'bon, guldasta, 8- mart, onalar, ayollar, sevgi, muhabbat, vafo kabi leksemalar bilan bir umumiy g'oya asosida birlashib, yagona semantic maydonni yuzaga keltiradi. Ishimizga amaliy tarafdan yondashib 20-30 yoshlar orasidagi insonlardan abstrkt otlarning izohi so'rovnoma usulida olindi. **Azob** – qalb jarohati, ruhiy qiyinchilik, vijdonan qiynalish, qalb og'rig'i, insonni yemiradigan tuyg'u, qiyinchilik, sinov, alam kabi sifatlanishlarga ega javoblarni guvohi bo'ldik. Abstrakt fikrlash qobilyati - keraksiz tavsilotlardan voz kechish, qiyin vaziyatlarni yangi nuqtai nazardan ko'rish imkonini beradi va bu kashfiyot qilish imkonini tobora kuchaytiradi. "L.S.Vigotskiy va J.Piaje fikrlarini birlashtirib qaraydigan bo'lsak, til rivojlanishini tashqi olamdagi narsalarning mental ramzlashishi bilan amalga oshishi ma'lum bo'ladi. Til bir tomondan fikrlash uchun homashyo tayyorlarkan, ikkinchi tomondan fikrlay olish qobilyatiga parallel ravishda faoliyat ko'rsatadi. Boshqacha qilib aytganda, til mavhum fikrlash qobilyatiga tashqi olamdan ramzlashtirilgan ma'nolarni biriktirishga yordam beradi. Ya'ni til va tafakkur bir- biri bilan chambar-chars bog'langan bo'lib ular o'zaro aloqadadir…tushunchaviy fikrlash qobilyati ortgan sari til ham rivojlanadi".

Demak, tezauruslaridagi konseptlarning psixolingvistik tadqiqi, avvalo, ma'lum xalqning, jamoaning tushunchasi, madaniyati bilan bog'liq bo'lib, bu bevosita milliylikni o'zida aks ettiradi. Zero, akademik L.V. Sherba ta'kidlaganidek: "Milliy tillarning lug'atlari

haqiqiy xazina, milliy tushunchalar, millat hayoti va aqlining o'ziga xos qomusidir". Yevropada ideografik lug'atlarga qiziqish uyg'otgan L.M. Roje o'z lug'atining so'z boshisida shunday yozadi: "Biz aytmoqchi bo'lgan fikrimizni qanchalik aniq tasavvur qilmaylik, ba'zan biz shunday bir vaziyatga tushib qolamizki, bizga so'z yetishmay qoladi. O'z fikrimizni aniq ifodalash uchun bitta so'z o'rniga bir necha ijobiy va salbiy, kuchli va kuchsiz, ba'zan esa keraksiz so'zlarni ishlatib yuboramiz. Bu lug'atning eng muhim xususiyati shundaki, bir fikrning barcha qirralarini ochib beruvchi so'z va iboralarning boy to'dasini tortiq qiladi. Ideografik lug'at yordamida tayyor narsadan foydalanishga emas, mustqil izlanishga, mantiqiy fikr yuritishga va tushunchalarning mohiyatini mustaqil anglab yetishga o'rganish mumkin. So'zlarning mavzuiy to'dalar qurshovida berilishi til o'rganayotgan o'zga millat vakillariga til sohiblrining dunyoqarashi,o'sha millatning turmush tarsi, madaniyati, ma'naviyati, va o'ziga xos hususiyatlari bilan tanishtirish imkoniyatini beradi. Bugungi kunda zarur bo'lgan ideografik lug'atni mukammal qilib yaratish va uni o'zbek milliy tushunchasi bilan boyitish o'zbek tili leksikografiyasi oldida turgan muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Nurmonov A . O'zbek tilshunosligi tarixi. T.: O'zbekiston. 2002.
2. G'ofurova S. Til va adabiyot ta'limi. 2014. 7-son.
3.Suyunov B. Kompyuter lingvistikasi: muammolar, yechim, istiqbollari// Ilmiy konfrensiya.2021.
4.Xusanova L.O'zbekistonda fanlararo inovatsiyalarva ilmiy tadqiqotlar jurnali // 2021. 1-son.1-qism.
5. Shayxislomov N. Kognitiv tilshunoslik to'g'risida tushuncha va uning universal tabiati // Ilmiy maqola. Scientific progress. 2021.
6. Sharipova S . "Vatan konseptual semantikasini voqealantiruvchi til vositalarining Alisher Navoiy asarlarida talqini" ilmiy maqola// Oriental Art and Culture Scientific Methodical Journal. 2021.
7. Usmanova Sh. Psixolingvistika. T.: Universitet. 2014.
8. Ne'matov X. So'z va uning til va nutqdagi o'rni. O'zbek tili va adabiyoti. 1988. 6-son, B23.
9. Nurmonov A.,Shahobiddinova Sh., IskandarovaSh., Nabiyeva D. O'zbek tilining nazariy grammatikasi. Toshkent:Yangi asr avlodi. 2001.

SIMLE SENTENCES EXPRESSING CONDITIONAL RESULT RELATIONSHIPS AND WAYS OF THEIR TRANSLATION

Xolmirzayev Baxtiyor Mirzamaxmudovich

Candidate of Philological Sciences,
Namangan Institute of Engineering Technology
Bahtiyorxolmirzayev1@gmail.com
Bozorova Gulshoda Shavkatjon qizi
master's studentNamangan State University
gbazarova349@gmail.com

Annotation. This article discusses the advantages and disadvantages of Simle sentences expressing conditional result relationships and ways of their translation
using differentiated instruction in English language teaching and the use of this instruction in foreign language teaching based on the individual interests of the student.
Key words: differentiated instruction, success, challenge, importance

Аннотация: В данной статье рассматриваются преимущества и недостатки простых предложений, выражающих условные отношения результата, и способы их перевода.использование дифференцированного обучения при обучении английскому языку и использование этого обучения при обучении иностранному языку с учетом индивидуальных интересов учащегося.
Ключевые слова: дифференцированное обучение, успех, вызов, важность

***Annotatsiya*:** Ushbu maqolada natijaning shart munosabatlarini ifodalovchi sodda gaplarning afzalliklari va kamchiliklari, ularni tarjima qilish usullari muhokama qilinadi.ingliz tilini o'qitishda tabaqalashtirilgan o'qitishdan foydalanish va chet tilini o'qitishda talabaning shaxsiy manfaatlarini hisobga olgan holda ushbu ta'limdan foydalanish.
Kalit so'zlar: differensial instruksiya, afzalliklar, qiyinchilik, muhimlik

Nowadays the English language is taught as a compulsory subject in all institutions in Uzbekistan. Teaching and learning English has some specific peculiarities and is required a special teaching program and methodology. Studying of scientific-methodological sources, analyzing of current curriculums and texts-books show that the English language Plays a great role
for students in being a high qualified specialist. But at present the level of teaching and learning the English language doesn't correspond to modern requirements. It is important to notice that the cause of such negative result English teachers don't have enough professional skills and modern requirements aren't taken into account in current curriculums, text-books and methodological appliances, modern pedagogical technologies aren't used in

teaching foreign languages as well. The article is devoted to the problem of Differentiated Strategies in teaching English which puts students at the center of teaching and learning. [1]

It is a common-sense, as well as research-based, approach to meeting the diverse needs of learners while promoting equity and excellence. It promotes a curriculum centered on critical thinking and acknowledges the uniqueness of each learner. In an attempt to enhance students' learning, and maximize their achievement, numerous schools are implementing differentiated instruction. A process to approach teaching and learning for students of differing abilities in the same class. The intent is to maximize each student's growth and individual success by meeting each student where he or she rather than expecting students to modify themselves for the curriculum. Maximizing the conceptual understanding of the material taught is the goal of any educator. With the current diversity inside classrooms, it is almost impossible for teachers to challenge all their students in the same class unless they reform the curriculum in a way to reach all students. Differentiating instruction is not a new idea, but the issue has been gaining an ever-higher profile for English teachers in recent years. More and more, educational systems and parents are expecting the teacher to be aware of what each individual student-whether a struggling student, an average student, or a gifted student-needs and plan instruction to take those needs into account [2].

Differentiated instruction (DI) is nothing new and is believed to be an effective research-based strategy to cater for learner diversity. Differentiation involves finding multiple ways to structure a lesson so that each student is provided with an opportunity to work at a moderately challenging level. Previous studies, however, found that teachers were not well prepared and insufficiently equipped with skills and knowledge about DI. Differentiated instruction (DI) is regarded as the most effective strategy to cater for learner diversity. [3]

We are situated at a moment in our national educational history when we have the opportunity to learn anew how to craft classrooms in which each student has access to high quality knowledge, understanding, and skill. There are three significant implications contained in this opportunity. First, we can no longer accept classrooms that relegate some students to low level learning. [4] Second, in addition to providing rich, powerful, high quality curriculum for all learners, we must ensure instructional support systems that make it possible for each learner to take advantage of what a high quality curriculum has to offer. Third, we must learn how to establish the goal of ensuring that each student grows as much as he or she can grow at a given time and how to acknowledge the growth appropriately when it occurs. To succeed in establishing classrooms where all students work

with ideas and skills that equip them for a future of continued learning, to provide support systems that promote systematic development of the individual, and to settle for nothing less than the best a student has to offer is to achieve classrooms that represent both equity and excellence. [5]

Here is a summary of the successes and challenges researchers experienced while working with student in a differentiated classroom environment.

Successes

1) Increased student motivation in approaching academic tasks;

2) Improved study habits and problem solving skills for students;

3) Students recognized the value of paying attention to different learning styles and the need to apply this approach to their classroom teaching during practicum;

4) Bringing the topics of curriculum studies to life; increased meaning and understanding by making connections to real life classroom and world situations;

5) Group cooperation and collaboration;

6) Greater involvement, understanding and improved academic performance by allstudents;

7) Building improved relationships between students and instructors. [6]

Challenges

1) A very time consuming exercise with long hours of planning, organizing and scheduling individuals and groups in a large class setting ;

2) Difficult to cater to individual needs and preferences especially those individuals who prefer to work alone;

3) The examination culture which has pervaded teacher education institutions seemed to have great impact.[7]

Some students questioned the fairness of the process when assessments were differentiated. Different studies showed that DI had positive impacts on student learning in different levels of schooling. Effectiveness of DI usage was evidenced in different subject disciplines. Although there is a strong need for teachers who can 'proactively respond to and reach the varied needs of diverse student populations, grouped heterogeneously, at a high-level' disappointingly, little differentiation practice or negative effects on teachers occur in curriculum and instruction in reality. It was also noted that DI strategies were used more frequently to meet the needs of at-risk or struggling students rather than academically advanced students within a mixed-ability classroom. Based on an extensive literature about DI, four critical factors influencing the implementation of DI in schools are identified: teacher preparation, teaching beliefs, school support, and team collaboration.

References:

[1].Santangelo, T., & Tomlinson, C. (2009). The application of differentiated instruction in post-secondary environments: Benefits, challenges, and future directions. *International Journal of Teaching and Learning in Higher Education, 20*(3), 307-323.

[2]. Bearne, E. (2004). Differentiating instruction in response to student readiness, interest and learning profile in academically diverse classrooms: A review of literature. *Journal for the Education of the Gifted, 27*(2/3), 119-45.

[3]. Creese, A., & Blackedge, A. (2010). Translanguaging in the bilingual classroom: A pedagogy for learning and teaching? The Modern Language Journal, 94(1), 103–115. Ellis, R. (2004).

[4] Individual differences in second language learning. In A. Davies & C. Elder (Eds.), The handbook of applied linguistics (pp. 525–551).

[5] Oxford: Blackwell. Freire, P. (2005). Pedagogy of the oppressed (M. B. Ramos, Trans.). New York, NY: Continuum. (Original work published 1968) Harper, C. & Jong, E. D. (2004).

[6] Misconceptions about teaching English-language learners. Journal of Adolescent and Adult Literacy, 48(2), 152–162.

[7] Kirschenbaum, H. (1992). A comprehensive model for values education and moral education. Phi Delta Kappan, 73(10), 77–176

OLMOSHNING PRAGMASEMANTIK TABIAT

Gulshoda O'tkirbek qizi PRATOVA

Andijon davlat universiteti

Filologiya fakulteti 2-bosqich talabasi

pratovagulshoda1@gmail.com

Annatatsiya. Ushbu maqola tilshunosligimizda tadqiq etilayotgan olmoshning pragmasemantik tabiati haqida bo`lib,ularning tarixi,foydalanish o`rni hamda qo`llanish usuli doirasi haqida ham so`z boradi.Bundan tashqari,o`zbek tilshunosligidagi olmosh pragmasemantikasi ushbu maqolada ko`rib chiqiladi.

**Kalit so`zlar:** Ichi bo`sh so`zlar, kishilik olmoshlari, shaxs ma'nosini bildiruvchi olmoshlar, miqdor va hurmat ma'nolarining ifodalashi.

Olmosh- atash ma'nosiga ega bo'lmaganligi uchun "ichi bo'sh" so'zlar deb yuritiladi. Olmosh tilshunoslikda boshqa so'z turkumlariga nisbatan noananaviy qarashlarni o'zida mujassam qilgan. Olmosh so'z turkumida ma'lum bir so'roq mavjud emas, nutq sharoitidan kelib chiqib ma'lum so'roqqa javob bo'ladi. Qaysi so'z turkumi o'rnida kelsa, o'sha so'z turkumining so'rog'ini qabul qiladi. Olmoshning eng xarakterli tomoni shunda. Garchi uning

ma’no ifodalash qobig’I puch bo’lsada, biroq bu turkumdagi so’zlar mustaqil so’z sifatida boshqa mustaqil so’zlar qatoriga qo’yilgan barcha talablarga javob beradi. Masalan, so’zlarni turkumlarga ajratish tamoyillariga ko’ra, olmoshlar mustaqil holda savolga javob bo’ladi, o’zi alohida gap bo’lagi vazifasini bajaradi.

Olmoshlarda shaxs, hurmat, miqdor, munosabat ma’nolarining mujassamligi va ularning nutqda rang-barang usulda voqelanishi, namoyon bo‘lishi tilshunosligimizda aniqlangan. Masalan, kishilik olmoshlaridan men, biz so‘zlovchi ma’nosini bildiradi. masalan:bu ishlarni barchasiga biz aybdor bo`ldikmi?boshqa bu yerlarga kelmayman[ 2,3]. “Sen, siz” olmoshi tinglovchi ma’nosini bildiradi. masalan:sen,avvalo, mendan xafa bo`lma.Akmal, siz bugun darsga borasizmi?

“U, ular” olmoshi o‘zga shaxs ma’nosini bildiradi. masalan:Sanobar juda chiroyli yozadi,u sinfda hammamizga o`rnak bo`lmoqda.Ular bizning ustimizdan kulishadi,chunki men ularga yoqmayman.

Kishilik olmoshlari so’zlovchi-nutq egasi, tinglovchi hamda uchinchi shaxs ma’nosini ifoda etuvchi so’zlardir.

I shaxs (so’zlovchi)

II shaxs (tinglovchi)

III shaxs (o’zga)

Nazariy adabiyotlarda ta’kidlanishicha, sof kishilik olmoshlari faqat shaxsni ko’rstadi, ular so’zlovchi va tinglovchini ifodalovchi olmoshlardir. Sof kishilik olmoshi shaxs ma’nosini ifodalashdan tashqari o’sha shaxs bilan bog’liq hodisa va predmetlarni ham ifoda eta oladi.Masalan, Ertadan kechgacha tinim bilmay ishlayman, lekin bizning ishimizda unum yo’q emish. “Men, sen, u, biz, siz, ular” so’zlar matn tarkibidan ajratib olinganda aniq ma’no ifoda etmaydi. Shuning uchun bunday so’zlar matnda nutq sharoitida beriladi.Ergashov- majlis raisi labini burdi va bosh chayqab:Men hech qanday maqola yozgan emasman, sizga hech narsa deganim yo’q,-dedi (A.Qahhor) Miqdor ma’nosining ifodalanishi jihatidan men, sen birlik ma’nosini bildiradi. masalan:men,sen

–ikkovimiz birga darsga boramiz.

biz, sizlar, senlar, bizlar ko‘plik ma’nosini bildiradi. masalan:biz ,yoshlar Vatanning kelajagimiz.

Salima,Halima- sizlar bir sinfda o`qiysizmi?Senlarga og`irligim tushayotgani yo`q.Bizlar bugun hammamiz yo`lga jo`nab ketamiz.

siz, ular birlikka ham, ko‘plikka ham betaraf ma’noni ma’nosini bildiradi. masalan:oyijon,siz bizga juda mehribonsiz.Dadam juda qattiqqo`l insonlar,ular bizning kelajagimizni o`ylaydilar.

Hurmat ma’nosi II va III shaxs olmoshlariga xos. Masalan:Sobir tog`am juda soddadil inson,ular doimo gapimga ishonadilar.Salima bugun siz bilan dars qilaman.Munosabat ma’nosi

kishilik olmoshlarining kelishik qo‘shimchalarini olib o‘zgarishida yuzaga chiqadi.

Kishilik olmoshlariga egalik ma’nosi ham xos. Ushbu olmoshlar qaratgich kelishigida egalik ma’nosini bildiradi: bizning universitet respublikada eng oliy o`rinlarni egallab kelmoqda. O‘zbek tilida egalik ma’nosi kishilik olmoshiga –niki qo‘shimchasini qo‘shish bilan ham ifodalanadi: meniki, bizniki, seniki kabi.

Olmosh qo’shma gaplarda havola bo’lak vazifasini ham bajaradi. Masalan, Kim chaqqon va tez harakat qilsa, yutuq o’shaniki bo’ladi.

Xulosa qilib aytganda, kishilik olmoshlari shaxs olmoshlari bo`lib,hurmat, miqdor, kesatiq, manmanlik,o`zini ta’kidlamaslik ma’nolarini ham ifodalaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Karimov I.A.Tarixiy xotirasiz kelajak yo`q.-Toshkent:Sharq,1998.- 78.

2. Abidova Sh.O`zbek tilida hurmat ma’nosining ifodalanishi // O`zbek tili va adabiyoti.2000. -B.67-71

3. Hakimov M.O`zbek progmalingvistikasi asoslari.2013. -B.65-66

4. Сафаров Ш., Тоирова Г. Нутқнинг этносоциопрагматик таҳлили асослари. – Самарқанд: СамДЧТИ, 2007. В.15-18.

5. Сафаров Ш. Прагмалингвистика. “Ўзбекистон миллий энциклопедияси”. Давлат ил-мий нашриёти. -Тошкент – 2008. В.34-39.

MAKTABDA O’QUVCHILARGA XORIJIY TILLARNI O’QITISHNING YANGICHA METODLARI, MUAMMO VA YECHIMLARI.

G`ofurova Zilolaxon

Namangan davlat universiteti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabda tahsil oluvchi bolalarda til o’rganishda yuzaga kelayotgan muammolar va ularga ko’ra yechimlar to’g’risida fikr yuritiladi.

Kalit so’zlar: Ignorance, passiv konsentratsiya, shadowing uslubi, interaktiv metodlar, one by one translation, collaboration ,gestures, self-confidence, kognitiv.

Globallashuv olamida yashar ekanmiz nafaqat fan va texnologiya shu bilan birgalikda ,chet tillarini rivojlantirishga bo’lgan ehtiyoj ham katta ekanligiga guvoh bo’lishimiz mumkin.Yurtimizda tillarni o’qitishda dunyoning yetakchi tashkilot va muassasalari hamkorligida yangicha yondashuv asosida dasturlar ishlab chiqilmoqda.Bunga misol tariqasida , Xitoy va Finlandiya davlatlarining tajribalarini keltirishimiz mumkin.”Ta’lim jarayonida interaktiv metodlar, innovatsion texnologiyalarni o’quv jarayoniga qo’llashga bo’lgan qiziqish, e’tibor kundan kunga kuchayib bormoqda , buning asosiy sabablaridan biri shu vaqtgacha

o'quvchilar faqat tayyor bilimlarni egallashga o'rgatilgan bo'lsa, zamonaviy texnologiyalarda ularni egallayotgan bilimlarini o'zlari izlab topishlariga , xato xulosalarni o'zlari keltirib chiqarishlariga undaydi".[1]

Sh.Mirziyoyev tomonidan "O'zbekiston Respublikasi xorijiy tillarni o'rganishni ommalashtirish faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida" gi 2021-yil 19-maydagi PQ 5117-son qarori ham yuqorida keltirilgan fikrlarning mantiqiy davomi hisoblanadi.[2]

Inson umri davomida qanchalik ko'p til o'rgangani sari, shunchalik dunyoqarashi o'zgaradi, xotirasi yaxshilanib boraveradi. Maktablarda tillarni o'qitishda yuzaga kelayotgan "barrier"(to'siq)lar mavjud va bu kabi omillar bugungi kunning eng dolzarb muammolaridan hisoblanadi.

Zamonaviy texnologiyalar bugungi kunda hayotimizning ajralmas qismiga aylangan, ammo ba'zi maktablarda moddiy texnik bazaning yetishmasligi, misol uchun elektron doska , proyektor kabi jihozlar bilan yaxshi ta'minlanmaganligi , dars jarayonlarida o'quvchilarning me'yordan ortiq holatda o'tirishi bevosita tahsil olayotgan o'quvchilarda "ignorance"(bee'tiborlik) holatlarini yuzaga keltiradi.

Virtual olam ta'sirida reallikdan chetlashish:O'quvchilar o'rtasida inson ongiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi mobil o'yinlarga qaramlik ham avj olmoqda. "PUBGE", "BLUE WHALE" kabi o'smirlar o'rtasida keng miqyosda o'ynalayotgan jangovar va zo'ravonlik ruhidagi o'yinlar til o'rganish va ta'lim sifatining yomonlashuviga olib keladi, chunki bu kabi o'yinlarni o'ynash oqibatida bolada "passiv konsentratsiya"(diqqat jamlay olmaslik) holatlari yuzaga keladi.

BMTning "Yoshlar strategiyasi"da ta'kidlanganidek "Yoshlar siymosida eng qimmatli va o'ta muhim resurslar mujassam topgan bo'lib, unga qancha investitsiya kiritilsa arziydi, chunki bu sarmoyalar bir necha barobar ziyoda bo'lib qaytadi".[3]

Chet tillarini o'qitishning eng mashhur uslublaridan biri bu AKT(axborot kommunikatsion texnologiya)laridan foydalanish hisoblansa, quyida bir necha yangi metodlar bilan tanishib chiqamiz :

1."Shadowing " uslubi: Dars davomida o'quvchilar guruhlarga ajratilgani asnosida kelgusi dars uchun qisqa hajmdagi video , multfilm kabi multimedia vositalari o'qituvchi tomonidan o'quvchilarga taqsimlab beriladi.Ulardan bajarishlari kerak bo'lgan vazifa shuki, imo-ishora (gestures)larni qo'llagan holda ana o'sha videoda qanday talaffuz qilingan bo'lsa, xuddi shunday talaffuz qilishlari kerak. Bu usul qisman "dramatizatsiya" ya'ni(ingliz tilida kichik sahna asarlarini jonlantirish)ga o'xshab ketsa-da juda ham samarali metodikalardan biri, chunki bu o'zaro "listening" va "speaking" qobiliyatlarini yaxshilashdan tashqari , bolada "self-confidence"(o'ziga bo'lgan ishonch) tushunchasini maksimallashtirishga ham yordam beradi.

2.Interaktiv metodlar:O'zaro guruhlarga bo'lingan o'quvchilarga taqdimotchi o'quvchi tomonidan tuzilgan savollar tarqatiladi va har bir guruh a'zolari o'tilgan darslarda egallagan bilimlari yuzasidan javob berishlari kerak. Bunda bevosita pedagog ya'ni dars o'tuvchi o'qituvchi va o'quvchilar birgalikda faoliyat ko'rsatishlari talab qilinadi.Bu usulning muhim jihatlaridan biri shuki, o'quvchilarda boshqaruvchanlik va mustaqil fikrlash malakalarini yaxshilashga xizmat qiladi ya'ni o'quvchi ko'proq izlanish orqali birgalikda ishlash (collaboration) konsepsiyasini qabul qiladi.

3."One by one translation": Bog'cha va maktab yoshida o'yin bolaning eng sevimli mashg'uloti hisoblanganligi sababli tillarni o'qitishda o'yinlarni qo'shiqlar hamohangligida tashkillashtirish yanada samarali yo'nalishlardan biridir.Boshlang'ish ta'limda tahsil oluvchi o'quvchilarning ko'pchiligiga ma'lum va mashhur bo'lgan "Rain , rain go away " yoki bo'lmasam "Brush, brush your teeth" kabi qo'shiqlardan chekingan holda ushbu metodikamiz bolalarga milliy an'analarimiz asosida paydo bo'lgan qo'shiq va she'rlarni so'zma so'z tarjima qilishni taqozo qiladi.Tarjimonlardan biror-bir tarjima borasida fikr so'ralganda bu ancha vaqt oluvchi sermashaqqat jarayon ekanligi haqida ta'kidlashadi.Mana shuning uchun ham "tarjima nazariyasini bola erta yoshidanoq boshlasa maqsadga muvofiq bo'ladi."Yoshlikda olingan bilim toshga o'yilgan naqsh kabidir" iborasi ham bejizga aytilmagan .

Yuqoridagi fikrlarga qo'shilgan holatda, Yurtboshimiz tomonidan qabul qilingan qaror va farmonlar zamiridagi asl mohiyatni anglagan holatda ularning fikrlarini keltirib o'tishni joiz deb bildim: "Mamlakatimizda xorijiy tillarni o'rgatish bo'yicha kelajak uchun mustahkam poydevor bo'ladigan yangi tizimni yo'lga qo'yish vaqti-soati keldi.Biz raqobatbardosh davlat qurilishini o'z oldimizga maqsad qilib olgan ekanmiz , bundan buyon maktab, kollej, litsey va oliy o'quv yurtlari bitiruvchilari kamida 2 ta chet tilini mukammal bilishlari shart.Bu qat'iy talab har bir ta'lim muassasasi rahbari faoliyatining asosiy mezoniga aylanishi lozim"[4].Bolalarning til o'rganish salohiyatini shakllantirishda juda ko'plab metodikalarni qo'llash, noan'anaviy uslublar bilan o'qitish , interfaol mashg'ulotlarga jalb qilish , ayniqsa eng zarur jihatlardan bo'lsa yaxshi bo'lardi. O'quvchilarga bugungi kunga kelib til o'rganishlari uchun juda ham ko'plab dasturlar ishlab chiqilgan xususan mana shunday app(dastur) lardan biri sifatida "English vocabulary" deb nomlanuvchi Essential kitobining barcha qismini o'zida mujassam etuvchi turli xil kategoriyalarga ajratilgan to'plamni misol qilib keltirishimiz mumkin.Bundan tashqari "Pronounciation" (talaffuz) skillini yaxshilash maqsadida yaratilgan "ELSA SPEAK" Programmasi ham o'quvchilarga qiziqarli bo'lgan ma'lumotlarni o'zida aks ettiradi, ya'ni o'quvchidan talab qilinadigan jihat shuki , yangi darsga avvalgi darsda berilgan topshiriqlarni bajaribgina o'tiladi.Jahon maydonida g'oliblar qatorida bo'lishni , kelajagimiz uchun mustahkam poydevor qurishni xohlar ekanmiz muvozanatni saqlash uchun doimiy izlanishdan, harakatdan

to'xtamasligimiz kerakligini anglab yetishimiz zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1.https://cyberleninka.ru/article/n/chet-til-oqitish-metodikasida-zamonaviy-metodlar Scientific Journal Impact Factor(SJIF)2021:5.723

2.https://lex.uz/docs/-5431845 O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Qarori "Xorijiy tillarni o`rganishni ommalashtirishni samarali tashkil etish chora tadbirlari to`g`risida "

3.SH.Mirziyoyev.Yangi O`zbekiston strategiyasi. "O`zbekiston".Toshkent 2022.262-bet

4.http://www.ddsmfa.uz/uz/prezident-xorijiy-tillarni-orgatish-boyicha-kelajak-uchun-

mustahkam-poydevor-boladigan-yangi-tizimni Prezident SHavkat Mirziyoyev raisligida 6-may kuni o`qitish tizimini takomilllashtirish chora-tadbirlari yuzasidan videoselektr nutqidan

MUSTAQILLIK YILLARIDA O'ZBEK XALQ CHOLG'ULARIDA IJROCHILIK SAN'ATI

Shodiyeva Gulhayo Abdurashid qizi

Buxoro davlat universiteti San`atshunoslik fakulteti talabasi +998(90) 5135134

Ilmiy rahbar: **Madrimov Bahrom Xudaynazarovich**

Buxoro davlat universiteti San`atshunoslik fakulteti p.f.d, professor +998905104961

***Anotatsiya*:** Biz bilamizki, hayotda musiqaning tutgan o`rni juda katta. Inson ruhiyatini anglatishda ham, ichki hissiyotini so`zsiz namoyon etishda ham musiqa katta ahamiyatga egadir. Musiqaning yaralishi, uning mahorat bilan ijro etilishi esa bevosita cholg`u ijrosiga bog`liq. Cholg`u ijrochiligi san`ati esa cholg`u ijrochisining mahoratini ko`rsatib beradi. Bastakor va kompozitor tomonidan yaratilgan ma`lum bir musiqiy asar ijrochi tomonidan mahorat bilan ijro etilsagina tinglovchi qalbiga yetib bora oladi. Ushbu maqolada esa mana shunday cholg`u ijrochiligi san`atining rivojlanishi, mustaqillik davrida taraqqiy etishi haqida ma`lumot berilgan. Bu esa har bir san`at sohasi vakillariga juda kerakli ma`lumotlar va bilishi lozim bo`lgan manbalar bo`la olishi mumkin.

**Kalit so`zlar:** Musiqa, cholg`u asboblari, cholg`u ijrochiligi san`ati, mahoratli cholg`uchilar, mustaqillik davri musiqa madaniyati, orkestr va ansambllar, ijrochilik uslublari va boshqalar.

Annotation. The creation of music and its skillful performance depends on the performance of the instrument. The art of instrumental performance demonstrates the skill of the professional musician. A certain piece of music created by a composer and composer can reach the heart of the listener only if it is skillfully performed by the performer. This article provides information about the development of the art of performing such intsruments in the period of

independence. This can be a very useful piece of information and resources for every artist.

Keywords: Music, musical instruments, the art of instrumental performance, professional musicians, music culture in the independence period, performance methods,etc.

Аннотация: Мы знаем, что роль музыки в жизни велика. Музыка играет важную роль в выражении человеческой психики, а также в безусловном выражении внутренних чувств. От качества исполнения инструмента зависит создание музыки и ее искусное исполнение. Искусство инструментального исполнительства демонстрирует мастерство инструменталиста. Определенное музыкальное произведение, созданное композитором и композитором, может достучаться до сердца слушателя только в том случае, если оно виртуозно исполнено исполнителем. В данной статье представлена информация о развитии искусства инструментального исполнительства в период независимости. Это может быть источником информации и ресурсов для любой отрасли.

Ключевые слова: музыка, музыкальные инструменты, искусство инструментального исполнительства, мастера-музыканты, музыкальная культура периода независимости, оркестры и ансамбли, исполнительские стили и др.

Kirish. Musiqa shunday ajib olamki, bu olamning sarhadi yoki chegarasi yo`q. Mislsiz sirlar yashirin bu olam o`zining jozibadorligi, sehri bilan butun insoniyat hayotini, ruhiyatini, tafakkurini va buzg`unchi xayollarini o`zgartira olish xususiyatiga ega. Bundan tashqari ko`plab olimlar ta`kidlab o`tganidek, musiqa insonni orzulari tomon intilishini, xayoliy olami boyishi, dunyoqarashi, tafakkurini o`stirish kuchiga ega ham ekan. Musiqa olami insonni o`ziga shunday jalb eta oladiki, hatto musiqa tinglab inson ham madaniy hordiq, ham ruhiy tetiklanish hosil qila oladi. Musiqa insonni yig`latishi, kuldirishi, hissiyotga to`ldirishi va tushkun holga solishi ham mumkin. Buning uchun esa inson o`ziga to`gri va foydali musiqa tanlay olishi lozim. Tanlagan va tinglayotgan musiqasi unga foydali va albatta uning ruhiyatini tozlashga xizmat qilishi lozim.

Musiqa haqida sharq mutafakkirlarining ham fikrlasri turlicha. Masalan, Forobiyning «Kitob al-musiqiy al-Kabir» asari ham nazariy, ham axloqiy-estetik jihatdan qimmatga ega bo'lib, insonning ham aqliy, ham nafosat tarbiyasida katta rol o'ynaydi. Musiqa tushunchasidan fikrimizda birinchi tasavvur etiladigan narsa ohangdir. Ohang yo bir necha tovushlarni belgili va ajratilgan holda ketma-ket bayon etish yoki bir necha ohanglarni tartibli ravishda zehnga ta'sir etadigan va turli ta'sir kuchiga ega kuylarni ma'lum g'oyaga xizmat kiluvchi so'zlarda, iste'mol bo'ladigan qilib birin-ketin bayon etishdir. Chunonchi, inson bir turli sado - ohang vositasi bilan o'z fikrini bayon qilib, dilidagi xis-tuyg'uni va muloxazasini boshqalarga yetkazadi.[1] Kunlardan bir kuni Forobiy Sohib Obbod sharafiga berilgan bazmga kirib boribdi. Xech kim uni tanimas ekan. Forobiy bazmga kirib, bir chekkada jim o'tiribdi. Chamasi, biror soat o'tgandan so'ng

musiqa asbobini qo'liga olib, ajoyib bir kuy chala boshlabdi. Kuyning birinchi qismini chalganda atrofdagilarning hammasi nixoyatda xursand, kayfiyatlari chog' bo'libdi. Kuyning ikkinchi qismini eshitib, nixoyatda ma'yus holatga tushibdilar, yig'lab ko'z yoshi to'ka boshlabdilar. Kuyning uchinchi qismi ijro etilganda, hammalari xayajonga tushibdilar, so'ngra esa uxlab qolibdilar. Shunda mehmon cholg'u asbobining dastasiga: «Forobiy keldi, shu yerda bo'ldi-yu, ketdi», - deb yozib ketibdi. Abu Ali ibn Sino uchun musiqa ham inson ma'naviyatini shakllantiruvchi, ham bu ma'naviyatning axloqiy-estetik mezoni hisoblangan. U o'zining «Ash-Shifo» asari muqaddimasida inson ma'naviyatini ifodalashda tovush va inson sezgilarining madaniylashuvi haqida muloxazalar yuritadi. U musiqa paydo bo'lishining asosiy sabablaridan biri odamlar orasidagi ma'naviy extiyoj ekanligini, inson musiqa orqali o'z kayfiyati,ruhiyatida sodir bo'layotgan xodisalardan boshqalarni ogoh etishini, musiqa shu tufayli odamlarning madaniy hayoti o'zaro «o'rtoq»lik, bog'liklik hayotining ifodasi bo'lishini ko'rsatadi.

bn Sino musiqa san'ati odamlarning ma'naviy kamolotida katta axamiyatga ega ekanligini ta'kidlaydi. U tovush va nutqni inson kamolotining ramzi sifatida tushunadi. Musiqani kishilarga ruhiy ozuq beruvchi, jaxolat va nodonlikdan qutulishda najot bo'lishini ko'zda tutgan Ibn Sino o'z asarlarini «Ash-Shifo», «An-Najot», «Donishnoma» deb atashi bejiz emas. Ibn Sino musiqaga doir risolalarini aloxida risolalaridan tashqari boshqa sohalarga, ayniqsa, tibbiyot ilmiga bag'ishlangan asarlarida ham bayon etgan. U «Tib qonunlari»da yozadi: «...bolaning mijozini kuchaytirmoq uchun, unga ikki narsani qo'llamoq kerak. Biri, bolani asta-sekin tebratish, ikkinchisi, uni uxlatish uchun aytish odat bo'lib qolgan musiqa va allalashdir. Shu ikkisini qabul qilish miqdoriga qarab bolaning tanasi bilan badantarbiyaga va ruhi bilan musiqaga bo'lgan iste'dodi hosil qilinadi». Demak, musiqa odamni nafaqat jismoniy jixatdan, balki ma'naviy barkamol qilish uchun xizmat qiladi.

Darhaqiqat, musiqaning jozibadorligi, ichki hissiyotlarni bevosita namoyon eta olishida, uning tushkun kayfiyatini, yoki quvnoq kayfiyatda ekanini belgilab bera olishi albatta ijro etilayotgan kuy va uning ijrosi cholg`u asbobiga ham bog`liq. Albatta cholg`u ijrochiligi san`ati o`zining ahamiyati va sehri orqali butun dunyoni o`ziga qarata olishi mumkin. Shuningdek, ijrochining mahorati ham bunda muhim rol o`ynaydi. Shunday ekan har bir cholg`u ijrochisi shularga e`tibor qaratishi lozim. O`zi ijro etayotgan kuy, musiqiy asarning qanday ohangdorligi, jarangliligi va quloqqa yoqadigan tarzda ijro etilishi bu ijrochining san`atiga bog`liq bo`ladi.

Cholg`u ijrochiligi san`ati mana shunday ulkan bilimlarni va amaliy mahoratni o`z ichiga oladi. Ijrochilik san`ati qadimdan shakllanib kelgan bo`lib, turli san`at shinavandalari, san`atsevarlar va musiqaga qiziquvchi xalqlar tomonidan asta-sekin rivojlanib kelgan va shu kungacha ham ahamiyatini yo`qotmay kelmoqda. Yildan-yilga professional darajadagi ijrochilar, bastakorlar va san`at ustalari yetishib kelmoqda. Xususan, bizning yurtimizda ham mana

shunday o`z sohasining mutaxassisi bo`lgan cholg`u ijrochilari ko`p. Bu esa milliy san`atimizning keskin rivojlanib kelayotganidan dalolat beradi.

Jumladan, mustaqillikdan so`ng turli cholg`ular o`zimizda yana qayta tilklandi, cholg`u ijrochilari ko`paydi, professional darajadagi cholg`u ansambllari, orkestrlar tuzilib, milliy kuylarimiz, mumtoz asarlarimiz qayta xalqqa namoyish etildi. Bunda esa san`atkor insonlar, mahoratli ijrochilar o`z mehnatlarini ayamadilar. O`sha davrlarda tuzilagan ansambllar, orkestrlar o`z ijrolari bilan xalq e`tirofiga sazovor bo`ldilar. Hattoki, chet ellarda uyushtirilgan namoyishlarda, tanlov va tadbirlarda faol ishtirok etib, millatimiz san`atini keng dunyoga targ`ib etdilar.

Xususan, yangi davr O‘zbekiston musiqa san’ati ijrochilik amaliyotida o‘z o‘rniga ega bo‘lgan xalq cholg‘ulari orkestri jamoalarining ham soni, ham qadri kun sayin ortib bormoqda. Mustaqillikka qadar respublikamizda asosan ikkita yirik professional jamoa – To‘xtasin Jalilov (1938) nomidagi Davlat Akademik xalq cholg‘ulari orkestri va Doni Zokirov (1957) nomidagi Davlat xalq cholg‘ulari orkestri faoliyat ko‘rsatib keldi. Endilikda bunday jamoalar soni yilma-yil sezilarli darajada ko‘paymoqda. Jumladan, 1991-yili “So‘g‘diyona” o‘zbek xalq cholg‘ulari kamer orkestri, 2000-yilda “O‘zbek raqs” qoshidagi xalq cholg‘ulari orkestri, 2011-yilda “Navro‘z”, 2015-yilda esa “Istiqlol yoshlari” nomli xalq cholg‘ulari kamer orkestrlari o‘z ijodiy faoliyatini boshladi. Tarkib va jamoa imkoniyatlariga muvofiq repertuarga ega bu orkestrlarda ijrochilik amaliyoti yangicha yondashuvlar asosida boyimoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Mustaqillikka erishgach boshlangan yangi davrda fan va texnika taraqqiyoti, adabiyot va san’at ravnaqi, milliy qadriyatlar rostlanishi uchun keng imkoniyatlar yuzaga keldi. Shu jumladan, musiqa san’ati jabhasida yangidan- yangi ijodiy jamoalarning shakllanishiga muhim zamin hozirlandi. Ana shunday sharoitda, aniqrog‘i, 1991-yilning sentyabr oyida “So‘g‘diyona” Davlat xalq cholg‘ulari kamer orkestri tashkil topdi.

"Sogdiyona" xalq cholgulari kamer orkestri. Dirijyor F.Abdurahimova

"O'zbek raqs" qoshida tashkil etilgan xalq cholg'ulari orkestri, oldingi orkestrlarning ijro an'analaridan farqli o'laroq, o'z ijrochiligiga mos maxsus yozilgan asarlardan tashqari, yirik raqs postanovkalariga jo'rnavozlik qilish vazifasini ham bajardi. Shuningdek, ijodiy jamoa bir qator yangi turda ijod etilgan, zamon ruhi bilan yo'g'irilgan va yangicha qarashlar bilan boyitilgan konsert dasturlarini tinglovchilar e'tiboriga havola etdi.

Sharq va G'arb mamlakatlari madaniy boyliklarining qadim davrlardan boshlab o'zaro bog'lanishi va rivojlanishida benihoya muhim o'rin tutgan Buyuk ipak yo'li70 (e.av. II asr – mil. XVasr) tarixiy an'analari hozirda jadal kechayotgan globallashuv jarayonlari kesimida bugun dunyo afkor ommasi tomonidan ijobiy e'tirof etilmoqda. Shu bois, diniy e'tiqodi va irqidan qat'iy nazar, turli elat va millatlarning serko'lam ijtimoiy munosabatlariga oid shonli sahifalarni tarixga bitgan bu qit'alararo tijorat karvon yo'li va bu qadimiy yo'nalishning markazi sifatida tan olingan ko'p asrlik O'zbekiston madaniyati kundan-kun jahon hamjamiyati e'tiborini o'ziga jalb etayotir. Xususan, 1987-yili YUNESKO xalqaro tashkiloti O'rta Osiyo xalqlari madaniy tarixini atroflicha o'rganish hamda Sharq va G'arb xalqlari o'rtasidagi iqtisodiy va madaniy aloqalarini rivojlantirishga qaratilgan "Ipak yo'li - muloqot yo'li" maxsus dasturini qabul qilgan edi. Biroq o'sha davrda mavjud mafkuraviy to'siq va iqtisodiy omillar bois ushbu dastur doirasida belgilangan keng qamrovli ishlarning faqat ayrimlarigina hayotga tadbiq etildi xolos. Buyuk Istiqlol sharofati bilan mustaqil O'zbekiston davlatida ulug' ajdodlarimiz yaratgan moddiy va nomoddiy madaniy merosni tiklash hamda xorijiy mamlakatlar bilan xalqaro aloqalar

o‘rnatish uchun keng imkoniyatlar yuzaga keldi. Shu jumladan, jonajon Vatanimizda insoniyat tamadduni rivojida beqiyos o‘rin tutgan Buyuk ipak yo‘lining ilg‘or an’analarini yangi davr sharoitiga muvofiq tiklash ishlariga alohida e’tibor berilmoqda. Bunga, masalan, O‘zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti I.A.Karimovning “Buyuk ipak yo‘lini qayta tiklashda O‘zbekistonning ishtirokini avj oldirish va respublikada xalqaro sayyohlikni rivojlantirish borasidagi chora-tadbirlar to‘g‘risida” 1995-yili e’lon qilingan farmoni yorqin misoldir. Mustaqillik sharofati bilan 1991-yili O‘zbekiston san’at arbobi, O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan artist, professor F.Abdurahimova sa’yi-harakatlari natijasida respublikamizda ilk bor o‘zbek xalq cholg‘ulari kamer orkestri tashkil etildi.

Ushbu jamoaning tahsinga sazovor tomoni shunda-ki, u bugungi Respublikamiz madaniy hayotida qadimiy an’analarni zamon ruhi bilan uzviy bog‘lagan holda rivojlantirishni o‘z oldiga maqsad qilib qo‘ydi.

Mustaqillik sharofati bilan Respublikamiz madaniy hayotida misli ko‘rilmagan o‘zgarishlar yuz bermoqda. Xususan, unutilayozgan milliy qadriyatlar, ko‘p asrlik marosim va urf-odatlarning tiklanishi, qadimiy va hamisha navqiron shaharlar – Samarqandning 2750 yilligi, Buxoro, Xiva, Qarshi va Toshkent shaharlarining 2500 yilligi, Marg‘ilonning 2000 yilligi, shuningdek, Alpomish dostonining 1000 yilligiga bag‘ishlangan yirik anjumanlarning o‘tkazilishi bu fikrga yaqqol dalildir. Ayni paytda “O‘zbekiston – Vatanim manim”, “Asrlar sadosi”, “San’atimiz ustalari”, “Yagonasan, muqaddas Vatan”, “Kamalak yulduzlari”, “Ona yurt ohanglari”, “Nihol” kabi qator ko‘rik-tanlovlarining o‘tkazilishi xalqimiz ma’naviy hayotida muhim o‘rin tutayotganligi barobarida o‘z Vataniga muhabbatli, xalqiga sadoqatli barkamol avlod tarbiyasida ham ahamiyatli bo‘lmoqda. Yosh mahoratli sozanda va xonandalarimiz jahon miqyosida o‘tkazilayotgan xalqaro ko‘rik-tanlov va festivallarda ishtirok etib, g‘oliblikni qo‘lga kiritishlari Respublikamizda san’atga nechog‘lik katta e’tibor berilayotganligidan dalolat beradi. Shu bilan birga o‘zbek musiqasining ko‘p asrlik badiiy an’analari hamda uning Sharq xalqlari musiqasi bilan qadimdan mushtarakligi xalqaro sahnalar uzra jahon afkor ahliga tobora keng namoyon bo‘layotganligi quvonarlidir. Bu o‘rinda 1997-yildan e’tiboran ko‘hna Samarqand shahrida har ikki yilda bir marotaba muntazam o‘tkazilayotgan “Sharq taronalari” xalqaro musiqa festivalining ahamiyati katta bo‘ldi. Zero, O‘zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti Islom Karimov ta’kidlaganidek, “Sharq musiqasi – Sharq falsafasi, Sharq dunyosining uzviy bir qismidir. Sharq musiqasining jahon madaniy merosida tutgan o‘rni benihoya buyuk... Bu musiqa ming-ming yillardan beri odamlar dilini poklab, ularni ruhan yuksaltirib kelmoqda”.

Mustaqillik davrida o‘zbek xalq cholg‘ulari orkestri oldida turgan vazifalardan biri yangi va yirik shakldagi asarlarni o‘zlashtirish, kompozitorlarning zamonaviy asarlarida qo‘llanilgan zarblar va tovush chiqarish usullarini egallash, hamda ijrochilik mahoratini o‘stirishdan iborat

edi. Kompozitorlar o'zlarining maxsus asarlarida an'anaviy ijro uslublaridan keng foydalanish mezoniga ahamiyat qaratganliklari milliylik omillarining saqlanib qolishidan dalolatdir.

O'zbekiston kompozitorlarining mustaqillik yillarida yaratgan aksariyat asarlarida ma'naviy tiklanish g'oyasi ilgari surilgan edi. Shu bois ham bu asarlarda ko'proq o'tmish manbalariga, xalq qahramonlariga murojaatlar, Vatanga bo'lgan muhabbat kabi mavzularning ustivorligi kuzatiladi. Bu jarayon M.Bafoyev, T.Qurbonov, F.Alimov, Q.Komilov, A.Mansurov kabi kompozitorlarning asarlarida o'z ifodasini topganligini e'tirof etish lozim. O'z navbatida, bunday urinishlar musiqa ijodiyotida yangi shakl va janrlarni yuzaga keltirdi. Hozirgi kunda orkestrlarga bo'lgan e'tibor ortib borayotganligi, ularning repertuarlarida milliy ruhdagi asarlar salmog'iga katta ahamiyat berilayotgani sir emas. Vatan, tarixiy voqealar, tarixiy qahramonlar, buyuk shaxslar va tarixiy obidalarni madh etuvchi qator asarlarning yaratilishi shular jumlasidandir.

Respublikamizda musiqa san'atining yangi shakli va janrari kirib kelishi bilan xalq cholg'ulari ro'lini qayta anglash, ularga yangi, yozma ko'p ovozli tipdagi musiqa san'ati namunalarini ijro etish davr talabi edi. Professionala kompozitorlik ijodiyoti yuzaga kelishi va shu bilan bog;liq ravishda yozma an'anadagi irochilik madaniyatining o'zbek milliy cholg'u asboblarida ilgari mavjud bo'lmagan ijrochilik prinsiplari vujudga keldi. Bu yo'ldagi vzifalardan asosiysi – umum qabul qilingan no'tali tizimda yozilgan kopozitorlik asarini ijro etish uchun cholg'u asboblarini o'n ikki bosqichlik bir maqomdagi xromatik temperatsiya negizida takomillashtirilgandan iborat edi. Buning natijasid ko'p ovozlik orkestr ijrochiligi yuzag keldi. Sekin astalik bilan esa cholg'ularning oilalari yaratildi. O'tgan asrning boshlari ko'plab musiqashunos, etnograf olimlar bu yo'lda bir qator tajribalar o'tkazishgan. O'zbek xalq cholg'ulari hozirgi kunga yetib kelgunga qadar juda uzoq va mashaqqatli yo'lni bosib o'tgan. Avvaliga o'zbek xalq cholg'ulari orkestri ijrosi tinglovchilarda har xil fikr uyg'otib, turli tanqidlarga ham uchragan. Keyinchalik yuqorida ta'kidlab o'tkanimizdek O'zbekiston radiosi qoshidagi D.Zokirov nomli O'zbek xalq cholg'ulari orkestri va O'zbekiston Davlat Flarmoniyasi qoshidagi T.Jalilov nomli O'zbek xalq cholg'ulari orkestrlari ijodiy faoliyati orqali o'zbek xalq cholg'ulari orkestri ijrochiligi yosh xalq orasida sevib tinglbdi va ommalashdi. Ular nafaqat respublikamiz, balki qo'shni davlatlar bo'ylab ham ijodiy gastrollarrda ko'plab muvofaqqiyatlarga erishganlar. Bu jamoalar o'zbek xalq cholg'ulari orkestr ijrochiligiga tamal toshini qo'ygan, desak mubolag'a bo'lmaydi.

O'zbek xalq cholg'ularida orkestr ijrochiligi juda katta o'rin egallagann. O'zbek xalq cholg'ulari orkestri o'zbek xalq milliy musiqasi, kompozitorlik ijodi va jahon kompozitorlari asarlarini ham o'zbek xalq cholg'ulariga moslashtirib professional darajada ijro eta oladi.

Darhaqiqat, milliy kuylarimiz bizga ajdodlardan, qadimdan bizgacha yetib kelgan boy

me`ros va ulkan xazinadir. Milliy musiqamiz, cholg`ularimiz, cholg`u ijrochiligi san`atimiz o`ziga xos beqiyoslikka ega. Bu esa millatimiz, Vatanimiz qanday boy yurt, san`atsevar va albatta o`z an`analariga ega millat. Biz mana shunday buyuk xazinalarimizni unutib qo`ymasligimiz, ularga befarq bo`lmasligimiz va albatta bizdan keying avlodlarga ham qanday bo`lsa shunday yetkazishimiz lozim. Bizning mana shunday boy meroslarimiz saqlanib qolgani, ularning xalq e`tiboriga tushishi va bizning milliy san`atimizni dunyo tan olishiga albatta yuqorida ta`kidlab o`tilgan mahoratli sozandalarimizning mehnati yotadi. Biz bu mehnatlarni qadrlashimiz va albatta kelajakda yetuk kadr bo`lib, mana shunday boy meroslar ustida tinimsiz izlanishlar olib borishimiz, xalqqa ularni tanitishimiz, yosh avlodni mana shunday milliy meroslarimiz bilan hamohanglikda ulg`aytirishimiz lozim. Buning uchun esa tinimsiz izlanish yo`lida davom etishimiz va yuksak marralarni egallashimiz lozim.

Millatimiz tarixida o`chmas iz qoldirgan san`at peshvolarini san`atini yanada ommaga tanitishimiz, xalqimizni eski davrlarda yaratgan kichik yoki katta asarlarini yosh sozandalar, endi o`sib kelayotgan san`atga muhabbati bor yoshlarga tanitishimiz lozim. Bunda mustaqillik davrida yuksalgan musiqiy jamoalar jumladan, orkestrlarimiz, ansambllarimiz va yakkaxon sozandalarimiz o`rgangan va o`rgatgan musiqa asarlarini qayta olib kirishimiz lozim! Bu esa Vatanimizda san`atimizning gullab yashnashiga xizmat qiladi va necha asrlar o`tsa ham ular o`zgarmay qadrliligicha qolaveradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Tashmatova Azatgul Raximovna - ijrochilik san'ati tarixi . Musiqa oliy ta'lim muassasalari uchun darslik - «Musiqa» nashriyoti, Toshkent, 2017
2. www.ziyonet.uz
3. www.musiqa.uz

TASHBIH HAMDA METAFORANING INTEGRAL VA DIFFERENSIAL BELGILARI

Muazzam Altmishbayevna Dedaxanova
Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti o'qituvchisi
Toshkent, O'zbekiston.filologmuazzam@gmail.com
Tel: +99893 880 8208

Annotatsiya. Ushbu maqola metafora va tashbihga xos o'xshash va farqli xususiyatlarni

yoritish masalasiga bag'ishlanadi. Bugungi kunda metafora mohiyatiga qiziqish qanchalar dolzarb mavzuga aylanib borayotgan bo'lmasin, uni o'xshatish va boshqa yondosh hodisalar bilan qorishtirish holatlari uchrab turadi. Shuni inobatga olib, mazkur mavzuga e'tibor qaratish lozim topildi.

Kalit so'zlar: ko'chma ma'no, metaforani, tashbih, o'xshatish, kinoya tashbih.

Tilshunoslikda ham, adabiyot nazariyasida ham metaforani tashbih (o'xshatish) san'ati, jumladan, uning bir turi – kinoya tashbih bilan va yana ko'chimning majoz, ramz kabi turlari bilan qorishtirib yuborish holatlari uchrab turadi. Metaforaning yuzaga kelishida predmetlararo o'xshashlik mavjudligini shu soha bilan shug'ullanuvchi barcha filologlar e'tirof etishgan. Lekin o'xshatishning metaforadagi o'rni masalasida har xil fikrlar bildiriladi. Shuningdek, turli tillar nuqtayi nazaridan qaraganda ayrim misollar o'z tarjimasiga asosan ilmiy qoidasiga ko'ra o'zini oqlamaydi. Jumladan, A.Potebnyaning ta'kidlashicha, "Metafora qisqargan o'xshatishdir". Ya'ni o'xshatishga xos bo'lgan *"kabi", "xuddi", "aynan" "o'xshamoq"* singari so'zlar tushirilsa, metafora yuzaga keladi. Masalan: Guruhimizdagi bu qiz *gul kabi go'zal va nafis edi* – tashbih (o'xshatish) // Guruhimizdagi bu qiz *go'zal va nafis gul edi* – metafora [2, 28]. Bu yerda qoida to'g'ri bo'lsa-da, dalillash uchun keltirilgan misollarni tasdiqlash noo'rin. Chunki o'zbek tilshunosligi nazariyasida bunday qolipli birliklarga faqat tashbih deb qaraladi. Metafora bo'lishi uchun "Guruhimizning *go'zal va nafis guli edi*" tarzida o'xshamish (qiz) tushirilgan holda qo'llanishi talab qilinadi.

Polyak olimi Ya.Kasyan ham yuqoridagi fikrni rivojlantirishga harakat qiladi. Agar kelib chiqishini tadqiq etadigan bo'lsak, shu narsa ayonki, muayyan bir metafora u yoki bu o'xshatishdan rivojlangan bo'ladi. Biroq shunday asosda qarama-qarshi xulosa ham chiqarish mumkin. Ko'plab o'xshatishlar metaforadan kelib chiqqan [7, 33]. Shuning uchun ayrim olimlar metafora va o'xshatish orasidagi tafovutga alohida e'tibor berishgan. Masalan, Veselovskiy, Ch.Kukin, M.Shteynlar fikricha, o'xshatishda o'xshatilayotgan narsalar ajratib tasavvur qilinsa, metaforada ular bir butundek tushuniladi [6, 109-111]. Demak, metafora va o'xshatish orasidagi munosabatga qarash ikki xil:

1. Metafora – qisqargan o'xshatish. Ya'ni ular orasida farq tashqi shakllanishida (Arastu, A.A.Potebnya).

2. Metafora va o'xshatish o'zaro mazmuniy (ichki) shakllanuv jihatidan farq qiladi (V.Veselovskiy, I.Kukina, M.Shteyn) [3, 37].

Shu o'rinda, darslik ma'lumotlariga ham e'tibor qaratib, metaforani tashbih (o'xshatish)dan farqlab, chegarasini aniqlab olishimiz lozim:

Tashbih (yoki ***tashbeh, o'xshatish)*** – she'riyatda keng qo'llanadigan she'riy san'atlardan

biri. Uni o'zbek tilida **o'xshatish** deb ham ataladi. Tashbihda narsa, belgi va harakat kabilar boshqasiga o'xshatish, qiyoslash orqali taqqoslanadi. Bu o'sha tushunchani anglash va his qilishni osonlashtiradi. Demak, tashbih ikki narsani bir-biriga o'xshatishdir [4, 220-221]. Masalan, "*Tashvish - qo'rg'oshin kabi og'ir, Vatan kabi, Turkiston kabi, baxt kabi og'ir*" [9, 68] misralarida "tashvish" *qo'rg'oshin, Vatan, Turkiston* va *baxtga* o'xshatilmoqda. Bu o'rinda tashbih ochiq namoyon bo'lib turganini quyidagi to'rt unsurning ishtirok etishi isbotlaydi:

1. O'xshamish (o'xshatilgan narsa, mushabbah) – tasvirda fikr qaratilgan narsa yoki tushuncha (*tashvish*).

2. O'xshatilmish (o'xshagan narsa, mushabbahun bihi) – tasvirda qiyoslanayotgan narsa yoki tushuncha *(qo'rg'oshin, Vatan, Turkiston, baxt*).

3. Asos (o'xshatish sababi, vajhi shaboh) – nimaga asoslanib o'xshatishning yuzaga chiqqanligi (*og'ir*).

4. Vosita (o'xshatish vositasi, odati tashbih, holati tashbih) – o'xshatilish belgisi (*kabi*). Vosita ishtirok etgan o'xshatishlarda tashbih aniq ko'rinib, anglashilib turadi. So'z san'atida *-dek, -day, -cha, -simon, -vor, -oso, -vash, -iy, -oyin* kabi qo'shimchalar; *kabi, singari, misli, misoli, go'yo(-ki), naq, yanglig', xuddi, o'xshab, nechukki, bikin* va boshqa yordamchi so'zlar vosita bo'lib xizmat qiladi [5, 370].

"*Baxt singari olis yulduzlar*" [9, 33] jumlasida ham yuqoridagi to'rt unsur ishtirok etgan: *baxt* – o'xshatilmish, *singari* – o'xshatish vositasi, *olis* – asos, ya'ni o'xshatish sababi, *yulduzlar* – o'xshamish. *"Bir she'r kerak non kabi issiq*" [8, 215], "*Qalashib yotibdi O'tin yanglig' olomon, go'yo papiros qoldig'i, tutun yanglig' olomon"* [8, 153] misralarida ham bu to'rt unsur mavjudligiga amin bo'lamiz. Bu to'rt unsurni M.I. Cheremisina rus tilidagi qiyosiy tizimlar doirasida quyidagi formula orqali izohlaydi: {A [(V) β] C}. Bunda A – qiyos subyektining ramzi, V – qiyos namunasi ramzi, β – qiyosning shakliy ko'rsatkichi, S – qiyos asosining ramzidir. Qiyoslang: sherdek baquvvat yigit – sherdan baquvvat yigit. Misolda yigit – A, sher – B, -dek, -dan – β va baquvvat – S. Yuqoridagi birinchi qiyosiy tizimda o'xshashlik asosidagi qiyoslash mavjud bo'lsa, ikkinchisida farqlash asosidagi qiyoslash mavjud [Qarang: 3, 38].

She'riyatda ko'pincha asos, ya'ni o'xshatish sababi tushib qoladi: "*Tuman – tamaki tutunidek, Go'yoki dunyoning qayg'usi"* [8, 153] kabi. Ya'ni tabiiy hodisa bo'lmish tuman ham tamaki tutuniga, ham dunyoning qayg'usiga qiyoslanyapti, lekin qaysi jihatdan o'xshashligini anglash kitobxonga havola qilingan. Ba'zan vosita ham tushib qolib, tashbihda o'xshamish bilan o'xshatilmishgina ishtirok etadi. Masalan, "qoshi hiloldek egik" deyish o'rniga "qoshi hilol", "qomati sarv kabi tik" demasdan "sarvqomat", "yuzi oy singari" o'rniga "yuzi oy" tarzida qo'llanadi. Quyidagi she'riy misollarda ham shu holatni ko'rish mumkin: *"Sen Quyoshsan, men so'ngan chiroq... Sen - abadiy, men - lahza, biroq"* [9, 66].

Asos va vositaning qo‘llanish yoki qo‘llanmasligidan qat’i nazar o‘xshamish bilan o‘xshatilmish ishtirok etgan o‘xshatish san’ati ***mutlaq tashbih*** (aniq o‘xshatish) deyiladi [4, 221], masalan: *“Navoiy baytiga o‘xshaydi yo‘llar, Bu toshlar Hamzaning qotili, hayhot!”* [9, 248].

Ayrim o‘rinlarda o‘xshamish ham tushib, o‘xshatilmishning o‘zigina saqlanadi, jumladan, “hilol”, “sarv”, “oy”, “gul” so‘zlarining o‘zi o‘xshamishga ham ishora qiladi. Buni ***kinoya tashbih*** (ishora o‘xshatish) deb ataladi [4, 221].

Metafora (yunoncha “metaphora” — “ko‘chirish”)esa ko‘chimning ko‘p ishlatiladigan ko‘rinishlaridan biridir. Muayyan konseptsiyani belgilash uchun tilda ilgari mavjud bo‘lgan so‘z yoki iboraning yangicha ta’sirchan ma’no ifodalash maqsadida ko‘chirilishiga metafora deyiladi. U tashqi yoxud ichki o‘xshashlikka asoslanadi [Qarang: 1, 1251]. Adabiyotda uni istiora deb yuritiladi. “Istiora arabcha so‘z bo‘lib, “omonatga olish”, “qarz olish”, “vaqtincha ijaraga berish” ma’nolarini o'zida ifoda etadi. U obrazli tafakkur shakllaridan biri, badiiy adabiyotda keng qo‘llanadigan tasvir vositasidir. Metaforada biror narsa-hodisaga xos xususiyatlarni boshqa bir narsa-hodisaga ko‘chirish orqali badiiylik ifodalanadi. Lekin bu ko‘chirishda tashqi o‘xshashlik asosiy o‘rin tutmaydi. Balki, o‘xshatilayotgan va o‘xshayotgan narsa-hodisalar orasidagi yaqinlikka, umumiy o‘xshashlikka tayaniladi [4, 311]. Masalan, “*Qarigan qayg‘ular sudranar g‘ijim*” [8, 125] misrasida qayg‘u mavhum ot, u qariydigan, sudraladigan jonli mavjudod va g‘ijim buyumga o‘xshatilishi orqali metafora yuzaga kelgan.

Qayd etganimizdek, istiorani qisqargan ko‘rinishdagi o‘xshatish [4, 310], deyish ham mumkin. “Metafora hamma vaqt o‘xshashlik asosida yuzaga kelsa ham, biroq u o‘xshatishdan quyidagi jihatlari bilan farq qiladi:

a) o‘xshatishda o‘xshatiluvchi ham, o‘xshatilmish ham ma’lum grammatik vositalar bilan birgalikda o‘z ma’nosida qatnashadi. Metaforada esa o‘xshatiluvchi narsa o‘rnida o‘xshatilmishning o‘zi ko‘chma ma’noda keladi;

b) o‘xshatishda hamma vaqt ikki yoki uch komponent ishtirok etib, u xohlagancha kengayishi mumkin bo‘lsa, metaforada ko‘chma ma’no tashuvchi bir komponentgina ishtirok etadi” [10, 180]:

c) o‘xshatishda so‘zlar o‘z ma’nosida qo‘llangani uchun qaysi turkumga mansubligining ahamiyati yo‘q. Metaforada esa aksincha. Sifat, ravish va fe’l turkumiga mansub so‘zlar ko‘chma ma’noda qo‘llansa, asosan metafora yuzaga keladi, deb hukm chiqarish mumkin;

d) o‘xshatishda qiyoslash ochiq sezilib turadi, misol tariqasida, *“Xayolotdek bepoyon olam”* [8, 220] misrasiga e’tibor qaratadigan bo‘lsak, *bepoyonlikda olam xayolga o‘xshatilmoqda* va barcha so‘z o‘z ma’nosida qo‘llanib, *olam* – o‘xshatilmish, *xayolot* – o‘xshamish, *-dek* – o‘xshatish vositasi, *bepoyon* – o‘xshatish sababi sifatida aniq tassavvur

uyg'otishi bilan birga estetik ta'sir kuchaytirilgan. Metaforada esa qiyoslash yashirin bo'lib, so'zlovchi yoki ijodkorning lisoniy olam haqidagi tasavvuriga bog'liq holda mavhumlashib borishi mumkin. Masalan, har xil jonzotlar nomi odamlarga nisbatan qo'llanadi: *Ko'zlarimdan qora quzg'unlar uchdi* [8, 248] misrasidagi quzg'unlar ko'chma ma'noda "tashvish" semasiga ishora qilyapti. Demak, bu yerda metaforadan mahorat bilan foydalanilgan. Bu fikrlar umumlashmasini quyidagi jadval orqali ko'rishimiz mumkin.

Tashbih va metafora o'rtasidagi tafovutlar jadvali

TASHBIH (O'XSHATISH)		METAFORA (ISTIORA)	
1.	4 unsur (o'xshamish, o'xshatilmish, asos, vosita)dan kamida 2 tasi (o'xshamish, o'xshatilmish) doim ishtirok etadi.	1.	Faqat o'xshatilmish ishtirok etadi.
2.	O'z ma'nosida qo'llanadi.	2.	Ko'chma ma'noda qo'llanadi.
3.	Biror predmetni sifatlaydi, lekin nomlamaydi.	3.	Nominativ vazifa bajaradi, ya'ni biror narsani nomlaydi.
4.	Turli turkum doirasida kuzatiladi.	4.	Har xil turkumda uchraydi, lekin sifat, ravish va fe'l turkumiga mansub so'zla ko'chma ma'noda qo'llanishidan doir metafora yuzaga keladi.
5.	Predmetlararo qiyoslash ochiq sezilib turadi.	5.	Bir predmet aynan qaysi predmetg qiyoslanayotgani yashirin bo'ladi.
6.	O'xshatilayotgan narsalar ajratib tasavvur qilinadi.	6.	O'xshatilayotgan narsalar bir butundek tushuniladi.

Tilshunoslik nazariyasida ham metaforaga berilgan ta'riflar ichida yondosh hodisalar bilan qo'shib yuborilgan holatlar ko'p uchraydi. Masalan, E.Kassirer metaforaga quyidagicha ta'rif beradi: "Metafora bir tasavvur nomini unga mutanosib qandaydir belgiga ega bo'lgan yoki u bilan qandaydir bilvosita "analogiya"larni nazarda tutuvchi boshqa soha – boshqa tasavvurga ko'chirish deb tasavvur qilish mumkin" [7, 33]. Ta'rifdan ma'lumki, Kassirer metafora asosida tashqi o'xshashliknigina ko'rmaydi, balki umuman har qanday "analogiya"larni nazarda tutadi. Natijada metafora tushunchasi ostiga vazifadoshlik hodisasi ham kiritiladi. Chunki ma'nosi ko'chayotgan va nomni qabul qilayotgan predmetlararo belgining tabiati izohlanmaydi: shakliy o'xshashlikmi, vazifaviy o'xshashlikmi... Shuningdek, S.I. Ojegov va N.Shvedovaning izohli lug'atida ham metafora mana shunday bir muncha umumiy holda: "Yashirin majoziy taqqoslash, so'zning ko'chma ma'noda ishlatilishi", – deb izohlanadi. Natijada ko'chma ma'noning bir

necha xil belgiga asoslanganligi bilan farqlanuvchi turlari qorishib ketgan.

Shunga qaramay, XX asrda metafora rivojlanib, kommunikativ, nominativ va kognitiv maqsadlar uchun zarur bo‘lgan tilning ajralmas qismiga aylandi. Ayniqsa, XXI asrda kognitiv tilshunoslikning shakllanishi bilan metaforaga munosabat butunlay o‘zgardi, uning ko‘lami kengaydi. Agar an’anaviy qoidaga ko‘ra metafora atamasi ostida bir so‘zning boshqasi bilan o‘xshashlikka ko‘ra almashtirilishi nazarda tutilgan bo‘lsa, bugun aksariyat tadqiqotchilar metafora tom ma’noda fundamental bilish faolyatining namoyon bo‘lishi ekanligini e’tirof etmoqdalar.

Xulosa qilib aytganda, tashbih san’ati ko‘chimning o‘ziga xos turi bo‘lmish metafora (istiora)dan tubdan farq qiladi. Ayrim ishlarda ularni aralashtirib yuborish holatlari hali-hanuz uchrab tursa-da, metaforaning yangi-yangi qirralari yanada taraqqiy etib bormoqda. Xususan, kognitologiya, psixolingvistika nuqtayi nazaridan, bilish obyekti sifatida uning o‘zgacha jihatlarini kashf qilar ekanmiz, fikrimizni misollar bilan dalillash borasida, avvalo, uni yondosh hodisalar bilan farqlamaslik masalasiga jiddiy e’tibor qaratishimiz zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Dedakhanova M.A. Metaphor in the Uzbek Language: Theoretical Interpretations and Approaches// SSN: 2005-4238 IJAST Copyright © 2020 SERSC. “International Journal of Advanced Science and Technology” Vol. 29, No. 8s, (2020). – P. 1250-1257 (Scopus) *(http://sersc/org/journals/index/php/IJAST/article/view/12473)*

2. Ismoilova G. So‘z ma’nolarining ko‘chish usullari. Bitiruv malakaviy ishi. – Andijon – 2014.

3. Metafora va so‘z yasalishi. Andijon davlat universiteti filologiya fakulteti tilshunoslik kafedrasi (https://fayllar.org/andijon-davlat-universiteti-filologiya-fakulteti-tilshunoslik-v2.html?page=4)

4. Yo‘ldoshev Q., Qosimov B., Qodirov V., Yo‘ldoshbekov J. Adabiyot: Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 7-sinfi uchun darslik-majmua. Qayta ishlangan 4-nashri – T.: “Sharq”, 2017.

5. Бобоев Т. Адабиётшунослик асослари. Олий ўқув юртларининг филология факультетлари талабалари (бакалавр босқичи) учун дарслик. Масъул муҳаррир С.Мамажонов. 2-нашр, қайта ишланган ва тўлдирилган. – Т.: “Ўзбекистон”, 2001. (www.ziyouz.com kutubxonasi).

6. Гюлумянс К.М. Образное употребление названий животных в сравнениях и метафорах// Труды СамГУ. Вып. 217. Вопр. фразеологии. – Самарқанд, 1971.

7. Кассир Э. Сила метафоры.// Теория метафоры. М.: “Наука”, 1990.

8. Рауф Парфи. Сакина. – T.: “Muharrir”, 2013.

9. Рауф Парфи. Туркистон руҳи // Сайланма: шеърлар, таржималар / нашрга тайёрловчи В.Файзуллоҳ. – Тошкент, "Шарқ", 2013.

10. Ҳотамов Ҳ., Саримсоқов Б. Адабиётшунослик терминларининг русча-ўзбекча изоҳли луғати. – Т.: "Ўқитувчи", 1979.– Б. 364 (www.ziyouz.com kutubxonasi).

HAYVONOT VA NABOTOT NOMLARI ASOSIDAGI METAFORALARNING O'ZIGA XOSLIKLARI

Saidjalolova Nodiraxon Saidakram qizi

Namangan davlat universiteti

Lingvistika:O'zbek tili 1-kurs magistranti

Annotatsiya.*Ushbu ilmiy maqola hayvon yoki o'simliklar nomlari orqali hosil bo'lgan metaforalar tahliliga bag'ishlanadi. Zoonim yoki fitonimlar orqali inson qiyofasini ifodalashda til imkoniyatlarining kengligi ko'rib chiqiladi. She'riy asarlar misolida hayvon obrazlari orqali inson qiyofasini aks ettirish, ularning xarakterlarini ochib berishda tilning so'z boyligiga e'tibor qaratiladi. Maqolada zoomorf metaforalar lingvistik, lingvokulturologik aspektda tahlil etilgan.*

Kalit so'zlar: *til, madaniyat, leksema, zoomorf, metafora, lingvistika, lingvokulturologiya.*

Insoniyat azaldan borliqdagi hayvonlar va o'simliklar bilan juda yaqin munosabatda bo'lgan. Chunki hayvonot olami insonlar uchun asosiy ozuqa manbaidan biri bo'lsa, ikkinchidan, ular kundalik hayotda yordamchi ish kuchi vazifasini bajargan va ov qilishda asosiy vosita hisoblangan. Ayni holat insonlarning hayvonot olami sir-asrorlarini azaldan yaxshi bilib olishga, uy hayvonlarini o'zlariga yaqin tutishiga, ularning ko'magidan samarali foydalanishga yoki yovvoyi hayvonlarga nisbatan jiddiy mas'uliyat bilan munosabatda bo'lishga, umuman, ularga alohida e'tibor bilan qarashga olib kelgan. Shu bois shoir hamda yozuvchilar asar badiiyatini yanada kuchaytirish, syujet bayonini qiziqarli va tinglovchilar diqqatini jalb etish maqsadida sher, tuya, bo'ri, bo'ta, ilon, lochin, kaptar, tarlon, qarchig'ay, tulki, to'rg'ay, uloq, ot, qarg'a, bulbul, tozi kabi hayvon va qushlar, lola, shamshod, terak, chinor, g'uncha, sarv kabi o'simlik nomlaridan badiiy-tasviriy ifoda vositasi sifatida foydalanishadi. Xalqning milliy obrazli tafakkur tarzining mahsuli sifatida turg'unlashgan obrazlar milliy idrokni aks ettiradi. Masalan, musichaday beozor, qo'yday yuvosh kabi iboralarni boshqa tilda xuddi shu shaklda uchratmaymiz.

Tilda nominativ ma'noda stilistik bo'yoqdan xoli bo'lgan, ko'chma ma'noda esa yorqin emotsional - ekspressiv bo'yoq kasb etuvchi juda ko'p so'zlar mavjud. Metafora ana shunday bo'yoq hosil qiluvchi vositalardan hisoblanadi. Ma'lumki, metafora yunoncha so'z bo'lib, metaphora – ko'chirish, ko'chirma, istiora demakdir. Metafora hosila ma'no yuzaga kelishi hodisalarining eng faoli hisoblanadi. Nutqqa obrazlilik, ekspressiv bo'yoq berish niyatida narsa va hodisalar o'rtasidagi o'xshashlikka asoslanib, so'z yoki iboralarni ko'chma ma'noda ishlatish metaforadir.

Hayvonot va o'simlik dunyosining nomlari bo'lgan zoonim hamda fitonimlar ko'pgina tillarning leksik tarkibidagi eng qadimgi semantik guruhlardan birini tashkil qiladi. Ma'joziy ma'nolarning rivojlanishi tufayli ular insonning fazilatlari va harakatlarini tavsiflash uchun faol ishlatiladi. Fitonimik va zoonimik lug'at orqali shaxsni obrazli tasvirlash tilshunoslikda o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Ushbu jarayon zoosfera va fitosferani antropotsentrik talqin qilish imkonini yaratadi.

Kognitiv tilshunoslik doirasida metaforani fikrlash tarzi sifatida batafsil tadqiq qilish E.Makkormakning "Metaforaning kognitiv nazariyasi" asariga borib taqaladi. U metaforani o'ziga xos kognitiv jarayon sifatida belgilaydi. Metafora - obyektiv yoki subyektiv borliqdagi o'xshashlikning lisoniy aksi bo'lmish mutanosib semalar asosida bir narsa nomining ikkinchi bir narsa nomi o'rnida qo'llanishidir [1]. Kognitiv tilshunoslikning taniqli vakili bo'lgan J.Lakkov hamda mashhur faylasuf M.Jonson fikricha, metaforalar nafaqat kundalik hayot, til, balki tafakkur va faoliyatimizga ham kirib boradi. Bizning kundalik tushunchaviy tizimimiz ham o'z mohiyatiga ko'ra metaforikdir[2].

Metaforalar milliy-madaniy o'ziga xosliklarni yorqin namoyon etuvchi asosiy birlikdir. Ular dastlab faqat til hodisasi sifatida o'rganilgan bo'lsa, keyingi davrlarda u inson tafakkurining ajralmas bir qismi tarzida ham baholanib, shu nuqtai nazarlar bo'yicha ham tadqiq etilmoqda. Lingvokulturologiya hamda kognitiv tilshunoslik bo'yicha jiddiy tadqiqotlar olib borgan V.A.Maslovaning fikricha, metafora o'zida ... fundamental madaniy qadriyatlarni aks ettiradi, zero, u milliy-madaniy dunyoqarashga asoslangandir [3].

Quyida Erkin Vohidov hamda Abdulla Oripov she'rlari asosida zoomorfik va fitomorfik metaforalarni ko'rib chiqamiz.

Zoomorfik metafora hayvonlar va ularning tana a'zolari nomini ifodalovchi leksemalar ma'nosining metaforik usulda ko'chishidir. Inson qiyofasini ifodalashda uning axloqiy, intellektual, ijtimoiy belgilari, shaxsiy xarakteri muhim ahamiyat kasb etadi. Bunda hayvonot va o'simlik nomlari asosidagi metaforalardan foydalanish badiiylikni oshiradi. Bunday metaforalar ijobiy va salbiy yoki neytral holatda bo'lishi mumkin.

A.Oripov metaforalar vositasida o'zining falsafiy fikrlari, nozik va pokiza his-

tuyg`ulari hamda chin ma'nodagi hurlikka bo'lgan sog'inchi va intilishlarini zo'r mahorat bilan badiiy ifoda etgan. Uning she'rlarida qush yoki qushcha ozod ruh timsoli sifatida namoyon bo'lgan:

Goh butoqqa, goh gulga qo'nar,
Tinim bilmas sayroqi qushcha.
Nechun seni bahor rom etgan,
Qayda eding bahor kelguncha?

Mazkur she'riy parcha shoirning "Qushcha" she'ridan. Unda shoir insonlarni ruhan ozod bo'lishga chorlaydi. Shoir she'rda qushcha so'zi vositasida ozod ruh tushunchasini ifodalashga harakat qilgan, chunki qush tabiatda erkin yashashga, uzoq-uzoqlarga va osmonga parvoz qilishga moslashgan. Qush zoomorf metaforasi erk, ozodlik tushunchasi sifatida o'zbek she'riyatida an'anaviy tarzda qo'llanadi. Quyidagi parchada esa xuddi shu obraz baliq orqali namoyon qilinadi:

Tuxumdan chiqdi-yu keltirib uni
Shu loyqa hovuzga tomon otdilar.
Tashlandiq ushoq yeb o'tadi kuni,
Xoru xas, xazonlar ustin yopdilar [4].
Bulbullar ham ketdi bundan ko'zlarin yoshlab,
Tovuslar ham qaylargadir asta yo'qoldi.
Faqat bir qush bu shaharni ketmadi tashlab,
Faqat laylak Buxoroda manguga qoldi.

Mazkur she'riy parchada laylak ezgulik timsoli sifatida tasvirlangan Ayonki, laylak obrazi o'zbek xalq ertaklarida ko'p uchraydi. Ularning aksariyatida laylak ijobiy xarakterda tasvirlangan. Laylakning tabiatan beozorligi va go'zalligi xalq tasavvurida ezgulik timsoli bo'lib, asosiy konsept sifatida shakllangan. A.Oripov xalq tasvvuridagi laylak obrazini ezgulik, qut-baraka ma'nolarida qo'llashga harakat qilgan.

Quyidagi she'rga e'tibor qaratsak,

Kasbini eplolmay qolsa aksari
Tulkilik qiladi hayvonlar bari….
Ko'pincha ilojsiz qolgan fursatda
Tulkilik qiladi sher ham, albatta!...
Tulkisan, bunday chog' tulkilik qilgin,
Tulki deb kulsalar, qo'shilib kulgin [4].

"Tulki falsafasi" she'ridan olingan parcha ayyor, hiylakor insonlar tulki metaforasi orqali jozibali ifodalangan.

Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, A.Oripov she’rlarida hayvonot nomlari asosidagi metaforalardan bo‘ri, arslon, it, sher, tulki, ohu, kiyik, tuya, bulbul, laylak, chumoli, kapalak, baliq kabilar yuqori o‘rinni egallaydi.

Fitomorfik metafora o‘simliklar va ularning qismlari nomini anglatgan leksemalar ma’nosining ko‘chishi natijasida hosil bo‘lgan metafora sanaladi [5].

Shoirning mahoratini ko‘rsatuvchi omillardan biri, shubhasiz, uning metaforalardan foydalanishidir. O‘zbekiston xalq shoiri Erkin Vohidov she’rlari jozibadorligi, o‘ynoqiligi, o‘ziga xosligi bilan tavsiflanadi. Bu shoirning metafora qo‘llash va yaratish borasidagi mahoratida ham yorqin kuzatiladi:

Kecha oydin, mavjli dengiz,
Kuy to‘qir bedor sarv,
Oy kelib sarv uzra qo‘ndi,
Bo‘ldi oyruxsor sarv [6].

Tikaniga fido qilgin jon.
Bir kun aytar: — Yomon ekansiz,
Ma’nosi: — Siz — eng yaxshi inson!

Bu o‘rinda sarv, gul, tikan o‘simliklarga xos nomlar bo‘lib, she’rda ular asosiy ma’nosi emas, balki ayolga nisbatan go‘zallik, noziklik ma’nosini obrazli ifodalashga xizmat qilgan.

Abdulla Oripovning ushbu she’ri yanada jozibalidir:

Ko‘ryapsanmi, gavjum butoqdan
Chirt uzilib tushdi bir yaproq.
Barglar yig‘lasa-da firoqdan,
Qutqarolmas do‘stini biroq [4].

She’ridan olingan yuqoridagi misralarda “butoq” dunyoni, yaproq esa o‘tkinchi inson tasvirini badiiy ifodalan.

O‘ngirlardan bo‘y cho‘zgan buyuk,
Vodiylarga ajib bir gultoj.
Mana men, deb turardi archa
Ko‘targancha boshlarida tosh.

Shoirning ilk she’rlaridan bo‘lmish ushbu satrlarda katta majoziy ma’no bor. Hayotga intilayotgan archa, boshiga har qancha kulfat tushmasin, yengishga, o‘sishga, mag‘rur turishga intiladi.

Xulosa qilib aytganimizda, olamda hamma narsa bir-biriga bog’liq yaratilganidek, insoniyat ham tabiat bilan chambarchas yashaydi. Kishining xatti-harakatlari, xarakteri va tashqi

ko‘rinishini hayvon yoki o‘simlik nomlari bilan atash yoki o‘xshatish buning yaqqol isbotidir. Shuni aytish mumkinki, badiiy adabiyotda qo‘llangan hayvonot va nabotot olami nomlari asosidagi metaforalar o‘zbek xalqining ijtimoiy va madaniy hayotida juda muhim o‘rin tutib, majoziy ma’noda ezgulik va yovuzlik, yaxshilik va yomonlik, to‘g`rilik va egrilik, tozalik va ifloslik, erkinlik va tutqinlik kabi tushunchalarni ifodalab keladi. Alohida ta’kidlash o‘rinliki, ular til va madaniyatimizning ajralmas tarkibiy qismidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Э.Маккормак. Когнитивная теория метафоры. М:Прогресс,1990

2. Ж.Лакофф. М.Жонсон.Метафоры. которыми мы жывем.М:Едиториал.2004.-256 с.

3. Маслова В.А. Лингвокултурология. Учебное пособие для студентов висших учебних заведений. -М.: Академия, 2001. - С. 208.

4. A.Oripov. Yillar armoni. Toshkent: G‘.G‘ulom nomidagi adabiyot va san’at nashriyoti, 1987

5. Хўжамқулов А. Ўзбек тилида метафоранинг таснифланишига доир // Лингвист (илмий мақолалар тўплами). -Тошкент: Arademnashr, 2011. - Б. 87.

6.Erkin Vohidov. Tabassum. Toshkent, 2010

Abdushukurov B. XI-XIV asr turkiy yozma manbalar tilidagi zoonimlar: Filol. fan. nom. diss. - T.: 1998. - 207.

2. Ishoqov F. «Zarbulmasal»dagi qush nomlariga doir / O‘zbek tili va adabiyoti, 1973. - № 1.

4. Mukarramov M.O‘zbek tilida o‘xshatish. - Toshkent: Fan, 1976.

5. Xudoyberganova D.Lingvokulturologiya terminlarining qisqacha izohli lug`ati. - T.: Turon zamin ziyo, 2015.

6. Salimova. Turk tilida zoonim va fitonimlar orqali inson qiyofasiga murojaatning o‘ziga xosliklari. ToshDSHU.

7. Хўжамқулов А. Ўзбек тилида метафоранинг таснифланишига доир // Лингвист (илмий мақолалар тўплами). -Тошкент: Arademnashr, 2011. - Б. 87.

“QUTADG‘U BILIG” ASARIDA TA’LIMIY-AXLOQIY QARASHLAR

Xasanov Elyor Muzaffar o‘g‘li

DXX “Temurbeklar maktabi” HAL

I bosqich 1-08 guruh o‘quvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada turkiy adabiyotda ilk dostonchilikni boshlab bergan Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u bilig” asarida inson qadr-qimmati yuksak insoniy fazilatlar bilan o‘lchanishi, shoirning axloqiy me’yorlarga munosabati haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: inson kamoloti, komil inson,bilim, axloqiy fazilatlar, halollik, ezgu odam.

Аннотация. В данной статье речь идет о том, что человеческое достоинство измеряется высокими человеческими качествами в творчестве Юсуфа Хос Хаджиба, начавшего первый эпос в тюркской литературе, и об отношении поэта к нравственным нормам.

Ключевые слова: человеческое совершенство, совершенный человек, знание, нравственные качества, честность, хороший человек.

Annotation. This article deals with the fact that human dignity is measured by high human qualities in the work of Yusuf Khos Hajib, who started the first epic in Turkish literature, and the poet's attitude to moral norms.

Keywords: human perfection, perfect man, knowledge, moral qualities, honesty, good man.

Ilk uyg'onish davrida ma'naviy-ma'rifiy sohada asosiy e'tibor inson kamoloti masalasiga qaratilgani uchun ham bu davrda yaratilgan asarlardagi bosh g'oya ta'limiy-axloqiy yo'nalishdadir. Sharqqa xos bo'lgan tarbiya, yuksak axloqiy fazilatlar ta'lim-tarbiyaga oid yaratilgan asarlarning asosiy o'zagi sanalgan. Bu davrda yashab ijod etgan Yusuf Xos Hojib, Kaykovus, Ahmad Yugnakiy, Muslihiddin Sa'diy kabi sohir so'z san'atkorlarining ta'limiy-axloqiy asarlarida insonning ma'naviy kamolga yetishida yuksak axloqqa ega bo'lishi, ilm-fanni egallashi asosidagina amalga oshishi mumkin, degan g'oya ilgari surildi. Ularning har biri nafaqat o'zbek milliy ta'lim- tarbiyasiga, jahon sivilizatsiyasining rivojiga tegishli hissasini qo'shgan ijodkorlardir. Bu silsilada Yusuf Xos Hojibning nomini ham faxr va iftixor bilan tilga olish mumkin. U o'z davrining yetuk mutafakkiri, chuqur bilimli, donishmand kishisi bo'lgan. Xususan, Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" asari shu maqsadni ko'zlab yaratilgan durdonalardan biridir. Shoir ta'kidlaganidek, asar

Boshdan oxirigacha donolar so'zi,

Go'yoki tizilgan marjondek o'zi.

"Qutadg'u bilig" XI asr so'z san'atining nodir namunasi bo'lib, unda o'z davrining ilg'or ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy-axloqiy masalalari badiiy talqin qilingan. Ayniqsa, turkiy xalqlar tarixi, madaniyati, ilm-fani, urf-odat va an'analari, turmush tarzi, qadriyatlari xususida batafsil ma'lumot berilgan. Asarda ilgari surilgan axloqiy xislatlarni sanab o'tish olimning ta'lim-tarbiya, axloq masalalarini qay darajada e'zozlagani, chuqur bilganidan darak beradi. Asarda adolat, ishonch, sadoqat, odamiylik, xushmuomalalik, shirin so'zlik, saxovat, mardlik, hurmat va ehtirom, tadbirkorlik, aql-zakovat, halollik, ezgulik kabi xislatlar ulug'lanadi.

Halol bo'l, yo'qotma halollok yo'ling,

Har tilakka bu yo'l yetkazar qo'ling.

"Qutadg'u bilig"da bosh masalalardan biri KOMIL INSONni tarbiyalashdir. U komil insonni "tugal er" deb atadi. Yusuf Xos Hojib barkamol inson qiyofasida uch xil

komillikni nazarda tutadi:

1. Aqliy kamolot;

2. Axloqiy kamolot;

3. Jismoniy kamolot.

Insonning axloqiy kamoloti deganda shoir dastlab bilim va zakovatni nazarda tutadi. Asarning an'anaviy boshlamasidan keyinoq insonning haqiqiy baxti bilimda ekanligini bayon etadi. U ilm, zakovatning ahamiyati haqida fikr yuritish bilan birga unga alohida boblar ham bag'ishlangan.

Bilimni buyuk bil, uquvni ulug',
Bilim, uquv bilan odamzot qutlug'.

Lekin olim faqat ilm-ma'rifatning ahamiyatini ko'rsatibgina qolmayi, u bilim va zakovatning amaliyotdagi o'rnini ham yoritadi.

Bilim bo'lsa erda, naf topar laziz,
Bilim bilsa, bo'lar el ichra aziz.

Mutafakkir kishining ma'naviy yuksalishida ikki bosqichni ajratadi: birinchisi-balog'at; bunga ixlos qilsa, har bir bilimli, uqushli kimsa erishishi mumkin. Kishi kamolotining ikkinchi bosqichi tugallikdir. Unga yetishish esa mushkul.|Adibning ta'kidlashicha, tugal erda ikki sifat ulug'lanmog'i kerak: biri-bilim, ikkinchisi- uqush (zakovat).

Bilim bilan barcha ish-amal ravon,
Bilim bilan beklar- sohibi davron.

Asarda insonni mukarram va aziz qiluvchi omil bu uning tili ekanligi "Tilning fazilati, foyda-zarari haqida" gi bobida badiiy mushohada qilingan.

Tili bilan aziz, baxt topar kishi,
Tili bois ba'zan yorilar boshi.

Shoir nazdida so'zni bilib so'zlamoq dono odamning ishi bo'lib, nodon odam o'z tilidan pand yeyishi, boshi yorilishi ham mumkin.

Zabon bilan inson so'zin so'zlagay,
Shirin kalom bilan obro' ko'zlagay.

Barcha yaxshi ishlarning manbayini ezgulik tashkil etadi. U inson hayotda qilgan ishi bilan yo yaxshi nom qoldiradi, yo yomon nom oladi, deydi. Alloma barcha ezgulikning boshi til odobi, asar uning foyda va zararlariga bag'ishlanadi deya ta'kidlaydi.

Til insonning qadr-qimmatini oshiradi yoki shu til orqali inson yuz tuban ham ketishi mumkin. Kishi ikki narsa bilan hayotda mangu qoladi: biri xushxulqlik bo'lsa, ikkinchisi yaxshi so'z, deydi.

Oylab ko'rib so'z so'zla, boshing ketmasin,

Tiling tiyib yurgin, tishing sinmasin.

"Qutadg'u bilig"da ilgari surilgan axloqiy xislatlar mohiyatining batafsil yoritib berilishi olimning ta'lim-tarbiya, axloq masalalarini qay darajada chuqur bilganligidan dalolat beradi: insoniylik, rostgo'ylik, to'g'rilik, soflik, mehr-muhabbat, vafo, shafqat, muruvvat, insof, adolat, ishonch, sadoqat, saxovat, xushmuomalalik, shirinso'zlik, mardlik, himmatlilik, tavoze, hurmat va ehtirom, tadbirkorlik. Aql-zakovat, halollik, ezgulik kabi xislatlar ulug'lanadi, aksincha ularga yolg'onchilik, noinsoflik, fisq-u fasod, bevafolik, mehrsizlik, dag'allik, qo'pollik, baxillik, nomardlik, hurmatsizlik, nodonlik, johillik, haromxo'rlik, ochko'zlik kabi illatlar zidlanadi.

Odam emas, balki insonlik kamyob,

Odam noyob emas, halollik noyob.

Asarda muallif xoqon tilidan ezgu odam qanday bo'lar degan savolga bu tarzda javob berdi:

Xoqon aytdi: Ezgu barqaror joyda,

El-yurtga tegar faqat naf-foyda.

Barcha xalqqa faqat yetar sharofat,

Evaziga zinhor kutmas mukofot.

Halollik inson qadrni yuksaklikka ko'tarsa, pastkashlik el nazaridan yiroqlashiga, beqadr bo'lib qolishiga sababchi bo'ladi.

Va lekin yomonlik tuban umuman,

Hosili ham faqat tuban ming tuman.

Halollik bilan mard qadri sarbaland,

Yaramas qadamda yegay ming bir pand.

"Qutadg'u bilig"da inson bu uch fazilat bilan baxtiyor bo'ladi, qut-iqbol uning hamrohiga aylanadi deyiladi ,chunki kimning odob-axloqi yaxshi bo'lsa, uni barcha sevadi, xulqi go'zal insonni esa barcha hurmat qiladi. Hayo yaramas ishlardan tiyadi. Hayosizlik aslida juda yomon illatdir. Rostgo'ylik, hayo va yaxshi xulq bir bo'lgan joyda baxtiyorlik bo'ladi.

Ko'chatga o'xshaydi bu qutning o'zi,

Ko'ngil kamtarligi – uning ildizi.

Yusuf Xos Hojib asar ichida yomon odatlar ham uch xil bo'lishhini keltirgan. Ularning biri o'jar va yomon kishilar, keyingisi yolg'on to'qiydiganlar va oxirgisi baxil va pastkash kishilar.

Mashaqqatlar, balolar, o'kinch va alam

Yomonlar ulushi bo'ladi, bolam.

Qolaversa, adib asarda insonga berilgan umrning azizligi – ish kuni, vaqt qadri bilan talqin etiladi: tiriklik kunini faqat ezgu ishlarga sarflash ikki dunyo saodatini egallaydigan oqilga

nasib etadi:

Juda aziz axir tiriklik kuni,

Bekor ishga sarflab bo‘lmas hech uni.

Biz yoshlarni har jihatdan aynan ma’nan yetuk, barkamol, o‘z davrining hozirjavob kishisi etib tarbiyalashga xizmat qiladigan ushbu asarning yaratilganiga salkam o‘n bir asar bo‘lishiga qaramay, Chingiz Aytmatov ta’biri bilan aytganda, Yusuf Xos Hojib bizlarga qarata shunday murojaat qilayotganday: “Men vaqt ichida ming yillar orqada qolaman-u, lekin sizning kelajagingizga aylanaman”.

Tilamadim aslo sharaf-shon-u ot,

O‘qisa bas dedim yaqinmi yo yot.

O‘quvchi o‘qisa zamonlar o‘tib,

Duo qilsamikan meni yod etib?!

Kitobni har kimga berma, bir so‘zim:

Har so‘zim – ko‘zimdir, o‘zimdir, o‘zim!

Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u bilig” asarida ana shunday ibratli, bizga hayotiy saboq beruvchi hikoyalarga boyligi va jonli tilimizga yaqinligi bilan biz-yoshlarni hamisha o‘ziga qiziqtirib kelgan. Uni har gal qayta o‘qigan kitobxon o‘zi uchun yana boshqa foydali jihatlarini kashf qilishdan also to‘xtamaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. B. To‘xliyev Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u bilig” asari. – T.: O‘zbekiston, 1991.-68b.
2. N.Mallayev O‘zbek adabiyoti tarixi. – T.: Kafolat print company, 2021.-542b.
3. N. Shodmonov. O‘zbek mumtoz adabiyoti tarixi. I qism o‘quv qo‘llanma – T.: 225b.

O`ZBEKISTON MAKTABLARIDA FRANSUZ TILINI O`QITISHNI RIVOJLANTIRISH

Shodiyeva Shahnoza Abdurashid qizi
Buxoro davlat universiteti Xorijiy tillar fakulteti talabasi +998918202603
Odilova Gulasal Amon qizi
Buxoro davlat universiteti Xorijiy tillar fakulteti talabasi +998912436067

***Anotatsiya*:** Ushbu maqolada O`zbekistondagi ta`lim muassasalari, jumladan, o`rta maxsus maktablarida fransuz tilini o`qitishni rivojlantirish borasida maqsadlar ko`zlangan.

Xususan maktablarda tillarni o`qitish bo`yicha har xil to`garaklar tashkil etish, o`quvchilarni fransuz tiliga bo`lgan qiziqishini oshirish va albatta, kelajakda fransuz tili bo`yicha yaxshi kadrlar tayyorlash lozimligi haqida aytib o`tiladi. Maqolada Fransiya va O`zbekistondagi fransuz tili o`qituvchilarining bevosita hamkorlik olib borishi lozimligi ham aytib o`tilgan,

**Kalit so`zlar:** Fransuz tili lingvistikasi, o`qitish uslublari , fransuz tiliga ixtisoslashtirilgan maktablar, fransuz tili grammatikasi, olimpiadalar, tanlovlar, yevropa, hamkorlik va boshqalar.

Annotation: This article aims to develop the teaching of French in educational institutions in Uzbekistan, including special secondary schools. In particular, it is necessary to organize various language clubs in schools, to increase students' interest in the French language and, of course, to train good staff in the future in French. The article also notes the need for direct cooperation between French language teachers in France and Uzbekistan.

Keywords: French linguistics, teaching methods, schools specializing in French, French grammar, Olympiads, competitions, Europe, cooperation, etc.

Аннотация: Данная статья направлена на развитие преподавания французского языка в образовательных учреждениях Узбекистана, в том числе в средних специальных школах. В частности, необходимо организовывать различные языковые клубы в школах, повышать интерес учащихся к французскому языку и, конечно же, готовить в будущем хорошие кадры по французскому языку. В статье также отмечается необходимость прямого сотрудничества преподавателей французского языка Франции и Узбекистана.

Ключевые слова: французское языкознание, методика обучения, школы французского языка, французская грамматика, олимпиады, конкурсы, Европа, сотрудничество и др.

Hozirgi vaqtda chet tilini o`qitishni rivojlantirish bo`yicha bir nechta qarorlar qabul qilinmoqda. Bu qarorlarga binoan, O`zbekistonda bir nechta chet tillari bilan bir qatorda teng raqobat bilan o`rganilayotgan fransuz tilini olib qaraydigan bo`lsak, bu tilning o`qitish uslublarini rivojlantirish, chetki maktablarda yangi usullar bilan dars o`tishni takomillashtirish, o`qituvchilarning malakasini oshirish asosiy maqsadlarimiz hisoblanadi.

Hozirgi kunda o`z-o`zidan chet tilini o`rganishga bo`lgan talab oshib bormoqda. Bunda esa har bir o`rganuvchi o`zi qiziqqan va rivojlanayotgan chet tilini o`rganishni o`ziga maqsad qiladi. Hozirgi olib borilayotgan islohotlar va ta`lim sohasidagi qarorlarga muvofiq , chet tilini o`rgatish, ularni targ`ib qilish, har bir til o`rganuvchining til bilish darajasi sertifikatiga ega bo`lishi va shu o`rinda O`zbekiston va Fransiya o`rtasidagi o`zaro manfaatli hamkorlikni yo`lga qo`yish Vatanimizda fransuz tilini o`qitishning asosiy poydevori hisoblanadi. Bunga ko`ra hozirgi kunda har bir fransuz tili o`qituvchisidan til bilish darajasi sertifikati talab qilinmoqda. Negaki yurtimizda fransuz tilini o`rganish bo`yicha yetuk kadrlarni yaratish ilm-fan

taraqqiyotining yuksalishiga yo`l ochiladi.

Avvalambor, fransuz tili haqida gap ketganda fransuz tilining o`rni, ahamiyati va uning grammatikasi haqida alohida so`z yuritsak maqsadga muvofiq bo`ladi. Fransuz tili – hind-yevropa tillari oilasining roman tillar guruhiga mansub til: Fransiya , Monako ,Benin, Kongo Demokratik Respublikasi, Kot D`ivoir , mali, Markaziy afrika , Niger , Senegal, Togo , Chad davlatlarining rasmiy tili, Belgiya qirolligi , Shvetsariya konfederatsiyasi, Kanada, Lyuksemburg , Andorra , Kamerun, Madakaskar, Brundi, Ruanda, Komor Orollari Federativ Islom Respublikasi, Jibuti, Vanuatu, Seyshel Orollari davlatlaridagi rasmiy tillardan biri. Italiya va AQShning belgili xududlarida ham tarqalgan. So‘zlashuvchilarning umumiy soni 100 mln. kishidan, Fransiyaning o‘zida 57 mln. kishidan ortiqroq (o‘tgan asrning 90-yillari). BMTning rasmiy va ishchi tillaridan biri. Asosiy lahjalari: frans (hozirgi Fransuz tilining tarixiy negizi), shim. (Belgiyadagi normand, pikard, vallon va boshqalar), g‘arbiy (anjuy, gallo va boshqalar), jan.g‘arbiy (puatevin), markaziy, jan.sharkiy (burgund, franshkont), sharkiy (lotaringiya, shampan), frankprovansal. Fransuz tili istilochilar tili (lotin tili) va Galliya tub aholisi tillarining o‘zaro ta’siri jarayonida shakllangan. Fransuz tili tarixi quyidagi davrlarga bo‘linadi: gallroman (5—8-asrlar), eski fransuz (9—13-asrlar), o‘rta fransuz (14—15-asrlar), ilk yangi fransuz (16-asr), yangi fransuzklassik (17—18-asrlar) va hozirgi fransuz (19-asrdan). O‘rta asrlarda umumfransuz yozma tili maydonga keladi, 16-asrda milliy til (1539-yildan davlatning rasmiy tili) shakllanadi. 17-asrda adabiy til me’yori barqarorlashadi. 20-asrda adabiy va og‘zaki nutq o‘rtasida sezilarli farq paydo bo‘ladi. Dastlabki yozma yodgorliklari 8—9-asrlarga mansub. Fonetik xususiyatlari sifatida urg‘usiz, ayniqsa, so‘z oxiridagi unlilarning reduksiyasi, urg`uning asosan so‘nggi bo‘g‘inga tushishi, urg`u ta`sirida unlilarning o‘zgarishi, unlilar o‘rtasidagi va so‘z oxiridagi undoshlarning tushib qolishi va boshqalarni ko‘rsatish mumkin. Fransuz tili morfologiyasi uchun analitizm xarakterlidir (murakkab zamon, nisbat, qiyosiy darajalarning analitik shakllari). So`zlarning morfologik jihatdan o‘zgarmaslikka moyilligi kuzatiladi. Bir kancha fammatik ma`nolar (jins, son, shaxs)ning ifodalanishi ko‘pincha sintaksis sohasiga ko‘chiriladi, yordamchi so‘zlar keng qo`llanadi. Fe`l sohasida 4-mayl, 3 nisbat va keng tarmokdi zamon shakllari mavjud. Leksikasida gallardan sakdanib qolgan so`zlardan tashqari franklar tilidan sakdanib qolgan muayyan qatlam ham mavjud. Fransuz tili rivojida adabiy lotin tili katta rol o‘ynagan; undan ko‘plab so‘zlar, so‘z yasalish qoliplari, sintaktik tuzilmalar o`zlashgan.

Yozuvi bir qancha diakritik belgilar qo‘shilgan lotin alifbosi asosida shakllangan. Fransuz tili Belgiya, Shveysariya va Kanadada milliy variantlarga, Afrika mamlakatlarida esa, asosan, fonetik va lug‘aviy o‘ziga xosliklarga ega.

Bu ma`lumotlarga ko`ra fransuz tilini o`qitish ham boshqa davlatlarda o`z aksini topmoqda. Yuqorida aytib o`tilgan ma`lumotlarga ko`ra fransuz tilini o`qitish tajribasi bizga ham boshqa davlatlarning o`qitish uslublaridan olib kirish va yangi metodlarni qo`llash samara beradi.

Fransuz tilini o`qitish uslublarini rivojlantirishning ahamiyati shundaki, har bir fransuz tiliga qiziqqan yoshning mutaxassislikka ega bo`layotgan kadrlarning bilimini yanada oshirish , dunyoqarashini kengaytirish Respublikamiz va Xorijiy davlatlarda bo`layotgan ta`lim sohasidagi yangiliklardan xabardor qilish va ularni o`z yurtimizning chekka hududidagi maktablarda, texnikumlarda targ`ib etish , ularni yangiliklar bilan tanishtirish va albatta qo`shni davlatlar bilan bevosita muloqot olib borishni ta`minlashdan iborat. O`zbekiston maktablarida fransuz tilini o`rgatish va bilimini oshirish bo`yicha turli fan Olimpiadalari tashkil etilgan. Bilamizki, bu olimpiadalar o`quvchilarning bilimini baholash va ularning bilim saviyasini tekshirish uchun o`tkaziladi. Bir necha yillardan buyon o`tkazilayotgan bu olimpiadalar o`quvchilarni saralabgina qolmay, ularning fransuz tili sohasidagi bilimlarni yanada takomillashtirish va shu sohani davom ettirishga keng yo`l ochib bermoqda. Albatta bu fransuz tilini o`rganuvchi yoshlarning bilim ko`nikmasini oshirmoqda. Ammo xuddi ana shunday olimpiadalarga o`xshagan, fransuz tiliga bo`lgan qiziqishi yuqori bo`lgan yoshlarni jamlay oladigan, ularni bir nuqtada va bir maqsadda to`playdigan respublika miqyosidagi konferensiya va vebinarlar tashkil etish ham lozimdir. Bunda chekka hududlarda joylashgan maktablardagi fransuz tili o`qituvchilari va o`quvchilari birgalikda fransuz tiliga oid tanlovlar , konfrensiyalar tashkil etishi lozim. Shunda chekka hududdagi maktablarda ham fransuz tiliga jalb etish yana ham kuchayadi. Ular bilan turli xil ekskursiyalar tashkil etish kerak . Umuman olganda, Respublika miqyosida fransuz tilini targ`ib qilish yuqori darajada bo`lishi kerak.

Xulosa o`rnida aytib o`tish kerakki, mamlakatimizda fransuz tilini o`qtish bo`yicha

avvalo yoshlarning o`zini qiziqishini yuksaltirish kerak va albatta kelajak pedagoglarining malakaviy bazasini oshirish kerak . Nafaqat maktablarda balki, Maktabgacha ta`lim muassasalarda ham fransuz tilini boshlang`ich o`qitish metodikasini kiritish lozim. Shundagina biz oldimizga qo`ygan maqsadga erishamiz. Zero, til o`rganmoq nafaqat bilimni, balki, dunyoqarashni o`zgartira oladigan ilm manbayidir!

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Balli Sh., Obshaya lingvistika i voprosi fransuzskogo yazika, per. s frans., M., 1955;

2. Balli Sh., Fransuzskaya stilistika, per. s frans., M., 1961;

3. Gak V.G., Teoreticheskaya grammatika fransuzskogo yazika, ch. I—II, M., 1986.

4. www.ziyonet.uz

EFFICIENT WAY OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES AT SCHOOLS

Akhmadullayeva Okilakhon Rakhmatilla`s daughter

Namangan State University, Faculty of English Philology,

Foreign Language and literature (English) the 1st year student

***Annotation*.** This article contains the demand and need for foreign languages today,including suggestions and comments on the usage of new methods in teaching foreign languages.

Keywords: Spirituality, enlightenment, IELTS, Multi-level, CEFR, CAE, CPE,

In each country, a wide range of attention is paid to the education system, the spheres of spirituality and enlightenment, all the necessary conditions are created for student`s education. In particular, radical reforms are being carried out in the field of education in our country, and from year to year a number of practical measures are being taken to achieve scientific and technical achievements.It is known that foreign languages are taught in general secondary schools from primary school. Every teacher-coach hopes that they will be the creators of the great future, educating and educating tomorrow`s students, who will be the owners of the future.However, in the process of learning a language, it is more difficult for children to learn, write and read a foreign language when they are just learning their mother tongue. In addition to the native language some foreign languages are being taught even at schools, as well as English is taught in preschools. Upcoming foreign languages are probably learned by pupils unwillingly, although they have not yet learned their native language. Is it possible to learn a foreign language without

knowing mother tongue? Do you think that all children can memorize words learned in foreign languages without mispronouncing them? Improving the teaching of foreign languages in secondary schools in separate classes, creating a unique environment for language learning, mainly today's It is necessary to organize English classes as a new form of language-learning, which has become a daily requirement.In order to organize this,all attempts must be controlled,carried out and shown.

It is aimed at effective teaching of any language in secondary schools using new methods based on foreign experience. Here are some steps to teach English,one of foreign languages effectively.

Step 1.

Basic concepts include the types of teaching languages such as "General grammar and Vocabulary". English grammar begins with the alphabet ABC like each native language. During the school year, each specialist gives students a certain level of understanding of basic grammar, works to increase vocabulary.Learning anything with interest gives you enough knowledge and fun.There are some books that all kids should read such as "Goodnight Moon", "The Snowy Day", "The Very Hungry Caterpillar", "The Tale of Peter Rabbit", "Fry Bread ","Madeline","Charlie and Chocolate factory","Stuart Little","Alice`s advantures in Wonderland", "Anne and Green Gables","The Grossover", "Revolution Is Not a Dinner Party", "English Made Easy", "WONDER" and so on." These must-read books have the power to hook kids of any gender.Some are cultural touchstones that belong in every kid's library. Others open kids' minds to cultures beyond their own. And some are recent releases that have the timeless quality of classics -- the kind that get handed down to siblings and passed around classrooms. Whether you have a reluctant reader or a budding bookworm, consider these surefire,kid-tested titles".[1] In this step,these kinds of books must be read by kids with the help of their teachers.

Step 2.

In the second step, the grammar topic is explained by the teacher and reinforced by exercises and vocabulary should be learned by pupils as well.Homework must be related to new topics and words.Then an exam is held to determine the level of English. It helps to transfer students to English classes . Children who have studied English but are interested in mathematics and computer science, or natural or social sciences, will be able to study in the field of their choice. The ones who want to study in English classes can continue learning the following basic subjects in English.

1.English Grammar [Study of grammatical rules]

2.English literature And Reading

3.English Writing Aspect.

4.Speaking And Vocabulary [correct pronunciation of words, speaking English and learning new words]

5. Listening Skill [Singing), work with English music, songs]

In addition to the above 5 subjects, pupils will be interested in such subjects as World and Nature, Uzbekistan History, World Culture, Russian, Uzbek language, Uzbek literature, Physical Training, Arithmetic, Art. It is shown that all subjects are taught in English,though they is Uzbekistan History and Uzbek literature.

Step 3.

"The goal is not to read a book,the goal is to become a reader".[2]

In this step,the goal is to move forward.As a result of the division of all acquired knowledge into their own categories, learning language will be effective and also useful for pupils.

The categories may be separated into the following:

1. To prepare pupils to work on the samples of questions of the State Test Center in order to study at universities in Uzbekistan.
2. To help pupils to obtain one of the world-recognized certificates like IELTS(International English Language Testing System)for admission to foreign universities.
3. Orientation of pupils to take exams in Multi-level Testing,CEFR(Common European Framework of Reference for Languages),National Certificate,etc…

To achieve any goal the necessary guidelines are needed for all.So for education the best books are required.The Grammar and Vocabulary for Cmbridge Advanced and Proficiency Guide is one of the most useful books for both 10th and 11st grade pupils both in terms of vocabulary and grammar."This new edition provides thorough coverage of the structures and vocabulary essential for CAE and CPE exam success"[3]

Also the book which is called LESSONS for IELTS is one of the most important resource for IELTS reading. " In this book it is clear that a wide vocabulary base is one of the keys to success in the reading test.The exercises in this book have been designed to help you practice all essential reading skills as well as apply useful strategies you will need to answer different kinds of questions in the test.Topics in this book have been chosen because they are interesting ,appropriate and typical."[4]

The list of used literature:

1.*https://www.commonsensemedia.org/lists/50-books-all-kids-should-read-before-theyre-12*

2. James Clear "ATOMIC HABITS ". New York.page 35.

3.https://books.google.co.uz/books?id=ghIfGQAACAAJ&dq=litsey+uchun+testlar&hl=en&sa=X&ved=2ahUKEwiuscepmJb4AhVcRPEDHdQPDDsQ6AF6BAgJEAM

4.Lessons for IELTS.Vietnam.2013

BOSHLANG'ICH SINFLARDA YUZAGA KELADIGAN NUTQIY XATOLAR VA ULARNI OLDINI OLISH YO'LLARI

Hamidjonova Shodiya Tohirjon qizi

Namangan davlat universiteti Boshlang'ich ta'lim va sport-tarbiyaviy ish yo'nalishi talabasi

Annotatsiya: ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida yuzaga keladigan lingvistik –uslubiy, morfologik-uslubiy, sintaktik-uslubiy, nutqiy xatolar hamda bolalar nutqini o'stirish haqida fikrlar berilgan.

Kalit so'zlar: nutqiy xato, lingvistik- uslubiy xato, morfologik-uslubiy xato, sintaktik-uslubiy xato, adabiy me'yor, imlo, xatolar ustida ishlash.

Аннотация: В данной статье представлены представления о лингвометодических, морфолого-методических, синтаксико-методических, речевых ошибках, возникающих у учащихся начальных классов, а также о развитии речи детей.

Ключевые слова: речевая ошибка, лингвометодическая ошибка, морфолого-методическая ошибка, синтаксико-методическая ошибка, литературная норма, орфография, работа над ошибками.

Annotation: This article provides ideas on the linguistic-methodological, morphological- as well as the development of children's speech.

Keywords: speech error, linguistic-methodological error, morphological-methodological error, syntactic-methodological error, literary norm, spelling, work on errors.

Barchamizga ma'lumki, ona tili millat ma'naviyatining mustahkam poydevoridir. Ulug' ma'rifatparvar bobomiz Abdulla Avloniy aytib o'tganlaridek "Har bir millatning dunyoda borlig'ini ko'rsatadurgan oyinayi hayoti til va adabiyotdir. Milliy tilni yo'qotmak millatning ruhini yo'qotmakdir". Shu ma'noda dunyo hamjamiyatidan munosib o'rin egallashni maqsad qilib qo'ygan har qaysi davlat avvalombor o'z xalqining milliy tili va madaniyatini asrab avaylashga intiladi. Hozirgi kun yosh avlodlarini hayotga qadam qo'ya boshlagan paytidan boshlab tilga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lishga, til birliklaridan o'rinli foydalana olishga o'rgatib borishimiz zarur. Til orqali insonning ichki dunyosi, ma'naviy qiyofasi, xulq-atvori, muomalasi, odob-axloqi, madaniyati namoyon bo'ladi. Kimning tili boy bo'lsa so'zlarni adabiy

til asosida to'g'ri, ifodali, aniq, ravon talaffuz qila olsa, o'z ona tiliga chuqur hurmat ehtirom bilan qarasa, u bilimli sanalib kishilar o'rtasida hurmat qozonadi.

Nutqni rivojlantirishga tayyorgarlik davrida, bolaning birinchi yoshlarida, kattalar bilan to'g'ridan-to'g'ri hissiy aloqa jarayonida kelajakdagi izchil nutqning asoslari yaratiladi.Shu o'rinda oramizda so'zlarni to'g'ri qo'llay olmaydigan, tili qashshoq, so'zlari qovushmagan, o'z fikrini ravon ifodalay olmaydigan yoshlar ham uchrab turadi. Ana shunday xatolarga yo'l qo'ymaslik uchun bolalarni kitobga mehr-muhabbat ruhida tarbiyalash, badiiy adabiyotga qiziqtirishimiz lozim. Zero ko'p o'qish yuksak madaniyatlilikni, go'zal va ta'sirchan tilga ega bo'lishni ta'minlaydi. Har qanday muloqotning asosida to'g'ri tuzilgan nutq yotadi. Nutqni to'g'ri tuzush uchun uchun esa o'quvchilardan ma'lum bilim, ko'nikma va malakalar talab etiladi. Nutq ishtirokchilarining to'gri nutq tuzish malakalarini boshlang'ich sinflardan shakllantira borish lozim, bu jarayonda sintaksisning o'rni katta albatta.

Boshlang'ich sinf o'qituvchilari nutqiy xatolarni bartaraf etish maqsadida sinfda nutqiy muhitni yaratishlari, ya'ni, dars mashg'ulotlarida va undan tashqari jarayonlarda ham adabiy tilning orfoepik me'yorlariga rioya qilib o'quvchilardan ham shuni talab qilishlari kerak.

Nutqiy xatolar uch turga bo'linadi:

1. Lingvistik- uslubiy.

2. Morfologik-uslubiy.

3. Sintaktik uslubiy.[1]

Boshlang'ich sinflarda so'zlarni notog'ri qo'llash bilan bog'liq xatolar ko'p uchraydi. Bunday xatolarga quyidagilar kiradi:

1. O'quvchilarning so'z boyligi kamligi, sinonimlarni bilmasligi, takror kelgan so'zlar o'rnida olmoshlardan foydalana olmasligi oqibatida bir so'zni takror-takror qo'llash.

2. So'z ma'nosini tushunmaslik natijasida uni aniq ma'nosida ishlata olmaslik. Bunday xatolar bolalarning nutqi yaxshi rivojlanmaganligi, so'z boyligining kamligi sababli vujudga keladi.

So'zlardagi urg'uli bo'g'inlarni kuchli ohangda aytishga o'rgatish ham o'qituvchidan katta bilim va mahorat talab qiladi.

Masalan, Salim olmani yedi.

Bu o'yinchoqlarni olma.

Ushbu gaplarda olma so'zidag urg'uning o'zgarishi natijasida ikki xil ma'no ifodalanishi o'quvchilarni to'g'ri talaffuzga o'rgatish bilan birga, urguni to'g'ri qo'llash mashqlari so'zni ma'no qirrasini ochib beradi hamda bunday mashqlar bolalarda so'zlarni aniq ma'nosida qo'llay olish ko'nikmalarini shakllantiradi.

3. Shevaga xos so'zlardan foydalanish. O'quvchilar bunday so'zlarni ota-onalarining

nutqi va tashqi muhit ta'sirida qo'llaydilar. Ba'zi sheva vakillari adabiy tildagi ayrim so'zlarni boshqacha so'zlar bilan ifodalaydilar. Qozoqlar bilan birga yashaydigan tumanlarda bolalar nutqida ilon o'rnida jilon, yo'q o'rnida jo'q deb ishlatish hollari, masalan, adabiy tilda opa shevada apka, tom o'rnida uchak(Xorazm shevasi) kabilar kuzatiladi. Bunday hollarda o'qituvchi adbiy tildagi so'zlar va shevaga xos so'zlar bir xil ma'noni ifodalashi, lekin bittasi adabiy orfoepik me'yorlarga mos tushishini singdirib borishi lozim.[2]

Morfologik-uslubiy xatolarga o'zgartiruvchi va so'z yasovchi qo'shimchalarni noto'g'ri qo'llashdan kelib chiqadigan xatolar kiradi. Tojiklar bilan yonma-yon yashaydigan joylarda o'rin-payt kelishigi qo'shimchasi o'rnida jo'nalish yoki jo'nalish kelishigi qo'shimchasi o'rnida o'rin-payt kelishigi qo'shimchasi ishlatiladi. Masalan, shu shaharga yashayman. Ukam yangi maktabga o'qiydi kabi kelishik qo'shimchalarini noto'g'ri qo'llash hollari uchrab turadi.

Sintaktik uslubiy xatolarga so'z birikmasi va gap tuzishga oid xatolar kiradi. O'quvchilar yo'l qo'ygan xatolarni to'g'rilash, ularni turlarini aniqlash va har bir xatoning kelib chiqish sabablarini o'rganish asosida nutqqa oid xatolarni oldini olish tizimini ishlab chiqish har bir pedagogning oldiga qo'ygan muhim vazifalaridan biri bo'lishi zarur.[3]

O'quvchilar og'zaki va yozma nutqida yo'l qo'ygan nutqiy xatolarni o'z vaqtida to'g'rilab borish kerak. O'quvchi yo'l qo'ygan xatosining to'g'ri variantini o'zlashtirsin, imkoni bo'lsa xatoning kelib chiqish sababini tushunsin. Xatoni to'g'rilashning eng foydali usuli yo'l qo'ygan xatoni o'quvchining o'zi to'g'rilashi hisoblanadi. Xatoni to'g'rilay olmasa uni o'qituvchi to'g'rilaydi. Xato turiga qarab gap yoki so'z birikmasi qayta tuziladi, so'z boshqasi bilan almashtiriladi, kerakli so'z qo'shiladi, ortiqchasi olib tashlanadi. Rasm asosida matn tuzish mashqlarida o'qituvchi o'quvchilar matnni qanday yozganlari haqida qisqa tushuncha berib, eng yaxshi yozilgan matnni qanday yozganlari haqida qisqa tushuncha berib, eng yaxshi yozilgan matnni o'qib beradi. Matn mazmunidagi, mavzuni yoritishdagi kamchiliklar, imloviy va nutqiy xatolar aniqlanadi. Yo'l qo'ygan xatoni to'grilash yo'li tushuntiriladi.

Xulosa qilib aytganda, o'qish darslarida badiiy asarni tahlil qilishga ko'proq ahamiyat berib borish, asar tahlili davomida guruhlar kesimida "Eng yaxshi hikoyachi" musobaqalarini o'tkazish, o'quvchilar nutqini o'stirish bilan birga ravon gapirish malakalarini shakllantirib borish lozim. Ma'lumki, imlo qoidalari asosida yozilgan badiiy asarlar uning g'oyaviy mazmunini tushunishga yordam berish bilan birga nutq madaniyatining tarkib topishiga ham o'z ta'sirini ko'rsatadi, xalq tilining kuchli va go'zalligidan bahramand etadi. Nutq rivojlanishida muammosi bo'lgan bolalarni maxsus ishlab chiqilgan metodikadan foydalangan holda chuqur psixologik-pedagogik o'rganishni tashkil etish, buning natijasida nutqni rivojlantirishning yuqori darajasi sifatida belgilanishi mumkin bo'lgan guruh bolalarida umumiy nutqning kam rivojlanganligi namoyon bo'lishining o'ziga xos xuxusiyatlarini aniqlashhamda kerakli

mashg'ulotlarni olib boorish talab etiladi. Bolalarning qanday bo'lib tug'ilishi uning ota-onasidan bo'lak hech kimga bog'liq emas, lekin har bir insonning yetarlicha rivojlanishi barkamol shaxs darajasiga yetishi, o'ziga yoqqan mashg'ulot va hayotda o'z o'rnini topishi, o'z umrini hayotiy meyorlarga munosib o'tkazishi, avvalo maktabga bog'liq. Vaxolanki, bolaning dunyoqarashi, didi, salohiyati shakillanadigan boshlang'ich sinflarda eng yetuk, eng tajribali murabbiylar biriktirilib qo'yilishini oddiy mantiqning o'zi talab etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Qosimova K. va b. Ona tili o'qitish metodikasi, - T:, 2009.
2. Asqarova M., Kichik yoshdagi bolalar nutqini o'stirish, - T:, 2001.
3. Abdurahmonov G`. O`zbek tili grammatikasi.T.: O`qituvchi, 2014.

O'ZBEK TILI AREAL LINGVISTIKASINING XARITASINI TAYYORLASH YO'L-YO'RIQLARI

Darveshov Ibrohim O'rmonovich, *PhD, dotsent*
Gavharoy Xoshimova Xayrullo qizi
NamDu 1-bosqich magistranti
hoshimovagavharoy@gmail.com

Annotatsiya: *Ushbu maqolada areal lingvistikaga oid kichik tadqiqotlar, lingvistik atlas tuzishda ahamiyat berilishi lozim bo'lgan jihatlar haqida ma'lumot beriladi.*

Kalit so'zlar: *atlas, sheva, lahja, interferensiya, innovatsion markaz, til substratlari.*

Areal lingvistika sohasi o'zining ko'plab tadqiqotlarini kutayotgan sohalardan hisoblanadi. Negaki, o'zbek tilining mukammal lingvistik atlaslari, ular asosidagi sheva, lahja va dialektlarning tarqalish ko'lami va bir-biriga bo'lgan o'zaro ta'siri borasidagi ishlar hali to'liq o'z yechimini topmagan.

Avvalo, lingvistik atlas atamasiga oydinlik kiritib olamiz:

Lingvistik atlas – sheva, dialekt, lahjalarni turli ranglar va shartli belgilarda yaxlit idrok etishga xizmat qiladigan o'quv quroli.

Lingvistik atlas tuzishda shevaga oid faktlarning o'ziga xos tasnifi muhim o'rin tutadi. Bunda areal lingvistikaning metodlarini aniqlash alohida ahamiyat kasb etadi. [1.34]

Quyida ularning ayrimlariga to'xtalib o'tsak: [2. 80-82]

A) O'rganilayotgan til yoki shevalarning aloqada bo'lgan qo'shni til va shevalar bilan interferensiyasi natijalarini talqin qilish.

Masalan o'zbek tili qozoq, qirg'iz, qoraqalpoq, turkman va tojik tili hamda shevalari

bilan kesishgan. Yana ham kichikroq qamrovda oladigan bo‘lsak, biz o‘rganmoqchi bo‘lgan Norin tumani Uychi, Uchqo‘rg‘on tumanlari va Andijon viloyatining chegara tumanlari bilan kesishgan. Shevalar kesishgan joyda har ikkala shevaga o‘xshamagan muayyan bir sheva paydo bo‘ladi. Buni Norin tumani jonli shevasida ham uchratishimiz tabiiy hol. Bu holatda esa, aynan Norin tumaniga xos bo‘lgan sheva xususiyatlarini ajratib olish muammosi yuzaga keladi. Bu muammo sharhlash, talqin qilish orqali hal qilinadi. Masalan, Uychi tumaniga qarashli Jiydakapa qishlog‘i va Norin tumanining Cho‘ja qishloqlari aralash va qo‘shni yashaydigan nuqtalarida “ -ni” tushum kelishigini “- di” tarzida yoki “ -dan” chiqish kelishigini “ -tan” tarzida talaffuz qilinadi. Qizig‘i shundaki, bu xususiyat aynan ikki hudud shevasidan qaysi biriga daxldor, ikkisidan qaysi biri bu holatga asos bo‘lganligini aniqlash juda mushkul. Negaki, har ikki shevada ham bu xususiyat sezilarli darajada mustahkam o‘rin egallagan. Norinning ichki hududlari tomon siljisak, bu xususiyat asta-sekin kamayib borishini hisobga olsak, Jiydakapa shevasining ta’siri bo‘lsa kerak degan xulosaga kelamiz.

B) Ijtimoiy omillarni hisobga olish.

Interferensiya natijalarini tahlil qilishda turli xildagi ijtimoiy omillarni ham hisobga olish talab etiladi. Bunday sharoitda sheva yoki tilning qo‘shilib ketishi chog‘ida ijtimoiy qarshilik bo‘lishi mumkin. Masalan, Cho‘ja shevasiga Jiydakapa shevasidan “ g ” ni “ g‘ ” deya talaffuz qilish hodisasi kirib kelgan (“ g‘ ” lashish) va bir tomondan qo‘shni Baliqchi shevasidagi adabiy tilga xos “ g ” deb talaffuz qilinuvchi holat teng kirib kelishi va bu hodisaning ikkisi ham qo‘llanilib, “ g‘ ” lovchilarning ko‘pligi natijasida bu xususiyatning ustun kelishi. Yoki Uychi shevasining ayrim hududlarida “ man” lovchi va ayrim hududlarida “ men” lovchi shevalarning dublet holda qo‘llanilishi, ammo “ man” lovchilar ko‘pligi oqibatida bu xususiyatning ustun kelishi.

D) Muayyan hududda turg‘unlashmagan til hodisalarini sharhlash.

Ikki sheva va dialektga xos bo‘lgan xususiyatlarning shu sheva va dialektda teng qo‘llanilish hamda ulardan ironing g‘olib kelmasligi interferensiyaning tugallanmaganligini, bir sheva ikkinchi bir shevaga singib ketmaganligini bildiradi. Bunga yuqorida keltirgan “ g‘ ” lashishga oid ma’lumotimizni davom ettirish orqali yanada oyinlik kiritishimiz mumkin. Ya’ni, “ g‘ ” lashish Norin tumanining barcha hududlari uchun xos emasligi bu xususiyatning ustun kela olmaganligini, shuning barobarida ayrim hududlarda faol ishlatilishini ko‘rishimiz mumkin.

Shevaga xos bo‘lgan lingvistik atlaslarni tuzishda, shuningdek, innovatsion markazni aniqlash ham ishimizning puxtaligini ta’minlaydi. Bu bu tamoyil, shubhasiz, til tarixi bilan bog‘langan. U yoki bu izoglassaning paydo bo‘lish nuqtasini topishda til tarixiga tayaniladi. Masalan, Norin shevasida ***“ona”*** so‘zini ***“ opa, aba, aya, buvi”*** so‘zlari bilan; ***“ bobo”*** so‘zini ***“ ota, opodda, kattata, opoqi”*** so‘zlari bilan; ***“buvi”*** so‘zini ***“ acha, anna, ena, katta ena”*** so‘zlari

bilan; amakining ayoli yoki xolavachchani ***"bo'la"*** so'zi bilan; qaynonaning qaynonasini ***" momoqaynona"*** so'zlari bilan ifodalanishing tub ildizi qayerda ekanini topishimiz va uni tuzgan lingvistik atlasimizda maxsus belgi bilan ko'rsatishimiz orqali atlasimizni yanada mukammalroq qilishimiz mumkin.

Bundan tashqari til substratlarining ta'sirini aniqlash va ularni ham atlasda maxsus belgi bilan berishimiz foydadan holi bo'lmaydi. Substrat – hokim til yoki shevaning qoldiqlari. Shevalarda yillar o'tishiga qaramay qo'shni shevalarning ayrim qoldiqlari saqlanib qoladi. Masalan Cho'ja qishlog'i Andijon viloyatining Baliqchi tumaniga jua yaqin chegarada joylashgani bois bu shevaning ayrim qoldiqlari qadimdan saqlanib keladi. Misol tariqasida andijonliklar kabi cho'jaliklar ham xovlini ***"eshik"*** deb atashini keltirishimiz mumkin.

Yuqoridagi misollardan ko'rinadiki, Norin shevasida o'zgachaliklar u darajada ko'p emas. Bu esa tuman shevasining adabiy tilgan yaqin ekanidan dalolat beradi. Buni esa Andijon viloyati bilan chegaradosh ekanligi bilan izohlash mumkin.

Olib borgan kichik tadqiqotimizdan shuni xulosa qilishimiz mumkinki, lingvistik atlaslarni yuqoridagi qoidalar asosida yaratishimiz va unda alohida o'rganayotgan shevamizning barcha o'ziga xos fonetik, leksik, grammatik xususiyatlarini qayd etishimiz orqali areal lingvistika sohasiga o'zimizning hissamizni qo'shishga erishishimiz mumkin.

Adabiyotlar:

1. Жирмунский В.М. Немецкая диалектология. - Москва: Издательство АН. - С. 134.
2. S. Ashirboyev. O'zbek dialektologiyasi. -Toshkent.2016 70-72-b.

ZAMONAVIY TILSHUNOSLIKDA PARALLEL KORPUS VA UNING AHAMIYATI

Toshpo`latova Dilshoda Karimjonovna
Namangan davlat universiteti
lingvistika (o`zbek tili ) yo`nalishi magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqola korpus va uning ahamiyati, korpus turlari , o`zbek tili ilmiy matnlari parallel korpusi lingvistik manbalarning yangi turi hamda matnlarning parallel korpuslarini tuzish muammolari masalalariga bag`ishlangan.

Kalit so'zlar:kompyuter lingvistikasi**,** korpus tilshunoslik, Braun korpusi,parallel korpus matnlari (PKM) ,manba tili (MT), tarjima tili (TT) ilmiy matnlar parallel korpusi

Аннотация: Данная статья посвящена корпусу и его значению, видам корпусу узбекских научных текстов в новому типу лингвистических источников и проблемам создания параллельного корпуса текстов.

Ключевые слова:компьютерная лингвистика **,** корпусная лингвистика ,Браун корпус, параллельный корпус, исходный язык, язык перевода, параллельный корпус научных текстов

Annotation: This article deals with the corpus and its significance , types of corpus, parallel corpus of Uzbek scientific texts, a new type of linguistic sources and the problems of creating parallel corpus of texsts.

Key words: computer linguistics, corpus linguistics, Brown Corpus, parallel corpus , source language, translation language ,parallel corpus of scientific texts

Zamon shiddat bilan rivojlanib borayotgan bir davrda dunyo ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va madaniy sohalaridagi o`zgarishlar birinchi galda tilda o`z aksini topadi. Har bir xalq, millat o`z tilini asrab qolish, rivojlantirish va dunyoga tanitish uchun harakat qiladi. Tillarni saqlab qolish milliy ma`naviyatni saqlab qolish demakdir. XIX asr oxiri XX asrning boshlarida kompyuter texnologiyalari rivojlanishi va internet tarmog'ining keng yoyilishi zamonaviy tilshunoslikning kompyuter lingvistikasi va korpus tilshunosligi sohalarining paydo bo'lishiga zamin yaratdi. . XX asrning 90-yillari birinchi yarmida korpus tilshunosligi til to'g'risidagi fanning alohida qismi sifatida shakllandi. Shu bilan birga, u kompyuter tilshunosligi bilan yaqindan hamkorlik qiladi,uning yutuqlaridan foydalanadi va o'z navbatida, uni boyitadi.

Korpus – bu bir necha yoki muayyan til matnlarining yig`indisiga asoslangan elektron shaklda to`plangan ma`lumot (so`rovnoma)lar tizimidir.Milliy korpus esa muayyan tilning ma`lum davr (yoki davrlar)dagi maqomi, janrlari , uslublari, hududiy va ijtimoiy ko`rinishlari va boshqalarni o`z ichiga oladi. Milliy korpus tilshunoslikning korpus lingvistikasi mutaxassislari tomonidan tuziladi. [1] Bu ilmiy tadqiqotlar va til o`rganish uchun xizmat qiladi.Mashhur filolog olim V. P.Zaxarov ta`biri bilan aytganda, korpussiz bugungi kunning nazariy hamda amaliy filologiyasini tasavvur etish qiyin .Muxtasar qilib aytadigan bo`lsak, katta hajmli va tizimga solingan matnlar to`plamidan iborat til manbasi hisoblanadi. Korpus tilshunosligida ular ma`lum bir til doirasida yoki tilning ma`lum bo`limida statistic tahlillarni amalga oshirish , qarashlarni , tildagi hodisalar yoki nazariy qoidalarni tekshirish uchun foydalaniladi.

Kompyuterda yaratilgan birinchi matnlar korpusi Braun korpusi(BK ,inglizcha Brown Corpus, BC) hisoblanib, 1961-yilda Braun universitetida yaratilgan, har biri 2000 so`zli 500ta matn fragmentini o`z ichiga oladi. 1970-yillarda 1mln so`zni o`z ichiga olgan matnlar korpusi asosida rus tilining chastotali lug`ati yaratildi.[2] Keyinchalik kompyuter leksikografiyasining rivojlanishi natijasida katta hajmli matnlar korpusiga ehtiyoj tug`ildi va yirik hajmli matnlar korpusi yaratila boshladi.

Ko`pgina mamlakatlarda XX asrning 80- yillaridan boshlab bunday korpuslar tuzila boshladi. Ular turli maqsad va vazifalarga xizmat qiladi. Korpusning janri va rang -barangligi foydalanuvchining sohasi yoki qiziqishlariga bog`liq. Masalan, ilm-fan doirasida Wikipedia katta hajmdagi matnlar korpusi sifatida foydalanilmoqda.Shuningdek, Mirzo Ulug`bek nomidagi O`zbekiston Milliy universiteti dotsenti, filologiya fanlari doktori Nilufar Abduraxmonova rahbarligida "O`zbek tili korpusi" yaratilgan. Ushbu korpus tarkibida ichki korpus- subkorpuslar ham mavjud:

. Parallel korpus

. Mualliflik korpusi

. Ta`limiy korpus

Hozirgi tilshunosligimizning yutug`i sifatida ta`lim korpuslari, sheva matnlari korpusi, poetik matnlar korpusi, og`zaki, ilmiy, rasmiy matnlar korpusi, parallel korpus kabi qator mikrokorpuslarning tuzilayotganligini ko`rsatish mumkin. Lekin, bugungi kundagi korpus sohasida ishlarni dengizdan tomchi sifatida ko`rish mumkin. Ayrim sohalar korpuslari hali yaratilmaganligi esa yosh tilshunoslar oldida turgan dolzarb masalalar ekanligini ko`rsatadi.

Korpus turlari haqida to`xtaladigan bo`lsak, ixtisoslashgan, ma`lumotli, ko`p tilli, parallel, o`rganish, qiyosiy, diaxronik va monitor kabilarni ko`rsatish mumkin. Parallellik mezoniga ko`ra korpuslar bir tilli , ikki tilli va ko`p tilliga bo`linadi. Ko`p tilli korpusning 2 turi mavjud:

1)bir-birining tarjimasi bo`lgan matnli korpus;

2)bir mavzuga oid ikki tildagi matnli korpus; [3]

Birinchi tipdagi korpus – parallel korpus (parallel corpora) deb nomlanib,ma`lum bir tarjimaning turli aspektini o`rganish uchun qo`llaniladi. Parallel korpus o`z navbatida yana turga bo`linadi:

1.Moslashtirilgan (aligned)

2. Moslashtirilmagan (not aligned)

"Moslashtirilgan " atamasi korpusda tarjima birliklari orasida bir- birini taqazo etuvchi aniq aloqa mavjudligini bildiradi va aynan mana shu tip korpuslar afzallikka ega. Parallel matn korpusi - lingvistik manbalarning nisbatan yangi turi. . Bu turdagi birinchi manbalar 1980 -yillarning oxiri - 1990 -yillarning boshlarida paydo bo'lgan. So'nggi o'n yil ichida parallel matnli korpuslar bilan bog'liq bo'lgan bir qancha loyihalar ishga tushirildi. Matnlarning parallel korpuslarini tuzishda, bir tili va qiyosiy matnlardan farqli o'laroq, madaniyatlararo munosabatlar omilini hisobga olish zarur. Manba tili (MT) matnlari faqat ikkinchi tilga (TT) tarjima qilingan matnlardir. Shunday qilib, agar madaniyatlararo aloqa umuman bo'lmasa, PKM yarata olish mumkin emas Davlatlar o`rtasida turli aloqalar darajasiga

ko`ra parallel korpusga ehtiyoj paydo bo`ladi.

Parallel korpus, xuddi ikkita lingvistik madaniyatning kesishish nuqtasidir. Umuman olganda PKM ni tuzishda tadqiqotchi ixtiyorida quyidagi til resurslari bo'lishi mumkin:

• maxsus matnlar;

• ommaviy axborot vositalari matnlari;

• ilmiy matnlar;

• badiiy matnlar.

Parallel matn uchun segmentlash va lingvistik tahlil jarayonida Wordfast kabi instrumentlar samarali texnologik vosita hisoblanadi. [4] Yuqoridagi matn turlarining hech biri PKM uchun barqaror va universal manba bo'la olmaydi Ilmiy matnlar ko'pincha tarjima ob'ektiga aylanadi, lekin bu yerda bir qator tushuntirishlar berish kerak. Ko'pincha olimning o'zi tinglovchilariningko'pchiligiga tanish bo'lgan tilda yozadi (lotin - o'rta asrlarda, fransuz yoki nemis - XIX asrda, ingliz tili va rus tili hozirgi paytda). Korpus materiali asosida statistik metod orqali qaysi so`zlar doim birgalikda qo`llanilishi , shuning natijasida turg`un birikmaga qanchalik aloqador ekanligini aniqlash mumkin.[5]

Tilga oid tadqiqotlarni yanada samaraliroq qilish uchun korpuslar annotatsiyalanadi. Masalan, korpusni annotatsiyalashning bir turi bu so`zlarni teglash hisoblanasi (POS - tagging). Bu so`zning turkumi vas hu turkum kategoriyalari asosida teglab chiqish tushuniladi. Ya`ni *bolalarga* so`zi quyidagi ma`lumotlarni tashiydi: ot, ko`plik, jo`nalish kelishigi. Ayni shu ma`lumotlar teglar orqali so`zga biriktirib chiqiladi. Annotatsiyalashning yana bir ko`rinishi o`zaklash (lemmatizatsiya) bo`lib , u so`zning tayanch shaklini ko`rsatib berish hisoblanadi. Masalan, *bolalar, bolaning, bolaga* so`zi uchta shaklda turibdi. , lekin ularning asosi bir xil – *kitob*. [6]

Korpusning yana bir qulayligi , unda so`zlarning bir- biri bilan bog`lanib kela olish qobiliyati(valentlik)ni ham kuzatish mumkin. Buning uchun korpusga biror so`zni kiritib, shu so`z oldidan keladigan uchta, ortidan keladigan uchta so`zni ham qo`shib chiqarishi kerakligi haqida so`rov yuboramiz. Biz kiritgan so`zimizning oldidan va ortidan keladigan uchtadan so`zni saralangan ko`rinishini olamiz.

O`zbek tili ilmiy matnlari parallel korpusini yaratishda quyidagi yo`nalishlarni belgilab olish mumkin:

- birinchidan, bu ilmiy terminlar lug`atini yaratish va leksikografik tadqiqotlar olib borishdir. Bu masala o`zbek tilshunosligida yangi masalalardan hisoblanib, ko`plab ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Ilmiy matnlar parallel korpusini yaratish nafaqat o`zbek tilshunosligi, balki jahon tilshunosligida ham yangi va dolzarb masala hisoblanadi.

- ikkinchidan, ilmiy matnlar korpusini o`rganish orqali tillarning leksik tarkibi haqida aniq ma`lumotlar olish , ilmiy terminlarning qo`llanish chastotalarini tuzish. Shu o`rinda aytish joizki, korpusning leksikologiya sohasida ahamiyati shuki, so`zning qo`llanilish davri va chastotasini aniqlashda hech qanday vosita korpusga tenglasha olmaydi. Ilmiy matnlar tadqiqida katta ahamiyat kasb etadi.

Xulosa o`rnida shuni aytish mumkinki, har qanday til jamiyatda saqlanib qolishi uchun va ayni navbatda dunyo ilm -fani rivojida o`zining o`rnini topishi lozim va bunda parallel korpusning o`rni nihoyatda katta. Korpus tilshunoslikning istalgan sohasida tadqiqotlarrni olib borishning sifatli va samarali bo`lishiga yordam beradi. Ilmiy matnlar parallel korpusini yaratishda madaniyatlararo munosabatlar omilini ham hisobga olish zarur.

ADABIYOTLAR:

1. Primov A. Qodirova X. Tilshunoslikning dolzarb muammolari.Urganch, 2019. 58- b
2. Raximov A. Kompyuter lingvistikasi asoslari,-Toshkent "Akademnashr"- 2011
3. Abdurahmonova M. .Rayimjonova M.M "Korpus lingvistikasida tarjimashunoslik masalasi"maqolasi
4. Abduraxmonova N.Z. "O`zbek tili elektron korpusining kompyuter modellari" avtoreferat 16-bet
5. Захаров В.П. Корпусная лингвистика .Учебно-методическое пособие. 2005. С-48
6. https://shokiryuldash.blogspot.com/2020/06/korpus-nima-korpus-tilshunosligi.html

EFFECTIVE WAYS OF DEVELOPING ELEMENTARY SCHOOL STUDENTS' VOCABULARY

Shakhnozabonu Boqiyeva Botirjon qizi
Namangan State University
First year Student in the Faculty of English philology

Annotation : English vocabulary at elementary school has a very significant role in the success of communication and as well as to understand the contents of other people's thoughts. However, as English language is being taught as a second language, there are some problems in learning and teaching English at schools. It is mainly because this language is completely different from our own native language in terms of the system of the structure, pronunciation and of course, vocabulary. Therefore, this article gives some more effective ways of teaching English

vocabulary among elementary school students.

Keywords: lexical competence, communicative competence, lexis, mnemonics, riddles, tongue twisters, repetition strategy.

Annotatsiya: Boshlang'ich maktabdagi ingliz tili lug'ati muloqot muvaffaqiyatida va boshqa odamlarning fikrlari mazmunini tushunishda juda muhim rol o'ynaydi. Biroq, ingliz tili ikkinchi til sifatida o'qitilayotganligi sababli, maktablarda ingliz tilini o'rganish va o'qitishda ba'zi muammolar mavjud. Buning asosiy sababi shundaki, bu til o'z ona tilimizdan tuzilishi, talaffuzi va albatta lug'at tarkibi jihatidan butunlay farq qiladi. Shu sababli, ushbu maqolada boshlang'ich maktab o'quvchilari orasida ingliz tili lug'atini o'rgatishning yanada samarali usullari keltirilgan.

Kalit so'zlar: leksik kompetentsiya, kommunikativ kompetentsiya, leksika, mnemonika, topishmoqlar, tilni burish, takrorlash strategiyasi.

Аннотация: Словарный запас английского языка в начальной школе играет очень важную роль в успешности общения, а также в понимании содержания чужих мыслей. Однако, поскольку английский язык преподается как второй язык, возникают некоторые проблемы с изучением и преподаванием английского языка в школах. В основном потому, что этот язык совершенно отличается от нашего родного языка по системе строения, произношению и, конечно же, лексике. Поэтому в этой статье приведены еще несколько эффективных способов обучения английской лексике среди учащихся начальной школы.

Ключевые слова: лексическая компетентность, коммуникативная компетентность, лексика, мнемотехника, загадки, скороговорки, стратегия повторения.

Vocabulary learning is an important aspect in learning a foreign language. Wilkins's (1972:111) famous dictum ' Without grammar, little can be conveyed; without lexis, nothing can be conveyed' emphasizes how essential vocabulary knowledge is in learning process. Actually, lexical competence is regarded as the central part of communicative competence whether the language is first, second or foreign. Moreover, it is crucial to teach English vocabulary at schools in order to support students' verbal and written communication. However, acquiring this competence is a challenging process as English totally differs from the first language. Therefore, English teacher must be able to organize teaching learning activities and exciting methods in order to attract the students interest to the language. A good teaching technique makes students to understand the lesson well. There are some useful methods to improve English vocabulary such as mnemonics, word games, reading habits, riddles, tongue twisters, repetition strategy and songs.

Use mnemonics. A mnemonic device is a form of word association that helps you to remember

words' definitions and proper uses. For instance think of the word *obsequious* which means " attempting to win favor from influential people by flattery." Break down that word into components : "obse" is the beginning of "obsessed", "qui" sounds like the French word "yes" (oui), and "us" is like the word "us" . So you can think of that big word *obsequious* as "obsessed with saying yes to us" –which is kind of what it means!

Develop a reading habit. Vocabulary building is easiest when you encounter words in context. Seeing words appear in a novel or a newspaper article can be far more helpful than seeing them appear on vocabulary lists. By using this method, not only you do gain exposure to unfamiliar words, but also you see how words are used.

Word games. Word games can really improve vocabulary. This is because most word games use semantic and phonological skills, which are the exact same skills that we need for learning words. A simple pun will play with the sounds of words and require the listener to reflect on word meanings and make important connections between words. So this activity is useful to develop a deeper understanding of vocabulary and at the same time it creates funny atmosphere.

Repetition strategy. This method frequently used to improve vocabulary by creating sentence using a word that we are trying to learn and then repeating the entire sentence several times. Repetition of a word, within a context that communicates its meaning, is a powerful strategy for enhancing vocabulary.

Riddles. When children (and also everyone) encounter words that they don't understand they figure them out through context. Riddles give words a great deal of context which makes it easier for children to learn, remember and use these words. In another ways, riddles force children to ask more questions about words they don't understand. Therefore, riddles can help out with this by expanding vocabulary and increasing the ability to understand the context.

There is no doubt that pronunciation plays an important role in English vocabulary. So there are some techniques to improve the pronunciation of words. One of them is:

Tongue twisters. Tongue twisters are a collection of words or phrases that are difficult to say correctly. They are a great way for language learners to practice their English pronunciation. These fun phrases can be difficult for even native speakers, with confusing alliteration and combination of similar words. However, practicing these challenging sentences out loud will help the students to get hang of various sounds and get your pronunciation just right. It should be started by saying the tongue twister slowly, repeating it and then building up speed. Here are some easier examples for tongue twisters:

- She sells seashells by the seashore
- Rolling red wagons
- Red lorry, yellow lorry

- A proper copper coffee pot
- Peter Piper picked a peck of pickled peppers. How many pickled peppers did Peter Piper pick?

To sum up, the abovementioned methods and techniques can be applied into practice in order to develop vocabulary of elementary school students. With more interesting activities it creates a more relaxed and funny learning environment among students. Furthermore, all approaches target for leveling up lexical knowledge with pedagogical and practical skills of instructors.

References:

1. https://www.mathnasium.com/riddles-are-great-for-kids
2. https://www.thelanguagegallery.com/blog/tongue-twisters-to-improve-pronunciation
3. https://www.educationcorner.com
4. https://www.masterclass.com/articles/how-to-improve-your-vocabulary#7-ways-to-improve-your-vocabulary

YOSH TIL O'RGANUVCHI BOLALAR UCHUN CHET TILLARINI O'RGATISH USULLARI

Abdullajanova Orifa

Namangan Davlat Universiteti

Jahon tillari fakulteti 1- kurs talabasi,

Annotatsiya Ushbu maqolada til o'rganuvchilarning ota-onalari va pedagoglar uchun yosh bolalarlarni til o'rganishga qiziqtirish va ularning qobilyatlrini rivojlantirish uchun foydali bo'lgan ma'lumotlar berilgan. Bolalarning til o'zlashtirishlarida uchun zarur bo'lgan omillar va usullar atroflicha yoritib berilgan

Kalit so'zlar : pedagog, ko'rgazma, yosh til o'rganuvchi , ota- ona, chet tili , metod

Аннотация. Эта статья содержит полезную информацию для родителей и педагогов изучающих язык, чтобы поддерживать интерес маленьких детей к изучению языка и развивать их способности. Подробно описаны факторы и методы, необходимые для овладения языком детьми.

Annotation. In this article there is given useful information on developing young language learners' abilities and motivating them in learning process. Some important methods and factors that should be taken into consideration in teaching have been shown and explained

Key words: visual aids, teaching, young learners, parents, foreign language, methods

Vatanimiz mustaqillikka erishgandan keyin keskin chet tillarni o'rganish va o'rgatishga katta e'tibor qaratilmoqda. Jumladan , birinchi Prezidentimiz Islom Karimov 2012 -yil 10-dekabrda "Chet tillarni o'rganish tizimini yanada takomillashtirish to'g'risida"gi hamda 2013-2014-yildan boshlab birinchi sinflarga uzluksiz xorijiy tillarning o'rgatishni joriy etilishi buning yorqin dalili desak mubolag'a bo'lmaydi. Hozirgi kunda nafaqat maktab ,litsey va oliy o'quv yurtlarida ,hamda boshqa soha vakillariga ham xorijiy tillarni o'rganish muhim va majburiy qilib qo'yilmoqda . Buning sababi , rivojlangan davlatlarning o'rganish jahon ilm- fani yutuqlarini egallashning eng muhum omillaridan hisoblanadi.

Bilamizki, yosh bola tabiatning ajoyib mo'jizalaridan, nozik va beg'ubor qalb egalaridan biridir. Ularni ko'ngliga yo'l topish , tilini topib ketish juda ham mushkul ish deya ayta olamiz. Yosh bolalar bilan ishlash ,ularni biror bir narsaga qiziqtirish ,hattoki o'zining ona tilida qandaydur sodda tushunchalarni yoki bilimlarni berish ham insondan katta mahorat talab etadi. Buning uchun pedagogdan bolalarni psixalogiyasini yaxshi bilishi, ularni ichki dunyosini anglay olish ,hamma bolalar bilan birdek kelishib, bilim berishi talab qilinadi ,albatta.

Biz tan olishimiz kerakki, tilllarni o'rganish ham bolaning yosh davrlariga bog'liq . Ota-bobolarimiz aytishganidek: " Yoshlikda olingan bilim toshga o'yib yozilgan naqsh kabidur" . Bu mulohazaga e'tibor beradigan bo'lsak , haqiqatdan ham yoshlikda olingan bilim doim umrbod bo'lib qoladi. Ayrim psixaloglarning fikricha , yosh bolalar kattalarga nisbatan tilni tez va qiyinchiliklarsiz o'zlashtira oladilar . Bolalarda til o'rganishga bo'lgan moyillik , insonlarga ko'p holatlarda taqlid qilishlik xususiyati kuchli ekanligi ,kattalarga qaraganda ularda bo'sh vaqtning ko'pligi , ortiqcha hayot muammolarining yo'qligi buning asosiy sabablaridandur. Mana shunday qulay imkoniyatdan foydalanib yoshligidan bolalarga chet tillarini o'rgatish mumkin. Albatta ,har bir mehribon va mas'uliyatli ota -ona deyarli o'z farzandlariga yoshligidan chet tilini bolaning ongiga singdirishni xohlashlik zamonaviy orzulardan biridir desak yanglishmaymiz. Bir tajribali tilshunos Yuliya Kurennay "ona tili bo'lmagan nutq"ning rivojlanishi bolalar va ota-onalarga nafaqat foyda, balki quvonchdur deb ta'kidlaydi.

Yosh bolalarga chet tillarni o'rgatish mobaynida juda mas'uliyatli va e'tiborli bo'lish talab etiladi . Chunki yosh bola biror bir narsaga darrov qiziqib ,darrov so'nib qolishlari mumkin. Chet tillarni o'rgatish mobaynida bolalarni toliqtirib va zeriktirib qo'ymaslik zarur. Iloji boricha ularga til o'rgatishni dars sifatida emas, balki turli xildagi o'yinlar sifatida olib borish kerak . Va yana ularga tanani chiniqtiruvchi , ko'p harakatni talab etuvchi mashq va o'yinlardan foydalangan ko'proq foyda keltiradi. Chunki shifokorlarni fikriga qaraganda, yosh bolalar tez harakat qilishi ularni qiziqishini ortirar ekan. Ularning qiziqishini davomiyligini xohlasak ,albatta, bizning

usullarimizni oldiga shuni ham qo'shib qo'yishimiz zarar emas ,balki foydadir.

Ya'na yosh bolalarni chet tili bilan tanishish ta'minlangan bolalar bog'chasiga yoborish bo'lsa , bu juda ham samaralidir. Shu paytda bizni bir savol qiynashi tabiiy holat ,albatta. Nega bola har kuni chet tilini eshitadigan bolalar guruhlari kun bo'yi chet tilida gapiradigan enagadan yoki ota -onadan afzalroq . Albatta bu juda ham qiziq bo'lsa kerak. Gap shundaki, 4-5 yoshli bolalar o'zlarining gaplashish nuqta'i nazarlaridan kelib chiqib , o'zlari uchun " jamiyat" yaratib olishadi . Bu jamiyatni tilini esa, shubhasiz,bolalar tushunishadi. Bu esa chet tilini o'rganish uchun juda ham foydali, shu sababli bolalar o'rtasida chet el nutqi asta -sekin shakllana boradi. Kundalik hayotda ba'zan bolalar kattalardan emas ,tengdoshlari orqali ko'p narsalarni o'rganib borishadi. Demakki, chet tillarini o'rgatish mobaynida muhitga ham e'tibor berishimiz kerak ekan ,albatta.

Tilni o'rgatish mobaynida, yana bir narsaga alohida etibor berilishi zarur . Til o'rgatishda hech qanday grammatika va yozuvlardan foydalanmaganimiz ma'qul. Bu bolalarni qiziqishini so'ndirib qo'yishi mumkin. Hali ularga erta , hozir ularga raqs va o'yinlar orqali dars o'tish ayni muqobil variantdir.

Yana til o'rgatish davomida , multfilmlardan va turli xildagi qo'shiqlardan foydalanish bolalarni yanada ishtiyoqini orttiradi. Birinchi navbatda , bolalarga xos ravishda atmosfera yaratib olish darkor. Chunki darsdagi atmosfera bolalarni ellik foiz darsga jalb etish kalitidir. Qo'shiq kuylash ularni fikrini darsga qaratish , boshqa narsalarga chalg'ishiga yo'l qo'ymaydigan vositadur. Multfilmni so'zlariga tushunmasligi mumkin ,lekin qahramonlarning harakatlari orqali tushunib , o'zlari uchun nutq poydevorini yaratishadi.

Rol ijro etish ham samarali usullardan biridir. Ya'ni biror bir so'zni imo-ishora va turli xildagi harakatlar orqali ifodash . Misol uchun , qandaydur hayvonni o'rgatmoqchi bo'lsak ,shu hayvonni harakatini o'xshatib , rasm va qiziqarli ko'rgazmalardan foydalanish ham samarali usuldir. Qishloq sharoitida biz bilamizki , zamonaviy texnik vositalar yetishmovchiligi bo'lishi tabiiy hol. Shunday paytlarda bu usul eng qulay va tajribadan o'tgan hisoblanadi. Shunday muhitda turli -tuman musobaqalarni o'tkazish zarur . Musobaqada g'olib bo'lishga har bir bola harakat qiladi va bilimini oshirib borish uchun yaxshi vosita . Bolalarni rag'batlantirib , har xil sovg'alar bilan mukofotlab turish ham darkor .

Yosh bola shimgich misoli nimani o'rgatsangiz shuni o'ziga tez va oson olib oladi . Shuning uchun ularga imkon qadar tillarni yoshligidan o'rgatib borish kerak . Lekin, har bir ota -ona va tarbiyachi bir narsaga juda ham mas'uliyatli bo'lishlarini ogohlantirib o'tardim . Yuqorida ta'kidlab o'tganimdek , multfilm yoki qandaydur bolalarni til o'ganishi uchun bo'lgan mahsus ko'rsatuvlarni ko'rishi foydadan holi emas ,albatta . Lekin buning ham me'yoriy yoshi bor . Misol uchun 2-3 yosh atrofidagi bolalar uchun bu vosita mutlaqo to'g'ri deya olmaymiz . Chunki aynan

shu yosh oralig'idagi bolalar jonli muloqotga moyil bo'lganliklari sababli , ularni shu paytlarda multfilm yoki teleko'rsatuvlarga yo'naltira olmaymiz. Ular tabiiy so'zlashuvlarga va multfilmlarga muhtoj bo'lishadi. Yangi til o'rganayotgan bolalarga talaffuz erkinligini berishimiz kerak ,chunki bu ular uchun qulay va foydali bo'lishi mumkin. Agar ularni talaffuzini to'g'rilamoqchi bo'lsak , ularni til o'rganishdan zeriktirishimiz tabiiy hol, albatta.

Yuqorida aytib o'tganimdek , bolalar bilan ishlashda juda ehtiyot va mas'uliyatli bo'lish kerak . Chunki ular bizning kelajagimiz va ertamizdir. Shu sababli aziz tarbiyachilar , o'qituvchilar va ota -onalar ertangi kunimiz bo'lmish dilbandlarimizni doim ilm olishiga va chet tillarini o'rganishiga befarq bo'lmaylik.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Jalolov J.J Chet tilini o'qitish metodikasi
2.elektron manba : https.// moluch.ru murojaat sanasi :3.04.2022y
3. " Bolalar psixalogiyasi " Sodiqova O
4.Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi 11.12.2012 y 240(5660)

MINGBULOQ TUMANI SHEVALARINING LEKSIKASI

Qosimova Shahlo Ulug‘bek qizi
Namagan davlat universiteti
2- kurs magistranti

***Annotatsiya*:** Mingbuloq tumani shevalarining leksik tarkibi, qarluq lahjasida so‘zlashuvchi hududlar shevasining adabiy tilga o‘xshash va farqli tomonlari, Mingbuloq tumani shevalarining adabiy tildan farq qiluvchi o‘ziga xos so‘zlari va ularning izohi haqida ma’lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: Dialekt, lahja, fonetik jihat, leksik jihat, morfologik jihat,ichki imkoniyat, sheva.

VOCABULARY OF DIALECTS OF MINGBULAK DISTRICT

Annotation: The lexical structure of the dialects of Mingbulak district, the similarities and differences of the dialects of the regions of the qarluq dialect, the peculiarities of the dialects of Mingbulak district and their interpretation are given.

Key words: dialect, phonetic aspect, lexical aspect, internal possibility, dialect.

Shevalarning umumiy leksik fondida o‘zga tillardan o‘zlashtirilgan so‘zlar adabiy tilga nisbatan kam, ammo mintaqadagi turkiy tillarning dialektlariga nisbatan ko‘proq. Gap shundaki, ilm-fan va texnikaning keskin rivojlanishi bilan paydo bo‘lgan ko‘p sonli yangi buyum va tushunchalar barcha tillarda ham o‘zini tegishli nomlar bilan ta’minlay olmaydi, chunki ushbu tillarning ichki imkoniyatlari zarurat tufayli kerakli miqdorda terminlar yaratib ulgurmaydi. Bu holda adabiy til ixtiyorida yagona imkoniyat—o‘zlashtirishga murojaat qilib, taraqqiy qilgan tillardagi tayyor terminlardan foydalanish qoladi. Bunday vaziyatda jarayon tartibsiz, stixiyali emas, balki ongli va muayyan bir maqsadga qaratilgan ravishda, ma’lum tamoyil va qonuniyatlar bo‘yicha yuz beradi.Umumxalq tili dialekt va shevalari bu yo‘nalishda biroz o‘zgacha yo‘l tutadilar. O‘zlashtirish til lug‘aviy tarkibini to‘ldirish manbai sifatida shevalar uchun ham xos. Ammo sheva birliklarining lug‘aviy tarkibi odatda elementar, hayotiy zarur, turmushga oid so‘zlar bilan cheklanib, zamonaviy texnika va ilm-fan turli sohalarining rivojini deyarli aks ettirmaydi. Faktlar o‘zbek adabiy tili , xalq shevalari bu ma’noda istisno emasligidan dalolat beradi.

Ma’lumki, qarluq lahjasida, asosan, markaziy shahar (Farg‘ona, Toshkent, Andijon, Namangan kabi viloyat va shaharlar) shevalari birligidan tashkil topgan bo‘lib, adabiy tildan quyidagicha farqlanuvchi belgilarga ega:

1) fonetik jihatdan farqlanadi: a) so‘z oxiridagi **k** undoshi **y** tarzda talaffuz qilinadi: *bilak-bilay, terak-teray, kerak-kerey;* b) adabiy tildagi a unlisi o tarzida talaffuz qilinadi: *aka-oka, katta-kotta, bahodir-bohodir;*

2) leksik jihatdan farqlanadi: *qalampir-garmdori, narvon-shoti, hech- jilla, hovli-eshik;*

3) morfologik jihatdan farqlanadi: a) hozirgi zamon davom fe’li –yap o‘rnida –vot\-ut qo‘shimchalari ishlatiladi: *kelayapti-kelvotti, borayati-borutti;* b) qaratqich kelishigi –ning o‘rnida tushum kelishigi qo‘shim-chasi –ni|-pi|-ri|-zi kabi shakllarda ishlatiladi: *daraxtlarning|daraxtlarni bargi, bizning | bizzi maktab, bahorning | bahorri havosi, gapning\ gappi*

Mingbuloq tumani shevalarida ham adabiy tildan farqlanuvchi belgilarni uchratishimiz mumkin. Fonetik jihatdan farqlanishga misol sifatida adabiy tildagi *a* unlisini *o* tarzida talaffuz qilinishi: *baliq- boliq, manti-monti,* shuningdek, tumanning ba’zi bir hududlarida *u* unlisini o‘ tarzida talaffuz qilish holatlarini kuzatish mumkin. Masalan, *quyon- qo‘yon*. *Y* undoshini *j* tarzida talaffuz qilish: *yo‘g‘on- jo‘g‘on(ba’zan juvon).*So‘z boshidagi *a* unlisini *o* tarzidagi talaffuzi: *ammo- oma.* Bunda bir qo‘sh undosh talaffuzda tushib qoladi. *Bilan* ko‘makchisini *minan* tarzida qo‘llanganini ko‘rish mumkin.

Bunday fonetik jihatdan farqlanishlarga juda ko‘plab misollar keltirish mumkin:

Tirnoq-tinnoq

Shu bilan-shuman

Keyin-ketin

Magnit- mangit

Yemirxo'r- yebirxo'r

Oqshoh-ovshoq,akshak

Ammo-oma

Chigal-chuval,chugal

Qatlama-qallama, malla,

Taxlam-taqlam

Oxir- ayil, bostirma

Shirguruch- surguruch,

Yengcha – yengsa,

Olvali-alvali

Amaki- katta aka, katta dada

Kelinoyi- kattaya

Ona- aya,opa, ena

Tepalik- do'mpalik, do'mpa

Qumg'on- chovgum, choydish, obdasta

Pushta- egat, marza

Ertalab- ettaman

Shuningdek , nomemasi adabiy tildagi so'zlardan farq qilmasa-da, lekin shevada boshqa ma'no anglatuvchi so'zlar ham talaygina:

Lagan- Mingbuloq tumaning qipchoqlar yashaydigan hududlarda ichi chuqur idishga nisbatan qo'llanilgan bo'lsa, tumanning janubiy- g'arbiy hududlarida esa ichi sayoz idishga nisbatan qo'llanilganligini ko'rish mumkin.Izohli lug'atda ma'nosi quydagicha berilgan: lagan, tog'ora, idish. Quyuq taomlar solish uchun mo'ljallangan tarelkadan kattaroq yassi idish.

Toyloq- oyoq toyadigan va sirpanadigan joyga nisbatan aytiladi.Izohli lug'atda Toyloq- toycha, Kichkina toy [3.134]

Adabiy tildagi shakliga nisbatan kuchli fonetik o'zgarishga uchragan so'zlar.

Taklam- taxlam. Qattiq yoki yumshoq narsalarning ustma –ust qilib joylashtirilishi

Qatlama- qallama. Doira holda yoyib, qizigan yog'da pishiriladigan taom .Ba'zan, tumanning ba'zi hududlarida *malla ,mallanon,*

Alvali- shevada olchaga nisbatan qo'llaniladi.Namagan shahrining markaziy hududlarida *olvali* tarzida ishlatiladi

Adabiy tilda uchramaydigan faqat shevaga xos so'zlar.

Shirguruch- surguruch, sirguruch, shiringurunch. Sutga guruch solib pishiriladigan taom. Izohli lug'atda ma'nosi quydagicha: *Shirguruch-* sutga guruch solib pishiriladigan shavlasimon quyuq taom.[4.579]

Yengcha- yengsa. Tandirda non yopishdan oldin qo'lga kiyib olinadigan kiyim.[2.14]

Leksik jihatdan farqlanish: *o'g'il- ul, chippang- to'la(ba'zan chippatalang), vahima- voyim,*

Foydalanilgan adabiyotlar

1. "Ўзбек тилининг изоҳли луғати" "Ўзбекистон миллий енсиклопедияси", Тош-2005. 2-жилд.
2. "Ўзбек тилининг изоҳли луғати" "Ўзбекистон миллий енсиклопедияси", Тош-2005. 3-жилд.
3. "Ўзбек тилининг изоҳли луғати" "Ўзбекистон миллий енсиклопедияси", Тош-2005. 4-жилд.
4. S.Ashirboyev. O'zbek dialektologiyasi "Navro'z", Toshkent.2016.

JANUBIY –G'ARBIY NAMANGAN DIALEKTAL AREALIDAGI AYRIM TOPONIMLAR XUSUSIDA

Qosimova Shahlo Ulug'bekovna
Namangan davlat universiteti
Lingvistika(o'zbek tili) yo'nalishi
2-kurs magistranti

Annotatsiya: Maqolada janubi-g'arbiy Namangan dialektal arealidagi aholi turar joyi Gulqishloqning tarixiy Karqishloq va Kalqishloq toponimik nom variantlarining lisoniy belgi-xususiyatlari,Mingbuloq tumanidagi Jamashuy va Gurtepa toponimlari haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: toponimika, toponim, lisoniy omil, fonema, invariant, fonema variant, tovush, dissimilatsiya, assimilatsiya.

О НЕКОТОРЫХ ТОПОНИМАХ ДИАЛЕКТНОГО АРЕАЛА ЮГО- ЗАПАДНОГО НАМАНГАНА

Аннотатсия: В статъе рассматриваются лингвистические особенности

топонимических вариантов исторических Каркишлак и Калкишлак топонимов селения Гулкишлак в диалектном ареале юго-западного Намангана, топонимов Джамашуй и Гуртепа в Мингбулакском районе

Ключевые слова :топонимика, топоним, языковые факторы, фонема, инвариант, вариант фонем, звук,диссимилация, ассимилация.

ON SOME TOPONYMS IN THE DIALECTAL AREA OF SOUTHWESTERN NAMANGAN

Annotation: The article discusses the linguistic featureof the historical toponyms Karkishlak and Kalkishlak of settlement Gulkishlak in the dialectalarea of southwestern Namangan,the toponyms Jamashuy and Gurtepa in Mingbulak distict

Key words: toponymy,linguistic factor,phoneme,invariant,version of phonemes,sound,assimilation,dissimilation.

Kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, aholi yashash joylari nom - toponimlar birdaniga o'z nomiga ega bo'lmaydi. U sekin astalik bilan, evolutsion tarzda shakllanib boradi.Turli lisoniy omillar natijasida nomlari boshqacha talaffuz ko'rinishlarga ega bo'lib qoladi.

Bugungi kunda Gulqishloq toponimining ***Karqishloq , Kalqishloq*** variantlari ham ana shunday lisoniy jarayonlarning namunasidir. XX asrning 80-90 yillarigacha Gulqishloq ***Karqishloq va Kalqishloq*** nomlari bilan atalgan. Bu nomlarni asliday saqlab qolish qishloqning uzoq yillik tarixini saqlab qolish demakdir. Gulqishloq yaqinda, aniqrog'i 1980-1981 yillarda - Sho'rolar davrida paydo bo'lgan toponim.

Qishloq tarixiy nomining ***kar*** so'ziga ham, ***kal*** so'ziga ham hech qanday aloqasi yo'q. Biz bu jarayonni fors-tojik va o'zbek tilining o'ziga xos xususiyatlaridan, qolaversa qipchoq lahjasining fonetik- fonologik jihatlaridan bilishimiz mumkin.

Qishloq nomi tarixan birinchi qismi fors- tojik kor va ikkinchi qismi turkiy qishloq so'zidan tashkil topgan.Namangan viloyati janubi- g'arbiy hududida nirinchi bo'lib ishchilar sinfi mana shu qishloqda shakllanganligi sababli *Korqishloq* ya'ni ishchilar,biror aniq mehnat faoliyati bilan shug'ullanuvchi kishilar istiqomat qiluvchilar ma'nosidagi nom bilan atalgan.
Sirdaryo oqimining chap sohiliga odamlar parom orqali o'tgan. Paromda mana shu qishloq vakillari mehnat qilganlar. Keyingi jarayonlarda esa, daryoga ko'prik qurish ishlarida ham asosan mana shu qishloq aholisining ma;lum qismi ishtirok etgan.

Fors-tojik tilida ***kor*** - o'zbek tilida ish, mehnat; yumush; biror maqsadda qilinadigan faoliyat,harakat, ish ma'nolarida qo'llaniladi [20.407]. Masalaga toponimlarning yuzaga kelish omillari haqidagi ilmiy nazariyalarga asoslangan holda yondashsak,qishloq nomi tabiiy sharoitlar

(*Uzuntepa,O'rtaqishloq,Oq tepa, Yakkanuloq ,Oq buloq,Buramatut, Qolgandaryo,Do'msa, Jiydaqishloq* kabi), kishilarning nomi va laqablari (*Beshbangi , Oyimqishloq, Mullakuding, Bostonbuva*), turli etnoslar (*Saroy , Olchin, Qurama, Nayman, Momoxon, Dovduq* kabi) yoki boshqa bir jarayon – omillar (*Jomashov, Mulkobod, Gigant, Baynalmilal, Attang,* kabi) asosida yuzaga kelmagan, balki, qishloq aholisi mashg'ul bo'lgan ish faoliyati asosida shakllangandir. Zero, til – tirik tarix. Unda jamiyat va shu jamiyat vakillarining qiyofasi,geografik joylashuvi, etnik belgilari, urf-odatlari, aqidalari va o'ziga xos tendensiya – an'analari mujassamlashadi.

Korqishloq qanday qilib butunlay boshqa ma'no anglatuvchi *Karqishloq* yoki *Kalqishloq* nomlariga aylanib qoldi. Biz buni izohlashga harakat qilib ko'ramiz.

Qishloq aholisining asosoy qismini qipchoq dialekti shevalarida so'zlashuvchilar tashkil etadi. Tarixan Buxoro amrligi, keyinchalik Qo'qon xonligi tasarrufida bo'lgan mazkur hududlardagi turli xatlovlar,joy nomlari va aholini ro'yxatga olish rasmiy idora ishlari fors- tojik tilida amalga oshirilgan.Barcha turdagi ish qog'ozlari va rasmiy hujjatlar,asosan, shu tilde olib borilgan. Chunki uning yozma shakli eski o'zbek tilining yozma shaklidan ancha avvalroq shakllangan bo'lib, davlatchilik hujjatlari ish qog'ozlarining etalonlari ko'p yillik an'analar asosida saqlab qolingan.

Til nazariyasiga ko'ra, etnoslararo ijtimoiy jarayonlar asosida bir xalq tilida ikkinchi bir xalq tiliga ko'plab so'zlar va grammatik shakllar o'tadi va birlashish – integratsiyalashuv sodir bo'ladi. Ikki mustaqil tilning o'zaro ta'siri dastavval til leksikasida o'z ifodasini topadi. O'zbek va tojik etnoslari birgalikda yashayotgan hududlarda o'zaro aloqalarning kuchli bo'lganligi tufayli tojik shevalariga ko'pgina o'zbekcha so'zlar o'tgan va ular muayyan shevalar lug'ati tarkibining ma'lum qatlamini tashkil qiladi. Masalan, Namanagan atrof tojik shevalarida bir qator o'zbek tilidan o'tgan so'zlarni ajratib ko'rsatish mumkin. Chunonchi, "aba", "ako", "uko", "yaltiroq", "ancha- muncha", "apil-tapil", "mana bu", " shatir- shutur" va h.k.

Albatta, tojik va o'zbek tillari o'rtasidagi bunday munosabat , bir- biriga ta'sir etish jarayoni ikki yoqlama xususiyat kasb etgan. Uzoq davom etgan bunday jarayon natijasida o'zbek tili lug'ati ham ko'plab fors- tojik tiliga xos so'zlar bilan boyidi. Misol tariqasida bu yerda tojik tilidan o'zbek tiliga o'tgan ayrim so'zlarnigina keltirish bilan cheklanamiz. Masalan, o'zbek tilidagi "chechak" so'zi o'rniga ko'p hollarda tojikcha "gul", "butoq" o'rniga "shox", "yaproq" o'rniga "barg","yot" o'niga "begona ", "yer" o'rniga "zamin" sinonim so'zlar o'zbek tilida keng qo'llaniladi.

Yuqorida keltirilgan ma'lumotlar va fikrlarga asoslangan holda shuni ta'kidlash mumkinki,o'zbek va tojik tilining o'zaro ta'siri har bir davrda turlicha xarakterga ega bo'lgan.Xususan, janubi- g'arbiy Namangan hududida tojiklar istiqomat qilmasa-da , davlat rasmiy ish qog'ozlari,badiiy asarlar va boshqa madaniy aloqalar va turli nolisoniy omillar orqali

tojikcha til unsurlari – ma'lum til elementalari o'zlashgan.

Karqishloq ham ana shunday qipchoq shevasining o'ziga xos fonetik- fonologik xususiyatining xosilasidir. *Karqishloq* toponimi *Kalqishloq* tarzida nomlanishi muayyan sheva talaffuzidagi fonetik-fonologik qonuniyatlardab biri – dissimilatsiya hodisasidir.

Janubi- g'arbiy Namangan qipchoq shevalarida yon tovushlar ta'sirida ro'y beradigan kombinator o'zgarishlar orasida dissimilatsiya hodisasi turkiy tillarda,jumladan, o'zbek tili shevalarida assimilatsiyaga nisbatan kamroq bo'lsa ham ,u mavjud.

Bunday toponim sirasiga yana Mingbuloq tumani markazi- Jomashuy toponimiyasiga e'tibor beradigan bo'lsak, ma'lumotlarga ko'ra, qoraqolpoqlarning "jamansha" urug'i nomidan olingan. Jamansha so'zi keyinchalik, Jamansh - Jamasho - Jamashov tarzida o'zgarib ketgan deyishadi. Shuningdek, tojikcha joma - " kiyim". shuy - shuston "yuvmoq" fe'lining negizi: Jomashuy Sirdaryo bo'yida joylashgan. Aholi daryo bo'yida kir yuvib yurgani uchun Jomashuy nomi shundan olingan degan farazlar ham mavjud.Aholi orasida "Jumashuy"," Jamashov" tarzida faol uchraydi. Mingbuloq tumanidagi yirik qishloqlardan biri - Gurtepa hisoblanadi. Qo'qon xonligiga oid tarixiy ma'lumotlarga qaraganda, qishloq XVIII asr o'rtalarida paydo bo'lgan. O'sha hujjatlarda qishloq nomi "Gurgtepa" deb keltirilgan. "Gurg" so'zi fors-tojikcha "Bo'ri" degan ma'noni bildiradi. Demak, qishloqning qadimgi nomi "Bo'ritepa" ma'nosini anglatadi. Gurgtepa nomi bora-bora Gurtepaga aylanib ketgan .

Foydalanilgan adabiyotlar:

1Abdullayev U. Farg'ona vodiysida etnoslararo jarayonlar (XIX-XX asr boshlari).- T.: Yangi asr avlodi,2005.

2.Алиев.А.Ю.Наманганская группа говоров узбекского языка:Автореф. дисс. докт.фил.наук. – Ташкент,1963.

3.Атамирзаева С.Звуковой состав Наманганского говора узбекского языка. – Ташкент. 1963.

4.I.Darvishov. Janubi – g'arbiy Namangan dialektal arealidagi Karqishloq toponimi xususida. NamDu ilmiy axborotnomasi. 2019 – yil 3- son.

5.Z.Madrahimov. Tarixiy toponimika .- Toshkent. Navro'z ,2017.

6.Reshetov V.V. O'zbek shevalarining klassifikatsiyasi // O'zbek tili va adabiyoti,1966,1-son.- B.3-14.

O'ZBEK SHE'RIYATIGA O'Z JUMLASI BILAN KIRIB KELGAN SHOIRA

Xamidova Mohinur Xursandbek qizi

Andijon davlat universitetining Pedagogika instituti

O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi magistranti

Ilmiy rahbar: f.f.n.,dots. **D.A.Nurmonova**

Annotatsiya: ushbu maqolada o'zbek she'riyati - badiiy adabiyotida o'z o'rniga ega bo'lgan shoira Halima Xudoyberdiyevaning ijodining badiiyati xususida fikrlar beriladi.Xususan, shoira she'rlarining mavzu ko'lami, she'rlaridagi poetik obraz timsollari tahlili keltiriladi.

Kalit so'zlari: she'riyat, badiiy olam, poetik obraz, Halima Xudoyberdiyeva.

Annotation: This article provides insights into the art of Uzbek poetry - the work of the poetess Halima Khudoiberdiyeva, who has a place in the literature of literature. is given.

Keywords: poetry, art world, poetic image, Halima Khudoiberdiyeva.

Аннотация: в данной статье дается осмысление искусства узбекской поэзии - дается творчество поэтессы Халимы Худойбердиевой, занявшей место в художественной литературе.

Ключевые слова: поэзия, художественный мир, поэтический образ, Халима Худойбердиева.

O'zbek adabiyoti shunday chamanzorki, unda gullar ko'p, chechaklar ko'p. Bu bog'da bir-biriga o'xshamaydigan, bir-birini takrorlamaydigan shoirlar avlodi qayta-qayta bo'y cho'zaveradi. Halima Xudoyberdiyeva ana shunday shoirlar avlodidandir.

Qalam ahli o'zbek she'riyatida ayol obrazida, uning qalb kechinmalari orqali xalqimizning eng yaxshi xususiyatlarini ochib berishga harakat qildilar. Ayolga adabiyotda juda muhim va favqulodda rol berilgan.

Asarning asosiy qahramoni bo'lmasdan ham, u ijod jarayonida qandaydir o'ziga xos belgi keltiradi.Va shu bilan birga, ayol har doim sir bilan o'ralgan bo'ladi, uning xatti-harakatlari chalkashlik va sarosimaga sabab bo'lishi mumkin. Ayol ruhiyatiga, uning qalbiga kirib borish, uni tushunish Olamning eng qadimiy sirlaridan birini yechish bilan barobardir. Chunki ayol siymosida sir yashirin[1.:65]. Bu esa ijodkordan katta mehnatni, fidoyilikni talab qiladi. Mana shunday ruh tarjimonlaridan biri Halima Xudoyberdiyevadir.

Halima Xudoyberdiyeva tuyg'ularga boy, zamondoshlarning baxti va dardi, ona Vatan, jonajon xalqiga muhabbat bilan yo'g'rilgan ajoyib she'rlari bilan ko'zga tashlanib turadi.

Shoira she'riyatining mavzu va ma'no ko'lami keng, teran. Uning she'rlarida ona Vatan, ota-ona, ayol va bola mavzulari ustunlik qiladi.

Halima Xudoyberdiyevaning deyarli barcha she'rlarida chuqur insoniy va ijtimoiy iztiroblar, dardlar, sevinchlar, oliyjanob xayollar, mardona o'ylar juda ta'sirli, yorqin aks ettirilgan. Shoira she'rxonni chin va samimiy tuyg'ular tasviri yordamida o'ziga tuyg'udosh qiladi.

Halima Xudoyberiyeva ijodi 60-yillarning o'rtalaridan boshlanib, hozirgacha uning ko'plab she'riy to'plamlari kitobxonlar hukmiga havola qilingan. Uning o'nlab dostonlari, davrning muhim masalalariga bag'ishlangan publisistik maqolalari chop qilingan. Xususan, shoiraning "Ilk muhabbat", "Oq olmalar", "Chaman", "Suyanch tog'larim", "Muqaddas ayol", "Bu kunlarga yetganlar bor", "Hurlik o'ti", "To'marisning aytgani", "Saylanma", "Yo'ldadirman" kabi turli janrlarga mansub asarlari kitobxonlar ommasining ma'naviy mulkiga aylandi.

Shoira ijodining tadqiqodchilaridan biri To'xtasin Jalolov shunday yozgan edi: "Hamma – o'zbek ayollar she'riyatida kutilmagan hodisa ungacha bu san'at koshonasida qandaydir bir sukunat, osudalik hukm surib, kishini mudroq bosardi. Halima bu dargohga bo'ron bo'lib, suron bo'lib kirdi-da , to'liqib –to'lib, oshiqib-shoshiqib baland pardalarda qo'shiq boshlanadi":

Men shunchaki o'ylagim kelmas,
Hayol – sharob misol qilsin sarxusht, mast.
Men shunchaki kuylagim kelmas,
Ovoz pardalarim chidab bersa bas [7.:29].

Agar shoiraning ovoz pardalari chidab bersa, u yerni, ko'kni larzaga keltirib kuylashga tayyor. Bu "mushtipar" ayolning mungli ovozi emas, mardona ovoz, bu she'r narasi!

Shoira she'riyati – sharqona hayot haqiqatini boricha, hech qanday ortiqcha bo'yoqlarsiz satrlarga chizadi. Uning ijodini ulkan daryo toshqiniga qiyoslash mumkin. Chunki bu daryoning har toshqini sizni o'z domiga tortadi. Butun jismu- joningiz, ruhingiz va yuragingizni butkul egallaydi. U shunchaki o'ylab, shunchaki kuylashdan yiroq. Agar ovoz paychalari chiday olsa, ularni yorgudek "toshqinib" kuylaydi. Bu shoiraning o'zigagina yarashguvchi, o'zigagina xos bo'lgan tug'yoni va hech kimnikiga o'xshamas shiddatining ko'rinishi.

Shoira she'riyatida har yer, har narsada Vatan isi, Vatan tarovati bor. Nomi tilga olinmasa-da, har joyda o'z "egasi" bor. "Vatandir bu" she'rida shunday satrlarga duch kelasiz:

Bu yer kimning, bu ko'k kimning
Egasi bor har o't, chimning
O'z yerida o'zbegimni
O'zi qolgan Vatandir bu [8.:319].

Iborhim G'afurov tabiri bilan aytganda "Halima she'riyat — badiiyatga o'z jumlasi bilan kirib keldi. Zotan, adabiyotga — badiiyotga faqat xos jumla bilan kiradilar: bir jumla o'qiganda

darhol bu Qodiriy, bu Usmon Nosir deydilar. Halima ham ilk she'rlaridanoq shunday shoir bo'ldi: jumlasiga qarab oltmish yildan beri "Bu Halima!" — deydilar. Binobarin, biron she'rida birovga o'xshamadi. Ergashganligi rost, ammo o'xshashi yo'q. Jumlalarida qilichning shuvillashi, daryoning, aynan esa ona Sirdaryoning shovullashi eshitilib turadi. Ilk she'rlarida, oltmishinchi yillar avvallarida o'zi yozganday, ajdodlarning "qiynalib-qiynalib" yozgan so'zlarini to'ymay o'qidi, ularga g'arq bo'ldi, tarovatlariga to'ymadim, dedi" [5.:10].

O'zbek she'riyatida ichki olam qiyofasiga va ayol qalbining murakkab kechinmalariga juda katta e'tibor beriladi. Shuning bilan birga ayol qalbi tasviri erkak ijodkorlar she'riyatida ham, ayol ijodkorlar she'riyatida ham o'ziga xos tarzda voqelanadi. Adabiyotning tarixi, buguni va ertasini ayol obrazisiz, ularning go'zal siymolarisiz, qalblarining o'tli haroratisiz tasavvur eta olmaymiz.

Shoira ijodida chaqmoqday chaqnagan, momaqaldiroqdek gumburlagan, selday toshib kelgan she'rlar ko'p. Lekin, shoiraning mana shunday she'rlari orasida ayol muhabbati, uning qudrati, nozik qalb egasi ekanligini ko'rsatuvchi she'rlari alohida mavqega ega. Halima Xudoyberdiyeva inson yuragiga yaqin mavzularning yangi-yangi qirralarini ocha bordi. U Nodirabegim, Uvaysiy, To'marislar qiyofasiga kirdi. Shoira o'z she'rlarida "yurak shoirasiman…ayol muqaddas! — dedi va ayol uchun uning sha'ni-shavkati uchun madhiyalar aytdi. Ayolni ojizalik puchmoqlaridan chiqardi. Bu kabi jihatlar Halima Xudoyberdiyeva she'riyatining eng ulug', o'ta ta'sirchan g'oyasiga aylandi. Bu holat esa shoira ijodida juda katta ijtimoiy aks sado berdi.

Shoira Halima Xudoyberdiyeva o'zining O'tgan ulug' karvonlar, bobolari, momolarining davomchisi ekanini har lahza his etib, bu mas'uliyatni chuqur tushunib qalam tebratadi. Halima Xudoyberdiyevaning «Tilovchiman» degan she'rida shunday satrlarga duch kelamiz:

Men kim,
Men bir munglig' singil, tilovchiman,
Og'alarim kiprigim-la silovchiman.
Og'alarim bir-biridan kechar oson,
Jonim ipdir, men ularni ulovchiman.

Borlig'imni yaratganlar ishq, ohlardan,
Qonlar, shonlar kechgan yovqur guvohlardan.
O'ch olganda yog'iylardan, gumrohlardan
To'marisning qo'llarini qo'llovchiman[7.:10].

She'rning birinchi bandidagi ayol obrazi – mehribon va mushtipar singil siymosida tasvirlanadi. Aka-ukalari uchun jon rishtasi ekanligi e'tirof etiladi, ikkinchi bandda esa,

dushmanning oldida, yog‘iyning qarshisida qasoskor, botir, dushmanga omonlik bermaydigan, jonajon Vatan sha’ni, erki uchun hech ikkilanmay aziz jonini garovga qo‘yib qo‘liga qilich olib, jangga kirgan To‘maris singari tasvirlanadi. Dushmanlari qarshisida To‘maris singari jasoratli siymo sifatida maydonga chiqadi. She’rning keyingi satrlarida:

Bihamdilloh, qolsam hamki sinib, qurib,
So‘z aytarman xoki-turob bo‘lib turib.
Avlodimni qaytmaslikka ont ichdirib,
Amir Temur yo‘llaridan yo‘llovchiman [7.:11]

Ushbu misralarni o‘qir ekansiz haqiqiy vatanparvar, erkparvar o‘zbek ayolining siymosini ko‘rasiz. Shoiraning bu misralarini o‘qib, Amir Temur, Jaloliddin Manguberdi, Zahiriddin Muhammad Boburdek vatanparvarlarni, Beruniyu Ibn Sinolarni, Navoiylarni tarbiyachisi, ularning maslahatguylari – onalari - o‘zbek ayollari bo‘lganligi uchun ham buyuklikka daxldorligini qalbdan his qilish mumkin.

Halima Xudoyberdiyeva she’rlariga teranroq razm solsak, biron she’ri biroviga o‘xshamaydi. Uning she’rlarida qalbdan taralayotgan ayol muhabbati, mehri mujassam. Ayol bu ona, yaratuvchi, buyuk hilqat egasi. Uning qalbi nozik va shu noziklik qa’rida buyuklik mujassamdir. Ayol qalbining butun go‘zalligini ayolgina yaxshi his qila oladi. Ayolning go‘zalligi, uning mehru muhabbati haqida bir qancha shoirlar qalam tebratishgan. Lekin, ayol ijodkorlarimiz satridagi ayolning qalb kechinmalari o‘zgacha jilvalangan.

Halima Xudoyberdiyevaning she’rlari kutilmagan poetik obrazlarga, pinxona tuyg‘ularning nozik jilvalari tasviriga asoslanadi. Shoira bir she’rida “Osmon yozib o‘chirar chaqmoq aytgan so‘zlarni” deydi. Yana bir she’rida “Yulduzlar ko‘kdan tushib, ko‘klarga tushgan kun” deya o‘sha kun shiddati, kishilar kayfiyatini ko‘taringki bir tarzda ifodalaydi. Yana bir asarida lirik qahramon ruhiyatini “Boshim uzra egiladi savob bo‘lib oy” degan tashbeh orqali ifodaladi. Shoira nafaqat narsa va hodisalar mohiyatiga balki lirik qahramon ruhiyatiga ham chuqur nazar tashlab, takrorlanmas manzaralar yaratadi. Shoira she’rlaridagi badiiy psixologizm –u voyaga yetgan hayotiy sharoit bilan bog‘liqdir. “Qiror ko‘ngil sinig‘i”, “Bu dunyoning ko‘zlari”, “Eldoshlarim ichra yurib”, “Men ketsam” kabi asarlaridagi ramzli obrazlar (Qushcha, Bog‘, Dala-dasht, Oy, Tuproq) shoira tuyg‘ularini tarbiyalagan shaxsiyatni shakillantirgan qishloq hayoti, tuproq isi silsilasidan iborat.

Halima Xudoyberdiyeva she’riyatini kitobxonlar diliga yaqin qilib turgan omillardan yana biri bu asarlarda ifodalangan poetik obrazlarning xaqchilligidir.Bu sohada esa ijodkor ong - dunyoqarashi bilan bog‘liq ravishda uning olamini va odamini tushinishi, tabiat va jamiyat voqealigini tushuntirish, fikrlash tarzi va til xususiyatlari bilan mantiqiy bog‘liq, bir butun narsadir.

Halima Xudoyberdiyeva she'rlarida turli timsollarni, poetik obrazlarni qo'llaydi. Misol uchun:

Ko'klam-ku, beparvo o'taveradi
Qayta kelaverar yana bir zamon.
Mening umr kemam yelib boradi,
O'sha qish atalmish qirg'oqqa tomon. [8.: 42]

Bu she'rda ko'klam–yoshlik, navqironlik, qish-qarilik, umr esa kema timsolida. Haqiqatan ham, bu misralarda to'g'ri tashbehdan, ya'ni o'xshatishdan foydalanilgan. Hammamiz yoshligimizda jo'shqin, navqiron bo'lamiz. Umr o'tgani sari bizdagi jo'shqinlik tobora kamayaveradi, qarilik qirg'og'iga asta-sekin qadam qo'yaveramiz. Ana shunday kema yelgani sari ko'klam ketidan sekin-sekin qish fasli kirib keladi.

Aqlim tanibmanki, yo'ldaman, yo'lda,
Toblab qo'ydi, ancha yo'llar qiynog'i.
Aniq qancha yo'l bor, hali mo'ljalda,
Mo'ljalsiz yo'llarning yo'qdir sanog'i. [8.: 84]

Halima Xudoyberdiyevaning bu she'ridagi yo'l timsolida umr mavzusi yoritilgan bo'lib, umr poetik obraz hisoblanadi. Shoira bu she'ri orqali bizga umr mo'ljalini to'g'ri qo'ymog'imiz lozimligini ta'kidlaydi. Mo'ljal bu bizning maqsadimiz. Ya'ni bugungi hayotimizda biz o'z oldimizda aniq bir maqsadni qo'yib olishimiz darkor, negaki mo'ljalsiz umr insonni ancha qiynab qo'yadi.

Halima Xudoyberdiyeva ijodini kuzatar ekanmiz, shoiraning ko'p she'rlarida umr poetik obraz qilib olinganligiga guvoh bo'lamiz. Aksariyat she'rlaridan ko'rinib turibdiki, umrni chopag'on otga, ko'klamga, qishga, qayiqqa yoki yo'lga qiyoslaydi.

She'rga mehr qo'yganlarga uning taftini alqatadi. She'riyat nomli go'zal bog'da havaskor ijodkorlarga o'z g'unchalarining quloch yozmog'iga ko'maklashadi. Daryoning toshqinidan ruh orom oladi, mavjlari yurakka surur bag'ishlaydi. Ikki daryo tutashgan joyda, ummon hosil bo'ladi. Bu ummon esa barchani o'z qariga tortadi. Bir qarashda uning haybati odamni cho'chitadi, biroq u qanchalar haybatli bo'lsa, shunchalar fusunkor ko'rinadi. Ummon tubi cheksiz, oxiri ko'rinmaydi. Ammo chinakam yutug'i ham uning ana shu chuqurligidadir.

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, Halima Xudoyberdiyeva hozirgi zamon o'zbek she'riyati bilan birga nafas olgan, uning eng ilg'or tamoillarini o'z ijodida istifoda qilgan, millat, Vatan va xalq taqdiriga, umuminsoniy masalalarga befarq qaray olmagan bezovta qalb egasidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Rahimjonov N. Mustaqillik davri o'zbek she'riyati. – T.: 2007
2. Normatov U. Yetuklik.. – T .: 1988
3. Normatov U. Ijod sehri. – T.: 2007
4. Mirvaliyev S. O'zbek adiblari. – T.: 2016
5. G'afurov I. Daryoning ovozi. Halima Xudoyberdiyevaning "Buyuk qushlar" she'riy to'plamiga yozgan so'z boshi. – T.: 2012
6. Abdulla Oripov. Jonfidolik. Halima Xudoyberdiyevaning "Saylanma" she'riy to'plamiga yozgan so'z boshi. – T.: 2000
7. Halima Xudayberdiyeva . Saylanma. – T.. 2000
8. Halima Xudoyberdiyeva.Buyuk qushlar. – T.: 2012.

THE OPPORTUNITIES OF BLENDED LEARNING IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES

Akmaljonova Gulhayo Ilyosbek kizi,
Student of the Faculty of English Philology,
Namangan State University
Teacher: **Mamajonova Nozima**

Annotation: During global pandemic outbreak across the world, blended learning became very popular as it offers a combination of e-learning and face-to-face learning and therefore appears to be a more productive form of learning today. This article discusses the opportunities of blended learning, which requires the students to be more active and independent.
Key words: blended learning, face-to-face learning, e-learning, motivation, teaching foreign languages.

ВОЗМОЖНОСТИ СМЕШАННОГО ОБУЧЕНИЯ В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ

Аннотация: Во время глобальной пандемии во всем мире смешанное обучение стало очень популярным, поскольку оно предлагает сочетание электронного и очного обучения и, следовательно, сегодня является более продуктивной формой обучения. В данной статье рассматриваются возможности смешанного обучения, которое требует от учащихся большей активности и самостоятельности.
Ключевые слова: смешанное обучение, очное обучение, электронное обучение, мотивация, обучение иностранным языкам.

CHET TILLARNI O'QITISHDA ARALASH TA'LIM IMKONIYATLARI

Annotatsiya: Butun dunyo bo'ylab global pandemiya avj olgan paytda aralash ta'limdan keng foydalanildi, chunki u elektron ta'lim va an'anaviy ta'lim kombinatsiyasini o'zida muzassam etganligi sababli bugungi kunda yanada samaraliroq o'qitish shakli bo'lmoqda. Mazkur maqolada o'quv jarayonida talabalardan faol va mustaqil bo'lishni talab qiladigan aralash ta'lim imkoniyatlari muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: aralash ta'lim, yuzma-yuz ta'lim, e-learning, motivatsiya, chet tillarini o'rgatish.

The current goal of higher education in the universities is to train specialists in the professional field who is able to use new information and communication technologies in their future carrier including those requiring knowledge of a foreign language in order to search, select information from foreign sources, communicate with foreign colleagues, exchange of experience, demonstration of one's achievements, etc. The more, the role of using interest in learning a foreign language increases, the more the formation of foreign language communicative competence becomes important. As a result, new approaches are needed in teaching a foreign language to achieve the goals. It is clear that information and communication technologies significantly increase the motivation of students in learning a professional foreign language, and provide the teacher with the freedom to search for new teaching methods and techniques [1].

Current situation global pandemic outbreak across the world countries has arisen the essence of information technologies and the level of their implementation in the context of the current system of education and teaching a foreign language in particular. The question arises how to combine techniques and tools based on information technology with traditional approaches in the educational process. One of the innovative forms of education that involves the use of information technology in combination with the traditional form of organization of education is blended learning.

It seems vital to define the concept of blended learning as we can find various definitions of blended learning. E. Rosette defines that blended learning as a combination of formal and informal approaches to learning. Formal learning is characterized primarily by live direct communication, controlled actions, while non-formal learning involves an independent choice of the way of learning, the use of automated references [2]. V. Purnima claims that blended learning as learning that combines different types of learning activities, namely face-to-face learning, live e-learning and self-placed learning [3]. D. Missal, B. Sieding, J. Westhoff provided

the following definition: blended learning is a kind of combination of traditional and face-to-face learning, while it is important for students to independently determine both the time and place of study [4].

Based on these definitions provided by scholars, we can assume that blended learning is a form of learning that combines traditional full-time forms of education with modern forms of e-learning, enhancing the advantages and compensating for the disadvantages of each of them. The benefits of face-to-face form include the following:

- social contact is established between students, students and the teacher get to know each other personally;
- the teacher can directly respond to emerging difficulties and needs of students;
- the teacher has the opportunity to more carefully plan the upcoming part of the training, which takes place in the open mode, taking into account the needs and real interests of students;
- a communication, holding various kinds of discussions.

The face-to-face form also has some disadvantages:

- all students must be at the same time in the same place;
- all students must have the same level of training;
- the pace of learning is not individual.

E-learning also has a number of advantages:

- the ability to choose from the course content what is of greater interest to students, and build it in a more optimal way for themselves by dividing the learning content into modules;
- freedom and flexibility: students learn to be independent in terms of time and place of study due to wide access to e-courses via the Internet;
- involvement in the work of all students through the use of various learning platforms;
- perhaps simple, individual support / counseling of individual students, which, in turn, can prevent difficulties in mastering the material;
- accessibility regardless of the geographical and temporal location of the student and teacher;
- social equality - equal opportunities for education, regardless of the place of residence, health status, elitism and material security of the student (there is no need to buy educational and methodological literature).

E-learning has a number of disadvantages, such as:

- lack of social contacts between the teacher and students, between the students (if the moderation of the course is not provided);

- possible challenges, misunderstanding of the content of training in case of insufficient tutor support;
- requires strict self-discipline, a high degree of consciousness, that is, fairly well-formed skills of independent learning;
- training can often fail to achieve its goal if there is no well-organized counseling;
- the basis of learning is written, the lack of the opportunity to present their knowledge orally can become a stumbling block for some students;
- the need for good technical equipment (computer and Internet access);
- financial difficulties in the preparation of electronic courses.

However, blended learning offers a combination of e-learning and face-to-face learning and therefore appears to be a more productive form of learning today. This is a balanced relationship of full-time education, independent learning and learning in a virtual environment in order to increase the efficiency of the entire educational process. This form of education has both online and offline forms. The means of learning using Internet technologies (online) include websites, video conferences, chats, e-mail. Teaching aids that do not require the Internet are printed publications, publications on electronic media, audio and video material.

It is important that the educational material exists not only in printed form, but also in electronic form, which allows you to repeat the studied material many times. And even if some information was missed by the student in the learning process, then in blended learning, thanks to the use of information technology, he can return to the material and study it again on his own both online and offline.

Blended learning can increase the motivation of students in learning a foreign language due to the fact that students can choose topics themselves. It should be noted that a foreign language is a special subject that requires live communication. And blended learning allows all to gain both knowledge and personal communication with other students, a teacher, and possibly with native speakers. To familiarize students with material that does not require the direct participation of a teacher, to perform various tasks to consolidate the material covered, to conduct intermediate tests, to complete tasks for a more in-depth study of the material in blended learning, various forms of asynchronous Internet communication are used (e-mail, websites, forums, blogs). The potential of asynchronous communication is that the student has more time for reflection and wider access to various resources. So, it becomes possible to repeatedly refer to lexical, grammatical material and, at the same time, the possibility of repeating and fixing it at a convenient time and place of work for the student. Difficulties that arise during independent work on educational material can be sorted out and eliminated during face-to-face classes (in the classroom).

Synchronous communication (virtual audience, chats, video and audio communication) is the more important, the less formed the student's skills of independent learning activities. Formed on the basis of knowledge of vocabulary, grammar, semantics and phonology, the skills of operating language means of communication are further formed in full-time training during various discussions, defense of project work, presentations, that is, all types of activities that require direct contact with the teacher or with other students.

The use of information and communication technologies in the process of teaching a foreign language based on blended learning makes it possible to communicate with native speakers both online (chats, teleconferences) and offline (e-mail, blogs, etc.), work with authentic foreign language texts, the latest information reflecting the professional interests of students. In addition, the student gets the opportunity to get acquainted with the national and cultural characteristics of a foreign linguo-society, various styles of communication, regional features of the language, and immerse themselves in the linguistic atmosphere.

On the one hand, to search, process and analyze information in a foreign language, it is possible to use various types of educational Internet resources (hotlist, multimedia scrapbook, treasure hunt, subject sample and webquest). On the other hand, due to the full-time form of conducting classes, the teacher can assess the correctness of the assignments and timely adjust further educational activities through direct communication with students, which is extremely necessary in the process of teaching a foreign language. After all, the ability to discuss (to show initiative, keep up the conversation, agree, but not be led by it, reach a compromise, defend one's point of view, etc.) can only be assessed in the presence of direct contact, that is, in full-time training.

The ability to communicate not only directly, but also through the Internet is an essential condition for successful professional implementation. It is important to be able to present yourself, your professional interests and achievements at the international level, to receive the latest information not only from domestic but also foreign sources. The use of Web 2.0 services in teaching a foreign language contributes to the formation of foreign language communicative competence, which is the goal of teaching a foreign language to students of non-linguistic specialties. Social services such as blogs and wikis contribute to the development of skills in various types of speech activities, namely reading and writing, podcast - listening or speaking skills. In the process of selecting educational material in a foreign language, professional topics and the interests of students should be taken into account, which makes it possible to implement an individual approach to learning. As we can see, blended learning offers a great variety in the learning process, but it also requires the student to be more active and independent.

References:

1. Rossette A. The ASTD E-Learning Handbook // Published by McGraw-Hill, 2002.
2. Purnima V. Blended Learning Models // Published: August 2002.
3. Missal D., Sieding B., Westhoff J. "Sicher im Netz". Ein Blended-Learning-Kurs zum Jugendmedienschutz // Vereinigte Verlagsanstalten GmbH. 1. Auflage. 2009.
4. Kostina E. V. Model of blended learning (Blended Learning) and its use in teaching foreign languages. 2010. Issue. 12. pp. 141-144.

EDUCATING ENGLISH WITH INNOVATIVE METHODS IN SECONDARY SCHOOLS

Yusupova Maftuna Rahimjon qizi
Student of the Faculty of English Philology,
Namangan State University
Teacher: **Yusupov Nodirjon**

Annotation: This article summarises about educating English with innovative methods in secondary schools. Communication is the groundwork based on which any idea can progress and develop into a fully-fledged one. Without that, sustenance in any field is impossible. During the last decade, various crucial factors have combined to affect the current ideologies of teaching of English such as the ineffective methodologies, unsuitable materials, and integration of contextualized teaching, over emphasis on multi language skills etc. Teachers who practiced Grammar Translation method during the previous decade solely relied on black board as the apt tool to impart communication skills and the nuances of English language

Key words: GTM, CLT, communication, approach, goal, methods, teaching ways, DM, further, Web Based Learning, Independent work.

ОБУЧЕНИЕ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ ИННОВАЦИОННЫМИ МЕТОДАМИ В СРЕДНИХ ШКОЛАХ

Аннотация: В данной статье подведены итоги обучения английскому языку инновационными методами в общеобразовательных школах. Коммуникация — это основа, на которой любая идея может развиться и превратиться в полноценную. Без этого существование в любой сфере невозможно. За последнее десятилетие различные решающие факторы повлияли на современные идеологии преподавания английского

языка, такие как неэффективные методологии, неподходящие материалы и интеграция контекстуализированного обучения, чрезмерный упор на многоязычные навыки и т. д. Учителя, которые практиковали метод перевода грамматики в течение предыдущее десятилетие полагалось исключительно на черную доску как на подходящий инструмент для передачи навыков общения и нюансов английского языка.

Ключевые слова: GTM, CLT, коммуникация, подход, цель, методы, способы обучения, DM, далее, веб-обучение, самостоятельная работа.

O‘RTA TA’LIM MAKTABLARDA INGLIZ TILINI INNOVATSION USULLAR BILAN TA’LIM BERISH

Annotatsiya: Ushbu maqolada umumta'lim maktablarida ingliz tilini innovatsion usullar bilan o'qitish haqida qisqacha ma'lumot berilgan. Muloqot - bu har qanday g'oyaning rivojlanishi va to'liq huquqli g'oyaga aylanishi uchun asosdir. Busiz har qanday sohada rizq bo'lmaydi. Oxirgi o‘n yillikda ingliz tilini o‘qitishning hozirgi mafkuralariga turli hal qiluvchi omillar birlashib, samarasiz metodologiyalar, mos bo‘lmagan materiallar va kontekstli o‘qitishning integratsiyasi, ko‘p tilli ko‘nikmalarga e’tibor qaratilishi va hokazo. oldingi o'n yillikda faqat qora doskaga aloqa ko'nikmalari va ingliz tilining nuanslarini berish uchun mos vosita sifatida tayangan.

Kalit so'zlar: GTM, CLT, aloqa, yondashuv, maqsad, usullar, o'qitish usullari, DM, bundan keyin, Internetga asoslangan ta'lim, Mustaqil ish.

Introduction

After the independence of our country, the interest in teaching foreign languages has increased and many opportunities have been created for young people. As the first President Islam Karimov said, “At present, great importance is attached to the teaching of foreign languages in our country. This, of course, is not in vain. Today, there is no need to underestimate the importance of perfect knowledge of foreign languages for our countries, which are striving to take a worthy place in the world community, for our people, who are building their great future in cooperation with our foreign partners. “ As a logical continuation of these ideas, the Presidential Decree of December 10, 2012 “On measures to further improve the system of teaching foreign languages” expanded the opportunities for learning foreign languages.

New methods and requirements for teaching foreign languages in the country have been developed in accordance with the Recommendations of the European Framework for Assessment of Knowledge and Skills of Foreign Language Teachers (CEFR). According to him, textbooks

have been created for students of secondary schools and vocational colleges. In accordance with these requirements, classrooms are equipped with stands and new information and communication technologies. The demand for learning a foreign language is growing day by day. Foreign language science is divided into four aspects (reading, reading, listening comprehension and speaking), each of which provides specific concepts and skills. Educational technology is the effective use of modern information technology in the educational process. It also aims to improve the quality and effectiveness of education through the introduction of modern innovative technologies in the educational process. In particular, there are several advantages to using such information and communication technologies in learning a foreign language. The role of modern technology in language learning and teaching is invaluable. The use of technology is useful in every aspect of learning a foreign language (reading, reading, listening and speaking).

Methodologies

Communication is the groundwork based on which any idea can progress and develop into a fully-fledged one. Without that, sustenance in any field is impossible. During the last decade, various crucial factors have combined to affect the current ideologies of teaching of English such as the ineffective methodologies, unsuitable materials, and integration of contextualized teaching, over emphasis on multi language skills etc. Teachers who practiced Grammar Translation method during the previous decade solely relied on black board as the apt tool to impart communication skills and the nuances of English language. Later on, overhead projectors, acted as another medium for the teacher dominated class room. Such teachers believed in the dictum of drill and practice. Researchers had given more emphasis on authentic and meaningful contextualized discourse. Then they focused on a successful adult second language learning as a parallel process to a child's first language acquisition. With the advent of e-communication, it has been made possible for the English language teachers to enrich their profession. Basically, the teacher controls the instructional process, the content is delivered to the entire class and the teacher tends to emphasize factual knowledge. In other words, the teachers deliver the lecture content and the students listen to the lecture. Thus, the learning mode trends to be passive and the learners play little part in their learning process. It has been found in most universities by many teachers and students that the conventional lecture approach in classroom is of limited effectiveness in both teaching and learning. This method had stayed in practice for a good period of time due to its focus on the functional use of English. But, still this method was marred with setbacks like there were many issues with this method. It needed a lot of time, good budget and a small class size. And even in some situations, it was not very useful. These issues led to another Method that is called Audio-Lingual Method.

The direct method is natural method of teaching foreign language its makes use of Audio-Visual Aids. The direct method originated in France in 1801. The direct method develops as a reaction against GTM. Its basic principle is that pupils should think directly in foreign language. DM is to teach language directly at aims to create direct bond between the word and meaning, thought and expression. It's also improving the pupil's pronunciation.

In 21st Century there is rise of communicative methodology. Which emphasize real meaning communication method than activity, topic and situations which are artificial and remote from pupil's lies.

Modern Trends of Teaching English

The process of English communication learning will be more student-centered but less time consuming. Therefore, it promises that the teaching quality will be improved and students' applied English communication can be effectively cultivated, meaning that students' communicative competence will be further developed. Language in education would ideally and ordinarily build on such naturally acquired language ability, enriching it through the development of literacy into an instrument for abstract thought and the acquisition of academic knowledge. Teachers use a range of local texts or English translation of literature in the classroom. The use of language as well as the use of a variety of accents in listening activities or tests is encouraged in the English language classroom. With the proliferation of tablets and smart phones, it is believed that textbooks will disappear in a few years. Furthermore, the access to knowledge in terms of flexibility and mobility has changed drastically. Teaching in English language classes focuses on fostering the students thinking as well as language content, outcomes and learning activities. There are significant and complex student-teacher interactions inside and outside the classroom. In a knowledge-based society and to remain competitive and employable, teachers are expected to engage in a continuous professional development or the professional learning activities from the beginning to the end of their careers. As with any other profession, teachers are also expected to assume a greater responsibility for their own professional learning, continually developing their knowledge and skills.

Having realized the need of the hour: the English teachers convene different types of conferences and seminars to create a platform and to get to know the upcoming ideologies in the ELT and also to upgrade themselves professionally. It is the fifth skills of language that enables the efficiency to use grammatical structures with accuracy. Academic qualification alone may not help teachers to grow professionally, on the other hand, they need to be equipped themselves with the current practices. The teaching materials that are being used in our country are almost made available all over the world. There had been too many methodologies of teaching English language. The third dimension of globalization which is inseparable from English teaching is an

advancement of Information and Communication Technology.

New trends in English language teaching like interactive approach of teaching English is develop as a result of sustain research by the central board of secondary education (CBSE New Delhi). This approach also recommended by the Indonesian Council of School Education (ICSE New Delhi). To interact means to communicate which each other during interaction. Its means give the information, thoughts unknown to receiver. "Interacting Approach it related to the actual use of language". So interactive teaching styles are Brain Storming, Think pair and share, Buzz session, incident process, Q and A session. In Interactive approach some ideas are follow the leader, Total Physical Response (TPR), One word, Opposite Arguments, Test Tournaments, YouTube Videos Quizzes, Electronic Role Playing, Puzzle pieces.

Communicative language teaching (CLT) emphasize on the process of communication rather than the mastery of language. Some time the term functional approach is use for communicative approach or communicative method. Communicative approach based on the concept of 'communicative competence' which originally introduced H D Hyms. In is article on communicative competence published in, "New origins in Linguistics' in 1971. The communicative approach emphasizes real meaningful communication rather than the activity, topic and situation which are artificial and remote from student's lives. According to geeta Nagraj, "The Development of Language Learning from based to meaning based approach". Communicative approach in was three principle 1. Which involve real communication 2. Which involves various activities. 3. Which emphasize that language is meaningful to the learners

Web Based Learning

Web based learning is one of the fastest developing areas. There are thousands of English web based classes that offer trainings for a variety of basic language skills such as Learning, Speaking, Reading and Writing and are made interactive in a variety of ways. Some of the common technologies a available for promotion of education are as follows: The students can correspond with native speakers of the target language using a email by creating a personal email account (g-mail, yahoo, hotmail, etc) which is free.

The students can mail their home work to the teachers concerned and get it corrected in turn. The teacher can also provide revisions, feedback, suggestions for the betterment of every work and send them back. A blog is a personal or professional journal frequently updated for public consumption. The blogs enable uploading and linking the files which is very much suited to serve as online personal journals for students. Blogging becomes communicative and interactive when participants assume multiple roles in the writing process, as readers/reviewers who respond to other writer's posts, and as writers-readers who, returning to their own posts, react to criticism of their own posts. The readers in turn can comment on what they read, although blogs can be

placed in secured environments as well. Every internet service has audio functions, and technological instruments like laptops with cameras. The students could communicate with their teachers and friends who are far away. Likewise, they could very well communicate with the speakers of native language and get their pronunciation checked so as to improve their speaking. Learners can search for new words using dictionary option in the mobile phones and enrich their vocabulary. They may verify the spelling pronunciations and usage of the specific word they searched for. Moreover, they can use Short Message Service (SMS) to send queries to their instructors and get their doubts cleared. IPods', one of the multimedia devices, enhance to users to generate, deliver, exchange texts, image, audio and video scripts as per the requirement. The teachers send text messages and the students can red and answer to them.

The President said: "We all see that today the world is changing very fast and with unprecedented speed. That is why we must not slow down the pace of our reforms, but only move forward, use every hour, every day productively. Because, **Bahouddin** As Hazrat **Naqshband said,** *"Whoever wastes his time, time will be his enemy."* That is the wisdom we must never forget.

After all, it should be the goal, aspiration and aspiration of every young generation to make the most of every second of today and try to learn foreign languages perfectly in sync with the times. In modern society, foreign languages are becoming an important part of vocational education. Such knowledge is first acquired by people in schools, lyceums, and later in institutes, training courses, or by becoming acquainted with basic sets of information that help them learn a foreign language independently. Today, there are large collections of teaching materials for people with different levels of language skills. Success in achieving this goal depends on the practical methods and qualifications of the teachers. The ability to use information technology and modern teaching methods helps to quickly understand new materials. By combining different methods, the teacher will be able to solve specific educational programs . Teaching consists of creating new, effective, improved methods and technologies, testing them in practice and creating a more advanced direction in the process, perfect program, improved textbooks, modern methods and technologies affects the setting. In this regard, teachers and students should become familiar with modern methods of teaching foreign languages. Ability to choose the most effective ways to achieve their goals is formed. In this case, the use of several methods of teaching and learning gives effective results. Teaching is done in small steps and is based on the student's existing knowledge system. Undoubtedly, equipping foreign language classrooms in our country's educational institutions with modern information and communication technologies and advanced teaching aids, broadcasting programs on television and radio to teach children and adolescents in foreign languages, the history of other countries and Regular screening of popular

science, foreign feature and cartoon films on Uzbek culture, world science and technical news with the help of Uzbek subtitles allowed our youth to get acquainted with the past, culture and science of the peoples of the world.

As time goes on, innovation in every field is increasing. Different styles are also emerging in language teaching. In teaching English, the learner's potential and level of step-by-step teaching, depending on their age, gives good results. In this case, the students

- training at the initial stage
- secondary education
- divided into groups based on higher level training.

A special program is developed by the teacher for each stage.

At the initial stage, important attention is paid to pronunciation. According to philologists, the first requirement for those who know their native language during a conversation is pronunciation. At the beginning of the learning process, the teacher should focus on the student's pronunciation. While grammar and vocabulary are essential, all of this is useless if the speaker's pronunciation is incorrect. Native speakers can also understand speech with grammatical errors if the speaker pronounces the words correctly. Therefore, in teaching, the main focus is on pronunciation. In this case, the use of different audios of native speakers gives good results. The teacher should teach the letters and words to be pronounced correctly during the lesson. Great attention is also paid at the initial stage to the development of oral speech and reading techniques. In addition, students are required to be familiar with f e 'l tenses such as The Present indefinite Tense, The Past indefinite Tense, The Future indefinite Tense at an elementary level and to be able to use f e ' l forms vividly in these tenses. Students learn that nouns are used in the singular and the plural, that the suffix "s" or "es" is added to the third person singular form of the verb in the present indefinite tense, and that interrogative, negative, and imperative forms of sentences are also used . 'occupy the internal stage during the study period.

In the middle stage of teaching English, the main focus should be on using methods that help to increase thinking, speaking activity, initiative in reading and understanding larger texts. Students will be given texts as homework. Exercises designed to check comprehension of the text is useful. In this case – the answer exercise used without o ' bird speech strengthen memory to improve, repeat results is achieved. New words that come out of texts are memorized. As a result of questioning, the ability to repeat those words in memory and to use them in speech is formed. In addition, the organization of various games in the classroom increases the student 's interest in language learning and speeds up learning. For example, in the Hot Ball game, students form a circle and say one of the new words to each other on the ball. Participants do not repeat each other's words, are expelled from the game if they repeat or stop speaking. In this way the

game continues.

In the middle stage, grammar is taught in depth in comparison with the first stage, on the basis of the passed grammar rules, students are given exercises, tests and knowledge is tested.

Computer and language learning programs on phones are also good for language teaching in elementary and middle school. Examples include Talk (English speaking practice), Daily English, Learn English (English master), How to speak real English. These programs are designed in such a way that they contain all the sections of reading, listening, testing to new words on a phone Dictaphone in your spare time is another good way to repeat. In addition, showing more English subtitled movies and cartoons is an effective way to teach the language.

Independent work at a high level plays a special role, especially with foreign language. The requirements for the lesson at this stage are different from the previous stages. Now the lesson is not seen on the basis of oral speech, because at this stage most of the linguistic material is studied passively. That is, reading comprehension plays a key role. The texts are also large in size and the language is complex. Reading, speaking, listening exercises are held regularly. When organizing a lesson, a separate day is set for Reading, a separate day for Speaking, and a separate day for Listening. Homework assignments are also more structured and more complex than previous steps . Speaking lessons include a 2-minute talk with a topic. In another method, cards with text topics are distributed to students. Each student gives their feedback on the topic given on the card of their choice. The speech requires the use of previously used compounds, phrases, introductory words, new words, synonyms.

It is possible to give homework to prepare additional text topics using the press, periodicals, media, internet materials. Texts about interesting research and scientific discoveries are studied with interest by students.

Thus, learning using modern information and communication technologies at each stage is the most effective tool.

When we used non-traditional methods and fun games in English lessons, the students' interest in the lesson changed for the better. The difficulty of the game is that there is a risk that children who have not mastered the material will not be able to complete the task. It is difficult for a teacher to monitor the accuracy and correctness of ideas, to schedule time for an exercise, because students often do not have the ability to articulate ideas clearly.

Conclusion

In short, the use of innovative methods in English lessons develops students' logical thinking skills, fluency, and the ability to respond quickly and accurately. Such methods arouse in the student a passion for knowledge. The student strives to prepare thoroughly for the lessons. This makes students active actors in the learning process. As the education system sets itself the

task of nurturing a free-thinking, well-rounded, mature person, in the future we will contribute to the further development of effective use of innovative technologies by future teachers. possible. In addition to today's teacher, the spiritual concepts of society, not only a child who has mastered the normative requirements, but also a lifelong respect for national values, commitment to the traditions of generations, modern knowledge, freedom, The task is to bring up people who have an independent mind, who have a high level of spirituality and are able to solve any complex problem. The most important and central issue of a teacher's innovative activity is the quality and effective organization of the learning process. We know that in the current educational process, the learner must be a subject. At the same time, focusing on more interactive methods increases the effectiveness of education. One of the most important requirements for English lessons is to teach independent thinking.

REFERENCES:

1. Shavkat Mirziyoyev June 30 - Holiday congratulations to the youth of Uzbekistan on the occasion of Youth Day. June 30, 2021.
2. Ibragimov XI, Abdullayeva Sh.A. Theory of pedagogy. - T .: "Science and Technology" Publishing House, 2008.
3. Jalolov J. Methods of teaching a foreign language. - Tashkent., 2012
4. Internet information: www. ziyonet.uz
5. www.pedagog.uz
6. https://moluch.ru/archive/308/69404/

THE COMMON EUROPEAN FRAMEWORK OF REFERENCE OF LANGUAGES: LEARNING, TEACHING, ASSESSMENT

Jumaboyeva Nazokat Abduhamid qizi
Student of the Faculty of English Philology,
Namangan State University
Teacher: **Mamajonova Nozima**

Annotation: The topic of my aricle is "The Common European Framework of Reference of Languages: learning, Teaching, Assessment" to increase the interest of high school students through the use of interactive skills in English lessons, to develop the activities through the organization of interesting and modern lessons is one of the current issues. Today, due to the growing demand for learning a foreign language in our country, the problem of strengthening the knowledge of learners through this exercise is about to be solved. Increasing the interest of high school students in learning English, which is one of the main components of secondary schools, through chain exercises, and as a result, this qualifying work for other subjects can also

contribute to the perfect development of the individual.

Key words: CEFR, chain drill, measures, further, foreign language, learning system, projects, implementation.

ОБЩАЯ ЕВРОПЕЙСКАЯ СТРУКТУРА ЗНАНИЯ ЯЗЫКОВ: ОБУЧЕНИЕ, ПРЕПОДАВАНИЕ, ОЦЕНКА

Аннотация: Тема моей диссертации «Общие европейские рамки владения иностранным языком: обучение, преподавание, оценка» для повышения интереса старшеклассников за счет использования интерактивных навыков на уроках английского языка, для развития деятельности посредством организации интересные и современные уроки – один из актуальных вопросов. Сегодня, в связи с растущим спросом на изучение иностранного языка в нашей стране, проблема укрепления знаний обучающихся с помощью этого упражнения находится на грани решения. Повышение интереса старшеклассников к изучению английского языка, который является одним из основных компонентов общеобразовательной школы, посредством цепных упражнений, и как следствие, этой квалификационной работы по другим предметам, также может способствовать совершенному развитию личности.

Ключевые слова: CEFR, цепная тренировка, мероприятия, дальнейшее, иностранный язык, система обучения, проекты, реализация.

TILLARNING UMUMIY EVROPA TA'LIM TA'SIRI: O'RGANISH, O'QITISH, BAHOLASH

Annotatsiya: Ingliz tili darslarida interfaol ko‘nikmalarni qo‘llash orqali o‘rta maktab o‘quvchilarining qiziqishini oshirish, o‘quv mashg‘ulotlarini tashkil etish orqali faoliyatni rivojlantirish maqsadida bitiruv malakaviy ishimning mavzusi “Tillarning umumiy Yevropa asoslari: o‘rganish, o‘rgatish, baholash”. qiziqarli va zamonaviy darslar o‘tkazish dolzarb masalalardan biridir. Bugungi kunda mamlakatimizda chet tilini o‘rganishga bo‘lgan talab ortib borayotganligi sababli o‘quvchilarning bilimini ushbu mashq orqali mustahkamlash masalasi hal etilishi arafasida. Yuqori sinf o‘quvchilarining umumta’lim maktablarining asosiy tarkibiy qismlaridan biri bo‘lgan ingliz tilini o‘rganishga bo‘lgan qiziqishini zanjirli mashqlar orqali oshirish va buning natijasida boshqa fanlar bo‘yicha bu malakaviy ish ham shaxsning mukammal rivojlanishiga xizmat qilishi mumkin.

Kalit so'zlar: CEFR, o’lchash, chora-tadbirlar, keyingi, chet tili, o'rganish tizimi, loyihalar, amalga oshirish.

Today English is one of the most popular language of the world, over 350million people speak it as the mother tongue. It is the language of the literature, education, modern music, and

tourism. In order to achieve higher results in every field we have to be aware of the steps of development. One of the steps of improving English language teaching in secondary schools is adopted decrees.

Language is the salient way of expressing our thoughts. We use language for planning our lives and exchanging our ideas. Globalization has given rise to English as a global language and learning it has become inevitable to communicate with the world. In many countries including Bangladesh, English is the second language and it is a compulsory subject in our curriculum from the elementary level. It is an endemic part of our life and in today's world we will not be able to survive without English. Recent studies have revealed some evidence that young learners learn second language better compared to adult learners.

In our country, though students are taught English at an early age, they cannot achieve fluency and accuracy in English which nowadays is pre-requisite for higher studies, getting a decent job and above all for business. The effective way to make a learner proficient in English is to develop all the four basic language skills listening, reading, speaking and writing. Listening and reading are the receptive skills and work as an input for the learners and gradually prepare the learners for the productive skills, speaking and writing. Amongst all four-skills teaching is most challenging, more specifically teaching to young learners is a genuine challenge for the teachers. It is an imperative language skill, which need to be developed from an early age. Young learners do not feel motivated to write rather they like to speak more in an ESL class. In our educational system students do not get enough chance to write according to their own wish. In some schools, they have creative classes where students get the chance for free . The objective behind it is to make the students independent and activate their thought process. From teachers' side it is important to select the right lesson and design it according to the age group. If the students do not like the lesson, the whole class will be unproductive.

A1 – Breakthrough (yoribo'tish, куртаклаш босқичи)

A2 – Waystage (yo'lda)

B1 – Threshold (ostonada)

B2 – Vantage (imkoniyat)

C1 – Proficiency (tildan malakali foydalanuvchi)

C2 – Mastery (mahoratli foydalanuvchi)

Users understand the salient points of a spoken or written text when clear, standard language is used. They can express themselves without major difficulty in a variety of situations.

Beginners discover the language and familiarise themselves with the sound of English.

Users understand everything without effort; their command of the language is comparable to native speakers' language skills.

Learners, "experienced users", can understand long, demanding spoken or written texts, they also grasp implicit meaning. Their use of language is subtle and effective.

Learners understand the main content of complex and fairly long written and spoken texts. They communicate fluently.

Learners can understand isolated phrases, common expressions and factual information. They can act in day-to-day situations with the help of the people they are speaking to.

1. What does CEFR stand for?

The CEFR is The Common European Framework of Reference for Language learning, teaching and assessment.

The Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment, abbreviated as CEFR, is a guideline used to describe achievements of learners of foreign languages across Europe and, increasingly, in other countries.

The Common European Framework of Reference for Languages (CEFR) plays a central role in language and education policy worldwide. It has growing relevance for language testers and examination boards, helping to define language proficiency levels and interpret language qualifications.

The CEFR describes language ability on a scale of levels from A1 for beginners up to C2 for those who have mastered a language. This makes it easy for anyone involved in language teaching and testing (learners, teachers, teacher trainers, etc.) to see the level of different qualifications. It also means that employers and educational institutions can easily compare qualifications and see how they relate to exams they already know in their own country.

2. How many levels are there in CEFR on language learning?

The CEFR is a framework, published by the Council of Europe in 2001, which describes language learners' ability in terms of speaking, reading, listening and writing at six reference levels (A1, A2, B1, B2, C1, C2).

3. What are they called?

4. The CEFR sets out to describe the different language use skills divided into six levels from **A1**(breakthrough/absolute beginner) to **C2** (Mastery).

These six levels are named as follows:

C2 Mastery (mahoratli foydalanuvchi) } Proficient user

C1 Effective Operational Proficiency

(tildan malakali foydalanuvchi)

B2 Vantage (imkoniyat) } Independent user

B1 Threshold (ostonada)

A2 Waystage (yo'lda) } Basic user

A1 Breakthrough

(yoribo'tish, куртаклаш босқичи)

5. What is the State Educational Standard? What for is it used (do we need it)? When was State Educational Standard adopted?

State Educational Standard was adopted on the 8th of May in 2013.

The state standard on foreign languages for all levels of education defines:

- aims and objectives of the academic course;
- content of teaching and learning;
- requirements for the level of graduates of educational establishments at all stages of education.

The aim of teaching foreign language at all levels of education of the Republic of Uzbekistan is to develop FL communicative competence (based on its composites – linguistic, sociolinguistic, discourse, strategic, sociocultural, social and study/learning competences) of learners to can function in the multicultural world in everyday, scientific and professional spheres.

Competence presents a set of knowledge, skills and personal qualities enabling the performance of various actions stipulated by certain intentions and goals, including those which are set by the participant of a communication himself.

Communicative competence in foreign language is «the ability and real readiness to carry out foreign language interaction with native speakers, as well as learners' familiarization of the culture of county/countries of the target language, better understanding of the culture of one's own country, ability to present it in the process of communication".

1. **The Common European Framework in its political and educational context**

The Common European Framework provides a common basis for the elaboration of language syllabuses, curriculum guidelines, examinations, textbooks, etc. across Europe. It describes in a comprehensive way what language learners have to learn to do in order to use a language for communication and what knowledge and skills they have to develop so as to be able to act effectively. The description also covers the cultural context in which language is set. The Framework also defines levels of proficiency which allow learners' progress to be measured at each stage of learning and on a life-long basis.

The Common European Framework is intended to overcome the barriers to communication among professionals working in the field of modern languages arising from the different educational systems in Europe. It provides the means for educational administrators, course designers, teachers, teacher trainers, examining bodies, etc., to reflect on their current practice, with a view to situating and co-ordinating their efforts and to ensuring that they meet

the real needs of the learners for whom they are responsible.

By providing a common basis for the explicit description of objectives, content and methods, the Framework will enhance the transparency of courses, syllabuses and qualifications, thus promoting international co-operation in the field of modern languages. The provision of objective criteria for describing language proficiency will facilitate the mutual recognition of qualifications gained in different learning contexts, and accordingly will aid European mobility.

Common Reference Levels and Language learning and teaching

In the words of the Intergovernmental Symposium held in Ruschlikon, Switzerland November 1991, on the initiative of the Swiss Federal Government, on: 'Transparency and Coherence in Language Learning in Europe: Objectives, Evaluation, Certification':

1. A further intensification of language learning and teaching in member countries is necessary in the interests of greater mobility, more effective international communication combined with respect for identity and cultural diversity, better access to information, more intensive personal interaction, improved working relations and a deeper mutual understanding.

2. To achieve these aims language learning is necessarily a life-long task to be promoted and facilitated throughout educational systems, from pre-school through to adult education.

3. It is desirable to develop a Common European Framework of reference for language learning at all levels, in order to:

• promote and facilitate co-operation among educational institutions in different countries;

. • provide a sound basis for the mutual recognition of language qualifications;

• assist learners, teachers, course designers, examining bodies and educational administrators to situate and co-ordinate their efforts.

Plurilingualism has itself to be seen in the context of pluriculturalism. Language is not only a major aspect of culture, but also a means of access to cultural manifestations. Much of what is said above applies equally in the more general field: in a person's cultural competence, the various cultures (national, regional, social) to which that person has gained access do not simply co-exist side by side; they are compared, contrasted and actively interact to produce an enriched, integrated pluricultural competence, of which plurilingual competence is one component, again interacting with other components.

For what uses is CEF intended?

The uses of the Framework include:

The planning of language learning programmes in terms of:

• their assumptions regarding prior knowledge, and their articulation with earlier

learning, particularly at interfaces between primary, lower secondary, upper secondary and higher/further education;

- their objectives;
- their content.

The planning of language certification in terms of:

- the content syllabus of examinations;
- assessment criteria, in terms of positive achievement rather than negative deficiencies.

The planning of self-directed learning, including:

- raising the learner's awareness of his or her present state of knowledge;
- self-setting of feasible and worthwhile objectives;
- selection of materials;
- self-assessment.

Learning programmes and certification can be:

- *global,* bringing a learner forward in all dimensions of language proficiency and communicative competence;
- *modular,* improving the learner's proficiency in a restricted area for a particular purpose;
- *weighted,* emphasising learning in certain directions and producing a 'profile' in which a higher level is attained in some areas of knowledge and skill than others;
- *partial,* taking responsibility only for certain activities and skills (e.g. reception) and leaving others aside.

The Common European Framework is constructed so as to accommodate these various forms.

In considering the role of a common framework at more advanced stages of language learning it is necessary to take into account changes in the nature of needs of learners and the context in which they live, study and work. There is a need for general qualifications at a level beyond threshold, which may be situated with reference to the CEF. They have, of course, to be well defined, properly adapted to national situations and embrace new areas, particularly in the cultural field and more specialised domains. In addition, a considerable role may be played by modules or clusters of modules geared to the specific needs, characteristics and resources of learners.

What criteria must CEF meet?

In order to fulfil its functions, such a Common European Framework must be comprehensive, transparent and coherent.

By 'comprehensive' is meant that the Common European Framework should attempt to specify as full a range of language knowledge, skills and use as possible (without of course attempting to forecast *a priori* all possible uses of language in all situations - an impossible task), and that all users should be able to describe their objectives, etc., by reference to it. CEF should differentiate the various dimensions in which language proficiency is described, and provide a series of reference points (levels or steps) by which progress in learning can be calibrated. It should be borne in mind that the development of communicative proficiency involves other dimensions than the strictly linguistic (e.g. sociocultural awareness, imaginative experience, affective relations, learning to learn, etc.).

By 'transparent' is meant that information must be clearly formulated and explicit, available and readily comprehensible to users.

By 'coherent' is meant that the description is free from internal contradictions. With regard to educational systems, coherence requires that there is a harmonious relation among their components:

- the identification of needs;
- the determination of objectives;
- the definition of content;
- the selection or creation of material;
- the establishment of teaching/learning programmes;
- the teaching and learning methods employed;
- evaluation, testing and assessment.

The construction of a comprehensive, transparent and coherent framework for language learning and teaching does not imply the imposition of one single uniform system. On the contrary, the framework should be open and flexible, so that it can be applied, with such adaptations as prove necessary, to particular situations. CEF should be:

- *multi-purpose:* usable for the full variety of purposes involved in the planning and provision of facilities for language learning
- *flexible:* adaptable for use in different circumstances
- *open:* capable of further extension and refinement
- *dynamic:* in continuous evolution in response to experience in its use
- *user-friendly:* presented in a form readily understandable and usable by those to whom it is addressed *non-dogmatic:* not irrevocably and exclusively attached to any one of a number of competing linguistic or educational theories or practices.

Conclusion:

CEFR and State Educational Standards

- A1 – Breakthrough (yoribo'tish, куртаклаш боскичи): beginners discover the language and familiarise themselves with the sound of English.
- A2 – Waystage (yo'lda): learners can understand isolated phrases, common expressions and factual information. They can act in day-to-day situations with the help of the people they are speaking to.
- B1 – Threshold (ostonada): users understand the salient points of a spoken or written text when clear, standard language is used. They can express themselves without major difficulty in a variety of situations.
- B2 – Vantage (imkoniyat): Learners understand the main content of complex and fairly long written and spoken texts. They communicate fluently.
- C1 – Proficiency (tildan malakali foydalanuvchi): learners, "experienced users", can understand long, demanding spoken or written texts, they also grasp implicit meaning. Their use of language is subtle and effective.
- C2 – Mastery (mahoratli foydalanuvchi) users understand everything without effort; their command of the language is comparable to native speakers' language skills.

The Common European Framework divides learners into three broad divisions that can be divided into six levels; for each level, it describes what a learner is supposed to be able to do in reading, listening, speaking and writing.

This paper is all about engaging students in class for successful learning and it tis the reflection of my internship. In this report I have focused on the teaching procedure to young learners for and how it differs from teaching adults. To improve skill, it needs practice and constant attention especially to young learners who are sensitive towards learning. Teachers have to deal with them adroitly. In the elementary level, teachers play vital role to develop skill. While checking the scripts teachers have to be lenient as because they are the only sources of motivation for the young learners. Learners' motivation plays prime role to engage the students into classroom activity which is the most challenging work for the teacher. Whenever teachers provide positive feedback and support learners ' ideas, it works greatly. Learners' self-esteem goes up automatically and they participate. Giving feedback remains a problem as different students take the feedback in a different way. To solve the problem in this paper I have proposed some recommendations to improve the skill which are quite easily applicable in our classroom environment. Teachers just need to take care of the learners ' need, what kind of feedback they need rather overcorrecting them which work well. Without skill second language learning will remain incomplete and to ensure that students have to learn it from an early age.

List of used sources and literatures

1. The President decree 1875: On December 10, 2012 "On measures to further improve foreign language learning system". Khalk Suzi newspaper.

2. The decree of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan: April 6, 2017 No 187 "On approval of state educational standards of general secondary and secondary special, vocational education". Ma'rifat newspaper

3. 4th International Conference: "Teaching English to Young Learners:. Book of Abstract." University of Kragujevas, Faculty of Education in Jagodina Serbia 5,6 June 2015. ISBN 978-86-7604-138-1

4. L.Jurayev, S.Xan, L.Kamalova "New Fly High English 5" Teacher's Book. Tashkent: "O'zbekistan NMIU", 2020. ISBN 978-9943-22-125-3

5. L.Jurayev, L.Kamalova, S.Xan "Teens' English 6" Teacher's Book. Tashkent: "O'zbekistan NMIU", 2018. ISBN 978-9943-25-613-2

6. , S. Xan, L. Kamalova, L. Jurayev "Teens' English 7" Teacher's Book. Tashkent: "O'zbekistan NMIU", 2019. ISBN 978-9943-25-822-8

L.Jurayev and others "Fly High English 9" Teacher's Book. Tashkent: "Yangiyo'l Poligraf Servis", 2014.

7. Cotterall, S. (1995). Developing a course strategy for learner autonomy.*ELT Journal, 49* (3), 219-227

8. Littlewood, W. (1999). Defining and developing autonomy in East Asian contexts. *AppliedLinguistics*,

20 (1), 71-94.

9. Lee, I. (1998). Supporting greater autonomy in language learning. *ELT Journal,*

52 (4), 285-291.

10. Holec. H (1981). Autonomy in Foreign Language Learning. Oxford: Pergamon

11. Linacre, John M. 1989. *Many-facet Rasch measurement*. Chicago: MESA Press.

STRATEGIES OF TEACHING SPEAKING ACTIVITIES

Sitora Inamova Akramjon qizi

Student of the Faculty of English Philology,

Namangan State University

Teacher: **Mamajonova Nozima**

Annotation: This article tells about strategies of teaching speaking activities in English classes. There are some useful activities to teach English classes. There are several techniques

which helps to your lessons more colourful and effective such as discussions, role-play, simulation, story telling, playing cards and so on. Teachers should utilize these following activities in their lessons.

Key words: discussions, role-play, simulation, story telling, playing cards e-learning, motivation, teaching foreign languages.

СТРАТЕГИИ ОБУЧЕНИЯ РЕЧЕВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация: В данной статье рассказывается о стратегиях обучения разговорной деятельности на уроках английского языка. Есть несколько полезных занятий для преподавания английского языка. Есть несколько методов, которые помогут сделать ваши уроки более красочными и эффективными, такие как дискуссии, ролевые игры, моделирование, рассказывание историй, игра в карты и так далее. Учителя должны использовать следующие упражнения на своих уроках.

Ключевые слова: дискуссии, ролевая игра, моделирование, рассказывание историй, онлайн-обучение игральными картами, мотивация, обучение иностранным языкам.

GAPIRISH KO'NIKMASINI O'QITISH YO'LLARI

***Annotatsiya*:** Ushbu maqolada ingliz tili darslarida nutqiy faoliyatni o'rgatish strategiyalari haqida so'z boradi. Ingliz tili darslarini o'rgatish uchun foydali mashg'ulotlar mavjud. Darslaringizni yanada rang-barang va samarali o'tkazishga yordam beradigan bir qancha usullar mavjud, masalan, muhokamalar, rolli o'yinlar, simulyatsiya, hikoya qilish, karta o'ynash va hokazo. O'qituvchilar o'z darslarida quyidagi tadbirlardan foydalanishlari kerak.

Kalit so'zlar: munozaralar, rolli o'yinlar, simulyatsiya, hikoya qilish, karta o'ynash elektron ta'lim, motivatsiya, chet tillarini o'rgatish.

Speaking is the language skill which most of the teachers usually find the most difficult to teach. They could not cope with managing their students to speak in most of the cases because students worry that they are going to make a mistake, or that the people listening will not understand them. Many learners argue that speaking has always been a problem for them although they have no problem with reading, listening, grammar and vocabulary. This means that, even though they know English well, they might not be able to have a conversation. All learners need to learn how to speak clearly and persuasively. To achieve the aims related to this skill, the teacher plays an important role. But before learning how to teach speaking, we should inform what is speaking itself? Speaking means conveying the message through the words of

mouth. This skill is also called "Oral skill" or "Communicative skill". To develop this skill, the students need intensive practice. Speaking practice is usually done in pair or group work under supervision of teachers. There are several techniques which helps to your lessons more colourful and effective such as discussions, role-play, simulation, story telling, playing cards and so on. Teachers should utilize these following activities in their lessons.

Discussions

After a content-based lesson, a discussion can be held for various reasons. The students may aim to arrive at a conclusion, share ideas about an event, or find solutions in their discussion groups. Before the discussion, it is essential that the purpose of the discussion activity is set by the teacher. In this way, the discussion points are relevant to this purpose, so that students do not spend their time chatting with each other about irrelevant things.

Role Play

One other way of getting students to speak is role-playing. In role-play activities, the teacher gives information to the learners such as who they are and what they think or feel. Students play different roles. This exercise will encourage them to speak in real life situation.

Simulations

Simulations are very similar to role-plays but what makes simulations different than role plays is that they are more elaborate. In simulations, students can bring items to the class to create a realistic environment. For instance, if a student is acting as a singer, she brings a microphone to sing and so on. Role plays and simulations have many advantages. This entertaining activity motivate the students to the lesson.

Brainstorming

On a given topic, students can produce ideas in a limited time. Depending on the context, either individual or group brainstorming is effective and learners generate ideas quickly and freely. The good characteristics of brainstorming is that the students are not criticized for their ideas so students will be open to sharing new ideas.

Storytelling

Students can briefly summarize a tale or story they heard from somebody beforehand, or they may create their own stories to tell their classmates. Story telling fosters creative thinking. It also helps students express ideas in the format of beginning, development, and ending, including the characters and setting a story has to have. Students also can tell riddles or jokes.

Interviews

Students can conduct interviews on selected topics with various people. It is a good idea that the teacher provides a rubric to students so that they know what type of questions they can ask or what path to follow, but students should prepare their own interview questions.

Story Completion

This is a very enjoyable, whole-class, free-speaking activity for which students sit in a circle. For this activity, a teacher starts to tell a story, but after a few sentences he or she stops narrating. Then, each student starts to narrate from the point where the previous one stopped. Each student is supposed to add from four to ten sentences. Students can add new characters, events, descriptions and so on.

Playing Cards

In this game, students should form groups of four. Each suit will represent a topic.

Each student in a group will choose a card. Then, each student will write 4-5 questions about that topic to ask the other people in the group.

Find the Difference

For this activity students can work in pairs and each couple is given two different pictures, for example, picture of boys playing football and another picture of girls playing tennis. Students in pairs discuss the similarities and differences in the pictures.

Here are some suggestions for English language teachers while teaching oral language:

- Provide maximum opportunity to students to speak the target language by providing a rich environment that contains collaborative work, authentic materials and tasks, and shared knowledge.
- Reduce teacher speaking time in class while increasing student speaking time. Indicate positive signs when commenting on a student's response.
- Do not correct students' pronunciation mistakes very often while they are speaking. Correction should not distract student from his or her speech.
- Diagnose problems faced by students who have difficulty in expressing themselves in the target language and provide more opportunities to practice the spoken language.

To sum up ,teaching speaking skill is a very essential part of learning second language. The ability to communicate in a second language clearly and efficiently contributes to the success of the learner in school and success later in every phase of life. Therefore, it is vital that language teachers should pay great attention to teaching speaking. Rather than leading students to pure memorization, providing a rich environment where meaningful communication takes place is desired. With this aim, various speaking activities such as those listed above can contribute a great deal to students in developing basic interactive skills necessary for life. These activities make students much more active in the learning process and at the same time make their learning more meaningful and fun for them. Teachers should avoid traditional ways of teaching, instead of they are able to use interactive patterns and modern technology with the help

of handful activities.

References

1. Celce-Murcia. M. 2001. Teaching English as a Second or Foreign Language (3rd ed). USA: Heinle&Heinle.
2. Chaney, A.L., and T.L. Burk. 1998. Teaching Oral Communication in Grades K-8. Boston: Allyn&Bacon.
3. Baruah, T.C. 1991. The English Teacher's Handbook. Delhi: Sterling Publishing House.
4. Brown, G. and G. Yule. 1983. Teaching the Spoken
5. .Language. Cambridge: Cambridge University Press.

Nunan, D., 2003. Practical English Language Teaching.

METHODOLOGICAL ASPECTS OF FOREIGN LANGUAGE TEACHING IN THE PREPARATION OF THE TOUR GUIDES

G'ulomjonova Shohsanam Baxtiyor qizi
Student of the Faculty of English Philology,
Namangan State University
Teacher: **Mamajonova Nozima**

Annotation: This article reflects the results of the study of scientific approaches and practices of foreign language teaching in the preparation of the tour guides, which were based on the utilization of expert evaluation method, pedagogical experiment and others.

Keywords: Foreign language, interactive teaching methods, training of tour guides, communicative competence, digital technology, social networking.

МЕТОДИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ ПРИ ПОДГОТОВКЕ ГИДОВ

Аннотация: В данной статье отражены результаты изучения научных подходов и практик преподавания иностранных языков при подготовке экскурсоводов, основанных на использовании метода экспертного оценивания, педагогического эксперимента.

Ключевые слова: Ключевые слова: иностранный язык, интерактивные методы обучения, подготовка экскурсоводов, коммуникативная компетентность, цифровые технологии, социальные сети.

EKSURSIYA GUIDLARINI TAYYORLASHDA CHET TILI O'QITISHNING METODOLIK ASPEKTLARI

Annotatsiya: Ushbu maqolada ekskursiya gidlarini tayyorlashda chet tillarini o'qitishning ilmiy yondashuvlari va amaliyotlarini o'rganish natijalari aks ettirilgan bo'lib, ular ekspert baholash usuli, pedagogik eksperiment va boshqalardan foydalanishga asoslangan.

Kalit so'zlar: Chet tili, interfaol o'qitish usullari, ekskursiya gidlar tayyorlash, kommunikativ kompetentsiya, raqamli texnologiya, ijtimoiy tarmoq.

INTRODUCTION

Relevance of a problem of language training of tour guides is determined by the growth of tourist flows, both in the world, and in Russia. According to UNWTO, in 2016 there were 1,235 million international tourists that for 3,6%, exceeds the indicators of 2015 (UNWTO, 2017). The position of the leader in number of arrivals among distant foreign countries was surely taken by China, which is the main donor of outbound tourism flow and the most perspective direction for the increase in the international tourist exchange.Tourism development in Russia corresponds to an environment of the world tourist market, in 2016 the expressed positive dynamics of incoming tourism over the key countries remains. At the same time, the tourism industry is experiencing a shortage of qualified personnel who knows several foreign languages, which gives the rise to the practice of hiring unqualified staff. For example, for the high-quality servicing of tour guests from the People's Republic of China it is required more and more qualified specialists speaking Chinese as this category of tourists doesn't know any foreign languages. As it was noted above, the Chinese market is one of the most perspective and attractive from the point of incoming tourism. Therefore, the task of the accepting companies and other parties interested in acceptance of the Chinese tourists consists in providing high standards of servicing, safety and trainings up to the standards. According to experts' estimates, in 2016 82 accredited guide worked in Moscow, while the need for specialists with knowledge of the Chinese language in the season amounted to about 250 people. Because of staff deficit, there were difficulties in servicing groups, and against the background of promptly growing tourist flow from China they will only increase. Here with, in the last time numerous cases of illegal tour guides working with Chinese groups were recorded in Russia. Consequently, suffer both the quality of reception and the situation on the labour market of domestic tour guides and attendants who are forced to compete with illegal cheap labor. Relevance of research of methodological aspects of foreign language teaching in the preparation of the tour guides, is also caused by the

planned changes in the sphere of legal regulation of the services of tour guides and guide-translators. Now the federal law draft "About Modification of Separate Legal Acts of the Russian Federation for Enhancement of Legal Regulation of Activities of tour Guides (Guides), guide-translators and Instructorconductors" is discussed. In accordance with the provisions of the draft, in Russia only citizens of the Russian Federation, who are certified in accordance with the requirements of the legislation (the Ministry of culture of the Russian Federation, 2017) will work as tour guides and guide-translators. In the draft of this law it is offered that for passing the certification of the guide or the guide-translators rendering services on tourist routes, the job seeker shall have: secondary professional or higher education; additional professional education according to the standard additional professional program for tour guides or guidetranslators approved by an authorized federal executive body in coordination with the federal executive body performing functions on development and implementation of state policy and standard legal regulation in education or length of service as the guide or the guide-translator at least five years. Thus, the analysis of the situation in the tourist market of the Russian Federation, allows making a conclusion about the presence of significant demand for the training of the tour guides with knowledge of foreign languages.

Many scientific works are devoted to the study of the tour guides' preparation (Bogdanova, 2010; Mak et al., 2011; Min, 2012; Ong, Ryan & McIntosh, 2014; Wang, 2012; Halkier et al., 2016). At the same time, pedagogical ideas, approaches to the preparation of tour guides, not fully ensure a rapid response to the turbulence of the external environment, characterized by changes in the geography of tourist arrivals, consumer preferences, government regulation of tourist activities and do not take into account the condition of a limited amount of time for the tour guides' preparation. Therefore, it is necessary to consider the problem as a permanent process to improve the methodological aspects of foreign language teaching in the training of tour guides

Research Methodology

During the research, the following methods were used: the study and the generalization of experience of tour guides' training, teaching foreign languages for special purposes in educational theory and practice, method of expert estimations, analysis of the results of activities of students in training programs, diagnostic methods, and pedagogical experiment.Testing of the proposed methodical aspects of teaching a foreign language in the preparation of the tour guides was based on the programs of the professional retraining and advanced training of tour guides with knowledge of foreign language in Immanuel Kant Baltic Federal University in 2015-2016. At a preparatory investigation phase, the analysis of the current state of the studied problem in the pedagogical theory and practice was carried out; the program of a research was made.The

main phase included studying of the factors influencing the quality of teaching a foreign language in programs of professional retraining and professional development, and also the development and approbation of methodical aspects of teaching a foreign language when training tour guides according to the programs of retraining for different groups of students.In the final test phase of the ongoing study, the aim was to identify the results of implementation of methodical aspects of teaching a foreign language in the training of tour guides.An important area of the research was the identification of factors affecting the results of foreign language teaching in the preparation of professional tour guides. As a result, two significant factors influencing the quality of foreign language teaching in the framework of the program of professional training of tour guides were revealed: the level of foreign language proficiency and professional experience as a guide.

For the clarity, these data should be presented in a diagram (Fig.1)

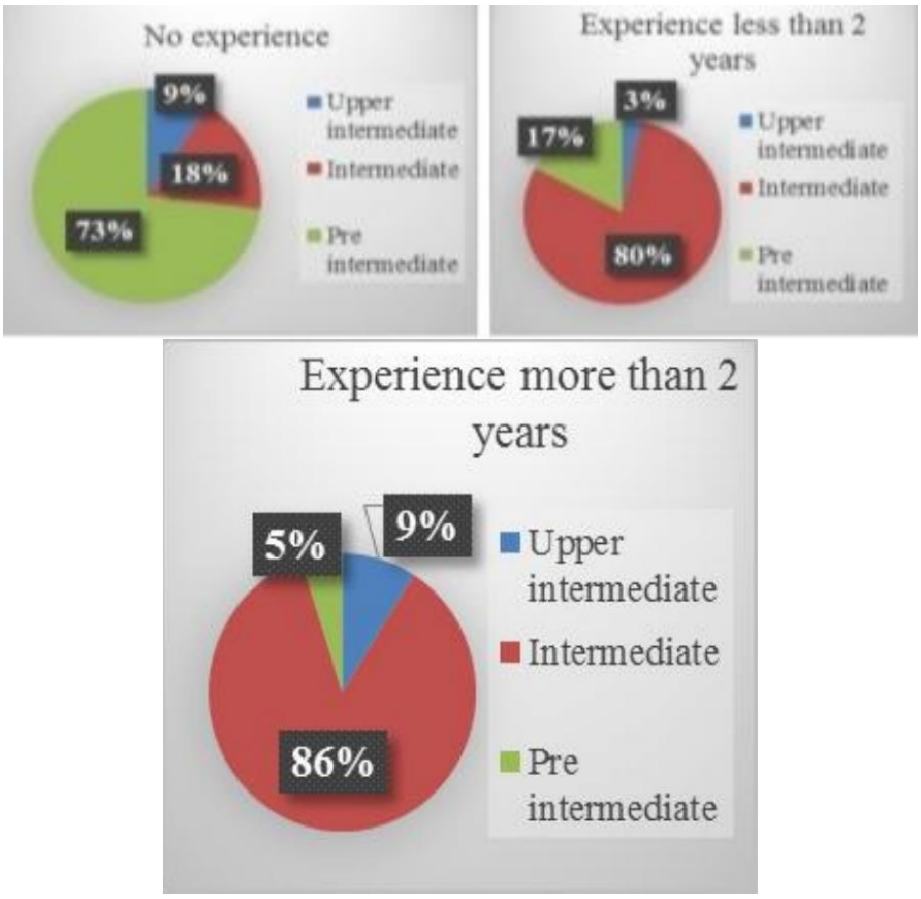

Fig. 1. Structure of students on the programs of professional retraining and advanced training of tour guides in Immanuel Kant Baltic Federal University, depending on experienceThus, in the group of students without work experience as a guide the largest proportion of those, who have pre intermediate level of foreign language. Therefore, in the process of foreign language teaching this group of students had to solve two tasks – to increase the level of foreign language and to acquaint with the peculiarities of practical activities of the guide. Based on the results of the

study recommendations on the use of social web applications for foreign language teaching in the preparation of tour guides within the classwork and independent work, taking into account the peculiarities of groups of students depending on the level of foreign language and the work experience as a guide were developed.

Results

Modern approaches to the study of a foreign language for specific purposes in educational theory and practiceToday we are witnessing dramatic changes in teaching foreign languages as a result of the introduction of new digital technologies. The modern era, also called globalization, has helped to develop new curricula, materials and teaching methods.

Compared to the period prior to digital, the student has many free and varied materials for the study of foreign language and present the results (Osipov, Prasikova & Volinsky, 2015).The study of E. Jaleniauskiene (2016) showed that problem-based learning is a unique approach that allows achieving significant results, and therefore it should be implemented in the field of foreign language teaching. Summarizing an over quarter of a century's experience of using the problem-based learning (PBL) approach in training tourism industry staff, A. Rösner, H. Halkier & M. Mair (2016) state that the essence of this methodology lies in motivating students to take responsibility for their learning outcomes, to learn from solving real up-to-date problems and challenges emerging in the tourism industry within their home region.

According to C.Cakir(2016)while printed educational materials are still the basis of the educational process, the student has the freedom of choice of materials in a foreign language through open source access. These sources include videos from YouTube; Facebook; Twitter; DVDs; Internet-Newspapers, magazines, etc (Al-Qallaf & Al-Mutairi, 2016; Buga et al., 2014: Bicen, Sadıkoglu & Sadıko 2015).As A. J. Moeller & T. Catalano (2015) notes, ease of information exchange of students is another point, which is a significant advantage of the use of digital technologies (Öz, 2015; Vinogradova et al., 2016; Zabrodina et al.,2015.).

Many researchers (Oktay, 2015; Klimova &, Kacet, 2015) indicate that the modern model of foreign language learning is the interdisciplinary status based on synergetic principles, where the language environment and linguistic identity are extremely complicated and open selfdeveloping system with great emphasis on the personal efforts of the student.

The dynamic of the development of modern language education imposes the new requirements to the teachers (Lebedeva & Pechishcheva, 2016). The teacher needs not only to master some innovative technologies of teaching his subject, but also to understand the essence of the regularities that underlie them, see their origins and prospects.

Thus, the analysis of modern approaches to the study of a foreign language for specific purposes in educational theory and practice have shown that learning a foreign language necessarily

involves the use of digital technologies like specially designed training content, and social web applications.

Implementation of an integrative approach to foreign language teaching in the preparation of the tour guide

As the world and domestic experience of preparing the guide shows, that it is not enough just to possess the lexical material and grammatical basis of the language, but it is needed to have knowledge in literature, history, traditions and culture of the people. It is impossible just to translate into a foreign language tours, which are designed for the domestic tourist. The material must be adapted for foreign tourists, because there is a feature of perception, the difference in cultures.

As it is noted in research of L. G. Zolotyx, M. L. Lapteva,M. S.& Chunosova (2012) if during the training of specialists of other directions linguistic competences (language proficiency) belong to common cultural competences, then when training tour guides thiscompetence is also professional.

Activity of the guide working with foreign tourists assumes not only free foreign language skills, but also the ability to work with the people belonging to different ethnic groups (Bogdanova, 2010). As it is shown in work of N. M. Huuskonen (2003), he has to "be able to carry out different approaches to judgment and interpretation of local history material: historical, ethnographic, geographical, art criticism, linguistic, psychological, culturological approaches".

Besides learning foreign language, teaching the discipline "Study of local lore" on the program of retraining and professional development of tour guides was carried out in a foreign language that allowed realizing the intersubjective communications between the maintenance of a training material on a foreign language and the maintenance of a basic course according to the program of retraining. In the course of training specialized media audiences were used that allowed each listener "to experience" the recreated cultural environment, to play various roles in dialogues. Thus, listeners not only practice foreign languages, but also expand the professional knowledge and skills in the cultural historic area.The result of realization of the offered integrative approach of teaching a foreign language when training the guide became the integration, interpenetration, connection of linguistic and professional competences.The use of social web applications for foreign language teaching in the preparation of tour guides within the classroom and independent work. Teaching of foreign language in the preparation of the tour guides takes place in a limited amount of time, therefore great importance is given to independent work of students, for which it is proposed to make better use of social web applications. Although they can be used in the process of classroom work. Users of social web applications are millions of people. Students in the experimental group used it as a

communication tool mainly for communication with friends. In the experiment, it was suggested to use Facebook in the process of learning a foreign language. A group account was created for students on Facebook, which contained the digital setting. This experiment showed that Facebook really has a big potential in teaching a foreign language, as learners are moving toward the conditions of genuine communication. Basis of the guide performance is to implement information and communication functions. That implies, above all, the development of oral speech in a foreign language. Oral communication of the guide occurs in Dialogic and monologue form, and in their complex interplay, while Dialogic occupies the primary place. The methodological component of tour guides' training includes the preparation of a new tour in a foreign language. Social web applications are an inexhaustible source of inspiration and searching for unique ideas and this is a good opportunity to share ideas, developments and projects. In the experimental group was requested not only to develop new trips, but also its filming and posting video on YouTube.

The basis of this approach is the problem-based learning, which allows simulating a real practical situation, the author, answering questions and feedback from subscribers, improves foreign language communicative competence (linguistic, socio-cultural, educational and cognitive component). Moreover, it develops communication and cognitive skills to make the search and selection, to produce generalization, classification, analysis and synthesis of the information received; communication skills to present and discuss the results. The listener does not understand the pre-prepared case, and he becomes its author and acquires a real experience of the design of various types of speech situations.Thus, social web applications fulfill the role of public pedagogy, assess the adequacy of knowledge of a foreign language directly in the practice of foreign language communication, the exchange of written information, and are an additional way to promote intercultural competence and language learning in foreign language teaching in the training of tour guides.

Discussion

The authors previously wrote that the training of personnel for tourism including tour guides are in need of significant modernization (Zaitseva et al. 2015; Zaitseva et al. 2016; Vinogradova, Kulyamina, Larionova et al., 2016). It is necessary to actively use the project interactive teaching methods that apply the project approach, for example, as in the above experiment with the design and placement of the video about the new tour on YouTube, which is largely similar to the position of S. L. al-Qallaf & A. R. S. al-Mutairi (2016), R. Buga et al. (2014), H. Bicen, S. Sadıkoglu & G. Sadıko (2015), M. Lebedeva & L. Pechishcheva (2016), M. Kubiatko, M. Usak & A.R. Masalimova (2016), A.R. Masalimova, M. Usak & A.R. Shaidullina (2016).

However, developing the ideas of A. Oktay (2015), E. Jaleniauskiene (2016) it should be noted

that the improvement of the approach to teaching foreign language for specific purposes must consider a number of specific factors that take into account the specific characteristics of certain programs of professional retraining and advanced training, as well as the composition of the groups of trainees.

According to the authors of this study, and this is confirmed by the above results (table 3 and 4), forming groups depending on the experience of students on the profile of professional activity and the level of foreign language will take into account the characteristics of each group in the process of foreign language teaching in the preparation of the tour guides, the preparation of the teaching material and the utilization of teaching methods tailored to the particularities of each specific group of trainees.

Conclusion

The conducted research and the dynamics of the obtained results allow making conclusions about the effectiveness of the suggested methodological aspects of teaching foreign language in the training of tour guides.

On the basis of this study there was formulated a set of recommendations on the use of specially designed training content, and social web applications. Taking into account the formation of students' groups on the "tour tour" programme, depending on two parameters: the level of foreign language proficiency and professional experience as a tour guide.

The results of the study may be of interest for practicing foreign language teachers, developers of programs of retraining and advanced training of tourism professionals, students of teacher training institutions and for those who are interested in the methodology of teaching foreign language for tour guides.

Taking into account the obtained results of this study a number of research challenges and promising directions that require further consideration may be highlighted: deepening and extension of certain provisions contained in the article that are

related to the development of scientific and methodological support of foreign language teaching in the training of guides.

References

1.Al-Qallaf, C. L., Al-Mutairi, A.S.R. (2016). Digital literacy and digital content supports learning: The impact of blogs on teaching English as a foreign language. The Electronic Library,

2.Bicen, H. Sadıkoglu, S. Sadıkoglu, G. (2015). The Impact of Social Networks on Undergraduate Students Learning Foreign Language. Procedia - Social and Behavioral Sciences, 186, 1045-1049.

3.Bogdanova, A. D. (2010). Integrated course of professional training of tour guides who conduct excursions in English for foreign tourists. Vestnik of Northern (Arctic) Federal University. Series: Humanities and social Sciences, 4, 116-119.

4.Buga, R. Căpeneaţă, I. Chirasnel, C., Popa. A. (2014). Facebook in Foreign Language Teaching – A Tool to Improve Communication Competences. Procedia - Social and Behavioral Sciences, 128, 93-98.

"DIMENSIONS OF COMMUNICATIVE COMPETENCE AND THEIR FEATURES IN TEACHING"

Ikromjonova Shohsanam Akmal qizi

Student of the Faculty of English Philology,

Namangan State University

Teacher: **Mamajonova Nozima**

Annotation: This following article looks at ways to promote communicative competency in foreign language instruction. It should be highlighted that the advantages of genuine materials for the development of linguistic, sociolinguistic, pragmatic/discourse, and strategic competence in language learners were thoroughly described.

Keywords: foreign language, reading, teaching, efficiency, interactive method, innovative teaching, grammatical competence, communicative competence, student, teacher, language teaching, language assessment.

ИЗМЕРЕНИЯ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ И ИХ ОСОБЕННОСТИ В ПРЕПОДАВАНИИ»

Аннотация: В этой статье рассматриваются способы развития коммуникативной компетенции при обучении иностранному языку. Следует подчеркнуть, что были подробно описаны преимущества подлинных материалов для развития лингвистической, социолингвистической, прагматической/дискурсивной и стратегической компетентности у изучающих язык.

Ключевые слова: иностранный язык, чтение, обучение, эффективность, интерактивный метод, инновационное обучение, грамматическая компетентность, коммуникативная компетентность, студент, учитель, обучение языку, языковая оценка.

"KOMMUNIKATIV KOMPETENTSIYANING O'LCHOVLARI VA ULARNING O'QITISHDAGI XUSUSIYATLARI"

Annotatsiya: Ushbu maqolada chet tilini o'qitishda kommunikativ kompetentsiyani rivojlantirish yo'llarini ko'rib chiqadi. Shuni ta'kidlash kerakki, til o'rganuvchilarda lingvistik, sotsiolingvistik, pragmatik/diskurs va strategik kompetentsiyani rivojlantirish uchun haqiqiy materiallarning afzalliklari batafsil yoritilgan.

Kalit so'zlar: chet tili, o'qish, o'qitish, samaradorlik, interfaol usul, innovatsion o'qitish, grammatik kompetentsiya, kommunikativ kompetentsiya, talaba, o'qituvchi, til o'rgatish, tilni baholash .

INTRODUCTION

Rapid progress in many areas of people's lives, such as transportation and travel, business and job prospects, and multicultural relationships, has changed the world in recent years. These changes open people's doors to the globe while also increasing the need to be able to communicate in a language other than their mother tongue in order to take advantage of new opportunities and become a part of the modern world.

English is often regarded as one of the most significant and widely spoken foreign languages, and proficiency in it is often regarded as a distinct advantage, particularly in the labor market. These viewpoints and attitudes have ramifications in the classroom as well. Significant modifications in the general approach to teaching foreign languages have been made when compared to how English was taught in the past, such as the grammar-translation technique. Much emphasis is now placed on building conversational skills so that students can apply what they've learned in the classroom to real-life situations while speaking with others.

That is, when establishing communicative competence, students bring what they are in terms of themselves, their feelings, and their interests to class; therefore, teachers must regulate all of these components by creating proper conditions to ensure an acceptable learning environment.

Language competency is developed through interactions integrated with relevant circumstances in communicative language instruction. This kind of instruction gives authentic learning chances that go beyond the repetition and memorization of grammatical patterns in isolation. The communicative method to language teaching is based on the learner's capacity to understand and use language effectively to communicate in authentic (rather than simulated) social and school settings. stageof instruction.

Agreeing to the determination of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan on the endorsement of the State Educational Standards of Continuous Instruction of Uzbekistan, it characterizes the objectives and destinations of the subject, the substance of instructing and learning an outside dialect, and the prerequisites essential for obligatory preparing of graduates of instructive educate at all stages of instruction.

The primary goal of teaching a foreign language in the Republic of Uzbekistan at all levels of education is to develop communicative competence in a foreign language so that learners may work in everyday, scientific, and professional sectors in a multicultural world.
The ability to utilize the knowledge, abilities, and competencies obtained in the studied foreign language in the process of communication is referred to as communicative competence.

Sociolinguistic competence enables the speaker to select the appropriate linguistic form, technique of expression, and communicative purpose and wants to be based on a specific speaking context, communicative purpose, and desire.

Sociolinguistic competence includes socio-cultural competence, which is the ability to understand the national characteristics of authentic speech: customs, values, rituals, and other national-cultural characteristics of the country in which one lives and to compare them to the country whose language is being studied.

Strategic competence is the knowledge of how to use one's language to communicate intended meaning. Foreign language students may develop competence in each of these three areas at different rates, but all are important in developing communicative competence.

Discourse competency is everything from a basic spoken conversation to lengthy written volumes. The capacity to connect sentences throughout stretches of speech to make a cohesive spoken or written composition is referred to as discourse competency. It entails the grouping of ideas, information, or functions into a framework, which is often employed in written texts or spoken dialogues, using cohesion and coherence devices.

Concept of communicative competence

The term "communicative competence" refers to the ability to communicate effectively. This expertise can be expressed verbally, in writing, or even nonverbally. It is a broad phrase that relates to both language knowledge and the ability to utilize the language in real-life settings to meet communication goals. Moreover, in linguistics, the phrase "communicative competence" relates not only to a language user's grammatical knowledge but also to cultural interaction about how and when to use utterances effectively. To achieve communication goals, one must be able to use language accurately and appropriately according to communicative competency. The goal of learning a language is to be able to communicate effectively, not to be able to use it exactly like a native speaker.

The ability to communicate is assessed by analyzing whether and to what extent the interaction's goals are met. The context in which the conversation takes place influences communicative competence. When communicating with one group in one context, it may not be viewed as competent when communicating with another group in another setting. The field of communicative competence includes learning what the appropriate means (available strategies) are, how they are used in diverse situations, and being capable of determining which ones have the highest chance in a given situation.

It indicates that the language's speakers will be able to converse organically without the impact of native speakers. This situation accurately reflects the presence of communicative competency as a learned language goal. Many academics believe that language is a form of communication that consists of four key skills: listening, speaking, reading, and writing. To gain these language abilities, one must not only understand grammatical rules but also practice them until they become second nature. Whenever learners master the language's skills and they are able to apply them effectively and properly in various situations.

Through learner interaction, communicative language teaching (CLT) aims to accomplish communicative rather than linguistic knowledge. This language-learning technique, which dates back to the 1980s, is founded on the idea that in order to acquire a language, one must practice using it to express meaning to others. CLT, or Communicative Language Teaching, is more of an approach than a method. It includes a collection of ideas that represent a communicative approach to language and language development and can be applied to a wide range of classroom practices.

When I teach English as a Foreign Language (EFL) in my classrooms, I always try to employ the CLT approach to encourage pupils to use English. ESL teachers can use activities that encourage students to communicate while performing meaningful tasks to increase meaningful language use. ESL education focuses on interaction as both a method and a goal.

Language competency is developed through interactions integrated with relevant circumstances in communicative language instruction. This method of instruction gives authentic learning chances that go beyond the isolated repetition and memorization of grammatical patterns. The communicative approach to language teaching emphasizes communicative competence, which refers to a learner's capacity to comprehend and use language correctly in real (rather than simulated) social and school settings.

Through repetitive oral performance and student cooperation, communicative language instruction approaches aim to train students to be confident communicators in a variety of real-life situations. Communication is both the goal and the method of CLT instruction.

When I aim to increase my students' communicative competence, I always apply role-

playing and collaborative assignments which can help my students interact with one another. I think when using a communicative teaching technique, student-to-student engagement is crucial. Student-student interaction, on the other hand, emphasizes the active engagement among the students themselves during language sessions, as opposed to the more traditional teaching approaches of teacher dominance with students mostly learning through passive listening.

Furthermore, student-student interaction encompasses cooperative learning practices in which each student's learning performance is contingent on the contribution of the entire group during classroom sessions. As such exercises engage all students, not just the minority of energetic students who generally participate in a regular class, this is an effective means of engaging the entire class.

From my experience, I can claim that role-playing is an effective CLT practice. Role-playing has a fun element to it that allows learners to practice speaking without feeling rushed. For example, you may allocate parts to your pupils or allow them to choose a specific configuration. You should select a topic that is interesting to pupils or related to other things discussed in class. This will ensure that role-playing is not simply a stand-alone experience, but also an integral aspect of language lessons. Collaborative activities, such as assigning student groups to solve a puzzle using just the target language, are also common in CLT. This type of activity allows students to practice their communication abilities while also experimenting with the peer-learning approach, which can help students improve their relationships.

The CLT method emphasizes on equipping students with the ability to interact clearly and confidently with native speakers of their target language in real-world scenarios. As a result, it shifts the focus away from traditional grammar to encourage active and realistic language use in learning and acquisition. As a result, CLT places high value on interaction and problem-solving skills, and it frequently includes activities in the classroom like role play and pair work or group work.

There are many benefits of developing student's communicative competence using the CLT method of language instruction:

For starters, CLT provides learners with a clear and evident benefit: they can actually utilize the abilities they've learned to communicate in their target language. CLT isn't just about learning for the sake of learning; it has a specific and defined goal. Students develop as effective communicators who are able to employ appropriate syntax, vocabulary, and sentence structure in a variety of real-life situations and are adaptable enough to change as needed.

As a result, CLT lays a larger emphasis on achieving fluency in the target language rather than a rote study of particular grammatical rules. Rather than being evaluated on their capacity to regurgitate material, students are evaluated on their communicative competence. This method

also allows learners to gain confidence rapidly when engaging with others, allowing them to enjoy applying their newly acquired language skills.

In this perspective, CLT has a significant positive impact on relationships among instructors, students, and peers. CLT demands all participants to move away from the traditional teacher/student model in order to be successful at the greatest level. Learners in the teaching process must also engage in cooperation rather than individual learning activities; it is critical that they work together to construct good dialogues and accomplish the pair / group activities that are at the heart of the Communicative approach. As a result, teachers can create more innovative language learning exercises that go beyond typical phrase and grammatical structure repetition and memorization.

I believe teachers should know when to talk regarding language and when to let learners use language, as well as how to harmonize fluency and accuracy work, in order to build productive interactions. According to my experience, form-focused training has an acceptable time and place, and explicit grammar instruction can aid acquisition for some learners and rather than doing drills for correctness, grammar training is most effective when it focuses on developing learners' understanding of how a structure is generated, what it means, and how it is applied. As a result, learners develop a better understanding of what they hear and read by incorporating it into their inter-language rather than memorizing a single grammar rule.

Teachers should certainly help their learners create this body of knowledge by giving authentic exercise that prepares them for meaningful communication situations in the communicative model of language instruction. They assist their pupils in developing the ability to construct grammatically accurate, logically connected phrases that are suited to certain settings while employing acceptable/understandable pronunciation.

Grammatical Competence

Grammar Proficiency Grammatical competence is an overall element that includes grammar, vocabulary, letter and syllable sound, word articulation, accent, and stress. EFL learners require sufficient word and sentences information to understand the sense: they must understand how words are broken down into multiple sounds and how sentences are stressed in unique ways. In this way, grammatical competence enables speakers to precisely use and understand English language forms, as well as to do so rapidly, so improving their fluency.

Similarly, according to Eisenmann and Summer (2012), grammatical competence focus has long been considered not only an essential aspect of language training but also a sufficient requirement for successful language learning. The classroom materials in formal grammar instruction are often organized primarily around the study of language forms, rather than language functions and real-world communication. The language is frequently separated into

sections and taught separately.

Larsen-Freeman (2010), on the other hand, notes that grammatical competence starts from a different place than formal grammar, with an emphasis on social interactions, communication, and why some formulations are more acceptable than others. Some argue that language is not a set of rules since the language used is so significant.

Also, according to Kellough, R. and N. Kellough (2005), grammatical competence is defined as "whatever the learners are asked to accomplish that creates a clear outcome," and the task's purpose is to "activate the learners in such a way that they engage in an engaging and demanding way with the subject to be practiced." Exercise and activity are two more synonyms used in relation to grammatical tasks. The phrase "exercise" is frequently used to refer to the traditional textbook approach, which emphasizes exact forms and can be completed successfully without much comprehension or meaning.

Furthermore, McLean, Scott (2013) define grammatical competence as the ability to identify and develop a language's specific grammatical structures, as well as to apply them effectively. Finally, Ellis (2007) explains the relationship between grammatical competence and implicit and explicit knowledge.

There are two types of grammatical difficulty, according to Ellis: 1) the difficulty with which students is able to comprehend a concept. 2) the challenge students have conceptualized a grammatical component such that the students are able to communicate effectively with-it Ellis goes on to say that the initial sense of grammatical problem is the most important.

Grammatical knowledge and grammatical competence, in my opinion, refer to the same thing. Fully understanding how grammar is employed in a language is referred to as grammatical ability. Grammar is a subject that many students find stressful because it can be fairly confusing and difficult. Correct grammar, on the other hand, is critical for your writing and success as a student and as a future employee. As a result, knowing some basic strategies to improve your grammatical skills is critical.

My simple suggestions to increase student's grammatical competence:

- ✓ I believe reading is possibly the most effective technique to enhance your grammar skills. You reinforce correct grammar in your mind when you read. Reading aloud can be very beneficial since the mix of seeing, saying, and hearing helps to reinforce what you've learned. Reading will help you with all parts of your writing, from sentence fluency to sentence structure.
- ✓ While English linguistics and writing lessons may not be your cup of tea, it is critical to spend some time learning or revising the fundamentals. Do some research on the basic components of speech as well as the most common grammatical mistakes people make. Here

are a few easy techniques to improve your writing skills.

- ✓ There are numerous good tools available to help you improve your grammatical skills, both online and in print. A simple Internet search will turn up a slew of websites with grammatical games and activities. Set aside a few minutes each day to practice grammar exercises if you know this is an area where you struggle. Even taking a few English mock exams at different levels will help you improve your grammar abilities.
- ✓ Pay attention to input from professors, writing lab personnel, or writing tutors. Find out whether you have a recurring problem with any certain subject. Do you get a lot of feedback on managed sentences or problems with subject-verb agreement, for example? If this is the case, make sure to pay careful attention to those nuances when proofreading your assignments. It can even be a good idea to make your own specific checklist of things to keep in mind when writing.
- ✓ The more you write using appropriate grammar, the more it will come effortlessly to you. These are excellent suggestions for writing a college essay. Any student, regardless of age, can benefit from implementing extra steps to improve their grammar. If you use the tactics above on a regular basis, your grammatical abilities will improve dramatically.

Many pupils, both inside and outside the classroom, are unable to communicate appropriate sentences due to a lack of proper grammar. This is a need for the fundamental qualities and elements of language learning, as well as the subjective context in which foreign language learning takes place. Furthermore, in English language teaching, grammar is an efficient technique to train students' communicative skills. Grammar and communication skills should not be pitted against each other. Grammar, language, communicative knowledge, and competence are all "castles in the air" without grammar and language. Students can fully increase their integrated English proficiency and raise their overall English levels if they have a thorough understanding of grammar. As a result, foreign language teachers should work to change the current situation in which grammar instruction is neglected in English education, and research grammar teaching approaches in order to fully increase students' English levels.

Sociolinguistic Competence Education

There are two fundamental approaches to introducing and teaching sociolinguistic competency. One of them is to use cultural models in which students are explicitly or implicitly taught cultural elements ingrained in language use and/or integrating speech acts as situations in which learners are forced to use language in consideration of socio-pragmatic factors such as the hearer's social status, the degree of imposition, or the content of the request. Due to various factors inherent to any learning experience in an EFL context, such as the non-authenticity of the materials, the classroom atmosphere may not be an acceptable context in which sociolinguistic

competence can be formed. For example, Izumi (1996) emphasizes that most non-native speakers (NNS) who teach English face difficulties in building sociolinguistic expertise.

These variables are important in the process of learning how to use language appropriately because the majority of EFL learners focus on learning the rules of language and how to make grammatical sentences rather than how to produce acceptable phrases that match the specific social environment. For example, regardless of EFL learners' proficiency level, there is usually room for development in their socio-pragmatic use of language because, according to Bardovi and Harlig (1996), proficiency does not improve concurrently with the ability to use foreign language appropriately by operationalizing their sociolinguistic competence. Izumi (1996) believes that, despite the difficulties in learning and teaching sociolinguistic competence, it is possible to assist students in promoting and acquiring this competence by improving their awareness of the laws of sociolinguistic use of language, as argued by Ellis (1991).

According to Omaggio (2001), there are three primary reasons why sociolinguistic competency is not commonly recognized as a separate issue and as an essential component of language teaching: a) Due to time constraints in their curriculum, language teachers frequently believe they do not have time for sociocultural education. b) Teachers may lack confidence in their ability to teach the sociocultural aspects of foreign language learning effectively. b) Teaching sociocultural competence also requires dealing with student attitudes, which teachers frequently find difficult when attempting to lead their students in understanding and appreciating the logic and meaning of the target culture.

Likewise, Ya (2008) cites a lack of context where students use language communicatively but suggest that because most foreign language learning occurs in the classroom setting, giving opportunities to utilize authentic and natural language seems to be difficult to achieve. Ya (ibid.) addresses numerous factors that inhibit the learning and teaching of sociolinguistic competence. Transfer from L1 is one of them. It involves the transfer of L1 sociocultural patterns into the L2 sociolinguistic rules of language use, which is typically due to L2's insufficient knowledge of sociolinguistic competence.

One reason for this constraint, according to Holmes and Brown (1987), is that explicit teaching of discrete grammatical rules, segmental level of pronunciation, and lexical items appear easier, but sociocultural dimensions of communicative competence are assumed to be acquired incidentally. However, this is a problematic argument because knowing language norms, as well as how to pronounce individual words and what they signify, does not necessarily imply understanding the sociolinguistic situations in which they may be used. The social context and cultural contexts in which language is naturally utilized are used to generate knowledge about sociolinguistic values of linguistic forms. Forms' functions and socio-pragmatic values are

tied to them in actual communication. From a pedagogical standpoint, the situation appears complicated for teachers who are expected to assist students in developing communication skills in the classroom situation, which can be acquired through intimate engagement with native speakers. This also leads to a critical debate about the instructors' own sociolinguistic competence, because in order to effectively teach sociolinguistic competence, teachers must have knowledge and practice in this area to the point that they can help students develop it. Furthermore, having come from the same educational system that lacked sufficient instruction on developing learners' sociolinguistic competency, most teachers either avoid teaching what they themselves are weak at or teach it in an ineffective manner. The issue of teachers' lack of sociolinguistic ability must be addressed effectively. This can only be accomplished through careful planning of imparting this competency to instructors or providing opportunities for them to connect with native English speakers in order to create a critical awareness of English culture and relevant language use. The stated issues can also be addressed by altering the curriculum and syllabuses in such a way that they facilitate the teaching of this competency.

Handout

Scramble Sentences

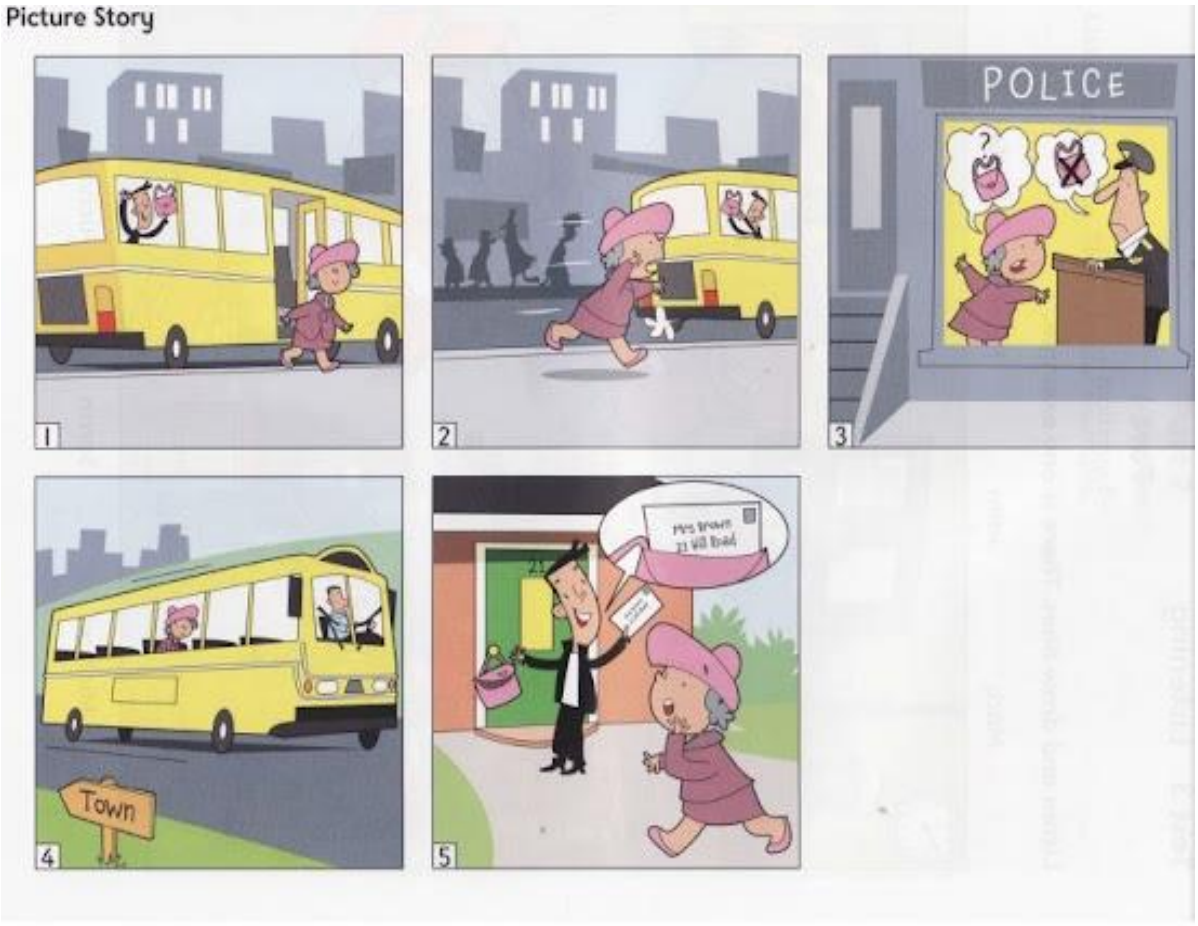
They were the most perhaps batsmen experienced.

The painful tigers defeat suffered their most.

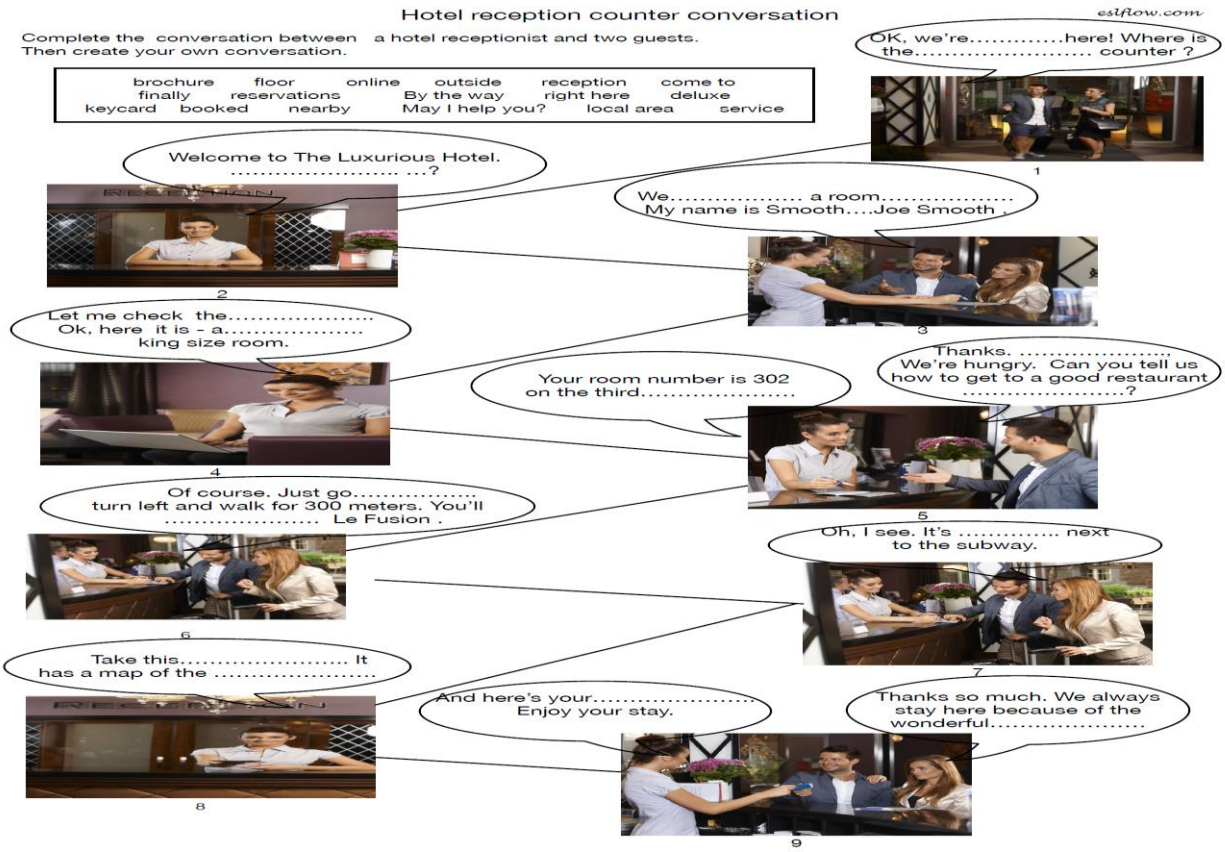
Mushfiqur of those the need was for never wracking moments.

A short ball he hit at mid-wicket straight to the fielder.

A small piece to create of history the last three balls.

Handout

CONCLUSION

As a targeted lesson for my article , I decided to choose the topic called "Around the city" which was taken from the syllabus for the first-year students. The goal of this lesson is to teach the students how to use English efficiently in their future life when they are involved. The objectives of this lesson are the following: a) introducing vocabulary and grammar structure on the topic "Around the city"; b) teaching them to convey the vocabulary in a social context; c) Developing the students' sub-skills – reading, writing, listening and speaking. I tried to make the lesson as communicative as possible I could.

I have a good picture of language teaching after attending Zoom courses, reading the book "Reconceptualizing language instruction," and finishing two chapters. The deep understanding of Language and Communicative Competence, Language Teaching, Language Assessment, and Testing, Practical Examples of Teaching Communicative Competence, From Syllabus Design to Lesson Planning and Classroom Observation, Feedback, and Language Teaching has helped me to be self-assured in the teaching process and to build a successful career in my life.

Thanks to these resources, I was able to overcome a stumbling block in my language teaching process, and I am certain that I will make an effort to put my newly learned knowledge into practice, therefore making language teacher education more successful in preparing future competent employees.

BIBLIOGRAPHY

1. Sh. M. Mirziyoyev 'The rule of law and the protection of human interests are the key to the country's development and prosperity' Tashkent –'Uzbekistan' 2017, p. 48
2. Sh. M. Mirziyoyev 'Decree PD-N:-5789 on August 27, 2019'
3. Anderson, J. (1993). Is a communicative approach practical for teaching English in China. Pros and cons. System, 21(4), 471-480.
4. Ansarey, D. Communicative language teaching in EFL contexts: Teachers' attitude and perception in Bangladesh. ASA University Review, 6(1), 61-78.
5. http://trace.tennessee.edu/utk_interstp2/20
6. http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download;jsessionid=9BE06095463907744F1EBAE3F8CEEABB?doi=10.1.1.682.6771&rep=rep1&type=pdf

METHODOLOGY OF TEACHING ENGLISH. METHODS OF LEARNING ENGLISH TO PRESCHOOL CHILDREN, AUDIO FAIRY TALES FOR LEARNING ENGLISH

Xayrullayeva Diyoraxon Abdurashid qizi
Student of the Faculty of English Philology,
Namangan State University
Teacher: **Mamajonova Nozima**

Annotation: This following article looks at methodology of teaching english. methods of learning english to preschool children, audio fairy tales for learning English. It should be highlighted that the advantages of genuine materials for the development of linguistic, sociolinguistic, pragmatic/discourse, and strategic competence in language learners were thoroughly described. The main problem of teaching a foreign language is the age of the student. It is known that children are more comfortable learning. Until recently, teaching methods were aimed at children of school age, now parents are trying to start learning a foreign language as early as possible.

Keywords: Methods of teaching English, games, audio tales, videos, interactive methods, innovative teaching, learning technology;

МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ ДОШКОЛЬНИКОВ, АУДИОСКАЗКИ ДЛЯ ОБУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ

Аннотация: В данной статье рассматривается методика преподавания английского языка. методика обучения английскому языку детей дошкольного возраста, аудиосказки для изучения английского языка. Следует подчеркнуть, что были подробно описаны преимущества подлинных материалов для развития лингвистической, социолингвистической, прагматической/дискурсивной и стратегической компетентности у изучающих язык. Основной проблемой обучения иностранному языку является возраст ученика. Известно, что детям легче учиться. До недавнего времени методики обучения были ориентированы на детей школьного возраста, сейчас родители стараются как можно раньше начать изучение иностранного языка.

Ключевые слова: Методика обучения английскому языку, игры, аудиосказки, видеоролики, интерактивные методы, инновационное обучение, технологии обучения;

INGLIZ TILI O'QITISH METODIKASI. MAKTAB YOSHGACHA BOLALARGA INGLIZ TILI O‘RGANISH USULLARI, INGLIZ TILI O‘RGANISH UCHUN AUDIO ERTAKLAR

Annotatsiya: Ushbu maqolada ingliz tilini o'qitish metodologiyasi ko'rib chiqiladi. maktabgacha yoshdagi bolalarga ingliz tilini o'rganish usullari, ingliz tilini o'rganish uchun audio ertaklar. Shuni ta'kidlash kerakki, til o'rganuvchilarda lingvistik, sotsiolingvistik, pragmatik/diskurs va strategik kompetentsiyani rivojlantirish uchun haqiqiy materiallarning afzalliklari batafsil yoritilgan. Chet tilini o'qitishning asosiy muammosi - bu talabaning yoshi. Ma'lumki, bolalar o'rganish uchun qulayroqdir. Yaqin vaqtgacha o'qitish usullari maktab yoshidagi bolalarga qaratilgan bo'lsa, endi ota-onalar chet tilini imkon qadar erta o'rganishga harakat qilmoqdalar.Kalit so'zlar: chet tili, o'qish, o'qitish, samaradorlik, interfaol usul, innovatsion o'qitish, grammatik kompetentsiya, kommunikativ kompetentsiya, talaba, o'qituvchi, til o'rgatish, tilni baholash .

Kalit so'zlar: Ingliz tilini o'qitish metodikasi, o'yinlar, audio ertaklar, videoroliklar, interfaol usullar, innovatsion o'qitish, o'qitish texnologiyasi;

In the last few years, learning a foreign language has become a necessity, not a way of self-improvement. Foreign language has become a mandatory component of education not only in schools and universities, but also in many additional preschools.

The demand for a foreign language in society, on the one hand, as well as the understanding by parents that language is not only a factor in the upbringing of modern man, but also the basis of

his social and material well-being in society - on the other hand. making this moment foreign language learning especially popular and relevant. If 20 years ago knowledge of the language was required only in the work of certain fields, now it was necessary to master at least one foreign language.

The main problem of teaching a foreign language is the age of the student. It is known that children are more comfortable learning. Until recently, teaching methods were aimed at children of school age, now parents are trying to start learning a foreign language as early as possible. The main objectives of teaching a foreign language to preschool children:

*formation of basic communication skills in a foreign language in children;

*the ability to use a foreign language to achieve their goals, to express their thoughts and feelings in the context of life communication;

*to create a positive attitude to further learning of foreign languages;

*to arouse interest in the life and culture of other countries.

Preschool age is especially convenient for starting to learn a foreign language: children of this age are characterized by sensitivity to language phenomena, they are interested in understanding their speech experiences, the "secrets" of language. They easily and firmly remember the small size of the language material and reproduce it well. With age, these favorable factors lose their force. There is another reason why young people prefer to learn a foreign language. The younger the child, the less vocabulary there is in the local language, but at the same time his speech needs are less: in a small child the areas of communication are less than in adults, he still has to solve complex communication problems it's not. This means that when he learns a foreign language, he does not feel such a big difference between the possibilities in the mother and foreign languages, and his sense of success is brighter than in older children.

Teaching children is a very difficult issue that requires a completely different methodological approach than school children and adults. If an adult speaks a foreign language, it does not mean that he can teach others. When confronted with methodologically helpless lessons, children may hate a foreign language for a long time and lose confidence in their abilities. Only experienced professionals should work with preschoolers

METHODOLOGIES

The methodology of direct educational activities should be constructed and focused on the development of children's language skills, taking into account their age and individual characteristics. Communication in a foreign language should be motivated and focused. The child needs to create a positive psychological attitude towards the foreign language, and the way to create such a positive motivation is to play. Play is both a form of organization and a way for children to gather a certain amount of lessons to learn English vocabulary, count many poems,

songs, rhymes, and more.

This form of teaching creates a favorable environment for the acquisition of language skills and speech skills. The ability to believe in play activities allows for a natural motivation for speaking in a foreign language, making even the simplest phrases interesting and meaningful. Playing in foreign language teaching is not contrary to educational activity, but is organically related to it.

Games in direct educational activities should not be episodic and solitary. In the process of language learning, end-to-end game techniques that combine and integrate other activities are needed. The play methodology is based on creating an imaginary situation and assuming a specific role by the child or teacher. Educational games are divided into situational, competitive, rhythmic-musical and artistic-musical.

"Magic window" - goal: to develop attention. Children wearing animal masks approach the mirror. The magic mirror depicts several animals. Children need to be told who they saw and how much. For example: I see a dog. I see five dogs.

Includes many games that promote competitive vocabulary and literacy. The winner in them is the one who knows the language materials best. These are all kinds of crossword puzzles, "auctions," table games with linguistic tasks, execution of orders. Crosswords can be on any topic: animals, fruits, vegetables, furniture, toys and more. The commands are different. In class, children can play a game: "Simon says" - the goal of this game is to develop cognitive interests. The children stand next to the teacher. The children's task is to follow the teacher's orders. For example: Hands up! Sit down! Jump! Run! And so on. Lexical materials on various topics are used throughout this game.

Rhythmic music games are any traditional games, such as dances with a choice of partners, which help not only to master communication skills, but also to improve the phonetic and rhythmome aspects of speech and immerse oneself in the spirit of language, for example: " "Nuts and May," "What's Your Name?", "I Like My Friends," "Heard, Shoulders, Knees, and Fingers," and more.

Artistic or Creative Games This is a type of activity that stands on the border of play and artistic creativity, and the way to it is through play to the child. They, in turn, can be divided

1. Dramatization (i.e. staging small scenes in English) "In the woods" - for example: chanterelles and bears meet in the woods and a little dialogue is played (Hi! I'm a fox. I can run. I love fish) ; "Red Riding Hood" and others.

2. Fine games such as graphic dictation, picture painting and so on. Painting pictures is a soothing, not always informative, but very common activity. For example, you can display a finished image. As the child learns the contour, the teacher repeats the word many times, naming

the details. Thus, we establish a new language called what the child himself did. Graphic dictation - for example: in class, children are told which color to paint, what color to give to the children, and then they compare the resulting images with a picture dictated by the teacher.

On the border of situational improvisation games and creative dramaturgy, there is a type of activity like improvisation on a well-known fairy tale theme that has already been played in a well-known form. For example, the game "turnip" or "teremok", in which new characters and comments appear, depending on the number of players and the assimilation of a new dictionary.

When choosing or inventing a game to be included in the lesson, you should follow these rules: Before starting the game, answer the following questions: What is the purpose of the game, what should the child learn in it? What speech movement should he perform? Does the child know how to compose such a statement, are there additional difficulties?

After answering these questions, try to become your own child and imagine an interesting situation in which a statement on such a model may emerge.

Think about how to describe this situation in a way that the child will immediately accept it ...

Enjoy playing with your child yourself!

The game has to be educational and it has to be a game. In the Soviet Encyclopedic Dictionary, play is described as an inefficient type of activity, the motive of which is not its result, but the process itself. This is a very important sign ... Therefore, the introduction of play in the classroom, its didactic result is important for the teacher, but can not be an incentive for children's activities. Consequently, play should change the style of relationship between children and the adult teacher who cannot force anything: the child can play only when he wants and when he is interested in himself and with those who like him .

A teacher can only be a game organizer - he has to play with a child because children play with adults with great pleasure and the play environment is disrupted under the watchful eye of an outside observer.

So we can say that the basis of any game is role play. The child in the role play can act like himself, an English child or an adult, a fairy tale character or animal, a resurrected object, etc. - the possibilities here are endless.

His partner could be another child, a teacher, a puppet, a fantasy hero, an assistant actor, or a second teacher who always plays the same role, and so on.

One of the most popular ways to teach a foreign language is to use information and communication methods such as computer technology, multimedia, audio and more. The use of audio, video stories, fairy tales, cognitive materials in direct educational activities helps to individualize education and develop motivation for preschool children's speech activities. It is

the use of ICT in a direct language learning activity that develops two types of motivation: self-motivation, when the proposed material itself is interesting, and motivation. , which is manifested by the fact that the preschool child can understand the language he is learning. It brings satisfaction and builds confidence in one's own strength and strives for further improvement.

It is much more fun to listen to or watch a fairy tale, story, or educational film than a curriculum. Children very quickly understand the semantic foundations of language and begin to speak on their own. If the method of complete immersion is used in teaching. This method involves regular and deep communication of the child with a foreign language. The child's subconscious is unusually sensitive, and even if no clear results are now visible, the child's abnormally developed linguistic abilities can be encountered within a year or two.

METHODS OF TEACHING ENGLISH TO PRESCHOOL CHILDREN

The peculiarity of teaching English to preschool children is that he does not just sit at a desk and turn the pages of books and notebooks. The process should not be boring and the children should strive for knowledge on their own. Children think clearly, take everything literally, speak simple sentences ... If a teacher explains something, he must give clarity, an example. That's why English is a game for preschoolers. Only through this form you can achieve positive results and form a positive attitude towards the foreign language in the child.

Forms of learning should be able to cultivate an interest in the topic, develop the child's communication skills, and express themselves, rather than mastering as many lexical units as possible. It is important to achieve certain qualities of material mastery, situation and meaningful use of them, which will provide the child with a minimum amount of money, which will assume the subsequent development of language units in the child's competence.

From the beginning of the training it is necessary to develop a certain way of working with children in English, to introduce rituals that correspond to the most typical situations of communication. Such ceremonies (greetings, farewells, short exercises, use of courtesy formulas adopted in English) allow children to establish a foreign language connection, facilitate the transition to English, show children that the lesson has begun, now a certain stage of the lesson.

The most important condition for the success of the training is to activate children's speech and thinking activities and involve them in foreign language communication. The order of speech actions (order of questions, addresses, names of objects, etc.) needs to be constantly changed so that children can relate to the meaning of the word and not mechanically remember the sound sequence. In the repetition of games, different children must be leading, active participants, so that at least once all the children perform the speech actions provided for in the learning task.

A preschooler needs to change frequently during the learning process. During the lesson,

the child is often distracted, not because he is interested, but simply because his brain is tired. The best relief is to do a foreign language-related exercise for the rest. It can be a rhyme or just a command. The lesson should not exceed 30 minutes.

Use a variety of audio and visual aids, for example: songs, children's video programs, themed cards. The child loves to work with such materials and all impressions and knowledge are formed in the images, which he then reflects on himself.

AUDIO TALES FOR LEARNING ENGLISH

When a preschooler's vocabulary reaches a few dozen words, you can diversify your direct learning activities using English-language audio tales. Audio stories can be divided into:

Pure audio stories. Audio stories are a great help for children in learning English. First, English short stories are good. For example, with children, you can listen to stories like "Three Kittens," "Three Little Pigs," or "Too Many Daves." The essence of the audio story must be clear, otherwise the child will quickly lose interest. Without direct educational activity interest, it will not be as effective and efficient. Audio stories are combined with illustrative material. In the process of voice storytelling, the children look at the pictures together with the teacher and at the same time pronounce the words.

Voice stories and the "full baptism" method. To make listening to English audio fairy tales more interesting, you can use one of the methods of fairy tale therapy - fairy tale drawing. But drawing while listening will work if the plot of the fairy tale is at least a little familiar to the child. So when the story is heard for the second or third time, the children are given a pen and paper. The truth is that drawing while listening is a process that affects the deep skills of simultaneously perceiving and reproducing information. In the process of drawing, the child forms associative connections with what they hear. Voluntarily or involuntarily, foreign words related to the plot depicted in the picture are recalled. Along the way, it is important to note that he has the ability to listen at the same time and draw what he hears. Most babies between the ages of four and five do not have the ability to quickly reproduce the information they hear. But by the age of six, children who regularly listen and reproduce what they have heard in the form of repetition, drawing, application, etc., develop the ability to listen, hear, understand, and interpret at the same time.

VIDEOS FOR LEARNING ENGLISH

The purpose of the video is to learn the communicative method of learning English by preschool and young children. The program materials are fun for the child, but also educational. Children learn English by joining, playing and learning about the world around them.

Lexical and grammatical materials are introduced in an entertaining way. Not only does it get acquainted with the vocabulary, but it clearly shows the action that can be done with certain

things, which helps to memorize words quickly and develop simple communication skills in a foreign language. The presence of a native speaker helps to successfully master the phonetic 2material.

Cartoons in English is one of the best helpers in teaching English. Kids love cartoons and enjoy watching them in a row. That is why English cartoons help to solve many problems of teaching a foreign language to children at the same time:

*the child has no question of "why learn these words";

*she enjoys watching cartoons and likes to repeat character phrases;

*cartoons help the child not only learn and learn new words, but also learn English speech sounds;

*repetition - if a child likes a cartoon, he is ready to watch the same cartoon again and again until he learns it by heart.

In order to teach children a foreign language, it is necessary to make a special selection of video clips, preferably animated songs and cartoons for children aged 2-3 years (for example, videos about Maisy Mouse). It will be much easier for the child to understand such cartoons - due to the presence of themes - account, names of animals and so on. and a calm place.

CONCLUSION

In conclusion, it is better for a child to start learning a foreign language at a very young age. As the brain activity of young children continues to develop continuously, they are able to absorb new information much faster than adults whose brain activity is fully formed. Considering these features, it is advisable to plan the lesson. For instance, the use of games, pictures, songs, poems, and cartoons in an effective way to teach a foreign language to preschool children. The development of language skills in te kindergarten age stage is mainly shaped by constant imitation, and many roles often appear through imitation in cartoons, so when watching a cartoon, we can see changes in children's movements. Therefore, we can use the cartoons, but in reality, their fantasy worldview serves as a key factor in shaping young children's development. Therefore, in teaching, we can turn the United States remote control method into a way tk influence children's language development. We all know that at this stage young children learn their thinking skills and ability to use language from real life experience, especially for young children at this stage to communicate with cartoons, expand the distance emotional distance and serve to improve children's language skills does.

NEW PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN TEACHING ENGLISH TO STUDENTS WITHOUT SPECIALIZED FOREIGN LANGUAGES

O'rmanova Shohista Shuhriddin qizi
Student of the Faculty of English Philology,
Namangan State University
Teacher: **Mamajonova Nozima**

Annotation: At present, the quality of education of the younger generation to foreign languages, radical improvement of the system of training specialists in foreign languages, training of qualified specialists meeting international educational standards through mastering foreign languages is carried out in our country. Identifying the opportunities for learning and developing the language skills of the teacher, the creativity of the students, their love for the subject, and the building of partnerships with the student require a modern requirement. The resolution provides for further development of foreign language teaching, implementation of measures to improve the level and quality of training of highly qualified foreign language teachers for secondary schools, professional colleges and academic lyceums and higher educational institutions in accordance with international standards should be adopted to provide. At the same time, each language studied has its own rules, principles and principles. In order to become a highly qualified person who meets international standards, the learner needs to be aware of the most delicate layers of the language.

Keywords: pedagogical technology, artificial intelligence, open databases, the ethics of using data.

НОВЫЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ТЕХНОЛОГИИ В ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ СТУДЕНТОВ БЕЗ СПЕЦИАЛЬНЫХ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ

Аннотация: В настоящее время в нашей стране осуществляется качественное обучение подрастающего поколения иностранным языкам, коренное совершенствование системы подготовки специалистов по иностранным языкам, подготовка квалифицированных специалистов, отвечающих международным образовательным стандартам, путем овладения иностранными языками. Выявление возможностей для обучения и развития языковых навыков учителя, творчества учащихся, их любви к предмету, выстраивания партнерских отношений с учеником требуют современного требования. Постановление предусматривает дальнейшее развитие преподавания иностранных языков, реализацию мер по повышению уровня и качества подготовки высококвалифицированных преподавателей иностранных языков для

общеобразовательных школ, профессиональных колледжей и академических лицеев и высших учебных заведений в соответствии с международными стандартами. предоставлять. При этом каждый изучаемый язык имеет свои правила, принципы и принципы. Для того чтобы стать высококвалифицированным специалистом, отвечающим международным стандартам, обучающемуся необходимо знать самые тонкие пласты языка.

Ключевые слова: педагогические технологии, искусственный интеллект, открытые базы данных, этика использования данных.

TALABALARGA INGLIZ TILINI MAXSUS CHET TILLARSIZ O'QITISHDA YANGI PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR

Annotatsiya: Ayni paytda mamlakatimizda yosh avlodga xorijiy tillarni sifatli o‘rganish, xorijiy tillar bo‘yicha mutaxassislar tayyorlash tizimini tubdan takomillashtirish, xorijiy tillarni puxta egallash orqali xalqaro ta’lim standartlariga javob beradigan malakali mutaxassislarni tayyorlash izchil amalga oshirilmoqda. O‘qituvchining til bilimini o‘rganish va rivojlantirish imkoniyatlarini aniqlash, o‘quvchilarning ijodkorligi, fanga mehrini oshirish, o‘quvchi bilan hamkorlik aloqalarini o‘rnatish zamon talabini taqozo etadi. Qarorda chet tillarini o‘qitishni yanada rivojlantirish, umumta’lim maktablari, kasb-hunar kollejlari va akademik litseylar hamda oliy ta’lim muassasalari uchun xalqaro standartlarga muvofiq yuqori malakali chet tili o‘qituvchilari tayyorlash darajasi va sifatini oshirish chora-tadbirlarini amalga oshirish nazarda tutilsin. ta'minlash. Shu bilan birga, har bir o‘rganiladigan tilning o‘ziga xos qoidalari, tamoyillari va tamoyillari mavjud. O‘quvchi xalqaro standartlarga javob beradigan yuqori malakali shaxs bo‘lib yetishish uchun tilning eng nozik qatlamlaridan xabardor bo‘lishi kerak.

Kalit so'zlar: pedagogik texnologiya, sun'iy intellekt, ochiq ma'lumotlar bazalari, ma'lumotlardan foydalanish etikasi.

In today's fast-paced world, most people speak two or more languages. Of course, the first of these languages is their mother tongue, and many linguists believe that special conditions should be created not only for the foreign language being studied, but also for mastering the mother tongue. It should be noted that as a result of reforms in the organization of foreign languages, the new generation, from preschool to higher education, will be able to simultaneously compare the mother tongue and a foreign language.

It is a scientifically proven fact that by comparing existing genetically related and non-genetically related language families with existing research methods in linguistics, it is somewhat easier to compare languages with high levels and experience in international and

interethnic communication.

Textbooks, curricula and manuals created today to radically introduce the field of education in our country into foreign languages are a practical proof of these goals. Therefore, only a student who knows his language and culture well will be able to love other languages. Learning foreign languages requires similar special training. This begs the question - what is the need for a second language?

Aiming to lay a solid foundation for the future of our country, the first President of our country has developed a number of resolutions and decrees aimed at organizing the most relevant foreign languages to ensure the rapid entry of Uzbekistan into the world community. In particular, if we look at the resolution 751875 of December 10, 2012 "On measures to further improve the system of organization of foreign languages", its essence is to integrate foreign languages into the education of young people throughout Uzbekistan. to be able to express. In particular, the following reforms took place in this decision: - The study of foreign languages, mainly English, in all regions of the country in the form of games and oral lessons from the first grades of secondary schools, and from the second grade, the alphabet. , begins gradually with reading and mastering grammar;

- Teaching of some special subjects in higher education, in particular, technical and international specialties, is conducted in foreign languages;

- providing students and teachers of general secondary, secondary special, vocational education institutions with textbooks and teaching materials in foreign languages, retraining them in accordance with the established deadlines Publication is free of charge at the expense of working capital of the Republican Targeted Book Fund under the Ministry of Finance of the Republic of Uzbekistan. This decision marked a turning point in the education system of Uzbekistan. New textbooks were created for the younger generation, and English began to be taught in preschools. In higher education institutions, some subjects are taught in foreign languages.

By organizing foreign languages, we will be able to get acquainted with the intellectual potential of the world's youth, exchange views with them, analyze the process in depth and compare our achievements and shortcomings with theirs. The desire to learn foreign languages, to act in accordance with the article "A man who knows the language knows" is inherited from our great ancestors, such as Farobi, who knew many languages, and Kashgari, who widely observed several languages on a comparative level.

In addition, Abdullah Avloni's 1913 article "Not two but four languages" published in "Oyna" magazine explained in detail the need to organize language in order to keep pace with the world. Our great ancestors are known all over the world for their innovations in the field of

science, for their ability to deliver their unique works to other nations in their own language. Central Asian science, culture and education are respected. At the heart of all this is language, as we have repeatedly said.

The demand for today's youth can be explained by the fact that foreign languages are organized as follows: Organizing languages is a topical issue.

Ensuring and strengthening the interstate role of Uzbekistan means being aware of and analyzing the world's cultural, educational, socio-economic, medical and sports news, the great past and rich culture of our country, as well as the great achievements of modern youth. should be demonstrated to the peoples of the world.

In this case, of course, the language acts as a bridge.

But in addition to listing the advantages of language organization that serve only the good, it should be noted that such concepts as the state language, national language, mother tongue should always be in the first place for all of us. Just as every independent country has its own state language, Uzbek is a symbol of the independence of Uzbekistan. Degradation of another language should not lead to the conclusion that restricting the use of a minority language. Language is a symbol of the state, a mirror of the nation. It is the human duty of every nation to further enrich the language of the minority, to polish it, to expand its scope, in a word, to pass it on to the next generation in an improved way. The perfect organization of foreign languages and the use of each in its place to serve the development of the national language are the basis for maintaining the balance of languages in today's society.

The use of additional resources in teaching foreign languages requires students to increase their interest and attitude to foreign languages through auxiliary teaching aids, to conduct each lesson in an interactive, ie active-student way, to give them additional lessons after classes and to use traditional methods. In the course of lessons organized using innovative technologies, students increase their interest in a foreign language and improve their independent creative work skills and abilities. The etymology of the term "innovative technology" in the scientific literature means "innovation" (English innovation - introduced innovation, invention, introduced in science and technology "innovation"), and "technology" as a linguodidactic concept of "less time, more power" and a set of rational methods of scientific organization of the effort to achieve the goal of education at the expense of money ". The use of Cinquain, Brainstorming, Case, Zigzag, Cluster, Project, Method, Mind Mapping as specific methods of innovative technology in traditional pedagogy has yielded great results.

Below we talk about the emerging new pedagogies.

1) Artificial intelligence in education. The term "artificial intelligence" (AI) is used to describe computer systems. Artificial intelligence education systems are rapidly entering

schools, colleges and universities. While many people think of artificial intelligence as robot teachers, it also has its benefits. Applications designed for students include a smart learning system, a dialogue-based learning system, a research-based learning environment, automated writing assessment, and interview agents. Although programs designed for teachers are less developed, they are a program that helps teachers improve their knowledge. It should be noted that the abilities of students and teachers, such as critical thinking, creativity, communication and collaboration, should be taken into account. It would be great if teachers, researchers, and other stakeholders could work together to develop both artificial intelligence applications and teaching and organizing methods.

2) Learning through open data. More than 250 national, local and city governments and organizations on a global scale are sharing, creating and using data with each other. While these organizations seek to see the data used by the public, many mature services provide resources for exploring open data. Subsequent initiatives led them to innovative education. Well, the question arises - what does open data offer as material? What is its role in organizing and teaching? The main factor is authenticity. Shared data emerges as a result of real processes taking place within large organizations.

The information often used in professional work has a real impact on our lives and the world around us. The second factor is the importance of the data in building students 'capacity. This can have a very strong emotional impact on the child. Students will be able to compare what is happening in a few cities, villages, and perhaps a few classrooms with what is happening near and far. Perhaps in the process, they can also identify problems and draw the attention of the local or the whole community to the problem. In one example, high school students in Italy were awarded for construction projects in the process of studying information on state funding. It is clear that open data connects students to each other, and as a result of data literacy, transparency, and evidence-based action, social movements for greater motivation have emerged.

3) Dealing with information use ethics. The use of digital technology in growing education is accompanied by a constant increase in ethical questions. The ethical issues here are a lot of information, for example, who owns it, how to interpret the information, how to protect the privacy of students and professors? There have also been cases of criticizing people they are unaware of. Maybe it's just a matter of time. To prevent such problems, it is effective to develop a policy on data ethics in educational institutions, to obtain students' consent to use the data, to analyze any information in their interactions, to get acquainted with their views on the education management system. the creation of a training system, as well as the support of students and staff, should also be taken into account. There are currently no official classes. Teachers should provide opportunities for students to do this. In today's digital world, the exchange of

information between institutes and universities further enhances their effectiveness.

In conclusion, it should be said that in order to avoid mistakes and problems in the process of learning foreign languages, it is necessary to be more responsible than to learn the language, to work on it regularly. Not only sound education but his alertness and dedication too are most required. Only then can you fully master the language being studied.

References

1. Resolution of the First President of the Republic of Uzbekistan №1875 of December 10, 2012 "On measures to further improve the system of organization of foreign languages."
2.Rossette A. The ASTD E-Learning Handbook // Published by McGraw-Hill, 2002.
3.Purnima V. Blended Learning Models // Published: August 2002.
4.Missal D., Sieding B., Westhoff J. "Sicher im Netz". Ein Blended-Learning-Kurs zum Jugendmedienschutz // Vereinigte Verlagsanstalten GmbH. 1. Auflage. 2009.
5.Kostina E. V. Model of blended learning (Blended Learning) and its use in teaching foreign languages. 2010. Issue. 12. pp. 141-144.

EFFECT OF E-LEARNING ON THE ENGLISH ACHIEVEMENT OF STUDENTS

Xusanova Dinara
Student of the Faculty of English Philology,
Namangan State University
Teacher: **Mamajonova Nozima**

Annotation: The purpose of this article is to investigate if e-learning method can help improve the English academic performance of Grade 11 senior high school students of University of Perpetual Help System for the school year 2019-2020. Data in this study were gathered using the researcher-made English academic performance test which was validated by the members of the panel. The independent variables of the study were e-learning method and traditional method, on the other hand, the dependent variable was the English academic performance. The descriptive statistics that were used in the study were mean, and standard deviation, *t-test* for dependent samples, *t-test* for independent variables. The alpha level of significance was set at 0.05. The findings of the study revealed that the 1. The English academic performance of students in the pretest both in the experimental and control groups is fair. However, in the posttest of the experimental group, the English academic performance is high.

There is no significant difference in the pretest scores on the English performance both for experimental and control groups. There is a significant difference in the posttest scores on the English performance in favor of the experimental group using the e-learning method. The e-learning method has high effect in the English academic performance of students.

Keywords: e-learning; English performance; teaching method; quasi experimental research.

ВЛИЯНИЕ ЭЛЕКТРОННОГО ОБУЧЕНИЯ НА ДОСТИЖЕНИЯ СТУДЕНТОВ ПО АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ

Аннотация: Целью данной статьи является исследование того, может ли метод электронного обучения помочь улучшить успеваемость по английскому языку учащихся старших классов 11-х классов University of Perpetual Help System в 2019-2020 учебном году. Данные в этом исследовании были собраны с использованием разработанного исследователем теста успеваемости по английскому языку, который был подтвержден членами комиссии. Независимыми переменными исследования были метод электронного обучения и традиционный метод, с другой стороны, зависимой переменной была успеваемость по английскому языку. Описательная статистика, которая использовалась в исследовании, представляла собой среднее значение и стандартное отклонение, t-критерий для зависимых выборок, t-критерий для независимых переменных. Альфа-уровень значимости был установлен на уровне 0,05. Результаты исследования показали, что 1. Успеваемость студентов по английскому языку на предварительном тесте как в экспериментальной, так и в контрольной группах удовлетворительная. Однако в посттесте экспериментальной группы успеваемость по английскому языку высокая. Достоверной разницы в результатах предварительного тестирования по английскому языку как в экспериментальной, так и в контрольной группах нет. Наблюдается значительная разница в посттестовых баллах по английскому языку в пользу экспериментальной группы, использующей метод электронного обучения. Метод электронного обучения оказывает большое влияние на успеваемость студентов по английскому языку.

Ключевые слова: электронное обучение; английское исполнение; метод обучения; квазиэкспериментальное исследование.

TIL O'RGANISHDA ELEKTRON O'RGANISH(E-LEARNING)NING TA'SIRI

Annotatsiya: Ushbu maqolaning maqsadi 2019-2020 o'quv yilida elektron ta'lim usuli Doimiy yordam tizimi universitetining 11-sinf o'rta maktab o'quvchilarining ingliz tilidagi

akademik ko'rsatkichlarini yaxshilashga yordam berishi mumkinligini o'rganishdir. Ushbu tadqiqotdagi ma'lumotlar tadqiqotchilar tomonidan tayyorlangan ingliz tilidagi akademik samaradorlik testi yordamida to'plangan va panel a'zolari tomonidan tasdiqlangan. Tadqiqotning mustaqil o'zgaruvchilari elektron ta'lim usuli va an'anaviy usul edi, boshqa tomondan, bog'liq o'zgaruvchi ingliz tilidagi akademik ko'rsatkich edi. Tadqiqotda foydalanilgan tavsiflovchi statistik ma'lumotlar o'rtacha va standart og'ish, bog'liq namunalar uchun t-test, mustaqil o'zgaruvchilar uchun t-testi edi. Muhimlikning alfa darajasi 0,05 etib belgilandi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, 1. Tajriba va nazorat guruhlarida o'quvchilarning ingliz tilidagi o'quv ko'rsatkichlari dastlabki testda adolatli. Biroq, eksperimental guruhning posttestida ingliz tilidagi akademik ko'rsatkichlar yuqori. Eksperimental va nazorat guruhlari uchun ingliz tili ko'rsatkichlari bo'yicha oldingi test ballarida sezilarli farq yo'q. E-learning usulidan foydalangan holda tajriba guruhi foydasiga ingliz tili ko'rsatkichlari bo'yicha posttest ballarida sezilarli farq bor. E-learning usuli talabalarning ingliz tilidagi akademik ko'rsatkichlariga yuqori ta'sir ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: e-learning; Inglizcha ijro; o'qitish usuli; kvazi eksperimental tadqiqot.

Introduction

Nowadays, E-learning is considered as one of the best technological innovations that fundamentally has a great impact on the educational experience. With the power of the web, the teaching and learning transaction is exposed to unfathomable amounts of information.

E-learning is an open system that blends access to information and purposeful communication into a dynamic and intellectually challenging learning community. E-learning transforms education in ways that extend beyond efficient delivery or entertainment value. It is not the issues of access to information but the connection to others that distinguishes e-learning from both conventional face-to-face or distance education. Surfing the Internet is not an educational experience, any more than wandering through a library is, and it is disingenuous to acknowledge it as anything more than informal learning. (Rice, 2013)

All developing nations are aware of the fact that learning a foreign language is of vital importance in order to adopt the latest scientific and technological innovations in the world, and are determined to establish a system in which while evaluating the human resources available in their countries, those who have a good command in foreign language have great advantage over the ones who do not.

The latest and the most advanced discoveries and inventions in science and technology are being made in the universities located in the United States of America where English language is the means of scientific discourse. (Melitz, 2016)

Nowadays, English has become a universal language rather than the language only of the English speaking countries such as the United Kingdom and the United States of America because the number of people who use English as a means of communication exceeds the number of the people who speak it as their mother tongue. The Philippines is not an exemption in this aspect.

Ever since the introduction of English in the country through the American teachers called Thomasites, Filipinos have already adopted into their lives English as their second language. English is already part of the educational curricula in the primary, secondary, and tertiary levels, and even encounter some English words and phrases which implies that Filipinos are proficient in the language.

This study was anchored to John Sweller's theory of Cognitive load which states that the amount of mental effort involved in working memory. These amounts of mental effort are categorized into three: germane, intrinsic, and extraneous.

Germane cognitive load refers to the work that is put into constructing a long-lasting store of knowledge or a conceptualization of a particular idea or object which tells us what to expect when we encounter it in the future. Intrinsic cognitive load refers to effort made of a learner, the load to be exerted is dependent on how complex the task or concept is. Extraneous cognitive load is any effort imposed on learners by the teacher, or the instructions that they are asked to follow

Also, this study utilized learning theory of cognitive development because it plays a huge role in the case of the former approach understanding by thinking for the reason of its very nature where time and distance often separate instructors and learners, the cognitive process plays an even more important role in e-Learning. The learning theory of cognitive development is a theory in psychology, advanced by Jean Piaget, a Swiss developmental psychologist. At its very basic level, his theory explains the role that the human brain plays in helping learners understand new and complex concepts.

The main objective of this study is to determine if e-learning has an impact on English academic performance, more specifically this study answered the question: What is the level of English academic performance in the pretest and posttest of Grade 11 senior high school students of the University of Perpetual Help System Pueblo de Panay Campus in the experimental and control group?

To establish the effect of E-Learning in the performance of the senior high school students in Oral Communication class, the researcher did the following steps: Initially, two sections in grade-11 (Sections: Rizal and Bonifacio) were identified as the respondents of this study. Two groups were randomly selected since the class assignments was based on the

enrollment sequence and not on their performance in their previous grade level. The experimental and control groups were chosen using the lottery technique of the simple random sampling.

Four lessons were identified as the selections for the pretest and posttest: Elements Affected in Shifts on Speech Context, Speech Styles, Speech Acts, and Communicative Strategy; Types of Speeches 1 and 2; Principles of Speech Writing; Principles of Speech Delivery.

Before the start of the study, the same set of pretest was administered to both groups: the experimental group and the control group purposely to gather initial data on the understanding and appreciation of literature prior to the introduction of the intervention. The researcher asked another English teacher to administer the pretest to both groups. The pretest was checked, recorded, and tabulated for analysis using the appropriate statistical tools.

The test covered the skills and competencies in reading, comprehension, vocabulary, critical thinking, and application of the principles depicted in the lesson. The same set of test was given to both groups in the pretest and the posttest but in the posttest the questions were rephrased. The posttest was administered after the discussion of every story.

The students are able to improve their English academic performance using the e-learning method over the traditional learning method. With this learning method, the English performance of students will continuously improve. They will find learning motivating, engaging, and interesting. They will not be passive learners in the classroom. The students learn better when they used the e-learning method because they rely heavily to this learning material. This does not mean that they are truly dependent to e-learning rather they feel confident in their learning or work activities if the teachers are on their side giving directions on what to do. The learning of the students is enriched greatly because the transfer of learning is facilitated by technology. This motivates the students to learn more because the presentation of the concepts is catchy, clear, and attractive.

The learning experiences of students applying the e-learning method helps them improve their English academic performance. The effectiveness of this learning method will increase the enthusiasm of the students in learning. This will make them active participants in the learning process. They will be challenged to construct the knowledge rather than become passive reservoir of knowledge in the classroom. The desire of the students to learn with the help of technology will make them accomplish a variety of tasks and perform better in the lesson.

The students assigned in the experimental group and control groups have the same level of English performance. This seems to be the level of performance it is because they are matched according to the pretest scores resulting to have similar performance. If this is the case, it is not far that the students in the experimental and control groups will have an equal chance to achieve

higher or better performance in English.

The e-learning method is more effective than the traditional learning method. It is because the e-learning method matched with the learning styles and needs of the students. This method in learning will help the students learn better and achieve better learning outcomes. This will guide the students to learn independently later on and open the possibility that they can construct the knowledge needed without the assistance of the teachers.

Recommendations

1. The teachers may use the e-learning method to benefit the students. This may constantly use the technology to support their instruction, change the learning environment, increase motivation, and collect more participation from the learners. The students may continue studying their lessons, exert more effort in learning, attend classes regularly, and perform the activities actively because with their eagerness and goal to learn they can improve their English academic performance.

2. The teachers may keep on mixing the technological strategy with actual learning tasks in order to create a harmonious effect between learning and working. After the teachers may find confidence among students using the e-learning method, they may convert the energies of the students in constructing their own knowledge through reporting, sharing of ideas, and cooperation. The combination of technologies, pedagogies, and even learning tasks allow the learners to adjust and adopt new ways of learning.

3. The teachers may use technology to support their instruction and to improve the performance of students in school. They may also teach the students how to use different applications so that access to different platforms may be very useful to students. The parents may provide support to students learning by giving advises, provide tools for learning (i.e. gadget, cellphone, laptop) if can afford, and show good values like respect, control, and discipline. The school principals may allocate budget for the instructional materials and technology needed by the teachers. These are important tools for learning to improve the performance of the students and lift the achievement of the schools. They may also try to have internet connections in the school to provide the teachers and students wide resources for teaching and learning.

4. The teachers may prepare the power point slides, design the activities, and make the technology readily available for learning. This is vital so as to save time and effort in the teaching preparation. They may send also the instructional materials online for easy access of the learners. The students may continue their interest in doing the learning tasks or activities. They may be responsible in accessing the online resources regularly and use the online material to support the work done face-to-face. With this approach, the students may be motivated and increased interest in doing the activities.

REFERENCES:

Cigdem, H., & Topcu, A. (2013). Students' perception of e-learning in the technical vocational school. Science Journal of Turkish Military Academy, 23(2), 1–19. Retrieved from http://www.kho.edu.tr/akademik/kho_bilim_dergi/2013_2/1.pdf

Melitz, J. (2016). English as a global language. In The Palgrave Handbook of Economics and Language. https://doi.org/10.1007/978-1-137-32505-1

Moore, M. G., & Kearsley, G. (1996). Distance education: A systems view. Belmonth, CA: Wadsworth.

Mosha, H. (2014) Factors Affecting Students' Performance in English Language in Zanzibar Rural and Urban Secondary Schools. Papers in Education and Practice, 65-66.

Rice, S. (2013). E-Learning. In Understanding Medical Education: Evidence, Theory and Practice: Second Edition. https://doi.org/10.1002/9781118472361.ch12

THEORETICAL FUNDAMENTALS OF STUDENT SPEAKING SKILLS

Azimova Sevara Muqimjon qizi

Student of the Faculty of English Philology,

Namangan State University

Teacher: **Mamajonova Nozima**

Annotation: The current article is devoted to the particular the role of the communicative approach in English language teaching. Nowadays, the demand for English is growing. Therefore, there is a growing interest among young people to learn the language. However, not only the student but also the language teacher must have his / her own teaching skills. There are many ways to learn a foreign language today, one of which is interactive methods. One of them is Communicative language teaching. The aim of the communicative approach in teaching foreign languages (Communicative language teaching) is developing students' semantic perception and understanding of foreign speech, as well as mastering the language material for constructing speech utterances. This article discusses the use of communicative situations to successfully master English as a foreign language so that students must know not only linguistic forms, but also be able to use them for real communication.

Key words: communicative approach, competence, communicative competence, speaking

activities, theory, practice, explanation.

O’QUVCHILARDA GAPIRISH KO’NIKMASINI SHAKLLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

Annotatsiya: Ushbu maqola ingliz tilini o'qitishda kommunikativ yondashuvning roliga bag'ishlangan. Hozirgi kunda ingliz tiliga talab ortib bormoqda. Shu bois yoshlar o‘rtasida til o‘rganishga qiziqish ortib bormoqda. Biroq, nafaqat talaba, balki til o'qituvchisi ham o'ziga xos o'qitish qobiliyatiga ega bo'lishi kerak. Hozirgi kunda chet tilini o'rganishning ko'plab usullari mavjud bo'lib, ulardan biri kommunikativlik asosida o'qitishdir. Chet tillarni o'qitishda kommunikativ yondashuvning maqsadi (Kommunikativ tilni o'qitish) talabalarning chet tilidagi nutqini semantik idrok etish va tushunishni rivojlantirish, shuningdek nutq nutqlarini qurish uchun til materialini o'zlashtirishdir. Ushbu maqolada ingliz tilini chet tili sifatida muvaffaqiyatli o'zlashtirish uchun kommunikativ vaziyatlardan foydalanish ko'rib chiqiladi, shunda talabalar nafaqat lingvistik shakllarni bilishlari, balki ulardan haqiqiy muloqot uchun ham foydalana olishlari kerak.

Kalit so'zlar: kommunikativ yondashuv, kompetentsiya, kommunikativ kompetentsiya, nutqiy faoliyat, nazariya, amaliyot, tushuntirish.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РЕЧЕВЫХ НАВЫКОВ СТУДЕНТОВ

Аннотация: Данная статья посвящена роли коммуникативного подхода в обучении английскому языку. Сегодня спрос на английский растет. В связи с этим растет интерес молодежи к изучению иностранных языков. Однако не только ученик, но и учитель языка должен обладать уникальными педагогическими способностями. Сегодня существует множество способов изучения иностранного языка, одним из которых является коммуникативное обучение. Целью коммуникативного подхода в обучении иностранному языку (Communicative language learning) является развитие у учащихся смыслового восприятия и понимания речи на иностранном языке, а также овладение языковым материалом для построения устной речи. В данной статье рассматривается использование коммуникативных ситуаций для успешного овладения английским языком как иностранным, так что учащиеся должны не только знать языковые формы, но и уметь их использовать для реального общения.

Ключевые слова: **коммуникативный подход, компетентность, коммуникативная компетентность, речевая деятельность, теория, практика, объяснение.**

As we know, even everybody wants it, but it's not so obvious what it is or how to get it. In any case, it's definitely one of the top goals for most Wall Street English students. So the WISE Research team decided to carry out an investigation into fluency, specifically exploring the role that teachers have in helping our students become more fluent.

Here are some of the questions we were hoping to answer:

1. What sort of fluency levels are WISE students achieving?
2. Do teachers think that fluency scores are useful for students?
3. Are teachers confident in the fluency scores they give to students?
4. Are teachers taking into account the expected level of fluency for learner, given the level of the learner, when giving fluency scores?

All WISE learners, from beginner through to advanced level, take an Encounter class at the end of each unit of online multimedia study. First we analysed a huge number (10,700 scores on average per level) of fluency scores across all 80 Encounters to see what patterns we could find. And then we carried out a questionnaire for Encounter teachers in Italy and China, to find out what they thought about these questions, and how they thought students could improve their fluency. Here is a brief summary of what we discovered.

Looking at the analysis of Encounter fluency scores, students' fluency levels are pretty good across WSE (3.16 / 4, or 79%), although fluency scores do increase as students go up through the levels: from around 3 (75%) for our beginners in our Survival level, to over 3.3 (83%) in our Mastery courses. This suggests that teachers tend to give our students fluency scores which are absolute, rather than scores which tell our students how fluent they are compared to the expected benchmark for their current level.

Our research with our teachers found:

1. Teachers definitely think the fluency scores are useful and helpful for students: 87% of them agreed.
2. 93% of teachers thought they were fully able to assess fluency in their students. This is encouraging, although our analysis of the fluency scores data suggests that we need to help teachers to give students a grade which takes into account their level.
3. 84% of teachers thought that fluency and accuracy were different (i.e. that someone can be accurate and not fluent, or fluent and not accurate).
4. We then asked: *Does fluency increase with ability? (In other words, are advanced students are naturally more fluent than beginners?)* Only 10% of teachers disagreed with this. This maybe helps to explain why fluency scores go up with levels, as we saw above.

5. Just to check, we also asked teachers: *Do you ever give high fluency scores to lower-level students?* 19% of teachers said that they never did – which is similar to the 16% who thought that fluency and accuracy were closely related (point 3).

When we asked teachers what advice they had for students to improve their fluency, they came up with a number of interesting ideas:

– Just speak up, without thinking too much about avoiding mistakes

– Don't translate from your own language into English before speaking

– Practice speaking as much as you can: with native speakers if you meet any. Otherwise speak English at home to your family, or if they don't understand English speak to yourself. (But not in public!)

So what can we conclude from all this? Here are some suggestions:

In teacher training, we need to help especially new teachers to understand what to expect from students at different levels in terms of fluency. This will help students to get a more accurate picture of their progress towards their fluency goals.

We will see how we can improve the instructions for teachers to make it easier for them to assess students' fluency.

We will continue to improve the tools we give to teachers so that they can give students relevant and personalised advice about how to improve their fluency. New methods and requirements for teaching foreign languages in the country have been developed in accordance with the Recommendations of the European Framework for Assessment of Knowledge and Skills of Foreign Language Teachers (CEFR). According to him, textbooks have been created for students of secondary schools and vocational colleges. In accordance with these requirements, classrooms are equipped with stands and new information and communication technologies. The demand for learning a foreign language is growing day by day. Foreign language science is divided into four aspects (reading, reading, listening comprehension and speaking), each of which provides specific concepts and skills. Educational technology is the effective use of modern information technology in the educational process. It also aims to improve the quality and effectiveness of education through the introduction of modern innovative technologies in the educational process. In particular, there are several advantages to using such information and communication technologies in learning a foreign language. The role of modern technology in language learning and teaching is invaluable. The use of technology is useful in every aspect of learning a foreign language (reading, reading, listening and speaking).

References

1. Hasanova, D., Shadieva, T. Implementing Communicative Language Teaching in Uzbekistan. //TESOL Quarterly, 42(1), 2008. p. 138-143.
2. Copland, F., Garton, S. & Burns, A. Challenges in Teaching English to Young Learners: Global Perspectives and Local Realities.//TESOL Quarterly, 48(4), 2014. p.738-762.
3.Techniques and Principles in Language Teaching (Oxford University Press), 2001
4.Savignon, S. 2001 Communicative language teaching: state of the art. TESOL
5.Littlewood, W.1986 Communicative language teaching. Cambridge: Cambridge University Press
6.Internet information: www. ziyonet.uz

CHO'LPON IJODIDA REALISTIK TASVIR TAKOMILI

Toshqo'ziyeva Nilufar Sohibjon qizi
NamDU filologiya fakulteti
o'zbek tili yo'nalishi 3-kurs talabasi
Telefon raqami: +998 93 264 81 77

Annotatsiya: Ushbu maqolada Cho'lpon ijodidagi realistik tasvir ko'lami yoritilgan. Yozuvchi asarlaridagi real tasvir, voqealar bayoni, uslub va o'ziga xoslik tavirlangan.

Kalit so'zlar: badiiy ijod, Qurboni jaholat, Do'xtur Muhamadiyor, tasvir ko'lami, janrlar takomili, mavzu, yozuvchi mahorati, uslubiy xoslik, roman, hikoya.

Adabiyot inson qalbi va ruhidagi nozik tovlanish va ohanglarni ilg'aydi, ularni so'z vositasida aks ettiradi. Osmondan minglab yog'adigan qor parchalari bir-biriga o'xshamaganidek, insonlarning qalblari ham bir-biriga o'xshamaydi.

Abdulhamid Sulaymon o'g'li Cho'lpon XX asr o'zbek adabiyotining iqtidorli namoyondalaridandir. Uning hayoti va ijodiy faoliyati adabiyotimizning eng yorqin sahifalaridan bir qismini tashkil qiladi. Cho'lpon iste'dodining rivojlanishi uning o'z xalqiga bo'lgan muhabbatining ortib borishi bilan o'lchanadi. Ko'pincha, katta iste'dod, katta muhabbatdan yoki kattagina darddan iborat bo'ladi. Cho'lponda esa bularning ikkisi ham bor edi. U eng dastlabki asarlaridan boshlab bosqinchilar qo'lida ezilayotgan xalqiga bo'lgan cheksiz muhabbatini aks ettirishga urungan. Cho'lpon qalami o'tkir, serqirra ijodkorlardan biri edi. U badiiy adabiyotning deyarli barcha turi bilan faol shug'ullangan va uning adabiy merosi o'zbek adabiyotining bebaho

xazinalaridan biri. U she'r, hikoya, roman, darama, tanqid, tarjima kabi badiiy ijod turlari bilan shug'ullangan serqirra ijodkor.

Cho‘lpon adabiyotning qaysi janrida shug'ullanmasin, reallikdan uzoqlashmas edi. Qaysi bir ijod namunasini ko‘rsak ham xalq hayotining isi ufurib turadi. Asarlardagi bu xarakter Cho‘lpon ijodini boshqalardan ajratib turadi. U o‘zbek adabiyotida o‘z yo‘lini qidirdi va hech kimnikiga o‘xshamagan samimiyligi, tasirchanligi, tuyg'ularning rang-barangligi eng asosiysi voqealar realligi bilan o‘zgalardan ajralib turuvchi she'riy olam yaratdi. U an'anaviy mumtoz she'riyatimizni isloh qildi. Undagi sirlilik, maqtovlar o‘rnida, samimiy, tabiiy, jonli ifoda usulini olib kirdi.

She'riyat uning ijodi bilan kundalik hayotga kirib bordi. Hikoyalarida xalq hayotini badiiy ifodaladi. O‘zbek adabiyotida uning hikoyalari aynan shu xalqchilligi bilan ajralib turadi. Bunday durdona asarlarning esa adabiyotimizda o‘rni beqiyos. Adib doimo xalq bilan bo‘ldi, o‘z ijodida faqat va faqat xalq ahvoli, xalq dardini kuyladi. Bir so‘z bilan aytganda, xalq hayotida yuz bergan har bir hodisa o‘sha zahoti uning asarlarida namoyon bo‘lar edi. U har bir voqelikni xalq manfaati uchun ishlatishga harakat qildi. Uning birdan bir niyati xalqini ozod va baxtli ko‘rish edi. Lekin u davrda bu orzular amalga oshishi juda qiyin bo‘lgan. Ammo qoni qaynoq xalqi uchun hech narsadan qaytmaydigan adib bu qiyinchiliklardan qo‘rqmadi, xalqini ozod ko‘rish uchun kuchi boricha harakat qildi. Turkiston xalqini ma’rifatga chorlab qalam tebratdi. Kuchli zehn egasi hisoblangan Cho‘lpon xalqning ozod bo‘lishi uchun, eng avvalo, xalq o‘zini tanishi, haq-huquqini bilishi, buning uchun odamlarni jaholat uyqusidan uyg'otish, ma'rifatdan ilm-u fandan bahramand qilish kerak deb o‘ylardi. Baxtga qarshi u paytda rus bosqinchilari millatni ma'rifatli bo‘lishini istamasdi, ilmli bo‘lib huquqlarini talab qilib qolishlaridan qo‘rqardi. Shu sababli qayerda ma'rifat chirog'i milt etsa bas, bor kuchlari bilan uni so‘ndirish payida bo‘lar edilar.

Eng alamlisi esa xalqni ma’rifatga chorlagan insonni oyog‘idan chalish uchun jaholat botqog‘iga g‘arq bo‘lgan, oq-qorani ajrata olmaydigan xalqdan foydalanishgan. Uning “Qurboni jaholat” hikoyasi yuqoridagi so‘zlarimiz isboti. Ushbu hikoyada o‘sha davr hayoti so‘zlab beriladi va o‘zbek adabiyotiga hayotiy voqea-hodisalar tasviri olib kiriladi. Xalq hayotidan hikoya qiluvchi bu asarda Eshmurod ismli yigitning fojiali qismati hikoya qilinadi.

Eshmurod o‘qimishli yigit, lekin uning atrofi zimiston bo‘lgan, jaholatga botgan. Hatto o‘z otasi uni gazeta o‘qigani uchun masxara qiladi. Ayni paytda millatni maqtab, ilm-fan, ibrat olish degan gaplarga aslo toqati yo‘q edi. Bu Eshmurodga sira tinchlik bermasdi, u qanchalik ilimli bo‘lmasin yanada ko‘proq o‘qishga intilardi, shu holimda yursam hayvondan farqim qolmaydi deb o‘ylardi, ammo uning atrofidagilar jaholat botqog‘iga botib bo‘lishgan edi. Eshmurod ham aynan shu jaholat qurboni bo‘ldi.

Eshmurod mehmonga kelgan do‘stiga rus maktabida o‘qimoqchi ekanini aytadi, do‘sti unga ilm olishida yordam beraman deyish o‘rniga, “Ilm olib nima qilasan? Umringni behuda o’tkazma, o‘zimizning madrasalardan biriga kir, uylan, kayf-u safo qil”, – deb masłahat beradi. Aslida umri behuda otayotgan edi, na ilm o‘rganmadi, na birovga foydasi tegmadi. Do‘stim degan Eshmurodga ham pand berib, yashirib qo‘ymoqchi bo‘lgan tilla soatni o‘g‘irlab ketadi. O‘sha kuni Eshmurod otasidan kaltak yeydi, nomus kuchidan bir oy betob bo‘lib yotib qoladi. Endi oyoqqa turib o‘tirg‘ichda gazeta o‘qib o‘tirganida mingboshi undan saylov haqida gazetada yozilganmi so‘rab uni mehmonxonasiga chaqiradi. Eshmurod mehmonxonada gazeta o‘qib o‘tirgan payt qo‘shni bola uni chaqirib kelib qoladi. Mingboshi choy damlash bilan, Eshmurod esa gazeta o‘qish bilan band bo‘lgan payt qo‘shni bola devorga ilib qoyilgan tilla soatni o‘g‘irlab ketadi.

Oradan biroz vaqt o‘tib Eshmurodning uyiga qo‘riqchilar keladi, uni tilla soatni o‘g‘irlaganlikda ayblashadi. U bu qadar ayblovlarga chiday olmaganidan bir pistalet topib o‘z joniga qasd qiladi, u botqoqlikdagi nilufar gul kabi edi. Nilufar guli botqoqlikka go‘zallik ulashgani kabi, Eshmurod ham jaholatga botgan xalqni ko‘ngliga ilm chirog'ini yoqmoqchi edi. Ming afsuski, o‘zi bu jaholat o‘ljasiga aylandi.

Cho‘lpon Eshmurod timsolida o‘zini va barcha jaholatga qarshi kurashgan jadidlar hayotini qalamga olgan bo‘lsa ajab emas. Cho‘lpon asarlarida yolg'on, bo‘rtirish yo‘q, xalq hayoti qanday bo‘lsa barini asarida yoritib o‘tgan. Bir tomondan qarasak, Cho‘lponning taqdiri ham Eshmurodnikiga o‘xshaydi. Chunki Cho‘lpon ham Turkiston xalqini ilm ma'rifatga chaqirib, turli xil bo‘xton, ayblovlar bilan Xalq dushmani sifatida otib o‘ldirildi. Rus hukumati xalqni ma'rifatli bo‘lishini istamagani uchun Cho‘lpon kabi ziyolilar otib tashlandi.

Uning “Doxtur Muhammadyor” hikoyasi ma'rifatparvarlikni yorqinroq tasvirlab beradi. Bu hikoya qahramoni 15 yoshli bola bo‘lib, uning otasi bir qator johil qimorbozlar qo‘lida o‘lim topadi. Hoji Ahmad inson saodati ilm, ma'rifatda ekanligini yaxshi bilardi. U o‘limi oldidan farzandiga o‘qishini tayinlaydi. Muhammadyor johillardan otasining o‘limi uchun qasos olmadi. U otasining o‘limiga jaholat sababchi ekanini yaxshi tushunib yetti va bor kuchi bilan o‘qib o‘rgandi.

Doxtur Muhammaddiyor nafaqat doxtir, u o‘tkir qalam sohibi ham edi. U Peturburgda ekan umri samarasiz o‘tayotgan talabalar hayotidan ilhomlaninib “Umrlik shogirdlar’’ nomli roman yozadi.

Uning nazdida millatni mavh qilgan illat jaholat edi. U poyezdda yurtidan olislab ketar ekan, buyuk ajdodlarimzni ko‘rgan baland-baland tog’larga nido qiladi. Ularni ko‘zlarini ochishga, zamon bilan baravar qadam tashlashga undaydi.

"Ey yurtdoshlarim! Qachongacha bu g'aflat. Nega buncha xushyoqmassizlar? Axir sizlar ham odamsiz-ku! Odamlardek harakat qilinglar! Ko'z o'ngimizga kelib turgan ilm va ma'rifar mevasidan foydalanmasdan nimaga kog'zingizni ochib qarab turasizlar? Nimaga bu ishga kirishmaysizlar? Uyqudan ko'z ochinglar! Uruninglar! Ilm, ma'rifar va hunar izlanglar! Vaqt yetadi, balki o'tadi!"

Muhammaddiyorning barcha xatti-harakatlarini boshqarib turgan kuch uning xalqiga bo'lgan muhabbati edi.

Cho'lpon asarlari tarixni hikoya qiluvchi eng ishonchli qo'lyozma, desak mubolag'a bo'lmaydi. Barcha kitobxonlar Cho'lpon asarlarini o'qish orqali adib shaxsiyati, dunyoqarashi, har bir jarayonda faol inson bo'lgani, ona-Yurt ozodligi, erki uchun kurasha olgan shaxs ekanini inobatga olib, mangu barhayot inson deya ta'riflaydilar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdulhamid Cho'lpon. Kecha va kunduz. – Toshkent: Yangi asr, 2019. – 268 b.
2. Begali Qosimov, Sharif Yusopov, Ulug`bek Dolimov, Shuhrat Rizayev, Sunnat Ahmedov. Milliy uyg`onish davri o`zbek adabiyoti. – Toshkent: Ma`naviyat, 2004. – B. 272- 281.
3. Shahlo Hojiyeva. Cho`lpon va milliy she`riyatning yangilanishi. – Toshkent: Muharrir, 2019. – B. 58- 138.

SAID AHMAD IJODIDA VOQEAVIY HIKOYALAR TASVIRI

Solijonova Dilshoda Ulug'bek qizi
NamDU filologiya fakulteti, o'zbek tili yo'nalishi 3-kurs talabasi.

Annotatsiya: Ushbu maqolada Said Ahmad ijodining o'ziga xos tasvir uslubi bayon etilgan. Adibning "Sarob", "Qorako'z majnun" asarlaridagi obrazlar tasviri tahlil etlgan.

Kalit so'zlar: badiiy asar, janr, obraz, real tasvir, poetik uslub, voqeaviy hikoya, ijodkor mahorati, mavzu va g'oya.

Adabiyot – tarix, ulkan bog‘, o‘tmish va kelajak uchun ko‘prik, cheksiz va tubsiz oxiri yo‘q manzildir. Bu so‘zlarni bejizga aytmadim. Negaki, o‘tmishsiz tarix yo‘q, tarixsiz kelajak yo‘q, hayotni anglash uchun turli xil yo‘llarni bosib o‘tamiz, oxiri yo‘q to‘siqlarg’a, tubsiz makonlarga boramiz. Aytganlarimizda har xil insonlar, yaxshilik-u-yomonlik ham yonma-yon yuzlashadi. So‘zimning avvalida adabiyot, ulkan bog‘ deb boshlaganim boisi shundaki, o‘zidan o‘chmas xotira, bog‘ qoldirgan, o‘zbek elining iftixoriga aylangan adib, O‘zbekiston Qahramoni, O‘zbekiston xalq yozuvchisi Said Ahmad ijodi haqida bayon etamiz. Xalqimizning suyukli adibi Said Ahmad hayoti ibratlarga to‘la, hayotning achchiq zarbalariga bardosh bergan, mustahkam kuch va iroda topa olgan, kelajak uchun poydevor yaratib bergan, yosh-u qariga o‘zining asar-u hikoyalari bilan, mutolachilarga qalb ko‘zgusini ochib bergan buyuk yozuvchi. Said Ahmad hayotning achchiq jabr-u sitamlariga, ya’ni 50-yilarda kechgan qatag‘on to‘lqiniga duchor bo‘lgan, qamoqxona azobini tortgan ijodkor, o‘zining sevikli yoridan erta ayrilgan oshiq, sodiq muhabbat egasidir. Hayot yozuvchini ne kunlarga solmadi deysiz, turli bo‘xtonlarga, zararli g‘oyalar targ‘ibotchisi sifatida qamoqxonada yoshlik umrini go‘zal paytlarini o‘tkazdi.

Oltin yaproqlarni to‘zg‘itgan kuzning
Oydinli tunida uchrashdik ikkov.
Bahor, maysalardan g‘uncha ochgan tong
Judolik bag‘rimga tashladi olov.
Rasmingga qarayman g‘amgin va mahzun,
Ko‘zingda yonadi istiqbol nuri.
Bilaman, ko‘ksingda qaynaydi hamon,
Mehr-u vafolarning ko‘rki, g‘ururi.

Yozuvchi o‘zining “Qorako‘z majnun” deb nom olgan kitobida, har bir yozganlarida qamoqxona hayoti, turli xil millat-elatlardagi insonlarning taqdiri, umr yo‘ldoshidan olisda bo‘lgan qonli, iztiroblarga to‘la xatlarni yozgan.

Said Ahmadni yillar mobaynida qamoqxonada chekkan iztiroblari umr yo‘ldoshiga ko‘plab qiyinchiliklar tug‘dirgan. Bu esa yozuvchiga yaqqol ayon edi. U Saidaga shunday xat yozgan edi: “Yashagim kelmay qoldi, ko‘ngilni ko‘taradigan, yashashga undaydigan biron gap tilimga kelmaydi. Boshingizga tushayotgan ko‘rguliklardan xabarim bor. Sizni qiyin qistovlarga olishyotganini eshitdim. Iltimos, shularning gapiga kiring. Yo‘qsa, juvonmarg bo‘lib ketasiz. Qamoqdan qachon chiqishi noma’lum bo‘lgan odam uchun ko‘pam o‘zingizni qiynamang. Erimdan kechdim deb yozib bering, o‘lay agar xafa bo‘lmayman, siz hali yashab ijod qilishingiz

kerak. Shuncha azoblarga chidayapmanmi, bunga ham chidayman. Siz ozod qush edingiz, menga tegib, qafasga tushdingiz, bu qafas eshigini bugundan boshlab ochib yuborishga qaror qildim. Men to‘g‘rimda o‘ylamang, meni yo‘q deb biling, sizning yaxshiliklaringizni, atiga besh oygina yashagan totli kunlarimiz xotirasini o‘zim bilan olib ketaman. Xayr. Qandokki gunohlarim bo‘lsa, bariga tavba qildim. Xayr”.

Said Ahmad maktubni qanchadan qancha dard, alam bilan yozgani, ko‘nglidan, xayolidan to‘fonlar tug‘yoni o‘tgani shundoqqina ko‘rinib turibdi. Besh oygina deb o‘qidik-qo‘ydik. Bu mazmunli, totli hayotlar, qamoqxonada ko‘z-yoshlar ila xotirlanar edi. Yozuvchi uchun yashashga hech qanday umid uchquni qolmagan edi. Uning yozgan har bir hikoyalarida nohaqlikka qarshi isyon aks etgan bo‘lib, bir necha insonlarning o‘z bilganicha hayot kechirgani hamda yozuvchi bu insonlarning xarakter xususiyatlari bilan bir qatorda ichki kechinmalarini uyg‘unlikda, bir butunlikda tasvirlaganini guvohi bo‘lamiz. Yozuvchi o‘zining “Qorako‘z majnun” hikoyasida shular haqida ayni haqiqatlarni bayon qilgan. Adibning “Sarob” hikoyasida ota va bolaning ayanchli taqdiri, beayov sinovlari tasvirlangan. Ota o‘z pushtikamaridan bo‘lgan farzandi orqali butun hayotini borsa-kelmas joy – qamoqxonada o‘tkazadi. O‘z zamonasining ziyoli, o‘qimishli insoni, farzandi orqali xoyinlar qatoriga qo‘shiladi, o‘g‘lining yoshligidan foydalanishadi, uning ezgu niyatlarini jirkanch buzg‘unchi yot g‘oyalar ila to‘ldirishadi. Bola hali bola edi-da, ularning qalbi qora quzg‘unlarga to‘la bo‘lgan niyatini bilmas edi, bolaning orzusi davralarda o‘z o‘rnini topib, sevikli insonlar qatorida bo‘lish edi. Bu qabih insonlar otasining barcha ishini uzluksiz yozib borishini, kimlar bilan suhbat qurayotganini aniqlab xabar berishini tayinladilar va evaziga bolaga turli xil sovg‘a-salomlar hadya qilishlarini aytib, taklif bildiradilar. Ming afsuslar bo‘lsinki o‘g‘il o‘z orzulari yo‘lida otasining taqdirini o‘ylamadi. Ne bo‘ldiki, o‘g‘il o‘z qilmishlaridan afsuslanmadi, nimalarga qo‘l urganini sezmasdi. Otasini qamoqqa olinganini eshitdi-ku, faqat nega qamoqqa tushgani boisini bilmadi. Otasi o‘g‘lining bu ishlarda qo‘li borligini eshitdi-yu, attang-afsus qildi, o‘g‘lini: “Iloyo juvonmarg bo‘l, umring xor-u zorlikda o‘tsin”, – deya qarg‘adi, yuziga fotiha tortdi. Yillar o‘tib farzandi ham otasining qismati ila qamoqxonaga tushdi. Qilmish qidirmishda, o‘sha paytlar u Stalinga o‘z jonini, dinini, erkini topshirgan edi. Vaqtlar o‘tib u xalq dushmaniga xizmat qilganini payqadi, ammo buni bilgach kech edi, ko‘ksidagi Stalinning rasmi, otasining qarg‘ishi uni urgan edi. Ota o‘z farzandini qamoqxonada ko‘rdi-yu, yurak bag‘ri ezildi, lekin gapira olmadi, o‘zida kuch topolmadi. O‘gli esa tanimadi, taniyolmasdi ham, uning boshi kuchli zarbalardan zahalangan, o‘zi esa tutqanoq kasaliga chalingan edi. Nadomatlar bo‘lsinki, o‘g‘ilning vaqt soati bitib bormoqda edi. Said Ahmad bu hikoyada yozuvchi sifatida emas, balki oddiy bir inson taqdirini batafsil yozgan. Farzandning so‘nggi iltimosi shunday bo‘ldi: “Ko‘ksimdagi xalq dushmani Stalinning suratini terim bilan shilib olishisin, otam qamoqdan qaytib kelgan bo‘lsa, mening

uzrimni yetkazing, gunohini o‘z qoni ila yuvdi deng”, – dedi va sahar payti joni uzuldi. Ota uchun bu og‘ir judolik bo‘ldi. O‘g‘li uchun janoza ham lozim emas edi, negaki ko‘ksida kofirning surati bor edi, bekafan, bejanoza ko‘mildi. Dunyoning ishlari xo‘p qiziq-da, ota – sotqin, bolasi – chin vatanparvar. Aslida uning aksi bo‘lib chiqdi, buni payqashmadi.

Adib hayotiy voqealarni qalamga olar ekan, beixtiyor ko‘zimizga yosh kelmasdan iloji yo‘q. Said Ahmadning “Sarob” asari uning ilk yozgan ana shunday hikoyasi edi. Asardagi mahbus rassom yozuvchining o‘zidir, u qamoqxonadagi hayotni to‘liq tasvirlab yozdi. Uning asarlarida hayot sinovlarida toblangan, oila mehridan, yaqinlar diydoridan ayrilgan taqdirlarni kuzatamiz. Bunga asos bor, chunki, yozuvchining “Qorako‘z majnun” to‘plamida keltirilishicha, Umarali Normatovga: “Azizim Umarali! Siz bilan ko‘rishganimizda boshingizdan kechirganlaringizni barini yozing, deb qistar edingiz, bularni yozish uchun qamoqdagi hayotga xayolan qaytmog‘im kerak edi. “Sarob” da ham qamoqxona voqealarini yozdim, lekin yuragim ko‘tara olmadi, ammo yozdim, negaki qandoq qora kunlar boshimizga tushganini bizdan keyingilar bilsin deb, yozdim”, – deb yozadi.

Haqiqatdan ham, bu asarlarni o‘qimasak, ajdodlar o‘tmishi-yu, yozuvchilar taqdiri bizlarga qayerdan a’yon bo‘lar edi. Adibning bu to‘plamini o‘qiganimda afsuslanishlar bo‘ldi, vaqtimning qaysidir qismini bir maqsadga yo‘naltira olmaganim, vaqtdan unumli foydalanmaganim meni birmuncha chuqur o‘yga solib qo‘ydi. Biz yoshlar zimmasida bajaradigan ishlar hali ko‘p. Shu o‘rinda quyidagi fikrimni aytishni joiz topdim: “Kitob javoningizga oltin qadriga teng bo‘lgan kitoblarni oling, o‘tmishga, bugunga va kelajagingizga boqing. Zeroki, kitobning sotib olingani emas, o‘qib chiqib, qolganlarga tavsiya qilib, fikr berilgani ahamiyatlidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Begali Qosimov, Sharif Yusopov, Ulug`bek Dolimov, Shuhrat Rizayev, Sunnat Ahmedov. Milliy uyg`onish davri o`zbek adabiyoti. – Toshkent: Ma`naviyat, 2004. – B. 272-281.

2. Nosirov O’. Ijodkor shaxsh, badiiy uslub, avtor obrazi (badiiy uslub mavzuidan talqinlar). – Toshkent: Fan, 1981. – 324 b.

3. Said Ahmad. Zilzila. elektron kitob. – B. 70.

CHO‘LPON SHE’RLARIDA POETIK OBRAZ TASVIRI HAMDA LIRIK ICHKI BO‘LINISH

Ahmadjonova Muslima Anvarjon qizi
Namangan davlat universiteti filologiya fakulteti o‘zbek tili yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada lirik asarlarda ishtirok etgan timsollar turi va ichki bo‘linishi Cho‘lpon she’riyati misolida tahlil doirasiga tortilgan.
Kalit so‘zlar: lirika, ohang, tasvir uslubi, poetik obraz, polifoniklik, xususiyat, lirik kechinma obyekti, meditativ va tavsifiy lirika.

Har bir ijodkor o‘z faoliyati davomida ko‘ngillarning tubiga qadar kira oladigan misralarni qalamga olar ekan, bu misralar asrlar davomida yashaydi, ilhom beradi, boshqa bir she’rning shakllanishiga turtki bo‘ladi, ammo o‘lmaydi. Cho‘lpon lirikasiga nazar tashlar ekanmiz, ijodkor qalb kechinmalarini tabiat hamda undagi unsurlar bilan ifoda etadi. Avvalo, lirika tushunchasiga izoh berib otar ekanmiz, lirika (yunoncha so‘z bo‘lib, “cholg‘u asbobi”) adabiy tur sifatida esa qadimdan shakllangan, o‘zining bir qator xususiyatlariga egadir.

Lirikani belgilovchi xususiyat sifatida uning tuyg‘u-kechinmalarni tashvirlashi olinadi [1,35]. Ko‘p hollarda lirik qahramon deganda, shoirning o‘zi tushuniladi, ammo bu bir jihatdan xato deyilsa ham bo‘ladi, boisi shoir boshqa bir insonning ham tuyg‘ularini she’rda aks ettirishi mumkin. Masalan,Cho‘lponning “Sharq qizi” she‘rida lirik qahramon shoirning o‘zi emas, bir qizning tuyg‘ularini tasvirlar ekan, uning tuyg‘ulariga ijodkor kechinmalari ham hamohang bo‘ladi.

Har kimda bir shodlik, har kimda bir ruh,
Har kim kulib qarar emish dunyoga.
Hatto chol-bobolar aytarmish: “Uh,
Chiqib yursak edi yozgi havoga!”

Faqat men bir o‘zim, Sharqning bir qizi,
Bahor kelganini ko‘rmay qolaman.
Uzun, qora qishning ketmasdan izi
Uning do‘sti – kuzni kutib olaman.

Mening uchun yorug‘ dunyo rohati-
To‘rt devor ichida ko‘zlar o‘ynatmoq.

Menim uchun ulug' shodlik soati –

Telba ko'kragimda o'ylar uyg'otmoq…

Ijodkor she'rlarida faqatgina jonli insonlargina lirik qahramon bo'lib qolmay, narsa, tabiat, hattoki mavhum (sevgi, erk, ozodlik) tushunchalari ham lirik obraz darajasiga chiqa oladi. Cho'lponning eng mashhur "Go'zal" she'riga hislari to'lib-toshgan oshiqning yor bilan xayoliy muloqoti, u haqidagi o'ylari o'quvchining zohiriy mazmunni to'la anglashi uchun kifoyadir. Biroq she'rning botiniy ma'nosini muallifni yaqindan bilgan kishilar o'z vaqtida qandoq tushungan bo'lsa, faol ijodiy yondosha biladigan o'quvchi hozirda ham shunga yaqin tushuna biladilar. Buning uchun endi she o'rinni "kontekst"larda olib ko'rishga to'g'ri keladi [2,98]. Ushbu she'r 1919-yil fevralda Cho'lpon Boshqirdistondan qaytganda yozilgan bo'lib, ozodlikka bog'lagan umidlarida aldangan, biroq bu umidni dilga maqsad qilgan davrda yozilgan edi. Shunga ko'ra aytish mumkin, ma'shuqa" Cho'lpon uchun milliy ozodlik ramzi edi, shu bois ham shoir uni boshqa hamma narsadan ustun qo'yadi. Kontekst doirasini biroz kengaytiraylik-da, Cho'lponning butun hayoti o'z ideali-milliy istiqlolga intilib yashashdan iborat bo'ldi, degan to'xtamga kelaylik. U holda, ravshanki, "Go'zal"ni tushunish uchun shoirning boshqa asarlarini ham e'tiborga olishimizga to'g'ri keladi [3. 65]. Yuqoridagi fikrlar she'rda ozodlik, erk, go'zal hisoblanadi desak, mubolag'a bo'lmasligiga dalil bo'la oladi.

Hozirda lirikaning subyektiv tashkillanishi she'rdagi kechinmaning egasiga ko'ra, shuningdek, kechinma obyekti nuqtayi nazaridan tasniflanuvchi turlarga bo'linadi. Ushbu tasnif tamoyillarining birinchi, ya'ni lirik kechinma egasiga ko'ra: 1)avtopsixologik lirika; 2)ujroviy lirika 3) personajli lirika [4, 87].

Cho'lpon ijodida har uch lirikaning namunalarini ko'ra olamiz. Avtopsixologik lirikada shoir va lirik qahramon kechinmalari yaqin va o'xshash bo'ladi. Bunday she'rlarda shoir "men" tilidan gapiradi, ko'proq qalbiga murojaat etadi, konglidagilarni ifodalaydi. Ijroviy lirikada esa buning aksi sifatida qarash mumkin. Bunda shoir o'zga shaxs tilidan, go'yo uning ruhiy olamiga kirib, uning rolini o'yanaydi. Shoir "men" tilidan so'zlaydi, ammo u "men" o'zga, kechinma subyekti endi o'zga shaxsdir. Odatda, ijroviy xarakterdagi she'rlarning sarlavhasi, sarlavha ostidagi izohi, epigrafi yoki asosiy matnning o'zida kechinma egasiga ishora mavjud [5, 43].

Cho'lponning "Xizmatchi bola qo'shig'i", "Qadoqchi qo'shig'i" kabi she'rlari shu tur lirikaning namunalari hisoblanadi. Pesonajli lirikaga mansub bo'lish uchun o'zga shaxs she'r subyektlaridan biriga aylanishi, uning tilidan ifoda etilgan lirik kechinma (o'y, fikr, his-tuyg'u) mustaqil g'oyaviy-badiiy qimmat kasb etib, she'r dialogiklik (polifoniklik) xususiyatini kasb etishi lozim. Ikkinchidan, lirik kechinma obyekti nuqtayi nazaridan farqlanuvchi meditativ va tavsifiy lirika ko'rinishlarga bo'linadi. Meditativ lirikada obyekt – ko'ngil hisoblanadi, tavsifiy lirikada ham shunday, ammo ularning orasidagi farq umumiylik, universallikda ko'rinadi.

Co'lpon she'riyati o'ziga xos tasvir uslubiga ko'ra betakror ohang kasb etgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Quronov D. Adabiyot nazariyasi asoslari: Lirik tur va janrlar. – Toshkent: Akademnashr, 2018. – 382 b.

2.Cho'lpon. She'rlar. – Toshkent: Akademnashr, 2021. – 14 b.

3.Quronov D. Cho'lpon hayoti va ijodiy merosi. – Toshkent: O'qituvchi, 1997. – B. 27-28.

4.Quronov D. Adabiyot nazariyasi asoslari. – Toshkent: Akademnashr, 2018. – 386 b.

"ZAHARLI HAYOT YOXUD ISHQ QURBONLARI" DRAMASIDA MA'RIATPARVARLIK G'OYALARI TALQINI

Mamadaliyeva Fazilat Yakubjanovna

NamDU., filologiya fakulteti o'zbek adabiyotshunosligi yo'nalishi magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada ma'rifatparvar shoir Hamza Hakimzoda Niyoziy ijodida ilm-ma'rifatning ulug'lanishi, ilmli xotin-qizlarning oila va jamiyatdagi tutgan o'rni misollar asosida tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: shoir, yozuvchi, dramaturg, mohir pedagog, jadid, jaholat, maqola, oila va jamiyat, tanazzul, xurofot, bid'at, ilm-ma'riat.

Insoniyat yaralibdiki, unga hamohang tarzda adabiyot ham maydonga keldi. U avval og'zaki tarzda vujudga kelgan bo'lsa-da, keyinchalik vaqt o'tishi bilan bashariyatning ong-u shuuri o'sgani natijasida soha yanada rivojlandi va taraqqiyotning bir bo'lagi ga aylandi. Ze'ro, har bir xalqning o'z tarixi, madaniyati, san'ati va adabiyoti bor. Adabiyot esa millat, yosh, chegara, sarhad bilmaydi. U har bir qalbga go'zal she'r, ohangrabo qo'shiq, hayolotni junbushga keltiruvchi mazmundor roman, afsonalar olamiga yetaklovchi ertak, odob-axloqqa chorlovchi maqol-u matal bo'lib kirib boraveradi.

O'zbek xalqi qadimiy va boy madaniyatga ega bo'lgan xalqlardan biridir. U jahon ilm-fani san'ati va adabiyoti tarqqiyotiga katta hissa qo'shdi, buyuk olimlarni, san'atkorlarni va yozuvchilarni yetishtirib berdi va boshqa xalqlar bilan yaqindan madaniy aloqada bo'ldi. O'zbek xalqi ma'naviy-madaniyatining katta va ajralmas bir qismi jadid adabiyotidir" [1, 34]. O'zbek

adabiyotining boyishida jadidlarning o'rni beqiyos. Ular o'zlarining fidokorona mehnatlari, sa'y-harakatlari bilan xalq hayoti va dunyoqarashini yangilashga intildilar. Yangicha fikrlari bilan xalqni madaniyatga, ma'rifatga chorladilar.

Jadidlarning ma'naviy otasi, taraqqiyparvar yoshlarning ustozi Mahmudho'ja Behbudiy bo'lsa, biri yoshlarning Ovrupaga borib bilim olishga chorlagan Fitratdir. Yana ulardan biri darsliklar yaratib, maktablar ochib, turli takrorlanmas dramalar yozib xalqni yangilikka undagan zabardast shaxs Hamza Hakimzoda Niyoziydir.

Bu jadidlarimiz har bir harakatlarida zamonaviylikka intildilar. Natijada XX asr boshlarida Turkistonda eng ko'p tarqalgan san'at sohasi teatr bo'ldi. Shuning uchun har bir shahar va qishloqlarda xavaskorlar truppalari tashkil etildi. Yangi fikrlarni keng ommaga yetkazishning eng qulay usuli ham shu –tear edi.

Abdulla Qodiriy o'zining "Bizda teatr ishining borishi", "Milliy ashulachimiz falonchi Italyadan qaytibdi" kabi maqolasida teatr, kino, musiqa, ashula san'atlarining ommani tarbiyalashdagi o'rni yuksakligi haqida teran fikrlarni aytib o'tadi. "Yoshlarning tarbiya yeri maktab bo'lsa, zo'r mezonlik teatrdur" deb yozgan fikrlarida buni yaqqol ko'rishimiz mumkin.

"O'zbek adabiyotida XX asr boshlaridagi ijtimoiy o'zgarishlar sezgisi bilan tug'ilib shakllangan yangi bir avlodning adabiy maydondagi faoliyati, milliy badiiy tafakkur rivojiga o'ziga xos hissa bo'lib qo'shildi va yangi davr "yangi tafakkur"ning sakllanishi hamda tushuncha va qarashlarning yangilanishiga ham asos bo'lib xizmat qildi.

Davr matbuotida milliy she'rlarga milliy turmushni aks ettirishga qaratilgan nasriy va drammatik, ijtimoiy-iqtisodiy hayot masalalariga bag'ishlangan publisistik asarlarga rag'bat kuchaydi. Bu millatni uyg'otish, uning dunyodagi o'rni va ertangi istiqbolini anglash ehtiyoji bilan bog'liq edi.

Anglash jarayoni esa tabiiyki, shunga mos tushunchalar tizimini taqozo etadi. Shuning natijasi o'laroq jadid matbuoti va adabiyotida "maktab, "maorif tushunchalarining faollashuvi, ularning mazmun-mohiyatini aniq belgilab olishga intilish kuchaygani kuzatildi." [2, 34]

Jadid adabiyotinig yorqin vakillaridan biri Hamza Hakimzoda Niyoziy ijodida "maktab" va "maorif" tushunchalarining turli baiiy talqinlari misolida ham ko'rishimiz mumkin. Uning 1915-yilda yozgan va 1916-yilda toshbosma usulida chop etigan "Zaharli hayot yoxud ishq qurbonlari" asarining bosh qahramonlari Mahmudxon va Maryamxonlarning monologlari orqali "maktab", "gazeta", "maorif" kabi o'sha davr uchun yangilik bo'lgan tushunchlar xalqqa yetkazilgan. Chunonchi, Maryamxonning Mahmudxonga yozgan quyidagi maktubida buni ko'rishimiz mumkin.

– Ardoqli millatim, g'unchaiy muhabbatim, suyukli afandim Mahmudxon! Ban sizga naqadar muhabbatni da'vosindan yozmagan uzun, haddin fuzun so'zlarim bo'lsa ham, vaqtingiz musoida

o'lmasin uchun so'zni qisqortib maqsadgagina qalam yuritdim. Afandim, durust, man faqira eski maktabdagina tahsil etdim, lekin har bir millat va insoniyat, hayot masalalarin borin sizning marhamatingiz va ma'naviy bir yordamingizgina orqali tanidim…Gazeta kabi hayoti milliya ochqichlarida sizning harakatingiz orqali banim qo'lima tushdi. Demak, bu endigana maktibim avvalgi maktublardan emas, balki chin ko'nglum, sof qalbim sahifasi deb bilursiz, vassalom. Ikkinchi muddao, afandim, emdi tezdan imdihod etingizki, ikkovimiz elimizni, zulmatda qolmish bu millatni, siz quyoshi bo'lganda, man mohtobi bo'lub, qorong'u Vatanni yorutaylik. Siz-da erlarimizning holindan, ban mazluma oilalarimizning xolindan gazetalarga yozushub, bir-birlarimizni ogohlantiraylik. Garchi siz tijoratda bo'lsangizda, chin maqsudingiz bo'lgan qizlar maktabi ochaylik, ban ma'naviy, siz moddiy xizmatda bo'ling, qadrsiz hamshiralarimizning kasod o'lmish bozorlarini ilm nutqi bila ko'tarishaylik, chin yashaylik, kelajakdagi avlodlarimizni mozorimizga borib, erlari sizga, qizlari bizni qabrimiz uzasina oq, qizil gullar sochub, Qur'on o'qib, ruhlarimiz olqishlarlik darajada bir xizmatlarni maydonga qo'yaylik. Afandim, man garchi zohirda bir kosib qizi, ammo sizing yordamingiz bila millat qizi o'lub ma'nan ma'rifat va milliy xizmat bilag'inaman.

Zohiri faqirlig' iltifotiga olunmakinda islomiyat, insoniyat, milliyat uzasindan harakatda o'lmog'imiz burchdir. Yo'q esa qiyomatgacha qabrimiz millat va kelajakdagi millat avlodi tarafindan muhaqqar, qiyomat kuni esa janobi haq va rasul afandimiz koshinda uyatli va sarnigul o'lmog'ingizni xotiringizga yodgor qoldiradi. Demak, orzu-havas o'lsun milliyat, insoniyat o'lmasun. Xayr, xayrixohi milliy g'amdoshingiz Maryamxon zikriya [2, 45]. Bu obraz tilidan aytilgan barcha fikrlar xalqni uyg'otishga ilm va ma'rifat yo'lida birlashishga qatatilgan yorqin chorlov bo'lsa, Mahmudxon obrazi tilidan aytilgan "Oh, jaholat! Maorifsiz davlat" deya qayg'urishi "O'zing firkin eding, o'zing olima eding, zamon xolindan, xalqning ma'rifatsiz, ilmsizligidan o'zing yaxshi xabardor eding" kabi nadomatli monologlarida qoloqlikning fojiasi aniq, ravshan ifodalab beriladi.

O'z farzandini arzimas chaqa evaziga yoshi anchaga borib qolgan, buning ustiga bir nechta xotini bor Eshonga berib yuborilishi chinakam jaholat, chinakam qoloqlik edi. Xalq hayotini yaxshi bilgan, bunday chirkin holatlarni ko'p kuzatgan yozuvchi bularning barchasining yechimi ilm-ma'rifat, maktab-maorif ekanligini o'zi yozgan turli janrdagi asarlarida bot-bot aytib o'tadi. "Dramada jaholat, qoloqlik, mutaassiblik, ilm-ma'rifat, taraqqiyot fidoiylari Mahmudxon va Maryamxonni fojiali o'limga olib keladi.

Asarning bu ikki qahramoni zamonasining hal qiluvchi kuchlari mutaassib kuchlarga qarshi kurashadilar. Tomonlar o'rtasidagi kurash eng yuqori nuqtaga ko'tariladi. Ularning istiqlol haqidagi yuksak orzulari chilparchin bo'ladi. Natijada ilojsiz qolgan yoshlar mavjud tuzimga, feadal tartiblarga, jaholatga mutaassiblarga qarshi isyon tariqasida o'z jonlariga qasd

qiladilar" [2, 56].

Ma'noning salmoqdorligi va chuquqrligi, so'zning aniq va muhimligi asarning qimmatini belgilaydi. Chuqur ma'noga ega asarlar yozgan Hamza o'z xalqi hayotiga olamda ro'y berayotgan voqealardan olgan taassurotlari asosida nazar tashladi va ko'rdiki, xalq qoloqlik va jaholat iskanjasi orasida siqilib hayot kechirmoqda. U yozgan asarlari mana shu qoloqlik va jaholatga qarshi isyon sifatida maydonga keldi. U hayotdagi keraksiz rasm-rusmlar, urf-odatlarni qoraladi, ular natijasida ro'y beradigan fojiaviy holatlarni ochib berdi.

Yozuvchi asarning g'oyaviy yo'nalishida va hayotiy masalalarning talqin qilinishida o'sha davrda endi uyg'onib kelayotgan, yangilayotgan hayotning mohiyatini faqat ma'rifatga olib borib bog'lamoqchi bo'lganligini ko'rishimiz mumkin. Ze'ro, ma'rifat yo'q joyni jaholat egallaydi.

Foydalanigan adabiyotlar:

1. Hamza Hakimzoda Niyoziy. Tanlangan asarlar to'plami. Besh jildlik. 4-jild. – Toshkent: Fan, 1989. – 460 b.

2. Hamza Hakimzoda Niyoziy. Mukammal asarlar to'plami. To'rt tomlik, 2-tom. – Toshkent: Fan, 1980. – 167.b.

3. "Til va adabiyot ta'limi" jurnali. – Toshkent, 2020-yil, 3-son. – B. 18.

ЧЕТ ТИЛ ЎҚИТИШ ОРҚАЛИ БОЛАЛАРДА КОМПЕТЕНЦИЯСИ РИВОЖЛАНИШИ СИФАТИДА

Ш.Турсунова

НамДУ талабаси

Бугунги кунда мактабгача таълим соҳасида ягона давлат сиёсатини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш, мактабгача таълим ташкилотларининг моддий-техник базасини мустахкамлаш, уларни малакали педагог ва тарбиячилар билан таъминлаш, таълим-тарбия жараёнларига замонавий таълим дастурлари ва технологияларини татбиқ этиш ҳамда бу соҳада замонавий талабларга жавоб берадиган илғор педагогик усул ва услубларни ишлаб чиқиш, ўқув ва уқув-методик адабиётларнинг яиги авлодини яратиш ва нашр этиш орқали болаларни ҳар томонлама интеллектуал, маънавий-эстетик, жисмоний ривожлантириш ҳамда уларни мактабга тайёрлаш сифатини тубдан яхшилаш ғоят долзарб вазифадир. Давлатимиз томонидан бу соҳага такомиллаштириш масаласига алоҳида эътибор қаратилмоқда. Бунинг хуқуқий асоси Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 29 декабрдаги"2017-2021 йилларда мактабгача таълим тизимини янада такомиллаштириш

чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПК2707-сонли, 2017 йил 9 сентябрдаги “Мактабгача таълим тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тугрисида”ги ГЩ-3261-сонли Қарорлари ҳамда 2017 йил 30 сентябрдаги “Мактабгача таълим тизими бошқарувини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5198- сонли фармонидир. Булар ўз навбатида чет тилини ўқитиш - бола ривожланиши компетенцияси сифатида ўқитиш мазмуни жаҳонда эътироф этилган дидактик таълимотга биноан билим, кўникма ва малакаларни ўз ичига олади. Чет тилини амалий ўрганишда лингвистик назарий билимлар умуман баён этилмайди. Билим тил материалини билиш (кўникма) ва уни ўзлаштиришда юз берадиган қийинчиликларни оддий сўзлар билан содда тилда тушунтириш, яъни хатоларнинг олдини олишга қаратилган кўрсатма маъносини билдиради. Кўникма таркибига кирадиган амалий қоида она тили ва чет тилида фарқланадиган ёқи тил ички интерференсиясини келтириб чиқарадиган чет тили ходисалари буйича берилади (масалан: артикл (она тилида йўқ), отнинг куплик шакли (бирлик шакли лексик бирлик хисобланади) ёқи француз тилидаги отнинг куплик шакли, қаратқич келишиги, феълнинг содда хозирги замондаги учинчи шакл бирлик шакли (хар учаласи [з], [с], [из] кабиларда талаффуз этилади ва тил ички интерференсиясига сабаб бўлади). Ўкитиш мазмуни компонентларидан тил материали ўрганииш чет тили системасидан минимум сифатида танланади (бола учун у лисоний максимум хисобланади). Минимум тил ўргатиш учун зарур ва етарли бўлмоғи керак. Танланган минимумдаги лисоний бирликларни ўзлаштиришда қийинчилик туғдирадиган қисмигина тил материалининг ўргатиш мазмунини ташкил этади ва ўқув дастуридан ўрин олади. Чет тилини ўқитиш мазмуни уч таркибли таьлимий ходисадир: 1) нутқ мавзулари; 2) кўникма ва малакаларга қўйиладиган талаблар; 3) тил материали. Ўқитиш мазмуни мавжуд шароитта кўра, жумладан, ўқув предметига ажратилган вақтга қараб танланади. У мумий ўрта таълим мактабида чет тили уўқитиш шароитини хисобга олган холда "Чет тилни эгаллаш даражаларининг европа системаси”даги тилни элементар (Басис усер) даражада ўрганиш 8 - ўргатиш тавсиясига биноан И - ИВ синфларда А1 - "Чет тили ўрганишнинг бошланғич даражаси" (Бреактх,роугх)('уриимм левел), В-1 синфларда А2 - "Чет тили эгаллашнинг тпнмч даражаси" (WacTare левел) маъқул топилди. Мактабгача таълимда хорижий тил машгулоти ўқув кабенитида болалар диққат - эътиборини телевизор, еомпютер, видеопроектор ўзига жалб қилиб туради. Турли оилавий шароитда тугғилиб, онги шаклланаётган болаларнинг бири жуда зийрак, иккинчиси ўрта даражада, учунчиси эса қайта-қайта тушунтиргачгина қабул қиади. Қайси бола қандай бўлмасин, машғулотда хар бирига ўтиладиган мавзуга оид билимни тушунча бериш керак. “Хиронделле” машғулотида боланинг ёш хусусиятлари инобатга олинган. Тарбиячи-тарбиячилар бу ўқув

адабиётидан амалиётда унумли фойдаланмоқдалар. Машғулотда кўпрок ўйин ва мулоқот мухитини яратиш керак. Чунки энди мактабга чиққан болада ўйнашга, ўйинчоқлар оламига, нарса-буюмларни ва тасаввури асосида бўяшга мойиллик кучли бўлади. Машғулот жароёнида мультимедиа дастурларини ривожлантириш марказида яратилган электрон манбаларни намойиш этганда, болалар янада жонланади. Бунинг афзал томони шундаки, бола слайд орқали нафақат буюм ва нарсани кўриб, тасаввури бойийди, балки инглизча талаффуз кўникмаси ҳам таҳлил қилинади. Хорижий тилни ўрганишда энг муҳим компонент - тинглаш, талаффуз қилиш, ўқиш - ёзиш хисоблади. Агар бола тўғри талаффуз қилишни ўрганса, ёзиш малакасини ххам осон эгаллайди. Бир - бирига узвий боғлиқ бу жараёнларга машғулот ўтишга эътибор берилиши керак. Болага ўз она тили билан бир вактда чет тилини ҳам ўргатиш катта меҳнат талаб қилади. Хар бир таълим даргохи бу жараёнга анъанавий ва ноанъанавий тарзда ёндашади. Натижа эса йиллар ўтиб маълум бўлади. Тинглаш, гапириш ва ўқиш - ёзиш. Хорижий тилни ўргатишда болаларда ушбу малакаларни шакллантиришга алохида эътибор зарур.

Мана мустақиллика эришганимизга хам 31 йил бўлди. Шу йиллар ичида хар бир соҳада улкан ишлар амалга оширилмоқда. Бугунги кунда мамлакатимиз таълим тизимида амалда бўлган “Таълим тўғрисида”ги қонун миллий дастурига мувофик таълим мазмунини ўқув ва дастурлар асосида лойиҳалаштиришга янгича ёндашиш, ташкил этиш заруриятини келтириб чиқармоқда. Тил одамларинг бир - бирлари била муомилада бўлиши учун ёрдам берадиган энг мухим восита хисобланади. Одамлар тил воситасида ўз фикрларини, хис - туйғуларини ифодалайдилар. Инсоният жамиятнинг шаклланишида тилнинг роли биқиёсдир. Тил пайдо бўлгандан буён жамият тез ривожлана бошлаган. Тилсиз жамият, жамиясиз тил бўлиши мумкин эмас, шунинг учун тил ижтимоий ходиса хисобланади, яъни тил якка одамга эмас, балки бутун жасмиятга дахлдор бўлиб, шу жамият аъзолари ёрдамида шаклланиб, ривожланиб боради. Чет тилини ўргатишнинг барча асосий компонентлари (ўқитиш мақсади, метод ва воситалари, ўқув фан мазмуни) бирбирлари билан чамбарчас боғлиқ;. Чет тилини ўргатишнинг мақсади муомила асосларини яратишга, ўз фикрини эркин баён қилишга ва шунингдек оддий коммуникатив вазиятларда суҳбат олиб бориш малакаларидан иборат. Шундан келиб чиққан холда биринчи навбат таълим мазмуни ва унинг таркибини кенгайтириш ва чуқурлаштириш, хусусан бу мазмунга нафақат билим, кўникма ва малака, балки умуминсоний маданиятини ташкил қилувчи ижодий фаолият тажрибаси, теварак атрофга нисбатан муносабатларини хам киритиш масаласи катта аҳамият касб этади. Таълим жараёни нутқ; фаолиятининг тинглаб тушуниш, гапириш, ўқиш ва ёзишлардан иборат кўникмаларини шакллантиришга бўйсундирилган бўлади. Чет тилини ўргатиш жараёнида янги замонавий педагогик

технологиялар жорий этиш ва амалиётга тадбиқ этишни тақозо этмоқда. Айни пайтда амалиётда қўлланилаётган ва ижобий ю натижалар бераётган бир қанча замонавий педагогик технологиялар мавжуд-ки, улардан чет тилини ўқитиш бўйича ўқув жараёнида қўллаш бир неча омилларни талаб этади. Шулардан энг мухим таълим тизимига педагогик инновацияларни киритиш, улардан унумли фойдаланиш ва ривожланган давлатлардаги педагогик технологиялар марказлари ва улар фаолиятини ўрганиш асосида мамлакатимизда чет тилини ўқитиш бўйича замонавий педагогик ва ахборот технологияси марказларини очиш, улардан келажакда унумли фойдаланиш максадга мувофщ. Таълим максади ижтимоий - педагогик ва лингводидактик тушунча сифатида чет тил ўқитишга қуйидагича таърифланиши мумкин: мактабгача йўналишдаги ўқув предметларидан бўлмиш 2 чи тилни ўрганишга жамият ва давлатнинг ижтимоий буюртмаси шаклидаги таълим мазмунини белгилаш, уўқитиш жараёнини ташкил этиш ва муайян натижаларга эришишни олдиндан аниқлаш воситасидир. Чет тил ўқитишнинг амалий мақсадига эри этишиш йўлида умумтаълим мактаб курсида чет тили ўргатишнинг якуний амалий мақсади - тинглаб тушуниш ва ўқиш, яъни чет тилида тинглаб ва ўқиб ахборот олишдир. Оралиқ амалий мақсад турлича талқин этилади: I-синфда тинглаб тушуниш ва гапириш амалий мақсад хисобланади; II-TV синфларда хам тинглаб тушуниш ва гапириш амалий мақсад, ўқиш ва ёзув оғзаки нуткқда ўрганилган тил материалини такрорлаш ва мустахдамлаш воситаси; Чет тил ўқитишнинг амалий мақсадига эришиш йўлида-нутқ фаолиятининг турлари учун махсус мавзулар ва тил материали танланади, ўқув вақтининг асосий қисми уларни ўрганишга бағишланади, яъни машкларнинг аксарияти ушбу нутқ фаолияти тур(лар)ида бажарилади. Амалий мақсадга лингвистик, социолингвистик нутқий (коммуникатив) ва лисоний, прагматик компетенцияларни эгаллаш орқали эришилади. Компетенция (лаёқат), маълумки, билим, кўникма, малака ва шакл ий белгилар 11 мажмуидан иборат. Компетенция таркибига кичик концепциялар киради. Лингвистик компетенцияда лисоний ходисаларнинг нуткда қўлланилиши назарга олинади. Социолингвистик компетецияда мулоқот вазияти, мақсади ва мулоқотдошлар вазифасига мос тарзда фикр билдира олиш кўзда тутилади. Прагматик концепция коммуникатив вазиятда ўзини тута билиш (масалан, такроран сўраш, нутқий ва лисоний мураккаблик тугалганда ундан чика олиш) лаёкатига тааллуқлидир. Прагматик компетенция таркибидаги дискурсив компетенция оғзаки ва ёзма нутқдаги изчилликни таъминлашга хизмат қилади. Амалий мақсаднинг руёбга чиқишида хосил қилинган барча компетенцияларнинг узвий яхлитлиги (синтези) таъминланади. Амалий мақсаднинг руёбга чиқишида бола таълим олади, тарбияланади ва ривожланади. Чет тилини ўқитиш умум таълимий мацсадининг руёбга чиқишида ўрганилаётган тил воситаси орқали

фойдали хаётий ахборот ва тил ҳақидаги янги содда маълумотларни ўзлаштириш кўзда тутилади. Боланинг умумий савиясини кўтариш, ўрганилаётган тил ва маданият хақида янги маълумотга эга бўлиш, мулоқот маданиятини юксалтириш, ақлий мехнат усулларини қўллаш, фикрлаш қобилиятини ривожлантириш кабиларга эришилади. Ушбу мақсадни амалга оширишда асосан лингвистик, стратегик (компенсатор), уўқув-когнитив, дискурсив лаёқатлар такомиллашади. Бошқа фанлар қаторида чет тили ҳам мажбурий ўқув предмета мақомида умумий таълим бериш ва олишга ўз хиссасини қўшади.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ОРФОГРАФИЧЕСКИХ НАВЫКОВ НА ОСНОВЕ ОБОБЩЕНИЙ

Бобажонова Мавжуда Тошпулотовна.,
преподаватель Наманганского государственного университета
Студентка 313 группы
Сабиржонова Наргиза Каимжановна

Аннотация. Статья посвящена совершенствование орфографических навыков на основе обобщений. Ориентация обучения на освоение понятийной основы школьного курса орфографии, орфографические понятия, фонологические, грамматические, лексические, отражающие суть правил. Формирование необходимых умений, отработки способа определения верного написания согласно правилу (направленное письмо) и развитие автоматизма грамотного письма (свободное письмо).

Ключевые слова: правописания, орфографическая теория, анализ письменных работ, нормы письма, нормативный графический вариант, проверочный диктант и свободный диктант.

УМУМЛАШТИРИШ АСОСИДА ИМЛО КЎНИКМАЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Аннотация. Мақола умумлаштириш асосида имло кўникмаларини такомиллаштиришга бағишланган. Таълимни мактаб имло курсининг концептуал

асосларини, имло тушунчаларини, фонологик, грамматик, лексик, қоидалар моҳиятини акс эттирувчи ишлаб чиқишга йўналтириш. Керакли кўникмаларни шакллантириш, қоида бўйича тўғри имлони аниқлаш усулини ишлаб чиқиш (йўналтирилган ёзиш) ва саводли ёзишнинг автоматизмини ривожлантириш (эркин ёзиш).

Калит сўзлар: имло, имло назарияси, ёзма ишлар таҳлили, ёзиш меъёрлари, меъёрий график вариант, тест диктанти ва эркин диктант.

IMPROVING SPELLING SKILLS BASED ON GENERALIZATIONS

Annotation. The article is devoted to the improvement of spelling skills based on generalizations. Orientation of education to the development of the conceptual basis of the school spelling course, spelling concepts, phonological, grammatical, lexical, reflecting the essence of the rules. Formation of the necessary skills, working out the way to determine the correct spelling according to the rule (directed writing) and developing the automatism of literate writing (free writing).

Key words: spelling, spelling theory, analysis of written works, writing norms, normative graphic version, test dictation and free dictation.

Успехи современной методики в обучении орфографии в школе не снимают проблемы формирования навыков правописания у школьников. Свидетельство тому-результаты проверочных работ, данные вступительных экзаменов в вузы, выступления в печати. К примеру, анализ письменных работ учащихся, включая данные выпускных сочинений, показывает, что схема классификации ошибок оказывается заполненной почти вся: почти нет правил, которые бы не нарушались. Важнейшие написания (безударные гласные корня, *не* с частями речи, употребление *н/нн* составе слова, употребление дефиса) дают высокий процент ошибок даже в выпускных классах, то есть так и не усваиваются до окончания школы.

Мы объясняем создавшееся положение особенностями сложившегося курса орфографии в школе: от орфограммы к орфограмме, от правила к правилу вне орфографической системы, что предопределяет обучение правописанию на уровне частного правила.

Это значительно ослабляет обобщающую силу теории, не позволяя учащимся подняться до осознания системы орфограмм и закономерностей письма.

Правилонаправленный подход в обучении нормам письма не оправдывает себя: правило далеко не всегда служит учащимся надёжным средством решения

орфографических задач, т.к. внутренняя содержательная сущность правил остаётся скрытой от учащихся, не осознаётся ими в той мере, в какой это необходимо для становления навыка на теоретической основе.

Это, на наш взгляд, объясняется тем, что правилонаправленный подход обеспечивает усвоение норм правописания по преимуществу в рамках и в период изучаемой темы, на ограниченном специально подобранном учебном тексте. В условиях же свободного письма (диктовка связного - текста, сочинение, изложение и другие виды письменной деятельности), когда специально не выделяются орфограммы на "правило", когда требуется ориентировка сразу в большой группе орфограмм и нужно мгновенно и дифференцировано решать вопросы написания, требуется иной, более широкий, чем на уровне конкретного правила, частной орфограммы, тип теоретического мышления и соответствующий способ действия. Обучаясь орфографии, учащиеся будут более успешно овладевать знаниями и пользоваться ими для определения правильного написания, если приобретаемое знание каждый раз будет осмыслено как компонент общей орфографической теории. Основу такой орфографической теории для учащихся, направленной на достижение практических целей сознательного овладения правописанием, должны составить две группы взаимодействующих понятий: специфично орфографические (орфограмма, тип написания, вид написания, признак, определяющий написание) и те понятия языка, которые отражают внутреннюю лингвистическую основу правил правописания. При этом собственно орфографические понятия составляют стержневую линию курса орфографии, а понятия фонологические, грамматические, лексические, отражающие суть правил, будут выполнять иную функцию - является средством определения нормативного графического варианта в каждом конкретном случае. Указанные две группы понятий, взаимодействуя, обеспечивают необходимую для учащихся теоретическую основу обучения на уровне понятий и принципов правописания, благодаря чему формируется способность соотносить частные орфограммы и правила с общей системой правописания. Это позволяет вооружить ученика не только знанием правила и умением применять его при письме, но также квалифицировать факты письма (орфограммы) и соотносить их с общим знанием.

Таким образом, ориентация обучения на освоение понятийной основы школьного курса орфографии предполагает организацию учебной деятельности по единой схеме: орфограмма, её тип — соотнесённость с единицей, явлением языка — вид орфограмм — признак, определяющий написание, — нормативный графический вариант.

В центре внимания обучающегося оказываются явления письма, специфичные понятия орфографии, которые помогают учащимся ориентироваться при письме, т. е.

выделять орфограммы как написания, требующие применения специальных правил: квалифицировать и дифференцировать их, прогнозировать возможные графические варианты. Умение оценивать факты письма, характеризовать их создают естественную потребность обращения к правилам для определения нормативного графического варианта. Таким образом, с помощью вводимых понятий формируются важнейшие умения, поскольку теоретические знания необходимы учащимся именно для становления умений и развития навыков, а осознаваться они должны по преимуществу в функционировании, в практической письменной деятельности, выступая одновременно и как основа обучения, и как его результат. Призванные формировать направление мышления через связанный с ним способ действия, знания подаются не столько в виде классических определений и правил, сколько в форме речевого предписания, ориентирующего на суть явления и задающего правило сообразный характер действий. Такой подход повышает авторитет теории в глазах учащихся и способствует лучшему осмыслению закономерности русской орфографии.

- Система упражнений, с помощью которых усваиваются знания, формируются умения и навыки, направленные на достижение двух целей: формирование необходимых умений, отработки способа определения верного написания согласно правилу (направленное письмо) и развитие автоматизма грамотного письма (свободное письмо). Первое достигается путём орфографического и связанного с ним лексика грамматического, семантического анализа текста в ходе его списывания, записи под диктовку, а также при выполнении направленных заданий (“приведите примеры,” “назовите виды орфограмм” и др.); второе - с помощью проверочного и свободного диктанта, работ творческого характера.

Направленность упражнений определяется содержанием изучаемого материала и этапными целями обучения; свободное письмо учащихся позволит судить о ходе автомотизации учебной деятельности (об уровне формируемых навыков).

MUSTAQILLIK - O'ZBEKISTON SANOATI TARAQQIYOTINING MUHIM OMILI

Ulug'xanov Baxtiyor Mahmudjon o'g'li

Namangan Davlat Universiteti Magistratura bo'limi.

TARIX yo'nalishi 1-bosqich talabasi.

Annotatsiya. Mamlakatimizda mustaqillik yillarida amalga oshirilayotgan iqtisodiyotni modernizatsiyalash jarayonida sanoat va ishlab chiqarish siyosatini yanada takomillashtirish,

tadbirkorlik va ishlab chiqarishni rag'batlantiruvchilik vazifasini kuchaytirish va ushbu sohada olib borilayotgan ishlar tasirchanlik darajasini oshirish asosiy taraqqiyot dasturi va mamlakatimizning dolzarb masalalaridan biri hisoblandi.

Kalit so'zlar. Iqtisodiyot, islohotlar, sanoat korxonalari, modernizatsiya, rivojlanish, taraqqiyot dasturi.

KIRISH

Tizimli demokratik bozor islohotlarini joriy etish, iqtisodiyotni erkinlashtirish jarayonlarini yanada chuqurlashtirish, sanoat tarmoqlaridagi tarkibiy o'zgarishlarni izchil amalga oshirish, modernizatsiyalash va diversifikatsiyalash jarayonlarini davom ettirish – O'zbekiston muvaffaqiyatining asosiy omilidir. Mamlakat yalpi ichki mahsulotining muttasil o'sishi an'anaviy xomashyo tarmoqlari yoki jahon bozoridagi qulay kon'yunktura, ayrim xomashyo va materiallar narxining yuqoriligi hisobidan emas, aksincha, raqobatbardosh tayyor mahsulotlar ishlab chiqarish, zamonaviy xizmat ko'rsatish sohalarini jadal hamda ustuvor rivojlantirish hisobiga ta'minlanmoqda.

Umuman sanoat respublikamiz iqtisodiyotining asosiy tarmoqlaridan biri hisoblanadi. Chunki, sanoat o'zining qo'shimcha qiymat yaratishi, aholi ehtiyojini qondirishdagi o'rni va yuqori darajaga ega bo'lgan ishlab chiqarish lokomotivi bilan boshqa soha va tarmoqlardan tubdan farq qiladi. Sanoat tarmog'ining rivojlanishi milliy iqtisodiyotning barqaror sur'atlar bilan rivojlanishiga olib keladi.

Sanoat sohasida qazib olingan, ekib o'stirilgan barcha resurslarni qayta ishlash, ulardan yangidan-yangi mahsulotlar ishlab chiqarish, assortiment va nomenklaturaning ko'payishi hisobiga diversifikatsiyalashuv jarayonlari takomillashadi. Sanoat tarmog'i yirik ishlab chiqarish instituti bo'lishi bilan birgalikda, aholini ish bilan ta'minlash va yangi ish joylarini tashkil etishda ham muhim ahamiyat kasb etadi. 2021-yilda respublikamizdagi jami mehnat resurslarining 902,9 ming nafari shu sohada band bo'lgan ishchi-xodimlar hisoblanadi. Sanoat tarmog'ini ish bilan bandlikni oshirishdagi yana bir muhim xususiyati qayta ishlash va qo'shimcha qiymat yaratishdagi faolligi hisobiga yuzaga chiqadi. Ya'ni, qayta ishlovchi korxonalarning ko'paygani va qo'shimcha qiymatni ortgani sari sanoatda ham band bo'lgan xodimlar soni ortaveradi. Bundan ko'rinadiki, qo'shimcha qiymat va qayta ishlashning o'sishi bilan sanoatda band bo'lgan xodimlar sonining o'zgarishi o'rtasida to'g'ri bog'liqlik mavjud. Sanoat jahon iqtisodiyotida ishtirok etayotgan davlatlar o'rtasidagi iqtisodiy integratsiya jarayonlarini muvofiqlashtirish va iqtisodiyot tarmoqlari o'rtasidagi muvozanatni ta'minlashga yordam beradi. Natijada, barcha mamlakatlarning tabiiy, mehnat va moliyaviy resurslari,

fantexnikaning barcha yutuqlaridan oqilona foydalanish imkoniyati yuzaga keladi. Bu esa o‘z navbatida yuqori qo‘shimcha qiymatga ega bo‘lgan mahsulotlar ishlab chiqarishni ko‘paytirishni ta’minlaydigan kimyo, neft-gaz va neft-kimyo sanoatini, mashinasozlik, metallni qayta ishlash, qurilish materillari ishlab chiqarish, engil, oziq-ovqat sanoatining yuqori texnologiyalarga asoslangan tarmoqlarini va boshqa sohalarni yuksak darajada rivojlantirishni talab etadi

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Sh.M.Mirziyoev tomonidan qabul qilingan “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmonida “... mamlakatimizni modernizatsiya qilish hamda hayotning barcha sohalarini liberallashtirish bo‘yicha ustuvor yo‘nalishlarni amalga oshirish maqsadida iqtisodiyotni rivojlantirish va liberallashtirishning ustuvor yo‘nalishlarida milliy iqtisodiyotning etakchi tarmoqlarini modernizatsiya va diversifikatsiya qilish hisobiga uning raqobatbardoshligini oshirish masalasi turadi.

Chunki, ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish va diversifikatsiyalash iqtisodiy xavfsizlikni ta’minlash hamda mustahkamlashning muhim sharti hisoblanadi. Shunga muvofiq, izchillik bilan amalga oshirilayotgan istiqbolli loyihalar tufayli milliy sanoat salohiyati tobora yuksalib bormoqda.

ADABIYOTRLAR SHARHI

Sanoatni rivojlantirishning dolzarbligi va iqtisodiyotni takomillashtirishda tutgan o‘rnining nihoyat darajada kengligi bilan doimiy ravishda tadqiqotchi olimlarning diqqat markazida bo‘lgan. Xususan, mavzu yuzasidan xorijlik olimlardan Yu.Rodionov, R.S.Porter, D. Deveryuks, B.Roberts, R.N. Nureevlar ilmiy yangiliklar yaratgan bo‘lsalar, mahalliy olimlardan Yo.A.Abdullaev, A.Abduhamidov, U.Muxitdinov, A.A.Ortikov, X.Ishbutaeva, Sh.Nizomova, E.X.Maxmudov, M.Isoqovlar bir qator ilmiy tadqiqotlar olib borishga muvaffaq bo‘lishgan. Xususan, A.Artikov “O‘zbekistonda sanoatni rivojlantirishning qator imkoniyatlari, geografik va iqtisodiy omillari”ga, M.P.Narziqulov “Sanoatni rivojlanish strategiyasini ishlab chiqish jarayonida asosiy e’tibor tarkibiy o‘zgarishlarga qaratilganligi”ga, E.X. Maxmudov “Sanoat tarmoqlari rivojlanishiga sharoit yaratishning strategik yo‘nalishlari birinchi navbatda byudjet, soliq, pul kredit, narx va valyuta siyosati kabi vositalarni qamrab olgan qulay makroiqtisodiy muhitni yaratish”ga, bog‘liqliklariga alohida to‘xtalib o‘tishgan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

Tadqiqot jarayonida tahlil va sintez, induksiya va deduksiya, statistik guruhlash, ekspert

baholash, ilmiy abstraksiyalash va boshqa usullardan keng foydalanildi.

NATIJALAR

Tahlillar natijasiga ko‘ra, 2017-yilda yalpi ichki mahsulot tarkibida sanoatning (qurilishni qo‘shgan holda) ulushi 33,5 foizni tashkil etgani va O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasida bu haqida to‘xtalib, “... hisobot yilida ham mamlakatimizning iqtisodiy va ijtimoiy sohalarida mutanosiblikka erishilgani, modernizatsiya hamda diversifikatsiya tufayli yuqori sur’atlar ta’minlanganini alohida qayd etgani buning yaqqol tasdig‘idir. Ya’ni, ... Mamlakatimizda qisqa muddatda 161 ta yirik sanoat ob’ekti ishga tushirildi. Bu biz uchun kelgusi yilda qo‘shimcha 1,5 trillion so‘mlik mahsulot ishlab chiqarish imkonini beradi.

2017-2021-yildagi sanoatning asosiy ko`rsatkichlari

Ko’rsatkichlar	**2017**	**2018**	**2019**	**2020**	**2021**
Sanoat mahsuloti hajmi, mlrd. so`m	148816,0	235340,7	322535,8	368740,2	451633,9
Sanoat mahsuloti ishlab chiqarishning o`sish sur`ati, o`tgan yilga nisbatan foizda	105,2	110,8	105,0	100,9	108,7
Qazib oluvchi sanoat	117,6	126,5	99,4	78,0	110,7
Qayta ishlovchi sanoat	104,2	107,9	106,6	107,9	108,2

Joriy yilga kelib ushbu ko’rsatkichlar va islohotlarning ko’lami birnecha barobarga oshdi. Masalan, Toshkent issiqlik elektr stansiyasida bug‘-gaz qurilmasi barpo etildi. Bu esa qo‘shimcha ravishda 2,5 milliard kilovatt elektr energiyasi ishlab chiqarish imkonini beradi. Shuningdek, Navoiy issiqlik elektr stansiyasida ikkinchi bug‘-gaz qurilmasi, Qizilqum bag‘ridagi

Avminzo-Amantoy oltin konlari negizida gidrometallurgiya zavodi qurish bo‘yicha ishlar davom etmoqda.

Hozirgi vaqtda Olmaliq kon-metallurgiya kombinati tomonidan “Yoshlik – 1”, “Yoshlik – 2” konlarini o‘zlashtirishga kirishildi. Sardoba, Markaziy Farg‘ona va To‘palang suv omborlarini qurish bo‘yicha ishlar jadal olib borilmoqda. Bu yirik inshootlar ham, hech shubhasiz, mamlakatimiz iqtisodiy hayotida muhim voqea bo‘ladi.

Farg‘ona – Marg‘ilon yo‘nalishidagi temir yo‘l tarmog‘i ayni paytda elektrlashtirilmoqda. Yana bir yirik ob’ekt – Qandim gazni qayta ishlash kompleksi ishga tushirilishi hisobidan 2020-yilda qo‘shimcha ravishda 8 milliard 200 million kub metr tabiiy gazni qayta ishlash, 150 ming tonnadan ziyod kondensat, 200 ming tonnadan ortiq oltingugurt ishlab chiqarish imkoni yaratiladi. O‘zbekiston iqtisodiyotining lokomotivlaridan biri bo‘lgan Muborak gazni qayta ishlash zavodida kelgusi yili qo‘shimcha ravishda 6 milliard kub metr tabiiy gazni oltingugurtdan tozalaydigan bloklar to‘liq faoliyat boshlaydi. Shular qatorida “O‘zagrotex-sanoatxolding” aksiyadorlik jamiyatida yangi yilda 5 mingdan ko‘proq zamonaviy traktorlar, mingdan ziyod paxta terish mashinasi va 2 mingdan ortiq pritseplar ishlab chiqarish yo‘lga qo‘yiladi”.

Bunday yuqori ko‘rsatkichlar chuqur o‘ylangan va puxta tahlillar asosida ishlab chiqilgan, bir-biri bilan uzviy bog‘liq strategik dasturlar ijrosining samarasidir. Aytish mumkinki, 2017-2021-yillarda sanoatni yuksak darajada rivojlantirish dasturi hamda ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish, texnik va texnologik yangilashga doir tarmoq dasturlarining izchil ijrosi barcha tarmoqlar faoliyatida qo‘shimcha qiymatga ega raqobatbardosh mahsulotlarni tayyorlashda yangi sahifalar ochmoqda. Ayni vaqtda sanoat mahsulotlarining qariyb 80 foizi ularning hissasiga to‘g‘ri kelayotgani bunga asos bo‘ladi.

XULOSA VA MULOHAZALAR

Xulosa qilib aytganda mamlakatimizdagi iqtisodiy va sanoat sohasidagi islohotlarning ko’lamiz so’ngi 5 yil ichida yuqori darajada oshdi va hozirgi davrda ko’plab istiqbolli rejalar va dasturlarni amalga oshirish ko’zda tutilgan. Shu o’rinda mamlakatimizning iqtisodiy zonalar va xalqaro standartlarga mos sanoat infratuzilmasini yaratish borasidagi jadal qadamlari rivojlangan davlatlkar bilan barobar raqobat qila olish imkoniyatini beradi.

ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi “O‘zbekiston

Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-sonli farmonining 1-ilovasi "2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi". Lex.uz.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. Xalq so'zi 23 dekabr 2017 y. № 258 (6952).

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. Xalq so'zi 23 dekabr 2021 y.

4. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. - T.: O'zbekiston, 2010.

5. O'zbekiston Respublikasining «Raqobat to'g'risida»gi qonuni // Xalq so'zi. 2012- yil 7 -yanvar.

6. O'zbekiston Respublikasining «Xususiy korxonalar to'g'risida»gi Qonuni. Qonun va qarorlar. –T.: O'zbekiston, 2011.

7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 15.12.2010 y. № PQ,-1442 sonli «2011-2015-yillarda O'zbekiston Respublikasi sanoatini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishari to'g'risida»gi qarori.

8. «Sanoat tarmoqlari korxonalarining ma'naviy eskirgan va eyilgan asbobuskunalarini jadal yangilashga doir qo'shimcha chora- tadbirlari to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2012-yil 19-apreldagi qarori. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2012 y., 17-son.

9. Сотсиально-экономическое положение Республики Узбекистон за 2017-год. Ташкент. 2018 г. Стр. 17.

10. A.Ortikov. Sanoat iqtisodi. Darslik. T.: TDIU, 2009. 236 b.

11. Стратегия далнейшего повышения конкурентоспособности натсионалной экономики: материалы 1У-го Форума экономистов / отв. ред. М.П. Нарзикулов. Ташкент. Вак1паРгез$, 2012. С. 8.

12. E.X. Maxmudov, A. Ortikov, F. Karimov. Korxona iqtisodiyotning asosiy bo'g'ini. / Hamkor. 2010 -yil 7 -fevral.

13. Abdukarimov I.T. va boshqalar Korxona iqtisodiy salohiyati tahlili. - T.: Iqtisodiyot va hudud dunyosi, 2003, - 256 b.

MAMLAKAT EKSPORTNI DIVERSIFIKATSIYALASHNI SHAKLLANISHINI ILMIY ASOSLARI

Maxmudov Muxtorjon Abdumalik o'g'li

Namangan Muhandislik-Qurilish Instituti talabasi

O'zbekiston Respublikasi, Namanagan shahar, 12 Islam Karimov ko'chasi.

Telefon: *+998 91 281 99 98.* ***Email:*** *muxtorjon019@gmail.com*

Annotatsiya: Ushbu maqolada mamlakatda Eksport diversifikatsiyalashning nazariy asoslarini oshirish uning tarkibiy qismlari, diversifikatsiyasini shakllantirish va Eksportning asosiy omillari kabi ayrim masalalar qarab olinib ilmiy asoslangan.

Kalit so'zlar: Eksport, diversifikatsiya, innovatsiya, bozor iqtisodiyoti, Milliy iqtisodiyot, modernizatsiya, tashqi savdo, ishsizlik, iqtisodiy o'sish, ishlab chiqarish, aksiyalar, fond bozorlari, moliyaviy tuzilmalar, inqiroz.

Аннотация: Данная статья научно основана на рассмотрении некоторых вопросов, таких как разработка теоретических основ диверсификации экспорта в стране, ее составляющих, формирование диверсификации и основных факторов экспорта.

Ключевые слова: Экспорт, диверсификация, инновации, рыночная экономика, Национальная экономика, модернизация, внешняя торговля, безработица, экономический рост, производство, акции, фондовые рынки, финансовые структуры, кризис.

Annotation:This article is scientifically based on considering some issues such as the development of the theoretical foundations of export diversification in the country, its components, the formation of diversification and the main factors of exports.

Keywords: Exports, diversification, innovation, market economy, national economy, modernization, foreign trade, unemployment, economic growth, manufacturing, stocks, stock markets, financial structures, crisis.

Milliy iqtisodiyot taraqqiyotida bozor sub'ektlari o'z biznes faoliyatlarini tashkil etar ekan, ular diversifikatsiya masalalariga alohida e'tibor qaratib boradilar. CHunki bozor iqtisodiyoti sharoitidagi o'zgaruvchan jarayonlarda diversifikatsiya, har qanday korxonaning bozordagi o'rnini belgilashda ustuvor strategiyalardan biri hisoblanadi. Diversifikatsiya korxonalarning tobora keng rivojlanishini ta'minlaydigan jarayonni o'z ichiga qamraydi.

Har qanday biznes faoliyatida, hatto eng muvaffaqiyatli biznes bo'lsa-da, uzoq muddat o'zgarmay faoliyat yurita olmaydi. Boshqacha aytganda, agar korxona muvaffaqiyatli biznes yurita olsa, u doimiy o'zgarib, kengayib, tobora katta imkoniyatlarni o'z ichiga qamrab boradi. SHu bilan birga, muvafaqqiyat sari borayotgan biznesning barqarorligini oshirish va o'zgaruvchan vaziyatlar ta'siri ostida muhim yo'qotish xavfini sezilarli darajada kamaytirish uchun diversifikatsiya juda zarur hisoblanadi.

Ma'lumki, tashqi muhitning o'zgaruvchanligi tufayli har qanday biznesning chidamligigi har doim tekshirib boriladi. CHunki biznesda har doim yangiliklardan habardor bo'lish,

ishbilarmonlik muhitida elastiklik asosida faoliyat yuritish asosida foydani maksimallashtirish masalalari ustuvor masalalardan hisoblanadi.

Diversifikatsiya ko'p qirrali, murakkab va ziddiyatli jarayondir. Uni amalga oshirish usullari, mexanizmi, maqsadi va vazifalari turlichadir, bu esa uning iqtisodiy mazmunini to'liq ifodalaydigan yagona ta'rif berishni qiyinlashtiradi. SHunday bo'lsada, barcha diversifikatsiya jarayonlarining tub mohiyati bir xildir. Sanoat korxonalari faoliyati iqtisodiy –ijtimoiy va ilmiy-texnika sharoitlarining keskin o'zgarishi tashqi muhitga, vaziyatta moslashish uchun boshqarishga bo'lgan talabning o'zgarishga olib keldi.

Diversifikatsiya –

1) tovar strategiyasi turi, unga asosan korxona ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar sonini kengaytiradi;

2) yangi bozorlarni egallab olish va kushimcha foyda olish maksadida ishlab chikarishning bir biri bilan bog'liq bo'lmagan ikki yoki undan ortiq turini bir vaqtning o'zida kengaytirish va rivojlantirish.

«Diversifikatsiya» yangi lotincha so'z bo'lib, diversificatio ya'ni, o'zgarish, xilma-xillik ma'nolarini ifodalaydi. Lotincha diversus «turli» va facere «qilmoq», ya'ni har-xillashtirish ma'nolarini anglatadi. Boshqa bir manbalarda «o'zgarish, har xillik, bir oz narsaga ko'p tomonlama, kombinatsiyalashgan, ko'p tarmoqli tus berish kabi ma'nolarni anglatadi» Diversifikatsiya tufayli bozor turli xil tovar va xizmatlarga to'yinadi. Bozorga katta assortimentdagi tovarlar kirib keladi.

Demak, diversifikatsiya ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar assortimentini kengaytirish va savdo bozorlarini qayta yo'naltirish, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish maqsadida ishlab chiqarishning yangi turlarini o'zlashtirish, iqtisodiy foyda olish, va bankrotlikka yo'l qo'ymaslik uchun qo'llaniladi.

«Diversifikatsiya» atamasiga g'arb olimlari tomonidan juda ko'p ta'riflar berilgan. Ular tomonidan keltirilgan ta'riflar ishlab chiqarish sharoitlarining o'zgarishi, ishlab chiqarish kuchlarining rivojlanishi bilan takomillashib bordi. Bir so'z bilan aytganda diversifikatsiyaga berilgan ta'riflarda quyidagicha berilgan:

1. Ko'p shakllik mulkchilik tamoyili (xususiy, jamoat va davlat mulklari).
2. Belgilangan ma'naviy-ahloqiy hudud doirasida iqtisodiy erkinlik tamoyili.
3. Ijtimoiy adolat tamoyili.

SHunday qilib, ishlab chiqarishni diversifikatsiyalash – bir vaqtning o'zida ko'plab o'zaro bog'liq bo'lmagan ishlab chiqarish turlarini rivojlantirish, yagona korxona ichida ishlab chiqarilgan mahsulot turlarini kengaytirish, ya'ni, kontsern tarzdagi yirik korxonalarni tashkil etish demakdir.

Ilmiy adabiyotlarda ko'pchilik iqtisodchi olimlar tomonidan diversifikatsiya so'zi o'ziga xos, turlicha talqin qilingan. Masalan, V.Konoplitskiy va A.Filinalar Diversifikatsiya bu firmaning asosiy faoliyatidan tashqari yangi faoliyat turini o'zlashtirish borasida olib boradigan yangi marketing strategiyasidir, deb ta'rif berishgan. Bu iqtisodchilarning bergan ta'rifiga ko'ra, firmalar faoliyatini boshqarishda diversifikatsiya bozordagi o'zgarishlarni: kon'yunktura o'zgarishi, yangi texnika va texnologiya, fan yutuqlarini joriy qilish jarayonlarini inobatga olgan holdagi, faoliyatni o'z ichiga oladi.

Amerikalik iqtisodchi F.S.Mishkin esa, «Diversifikatsiya bu birdan ortiq aktivga ega bo'lishdir» deb, qisqacha ta'rif bergan. Bu ta'rif, asl mohiyati jihatidan boshqa mualliflarning fikrlariga nisbatan ortiqroq bo'lsa-da, uning mazmun mohiyatini cheklagan holda, bir tomonlama ifodalaydi. Maxsus adabiyotlarda diversifikatsiya so'zi xatarni kamaytirish maqsadida olib borilayotgan faoliyatni bosqichma-bosqich, mayda bo'laklarga bo'lib olib borish, tahlil qilish degan ma'noni bildiradi. SHu jihatdan professor L.Lopatnikov tomonidan berilgan ta'rif diversifikatsiya tushunchasini kengroq ochib berishga qaratilgan deyish mumkin. Uning fikricha, diversifikatsiya – bu investitsiya va boshqa resurslarni turli xil tovarlar ishlab chiqarish va har xil xizmatlar ko'rsatuvchi yo'nalishlarga taqsimlash orqali korxonaning xatarini kamaytirish strategiyasidir.

Diversifikatsiyaning mohiyatini ochib berishda iqtisodchi M.V.Mishkevich tomonidan keltirilgan ta'rif L.Lopatnikovning fikriga mos kelmasligi bilan ajralib turadi. Uning fikricha, diversifikatsiya - bu korxonani qayta ixtisoslashtirish, ishlab chiqarishga moslashtirishdan iborat, deb ta'riflanadi.

Diversifikatsiya jarayoniga berilgan zamonaviy ta'riflar orasida angliyalik iqtisodchilar Bennok, Bakster va Devislar tomonidan keltirilgan ta'rifga e'tiboran «diversifikatsiya – bu biror firma yoki geografik mintaqada tovarlar va xizmatlar doirasini kengaytirishdir». Ko'rsatib turibdiki, bu ta'rifda diversifikatsiyaga jarayon sifatida qaralib, asosiy e'tibor uning natijasiga qaratilmoqda. Ularning fikricha, diversifikatsiya jarayonining zaruriyati korxonalar va firmalar faoliyatining an'anaviy bozorlarda daromadlilik darajasining pasayishi, ularda keragidan ortiqcha kapital yoki boshqaruv resurslarining mavjudligi, iqtisodiy xavf-xatar va korxonalarning tsiklik jarayonlarga bog'liqligini kamaytirish bilan bog'liq.

Quyidagi ta'rif birmuncha aniqroq va kengroq bo'lib, unda diversifikatsiya jarayon va muayyan sub'ektlar tomonidan amalga oshiriladigan tadbir sifatida talqin qilinadi: «diversifikatsiya - alohida olingan korxona yoki konglomerat yoxud iqtisodiyot tomonidan ishlab chiqariladitan tovarlar va xizmatlar turining oshishidir. Diversifikatsiya iqtisodiyotda tabiiy jarayon sifatida ro'y beradi. Ayrim hollarda esa biznes sohiblari yoki davlat tomonidan tor doiradagi mahsulotlarga (ayniqsa ularga bo'lgan talab o'zgaruvchan bo'lgan

sharoitda) bog'liq bo'lib qolish xatarini kamaytirish uchun amalga oshiriladi». Ushbu ta'rif diversifikatsiya jarayonlarini amalga oshirishning mikro va makro darajalarini qamrab olganligi bilan ham diqqatta sazovordir. Ammo diversifikatsiyani shart qilib qo'yuvchi sabablar unda to'liq yoritilmagan.

CHunki diversifikatsiya faqat tor doiradagi mahsulotlarga bog'liq bo'lib qolishga barham berish uchun amalga oshirilmaydi.

U yangi bozorlarni egallash, an'anaviy bozorlardagi ulushni oshirish, kapital uchun yangi sohalarni izlash, ishchi kuchini saqlab qolish va boshqa maqsadlarda ham amalga oshirilishi mumkin.

Ushbu atamaga mamlakatimiz iqtisodiyoti islohotchilari quyidagicha ta'rif berishgan: «Diversifikatsiya – yuqori qo'shilgan qiymat o'sish dinamikasini ta'minlovchi ishlab chiqarilayotgan mahsulot va xizmatlar assortimentining oshishi va kengayishi jarayonidir. Diversifikatsiya jarayoni iqtisodiyot tarmoqlarida olib borilayotgan modernizatsiya va tarkibiy o'zgarishlar bilan bevosita uyg'unlashgan».

Diversifikatsiya so'zini faqat korxona, firmalar faoliyati bilan bog'liq deb tasavvur qilish va ifodalash bu so'zning mohiyatini ochishda ma'lum bir chegaralanishlar mavjudligini ko'rsatmokda, - deb ta'kidlaydi iqtisodchi olimlarimiz. Respublikamiz iqtisodchi olimlarining fikricha, diversifikatsiya usuli nafaqat firmalar faoliyatida, balki iqtisodiyotning barcha sohalarida, barcha huquqiy va jismoniy shaxslar faoliyati davomida, ular faoliyatida mavjud xatarlarni kamaytirib, ma'lum samaradorlik va yuqori daromad olishni ta'minlash usuli sifatida qo'llanilishi mumkin.

Iqtisodiy ilmiy manbalarda diversifikatsiyani eksportga nisbatan qo'llanilganlik borasida ham talaygina iqtisodchilarning mulohazalari keltirilgan. Eksportni diversifikatsiyalash bu eksport diversifikatsiyasi bo'lib, turli iqtisodiy ilmiy manbalarda ta'riflar keltirilgan.

Xususan, internetdagi elektron manbalarda, «eksport diversifikatsiyasi – eksportga mo'ljallangan mahsulot va xizmatlar turlari va nomlarining ko'payishi» deb qayd etilgan bo'lib, «eksport diversifikatsiyasi iqtisodiy manevrlik uchun sharoit yaratadi, noqulay iqtisodiy sharoitning iqtisodiyotga salbiy ta'sirini bartaraf yetish imkoniyatlarini kengaytiradi».

Rossiyalik iqtisodchi I.S.Gladkov fikricha, «Eksport diversifikatsiyasi – chet elda sotishga mo'ljallangan tijorat mahsulotlari va xizmatlarining turlari va nomlari sonini oshirish. Zamonaviy xalqaro savdoda bu jarayon ITT sharoitida assortimentning doimiy yangilanishi bilan bog'liq». I.S.Gladkovning mulohazasiga ko'ra, agar ilmiy texnik taraqqiyotning uzluksizligi ta'minlanib borsa, eksportni diversifika-tsiyalash imkoniyatlari kengayib boradi. Iqtisodchi A.S.Zaxarov esa «MDH mamlakatlari eksportini diversifikatsiya qilish istiqbollari asosan o'zaro savdoning rivojlanishi, tarmoq ichidagi ayrboshlashuv rolining oshishi va korxonalar o'rtasidagi

kooperatsiyaning rivojlanishi bilan bog'liq», deb yuritadi. SHu bilan birga, A.S.Zaxarov eksport diversifikatsiyasi tufayli o'zaro hisob-kitoblarda milliy valyutalarning roli ham oshib borishini alohida qayd etadi.

Ishlab chiqarishni tashkil etishning assimetrik shakllari hisoblangan ixtisoslashuv va diversifikatsiya jamiyat rivojlanishining turli bosqichlarida turli xil nisbatlarda ishlab chiqarishda qo'llanilgan. Diversifikatsiya jarayonlari, ayniqsa 50-yillarning o'rtalaridan boshlab yuqori sur'atlarda rivojlana boshladi. Buning eng asosiy sabablaridan biri shundan iboratki, bu davrda fan-texnika taraqqiyotinshg jadallashuvi korxonalar va firmalar o'rtasidagi raqobat kurashini olib keldi. Buning natijasida esa korxonalar tomonidan olinadigan foyda me'yori nisbatan baravarlashdi va ishlab chiqarish samaradorligini oshirishning ixtisoslashuvga asoslangan manbalari nisbatan o'z imkoniyatlarini tugatdi. SHu munosabat bilan aytish mumkinki, diversifikatsiya jarayonlarini amalga oshirish zaruriyati dastlab mikrokorxonalar, firmalar va kompaniyalar darajasida namoyon bo'ldi.

Aynan, shu davrdan boshlab diversifikatsiyaning iqtisodiy mazmuni va moxiyati maqsadi va yo'nalishlari iqtisodiy adabiyotlarda o'rganila boshlandi. Biroq bu paytda diversifikatsiya jarayonlarining yagona nazariyasn ishlab chiqilmagan bo'lib, olimlar bu kategoriyani turli yunalishlarda va turli mazmunda ishlatib keldilar. Umuman olganda, diversifikatsiya ko'proq mikro darajada qo'llanilib, korxona va firmalar faoliyatining kengayiishi tovarlar va xizmatlar turlarining oshishi ma'nosida tushunilgan.

Ishlab chiqarish va mahsulot turlarini diversifikatsiya qilish orqali har qanday biznes rivojlanib boradi. Bunda korxona boshqaruvida to'g'ri tanlangan ishlab chiqarish strategiyasi qo'llanilishi talab etiladi. SHu bilan birga, diversifikatsiya tufayli bir qancha maqsadlarni ko'zlash mumkin. Ulardan birinchisi mavjud bozorni qamrab olishni maksimallashtirish maqsadida sho''ba korxonalarni shakllantirish va filiallar tarmog'ini yaratishdir. Ikkinchisi – hamkorlik vaqtinchalik yoki to'liq tugatilgan taqdirda, bir-birini qoplay oladigan ta'minotchilar va iste'molchilarning keng tarmog'i bilan aloqani bog'lash. CHunki eksportni diversifikatsiyalashda uzluksizlik jarayonlarini ta'minlash uchun korxonaning barcha imkoniyatlarini ishga solish talab etiladi.

Eksport diversifikatsiyasini o'lchash uchun yirik savdo sherikchiligidagi eksport ulushi umumiy ko'rsatkich hisoblanadi. Agar o'nta bozorning eksport ulushiga nazar tashlaydigan bo'lsak, 1970 yildan hozirgi kungacha diversifikatsiyada sezilarli o'zgarishlar yuz bergan. 1970 yilgacha o'nta mamlakat ulushi 90 foizni tashkil qilgan, lekin o'sha davrdan buyog'iga u sekin-asta kamaydi va 2010 yilda 60% ni tashkil etgan. Buning asosiy sababi davr o'tgan sari yangi bozorlarni kengayib borishi bo'ldi. 1990 yilga qadar, AQSH va Yaponiya ikki yirik bozorlarni tashkil etgan. Bu ikki mamlakat umumiy eksport hajmining 50 foizdan ko'prog'ini tashkil

qilgan. Bu holat esa 1990-yillarning boshlaridan boshlab Xitoyga eksport qilish tufayli tez o'zgarmoqda. 2000-yillarning boshlaridan boshlab Xitoy Koreya ishlab chiqaruvchilari uchun eng yirik bozor bo'ldi.

Xususan xozirgi kunda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan eksportlarni ko'radigan bo'lsak 2021 yilning yanvar-dekabr oylarida mamlakatning eksportyorlari soni 6 547 tani tashkil etib, ular tomonidan 12 500,8 mln. AQSH dollari (oltindan tashqari) qiymatidagi (2020- yilning mos davriga nisbatan 34,4% ga ko'paydi) tovar va xizmatlar eksport qilinishi ta'minlandi.

Shundan 2021- yilning yanvar-dekabr oylari yakunida eksport bo'yicha asosiy hamkor davlatlar tarkibida XXR, Rossiya Federatsiyasi, Turkiya, Qozog'iston, Qirg'iziston, Afg'oniston, va Tojikiston davlatlari yetakchilik qildi. Mazkur yetti yirik davlatlarning jami eksportdagi ulushi 56,5 % ni tashkil etdi.

Bundan tashqari mamlakatimizda amalga oshirilayotgan eksport hajmi yillar kesmida ko'radigan bo'lsak:

Hamda ushbu ulushlarni Mamlakatimiz hududlaridagi ulushuni oladigan bo'lsak:

Respublika eksporti tarkibida eng yuqori ulushni Toshkent shahri 22,9 % ulush bilan 3 799,1 mln. AQSH dollarini, eng quyi ulushni esa Xorazm viloyati 1,4 % ulush bilan 230,8 mln. AQSH dollarini tashkil etdi.

Eksport hajmining eng yuqori o'sish sur'atlari 2020- yilning shu davriga nisbatan Andijon (167,7 %), Samarqand (158,3 %), Jizzax (158,3 %), Farg'ona (144,0 %) va o'sish sur'ati Surxondaryo viloyatiga (110,2 %) to'g'ri kelganini ko'rishimiz mumkin bo'ladi.

Diversifikatsiyani amalga oshirishning shakllari, hajmi va usullari ayniqsa 2005-2009 yillarda keng avj oldi va rivojlanishning umumiy, investitsion konsepsiyasiga aylandi. SHu sababli Respublika Birinchi Prezidenti Islom Karimov ishlab chiqarishni diversifikatsiyalashni davom ettirish va uni modernizatsiyalash, texnik va texnologik jihatdan yangilash bilan birga uyg'unlashtirib olib borishni davom ettirishni O'zbekiston sharoitida jahon moliyaviy – iqtisodiy inqirozi oqibatlarini bartaraf etishning eng muhim ustuvor yo'nalishlaridan biri ekanligini qayta-qayta ta'kidlagan edilar.

SHunday qilib, diversifikatsiya bu oldindan qo'yilgan maqsad emas, balki ob'ektiv jarayonning vujudga kelishi natijasida amalga oshiriladigan majburiy chora-tadbirdir. Yuqoridagi ta'riflarni umumlashtirgan holda, sanoat ishlab chiqarishini diversifikatsiyalashga biz quyidagicha ta'rif berdik: sanoat ishlab chiqarishini diversifikatsiyalash bu biror-bir mahsulot ishlab chiqarishga bog'liqlikni kamaytirish, kapital resurslarini oqilona joylashtirishni ta'minlash, yangi ish o'rinlarini yaratish, yangi bozorlarni egallash va an'anaviy bozorlarda mavqeini mustahkamlash miqyosi va sinergetik samaraga erishish maqsadida sanoat ishlab chiqarishi ko'lamini kengaytirishga qaratilgan chora-tadbirlar

majmuidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YHATI

7. https://dic.academic.ru/dic.nsf/fin_enc/12962

8. The Penguin Dictionary of Economics (Graham Bannock, R.B. Baxter and Etlap Davis], - 1998. -p. 168

9. https://economy-ru.info/info/9420/ Энциклопедия по экономике. (электронный ресурс). С. 55.

10. Гладков И.С. Мировая экономика и международные экономические отношения: Учебное пособие. – 3-е изд., перераб. и доп. –М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков И Кє», 2003. С. 19.

11. Захаров А.В. О концепции единого валютного пространства СНГ. –М.: ЗАО “Юридический дом “Юстицинформ”, 2002. С. 272.

12. Саидова Г. Модернизация, техническое обновление и диверсификация производства, широкое внедрение инновационных технологий – необходимое условие выхода Узбекистана на новые рубежи на мировом рынке / «Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари» мавзусидаги Республика илмий -амалий анжуманидаги тақдимот материаллари. – Т., ТДИУ, 2009 йил 5 май.

13. https://dic.academic.ru/dic.nsf/fin_enc/12962

14. The Penguin Dictionary of Economics (Graham Bannock, R.B. Baxter and Etlap Davis], - 1998. -p. 16

ELEKTRON TIJORATNING AN'ANAVIY SAVDO TURLARIDAN FARQI

Sotvoldiyeva Mohiraxon Baxromjon qizi

Muhammad Al-Xorazmiy nomidagi

TATU Farg‘ona filiali talabalari

Annotatsiya. Ushbu maqolada elektron tijoratning an'anaviy savdo turidan farqi va elektron pullar tushunchasi hamda electron tolov tizimlar va ulardan foydalanish. Shu bilan bir qatorda electron pullardan foydalanishdagi afvzalliklari va kamchiliklari haqida ma’lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: Elektron tijorat, savdo, sotish, elektron pullar, WEBSUM; iPAY; PAYNET; WEBMONEY; IntellectMoney; Perfect Money; RBK Money; V-money, Ekarmon.

Elektron tijoratning an'anaviy savdo turidan quyidagi xarakterli xususiyatlari bilan farqlanadi: xaridor o'ziga qulay vaqt, joy va tezlikda mahsulotni tanlash va sotib olish imkoniyatiga ega; savdo-sotiq faoliyatini ish faoliyati bilan birga parallel ravishda, ya'ni ishlab chiqarishdan ajralmagan holda olib borish imkoniyati mavjud; ko'p sonli xaridorlarning bir vaqtning o'zida bir nechta firmalarga murojaat qila olishi. Bu ko'p sonli xaridorlarning aloqa vositalari yordamida sotuvchilar bilan muloqotda bo'lish imkoniyati; kerakli mahsulotlarni tezlikda izlab topish va shu mahsulotlari bor firmalarga murojaat qilishda texnika va transport vositalaridan samarali foydalanish, mahsulotlarni bir joyga yig'ish va ularni sotib olishda aniq manzillarga murojaat qilish. Ortiqcha vaqt va xarajatlarni kamaytiradi; xaridorning yashash joyi, sog'lig'i va moddiy ta'minlanish darajasidan qat'iy nazar hamma qatori teng huquqli mahsulot sotib olish imkoniyati; hozirgi kunda chiqqan jahon standartlariga javob beradigan mahsulotlarni tanlash va sotish imkoniyati; elektron tijorat sotuvchining mahsulotlarini (ish, xizmatlarini) sotish jarayonidagi imkoniyatini yanada kengaytiradi va yangilaydi. Endi sotuvchi mahsulotlarini sotish jarayonini tezlashtirishi, yangi va sifatli mahsulotlarni muntazam almashtirishi, mahsulotlarning aylanma xarakatini tezlashtirishi kerak bo'ladi.

Elektron tijoratda savdoni tashkil qilish firmalarning raqobatini kuchaytiradi, monopoliyadan chiqaradi va mahsulotlarning sifatini oshirish imkoniyatini beradi. Xaridorlar kundalik xayotida kerakli mahsulotlar ichida sifatlilarini tanlashi mumkin. Chet el firmalariga murojaat qiladi.

Elektron pul – bu pul birligiga tenglashtirilgan belgilar hamda kupyura va tanga rolini bajaruvchi juda katta son yoki fayllardir. Bunday tizimning faoliyat ko'rsatish harajatlari boshqalaridan ancha kam. Bundan tashqari, elektron pullar to'liq anonimlikni ta'minlashi mumkin, chunki uni ishlatgan mijoz haqida hech qanday ma'lumot berilmaydi.

Elektron to'lov tizimida tovar xizmatlar to'lovi xaridorning elektron hisobidan shaxsiy bank raqami hisobiga pul mablag'larini chiqarish imkoniga ega bo'lgan sotuvchining elektron hisobiga pul mablag'larini o'tkazish yo'li bilan amalga oshiriladi.

Quyidagi elektron to'lov tizimlari mavjud: WEBSUM; iPAY; PAYNET; WEBMONEY; IntellectMoney; Perfect Money; RBK Money; V-money. Elektron to'lov tizimlari yordamida Internet va IP-telefoniyaga ulanish uchun «PIN» kodlar va internet do'konlardan tovarlarni harid qilish, uyali aloqa xizmati, shaxar telefoniyasi, kommunal xizmatlar, domen va xosting, reklama, televidenie, chiptalar, datatsentrlar, veb resurslar uchun haq to'lash mumkin.

iPAY – bu UzExdagi birja savdolarida, www.uzbex.com global savdo maydonchasida, hamda iPAY tizimiga qo'shilgan internet do'konlarda onlayn to'lovlarni amalga oshirish imkonini beruvchi, O'zbekiston Respublikasi tovar hom-ashyo birjasining to'lov tizimidir.

Xalqaro operatsiyalarda axborot olish tezligi oshadi;

Ishlab chiqarish va sotish davri qisqaradi;

Arzon kommunikatsion vositalardan foydalanish evaziga axborot almashish xarajatlari kamayadi.

Kompaniya axborot texnologiyalarini samarali qo'llash orqali iste'molchibilan ochiq munosabat o'rnatish, mahsulot va xizmatlar to'g'risida hamkor va mijozlarni tezkor axborot bilan ta'minlash, sotuvning alternativ yo'llarini, misol uchun tijorat saytlarida elektron do'konlar ochish va yaratish imkoni beradi.

O'zbekistonda elektron tijoratni rivojlantirish jarayonlari amalda

Bugungi kunga kelib, O'zbekistonda davlat organlari elektron tijoratni rivojlantirishda, dunyo tajribasida keng qo'llanilgan quyidagi prinsiplarga amal qilishmoqda.

Elektron tijoratni rivojlantirishda korpoorativ sektor faol rol o'ynashi lozim;

Elektron tijoratga nisbatan, davlat organlari tomonidan asoslanmagan turli cheklovlar qo'yilishiga yo'l qo'yilmaslik lozim;

Davlat hokimiyati elektron tijorat jarayoniga, ushbu soha subyektlarini qo'llab-quvvatlash va huquq bazasini takomillashtirish maqsadida aralishishi mumkin;

Elektron tijoratni boshqarish chora-tadbirlarini ishlab chiqishda davlat hokimiyati Inernetning o'ziga xosliklarini inobatga olishi lozim;

Elektron tijorat jarayoni ma'muriy-hududiy bo'linish va davlat chegaralariga bog'liq bo'lmagan ravishda, global masshtabda sodir bo'lishi lozim.

Bundan tashqari Respublikada elektron tijoratni rivojlantirish maqsadida "Ekarmon" loyihasi ishlab chiqildi va u samarali tarzda amaliyotga joriy qilinmoqda.Olib borilgan va bajarilgan ishlar asosida bir qancha ijobiy natijalarga erishildi. Masalan, axborot almahinuvi tezligini oshirish va unga sarflanadigan vaqtni kamaytirish maqsadida olib borilgan ishlarning natijasi Respublikada xalqaro axborot tarmoqlari tezligini oshishida ko'rinadi.

Shunday qilib, O'zbekistonda elektron tijoratni rivojlantirish imkoniyatlari yildan yilga o'sib borayotganligini alohida ta'kidlab o'tish lozim. Uning rivojlanishi milliy ishlab chiqaruvchilarimizga yangi bozorlar ochish, yangi mijozlar topish imkoniyatlarini yaratadi. Elektron tijoratni rivojlantirish bo'yicha tanlangan va amaldagi yo'ldan to'g'ri borish, kelajakda O'zbekiston iqtisodiyotini jahon bozorining yetakchi vakillaridan biriga aylantiradi. Elektron tijorat sohasida ilmiy izlanishlarni chuqurlashtirish zarur. Ilmiy ishlar, maqolalar yozish, maxsuslashtirilgan internet-resurlar yaratish, doimiy forum va konferensiyalar tashkil etish, kadrlar tayorlashda elektron tijoratning nafaqat texnik, balki iqtisodiy va huquqiy xususiyatlarini ham inobatga olish, eng asosiy muammolardan biri –malakali kadrlar yetishmovchiligini, oldini oladi. Telekommunikatsion xizmatlarni ko'rsatish sohasida raqobatni rivojlantirish. Bu xizmat sifatining oshishiga, narxlar darajasining tushishiga va elektron tijorat uchun ma'lum internet-

auditoriyalarining yaratilishiga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. qizi Sotvoldiyeva M. B. et al. MOODLE TIZIMI YORDAMIDA MASOFAVIY TA'LIMNI TASHKIL ETISH TEXNOLOGIYASI //Zamonaviy dunyoda pedagogika va psixologiya: Nazariy va amaliy izlanishlar. – 2022. – Т. 1. – №. 8. – С. 11-18.
2. Abdivositovich T. B. et al. Researching of The Cause of Failure of Semiconductor Laser Diodes in Optical Communication Networks //International Journal of Progressive Sciences and Technologies. – 2020. – Т. 23. – №. 2. – С. 532-535.
3. Акбаров Д. Е., Умаров Ш. А. Анализ приложения логических операций к криптографическим преобразованиям средств обеспечения информационной безопасности //Universum: технические науки. – 2020. – №. 2-1 (71).
4. Расулов Р., Сатторов А., Махкамова Д. Вычисленние Квадрат Нормы Функционала Погрошности Улучшенных Квадратурных Формул В Пространстве //CENTRAL ASIAN JOURNAL OF MATHEMATICAL THEORY AND COMPUTER SCIENCES. – 2022. – Т. 3. – №. 4. – С. 114-122.

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA INVESTITISIYA SIYOSATI

SOLIYEV BOBUR JAVLON O‘G‘LI
Namangan muhandislik-texnologiya instituti iqtisodiyot fakulteti iqtisodiyot yo‘nalishi talabasi
e.mail/soliyevboburoff@gmail.com

Annotatsiya: Hozirgi kunda O‘zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan investitsiya islohotlarining asosiy maqsadi ishlab chiqarishni rivojlantirish orqali iqtisodiyotni yanada yuksaltirib, rivojlangan mamlakatlar qatoriga kirishni tashkil etadi. Ushbu maqolada xorijiy investitsiyani qanday jalb etish yo‘llari va uni to‘gri yo‘naltirish tartiblari haqida qisqacha yoritilib, tavsiyalar aytib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: Investitsiya, raqobat, tarmoq investitsiyasi, eksport, import, strategiya

Аннотация: Основной целью проводимых инвестиционных реформ в Республике Узбекистан является дальнейшее развитие экономики за счет развития производства и выхода в ряды развитых стран. В данной статье дается краткий обзор того, как привлечь иностранные инвестиции и как их направить.

***Annotation*:** The main goal of the ongoing investment reforms in the Republic of Uzbekistan is to further develop the economy through the development of production and join the ranks of developed countries. This article gives a brief overview on how to attract foreign investment and how to direct it.

O‘zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgan davrdan boshlab, bozor iqtisodiyotiga o‘tishning o‘ziga xos iqtisodiy rivojlanish yo‘lidan bormoqda. Bu yo‘lda investitsiya siyosatining ahamiyati juda katta. Chunki investitsiyalar iqtisodiyotda tarkibiy o‘zgarishlar, texnik va texnologik yangilanishlar, korxonalarni qayta ta’mirlash ishlarini amalga oshirishni rag‘batlantiradi, mamlakat eksport va import salohiyati oshirilishi imkonini yaratadi. Investitsiya siyosati investitsiyani sarflashda aholi, hudud va investor manfaatlarini hisobga olgan holda samarali ishlatishga imkon beruvchi hududda olib boriladigan chora-tadbirlar majmuidir. Tarmoq investitsiya siyosati esa bu mamlakat iqtisodiyotining rivojlanishini ta’minlovchi tarmoqlar, sanoat mahsulotlari eksportini oshirish, import o‘rnini bosuvchi ishlab chiqarishni rivojlantirish, ilmiy-texnika taraqqiyotini investitsiya yo‘li bilan qo‘llab-quvvatlash hisoblanadi.

Investitsiya xo‘jalik faoliyatining elementlaridan biri sanaladi. Investitsiya lotincha “investire” (kiyintirish, yasantirish), nemischa “investition” so‘zidan kelib chiqqan. Investitsiya uzoq muddatga qandaydir ishga yoki korxonaga kapital mablag‘ qo‘yishni bildiradi. Investitsiya so‘zidan investor – “omonatchi” so‘zi kelib chiqib, u omonat beruvchi shaxs, tashkilot yoki davlatni anglatadi. Investorlar qatoriga qimmatli qog‘ozlarni sotib oladigan va bu bilan o‘zlarining bo‘sh mablag‘larini joylashtiradigan yuridik hamda jismoniy shaxslar ham kiradi.

Real investitsiya asosiy fondlar va aylanma mablag‘larga investorlar tomonidan qo‘yiladigan barcha turdagi boyliklar. Moliya investitsiyalar — qimmatli qog‘ozlar (aksiya, obligatsiya) sotib olishga va bank depozitlariga uzoq muddatga jalb qilingan qiyilmatlar. Intellektual investitsiyalar- mutaxassislarni tayyorlash, tajriba, ilmiy tekshirish, litzensiya va nou-xou berish, avtorlik huquqi va boshqalar.

Investitsiyalar kim tomonidan kiritilishiga qarab 2 turga bo‘linadi:

1. Ichki investitsiyalar.
2. Tashqi investitsiyalar.

Ichki investitsiyalar — mamlakat hududida ichki investorlar tomonidan amalga oshiriladigan investitsiyalar hisoblanadi. Tashqi investitsiyalar — foyda olish maqsadida chet el investorlari tomonidan boshqa davlat iqtisodiyotiga qo'yiladigan investitsiyalardir.

Davlat tuzilmaviy investitsiya siyosatida yangi tarmoqlarni tashkil etish va rivojlantirish, aholining iste’mol tovarlari ish joylarga bo‘lgan talabini qisqa vaqt ichida yuqori darajada ta’minlashga erishish yo‘lida quyidagi vazifalarga amal qilmoqda:

– eskirgan ishlab chiqarishlarni sekin-asta muomaladan chiqarib tashlash;

– mahalliy ishlab chiqaruvchilarni qo‘llab-quvvatlash;

– to‘lov qobiliyatiga ega bo‘lgan va talabga mos holda ishlab chiqarish tuzilmalarini yaratish;

– ishlab chiqarish resurslaridan va ilmiy-texnika salohiyatidan imkon qadar yuqori darajada foydalanishni ta’minlash;

– mamlakatning ekologik va iqtisodiy xavfsizligini ta’minlash va uni kuchaytirish;

– samarali, raqobatga asoslangan ishlab chiqarishlar, bozor infratuzilmasi, xizmat ko‘rsatish sohasi va intellektual faoliyatlar rivojlanishini uyg‘unlashtirish;

– iqtisodiyotning ustuvor tarmoqlarini rivojlantirish va yangi tarmoqlar barpo etish;

– aholining ish bilan bandligini va hamda iqtisodiy faolligini oshirish;

– hududlar ijtimoiy infratuzilmasini to‘liq shakllantirish.

Tuzilmaviy investitsiya siyosatini olib borishda muhim strategiyalar ishlab chiqarilgan bo‘lib, ularning mohiyati kichik iqtisodiy subyektlar rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashdan iborat. Mazkur ishlarni amalga oshirishda xorijiy investitsiyalarni jalb etish muhim ahamiyatga ega. Mamlakatimizda siyosiy barqarorlik, investitsiya muhitini juda qulayligi xorijiy investorlar uzoq muddatli investitsiya loyihalarini tuzishda asos bo‘lmoqda. Bundan tashqari, jalb etilgan chet el investitsiyalar va kreditlar uchun kafolatlar taqdim etish, soliq va bojxona ta’riflari bo‘yicha imtiyozlar, foiz stavkalarini subsidiyalash kabi shart-sharoitlar yaratilmoqda, o‘nlab qonuniy xujjatlar amal qilmoqda.

Investitsiyalarni amalga oshirish shakllari quyidagilardan iborat:

– yuridik shaxslarni tashkil etish yoki ularning ustav fondlarida (ustav kapitallarida) ulushli tarzda, shu jumladan mol-mulk va aksiyalar (ulushlar) sotib olish yo‘li bilan ishtirok etish;

– O‘zbekiston Respublikasi rezidentlari tomonidan emissiya qilingan qimmatli qog‘ozlarni, jumladan qarz majburiyatlarini olish;

– konsessiyalarni olish, shu jumladan tabiiy resurslarni qidirish, o‘zlashtirish, qazib olish yoki ulardan foydalanishga doir konsessiyalarni olish, shuningdek mahsulot taqsimotiga oid bitimlarda ishtirok etish;

– mulk huquqini, shu jumladan intellektual mulk obyektlariga bo‘lgan mulk huquqini, mualliflik huquqlarini, patentlar, tovar belgilari, foydali modellar, sanoat namunalari, firma nomlari va nou-xau, ishchanlik obro‘sini (gudvillni), shuningdek, savdo va xizmat ko‘rsatish sohasi obyektlariga bo‘lgan mulk huquqini ular joylashgan yer uchastkalari bilan birgalikda olish;

– yer uchastkalariga egalik qilish va ulardan foydalanish (shu jumladan ijara asosida egalik qilish va foydalanish) hamda boshqa tabiiy resurslarga egalik qilish va ulardan

foydalanish huquqini olish.

Xulosa shuki, davlat tuzilmaviy investitsiya siyosati joylarda, qishloqlarda amalga oshirishda gaz, suv, elektr, kommunikatsiya tarmoqlarini yaxshilash davlat imtiyozlari asosida kichik korxonalar tashkil etish zarur. Chunki shu yo‘l bilangina qishloq xo‘jalik korxonalariga xorijiy investitsiyalarni jalb etish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar;

1.O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyev. “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha harakatlar strategiyasi to‘g‘risida” gi Farmoni. – Toshkent, 2017.

2.O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyevning parlament va O‘zbekiston xalqiga 2020-yil 29-dekabrdagi murojaatnomasi. – Toshkent, 2020.

3. Abdullaev Y. Makroiqtisodiy statistika. – Toshkent, 1998.

4. Ayubjonov A.X . Tashqi iqtisodiy faoliyat statistikasi. – Toshkent, 2004.

5. Ayubjonov A.X., Mamatqulov B.X, Sayfullaev S.N. Statistika fanidan amaliy mashg’ulotlar o’tkazish uchun o‘quv qo’llanma. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2012.

6. Ochilov S., Ergasheva Sh. Qishloq va suv xo’jaligi statistikasi. – Toshkent, 2008.

Internet saytlar

1. lex.uz
2. stat.uz

ХИЗМАТ КЎРСАТИШ СОҲАСИДА ИШГА ЖОЙЛАШТИРИШ ВА БАНДЛИК.

Султанова Нигина Уткуровна

Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти

таянч докторанти sultanova-nigina@list.ru

Аннотация: Ушбу мақолада мамлакатимизни ривожлантиришда Давлат иш билан бандлик сиёсати, иш билан бандликка кўмаклашиш хизматининг аҳамияти бу борада олиб борилаётган ислоҳотлар кўрсатиб ўтилган.

Калит сўзлар: пассив ва фаол иш билан бандлик сиёсати , ишсизлик, ишсизлик бўйича нафақа , бандликка кўмаклашиш.

Аннотация: В данной статье отражена государственная политика в области занятости, роль службы содействия занятости в развитии нашей страны, проводимые в этом направлении реформы.

Ключевые слова: пассивная и активная политика занятости, безработица, пособия по

безработице, помощь в трудоустройстве.

Annotation: This article reflects the state policy in the field of employment, the role of the employment assistance service in the development of our country, the reforms carried out in this direction.

Keywords: passive and active employment policy, unemployment, unemployment benefits, employment assistance.

Кириш

Давлат иш билан бандлик сиёсати мамлакат ижтимоий-иқтисодий сиёсатининг таркибий қисми сифатида меҳнат потенциалидан самарали фойдаланиш ва унинг ривожланиши бўйича иш билан бандлик муаммоларини ечишга қаратилган иқтисодиётнинг ўтиш даврига мувофиқ, иш билан бандлик сиёсати иш кучини тармоқлар ва иш билан бандлик кўриниши бўйича қайта тақсимлашда ижтимоий жиҳатдан мувофиқ иш билан бандлик даражасини таъминлашга йўналтирилиши зарур.

Шундай экан, хизмат кўрсатиш соҳасида меҳнат бозорини тартибга солиш сиёсати қуйидаги мақсадларга эришишни назарда тутади:

ишчи кучига талаб ва таклиф ўртасида мувозанатга эришиш;

ишсизларни меҳнатга йўналтиришни рағбатлантириш;

иш билан банд бўлмаган фуқароларнинг иш излашда касбий ҳаракатчанлигини ошириш;

- иш излаётган ҳар бир кишини иш билан таъминламоқ.

Давлат иш билан бандлик сиёсати доирасида хизмат кўрсатиш соҳасида иш билан бандликка кўмаклашиш икки йўналишда, пассив ва фаол иш билан бандлик сиёсати кўринишларида амалга оширилади.

Иш билан бандликнинг пассив сиёсати. Иш билан бандликнинг пассив сиёсати давлат иш билан бандлик хизмати орқали ишсизларга нафақалар тўлаш, ишсизларни касбларга қайта ўқитиш ва жамоат ишларини ташкил этиш каби фаолиятларни ўз ичига олади. Иш билан бандлик сиёсатининг бу варианти давлатнинг амалга оширадиган жорий харажатлари нуқтаи-назаридан бир мунча тежамлидир. Бироқ, иш билан бандликнинг пассив сиёсати иқтисодиётнинг юксалиши даврида меҳнат бозорининг юқори эгилувчанлиги ва ишчи кучининг касбий ҳаракатчанлиги, иқтисодиётнинг истиқболли мустақил иш излаш учун бир мунча кенг шарт-шароитлари мавжуд бўлгандагина ўзини оқлаши мумкин. Қолган ҳолатларда пассив сиёсат ишсизлик узоқ муддат давом этишини қисқартириш, иш билан банд бўлмаган аҳолини иш билан бандлигини рағбатлантиришни кучайтириш омили бўлиб ҳисобланади.

Ишсизлик бўйича нафақаларнинг миқдорини ва уларни тўлаш шартларини белгилашда бозор иқтисодиётининг ривожланган мамлакатларида икки хил ёндашиш

вужудга келган. Биринчиси, ўзининг ихтиёрисиз ишдан бўшатилган ходимнинг турмуш даражасини кескин тушиб кетишига йўл қўймасликдан иборат. Бу ҳолда ишсизлик бўйича нафақалар олдинги иш ҳақларини ҳисобга олиш билан ҳисоблаб чиқилади. Иккинчи ёндашиш, ҳар хил сабаблар билан умуман ишламаётганлар ёки ишга ёлланишда жиддий қийинчиликларни бошидан кечираётганларда яшаш учун бошқа воситалар мавжудлигини текшириш билан ёки текширмасдан яшаш минимумини таъминлашдан иборатдир.

Ишсизлик бўйича ишсизларга моддий ёрдам кўрсатишда суғурталаш тизимлари асосий тизимлардан бири ҳисобланади. Улар бозор иқтисодиётига эга мамлакатларнинг мутлоқ кўпчилигида мавжуд. Ўзбекистон Республикасининг "Аҳоли иш билан таъминлаш тўғрисидаги" Қонун билан иш ҳақининг энг кам миқдори даражасидаги ёки ишлашнинг кейинги йилларида олинган ўртача иш ҳақига фоизли нисбатда нафақа тўлаш кўзда тутилган.

Ишсизлик бўйича нафақаларни тўлаш, моддий ёки бошқа ёрдамни кўрсатиш учун кўпгина ривожланган мамлакатларда суғурта фондлари ташкил қилинади. Ўзбекистонда бу – республика аҳолини иш билан таъминлаш Давлат жамғармасидир. Бу жамғарма асосан корхоналар ва ходимларнинг ўзлари ҳамда юридик шахсларни ташкил қилмаган тадбиркорларнинг бадаллари ҳисобига шакллантирилади.

Давлат иш билан бандлик сиёсатини анча самарали ва мақбул йўналиши – **фаол иш билан бандлик сиёсати** бўлиб, ишчи кучига талабни ошириш мақсадида давлат иш билан бандлик жамғармаси маблағлари ҳисобига иш жойларини яратиш, корхоналарга қўшимча иш жойларини яратиш мақсадида кредитлар бериш йўли билан иқтисодий барқарорликни таъминлашдан иборат.

Ишчи кучига талабнинг тақчиллиги шароитида меҳнат бозори ҳолатининг таҳлили шуни кўрсатдики, иш билан бандлик хизмати фуқароларни аниқ ишларга тайёрлаши зарур.

Мамлакатимизда иқтисодий ислоҳотларни амалга ошириш билан боғлиқ ижтимоий-иқтисодий ривожланишнинг ҳозирги шароитида уствор вазифа иқтисодиётни ривожлантириш йўналишларига мувофиқ келадиган аҳолини иш билан бандлик сиёсатининг мақсад ва вазифаларини ишлаб чиқиш ҳамда амалга оширишдан иборатдир. Аҳолини иш билан бандлиги замонавий ҳаёт сифатини таъминлаш, инсон капитали ривожланишига шарт-шароитлар яратиш ва меҳнат тақсимотини нисбатан юқори даражага ўтишини таъминлаш билан боғлиқ бўлган меҳнат фаолиятининг турли кўринишларини ва йўналишларини ўз ичига олади. Аҳолини оқилона иш билан бандлигини таъминламасдан туриб ижтимоий барқарорликни таъминлаш, иқтисодий ислоҳотлар йўлидан янада илгарилаб бориш ва замонавий меҳнат бозорини таъминлаш

мумкин эмас. Бунда миллий иқтисодиётимизнинг ўзига хос томонларини ҳисобга олган ҳолда, иш билан бандликнинг фаол йўналишларини рағбатлантириш асосида мақсадли дастурларни ишлаб чиқиш муҳим аҳамиятга эга, бу эса иш билан бандлик сиёсати инқирозга қарши дастур билан, кўп укладли иқтисодиётни такрор ҳосил бўлиш жараёнини жадаллаштириш, иқтисодиётдаги таркибий ўзгаришларни ислоҳ қилиш билан ҳамда меҳнат ресурсларини ривожлантиишнинг умумий стратегияси билан чамбарчас боғлиқ бўлиши лозимлигини ифодалайди.

Мамлакатимиз ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг ҳозирги босқичида меҳнат бозоридаги сиёсат давлат томонидан тартибга солиш усуллари ва шакллари ҳамда хўжалик юритишни янги шаклларини ривожлантириш асосида амалга оширилмоқда. Давлат иш билан бандлик хизмати меҳнат бозоридаги давлат сиёсатини амалга оширишнинг таркибий қисми бўлиб, уни амалга оширишнинг асосий йўналишлари ва вазифаларини белгилаб беради. Давлат иш билан бандлик хизмати меҳнат бозорида ижобий ижтимоий ва иқтисодий самарага эришишга йўналтирилган. Бу бир томондан, кўп сонли ишга жойлаштирилганлар норматив бўйича иш билан бандлик Давлат жамғармасига ажратмалар ажратилиши учун шарт-шароит яратади, иккинчи томондан эса ишсизлик нафақаси олувчилар сони камаяди ва фаол йўналишлар учун шароит яратилади. Бу эса ўз навбатида, уларнинг ишга жойлашиши учун сифат кўрсаткичларини оширади.

Аҳолини иш билан таъминлаш давлат сиёсати меҳнат бозори конюнкътураси ва унинг ривожланиш истиқболларидан келиб чиққан ҳолда умумдавлат ва ҳудудий иш билан бандлик дастурларини ишлаб чиқиш ва реализациясини амалга оширишда намоён бўлади.

Республикамизда амалга оширилаётган ислоҳотлар натижасида меҳнат бозорида самарали давлат сиёсатини юритилишида хўжалик юритишнинг янги шаклларини ривожлантириш муҳим аҳамиятга эга. Хўжалик юритишни янги шаклларини вужудга келиши иқтисодиётни диверсификациялаш ва ривожланаётган тармоқларни модернизациялаш жараёнлари билан мувофиқликда амалга оширилмоқда.

Меҳнат бозорини тартибга солиш стратегиясини ишлаб чиқиш вақтида, биринчидан, барча жараёнларнинг жамият ва иқтисодиётнинг олға томон ривожланиш талаблари, ижобий ўзгаришларни рағбатлантиришга бўйсуниши, жамиятдаги ижтимоий-сиёсий барқарорликни таъминлайдиган чора-тадбирларнинг устуворлигини таъминлашга хизмат қилиши зарур.

Иккинчидан “фаол жамият”ни шакллантиришга эътибор бериш керак.Бунда иқтисодий имкониятлар яратилади ва ҳар бир фуқаронинг қонуний-демократик жамият

барпо этишдаги фаоллиги рағбатлантирилади. Шунингдек меҳнат бозоридаги сиёсат жамиятдаги ҳар бир соғлом аъзонинг ўз меҳнати билан эришиладиган фаровонлик учун жавобгарлигини эътироф қилишга асосланган.

Учинчидан, "фаол жамият" ва унга мос келадиган меҳнат бозоридаги фаол сиёсат тенг имкониятлар тамойили билан бирга қўшиб олиб борилиши керак. Унинг асосий моҳияти иш жойига эга бўлиш ва уни сақлаб қолишдаги тенгсизликни барҳам топтириш ёки энг кам ҳолатга келтиришга имкон беради. Бундай тенгсизлик ногиронлик, оилавий шароитлар, малакани етишмаслиги ва ҳоказо сабабларга кўра келиб чиқиши мумкин.[1]

Меҳнат бозоридаги фаол дастурлар иқтисодий ислоҳотларни амалга ошираётган, замонавий иқтисодиёт соҳалари ва тармоқларини модернизациялаш ҳамда ишчи кучининг юксак касбий, тармоқ ва минтақавий ҳаракатчанлиги зарур бўган, инсон капитали ривожланаётган шароитларда иш билан бандлик сиёсатининг энг мақбул турларидан бири ҳисобланади.

Меҳнат бозоридаги фаол дастурлар ҳам суст турларни (жамоат ишлари дастурлари, иш ҳақига субсидиялар ажратиш), шунингдек фаол турларни ҳам (янги иш жойларини яратиш, касбга тайёрлаш ва қайта тайёрлаш, ишчи кучини меҳнат ресурслари етишмайдиган минтақаларга кўчиб бориши учун субсидиялар бериш ва ҳоказолар) ўз ичига олади. Меҳнат бозоридаги фаол дастурнинг асосий андозаси доирасида ҳам бўш иш ўринларини сақлаб туриш учун зарур бўлган маблағлар ҳажмини пасайтирадиган, янги иш ўринларини яратишга маблағлар сарфини оширадиган тадбирлардан иборатдир. Умуман олганда фаол дастурлар бевосита ишга жойлаштиришга таъсир кўрсатадиган чора-тадбирлар сифатида қаралиши мумкин. Мазкур чора-тадбирлар давлат иш билан бандлик хизмати органларида фаолият самарадорлигини ошириш учун, шунингдек ишсизларга ишсизлик нафақаси олиш рўйхатига киритишда иш жойи излашга қўйиладиган талабларни кучайтиришни ўз ичига олади.

Шу билан бирга фаол дастурлар ишчи кучи таклифига таъсир кўрсатиш омили бўлиши мумкин. У ишга қабул қилишда кам имкониятга эга бўлганлар гуруҳларга ҳам ишчи кучи таклифини пасайтириш ёки бир гуруҳдан бошқасига ўтиб иш билан банд бўлиш имкониятини қайта тақсимлашга имкон туғдиради, бунда мазкур гуруҳларнинг ишчи кучини таклиф қилиш тўғрисида қарор қабул қилишга таъсир кўрсатади.

Хизмат кўрсатиш соҳасида самарали иш билан бандлик сиёсатини юритиш учун фаол дастурларнинг асосий вазифалари қуйидагилардан иборат бўлиши керак:

- янги иш ўринларини яратиш билан боғлиқ фаол тадбирларни ривожлантириш;
- ижтимоий ҳимояга муҳтож бўлганларни ижтимоий жиҳатдан қўллаб қувватлаш мақсадида квота иш ўринларини яратиш;

- ишсизларнинг тадбиркорлик ташаббусини рағбатлантириш;
- иш билан банд бўлмаган аҳоли ва ишсизларни касбий

ҳаракатчанлиги (мобиллиги) ва рақобатбардошлигини ошириш.

Шундай экан, давлат иш билан бандлик хизматининг Дастури меҳнат бозорида фаол иш билан бандлик сиёсати доираларини қамраб олиши зарур. Ҳудудий даражада бу ҳудудий иш билан бандлик Дастури сифатида ифодаланади.

Иш билан бандликнинг фаол сиёсати ҳаммадан аввал янги иш жойларини яратиш ва амалда мавжудларини сақлаб қолиш, корхоналар фаолиятини жадаллаштириш, кичик бизнес, ўзини ўзи иш билан банд қилишни ривожлантириш, иш билан банд бўлмаган аҳолини касбий ўқитиш бўйича ишларни фаоллаштиришда намоён бўлади.

Масалан, Японияда кичик бизнесда иш билан банд бўлганларнинг сони ишлаб чиқариш соҳасида иш билан банд бўлганларнинг умумий сонида 58 %ни ташкил қилади. Агар ўрта бизнес ҳам ҳисобга олинса, бу рақам 80,6 %гача кўпаяди.

Кичик бизнеснинг ҳар хил даражалардаги бюджетлардаги улушининг жаҳон кўрсаткичи 50–60 %. Кичик бизнеснинг савдо корхоналарига Япония экспортининг 50 %и, импортнинг эса 40 %и тўғри келади.

Демак, ўз ичига хизматлар соҳасини олувчи кичик бизнесда, аҳоли иш билан бандлигини кўпайтиришнинг жуда катта салоҳияти мавжуд. Агар бошқа мамлакатлар тажрибасига мурожаат қилинса, унда Швецияда ўз бизнесини ташкил қилишни истовчи ишсизлар молиявий ёрдам олишлари мумкин. Субсидиялар 20 ёшгача ва ундан каттароқ бўлган ишсизлар сифатида рўйхатдан ўтган ва ишни топиш имкониятига эга бўлмаган кишиларга тўланади.

Буюк Британияда, шахсий ишини бошлашни истовчи ва ёрдам учун мурожаат қилганлар, 13 ҳафта давомида ишсиз бўлишлари ва бизнесга киритиш учун 1000 фунт стерлингдан кам бўлмаган суммага эга эканлиги ҳақида ҳужжатларга эга бўлишлари керак. Ушбу дастурнинг иштирокчилари бир йил давомида ҳафтасиги 40 фунт стерлинг оладилар.

Иш билан бандликнинг фаол сиёсати чораларига ишсизларни ёллашда тадбиркорларга субсидиялар берилиши ҳам киради. Нидерландияда олти ой давомида ишга эга бўлмаган ишсизларни ишга қабул қилган тадбиркорлар икки йил давомида ушбу шахслар учун ижтимоий суғурта фондларига солиқ тўлашдан озод қилинадилар ва уларга ишсизларни касбий тайёрлаш ва қайта тайёрлаш мақсадларига пул ажратиш кафолатланади.

Буюк Британия, Италия, Швецияда давлат идоралари тўлиқ ўрта маълумотга эга бўлмаган 16–18 ёшли ёшларни ишга жойлаштирган ҳолларда корхоналар

харажатларининг 80 %игачасини қоплайди. Баъзи бир мамлакатларда ишсизларни ишга ёллаган корхоналар солиқларнинг табақалаштирилган сиёсати билан рағбатлантирилади.

Мустақил иш билан бандликни ўсиши учун зарур шароитлар кўпроқ даражада эркин бозор иқтисодиётини самарали ўсиши шароитларига мос келади. Амалда мустақил иш билан бандликни мавжуд бўлишининг ўзи хусусий секторга боғлиқ, шунинг учун хусусий секторни ўсишига кўмаклашувчи сиёсий ва иқтисодий шароитлар, мустақил иш билан бандликни ривожланишига ҳам ёрдам беради.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. К.Х.Абдурахмонов “Меҳнат иқтисодиёти”. Дарслик Т.: “Меҳнат” 2009. -Б.148.

ЎЗБЕКИСТОНДА ТИЖОРАТ БАНКЛАРИ ВА САВДО СУБЪЕКТЛАРИ МУНОСАБАТЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ МУАММОЛАРИ

Музаффар Маматович

Ўзбекистон Республикаси Президенти хузуридаги давлат хизматини ривожлантириш агентлиги Наманган вилояти филиали кадрлар маьмуриятчилиги бош инспектори

Аннотация. Мақолада тижорат банклари билан савдодаги кичик ва ўрта бизнес ҳамда жисмоний шахслар ўртасидаги, айниқса Пандемия шароитида, муносабатлар тахлил этилиб, мазкур соҳада бир қанча камчилик ва тўсиқлар борлиги аниқланган, уларни бартараф этиш бўйича тавсиялар берилган.

Калит сўзлар: тижорат банки, савдо, савдо субъектлари, кичик бизнес, ўрта бизнес, тижорат банки хизматлари, савдо хизмати, банк маркетинги, савдо маркетинги.

Аннотация. В статье проанализированы взаимоотношения коммерческих банков с малым и средним бизнесом и физическими лицами в торговле, особенно в условиях пандемии, выявлены ряд недостатков и барьеров в этой сфере и даны рекомендации по их устранению.

Ключевые слова: коммерческий банк, торговля, субъекты торговли, малый бизнес, средний бизнес, услуги коммерческого банка, торговые услуги, маркетинг банка, маркетинг торговли.

Annotation. The article analyzes the relationship of commercial banks with small and

medium-sized businesses and individuals in trade, especially in a pandemic, identifies a number of shortcomings and barriers in this area and provides recommendations for their elimination.

Keywords: commercial bank, trade, trade entities, small business, medium business, commercial bank services, trade services, bank marketing, trade marketing.

Ўзбекистон Республикасида Коронавирус пандемиясининг мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришга таъсирининг салбий оқибатларини бартараф этиш, тадбиркорлик фаолияти субъектларининг инвестициявий ва ташқи иқтисодий фаоллигини тиклаш, шунингдек, иқтисодий ислоҳотларни янада чуқурлаштириш учун шарт-шароитлар яратиш мақсадида, Вазирлар Маҳкамаси томонидан 2020 йил 29 августда №526-сонли "2020-2021 йилларда иқтисодий ўсишни тиклаш ва иқтисодиёт тармоқлари ҳамда соҳаларида тизимли таркибий ислоҳотларни давом эттириш чора-тадбирлари тўғрисида" ги қарори қабул қилинди.

Республикада иқтисодий ўсишни тиклаш ва тизимли таркибий ўзгаришларни давом эттириш бўйича 2020-2021 йиллардаги амалий ҳаракатлар режасининг 5-чи боби "Банк секторидаги асосий чора-тадбирлар" ва 10-чи боби "Хизматлар ва рақамлаштириш соҳасидаги энг муҳим чора-тадбирлар" деб номланган бўлиб, 2020 — 2025 йилларга мўлжалланган банк тизимини ислоҳ қилиш Стратегиясида тасдиқланган чора-тадбирларни ҳисобга олган ҳолда қуйидагиларни назарда тутади:

а) 2020 йил охиригача бўлган давр учун:

иқтисодий фаолиятни, шу жумладан, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш мақсадида, иқтисодий чора-тадбирларни қўллаган ҳолда тадбиркорлик субъектларига берилган кредитлар бўйича фоиз ставкаларини ўртача даражада пасайтириш чоралари кўриш;

кечиктирилган қарз миқдорини ҳисобга олган ҳолда, банк тизимининг ликвидлигини баҳолаш учун стресс-тестларни ўтказиш;

мажбурий захиралаш шартларининг қайта кўриб чиқилиши муносабати билан тижорат банкларига 2,2 триллион сўм миқдорида қўшимча ликвидлик бериш, шунингдек, Марказий банкнинг пул-кредит инструментларидан, шу жумладан, махсус воситадан фойдаланган ҳолда 3 — 6 ой муддатга, фақат кичик бизнес ва тадбиркорликнинг иқтисодий фаолиятини қўллаб-қувватлаш учун 2,6 триллион сўм тақдим этиш;

б) 2021 йилда амалга ошириш учун таклиф этилган чора-тадбирлар:

банк операцияларини соддалаштириш, жумладан, кредит бериш бўйича қарорлар қабул қилиш, шунингдек, банк хизматларини рақамлаштириш орқали банк тизими ва тадбиркорлик субъектлари харажатларини камайтириш;

мулк ёки пул шаклида гаров талаб қилмайдиган, шу жумладан, ишонч, лойиҳани молиялаштириш каби кредитлаш воситаларини кенгайтириш;

мавжуд автоматлаштирилган банк тизимларини баҳолаш учун тижорат банкларининг АТ-аудитини ўтказиш;

лойиҳа таклифларини шакллантириш ва уларни асослашга ёрдам бериш, ишга туширилгандан сўнг лойиҳаларни қўллаб-қувватлаш, шу жумладан, айланма маблағларни ўз вақтида тўлдириш орқали мижозлар билан ҳамкорлик алоқаларини мустаҳкамлаш.

Хизматлар соҳаси, айниқса, савдо ва умумий овқатланиш корхоналари фаолиятини тиклашда асосий муаммо коронавирус пандемияси даврида уларнинг фаолиятини тиклашга эҳтиёткорлик билан ёндашишдир. Шу муносабат билан қуйидаги чора-тадбирларни амалга ошириш кўзда тутилган:

ноозиқ-овқат товарлари савдосининг замонавий шаклларини ташкил этиш ва кенгайтириш («Экобозор», «Корзинка» ва «Макро» каби йирик савдо тармоқлари тажрибаларига асосланган ҳолда);

умумий овқатланиш, тозалаш, ювиш ва тикиш, маиший техникаларни таъмирлаш каби замонавий хизматлар кўрсатувчи савдо ташкилотлари тармоғини ривожлантириш, бу ўз навбатида, банк тизими орқали молиявий айланмаларни фаоллаштиради ва бюджетга солиқ тушумларини оширади, шунингдек, савдо тизимидаги рақобатни оширади ва мижозларга хизмат кўрсатиш маданиятини такомиллаштиради;

улгуржи савдонинг барча турларида, жумладан, қишлоқ жойларда хўжалик юритувчи субъектларнинг товар бозорларига кириш имкониятини кенгайтиришга қаратилган рақобат муҳитини шакллантириш;

«дала-пештахта» тамойилига асосланган ҳолда қишлоқ хўжалиги бозорларига маҳсулотларни тўсиқсиз етказиб берилишини таъминлаш.

Кўплаб хизмат кўрсатиш корхоналари учун жорий йилнинг охиригача тикланиш омили бу — уларни қисқа муддатли айланма маблағлари билан таъминлаш, санитария-гигиена талабларини жорий этиш учун зарур бўлган молиявий ресурсларни ажратиш ва тезкор тарзда фаолият юритишга рухсат беришдир.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 28 августдаги №524-сонли “Наманган вилоятининг Тўрақўрғон туманини 2020-2022 йилларда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш ва қамбағалликни қисқартириш юзасидан қўшимча чора-тадбирларни тасдиқлаш тўғрисида”ги қарори қабул қилинди. Қарорда:

-2020-2021 йилларда Тўрақўрғон туманида саноат, хизмат кўрсатиш ва қишлоқ хўжалиги соҳаларини ривожлантириш бўйича жами 2трлн.637млрд.177млн. сўм қийматга эга лойиҳалар амалга оширилиши;

-Туманда 2174 нафар ишсизлар касб-ҳунарга ўқитилиши ва қайта тайёрланиши, 3854 иш ўринлари яратилиши;

-Халқ бадиий ва амалий санъатини ривожлантириш, банд бўлмаган аҳолини, айниқса ёшлар, аёллар ва кам таъминланган оилаларни ҳунармандчиликка кенг жалб қилиш мақсадида “Ҳунармандчилик маркази” ташкил этилиши белгиланди.

2020 — 2022 йилларда Наманган вилоятининг Тўрақўрғон туманида саноат, хизмат кўрсатиш ва қишлоқ хўжалиги соҳаларини ривожлантириш бўйича жами 2 637 177 млн. сўмлик инвестиция лойиҳалар учун маблағ ажратилиб, шундан молиялаштириш манбалари: 231 685 млн.сўм ўз маблағидан, 8 974 млн.сўм банк кредити ҳисобидан, 2 872 млн.сўм орижий кредит линиясидан, 249 393 млн.сўм хорижий инвестиция ҳисобидан. Буларнинг натижасида 3 854та иш ўринлари яратилиш режалаштирилган. Масалан, саноатни ривожлантириш соҳасида жами 2 395 172 млн.сўм қийматга эга лойиҳалар режалаштирилган, улардан: «Замин имкон сардори» МЧЖ, «Геркулес темир-бетон» МЧЖ, «Lekkus» ХК, «Вилсон телеком « МЧЖ, «Манас-авто-саноат» МЧЖ ҚК - Ўзмиллий банк; «Суғдиёна текстиль» ОК - «Агробанк» АТБ; «Тўрақўрғон ферросплав» МЧЖ - «Микрокредитбанк» АТБ хизмат кўрсатишади ва бошқалар. Хизмат кўрсатишни ривожлантириш соҳасида жами 94 550 млн.сўм қийматга эга лойиҳалар режалиштирган бўлиб, улардан: «Бозорали мажмуаси» ХК, ЯТТ Абдуллажонов Вохиджон ўғли, «Боходир Соф Савдо» МЧЖ, «Фул центр идеал» ХК – Ўзмиллийбанк; ЯТТ Рахмонов Мадамин - «Ипотека-банк» АТИБ; «Рамзиддин фарм» МЧЖ, ЯТТ Абдугаппоров Ойбек Шухратжон ўғли - «Агробанк» АТБ; «Оқсарой» МЧЖ - «Микрокредитбанк» АТБ хизмат кўрсатиши белгиланган.

Юқорида қайд этилган вазифаларни Наманган вилоятининг Тўрақўрғон туманида фаолият юритаётган тижорат банклари ва савдо хизмати субъектлари мисолида тахлил қиламиз.

Наманган вилояти Тўрақўрғон Акциядорлик Тижорат Халқ банки ҳам Карантин пандемия шароитида ўз мижозларига сифатли хизматлар кўрсатиб келмоқда. 2020 йилда АТ Халқ Банки томонидан молиявий барқарорлигини таъминлаш, мавжуд ресурслардан оқилона фойдаланиш, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш мақсадида кредит бериш механизмини соддалаштириш ҳамда қисқа муддатда уларнинг талабини қондирилишини таъминлаш учун кредитлар ажратилишини самарали ташкил қилиш мақсадида, қуйидаги кредит турлари жорий қилинди: доиравий бизнес кредити, микрокарз кредити, овердрафт кредити, револвер кредити, round кредити.

Доиравий бизнес кредити шартномага мувофиқ юридик шахсларга 60 ой муддатга, ҳар12 ойда устама фоиз ҳисобланган ҳолда қайтариш шарти билан тўлиқ қоплаш асосида

ажратиладиган кредит маблағлариди.

Микроқарз кредити якка тартибдаги тадбиркор ва юридик шахснингссуда ҳисоб рақамидан асосий ҳисоб рақамига тўловларни амалга ошириш учун ўтказиб бериладиган қисқа муддатли мақсадсиз банк кредитиди.

Бизнес овердрафт кредити – банк мижозларининг ҳисобварағидаги қолдиқ маблағидан ортиқ миқдорлаги маблағни ишлатиш ҳуқуқини берувчи очиқ кредит линияси орқали кредитлашнинг шакли.

Револвер кредити – шартномага мувофиқ устамафоиз ҳисобланган ҳолда қайтариш шарти биланқарз олувчига ҳар 3 ойда тўлиқ қоплаш шарти асосида ажратиладиган ҳамда қайта тикланадиган пул маблағлари.

Round кредити – қарз олувчига ҳар 45 кунда тўлиқ сўндириш шарти асосида қайта тикланадиган бир йил муддатга ажратиладиган пул маблағлари.

Тўрақўрғон туманидаги тижорат банклари томонидан кўрсатилаётган хизматлар тахлили (1-жадвал).

1-Жадвал

Тўрақўрғон туманида фаолият юритувчи тижорат банклари кредит портфелидан фойдаланиш самарадорлик кўрсаткичлари

(млн.сўм)

	Хиссоб ракам	**2017-2018 йилларда кредит портфелининг таркиби**				**2019-2020 йилларда кредит портфелининг таркиби**			
		А.Т Халк банки	***О.А.Т Агро банк***	***ТИФ Миллий банк***	***А.Т Микрокредит банк***	***А.Т Халк банки***	***О.А.Т Агро банк***	***ТИФ Миллий банк***	***А.Т Микрокредит банк***
Юридик макомдаги	**20208/001**	26 769,0	29 846,0	11 607,0	2 758,0	48 554,0	52 044,0	14 509,0	4 068,0

Якка Тартибдаги Тадбиркорларга	**20218/001**	319,0	719,0	187,0	1 945,0	334,0	2 671,0	657,0	2 190,0
Жисмоний шахсларга	**149/001 12/001**	10 176,6	11 076,0	3 712,0	5 745,0	45 424,0	58 140,0	98 145,0	4 680,0
Шундан									
Ипотека кредит (уй сотиб олиш)	*14901*	20	320,0	-	190,0	480,0	680,0	88 568,0	512,0
Истемол кредитлари (маиший техника, автокредит)	*14901*	9 864	7 680,0	2 563,0	1 615,0	16 036,0	12 015,0	1 075,0	1 905,0
Микрокарз	*12601*	-	1 559,0	975,0	1 640,0	3 949,0	6 605,0	712,0	2 098,0
Давлат дастури асосидаги имтиёзли кредитлар (ПК-3777 ПФ-5325)	*14921/019 14921/020*	292,6	1 517,0	174,0	2 300,0	24 959,0	38 840,0	7 790,0	165,0
		37 264,6				**94 312,**			

						0			
Жами			11 076,0	3 712,0	5 745,0		58 140,0	98 145,0	4 680,0

Жадвалдан кўриниб турибдики, туман аҳолисига банк хизматлари кўрсатиш бўйича банклар портфелини сўнгги уч йиллик даврини тахлилга кўра тижорат банкларида асосий кредит ресурсларидан фойдаланиш кўрсаткичи юридик мижозлар салмоғига тўғри келмоқда. 2017-2018 йилларда юридик шахслар ҳамда якка тартибдаги тадбиркорларга ажратилган кредитлар АТ Халк Банкида 27 088,0млн сўмни, ОАТ Агро Банкда 30 565,0млн сўмни, ТИФ Миллий Банкда 11 794,0 млн сўмни, АТ Микрокредит банкда 4 703,0млн сўмни ташкил этмоқда. 2019-2020 йилларда бу кўрсаткичлар АТ Халк банкида 48 888,0млн сўм, ОАТ Агро Банкда 54 75,0 млн сўм, ТИФ Миллий банкда 15 166,0млн сўм, АТ Микрокредит банкда 6 258,0млн сўмни ташкил этмоқда. Жисмоний шахсларга ажратилган кредитларнинг умумий киймати эса 2017-2018 йилларда АТ Халк банкида 10 176,6млн сўм, ОАТ Агро банкда 11 076,0 млн сўм, ТИФ Миллий банкда 3 712,0 млн сўм, АТ Микрокредит банк да5 745,0 млн сўмни ташкил этган. 2019-2020 йилларда жисмоний шахсларга ажратилган кредитлар банклар портфелининг таркибида куйидаги ракамларда ифодаланади АТ Халк банкида 45 424,0 млн сўм, ОАТ Агро банкда 58 140,0 млн сўм, ТИФ Миллий банкда 98 145,0 млн сўм, АТ Микрокредит банкда 4 680,0 млн сўмни ташкил этмоқда. Кўриниб турибдики банкларнинг кредит портфели таркибининг асосий қисмини юридик шахсларга хамда якка тартибдаги тадбиркорларга ажратилган кредитлар ташкил қилинмоқда

2-Жадвал

АТ Халк банки Тўрақўрғон филиали юридик мижозларига ажратилган кредитлар таркиби тахлили

(млн.сўм)

№	Турлар	2017		2018		2019		2020	
		Сони	Суммаси	Сони	Суммаси	Сони	Суммаси	Сони	Суммаси
1	Саноат ишлаб чикарувчиларга	5	1707,1	7	1911,7	11	2 012,9	7	1 970,1

2	Кишлокхужалиги махсулотлари ишлаб чикарувчиларга	2	500,0	2	779,0	4	1 071,0	2	1 011,0
3	Хизмат курсатиш субектларига	3	100,0	5	975,0	11	1 124,0	9	1 001,0
4	Чакана савдо	6	900,0	17	1 012,0	42	3 100,0	7	1 240,0
Жами		**16**	**3207,1**	**31**	**4 677,7**	**68**	**7 307,9**	**25**	**5 222,1**

Жадвалдан кўриниб турибдики, саноат ишлаб чиқарувчиларга ажратилган кредитлар 2017 йилда 1 707,1 млн.сўмни, 2019 йилда эса 2012,9 млн.сўмни, 2020 йилда 19701,1млн.сўмни ташкил қилган. 2020 йилда 2019 йилга нисбатан кредит суммаси 49,8млн.сўмга кам миқдорда кредит маблағлари ажратилган.

Чакана савдога эса 2017 йилда 3207,1млн.сўм, 2019 йилда 7307,9млн.сўм, 2020 йилда эса 5222,1млн.сўм кредит маблағлари ажратилган. 2020 йилда 2019 йилга нисбатан 2085,8 млн.сўмга кам миқдорда кредит маблағи ажратилган.

Лекин 2020 йилда банк томонидан саноат ишлаб чиқарувчиларга ва чакана савдога ажратилган кредит маблағлари 61,5%ни ташкил қилиб, қолган 38,5% эса қолган соҳаларга тўғри келмоқда. Демак, АТ Халқ банки Тўрақўрғон филиалида асосий кредит маблағлари фойдаланиш соҳаси бу – саноат ва чакана савдо субъектлари ҳисобланмоқда.

3-Жадвал

А.Т Халк банки Туракургон филиали юридик макомдаги мижозлардан кредит реесурсларидан фойдаланиш самарадорлиги

(млн.сўм)

№	**Кредит турлари**		**Жами 4 йил давомида**	**2017-2018 йилларда банк ва мижозларини олган даромадлари**				**2019-2020 йилларда банк ва мижозларини олган даромадлари**			
				Янги иш	***И\Ч усиш***	***Сегментлар***	***Банк даро***	***Янги иш***	***И\Ч усиш***	***Сегментлар***	***Банк даро***

			янги ярат илган иш урин лари	***урнил ари ярат илиш и***	***и 10 млн кред итга нисб ата н***	***даром ади***	***мади***	***урнил ари ярат илиш и***	***и 10 млн кред итга нисб ата н***	***даром ади***	***мади***
1	Саноат ишлаб чикарувч иларга		**30**	12	3 618,8	2 212,9	1 000, 4	18	3 983,0	2922,8	1247 ,9
Шундан				**0,033**	**10,0**	**6,1**	**2,8**	**0,045**	**10,0**	7,3	3,1
2	Кишлок хужалиги махсулот лари ишлаб чикарувч иларга		**10**	4	1 279,0	782,1	353, 6	6	2082	1527,8	652, 3
Шундан				**0,031**	**10,0**	**6,1**	**2,8**	**0,029**	**10,0**	7,3	3,1
3	Хизмат курсатиш субектла рига		**28**	8	1 075,0	657,4	297, 2	20	2125	1559,3	665, 8
Шундан				**0,074**	**10,0**	**6,1**	**2,8**	**0,094**	**10,0**	7,3	3,1
4	Чакана савдо		**72**	23	1 912,0	1 169,2	528, 6	49	4340	3184,7	1359 ,8
Шундан				**0,120**	**10,0**	**6,1**	**2,8**	**0,113**	**10,0**	7,3	3,1
Жами											

		140	**47**	**7 885**	**4 822**	**2 180**	**93**	**12 530**	**9 195**	**3926**

Жадвалдан кўриниб турибдики, юридик мақомдаги мижозларни кредит ресурсларидан фойдаланиш самарадорлиги саноат ишлаб чиқарувчилар ва чакана савдога тўғри келмоқда. 2017-2018 йилларда банк ва мижозларни олган даромадлари бўйича: саноат ишлаб чиқарувчилар томонидан 12та янги иш ўринлари яратилган, сегментлар даромади 2 212,9млн.сўмни, банк даромади эса 1 000,4млн.сўмни ташкил қилган, 2019-2020 йилларда эса 18та янги иш ўринлари яратилган, сегментлар даромади 2 922,8млн.сўмни, банк даромади 1 247,9млн.сўмни ташкил қилмоқда. Демак, банк даромади 25%га ошганини кўриб турибмиз.

Чакана савдода эса 2017-2018 йилларда 23та янги иш ўринлари яратилган, сегментлар даромади 1 169,2млн.сўмни, банк даромади эса 528,6млн.сўмни ташкил қилган, 2019-2020 йилларда эса 49та янги иш ўринлари яратилган, сегментлар даромади 3 184,7млн.сўмни, банк даромади 1 359,8млн.сўмни ташкил қилмоқда. Демак, банк даромади 2,5 мартага ошганини кўриб турибмиз.

Хулоса ва таклифлар

Хулоса килиб шуни айтиш мумкинки банк мижозларнинг кредит ресурсларидан фойдаланиш самарадорлигининг тахлилига кўра чакана савдо айланмасига ажратилган кредитлардан фойдаланиш натижасида янги иш ўринларининг яратилиши, бундан ташкари банк даромадининг ортишида асосий йуналиш хисобланади. Шунинг учун чакана савдо хамда хизмат кўрсатиш сохаларини кредитлашда кредитлаш механизмининг тезкор ва содда йўналишларини фойдаланиш, савдо ва хизмат куўрсатиш шахобчаларини маркетинг тамойилларидан фойдаланган холда кредитлаш, яни олинаётган кредит маблағини қай тартибда йўналтириш учун маркетинга ихтисослашган маслахат марказларини ташкил килиш мақсадга мувофик бўлар эди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1.Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 29 августда №526-сонли "2020-2021 йилларда иқтисодий ўсишни тиклаш ва иқтисодиёт тармоқлари ҳамда соҳаларида тизимли таркибий ислоҳотларни давом эттириш чора-тадбирлари тўғрисида" ги қарори;

2.Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 28 августдаги №524-сонли "Наманган вилоятининг Тўрақўрғон туманини 2020-2022 йилларда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш ва қамбағалликни қисқартириш юзасидан қўшимча чора-тадбирларни тасдиқлаш тўғрисида"ги қарори;

3. Наманган вилояти Тўрақўрғон АТ Халқ банки маълумотлари;

4. https://lex.uz/docs/4978202

5. https://lex.uz/docs/4972033

NAMANGAN VILOYATI O'SISH QUTBLARINING VUJUDGA KELISHI VA RIVOJLANISHI

Soyibjonov Iqboljon Shuxrat o'g'li

Namangan davlat universiteti Geografiya

(o'rganish obyekti)mutahassisligi magistratura talabasi

Annotatsiya: Namangan viloyatida Iqtisodiy rivojlanishning hududiy tabaqalanishining o'ziga xosligi Maqolada ma'lumotnoma ta'rifi asosida mintaqani rivojlantirish uchun fazoviy rejalashtirishning kontseptual yo'nalishlari taklif etiladi va shu bilan birga hududiy asos va o'sish qutblari tizimini shakllantirish to'liq bayon qilinadi.

Kalit so'zlar: antropogen,logistika,ob'ektiv,inflatsiya,pudratchi.

ECONOMIC GEOGRAPHICAL ANALYSIS OF THE EMERGENCE AND DEVELOPMENT OF GROWTH POLES OF NAMANGAN REGION IN THE PERIOD OF ECONOMIC MODERNIZATION

Soyibjonov Iqboljon Shuxrat o'g'li

Graduate student of the faculty " Geography"

(object of study) at Namangan State University

Annotation: Peculiarities of regional stratification of economic development in Namangan region The article offers conceptual directions of spatial planning for the development of the region based on the definition of the reference, as well as the formation of a regional framework and growth poles.

Keywords: anthropogenic, logistics, objective, inflation, contractor.

Mintaqaviy siyosatning asosiy maqsadlaridan biri hududni qisqartirishdir , ijtimoiy-iqtisodiy farqlash , kompleks tufayli hududning rivojlanishi

ob'ektiv omillar, shu jumladan quyidagilar ajralib turadi:

• tabiiy - iqtisodiy va geografik joylashuvi, tabiiy va iqlim sharoiti; xom ashyo salohiyati;

• antropogen - tashkiliy-boshqaruv funktsiyalarining konsentratsiyasi, ixtisoslashuvi va iqtisodiy bazaning rivojlanish darajasi, transport va logistika va muhandislik hududni rivojlantirish va boshqalar.

Bunday sharoitlarda maqsadga erishish juda cheklangan, rivojlanish resurslari

va muddatlarning keskinlashishi mumkin ,ushbu xolatda adekvatni shakllantirish orqaligina hududiy jihatdan tabaqalashtirilgan tizim boshqaruviga erishish mumkin. Samarali yo'nalishlardan biri bunday tizimni amalga oshirish kontseptsiyasidir "o'sish qutblari (yoki nuqtalari)", bu kabi odatda asosiy elementlar sifatida ishlaydi,mintaqaning hududiy tuzilishini qo'llab-quvvatlash. Shu nuqtai nazardan, konjugatsiyaga erishiladi - ikkita nazariya: o'sish qutblari tushunchasi (asosan iqtisodiy) va tushunchalar hududning qo'llab-quvvatlovchi ramkasi (asosan geografik).

I.Makroiqtisodiy o‘zgarishlar.

O‘zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti tomonidan 2017 yil 14 yanvar kuni Vazirlar Mahkamasining yig‘ilishida belgilab berilgan «2017 yilda mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish dasturining eng muhim ustuvor yo‘nalishlari» bo‘yicha vazifalarni amalga oshirilishi, shuningdek, Hukumat tomonidan qabul qilingan tarmoq dasturlari va qarorlarida belgilangan parametrlarni viloyatda ijrosini ta’minlanishi hisobiga 2022 yil yakuni bilan iqtisodiyotning barcha sohalarida barqaror o‘sish sur’atlari ta’minlandi.

Xususan, iqtisodiyotni va uning etakchi tarmoqlarini modernizatsiya qilish, texnik va texnologik jihatdan yangilashni jadallashtirish va ko‘lamlarini kengaytirish, ishlab chiqarishni diversifikatsiyalash, yo‘l-transport va kommunikatsiya infratuzilmasini jadal rivojlantirish, faol investitsiya siyosatini amalga oshirish va xorijiy investitsiyalarni jalb etish, zarur ishbilarmonlik muhitini yaratish, aholining hayot darajasi va sifati izchil oshirilishini ta’minlashga qaratilgan chora-tadbirlar natijasida yalpi hududiy mahsulot hajmining (YAHM) o‘sish sur’ati 4,2 foizga, sanoat ishlab chiqarish hajmi 7,3 foizga, qishloq xo‘jaligi 1,8 foizga, kapital qo‘yilmalar 3,7 foiz, qurilish ishlari 7,6 foiz, chakana savdo aylanmasi 3,1 foiz va jami xizmatlar hajmi 5,0 foizga o‘sishi ta’minlanadi.

II. Moliyaviy holat.

Inflyatsiya sur’atlari. Viloyatda inflyasiyani qisqartirish hamda narx-navoni barqarorlashtirish bo‘yicha 2022 yilga mo‘ljallangan chora-tadbirlar Dasturi ishlab chiqilib, ijrosi tizimli monitoring qilib borilmoqda.

Viloyat aholisi uchun markazlashgan tartibda ajratilayotgan un va o‘simlik yog‘ini birja savdolariga o‘z vaqtida qo‘yish va sotib olingan mahsulotlarni savdo korxonalari tomonidan ayniqsa, qishloq va tog‘li hududlarda yashovchi aholiga muntazam etkazib berish yo‘lga qo‘yilgan.

Bundan tashqari tadbirkorlar tomonidan chetdan xarid qilayotgan nooziq va oziq-ovqat mahsulotlari bilan ist’emol bozorini to‘ldirib kelinmoqda.

Viloyat aholisini arzon, sifatli meva-sabzavot va chorvachilik mahsulotlari bilan ta’minlashni yanada yaxshilash maqsadida 741,5 ming tonna sabzavot (o‘sish sur’ati 102,7%), 132,2 ming tonna go‘sht (105,8%), 666,8 ming tonna sut (104,6%) va 465,8 ming.dona tuxum (110,1%) ishlab chiqarilib, iste’molga yo‘naltirildi.

Byudjet-soliq siyosati. Hisobot davrida mahalliy byudjet daromadlari 1560,5 mlrd.so‘mni, byudjet xarajatlari 1703,1 mlrd.so‘mni tashkil etdi.

III. Investitsiya siyosati va real sektor tarmoqlari rivojlanishi.

• Davlat Investitsiya dasturi.

Viloyatda 2017 yil yanvar-dekabr oylari yakuni bilan barcha manbalar hisobidan 3052,0 mlrd.so‘m miqdorida investitsiyalar o‘zlashtirilib, o‘tgan yilga nisbatan o‘sish 103,7 foizni tashkil etgan. SHundan 1475,4 mlrd.so‘mi (48,3 foizi) Ishlab chiqarish sohasida, 1576,6 mlrd.so‘m (51,7 foizi) noishlab chiqarish sohasida to‘g‘ri kelgan.

Hisobot davrida o‘zlashtirgan investitsiyalarning 1233,8 mlrd.so‘mi (jamidagi ulushi 40,4 foizni) markazlashtirlgan investitsiyalarni tashkil etib, shundan 115,5 mlrd.so‘mni byudjet mablag‘lari, 119,7 mlrd.so‘mni byudjetdan tashqari fondlar mablag‘lari hamda 998,6 mlrd.so‘mni hukumat kafolati ostidagi xorijiy investitsiyalar va kreditlar hisobiga to‘g‘ri kelgan. O‘zlashtirilgan investitsiyalarning 1818,1 mlrd.so‘mini (59,6 foizi) markazlashtirilmagan investitsiyalar tashkil etib, ulardan 516,6 mlrd.so‘mi korxonalarning o‘z mablag‘lari, 440,8 mlrd.so‘mi tijorat banklari kreditlari, 89,7 mlrd.so‘mi to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiya va kreditlar hamda 771,0 mlrd.so‘m aholi mablag‘lari hisobiga o‘zlashtirilgan.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016 yil 23 dekabrdagi PQ-2697-sonli hamda 2017 yil 7 apreldagi PQ-2873-sonli qarorlariga asosan, markazlashgan mablag‘lar hisobidan 27 ta (7 ta rekonstruksiya va 20 ta kapital ta’mirlash) maktabgacha ta’lim muassasalari, 20 ta (1 ta yangi qurilish, 16 ta rekonstruksiya va 3 ta kapital ta’mirlash) umumta’lim maktablari, 1 ta bolalar musiqa va san’at maktabi, 6 ta sog‘liqni saqlash ob’ektlari va 1 ta yopiq suzish havzasi, 9 ta suv inshoatlar va tarmoqlari, 8 ta tik quduq drenaj qurish, 5 ta daryo qirg‘oqlarini mustahkamlash, 3 ta turli soha ob’ektlari jami 80 ta, shuningdek, Mamlakatimiz rahbarining 2017 yil 7-8 iyul kunlari viloyatimizga tashrifi hamda tasdiqlangan yig‘ilish bayonlariga asosan, YAngiqo‘rg‘on tumanining Bo‘ston MFYdagi 21-maktab hududida BO‘SMga qarashli sport

majmuasi qurilishi, Uychi va CHortoq tumanlarida qishloq oilaviy poliklinikasi qurilishi, Namangan shaxridagi Respublika ixtisoslashtirilgan ilmiy amaliy tibbiy kardiologiya markazi Namangan filialining kayta kurish ob'ekti va Namangan viloyat endekriologiya dispanseri negizida Respublika ixtisoslashtirilgan endokrinologiya ilmiy va amaliy tibbiyot markazini kurish ob'ektlarini qurish, rekonstruksiya qilish va kapital ta'mirlash hisobiga foydalanishga topshirish hamda ushbu maqsadlar uchun 124,5 mlrd.so'm mablag'larni o'zlashtirish rejalashtirilgan.

Qishloq va suv xo'jaligi vazirligi tarkibidagi ob'ektlar qurilishi bo'yicha **21267,9 mln.so'm** kapital mablag'larni o'zlashtirish rejalashtirilgan. Shundan, **19640,7 mln.so'mi**ni qurilish-montaj ishlari tashkil etadi. Manziliy ro'yxatga jami 9 ta qurilish ob'ektlari kiritilgan bo'lib, ularning 4 tasi yildan-yilga o'tuvchi, 5 tasi yangi boshlanadigan ob'ektlardir. Manziliy ro'yxatga muvofiq joriy yilda jami 23,522 km uzunlikdagi kanallarni qayta qurish, 1,8 m3/s suv chiqarish qobiliyatiga ega bo'lgan nasos stansiyasini hamda 0,375 km uzunlikdagi bosimli truboprovodni qayta qurish, shuningdek 2 dona gidrotexnik inshootni qayta qurib, foydalanishga topshirish rejalashtirilgan. Joriy yilning yanvar-dekabr oylari yakuni bilan jami 21267,8 mln.so'm kapital mablag'lar o'zlashtirilib, 19640,5 mln.so'mlik qurilish-montaj ishlari olib borildi. Belgilangan reja 100,0 foizga bajarildi.

2017 yilda 20902 gektar sug'oriladigan erlarning meliorativ xolatini yaxshilash maqsadida, 17 dona loyihalarda 839,5 km uzunlik-dagi kollektorlarni ta'mirlash-tiklash ishlari rejalashtirilgan.

IV. Sanoat.

Viloyatda 2017 yil yakuni bilan 3677 dan ziyod faoliyat ko'rsatayotgan sanoat korxonalari tomonidan hisobot davrida 3901,7 mlrd.so'mlik (107,0%) sanoat mahsulotlari, 2715,5 mlrd.so'm (106,0%) halq iste'moli mollari ishlab chiqarilib, o'sish sur'ati o'tgan yilning shu davriga nisbatan mos ravishda 107,3 foizni va 104,8 foizni tashkil etdi.

Viloyatda iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash maqsadida eng avvalo yuqori salmoqqa ega engil sanoat, oziq-ovqat, mashinasozlik va qolgan sanoat tarmoqlarini jadal rivojlantirish dasturlari bo'yicha qator tadbirlar amalga oshirilmoqda.

Xususan, hisobot davrida engil sanoat tarmog'ida o'sish sur'ati 106,1 foiz, oziq-ovqat sanoatida 102,0 foizni tashkil etgan holda umumiy sanoat mahsulotlari ishlab chiqarishdagi eng yuqori ulushi engil sanoat (37,4%) va oziq-ovqat sanoati (31,3%) tarmoqlari hissasiga to'g'ri keldi.

SHu davrda aholi jon boshiga sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmlari 1458,2 ming so'm va aholi jon boshiga xalq iste'moli mollari ishlab chiqarish 1015,0 ming so'mni tashkil etib, 2016 yilga nisbatan mos holatda 175,2 ming so'm va 46,2 ming so'mga ko'p yoki 113,7

foiz va 104,8 foizga o'sishiga erishildi.

SHu bilan birga, sohada faoliyat yuritayotgan yirik korxonalardan 7 tasida sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi oldingi yilga nisbatan 26,6 mlrd.so'mga pasaygan.

Jumladan, Namangan shahridagi "Nestle O'zbekiston" MCHJda 4,7 mlrd.so'mga (94,7%), "Nam Metal Standart" MCHJda 1,3 mlrd. so'mga (51,7%) jami shahar bo'yicha 6,0 mlrd. so'mga hamda Pop tumanidagi "Uzruberoid" MCHJda 3,4 mlrd. so'mga (38,3%) mahsulot ishlab chiqarish hajmlari kamaytirib yuborilgan. SHu bilan birga, Mingbuloq, Norin, Pop va CHust tumanlari bo'yicha asosan hajmlarning 17,2 mlrd. so'mga ushbu tumanlardagi paxta tozalash korxonalari hisobiga to'g'ri kelgan.

V. Qishloq xo'jaligida islohotlarni qo'llab-quvvatlash va rivojlantirish.

Viloyat aholisini arzon, sifatli meva-sabzavot va chorvachilik mahsulotlari bilan ta'minlashni yanada yaxshilash maqsadida Vazirlar Mahkamasining 2017 yil 7 yanvardagi 9-sonli qaroriga asosan viloyat hokimining 2017 yil 12 yanvardagi 16-sonli qarori qabul qilinib, nazorat o'rnatilgan.

Mazkur qaror asosida "Namangan viloyati tumanlarida 2017 yilda meva-sabzavot, kartoshka, poliz, uzum, go'sht, sut va tuxum mahsulotlarini choraklar bo'yicha ishlab chiqarish va foydalanish bashorat ko'rsatkichlari" ishlab chiqilib, ijrosi monitoring qilib borilmoqda.

Xususan, 2017 yilda barcha xo'jaliklarda 261,4 ming tonna kartoshka, 741,5 ming tonna sabzavot, 69,8 ming tonna poliz, 249,6 ming tonna meva,119,9 ming tonna uzum, chorvachilik mahsulotlaridan 132,2 ming tonna go'sht, 686,8 ming tonna sut, 465,8 ming. dona tuxum etishtirilib, bu turdagi mahsulotlarni 2016 yilga nisbatan 101,1 foizga bajarildi.

VI. Uy-joy va kommunal xo'jaligida olib borilayotgan islohotlar.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016 yil 21 oktyabrdagi "2017-2021 yillarda qishloq joylarda yangilangan namunaviy loyixalar bo'yicha arzon uy-joylar qurish dasturi to'g'risida"gi PQ-2639 - sonli qaroriga asosan viloyatda 2017 yilda 38 ta massivlarda 1184 ta namunaviy loyihadagi uy-joylar qurilishi rejalashtirilgan.

Joriy yilda qurilayotgan 1184 ta uy-joylar uchun pudratchilar tomonidan "Qishloq qurilish invest" MCHJ IK Namangan filiali bilan 146 mlrd.so'mga pudrat shartnomalari tuzilib, hozirgi kunda pudratchilar tomonidan 94,4 foizga kurilish ishlari amalga oshirildi 1184 ta uylardan 42 tasi 2016 yilning yakuni bilan foydalanishga topshirilgan.

2017 yil yakuni bilan 1142 ta uy-joylardan jami 873 ta (76,4 foiz) (Jumladan, Kosonsoy tumanida 80 ta, Mingbuloq tumanida 63 ta, Namangan tumanida 136 ta, Norin tumanida 59 ta, Pop tumanida 12 ta, To'raqo'rg'on tumanida 144 ta, Uychi tumanida 72 ta, Uchqo'rg'on tumanida 78 ta, Chortoq tumanida 44 ta, Chust tumanida 113 ta va YAngiqo'rg'on tumanida 72 ta) namunaviy uy-joylarda qurilish ishlari yakunlanib, foydalanishga topshirish dalolatnomalari

rasmiylashtirilgan.

(Qolgan 269 ta uylardan 241 tasida pol ishlari, 83 tasida isitish tizimi, 226 tasida ichki va 137 ta uylarda tashqi hovli qurilmalari va obodonlashtirish ishlari davom etmoqda)

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. Baranskii N.N. Iqtisodiy geografiya. Iqtisodiy kartografiya [Iqtisodiy geografiya. iqtisodiy kartografiya]. Moskva, Geografgiz nashriyoti, 1956, 450 b.

2. Xorev B.S. Muammo gorodov (shaharlar muammolari). Moskva, Mysl' nashriyoti, 1975, 428 b.

3. Polyan P.M. Metodika vydeleniya va tahlil opornogo karkasa rasseleniya [Selektsiya metodologiyasi va aholining ko'chish skeletining tahlili]. Moskva, IG AS nashriyoti, 1988, jild. 1, 220 b., jild. 2, 66 b.

4. Nemkovich E.G., Shmuilo T.P., Stepanova S.V. [Infratuzilmani baholashga uslubiy yondashuvlar Rossiyaning shimoliy chegara hududining skeleti]. Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Ser. Iqtisodiyot = Tomsk davlat universiteti iqtisodiyot jurnali, 2015 yil, №. 400, bet. 231–237. (Rus tilida.)

5. Kudryavtsev O.K. Rasselenie i planirovochnaya struktura krupnykh gorodov-aglomeratsii [Ko‘chirish va shaharlar va aglomeratsiyalarning rejalashtirish tuzilishi]. Moskva, Stroiizdat nashriyoti, 1985, 68 p.

6. Bolgova E.V. Ilmiy-ta'lim bazasining ishlash mexanizmining elementlari. strategiya ustoichivogo razvitiya regionsov Rossii = Rossiya mintaqalarini barqaror rivojlantirish strategiyasi, 2011 yil, yo'q. 5, bet. 124–128. (Rus tilida.)

7. Sharygin M.D., Nazarov N.N., Subbotina T.V. [Barqaror mintaqaviy rivojlanish doirasi: nazariy jihati]. Geograficheskii vestnik = Geografik axborotnoma, 2005, №. 1-2, bet. 15–22. (Rus tilida.)

8.Lappo G.M. [Iqtisodiyotning hududiy tuzilmasi kontseptsiyasi: rivojlanish, nazariy va amaliy ahamiyati]. "Izvestiya Akademii Nauk SSSR". Ser. Geograficheskaya, 1983 yil, №. 5, bet. 16–28.

ЎЗБЕКИСТОН ШАРОИТИДА АГРОКЛАСТЕРЛАР ТАШКИЛ ЭТИШ ВА ТАРМОҚ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ ЙЎЛЛАРИ

[1]Мадиев Шахзод Шодмон ўғли, [2]Миртўлаева Комила Муроджон қизи

[1]Тошкент давлат аграр университети 4 босқич талабаси

[2]Тошкент давлат аграр университети 1 босқич талабаси

[1]Gmail: madiyevshaxzod@gmail.com

Аннотация. Ушбу мақолада агрокластернинг иқтисодий моҳияти, ташкил этиш зарурияти ва ривожлантириш тамойиллари, шарт-шароитлари, босқичлари ва самарадорлигини аниқлашга оид назарий қарашларни ўрганиш, унинг умумий хусусиятларини тизимлаштириш асосида давлат томонидан қўллаб-қувватлашнинг асосий йўналишлари баён қилинган.

Калит сўзлар: трансформация, инновация, интеграция, агрокластер, технология, пахта-тўқимачилик кластери, тайёр маҳсулот, юқори қўшимча қиймат, сақлаш, қайта ишлаш, экспорт, фермерлик, халқаро сифат стандарти.

Аннотация. В статье описаны основные направления государственной поддержки на основе изучения теоретических взглядов на экономическую сущность агрокластера, необходимость организации и принципы развития, условия, этапы и эффективность, систематизация его общей характеристики.

Ключевые слова: трансформация, инновации, интеграция, агрокластер, технологии, хлопково-текстильный кластер, готовый продукт, высокая добавленная стоимость, хранение, переработка, экспорт, сельское хозяйство, международный стандарт качества.

Annotation. This article discusses the main directions of state support based on the study of theoretical views on the economic nature of the agro-cluster, the need for organization and principles of development, conditions, stages and effectiveness, systematization of its general characteristics.

Keywords: transformation, innovation, integration, agricluster, technology, cotton-textile cluster, finished product, high added value, storage, processing, export, agriculture, international quality standard.

Бугунги кунда қишлоқ хўжалигининг трансформацияси жараёнларида бир-бирига ўзаро боғлиқ бўлган ички ва ташқи тенденциялар - дунёда ва мамлакатларда озиқ-овқат муаммоларининг кескинлашуви шароитида қишлоқ хўжалиги ривожланиши стратегик аҳамиятининг ортиши, мустақиллик йилларида республикамизда ушбу тармоқда

тўпланган ижобий тажрибаларни жаҳон хўжалигида эришилган сўнгги илмий-техник тараққиёт ютуқларидан фойдаланган ҳолда ривожлантиришни талаб этади.

Бунда миллий иқтисодиёт даражасида пировард маҳсулот ва хизматлар яратишда иштирок этувчи ҳудудий ёки тармоқлараро кесимдаги “ягона технологик занжир” га боғланган барча ишлаб чиқарувчи (хизмат кўрсатувчи) ларни ўз ичига олган “кластер” лар мавжуд бўлиши муҳимдир.

Кейинги йилларда қишлоқ хўжалиги соҳасида узоқни кўзлаган ҳолда амалга оширилаётган туб ислоҳотлар тизимда салмоқли натижаларга эришишда муҳим омил бўлмоқда. Бу йўналишдаги ишларни изчил давом эттирган ҳолда, қишлоқ хўжалиги агрокластерларида замонавий ва хорижий инновацияларни жорий этишга ҳам устувор аҳамият қаратилмоқда.

2021 йил апрель ойида Жаҳон банки ўз ҳисоботида Европа ва Марказий Осиё давлатларида иқтисодиётнинг ўсиш суръатларини таъминлайдиган асосий соҳалардан бири қишлоқ хўжалиги эканлигини эълон қилиб, бу борада Ўзбекистонда имкониятлар катталигига алоҳида эътибор қаратди. Президентимиз таъкидлаганидек: “Қишлоқ хўжалигидаги ислоҳотлар, ер майдонлари тўлиқ хусусий кластер ва кооперацияларга берилгани пахтачиликда ҳосилдорликни бир йилда ўртача 10 фоизга ошириш имконини яратди. Мева-сабзавотчилик, ғаллачилик ва чорвачиликда ҳам 500 га яқин кластер ва кооперациялар фаолияти йўлга қўйилди. Бунинг натижасида, пандемиянинг салбий таъсирига қарамасдан, 1 миллиард долларлик мева-сабзавот экспорт қилинди. Бу йил 91 минг гектар ер майдони қайтадан фойдаланишга киритилди. 133 минг гектар ёки ўтган йилга нисбатан 2 баробар кўп майдонда сувни тежайдиган технологиялар жорий этилди.” [1].

Маълумки, мамлакатимиз қишлоқ хўжалигида ғоят кенг қамровли ва жиддий ислоҳотлар олиб борилмоқда. Хусусан, пахта ва ғаллага давлат буюртмасидан воз кечилиб, нарх белгилаш эркинлаштирилди. Маҳсулот ишлаб чиқаришда кластер тизимига ўтилди ва уларнинг ривожланиши учун барча шароитлар яратилди. Бундан мақсад – маҳсулот ҳажмини кескин ошириш, юқори қўшилган қиймат ва янги иш ўринлари яратиш, энг асосийси – даромад ва манфаатдорликни оширишдан иборат.

Айни пайтда, амалга оширилган кенг қамровли чора-тадбирларга қарамай, қишлоқ хўжалиги озиқ-овқат маҳсулотларини керакли миқдорда ва сифатли тарзда аҳолига етказиб бериш учун ишлаб чиқариш, йиғиштириб олиш, ташиш, сақлаш, қайта ишлаш, қадоқлаш ҳамда ички ва ташқи бозорда сотиш билан боғлиқ қатор камчиликлар, муаммолар ва номутаносибликлар сақланиб қолмоқда.

Шунинг учун ҳам ушбу жараёнларнинг маълум даврдаги ривожланиш

тенденцияларини комплекс тарзда чуқур таҳлил этиш, аниқ сабабларини ўрганиш ва бу борадаги мавжуд имкониятларни аниқлаш келажакда ушбу соҳа самарадорлигини ошириш ва ривожланишининг устувор йўналишларини белгилашда муҳим омил бўлиб хизмат қилади.

Бундай шароитда қишлоқ хўжалигини барқарор ривожлантиришнинг асосий омили бўлиб модернизациялашни амалга ошириш ҳисобланади. Модернизациялаш, ўз навбатида, қишлоқ хўжалигининг истиқболли рақобатбардош моделини яратишни, унинг мақбул ижтимоий таркиби ва қишлоқ хўжалиги субъектларини бозор тамойилларига мос ташкилий турларини шакллантиришни тақозо этади. Аввалambор, ушбу йўналишда давлатнинг қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш, қайта ишлаш ва сотиш жараёнларида фаолият юритаётган турли хўжалик юритиш субъектлари билан ўзаро ҳамкорлигини мустаҳкамлаш ва ролини оширишнинг янги институционал муҳитини яратишда агрокластерларни ташкил этиш муҳим омиллардан бири ҳисобланади.

Бугунги кунда кластерлар қишлоқ хўжалигида инновацион ғоялар ва тежамкор технологияларни жорий қилиб, иқтисодий самарадорликни таъминламоқда. Мисол учун, ўтган йили Қуйичирчиқ туманидаги “ТСТ кластер”, Дўстлик туманидаги “Сангзор текстиль” кластери пахтадан гектаридан ўртача 30-35 центнер хирмон кўтариб, ҳосилдорликни ундан олдинги йилга нисбатан қарийб 2 баробарга оширди. Қўрғонтепа туманидаги “Хан-текс” кластери томчилатиб суғориш жорий қилинган пахта майдонларида ўртача 70 центнергача ҳосил олди. Бу тизим қисқа вақтда катта ўзгаришларга замин яратди. Масалан, биргина ўтган йили пахтачиликда толани қайта ишлаш 2,5 баробарга ошиб, 100 фоизга етказилди. Шунингдек, ип-калава ишлаб чиқариш 2 баробарга, тайёр маҳсулот – 3 баробарга ортди, экспорт йил якунига қадар 3 миллиард долларга етди. Пахта хомашёсидан тайёр маҳсулотгача бўлган босқичларни қамраб олган 2 миллиард долларлик 125 та янги корхона ҳамда 150 мингта доимий иш ўрни ташкил қилинди. Кластерлар томонидан 5 мингдан ортиқ юқори унумли техникалар олиб келинди, 126 минг гектар майдонда сув тежаш технологиялари жорий қилинди [2].

Бундай натижалар пахтачиликда ҳали резерв кўплигини яққол кўрсатиб турибди. Жумладан, қишлоқ хўжалигида ҳам улкан режалар белгиланган. Келгуси беш йилда ҳосилдорликни камида 2 баробар кўтариш, хомашёни чуқур қайта ишлаш, соҳа экспортини 7 миллиард долларга етказиш, аҳоли бандлиги ва даромадларини янада ошириш мақсад қилинган. Кластерлар бу имкониятлардан тўлиқ фойдаланиб, ўзи фаолият юритаётган туманнинг ижтимоий-иқтисодий ривожига ҳисса қўшиши, одамларнинг онги ва турмуш тарзини ижобий томонга ўзгартириш кераклиги лозим. Бунда кластерлар асосий таянч ва етакчи бўлади [3].

Дарҳақиқат, бугун кластерларда далада амалга оширилаётган агротехника тадбирларини "online" кузатиб бориш имконияти мавжуд. Бунга Қуйи Чирчиқ туманидаги "ТСТ кластер" кўп тармоқли кластери фаолияти мисол бўла олади. Негаки, ушбу кластерда "CROPIO" тизими жорий этилган бўлиб, бу қишлоқ хўжалиги ишларини масофадан кузатиб бориш ва автоҳужжатлаштириш имконини беряпти. Кластернинг Телематика ва аниқ деҳқончилик бўлими мутахассислари "CROPIO" тизими орқали чигит экиш ҳамда ғаллани озиқлантириш ишларини "online" кузатиб боришмоқда. Бу эса ёнилғи-мойлаш материаллари ва уруғлик чигит таъминотидаги узулишларнинг олдини олиш, техникалар кучидан унумли фойдаланиш имконини бермоқда.

Бугунги кунда мамлакатимиз миллий иқтисодиёти учун замонавий бўлган, саноатнинг инновацион тури кластер механизмидан фойдаланиш, хусусан, пахта-тўқимачилик кластерларида "пахта хомашёсини етиштириш - қайта ишлаш - тайёр махсулот" кўринишидаги 100 фоиз чиқитсиз ишлаб чиқариш объектлари ташкил этилмоқда. Чунки пахта-тўқимачилик кластерларида пахта хомашёсини етиштириш учун ерларни тайёрлаш, пахтани экиш, етиштириш, йиғиштириб териб олиш, қайта ишлаш ва бирламчи қайта ишлашдан олинган маҳсулотларни чуқур қайта ишлаш йўли билан халқаро стандартларга мос келувчи юқори сифатли маҳсулотлар ишлаб чиқариш ва уларнинг реализацияси билан шуғулланувчи корхоналар битта бошқарув тизимида бирлашади [4]. Республикамиз қишлоқ хўжалиги ва унга туташ тармоқларга хўжалик юритишнинг янги шакл ва усулларини қўллаш, сўзсиз бутун мамлакат иқтисодиёти ва, хусусан, унинг аграр тармоғининг кескин тараққиётига олиб келади.

Қишлоқ хўжалигини жадал ривожлантириш, унинг иқтисодий самарадорлигини ошириш, қишлоқ аҳлининг турмуш шароитини яхшилаш, манфаатдорлигини таъминлаш масалалари соҳада ишлаб чиқаришнинг замонавий усули - кластерлар тизими билан жипс ҳолда амалга оширилмоқда. Бироқ ўтган даврдаги тажриба кластерларни ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солиш борасида қатор муаммолар борлигини ҳам кўрсатмоқда. Бу муаммоларнинг ечими сифатида бир қатор ишларни бажариш мақсадга мувофиқ. Жумладан:

- агросаноат кластерининг ҳуқуқий мақомини аниқ белгилаб олиш, яъни норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда агросаноат кластерининг мақоми, унинг мезонлари ва тугатиш асослари мавжуд бўлиши;
- агросаноат кластерларини ташкил этиш юзасидан ягона ёндашувни ишлаб чиқиш;
- агросаноат кластерлари ва давлат ўртасидаги муносабатларни тўлиқ тартибга солиш;
- фермер хўжаликларини агросаноат кластерларига мажбурий тартибда

бириктирилиш амалиётидан бутунлай воз кечиш;

- агрокластерларда инновацияларни ва янги технологияларни жорий этишга тўсқинлик қиладиган қонунга зид аралашувларни тугатиш;
- ўзаро ҳамкорлик муносабатларини ўрнатиш ва эркин бирлашишга руҳий (психологик) жиҳатдан тайёр бўлиш, хўжалик юритишда ўз-ўзини бошқариш кўникмаларига эга бўлиш лозим.

Хулоса қилиб айтганда, пахта-тўқимачилик кластери услубида қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқаришнинг ташкил этилиши тармоқнинг интеграциялашуви ва ишлаб чиқаришга янги инновацион ғояларни татбиқ этиш имкониятини беради. Бунинг натижасида эса меҳнат ва моддий ресурслардан самарали фойдаланиш, экспорт имкониятларини кенгайтириш, ижтимоий масалалар ҳал этилади. Зеро, агросаноат кластерлари қишлоқ хўжалиги тараққиётини белгилаб, фермер хўжаликлари фаолиятини замон талабларидан келиб чиққан ҳолда ривожлантиришга ёрдам беради.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Олий Мажлисга Мурожаатномаси, Халқ сўзи, 29.12.2020 йил

2. Президент Шавкат Мирзиёевнинг 2021 йил 27 октябрь кунги қишлоқ хўжалигида кластер тизимини ривожлантириш масалалари бўйича видеоселектордаги нутқидан

3. Раҳматов М.А., Зарипов Б.З. Кластер – интеграция, инновация ва иқтисодий ўсиш. Рисола. Т.: “Zamin Nashr” нашриѐти, 2018 й.

4. Ergashev R.Kh., Khamraeva S.N., Fayzieva Sh.Sh. Innovative development of agricultural infrastructure: problems and ways of its achievement // The phenomenon of market economy: from the origins to the present day. Partnership in the face of risk and uncertainty. – 2020

ISTE’MOLCHI XULQI NAZARIYASINING ASOSIY ZAMONAVIY OMILLARI

Nabijonov Ravshanbek Muxammadjon o‘g‘li

TATU Farg‘ona filiali "Kompyuter tizimlarini loyihalash" yo‘nalishi 1-bosqich magistri

Annotatsiya: Ushbu maqola iste'molchilar va ularning xuquqiy bazasi hamda ularning maqsad vazifalariga asoslangan xolda tayyorlandi. Iste'mol nazariyasi va fikr muloxazalar haqida so'z boradi. Iste'molchilarning optimal tanlovlari xatti –xarakatlari bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Iste'molchi, iste'molchilik xatti-harakati, naflilik funksiyasi, so'nggi qo'shilgan naflilik, naflilik, yalpi naflilik, chekli naflilik, iste'molchilik muvozanati, ideal ratsional iste'molchi.

ОСНОВНЫЕ СОВРЕМЕННЫЕ ФАКТОРЫ ТЕОРИИ ПОТРЕБИТЕЛЬСКОГО ПОВЕДЕНИЯ

Аннотация: Эта статья основана на потребителях и их правовых рамках и их целях. Речь идет о теории потребления и обратной связи. Описано оптимальное потребительское поведение.

Ключевые слова: Потребитель, потребительское поведение, избыточная функция, последнее добавленное лишнее, лишнее, валовое лишнее, конечное лишнее, потребительский баланс, идеальный рациональный потребитель.

MAIN MODERN FACTORS OF CONSUMER BEHAVIOR THEORY

Annotation: This article is based on consumers and their legal framework and their objectives. It's about consumption theory and feedback. The optimal consumer behavior is described.

Keywords: Consumer, consumer behavior, superfluous function, last added superfluous, superfluous, gross superfluous, finite superfluous, consumer balance, ideal rational consumer.

Kirish

Bugungi kunda zamonaviy axborot asrida xuquqiy me'yorlarga talablar tobora ortib bormoqda. Iste'molchi – bozor mexanizmining asosiy subyektlaridan biri bo'lib uning bozordagi iqtisodiy ahamiyati va roli juda muhim hisoblanadi. Aynan iste'molchilarning u yoki bu tovarni sotib olishiga bo'lgan talabi bozor talabini keltirib chiqaradi, narxlar muvozanatini, real sotuv xajmini belgilab beradi. Bozorga chiqishda iste'molchi o'z oldiga yagona bir maqsadni ya'ni, maksimal ravishda o'z ehtiyojlarini qondirish va bu iste'moldan yuqori naflilikka erishishni ko'zda tutadi. Iste'molchi ishlab chiqaruvchi kabi o'z tanlovida absolyut erkin emas. U nafaqat o'z hoxish istagiga, shuningdek daromadiga qarab xaridlarni amalga oshiradi [1].

Iste'molchilarning xatti-harakatini uch bosqichda ko'rib chiqish maqsadga muvofiqdir.

Birinchi bosqichda iste'moldagi afzallik o'rganiladi. Bunda iste'molchi bir tovarni boshqasidan ortiq ko'rishi mezonlarini aniqlash mumkin. Ikkinchi bosqichda iste'molchilar byudjetining chegaralanishiga, ya'ni iste'mol tovarlarini xarid etishda chegarali daromadga duch kelishlari ko'rib chiqiladi. Iste'molchilar daromadi turli tovarlar narxiga qarab ularga ma'lum chegarali to'plamdagi tovarlar sotib olish imkonini beradi. Uchinchi bosqichda iste'molchi nimani afzal ko'rishini byudjetning chegaralanishi bilan birga qo'shib iste'molchi tanlovi aniqlanadi [2].

Iste'mol nazariyasi quyidagi taxmin-mulohazalarga asoslanadi:

a. Iste'molchilar iste'mol tovarlari va xizmatlarni solishtirib ko'rish va turkumlashtirishga qodir. Iste'molchi ikkita A va B ne'matlar to'plamidan A ni B dan yoki B ni A dan afzal ko'radi. A>B, B<A , A=B bo'lsa, ikkalasi ham bir xil naflilikka ega bo'ladi. Bu afzal ko'rish tovarlar qiymatini inobatga olmagan xoldadir [3].

b. Iste'molchilarning xohish-istagining mutanosibligi (tranzitivligi). Agar iste'molchi A tovar guruhini B ga nisbatan ko'proq istasa va B tovar guruhini S tovar guruhidan ko'ra ko'proq xohlasa, unda u A tovar guruhini S tovar guruhiga nisbatan ko'proq xohlagan bo'ladi, ya'ni: A>B, B<S; A>S.

c. To'yinmaslik. Tovar qiymatini hisobga olmay, hamma tovarlar yaxshi (ma'qul) tovarlar deb hisobga olib, iste'molchi xar doim kam miqdordan ko'p miqdordagi tovarlarni afzal ko'radi.

Iste'molchilik xatti-harakati – bu iste'molchilarning turli tovar va xizmatlarga talabini shakllantirish jarayoni.

Hozirda iqtisodiyot nazariyasiga oid ko'plab darslik va o'quv qo'llanmalarda bozor talabining shakllanishi va namoyon bo'lishini iste'molchining hatti-harakati orqali tushuntirishga harakat qilinmoqda. Bunda oldindan g'arb adabiyotlarida mavjud bo'lib kelgan turli nazariyalardan foydalanib, iste'molchi hatti-harakati nazariyasi alohida yo'nalish sifatida bayon etilmoqda. Talabalarni mazkur nazariyaning mohiyati bilan tanishtirish maqsadida uning asosiy tushunchalarini ko'rib chiqamiz.

Iste'molchining bozordagi hatti-harakati so'nggi qo'shilgan naflilik nazariyasi hamda iste'molchi tanlovi nazariyasi orqali izohlanadi. Agar naflilikka iste'molchi o'lchami bilan qaralsa, u iste'molchining biron-bir ne'matni iste'mol qilishidan olinadigan qoniqishni anglatadi. Iste'molchi tomonidan o'zi uchun turli tovarlarning naflilik darajasining baholanishi **iste'molchining afzal ko'rishi** deyiladi [4].

Naflilik funkstiyasi ma'lum miqdordagi tovarlarga boshqa bir miqdordagi taqqoslashni bildiradi. Naflilikni mutloq ko'rsatkichlarda o'lchashning ahamiyati bo'lmay, iste'molchi tanlovini naflilik darajasining ketma-ket joylashuvi bilan izohlash mumkin. Bir to'plamdagi tovarlar nafliligi boshqasidan qay darajada afzalligini ko'rsatib berish mumkin emas.

Naflilik funksiyasi iste'mol qilinayotgan tovarlar (X,Y) dan olinayotgan naflilikning hosilasini ifodalaydi:

$$U(X,Y) = XY$$

So'nggi qo'shilgan naflilik – muayyan ne'matning navbatdagi birligini iste'mol qilishdan olingan qo'shimcha naflilikdir. So'nggi qo'shilgan naflilik umumiy naflilikning o'sgan qismidan iborat ekan, u naflilik funkstiyasining hosilasi hisoblanadi. Muayyan ehtiyojni qondiruvchi har bir navbatdagi ne'mat oldingisiga qaraganda kamroq naflilikka ega bo'ladi. Ne'matlarning cheklangan miqdori sharoitida esa doimo ehtiyojni eng kam darajada qondiruvchi «so'nggi nusxasi» mavjud bo'ladi.

Kishi qanchalik ko'p miqdordagi tovarni iste'mol qilsa, u shunchalik ko'p yalpi naflilikka ega bo'ladi. **Yalpi (umumiy) naflilik s**o'nggi qo'shilgan naflilik ko'rsatkichlarini jamlash orqali aniqlanadi. Agar iste'molchi manfiy so'nggi qo'shilgan naflilikka ega bo'lsa, u holda yalpi naflilik kamayadi.

Iste'molchi tovarlarning turli to'plamini xarid qilishda doimo **naflilikni maksimallashtirish qoidasiga** amal qiladi. Bu qoidaning mazmuni quyidagicha bayon etiladi: iste'molchi o'zining daromadini shunday sarflashi kerakki, daromad to'liq sarflangan holatda tovarni xarid qilishdan olingan so'nggi qo'shilgan naflilikning tovar narxiga nisbati barcha tovarlar uchun bir xil qiymatga ega bo'lishi lozim, ya'ni:

$$\frac{MU_x}{P_x} = \frac{MU_y}{P_y},$$

bu yerda: MU – X va Y tovarlarning so'nggi qo'shilgan nafliligi; P – ularning narxi.

Bu qoida Gossenning ikkinchi qonuniga muvofiq tushadi hamda **iste'molchining muvozanatli holatini** ifodalaydi

Befarqlik egri chizig'i ehtiyojlarni bir xil darajada qondirilishini ta'minlovchi iste'mol to'plamlari yig'indisini namoyon etadi. Ya'ni, iste'molchi uchun befarqlik egri chizig'ida joylashgan tovarlar to'plamini tanlashda farq mavjud bo'lmaydi.

Befarqlik egri chizig'i pasayib boruvchi ko'rinishda bo'ladi. Befarqlik egri chizig'ining pasayib borishi shu bilan izohlanadiki, tanlanishi lozim bo'lgan har ikkala tovar ham iste'molchi uchun nafli hisoblanadi. Shunga ko'ra, bir tovarlar to'plami (masalan, A)dan boshqa bir tovarlar to'plami (masalan, V ga) tomon harakat qilib, iste'molchi naflilik miqdorini oshiradi. Biroq, ayni paytda xuddi shuncha miqdordagi naflilikka ega bo'lgan A tovardan voz kechadi. Qisqasi, V

tovar qanchalik ko‘p bo‘lsa, A tovar shunchalik oz bo‘ladi, chunki A va V tovarlar o‘rtasida teskari aloqa mavjud. O‘zgaruvchilari o‘rtasida teskari aloqa mavjud bo‘lgan har qanday egri chiziq esa pasayib boruvchi ko‘rinishda bo‘ladi [5].

Naflilik (Utility) – tovar va xizmatlarning moddiy va ma’naviy ehtiyojlar qondirilishini ta’minlash, ya’ni ularning qanoatlantirish manbai bo‘lish xususiyati hisoblanadi.

Naflilik – jamiyat yoki biror bir shaxsni ehtiyojlarini qondira olish qobiliyatidir. Tovar va xizmatlarning nafliligi ularning sifati bilan bog‘liq. Sifat ko‘rsatkichlariga quyidagilarni kiritish mumkin: sog‘liqqa foydaliligi, dizaynining estetik chiroyi, foydalanish osonligi, uzoq muddatliligi, qulayligi, individualligi, xavfsizligi, yuqori statusga ega ekanligi va b.

Bozordagi iste’molchilarning xatti-xarakatiga qarab naflilikni ikki xil tahlil qilish mumkin. Bu o‘z navbatida **ikki xil yondashuv**ni kelib chiqishiga ham sabab bo‘lgan. Birinchisi, naflilikni son jihatdan o‘lchab tahlil qilish, ikkinchisi, naflilikni son jihatdan o‘lchab emas, balki tabaqalashtirish orqali, ya’ni yuqori va quyi naflilik, eng yaxshi va eng yomon naflilik va x.k.

Ma’lumki, iste’molchi bozorga chiqar ekan, u bir qancha turdagi tovar va xizmatlarga duch keladi.

Yalpi naflilik (Total utility) – ma’lum bir vaqtda, ma’lum bir tovar yoki xizmatni iste’mol qilish natijasida olinadigan yalpi qondirish.

Naflilik funksiyasi – iste’molchining individual istagini aniqlab beruvchi iste’mol xajmi va yalpi naflilik o‘rtasidagi son jihatdan bog‘liqlikni ko‘rsatadi.

Naflilik funksiyasi iste’molchining iste’mol qiladigan ne’matlar xajmi bilan, u ushbu ne’matlarni iste’mol qilish natijasida oladigan naflilik darajasini ifodalaydi. Naflilik funksiyasi orqali nafaqat umumiy naflilikni ifodalash mumkin balki, ketma-ket ne’matdan qo‘shimcha bir birlik iste’mol qilish natijasida oladigan qo‘shimcha o‘sgan naf miqdorini ifodalovchi, chekli nafni ham aniqlash mumkin.

Chekli naflilik (Mariginal utility) – bir birlik qo‘shimcha iste’mol natijasida olinadigan qo‘shimcha naflilikdir.

Iste’molchilik tanlovining **to‘g‘rilik tamoyili** bu yalpi va me’yoriy naflilik emas, balki, bir so‘m xarajatga to‘g‘ri keladigan me’yoiy naflilikdir [6].

Iste’molchining optimal tanlovi. Iste’molchi nimani afzal ko‘rishi va byudjet chegaralanishini ko‘rib chiqildi, endi ayrim iste’molchilar har bir tovar turidan qanchasini xarid etish uchun ularni tanlab olishini ko‘rishimiz mumkin. Iste’molchilar o‘z tanlovini oqilona bajaradilar deb taxmin qilamiz. Bu bilan iste’molchilar mavjud va chegarali byudjetiga qarab tovarlarni o‘z ehtiyojlarini maksimal ravishda qondira oladigan qilib tanlaydilar. Iste’mol tovarlari va xizmatlar to‘plamining optimal tanlovi ikki talabga javob berishi lozim. Birinchidan, tanlov byudjet chizig‘ida bo‘lishi bo‘lishi mumkin. Ikkinchi muhim sharti, iste’mol tovarlari va

xizmatlarning optimal to‘plami imte’molchilarga ular eng ma’qul ko‘rgan kombinatsiyada yetkazib berilishi lozim.

Iste’molchilik xatti-harakati qoidasi – bir tovarga sarflangan pul qiymati hisob-kitobining yuqori foydaliligi, boshqa tovarga sarflangan pul qiymatining yuqori foydaliligiga teng bo‘lsa optimumga intiladi.

Iste’molchilik muvozanati iste’molchining byudjet harajatlari tarkibi, unga xarid qilingan jami iste’mol ne’matlari to‘plamidan katta umumiy foydalilikni ta’minlovchi holatdir.

Iste’molchining yalpi nafliligini maksimallashtiruvchi tovarlar yig‘imi **iste’molchining optimal nuqtasi** hisoblanadi.

Ideal rasional iste’molchi – **Homo economicus (tejamkor kishi)** – shaxsiy afzalliklari tizimini mutlaqo aniq biladigan, barcha muqobillarni hisobga oladigan va o‘zi uchun maksimal foyda olish tamoyiliga muvofiq holda qaror qabul qiladigan kishi [7].

Xulosa.

Iqtisodiyotni boshqarishning bozor mexanizmi – iqtisodiy tizimning samarali va moslashuvchan dastagidir. Bozor mexanizmining o‘ziga xos xususiyati shundaki, uning har bir elementi narx bilan chambarchas bog’liqdir. Ayniqsa narxning talab va taklif hajmiga ta’siri hamda ularning o‘zaro aloqadorligi bozor iqtisodiyoti sharoitida ishlab chiqaruvchilar va iste’molchilarning faoliyatini belgilab beradi.

Talab ikki xil yo‘nalishda o‘zgaradi: biri talab hajmining o‘zgarishi bo‘lib, talab egri chizig’i bo‘ylab xarakatlansa, ikkinchisi talab xususiyatning o‘zgarishi bo‘lib, talab egri chizig’ining o‘zini o‘nga yuqoriga yoki chapga pastga qarab siljitadi.

Taklif ishlab chiqaruvchilarning bozorga sotishga chiqargan tovarlari miqdori bo‘lib, tovarlar miqdori ishlab chiqarish bilan belgilanadi, ammo aynan unga bog’liq emas, chunki zaxira, eksport va import omillari ham taklif qilinadigan tovarlar mikdoriga ta’sir ko‘rsatadi. Taklif bilan narx o‘rtasida to‘g’ri bog’liqlik mavjud, narxlarning o‘sishi taklifning o‘sishiga olib keladi va aksincha.

Foydalangan adabiyotlar

1. Pindayk Robert. Mikroiqtisod: Inglizchadan qisqartirib tarjima qilingan/ Pindayk Robert, Rubinfeld Daniel. – T.; 2002.

2. E.Egamberdiev. Mikroiqtisodiyot. O‘quv qo‘llanma. T.: 2005 y.

3. Экономическая теория: учебник / И.К. Станковская, И.А. Стрелец.- 5-е изд., перераб. и доп.–М.:Эксмо, 2010.- 480 стр.- (Полный курс MBA)

4. To‘xliev N., Xaqberdiev Q., Ermamatov Sh., Xolmatov N. Iqtisodiy bilim asoslari.

Qo'llanma. T. O'zME. 2004, 96 b.

5. Abulqosimov H va boshqalar. Iqtisodiy bilim asoslari. O'quv qo'llanma. T.: Akademiya, 2010.-304 b.

6. Вечканов Г.С. Экономическая теория. – спб.: Питер, 2009. – 448 с.

7. Курс микроэкономики: учебник/ Р.М.Нуреев. – 2-е изд., изм. – М.: Норма: Инфра-М, 2010. – 576 с.

8. www.ziyonet.uz; www.google.com.

MOTIVATSIYA TUSHUNCHASI, BOSHQARUV TIZIMIDA MOTIVATSIYANI QO'LLASHNING AHAMIYATI

Sultanov Shoxjaxon Rahmon o'g'li
Namangan muhandislik texnologiyalari instituti
Iqtisodiyot fakulteti talabasi
G'ulomova Shahzoda G'ofurjon qizi
Namangan muhandislik qurilish instituti
Iqtisodiyot fakulteti talabasi

***Annotatsiya*:** Ushbu maqolada motivatsiya tushunchasi, boshqaruv tizmida motivlashtirishning ahamiyati, motivatsiyaning yuzaga kelishiga asos bo'luvchi sabablar, motivlashtirishning turlari hamda motivlashtirishning salbiy va ijobiy natijalari haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: Motivatsiya, ehtiyoj, pul.

Annotation: This article discusses the concept of motivation, the importance of motivation in the management system, the reasons for emergence of motivation, the types of motivation and the negative and positive consequences of motivation.

Keywords: Motivation, need, money.

Аннотация: В статье рассматриваются понятие мотивации, значение мотивации в системе управления, причины возникновения мотивации, типы мотивации, а также отрицательные и положительные последствия мотивации.

Ключевые слова: мотивация, потребность, деньги.

Motivatsiya bizga harakat qilishga yordam bersa, odat uni muntazamligini ta'minlaydi.

Jim Ron

Boshqaruv tizimini samradorligini oshirishda motivatsiya katta ahamiyat kasb etadi. Afsuski, motivatsiya so'zining o'zbek tilida to'g'ridan to'g'ri tarjimasi mavjud emas va bu so'z kundalik muloqotda kam ishlatiladi.

Motivatsiya motiv so'zidan kelib chiqadi va biror harakat sababi ma'nosini anglatadi. Faoliyat asosi sifatida avval odamda u yoki bu ehtiyoj paydo bo'ladi, shundan so'ng ehtiyoj qondirilishi uchun harakat amalga oshadi. Aynan shu harakatga turtki bo'luvchi ichki kuch motiv va ehtiyojni qondirish davomida ishga tushuvchi qator motivlar majmuasi motivatsiya deyiladi. Boshqaruv sohasiga oid motivatsiya – hodim yoki mehnat jamoasini tashkilot maqsadlari sari faoliyatga undash ma'nosini anglatadi.

Rahbar hodimlarini biror ishga jalb etishdan avval hodimning maqsad sari intilishini ta'minlash va boshlagan ishini yuqori natijalarda oxiriga yetkazish uchun turli uslublarni ko'rib chiqadi. Kimdir hodimni motivatsiyalovchi omil sifatida pul, moddiy mablag'dan foydalansa, boshqa bir rahbar hodimning lavozimda o'sishini asosiy turtki deb biladi. Yana boshqa bir rahbar esa hodimni faollikka undashning asosi sifatda unga ish sharoitlarini yaxshilash va hodimga munosabatni ijobiylashtirishda ko'radi.

Har qanday motivatsiyaning boshlang'ich nuqtasi qondirilishi lozim bo'lgan ehtiyoj, zaruratdir. Keyin esa ushbu ehtiyojni qondirish bilan bog'liq bo'lgan maqsadni aniqlash lozim. Aniqlangan maqsad va anglangan ehtiyoj shu zaruratni qondirish yo'llarini izlay boshlaydi va insonni harakatga keltiradi. Insonni ehtiyojlarini aniqlash va ularni qondirish yo'li bilan uni boshqarish mumkin.

Ko'plab manbalarda motivlashtirish strategiyasini tanlashda uchta uslub mavjudligi ta'kidlanadi. "Ular quyidagilar:

1. Rag'batlantirish va jazo strategiyasi.
2. Ish orqali motivlashtirish.
3. Menejerlar bilan doimiy aloqada bo'lish strategiyasi."[1]

Motivatsiya berishdan asosiy maqsad bitta, u ham bo'lsa, hodimning samaradorligini oshirish va bu orqali maksimal darajada yutuqqa erishish. Motivlashtirishning turlari ko'p bo'lib, asosan quyidagilardan foydalaniladi:

- pul orqali rag'batlantirish;
- ogohlantirish;
- tashkilotga yaqinlik hissini uyg'otish;
- qiziqarli ish sharoitlari va ish bilan motivlashtirish;
- yutuqlarini tan olish va mukofotlash;
- boshqaruv ishlariga jalb etish;

- hodimlarni o'qitish va yuksaltirish;
- jamoa bilan yaxshi ishlagani uchun taqdirlash;
- salbiy ta'sirni kamaytirish.

Tadqiqotchilarning aniqlashicha yuqoridaagi motivlarning ichida eng samaralisi pul orqali rag'batlantirish hisoblanadi. Maoshni oshirish doim ham mehnat samaradorligi oshishiga olib kelmaydi, ammo oylikning past bo'lishi yoki o'z vaqtida to'lanmasligi hodimlarda ishga bo'lgan qiziqishni pasaytiradi va bu unumdorlikni tushurib yuboradi. "Olimlarning fikriga ko'ra, korxona yoki tashkilotda ishlaydigan hodimlarning 25 foizi uchun pul ahamiyatli ekan, 19 foiz hodimlar tashkilotdagi o'z mavqe va obro'- e'tiborni yetakchi o'ringa qoyadi, ular uchun nufuzli tashkilotda ishlash muhimroq. Yana 18 foiz hodimlar uchun jamoada o'zini xavfsiz his etish va do'stona munosabat yetakchi hisoblanadi. Aniqlanishicha, hodimni ruxlantirish uchun ish haqini 15-20 foizdan 40-50 foizgacha oshirish lozim."[2] Lekin bu orqali motivlashtirilgan hodimning faolligi yarim yilgacha amalda bo'ladi, keyin ish haqini ikki barobar oshirilsa ham samara bermaydi.

Shuningdek, hodimlarni rag'batlantirishdan tashqari, yo'l qo'ygan xatosi uchun jazolash ham yuqori motivatsiyaga sabab bo'lishi mumkin. O'z vaqtida va adolatli berilgan jazo hodimni xatolarini tuzatishga va yangi yutuqlar sari ildamlashga turtki bo'ladi.

Motivatsiya berishdan asosiy maqsad muvaffaqiyatga erishish ekan, rahbar bunday imkoniyatdan samarali foydalanmog'i lozim. Bir necha bor takidlaganimizdek, faollikka undashning asosiy kaliti bu hodimlarning ehtiyojini to'g'ri boshqarishdir. Ehtiyojlar esa turlicha. Agar rahbar har bir hodimning ehtiyojlarini aniqlab, ularni to'g'ri rag'batlantirsa, hodimning to'liq samaradorligiga erishishi mumkin. Insoniyatning biror bir kasb yoki hunar bilan shug'ulanishidan maqsad ham umumiy ehtiyojlarini qondirish maqsadida pul ishlab topishdir. Shunday ekan rahbar tashkilot manfaaati bilan hodimlarning ehtiyojhlarini birlashtira olsa, nafaqat hodimning ehtiyoji, balki tashkilotning ham muvaffaqiyatga bo'lgan ehtiyoji qondiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. [1] Abdurahmonov Q..H., Xolmo'minov Sh.R., Zokirova N.Q. Personalni boshqarish. Darslik. – "O'qituvchi", 2008 y.

2. A.O'lmasov Iqtisodiyot asoslari, T."Mehnat",1997 y.

3. [2] Jalolov J.J. va boshqalar. Korxona tashqi iqtisodiy faoliyati va marketing. - T.: Bilim, 2005.

4.Kotler.F. "Marketing management". Ekspress-kurs / Per.s angl.Pod red.Yu.N.Kapturevskogo.-SPb.:Piter,2001

5.K.M. Kasimov "Management" darslik T.:2002.

6.M.Sharifkhojayev, Yo.Abdullayev "Management" darslik T .: "O'qituvchi", 2001.

MONEY, THE EVOLUTION OF THE MONEY SYSTEM AND ITS TYPES

Sultanov Shokhjakhon Rahmon oglu
Namangan Institute of Engineering Technology
Management student

Annotatsiya: Ushbu maqolada pulning kelib chiqishi, uning mohiyati, pulning asosiy vazifalari, pulning foydalanish turlari, pul tizimi hamda uning tarkibiy qismlari haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: Pul, natural xo'jalik, ehtiyoj.

Annotation: This article discusses the origin of money, its essence, the main functions of money, types of use of money, the monetary system and its components.

Keywords: Money, subsistence farming, need.

Аннотация: В статье рассматриваются происхождение денег, их сущность, основные функции денег, виды использования денег, денежная система и ее составляющие.

Ключевые слова: Деньги, натуральное хозяйство, потребность.

Money is one of the most important factors in a market economy and is the lifeblood of the economy. The economy is in constant motion because of money, which means that the functioning of the material system drives the economy. In a market economy, the process from the production of goods and services through raw materials to their delivery to the consumer is done in money.

Money originated in ancient times and appeared in different forms at different times. The origin of money was originally due to a conflict of needs during the primitive gangs. From time to time, tribes produced surplus produce and were able to replace it with other products. For example, people who live along the river come to the neighboring community in exchange for clothing, grain, salt, or other necessities that they have exceeded when they are fishing and fishing too much.

Gradually, some people in the society became engaged in animal husbandry, others in

agriculture, and then in handicrafts. They now grow not only to meet their needs, but also to exchange their products. In other words, they started to move from "natural economy" to commodity production.

"If people grow all the products they need for their own needs, and they can't buy or sell anything, then this kind of farming is called natural farming." [1]

Initially, each commodity was exchanged directly for another commodity. Gradually, a special commodity emerged from the commodities that could be exchanged for all commodities and expressed the value of all commodities. This commodity is a commodity needed for consumption in every country or region and has become a common equivalent for all products.

"Money plays a different role in the economic sphere. Its first function is to measure value. Any commodity is made on the basis of labor, the amount of labor expended on the commodity determines its value. Money, on the other hand, serves as an intermediary in determining the value of all commodities and determining their value. "[2]

The next function of money is the medium of exchange. In an economy, the movement of goods causes the movement of money, and conversely, the movement of money ensures the movement of goods. Goods are traded with the help of money.

Another function of money is that it is a means of raising money. When people earn more than they spend, they are able to save the rest of their income. In addition, money has functions such as payment and world money.

From the earliest days of its development, human society has used this or that type of money to exchange products. Money has evolved over the centuries and has survived to the present day. In the beginning, people used various items instead of money as a general equivalent. Such items are called "natural money". Coins were used in trade from the 7th century BC to the middle of the 19th century. The coins are made of metals such as gold, silver and copper in various shapes and weights. And paper money has been used in circulation and is still used today. Historical sources indicate that paper money was first issued in China in the 12th century. But other sources say that paper was used as money in the Bukhara state before silver coins were issued in the 700s.

The monetary system is a form of organization of money circulation in the country, which is historically structured and approved by national legislation. The current monetary system dates back to the XVI-XVII centuries. Depending on the type of money in circulation, over time there are 2 systems of money circulation:

1. A monetary system in which metal coins are in circulation.
2. A monetary system in which credit and paper money are in circulation.

The components of the monetary system are:

a) currency;

b) scale of assessments;

(c) Payable banknotes;

d) issue of money;

e) the state institution regulating money circulation.

Recognition of Uzbekistan as an independent state required that it have an independent monetary system. The first stage of the establishment of an independent monetary system is the introduction of "soum-coupons" in circulation since 1993, and the second stage is the introduction of the national currency "soum" in circulation from July 1, 1994. Now the monetary system of the Republic of Uzbekistan is based on the Constitution of the Republic of Uzbekistan, adopted on December 21, 1995 "On the Central Bank of the Republic of Uzbekistan", adopted on April 25, 1996 "On banks and banking in accordance with the laws of the Republic of Tajikistan.

Money should be put into circulation according to the need for turnover. In practice, paper money is also used to cover budget deficits and other government expenditures. As a result, money is not in circulation. This, in turn, leads to an increase in prices, which in turn leads to the devaluation of money.

The more money, the greater the need. Increased demand is driving production and services. As production and services grow, so does the economy.

References:

1. [1] A. Olmasov Fundamentals of Economics, T. "Labor", 1997.
2. [2] Y.Abdullayev, T.Qoraliyev, Pul T. "Mehnat", 1996.
3. Sh.Abdullayev, Money, credit and banks T. "Finance", 2000.

МАМЛАКАТ ИҚТИСОДИЙ ТАРАҚҚИЁТИДА ҲУДУДЛАРНИНГ РОЛИ

Мирахмедова Ширинoй Мухаматжоновна

Наманган давлат университети магистранти

Аннотация. Ушбу мақолада Ўзбекистон ҳудудларида иқтисодий ўсиш динамикаси, уларнинг табақаланиши, ҳудудлар иқтисодиёти ишлаб чиқаришининг тармоқ таркибидаги ўзгаришлар ва мавжуд номутаносибликлар таҳлил қилинади.

Калит сўзлар: ҳудудлар, иқтисодий ўсиш, ялпи ҳудудий маҳсулот, дифференциация, тармоқ тузилмаси, диспропорсиялар

Аннотация. В данной статье анализируется динамика экономического роста в регионах Узбекистана, их расслоение, изменения в отраслевой структуре регионального экономического производства и существующие диспропорции.

Ключевые слова: регионы, экономический рост, валовой региональный продукт, дифференциация, сетевая структура, диспропорции.

Annotation. This article analyzes the dynamics of economic growth in the regions of Uzbekistan, their stratification, changes in the sectoral structure of regional economic production and existing disproportions.

Key words: regions, economic growth, gross regional product, differentiation, network structure, disproportions.

Кириш

Жаҳон иқтисодиётининг ўсиб бораётган глобаллашуви, шунингдек, коронавирус пандемияси тарқалиши даврида рўй бераётган ўзгаришлар туфайли юзага келган бугунги ҳолати мамлакатимиз ва унинг ҳудудлари иқтисодиёти олдига келажакда барқарор ва барқарор иқтисодий ўсишни таъминлаш бўйича янги вазифаларни қўймоқда. Шу боис янги воқеликларни англаш, минтақавий барқарор ривожланишни таъминлашнинг услуб ва ёндашувларини белгилаш бугунги кунда айниқса долзарбдир. Вилоятлар, туманлар ва шаҳарларни ҳар томонлама ва мутаносиб ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш, уларнинг салоҳиятидан мақбул ва самарали фойдаланиш мамлакат тараққиётининг бешта устувор йўналиши бўйича ҳаракатлар стратегиясида назарда тутилган иқтисодиётни ривожлантириш ва эркинлаштиришнинг устувор йўналишларидан бири ҳисобланади. Ўзбекистон Республикаси 2017–2021. Бинобарин, Ўзбекистон ҳудудларининг ижтимоий-иқтисодий ривожланиш тенденциясини таҳлил қилиш ҳудудларнинг ривожланиш даражасидаги мавжуд тафовутлар ва номутаносибликларни, ушбу ҳудудларнинг салоҳиятидан самарали фойдаланиш билан боғлиқ бўлган сабабларни аниқлаш имконини беради. жорий тармоқ тузилмаси ва ўсишга таъсир этувчи бошқа кўплаб омилларга боғлиқ бўлиб, бу келгусида ҳудудларнинг барқарор ривожланишини таъминлаш бўйича самарали сиёсатни ишлаб чиқиш имкониятини беради.

Мавзу бўйича адабиётларни таҳлили. Иқтисодиётнинг ҳудудий ривожланиши масалалари доимо иқтисодчиларнинг диққат эътиборида бўлиб келган. Ҳудудлар иқтисодий тараққиётининг бир қатор жабҳаларини қамраб олувчи тадқиқотлар айни пайтда ҳам ўз аҳамиятини йўқотган эмас. Жумладан Л.Валрас тадқиқотларида иқтисодий

мувозанат муаммолари миллий иқтисодиётдаги таркибий ўзгаришлар билан боғлиқликда ўрганиб чиқилган. Д.Рикардо асарларида иқтисодиётдаги таркибий ўзгаришларнинг динамик жараёнлари мамлакатдаги меҳнат, меҳнат тақсимоти ва даромадлилик масалалари билан узвий боғлиқ ҳолда кўриб чиқилди. М.Фридман ва А.Маршаллнинг тадқиқот мавзулари иқтисодиётнинг таркибий тузилиши ва динамикасига бағишланган. С. Ю. Глазев, томонидан олиб борилган тадқиқотлар. А.Г. Гранберг, Ю.В. Яковец ва Э.Г. Ясин томонидан олиб бориган тадқиқотлар иқтсодиётдаги таркибий жараёнларнинг хусусиятларини, иқтисодий ўзгаришлар механизмини ва замонавий шароитда таркибий динамикани прогнозлашнинг услубий муаммоларини очиб беради.

Мамалакатимизда иқтисодий ўсиш ва унинг ҳудудлардаги кўрсатккичлари таҳлили М. М. Мухаммедов. С. Ш. Тўрабеков, Х.С.Асадов , Р. А. Ботирова, К.И.Сирожиддиновлар томонидан амалга оширилган бўлиб ундаги асосий эътибор ялпи миллий маҳсулотнинг тармоқ таркига қаратилган.

Турли мактабларнинг илмий қарашларини умумлаштириш ҳудудий иқтисодиётнинг ривожланиши келажакда ҳудудларнинг барқарор ривожланишини таъминлайдиган таркибий элементларни танлаш ва уларнинг имкониятларини максимал даражада ошириш сиёсатига боьлиқ бўлади, деган хулосага келиш имконини беради. Бошқа мамлакатларда бўлгани каби, фазовий ривожланиш Ўзбекистон иқтисодий сиёсатининг асосий йўналишларидан биридир. Миллий иқтисодиёт қуйи тизимларининг барқарор ривожланишини самарали бошқариш, ўз навбатида, жамият фаровонлигининг барқарор ўсишига хизмат қилмоқда. Бинобарин, минтақа иқтисодиётини барқарор ривожлантириш жараёни кўп қиррали минтақавий омилларга адекват бўлиши керак.

Натижалар ва хулосалар таҳлили. Ана шу мақсадлардан келиб чиқиб, 1995-2021-йилларда ва бугунги кунгача мамлакат ҳукумати томонидан мамлакат ва унинг ҳудудлари иқтисодиётини ислоҳ қилишга қаратилган глобал чора-тадбирлар амалга оширилмоқда. Хусусан, ушбу даврда ҳудудларнинг саноат тармоқларини модернизация ва диверсификация қилиш, ишлаб чиқариш ва ижтимоий инфратузилмани такомиллаштириш бўйича ислоҳотлар амалга оширилди, ҳудудлар иқтисодиётини маҳаллийлаштириш, банк-молия сектори ва солиқ-бюджет сиёсатини либераллаштириш бўйича дастурлар қабул қилинди ва амалга оширилди, бу эса мамлакат ҳудудлари иқтисодиётининг барқарор ўсишини таъминлади (1- расм).

Умуман олганда, 1995–2020 йиллар учун мамлакат ҳудудларида ЯҲМнинг реал ўсиши ижобий кўрсаткичларга эга бўлди ва Навоий вилоятида 2,8 баравардан (таҳлил қилинаётган даврдаги энг паст ЯҲМ ўсиши) Тошкент шаҳрида 7,3 бараваргача бўлди. Бу даврда республика бўйича ялпи ички маҳсулотнинг ўсиши 4,1 баробарни ташкил этди.

Таҳлил қилинаётган даврда ялпи ҳудудий маҳсулот ўсишининг юқори кўрсаткичларига Андижон вилояти (5,4 марта), Самарқанд (4,9 марта), Жиззах вилояти (4,9 марта) ва Тошкент шаҳрида (6,7 марта) эришилди. Қолган ҳудудларда ЯҲМнинг жами ўсиш суръатлари бўйича 1995–2021 йиллардаги мамлакат ялпи ички маҳсулотининг ўсиш суръатлари билан солиштирганда паст қийматга эга бўлди.

Юқорида таъкидланганидек, мамлакатнинг умумий иқтисодий ҳолати минтақалар иқтисодиётининг ҳолатига бевосита боғлиқ. Ҳудудларнинг мамлакат ялпи ички маҳсулотини шакллантиришдаги ўрни ва аҳамиятидан келиб чиқиб, уларнинг мавқеига таъсир этувчи омилларни таҳлил қилиш зарурати туғилмоқда Агар 1995-1999 йиллар оралиғида мамлакатимиз ялпи ички маҳсулотини шакллантиришда улуши юқори бўлган вилоятлар Тошкент шаҳри, Тошкент вилояти, Фарғона, Самарқанд ва Қашқадарё вилоятлари деб қаралган бўлса 2000 йилдан бошлаб бу гуруҳга Андижон вилоятини киритилганлиги кўршимиз мумкин. Юқорида санаб ўтилган ҳудудларнинг барчаси мамлакат ялпи ички маҳсулотини шакллантиришда 7 фоизлик чегарадан ошиб кетди. 1995-2021 йиллар учун Андижон, Навоий ва Сурхондарё вилоятлари мамлакат иқтисодиётига таъсирини сезиларли даражада оширди, Хоразм вилояти эса унинг иштирокини сезиларли даражада камайтирди. Таъкидлаш жоизки, умуман олганда, таҳлил қилинаётган даврда Ўзбекистоннинг барча ҳудудларида ижобий иқтисодий ўсиш кузатилди ва бу, ўз навбатида, мамлакат иқтисодиётининг ўсишини таъминлади. Бироқ иқтисодиётнинг ўсиши билан бир қаторда Ўзбекистон минтақаларининг иқтисодий ривожланиш даражаси бўйича табақаланиши сезиларли даражада ошди. Минтақавий табақаланишнинг ўсиши ҳудудларнинг иқтисодий ўсиш суръатлари турлича бўлганлиги, яъни айрим ҳудудларда иқтисодий ўсиш юқори, бошқаларида эса мўтадил бўлганлиги билан боғлиқ эди.

	Qoraqalpog`iston Respublikasi	Andijon	Buxoro	Jizzax	Qashqadaryo	Navoiy	Namangan	Samarqand	Surxondaryo	Sirdaryo	Toshkent	Farg`ona	Xorazm	Toshkent sh.
2020	102,1	102,7	101,9	101,7	102,1	107,1	105	102,4	104,3	100,2	102,6	102,9	102,3	101,8
2015-2019	108,4	104,7	105,8	106,5	103,9	103,8	106	104,7	104,9	104,4	105,1	104,7	105,4	110
2010-1014	109,8	109	109,1	108,9	105,2	105,1	109,1	109,1	109,2	107,5	106,3	107,6	107,9	109,9
2005-2009	107,5	110,6	106,7	107,5	108,7	104,1	108,2	108,1	106,9	107,5	105,9	105,8	106	112,3
2000-2004	100,3	104,2	103,8	104,2	104,3	103,5	105,2	104,6	105,3	102,6	106,2	103,2	103,7	104,1

1-расм. 2000-2020 йилларда Ўзбекистон Республикаси ҳуддуларида ялпи ҳудудий маҳсулотнинг ўртача ўсиш кўрсаткичлари.

Ҳудудларнинг ривожланиш тенденциялари таҳлили иқтисодиёт тармоқларини ривожлантиришда мавжуд потенциал имкониятларидан тўлиқ фойдаланилмаётганлигининг сабаблари эришилган таркибий ўзгаришларнинг сифат кўрсаткичларига ўзгаришининг ҳозирги паст даражасидадир. ҳудудларнинг иқтисодий ўсиш кўрсаткичлари. Бу иқтисодиётнинг тармоқ таркибидаги аниқ таркибий ўзгаришларга қарамасдан, айрим ҳудудларнинг иқтисодий ўсиш суръатлари бўйича бошқа ҳудудлардан ортда қолишига олиб келди. Ўзбекистон ҳудудларини иқтисодий ривожлантиришнинг ҳозирги тенденцияларини ва уларнинг натижаларини аҳоли фаровонлигига айлантиришни ҳисобга олган ҳолда ҳукуматнинг ҳудудий иқтисодиётни янада ривожлантириш бўйича асосий вазифалари ва унинг аҳоли учун ижтимоий оқибатлари. келажак қуйидагича бўлиши лозим:

1. Коронавирус пандемиясининг вилоят иқтисодиёти учун таҳдидлари ва оқибатларини ҳисобга олган ҳолда, Ўзбекистон ва унинг ҳудудларини ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг асосий йўналишлари ва устувор йўналишларини белгилаб берувчи ўрта ва узоқ муддатга мўлжалланган "Ҳудудларни ривожлантириш стратегияси"ни ишлаб чиқиш ва қабул қилиш зарур.

2. Ишлаб чиқилган ҳудудий ривожланиш стратегиясида белгиланган вазифалардан келиб чиқиб, ҳудудларни ва уларнинг ҳудудларини ижтимоий-иқтисодий

ривожлантиришга масъул бўлган органлар томонидан минтақада стратегик дастурлар бажарилиши доимий равишда назорат қилиб боришлари ва бу бўйича доимий тарзда ахборот ериб боришлари лозим.

3. Тадбиркорлик муҳитини ривожлантириш ва инвесторлар учун тенг шарт-шароитларни қўллашда маҳаллий ҳокимият органларининг ролини ва жавобгарлигини ошириш зарур.

4.Ҳудудларнинг кадрлар салоҳиятини янада ривожлантириш, илм-фанни ташкил этишнинг самарали усулларидан фойдаланиш ва уни бизнес жараёнларига олиб киришни таъминлаш энг муҳим вазифалардан биридир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги "Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида"ги ПФ-4947-сонли Фармони. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда

2. Миловидова Я.Д. Анализ модели общего экономического равновесия Леона Вальраса // Экономика: вчера, сегодня, завтра. 2019. Том 9. No 6А. С. 381-392. Миловидова Я.Д. Анализ модели общего экономического равновесия Леона Вальраса // Экономика: вчера, сегодня, завтра. 2019. Том 9. No 6А. С. 381-392.

3. Рахматуллина А. Д. Оценка структурных изменений в экономике регионов. / Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. — Уфа, 2013. — 25 с

4. Глазьев С. Ю. Современная теория длинных волн в развитии экономики // Экономическая наука современной России. — 2012. — №2(57). — с. 27-42.

5. Гранберг А. Г., Суслов В. И. Изучение пространственного развития экономики в системе межрегиональных межотраслевых взаимосвязей. / глава из монографии: Оптимизация территориальных систем. — Новосибирск: ИЭОПП СО РАН, 2010. — 29-38 с.

6. Яковец Ю.В. Циклы, кризисы, прогнозы. — М.: Наука, 1999. — 447 с.

7. Ясин Е. Г. и др. Состоится ли новая модель экономического роста в России // Вопросы экономики. — 2013. — №5. — с. 4-39.

8. Мухаммедов М. М., Тўрабеков С. Ш. Ўзбекистонда иқтисодий ўсиш суръатларини жадаллаштиришнинг янги имкониятлари – ИҚТИСОД ВА МОЛИЯ. 2017. – №3. – 26-32 бетлар

9. Асадов Х.С. Современные тенденции экономического развития регионов Узбекистана // Экономика Центральной Азии – 2020. – №3. –Том 4. – с.251-262.

10. Ботирова Р. А., Сирожиддинов К.И.// Ҳудуд иқтисодиётида инвестицион жараёнлар фаоллашуви тарақиёт омили сифатида// Бизнес эксперт – 2015. – №8. – 39-41 бетлар.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА ҚАРЗ ШАРТНОМАСИНИНГ ҲУҚУҚИЙ ЖИҲАТДАН ТАРТИБГА СОЛИНИШИ ВА УНИНГ ТУРЛАРИ

Хушбоқова Нигора Ғайрат қизи

Термиз давлат университети Юридик факультети

Юриспруденция таълим йўналиши 2-босқич талабаси

Nigora.0303@icloud.com

Аннотация: ушбу мақолада қарз шартномасининг диний ва дунёвий жиҳатдан тартибга солиниши, унинг турлари, шартнома мажбуриятларини бузганлик учун жавобгарлик, облигация ва векселлар ҳақида батафсил ёритиб ўтилган.

Калит сўзлар: қарз шартномаси, қарз берувчи, қарз олувчи, облигация, вексел, аниқ мақсадли қарз, давлат заёми шартномаси.

Инсонийлик жамиятидаги ижтимоий масалаларга муқаддас динимиз жуда катта эътибор қаратади. Хусусан, одамлар ўртасидаги ўзаро олди-берди масалалари ўта нозик масала бўлганлиги, агар адолат ва ҳаққонийлик асосида бўлмаса улкан низолар келиб чиқиши инобатга олиниб, динимиз таълимотларида бу каби масалаларга жиддий ёндашилган.

Ҳозирги кунда кишилар ўртасидаги катта муаммолардан бири қарз олди-берди муомаласи бўлиб қолганлиги, кўпчилик қарз бериб қайтиб ололмай қийналаётганлиги бот-бот қулоғимизга чалиниб туради. Аслида қарз олди берди муносабатлари, кишилар ўртасидаги меҳр оқибат, саховату мурувват каби инсонийлик фазилатларнинг ортиб боришига муҳим омиллардан бири бўлиб хизмат қилмоғи лозим. Чунки, ўзидан орттириб бировга қарз берган одам, қарз олувчига ёрдам кўрсатишни ният қилади ва бундан савоб ҳам умидвор бўлади. Қарз олувчи эса, мушкул бир ҳолга тушиб қолган вақтида мурувват кўрсатган одамдан ўта миннатдор бўлиб, ҳатто қарзини қутулгандан кейин ҳам ўзини ундан гўёки қарздордек ҳис қилиб юради. Бунинг оқибатида эса, иккала оила ўртасида ўзгача ҳурмат эҳтиром шаклланади. Бироқ, бугунги кунда бунинг мутлақо тескари ҳолати акс этмоқда. Қарз олди-берди сабабидан ўзаро адоват ва нафрат аланга олмоқда. Ҳатто, кўп йиллик қадрдон дўстлар орасига совуқлик тушмоқда, яқин жигарлар юзкўрмас

бўлишмоқда, қўни қўшнилар бир бирига эшикларини терс ёпмоқдалар, тижорий ҳамкорлар эса бир бирига душманга айланишмоқда. Шу боис ушбу чигал масалага ойдинлик киритиш мақсадида, муқаддас Ислом динимизда белгиланган бу борадаги айрим маълумотларни келтириб ўтишни лозим топдик.

"***Қарз***" луғатда *қирқиш* маъносини билдиради. Чунки, қарз берувчи ўз молидан маълум бўлакни қирқиб қарзга беради. Шариатдаги маъноси, бошқа кишига бир нарсани унинг бадалини қайтариб бериш шарти билан мулк қилиб беришдир. Демак, қарзга олинган нарса қарз олувчининг мулкига айланади. Уни хоҳлаганича ишлатиши мумкин. Қарз берувчига ўша олган миқдорни қайтарса бўлди.

Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинган ушбу ҳадисда Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам шундай мархамат қилганлар**: "Ким одамларнинг молларини (қарзга) олиб, уни адо этишни ирода қилса, Аллоҳ ундан (ёрдами ила) адо этади. Ким йўқ қилишни ният қилиб олса, Аллоҳ уни йўқ қилади"** дедилар. (Имом Бухорий ривояти)

Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади**: "Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам бойнинг (зиммасидаги ҳақни) бермай юриши зулмдир"** дедилар.

Ҳадиси муборакдан маълум бўлишича, айниқса, моддий имкони бор одам, ўз зиммасидаги молиявий бурчни адо этмай юриши золимликдир. У бу иши билан ҳақдорларга ҳам, ўзига ҳам зулм қилган ҳисобланади. Ҳақдорлар ундан ўз вақтида ҳақларини ололмай зулмга учрасалар, ўзи эса бу иши билан гуноҳга ботиб, ўзига зулм қилган бўлади. Имом Шофеъийнинг ҳукмлари бўйича, агар моддий имкони бор кишидан мазкур иш иккинчи марта такрор бўлса, унинг гувоҳлиги қабул қилинмайди. Яъни у, жамиятдаги ишончсиз кишилар қаторига киритилади.

Насаий қилган ривоятда: **"Менинг жоним қўлида бўлган зот ила қасамки, агар бир киши Аллоҳнинг йўлида қатл қилинса, сўнг тирилтирилса ва яна қатл қилинса ва тирилтирилса, сўнг яна қатл қилинса-ю, унинг зиммасида қарзи бўлса, қарзи адо этилмагунча жаннатга кирмас"** дейилади. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг қасам ичиб туриб айтишлари ҳам бу иш қанчалик аҳамиятли эканини кўрсатади. Чунки қарз банданинг ҳаққи, бу ҳақни фақат эгаси кечиради холос. Эгаси ҳақидан кечмагунча Аллоҳ таоло ҳам кечирмайди.

Жобир розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади: **"Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам қарзи бўла туриб ўлган одамга жаноза ўқимас эдилар. Бир маййит олиб келинди. Бас, у зот: "Унинг зиммасида қарзи борми?" дедилар. "Ҳа, икки динор", дейишди. "Соҳибингизга ўзингиз жаноза ўқинг" дедилар. "Ўша икки динор менинг зиммамга, эй Аллоҳнинг Расули", деди Абу Қатода. Шунда Пайғамбаримиз**

соллаллоҳу алайҳи васаллам жаноза ўқидилар”.

Қарз шартномаси ҳали кишилик жамиятидаги ижтимоий, иқтисодий ва ҳуқуқий муносабатлар у қадар ривожланмаган пайтлардаёқ, муайян муддатга моддий ашёларни қайтариш шарти билан бериб туриш тарзида шаклланган эди. Қарз шартномасининг дастлабки ҳуқуқий белгилари қадимги Римда яратилди. Пул ихтиро қилиниши билан қарз шартномаси ўзининг ҳозирги кўринишини олган. Эндиликда қарз деганда, муайян муддатга қайтариш шарти билан пул бериб туриш тушунилади. Шу тариқа қарз бериш нафақат ўзаро ёрдам ва ишончнинг тури, балки фойда кўриш воситаси сифатида ҳам қарала бошланди.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси (ФК) нинг 732-моддасида қарз шартномасининг тушунчаси қуйидагича ифодаланган: «Қарз шартномаси бўйича бир тараф (қарз берувчи) иккинчи тарафга (қарз олувчига) пул ёки турга хос аломатлари билан белгиланган бошқа ашёларни мулк қилиб беради, қарз олувчи эса қарз берувчига бир йўла ёки бўлиб-бўлиб, ўшанча суммадаги пулни ёки қарзга олинган ашёларнинг хили, сифати ва миқдорига баравар ашёларни (қарз суммасини) қайтариб бериш мажбуриятини олади».

Таърифдан кўриниб турибдики, пул ва турга хос аломатлари билан белгиланадиган бошқа ашёлар шартнома объектидир. Қарз олувчининг пул ва турга хос аломатлари билан белгиланадиган бошқа ашёлардан фойдаланиши фақатгина уларни истеъмол қилиш йўли билан амалга оширилиши мумкин. Шу сабабли, қарз олувчига қарз объектидан фойдаланиш муддати тугагандан сўнг айнан шу пул ёки ашёни қайтариш мажбурияти юкланиши мумкин эмас. Қарз шартномасининг конструкциясига яқин бўлган баъзи шартномалар (текин фойдаланиш, мол-мулкни ишончли бошқариш)да эса шартнома объекти фойдаланиш жараёнида ўзининг хусусиятларини йўқотмайдиган индивидуал – белгиланган ашёлар бўлганлиги сабабли айнан олинган ашёнинг ўзи қайтарилиши талаб қилинади.

Қарз шартномаси шартига кўра, қийматга эга олинган нарса шартномада кўрсатилган вақтда қайтарилиши лозим. Борди-ю, қайтариш муддати шартномада кўрсатилмаган бўлса, қарз қарзни берувчи талаб қилган вақтда қайтарилиши керак.

ФКнинг 733-моддасида қарз шартномасининг шакли кўрсатилган бўлиб, фуқаролар ўртасида қарз шартномаси, агар бу қарзнинг миқдори базавий ҳисоблаш миқдорининг ўн бараваридан ортиқ бўлса, оддий ёзма шаклда тузилиши, шартномадаги тарафлардан бири юридик шахс бўлганида эса, суммасидан қатъи назар, ёзма шаклда тузилиши шартлиги белгилаб қўйилган. Бундан эса, базавий ҳисоблаш миқдорининг ўн бараваридан ортиқ бўлмаган пул суммаси қарзга берилган ҳолатларда шартнома оғзаки шаклда ҳам тузилиши мумкинлиги англашилади.

Амалда қарз шартномаси қарз олувчи томонидан қарз берувчига тилхат бериш орқали расмийлаштирилади. Бу қоида ҳам фақат фуқароларга нисбатан қўлланади. Чунки, юридик шахснинг раҳбари ёки бош ҳисобчиси ва вакил сифатида бирор ходими юридик шахснинг муайян суммадаги пулни қарзга олганлиги хусусида тилхат бериш ҳуқуқига эга бўлолмайди. Қарз тилхати қарз олувчининг имзоси билан тасдиқланади ва процессуал жиҳатдан далилга тенглаштирилади.

ФК 733-моддасининг учинчи қисмига кўра, агар қарз олувчининг тилхати ёки унга қарз берувчи томонидан муайян сумма ёхуд муайян миқдордаги ашёлар топширилганлигини тасдиқлайдиган бошқа ҳужжатлар мавжуд бўлса, қарз шартномаси ёзма шаклда тузилган ҳисобланади. Албатта, қарз шартномаси билан боғлиқ низоларни ҳал этишда мажбуриятни ижро этиш муддати белгиланмаган бўлса, ФКнинг 735-моддаси талабларидан келиб чиққан ҳолда қарз олувчи уни қарз берувчи қарзни қайтаришни талаб қилган кундан бошлаб *ўттиз кун* мобайнида қайтариши кераклиги инобатга олиниши лозим.

Қарз шартномаси умумий қоидага кўра *ҳақ эвазига тузиладиган* шартнома ҳисобланади, фоиз миқдори эса (агар фақат қонун ёки шартномада фоиз тўланмаслик хусусияти ўрнатилмаган бўлса), ФКнинг 734-моддасига биноан шартнома билан белгиланади. Ушбу шартномада фоиз миқдори ҳақида тўғридан-тўғри кўрсатмалар бўлмаса, бошқа шахсларнинг пул маблағларидан фойдаланганлик учун фоиз тўлаш ФКнинг 327-моддасидаги қоидаларга биноан амалга оширилади.

Ушбу моддада белгиланган бошқа шахсларнинг пул маблағларини ғайриқонуний ушлаб қолиш, қайтариб беришдан бош тортиш, тўлашни бошқача тарзда кечиктириш ёхуд бошқа шахс ҳисобидан асоссиз олиш ёки жамғариш натижасида улардан фойдаланганлик учун ушбу маблағлар суммасига фоиз ундиришни фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарликнинг алоҳида, ўзига хос бир чораси деб ҳисоблаш мумкин.

Тарафларнинг келишувига биноан фоизлар пул ёки натура шаклида тўланиши мумкин, бу қарзнинг предметига боғлиқ бўлмайди.

Қарз шартномаси бўйича фоизлар тарафлар томонидан келишилган ҳар қандай ҳолатда тўланиши мумкин, махсус кўрсатма бўлмаган тақдирда эса ҳар ойда, аммо шартномада қарз суммасини қайтариш муддатигача эмас, балки унинг ҳақиқий қайтарилиши кунигача тўланиб борилиши лозим.

Умумий қоидага биноан асосий сумма охирги навбатда қопланади. Демак, қарз фоизлари ҳам қарз суммасининг тўлиқ қопланганлигига қадар тўлаб борилади.

Қарзнинг предмети пул ҳам, шунингдек алоҳида белгиси (масалан, ғалланинг таниқли сорти ёки қайсидир маркадаги металлнинг шартномада белгиланган миқдори)га

қараб эмас, балки турга хос аломатларига қараб аниқланадиган кўчар мулклар ҳам бўлиши мумкин. Бинобарин, қарз предмети ҳисобланган мулк қарз олувчининг мулкига айланади ва қарз берувчининг мулки объекти бўлмай қолади. Шу сабабли қарз берувчи ўша қарзга берилган ашёларни эмас, балки уларнинг хили, сифати ва миқдорига баравар шундай ашёларнинг қайтариб берилишини талаб қилишга ҳақли. Чунки қарз олувчи ушбу ашёлардан ўз мақсадида, кўп ҳолларда уларни ўзининг худди шундай ашёлари билан аралаштирган ҳолда фойдаланади. Айнан ўша пул купюраси ёки ўша ашёни қайтариш мумкин эмаслиги табиий, аксинча бўлганда, қарз олувчи улардан ўз мақсадида фойдалана олмаган бўларди. Шунинг учун ўзининг шахсий ва қарзга олинган мулк (ашё)ни фарқлаш фақат ҳисобот (бухгалтерия) мақсадларида, жумладан, хўжалик юритувчи субъект соф активлари (суммаси, қиймати) миқдорини аниқлаган ҳолда олиб борилиши мумкин. Қарзга олинган нарсаларнинг мулкдори бўлиб қарз олувчи ҳисобланади, қарз берувчида эса фақат қарз шартномасига (мажбуриятга) асосланган тегишли талаб қилиш ҳуқуқи мавжуд.

Қарз шартномаси пул мажбурияти бўлганлиги сабабли ҳам, ушбу шартнома шартларини бузишга нисбатан пул мажбуриятлари учун жавобгарлик тўғрисидаги қоидалар қўлланилади. Бу ҳақда ФК 736-моддасининг биринчи қисмида аниқ кўрсатма берилган.

Ҳуқуқий адабиётлардаги қарз шартномасининг мазмуни хусусидаги фикрлар асосан шартноманинг бир томонламалик табиатидан келиб чиқиши ва шу сабабли қарз олувчида қарз объектини қайтариш ва фоизларни тўлаш мажбурияти мавжудлиги, қарз берувчи эса қарзни талаб қилиш ҳуқуқига эгалиги билан боғлиқ. Бироқ, қарз шартномасининг асосий мазмуни деганда, шартнома нарсаси ва тарафларнинг хатти-ҳаракатларига оид шартлар мажмуи тушунилади.

Шартнома объекти турга хос аломатлари билан белгиланадиган ашёлар бўлган вазиятларда қарз шартномаси матнида ушбу ашёларга боғлиқ қуйидаги жиҳатлар кўрсатилиши лозим: 1) қайтарилиши лозим бўлган ашёларнинг номи ва миқдори; 2) ашёларнинг ассортименти, сифати ва туркуми (комплектлилиги); 3) ашёларнинг қарз берувчидан олинган ашёларга мувофиқлигини текшириш тартиби; 4) ашёларни қарз берувчига етказиб бериш; 5) қарз берувчига қайтарилган ашёлардаги нуқсонларни аниқлаш, уларни қайд этиш ва қарз берувчига эътироз билдириш муддати ва тартиби.

Қарз олувчи пул ёки бошқа ашёларни қарз берувчидан амалда олмаганлигини ёки шартномада кўрсатилганидан кам миқдорда олганлигини исбот қилиб, қарз шартномаси юзасидан даъволашишга ҳақли (ФКнинг 737-моддаси).

Қарз олувчи қарз шартномаси бўйича умуман пул олмаслиги ёки шартномада

кўрсатилган пулнинг бир қисмини олиши мумкин. Бундан ташқари қарздордан алдов йўли билан тилхат олиниши эҳтимолдан холи эмас. Бундай ҳолларда қарздорни қарз берувчидан ҳимоя қилувчи восита шартнома бўйича пул берилмаган деб қарашдир.

Ушбу қоидаларни ФКга киритишдан мақсад, қарз шартномасининг реал табиатга эга эканлиги билан изоҳланади. Қарз беришга нисбатан томонларнинг келишуви қандай бўлганлигидан қатъи назар, ҳуқуқий муносабатлар шартнома предмети қарз олувчига берилган тақдирдагина юзага келади ва шу вақтдан бошлаб қарздорнинг қарз берувчидан олган нарсаларини қайтариш мажбурияти келиб чиқади.

Қарз шартномаси бўйича пул берилмаган деб топилиши қарздорга бошқа ҳолларга нисбатан анча енгиллик туғдиради. Агар қарз шартномаси алдов, зўрлаш, кўрқитиш, ғаразли мақсадлар билан ёки оғир шароитларда тузилган бўлса ва мажбурий ёзма шаклга риоя қилинмаган бўлса, у ҳолда қарз олувчи қарз шартномасини бекор қилиш учун гувоҳ кўрсатмаларидан фойдаланиш ҳуқуқига эга.

Лекин, ФКнинг 737-моддасида қарз шартномасини гувоҳ кўрсатмаларидан фойдаланиб бекор қилиш асослари тўла санаб ўтилган ва томонлар бу қоидаларни тўғридан-тўғри талқин қилишга мажбур.

Агар томонлардан бири пул олмаганлигини исботлай олса, у ҳолда шартнома тузилмаган деб ҳисобланади. Агар ҳақиқатда берилган пул шартномада кўрсатилганидан кам бўлса, шартнома шу суммага тузилган ҳисобланади.

Амалдаги Фуқаролик кодексида қарз шартномасининг алоҳида иккита тури бор:

- аниқ мақсадли қарз (ФКнинг 739-моддаси);
- давлат заёми шартномаси (ФКнинг 743-моддаси).

Оддий қарз шартномаси аниқ мақсадли қарздан фарқ қилади, бунга сабаб шундаки, мақсадли қарз шартномаси асосида олинган қарз кўрсатилган аниқ мақсадларда ишлатилиши лозим. Масалан: корхона, ташкилот ўз ходимининг уй-жой шароитини яхшилаш мақсадида унга қарз берган бўлса, ходим уни бошқа мақсадларда ишлатишга ҳаққи йўқ. Агарда шундай ҳолат содир бўлган бўлса, қарз берувчи қарзни муддатидан олдин, агарда фоизли бўлса, фоизлари билан биргаликда талаб қилиб олади.

Давлат заёми шартномаси бўйича давлат қарз олувчи, фуқаро ёки юридик шахс эса қарз берувчи бўлади. Бу шартномада олинган қарзни қайтариш тўғрисида алоҳида муддатлар белгиланган бўлмаса, қарз берувчи томонидан қарзни талаб қилган замон қайтаришга мажбур бўлади.

Давлат заёми ихтиёрийдир. Лекин давлат заёмларини ҳукумат номидан тегишли юридик шахслар чиқариши мумкин. Асосан ички пул эмиссиясини камайтириш, яъни қоғоз пуллар эмиссиясини кўпайтирмаган ҳолда фуқаролар ва юридик шахслар

маблағларини давлат эҳтиёжларини учун жалб этиш ва бошқа мақсадларда давлат заёмидан фойдаланилади.

Фақат қонун, ҳужжатларда назарда тутилган ҳолларда қарз олувчининг мажбуриятлари бажарилишини таъминлаш (ФКнинг 738-моддаси), қарз олувчи қарз суммасининг қайтариб берилишини таъминлаш юзасидан, қарз шартномасида назарда тутилган мажбуриятларни бажармаса, шунингдек, қарзнинг таъминоти қарз берувчи жавобгар бўлмаган вазиятларда йўқотилса ёки унинг шартлари ёмонлашса, агар шартномада бошқача тартиб назарда тутилмаган бўлса, қарз берувчи қарз олувчидан қарз суммасини муддатидан олдин қайтаришни ва тегишли фоизларни тўлашни талаб қилишга ҳақли.

Фоизли қарзга бериладиган пул *кредит* дейилади. Агар қарзга берилган пул ишга солиниб, янгидан пул топиш, даромад олиш учун ишлатилса, *қарз капитали* шаклини олади. Агар қарз шахсий истеъмолни қондиришга хизмат қилса одатдаги пул қарзи бўлади, ҳолос, чунки унда капитал белгиси бўлмайди.

Бозор иқтисодиётидаги кредит муносабатлари табиатан фарқланувчи икки турдаги муносабатларнинг яхлитлигини билдиради. Гап шундаки, қарзга олинган пул:

Биринчидан, капитал сифатида ишлатилади, бунда фойда олиш, пулни кўпайтириш назарда тутилади. Шу сабабли қарз капитали борасидаги муносабатлар пайдо бўлади. Бунда пулнинг мулк сифатидаги ҳолати унинг ўзгалар қўлида капитал бўлиши ҳолатидан ажралади, ўзга мулки ўзга қўлида капиталга айланади.

Иккинчидан, қарзга олинган пул шахсий ёки умумий эҳтиёжларни қондиришга хизмат қилади.

Пул эгаси учун қарз олувчи пулни қандай ишлатишининг ҳеч бир аҳамияти йўқ, у қарз ҳақини (фоизларни) олса бўлди.

Фуқаролик кодексининг 740-моддасига мувофиқ, тарафларнинг келишувига мувофиқ қарз олувчи вексель берган бўлиб, бу вексель уни берувчининг (оддий вексель) ёки векселда кўрсатилган бошқа тўловчининг (ўтказма вексель) векселда назарда тутилган муддат келгач, қарзга олинган пул суммаларини тўлаш ҳақидаги ҳеч қандай шарт билан боғланмаган мажбуриятини тасдиқласа, тарафларнинг вексель бўйича муносабатлари қонун ҳужжатлари билан тартибга солинади.

Тижорат кредитлари оддий ёки тўловларни кечиктиришда кўп ишлатиладиган ўтказма векселлар кўринишида бўлиши мумкин. ФК 740-моддаси маъносидан келиб чиқиб, вексель берилган вақтда қарз ҳақидаги ФК қоидаларини бу муносабатларда «Ўтказма ва оддий векселлар ҳақида»ги Низомга зид бўлмаса қўллашга йўл қўйилади, деб тушуниш мумкин. Вексель бўйича фоизларни ҳисоблаш тартиби ва шартлари «Ўтказма ва

оддий вексель ҳақидаги Низом»да белгилаб қўйилган.

Векселлар оддий ва юбориладиган векселларга бўлинади.

Вексел берувчининг муайян суммадаги пулни вексел олувчига ёхуд унинг буйруғига биноан белгиланган муддатда ёки унинг талабига кўра тўлашдан иборат қатъий мажбуриятини ўз ичига олган ҳужжат *оддий вексел* ҳисобланади.

Вексел берувчининг муайян суммадаги пулни олувчига ёхуд унинг буйруғига биноан бошқа шахсга белгиланган муддатда ёки унинг талабига кўра тўлаш тўғрисидаги қатъий буйруғидан иборат тўловчига қаратилган ҳужжат *юбориладиган вексел* ҳисобланади.

Фуқаролик кодексининг 740-моддасига мувофиқ, қонун ҳужжатларида назарда тутилган ҳолларда қарз шартномаси облигациялар чиқариш ва сотиш йўли билан тузилиши мумкин.

Облигация қимматли қоғоз бўлиб, уни сақловчининг облигацияни чиқарган шахсдан облигацияда назарда тутилган муддатда облигациянинг номинал қийматини ёки бошқа мулкий эквивалентини олиш ҳуқуқини тасдиқлайди. Облигация уни сақловчига облигациянинг номинал қийматидан облигацияда қайд этилган миқдорда фоизлар олиш ҳуқуқини ёки бошқа мулкий ҳуқуқларни ҳам беради.

Қарз шартномаси облигациялар чиқариш ва сотиш йўли билан ҳам тузилиши мумкин. Облигация унинг эгаси (қарз берувчи) ва облигация эмитенти (қарз олувчи) орасида шартнома мавжудлигини тасдиқлайди. Облигация эгаси — қарз берувчи эмитентдан облигациянинг номинал миқдори (ёки бошқа мулк эквиваленти) ва келишилган фоизни олиш ҳуқуқига эга. Облигация қимматли қоғоз ҳисобланади. Облигацияларни чиқариш ва муомалада бўлиши 2008 йил 13 февралда қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг «Қимматли қоғозлар бозори тўғрисида»ги қонунидаги қоидаларга ва қимматли қоғозларни чиқариш ва уларни муомалага киритиш тўғрисидаги бошқа нормаларга мос бўлиши керак.

Облигацияларнинг қуйидаги турлари мавжуд:

- ***республика ички заёмларининг ва маҳаллий заёмларнинг облигациялари;***
- ***корхоналарнинг облигациялари.***

Фуқаролик кодексининг 742-моддасига кўра, тарафларнинг келишувига мувофиқ, олди-сотди, мулкни ижарага олиш ёки бошқа асослар туфайли пайдо бўлган ҳар қандай қарз қарз мажбурияти билан алмаштирилиши мумкин.

Қарзнинг қарз мажбурияти билан алмаштирилиши ушбу Кодекснинг 347-моддасида назарда тутилган мажбуриятни янгилаш тўғрисидаги қоидаларга риоя қилган

ҳолда амалга оширилади ва қарз шартномаси учун белгиланган шаклда бажарилади.

Ушбу модда олди-сотди шартномасидан, мулк ижараси, қарз шартномасидан келиб чиқадиган қарз мажбуриятларини алмаштириш тартибини белгилайди. Бу ҳолат томонларнинг розилиги билан амалга оширилади. Агарда қарз ҳаёт ёки соғлиққа етказилган зарарни қоплаш ва алимент тўлаш ҳолатларидан келиб чиққанда ушбу мажбуриятни бошқа мажбурият билан алмаштириб бўлмайди (ФК 347-моддаси). Мажбуриятнинг қарз шартномаси билан алмаштирилиши ушбу модданинг 2-қисмида таъкидланганидек нафақат шаклан, балки қарз шартномаси учун мўлжалланган қоидаларга ҳам мувофиқ бўлиши керак.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. https://lex.uz/acts/2662539;
2. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси. (2021-йил 1-мартгача бўлган ўзгартиш ва қўшимчалар билан). Ўзбекистон республикаси қонун ҳужжатлари маъдумотлари миллий базаси www.lex.uz(расмий манба) асосида. Тошкент. "Yuridik adabiyotlar publish". 2021;
3. https://www.osce.org/files/f/documents/5/2/106230.pdf;
4. https://sud.uz/qarz-shartnomasi/;
5. https://www.lex.uz/docs/2129147;
6. https://lex.uz/acts/2662539 .

ЎЗБЕКИСТОНДА ИҚТИСОДИЁТНИ ЭРКИНЛАШТИРИШДА АГРАР ИСЛОҲОТЛАРНИНГ ОЛИБ БОРИЛИШИ ВА УЛАРНИНГ ХУСУСИЯТЛАРИ

(1993-2006 йилларда)

Мамадалиев Хусанбой Рустамжон ўғли

Наманган давлат университети

Иқтисодиётнинг шаклланишида мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш жараёнларининг таъсири аҳамиятли бўлди. Бу борадаги ислоҳотларнинг мақсадга йўналтирилганлиги, ҳар томонлама асосланганлиги ва изчиллигини таъминлаш мақсадида ҳукумат даражасида давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш дастури ишлаб чиқилиб, иқтисодиётнинг барча тармоқ ва соҳаларида босқичма-босқич амалга оширилди.

Биринчи Президентимиз томонидан кўрсатиб ўтилган муҳим жиҳатлардан бири, одамларда мулкка бўлган муносабатни ўзгартириш, деҳқонларимизда ерга эгалик ҳиссини шакллантиришга қаратилган иқтисодий ислоҳотларнинг изчил амалга оширилиши натижасида қишлоқ хўжалиги соҳасида чуқур ўзгаришларнинг рўй бериши ҳисобланади. Шунингдек, қишлоқ меҳнаткашларининг дунёқараши ўзгараётганлигига, уларда ташаббускорлик, тадбиркорлик, ер ҳамда сув ресурсларига масъулият ва тежамкорлик билан муносабатда бўлиш каби фазилатлар янада алоҳида эътибор билан қайд этилди. Ўзбекистонда бозор муносабатларига ўтиш шароитида фермер жўжаликларининг ташкил топиши аграр ислоҳотларнинг асосий мазмунини ташкил этди.

Фермер хўжаликларининг ташкил этилиши босқичма-босқич ва изчиллик асосида олиб борилди. Умумий ҳолда мамлакатимизда фермер хўжаликларини ташкил этиш ва ривожланишини уч босқичга бўлиш мумкин. Биринчи босқич – 1993-1998 йиллар. 1993 йилда “Деҳқон (фермер) хўжаликлари тўғрисида”ги қонун қабул қилиниши билан мамлакатимизда 7,6 минг деҳқон (фермер) хўжаликлари ташкил этилди. Уларнинг ихтиёрида 70 минг гектар ер мавжуд эди, яъни битта фермер хўжалигига 9,4 га ер тўғри келар эди. 1994 йилга келиб, деҳқон (фермер) хўжаликлари сони қарийб икки марта кўпайди. 1995-1997 йиллар давомида деҳқон (фермер) хўжаликлари сонининг ўсиши суръати бирмунча сусайди. Мана шу уч йил давомида қўшимча 7,2 минг деҳқон (фермер) хўжаликлари ташкил топди. Шу билан бирга, 1993-1997 йиллар ичида бир хўжаликка тўғри келадиган ўртача ер майдони 2 мартага ва ўртача ишчилар сони 1,7 мартага кўпайди.2 Бозор муносабатлари шароитида Фарғона вилоятининг агросаноат мажмуаси тармоқларни, жумладан, қишлоқ хўжалигининг барча тармоқларида ишлаб чиқаришни илмий асосда ташкил этиш, бошқаришга мажмуавий ёндашишнинг аҳамияти тобора ошиб бормоқда.

сектор экономики борасида ишлаб чиқилган дастурлар ва тадбирлар негизида туб аграр ислоҳотлар амалга оширилмоқда. Ислоҳотларнинг дастлабки кунларидан бошлаб, вилоят иқтисодиётида мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш бўйича Давлат дастурида қишлоқ хўжалигидаги ислоҳотларнинг босқичлари, шакли, усули, энг муҳими, асосий мақсади ва принциплари белгиланган бўлиб, амалга ошириш мазкур йўналишларда рўёбга чиқарилмоқда. Бозор муносабатлари шароитида қишлоқ хўжалиги иқтисодий субъектларига мустақиллик бериш ва уларнинг ҳуқуқларини кенгайтириш мақсадида ширкат хўжаликлари фермер хўжаликларига айлантирилди.

Уларнинг асосий воситалари, мол-мулки, ҳудуди, ер фондини хўжаликларга бепул ва танлов асосида бериш тамойили қўлланилди ва хўжаликдаги таркиб топган ихтисослашув сақланишига эътибор берилди. Иккинчи босқич – 1998 – 2003 йиллар. 1998

йилда фермер хўжалиги алоҳида уклад сифатида тан олинди ва "Фермер хўжалиги тўғрисида"ги қонуннинг қабул қилиниши билан унинг ҳуқуқий асоси яратилди. 2003йили республикамизда 23048 та фермер хўжаликлари фаолият кўрсатиб, уларнинг ихтиёрида 446,5 минг гектар ер бўлган. Ишчилар сони 163 минг кишидан иборат бўлган. 2001 йилда эса фермер хўжаликлари сони 55445 нафарга етган, уларга бириктирилган ер майдони ва ишчилар сони мос равишда 1054,7 минг гектарни ва 386 минг кишини ташкил этган.

Вазирлар Маҳкамасининг 2002 йил 5 январдаги 8-сонли " Қишлоқ хўжалиги корхоналарини фермер хўжаликларига айлантириш чора тадбирлари тўғрисида" ги қарори қабул қилингандан сўнг норентабел қишлоқ хўжалиги корхоналари ўрнида фермер хўжаликларини ташкил этиш жараёни бошланди. Натижада 2002 йилда 16961 та, 2003 йилда эса 15146 та фермер хўжаликлари ташкил этилди. 2003 йилда 87552 фермер хўжаликларига 2148,1 минг гектар ер ажратилган ҳамда 765 минг нафар ишчилар ишлаб чиқаришда банд бўлган. Шу йили битта фермер хўжалигига ўртача 24,0 га ер майдони тўғри келиб, бу 1993 йилдагига нисбатан 2,5 баравар кўпдир. Умуман олганда,Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида ҳисобланди. 1998-2003 йиллар мобайнида 64504 та фермер хўжаликлари ташкил топган.

Фермер ва деҳқон хўжаликларини бошқарадиган туман ва вилоят фермерлар уюшмаси ташкил этилди. Бу тажриба усули синов тариқасида амалга оширилди. Зарурий ҳуқуқий ҳужжатлар асосида уларни ер, сув, техника, ўғит, ёқилғи ва бошқа воситалар билан таъминлаш чора-тадбирлари белгиланди. Бундан нафақат водийда, балки республикада ҳам фермерлик ҳаракатининг янада кенг тарқалишига, янги ташаббуслар туғилишига, туман ва вилоятлар ривожига улар қўшаётган ҳисса салмоғининг жадал ортиб боришига ва ҳақиқий мулк эгаларига айланишига қодир эканлигини амалда намоён этишларига пухта замин яратилди. Бу йўналишда энг муҳим муаммо шундан иборатки, ширкатлар уюшмаси билан фермерлар ўртасида, фермерлар билан туман фермер ва деҳқонлари ўртасида ички ва ташқи иқтисодий алоқалар талаб даражасида бўлиши лозим.

Бу ҳақда биринчи Президентимиз И.А.Каримов шундай деб ёзади: "Қишлоқда бозор механизмларини ривожлантириш, деҳқонда соҳиблик ҳиссини уйғотиш, мулкчилик муносабатларини такомиллаштириш, жамоа хўжаликларида ижара муносабатларини чуқурлаштириш, ерни мерос қилиб қолдириш ҳуқуқи билан умрбод фойдаланишга бериш орқали, шунингдек, деҳқон (фермер) ҳамда шахсий хўжаликларини кенг ривожлантириш асосида рўй бериши лозим" .

Ушбу йўналиш таҳлили шуни кўрсатадики, республикамизнинг Фарғона вилояти деҳқончилигида оилавий пудрат, ижара шаклини қўллаш мақсадга мувофиқ бўлмоқда. Бу эса даромадни кўпайтириш ва самарали фаолиятни таъминлаш имконини бермоқда.

Ривожланган мамлакатларда аҳолининг 3-5 % ини ташкил этган фермерлар озиқ-овқат маҳсулотлари билан ўз халқини тўла таъминлабгина қолмай, айни пайтда уларни ташқи давлатларга экспорт ҳам қилади.

Голландия ва Америкада фермерларга сервис хизмати кўрсатиш бўйича кўплаб аҳоли банд эканлигини ҳам эътиборга олиш лозим. Фермер ўз жойида туриб, керакли уруғлик, минерал ўғитлар, техника хизмати учун арзон ва ишончли таъминотчи ҳамкорлигида буюртма бериши ва уни ўз вақтида олиши мумкин.

Токи деҳқон ёки фермер ўзининг асосий иши - ҳосил тўплаш ва йиғиб олиш билан шуғулланмас экан, унинг ишида унум ҳам, самара ҳам бўлмайди. Шу нуқтаи назардан қараганда, вилоятда бундай тарзда иш юритиш муаммолари эндигина жорий этилмоқда ҳамда унинг ҳуқуқий маданиятини ва маънавий даражасини ошириш талаб этилмоқда. Расмий статистика маълумотларига кўра, 1995 йилда вилоят ялпи қишлоқ хўжалиги маҳсулотининг деярли 50% аҳоли шахсий ёрдамчи хўжаликларида етиштирилган бўлса, уларнинг ихтиёридаги ер майдонлари кенгайиши ҳисобига, улар аста-секин ишлаб чиқарувчи – истеъмолчидан, ишлаб чиқарувчиларга, товар ишлаб чиқарувчи – деҳқон хўжаликларига айланиб бормоқда. 2004 йилда 1998 йилга нисбатан вилоят деҳқон хўжаликларининг ялпи қишлоқ хўжалиги маҳсулотидаги ҳиссаси 66,3 % га кўпайган.

Учинчи босқич – 2003 йилдан ҳозирги давргача. Ушбу йиллар мобайнида Республикамизда бозор шароитига тез мослаша оладиган самарали ва ҳақиқий мулкдорларга айланган фермер хўжаликларини ривожлантиришга катта эътибор қаратилди. Ҳукумат томонидан яратилган шарт-шароитлар натижасида фермер хўжаликларининг сони сезиларли даражада ўсиб, 2004 йилда 103921 та ни ташкил этди. 2006 йилда улар ихтиёридаги ер майдони 4881,9 минг гектарни, ишчилар сони эса 1,4 млн. кишини ташкил этди.8 Республикамизда зарар келтириб ишлаётган истиқболсиз ширкат хўжаликларини босқичмабосқич тугатиб, фермер хўжаликларига айлантириш борасида амалга оширилаётган кенг кўламли давлат дастурлари натижасида йилдан-йилга уларнинг сони ва ишлаб чиқариш кўрсаткичлари юксалиб бормоқда. Қишлоқ хўжалиги 2006 йилда мамлакат ЯИМ нинг 25,0 % ини етиштириб берди, иқтисодиёт тармоқларида банд бўлган аҳолининг 28,3% и қишлоқ хўжалиги ҳиссасига тўғри келди.

2001-2006 йиллар оралиғида жорий нархларда қишлоқ хўжалиги ялпи маҳсулоти қиймати ўсиб бориш динамикасига эга бўлиб, 2001 йилдаги 1476,3 млрд. сўмга етган ёки деярли 5 баравар ўсган. Мамлакатимиз қишлоқ хўжалигида олиб борилаётган иқтисодий ислоҳотларнинг моҳияти қуйидагиларда намоён бўлади: қишлоқда мулкий муносабатларни такомиллаштириш ҳамда ҳақиқий ер, маҳсулот ва мулк эгаларини шакллантириш;

Чекланган ер-сув ва бошқа моддий ресурслардан оқилона ва самарали фойдаланишга имкон яратувчи хўжалик юритиш тизимини жорий этиш; фермер хўжаликлари ва аҳолига хизмат кўрсатувчи тизим – ишлаб чиқариш ва бозор инфратузилмасини шакллантириш ва ривожлантириш; шартнома муносабатларини такомиллаштириш, хўжалик юритувчи субъектларнинг манфаатдорлигини ва жавобгарлигини таъминлаш; саноат ва аҳолини қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари билан барқарор таъминлаш.

Фойдаланилган адабиёт рўйхати

. Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида. Т.: “Ўзбекистон”, 1997, 202-б.
. Каримов И.А. Янгиланиш ва барқарор тараққиёт йўлидан янада изчил ҳаракат қилиш, халқимиз учун турмуш шароити яратиш – асосий вазифамиздир. Т. Халқ сўзи, 2007, 13 феврал сони.
. Бекмуродов А.Ш. ва б. Ўзбекистон иқтисодиётни либераллаштириш йўлларида. 1-5 қисмлар.Т.: ТДИУ, 2005.-321 б.
. Беркинов Б.Б., Ташматов Р.Х. Ўзбекистонда фермер хўжаликларига хизмат кўрсатувчи инфратузилмаларни ривожлантириш йўналишлари. / Ўқув қўлланма.- Т.: ТДИУ, 2007,4-5-бетлар.
. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика Қўмитаси маълумотлари, 2002 - 2006 7. Фарғона вилоят Давлат статистика бошқармасининг маълумотлари, 2004-2008.

Ўзбекистонда иқтисодиётни модернизациялаш шароитида ҳудудларни ривожлантириш йўллари

Мухсинов Алимухаммад
Наманган давлат университети магистранти

Маълумки, мамлакатимизда 2017-20121 йилларда Ўзбекистонни янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегиясига мувофиқ иқтисодиётни янада ривожлантириш ва либераллаштиришга йўналтирилган макроиқтисодий барқарорликни мустаҳкамлаш ва юқори иқтисодий ўсиш суръатларини сақлаб қолиш, миллий иқтисодиётнинг рақобатбардошлигини ошириш, қишлоқ хўжалигини модернизация қилиш ва жадал ривожлантириш, иқтисодиётда давлат иштирокини камайтириш бўйича институционал ва таркибий ислоҳотларни давом эттириш, хусусий мулк ҳуқуқини ҳимоя

қилиш ва унинг устувор мавқеини янада кучайтириш, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик ривожини рағбатлантириш, ҳудудлар, туман ва шаҳарларни комплекс ва мутаносиб ҳолда ижтимоий-иқтисодий тараққий эттириш, инвестициявий муҳитни яхшилаш орқали мамлакатимиз иқтисодиёти тармоқлари ва ҳудудларига хорижий сармояларни фаол жалб этиш устувор вазифа сифатида белгиланган.

«...Юртимизда яшаётган ҳар қайси инсон миллати, тили ва динидан қатъи назар, эркин, тинч ва бадавлат умр кечириши, бугун ҳаётдан рози бўлиб яшаши - бизнинг бош мақсадимиздир... Биз эркин бозор тамойилларини ўрнатмоқчи эканмиз, иқтисодиётнинг етакчи тармоқларини ислоҳ қилиш ва ривожлантириш орқали соғлом рақобат муҳитини яратишимиз шарт.

Ҳудудларни комплекс ривожлантириш тадбирларини изчил давом эттириш лозим. Ижро ҳокимияти тизимини оптималлаштириш, маъмурий ислоҳотларни давом эттириш ва давлат бошқарувида замонавий менежмент усулларини кенг қўллаш зарур. Маҳаллий ҳокимият органларининг ваколат ва масъулиятини қайта кўриб чиқишимиз, уларнинг мустақиллигини янада оширишимиз лозим. **(Ш. Мирзиёев)**

2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар Стратегияси мамлакатимизда ҳам, чет эл ижтимоий-сиёсий доиралари томонидан ҳам катта қизиқиш ва эътибор билан ўрганилмоқда. Бу борада атоқли олимлар, нуфузли эксперт ва кузатувчилар, турли даражадаги кўзга кўринган раҳбарлар ўз фикр-мулоҳазаларини билдирмоқдалар. Ҳаракатлар стратегиясининг ҳар бир устувор йўналиши мамлакатимиз тараққиёти учун ғоят муҳим аҳамиятга эга бўлиб ҳисобланади.

Глобаллашув ва инқироз шароитида иқтисодий тизимлар ривожланишининг ҳудудий жиҳатларининг роли макро ва мега даражасида ўсиб бормоқда, бу мамлакатнинг минтақавий ривожланишидаги ижтимоий-иқтисодий номутаносибликлардан келиб чиқади. Бир томондан, глобаллашув - бу ресурслардан самарали фойдаланиш ва жамият эҳтиёжларини максимал даражада қондириш учун турли мамлакатларнинг саъй-ҳаракатларини (капитал, меҳнат, табиий ва бошқалар) бирлаштириш жараёни, иккинчи томондан, бу халқаро эксплуатацияга олиб келадиган ресурсларнинг беғараз ҳаракатини англатади.

Бундан ташқари, ушбу ресурслардан самарали фойдаланган мега-корпорациялар миқёсига катта таъсир кўрсатмоқда. Гипер-урбанизация, кўплаб мамлакатлар минтақаларида марказдан қочиш тенденциялари, экологик муаммолар, ишлаб чиқаришнинг пасайиши ва депрессия ҳудудларида ишсизликнинг ўсиши минтақавий ривожланишни бошқариш учун илмий асосланган ёндашувни талаб қилади.

Замонавий минтақавий иқтисодиёт саноат корхоналарининг жойлашувини биринчи навбатда муайян ҳудуднинг барқарор афзалликларини (ҳудудий харажатлар, иш кучи, аҳоли пунктларининг тўпланиши, инфратузилманинг мавжудлиги, хизмат кўрсатиш ва тақсимлаш жойлари ва бошқалар) ҳисобга олиши керак, яъни. фойдани кўпайтириш учун микроиқтисодий омилларни ҳисобга олган ҳолда ишлаб чиқариш харажатларини минималлаштиришга эришиш зарур. Шу билан бирга, барча зарур ресурслар билан тармоқлар ва ташқи савдо ўртасидаги ў заро боғлиқликни ҳисобга олиши зарур. Алоҳида ажратилган саноат корхонасини эмас, балки ўзаро боғлиқ бўлган корхоналар мажмуасини кўриб чиқиш заруриятини юзага келтиради. Ушбу назарий йўналиш харажатларни (нафақат транспорт, балки ишлаб чиқариш) минималлаштиришга ўтиш билан даромадларни кўпайтиришга, ўзгарувчан нархлар, ижара, талаб ва таклиф функциялари ва динамик элементларини ҳисобга олиши билан тавсифланади.

Ўзбекистонда минтақавий иқтисодиёт сиёсати биринчи навбатда ҳудудларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишини тартибга солиш, минтақавий табақаланишни камайтиришга қаратилган. Ушбу сиёсатни амалга оширишнинг воситалари қуйидагилар ҳисобланади:

- маҳаллий бюджетларни молиялаштиришнинг мавжуд тизими,
- давлатнинг мақсадли ижтимоий дастурлари,
- кам ривожланган, меҳнатга бой ҳудудларга йўналтирилган давлатнинг инвестиция сиёсати,
- шунингдек янги транспорт коммуникациялари, ижтимоий-иқтисодий ривожланишнинг ҳудудий дастурлари.
- Минтақавий даражада мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий комплекс ривожлантириш ва уни бошқариш йўллари.

Минтақа - мамлакат ягона халқ хўжалиги мажмуасининг ҳудудий кичик тизими ҳисобланади. У демографик, табиий-экологик, ижтимоий-иқтисодий ва техник-иқтисодий жараёнларнинг ички алоқаси ва ўзаро муносабати туфайли ҳосил бўлган яхлит бирликдир.

Мамлакатимиз бозор иқтисодиётига ўтиши муносабати билан минтақавий иқтисодиётнинг аҳамияти ортиб бормоқда. Минтақаларни ўрганишда ҳозирги пайтда уларда рўй бераётган ҳолатни чуқур (қайси жиҳатлари ортаётганини) тушуниш лозим. Бозор муносабатларига ўтиш даврида Ўзбекистондаги ҳар бир минтақанинг иқтисодий ривожланиш даражаси турлича. Масалан, Тошкент шаҳри, Тошкент ва Фарғона вилоятлари саноат тармоқларининг ривожланишига кўра республиканинг бошқа минтақаларидан олдинда туради. Аксинча, Сурхондарё, Сирдарё, Жиззах вилоятлари ва Қорақалпоғистон Республикаси бу кўрсаткичлар бўйича қуйи ўринларни эгаллайди.

Қишлоқ хўжалигида ортиқча ишчи кучлари мавжудлиги – Фарғона водийси вилоятлари олдидаги долзарб муаммолардан ҳисобланади. Сирдарё ва Жиззах вилоятларида эса, аксинча, қишлоқ хўжалигини ходимлар билан таъминлаш жиддий муаммо бўлиб турибди. Навоий вилоятида ишсизлик даражаси юқори.

Ҳозирги вақтдаги минтақавий сиёсатнинг муҳим вазифаларидан яна бири – иқтисодий кооперация ва минтақалараро ҳудудий меҳнат тақсимотини такомиллаштиришдан иборат. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 1 майдаги «Саноат кооперациясини янада ривожлантириш ва талаб юқори бўлган маҳсулотлар ишлаб чиқаришни кенгайтириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Қарорида Маҳаллий ва хорижий бозорларда талаб юқори бўлган маҳсулотлар ишлаб чиқариш учун саноатда кооперация алоқаларини ривожлантириш, хўжалик юритувчи субъектлар ўртасида ўзаро ҳамкорлик учун қулай шарт-шароитлар яратиш мамлакатимиз иқтисодиётини жадал ривожлантиришнинг энг муҳим шартлари эканлигини таъкидланди.

Саноат маҳсулотлари ишлаб чиқаришни янада кенгайтириш, кичик бизнес субъектларини саноат фаолиятига кенг жалб этиш, саноат кооперациясини мустаҳкамлаш ва ривожлантириш, ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар таннархини камайтириш мақсадида вилоят, шаҳар ватуманларда мавжуд бўш фойдаланилмай турган ҳудудларда технопарклар ва кичик саноат зоналарини ташкил қилиш, давлат харидлари тизими орқали маҳаллий ишлаб чиқарувчилар учун барқарор талабни шакллантиришни назарда тутадиган давлат томонидан қўллаб-қувватлаш чора-тадбирларини амалга ошириш вазифалари белгилаб берилди.

Минтақалар ривожланишидаги энг муҳим вазифалардан бири - турли ҳудудлар аҳолисининг турмуш даражаси бўйича тафовутларни бартараф этишдан иборат. Ушбу вазифани бажаришда ривожланиш даражаси паст бўлган ҳудудларни ривожлантириш учун махсус давлат дастурларини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш, табиий ресурсларга бой минтақаларда ҳудудий ишлаб чиқариш минтақаларини ташкил этиш муҳим аҳамиятга эга.

Миллий иқтисодиётни минтақалар жиҳатидан ривожлантириш масаласи дунё иқтисодчи олимлари томонидан бир неча йиллар давомида умумийлик ва хусусийлик тамойиллари асосида ўрганиб келинган. Тадқиқотлар натижасида бир қатор назариялар ва таклифлар илгари сурилган. Асосан ишлаб чиқариш кучларини жойлаштиришда ҳудудлар хусусиятларини инобатга олиш ва улардан самарали фойдаланиш масаласи иқтисодиётда муҳим рол ўйнаган.

Жумладан, Гранберг нуқтаи назаридан минтақавий иқтисодиёт кенг маънода мураккаб ва кўп томонлама тушунча ҳисобланиб, унинг асосий таркибий қисмлари

қуйидагилардан иборат:

1) алоҳида ҳудудлар иқтисодиёти;

2) ҳудудлар ўртасидаги иқтисодий алоқалар;

3) минтақавий иқтисодиёт нафақат иқтисодий ҳаётнинг турли жиҳатларини балки давлат бошқаруви ва уни тартибга солиш тизимини ҳам ўз ичига олган минтақавий тизимларни, минтақавий бюджетлар ва бюджетлараро муносабатлар тизимини, минтақавий ва вилоят ва шаҳарлар даражасида ҳукуматлараро трансфертлар тизимини, шунингдек юридик шахсларга бериладиган бюджет маблағларини, паст даражадаги бюджетларни субвенциялари ва субсидиялари ва минтақадаги ижтимоий муносабатлар тизимини, минтақада аҳоли турмуш даражасини кўрсаткичларини, маҳаллий минтақавий бозорнинг салоҳиятини, унинг диверсификацияси даражасини, меҳнатга талабининг даражасини, минтақада демографик жараёнлар ва ишчи кучлари малакасини ифодаловчи кўрсаткичларни ўз ичига олади.

Замонавий иқтисодчиларнинг фикрига кўра, ҳозирги босқичда минтақавий иқтисодиётнинг асосий вазифаси - иқтисодий ислоҳотларнинг минтақавий муаммоларини ўрганиш ва уни ҳал этишдир.

Ушбу позицияга кўра, мамлакатда минтақавий иқтисодиёт ижтимоий-ҳудудий меҳнат тақсимоти ва минтақалараро иқтисодий интеграцияни намоён этади ва унинг тенденциялари бўйича замонавий илмий қарашларни ўзида акс эттиради.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Кочергина Т.Е. Экономическая безопасность: Ростов на Дону, 2007. С.340-346.
2. ЎЗбекистон иқтисодиёти: ахборот-таҳлилий бюллетени январь-декабрь 2016 йил-Т.:ИТМ,2017.-90,91,93-бетлар маълумотлари асосида тузилди.
3. Ишмухамедов А., Рахимова, М.,Ишмухамедова Л.А. Минтақвий иқтисодиёт.Дарслик.-Т., ТДИУ, 2007.- 164-бет.

FACTORS FOR THE DEVELOPMENT OF YOUTH HISTORICAL THINKING IN NEW UZBEKISTAN

Khojimurodov Shaxzodbek

student of Namangan State University

We know that if we pay attention to the legal development of gender equality, it is

necessary to recognize the universal principles enshrined in the Universal Declaration of Human Rights, adopted by the UN General Assembly in 1948. It specifically recognizes the equality of men and women, and Article 1 of the Declaration states, "All human beings are born free and equal in dignity and rights. They are endowed with reason and conscience and should treat each other in the spirit of brotherhood. " Gender equality is a noble value that plays an important role not only in ensuring human rights, but also in the political, social, socio-economic development of society. In addition, gender equality is one of the indicators of the country's level of democratic development. It should be noted that in recent years in our country, special attention is paid to ensuring the equality of women and men, increasing the role of women in government, the appointment of women to various positions of responsibility. As a result, women are gaining important professions such as deputies, senates, governors, lawyers. In particular, the Decree of the President "On measures to radically improve the activities in the field of support of women and strengthening the family" has launched a new phase of work in this direction.

Gender research is the study of how a particular society defines, shapes, strengthens, and distributes the social roles of women and men in the public and individual minds, as well as the consequences for them. Gender research, which emerged as an interdisciplinary network of knowledge in the West in the late 1960s and early 1970s and in Russia in the late 1980s, plays an important role in various fields of the humanities.

Gender equality and gender equality, more precisely, equality between men and women - this is the concept of equality between men and women in the family, and other legal relations. According to some researchers, gender equality is the next stage of social and sexual relations after the patriarchal system. The principle of gender equality is to study and eliminate all social barriers that prevent a person from emerging as a person, as well as to create social opportunities for understanding the identity of men and women in all spheres of life.

Social description of gender: After the abolition of the official communist ideology, the space created in its place was filled by traditional values and traditions. Ancient cultures and the practice of traditionally treating women as mothers and wives began to dominate at all levels. This practice has a significant impact on the choice of women, especially in rural areas.

A new branch of social psychology is gender, gender interactions, their similarities, certain behaviors in society, and a number of other issues. The anatomical differences between people do not play a role here. This direction will help to better understand the psychology of men and women and develop the relationship between them. There are two areas in sexual psychology: sexual psychology and personality development. This aspect is determined by a person's gender. A person's immediate environment (parents, relatives, caregivers, friends) is directly involved in the development of a person's personality. Only children try to play sexual

roles, learn to be more gentle or more human than adults, learn to communicate with people of the opposite sex on the example of adults. At different levels in the same person, the characteristics of both sexes can manifest themselves. In psychology, gender is a key measure of social relations. But along with the stable elements, it also has variables. The role of men and women may differ for different generations, social strata, religious, ethnic and cultural groups. The formal and informal rules and norms that exist in society change over time.

Psychology of gender relations in the family. Gender psychology focuses on the study of the relationship between gender groups and different sexual actors. He sees such an important aspect of life as the institution of marriage and family. The psychology of gender relations in the family reflects behavior:

- Partners, couples who have a strict inseparability of all family responsibilities, separate them from each other, decisions are made together.

- Dependent on marriage, one of the spouses is the dominant task and decides on everyday issues. Often this role is focused on the wife.

Gender identifier.

MUNDARIJA

1.	**Pedagogika oliy ta'lim muassasalarida fizika o'qitish metodikasini nostandart topshiriqlar asosida takomillashtirish** *Baratov Jo'raqo'zi Shukurjon o'g'li* *Farg'ona viloyati*	3
2.	**Pik formulasi** *Abduqahhorova Nigora* *Guliston Davlat Universiteti*	8
3.	**Linear sweep voltammetry (lsv) of pmma-based solid polymer electrolytes** *B.Uktamaliyev, O.Mamatkarimov, A.Abdukarimov* *Namangan Institute of Engineering and Technology*	10
4.	**Taqsimot noma'lum parametrlarining statistik baholarini interval baholar metodikasini takomillashtirish** **Borotov Fayzullo Shukurovich** *I.Karimov nomidagi Toshkent davlat texnika universiteti* *Qo'qon filiali*	11
5.	**Tehnika universitetlarida mutahasis fanlariga bog'liq o'qitish metodikasi differensial tenglamalarning normal sistemalari** *Mirzayeva Shahzodaxon* *Baratov Fayzillo* *Islom Karimov nomidagi Toshkent Davlat* *Texnika Universiteti Qo'qon Filiali*	16
6.	**Boshlang'ich sinflarda matematika darsini o'rgatish metodikasi va matematika fanini o'qitish metodlarida yangi innovatsion g'oyalar** *Quvonova Nodirabegim Shavkat qizi* *JizDPI*	21
7.	**Mavsumiy va siklik tebranishlarni modellashtirish** *A.O.Abdug'aniyev* *O'tanazarova Yulduz Ravshan qizi* Termiz davlat universiteti	26
8.	**Yuqori tartibli xuusiy hosilalar. Yuqori tartibli defferensiallar. Oshkormas funksiyani defferensiallash. Sirtga o'tkazilgan urinma tekislik va normal tenglamalari. Ko'p o'zgaruvchili funksiyaning ekstremumlari. Shartli ekstremum. Ko'p o'zgaruvchili funksiyalarni muhandislik masalalarini yechishga tadbiqi.** *Xasanov Diyorjon Ramish o'g'li* *Bororotov Fayzulloh* *Islom Karimov nomidagi Toshkent davlat texnika universiteti Qo'qon filiali*	31
9.	**Po'lat olishning zamonaviy usullari** *Qosimjonova Xamidaxon Botirjon qizi* *Andijan davlat universiteti*	38
10.	**Multimediani ta'limda qo'llashning asosiy afzalliklari** *Muydinova Madina Alisherovna* *Qosimjonova Xamidaxon Botirjon qizi*	41

Isaqova Xabiraxon Islombek qizi
Hudoyberdiyeva Huvaydo Hayrullo qizi
Andijon davlat universitetining

11. **Обзор методов многокритериального принятия решений (мпр) для оценки технологий использования возобновляемых источников энергии** 45
Порубай Оксана Витальевна
Ташкентский государственный технический университет
Хасанова Мадина Уткирбек кизи
Ферганский филиал ТУИТ им. Мухаммада аль-Хорезми

12. **Темир йўл транспортида йўловчилар оқимига темир йўл транспорт хизмати кўрсатиш жараёнларини баҳолаш** 51
Эргашев Баҳромжон Олимжон ўғли
Тошкент давлат транспорт университети

13. **Ta'lim jarayonida multimedia texnologiyalaridan foydalanish va virtual ta'lim muhiti** 53
Umaraliyev Jamshidbek To'xtasin o'g'li
Muhammad Al-Xorazmiy nomidagi
TATU Farg'ona filiali

14. **Corba (common object request broker architecture) standartini o'rganish** 56
Turdaliyev Kamronbek Ilhomjon o'g'li
Muhammad Al-Xorazmiy nomidagi
TATU Farg'ona filiali

15. **Elektr tarmoqlarida energiya isrofi** 58
Shodiyev Bobur Toyir o'g'li
Abduxalimov Jahongir Alisher o'g'li

16. **Oliy ta'lim tizimida yangi innovatsion texnika va texnologiyalarning o'rni** 61
Isaboyev Sharofitdin Musomiddinovich
Abdujobborov Alisher Abdulxay o'g'li
Namangan muhandislik-qurilish instituti

17. **Quyosh elektr stansiyasi** 64
Turg'unov Farruhbek Nuruddin o'g'li
Namangan muxandislik texnologiya instituti

18. **Shamol energiyasidan foydalanish** 69
Shodiyev Bobur Toyir o'g'li
Abduxalimov Jahongir Alisher o'g'li

19. **Global iqlim ilishi sharoitida qishloq xo'jaligida suv resurslaridan oqilona foydalanish imkoniyatlari** 72
Ibroximov Tursunboy To'lqinboy o'g'li
Namangan Davlat Universiteti

20. **Biotexnologiyada organik chiqindilarni qayta ishlashning dolzarbligi** 76
Tohirova Orzigul Safarqulovna
Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti

21. **Informatika va axborot texnologiyalari fanidan tarmoqlanuvchi algoritmlar mavzusini multimedialar asosida takomillashtirish** 80
Fayziyev Nozim Asfandiyorovich
Samarqand davlat chet tillar instituti

22. **Neyron dasturlari haqida about neuron programs о нейронных программах** 84

Xo'jaqulov Hamidullo Rahimjon O'g'li
TATU Farg'ona filliali
V.V.Yejkov
"O'zbektelekom" AK Farg'ona filiali

23. **Yaratilgan dasturni testlash usullari** 87
Akramjon Oltmishboyevich Dedaxanov
NamMTI

24. **Xorijiy tillarni o'rgatishda hot potatoes dasturidan foydalanib sinov mashqlari yaratish** 91
Toxirqulov Zufar Jurabek o'g'li,
Fayziyev Nozim Asfandiyorovich
Samarqand davlat chet tillar instituti

25. **Методы разработки программных средств распознавания текста** 97
Т.З.Ахунова, Д.А.Халилов
Ферганского филиала Ташкенского университета информационных технологий имени Мухаммада аль-Хорезми

26. **Применение воздушных-солнечных коллекторов В сельском хозяйстве** 103
Зулумов Абдулазиз Отабек огли.
Зайнулин Руфат Илдарович
ТашГАУ

27. **Fotoshop dasturida 3*4 rasm ishlash bo'yicha** 105
Yakubjonov Urozali Nosirjon ogli
Namangan State University

28. **Tayyor konservalar va ularda uchraydigan buzilish turlari** 111
Qodirova Shahlo Ilhomjon qizi
Farg̀ona Politexnika instituti

29. **Signallarga va tasvirlarga raqamli ishlov berish** 114
B.A Abdullayev, B.S Azamxonov, D.SH. Yo`ldasheva
TATU Farg'ona filiali

30. **Видео карта драйверлари ҳақидаги асосий маълумотлар** 117
Дурбек Аминович Халилов,
Диёра Ифтихор қизи Ғуломова
Муҳаммад ал-Хоразмий номидаги ТАТУ ФФ

31. **Навдор тут қаламчаларидан бута тутзорлар ташкил этиш** 123
Раҳмонбердиев Вахобжон .Каримович
Сохибова Нигора Садритдиновна
Хақназарова Умида Урал қизи
Тошкент давлат аграр университети

32. **Zamonaviy tibbiyot tizimida informatika va axborot texnologiyalarining tutgan o'rni** 127
Nilufar Baxtiyorovna G'apporova
TATU FF

33. **Развитие и структура городских электрических сетей 0,4-6-10 кв** 131
А.Г. Саидходжаев, Б.Б. Кадралиев
ТашГТУ

34. **Экономия электроэнергии и ресурсов в горно-добывающих транспортных системах** 137
М.К. Бобожанов, З.Н. Хужаев
ТашГТУ

35. **Современные тенденции web-разработки** 143

Хасанова Мадина Уткирбек кизи
Ферганский филиал ТУИТ им. Мухаммада аль-Хорезми

36. **Bo'lajak informatiklar uchun xorijiy tillarni o'qitishda mobil texnalogiyalarni qo'llash metodikasi** 146
Eshnazarova Marg'ubaxon Yunusaliyevna
Raxmanova Komunaxon Axatjonovna
NamDU

37. **Figma dasturi va uning imkoniyatlari** 150
Ochilova Sojida Rayimberdi qizi
Shoniyozova Yulduz Qahramon qizi
TATU Qarshi filiali

38. **Texnologik rivojlanishning ekologiyaga ta'siri** 155
Musayeva Dilshoda Abdirahim qizi
Namangan davlat universiteti talabasi

39. **Pnevmotransport qurilmasining tuzilishini takomillashtirish orqali havo sarfini stabillashtirish va qo'shmcha tozlash ishlarini tashkil qilish** 157
Abdukarimov T., Axmadjonova G.
Namangan muhandislik texnologiya instuti

40. **Uyali telefonlarning inson salomatligiga salbiy ta'sirlari** 159
Mamajanov M., Madaminova M.
NamDU

41. **Promotion of medical tourism in uzbekistan worldwide** 169
Akhmadjanova M.
Namangan state university

42. **Shifobaxsh profilatik sumalak tayyorlash texnologiyasi** 173
Mamadaliyev D.
Namangan Davlat Universiteti

43. **Исследование эксплуатационных свойств деэмульгаторов на основе производных окиси этилена** 177
Абдирахимов И.
Каршинский инженерно-экономический институт

44. **Go'daklar va yosh bolalar orasida keng tarqalgan raxit kasalligi va uni oldini olish** 182
Boxonova N.
NamDU

45. **Shaftoli barg bujmayishi kasalligi va unga qarshi kimyoviy vositalarni qo'llashning samaradorligi** 184
Baxshilloyev G'., Saloyeva G., Bahriddinov O.
Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti

46. **Акриламид полимерларининг тадқиқи** 188
Бобоқулова М.Б., Менглиев М.У., Умиров Н.С.
Гулистон давлат университети

47. **Yumshoq bug`doy (*triticum aestivum*) navlari va oqsil modda (gliadin va glyutenin)larning ahamiyati va ularning dondagi miqdori** 190
Shukurova M.I., Bo`ronov A.Q.
Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika instituti

48. **Суслонинг турли қанд миқдорида ачитқи замбуруғларининг ривожланиши** 194
Халқузиева М.А., Махкамов Э.У.
Жиззах политехника институти

49. **Соғлиқни сақлаш тизимида телетиббиёт маълумотларни қайта** 196

ишлаш
Valitov E.
TATU Farg'ona filiali

50. **Акриламид полимерларининг тадқиқи** 201
Бобоқулова М.Б., Менглиев М.У., Умиров Н.С.
Гулистон давлат университети

51. **Biologiya fanini o'qitishda virtual laboratoriyaning samarali imkoniyatlari** 203
Abdunabiyeva Sh.Y., Rahimov A.K.
Chirchiq davlat pedagogika instituti

52. **Ғўза тунламига қарши фаол кураш усуллари** 205
Абдуллаева М., Вахобова Ф.
Фарғона политехника институти

53. **O'zbekistondagi ekologik muammolar va ularning yechimi** 208
Kozibayev N.E.
Urganch Davlat Unversiteti

54. **Presipitat olish jarayorlari to'g'risida** 212
Maxmudjanova N., Sultonov B.
Namangan Davlat Universiteti

55. **Sirdaryo viloyati hududidagi sho'rlangan tuproqlarda steviya dorivor o'simligini yetishtirish agrotexnikasini ishlab chiqish** 214
J.SH Turdiqulova F.M Jo'raboyeva Z.N Madraximova
GulDU

56. **Global iqlim ilishi sharoitida qishloq xo'jaligida suv resurslaridan oqilona foydalanish imkoniyatlari** 218
Ibroximov T.
Namangan Davlat Universiteti

57. **Tabbiy suv havzalaridan olingan mikrosuvo`tlardan chlorella mikrosuvo`tini ajratib olish** 222
Norboyev M.T, Ismoilov Z.F., Tillayeva Z.F
Samarqand davlat universiteti

58. **Органик чиқиндилардан биогаз олиш технологияси ривожланиш босқичлари ва биогаз курилмаларини ишлатишнинг иқтисодий самарадорлиги ўрганиш** 226
Холмўминова Д.
Жиззах политехника институти

59. **Ipak qurti zotlari guruhi biologiyasi** 230
Rustamova L.
Namangan Davlat Universiteti

60. **Asalari kasalliklari va unga qarshi kurash choralarini tashkil etish Murodova H.** 234
Namangan Davlat Universiteti

61. **Фоторезистивные и фотовольтаические свойства тонких пленок халькогенидов кадмия** 239
Сиддиқов Р.
Кокандский филиал Ташкентского государственного технического университета имени Ислама Каримова

62. **Na'matakning o'ziga xos xususiyatlari** 242
Sobitxonov J.
Namangan davlat universiteti

63. **Карбон кислоталари асосида олинган янги сирт-фаол модданинг кўпик хосил қилиш қобилияти ва чанг бостиришда** 244

самарадорлиги
Нурманова М.Л., Маҳкамов Р.Р., Курбанбаева А.Э.
Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси

64. **Kartoshka o'simligida uchraydigan kolorado qo'ng'izi (*leptinotarsa decemlineata*) ga qarshi kimyoviy kurash choralari** 249
Erkinova D.
Namangan davlat universiteti

65. **Chang bostiruvchi kompazitsion preparatlar samaradorligini labaratoriya usulida tekshirish metodi** 253
F.R. Saidkulov, R.R.Maxkamov, A.E. Kurbanbayeva
O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi

66. **Tuproq suv o'tlarining madaniy o'simliklar vegetatsiyasiga ijobiy ta'siri** 255
To'xtaboyeva Y., To'ychiboyev N.
Namangan davlat universiteti

67. **Thermopsis dolichocarpa ўсимлигининг эфир мойлари ва уларнинг кимёвий тахлили** 258
Сиддиков Ғ.,Ахмедова Н.
Наманган Давлат Университети

68. **Presipitat olish jarayorlari to'g'risida** 262
Maxmudjanova N., Sultonov B.
Namangan Davlat Universiteti

69. **Termitlarning zararli xususiyatlari va ularni bartaraf etish choralari** 264
Turayeva Z.R., Rustamova L.Q.
Namangan Davlat Universiteti

70. **"Turkiston legioni" to'g'risida xorijiy manbalar** 267
Z.Xoldorov
Namangan davlat universiteti

71. **Коррупция – янги ўзбекистон ёшлари нигоҳида** 270
Ҳабибуллаев М.
Наманган давлат университети

72. **Роль молодежи в социально-экономическом развитии обновленного узбекистана** 273
Абдулбокиева М.
НамДУ

73. **"Хабар" қиссасига "қуръон"и каримнинг таъсири масаласи** 277
Х.Нишонова
Наманган Давлат университети

74. **Янги Ўзбекистонда ёшлар тарихий тафаккурини ривожлантириш омиллари** 283
Қамбаров А.
Наманган давлат университети

75. **Bugungi dunyoning mafkuraviy manzarasi va globallasouv jarayonlari** 286
M. Nuriddinova, B. Tillayev
Namangan davlat universiteti

76. **Nigohi bobur …** 292
Jo'rabayeva S.
Namangan davlat universiteti

77. **Психологическая помощь в экстремальных ситуациях** 295
Д. Тоштемиров
Ферганский государственный университет

78. **Fuqarolik jamiyati qurishda yoshlarining faolligi** 299
Ibrahimov B.
NamDU

79. **Fuqarolik jamiyati asoslarini shakllantirishda yoshlarining o'rni va ahamiyati** 303
Umaraliyev D., Ibrahimov B.
NamDU

80. **Najmiddin komilov ijodida tasavvuf falsafasi va komil inson konsepsiyasi** 306
Majidova O., Abdullaxo'jaev A.
O'zMU

81. **Yangilanayotgan O'zbekistonning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida yoshlarning o'rni** 310
Sh. Mingboyev, M.Badritdinova
NamDU

82. **Kuchli fuqarolik jamiyati qurish yo'lida ayollarning intelektual ongini oshirish orqali ularni jamiyatning ilg'or qatlamiga aylantirish** 313
Ismailova L., Tillayev B.
Namangan Davlat Universiteti

83. **Janna d'ark – ozodlik kurashchisi** 317
Sh. Mahammadjonova
Namdu

84. **O'zbekistonda XIX asr oxiri XX asr o'rtalari I yarmida pochta-telegraf xizmatining vujudga kelishi va rivojlanish bosqichlari** 320
Soliyev J.
Namangan Davlat Universiteti,

85. **"Buyuk – hadisshunos olim imom Al-Buxoriy hadislarining inson hayotidagi o'rni"** 322
Nurmuhammadova D.
NamDU

86. **Yangi O'zbekiston taraqqiyotida reproduktiv yoshdagi xotin-qizlarning o'rni** 330
Nabiyeva O.
NamDU

87. **Turkiston general-gubernatorligi davrida turkistonda huquq tartibot tizimiga oid qabul qilingan normativ hujjatlar** 334
F. Ro'ziboyev
NamMQI

88. **Davlatimizda yosh avlodni tarbiyalash va sog'liqni himoya qilish yo'lida olib borilayotgan ishlar** 337
SH.K. Babadjanova
Urganch davlat unversiteti

89. **Ma'naviy barkamol yoshlar tarbiyasiga e'tibor** 340
Tursunboyev A., Ibrahimov B.
NamDU

90. **Psychological approach to inclusive education in the republic of Uzbekistan** 343
Turgunboeva A., Badritdinova M.
NamSU

91. **"Padarkush" – o`zbek milliy teatrining durdonasi** 351
Jabborov Z.
NamDU

92. **Yuksak ma'naviyatli avlod – uchinchi renessans bunyodkorlari** 355
Sulaymanova Z.
NamDu

93. **XIX asrning oxirida Turkiston o'lkasida sud tizimi faoliyati** 360
Faxriddin R. NamMQI
Ravshan I. NamDU

94. **Yangi O'zbekistonning taraqqiyot yo'li** 364
Oqilova Z., Badriddinova M.
NamDu

95. **O'zbek va jahon madaniyati sivilizatsiyasi masalalari** 366
Nurilloyeva G.,O'rinov Sh.
Buxoro Davlat Universiteti

96. **Гендерные права в Узбекистане** 370
Г. Эргашева
Ферганский государственный университет

97. **Проблема человеческого одиночества в экзистенциальном направлении** 373
З. Эргашова
Ферганский государственный университет

98. **Yangilanayotgan O'zbekistonning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida yoshlarning o'rni** 375
Rajabova Sh., Tillayev B.
Namangan davlat Universiteti

99. **Millatlararo totuvlik va diniy bag'rikenglik o'zbek xalqining yuksak qadriyatidir** 378
Hayitmirzayeva M.
Namangan davlat unuversiteti

100. **Ekologik ta'lim-tarbiya** 382
Xudayberganova O'.B.
Urganch Davlat Unversiteti

101. **Rahimbobo Mashrab hayotiga oid munozaralar** 387
D. Nu'monova
Namangan davlat universiteti

102. *Sog'lom turmush tarzini tashkil etishda besh tashabbusning o'rni* 391
Jobborov Z.
Namangan davlat universiteti

103. **O'zbek musiqa merosi va musiqiy nazariyaning rivojlanish jarayonlari** 393
Rasulova S.
Guliston Davlat Universiteti

104. **Nutqiy madaniyatning rivojlanishida kitoblarning ahamiyati** 397
R. Muslixiddinova
NavDPI

105. **Muhammad Alixon hukmronligi davrida Qo`qon – Xitoy munosabatlarida Sharqiy Turkiston masalasi** 400
Y.Tursunboyev, Q. Xakimjonov
Namangan davlat universiteti

106. **"Padarkush" dramasining jadid tetarlarining shakllanishidagi o`rni** 401
Y. Tursunboyev
NamDU

107. **Mustaqillik - ma'naviy tiklanish va yuksalish demakdir** 408
Ahmadjonov A.

Namangan davlat universiteti

108. **Yangi O'zbekistonda ziyo maskanlarining ijtimoiy ahamiyati** 410
Qo'chqarova N.
Namangan davlat universiteti

109. **Inson qadrining ulug`lanishidan, faol mahalla ravnaq topadi** 414
Vahobova F., Nishonov K.
Farg̀ona Politexnika instituti

110. **Yoshlarda mafkuraviy immunitetni shakllantirishda milliy qadriyatlarning ahamiyati** 419
Isakdjanova M., Badritdinova X.
Namangan shahar 53-umumta'lim maktabi

111. **Oila mustahkamligiga ota-ona va farzand Munosabatlarining ta'siri** 422
O'lmasxanov B.
Toshkent Moliya instituti

112. **O'smirlik davrida agressivlik va negativizimning namoyon bo'lishi** 425
R. Shuxratjonova, A. Turg'unboyeva
NamDU

113. **Odam savdosi davr muammosi** 428
Z.Oqilova, M.Badriddinova NamDU

114. **O'smirlik davridagi inqirozlarni keltirib chiqaruvch psixologik omillar** 430
B. Rayimho'jayeva, M.Badritdinova
NamDU

115. **Muloqot shaxslararo munosabatlarning muhim omili sifatida** 430
G. No'monjonova, M.Badritdinova
NamDU

116. **Gender tenglikdagi muammolarning psixologik xususiyatlari (erkak va ayol maqomida)** 435
Ahmadbekova R.
Namangan Davlat Universiteti

117. **Xristianlik dinida bag`rikenglik** 439
Turobova Z.
NamDU

118. **Axborot manbalariga qaramlik va uning turlari** 441
Nuriddinov R.
FarDU

119. **O'smirlik davri shaxsiga xos ilmiy pedagogik psixologik yondoshuvlar** 445
Usmonov R.
FarDU

120. **Psixodiognostika metodikalarining psixometrik mezonlarini ta'minlashda axborot texnologiyalaridan foydalanish** 448
Mamajonova Sh.
O'zbekiston Milliy Universiteti

121. **Эмоциональное благополучие детей в дошкольном возрасте** 452
Х. Холбутаев
Ферганский государственный университет

122. **Namangan viloyatidagi tarixiy-madaniy yodgorliklarni bugungi kundagi holati va ularni turizm maskaniga aylantirish masalalari** 455
Tolibboyev M.
IIV Namangan akademik litseyi

123. **Fattoh Nazarovning "Dutor navolari" asarining dutor sozi repertuarida tutgan o'rni** 459
Shaimkulova (Rahmonova) G.
Guliston Davlat Universiteti

124. **Yangilanayotgan O'zbekistonning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida yoshlarning o'rni** 462
Shamsiddinova M.
Namangan Davlat Universiteti

125. **Yangilanayotgan O'zbekistonning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida yoshlarning o'rni** 468
Ismoiljonova M.
Namangan Davlat Universeteti

126. **Yoshlarni to'g'ri kasbga yo'naltirish va porloq kelajak yaratish** 472
Burxonova Ch.
TDAU

127. **Huquqiy ta'lim va tarbiya-yaxlit pedogogik jarayonning tarkibiy qismi sifatida** 473
Satvoldiyev F.
Namangan davlat universiteti

128. **Mustaqillik yillarida xalqimiz ma'naviyatiga e'tibor va buyuk kelajagimizni yanada mustaxkamlash uchun ma'naviyatni rivojlantirishda qilinishi kerak bo'lgan dolzarb masalalar** 477
Madraximov J.
Namangan Davlat universiteti

129. **Ma'naviyat va iqtisodiyot** 479
Ergashov I.
Namangan Davlat universiteti

130. **Amir temur va temuriylar davrida ilm-fan va ta'lim-tarbiya takomili** 483
Alijonova G.
Namangan Davlat Universiteti

131. **Amir temur va Temuriylar davrida ma'naviy-madaniy uyg'onish** 486
Qosimov X.
Namangan Davlat universiteti

132. **Diniy ekstremizm va terrorizm fenomeni: mohiyat va ijtimoiy harakter** 488
G'apporov E., Tursunov R.
NamDU

133. **Biz korrupsiyaga qarshimiz: ijtimoiy harakter va huquqiy asoslar** 496
Tillayev B.
Namangan davlat universiteti

134. **SSSR dagi qatag'onlar to'lqini** 499
Sultonov A.
Namangan davlat universiteti

135. **Yoshlar –kelajagimiz** 504
Qodirova G.
Namdu

136. **Innovatsion g'oyalar va texnologiyalar** 508
Xatammirzayeva S., Mamajonova N.
Namangan davlat universiteti

137. **"Arman savdogari"ning Buxoro amirligiga sayohati yohud muvvaffaqqiyatsizlikka uchragan ingliz josuslik ekspeditsiyasi** 513
Isoqov S.

Namangan davlat universiteti

138. **Жамиятда аёлларнинг ўрни** 519
Yusufjanov A.

139. **O'zbekiston Respublikasida madaniyat va san'at sohasidagi islohotlar va ularning samaradorligi** 524
Samandar M.
Namangan davlat universiteti

140. **Namangan viloyati matbuot nashrlari tarixidan: "Namangan haqiqati" gazetasi misolida** 529
D. Turg'unov
NamDU

141. **Oloy malikasi- Qulamnjon Dodhoh** 532
Isoqov S., Sarimsaqova H.
Namangan davlat universiteti

142. **Ўзбекистонда халқ таълими соҳасини ривожлантиришда ҳамкорлик аълоқалари** 535
Мамасаидов Л.
НамДУ

143. **Mafkuraviy kurashda obyekt va subyekt munosabatlari** 538
Mamatov O. V., Tursunov R.
NamDU

144. **Hadis ilmi islom madaniyatining tarixiy asoslaridan biri sifatida** 542
Abdug'afforova M.
Namangan davlat universiteti

145. **Mantiq ilmining rivojlanishida dunyoqarashning o'rni** 545
Ergasheva Y.
Namangan muxandislik-texnologiyalar instituti

146. **Pop tumanining tarixiy va turistik nuqtalari haqida qisqacha muloxaza** 548
Mamasidiqov F.
NamDU

147. **Hayot faoliyati xavfsizligining huquqiy asoslari** 550
Abdulboqiyeva G.
Namangan muhandislik-texnologiya institute

148. **Yangilanayotgan o'zbekistonning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida yoshlarning o'rni** 553
G. Alijonova
Namangan davlat universiteti

149. **Эстетик онг қимматли бир ҳодиса сифатида** 554
Алихонов С.
НамДу

150. **Shaxslararo munosabatlarda shaxs agressivligi muammosi** 559
Mirvaliyeva M., Nabijonova M.
NamDU

151. **Gender tenglikdagi muammolarning psixologik xususiyatlari (erkak va ayol maqomida)** 563
Ahmadbekova R.
Namangan Davlat Universiteti

152. **O`quvchlarda ritm xususiyatlarini shakllantirish va rivojlantirish usullari** 566
Madumarova S.
Namangan Davlat Universiteti

153. **Yosh bolalarni inson qiyofasini tasvirlashi** 570
Mullabayeva R.
Namangan davlat unversiteti

154. **Boshlang'ich sinflarda xalqaro baholash dasturiga tayyorgarlik bosqichlari** 572
Axmadjanova T.
Namangan davlat universiteti

155. **Umumiy o'rta ta'lim maktablarida fizika fanini o'qitishda "kim, qayerda xato qildi?" Metodini qo'llash** 575
Qosimjonova X.
Andijan davlat universiteti

156. **Mamlakatimizda maktabgacha ta'lim tashkilotlari uchun malakali kadrlar tayyorlashning dolzarb muammolari va ularning yechimlari** 578
Jo'rayeva Z.
Namangan davlat universiteti

157. **Teaching left-handed children** 582
Berdikhanova Gulnara Nurlybaevna
Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz

158. **Ta'limda innovatsion pedagogik texnologiyalar** 585
To'rayev Botirjon Bobir o'g'li
Namangan davlat universiteti

159. **Yosh avlodni tarbiyalshda, umumiy o'rta ta'lim maktablaridagi tarix darslarining tashkil etilishi** 592
Y.X.G'afforov
Izzatova Ra'no Ulug'bekovna
Sahobiddinova Mavluda
TVCHDPI

160. **Ekstremal vaziyatlarda bolalarga psixologik yordam ko'rsatishning nazariy tahlili** 597
Zulayho Saminjonova
Farg'ona davlat universiteti

161. **O'quv jarayonlarida ta'lim klasteriddan foydalanishning samaradorligi: tarix fani misolida** 601
Sahobiddinova Mavluda Baxtiyor qizi,
Izzatova Ra'no Ulug'bekovna
TVCHDPI

162. **Professional ta'lim muassasalarida amaliy mashg'ulotlarni tashkil etishga innovatsion yondashuv** 606
Xatamov Zoxir Zokirjon O'g'li
NamDu

163. **Ota-onalarga pedagogik bilim berishning ahamiyati** 610
Musabayeva Noilabonu Tulkun qizi
Namangan Davlat Universiteti

164. **Masofaviy ta'lim tizimi – o'qitishning zamonaviy usuli** 613
Mamirxo'jayev Muhammadamin Mavlonbek o'g'li
Muhammad Al-Xorazmiy nomidagi
TATU Farg'ona filiali

165. **Yangi O'zbekistonda tarix fanining o'rni** 615
G'ulomjonov Odiljon Raximjon o'g'li
Andijon davlat universiteti

166. **Masofaviy ta'limning yutuqlari va kamchiliklari** 617
Sug'diyona ibrohimova ilhomjon qizi

Muhammad Al-Xorazmiy nomidagi TATU Farg'ona filiali

167. **Sinf rahbarining professiogrammasi** 620
Asqarova Surayyoxon Ulug'bek qizi
NamDU

168. **Barkamol avlod tarbiyasida voleybol to'garagini o'rni** 624
T.Ismoilov, O.Ibragimov *NamDU*
G'.Ismoilov *UzDJTSU*

169. **Tabiatshunoslik darslarini tashkil etishda ko'rgazmali vositalarning ahamiyai va muhimligi** 627
Nuriddinova Azizaxon Bahromjon qizi
Namangan davlat universiteti

170. **Мусиқа шаклида энг муҳим умумий асослари ва ривожлантириш принциплари** 632
Иброҳимова Насибахон Раҳимжон қизи
Андижон Давлат Университети

171. **Huquqiy ta'lim va tarbiya-yaxlit pedogogik jarayonning tarkibiy qismi sifatida** 635
Satvoldiyev Faxriddin Akbarali o'g'li
Namangan davlat universiteti

172. **Ўқитиш жараёнида интерфаол методлар, креатив педагогика ва инновацион таълимдан фойдаланиш** 639
Савурова Шаҳризода Абдумалик қизи
Савуров Мустафо Икром ўғли
А.Қодирий номидаги Ж.Д.П.И.

173. **Таълим тизимида ижодкорлик ва креативликни қўллашнинг самаралилиги ҳақида** 643
Яхшибоев Темур-Малик Эркин ўғли
Мўминов Сарвар Қўчқорович
А.Қодирий номидаги Ж.Д.П.И.

174. **Boshlang'ich ta'lim o'quvchilarining xorijiy tillarni o'rganishga bo'lgan qiziqishlarini oshirish chora –tadbirlari** 646
Teshaboyeva Mushtariy Bahromjon qizi
Namangan davlat universiteti

175. **Boshlang'ich sinf o'quvchilari orasidan iqtidorli o'quvchilarni aniqlash va ularni munosib rag'batlantirish** 649
Qo'qonboyeva Shahnozabonu Ixtiyorjon qizi
Andijon davlat universiteti

176. **Boshlang'ich sinflarda yuzaga keladigan nutqiy xatolar va ularni oldini olish yo'llari** 652
Hamidjonova Shodiya Tohirjon qizi
Namangan davlat universiteti

177. **Инновационные образовательные методы в начальном образовании** 655
Мунавварханова Махлиёхон Музаффархановна
Наманганского государственного университет

178. **Boshlang`ich sinf o`quvchilarini savodli va chiroyli yozishga o`rgatish** 658
Ne`matillayeva Hulkaroy
Andijon davlat universiteti

179. **Boshlang'ich ta'lim o'quvchilarining xorijiy tillarni o'rganishga bo'lgan qiziqishlarini oshirish chora –tadbirlari** 662
Teshaboyeva Mushtariy Bahromjon qizi

Namangan davlat universiteti

180. **Clil method in teaching english to primary class pupils** 665
Madaminova Moxlaroyim Rustambek qizi
student, Namangan State University

181. **O'zlashtirmovchi o'quvchilarni psixologik manbalarda chet el adabiyotlarida o'rganilishi** 672
Djalolova Mohinur Abdusattor qizi
Farg'ona Davlat Universiteti

182. **O'zbekistonning umumta'lim maktablarida musiqa ta'limi va tarbiyasining rivojlanishi** 677
Salohiddinova Mohitabon Mirg'olim qizi
Namangan Davlat universiteti

183. **Ёшлар онгида тарихий тафаккурни шакллантириш масалалари** 680
Қамбаров Абдужаббор Бохролиевич
Наманган давлат университети

184. **Yoshlar tarbiyasida madaniyat, san'at hamda milliy qadryatlarning ahamiyati** 684
Abdug'afforova Maftuna Jahongir qizi
Namangan davlat universiteti

185. **The comparatıve analysıs of lexıcal unıts wıth the turkısh language** 688
Suleymanova Ramila Yusif gizi
Azerbaijan State Agricultural University

186. **Comparing the effectiveness of ar flashcards with paper flashcards in teaching vocabulary** 693
Fazliddinova Zulfiyakhon Dilmurod qizi
Namangan State University,

187. **Шоир ҳайратий асарларида лингвопоэтик такрорлар таъсирчанлиги** 698
Абдуллаева Манзура
Наманган давлат университети

188. **Xalqaro va millatlararo aloqada bo'lgan tillarni qiyoslash orqali o'rganish borasida** 704
Karimova Maxliyo Ibragimjon qizi
Andijon davlat universiteti

189. **Teaching vocabulary in second languages with playing games** 707
Rajapova Ruzigul
Urgench state university

190. **Iqbol mirzo she'riyatida binar qo'shma gaplarning qo'llanilishi** 710
Yoqubboyeva Shoxista To'raxon qizi
Andijon davlat universiteti

191. **Chet tilini o'rganishda zamonaviy texnologiyaning o'rni** 713
Yashnarbekova Shaxzoda
Abduolimova Marjona
O'zDJTU

192. **Usmon nosir asarlarida qo'llangan badiiy san'atlar xususida** 715
Turg'unova Mahliyo Nuriddin qizi
Namangan Davlat universiteti

193. **Badiiy ijodda mavzu va g'oya(usmon nosir ijodi asosida)** 718
To'rajonova Ma'rufa Nosirjon Qizi
Umidjon Qo'ziyev
NamDU

194. **Tezaurus lug'atlardagi ayrim konseptlarning psixolingvistik va** 722

leksikografik tadqiqi
Xoshimjonova Qizlarxon Ne'matilla qizi
NamDU

195. **Simle sentences expressing conditional result relationships and ways of their translation** 729
Xolmirzayev Baxtiyor Mirzamaxmudovich
Namangan Institute of Engineering Technology
Bozorova Gulshoda Shavkatjon qizi
studentNamangan State University

196. **Olmoshning pragmasemantik tabiat** 732
Gulshoda O'tkirbek qizi Pratova
Andijon davlat universiteti

197. **Maktabda o'quvchilarga xorijiy tillarni o'qitishning yangicha metodlari, muammo va yechimlari** 734
G`ofurova Zilolaxon
Namangan davlat universiteti

198. **Mustaqillik yillarida o'zbek xalq cholg'ularida ijrochilik san'ati** 737
Shodiyeva Gulhayo Abdurashid qizi
Madrimov Bahrom Xudaynazarovich
Buxoro davlat universiteti

199. **Tashbih hamda metaforaning Integral va differensial belgilari** 744
Muazzam Altmishbayevna Dedaxanova
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

200. **Hayvonot va nabotot nomlari asosidagi metaforalarning o'ziga xosliklari** 750
Saidjalolova Nodiraxon Saidakram qizi
Namangan davlat universiteti

201. **"Qutadg'u bilig" asarida ta'limiy-axloqiy qarashlar** 754
Xasanov Elyor Muzaffar o'g'li

202. **O`zbekiston maktablarida fransuz tilini o`qitishni rivojlantirish** 758
Shodiyeva Shahnoza Abdurashid qizi
Odilova Gulasal Amon qizi
Buxoro davlat universiteti

203. **Efficient way of teaching foreign languages at schools** 762
Akhmadullayeva Okilakhon
Namangan State University

204. **Boshlang'ich sinflarda yuzaga keladigan nutqiy xatolar va ularni oldini olish yo'llari** 765
Hamidjonova Shodiya Tohirjon qizi
Namangan davlat universiteti

205. **O'zbek tili areal lingvistikasining xaritasini tayyorlash yo'l-yo'riqlari** 768
Darveshov Ibrohim O'rmonovich
Gavharoy Xoshimova Xayrullo qizi
NamDu

206. **Zamonaviy tilshunoslikda parallel korpus va uning ahamiyati** 770
Toshpo`latova Dilshoda Karimjonovna
Namangan davlat universiteti

207. **Effective ways of developing elementary school students' vocabulary** 774
Shakhnozabonu Boqiyeva Botirjon qizi
Namangan State University

208. **Yosh til o'rganuvchi bolalar uchun chet tillarini o'rgatish usullari** 777
Abdullajanova Orifa

Namangan Davlat Universiteti

209. **Mingbuloq tumani shevalarining leksikasi** 780
Qosimova Shahlo Ulug'bek qizi
Namagan davlat universiteti

210. **Janubiy –g'arbiy namangan dialektal arealidagi ayrim toponimlar xususida** 783
Qosimova Shahlo Ulug'bekovna
Namangan davlat universiteti

211. **O'zbek she'riyatiga o'z jumlasi bilan kirib kelgan shoira** 786
Xamidova Mohinur Xursandbek qizi
D.A.Nurmonova
Andijon davlat universitetining Pedagogika instituti

212. **The opportunities of blended learning in teaching foreign languages** 792
Akmaljonova Gulhayo Ilyosbek kizi
Mamajonova Nozima
Namangan State University

213. **Educating english with innovative methods in secondary schools** 797
Yusupova Maftuna Rahimjon qizi
Yusupov Nodirjon
Namangan State University

214. **The common european framework of reference of languages: learning, teaching, assessment** 805
Jumaboyeva Nazokat Abduhamid qizi
Mamajonova Nozima
Namangan State University

215. **Strategies of teaching speaking activities** 814
Sitora Inamova Akramjon qizi
Mamajonova Nozima
Namangan State University

216. **Methodological aspects of foreign language teaching in the preparation of the tour guides** 818
G'ulomjonova Shohsanam Baxtiyor qizi
Mamajonova Nozima
Namangan State University

217. **"Dimensions of communicative competence and their features in teaching"** 826
Ikromjonova Shohsanam Akmal qizi
Mamajonova Nozima
Namangan State University

218. **Methodology of teaching english. Methods of learning english to preschool children, audio fairy tales for learning english** 838
Xayrullayeva Diyoraxon Abdurashid qizi
Mamajonova Nozima
Namangan State University

219. **New pedagogical technologies in teaching english to students without specialized foreign languages** 845
O'rmanova Shohista Shuhriddin qizi
Mamajonova Nozima
Namangan State University

220. **Effect of e-learning on the english achievement of students** 851
Xusanova Dinara
Mamajonova Nozima

	Namangan State University	
221.	Theoretical fundamentals of student speaking skills ***Azimova Sevara Muqimjon qizi*** *Mamajonova Nozima* *Namangan State University*	857
222.	**Cho'lpon ijodida realistik tasvir takomili** *Toshqo'ziyeva Nilufar Sohibjon qizi* *NamDU*	861
223.	**Said ahmad ijodida voqeaviy hikoyalar tasviri** *Solijonova Dilshoda Ulug'bek qizi* *NamDU*	864
224.	**Cho'lpon she'rlarida poetik obraz tasviri hamda lirik ichki bo'linish** *Ahmadjonova Muslima Anvarjon qizi* *Namangan davlat universiteti*	867
225.	**"Zaharli hayot yoxud ishq qurbonlari" dramasida ma'riatparvarlik g'oyalari talqini** *Mamadaliyeva Fazilat Yakubjanovna* *NamDU*	870
226.	**Чет тил ўқитиш орқали болаларда компетенцияси ривожланиши сифатида** *Ш.Турсунова* *НамДУ*	873
227.	**Совершенствование орфографических навыков на основе обобщений** *Бобажонова Мавжуда Тошпулотовна* *Сабиржонова Наргиза Каимжановна* *Наманганского* *государственного университет*	877
228.	**Mustaqillik - o'zbekiston sanoati taraqqiyotining muhim omili** *Ulug'xanov Baxtiyor Mahmudjon o'g'li* *Namangan Davlat Universiteti*	880
229.	**Mamlakat eksportni diversifikatsiyalashni shakllanishini ilmiy asoslari** *Maxmudov Muxtorjon Abdumalik o'g'li* *Namangan Muhandislik – Qurilish Instituti*	885
230.	**Elektron tijoratning an'anaviy savdo turlaridan farqi** *Sotvoldiyeva Mohiraxon Baxromjon qizi* *Muhammad Al-Xorazmiy nomidagi* *TATU Farg'ona filiali*	892
231.	**O'zbekiston respublikasida investitisiya siyosati** *Soliyev Bobur Javlon o'g'li* *Namangan muhandislik-texnologiya* *instituti*	895
232.	**Хизмат кўрсатиш соҳасида ишга жойлаштириш ва бандлик** *Султанова Нигина Уткуровна* *Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти*	898
233.	**Ўзбекистонда тижорат банклари ва савдо субъектлари муносабатларини ривожлантириш муаммолари** *Музаффар Маматович* *Ўзбекистон Республикаси Президенти хузуридаги давлат хизматини ривожлантириш агентлиги Наманган вилояти филиали*	904
234.	**Namangan viloyati o'sish qutblarining vujudga kelishi va rivojlanishi** *Soyibjonov Iqboljon Shuxrat o'g'li*	914

Namangan davlat universiteti

235. **Ўзбекистон шароитида агрокластерлар ташкил этиш ва тармоқ самарадорлигини ошириш йўллари** 920
Мадиев Шахзод Шодмон ўғли, Миртўлаева Комила Муроджон қизи
Тошкент давлат аграр университети

236. **Iste'molchi xulqi nazariyasining asosiy zamonaviy omillari** 924
Nabijonov Ravshanbek Muxammadjon o'g'li
TATU Farg'ona filiali

237. **Motivatsiya tushunchasi, boshqaruv tizimida motivatsiyani qo'llashning ahamiyati** 930
Sultanov Shoxjaxon Rahmon o'g'li
Namangan muhandislik texnologiyalari institute
G'ulomova Shahzoda G'ofurjon qizi
Namangan muhandislik qurilish instituti

238. **Money, the evolution of the money system and its types** 933
Sultanov Shokhjakhon Rahmon oglu
Namangan Institute of Engineering Technology

239. **Мамлакат иқтисодий тараққиётида ҳудудларнинг роли** 935
Мирахмедова Ширинoй Мухаматжоновна
Наманган давлат университети

240. **Ўзбекистон республикасида қарз шартномасининг ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солиниши ва унинг турлари** 941
Хушбоқова Нигора Ғайрат қизи
Термиз давлат университети

241. **Ўзбекистонда иқтисодиётни эркинлаштиришда аграр ислоҳотларнинг олиб борилиши ва уларнинг хусусиятлари *(1993-2006 йилларда)*** 949
Мамадалиев Хусанбой Рустамжон ўғли
Наманган давлат университети

242. **Ўзбекистонда иқтисодиётни модернизациялаш шароитида ҳудудларни ривожлантириш йўллари** 953
Мухсинов Алимухаммад
Наманган давлат университети

243. **Factors for the development of youth historical thinking in new Uzbekistan** 957
Khojimurodov Shaxzodbek
student of Namangan State University